

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

Colegiul editorial:

prof. univ. dr. **IOAN OPRIȘ** – Universitatea "Valahia" – Târgoviște
prof. univ. dr. **ANDREI MARGA** – Universitatea "Babeș-Bolyai" – Cluj-Napoca
prof. univ. dr. **ANTAL LUKÁCS** – Universitatea București
prof. univ. dr. **EUGEN STRĂUȚIU** – Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu
conf. univ. dr. **GHEORGHE ROȘCULEȚ** – Universitatea "Transilvania" –
Brașov
cercet. șt. dr. **GHEORGHE LAZĂR** – Institutul de Istorie "N. Iorga" – București

Colegiul de redacție:

CONSTANTIN BĂJENARU – redactor șef
GHEORGHE FARAON – membru
AUREL DRAGNE – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacție

Adresa de corespondență:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAȘ
P-ța Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Brașov
Tel. 0268/211862

Correspondence address:
MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”
RO – 505200, FĂGĂRAȘ
Mihai Viteazul St., 1
Tel. (+40) (268) 211862

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2016. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

**MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”**

**ACTA
TERRAE FOGARASIENSIS
V**

**Editura ALTIP
2016**

**REVISTĂ APĂRUTĂ CU SPRIJINUL FINANCIAR
AL CONSILIULUI LOCAL FĂGĂRAȘ ȘI AL PRIMĂRIEI
MUNICIPIULUI FĂGĂRAȘ**

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: CONSTANTIN BĂJENARU

SUMAR

CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

FĂGĂRAȘ - 725 DE ANI (1291-2016)

FĂGĂRAȘ - 725 YEARS (1291-2016)

GHEORGHE FARAON – Aspecte privind istoria Țării Făgărașului. Boieri din Vad în scaunele asesoriale de judecată	13
<i>Die Aspekte der Geschichte des Fogarascher Landes. Die Bojaren aus Vad in die Stühle des Gerichts</i>	13
Schlüsselwörter	13
IRINA FARAON – Sobe de cahle din inventarele Cetății Făgărașului <i>Die Kachelöfen aus der Inventar der Fogarascher Burg</i>	23
Schlüsselwörter	23
ALEXANDRU CIOCÎLTAN – Hotarul Țării Românești în Munții Făgărașului și ai Lotrului în vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu	35
<i>Die grenze der Walachei in den Fogarascher und Lotru – gebirge zur regierungszeit Constantin Brâncoveanus</i>	35
Schlüsselwörter	35
AUREL DRAGNE – Biserică și societate în secolul al XVIII-lea. Situația clerului român din Țara Făgărașului	53
<i>Église et société au XVIII-e siècle. La situation des prêtres chrétiens roumains du Pays de Făgăraș</i>	53
Mots-clés	53
PALKÓ SÁNDOR – Istoria Bisericii romano-catolice și a Mănăstirii franciscane (Pateri) din Făgăraș	89
<i>L'histoire de l'Église romano-catholique et du Monastère franciscain (Pateri) de Făgăraș</i>	89
Mots-clés	89
CONSTANTIN BĂJENARU – Aspecte privind istoria Făgărașului în perioada 1867-1918: administrație și populație	105
<i>Aspect regarding the history of Făgăraș between 1867-1918: administration and population</i>	105
Keywords	105
MIRCEA PRESCURE – Aspecte din viața social-culturală a Țării Făgărașului din timpul regimului dualist până în perioada interbelică	119
<i>Aspects de Fagaras culturels de la vie sociale pendant le système austro-hongroise de niveau jusqu'à ce que la période entre deux guerres</i>	119
Mots-clés	119

ARHEOLOGIE – ISTORIE

ARCHAEOLOGY – HISTORY

CLAUDIU MUNTEANU – Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sibiu (II)	127
<i>Contributions to the Sibiu archaeological repertoire (II)</i>	127
Keywords	127
TRAIAN DUMBRĂVEANU – Ceramica <i>Terra Sigillata</i> din barăcile soldaților castrului roman CUMIDAVA, Râșnov, Brașov	139
<i>Terra sigillata pottery in the soldiers barracks Roman camp Cumidava, Râșnov, Brașov</i>	139
Keywords	139
MIHAI CHIRIAC – Gallienus, l'apogée du déclin ou un nouveau début ?	173
<i>Gallienus, the apogee of the fall of Roman Empire or a new beginning?</i>	173
Keywords	173
VASILE MĂRCULEȚ – Organizarea ecleziastică a Themei Paristrion (Paradounavon) în secolele XI-XII. I. Spațiul Istro-Pontic	185
<i>The ecclesiastic organization of Theme Paristrion (Paradoynavon) during the XIth-XIIth centuries. I. The Istro-Pontic space</i>	185
Keywords	185
PETRE BEȘLIU MUNTEANU – Arheologia Pieței Huet. Aspecte particulare. II (Ilustrația)	197
<i>The archaeology of Huet Square in Sibiu. II (Illustration)</i>	197
Keywords	197
ROXANA GÂSCĂ – Diplomați francezi la curtea <i>Marelui Senior</i> . Studiu de caz: François Savary de Brèves și capitulațiile franco-otomane din 1604	219
<i>French emissaries to the court of the Grand Seigneur. Case study: François Savary de Brèves and the 1604 french-ottoman capitulations</i>	219
Keywords	219
GABRIEL-FELICIAN CROITORU – Echilibrul puterii în administrația locală a Imperiului Otoman. Studiu de caz: <i>kaza-ua Giurgiu</i>	225
<i>The equilibrium of the power in the Ottoman Empire local administration. Case study: kaza-ua Giurgiu</i>	225
Keywords	225
SZÁLKAI TAMÁS – Allgemeine Übersicht: Wappenverleihungen der Fürsten von Siebenbürgen	239
<i>Donățiile de steme ale principilor Transilvaniei. Prezentare generală ...</i>	239
Schlüsselwörter	239
SZEKERES ATTILA ISTVÁN – Stemele din colecția Muzeului "Haszmann Pál" din Cernat	257
<i>The coats of arms from the "Haszmann Pál" Museum in Cernat</i>	257
Keywords	257
ANTAL LUKÁCS, AUREL DRAGNE – Cercetările arheologice de la biserica veche din Ohaba	273
<i>Les recherches archéologiques de l'ancienne église d' Ohaba</i>	273
Mots-clés	273

ALEXANDRU BUCUR – Clarificări necesare privind localitățile din granița militară orlățeană (1766-1851)	283
<i>Erklärungen betreffend der orte die das 1 rumänische grenzregiment aus Orlat (1766-1851) bildeten</i>	283
Schlüsselwörter	283
GHEORGHE FARAON, IRINA FARAON – Aspecte privind istoria Țării Făgărașului. Ofițeri și soldați din localitatea Vad, înscrși în regimentele românești grănicerești. 1766-1851	307
<i>Die aspekte der geschichte des Fogarascher Landes. Offiziere und soldaten aus der ortchaft Vad, eingeschrieben in de rumänischen regimenter. 1766-1851</i>	307
Schlüsselwörter	307
MARIUS CÂMPEANU – Vizita episcopului Ioan Alexi în Maramureș (1860)	317
<i>Bishop Ioan Alexi's visit in Maramureș (1860)</i>	317
Keywords	317
RĂZVAN NEAGU – Contribuții privind viața și activitatea omului de arme Silviu de Herbă (1860-1923)	327
<i>Contributions regarding the life and activity of the man of arms Silviu of Herbă (1860-1923)</i>	327
Keywords	327
CONSTANTIN MĂNESCU – Mari păstori de suflete din Eparhia Râmnicului și rolul acestora în zidirea duhovnicească a credincioșilor de astăzi	339
<i>Illustres évêques du diocèse de Râmnic et leur contribution pour l'éducation religieuse de croyants d'aujourd'hui</i>	339
Mots-clés	339
GHERGHINA BODA – Periodice transilvănene despre emigrația românească în America	347
<i>Des périodiques transylvaines sur la migration roumaine aux États-Unis</i>	347
Mots-clés	347
PETRE DIN – Lucian Blaga și Primul Război Mondial. Studiu de caz: anul 1914	355
<i>Lucian Blaga and World War I. Case study: 1914</i>	355
Keywords	355
VALENTIN-IOAN FUȘCAN – Concepții britanice cu privire la reconfigurarea granițelor Europei Centrale și de Sud-Est. Memorandumul Paget – Tyrrell (7 august 1916)	367
<i>British views regarding the reconfiguration of Central and South-Eastern Europe's borders. The Paget – Tyrrell memorandum (7th august 1916)</i>	367
Keywords	367
VOICA BACIU – Cinematografe brașovene în anul 1916	381
<i>Brasov cinemas in 1916</i>	381
Keywords	381
DAN JUMARĂ – Nicolae Iorga și <i>Neamul Românesc</i> la Iași	393
<i>Nicolae Iorga and his journals in Iassy</i>	393

Keywords	393
NICUȘOR DĂNUȚ IVĂNUȘ – Bani de necesitate cu valoare mică din orașe germane (1916-1921)	401
<i>Emergency money with small value from German towns (1916-1921) ...</i>	401
Keywords	401
CONSTANTIN BĂJENARU – Cetatea Făgăraș – refugiu și adăpost pentru ruși, cazaci și ucraineni antibolșevici (1920-1923)	419
<i>Făgăraș Fortress – refuge and shelter for russians, cossacks and ukrainians against the bolsheviks (1920-1923)</i>	419
Keywords	419
MARIN POP – Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Făgăraș în perioada 1919-1923	433
<i>Activity of the Roumanian National Party organization of Făgăraș County during 1919-1923</i>	433
Keywords	433
VIOREL RUSU – Politică și religie. Înființarea Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului (1930)	451
<i>Politics and religion. The foundation of the Greek-Catholic Bishopric of Maramures (1930)</i>	451
Keywords	451
ATTILA LAZĂR – Stația de radio Bod	467
<i>Radio station – Bod, Brașov</i>	467
Keywords	467
ION MIHAI IONESCU – O nouă perspectivă asupra scufundării legendarului portavion britanic HMS Ark Royal (14 noiembrie 1941)... ..	475
<i>A new perspective on the sinking of the legendary British aircraft carrier HMS Ark Royal – november 14, 1941</i>	475
Keywords	475
SEBASTIAN MĂLUȘELU, EMIL STOIAN – Principesa Ileana și Părintele Arsenie Boca, interferențe spirituale	485
<i>Princesse Ileana et Prêtre Arsenie Boca, interférences spirituelles</i>	485
Mots-clés	485
CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU – Prietenii lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul și "Primăvara de la Praga"	499
<i>Gheorghe Cristescu Plapumaru's friends and the "Spring Prague"</i>	499
Keywords	499

ARTĂ – PATRIMONIUL – CULTURĂ

ART – HERITAGE – CULTURE

CONSTANTIN ITTU – Cartea Orelor Catherinei de Cleves: marginalii la un manuscris miniat din secolul al XV-lea	509
<i>The book of hours of Catherine de Cleves: commentary about a 15th century illuminated manuscript</i>	509
Keywords	509

SORIN OANE – Codul lui Rafael	519
<i>The Raphael's Code</i>	519
Keywords	519
GUDRUN-LIANE ITTU – Cimitirul Central (Municipal) din Sibiu, un loc al memoriei ("lieu de mémoire") și de artă funerară	527
<i>The Central (Municipal) Cemetery Sibiu, a Site of Memory and Funerary Art</i>	527
Keywords	527
NICOLAE TEȘCULĂ – Tipare pentru imprimat pânza ale țesătorilor din Sighișoara	537
<i>Leinendruckmatrizen der schässburger weber</i>	537
Schlüsselwörter	537
ROZALINDA POSEA – Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov	545
<i>Jewelry and clothing accessories in Brașov County History Museum's collection</i>	545
Keywords	545
RALUCA MARIA FRÎNCU – Ceasuri de masă din colecția Muzeului Național Brukenthal – Muzeul de Istorie Casa Altemberger	559
<i>Table watches from the collection of Brukenthal National Museum – History Museum Casa Altemberger</i>	559
Keywords	559
GINEL LAZĂR – Expoziție eveniment la MNIR. România – civilizații suprapuse. Secțiunea de manuscrise și tipărituri	569
<i>A remarkable exhibition at the National History Museum of Romania. Romania – overlapping civilizations. The "Manuscripts and printings section"</i>	569
Keywords	569
ANDREEA ATANASIU-CROITORU – Patrimoniul tehnic naval național. Din avatarurile navei de tezaur Republica	589
<i>The Naval Technical Patrimony. From the National Heritage Republica paddle-steam boat avatars</i>	589
Keywords	589
DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU – Reflecții asupra relațiilor publice și comunicării muzeale	597
<i>Réflexions sur les relations publiques et la communication muséale</i>	597
Mots-clés	597
RODICA NIȚU – Meșteșug și artă. Rezervația naturală de calcar numulitic Albeștii de Muscel	603
<i>Craft and art. Natural reserve of the limestone numulitic Albeștii Muscel</i>	603
Keywords	603
MARY-CLAUDIA MOȚEI – Restaurarea unui vas ceramic descoperit în Castrul de la Râșnov	615
<i>The restoration of a ceramic vessel found in the camp Rasnov</i>	615
Keywords	615
CRISTINA MARTA URSESCU, REMUS IOAN POPA – Cinabrul – pigment mineral în arta decorativă românească	619

<i>Cinnabar – mineral pigment in Romanian art decorations</i>	619
Keywords	619
ARINA HUȘLEAG – Tehnologia producerii ceramicii preistorice și tradiționale	627
<i>The production technology of traditional and prehistoric ceramics</i>	627
Keywords	627
LIGIA OTILIA TEODOR – Integrarea cromatică – etapă a restaurării pieselor arheologice din ceramică	637
<i>Chromatic integration – stage in the restoration of archaeological pottery</i>	637
Keywords	637
MIREL VASILE BUCUR, PAUL LANGA – Restaurarea icoanei <i>DEISIS</i> din colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Alba Iulia	647
<i>The restoration of icon DEISIS, part of the collection of Romanian Orthodox Archdiocese of Alba Iulia</i>	647
Keywords	647
OANA-MIHAELA CĂPĂȚÎNĂ, CRISTINA MARTA URSESCU – Cartografia. Re-restaurarea unui produs cartografic românesc din secolul al XIX-lea	655
<i>Cartography. Interventions on a restored 19th century Romanian map</i> ...	655
Keywords	655
REMUS IOAN POPA, LOREDANA POPA – Tratamente de conservare – restaurare aplicate picturii de șevalet <i>Femei la troiță</i> , Camil Ressu	661
<i>Treatment of conservation – restoration applied of a easel painting Woman to triptychs, Camil Ressu</i>	661
Keywords	661
MARIUS-GABRIEL RUS – Rolul și atribuțiile conservatorului de bunuri culturale, opere de artă și monumente istorice	671
<i>The role and curator responsibilities of cultural goods, works of art and historical monuments</i>	671
Keywords	671
ENACHE TUȘA – Contribuțiile Școlii Sociologice de la București în cercetarea Dobrogei	679
<i>The contributions of the Sociological school from Bucharest into the research of Dobrogea</i>	679
Keywords	679
VIORICA BICA – Traian Herseni – repere ale cercetării sociologice	693
<i>Traian Herseni – repères de la recherche sociologique</i>	693
Mots-clés	693

FĂGĂRAȘ - 725 DE ANI (1291-2016)
FĂGĂRAȘ - 725 YEARS (1291-2016)

ASPECTE PRIVIND ISTORIA ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI. BOIERI DIN VAD ÎN SCAUNELE ASESORIALE DE JUDECATĂ

GHEORGHE FARAON

geo.faraon@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

DIE ASPEKTE DER GESCHICHTE DES FOGARASCHER LANDES. DIE BOJAREN AUS VAD IN DIE STÜHLE DES GERICHTS

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Beitrag stellen wir eine kurze Geschichte der Gerechtigkeit vor, die im Mittelalter auf der Domäne von Fagaras gebaut wurde, und wir werden auch die Wichtigsten Rechtsbereiche auflistet. Der Wichtigste war "Superior Sitz des Richters, die 12 juristische Bojaren enthält". Dann beschäftigen wir uns mit den Bojaren, die aus der Ortschaft Vad gekommen sind, und die ein Teil von den Gerichtsstühlen genommen haben. Wir haben in der heutigen Zeit 40 Dokumente identifiziert, wo die Bojaren vermerkt wurden.

Schlüsselwörter: Dokument, Herr, Gerichtsstuhl, Kastellan.

Scaunul de judecată în Țara Făgărașului îi ajuta pe vechii voievozi să împartă dreptatea pentru popor. Voievozii români l-au consolidat, iar stăpânirea maghiară l-a păstrat sub porunca căpitanului cetății.

În Țara Hațegului s-a păstrat încă din 1360 componența unui Scaun de Judecată, care cuprindea "12 cnezi, 6 preoți și 6 țărani, sub președinția vice-voievodului Transilvaniei"¹.

Existența Scaunelor proprii de judecată în Țara Făgărașului a fost reglementată încă din anul 1508 în *Statutele Țării Făgărașului* și au fost reconfirmate în secolul al XVII-lea². Conform acestora, "Scaunul de judecată al Făgărașului era format din 12 boieri jurați și era prezidat de stăpânul districtului sau de reprezentantul său"³. Judecata se făcea aici după "legea românilor și datina și legile boierilor"⁴. Beneficiind de o autonomie extinsă, boierii făgărașeni "concurau (participau) cu toții cei maioreni (majori), la adunările municipale unde alegeau scaunul lor boeronal cu 12 asesori jurați, funcționarii districtului și deputații dietali"⁵. Nu se cunoaște exact perioada de timp pentru care erau aleși asesori, dar se știe că puteau fi aleși mai mulți boieri din același sat și unii dintre ei apar în documente perioade mari de timp; printre aceste exemple se numără și boierii Aldea de Vad (1509-1518) și Stoika de Vad

¹ Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria a III-a, tomul XVII, București, 1935, p. 89.

² *Constitutiones Districtus Terrae Fogoras. Corpus Stat I*, p. 304-334.

³ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 163.

⁴ *Ibidem*, p. 98.

⁵ Ioan cavalier de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, vol. IV, Sibiu, 1907, p. 22.

(1574-1593)⁶. Acest scaun judeca sub prezidiul Căpitanului suprem al Ținutului Făgăraș, care era de regulă și Castelanul Cetății Făgărașului, și era numit de stăpânul Țării Făgărașului. El decidea asupra tuturor cauzelor publice ale ținutului, sub jurisdicția sa intrând *"toți locuitorii Țării Făgărașului, nobilii, boierii, locuitorii orașului Făgăraș, iobagii, zilierii etc."*⁷.

Acest Scaun va fi numit *"sedis generalis, sedis judiciaria superior"*⁸, *"sedis superior"*⁹, adică Scaunul Superior sau Scaunul Căpitaniei (*Sedes Capitaneatus*). Era compus din 12 asesori (*assessoribus*), la care se adaugă un notar și doi juzi ai nobililor. Asesorii erau aleși, după cum am văzut, de adunarea boierilor, dintre boierii (nobilii) adevărați – *"ex veris nobilibus"*¹⁰ –, iar scaunul era prezidat de căpitan. Aici se judecau:

- pricinile dintre boieri; cauze dintre libertini, *"greci"* (negustori), darabanți (soldați), fețele bisericești sau pricinile altora împotriva lor;

- cauzele criminale (omorul), fiind singurul for care avea dreptul de paloș (*jus gladi*): *"dreptul de paloș presupunea dreptul de a-i pedepsi pe răufăcători prin pedeapsa capitală, folosind spânzurătoarea, tragerea pe roată, tăierea capului și folosirea instrumentelor de tortură"*¹¹. Conform instrucțiunilor date de principesa Zsuzsanna Lorántffy, în 2 aprilie 1654, privind funcționarea scaunelor boierești, se spunea clar că *"în acest district să nu mai fie alt for care să aibă dreptul sabiei, iar reclamațiile nu se fac decât în fața principelui Transilvaniei (Suae Celsitudinis)"*¹²;

- furturile, adulterul, violurile, punerea voluntară de foc, precum și alte cauze făcute sau suferite de țărani;

- tot în atribuțiile sale intrau publicarea daniilor, cărțile de nobili armaliști și toate actele de privilegii.

Între anii 1530-1732, acest tribunal boieresc (*sedis boieronalis judiciaria*) *"a rezistat, deși limba oficială ajunsese să fie cea maghiară, instituția rămăsese românească"*¹³.

O situație inedită apare în anul 1556, când Anna Nádasdy, *"văduva fostului voievod (al Transilvaniei-n.n.) Ștefan Mailat, stăpânul Făgărașului, prezidează scaunul de judecată superior, care a dezbătut o pricină de moșie"*¹⁴; aceasta în calitate de stăpână a Țării Făgărașului.

În *"23 februarie 1664 Principesa Ana Bornemisza întărește pe boierii asesori ai scaunului de judecată al Porumbacului în scutirile lor, ei rămânând obligați*

⁶ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, p. XXXIV.

⁷ Idem, *Din istoria dreptului românesc*, p. 100.

⁸ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 22.

⁹ David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului*, în vol. *"Din istoria Transilvaniei. Studii și Evocări"*, București, 1991, p. 202.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ioan Ursuțiu, *Foruri de judecată, judecăți, gloabe, pe domeniul Gurghiu, între 1652-1715*, în *"Acta Musei Napocensis"*, IX, 1972, p. 196.

¹² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 99; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 196.

¹³ Nicolae Densușianu, *Monumente pentru istoria Țierei Făgărașului*, București, 1885, p. 63.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10-12.

numai cu plata onorariului anual de 2 taleri ca și ceilalți boieri asesori ai Țării Făgărașului”¹⁵.

Ziua de judecată până la sfârșitul veacului al XVII-lea ”pentru scaunele nobiliare a fost sâmbătă”¹⁶. În anul 1676, pavilionul de judecată era ”construit pe picioare de lemn în șanțul Cetății”¹⁷.

În 1675 boierii asesori trebuiau să plătească stăpânului domeniului un onorariu (*honorarium*) de 4 florini anual¹⁸, iar în 1700 ”boierii asesori ai scaunului de judecată provizoral datorau la fiecare an nou câte 2 taleri”¹⁹. Asesorii beneficiau de o parte din amenzile (gloabele) care se plăteau de cei judecați.

Cei care pierdeau un proces judecat de către acest for, erau obligați să plătească anumite amenzi al căror quantum era fixat anterior: ”(...) pentru calomnie și violență 24 florini; pentru mică violență 12 florini; pentru sudalme 12 florini și 50 dinari etc. Din aceste sume 2/3 reveneau Căpitanului, iar 1/3 juraților. Anumite sume de bani reveneau doar Căpitanului și anume pentru cei care au vărsat sânge de nobil 12 florini și cei care nesocoteau sigiliul Căpitanului, amenda fiind tot de 12 florini”²⁰.

Acest for de judecată era cel mai important al ținutului, el având în jurisdicția sa ”peste 30 de sate românești”²¹.

În secolul al XVII-lea domeniul mare al Făgărașului a fost împărțit în trei domenii mai mici: partea de sus avea *Curia* (sediul) la Comăna de Jos, partea centrală la Făgăraș, iar partea de jos la Porumbacu de Jos. Pe lângă aceste sedii (curți), apar scaune de judecată inferioare: ”(...) scaunul provizoral al Făgărașului, numit obișnuit boieresc (*boëronalis*), cel din Porumbac, cel din Comăna, al târgului Făgăraș, al curții din Șercaia și din 1710 al târgului Beclean”²².

Scaunul Provizoral se ținea sub jurisdicția provizorului (administratorului) Curții de la Făgăraș, provizorului curții de la Comăna și cel al curții de la Porumbacu.

Scaunul Provizoral (*Sedes Provisorialis*) se compunea din 12 boieri asesori, la care se adăuga un notar. Aici se judecă iobagii domeniului și pricinile acestora, cum ar fi: moșteniri; injurii; datorii, exceptând cauzele criminale; pricinile ivite între iobagi și oameni liberi.

La fel cum se proceda și la scaunul superior, cei judecați și găsiți vinovați trebuiau să plătească anumite amenzi, iar quantumul lor era următorul: ”(...) rănirea unui țaran 4 florini; pentru ciomăgirea unui țaran 1 florin și 20 dinari; cine făcea vreo volnicie (*stricăciune*) la câmp 6 florini; cine nu se supunea sigiliului Căpita-

¹⁵ D. Prodan (editor), *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. II (1651-1680), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 32-33.

¹⁶ Kolozsvári Sándor, Ovári Kelemen, *Corpus statutorum Hungariae, municipalium*, I, Budapest, 1885, p. 304.

¹⁷ Rica Popescu, *Inventarele Cetății Făgărașului din secolul al XVII-lea*, mss., aflat în Biblioteca-fond documentar a Muzeului Țării Făgărașului ”Valer Literat” (în continuare, MȚF), fond *Activitate Științifică. Studii Medievale*, nr. 543/arh., p. 4.

¹⁸ D. Prodan, *Boieri și vecini*, p. 138.

¹⁹ Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 229.

²⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 98.

²¹ *Ibidem*, p. 97.

²² D. Prodan, *op. cit.*, p. 427; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 195.

nului 1 florin; pentru calomnie 12 florini etc.”²³; cei nemulțumiți puteau face apel la judecata prefectului, unde se dădea o hotărâre definitivă.

Împărțirea amenzilor se face la fel ca și la scaunul superior: 2/3 le primește Căpitanul, iar restul de 1/3, jurații. Asemănător cu asesorii de la scaunul superior, și jurații de la cele inferioare aveau același onorariu de 2 taleri.

Scaunele de la Comăna și Porumbacu sunt considerate și ele scaune provizoriale, judecând aceleași cauze ca și cel din Făgăraș. Scaunele de judecată din Comăna și Porumbacu încă din 1674 erau formate dintr-”un dregător (provizoriul), 6 asesori și un notar”²⁴.

Scaunul din Comăna avea sub jurisdicție în 1633 următoarele sate: Comăna de Jos și de Sus, Veneția de Jos și de Sus, Cuciulata și Lupșa²⁵.

Scaunul din Porumbacu avea sub jurisdicție ”în 1680 satele Porumbacul de Jos și de Sus, Scorei, Arpașul de Sus, Viștea de Sus, Streja și Oprea Cârțișoara, iar din 1688 i se mai adaugă Sărata, Ucea de Sus și Corbi”²⁶.

Alte scaune de judecată inferioare erau cele ale târgurilor Făgăraș, Beclean și Șercaia. Aici se judecau cauzele locuitorilor între ei sau ale altora contra lor, singura excepție fiind cauzele criminale, care după cum am văzut erau judecate doar de scaunul Căpitanului. Despre aceste scaune știm că erau constituite din judele localității (primarul), împreună cu jurații lui. Despre scaunul de la Beclean cunoaștem faptul că ”era format din 12 asesori”²⁷. În anul 1726 de scaunul de la Șercaia aparțineau următoarele localități: Șercaia, Grid, Părău, Veneția de Sus și de Jos, Comăna de Sus și de Jos²⁸. De aici se putea face apel la Scaunul Superior, unde judecata se încheia. Aceste scaune de judecată nu erau supuse, prin urmare, scaunului provizoral.

În anul 1699, după intrarea Transilvaniei sub autoritatea Imperiului habsburgic, a fost introdus *Forul Productional*, care era compus din consilieri și asesori ai *Tablei Regie* (Tablei Regale), și din alți funcționari superiori ai țării. Acest for era ”chemat a revedia (cerceta-n.n.) moșiile fiscale înstrăinate după 1657 și în acest scop el provoacă prin advocacy fiscali pe toți boierii și nobilii să justifice titlul de posesiune, căci altcum li se confiscă moșia și proprietarul devenea supus al fiscului, în districtul Făgăraș sub numele de boier căzut”²⁹.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, românii își pierd dreptul de judecată, singurul scaun de judecată care le-a mai rămas fiind acela al judeului și bătrânilor satelor (*judicum pedaneum corpus*), care judeca pagubele mici, de sub 3 florini. Conform conșcripției urbariale din anul 1788 din Ileni, se preciza că ”judecarea pricinilor minore se făcea după obiceiul satului de forul inferior care era compus din 7 membri, 5 jurați aleși din bătrânii satului, împreună cu judele satului și vicepretorul; aici se judecau pricini a căror valoare nu trecea de 1 florin. După judecată, cel vinovat pe lângă despăgubirea plătită celui lezat, în funcție de gravitatea faptei,

²³ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 97.

²⁴ Ioan Turcu, *Excursiuni în Munții Țărei Bârsei și ai Făgărașului*, Brașov, 1896, p. 103; D. Prodan, *Boieri și vecini*, p. 137.

²⁵ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 97.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ I. Turcu, *op. cit.*, p. 100.

²⁸ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 97.

²⁹ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 24.

plătea și fiecărui jurat o cupă (octalia) sau un sfert (quardante) de rachiu spre consum”³⁰.

După acest scurt istoric al scaunelor de judecată din Țara Făgărașului o să trecem la enumerarea boierilor din Vad care în decursul timpului au făcut parte din acest for de judecată.

În anul 1509, între asesorii scăunali (judecătorii ținutului) se numărau și boieri din Vad: ”Între familiile fruntașe ale Făgărașului se numără la fel ca în celelalte Țări Românești cele care dădeau jurați în scaunele de judecată; de exemplu Aldea de Vad apare între anii 1509-1518”³¹. Vom enumera și actele în care apare nominalizat acest boier:

- 1509, Aldea de Vad, castelan Paul Thomory, ”document referitor la boierul Roman de Ucea”³²;

- 11 septembrie 1509, Aldea de Vad, castelan P. Thomory, ”document referitor la boierul Stoica de Berivoi”³³;

- 26(19) august 1511, Algya (Aldea) de Vad, castelan P. Thomory, ”document referitor la boierul Sandor de Viștea”³⁴;

- 2 septembrie 1516, Aldea de Vad, castelan P. Thomory, ”document referitor la boierul Stoica cel Mic din Copăcel”³⁵;

- 12 ianuarie 1518, Aldea (Aldgya) de Vad, castelan P. Thomory, ”document referitor la boierii Ioan, Man și Aldea Bica de Voievodeni”³⁶.

Urmează o serie de acte în care sunt enumerați și alți boieri din această localitate:

- 18 decembrie 1526, Stoika de Vad, căpitani Nicolae și Laurențiu Thomory, ”document referitor la boierul Balea din Berivoi”³⁷.

- 3 iulie 1527, Stoika (Sztojca) de Vad, N. și L. Thomory, ”document referitor la boierul Ciurilă din Grid”³⁸.

- 22 martie 1534, Idomir (Adomir) de Vad, Ștefan Mailat (stăpân al Țării Făgărașului, fost voievod al Transilvaniei), ”document referitor la boierul Stanciu de Skorei”³⁹;

³⁰ Ibidem.

³¹ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 317.

³² I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 71; Idem, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003, p. 177 și vol. II, p. 2; I. Drăgan, *op. cit.*, p. 317; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

³³ Antal Lukács, *Documente Făgărașene. I (1486-1630)*, București, Editura Scriptorium, 2004, p. 11; I. cav. de Pușcariu, *Date istorice*, vol. I, p. 177 și vol. II, p. 2; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

³⁴ I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 7 și 75; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 176 și vol. II, p. 2; Valer Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943, p. 63; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 9.

³⁵ A. Lukács, *op. cit.*, p. 15.

³⁶ I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 85; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 175; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 175.

³⁷ A. Lukács, *op. cit.*, p. 18.

³⁸ I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 89; N. Densușianu, *op. cit.*, p. 120; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

- 1534, Idomir de Vad, Paul Thomory, ”document referitor la boierul Pârvu de Șinca”⁴⁰;
- 1535, Stoica de Vad, Ștefan Mailat, ”document referitor la boierii Ladislau și Coman Ciurilă din Grid”⁴¹;
- 11 septembrie 1540, Ștefan Mailat, ”document referitor la statornicirea hotarului dintre localitățile Șercaia (Șerkan) și Mundra, în prezența unor martori din localitățile Făgăraș, Sân Paul (Zent Paul), Veneția (Weneczee), **Vad (Vaad)** (s.n.), Șinca (Synka), iar din partea orașului Brașov Lucas Herscher (Hyrser) castelan de Bran (Theere)”⁴². În documentul acesta nu sunt menționate și numele boierilor, ci doar localitățile de domiciliu;
- 7 decembrie 1574, Sztoika Danaz (Dăneț) de Vad, Ștefan Bathory, ”document referitor la boierul Francisc Literatus”⁴³;
- 4 februarie 1578, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la achitarea unei datorii de către brașoveni față de Țara Făgărașului”⁴⁴;
- 22 iunie 1578, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la boierul Radeș din Berivoiul Mic”⁴⁵;
- 17 noiembrie 1579, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la boierii Dumitru și Oprea Mailat din Dejani”⁴⁶;
- 22 decembrie 1579, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la moștenirea primită de fiii lui Petru More din Recea”⁴⁷;
- 20 decembrie 1580, Sztoika (Ztoyka) de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la adopția boierului Comșa Strâmbul de către boierul Stroie de Ludișor”⁴⁸;
- 12 decembrie 1581, Sztoika (Ztoyka) de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la adopția boierului Onea Szolga de către boierul Tatu de Săsciori”⁴⁹;
- 9 ianuarie 1582, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la judecata dintre surorile Dobra și Neacșa pentru boiernatul Veneției de Jos”⁵⁰;
- 29 mai 1582, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la boierul Stanciu Gubernat din Comăna de Sus”⁵¹;

³⁹ Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae, Hungarique cum Moldavia et Valachia Collegit et edit*, vol. I (1468-1540), Kolossvar, 1914, p. 1-2, nr. 197-237.

⁴⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97; I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 93.

⁴¹ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 95 și 97; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 164 și vol. II, p. 2.

⁴² Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria Brașov*, Colecția Fronius, vol. I-II, nr. 464-439.

⁴³ A. Lukács, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 70.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 74.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 77; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵⁰ A. Veress, *op. cit.*, vol. II, p. 219; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵¹ A. Lukács, *op. cit.*, p. 79.

- 20 mai 1584, Sztoika de Vad, Cosma Horvarth Petricevici, ”document referitor la adopția boierului Popa Bărbat de Drăguș de către boierul Kristea Kăcărează de Șercăița”⁵²;
- 1585, comitele Balthazar Bathory, ”document referitor la adopția boierului Neagoie Strâmbu de Șinca în jumătate din boeronatul boierului Aldea Dateș din Vad”⁵³;
- 20 iulie 1588, Sztoika de Vad, Balthazar Bathory, ”document referitor la adopția boierului Toma Boier de Recea în dreptul de moară al boierul Opra Dragomir de Mundra”⁵⁴;
- 15 iunie 1592, comitele Balthazar Bathory, ”document referitor la tranzacția prin care boierii Sztoica, Boyier, Oprea, Cioflea, Lupul și Leoca din Vad dau dreptul lor de moară boierilor Neagoie Strâmbu și Solomon Aldea din Vad”⁵⁵;
- 7 august 1593, Sztoikine (Sztoika) de Vad, Balthazar Bathory, ”document referitor la boierul Dobrin de Bucium”⁵⁶;
- 1 iulie 1598, Aldea de Vad⁵⁷; este amintit doar numele asesorului, fără a fi menționat și documentul în care apare;
- 26 aprilie 1606, Săndrele de Vad, Gabriel Haller, ”document referitor la descendenții boierului Aldea Bica de Sâmbăta de Sus”⁵⁸;
- 3 iunie 1606, Săndrele de Vad, Gaspar Lazay, ”proces între familiile boierești din Recea pentru drepturile de moară în satele Berivoi și Recea”⁵⁹;
- 1607, Săndrele (Șandru la Șt. Meteș) de Vad, Gaspar Lazay, ”document referitor la disputa dintre boierul Stankul Dobrin și unchiul său Șerban Boier de Voila”⁶⁰;
- 18 ianuarie 1610, Săndrele de Vad, Gaspar Lazay, ”document referitor la boierii Ioan Boier de Recea și Nicolae Petrașcu de Berivoi”⁶¹;
- 5 noiembrie 1625, Szandrole (Săndrele) de Vad, Gabriel Bethlen ”confirmă contractul dintre boierul Stankul Dobrin și unchiul său Șerban Boier de Voila”⁶²;
- 1633, printre boierii care au fost martori oculari ai genealogiei lui Sztroie Urs de Sinka se numărau și ”Idomir Sztoica de Vad, Lupul Hojszul de Vad și Koman Aglia de Vad”⁶³;
- 1639, Neagoie Strâmbul de Șinca și Vad ”face parte din boierii care prețuiesc pagubele făcute de brașoveni în pădurile din Șinca”⁶⁴;

⁵² I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2006, p. 110; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 168; V. Literat, M. Ionașcu, *op. cit.*, p. 63; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵³ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, p. 16.

⁵⁴ I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 113; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵⁵ MȚF, Biblioteca-fond documentar, *fd. cit.*

⁵⁶ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 125; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 169; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵⁷ I. cav. de Pușcariu, *Date istorice*, vol. II, p. 2.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 268; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁵⁹ A. Lukács, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁰ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 173; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 96-97.

⁶¹ A. Lukács, *op. cit.*, p. 163.

⁶² I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, partea II, p. 164.

⁶³ Idem, *Date istorice*, vol. I, p. 168.

⁶⁴ Tagány Károly, *Magyar erdészeti oklevéltár*, I, Budapeșt, 1896, p. 434.

- 14 noiembrie 1640, Neagoie Strâmbul de Șinca și Vad, Gheorghe Rakoczi I, „este amintit ca boier jurat în procesul dintre satele Șinca (Țara Făgărașului) și Zărnești (aparținător orașului Brașov) pentru muntele Nămaia”⁶⁵;

- 1641, Sztoica Lupul de Vad „apare menționat printre boierii jurați și martori la hotărnicia dată în procesul dintre Șinca și Zărnești”⁶⁶;

- 19 februarie 1657, Zsuzsanna Lorántffy (reconfirmarea diplomei anterioare din 1633), „Idomir Ztioca, Lupul Hojszuul, Koman Aglya de Vad, apar ca boieri martori ai Familiei boierești Sztoje (Stroie) et Ursz de Șinca”⁶⁷;

- 1 februarie 1663, Aglya de Vad, Mihail Apafi I, „reconfirmare a diplomei Boeronale a boierilor Ladislai et Raduly, Oprea Popa, Borszan (Bârsan) și Raduly Vaszil (Vasu) de Also-Arpaș (Arpașul de Jos)”⁶⁸;

- 5 iulie 1677, Sztanilla Sztrâmbuly (Strâmbu) de Vad, „document referitor la disputa dintre boierii din Pojorta cu satul Breaza, pentru anumite terenuri”⁶⁹;

- 5 iunie 1758, Stoika de Vad „apare ca martor în genealogia boierilor din Grid”⁷⁰;

- 26 iunie 1758, Ioan Sztrâmbuli (Strâmbu) de Vad „apare ca asesor al Cinstiului și Nobilului Scaunului Superior Judecătoresc al Făgărașului”⁷¹;

- 18 iunie 1758, Sztrâmbuli (Strâmbu) de Vad „apare ca martor în genealogia familiei Bărbat de Șercăița”⁷².

După cum reiese din lista de mai sus, am găsit până în acest moment 40 de mențiuni ale boierilor din Vad care au ocupat funcții judecătorești. Trebuie spus că anumiți boieri au îndeplinit succesiv, în mai mulți ani, aceste funcții, cum au fost cazurile boierilor:

- Aldea de Vad, în perioada 1509-1518;

- Stoica Danaz (Dăneț) de Vad, în perioada 1574-1593;

- Săndrelle (Șandru) de Vad, în perioada 1606-1625;

- Familia Strâmbu de Vad (Neagoie, Sztănillă și Ioan), în perioada 1639-1758.

De asemenea, trebuie menționat și faptul că într-un singur caz sunt amintiți boierii din Vad, dar nu sunt trecuți cu numele.

Din cele enumerate mai sus, putem concluziona că satul Vad a fost în perioada medievală o localitate importantă a ținutului, tocmai având în vedere participarea constantă a boierilor de aici la conducerea acestuia prin demnitățile de boieri jurați pe care le-au ocupat.

⁶⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 87; A. Lukács, *Puterea probatoare a documentelor domnilor munteni în Țara Făgărașului în secolul al XVII-lea*, în vol. „Istorie și Ideologie”, București, 2003, p. 1-2.

⁶⁶ A. Lukács, *op. cit.*, p. 1-2.

⁶⁷ I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, p. 239; idem, *Date istorice*, vol. I, p. 168.

⁶⁸ Idem, *Fragmente istorice*, p. 255.

⁶⁹ N. Densușianu, *op. cit.*, p. 39; I. cav. de Pușcariu, *op. cit.*, partea I, p. 173.

⁷⁰ I. cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 439.

⁷¹ C. Marinescu, *Câteva acte făgărășene*, în vol. „Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu”, București, 1936, p. 454-455.

⁷² I. cav. de Pușcariu, *Date istorice*, vol. I, p. 169; vol. II, p. 373.

Bibliografie:

Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria Brașov*, Colecția Fronius, vol. I-II.

Constitutiones Districtus Terrae Fogoras. Corpus Stat I, p. 304-334.

DENSUȘIANU, Nicolae, *Monumente pentru istoria Țierei Făgărașului*, București, 1885.

DRĂGAN, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000.

KOLOZSVÁRI Sándor, OVÁRI Kelemen, *Corpus statutorum Hungariae, municipalium*, I, Budapeșt, 1885.

LITERAT, Valer, IONAȘCU, Moise, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, 1943.

LUKÁCS Antal, *Documente Făgărașene. I (1486-1630)*, București, Editura Scriptorium, 2004.

IDEM, *Puterea probatoare a documentelor domnilor munteni în Țara Făgărașului în secolul al XVII-lea*, în vol. "Istorie și Ideologie", București, 2003.

MARINESCU, C., *Câteva acte făgărașene*, în vol. "Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu", București, 1936.

METEȘ, Ștefan, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria a III-a, tomul XVII, București, 1935.

IDEM, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935.

PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.

POPESCU, Rica, *Inventarele Cetății Făgărașului din secolul al XVII*, mss., aflat în Biblioteca-fond documentar a Muzeului Țării Făgărașului "Valer Literat", fond *Activitate Științifică. Studii Medievale*, nr. 543/arh.

PRODAN, David, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului*, în vol. "Din istoria Transilvaniei. Studii și Evocări", București, 1991, p. 9-158.

IDEM, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

IDEM (editor), *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. II (1651-1680), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

PUȘCARIU, Ioan cavalier de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, ediția a II-a, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2003.

IDEM, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, vol. I, IV, Sibiu, 1907; ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2006.

TAGÁNY Károly, *Magyar erdészeti oklevéltár*, I, Budapeșt, 1896.

TURCU, Ioan, *Excursiuni în Munții Țărei Bârsei și ai Făgărașului*, Brașov, 1896.

URSUȚIU, Ioan, *Foruri de judecată, judecăți, gloabe pe domeniul Gurghiu între 1652-1715*, în "Acta Musei Napocensis", IX, 1972, p. 195-203.

VERESS, Andreas, *Acta et epistolae relationum Transilvanie, Hungarique cum Moldavia et Valachia Collegit et edit*, vol. I (1468-1540), Kolossvar, 1914.

SOBELE DE CAHLE DIN INVENTARELE CETĂȚII FĂGĂRAȘULUI

IRINA FARAON

irinafaraon@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

DIE KACHELÖFEN AUS DER INVENTAR DER FOGARASCHER BURG

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einer kurzen Definition des Begriffs Kachel, sind wir zu einer Studie über das Handwerk der Verarbeitung des Lehms in Transsilvanien gegangen, der auch Keramik genannt ist. Aus der Forschung der Fogarascher Burg konnten wir eine Vorstellung über der Aussehung der Öfen zu bekommen, die der Fogarascher Burg erwärmten. Für dieser Studium haben wir eine Reihe von Klassifizierungen erreicht.

Schlüsselwörter: Kachelöfen, Keramik, Öfen, Kamin, Dekoration.

Termenul de **cahlă** provine din germanul **kahlen**, preluat la rândul său din latinescul **cacculus**, care semnifică o placă paralelipedică de lut ars, smălțuit sau nesmălțuit, cu care se zidesc pereții cuptorului sobei, pentru păstrarea căldurii¹.

Plăcile ceramice, având aspect decorativ prin culoarea și motivele artistice imprimate, au apărut "cu milenii în urmă în Mesopotamia, de unde mai târziu s-au difuzat în Bizanț, fiind folosite la decorarea pereților interiori și exteriori ai palateelor, moscheilor și bisericilor"².

În Evul Mediu, sobele de cahle încălzeau și decorau diverse tipuri de spații interioare: "(...) palatele și reședințele nobiliare, locuințele orășenești, clădiri publice, mănăstiri, iar din secolul al XVI-lea își fac apariția tot mai frecvent și în locuințele rurale"³.

Aceste piese se răspândesc mai ales în mediul german⁴, dar și în Regatul Boemiei, Regatul Maghiar, Regatul Poloniei, Valahia și Moldova.

Meșteșugul confecționării cahlelor a pătruns în Ardeal în centrele săsești din "Brașov, Sibiu, Bistrița, Cislădie, dar și în cele maghiare din Târgu-Mureș, Târgu-Secuesc, Cluj, Turda, Miercurea Ciuc, Corund etc."⁵.

¹ *Dicționarul explicativ al limbii române* (în continuare, DEX), ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 125.

² Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *Mărturiile ale civilizației transilvănene. Colecția de cahle a Muzeului "ASTRA"*, Sibiu, 2006, p. 25.

³ Ana Maria Gruia, *Demoni și macabru pe cahlele medievale*, în "Studia Patzinaka", nr. 7, 2008, p. 7.

⁴ Rosemarie Franz, *Der kachlaffen. Entstehung und Kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1969, p. 78.

⁵ Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *op. cit.*, p. 25.

Dezvoltarea meșteșugului olăritului este legată de evoluția orașelor din secolele XIV-XV, când s-a realizat o organizare superioară a meșteșugurilor sub forma breslelor. Bresla era *"o asociație meșteșugărească formată din meșteri care lucrau în aceeași branșă sau într-o branșă înrudită, având interese economice înrudite, având interese economice asemănătoare și se bucurau de un statut juridic identic"*⁶. Breslele aveau ca scop primordial *"apărarea producătorilor și a producției, sub toate formele, eliminarea concurenței dintre meșteri și controlarea calfelor"*⁷. Din anul 1367 avem un document de reînnoire a statutelor breslelor, care atestă că olarii din Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie erau organizați într-o breaslă aparte – *"luti figulorum farternitas"*⁸. Pe lângă centrele amintite mai sus, trebuie menționate și Brașovul, a cărei breaslă *"datează din 1553"*⁹, Bistrița, acest centru producând ceramică încă din secolul al XV-lea, primind comenzi de la *"domnii români din Moldova și Țara Românească pentru producerea de cahle, cărămizi și țiglă; Cluj, olarii de aici erau organizați în breaslă încă din anul 1512"*¹⁰. În timp au mai fost menționați meșteri olari și în alte zone și orașe ale Transilvaniei: *"Dej, Sighișoara, Biertan, Hălchiu, Hetiur, Hărman, Rotbav, Cislădie, Mediaș etc."*¹¹.

În secolele XV-XVI, s-a dezvoltat meșteșugul realizării cahlelor și în secuime, mai ales în centre precum Cristurul Secuiesc și Odorheiul Secuiesc.

Un alt centru important s-a dezvoltat la Vințul de Jos, unde în perioada principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen (1613-1629)¹², a fost *"colonizată o importantă comunitate anabaptistă sau mai bine cunoscută pe plan local habană"*¹³. Această comunitate s-a distins în secolele XVI-XVII¹⁴. Elementele ornamentale ale ceramicii habane, inclusiv ale cahlelor, se executau prin *"întrebuințarea culorilor galben (galben portocaliu), alb, albastru, verde, maro-mangan. Uneori decorul este monocrom, toate elementele ornamentale fiind executate într-o singură culoare: alb, galben pe smalț albastru, sau albastru pe fond alb de cositor"*¹⁵.

Acest centru va influența puternic întreaga evoluție a meșteșugului olăritului prin culorile specifice, prin tehnicile și motivele decorative folosite, dar cel mai important prin introducerea acelei soluții unicat a *"smalțului de cositor"*¹⁶ pentru folosirea sa pe scară largă în Transilvania.

Din secolul al XVIII-lea meșteșugul producerii cahlelor se dezvoltă rapid, apărând noi centre, precum cele de la Drăușeni, Saschiz, Moșna, Agnita, Huedin,

⁶ DEX, p. 111

⁷ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile tradiționale din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 250.

⁸ F. Zimmerman, C. Werner, G. Müller eds., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Hermannstadt, 1897, p. 449-452.

⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 251.

¹⁰ *Ibidem*, p. 260.

¹¹ *Ibidem*, p. 261.

¹² Gheorghe Dragotă, *Cetatea Făgărașului - Simbol al dăinuirii*, pliant, Făgăraș, 2003, f. 6.

¹³ Magdalena Bunta, *Habanii în Transilvania*, în "Acta Musei Napocensis", VII, Cluj, 1970, p. 201.

¹⁴ Idem, *Faianța habană din Transilvania*, în "Acta Musei Napocensis", VIII, Cluj, 1971, p. 219.

¹⁵ *Ibidem*, p. 234.

¹⁶ Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *op. cit.*, p. 29.

Almașu Mare, Aiud, Turda – acestea sunt centre săsești –, iar în mediul unguresc Chișmed, Târgu-Secuiesc, Mădăraș, Corund și Ghindari.

Sub influența sașilor și a ungarilor, românii încep și ei să folosească sobe de cahle în secolul al XVII-lea, principalele centre românești care se dezvoltă fiind *”Barul Mare, Barul Mic (care aprovizionau locuitorii din Hunedoara, Valea Jiului și Țara Hațegului), Lelești, Cărpinet, Criștior, Lehecenii și Târnăvița (aprovizionau cu cahle Munții Apuseni, văile Crișurilor și Câmpia Aradului) și Băița (aprovizionau zona Sălajului)”*¹⁷. Ateliere de olari români apar menționate și la *”Făgăraș (Porumbac), Tohan și la Noul Român”*¹⁸.

Materia primă folosită pentru realizarea cahlelor este *”lutul amestecat cu diferite ingrediente”*¹⁹. În funcție de calitatea acesteia au fost stabilite trei categorii de pastă: *”fină, medie și grosieră”*²⁰.

Pasta fină era realizată din *”lut de foarte bună calitate și bine omogenizat, degresat cu nisip fin sau praf de mică și cu mici granule de calcar”*²¹. Pasta de calitate medie era *”degresată cu nisip cu bobul mare și destul de frecvent pietriș, în general bine tasată și amestecată”*²², iar pasta grosieră se caracterizează printr-un *”conținut mare de pietriș, grad redus de prelucrare”*²³.

În funcție de atelier, în amestecul de pastă pot apărea și alte elemente, cum ar fi *”pigmentul de cărbune, resturi vegetale, cioburi pisate sau chiar sare, precum procedau în 1587 olarii din Cluj, pentru a mări astfel rezistența pastei la arderile secundare”*²⁴.

După prelucrarea pastei urmează operațiunea de modelare a acesteia. În funcție de tehnica de realizare se disting mai multe variante:

- piese lucrate la roată, majoritatea definitivate prin intervenții manuale sumare;
- piese lucrate în tipar;
- piese decupate și traforate;
- piese asamblate din componente lucrate la roată și componente lucrate în tipar.

În prima categorie, a pieselor lucrate la roată, intră *”cahlele oală simple, cahlele oală cu deschidere, modelate în forme diferite, nișele, discurile, precum și piesele speciale care intră în componența hornurilor”*²⁵.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Paul Petrescu, Paul Stahl, *Ceramica smălțuită*, în *”Revista Institutului de Istorie a Artei”*, nr. 1-2, 1956, p. 57-71.

¹⁹ Nicolae Dunăre (coord.), *Țara Bârsei*, vol. II, București, 1972, p. 220.

²⁰ Daniela Marcu Istrate, *Cahle din Transilvania și Banat de la început până la 1700*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004, p. 25.

²¹ Samuil Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimburile de mărfuri*, București, 1958, p. 118.

²² Barbu Slătineanu, Paul Stahl, Paul Petrescu, *Arta populară în R.P.R. Ceramica*, București, 1958, p. 13.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Benkő Elek, Ughy István, *Székegykeresztúri Kályhacsempék, 15-17 század*, București, Editura Kriterion, 1984, p. 24.

²⁵ Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 26.

Pentru cahlele lucrate în tipar este necesară realizarea inițială a tiparului, care era cioplit din lemn de esență tare, în special ”nuc, fag, ulm sau paltin. În tipare era introdus calupul de lut prelucrat prin presare manuală sau cu ajutorul unei spatule din lemn, utilizându-se și o pânză umedă cu ajutorul căreia se scoteau apoi cahlele din tipar fără a se deforma. Pentru cahlele de colț erau folosite două tipare. Peste tiparul plin de lut se așează o greutate pentru a presa bine materialul. După această operațiune cahlele erau scoase din tipar și depozitate într-un spațiu uscat ferite de lumina soarelui”²⁶.

În categoria cahlelor decupate și traforate intră cahlele de coronament, ”care sunt lucrate aproximativ după aceeași tehnică, decorul fiind imprimat în tipare, iar apoi sunt executate traforurile, iar apoi este decupat conturul”²⁷.

Din ultima categorie a cahlelor asamblate din componente, fac parte ”cahlele plăci cu aversul implicat în tipar, cu picior dezvoltat, tronconic sau semicilindric, lucrat la roată, cahle concave pe deschiderea cărora sunt aplicate elemente lucrate în tipare. Părțile se lucrează separat și se unifică în starea crudă”²⁸.

Următorul pas după ce cahlele sunt uscate, pentru cele care urmează să fie smălțuite, este aplicarea unui strat de angobă. Acesta are rolul de a închide porii cahleii, iar suprafața acesteia devine mult mai netedă. Angoba este obținută din caolin (pământ alb sau humă) înmuiat în apă și strecurat printr-o sită fină, având consistența unei smântâni lichide, ea fiind apoi aplicată pe suprafața cahleii, după care cahla este pusă la ars, iar după ardere suprafața angobată devine albă. Caolinul folosit de meșterii din Făgăraș, Brașov și Satul Nou era adus din ”Râșnov, acesta fiind de o calitate superioară”²⁹.

Penultimul pas până la finalizarea unei cahle este operațiunea de smălțuire. Smălțul este o peliculă aplicată pe suprafața cahlelor, cu o compoziție identică cu cea a sticlei potasice sau a sticlei de plumb. Smălțul conferă suprafeței un aspect lucios și o face rezistentă la acțiunea apei. Materialul de bază al smălțului îl constituie pietrișul și nisipul; acesta este pregătit de olar, fiind mai întâi selectat pentru a nu conține alte substanțe materiale, apoi este ars, zdrobit și măcinat cu râșnița de piatră. După ce i se adaugă și alte componente, precum litarga (oxid de plumb), var și compuși coloranți, amestecul este iarăși trecut prin râșniță. Prin încălzire se obține o pastă care se aplică pe suprafața decorată a cahlelor.

Ultima operațiune este arderea pieselor în cuptor. Este o operațiune importantă și se realizează în cuptoare ridicate pe pământ, cu un plan circular, cu diametru de 2 m și o înălțime de 1,2 m, fiind construite din cărămizi sau pietre lipite cu lut.

Piese sunt așezate în rânduri suprapuse; primele sunt așezate în poziție verticală, mai întâi cahlele de colț și plăcile, în final și celelalte componente ale sobei: cornișele, scuturile și coronamentul.

Focul se aprinde inițial cu tiraj redus, pentru a se elimina procentul de apă ce se păstrează în starea nearsă a piesei și care se elimină în această perioadă. Treptat focul se intensifică până se ajunge la tiraj maxim.

²⁶ Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *op. cit.*, p. 40.

²⁷ Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 28.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

²⁹ Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *op. cit.*, p. 40.

În toate centrele producătoare de cahle, fie ele românești, săsești, maghiare sau habane, meșteșugul s-a dezvoltat *”odată cu specializarea meșterilor olari și pe măsură ce moda sobei cu cahle s-a răspândit tot mai mult”*³⁰.

Ornamentica cahlelor, de la apariția pieselor decorate până spre mijlocul secolului al XVI-lea, reflectă lumea înconjurătoare, natura și viața, ocupațiile tradiționale, viața religioasă, obiceiuri locale, heraldică, eposul cavaleresc, bestiarii etc. Ornamentica alcătuiește un domeniu etnografic de o importanță asemănătoare cu a folclorului literar. Prin acest document se relevă *”multiple căi de dezvoltare materială și spirituală, precum și de exprimare artistică a unui popor”*³¹.

Ornamentica este acel fenomen specializat al artei populare, este *”tocmai depozitarul tainelor colective ale fiecăruia”*³². Cu toate inerentele exprimări individuale *”locale sau zonale, arta ornamentală constituie una din cele mai veridice modalități de comunicare etnoculturală și de sistematizare colectivă a reprezentărilor din lumea înconjurătoare”*³³.

Din diversitatea motivelor decorative în ornamentarea cahlelor, cele de mare *”succes”* au fost copiate identic sau reproduse cu variante, în funcție de talentul și fantezia artistului. Astfel, anumite reprezentări, precum *”castele, cavaleri medievali, Sf. Gheorghe etc., au intrat într-un larg circuit, păstrându-și timp îndelungat viabilitatea”*³⁴.

În general există mai multe categorii de motive care apar pe cahlele medievale.

Motivele religioase sunt de inspirație biblică, realizate cu rol protector. Se crede că locul pe unde iese fumul din vatră reprezintă locul pe unde *”răul”* pătrunde în locuință. Pentru a proteja casa, *”au folosit aceste motive pe anumite cahle care intrau în componența sobelor. Aceste decorații apar sub influența artei gotice”*³⁵, ele reprezentând scene din Vechiul și Noul Testament, imagini de sfinți și altele.

Alte motive des întâlnite sunt cele **heraldice**. Heraldica este știința specială a istoriei având drept scop *”stabilirea principiilor teoretice, cercetarea și interpretarea stemelor sau a armeriilor și a evoluției acestora”*³⁶. La fel ca și cahlele cu scene religioase, aceste decorații se dezvoltă sub influența artei gotice.

În forma lor cea mai simplă, **motivele geometrice** au apărut odată cu cahlele. Motivele geometrice complexe apar în secolul al XV-lea, sub influența Renașterii. Acestea sunt introduse în Transilvania de *”meșterii ceramiști italieni veniți la curtea regelui Matei Corvinul”*³⁷. În secolele XVI-XVII rolul motivelor geometrice în decorarea cahlelor rămâne secundar și periferic, devenind preponderent și uneori unic abia în secolul al XVIII-lea.

³⁰ *Ibidem*, p. 44.

³¹ Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională contemporană*, București, Editura Meridiane, 1979, p. 21.

³² Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 269.

³³ *Ibidem*, p. 143.

³⁴ Ana Iliescu, Voica Pușcașu, *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la cetatea Făgăraș*, în *”Buletinul Monumentelor Istorice”*, XXXIX, nr. 4, 1970, p. 12.

³⁵ *Ibidem*, p. 11.

³⁶ *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p. 125.

³⁷ Ana Iliescu, Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 11.

Motivele geometrice ”apar pe cahle decorative simple, micasate și smălțuite, realizate în relief pronunțat sau aproape șters, fără ca aceste împrejurări să constituie un criteriu pentru încadrarea lor cronologică. Se poate remarca că pentru secolul al XV-lea motivele decorative sunt dispuse aerat, lăsând o suprafață liberă, relativ mare a câmpului piesei. În secolul al XVI-lea și mai ales în secolul al XVII-lea, se observă o grijă deosebită pentru plasarea elementelor decorative în cadrul și pentru utilizarea, pe cât se poate în întregime, a suprafeței piesei”³⁸.

Despre **motivele fantastice** putem spune că ”sunt reprezentări de animale care combină în mod fantastic elementele diferiților monștri fabuloși”³⁹. Cele mai cunoscute astfel de animale sunt ”Grifonul și Himera”⁴⁰.

Motivele vegetal-florale reprezintă, începând din secolul al XIV-lea, una din sursele principale de inspirație ale meșterilor care realizau aceste cahle. Ele constituie majoritatea elementelor decorative întrebuințate în înfrumusețarea plăcilor ceramice care se află în colecția muzeului nostru. În general motivele vegetale sunt foarte stilizate, încât cu greu se pot recunoaște modelele de inspirație. Se pot identifica stilizări de ”lalea, mărgăritar, ciucure de plop, frunză de stejar”⁴¹.

Alte motive care apar pe cahle sunt cele **antropomorfe** și **zoomorfe**.

Ornamentica, acest fenomen specializat al artei populare, este ”tocmai depozitara tainelor colective ale fiecărei etnii”⁴². Cu toate inerentele exprimări individuale, locale sau zonale, arta ornamentală constituie una din cele mai veridice modalități de comunicare etnoculturală și de sistematizare colectivă a reprezentărilor din lumea înconjurătoare.

Între secolele XVII-XVIII, în zona noastră au existat trei centre de olărit cu o activitate neîntreruptă în această perioadă: zona Făgăraș, zona Porumbacu, zona Comăna.

Zona Făgărașului, cu centre de olărit la Făgăraș și Beclean, în acea perioadă având statut de târg, a înregistrat o producție însemnată de ceramică, după numărul relativ mare al olarilor menționați în documente, care în anul 1677 formau chiar un ”cartier în partea de nord a orașului lângă Olt”⁴³. Producția din această zonă indică o ceramică de uz, de culoare roșie, obținută prin ardere oxidantă, nesmălțuită, dovădind prin tehnică și varietatea produselor o îndelungată tradiție meșteșugărească.

Pentru această zonă, săpăturile arheologice de la Cetatea Făgăraș și cele de la Mănăstirea Sâmbăta au scos la iveală un fond ceramic considerabil, proporția cea mai mare fiind reprezentată de cahle sau plăci de ceramică. Acestea ilustrează diferite tipuri morfologice și stilistice, evolute în timp și fiind în concordanță cu etapele de construcție și modificare ale Cetății Făgărașului.

Cahla nu este un simplu obiect ornamental, cu existență independentă, ”ea a fost creată și produsă pentru a intra în componența unei sobe și trebuie să încercăm să o privim și din această perspectivă”⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Szöcsz Fülöp Károly, Karla Roșca, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Ana Iliescu, Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 13.

⁴² L. Blaga, *op. cit.*, p. 269.

⁴³ *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, Catalog de expoziție, 1997-1998, p. 19.

⁴⁴ Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 141.

Apariția primelor sobe cu cahle, la începutul secolului al XIV-lea, trebuie pusă în legătură cu *"perfecționarea vetrei deschise, care a fost multă vreme principala sursă de lumină și căldură pentru locuință, dar și mijloc de pregătire al hranei"*⁴⁵.

În intervalul cuprins între mijlocul secolului al XIV-lea și primele decenii ale veacului următor, soba din cahle este rar folosită pe teritoriul Transilvaniei. Repertoriul formelor se diversifică. În schimb, însă, secolul al XV-lea este echivalent cu o adevărată explozie a formelor și motivelor decorative, pe fondul răspândirii fără precedent a sobelor în toate mediile sociale și pe arii extinse.

Secolele XVI-XVII par mult mai bogate în sobe datorită cantităților mari de cahle pe care le descoperim în complexele aparținând acestei epoci. Soba de cahle nu mai este nicidecum un lux, ci devine un bun comun, expresie atât a îmbunătățirii nivelului de trai al beneficiarilor, cât și a extinderii activității producătorilor.

În jurul anului 1700 piața cahlelor începe să fie dominată de produsele de serie, cu decorațiuni simplificate la extrem: *"farmecul sobelor medievale este cu totul pierdut, ca și decorurile încărcate de semnificații ale veacurilor anterioare"*⁴⁶.

Epoca sobei din cahle în sens clasic apune treptat în cursul veacului al XVIII-lea.

În ceea ce privește inventarele din secolul al XVII-lea⁴⁷ ale Cetății, o analiză detaliată a acestora arată că existau diferite spații de încălzire cu cuptoare din cahle, care se diferențiau prin tehnica de prelucrare și decor, în funcție de locul de amplasare mai mult sau mai puțin important al acestora.

Astfel, în inventare, pe parcursul întregului secol, au fost menționate mai multe forme de sisteme de încălzit, *"precum căminuri, care au fost înlocuite cu sobe înainte de 1632 și cuptoarele țărănești"*⁴⁸. Tot din aceeași sursă aflăm că în cetate au existat și o serie de încăperi (chiar și în afara pivnițelor), care nu aveau nici sobe, nici cuptoare, ele rămânând neîncălzite. Se poate observa că de la o inventariere la alta au intervenit modificări destul de frecvente în ceea ce privește sistemul de încălzit.

În inventarele curții de la Făgăraș au fost menționate *"cuptoare țărănești"* în: *"casa sameșului – cuptor țărănesc cu plită și cu vâtrai de fier"*; *"casa vornicului – cuptor smălțuit cu o bară de fier dedesubt"*; *"casa maierului – cuptor țărănesc cu plită"*; *"casa îngrijitorului de păsări – cuptor țărănesc cu plită"*; *"casa oțetului – cuptor țărănesc cu plită acoperit cu grătar de fier"*; *"casa de pe podul de peste Olt (pod cu vamă) – cuptor țărănesc cu plită"*⁴⁹.

La fel și în: *"casa îngrijitorului de câini – un cuptor țărănesc"*; *"casa vameșului – cuptor cu plită"*; *"casa maierului – cuptor cu plită"*; *"casa boierească – cuptor țărănesc cu plită"*⁵⁰.

Toate aceste forme de încălzit (sobe) menționate în inventare pot fi clasificate în două moduri: *"cu alimentare dinăuntru – adică din încăperea unde este soba, sau din afară – adică dintr-o încăpere vecină"*⁵¹. Astfel de sobe cu alimentare

⁴⁵ Corneliu Bucur, *Mărturii ale civilizației transilvănene*, Sibiu, Editura Astra Museum, p. 31.

⁴⁶ Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 173.

⁴⁷ Inventarele Cetății și domeniului Făgăraș din anii 1632, 1637 și 1656.

⁴⁸ Gheorghe Sebestyen, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992, p. 42.

⁴⁹ *Inventarele Cetății, 1632.*

⁵⁰ *Ibidem, 1637.*

⁵¹ Gh. Sebestyen, *op. cit.*, p. 42.

dinăuntru sunt menționate într-un număr mai mic de încăperi, precum în casa a doua din palatele de mijloc (1632), fierărie – cuptor nou făcut dintr-o sobă țărănească (1632), vama de pe podul de peste Olt (1632), prima casă boierească (1637), Casa Doamnei (1656), în timp ce sobe cu alimentare pe afară sunt menționate într-un număr mult mai mare, în: casa morii; casa îngrijitorului de păsări; a doua și a treia casă boierească (1637), casa cameriştilor, casele lui Mailat, casele cameriştilor din palatele vechi Bathory, casele interioare din palatul mare; rândurile de case de deasupra porții, palatele lungi (1632).

În bastionul Bathory este menționat un alt tip de cuptor: *”cuptor smălțuit făcut după model italian, încălzit pe dedesupt, prin horn, partea de jos a hornului este din piatră cioplită, jos cu vatră”*⁵².

Tendința generală în decorarea sobelor de încălzit este reprezentată de folosirea cahlelor verzi smălțuite, care preia *”într-o formă îmbunătățită același decor al cahlelor nesmălțuite, brocate cu decor floral tratat în manieră barocă, extrem de răspândit în Transilvania și la curțile domnești din Țara Românească, ca de altfel, în întreaga zonă a Europei Centrale”*⁵³.

Astfel, din statistica inventarelor rezultă că în cele mai multe din încăperile castelului din Făgăraș se foloseau aproximativ 47 sobe din cahle smălțuite verzi și numai 16 sobe din cahle nesmălțuite țărănești.

Cahlele smălțuite verzi din secolul al XVII-lea le putem introduce în *”categoria ceramicii de lux medievale, folosită doar la palatele princiare, castele, curți nobiliare, precum și de patriciatul orașelor transilvănene”*⁵⁴.

Se știe că principele Gabriel Bethlen a adus la Vințul de Jos meșteri olari habani, care lucrau o faianță policromă, considerată de lux și deci comandată pentru rangul princiar sau nobiliar. Și la curtea de la Făgăraș sunt prezente creații ale habanilor, după cum aflăm din conținutul inventarelor. Sunt menționate, astfel, *”cuptoare smălțuite pestriț”*, amplasate în: *”palatul mare – un cuptor făcut dintr-o sobă pestriță de aprins pe dinafară”*; *”în pridvorul din fața camerei principesei (prima casă) – un cuptor mare smălțuit pestriț”*⁵⁵ și în *”palatul al IV-lea (lângă sufrageria cea mare) – o sobă mare târcată și pictată, precum și în camera de audiență a excelenței sale”*⁵⁶.

Tot realizate de acești meșteri au mai fost menționate în inventare sobe în următoarele încăperi: *”deasupra capelei – o sobă verde, smălțuită, cu foc închis, cu bandă de fier în față, cu baza de piatră, cioplită pe șase picioare”*; *”în camera principesei – o sobă din cahle smălțuite albe cu motive florale”*; *”în sala de mese a principesei – o sobă mare, cu foc deschis din cahle smălțuite verzi cu baza din cărămidă”*⁵⁷.

Deci, în concluzie, putem observa că cea mai frecventă culoare folosită este cea verde. Mai sunt însă și excepții, ca cele enumerate mai sus.

În ceea ce privește aspectul sobelor și al cahlelor din care erau făcute, am putut găsi unele indicații referitoare la partea superioară, după cum urmează: *”casa*

⁵² *Inventarele Cetății*, 1632.

⁵³ *Centre de olari*, p. 31.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Inventarele Cetății*, 1632.

⁵⁶ *Ibidem*, 1656.

⁵⁷ *Ibidem*.

Doamnei (principesei) – o sobă nouă, mare cu cahle smălțuite verzi, în partea de sus este dantelată și cu globuri⁵⁸; **”în casa interioară a principesei** – o sobă din cahle smălțuite (...), partea de sus este dantelată după moda italiană, tot cu cahle. La mijlocul sobei, sub jumătatea de sus are două rânduri de cahle cu cârlige în formă de fuse⁵⁹; **”în casa maestrului de ceremonii** – o sobă verde, smălțuită pe partea de deasupra îi lipsesc dantele⁶⁰; **”la pridvorul caselor de sus** – era o sobă cu foc deschis, din cahle verzi, căreia îi lipsesc două dantele⁶¹.

Nu am găsit indicații cu privire la forma cahlelor, însă cercetările arheologice efectuate au constatat folosirea *”în secolele XIV-XVIII a unor cahle pătrate, plane sau concave și dreptunghiulare”*⁵⁹.

O ultimă constatare referitoare la sobele din Cetatea Făgăraș, ce reiese din inventare, se referă la modul în care acestea erau așezate, majoritatea având baza din piatră cioplită, fiind așezate în general pe 1-7 picioare din fier sau din piatră cioplită, existând însă și excepții: **”în casa excelenței sale de sub turn** – este o sobă mare pe 8 picioare⁶²; **”în palatul cel mare** – o sobă mare pe 10 picioare de piatră, din cahle verzi smălțuită⁶⁰.

În ceea ce privește forma sobelor, din inventare reies următoarele:

- **sobe rotunde** – *”în camera cu unelte a doamnei”*; *”în camera principelui și în capelă”*⁶¹;

- **sobe patrulatere** – *”în camera cu ustensile a principelui”*⁶²;

- **dreptunghiulare** – *”în casa de jos de sub turn”*⁶³.

Ca o primă concluzie ce rezultă în urma cercetărilor documentelor, se poate afirma în legătură cu ceramica medievală din zonă că este strâns legată de îndelungata tradiție a meșteșugului, fapt ce implică o iscusință și pricepere a modelării vaselor la roata rapidă, vasele *”fiind ușoare, cu pereți subțiri, lutul bine prelucrat și bine ars în roșu puternic”*⁶⁴. Pe de altă parte, olăritul dovedește, într-o succesiune, procesul de asimilare a unor procedee, tehnici și concepții decorative de tradiție bizantină, cum este de pildă aplicarea smălțului verde-măsliniu direct pe pastă. Alături de această olărie comună, în mediul urban al Făgărașului amintim și existența unei ceramici de lux, decorative, smălțuite, prin identificarea ceramicii habane și a plăcilor de sobă smălțuite verde, foarte răspândite după cum am observat și în cadrul sobelor descrise în inventarele domeniului Făgăraș. Legăturile între cele două categorii de ceramică, țărănească și ceramica de lux, devin pertinente la nivelul procedeele tehnice, la zona asimilărilor decorative, care capătă forme noi ca rezultat al prelucrărilor proprii olarului din mediul rural.

Cele mai importante realizări ale olarilor au fost cahlele de sobă, *”care pătrund în Transilvania ulterior secolului al XIV-lea, dar se răspândesc rapid, ajungând la un nivel maxim artistic în secolul al XVIII-lea. Astfel, aici meșteșugul a*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ Gh. Sebestyen, *op. cit.*, p. 43.

⁶⁰ *Inventarele Cetății*, 1656.

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Centre de olari*, p. 38.

fost foarte bine dezvoltat, iar tehnica și întrebuințarea plăcilor ceramice pentru sobe era bine cunoscută de românii din Transilvania încă din secolul al XV-lea”⁶⁵.

Inventarele Cetății Făgărașului din secolul al XVII-lea ne ajută să ne formăm o imagine cuprinzătoare asupra vieții socio-economice a zonei, asupra economiei feudale specifice evului mediu. Pe de altă parte, aflăm despre modul în care era organizat domeniul feudal ca întindere, administrare, personal, dotare, consumație, producție, despre orientarea economiei spre un consum propriu, intern, urmărindu-se valorificarea maximă a resurselor proprii.

Bibliografie:

Inventarele Cetății și domeniului Făgăraș din anii 1632, 1637 și 1656; Biblioteca-fond documentar a Muzeului Țării Făgărașului ”Valer Literat” (dactilo).

BENKŐ Elek, UGHY István, *Székelykeresztúri Kályhacsempék, 15-17 század*, București, Editura Kriterion, 1984.

BLAGA, Lucian, *Trilogia culturii*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944.

BUCUR, Corneliu, *Mărturii ale civilizației transilvănene*, Sibiu, Editura Astra Museum.

BUNTA, Magdalena, *Faianța habană din Transilvania*, în ”Acta Musei Napocensis”, VIII, Cluj, 1971.

IDEM, *Habanii în Transilvania*, în ”Acta Musei Napocensis”, VII, Cluj, 1970.

Centre de olari din sud-estul Transilvaniei, catalog de expoziție, 1997-1998.

Dicționar al științelor speciale ale istoriei, București, 1982.

Dicționarul explicativ al limbii române, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DRAGOTĂ, Gheorghe, *Cetatea Făgărașului - Simbol al dăinuirii*, pliant, Făgăraș, 2003.

DUNĂRE, Nicolae, *Ornamentica tradițională contemporană*, București, Editura Meridiane, 1979.

IDEM (coord.), *Țara Bârsei*, vol. II, București, 1972.

FRANZ, Rosemarie, *Der kachlaffen. Entstehung und Kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1969.

GOLDENBERG, Samuil, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimburile de mărfuri*, București, 1958.

GRUIA, Ana Maria, *Demoni și macabru pe cahlele medievale*, în ”Studia Patzinaka”, nr. 7, 2008, p. 7-23.

ILIESCU, Ana, PUȘCAȘU, Voica, *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la cetatea Făgăraș*, în ”Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 4, 1970.

MARCU ISTRATE, Daniela, *Cahle din Transilvania și Banat de la început până la 1700*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004.

⁶⁵ Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 14.

PASCU, Ștefan, *Meșteșugurile tradiționale din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

PETRESCU, Paul, STAHL, Paul, *Ceramica smălțuită*, în "Revista Institutului de Istorie a Artei", nr. 1-2, 1956, p. 57-71.

SEBESTYEN, Gheorghe, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992.

SLĂTINEANU, Barbu, STAHL, Paul, PETRESCU, Paul, *Arta populară în R.P.R. Ceramica*, București, 1958.

SZÖCSZ Fülöp Károly, ROȘCA, Karla, *Mărturii ale civilizației transilvănene. Colecția de cahle a Muzeului "ASTRA"*, Sibiu, 2006.

ZIMMERMAN, F., WERNER, C., MÜLLER, G. (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Hermannstadt, 1897.

HOTARUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN MUNȚII FĂGĂRĂȘULUI ȘI AI LOTRULUI ÎN VREMEA DOMNIEI LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

ALEXANDRU CIOCÎLTAN

alexcioca7@yahoo.com

Institutul de Istorie "Nicolae Iorga" – București

DIE GRENZE DER WALACHEI IN DEN FOGARASCHER UND LOTRU-GEBIRGE ZUR REGIERUNGSZEIT CONSTANTIN BRÂNCOVEANUS

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz bespricht eine unbekannte Grenzabmarkung zwischen dem Hermannstädter Distrikt und der Walachei, die 1700 von den sächsischen Behörden der genannten Stadt durchgeführt wurde. Sie verwirklichte ein Beschluss der Friedenskonferenz von Karlo-witz.

Der Abschnitt umfasst den westlichen Teil der Fogarascher und die Lotru-Gebirge. Die genaue Beschreibung des Grenzverlaufs entlang der Wasserscheide bezeugt die gewissenhafte Arbeit des Hermannstädter Beauftragten, der auch Streitigkeiten zwischen den Nachbarn erwähnt.

Besonders groß ist die Zahl der registrierten, vorwiegend rumänischen Ortsnamen der Gebirgslandschaft.

Der Anhang beinhaltet die lateinische Originalfassung und eine rumänische Übersetzung.

Schlüsselwörter: Siebenbürgen, Walachei, Hermannstädter Distrikt, Fogarascher Gebirge, Lotru-Gebirge, Grenzabmarkung, Toponomastik, 1700.

1. Hotarul carpatic al Țării Românești

Identificarea hotarului dintre Țara Românească și Ardeal în perioada medievală și premodernă rămâne o problemă controversată în istoriografie. Explicația acestei situații se află în precaritatea surselor păstrate. Pentru perioada de dinainte de anul 1700 s-a păstrat o singură hotărnicie între Țara Românească și vecinul de la nord și vest. Concret, în 1520 voievozii Neagoe Basarab și Ioan Zápolya au fixat hotarul dintre țările lor pe segmentul carpatic cuprins între râul Olt și Orșova. Stabilirea hotarului s-a făcut prin delegați trimiși de ambele părți. Țara Românească a fost reprezentată de boieri din satele din Gorj și Vâlcea, iar Ardealul de nobilii din Hațeg. Hotărnicia s-a păstrat în originalul slavon și în traduceri târzii în latină, germană, greacă și română¹.

¹ Hrisov de la Neagoe Basarab, în "Arhivele Olteniei", V, nr. 25-26, 1926, p. 207-208; Elena Eftimiu, *Granița Țării Românești cu Ardealul la 1520*, în "Arhivele Olteniei", VI, nr. 29-30, 1927, p. 1-9; Ion Conea, *Cel dintâi hotar politic pe creasta munților Olteniei (1520). Prima lui transpunere cartografică*, București, 1938, p. 3-20; Ion Donat, *Hotarele Olteniei*, în "Arhivele Olteniei", XVI, nr. 92-94, 1937, p. 229-264.

Documentul din 1520 a fost analizat amănunțit în teza de doctorat publicată de Marian Coman. Autorul face câteva constatări importante: 1. teritoriul delimitat era neobișnuit de întins – peste 200 de km – și e puțin probabil ca delegațiile întrunite la Merișor să fi parcurs întregul traseu montan; 2. absența din delegațiile celor două țări a unor personaje de prim rang din preajma puterii politice; 3. absența sașilor sibieni și a nobililor bănățeni dintre cei desemnați să fie hotarnici; 4. includerea Văii Jiului în Țara Românească, contrazisă de izvoarele vremii; 5. oprirea neașteptată a hotărniciei la râul Belareca. Aceste constatări, coroborate cu alte informații documentare, i-au permis autorului să considere, cu titlu de ipoteză, că documentul din 1520 a fost o înțelegere între nobilii hațegani și domnia Țării Românești, survenită ca urmare a presiunilor autorităților comitatului Hunedoara asupra obștii hațegane, căreia îi contesta stăpânirea asupra Văii Jiului. Nobilii hațegani au considerat că prin includerea Văii Jiului în Țara Românească își pot apăra mai bine drepturile asupra teritoriului respectiv².

Rămâne întrebarea de ce hotărnicia din vremea lui Neagoe Basarab nu a inclus întregul hotar montan al Țării Românești, ci doar jumătatea sa apuseană. Ion Conea a remarcat că în document teritoriul delimitat începea de fapt cu Râul Fratelui, afluent al Oltului de pe partea stângă, și continua pe partea dreaptă cu Râul Vadului. Ambii afluenți au fost consemnați pe harta austriacă din 1720, care reda de fapt hotărnicia întocmită două secole mai devreme. Coroborând documentul și harta cu informații ulterioare, autorul a conchis că amintiții afluenți ai Oltului au format hotarul Țării Românești cu Transilvania până la 1918³. Prezența Râului Fratelui în documentul din 1520 a fost comentată de reputatul geograf drept o extindere a hotarului „și în dreptul fostului ducat al Făgărașului, stăpânit odinioară de Voevozii din sud”. În realitate, hotarul ducatului Făgărașului era mult mai departe spre est, adică la limita vestică a munților Porumbacului⁴. De fapt, Râul Fratelui și Râul Vadului constituiau un segment din hotarul sudic al scaunului Tălmăciu, fiind totodată și hotarul Ardealului. Partea vestică a depresiunii Făgărașului (teritoriul dintre Carpați, Olt și Valea Porumbacului), a fost desprinsă din Țara Oltului cel mai târziu la începutul secolului al XIII-lea⁵.

Nu trebuie să ne închipuim hotarul carpatic al Țării Românești drept imuabil. Între 1477 și 1491 statul muntean a pierdut în favoarea Ungariei satul Țarovățul, aflat nu departe de Orșova⁶.

Documentul din 1520 nu a fost singura hotărnicie dintre Țara Românească și Ardeal. Acordul încheiat în 1619 de principii Gabriel Bethlen și Gavrilă Movilă prevedea între altele și numirea unor comisari care să restabilească hotarul acolo unde se iscaseră dispute în vremurile tulburi de dinainte⁷. Textul hotărniciei nu este cunoscut.

² Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 208-216.

³ I. Conea, *Cel dintâi hotar*, p. 6-14.

⁴ Vezi mai jos documentul din **Anexă**.

⁵ Antal Lukács, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 158-159.

⁶ M. Coman, *Putere și teritoriu*, p. 207-208.

⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, *Acte și scrisori (1614-1636)*, București, Monitorul Național, 1937, p. 189, doc. 155.

În arhivele din Sibiu s-a păstrat până nu demult o altă hotărnicie între Țara Românească și Ardeal. Textul ei și câteva documente emise de domnitorii munteni Gheorghe Ghica și Șerban Cantacuzino au dispărut din gestiune la o dată neprecizată. Mențiunea arhivistică din inventarul fondului precizează doar atât: lipsă filele 30-35, 40-41. Pentru hotărnicia dispărută nu s-a făcut un rezumat rezonabil din care să aflăm măcar data documentului. Există doar precizarea că: ”din partea Țării Românești semnează ca martori Matei Cantacuzino, Barbu Milescu, ban al Craiovei, și Corban Vintilă, spătar”⁸. Știm că Barbu Milescu (Pârâianu) a deținut dregătoria de mare ban între 9 ianuarie 1683 și 12 aprilie 1686. Personajul a murit în funcție înainte de 20 iunie 1686⁹. Vintilă Corbeanu este atestat ca mare spătar între 16 ianuarie și 16 noiembrie 1679, fost spătar la 27 ianuarie 1680 și fost mare spătar între 17 aprilie 1680 și 30 ianuarie 1687¹⁰. Matei Cantacuzino, Barbu Milescu și Vintilă Corbeanu au fost trimiși în solie de domnul țării, Șerban Cantacuzino, la principele Mihail Apafi I. Ei au înaintat propuneri în vederea încheierii unei alianțe între cele două țări, acceptate de principele ardelean la 1 iunie 1685¹¹. Cel mai probabil tot atunci s-a perfectat și hotărnicia amintită.

2. Tratatul de la Karlowitz și implicațiile sale privind hotarul carpatic

Pătrunderea trupelor imperiale în Transilvania în 1687 avea să modifice cadrul geopolitic în Europa. Țara Românească va cunoaște anul următor cea dintâi intervenție militară austriacă pe teritoriul său. Autoritățile de la sud de Carpați se vor strădui să mențină integritatea teritorială a statului prin practicarea unei politici de balans între marile puteri¹².

Războiului austro-turc, început în 1683, i-a pus capăt tratatul de pace de la Karlowitz, încheiat la 26 ianuarie 1699. Semnarea lui a fost precedată de un congres, care a adoptat principiul *uti possidetis*. Otomanii păstrau Banatul Timișoarei și cele două principate extracarpătice, Moldova și Țara Românească, iar austriecilor le revenea Ungaria și li se recunoștea stăpânirea asupra Transilvaniei. Pentru hotărnicirea teritoriilor aflate în litigiu între cele două imperii s-a decis constituirea unor comisii mixte care să înceapă activitatea după încheierea lucrărilor congresului. Unde nu exista o delimitare prin elemente naturale s-a apelat la cele artificiale formate din trunchiuri de copaci și din grămezi de bolovani. Delimitarea hotarului transilvan s-a încheiat abia în februarie 1701. Din partea austriacă a fost numit comisar pentru delimitarea hotarului Luigi Ferdinando Marsigli, iar din partea turcă Ibrahim Efendi¹³.

⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu (în continuare, SJAN Sibiu), Colecția *Joseph Heinrich Benigni*, nr. 38.

⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 225.

¹⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹¹ A. Veress, *Documente*, vol. XI, *Acte și scrisori (1661-1690)*, București, Monitorul Oficial, 1939, p. 223-224, doc. 149.

¹² Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, București, Editura SILEX, 1997, p. 5-50; Andrei Pippidi, *Constantin Brâncoveanu, stolnicul și lordul*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 7-15.

¹³ Mónika F. Molnár, *Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)*, în ”Regions, borders, societies, identities in Central and Southeast

Marsigli fusese însărcinat în 1690 de autoritățile imperiale cu fortificarea trecătorilor transilvane care duceau spre Țara Românească și Moldova. A participat la lucrările congresului de pace de la Karlowitz ca specialist în problema hotarului dintre cele două imperii¹⁴. Într-o scrisoare din 5 noiembrie 1698, el a informat autoritățile imperiale că în problema delimitării munților Ardealului era de dorit să-i fie trimisă o scrisoare generalului Rabutin pentru a fi întreprinse cercetări în arhivele Guberniului Transilvaniei sau în cele ale Capitlului din Alba Iulia în scopul depistării unor documente care să ateste vechile hotare ale provinciei¹⁵.

La 25 iulie 1699, Balotă, căpitanul plăieșilor din Țara Românească, solicita sibienilor să-și trimită comisarii pentru îndreptarea vechilor hotare în munții Lotru¹⁶. La 11 noiembrie același an comisia gubernială scria sibienilor în problema reambulării hotarelor Transilvaniei¹⁷. La 7 decembrie, aceeași comisie transmitea dispoziții pentru cei însărcinați cu reambularea hotarelor¹⁸. Din 11 decembrie 1699 s-a păstrat o poruncă pentru fixarea granițelor în zona comitatului Hunedoara¹⁹. La 28 septembrie 1700 comisia gubernială normativă scria în legătură cu reambularea hotarelor scaunului Sibiului mai cu seamă către Țara Românească²⁰.

Știm că zona care despărțea Transilvania de Banatul Timișoarei și Țara Românească a fost delimitată de comisarii Marsigli și Ibrahim Efendi. Cel dintâi a întocmit o hartă cu trasarea exactă a hotarului²¹.

Care a fost poziția domniei Țării Românești față de trasarea hotarului ca urmare a păcii încheiate la Karlowitz ? O cercetare a mărturiilor păstrate ne ajută să lămurim problema. La 22 septembrie 1700 comisarul turc Ibrahim Efendi îi scria seraschierului Belgradului în legătură cu negocierile comisiei de delimitare. Potrivit emitentului, delimitarea nu a putut progresa întrucât domnul Țării Românești nu a vrut să permită ca hotarele să fie separate acolo. În plus, și domnul Moldovei mani-

Europe, 17th-21th centuries”, ed. Penka Peykovska, Gábor Demeter, Sofia, BAN, Institut za Istoriceski Izsledvania, Budapest, HAS, Institut of History, 2013, p. 34-44.

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 45-46.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), Colecția *Microfilme Austria*, rola 502, cadrul 45, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei Türkei, Karton 168, Turcica 1698, November 1. Hälfte, f. 47v: ”*In proposito de limiti dell’Alpi della Transilvania non trovi a male, che li ricordi di scrivere al Generale Rabutin, che facci cercare negl’ Archivij del Governo di Transilvania o del Capitolo di Alba Iulia dove sono le scritture degl’ antichi limiti di questa con la Walachia e Moldavia e per il Banato di Temisvar il concordato del Borgiai quando cedette alla Porta Logos, Caransebes, dove stipulò certi novi limiti, che sappevo per certe piccole aque e che hò deminticate, perche pottendo essere, che a quelli rapportassero, che lo sappiamo al punto del bisogno*”.

¹⁶ SJAN Sibiu, *Colecția de documente medievale*, U. VI, nr. 1.769.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 2.237.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 2.244.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 2.246.

²⁰ *Ibidem*, nr. 2.328.

²¹ Antal András Deák, *Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz*, în ”*Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*”, ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer, Wien, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005, p. 83-96.

festa aceeași atitudine față de delimitarea hotarului²². La 23 decembrie al aceluiași an, împăratul Leopold I era informat că delimitarea nu a făcut progrese, deoarece principii Țării Românești și Moldovei nu au fost de acord cu hotărnicirea. Marsigli bănuia că ei au acționat astfel fie la porunca Porții, fie din propriul lor capriciu²³. Scrisoarea lui Ibrahim Efendi, amintită mai sus, dovedește însă că atitudinea domnilor nu fusese dictată de Poartă.

O mărturie mai veche a lui Marsigli este cât se poate de edificatoare pentru a înțelege ce gândea Constantin Brâncoveanu în privința vechilor hotare. Domnul afirmase în fața reprezentantului imperial că avea ”*vechi drepturi asupra unei părți a Țării Bârsei și a văii Făgărașului*”²⁴. Același învățat italian constata cu prilejul trasării hotarului transilvan că asupra Văii Jiului ”*ridica pretenții principele Valahiei, deoarece pe aceasta el o schimbase odinioară pentru un alt teritoriu din Transilvania*”²⁵. Pornind de la această afirmație, este de presupus că domnii munteni au revendicat stăpânirea Văii Jiului ca o compensație pentru pierderea ducatului Făgărașului și a Amlașului. Aceasta este probabil explicația pentru ușurința cu care Neagoe Basarab a acceptat să emită documentul din 1520 la solicitarea nobililor hațegani: pierderea Făgărașului și a Amlașului trebuia compensată într-un fel, chiar dacă încercarea avea puțini șorți de izbândă.

3. Hotărnicia din 1700

În conformitate cu sarcinile primite de la comisia gubernială, autoritățile sibiene au purces la stabilirea hotarului dintre districtul Sibiului și Țara Românească.

În arhivele Sibiului am reușit să identific documentul original al hotărniciei, întocmit în limba latină în anul 1700²⁶. Izvorul are două părți componente. Prima, intitulată ”*Descrierea hotarelor limitanee, care separă și hotărnicesc Valahia de Transilvania în scaunul și districtul Sibiului*”, conține descrierea propriu-zisă a graniței, din munții Avrigului în est până unde se sfârșesc munții Lotrului în vest. Prezentarea este însoțită de 30 de note marginale, menite să contribuie la cunoașterea mai exactă a locurilor respective. A doua parte cuprinde mărturiile despre vechiul hotar de pe valea Oltului dintre Ardeal și Țara Românească, furnizate de bătrâni din satele Porcești și Boița senatorului sibian Josef Rosenfeld, care deținea și funcția de jude al scaunului Săliște. Audierea martorilor a avut loc la 2 octombrie 1700 la Porcești și Boița. Ambele subdiviziuni ale documentului, hotărnicia și mărturiile sătenilor, sunt consemnate de mâna senatorului, care a întărit actul cu propriul sigiliu inelar cu blazon, imprimat în ceară roșie²⁷.

Pe lângă original, hotărnicia din 1700 se mai păstrează în două copii, aflate tot în arhiva Sibiului. Ambele sunt însă incomplete, întrucât lipsesc mărturiile bătrâ-

²² ANIC, Colecția *Microfilme Austria*, rola 509, cadrele 128-129, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei Türkei, Karton 175, Turcica 1700, October, f. 128r-129r.

²³ *Ibidem*, cadrul 324, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei Türkei, Karton 175, Turcica 1700, November-Dezember, f. 143r.

²⁴ *Documente și regeste privitoare la domnia lui Constantin Brâncoveanu*, ed. Const. Giurescu, N. Dobrescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1907, p. 101, doc. 166.

²⁵ A.A. Deák, *Zur Geschichte der Grenzabmarkung*, p. 92-93.

²⁶ Vezi documentul din **Anexă**.

²⁷ Vezi **Fig. 1**.

nilor din satele amintite²⁸. O traducere germană parțială a documentului a fost publicată în 1798 într-un periodic sibian²⁹. O variantă a textului, la rândul ei incompletă, a fost inclusă ulterior într-o descriere geografică a Transilvaniei³⁰.

Descrierea hotarului este foarte amănunțită.

Hotărnicia a fost făcută de autoritățile sibiene cu ajutorul localnicilor din satele tălmăcene. Lipsesc vecinii munteni, ceea ce se explică prin refuzul domnului Țării Românești de a se implica în delimitarea hotărâtă prin pacea de la Karlowitz. Hotărnicia a fost făcută temeinic la fața locului: a fost străbătut munte cu munte. Stabilirea hotarului s-a făcut pe cumpăna apelor.

Toponimia montană, extrem de variată, capabilă să denumească toate formele de relief, este covârșitor românească: piatră, vârf, curmătură, genune, chică, dos, strungă, țâlfă, deal, grui, tâmpă, poiană, luncă, vad, cumpănă, obârșie, izvor, șipot, vale, râu, lac, lăcșor, iezer, apă, scoc. Câteva denumiri trimit la cuvinte specifice vieții pastorale: stână, stânișoară, comarnic, bulz, prajă. O singură excepție în această lungă serie: râșorul *Harrbach*, care izvorăște în muntele Gârbovei, botezat ca atare de sașii din Avrig.

Majoritatea numelor de locuri s-a păstrat până azi. Un ghid montan și o hartă bună oferă identificări precise. Există și câteva excepții, care vor fi discutate mai jos. Nu am putut localiza Chica Checenelului, Dealul Calului, Chica Brudelilor, aflate în zona defileului Oltului, între Strunga Dracului în est și Vadul Genune în vest. Alte nume de locuri neidentificate sunt Vârful Pleșei, Scocuri, Stâna Bătrână în Munții Făgărașului și Măciuca, Vârful Mărginenilor, La Lacul în Munții Lotrului, care au suferit probabil schimbări denominative ireversibile de-a lungul timpului. Un astfel de caz, documentabil însă prin compararea hărții și a ghidului montan³¹ cu hotărnicia din vremea lui Brâncoveanu, arată că Lacul Avrig de astăzi purta în 1700 frumosul nume de Lacul Voievodului/Voievozii. Muntele Lăcșor îl întâlnim numai în harta lui Specht din 1791, sub forma *Dialu Lacsorului*³². Piatra lui Dimidin se cuvine identificată cu Chica Pietrelor din hărțile actuale³³. Strunga Dracului apare pe o hartă din 1864³⁴. Gruiful lui Borcea este aproape sigur Gruiful Lung. Numele de loc Țâlfă este cunoscut în vremea noastră ca Galfa³⁵. Toponimul Scăuele³⁶ se regăsește pe harta

²⁸ SJAN Sibiu, *Colecția de acte fasciculare*, J. Stat național, 4. Frontiera, a. Documente privind stabilirea graniței, nr. 69, f. 1r-3v; idem, *Colecția de documente medievale*, U. VI, nr. 2.343.

²⁹ *Verzeichniß der südlichen Grenzgebürge zwischen Siebenbürgen und der Walachei, so weit der Hermannstädter Bezirk sich erstreckt*, în "Siebenbürgische Quartalschrift", an 6, 1798, p. 35-39.

³⁰ Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, vol. II, Hermannstadt, Im Verlage bei Martin Hochmeister, 1813, p. 232-234.

³¹ Ilie Fratu, *Poteci și cabane în Munții Făgărașului*, București, Editura Sport-Turism, 1986.

³² Biblioteca Academiei Române (în continuare, BAR), *Hărți*, cota D-XXVII/6, Specht, *Carte der Grossen und Kleinen Wallachey*, 1791, scara 1:57.600, foaia 36.

³³ Vezi mai sus, nota 31.

³⁴ BAR, *Hărți*, cota H. 876-C. XXII/1, Szathmari, *Charta României Meridionale*, 1864, coloana V, seria 2.

³⁵ Harta întocmită de Serviciul Geografic al Armatei, seria IX, Rom. Nr. 35, Coloana E, *Râul Vadului și Racovița*, scara 1:100.000. Vezi **Fig. 2**.

³⁶ *Ibidem*.

Munților Lotrului în forma ”modernizată” Scaunele³⁷! Muntele Poșomeagul figurează numai pe harta lui Friedrich Schwanz³⁸. Forma coruptă Buțele ascunde oronimul Buhele din Munții Șureanu³⁹.

În hotărnicia din 1700 în locul cuvântului modern Chica regăsim constant Pica (*Pika*), adică exact cum pronunță până astăzi localnicii⁴⁰. Toponimul Slimoiul este înregistrat de același izvor în formă arhaică: Sclimoiul (*Szglimoul*).

Hotărnicia întocmită de autoritățile sibiene menționează apartenența sau delimitarea unor munți și semnele de hotar. Vârful Pleșei despărțea munții Porumbacului de cei ai Avrigului. Trebuie observat că în acel loc era și hotarul între două unități administrative: districtul Făgărașului și districtul Sibiului. O cruce de lemn constituia acolo un element suplimentar de delimitare. La sud de acești munți era masivul Obârșia Topologului care aparținea Țării Românești. Racovicieni stăpâneau munții Stâna Bătrână până la Vârful Budislavului. Sursa menționează în Vârful Surului o grămadă mare de pietre, unde se găsea hotarul Țării Românești. În preajma Curmăturii Surului începeau munții locuitorilor din Sebeșul de Sus. Vârful Coților despărțea munții lor de cei ai vecinilor din Sebeșul de Jos. Muntele Lăcșor era în stăpânirea locuitorilor din Porcești. Munții porceștenilor se învecinau cu cei ai muntenilor din Grebleștii Loviștei. La Olt, la Vadul Genune, erau incizate în piatră arcul și săgeata ca semn de hotar. Tot la Vadul Genune era și Crucea de Vad, element vechi de demarcație a hotarului dintre Ardeal și Țara Românească. Sătenii din Boița stăpâneau de la Vadul Genune până la munții Sârbicul și Stânișoara. Munții tălmăcenilor începeau de la Vârful Fărcașului. Dealul Sterpului, aflat în posesia locuitorilor din Tălmăcel și Cisdădie, se învecina cu Dealul Negru, care aparținea Țării Românești. Demarcația era realizată prin câteva grămezi de pietre și litere incizate. În lucrarea lui L.J. Marienburg aflăm mai multe detalii privitoare la elementele de delimitare din acest loc, fără a putea însă stabili vechimea lor⁴¹. Muntele Poșomeagul marca sfârșitul munților tălmăcenilor și începutul celor aparținând celor Șapte Juzi. În locul neidentificat La Lacul erau săpate în stâncă câteva litere. Stăpânirea săliștenilor se întindea de la Tâmpa la Slimoiul.

Dacă comparăm hotărnicia din 1520 cu cea din 1700 observăm că cea dintâi nu înregistrează în Munții Lotrului decât câteva toponime, în vreme ce cea de-a doua conține numeroase nume de locuri, ceea ce permite o delimitare incomparabil mai bună a hotarului. Pe când Râul Fratelui și Râul Vadului delimitau hotarul în vremea

³⁷ http://www.carpati.org_harta_muntii_Lotrului_26 (accesat: 10.03.2016).

³⁸ BAR, *Hărți*, cota D–XXVII/5, Friedrich Schwanz, *Tabula Valachiae Cis-Alutanae*, [1723]: *Posomegu*.

³⁹ Valer Truș, Veronica Truș, *Munții Șureanu. Hartă turistică*, [f.l.], [f. a.].

⁴⁰ Ovidiu Manițu, *Făgărașul*, [București], Editura Uniunii de Cultură Fizică și Sport, 1963, p. 72.

⁴¹ L.J. Marienburg, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, p. 232-233: ”Zwischen dem Gebirge Zerpul und dem Berge Posomegu liegen, wenige Schritte von einander, auf der Höhe drey Grenzhauften mit drey Felsen und machen die Grenzen zwischen den Talmátscher, Heltauer und den walachischen Voinaszá Gebirgen, von welchen Felsen einer voll Buchstaben und Jahrzahlen ist, wodurch Namen derer von Zeit zu Zeit hier gewesenen Leuten bezeichnen. Auch ist mit großen Buchstaben das Wort HELT in den Fels gehauen. Oberhalb dieser Grenzhauften stehen noch verschiedene Felsen, welche zusammen ein Kreuz vorstellen”.

lui Neagoe Basarab, sub Constantin Brâncoveanu pe ambele maluri ale Oltului exista o altă linie de demarcație.

Din hotărnicia de la 1700 aflăm că exista o controversă de hotar munteano-ardeleană. Potrivit sursei, muntenii pretindeau teritoriul care începea de la Strunga Dracului și se sfârșea la Olt. Pretențiile lor pe malul drept al Oltului începeau de la Vadul Genune și se sfârșeau la munții Sârbînului și Stânișoarei. Teritoriul revendicat se afla în anul menționat în stăpânirea locuitorilor din Porcești (malul stâng al Oltului) și Boița (malul drept al Oltului). Sursa califică litigiul teritorial drept unul important. Numai pe segmentul din dreapta Oltului puteau să pască 2.000 de oi și tot atâția porci.

Autoritățile sibiene au înregistrat mărturiile bătrânilor din Porcești și Boița privind hotarul în zona de litigiu. Aflăm din depozițiile lor că principii Gheorghe Rákoczi II și Constantin Șerban au mers împreună la hotar (*"la Crucea de Vad"*) și fiecare a scos din teacă sabia celuiilalt și au jurat să păstreze pacea între cele două țări, stabilind hotarul în dreapta Oltului pe vârful Dealului Scăuelelor (*Szkalelilor*). Toponimul Dealul Scăuelelor apare pe harta topografică în imediata vecinătate a Râului Vadului, la sud⁴². Această hotărnicie nu mai este cunoscută din alte surse. Ea trebuie plasată între anii 1654-1658 sau în 1660⁴³. Atunci au existat relații strânse între cei doi principii: Constantin Șerban s-a recunoscut vasal al lui Gheorghe Rákoczi II, cu care a încheiat un tratat de alianță la Târgoviște în 1655. Una dintre clauzele tratatului stipula ca hotarul dintre cele două țări să fie cel care existase în vremea regelui Matia Corvin⁴⁴. Gheorghe Rákoczi II, ocupat cu asediul Sibiului în 1660, s-a întâlnit în zonă cu protejatul său, Constantin Șerban, căruia i-a dat trupe pentru a recuceri tronul muntean. Acesta din urmă a intrat pe la Turnu Roșu în Țara Românească și a redobândit domnia pentru foarte scurtă vreme. Indiferent când anume se plasează întâlnirea dintre cei doi principii la Crucea de Vad, cert este că stabilirea hotarului pe vârful Dealului Scăuelelor a fost un act în beneficiul Transilvaniei, prin care Țara Românească a renunțat la vechiul hotar de pe Râul Vadului. Poziția superioară a suzeranului în raport cu vasalul său se reflecta așadar și într-o rectificare de hotar. Cam în aceeași vreme (cu 40-50 de ani înaintea de 1700), locuitori atât din satele tălmăcene (Boița, Tălmăcel și Porcești), cât și din cele loviștene (Căineni și Greblești), indicați nominal în documentul din 1700, au fost întrebați de castelanul Josef Gottsmeister în legătură cu semnele de hotar din munții Porcești, menționate în unele înscrisuri. Nici unii, nici alții nu au avut obiecții la cele auzite.

În hotărnicie a fost menționată și o dispută pentru un teritoriu care se afla la marginea vestică a Munților Lotrului, mai exact între munții Tâmpa și Slimoiul. Stăpânirea săliștenilor acolo era contestată de locuitorii din Miercurea Sibiului⁴⁵ sau de cei din Țara Românească.

⁴² Vezi **Fig. 2**.

⁴³ Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică de Const. Grecescu, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 120-121; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, trad. și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, p. 334.

⁴⁴ Gerald Volkmer, *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541-1691: Aussenpolitik und völkerrechtliche Stellung*, Kronstadt, Aldus Verlag, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2002, p. 173-174.

⁴⁵ L.J. Marienburg, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, p. 234.

Hotărnicia din 1700 este un document excepțional. Ea ne ajută să cunoaștem mai bine o zonă care nu a fost niciodată atât de liniștită cum se crede de obicei.

Bibliografie:

- Arhivele Naționale Istorice Centrale, Colecția *Microfilme Austria*.
Biblioteca Academiei Române, *Hărți*.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, *Colecția de acte fasciculare*, J. Stat național, 4. Frontiera, a. Documente privind stabilirea graniței, nr. 69.
IDEM, *Colecția de documente medievale*, U. VI, nr. 2.343.
IDEM, Colecția *Joseph Heinrich Benigni*.
- Călători străini despre țările române*, vol. VIII, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- CERNOVODEANU, Paul, *În vâltoarea primejdiilor. Politica externă și diplomația promovată de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, București, Editura SILEX, 1997.
- COMAN, Marian, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, Editura Polirom, 2013.
- CONEA, Ion, *Cel dintâi hotar politic pe creasta munților Olteniei (1520). Prima lui transpunere cartografică*, București, 1938, p. 3-20.
- DEÁK Antal András, *Zur Geschichte der Grenzabmarkung nach dem Friedensvertrag von Karlowitz*, în "Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie", ed. Marlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocolka, Thomas Winkelbauer, Wien, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005, p. 83-96.
- Documente și regeste privitoare la domnia lui Constantin Brâncoveanu*, ed. Const. Giurescu, N. Dobrescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1907.
- DONAT, Ion, *Hotarele Olteniei*, în "Arhivele Olteniei", XVI, nr. 92-94, 1937, p. 229-264.
- EFTIMIU, Elena, *Granița Țării Românești cu Ardealul la 1520*, în "Arhivele Olteniei", VI, nr. 29-30, 1927, p. 1-9.
- FRATU, Ilie, *Poteci și cabane în Munții Făgărașului*, București, Editura Sport-Turism, 1986.
- Hrisov de la Neagoe Basarab*, în "Arhivele Olteniei", V, nr. 25-26, 1926, p. 207-208.
- KRAUS, Georg, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, trad. și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, Editura Academiei RPR, 1965.
- LUKÁCS, Antal, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999.
- MANIȚIU, Ovidiu, *Făgărașul*, [București], Editura Uniunii de Cultură Fizică și Sport, 1963.
- MARIENBURG, Lucas Joseph, *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, vol. II, Hermannstadt, Im Verlage bei Martin Hochmeister, 1813.
- MOLNÁR Mónika F., *Borders of the Ottoman Empire: Theoretical Questions and Solutions in Practice (1699-1856)*, în "Regions, borders, societies, identities in Central and Southeast Europe, 17th-21st centuries", ed. Penka Peykovska, Gábor

Demeter, Sofia, BAN, Institut za Istoriceski Izsledvania, Budapest, HAS, Institut of History, 2013, p. 34-44.

PIPPIDI, Andrei, *Constantin Brâncoveanu, stolnicul și lordul*, București, Editura Academiei Române, 2014.

POPESCU VORNICUL, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică de Const. Grecescu, București, Editura Academiei RPR, 1963.

STOICESCU, Nicolae, *Dictionar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.

TRUFAȘ, Valer, TRUFAȘ, Veronica, *Munții Șureanu. Hartă turistică*, [f.l.], [f. a.].

VERESS, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, *Acte și scrisori (1614-1636)*, București, Monitorul Național, 1937; vol. XI, *Acte și scrisori (1661-1690)*, București, Monitorul Oficial, 1939.

Verzeichniß der südlichen Grenzgebürge zwischen Siebenbürgen und der Walachei, so weit der Hermannstädter Bezirk sich erstrecket, în „Siebenbürgische Quartalschrift”, an 6, 1798, p. 35-39.

VOLKMER, Gerald, *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541-1691: Aussenpolitik und völkerrechtliche Stellung*, Kronstadt, Aldus Verlag, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2002.

http://www.carpati.org_harta_muntii_Lotrului_26 (accesat: 10.03.2016).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Act cu sigiliu inelar cu blazon, imprimat în ceară roșie.

Fig. 2 – Harta întocmită de Serviciul Geografic al Armatei, *Râul Vadului și Racovița*, scara 1:100.000.

ANEXĂ

Descriptio Metarum limitanearum, quae Vallachiam a Transylvania, in Sede et Districtu Cibiniensi distinguunt et disterminant

1°. Locus, qui Porumbacenses et Africenses montes conjungit a Vallachis dicitur Vurful Plyesche, ubi crux lignea et magna posita est; hinc recta itur ad montem Vurful Szkerischore la Lackul Wayvodae^{a)}.

2°. Tum Vallachiam versus recte tendendo ad Locum Obursche Avrischellului cselui Mik usque ad summitatem et cacumen montis, arboribus destitutum^{b)}.

Ex hac summitate procedendo, ubi tres Alpes, a sinistra Porumbacenses, a dextra ad occasum solis Affricensis in medio Vallachiae Obursa Topologului dictae conjunguntur directe

3°. in grandem rupem Girbova vocatum^{c)} et versus Occasum solis via recta in Vurful Budislavului per inde supra

4°. Iezerului^{d)}; deinde ad summitatem tendendo Locus est Skokure dictus^{e)}

5°. nec procul ab hinc Vurful Szurului^{f)}. Ex hoc loco desuper eundo occurrunt Curmatura Szurului^{g)} rectaque versus Occasum Vurful Moasche^{h)} Montemque descendendo recta rursus versus Summitatem Locus Kumpeneⁱ⁾ mox recta procedendo, mons Vurful Faeti dictus^{k)}. Ex monte Vurful Koczirol recte ad montes est Vurful Fedelaschului^{l)}.

Hic incipit Portsestensium mons Laksor recta usque ad culmen et porro ad praegrandes Alpes Piatra al Dimidin^{m)}. Hinc paululum montes desuper in sylva est Pika Burschuluiⁿ⁾.

Nec procul ab hinc Strunga Drakului^{o)} et Occasum versus certa in summitate obvenit Pika Kecsenelului; hincque desuper monte Dalul Kalului porroque versus Alutam Pika Brudelilor, et ulterius in descensu ad Alutam Vadul Csenune^{p)}.

Alutam descendendo a dextro latere versus Occasum Solis per Sylvas fagorum se ostendit Matsukan^{q)} et paululum in ascensione Kurmatura Szkaulelilor^{r)} hincque supra in Czilfa Sylva fagorum superiusque magis Cormaricse, locus planus. In Sylva porro Kurmatura al Vlad, iterumque paulo superius Curmatura Kinennilor, ampliusque per altitudinem Vurful Marcsinenilor^{s)}.

Hinc ad Montem calvum, desuperque in vallem supraque deinde usque ad Summitatem^{t)} de Vurful Farkasului^{u)} atque tandem in montis calvitie desuperque in profunditatem iterumque usque ad montis altitudinem^{v)}. Tum Dalu Szterpului, nostra Vallachiae vero parte Dialul Nyagre est, recta ad occasum aliquot Cumuli Lapidum^{x)}. Hincque montem infra in profunditatem Kurmatura Poschomokului nostrae partis^{y)}. Porroque recta per sylvam abietibus aliisque arboribus mixtam in Valye Schipotul Galbin, parteque montis supra Occasum versus la Pojana Furulyui^{z)}. Iterumque per Sylvam abietinam Apa Kumpene^{aa)} atque occasum versus La Lakul^{bb)}. Hincque a dextro latere recta ad Izvorul Sztikatului usque ad Lotrum, Sylvamque abietibus betulisque intermistam usque ad Sztikatul ex indeque montem adscendendo dextro latere Balintul^{cc)} recta versus Occasum Hanschul nostrae partis^{dd)}; atque porro ad duos montes Hanesch dictos, abietibus intermixtos, a dextra ad fluvium Lotru usque ad Gocze ampliusque per Sylvam densam abietum Szerecsinul dictum^{ee)}. NB. Hinc sunt Timpa et Larga nostra, Vallachica vero parte Szerecsinul et Prása usque ad montes

Buftere et Pojana Mueri ad occasum conjunguntur tres montes in Roul Frumosze, Faete et Szglimoul^{ff)}. In tantumque Districtus nostri montes extenduntur.

Anno 1700.

a) Hic Lacus aliquot passuum est.

b) Vicini a sinistra sunt Porumbacenses.

c) In rupe nascitur fluviolus Harrbach dictus et ex eodem Fonte fluvius Topolog, qui per Vallachiam in Danubium effunditur.

d) Iezer, est Lacus, qui hic videtur.

e) Huic contiguae sunt Alpes Rakovitzenses Sztina Batrina usque ad summum tatem ad Vurful Budislavului.

f) Hic magna lapidum est congeries, vicinitasque Vallachica, ex parte fluvius Valye Szurului in Vallachiam profluens.

g) Vicini Sebesenses superiores.

h) Mons a Sinistra versus Vallachiam dicitur Kokoricsul.

i) Kumpene (latine Libra) ex hac ratione dicta, quod Fons, qui hic oritur in duas partes dividatur, pars quae in Sebes superius, pars in Valachiam fluat, Vale Kukurischului.

k) Hic praegrande est montis cacumen, Valachica ex parte vero a sinistra mons Colltz dictus. NB. Finis Sebesensium superiorum et principium Sebesensium Inferiorum Vurful Kolcziroe.

l) ex parte Vallachiae a Sinistris sunt Alpes Gribleste, adjacentque Montibus Portsestensium.

m) a sinistra Valachiae partis Valje Kurpenelului.

n) Ex parte Vallachica rupes Strunga Drakuluj dicitur locus quidam.

o) quod sit antrum ex rupe discisso per quod transitus est, ex parte Vallachica Valye Kurpenelului. Nota, De Strunga Drakuluj Vallachi controvertunt, unde rivus Frate dictus nostram regionem influit, sibique appropriare volunt, usque ad Vadul Csenune, quod multum importat, vide fassionales Vallachorum seqq. in Continuatione.

p) Plane in Aluta arcus sagittaque lapidi incisa sunt.

q) ex parte Vallachica Gruuluyi Borse dictum.

r) Valye Szkaulelilor fluvius Vallachiam influens vicinus est.

s) ubi conjunguntur Sirbinul Sztinisora ex Parte Vallachica et de loco Vadul Gesemene usque ad hunc montem est controversia, ubi 2/m ovium, totidem porcorum pasci possunt, pro hic et nunc vero, ad huc dum in Possessione Boitzensium est.

t) Hic radices sunt montium Tallmatsensium.

u) ex parte Sinistra Vallachiae Porcolabul dictus locus.

v) ubi Dialul Szerpului nostra ea parte, et Kis Tallmatsensium, Heltensium, Vallachici montes conjunguntur.

x) aliquot illegibilibus Literis.

y) Vallachica ex parte Voynaschitze finisque est montium Tallmatsensium incipiuntur montes 7. Judicum.

z) a parte Vallachica Voynaße dicitur.

aa) a parte Vallachica Voynaße.

bb) Ubi iterum in rupe aliquot Literae incisae sunt.

cc) Vallachiae partis Lotru.

dd) Vallachica ex parte semper Lotru.

^{ee)} adhuc Vallachica ex parte Lotru.

^{ff)} Controversus locus est a Timpa usque ad Szglimoul, ubi Szelistenses sex praedia defacto possident et Gascharit Amplissimo Senatui Cibiniensi accidit, tamen ad hucdum sub lite est; Szelistenses enim annuatim ex hoc Loco usque ad centum oves dare coguntur.

Anno 1700, die 2. Octobris in Portsedt

Mihailla Simanul Annorum circiter 60. fatetur: Ego Wayvodae Constantini satrapae eram, Princeps Georgius Rakoczi Senior dedit comitivam Wayvodae Constantino usque a Terminum Transalpinensem (la Crucse de Vad) ibi consistentes frameam, alterius inviam evaginarunt, uterque paulisper in conterminio, juraruntque ad conservationem pacis, dicens uterque Princeps, apicem montis Dalul Szkalelilor dicti esse Terminum; cujus latus versus Transylvaniam Territorio Transylvanico; latus vero versus Transalpinam, Transalpinensi appertineret. Compositionem hanc ego tunc praesens auribus meis audivi et ita convenerunt duo illi Principes in eo. NB. Sunt ejus 40. vel 50. Anni dum cum Castellano, nomine Josepho^{NB.} ivimus, ego tunc Famulus Castellani eram Krecsun, Vulkul Philip, Marckul Serbe den Boitza, de Tallmatsell, Vlad Borahn, Opre Popolye de Porcsesdt, Iuse Potrocka, Opre Alaman ex Kinen, Radul Backsa, Juon Csoran, Sztoika de dupe Beßerka, tunc coram nobis certas literas perlegens Castellanus, interrogavit tam nos, quam Kinenianos, uti legit Signa, in Alpibus existentia; in quibus tam Kineniani, quam nos acquievimus, ab eo nullam habuimus Controversiam, dum propter censum Kinenienses in eo Loco Doßul dicto et Gyena Vadul hinc venerunt, nullam habuerunt infestationem a Bojeris Transalpinensibus, et in aliis disturbiosis temporibus.

Angyel den Grui annorum circiter 80. fatetur: Ego tunc apud Georgium Rakoczi Senior eram, et penes ipsum steti, cum Waywodam Costandinum concomitatus est usque ad locum (la Crucse de Vad) dictum, ipsimet inter se convenientes, in conterminio, ita discesserunt invicem, de Griblest aderant Szinyuon et Gregorie ex Kinen, Nyagoj Urda, Radu Bucksa, hi etiam praesentes fuerunt cum illi duo Principes de terminis convenerunt, nulla fuit controversia.

Boitza eodem

Koßte Tikor annorum circ. 80. fatetur: quod in Questione positae Alpis Porcsesdensis negotium attinet, de la Lunke Frate usque ad Vadul Egyenun, ego nescio quod in controversia fuisset, scio et audivi procerto, quod in apice Dialul Kalului procedit conterminium et usque ad Turris via Laksor dictum Locum.

Koßtandin Flescher Annorum 85. fatetur uti primus.

Js. Rosenfeld m.p. Senator et Judex Sedis Szeliste ordin.

Nota Bene. Gottsmeister.

(SJAN Sibiu, Colecția *Brukenthal*, Litera M 1-5, nr. 6, f. 146r-148r. Original; semnătura autografă a senatorului Rosenfeld și sigiliul său inelar cu blazonul familiei imprimat în ceară roșie).

Traducere

Descrierea hotarelor limitanee, care separă și hotărânesc Valahia de Transilvania în scaunul și districtul Sibiului

1°. Locul care unește munții porumbăceni și avrigeni este numit de către valahi Vârful Pleșei, unde se află așezată o cruce de lemn mare; de aici se merge drept la muntele Vârful Scărișoarei la Lacul Voievodului^{a)}.

2°. Apoi, tinzând drept spre Valahia, la locul Obârșia Avrigelului celui Mic până la culmea și vârful muntelui, lipsit de arbori^{b)}.

Mergând înainte de la această culme, unde trei munți se unesc, de la stânga porumbăceni, de la dreapta către apus avrigeni, în mijloc Obârșia Topologului a zisei Valahii [se ajunge] direct la

3°. stâncă mare numită Gârbova^{c)}, iar către apus pe drum drept la Vârful Budislavului, apoi tot astfel deasupra

4°. Iezerului^{d)}; după care, ținând-o spre culme, este locul numit Scocure^{e)}

5°. și, nu departe de aici, Vârful Surului^{f)}. Din acest loc, mergând în sus, apare Curmătura Surului^{g)} și, drept spre apus, Vârful Moașei^{h)} și, coborând muntele în linie dreaptă, din nou către culmea Locul Cumpeneiⁱ⁾, apoi, continuând direct, muntele zis Vârful lui Făt^{k)}. Din muntele Vârful Coților drept spre munți este Vârful Fedeleșului^{l)}.

Aici începe muntele Lăcșor al porceștenilor drept până la culme și apoi munții foarte mari, Piatra lui Dimidin^{m)}. De aici, puțin deasupra munților, în pădure este Chica Bulzuluiⁿ⁾.

Nu departe de aici – Strunga Dracului^{o)} și, spre apus, apare o oarecare culme, Chica Checenelului. De aici, deasupra muntelui – Dealul Calului și apoi, spre Olt, Chica Brudelilor și, mai departe, când cobori la Olt – Vadul Genune^{p)}.

Coborând la Olt, din partea dreaptă spre apus, prin pădurile de fagi apare Măciuca^{q)} și, suind puțin – Curmătura Scăuelelor^{r)} și de aici, deasupra, în pădurea de fagi Țâlfa și, încă mai sus, Comarnice, loc întins. Apoi, în pădurea Curmătura lui Vlad, de asemenea, puțin mai sus, Curmătura Căinenilor și, încă mai sus, Vârful Mărginenilor^{s)}.

De aici la Muntele Pleșa, de sus în vale, și apoi, iarăși în sus, până la culmea^{t)} Vârful Fărcașului^{u)} și, în cele din urmă, la golul muntelui și apoi, iarăși de sus în jos și din nou până la înălțimea muntelui^{v)}. Apoi, Dealul Sterpului în partea noastră, iar în cea a Valahiei este Dealul Negru [și], drept spre apus, câteva grămezi de pietre^{x)}. De aici, în josul muntelui, în adâncime – Curmătura Poșomeagului în partea noastră^{y)}. Apoi, drept prin pădurea de brazi amestecați cu alți arbori, în valea Șipotul Galben și, în partea muntelui către apus, spre La Poiana Furului^{z)}. De asemenea, prin pădurea de brazi – Apa Cumpenei^{aa)} și, spre apus, La Lacul^{bb)}. De aici, din partea dreaptă, drept la Izvorul Stricatului până la Lotru și la pădurea de brazi amestecați cu mesteceni până la Stricatul și apoi, suind pe munte, în partea dreaptă – Balindru^{cc)}, drept spre apus Haneșul în partea noastră^{dd)}; și apoi, spre doi munți ziși Haneș, cu brazi amestecați, la dreapta, spre râul Lotru până la Goațe printr-o pădure deasă de brazi numită Sărăcinul^{ee)}. Nota bene ! De aici sunt Tâmpa și Larga în partea noastră, iar în cea valahă Sărăcinul și Preaja până la munții Buhele și Poiana Muierii, la apus se unesc

trei munți în Râul Frumoasei, Fetei și Slimoiul^{ff)}. Într-atât se întind munții districtului nostru.

În anul 1700.

a) Acest lac este de câțiva pași.

b) Vecini la stânga sunt porumbăcenii.

c) Din stâncă izvorăște râșorul numit Harrbach și, din același izvor, râul Topolog, care se varsă în Dunăre prin Valahia.

d) Iezer este lacul care se vede aici.

e) Învecinați cu acesta sunt munții racoviceni, Stâna Bătrână până la culme, la Vârful Budislavului.

f) Aici este o mare grămadă de pietre și vecinătatea valahă; de o parte râul Valea Surului, care se scurge în Valahia.

g) Vecini – sebeșenii de sus.

h) Muntele din stânga spre Valahia se numește Cocoriciul.

i) Cumpăna (în latină Libra) numită din acest motiv, anume pentru că izvorul de aici se împarte în două, o parte curge la Sebeșul de Sus, iar alta în Valahia, Valea Cocoriciului.

k) Aici este un vârf montan foarte înalt, iar din partea valahă, la stânga, muntele numit Coții. Nota bene ! Vârful Coților [este] sfârșitul [munților] sebeșenilor de sus și începutul celor ai sebeșenilor de jos.

l) Din partea Valahiei, la stânga, sunt munții Greblești, adiacenți munților porceștenilor.

m) La stânga, în partea Valahiei, Valea Curpenului.

n) În partea valahă un oarecare loc stâncos se numește Strunga Dracului.

o) Care este o grotă deschisă din stâncă, prin care se trece; în partea valahă – Valea Curpenului. Notă: Valahii au dispute cu privire la Strunga Dracului, [anume] de unde curge râul zis Frate în regiunea noastră, pe care vor să și-o însușească până la Vadul Genune, ceea ce este foarte important, vezi mărturiile valahilor care urmează în continuare.

p) La Olt sunt incizate în piatră în mod vizibil arcul și săgeata.

q) De partea valahă așa-zisul Gruil lui Borcea.

r) Valea Scăuelelor, râu care curge în Valahia, este vecin.

s) [De] unde se unesc Sârbînul, Stânișoara din partea valahă și de la locul Vadul Genune până la acest munte este în dispută, unde pot să pască 2.000 de oi și tot atâția porci; acum însă este în posesia boiclenilor.

t) Aici sunt poalele munților tălmăcenilor.

u) Din partea stângă a Valahiei – locul zis Pârcălabul.

v) Unde Dealul Sterpului din partea noastră și a celor din Tălmăcel și Cisnădie se unește cu munții valahi.

x) Câteva litere ilizibile.

y) În partea valahă – Voineșița, [unde] sfârșesc munții tălmăcenilor și încep munții celor Șapte Juzi.

z) În partea valahă se numește Voineasa.

aa) În partea valahă – Voineasa.

bb) Unde sunt incizate din nou în stâncă câteva litere.

cc) Al părții Valahiei, Lotrul.

dd) În partea valahă, tot Lotrul.

^{ee)} Până aici, de partea valahă, Lotrul.

^{ff)} Este disputat locul de la Tâmpa până la Slimoiul, unde [deși] săliștenii posedă de facto șase predii și cășăritul revine preamăritului senat al Sibiului, totuși până acum este sub litigiu; săliștenii însă sunt siliți să dea anual din acest loc până la o sută de oi.

În anul 1700, în ziua a 2-a a lui octombrie în Porcești

Mihăilă Simanul de circa 60 de ani declară: eram slujbaş al voievodului Constantin; principele Gheorghe Rákoczi cel Bătrân i-a dat o suită voievodului Constantin până la hotarul transalpin (la Crucea de Vad), unde, aflându-se pentru scurt timp la hotar, au scos din teacă și unul și altul sabia celui alt și au jurat să păstreze pacea, spunând ambii principii că vârful muntelui zis Dealul Scăuelelor este hotarul; a cărei latură spre Transilvania aparține teritoriului transilvan, iar cea spre Transalpina aparține teritoriului transalpin. Fiind prezent am auzit cu urechile mele această înțelegere și astfel s-au învoit cei doi principii în această privință. Nota bene ! Sunt 40 sau 50 de ani de când am mers cu castelanul numit Iosif^{Nota Bene}, eu fiind pe atunci slujitor al castelanului, și, în fața noastră, Crăciun, Vulcul Filip, Marcul Serbe den Boița, din Tălmăcel, Vlad Boran, Oprea Popolie din Porcești, Iuse Potroca, Oprea Alaman din Căineni, Radul Bacsă, Ion Cioran, Stoica de dupe Beserică, citind atunci castelanul unele înscrisuri ne-a întrebat atât pe noi, cât și pe căineni când a citit semnele aflătoare în munți. Despre care, atât căinenii, cât și noi am fost de acord și n-am avut nici o obiecție din partea lui. În timp ce pentru cens căinenii, care au venit de aici în acel loc, zis Dosul și Ghena Vadul, nu au avut nici o neplăcere de la boierii transalpini, nici [măcar] în alte vremuri tulburi.

Anghel den Gruu de circa 80 de ani declară: atunci eram pe lângă Gheorghe Rákoczi cel Bătrân și am stat lângă el când l-a însoțit pe voievodul Costandin până la locul zis (la Crucea de Vad), ei întâlnindu-se la hotar și astfel s-au despărțit unul de altul. Din Greblești erau de față Sin Ion și Gregorie, din Căineni, Neagoe Urda, Radul Bucsa și aceștia erau prezenți când cei doi principii s-au înțeles cu privire la hotare. Nu a fost nici o controversă.

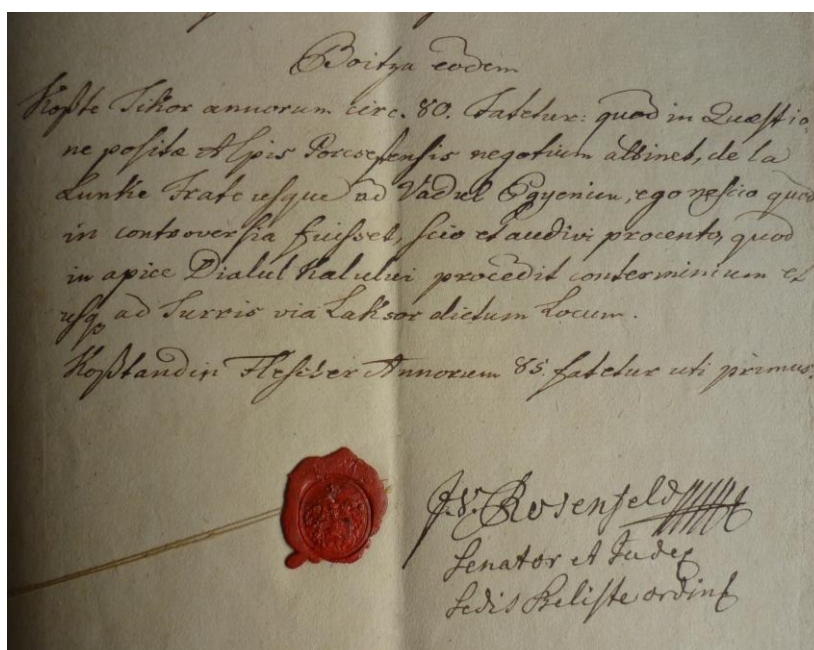
Tot atunci în Boița

Costea Ticor de circa 80 de ani declară: la întrebarea despre negocierea privitoare la muntele porceștean, de la Lunca Frate până la Vadul Genune nu știu să fi fost vreo dispută, dar știu și am auzit ca sigur că din vârful Dealul Calului pornește hotarul și continuă pe drumul Lăcșor până la locul zis Turn.

Costandin Fleșer de 85 de ani declară precum cel dintâi.

Josef Rosenfeld cu propria mână, senator și jude al scaunului Săliște, am dispus.

Nota Bene. **Gottmeister.**

BISERICĂ ȘI SOCIETATE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. SITUAȚIA CLERULUI ROMÂN DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

AUREL DRAGNE

aureldragne@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

ÉGLISE ET SOCIÉTÉ AU XVIII-E SIÈCLE. LA SITUATION DES PRÊTRES CHRÉTIENS ROUMAINS DU PAYS DE FĂGĂRAȘ

RÉSUMÉ

Le début du XVIII-e siècle apporte dans l'espace transylvain des changements profonds du point de vue politique-administrative, dus à la domination autrichienne et, en égale mesure, à la religion confessionnelle. Après la victoire autrichienne sur l'armée ottomane en 1686, la Transylvanie fut intégrée à la monarchie des Habsbourg. Sous la protection spirituelle et institutionnelle de la Maison de Habsbourg, l'Église unie à Rome a eu une influence accablante à l'égard du nouveau contexte confessionnel de la Principauté.

On remarque un progrès incontestable de l'Union au sein des ecclésiastiques de cette contrée. Les boyards, ayant une condition sociale privilégiée, se sont rejoints du statut propre à leur rang ou ont accédé à celui nobiliaire.

Admise par les élites sacerdotales, l'Union a été perçue de manière différente par le clergé et même par les croyants. Tout au début du troisième décennie du XVIII-e siècle, on assiste à une véritable campagne antiunioniste, due aux mesures restrictives adoptées par les évêques unis qui imposaient leur autorité hiérarchique sur le clergé subordonné. La situation des sacerdotés schismatiques a engendré de graves problèmes vis-à-vis de la nomination dans les éparchies. De plus, les orthodoxes de Transylvanie, privés de leur organisation épiscopale autonome, trouvaient protection au-delà des frontières, auprès de l'archevêque orthodoxe de Karlowitz, puis de l'Empire russe ainsi que des Eglises des deux Principautés roumaines.

Le 12 novembre 1781, l'Édit de tolérance religieuse est promulgué par l'empereur Joseph II qui garantit la liberté de culte et le libre accès de tous les citoyens, quelle que soit leur confession, à la vie publique (emplois publics, université, corps de métier). La constitution du Premier Régiment de la frontière (1764) et l'Édit de tolérance religieuse (1781) ont eu des conséquences bénéfiques pour une des deux confessions: grecque-catholique ou orthodoxe.

Mots-clés: église, société, XVIII-e siècle, confessionnel, Pays de Făgăraș, sacerdotés.

La sfârșitul secolului al XVII-lea se produc schimbări semnificative în contextul politic european. Creșterea graduală a influenței statului austriac, politica abilă dusă de diplomația imperială în Transilvania, au făcut ca Ardealul să intre, încă din 1688, în sfera decizională a casei de Habsburg. La începutul secolului al XVIII-lea, Imperiul habsburgic a promovat catolicismul. Românii majoritari, lipsiți de drepturi politice, aveau doar statutul de tolerați. În aceste condiții, atragerea lor la Biserica Catolică a devenit una dintre direcțiile importante ale politicii austriece, ce

urmărea revigorarea catolicismului transilvănean și consolidarea autorității statului habsburgic. Ideea unirii bisericești a românilor era în egală măsură înrădăcinată atât în considerentele de politică bisericească, cât și în cele de stat ale epocii¹.

Starea apăsătoare a preoțimii transilvănene s-a adâncit în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. Impunerea unor noi prestații financiare datorate războaielor cu turcii, a făcut ca două treimi din contribuția militară a Țării Făgărașului să revină clericilor și orășenilor, restul fiind plătită de către țărănime². În aceste condiții Unirea cu Biserica Romei putea oferi preoților români șansa unui real progres social și politic, la care se adăugau beneficiile de ordin economic pe care le-ar fi obținut prin echivalarea privilegiilor și imunităților clerului romano-catolic. Într-unul din studiile fundamentale pe această tematică, consacrate spațiului făgărășean, Ana Dumitran a consemnat faptul că adevărații artizani ai Unirii au fost protopopii, fără acordul cărora mitropolitul Atanasie nu ar fi putut-o perfectă³.

Autenticitatea documentului din 7 octombrie 1698 a fost amplu dezbătută în istoriografie⁴. Potrivit mărturiei protopopului Mihai de Călata, mitropolitul Atanasie ar fi acceptat ca printre protopopii săi să circule o listă pentru strângerea de iscălituri în favoarea Unirii⁵. Între cei care își oferiseră acum adeziunea, cât și la 5 septembrie 1700, cu prilejul sinodului de la Alba Iulia, s-au aflat și protopopi făgărășeni, în calitate de reprezentanți ai clerului: Stan (Stănilă) din Viștea de Jos, Radul din Berivooi Mari, Gheorghe din Ohaba și Teodor din Râușor⁶. Gestul lor a fost unul condiționat: păstrarea neștirbită a doctrinei, cultului și organizării canonice și obținerea privilegiilor de care se bucurau până atunci doar clericii confesiunilor recepte⁷.

Perfectată de elita sacerdotală, Unirea a fost percepută oscilant de către clerul de rând și credincioși în primele decenii ale existenței sale. O imagine de ansamblu asupra confesiunilor Principatului, atât în privința numărului credincioșilor, cât și a clerului și a situației lor materiale, determinantă pentru consacrarea îndatoririi pastorale, ne este oferită de conscripțiile economice și religioase efectuate în Transilvania veacului al XVIII-lea⁸. În 1733, episcopul Inochentie a cercetat modul în care erau respectate și aplicate privilegiile acordate Bisericii Unite⁹. Noi conscrieri, precum cea

¹ Mihai Săsăuian, *Instituții și persoane implicate în unirea bisericească (1701-1761) și opoziția împotriva ei*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 81.

² Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, vol. I, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2002, p. 64.

³ Ana Dumitran, *Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia graeco-catholica varadiensis", XLVI, 1, 2001, p. 42.

⁴ M. Săsăuian, *op. cit.*, p. 85.

⁵ *Ibidem*; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 69.

⁶ Șt. Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului* (în continuare, *Viața bisericească*), Sibiu, 1930, p. 16.

⁷ M. Săsăuian, *op. cit.*, p. 86.

⁸ Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florin A. Laslo (editori), "... virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda. Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767, Alba Iulia, 2009, p. 9.

⁹ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p. 302-415.

a episcopului Petru Pavel Aron¹⁰ sau a generalului Bukow¹¹ s-au impus odată cu marile tulburări confesionale generate de acțiunea călugărilor Visarion sau Sofronie. Una dintre cele mai complexe operațiuni de conscriere a avut loc din inițiativa episcopului Atanasie Rednic. Ea cuprinde informații referitoare la preoți în funcțiune, situația lor materială, dotarea parohiilor cu terenuri eclesiastice sau numărul credincioșilor¹².

Pentru spațiul făgărășean, conscripția economică a districtului din 1721-1722 este primul dintre izvoarele fiscale cunoscute care oferă date concludente referitoare la situația clerului în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Realizată din ordinul Guvernului, ea înregistrează numele preoților activi la acea dată¹³. Tabloul e întregit de anchetele fiscale din anul 1726¹⁴, precum și de conscripțiile din 1748 și 1758¹⁵.

Momentul imediat următor constituirii Bisericii Unite cu Roma este oglindit de o suită de trei documente, emise în acest spațiu în octombrie 1702. Ele alcătuiesc în opinia autoarei care le-a identificat un adevărat dosar al unirii eclesiastice¹⁶. Scrisoarea căpitanului suprem al districtului, Simon Boer, raportul vice-căpitanului Iosif Boer, ambele adresate teologului iezuit Carol Neurauter, cât și listele boierilor semnatori ce își oferă adeziunea, vădesc atitudinea clasei sociale privilegiate făgărășene față de proiectul unirii celor două Biserici.

Situația se repetă nouă ani mai târziu, la 20 iulie 1711, când 315 nemeși și boieri din Țara Oltului trec la Unire, iscălim un act pe care îl întăresc cu pecetea lor¹⁷. De această dată s-a păstrat doar lista persoanelor semnate¹⁸. Întrucât nu sunt diferențe semnificative în privința boierilor care și-au oferit adeziunea și la 1702, momentul 1711 a constituit probabil o reconfirmare a opțiunii anterioare în contextul impasului pe care îl traversa Unirea¹⁹.

Coroborarea informației documentare, în speță a numelor cuprinse în listele de adeziune din 1702 și 1711 cu datele oferite de conscripțiile civile și religioase ale epocii, ne îndreptățește să acceptăm prezența în rândul semnatarilor și a unor preoți ce dețineau statutul boieresc. Identificarea trebuie însă făcută cu prudență și sub semnul anumitor rezerve: persoanele semnate apar doar în calitatea lor de boieri, iar în conscripții sacerdoții sunt înregistrați frecvent fără a li se indica numele de familie

¹⁰ Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în "Transilvania", XXXII, nr. 9/1901, p. 245-246, 392.

¹¹ Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1761-1762*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", III (1924-1925), Cluj, 1926, p. 616-700.

¹² D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 171-173.

¹³ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului* (în continuare, *Situația economică*), I, Cluj, 1935, p. 2-263.

¹⁴ *Ibidem*, p. 277-364.

¹⁵ Date valoroase furnizate de aceste izvoare au fost valorificate de istoricul Șt. Meteș în lucrări speciale care au abordat istoria eclesiastică făgărășeană, precum amintita *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului* sau *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria* (în continuare, *Mănăstirile românești*), Sibiu, 1936.

¹⁶ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 117.

¹⁷ Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, I, București, 1995, p. 88; Șt. Meteș, *Viața bisericească*, p. 17.

¹⁸ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 118.

¹⁹ *Ibidem*.

sau statutul social. Totuși, opțiunea unor clerici boieri poate fi certificată în cazul mai multor sate. Unul dintre boierii semnatori atât la 1702, cât și la 1711, este Radu, din familia Bica de Voivodeni²⁰. Conscripția fiscală din 1722 oferă numele preoților Radu și Oprea care, fiind în funcțiune, sunt scutiți de sarcini²¹. La 1726 informațiile sunt mai concludente, fiind pomeniți preoții boieri Radu Bica, Comșa Bica și Oprea Iobag²². La 1733 conscripția episcopului Inochentie îi reamintește pe cei trei, care se declară uniți²³. Astfel, Radu Bica, boier important din Voivodeni Mari, își oferă în această calitate adeziunea la Unire în anul 1702, reconfirmată în 1711. El deținea totodată și funcția sacerdotală, fiind pomenit pentru ultima dată la 1733.

Un alt caz este cel al familiei Strâmbu din Șinca (astăzi Șinca Veche). Un Manea Strâmbu iscălește în calitate de boier cele două adeziuni din 1702, respectiv 1711²⁴. Între preoții scutiți la 1722 îi aflăm pe Manea și Aldea²⁵. Cei doi sunt reamintiți la 1726 în dubla calitate de preoți și boieri²⁶. Cu prilejul tulburărilor antiunioniste din Țara Făgărașului este amintit și cazul unui preot Manea din Șinca, devenit între timp eremit, a cărui activitate era incriminată pentru atragerea uniților la schismă și marea agitație produsă în popor²⁷. Probabil el nu este altul decât boierul Manea Strâmbu, care, după douăzeci și șapte de ani de slujbă preotească în satul său, trece în Țara Românească, unde se călugărește la Râmnic, în 1729. Revine apoi în mănăstirea din Șinca, fiind pomenit pentru ultima dată de conscripția fiscală din 1748. Potrivit acesteia, mănăstirea se afla în partea de jos a satului, pe pământul boieresc al călugărului bătrân și neputincios popa Maniu (Manea)²⁸.

Cazul celor doi sacerdoți boieri nu este unul singular. În 1702 asistăm la o decizie în bloc a boierimii făgărășene, reprezentată atât prin laici, cât și de o parte semnificativă a clerului. Unirea a fost acceptată ca parte a unui compromis asumat de către boieri în schimbul recunoașterii anumitor privilegii. Este în fapt o unire negociată. Cu toate că documentul nu face referire la existența unor tratative cu implicații de natură economică în beneficiul boierimii, existența unor consultări prealabile este sugerată de raportul vice-căpitanului Iosif Boer, în care se afirmă: *"Dacă vor îmbrățișa cu fapte sincere religia papistașă, vor simți totodată și deosebita milă a Măriei Sale"*²⁹.

Cercetătoarea Ana Dumitran consideră că fenomenul unionist, reprezentat de convertirile făgărășene din primii ani ai secolului al XVIII-lea, trebuie perceput în contextul particular al Țării Făgărașului, privită ca entitate economică și geografică distinctă și totodată ca extensiune a autonomiei și a statutului ei privilegiat moștenit din perioada Principatului: *"Acceptând unirea în schimbul păstrării statutului privile-*

²⁰ *Ibidem*, p. 146.

²¹ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. 238.

²² *Idem*, *Viața bisericească*, p. 123.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 137.

²⁵ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. 188.

²⁶ *Idem*, *Viața bisericească*, p. 141.

²⁷ D. Dumitran, *Opinii privitoare la raporturile dintre Unire și "schismă" în Transilvania, în timpul episcopului Inochentie Micu Klein* (în continuare, *Opinii*), în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 102.

²⁸ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești*, p. 97.

²⁹ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 132.

giat, boierii urmăreau în fapt perpetuarea situației de compromis existentă încă din perioada coabitării cu calvinismul. Ei nădăjduiau astfel ca relațiile interconfesionale din zonă să continue pe aceleași coordonate”³⁰.

Poziția preoților boieri dobândește o posibilă interpretare prin recunoașterea statutului boieresc sau, mai mult, prin transformarea boieronatului în nobilitate³¹. Ei reclamă privilegii în virtutea calității de boieri fără să facă apel la drepturile conferite clerului unit prin Diploma I leopoldină sau de rescriptul imperial din 1698. În acest context, căpitanul Simon Boer, arogându-și meritul convertirilor, îi compară cu ceilalți clerici români care *”sunt uniți numai cu vorba, dar nu cu adevărat. Această acțiune va fi un exemplu pentru români, care îi va susține pe preoți și pe toți românii din țară întru unire. Înălțimea sa a dat privilegiu pentru preoți, aceștia nu doresc însă ca înălțimea sa să-i scutească de dări, ci să o slujească pe înălțimea sa”*³².

Atitudinea preoților boieri este de înțeles dacă avem în vedere faptul că majoritatea covârșitoare a lor locuiau pe sesii proprii, terenurile parohiale constituind o raritate pentru Țara Făgărașului. O altă posibilă cauză ar fi situația clerului supranumerar, care a atins în zonă proporții remarcabile. Potrivit hotărârilor dietale, erau exceptate de la impozitare doar terenurile ecleziastice, iar numărul celor scutiți, în cazul unei comunități medii, nu trebuia să depășească doi preoți. Mărturie la această situație este însăși conscripția fiscală din 1721-1722. Cei doi conscriptori notează: *”Dacă pe preoți îi separăm, motivul e că în sat dreptul funcționării alternează și astfel, cei care acum sunt contribuabili, în viitor sunt scutiți (...). Din acest motiv chiar contribuțiile preoților nu le prezentăm în extrasul lor, deoarece fiind amestecați ca contribuabili cu boierii și iobagii, asemenea și impunerile lor sunt trecute în extrasul iobagilor și boierilor”*³³.

Raportul vice-căpitanului Iosif Boer oferă indicii valoroase asupra modului în care s-a derulat procesul de convertire: convocați prin reprezentanți ai satelor, boierilor li s-au prezentat punct cu punct noile direcții doctrinare pe care se angajau să le urmeze, după care fiecare, personal sau prin intermediul unui ales, a subscris actul Unirii. Delegați ai boierilor au fost Boer Gașpar din Berivoii Mari, Boer Mihai din Copăcel și Boer Ioan cel tânăr din Mărgineni³⁴.

Punctele de doctrină dezbătute au fost Purgatoriul, folosirea azimei la Euharistie, postul și dependența față de papă. În privința Purgatoriului s-a constatat asimilarea acestuia cu vămile văzduhului, element vechi al universului de credință popular, ce își are originea în literatura apocrifă: *”(...) deși nu au numit purgatoriul purgatoriu, dar au crezut cu adevărat că el există și este acel loc în care stau sufletele până la purificarea lor (...)*³⁵. Folosirea pâinii dospite ca materie euharistică nu a constituit un impediment, ambele confesiuni mărturisind prezența reală a lui Hristos în Euharistie: *”În legătură cu Sfânta Euharistie și ei cred în prezența reală a corpului lui Cristos, cu toate că ei împlinesc taina cu pâine dospită, iar noi cu ostie,*

³⁰ *Ibidem*, p. 119.

³¹ *Ibidem*, p. 120.

³² *Ibidem*, p. 129.

³³ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. XXI.

³⁴ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 117.

³⁵ *Ibidem*, p. 121, 132.

dar în aceasta nu este importantă forma, ci credința”³⁶. Posturile de miercuri și vineri au fost înlocuite cu cele de vineri și sâmbătă: *”Ei posteau miercuri și vineri și de acum vor posti vineri și sâmbătă și că nu este niciun păcat în aceasta se poate vedea și din aceea că Dumnezeu poruncește să serbăm sâmbăta și în Vechiul Testament sâmbăta era sâmbătă, iar acum în loc de sâmbătă duminica și nu au păcătuit prin aceasta; așa cum sfințim cea de-a șaptea zi, tot așa nu se poate găsi păcat în postirea sâmbetei în loc de miercuri”*³⁷. În privința dependenței ierarhice față de papă boierii nu au avut vreo obiecție: *”Că până acum nu au depins de papa de la Roma și că de acum încolo va trebui să fie, asta nu îi privește pe laici, pentru că aceasta a fost acceptată de preoți și îi privește pe ei”*³⁸.

Se constată faptul că în cadrul discuțiilor preliminare doar trei din cele patru puncte florentine care au stat la baza proiectului oficial al Unirii au fost dezbatute. Învățătura referitoare la Filioque a fost înlocuită cu punctul referitor la rânduiala postirii de sâmbătă³⁹.

În lipsa unor rapoarte concludente, nu cunoaștem cu exactitate urmările actului de la 1702. În listele semnatarilor, 49 de localități sunt reprezentate. O absență notabilă o constituie Făgărașul. Faptul este explicabil având în vedere contextul în care s-a produs: actul Unirii urma momentului în care anatema aruncată de ierarhii răsăriteni asupra lui Atanasie fusese făcută publică la 2 mai 1702. Două luni mai târziu, patriarhul Dositei al Ierusalimului și Teodosie al Ungrovlahiei, printr-o scrisoare, fac cunoscută pronunțarea anatemei și românilor din Brașov și Sibiu⁴⁰. Ea urma unei mai vechi muștrări expediate de mitropolitul Teodosie brașovenilor, care se pare că acceptaseră în primă instanță Unirea⁴¹.

Atitudinea ierarhilor răsăriteni, implicarea politică a domnitorului Constantin Brâncoveanu în chestiunea unirii religioase a românilor transilvăneni, gestul extrem de rehirotonire a lui Atanasie, au constituit elemente precumpănitoare în depășirea stării de indecizie în care se afla o parte din cler. Încă din 27 iunie 1702, protestul brașovenilor, în a cărui redactare au avut un rol determinant și reprezentanții domnitorului muntean, Ladislau Teodor Dindar și Teodor Corbea, este semnat și de delegații făgărașenilor: preotul Stan și mireanul Ladislau. Angajamentul lor este fără echi-voc: refuză să adere la unirea încheiată de Atanasie și să îi recunoască jurisdicția. Cu prilejul anchetelor din 1699, preotul Stan, în calitatea sa de paroh în Satulung, se declarase încă de atunci împotriva Unirii⁴². De altfel, la 1699 majoritatea comunităților făgărașene erau sceptice în privința îmbrățișării unei alte confesiuni, în pofida beneficiilor care ar fi urmat actului convertirii. Comisarii însărcinați cu realizarea anchetei în districtul Făgărașului raportau că *”au așteptat până în a patra zi a lunii prezente dar preoții români, nu știu din ce pricină, mai mulți nu s-au înfățișat decât cei din Făgăraș, din Mândra și din Recea, ceilalți disprețuind mandatul deschis nicidecum nu au vrut să se înfățișeze. Credincioșii de la sate, din cele mai multe sate,*

³⁶ *Ibidem*, p. 132.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 122.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ D. Dumitran, *Rezistența ortodoxă împotriva unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, în *”Annales Universitatis Apulensis”*, Series Historica, 9/II, 2005, p. 55.

⁴² *Ibidem*.

văzând porunca maiestății sale au venit, când mai mulți când mai puțini (...)”. Dar ”au rămas cu toții în vechea lor religie grecească sau românească (...), n-au voit să îmbrățișeze niciuna din religiile primite în această țară”⁴³.

Spre deosebire de momentul 1699, documentele din 1702 și 1711 oferă pentru acest spațiu imaginea unui incontestabil progres al Unirii. Schimbările profunde survenite atât la nivel politic-administrativ, cât și cultural-confesional, vădite și în promovarea în administrația districtului a unor funcționari procatolici, au determinat o parte însemnată a boierimii făgărășene, deopotrivă mireni și clerici, să semneze acordul de Unire în două momente critice din evoluția Bisericii Unite transilvănene.

La 1711 asistăm practic la reconfirmarea opțiunii din 1702. Necesitatea reînnoirii profesiunii de credință se produce pe fondul crizei profunde pe care o traversa Unirea. Războiul curuților, ofensiva protestantă în Transilvania, pătrunderea trupelor rusești în Moldova, nemulțumirea crescândă a clerului privat de privilegiile conferite de diplomele leopoldine, au culminat cu gestul extrem al lepădării de unire în Soborul condus de Atanasie în vara anului 1711. Asupra acestei decizii s-a revenit abia la 18 noiembrie 1711, când iezuitul Gabriel Hevenesî a obținut de la vladică și sobor o nouă mărturisire de credință. Așa cum arăta Ana Dumitran, ”boierii făgărășeni s-au dovedit cu acest prilej cei mai fideli susținători ai unirii, confirmând prin semnăturile lor, la scurtă vreme sau poate chiar înaintea desfășurării soborului anti-unionist, rămânerea în cadrele Bisericii Greco-Catolice. Impresionanta listă cuprinzând aproape 500 de capi de familie care își manifestau opțiunea pentru unire, dovedește eficacitatea gestului similar din octombrie 1702. Unirea cu Biserica Romei putea deci exista și fără Filioque și chiar fără acordarea în totalitate a privilegiilor promise, așa cum de altfel în bună măsură s-a și întâmplat, dar nu putea exista fără credincioși. Din acest punct de vedere, în ciuda evoluției sale spirituale ulterioare, boierimea făgărășeană s-a dovedit un element de bază în perpetuarea unirii și în reconstituirea Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, element invocat cu siguranță de Gabriel Hevenesî, în posesia căruia au ajuns documentele din 1702, în încercarea de a-l reconverti pe vladica Atanasie”⁴⁴.

Atitudinea boierimii făgărășene a fost un exemplu frecvent evocat de politica confesională pro-uniatistă a autorităților transilvănene. Implicat în disputa electorală generată de sedisvacanța episcopală în urma morții lui Atanasie (1713), guvernatorul Sigismund Kornis a făcut trimitere în mai multe rânduri la cererile boierilor făgărășeni din iunie, respectiv noiembrie 1714, încercând să-l impună ca posibil succesor pe Ioan Giurgiu Patachi, parohul romano-catolic al Făgărașului⁴⁵. Fost candidat pentru scaunul episcopal de la Muncaci, Patachi a obținut girul autorităților și a atras de partea sa boierimea districtului. Rolul mediator a fost exercitat și de această dată de Simon și Iosif Boer, fervenți susținători de-ai săi. În calitatea sa de căpitan și președinte al Scaunului Superior de Judecată, Simon Boer deținea influența și autoritatea de a coaliza reprezentanții boierimii. În acest cadru, la 1 iunie 1714 mai mulți boieri făgărășeni solicitau tezaurarului Transilvaniei episcop din neamul lor, cel mai potrivit

⁴³ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 123.

⁴⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 142; Iacob Mârza, *Biserica, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)*, în ”Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 11/II, 2007, p. 50.

fiind parohul Făgărașului, Ioan Giurgiu Patachi. Un alt memoriu al boierilor, din 15 noiembrie 1714, pleda pentru Patachi, *”pentru că nu e străin, ci e de sângele nostru (...)”*⁴⁶.

Încă din 1712, Simon Boer cerea autorităților suplimentarea efectivului preoților catolici din Făgăraș, insuficienți pentru obținerea succesului deplin în procesul de convertire. Făcând referire la cei care doreau să îmbrățișeze Unirea, Simon Boer scrie că *”aceștia ar avea nevoie de popi, căci există numai doi care să-i învețe; este dorința lor ca pe fiii lor să nu-i mai dea la școala calvină, ci la a noastră”*⁴⁷, adăugând mai apoi că *”măcar de ar veni doi preoți aici care să știe limba română așa găsi eu modalitatea și mă angajez că în doi ani voi converti 2.000 de oameni”*⁴⁸.

În acest context, după ce fusese hirotonit preot în ritul latin la Roma, Patachi vine la 1712 misionar în Țara Făgărașului, *”dispus să-și dea zi și noapte sângele și sudoarea pentru salvarea iubitei sale națiuni vlahe”*, după cum însuși afirma la 28 decembrie 1713⁴⁹. Țara Făgărașului constituia o regiune vitală în propășirea uniatismului, în condițiile în care, la 1711, singuri boierii făgărașeni rămăneau fideli Unirii, în pofida deciziei soborului și a vlădiciei însuși. Drept urmare, Unirea trebuia consolidată și propovăduită în toate mediile sociale⁵⁰.

Zelul misionar de care a dat dovadă, dar și personalitatea puternică, a făcut ca Patachi să se remarce încă de pe acum ca un posibil candidat la scaunul episcopal, în condițiile în care autoritățile urmăreau impunerea unui arhiereu determinat și eficient în promovarea uniatismului⁵¹. Dintre preoții boieri susținători se evidențiază mai cu seamă protopopul Ionașcu, din familia Monea de Veneția de Jos. Într-un sobor local întrunit sub conducerea sa la Șona, în 12 octombrie 1714, obține mai multe adeziuni în favoarea candidaturii lui Patachi⁵². La ”pseudosinodul” elector de la Sibiu din 9 ianuarie 1715, Patachi a fost desemnat episcop în unanimitate, prin votul oferit de un singur participant: protopopul Ionașcu. Ceilalți reprezentanți ai Sinodului refuzaseră să se prezinte, invocând încălcarea normelor tradiționale referitoare la convocarea Soborului mare, care avea ca locație obișnuită de întrunire cetatea Bălgradului⁵³. Ionașcu Monea era însoțit la Sibiu de către Iosif Boer, care a luat parte la ședința electivă în calitate de translator⁵⁴.

Această poziție i-a asigurat protopopului o ascensiune rapidă. La scurt timp după ce e numit *”notarăș”* al Soborului mare, este înnobilit de Carol al VI-lea, la 7 martie 1718, desigur și ca o recunoaștere a meritelor sale în slujba Unirii. Înnobilarea,

⁴⁶ I. Mârza, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁷ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ I. Mârza, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁰ *Ibidem*. Adresându-se cardinalului Christian August de Saxonia, la 20 mai 1712, Patachi lansa ideea înființării unei școli românești în Făgăraș, spre a oferi o alternativă copiilor români constrânși să frecventeze școala calvină. Fondurile necesare așezământului urmau să fie oferite de congregația *De Propaganda Fide*. Însuși căpitanul districtului, Simon Boer, se oferea să contribuie cu un ajutor substanțial de 200 florini.

⁵¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 142.

⁵² *Ibidem*, p. 145.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

spune Valer Literat, își găsea justificarea ”post factum” în arborele său genealogic⁵⁵. Conform genealogiei dăltuite în piatră ce a servit drept frontispiciu al casei protopopești din Veneția, originile Moneștilor erau plasate în perioada legendarului descălecător Negru Vodă, având condescendenți importanți familia Mailat de Comăna și Țanțari⁵⁶. Deținând o situație materială înfloritoare, protopopul Ionașcu a ridicat pe cheltuiala sa biserica unită din Calbor (1737), pe care a înzestrat-o cu un clopot în 1741⁵⁷.

Personalitate influentă, investit cu autoritate ierarhică ce depășea sfera jurisdicțională a protopopiatului său, se va implica în 1724 și în disputa preoților din Brașov, impunând pe preotul unit Jipa protopop peste satele din Țara Bârsei⁵⁸. Alături de Simon și Iosif Boer, se numără printre principalii factori decizionali locali care au înlesnit instalarea la 1723 a episcopului Patachi în biserica brâncovenească din Făgăraș, desemnată catedrală episcopală, prin bula papală *Rationi Congruit* din 15 iunie 1721⁵⁹.

Instalarea episcopului unit la Făgăraș s-a făcut în condițiile reînființării de către împăratul Carol al VI-lea a Episcopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, prin Diploma imperială din 11 decembrie 1715. În fruntea acesteia fusese numit Martonfi György și, potrivit normelor impuse de dreptul canonic apusean, într-un centru episcopal nu era permisă rezidența unui al doilea ierarh în afara episcopului titular⁶⁰. ”În cazul Principatului Transilvaniei de la începutul secolului al XVIII-lea”, afirmă istoricul ortodox Paul Brusanowski, ”nu era vorba doar de o simplă numire a doi episcopi, unul de rit latin, iar celălalt de rit bizantin (anume urmașul lui Atanasie Anghel), ci practic de o adevărată **restaurare** bisericească, dat fiind faptul că în Ardeal nu mai existase (din 1556) vreun episcop de rit latin, iar episcopia de rit bizantin (unită) nu primise canonizarea autorităților papale”⁶¹. Dotarea ambelor episcopii transilvănene justifica dreptul de patronat spiritual al monarhilor habsburgici în Ardeal⁶²: la câteva zile după ce Episcopia catolică de Alba Iulia a fost înzestrată cu importante domenii, Episcopiei unite i s-a oferit o sumă anuală de 3.000 de florini. Ea a fost suplimentată cu domeniul Gherlei (cu un venit de aproximativ 2.500 florini)

⁵⁵ V. Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 28.

⁵⁶ Inscripția a fost reprodusă de Nicolae Densușianu în volumul *Monumente pentru istoria Țerei Făgărașului*, București, 1885, p. 103. Piatra genealogică, identificată într-un șopron al familiei Tudor Stoica din Veneția de Jos (cf. Pavel Chihaia, *Inscripția genealogică a lui Ionaș Monea din Veneția de Jos*, în ”Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, 2, 1970, p. 65-66), este expusă la Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat”.

⁵⁷ V. Literat, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*. Cu privire la relatarea evenimentului instalării, vezi: S. Dragomir, *op. cit.*, p. 156-167; Șt. Meteș, *Viața bisericească*, p. 55-60.

⁶⁰ P. Brusanowski, *Situația juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică*, în ”Revista Teologică”, XVII, 1, 2007, p. 130-132.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*. Preluând titlul de *rege apostolic al Ungariei*, împăratul Leopold I deținea dreptul numirii episcopilor transilvăneni.

și moșia de la Olteț, înlocuită mai apoi – după patru ani de negocieri –, cu cea de la Sâmbăta de Jos (cu venit de 415 florini)⁶³.

Decizia de preluare a ctitoriei brâncovenești din Făgăraș cu titlul de catedrală episcopală de către Biserica Unită a prejudiciat comunitatea ortodoxă. Aplicarea ei impunea, mai presus de actul în sine al exciziei și al transferului patrimonial, o lezare a libertății de slujire și o îngrădire a săvârșirii canonului tipiconal-liturgic ortodox, în condițiile în care acordul de edificare al unui alt lăcaș va veni abia după Edictul din 1781. Mai mult, confiscarea inventarului liturgic, interdicția oficerii pentru preotul neunit Toma, detenția sa în arestul cetății din ordinul căpitanului Simon Boer, sunt măsuri tot mai ferme de constrângere pentru a determina comunitatea să frecventeze cultul unit⁶⁴.

Alături de brașoveni, făgărășenii neuniți au căutat protectoratul episcopilor din Țara Românească. De altfel, majoritatea covârșitoare a clerului din district fusese consacrată de ierarhii de la București, Râmnic sau Buzău, fapt dovedit de conscripțiile confesionale de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Această situație a fost facilitată de anexarea Olteniei la Imperiu după pacea de la Passarowitz din 21 iunie 1718. Ca urmare a acestui fapt, Episcopia Râmnicului a fost subordonată ierarhic Mitropoliei de Carloviț până în 1739, când Oltenia a revenit Țării Românești. Încă din 20 ianuarie 1728, brașovenii au obținut confirmarea dependenței ierarhice de episcopul Râmnicului⁶⁵. Autoritățile confereau astfel un cadru statutar, o recunoaștere tacită a legăturilor confesionale pe care comunitățile ortodoxe din sud-estul Transilvaniei, recunoscute și tolerate ca atare în urma protestului din 27 iunie 1702, le stabiliseră cu forurile ierarhice bisericești din Țara Românească. Recunoașterea statutului avea loc în condițiile impuse de renunțare la orice legătură cu Mitropolia Țării Românești, aflată în "țara turcului"⁶⁶.

La cererea negustorilor făgărășeni, în august 1734 episcopul Inochentie al Râmnicului sfințește pentru comunitatea ortodoxă din acest oraș pe dascălul Vasile, fiul protopopului Florea Baran din Brașov. Căutând să eludeze îndatorirea canonică și să rămână preot în Șchei, este muștrat de vlădică la 21 septembrie 1734 "să meargă la biserica unde l-am rânduit, după cum s-a rupt când l-am hirotonit dimpreună cu dumnealor, neguțătorii de la Făgăraș, iară să nu se ispitească a-mi umbla cu înșelăciunea, că în urmă unde va cădea nu se va putea scula lesne"⁶⁷.

Practica hirotonirii de preoți "schismatici" în Țara Românească pentru comunitățile ortodoxe din localitățile Brașov, Sibiu și Făgăraș a continuat și după 1739, dovadă fiind dispozițiile Consiliului Aulic de Război din Viena, care aprobă în

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 160.

⁶⁵ Nicolae Chifăr, *Organizarea rezistenței ortodoxe și demersurile național-sociale ale episcopului Inochentie Micu Klein*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 74.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 61. Evoluția ulterioară a tânărului preot se întemeiază pe un act controversat, sancționat ca atare de istoriografia ortodoxă: ambiția de a deveni protopop îl determină să adere la Biserica Unită. Accederea în structurile ierarhice i-a fost facilitată de mariajul cu fiica influentului protopop înnobilit Ionașcu Monea. Schimbarea numelui din Baran în Barani are loc pe fondul unei induse filiații spirituale și confesionale cu ieziuitul Paul Barany (V. Literat, *op. cit.*, p. 162).

mai multe rânduri trecerea peste graniță, în Transilvania, a unor preoți ordinați în Valahia⁶⁸.

Relațiile întreținute de instituțiile bisericești din Țara Românească și Carlovit cu comunitățile românești transilvănene au contribuit la constituirea și susținerea unui front comun ortodox, ca o contrapondere la propaganda uniaticismului în Ardeal. În cel de-al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea, campania ortodoxă a dobândit o mai mare consistență. Cărțile cu caracter doctrinar-confesional, colportate pretutindeni în Ardeal de călugării și candidații la hirotonie care primeau confirmarea sacerdotală în afara Transilvaniei, dar și de emisarii ortodocși trimiși în Ardeal, au contribuit decisiv la radicalizarea opoziției față de Unire⁶⁹.

Învățătură despre cele șapte Taine a fost una dintre primele cărți tipărite la Râmnic, în 1724. Reeditată în mai multe rânduri în decursul secolului al XVIII-lea, lucrarea face apologia învățăturilor doctrinare fundamentale, insistând cu precădere asupra sensului ortodox al Epiclezei euharistice⁷⁰.

Încă de la instalarea sa ca episcop unit, Patachi s-a confruntat cu opoziția unei părți însemnate a clerului. Neîncrederea era alimentată și de hotărârea episcopului de a impune preoților din dieceza sa suprimarea Epiclezei, rugăciune specifică ritualului liturgic ortodox de invocare a intervenției și lucrării Duhului Sfânt în prefacerea reală a elementelor de pâine și vin în Trupul și Sângele Domnului. Această atitudine, reminiscență a formației sale latine, a fost percepută ca un argument posibil incriminator în privința sincerității adeziunii sale la ritul răsăritean⁷¹.

Conform unui raport întocmit de episcop la 3 iunie 1727, o serie de preoți uniți care rosteau Epicleza în ritualul săvârșirii Sfintei Liturghii au fost suspendați. O altă măsură adoptată cu prilejul sinodului din 25 februarie 1725 prevedea confiscarea cărții *Învățătură despre cele șapte Taine*, unde se specifica faptul că prefacerea darurilor are loc la Epicleză și nu la rostirea cuvintelor de instituire⁷².

La sfârșitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea, opoziția față de uniație crescuse în Țara Făgărașului, este de părere profesorul Keith Hitchins, datorită așteptărilor episcopului Ioan Patachi de a "*întări observarea strictă a normelor liturgice și pastorale*" și de a "*impune respectarea lor atât de către clerici, cât și de către laici*"⁷³.

⁶⁸ Mihai Săsăuian, *Atitudinea cercurilor oficiale austriece față de românii ortodocși din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 234, 246.

⁶⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 260. La 27 noiembrie 1746, în contextul tulburărilor prilejuite de acțiunea călugărului sârb Visarion, s-au luat decizii ferme pentru a stăvili pătrunderea cărților ortodoxe tipărite în Țara Românească. Actele Comisiei Aulice de Război păstrate în arhivele vieneze oferă mărturie despre preoți care, hirotoniți în Valahia, colportau tipărituri prohibite în Transilvania. Este elocvent cazul citat al unui preot din Săliște care, potrivit rapoartelor oficiale, după ce fusese hirotonit în Muntenia, face comerț cu cărți de ritual ortodoxe, instigând împotriva unirii.

⁷⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1991-1994, p. 335.

⁷¹ D. Dumitran, *Opinii*, p. 97.

⁷² S. Dragomir, *op. cit.*, p. 347, anexa 15; N. Chifăr, *op. cit.*, p. 73, nota 24.

⁷³ K. Hitchins, *The Court of Vienna and Confessional Problems in Transylvania, 1744-1759*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 253.

Severitatea de care a dat dovadă în relația cu clerul subordonat, caracterul despotic și zelul misionar exagerat, au accentuat adversitatea preoților⁷⁴. Practic, Patachi s-a confruntat încă de la început cu cazuri grave de insubordonare. Desființarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, cât și lunga perioadă de interimat până la instalarea sa în scaunul episcopal, au accentuat gradul de independență și autonomie al clericilor. Cei peste 400 de preoți transilvăneni care nu i-au recunoscut autoritatea, hirotoniți de episcopii ortodocși din Țara Românească, Moldova, Maramureș, Arad sau Timișoara, nu erau supuși din punct de vedere canonic-jurisdicțional niciunui for ierarhic⁷⁵. Această situație deosebită a condus în particular la apariția unor cazuri grave, incompatibile canonic cu statutul moral al preotului: divorțul în familii de preoți, recăsătoria preoților văduvi (bigamia) etc.⁷⁶.

Una din primele măsuri adoptate de Patachi în calitate de episcop al Bisericii Unite a fost impunerea autorității ierarhice. Independența jurisdicțională a episcopiei de Făgăraș, afectată atât de imixtiunile repetate ale episcopului latin de Alba-Iulia, cât și de influența exercitată de ierarhii ortodocși din afara Transilvaniei, a constituit o altă direcție importantă a activității sale pastoral-misionare⁷⁷. În acest spirit sunt întreprinse acțiuni energice, duse până la extrem, precum rehirotonirea sacerdoților consacrați în afara Bisericii Unite sau suspendarea clericilor care nu obținuseră recunoașterea sa oficială sau a răposatului episcop Atanasie⁷⁸. Cu prilejul Sinodului din 25 februarie 1725, protopopilor le sunt trasate sarcini clare: supravegherea strictă a preoților din eparhie și adoptarea unei atitudini intolerante față de sacerdoții care continuau să slujească fără să fi solicitat în prealabil ”păucenia” sau binecuvântarea ierarhului unit⁷⁹. În cadrul acestui Sobor sunt luate hotărâri aspre și față de comunitatea ortodoxă din Făgăraș, ca urmare a refuzului repetat de a-i recunoaște jurisdicția. Scrisoarea protopopului Florea Baran din Șchei, adresată în 3 martie 1725 delegatului brașovenilor la Viena, Cristof Voicu, relatează situația confesională tensionată din Făgăraș: ”(...) la Martie 1, ne scrie preotul Toma din Făgăraș și cu orășanii de acolo, cum că la Februarie 26 [25!] au adunat vlădica sobor mare la Sâmbăta [de Jos] și au cerut judecată de la săbtorul lui pentru făgărășeni, nefiind niciun făgărășean de față pentru că nu-l țin pe vlădică și să-l pomenească și au făcut blăstăm asupra preotului Toma și asupra orășenilor și le-au trimis poruncă și le-au pus zi până în 15 zile și iar până în 15 zile, de nu vor merge la dânsul și să se supuie voiei lui, le-au zis că vor trimite 3 prot[opopi] și-i va opri să mai slujească nici în casa [în care] slujesc, iar de nu vor asculta de porunca lui, îi va prinde cu nemții, ce dumneata având știre de acest lucru, să ne faci știre ce le vom răspunde, căci s-au și înfricoșat văzând atâta zăbavă a treburilor acestora”⁸⁰.

⁷⁴ N. Chifăr, *op. cit.*, p. 74.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ I. Mârza, *op. cit.*, p. 55.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ N. Chifăr, *op. cit.*, p. 75. Față de unii ca aceștia, ”soborul mare se leapădă de dânsii, ca să facă de acum încolo ce vor ști. Că soborul de grijă mai mult nu le va purta, nice la o nevoie”. Vlădica poruncește protopopilor ”să-i pună în catastih pe toți popii care s-au hirotonit printr-alte țări și până acum n-au venit să-și ia blagoslovenia, nici de la noi n-au păucenii”.

⁸⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 160.

Deciziile radicale adoptate de episcopul Patachi au condus în cele din urmă la o criză a Unirii religioase în multe părți ale Principatului⁸¹. În districtul Făgărașului și zonele limitrofe ostilitatea față de unire a izbucnit violent în perioada 1726-1729. Anchetele întreprinse acum oglindesc situația confesională tensionată. Ele au fost determinate de tulburările produse de preoții schismatici care, trecând în Țara Românească, au părăsit Unirea, instigând poporul împotriva clericilor uniți⁸². Acțiunea lor a avut rezultat, căci în 1726 locuitorii scaunelor săsești Cincu și Rupea apelau la preoți ”schismatici” din district pentru a-și boteza copiii⁸³. Una dintre anchete relevă convingerea unor clerici și laici făgărășeni cu privire la invaliditatea sacramentelor administrate de preoții uniți. Mărturie sunt declarațiile sătenilor din Bucium, a preotului Bucur din Șercăița sau ale locuitorilor din Ludișor și Sebeș, intervieuți la 1726⁸⁴. În propaganda antiuniunistă s-au remarcat și călugării din mănăstirile Drăguș, Șercăița și mai cu seamă Anania din Sâmbăta de Sus⁸⁵. Câștigând de partea lor comunitățile, preoții schismatici întreprind acțiuni tot mai îndrăznețe, mergând până la alungarea clericilor uniți și ocuparea de biserici. Mișcarea câștigă în intensitate după moartea episcopului Patachi, în octombrie 1727. Disparația nobilului Boer Simon, căpitan al districtului, a contribuit la sporirea gradului de independență a sacerdoților care proveneau în bună măsură din rândul boierimii locale⁸⁶. Scrisoarea Cancelariei Aulice a Transilvaniei din 12 aprilie 1729, adresată Consiliului Aulic de Război, referitoare la numirea noului căpitan al Făgărașului după moartea lui Boer Simon, menționează acțiuni ale ”schismaticilor” soldate cu ocuparea a două biserici⁸⁷.

Încă din anul precedent, ordinul gubernial din 17 septembrie, reluat la 17 decembrie, incrimina activitatea unor preoți români ”cu adevărat uniți”, care se făcuseră ”popi schismatici” prin intermediul episcopilor din afara Transilvaniei: ”Prin moartea lui Ioan Pataki, alias Nemeș, episcop al românilor de rit grecesc, am aflat de marea tulburare latentă între popii români uniți, și că și acei care sunt cu adevărat uniți dintre ei, după moartea episcopului baron Pataki, din pricina tulburării și batjocurilor altora, au pribegit în cele două țări românești, în Banat și Maramureș, s-au făcut popi cu episcopi schismatici și, întorcându-se de acolo, au pricinuit multe necuviințe. (...) văzând și aflând că din zi în zi în mai mare măsură cresc intențiile rele și munca schismaticilor popi români, s-a crezut că e de nevoie să se publice în toate localitățile ca de acum cine dintre acești români se face popă român de către un episcop schismatic, în taină sau furiș, și pe adevăratul popă unit

⁸¹ I. Mârza, *op. cit.*, p. 57.

⁸² D. Dumitran, *op. cit.*, p. 101-102.

⁸³ *Ibidem*, p. 102, nota 40.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 102, nota 41.

⁸⁶ Afirmția preotului iezuit Andreas Freyberger, conform căreia căpitanul cetății își arogase dreptul ”preoției” unor laici în absența oricărei consacrări episcopale, pare mai degrabă o exagerare determinată de greșita interpretare a dreptului de patronat pe care căpitanul Făgărașului îl exercita asupra clericilor boieri. În realitate, preoții la care făcea referire fuseseră hirotoniți de către Atanasie, cu prilejul vizitei canonice pe care a efectuat-o în Făgăraș în martie 1699 (D. Dumitran, *Contribuții privitoare la statutul clerului Greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș* [în continuare, *Contribuții*], în ”Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 6/II, 2002, p. 147, nota 59).

⁸⁷ D. Dumitran, *Opinii*, p. 98.

se silește să-l gonească oricum, să facă tulburare între ei, acela să fie îndată pus la contribuție și să fie supus și la purtarea altor îndatoriri. Cu un cuvânt cine nu își poate aduce un act doveditor de la Atanasie, de la baronul Ioan Pataki sau de la alt episcop unit adevărat, acela îndată să dea bir și să fie supus și altor sarcini, ba chiar și domnului de pământ să-i facă slujbe”⁸⁸.

Măsuri coercitive față de clerul răzvrătit au fost adoptate și de Sinodul diecezan al Bisericii Unite întrunit la 15 noiembrie 1728, sub conducerea lui Adam Fitter, rectorul Colegiului Iezuit din Cluj. Cu acest prilej s-a decis anchetarea exceselor preoților ”schismatici” care au părăsit unirea și au ocupat prin violență biserici unite⁸⁹. Este menționat cazul lui Mailat, ”preot schismatic turbulent și persecutor al unirii în scaunul Rupea”, care, în pofida faptului că a fost citat, nu s-a prezentat înaintea Sinodului⁹⁰. Protopopii erau însărcinați ca în soboarele locale să verifice calitatea pregătirii sacerdoților: dacă țin și respectă Unirea, cunosc semnificația sacramentelor și modul lor de administrare. Li se cerea totodată să denunțe preoții schismatici, îndeosebi cei care se lepădaseră de Unire. Erau datori să efectueze vizite canonice și să investigheze comportamentul preoților și modul în care aceștia își îndeplineau atribuțiile pastorale și liturgice. Trebuiau să se informeze cu privire la cei care tulburau clericii uniți, numindu-i papistași⁹¹. ”Demersul sinodului este ilustrativ”, afirmă istoricul Daniel Dumitran, pentru că ”intenționa urmărirea comportamentului real al preoților. El a vizat diferențierea între sacerdoții credincioși unirii și cei ostili acesteia (schismatici), care părăsiseră unirea sau primiseră hirotonia de la episcopi ortodocși”⁹². Constatăm schimbarea radicală a opțiunii confesionale pentru o parte însemnată a clerului. Ea se petrecea pe fondul contestării sacramentelor romano-catolice. ”Acest fapt relevă existența unui context polemic, cu antecedente sesizabile încă din deceniul precedent și care nu a așteptat pentru a se afirma decizia din anul 1729 a Congregației «De Propaganda Fide», de interzicerea comuniunii sacramentale dintre uniți (asimilați romano-catolicilor) și schismatici”⁹³.

În pofida faptului că uniația era percepută ca fiind pe deplin realizată în Transilvania, temerile cu privire la soarta ei au determinat autoritățile catolice să ceară împăratului, la 7 decembrie 1727, desemnarea unui nou episcop⁹⁴. Inochentie Micu Klein, numit la 25 februarie 1729 și instalat în scaun abia la 28 septembrie 1732, și-a început activitatea în condiții dificile. În 1733, 486 de preoți transilvăneni se declarau ortodocși, în pofida eforturilor de a-i aduce în sânul Bisericii Unite. În districtul Făgărașului, din cei 166 de clerici, 67 erau neuniți⁹⁵.

Înfățișând starea Unirii în Făgăraș, episcopul scria nunțului apostolic de la Viena, Domenico Passionei, la 11 iunie 1734, următoarele: ”Văzând că la Făgăraș, în Biserica pe care majestatea Sa a luat-o de la ei și mi-a dat-o mie sub jurisdicție și a înălțat-o la rang de catedrală, în cea mai mare parte a anului nu se fac slujbe (...) (ei cred că pot) (...) să o aibă înapoi. Pe lângă acestea, preoții lor îndârjiți în schis-

⁸⁸ *Ibidem*, p. 98, nota 22.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 98.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 102.

⁹⁴ N. Chifăr, *op. cit.*, p. 76, nota 40.

⁹⁵ D. Dumitran, *Contribuții*, p. 147.

mă nu încetează să-i solicite pe uniții mei din district să părăsească unirea și să îmbrățișeze schisma. (...) ce folos au avut de pe urma unirii până acum ? Sunt tratați ca slugi, sunt obligați să plătească zeciuială și toate celelalte corvezi le au de asemenea împreună cu țaranii – de fapt sunt dăruiți cu mai multe favoruri cei neuniți de la stăpânii lor de pământ, decât cei uniți. Și desigur, acești mizerabili oratori, nu puține suflete ale acelora le-au înduplecat să părăsească steagul Sfintei Uniri”⁹⁶. Situația patrimonială incertă a bisericii brâncovenești din Făgăraș avea antecedente încă din vremea episcopului Patachi⁹⁷. Întocmind un inventar al cărților și odăjdiilor din patrimoniul bisericii, protopopul unit al Făgărașului, Vasile Barani, confirmă realitatea confesională tensionată din cel de-al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea: ”(...) rămânând biserica fără norod și mai vârtos fără preoți împotriva adevărat arhieriei unit Preasfinția sa Domn Vlădicul Potoki Ioanu (...)”⁹⁸. Mai înainte, însuși episcopul Klein, într-un raport adresat baronului Bornemisza, cancelar aulic transilvan, scria: ”Biserica catedrală din Făgăraș nu are popor, în continuu stă încuiată și înstrăinată și grecii vreau să pună mâna pe ea”⁹⁹.

Aceeași atitudine ostilă o au și brașovenii, care, în virtutea recunoașterii dependenței ierarhice față de Episcopia de Râmnic, resping autoritatea episcopului Inochentie, fapt care îl determină să-i denunțe nunțiului apostolic, la 11 iunie 1734¹⁰⁰. Nemulțumirea ierarhului venea după insuccesul vizitei canonice întreprinse în ianuarie 1733 în Țara Bârsei. Cu acel prilej nu doar că n-a reușit să câștige comunitatea românească din Brașov și satele din împrejur pentru Unire, dar nu i s-a permis nici măcar să slujească în biserica din Șchei sau să ia loc în strana vlădicească¹⁰¹.

Încă din 1730 brașovenii căutasera să obțină protecția mitropolitului sârb Vichentie Ioanovici. În 1735, având acordul Consiliului de război, mitropolitul a trimis în Oltenia și în Ardeal o delegație condusă de episcopul Nicanor Meletievici, pe care îl autoriza ”să dispună tot ce va afla de trebuință în afaceri bisericești, să sfințească preoți și să săvârșească orice va crede folositor pentru biserică și creșterea ei”¹⁰². În decursul scurtei sale șederi la Brașov, ierarhul intervine în problemele bisericești ale comunității, instituind preoți și reorganizând ierarhia¹⁰³. Venind dinspre Sibiu, episcopul a străbătut și Țara Făgărașului. Trei decenii mai târziu, conscrip-

⁹⁶ N. Chifăr, *op. cit.*, p. 76, nota 42.

⁹⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 56.

⁹⁸ V. Literat, *op. cit.*, p. 160.

⁹⁹ A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p. 34.

¹⁰⁰ ”(...) jurisdicția mea nu vor să o recunoască mai departe, cu toate că s-au supus fără cârtire ordinelor predecesorilor mei. De curând însă, otrăviți de avantajele date, aceștia au ajuns până acolo încât, disprețuindu-mi prerogativa jurisdicției mele în dieceză, să se încredințeze conducerii episcopului străin schismatic din Valahia Transalpină (...). Despre toate acestea am făcut plângere la autoritățile competente; am înfățișat îndrăzneala susținătorilor acelora; am demonstrat cu prisosință că îmi este știrbită în mod injurios dieceza. Cu toate acestea, ei au ieșit mai puternici din înfruntare” (cf. Ion Dumitru-Snagov, *Românii în arhivele Romei (secolul XVIII)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 111-113).

¹⁰¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 174-175.

¹⁰² *Ibidem*, p. 176.

¹⁰³ *Ibidem*; N. Chifăr, *op. cit.*, p. 47, nota 42. Cu acest prilej, în locul protopopului Florea Baran din Șchei, care, din pricina bătrâneții, renunță de bună voie la demnitatea protopopească, este instituit protopopul Radu Tempea.

ția din 1767 încă mai păstra ecoul trecerii sale: între preoții slujitori ai protopopiatului unit al Veneției de Jos este consemnat și Iacov Hul, din satul cătănesc Sebeș, instituit de episcopul Nicanor la Brașov, blagoslovit mai apoi de Petru Pavel Aron¹⁰⁴.

Efervescența produsă de episcopul sârb în rândul comunităților făgărășene a trezit suspiciunea autorităților. Provizorul cameral din Făgăraș îl denunță pe ierarh, pe motivul că agită spiritele împotriva Unirii, producând tulburare în popor¹⁰⁵. Într-un alt raport detaliat trimis de contele de Arrivabene generalului Wallis, este acuzat de colectarea unor contribuții exagerate de la credincioșii români, cât și de încălcarea gravă a normelor canonic-jurisdicționale: sfințind o mulțime de tineri, le impune condiția lepădării de Unire, *”stârnind în chipul acesta scandal public și călcând respectul cuvenit față de Biserica Romano-Catolică”*¹⁰⁶.

Cu toate că a fost de scurtă durată, acțiunea episcopului sârb Nicanor a avut un impact major asupra comunităților neunite, care vor căuta să obțină protecția Mitropoliei sârbești ca unică instanță ierarhică ortodoxă recunoscută în Imperiu după pierderea Olteniei de către austrieci.

Atitudinea oscilantă, chiar ostilă față de Unire, era alimentată și de frustrările preoților, nemulțumiți de încălcarea repetată a prevederilor diplomelor leopoldine. Episcopul Inochentie a înțeles că adevărata coeziune a clerului nu era posibilă în condițiile în care privilegiile stipulate pentru preoții uniți întârziiau nejustificat în a fi aplicate. Statutul lor trebuia corelat cu cel al sacerdoților catolici, în virtutea faptului că prin Unire preotul român era asimilat Bisericii Catolice de rit răsăritean. În fapt, Inochentie cerea aplicarea prevederilor celei de-a doua diplome leopoldine din 19 martie 1701, care decreta scutirea clerului greco-catolic de orice contribuție personală, taxe și dijme, conferindu-i totodată privilegiul imunității ecleziastice, precum și protecția autorităților administrative, judiciare și militare¹⁰⁷.

Promovarea în administrația Principatului a unor oficiali de confesiune catolică a făcut ca episcopul Inochentie să obțină la început susținerea Curții. În 1732, generalul Wallis, președinte al Guvernului și comandant al trupelor militare, era însărcinat să sprijine demersul ierarhului unit și să-i ofere asistența necesară în confruntarea cu preoții ostili unirii din districtul Făgărașului¹⁰⁸.

Chestiunea preoților supranumerari și situația jurisdicțională a clerului hirotonit de către episcopii ortodocși din afara Transilvaniei au constituit probleme majore cu care s-a confruntat episcopul Inochentie la venirea în eparhie¹⁰⁹. Spre deosebire de antecesorii săi, care în sinoadele din 1712 și 1725 decretau lipsirea de calitate sacerdotală a preoților care nu au solicitat confirmarea episcopală, în 1732 soborul întrunit sub conducerea lui Inochentie hotărâ instituirea unei taxe de un galben în schimbul investirii. Atitudinea mai moderată și tolerantă pornea din dorința ierarhului de a dovedi autorităților că Unirea în Transilvania era deplină, justificând astfel revendicările solicitate pentru îmbunătățirea situației clerului său¹¹⁰.

¹⁰⁴ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 98.

¹⁰⁵ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 176.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ D. Dumitran, *op. cit.*, p. 141-142.

¹⁰⁸ Idem, *Opinii*, p. 99.

¹⁰⁹ Idem, *Contribuții*, p. 145.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 143.

Demersul revendicativ al episcopului avea loc în contextul în care stările transilvănene reprezentate în Dieta Principatului au impus constant principiul limitării numărului excesiv al preoților și al posesiunilor bisericești exceptate de la plata contribuției. Conform datelor oficiale furnizate de conscripția din 1721-1722, districtul Făgărașului cumula un număr de 174 preoți. Dintre aceștia, 107 sunt recunoscuți în funcție, fiind scutiți de plata obligației militare, restul de 67 constituindu-l clericii supranumerari¹¹¹. La 1724, sacerdoții recunoscuți sunt doar 70¹¹². Unii dintre preoți dețin o stare materială înfloritoare, locuind pe sesii întregi sau părți de sesii cu gospodării proprii, fapt reflectat și de ancheta din 1726¹¹³. Numărul ridicat al preoților supranumerari a determinat reinterpretarea în plan local a privilegiilor imperiale, prin alternarea dreptului de funcționare și implicit al scutirii alternative a clericilor¹¹⁴. Mai mult, dotarea insuficientă a protopopiatelor făgărășene cu proprietăți eclesiastice și case parohiale în raport cu numărul relativ mare al preoților a impus ulterior susținerea scutirii de taxe a terenurilor aflate în folosință sau a celor cu titlu ereditar de către clerici¹¹⁵.

Procesul intentat de preoții din Părău, Beclean și Ludișor provizorului fiscal al Făgărașului, Ioan Hartmann, reflectă modul în care erau implementate și respectate în district imunitățile și privilegiile clerului unit. Diferendul îl constituiau amenzile impuse de către provizor, cu acordul judeului și al juraților satelor, sacerdoților uniți care, în practică, uzaseră de imunități mai largi¹¹⁶.

Investigația dezvăluie situația concretă din fiecare parohie. Doar doi dintre cei patru preoți de la Părău se declaraseră uniți. În funcțiune era recunoscut și un sacerdot neunit și prin urmare cei trei erau scutiți în mod alternativ, în fiecare an, conform unei înțelegeri încheiate în 1728 cu Provizoratul. Refuzul preoților de a achita taxele aferente terenurilor aflate în folosință și ereditare a nemulțumit comunitatea. Constrânși să suporte impunerile financiare datorate de către clerici, localnicii în frunte cu judele și jurații satului au reținut animalele preoților, ca amendă pentru neplata datoriilor. Sacerdoții au refuzat administrarea sacramentelor, închizând biserica, fapt ce a determinat plângerea comunității către căpitanul suprem al Făgărașului, în virtutea faptului că erau supuși camerali¹¹⁷.

Într-un alt caz, preotul Avram din Beclean a reclamat confiscarea unui cal de către provizor, după ce făcuse profesiune de credință pentru Unire. S-a constatat însă faptul că în localitate mai existau alți doi preoți, cel de-al treilea, însuși Avram, fiind supranumerar. El era astfel de drept contribuabil, cu atât mai mult cu cât fusese hirotonit în Țara Românească. În plus, sancțiunea viza contribuției restante din perioada anterioară depunerii profesiunii de credință¹¹⁸.

Ludișorul, cu cei opt preoți și un protopop, este un exemplu elocvent de localitate cu clerici supranumerari. Patru dintre cei nouă sacerdoți sunt boieri, ceilalți cinci, de condiție servilă, sunt iobagi supuși fiscoi. Doi dintre boieri sunt calificați

¹¹¹ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. XII.

¹¹² D. Dumitran, *op. cit.*, p. 143.

¹¹³ *Ibidem*, p. 148.

¹¹⁴ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. XXII; idem, *Viața bisericească*, p. 130-141.

¹¹⁵ D. Dumitran, *op. cit.*, p. 148.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 150.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 152.

”schismatici“, întrucât nu depuseseră profesiunea de credință. Toți posedau câte o sesie parohială distinctă. În funcțiune sunt trei, toți deținând statutul boieresc: proto-popul Iaru Zaharia, ”*semper immuner*“ în virtutea funcției ierarhice, iar ceilalți doi preoți sunt scutiți alternativ. Preoții iobagi Radu Ganea, Șandru și Ivan Bucur încheiaseră o convenție cu provizorul prin care li se asigura imunitatea în schimbul unei taxe anuale de doi florini. Aceștia din urmă depun plângere împotriva unei sancțiuni aplicate de provizor, participând la proces ca parte vătămată. Investigația a dovedit faptul că amenzile aplicate vizau restanțe mai vechi¹¹⁹.

Potrivit investigațiilor, sancționarea prin amenzi a neachitării taxelor de către preoți sau de către fiii căsătoriți ai acestora care nu dețineau funcția sacerdotală, nu încălca drepturile și imunitățile clerului unit, întrucât scutirile se aplicau, conform instrucțiunii Guberniului și ordinului magistrului Făgărașului, doar proprietăților ecleziastice. Dimpotrivă, înțelegerea încheiată între preoți și provizor în privința scutirii proprietăților ereditare, acolo unde terenurile parohiale lipseau sau erau insuficiente, denotă o abatere de la normele stabilite de autorități, cu atât mai mult cu cât măsura a fost aplicată și preoților schismatici, iar în unele cazuri chiar și celor supranumerari. ”*Se susținea, deci, în contradicție cu afirmațiile anterioare privitoare la statutul terenurilor scutite de taxe, existența unei mari flexibilități în aplicarea privilegiilor clerului greco-catolic, ale cărei principii ar fi anticipat, cu condiția aplicării lor reale, liniile directe ale programului revendicativ al episcopului Inochentie Micu*”¹²⁰. În fapt, problema fundamentală dezbătută a fost cea a statutului clerului greco-catolic, care se dorea să fie decisă la nivel local: ”(...) în virtutea dreptului tradițional de patronat, autoritățile districtuale încercau să stabilească un cadru legislativ bazat în principal pe instrucțiunile emise de Guberniu, puse în practică prin reglementări concrete, ce porneau de la uzul alternării privilegiului de imunitate”¹²¹.

Denunțul înaintat de preoți Guvernului și Directoratului Camerei Aulice a determinat ca în desfășurarea procesului să se implice instituțiile statale și cele ecleziastice: de partea autorităților administrative și juridice ale districtului s-a alăturat Guvernul, Curtea Aulică și Curtea Imperială, în timp ce interesele clericilor au fost apărute de ierarhia Bisericii Unite, în speță protopopii locali și episcopul Inochentie.

În virtutea normelor jurisdicțional-canonice, episcopul Inochentie nu a recunoscut competența Scaunului Superior de Judecată al Făgărașului în reglementarea raporturilor dintre clerici și credincioși, invocând autoritatea forului arhiepiscopal de la Strigoniu în chestiuni ce țineau de competența bisericească. Ingerințele repetate ale Scaunului de Judecată districtual nu doar că îi lezau prerogativele jurisdicțional-ierarhice, dar încălcau și chestiuni de principiu, precum respectarea imunității clerului unit¹²².

Din punctul de vedere al autorităților districtuale deciziile adoptate nu au vizat calitatea sacerdotală a persoanelor incriminate și nici nu au urmărit să lezeze în vreun fel autoritatea ierarhului unit. Persoanele cercetate au fost judecate și sancționate în calitatea lor de proprietari și locuitori ai districtului. În conformitate cu legis-

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 151.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 150-151.

¹²¹ *Ibidem*, p. 151.

¹²² *Ibidem*, p. 152.

lația Principatului, ele erau datorate să se supună forurilor de judecată laice. Acuzațiile aduse preoților se datorau în primul rând eludării impunerilor financiare pe care erau datori să le presteze ca proprietari ereditari de terenuri. Închiderea bisericilor, refuzul administrării sacramentelor pe perioade îndelungate, erau percepute de autorități ca reacție ostilă a clerului față de comunitatea credincioșilor care nu le recunoștea imunitățile mult prea largi pe care și le arogaseră¹²³.

Litigiul dintre preoți și autoritățile districtuale a determinat o amplă investigație în peste 50 de sate făgărășene. Respectarea prevederilor referitoare la numărul maxim de preoți admiși pentru fiecare parohie, impunerea sarcinilor publice preoților supranumerari, investigarea abuzurilor săvârșite de clerici în raporturile cu credincioșii sub aspectul administrării tainelor și a ceremonialului liturgic, cuantumul taxelor stolare percepute, sunt doar câteva din aspectele relevante investigate. La Comăna, Veneția, Părău, Bucium, Perșani, Scorei și Porumbac bisericile au fost închise din cauza neînțelegerilor dintre sacerdoți și comunitate. În Vad și Șercaia această situație dura de mai bine de un an. În Dridif, Teleki-Recea și Berivoii Mari, cu toate că edificiile au rămas deschise, preoții au refuzat să slujească și să administreze sacramentele¹²⁴.

În viziunea autorităților, însăși atitudinea episcopului Inochentie a contribuit la alimentarea tensiunilor dintre sacerdoți și comunitate. Primirea în cadrul Bisericii Unite a unor preoți cu un statut confesional controversat, susceptibili de a se alătura cultului ortodox, a contribuit la amplificarea conflictelor confesionale. În pofida faptului că o parte însemnată dintre ei erau ”*schismatici*”, adică hirotoniți de către ierarhii ortodocși din afara Transilvaniei, după depunerea profesiei de credință erau instituiți în parohii și investiți cu imunități, încălcându-se în numeroase cazuri prevederile restrictive referitoare la preoții supranumerari. Complice e și protopopul Ionașcu Monea, confruntat din această pricină cu grave acuzații de simonie în relația cu clericii subordonați. În virtutea funcției deținute a perceput importante sume de bani atât de la preoții supranumerari, cât și de la cei ”*schismatici*”, în schimbul tolerării acestora în funcția sacerdotală. Plătind, chiar și preoții ”*schismatici*” erau admiși să slujească în biserici¹²⁵. Atitudinea ierarhiei a generat apariția unor situații limită sub raport confesional, sancționate cu acest prilej de autoritățile districtuale. O parte însemnată a clerului, recunoscută formal de episcop și tolerată de protopopi, continuă să aibă o atitudine ostilă față de Unire. Este și cazul preotului din Vad, care se evidențiază în campania antiuniatistă: coalizând de partea sa credincioșii, propovăduiește invaliditatea botezului administrat de preoții uniți ”*papistasi*”¹²⁶. Conform protocolului întocmit cu prilejul anchetei, chiar și în Făgăraș, ca urmare a încetării

¹²³ *Ibidem*, p. 149.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 163.

¹²⁵ Preotul Aldea din Perșani, schismatic, plătea protopopului o taxă anuală de șase taleri. Popa Oprea și popa Koman din Poiana Mărului 14, respectiv 12 florini. Preoții Șandru din Vad și Dumitrașcu din Șercăița câte 12 florini, Bucur din Bucium, admis și în biserică, 13 florini, Comșa din Mărgineni, Rad și Many (Manea) din Copăcel, Șerban din Săsciori, câte un taler. Popa Rad din Hurez, bigam, 12 florini, în timp ce Popa Platon din Cuculata, pedepsit pentru adulter, 60 de florini. În Recea Cantacuzinilor (Vaida-Recea), Popa Luca, schismatic, un taler, iar Popa Ieney (Iane) un ducat de aur.

¹²⁶ D. Dumitran, *Opinii*, p. 102.

săvârșirii cultului divin în biserica catedrală, uniții erau obligați să frecventeze ”*ritul grec schismatic*”¹²⁷.

Favorabilă provizorului, hotărârea finală adoptată de Scaunul Superior de Judecată al Făgărașului în cazul procesului intentat de către sacerdoți cuprinde și câteva remarci în privința modului în care preoții ar fi trebuit să-și îndeplinească misiunea pastorală. Ea era percepută de autorități ca o asumare a învățăturii romano-catolice la care preoții au aderat prin acceptarea Unirii¹²⁸.

O poziție asemănătoare față de cler și ierarhie a fost adoptată de către Guvern la 17 martie 1735, ca răspuns la solicitarea episcopului Inochentie de a fi numit în funcția de consilier gubernial. Contribuția românilor uniți la consolidarea poziției romano-catolicismului în Principat a constituit unul din argumentele invocate de ierarh în sprijinul său. Cu acest prilej, autoritățile au contestat actul de adeziune la Unire, acuzând formalismul clerului și a ierarhiei care nu s-a implicat suficient în a depăși starea de ignoranță în care se afla poporul. Era incriminată totodată atitudinea preoților care au urmărit doar privilegiile promise, fără să își asume învățăturile dogmatice catolice: erau folosite în continuare cărțile de ritual ”*schismatice*”, Euharistia era celebrată conform prevederilor canonice ortodoxe (era menținută Epicleza, rugăciune tipică în cadrul Liturghiei răsăritene), rostirea simbolului de credință se făcea fără adaosul Filioque, credința catolică în Purgatoriu, ca loc purificator, era stîrbită de perpetuarea unor practici condamnabile mai vechi, conform cărora plata a ”*40 de liturghii*” ar fi mijlocit scoaterea sufletelor defuncților din infern¹²⁹.

¹²⁷ Idem, *Contribuții*, p. 151.

¹²⁸ Idem, *Opinii*, p. 102.

¹²⁹ ”În ceea ce privește lauda cu Unirea, o, de-ar fi în realitate așa ! De fapt, nu numai guvernul, ci și întreaga provincie constată atât public, cât și privat, nu numai că nu este niciun român unit, ci poate niciunul nu știe ce este Unirea (...). În ce privește clerul sau statul bisericesc, e sigur că cei mai mulți, nu totuși toți, au făcut profesiunea de credință în mod public, împreună cu jurământul, dar, oare, în mod adevărat și nu fictiv, și numai pentru imunități personale ? Aceasta se vede din faptul că pe față, în adunări și în convorbiri private, popii înșiși declară adeseori că ei n-au depus jurământul pentru Unire și pentru abdicarea de la schismă, ci numai ca să poată fi liberi de jurisdicția domnilor de pământ, de servicii și de contribuții; se vede aceasta și din faptul că în realitate se servesc toți de cărți schismatice, din care vorbesc poporului, slujesc Liturghia, în care se neagă în mod fățiș că Duhul Sfânt purcede de la Fiul și nu adaugă nici în Simbolul niceean Filioque; dacă ar fi uniți, buni și adevărați, ar trebui să facă aceasta cum fac și pronunță în alte părți cei uniți sincer. Se vede mai departe foarte clar că absolut niciunul dintre popi nu învață și nu instruiește poporul, fie în mod privat, fie în biserică, despre cele patru puncte. Numai când se ivește vreo cauză, vreun litigiu, vreo contribuție proprie de ordin lumesc, se refugiază toți la imunitatea Unirii ca la o ancoră sacră. Un semn vădit al schismei sunt înseși ceremoniile, slujba Liturghiei și formulele de consacrare, care toate nu sunt unite, ci le fac și le țin ca schismatici adevărați; același lucru se vede din faptul că până azi cred și mărturisesc că prin liturghii de 40 de zile, orice suflet se poate elibera din iadul însuși (și nu numai din purgatoriu, în care refuză cu totul să creadă), în orice stare de păcat ar fi decedat; se întâmplă că unii dintre popi se dau în fața catolicilor drept uniți și fac promisiune pentru Unire, dar în realitate, în interiorul și în pielea lor, cu foarte puține excepții, sunt și acum schismatici, cum au fost înainte cu 50 de ani, când nu se făcea nicio mențiune de Unire. Acest lucru este foarte experimentat și explorat în tot principatul. Deci nu poate numitul episcop să invoce ca motiv al cererii sale Unirea” (Colecția Rosenfeld, f. 304, apud N. Chifăr, *op. cit.*, p. 80).

Un alt act emis cu prilejul Dietei din 1736, imputa ierarhiei și clericilor români încălcarea regulilor și canoanelor Bisericii Catolice: ordinarea preoților pe considerente pecuniare, tolerarea sacerdotilor și a protopopilor recăsătoriți, exagerrarea păcatelor veniale în cadrul spovedaniei cu scopul de a obține mai mulți bani de la penitent, promisiunea făcută celor aflați pe patul de moarte că prin plata sărindarelor sufletul le va fi scos din infern, păstrarea Împărtășaniei în casele private în condiții improprii și nu în biserici cum s-ar cuveni, cuminecarea muribunzilor prin intermediul paracliserilor sau al copiilor, reintroducerea la cununie a unei taxe de trei mariași, abrogată inițial de episcopul defunct Patachi, ce ar fi constrâns enoriașii fie să trăiască în păcat necununați, confruntându-se oricând cu amenințarea excomunicării, fie să apeleze la preoți „*schismatici*”, nerecunoscuți de ierarhia oficială, care administrau clandestin sacramentele¹³⁰.

În viziunea autorităților, concluzia raportului este evidentă: „(...) *unirea reprezintă pentru ei doar un pretext prin care urmăresc obținerea beneficiilor ecleziastice și a imunităților; cu excepția episcopului și a câtorva din cler, toți ceilalți români de rit grec, atât ecleziastici cât și laici sunt pe deplin schismatici în toate punctele și articolele care îi despărțeau mai înainte de biserica de rit latin*”¹³¹. Departe de a constitui temeiul unor intenții declarate de catolicizare, ci mai degrabă instituit pe o neînțelegere a tradițiilor liturgice și rituale diferite de ritul latin prioritar, cele două rapoarte oficiale ilustrează un context confesional care nu era cu mult diferit de situația reală cu care Inochentie se confrunta în eparhie¹³².

Readucerea în discuție a doleanțelor clerului unit va conduce, după 1737, la radicalizarea celor două părți: episcopul Inochentie a afirmat răspicat caracterul condiționat al Unirii, în timp ce comisia dietală însărcinată să discute cu ierarhul unit a condamnat atitudinea clerului român¹³³. Câțiva ani mai târziu, participanții la Sinodul din 25 iunie 1744 au luat în calcul chestiunea lepădării de Unire. Inochentie, chemat la Viena, a fost făcut răspunzător atât de Guvern, cât și de Curte, de soarta Unirii din Ardeal¹³⁴.

Acțiunea călugărului Visarion în Transilvania are loc pe fondul acestui context confesional tensionat. Predica sa cu implicații profunde la nivelul religiozității populare va produce o puternică animozitate în rândul poporului față de Unire. Tema predilectă a discursului său misionar a vizat activitatea preoților uniți, „*apostaziați*” de la adevărata Biserică a lui Hristos. Urmările misiunii sale nu s-au lăsat așteptate: clericii uniți alungați din biserici au fost înlocuiți cu preoți hirotoniți de ierarhi ortodocși. În Țara Făgărașului acțiunea dobândise o amploare deosebită, date fiind și antecedentele atiuniatiste din 1726-1729. Condiția precară a Bisericii Unite la cumpăna anilor 1744-1745 e reliefată atât de protectorii instituți după plecarea lui Inochentie, cât și de rapoartele oficialilor transilvăneni. Protocolul vizitei episcopului

¹³⁰ D. Dumitran, *Opinii*, p. 105-107.

¹³¹ *Ibidem*, p. 106.

¹³² *Ibidem*, p. 105.

¹³³ *Ibidem*, p. 107. Numărul preoților a crescut mereu, în pofida faptului că se plâng de cuantumul mic al veniturilor; doar o parte a depus profesiunea de credință față de episcop sau teolog; săvârșesc serviciul divin în case particulare; obișnuiesc să îi despartă pe credincioși fără niciun motiv, pentru ca mai apoi, recăsătorindu-i, să le perceapă bani.

¹³⁴ S. Dragomir, *op.cit.*, p. 196.

rutean Manuel Olsavszky¹³⁵ oglindește situația tensionată din district. În Făgăraș și zonele adiacente mai bine de 55 de preoți ordinați în Țara Românească uzurpaseră beneficiile și stola sacerdoților uniți, alungați de către comunități. Între cei mai de seamă reprezentanți ai mișcării sunt citați popa Toma Dobra, fost preot unit în Racovița, popa Opre și popa Achim din Sebeșul de Sus, popa Sima din Porcești (Turnu Roșu) și călugării schiturilor din Arpaș, Scorei și Porcești. Cu acest prilej ierarhul unit recomanda autorităților adoptarea grabnică a unor măsuri ferme față de clericii recalcitranți, precum arestarea preoților și alungarea din țară a călugărilor¹³⁶. Decizia episcopului de a desființa o capelă ortodoxă prohibită, situată în vecinătatea bisericii catedrale din Făgăraș, a fost întâmpinată cu ostilitate de comunitatea neunită. Cazul a determinat deschiderea unei investigații oficiale dispuse de împărăteasa Maria Tereza la 1745.

Misiunea călugărului sârb Visarion de restaurare a Ortodoxiei transilvănene a fost continuată de numeroși monahi, preoți sau simpli mireni care au întreținut legături cu ierarhia și autoritățile din Țările Române sau cu Mitropolia sârbească. Rapoartele militare ale garnizoanei ce asigura paza graniței în Defileul Oltului relatează cazul unor persoane care, încălcând restricțiile militare și sanitare, forțau intrarea în Transilvania. Raportul din 10 noiembrie 1744 înfățișează situația celor cinci preoți neuniți din Porcești (Turnu Roșu) care, reveniți de curând din Țara Românească, unde și fuseseră consacrați în urmă cu trei ani, slujesc clandestin într-o capelă ridicată chiar de ei în pădure. Popularitatea lor este în creștere: până și satele din jur s-au pus sub ascultarea lor, refuzând să mai frecventeze slujbele oficiate de către preoții uniți¹³⁷.

Cu scopul de a potoli efectul nefast al mișcărilor anticatolice, s-a luat decizia de a interzice circulația preoților și călugărilor care nu dețineau pașaport militar. Decretul din 8 iunie 1746 prevedea ca monahii să rămână liniștiți în mănăstirile lor, iar acei preoți și călugări care, venind din Țara Românească, Moldova sau alte provincii turcești, au încălcat voia legile țării și au indus poporul în eroare, să fie pedepsiți¹³⁸.

Conscripțiile de la mijlocul secolului al XVIII-lea oferă imaginea unui univers confesional confuz, o lume amestecată, în care granița dintre unire și neunire nu este clar delimitată. Pentru mulți dintre preoții cu o condiție modestă, lipsiți de cultură teologică, *„unirea nu constituia o problemă dogmatică sau una de convingere doctrinară, ci o problemă de forme pur exterioare, care erau aceleași și în unire, și în neunire”*¹³⁹. Atitudinea echivocă a unora din clericii făgărășeni e oglindită și în memoriul din 1749 pe care Ioan Oancea îl înmânează mitropolitului Nenadovici: *„Apoi au trimis emisari împărățești care au spus că cine e unit nu dă porție (...), preoții s-au jurat către comunitate că nu sunt, dar față de autorități au spus că sunt*

¹³⁵ Referitor la contextul vizitelor sale canonice în Transilvania, vezi Ovidiu Ghitta, *Bishop Manuel Olsavszky and the Unrest in the Romanian Unite Church of Transylvania (the Fifth Decade of the 18th Century)*, în *„Annales Universitatis Apulensis”*, Series Historica, 11/II, 2007, p. 180-194.

¹³⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 226.

¹³⁷ M. Săsăujan, *op. cit.*, p. 228-229.

¹³⁸ Laura Stanciu, *Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anulului 1746*, în *„Annales Universitatis Apulensis”*, Series Historica, 11/II, 2007, p. 146.

¹³⁹ D. Dumitran, *op. cit.*, p. 113-114.

uniți pentru a nu plăti porția”¹⁴⁰. Factorul material este determinant în acest caz. Au existat însă și clerici fideli Unirii, pentru care momentul Visarion a devenit unul de referință, adesea invocat în scopul recunoașterii meritelor pe plan spiritual și implicit a dobândirii nobilității. În 1746 preotul unit Ioan Codrea din Drăguș, solicitând reconfirmarea statutului boieresc, invocă perseverența sa în Unire, în pofida neajunsurilor suferite în timpul ”persecuțiilor” din partea neuniților¹⁴¹.

De cele mai multe ori atitudinea oscilantă a clerului a fost determinată de intervențiile în forță ale noului vicar al eparhiei, Petru Pavel Aron. În readucerea la ascultare a comunităților răzvrătite a beneficiat și de sprijinul militar pus la dispoziția sa de către oficiali. Este explicabil, astfel, de ce la 1750, în pofida faptului că numai în Țara Făgărașului cel puțin 13 comune se declaraseră ortodoxe, în toată Transilvania erau înregistrați doar 30 de preoți neuniți¹⁴².

Reacții radicale față de uniție și ierarhia unită au venit și din partea mirenilor. Coordonați de liderii antiunioniști își vor intensifica eforturile pentru reactivarea și recunoașterea unei ierarhii ortodoxe în Transilvania¹⁴³. O parte din delegațiile transilvănene sunt primite de episcopul sârb Partenie, vorbitor de limbă română, preferat de mitropolitul Nenadovici pentru scaunul unei eventuale episcopii ortodoxe în Ardeal. Cu acest prilej sunt sfințiți preoți ortodocși, ca de pildă popa Constantin din Veștem, alături de alți 20 de candidați¹⁴⁴. Starea de spirit și efervescența ce au cuprins îndeosebi comunitățile din sudul Transilvaniei, au determinat schimbarea viziunii oficiale în raport cu politica confesională din Ardeal. Chestiunea instituirii unui episcop exempt ortodox pentru românii neuniți transilvăneni a fost dezbătută și în cadrul conferințelor ministeriale. În cele din urmă s-a adoptat o soluție de compromis, fiind preferat episcopul de Buda, Dionisie Novacovici, aflat de mai mult timp în relații conflictuale cu mitropolitul Nenadovici. Numirea unui episcop exempt înlătura eventualele neajunsuri datorate ingerințelor mitropolitului sârb. Pe de altă parte, libertatea episcopului Dionisie era îngăduită prin măsuri restrictive impuse de oficiali, fapt ce explică lipsa de fermitate în deciziile adoptate.

În pofida rapoartelor alarmante trimise de autoritățile provinciale, numirea ierarhului ortodox a întârziat să fie pronunțată de împărăteasă. Între timp, Transilvania a fost cuprinsă de revolta religioasă a călugărului Sofronie. Printre cei mai de seamă colaboratori de-ai săi se afla și Ioanichie, călugăr ce a viețuit o perioadă la mănăstirea de la Veneția de Sus din Țara Făgărașului¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Șt. Meteș, *Viața bisericească*, p. 23.

¹⁴¹ Greta Monica Miron, ”Apărător al credinței strămoșești” sau ”agitator sârb” ? Visarion Sarai în istoriografie, în ”Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 11/II, 2007, p. 134, nota 62.

¹⁴² S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 10.

¹⁴³ *Ibidem*, I, p. 249.

¹⁴⁴ *Ibidem*, II, p. 161.

¹⁴⁵ Pornind de la datele furnizate de conscripțiile secolului al XVIII-lea, dar și utilizarea unor surse inedite (izvoare cartografice, toponimice, arheologice), cercetarea trecutului mănăstiresc făgărășean a condus la identificarea până în prezent a 34 de așezăminte, distribuite în hotarul a 27 de localități. Vechimea lor rămâne în continuare un capitol deschis. Dacă așezămintele a căror datare precede limita cronologică a secolului al XVIII-lea sunt ctitorii ale elitei sociale făgărășene, lăcașurile ulterioare, al căror număr crește considerabil, sunt administrate cel mai adesea de către preoții supranumerari ai satelor, fiind edificate fără vreun acord prealabil al

Instalarea lui Dionisie ca episcop al românilor ortodocși transilvăneni a avut loc abia la 4 septembrie 1761, la Brașov, în prezența generalului Bucow. El a fost primit cu suspiciune de către brașoveni și făgărășeni care, în virtutea tradiției relațiilor cu Carlovițul, girau o mare încredere mitropolitului Nenadovici. Justificată sau nu, neîncrederea în ierarh a condus la apariția unor situații mai puțin obișnuite în sânul comunităților ortodoxe. Cei din Corbi, de pildă, l-au împiedicat pe preotul neunit rânduit de episcopul Dionisie Novacovici să mai slujească, privându-l de veniturile obișnuite. În locul său a fost așezat un preot hirotonit în Țara Românească care, prin prisma acestui fapt, a fost preferat de comunitatea neunită¹⁴⁶.

Încă din timpul disputelor religioase care au precedat revolta din 1761, liderii antiunioniști au încercat, în perspectiva numirii unui ierarh ortodox, să reactiveze în mod clandestin o organizare bisericească primară la nivel de protopopiate. Protopopii ortodocși își pierduseră însă prestigiul de odinioară: Biserica Unită a asimilat de la început structura decizională și organizatorică ortodoxă, fie ea cu sau fără credincioși. Înregimentarea, fie ea doar formală în rândul clerului unit, conferea sacerdotului un cadru legal indispensabil pentru recunoașterea privilegiilor sau pentru susținerea intereselor sale în relația cu autoritatea civilă. Creșterea prestigiului protopopilor uniți s-a datorat – în virtutea unei mai vechi tradiții –, și apelului pe care populația districtului, unită sau nu, o făcea la instanța de judecată a scaunelor protopopești în reglementarea pricinilor de natură morală sau canonic-bisericească. Statutul privilegiat, încununat în unele cazuri cu rangul nobiliar, a contribuit la consolidarea poziției dominante pe care protopopii uniți o dețineau în mediile sociale făgărășene.

Restaurată după 1744 de acțiunile energice ale vicarului Petru Pavel Aron, Unirea va câștiga teren în timpul ierarhilor Atanasie Rednic (1764-1772) și Grigorie Maior (1772-1782). Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, instituția protopopului unit e mai bine articulată din punct de vedere canonic jurisdicțional, dobândind o mai competentă organizare. Restrângerea considerabilă a numărului de protopopiate, cât și stabilirea unor locații de rezidență a protopopilor, ce a înlesnit supravegherea lor, sunt doar câteva din rezultatele eforturilor susținute depuse de ierarhii uniți în scopul disciplinării clerului. În 1767 Atanasie Rednic le cerea protopopilor săi ca în rapoartele întocmite să-și definească clar competențele jurisdicționale: satele și preoții din subordine, distanța dintre localități și căile de acces, limitele teritoriale ale protopopiatelor¹⁴⁷.

Cele două protopopiate unite din district își au sediile la Veneția de Jos și Făgăraș¹⁴⁸, fiind conduse de Constantin Ivanovici, respectiv Vasile Barani. Ambii

ierarhului unit. Situația se datorează în bună măsură atât crizei de autoritate la nivel ierarhic superior, cât și stării confesionale tensionate de la debutul celui de-al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea (cf. A. Dagne, *Mănăstirile Țării Făgărașului (secolele XIV-XVIII)*, în vol. "720 de ani de istorie a Făgărașului", Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 95-99.

¹⁴⁶ Greta Monica Miron, *Puterea exemplului. Preotul unit și enoriașii săi din dieceza de Făgăraș în secolul al XVIII-lea*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 178, nota 78.

¹⁴⁷ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 95-105.

¹⁴⁸ Între protopopii uniți ai Făgărașului sunt cunoscuți Ladislau Hatoș (1717?-1738), Vasile Barani (1738?-1769), Constantin Ioanovici (din 1769) și Gheorghe Petrașcu (până în 1786). După înființarea vicariatului unit al Făgărașului la 1786, funcția de vicar foraneu e deținută de Ioan Halmagyi (1786-1796) și Ioan Para (1796-1807) (cf. Constantin Băjenaru, *Aspecte ale*

protopopi au avut o contribuție însemnată la realizarea conscripției clerului unit făgărășean la 1767. Cei doi l-au însoțit pe episcop în cursul vizitei canonice pe care Atanasie Rednic a întreprins-o în Țara Făgărașului la cumpăna anilor 1768-1769¹⁴⁹. Cu acest prilej, țin evidențe separate pentru uzul personal și al protopopiatelor, care întregesc actul oficial al ierarhului¹⁵⁰.

Rapoartele întocmite de protopopi și episcop între anii 1767-1769 oglindesc situația din parohiile făgărășene. În pofida eforturilor depuse pentru îmbunătățirea condiției clerului unit, situația preoților este încă deficitară. Înzestrarea parohiilor cu proprietăți și terenuri eclesiastice este insuficientă: în tractul Veneției de Jos doar trei din cele 26 de parohii dețin intravilane, pe când în protopopiatul Făgărașului raportul era de unul la 25 de parohii¹⁵¹. În aceste condiții, salarizarea clerului unit prin oferirea unor sume compensatorii este tot mai des invocată de către ierarh ca măsură menită să suplinească lipsurile sacerdoților statornici în Unire¹⁵².

Militarizarea satelor de graniță a accentuat starea precară a clerului, supus acum abuzurilor oficialilor militari. Plângerile preoților referitoare la confiscarea unor proprietăți moștenite sau zălogite sunt frecvente: "(...) *iarăși din datoria mea protopopească – scrie protopopul Vasile episcopului Atanasie Rednic –, am fost înștiințat pe Măria ta domnule despre supărările și nevoile preoților, care le vin din luarea fundușurilor și moșiilor lor de tisturile militărești; și Măria ta, precum înțeleg, socotește cum că ar fi acele fundușuri sau moșii bisericești sau statornice popești, dară toate sunt ale lor moșii de la părinți sau de dânsii zălogite de la mireni*"¹⁵³. Cu un alt prilej, același protopop scrie episcopului unit: "*Despre supărările sau nevoile noastre, ale preoților din eparhia Făgărașului, ce-ar fi avut preoții sau ar avea pentru biserica sau zestrea lor, Măria ta vei ști că noi, preoții din Țara Oltului n-avem, nici trăim în moșii bisericești, ci într-ale noastre părintești; nice n-au exfidăluit hotare dinlăunt[r]u sau de afară în Țara Oltului, când a fost porunca să ni se dea. Dar descălecând pe noi tabăra nouă, prin satele oștești, tisturile militărești cu sila au luat din moșiile preoților noștri uniți de-au datu-le la militari și au rămas unii din noi de mai n-au cu ce trăi*"¹⁵⁴.

Condițiile dificile sunt relatate și de protopopul Veneției de Jos, Constantin Ivanovici: "*Moșiile preoților le-au luat de le-au împărțit la cătane, mai n-au cu ce-și chivernisi viața, zic că le caută să se pustiască, tisturile îi foarte necinstesc, mai slab ca pe o cătană, care cu vitele lor le mână în slujbă, o mare necuviință au venit pe cinul preoțesc, mai ales aici în partea locului nostru, de mare jale, și-i și pe biserici, care în cuprindere descris nu se poate înștiința acum*"¹⁵⁵. La 18 octombrie 1767 protopopul Constantin întocmește un raport detaliat care înfățișează cazurile concrete

vieții bisericești a românilor din Făgăraș în secolul al XVIII-lea, în vol. "720 de ani de istorie a Făgărașului", Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 114.

¹⁴⁹ Zenovie Păclișanu, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în "Cultura Creștină", nr. 1-2, 1919, p. 22-99.

¹⁵⁰ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 168-182.

¹⁵¹ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 20.

¹⁵² *Ibidem*, p. 13.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 82 (cf. raportului întocmit la 12 iulie 1767 de protopopul Vasile Barani).

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 55 (cf. raportului întocmit la 27 aprilie 1767 de protopopul Vasile Barani).

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 107 (cf. raportului întocmit la 5 august 1767 de protopopul Vasile Barani).

din fiecare parohie, arătând plângerile clerului său, datorate răpirilor de moșii ori persecuțiilor suferite¹⁵⁶.

Condițiile dificile au determinat o parte a locuitorilor din district, deopotrivă laici și clerici, să emigreze în Muntenia. Cei doi preoți slujitori din Ohaba *"au trecut cu tot în țară cu odăjdii cu tot"*¹⁵⁷. În locul lor au fost instalați preoți transilvăneni aduși în sat de noii grăniceri înregimentați¹⁵⁸. Un preot din Șinca fugise peste munți înainte de 1768¹⁵⁹, iar preotul Velciu de la Lisa a plecat *"cu toată casa sa"*¹⁶⁰. La 16 octombrie 1772, consistoriul grăniceresc cerea să fie conferit judecății forului ecleziastic preotul Ioan din Lisa, *"blagoslovit"* de către episcopul Petru Pavel Aron. Prins în timp ce încerca să treacă în Valahia împreună cu cei doi fii ai săi, a fost arestat și anchetat de autoritățile militare¹⁶¹. Fiul cel mare al popii Ioan din Netot, foarte înstărit, era plecat în Valahia cu oile, unde se pare că avea de gând să rămână¹⁶². Preotul Toma din Racovița, hirotonit în Moldova, era *"călăuză"*¹⁶³.

Amploarea fenomenului l-a determinat pe episcopul Atanasie Rednic să ceară lămuriri de la cei doi protopopi făgărășeni. În raportul din 20 august 1767, Constantin Ivanovici scrie: *"Pentru fuga oamenilor la țară, destui s-au dus și poate că se vor mai duce. Pricina înțeleg că e aceasta: că iobagii, pentru slujbele domnilor, pe unii i-au scos din case și le-au cuprins cătanele moșia și casele și domnii nu le-au dat case și moșii ca să se poată hrăni; de prin satele cătănești se duc că tisturile îi prea mână la slujbe la casele lor, nici 3-4 zile nu pot șede a să-și lucre, ce rămân la mare lipsă și scădere. Iar pentru rândul credinței Sfintei Uniri nu se duce nimenea ... Iar ca să putem câștiga atestație de la tisturi pentru fuga oamenilor, nicidecum nu ne e cu puțină"*¹⁶⁴. La rândul său, Vasile Barani arată cauzele exodului: *"(...) iară despre cei ce trec la Țară din Țara Oltului, vei știi Măria ta că militarii*

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 209-214. Preotului Ioan Vișoiu i-a fost răpită moșia părintească, precum și un teren al mănăstirii ce a avut-o sub munte, la care sădise pomet frumos. Fetele preotului Ionașc din Iași au fost arestate și molestate în mai multe rânduri din porunca căpitanului Hont din Ludișor. Depunând plângere, a avut mai mult de suferit, căci acum autoritățile militare caută să-l pustiască. Cere să aibă pace și *"în casa sa să nu poruncească mai mult decât episcopul, fiind față preoțească"*. Popa Iane din Recea se plânge de faptul că fiul său, cu toate că locuiește împreună cu el pe moșie ereditară, este mânat la slujbă împreună cu tot satul. Se roagă *"să aibă pace cum sunt și la alte religii fețele preoțești"*. Moșia bisericească din Vad, donată de ctitorii bisericii, anume Borcea Călin și Ioan, spre a fi de folos preoților slujitori, a fost răpită de grăniceri. Neajunsurile celor doi preoți slujitori Iacov și Sin nu se sfârșesc aici: arestați sub falsă acuză că ar fi furat făclia din altar, sunt trimiși între străji la judecata proto-popului. În Bucium, popa Iacov Dobrin a fost depozat de moșia părintească. Popa Ioan Streza din Copăcel se jeluiește că, fiindu-i moșia răpită și împărțită la cătane, este constrâns să trăiască în lipsuri de pe *"soarta"* unuia din cei trei fii ai săi grăniceri. Preoții slujitori din Săsciori se jeluiesc că *"îi mână tistul la toate slujbele cătănești, nimic scutiță n-au afară de cap, și pentru multele slujbe nu-și pot purta slujba lor cea bisericească"*.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 109.

¹⁵⁸ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 178, nota 99.

¹⁵⁹ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁶⁰ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 176, nota 58.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 176, nota 57.

¹⁶² *Ibidem*, p. 178, nota 93; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 99.

¹⁶³ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 182.

¹⁶⁴ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 109.

*adevărat nu fug pentru unirea, ci pentru că n-au aici cu ce trăi, fiind siliți la multe slujbe ale tisturilor lor, într-atâta cât la casele lor rămân de tot colduși. Și nu fug numai cei uniți, ci cu mult mai mulți militari schismatici și [i]obagi schismatici fără arme, nimeni silindu-i cândva să se unească*¹⁶⁵.

Rapoartele forurilor ecleziastice din cea de-a doua jumătate a secolului consemnează și unele cazuri de indisciplină a clerului. Cu toate că sunt suspendați din oficiul sacerdotal sau nu obținuseră în prealabil confirmarea vreunui episcop unit, unii preoți continuă să săvârșească tainele fără nici o opreliște. Este cazul preotului Stanciu din Sărata¹⁶⁶ sau al unui sacerdot din Arpașu de Jos, asupra căruia plana chiar suspiciunea că ar fi fost vreodată consacrat¹⁶⁷. Preotul Ioan din Viștea, deși depusese doar de puțin timp profesiunea de credință la Blaj, administra toate sacramentele, în pofida faptului că nu i s-a permis încă să slujească¹⁶⁸. Un preot din Copăcel, consacrat în Valahia și bănuț de schismă, funcționa doar cu știrea protopopului¹⁶⁹. Complicitatea protopopului e vădită și în cazul celor doi sacerdoți din Ileni, tată și fiu: în pofida bunului nume pe care-l avea tatăl, fiul, hirotonit în Valahia, era recunoscut ca unit doar de către protopop, fără știrea episcopului. Mai mult, fiul era suspectat de către grăniceri ca fiind "schismatic"¹⁷⁰. Doar călugărul Isaia, dintre preoții slujitori de la Lisa, îndeplinea cu strictețe prevederile canonice. Ceilalți doi, Moise și Ioanichie, oameni puțin onești, erau tolerați de protopop pentru că îi înzes-traseră două dintre fete¹⁷¹.

Unii dintre clerici au o atitudine recalcitrantă față de ierarhie, refuzând să se supună sau să plătească contribuțiile aferente. Popa Ionașc din Săvăstreni s-a ridicat cu vorbe de ocară asupra protopopului unit care se înfățișase personal să încaseze restanțele dăjdiilor vlădicești¹⁷². Popa Gheorghe din Turda, venit în Dejani cu tisturile cătănești, "cu potență silnicește slujește în sat Dejani și pe preotul cel așezat l-a dat în lături, când îi e voia îl lasă să slujească, când nu, nu se atinge; acum acel preot a sărăcit și dăjdiile nu le pot scoate, că n-are de unde să le dea, că venitul de la popor tot popa Gheorghe îl cuprinde, și cestuilalt îi dă ca unui grămătic. Popii Gheorghe i-a dat domnul Obârștenu și moșie la sat, și fondația mănăstirii Dejanilor; când se fac poame, ia destule, și fân 5-6 care, iar celălalt preot nimic"¹⁷³.

În fapt, plângerile protopopilor sunt îndreptate și împotriva oficialilor militari care, implicându-se în afacerile bisericești, își depășesc competențele, încălcând sistematic autoritatea protopopului și a ierarhului unit. Aflat în localitatea Vad, protopopul Constantin a interzis celebrarea unei cununii care nu întrunea prevederile canonice – cei doi "nefiind mai dinainte cu cele ce se cade cercați și gătiți, tocma[i] fata fugise de la părinți fără voia lor să se ducă" –, fapt ce a determinat arestarea preoților, "că Măria ta (episcopul-n.m.) și protopopul nu poruncește în satele cât ține

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶⁶ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 177, nota 64.

¹⁶⁷ *Ibidem*, nota 65.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 178, nota 83.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 181, nota 104.

¹⁷⁰ *Ibidem*, nota 106.

¹⁷¹ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁷² D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 109 (cf. raportului întocmit la 20 august 1767 de protopopul Constantin Ivanovici).

¹⁷³ *Ibidem*.

domnul căpitan”¹⁷⁴. Imunitățile și privilegiile clerului sunt încălcate și prin impozitarea proprietăților ecleziastice, nesocotindu-se astfel prevederile legate de scutirile acor-date sacerdoților uniți. În Vad, unul dintre preoți locuiește pe o sesie parohială, căci ”*fundușul său de moșie a ars casa, îl pune la porție trei zloți, care bani îi caută să-i dea preotul, că spune preotul că așa zice domnul hotnogiul că în satul acela, la biserică și la popor vlădica nu poruncește, nici protopopul, că domnia sa e vlădică și protopop în satul său*”¹⁷⁵. Cei doi preoți din Ohaba, veniți din Transilvania împreună cu fiii lor, grăniceri, reclamă la rândul lor ingerințele comandantului militar care ”(...) *la rânduiala bisericii zic că se [a]mestecă domnul zicându-le și lor că nu poruncește vlădica și protopopul în satele domni[e]i sale*”¹⁷⁶. Preoții sunt nevoiți să suporte multele umilințe și mizerii din partea grănicerilor care adoptă față de aceștia un comportament necuviincios: ”(...) *au luat obicei duminicile și sărbătorile când vin cătanele la biserică, căprari și alte cătane obrăznicind intră în altar în vremea slujbei și nu cutează preoții să le zică nimic, că ei părăsc la tist (...) că foarte slabă cinste dau cătanele și căprarii preoților, ba încă pizmă au pus asupra lor, cât ar vrea să-i pustiască*”¹⁷⁷.

Au existat desigur și atitudini radicale vis-a-vis de autoritatea ierarhului unit. Câteva dintre cazuri sunt pomenite de episcopul Atanasie Rednic cu prilejul vizitei canonice pe care o întreprinde în satele făgărășene. Disfuncțiile provin cel mai adesea din rândul comunităților ”*schismatice*” sau a celor care cochetau cu ortodoxia. În special în părțile Brașovului preoții și credincioșii refuză să se prezinte în fața episcopului, dată fiind influența exercitată de Biserica din Șchei¹⁷⁸. La Țânțari (azi Dumbrăvița), credincioșii au refuzat să arate episcopului cărțile bisericii scrise contra Unirii și a papei de la Roma. Ei invocă ascultarea de brașovenii de care atârnau: dacă vor trece la unire brașovenii, atunci vor trece și ei¹⁷⁹. Cazurile sunt frecvente și în Țara Oltului. În Râușor, cercetat la 12 ianuarie, oamenii au părăsit satul peste noapte ca să nu fie nevoiți să meargă la biserică să-l asculte pe vlădică¹⁸⁰. Preotul, hirotonit în Muntenia, nu explică credincioșilor catehismul unit, invocând teama cu privire la o eventuală revoltă a comunității¹⁸¹. Ierarhul este rău primit și în Breaza, unde comunitatea era călăuzită de preotul Bucur, consacrat în Valahia. În acest caz Atanasie Rednic menționează în protocolul său că intrând în biserică ”*nici lumină nu i s-a dat*”¹⁸². În Cârțișoara nu existau nici uniți, nici biserică unită, iar în Ucea de Jos doar cinci preoți neuniți. Preoții din Ucea de Sus au încălcat dispoziția din 1729, care interzicea comuniunea sacramentală cu necatolicii, liturghisind cu un preot neunit, fapt pentru care sunt pedepsiți de protopopul Vasile cu 12 florini¹⁸³.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 211 (cf. raportului întocmit la 18 octombrie 1767 de protopopul C. Ivanovici).

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 210.

¹⁷⁶ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 178, nota 99.

¹⁷⁷ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 211.

¹⁷⁸ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 182. Au existat și cazuri în care comunitățile au refuzat să se înregistreze cu prilejul militarizării satelor de graniță, precum locuitorii Tohanului sau comunitatea ortodoxă din Șinca.

¹⁷⁹ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 94.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 96.

¹⁸¹ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 179, nota 86.

¹⁸² Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 97-98.

În Țara Făgărașului, episcopul Atanasie a cercetat, alături de protopopii săi, 43 de parohii. Cu acest prilej s-a urmărit cu precădere modul în care sacerdoții își conștientizau misiunea și își îndeplineau îndatoririle pastorale: ținerea de protocoale, susținerea școlilor confesionale, cunoașterea prevederilor canonice și a doctrinei catolice, catehizarea credincioșilor potrivit normelor doctrinare impuse de catehismul *Învățătură creștinească* tipărit la Blaj în 1763.

Acuzațiile grave de indisciplină aduse de oficiali preoților, fie ei înregistrați și numai formal în cadrul Bisericii Unite, au constrâns ierarhia greco-catolică să-și reevalueze poziția față de clerul subordonat. Au fost adoptate măsuri ferme și o stric-tă supraveghere a acestora. Acest proces trebuie coroborat cadrului mai amplu al ideilor colportate de Contrareforma catolică, care acorda o importanță capitală faptelor bune în economia mântuirii. Documentele oficiale reflectă efortul constant în con-turarea unei imagini ideale a clerului. Sunt condamnate practici precum beția, bătaia, bigamia, punându-se accent pe un comportament social exemplar, caracter moral impecabil sau sobrietatea ținutei¹⁸⁴. Potrivit Pravilei, era interzisă cea de-a doua sau a treia căsătorie a preotului. Conform conscripției din 1733, 10,3% dintre preoții transilvăneni, deopotrivă uniți și ortodocși, erau bigami¹⁸⁵. La 12 iulie 1767, protopopul Vasile de Făgăraș îi cere sfatul episcopului Atanasie Rednic în chestiunea unor preoți bigami din eparhia sa: *"Popa Șandru, cinstitul juratul meu de la Scorei, fiind în cinste n-a priceput, s-a alăturat dobitoacelor și s-a asemănat lor; de curând, Măria ta, s-a însurat, a luat o văduvă din numitul sat; acum, după păcat, s-a deșteptat și plânge cu amar. Ce popă l-a cununat nu știu, n-am cerc[et]at, vrând mai întâi de la Măria ta a avea poruncă despre dânsul, ce voi face mai deplin ? L-am oprit adevărat despre toată slujba bisericească. Mai este și alt preot, Vasile de la Voila, care s-a însurat mai dinainte a do[u]a oară; și l-am judecat cu soborul să-și lepede boreasa și să cadă la mila arhierescă și n-a vrut și o ține cu puterea, zicând cum că el îi nemeș, el nu mai slujește nimica popește; cel de la Scorei încă-i boier sau nemeș, ba acum de nimic tocmai"*¹⁸⁶. Deplângând faptul că s-a recăsătorit într-un moment de euforie, preotul Șandru a fost iertat, dovadă că reapare ca jurat al Sinodului la 1769¹⁸⁷. Preotul Vasile din Voila a ales să trăiască în continuare cu soția ilegală¹⁸⁸. După 1764, tentația preoților de a se recăsători a fost amendată și de oficialii militari: preotul bigam Simion din Porumbacu de Sus a fost silit de locotenentul locului să-și taie barba și să părăsească parohia¹⁸⁹.

Și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea candidații la preoție continuă să fie hirotoniți în afara Transilvaniei, în pofida măsurilor restrictive adop-tate de autorități. Din cei peste 1.593 de clerici uniți înregistrați în Transilvania la 1767, doar 512 au fost consacrați în dieceză. Unii fuseseră hirotoniți de episcopii uniți de Oradea sau Muncaci (147), însă cea mai mare parte de ierarhii ortodocși din Valahia și Moldova¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 168.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 169-170.

¹⁸⁶ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 82.

¹⁸⁷ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 170.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (editori), *op. cit.*, p. 17.

Dintre cei 48 de clerici înregistrați în tractul unit al Făgărașului la 1767, mai puțin de o treime fuseseră consacrați de ierarhi uniți: șapte la Oradea și alți șapte de către Petru Pavel Aron. Pentru cei hirotoniți de către episcopi ortodocși, situația se prezintă astfel: 19 la București, cinci la Râmnic, doi la Buzău, unul în „țara turcească”, unul la Arad și unul în Moldova. În patru dintre cazuri sunt consemnați și ierarhii la care candidații s-au adresat în perspectiva hirotoniei: Neofit, Clement, Filaret și Dionisie. Protopopul Vasile Barani fusese hirotonit la Râmnic¹⁹¹. În cazul protopopiatului de Veneția, la doi dintre clerici nu li se pomeneste locul hirotoniei. Dintre cei 38 de clerici rămași, doar nouă au fost consacrați de episcopi uniți: șase de către episcopul Inochentie, doi la Oradea și unul de Atanasie Anghel, constituind un procent de 23% din numărul preoților. Ceilalți sunt repartizați astfel: București – 20, Moldova – 3, Buzău – 2, Râmnic – 1; Varlaam – 1; episcopul sârb Nicanor în vizită la Brașov – 1. În cazul protopopului Constantin Ivanovici este consemnat ierarhul Neofit¹⁹².

Consacrarea în afara Principatului presupunea o serie de riscuri pe care candidații la hirotonie și le asumau. La 8 mai 1767, protopopul Vasile Barani îi scrie episcopului Atanasie Rednic în cazul preotului Stănilă din Viștea de Jos și a fiului acestuia: *”Pentru feciorul popii Stănilă de la Viștea de Jos, ostenind noi pe la locuri cuvioase, isprăvisem de dobândie slobozenie de la arme, ca să se facă de la Măria ta preot; dar tatăl lui, popa Stănilă, ca un schismatic sau fățarnic unit, precum și feciorul său, că l-a trimis în țara rumânească de-a venit de-acolo preoțit; venind, l-au trimis tisturile militarești la mai-marele lor prins. Pe unde umblând tatăl lui, numitul popă cu minte, a venit aici la Măria ta domnule, trimis să-i dai blagoslovenie, să poată fi preot, fățarnicul. Foarte bine s-a milostivit Preaînălțata Chesaro-Crăiasa noastră a porunci ca unii ca aceștia nicidecum să nu se mai primească. Eu astăzi am trimis poruncă la Viștea de Jos să fie oprit și tată-său, popa Stănilă, de toată slujba preoțească, până când vei porunci Măria ta ce va fi pentru dâșii, precum și aștept”*¹⁹³.

În cea de-a doua jumătate a secolului se constată o scădere semnificativă a numărului preoților uniți. Cauzele prezentate de protopopi în rapoartele întocmite sunt multiple: lipsa candidaților datorată condițiilor restrictive impuse în perspectiva hirotoniei, refuzul clericilor de a-și scoate păucenie unită, privarea de calitate sacerdotală a preoților recăsătoriți, înlăturarea preoților supranumerari sau înmulțirea cazurilor de emigrare a unor clerici în Țara Românească, datorate atât prestațiilor împovărătoare impuse preoților grăniceri, cât și abuzurilor oficialilor militari ce au constat în depozedarea clericilor de terenurile zălogite sau ereditare. La 12 iulie 1767, protopopul Vasile Barani își exprima îngrijorarea cu privire la această chestiune: *”Cunoscându-mi datoria mea protopopească, după porunca Mări[e]i tale domnule într-adins dând înainte, dar măcar fiind lipsă de preoți, însă nici un candidat la*

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 170-172.

¹⁹² *Ibidem*, p. 188-191.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 57. Conform mărturiei protopopului, preotul Stănilă era foarte bătrân și pe deasupra orb. Era astfel nevoie ca până la numirea unui nou preot să se instituie un coajutor. Protopopul a dorit să-l consacre pe fiul preotului Stănilă, care a ales însă Țara Românească (cf. Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 178, nota 81).

*sfintele cinuri preoțești a se rezolva, în eparhia mea nu s-a aflat*¹⁹⁴. O lună mai târziu, la 28 august, protopopul dezvăluie o parte din cauzele care au condus la împuținarea numărului de preoți: *”(...) fiindcă aici în eparhia mea, de când s-au așezat pe sate cătanele cu tisturile, rânduielile bisericești din slujbe și din așezământurile feșelor bisericești s-au schimbat sau mișcat, că preoții cei rânduiți pe la locurile lor, după așezământul Comisiei directive, unde a fost lipsă de la un sat la altul acum nu-i lasă să slujească, dacă e numai unul în sat, acela să slujească. Slujitorii bisericești sunt mai toți cătane, de nimic scutință n-au, că nici [nu]-i lasă să-și păzească slujba lor, ci-i mână în slujba cătănească și preoții n-au cu cine să țină Sfânta liturghie (...), încă a mai scăzut numărul preoților din eparhia mea cu opt preoți de sobor, unii murind, alții fugind, alții stricându-se cu însuratul. Altul, popa Rad Romă de la Ucea de Jos, acum s-a dovedit că n-a vrut să-și scoată păcuenie unită. Diacii pe unde aveam biserici și este foarte lipsă de preot mare, la preoție nu vor să se lege, zicând că prea mult zăbovesc la Blaj, de rămân acasă de traistă. (...) sunt sate în eparhia mea a Făgărașului în care acum n-avem nici beserică, nici popă, nici poporani uniți și eu până acum, după numărul rânduit de la înălțata Comisie, rânduiam de la alte sate unde era[u] adică preoți supernumerari la alte sate și se scutea, măcar că acum adică preoți supernumerari nu sunt, fără doi din Scorei și unul în Porumbacul de Jos și diaci deplin prin toate satele, iar de prin alte sate, și unii nu fac nici o slujbă cât este anul pentru scutința lor*¹⁹⁵.

Procentul preoților neuniți din district este greu de stabilit, având în vedere erorile voite ale conscripțiilor din 1733 și 1750. Conscrierea cerută de autoritățile vieneze și efectuată prin organele statului la 1760-1761, oferă un număr de 107 preoți uniți cu 472 familii și 145 preoți ortodocși cu 534 familii¹⁹⁶. Următoarea statistică a clerului și credincioșilor ortodocși din Transilvania o avem abia la debutul secolului al XIX-lea, oferită de conscripția din 1805, efectuată la cererea ierarhilor ortodocși din Sibiu. Conform acesteia, în districtul Făgărașului existau 78 preoți ortodocși cu 6.165 capi de familie¹⁹⁷.

Militarizarea satelor de graniță făgărașene (1764) și Edictul de toleranță religioasă din 1781 sunt evenimente ce au determinat plusuri de o parte și de alta a clerului de cele două confesiuni, unită și neunită. După 1761 asistăm la o îmbunătățire a condiției Bisericii Unite, dovadă cele 13 comune făgărașene militarizate care se declară în unanimitate greco-catolice la 1764. După momentul 1781 se constată afirmarea mai hotărâtă a opțiunii pentru ortodoxie a preoților. În opinia istoricului Daniel Dumitran, trecerile la ortodoxie sunt mai degrabă expresia unui fenomen de contagiune: era condamnată cu predilecție atitudinea preoților uniți, acuzați de trecere la ”papistășie”, fiind reafirmate idei mai vechi, prezente cu prilejul mișcărilor antiunioniste din 1729¹⁹⁸. În numeroase cazuri, asistența religioasă a preoților uniți a fost refuzată, apelându-se la serviciile unor preoți neuniți, adesea instigatori la ”apos-

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 82.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 107-110.

¹⁹⁶ Șt. Meteș, *Drăguș - un sat din Țara Oltului*, I. *Trecutul Țării Oltului*, București, 1945, p. 16.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ D. Dumitran, *Uniți și ortodocși la sfârșitul secolului XVIII. Observații despre consecințele toleranței iosefine*, în ”*Annales Universitatis Apulensis*”, Series Historica, 11/II, 2007, p. 129-134.

tazie”¹⁹⁹. Raportul generalului maior Johann Cristiani von Rall din 7 iulie 1782 prevedea sancționarea exemplară a ”agitatorilor dovediți” prin măsuri ce vizau lipsirea preoților și a slujitorilor bisericești care părăsiseră Unirea de demnitatea sacerdotală sau funcția deținută. Este citat cazul preotului Matei Grecu din Copăcel, un model al imaginii sacerdotului ”apostat”: ”Deoarece acest preot era numai capelan, deci avea mai puține venituri, s-a silit în tot felul să-și atragă deplin venitul și întreținerea celor doi preoți prin atragerea acelor grăniceri și de aceea s-a purtat astfel față de biserica pe care el o părăsise, căutând s-o micșoreze în speranța să ajungă preot al neuniților. El are moravuri dure, maniere încăpățănate, apoi nu e vrednic în nicio privință de starea preoțească, nici de cea unită, nici de cea neunită. Ar servi de oglindă pentru mai multe asemenea rele ale tuturor preoților, dacă ar fi declarat că a pierdut privilegiile stării preoțești pentru totdeauna (fie că se mărturisește pentru unire sau neunire) și în loc de aceasta ar fi ținut după tăierea bărbii în serviciu”²⁰⁰.

Astfel de tensiuni sunt relatate și de urbariul din 1788: ”Biserica din Ileni a fost la început neunită – acum e unită, așezată în mijlocul satului (...). Preoți sunt doi uniți: Iuon Cornea și Samoilă Barb, acesta slujește acum, și un preot neunit Gheorghe Cornea. Acești preoți sunt și boieri, și stau pe moșiile lor proprii boierești. Credincioșii, încă din timpul publicării patentelor de toleranță religioasă a Maiestății Sale, au părăsit în mare număr biserica unită, îmbrățișând cea neunită. Aceștia pretind pentru ei înșiși biserica, care acum e în folosința uniților, lucru ce s-a adus la cunoștința oficialilor grănicerilor, fiindcă grănicerii mai ales aparțin acestei biserici. Pentru primirea bisericii și câștigarea credincioșilor, neuniții întrebuințează mijloace aspre de constrângere și oprire într-atât încât mulți dintre iobagi, ba și grăniceri, înspăimântându-se, se folosesc astăzi pe ascuns de preotul neunit și de cele sfinte ale bisericii neunite, neputând să se servească pe față de cele sfinte ale bisericii unite. Din cauza aceasta a fost nevoie să se facă o înțelegere cu preotul neunit, ca înmormântările și alte acte religioase ce se obișnuiesc să nu se mai slujească decât de preotul neunit, păstrându-și în întregime acest drept, care și odinioară fusese al preoților uniți. Între cele două biserici nici astăzi nu s-a ajuns la o împăcare, ivindu-se când dintr-o parte, când din altă, neînțelegeri și amenințări îndrăznețe. Foarte rar ajung preoții uniți să încaseze ceva din taxele stolare, profitând de acestea aproape numai preotul bisericii neunite, sub diferite titluri și mai ales cu ocazia sărbătorilor. Veniturile popilor neuniți, ce le încasează din taxele stolare, nu se pot cunoaște precis, fiindcă acestea depind – după spusa martorilor – de dărnicia și aprecierea credincioșilor și a donatorilor”²⁰¹.

Opțiunea pentru ortodoxie a unei părți însemnate a clerului și a credincioșilor după 1781 a determinat adoptarea de către autorități a unor măsuri cu caracter restrictiv: în perspectiva părăsirii Unirii, preoții erau constrânși să urmeze cursul catehetic la Blaj, iar mireni să asiste la instrucțiunea obișnuită de șase săptămâni²⁰².

¹⁹⁹ Ibidem, p. 133.

²⁰⁰ Dumitru Stăniloae, *Din urmările Edictului de toleranță în ținutul Făgărașului*, în vol. ”Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani”, București, 1943, p. 833. Revolta izbucnise în localitate în Duminica Rusaliilor (26 mai), când o parte a comunității, la îndemnul ”invalidului greu” David Grecu, refuzase să participe la serviciul divin.

²⁰¹ Șt. Meteș, *Situația economică*, p. XXIII-XXIV.

²⁰² P. Brusanowski, *op. cit.*, p. 143-147. La rândul lor, vicarii ortodocși sunt constrânși să transmită protopopilor din subordine ordinele guberniale: ”(...) ca nicidecum de la catolie sau

Primul episcop sârb numit pentru credincioșii neuniți din Ardeal a fost Dionisie Novacovici (1761-1767). Îl urmează Sofronie Chirilovici (1770-1774), Ghedeon Nichitici (1784-1788) și Gherasim Adamovici (1789-1796). După moartea acestuia, scaunul Episcopiei ortodoxe a rămas vacant timp de 14 ani, problemele administrative fiind coordonate de către vicari. Abia în 1810 a fost ales primul episcop ortodox român, Vasile Moga, după o perioadă de 110 ani. În pofida nenumăratelor restricții impuse de autorități, în această perioadă Biserica Ortodoxă transilvăneană s-a reorganizat instituțional²⁰³. În 1788 episcopul Ghedeon Nichitici efectuează o vizită canonică în districtul Făgărașului, urmărind modul în care preoții își îndeplinesc atribuțiile pastorale și administrative²⁰⁴. Cu acest prilej, protopopul Bucur Popovici de Făgăraș *"au adus amândouă protocoalele – de circulare și de botez – și s-au aflat bune"*²⁰⁵. Protopopul Bucur, *"sin ieromonah Ștefan"*, este pomenit încă din 1772, cu prilejul unui *"consistorium"* întrunit în casa jupânului Enache I. Arpași, unul dintre liderii mișcării antiuniatiste din Făgăraș, la 1761. În acest cadru s-a discutat cererea meșterului Ioan Petrașcu²⁰⁶ de numire a fiului său, Gheorghe, preot ortodox în zona Clujului, ca paroh co-slujitor la Făgăraș. Lipsa unui edificiu de cult ortodox a întârziat adoptarea unei decizii favorabile²⁰⁷, determinând pe cei doi, tată și fiu, să treacă la uniți. După 1783 revin în Biserica Ortodoxă, dobândind slobozenie de la vlădicul Dionisie Novacovici. La 24 august 1783, preotul Gheorghe se obligă față de protopopul Bucur, *"neguțători și curatorii și orășeni din cinstitele țehuri și alții de obște"*, să le fie preot ortodox: *"Eu, [s]au de față, [s]au de dos voi fi cu toată dreptatea. Așijderea să nu fiu slobod a mă duce din oraș fără știrea protopopului locului, nici protopopul locului, mergând în vreo treabă, să nu pregete a mă înștiința. Partea*

de la unie să nu se primească nimeni până nu vor împlini cele șase săptămâni la examen și călugării sau preoții care îi vor învăța examenul să aibă diurna lor pe zi de un zlot. Protopopi, fără zăbavă să faceți știre la toți (10 decembrie 1782, Ioan Popovici, Vicar neuniților)". La 20 iulie 1783 interdicția este reluată: *"(...) cel care a fost odată unit să nu cuteze preoții neuniți nimic a le sluji, până nu vor face cele șase săptămâni de examen. Vă poruncim preoților să nu faceți peste înaltele ordinații, că vă veți lipsi de preoție"*. În pofida numeroaselor nemulțumiri, aceste condiții au fost menținute în Transilvania până în 1848, când Biserica Ortodoxă a obținut statutul de confesiune receptă. Începând cu 1785, se înlăturaseră însă abuzurile în privința plății preotului catehet, așa cum arată circulara episcopului Ghedeon Nichitici, dată din Sibiu la 13 decembrie 1786: *"Crăiescul guvern, în rescriptul său din 30 decembrie anul trecut, ne-a arătat cum că Preasfințita mărire, prin decretul său din 23 noiembrie anul trecut, au poruncit ca de acum înainte preoții cei uniți pentru facerea examenului de șase săptămâni numai atunci să aibă plata orânduită, când ar voi a face întreg satul sau vreo câțiva oameni laolaltă, când ar face vreun examen și l-ar chema ei la satul lor; altminterea, unul singur să facă la preotul locului fără nicio plată, care preaînaltă rânduială se și înștiințează"*.

²⁰³ Demnitatea de protopop ortodox al Făgărașului e deținută în decursul acestui secol de Constantin Ioanovici (1748-1760), Bucur Fogoroși (1772-1781), Bucur Popovici (1781-1790) și Gheorghe Petrașcu (1790-1800) (cf. C-tin Băjenaru, *op. cit.*, p.114).

²⁰⁴ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 22.

²⁰⁵ Șt. Meteș, *Viața bisericească*, p. 68.

²⁰⁶ Renumit tăbăcar, deține funcția de țehimeșter în mai multe rânduri: 1749, 1759, 1766, dobândind o poziție influentă în rândul făgărașenilor. Alături de Ioan Arpași, este unul dintre fruntașii mișcării ortodoxe la Făgăraș (V. Literat, *op. cit.*, p. 161, nota 37).

²⁰⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 65.

dascălului să nu se închidă a nu i se da. Așijderea pe cinstiții orășeni mă voi sili a le da (...) și cu toată silința, după hărnicia lor, nu o voi împiedica. Altfel să fiu lipsit de toată preoția”²⁰⁸. În 1790 îi urmează în funcție protopopului Bucur. ”Om prea bun și osârdios la slujba bisericii”, protopopul Gheorghe contribuie la edificarea bisericii ortodoxe din Făgăraș, finanțând el însuși pictarea altarului. Moare la 1800, la vârsta de 65 de ani, după ce s-a călugărit sub numele de Gherasim ieromonah²⁰⁹.

Depunerea voturilor monahale de către sacerdoții văduvi sau de către cei care se aflau înspre amurgul vieții a constituit o practică obișnuită în spațiul făgărășean, ce este atestată documentar încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea²¹⁰.

Interdicțiile privitoare la viețuirea monahală în cea de a doua parte a secolului al XVIII-lea au determinat o seamă de călugări să revină în obștea sătească din care proveneau și cu care nu au încetat să interacționeze. Este elocvent cazul călugărului Isaia de la Lisa care, potrivit conșcripției de la 1769, își îndeplinea cu conștiințiozitate misiunea de paroh al satului, spre deosebire de ceilalți doi clerici, Moise și Ioanichie²¹¹. Biserica *Sfântul Teodor Tiron* din Sâmbăta de Sus a fost zidită sub îndrumarea și cheltuiala călugărului egumen Visarion (cunoscut înainte de călugărie ca Popa Vasile) care, după 1785, împreună cu alți cinci viețuitori, au revenit la casele lor²¹². Edificarea unei biserici parohiale de zid în Bucium s-a datorat inițiativei și sprijinului ieromonahului Isaia, care viețuise la mănăstirea de la Mărgineni. Începută imediat după momentul 1761, biserica a fost finalizată la 1763²¹³.

Dubla calitate a sacerdoților făgărășeni, aceea de parohi ai comunității și de administratori sau monahi în mănăstirile ctitorite de obște în hotarul satului, s-a datorat deopotrivă unei profunde pietăți populare, cât și interpretărilor în plan local ale curentului isihast. Această abordare a fost posibilă datorită condițiilor speciale care au contribuit la edificarea statutului sacerdotului făgărășean în secolele XVII-XVIII: atitudinea preoților a fost determinată de tradiția privilegiilor acordate de principii transilvăneni, de normele în vigoare la nivelul districtului care reglementau statutul social-juridic al clericilor, imunitățile conferite prin diplomele unirii sau raporturile cu propria comunitate.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 66.

²⁰⁹ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. II, București, 1906, p. 97, no. 275.

²¹⁰ Antal Lukács, *Antecedentele mănăstirii brâncovenești de la Sâmbăta de Sus*, în ”Revista de Istorie”, II, 9-10, București, 1991, p. 60-66.

²¹¹ Greta Monica Miron, *op. cit.*, p. 176.

²¹² V. Literat, *op. cit.*, p. 73.

²¹³ Informații valoroase referitoare la acest lăcaș ne sunt furnizate de raportul protopopului unit Constantin Ivanovici, înaintat episcopului Atanasie Rednic (august 1767): ”Este în eparhia mea și o biserică nouă de piatră, la satul Bucium, [pe] care o au făcut sătenii acum în trecuții ani, de vreo 4-5 ani, când era[u] schismatici, cu cheltuiala unui călugăr Isaia Hagiu de la Mărgineni, iar schismatic, în care biserică a slujit fără târnoșanie. Este și alta veche de lemn, de e mai căzută și slabă în care au slujit preoții noștri până s-au făcut sătenii toți cătane. După aceea tisturile au scos pe popii cei schismatici din biserică și au pus pe ai noștri de slujesc în biserica nouă, și s-au îndreptat sătenii de merg la biserică. Și o au înzestrat numitul călugăr și cu cărți bune românești, numai aceasta pofteste el tare ca să se târnosească și mi-au zis tare să-ți scriu Mării tale ca să te învrednicești a veni să o târnosești până trăiește și el (zice)” (cf. D. Dumitran, Ana Dumitran, Fl.A. Laslo (ed.), *op. cit.*, p. 107-108).

Bibliografie:

BĂJENARU, Constantin, *Aspecte ale vieții bisericești a românilor din Făgăraș în secolul al XVIII-lea*, în vol. "720 de ani de istorie a Făgărașului", Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 103-117.

BRUSANOWSKI, Paul, *Situația juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică*, în "Revista Teologică", 1, 2007, p. 123-163.

BUNEA, Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.

IDEM, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în "Transilvania", XXXII, nr. IX, 1901, p. 237-292.

CHIFĂR, Nicolae, *Organizarea rezistenței ortodoxe și demersurile național-sociale ale episcopului Inochentie Micu Klein*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 68-92.

CHIHAI, Pavel, *Inscripția genealogică a lui Ionaș Monea din Veneția de Jos*, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XXXIX, nr. 2, 1970, p. 65-66.

CIOBANU, Virgil, *Statistica românilor ardeleni din anii 1761-1762*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", III (1924-1925), Cluj, 1926, p. 616-700.

DENSUȘIANU, Nicolae, *Monumente pentru istoria Țerei Făgărașului*, București, 1885.

DRAGNE, Aurel, *Mănăstirile Țării Făgărașului (secolele XIV-XVIII)*, în vol. "720 de ani de istorie a Făgărașului", Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 94-102.

DRAGOMIR, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, vol. I-II, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2002.

DUMITRAN, Ana, *Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia graeco-catholica varadiensis", XLVI, nr. 1, 2001, p. 117-152.

DUMITRAN, Daniel, *Contribuții privitoare la statutul clerului Greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș*, în, "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 141-165.

IDEM, *Opinii privitoare la raporturile dintre Unire și "schismă" în Transilvania, în timpul episcopului Inochentie Micu Klein*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 93-117.

IDEM, *Rezistența ortodoxă împotriva unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 9/II, 2005, p. 53-61.

DUMITRAN, Daniel, DUMITRAN, Ana, LASLO, Florea Adrian (editori), "... virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda". *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009.

GHITTA, Ovidiu, *Bishop Manuel Olsavszky and the Unrest in the Romanian Unite Church of Transylvania (the Fifth Decade of the 18th Century)*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 180-194.

HITCHINS, Keith, *The Court of Vienna and Confessional Problems in Transylvania, 1774-1759*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 252-268.

IORGA, Nicolae, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. II, București, 1906.

- LITERAT, Valeriu, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.
- MAIOR, Petru, *Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, București, 1995.
- MÂRZA, Iacob, *Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 48-64.
- METEȘ, Ștefan, *Drăguș – un sat din Țara Oltului. I. Trecutul Țării Oltului*, București, 1945.
- IDEM, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- IDEM, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935.
- IDEM, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930.
- MIRON, Greta Monica, "Apărător al credinței strămoșești" sau "agitator sârb" ? Visarion Sarai în istoriografie, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 118-135.
- IDEM, *Puterea exemplului. Preotul unit și enoriașii săi din dieceza de Făgăraș în secolul al XVIII-lea*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 167-182.
- PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1991-1994.
- PÂCLIȘANU, Zenovie, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în "Cultura Creștină", nr. 1-2, 1919, p. 22-99.
- SĂSĂUJAN, Mihai, *Atitudinea cercurilor oficiale austriece față de românii ortodocși din Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 224-251.
- STANCIU, Laura, *Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anulul 1746*, în "Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 11/II, 2007, p. 144-160.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Din urmările Edictului de toleranță în ținutul Făgărașului*, în vol. "Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani", București, 1943, p. 826-833.

ISTORIA BISERICII ROMANO-CATOLICE ȘI A MĂNĂSTIRII FRANCISCANE (PATERI) DIN FĂGĂRAȘ

PALKÓ SÁNDOR
palkofogaras@gmail.com
Biserica romano-catolică Făgăraș

L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE ROMANO-CATHOLIQUE ET DU MONASTÈRE FRANCISCAIN (PATERI) DE FĂGĂRAȘ

RÉSUMÉ

L'église et le monastère franciscains de Fagaras s'inscrivent parmi les édifices monastiques transylvains fondés après l'inclusion de la Transylvanie dans l'empire d'Habsbourg, leur forme actuelle étant construite après l'incendie de 1760; elle a subi une série d'interventions au cours du XIX-ième et XX-ième siècle. L'importance de l'édifice est due dans une grande mesure au fait qu'il garde la planimétrie et l'élévation spécifiques aux monastères de la période baroque tardive, en étant l'un des importants ensembles de ce genre de Transylvanie. Cette importance est encore accentuée par la conservation presque intacte des plus importantes pièces du cloître, comme le réfectoire et la chambre du gardien, avec leur décoration en stuc, ainsi que par la présence de certains éléments de menuiserie de la période baroque.

Mots-clés: l'église, monastère, franciscains, baroque tardive, Făgăraș.

Făgărașul a fost și este un oraș special. Este unul dintre orașele care nu au nici o biserică în vechiul centru. Noi făgărașenii nici nu observăm acest lucru, dar dacă ne vizitează un turist străin care cunoaște câtuși de puțin situația din Transilvania cu privire la unele construcții de interes public – cum este și biserica –, observă imediat lipsa acesteia din centrul orașului (vorbesc de centrul vechi al Făgărașului).

De ce oare ? Din cauza cetății. Cetatea din Făgăraș a fost cândva un edificiu militar important. Stăpânii cetății nu suportau ca un alt edificiu construit din piatră și cărămidă și cu un turn înalt să adăpostească pe dușmanii care voiau să atace cetatea.

Din datele unui *Urbarium antiquum fiscale* reiese că înainte de secolul al XV-lea a existat o biserică cu trei naosuri și o mănăstire mai mică în Făgăraș, construită de cistercieni (sau iezuiți ?), undeva pe colțul dintre străzile Libertății și Doamna Stanca de astăzi. A fost o biserică fortificată (împrejmuțată cu zid de piatră și cărămidă), ca multe alte biserici din Transilvania. Mai mult ca sigur că cistercienii au activat și la Făgăraș, deoarece ei sunt prezenți atât în Brașov, cât și în Cârța.

În timpul Reformei, preoții (călugării) sunt alungați din oraș, biserica fiind preluată de lutherani și reformați, până la 1666. După anul 1666, până la 1704, a fost folosită numai de reformați, când, cu ocazia luptelor dintre curuți și labanți (revoluția lui Rákóczi), generalul austriac Rabutin ordonă distrugerea bisericii. Această biserică nu a fost refăcută niciodată (în stil asemănător este construită biserica reformată din strada Școlii).

După intrarea trupelor austriece în Transilvania, în anul 1686, ordinele religioase catolice profită de situația nou creată pentru recucerirea unui teritoriu, limitată anterior de legile restrictive din epoca Principatului. Odată cu armata imperială apar în principalele orașe din Transilvania membrii ordinelor iezuit și franciscan.

După anul 1687 vine la cetate Pater Melsing Athanáz (franciscan) din Brașov, ca preot militar, pentru a efectua servicii religioase și spirituale militarilor și ofițerilor din cetate. La 15 aprilie 1725, acest preot-călugăr franciscan este înputernicit de episcopul de Alba Iulia, Antalffy János, să fie la dispoziția tuturor credincioșilor catolici din Făgăraș.

În anul 1731, căpitanul Torockay János cere pentru familia lui un alt călugăr, și astfel vine la Făgăraș Pater Demeter Kelemen.

Istoria bisericii nu poate fi separată de cea a mănăstirii, întrucât ambele așezăminte au fost întemeiate în același timp, de aceiași călugări franciscani.

Nobilul Boér József din Berivoiul Mare, la 23 ianuarie 1735 donează franciscanilor curia lui din Făgăraș. În această curie au locuit primii călugări trimiși la Făgăraș: doi călugări-preoți și un călugăr simplu, acesta nefiind preot, starețul Pater Cziko Jeromos fiind unul dintre cei doi călugări-preoți.

Pe acest teren încep franciscanii să construiască biserica lor la data de 22 aprilie 1737, dată la care, în prezența provincialului Pater Bögozi László, este depusă piatra de temelie. În acest an s-a ridicat sanctuarul bisericii, cripta de sub biserică și o parte din mănăstire care asigura locuințele primilor călugări. Toate lucrările de construcții au fost coordonate de episcopul Sorger Gergely din Alba Iulia. Biserica a fost terminată în anul 1742, iar parterul mănăstirii în anul 1752.

Primul rând de înzestrări - altare, orgă, haine preoțești, potire și trei clopote -, au fost donate de nobilul Boér Samuel, fratele lui Boér József din Berivoiul Mare.

La 31 mai 1760 în oraș izbucnește un incendiu devastator, când arde aproape tot orașul, inclusiv biserica și mănăstirea. În *Domus Historia* a mănăstirii este notat că ”*a ars acoperișul bisericii, altarele, statuile, icoanele și clopotele s-au topit (...). A ars școala și anexele gospodărești*”. La această dată este pomenită pentru prima oară existența școlii de pe lângă biserică.

Reconstrucția a început peste un an, la data de 11 martie 1761, și a fost terminată la 26 septembrie 1782, în forma ei actuală. Biserica este construită în stil baroc târziu. Inițial avea opt altare din lemn vopsit și aurit, în același stil. Astăzi mai sunt patru altare, deoarece celelalte, în decursul anilor, s-au distrus din cauza cariilor. Fiecare dintre aceste altare a fost donat de câte o familie mai înstărită. Pe fiecare există câte două picturi din aceeași epocă. La intrarea în biserică poate fi văzut un crucifix foarte frumos din secolul al XVIII-lea, din lemn, înalt de peste doi metri. De altfel, toate statuile existente în biserică, de mărimea naturală a unui om, sunt din lemn și au fost executate de meșteri din Tirol.

Ornamentația de ipsos de pe pereți a fost executată între anii 1930-1931 de călugărul franciscan Frater Györgyi Felicián și de sculptorul făgărașean Nagel Hugo.

În corul bisericii se află o orgă mecanică cu două manuale, 18 registre, fiind executată în 1895 de Angster József la Pécs, Ungaria. Este într-o stare de funcționare foarte bună.

Pe pereții interiori se pot citi numele celor patru evangheliști și al celor doisprezece apostoli. Tot acolo este și un ceas solar, care arată orele de la 8 la 15.

La început, în clădire a funcționat și o școală elementară, apoi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-a construit o clădire nouă pentru școală confesională pe strada Tăbăcari nr. 11, clădire care există și astăzi.

O persoană marcantă în viața mănăstirii și a școlii catolice a fost Pater Simon Jenő, care timp de 32 de ani a locuit în Făgăraș, între 1876-1918. Pentru activitatea sa publică depusă, în anul 1887 a primit *Crucea de aur*, iar în 1895 *Crucea ordinului cavalerilor Ferencz József* de la împăratul Ferencz József I:

”P. Simon Jenő Ofm.

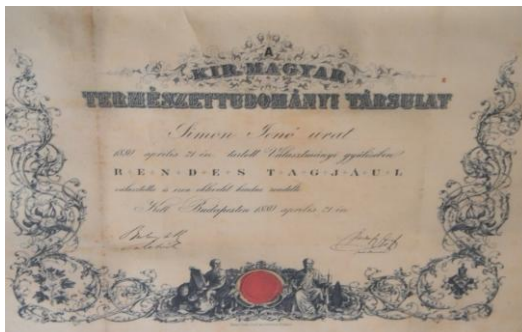
Noi, Franz Joseph I din voința lui Dumnezeu, împărat al Austriei, rege apostolic al Ungariei, rege al Boemiei, Dalmației, Croației, Slavoniei, Galiției, Lodomeriei și al Ilyriei, arhiduce al Austriei, mare duce al Cracoviei, duce al Lotaringiei, Salzburgului, Steyerului, Kärnthenului, Ucrainei, Bucovinei, Sileziei de Sus și de Jos, mare prinț al Transilvaniei, Markgravului din Moravia, graf princiar al Habsburgilor și al Tirolului, etc. etc., ne arătăm recunoștința față de credinciosul

nostru drag, P. Eugen Simon, paroh al Făgărașului și provincial al Ordinului Franciscan, recunoscând meritele sale depuse în slujba învățământului și în împrejurimile bisericii, îl numim cavalier al Ordinului Franz Joseph.

Certificăm autenticitatea prin semnătura propriei noastre mâini și contra-semnătura Cancelarului Ordinului Nostru.

Eliberat la Viena, capitală și oraș rezidențial pe 23 octombrie 1895, în al 47-lea an al guvernării noastre (semnături)”.

A fost ales și ca membru al Societății regale de științe ale naturii: ”Societatea regală a științelor naturii la sesiunea membrilor aleși din 21 aprilie 1880 îl alege ca membru al adunării pe **Dl. Simon Jenő** și emite prezenta diplomă. Întocmit la Budapesta, la 21 aprilie 1880 (semnături)”.

Numărul credincioșilor romano-catolici din Făgăraș nu a fost niciodată prea mare:

1769 – 895 suflete;
1891 – 1.231;
1910 – 1.409;
1994 – 891;
2005 – 512;
2013 – 496.

Acești credincioși – din punct de vedere al naționalității –, sunt maghiari, români, germani, polonezi și italieni. Tocmai de aceea totdeauna ceremoniile bisericești s-au făcut cel puțin în trei limbi – maghiară, română și germană –, iar liturgiile solemne în limba latină. Așa se face și astăzi.

În decursul secolelor, ori de câte ori a fost organizată în cadrul bisericii sau a mănăstirii vreo serbare participau toate naționalitățile, se celebrau împreună și se simțeau bine unii cu alții. N-am citit nicăieri în arhivele noastre despre neînțelegeri interetnice sau interconfesionale. Sper din inimă să nu avem nici în viitor.

Sub biserică există o criptă, în aceasta fiind înmormântați mai ales binefăcătorii bisericii. Nu am găsit nicăieri dovezi că ar fi îngropați și călugări sau preoți de la această biserică.

Ceasul din turn a fost construit în 1891 de Mayer Károly, la Budapesta.

Încă un lucru interesant și totodată important trebuie menționat, anume: existența unui tunel care pleacă din partea de N-V a mănăstirii și ajunge la cetate. În decursul anilor am auzit de la bătrânii Făgărașului multe povești despre acest tunel, dar numai în anul 2007 am depistat intrarea sa. Cred că ar fi un lucru interesant și totodată și atractiv pentru turismul orașului dacă acest tunel ar fi redeschis pentru cei curioși.

MOBILIERUL BISERICII

Altarul principal – este lucrarea lui Balló József. În partea inferioară se

poate vedea icoana *Sf. Treimi*, iar în partea superioară o scenă din viața Sf. Augustin. La acest altar este interesant faptul că partea de mijloc, unde se află pictura *Sfintei Treimi*, este rotativă. În spatele icoanei era statuia Maicii Domnului. În sărbătorile mariane se putea întoarce la 180 de grade și atunci credincioșii puteau să vadă statuia Sf. Fecioare. Astăzi, această parte din altar, datorită stării accentuate de degradare cauzate de carii, nu se mai poate roti.

După unii cercetători, această pictură este din secolul al XIX-lea, iar alții spun că a fost pictată pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ultima curățire și reparare a unor rupturi au fost executate de preotul Ferencz András în anul 1975.

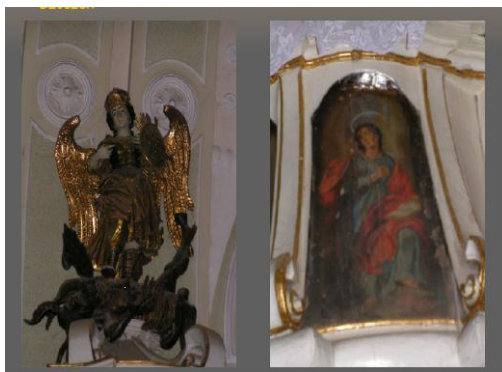

Pictura din centrul altarului: *Sfânta Treime*

Amvonul – este donația lui Balló Antal, din secolul al XVIII-lea. În partea inferioară sunt pictați cei patru evangheliști, iar la mijloc chipul lui Iisus Christos cu crucea; partea superioară cuprinde statuia îngerului Mihail cu aripi, care stă peste diavol, învingându-l pe acesta. Atât ornamentația amvonului, cât și statuia, sunt bogat aurite.

Amvonul

**Îngerul Mihail luptând cu diavolul;
Christos cu crucea și gloriola**

Altarul Sf. Francisc de Assisi (secolul al XVIII-lea) – este donația lui Halmágyi István. În partea inferioară se vede apariția de la Alverna, iar în partea superioară Sf. Ștefan, regele Ungariei, oferind coroana și țara Sfintei Fecioare.

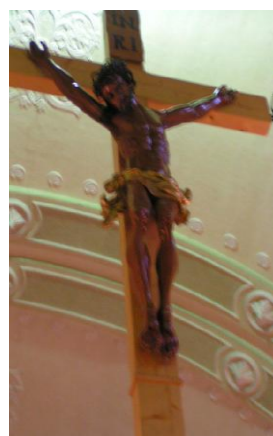
Altarul Sf. Anton de Padova (secolul al XVIII-lea) – este lucrarea lui Isekutz Antal și Gergely. În partea inferioară se poate vedea o scenă din viața sfântului, iar în partea superioară Sf. episcop Grigore Iluminatorul.

Tabernacol: vedere apropiată

Altarul Sf. Cruci – este donația lui Bisztrai József și Boér Karolina. Se poate vedea și stema familiei.

Acest "corpus" a fost pe acest altar până în anul 1992, însă cu ocazia reamenajării sanctuarului a fost montat la locul actual.

Pe lângă altarele enumerate mai sus, în biserică au mai existat și alte altare care în decursul veacurilor s-au distrus. Cel din stânga este șters, iar cel din dreapta o reprezintă pe Sf. Tereza cea Mare din Avilla.

Sf. Gheorghe luptând cu balaurul (secolul al XVIII-lea), a fost în partea superioară a unui altare de la care provin și cele două tablouri de mai sus.

Sf. Agneta (secolul al XVIII-lea)

"Ecce Homo". Isus în fața lui Pilat. Autorul este necunoscut și este datat la începutul secolului al XIX-lea.

Crucifixul de la intrare datează din secolul al XVII-lea. Este sculptat dintr-o singură bucată de lemn și are dimensiunile: I – 180 cm, LA – 130 cm.

Sf. Ana cu Fecioara Maria

Pictura din stânga, din secolul al XVIII-lea, provine de la fostul altar Sf. Ana. După ce s-a distrus altarul, a fost achiziționată statuia din dreapta.

Crucifix franciscan cu aripi: este un crucifix frumos din secolul al XVII-lea, cu înălțimea de 110 cm și lățimea de 55 cm.

”Dimineața foarte devreme în ziua de 15 septembrie 1224, în timp ce Francisc se ruga într-un loc retras al Muntelui văzu coborând din cer un Serafim care avea șase aripi luminoase, două la spate, două la șolduri și două la picioare. Aripile lăsau să se vadă imaginea unui om crucificat. Francisc rămase uimit deoarece știa prea bine că durerile pătimirii nu se împacă deloc cu beatitudinea unui Serafim”. Prin intermediul stigmatelor, Sf. Francisc se identifică cu Christos nu doar spiritual, dar și în mod fizic. Verna a fost pentru el muntele Tabor al schimbării la față, dar și Golgota suferinței.

Dante Alighieri, în cântul XI al *Paradisului* (vv. 106-108), va spune: *”pe unde-n munți Cristos mântuitorul îi dăruie stigmatelor preasfinte și pân’ la moarte le simți fiorul”*.

Statuia lui Christos cel înviat

Are înălțimea de 68,5 cm și este din anul 1865, fiind inscripționat la baza statuii următorul text: *"Sauer György curator és syndicus – 1865"*.

Pictura de pe peretele din față surprinde în dreapta o scenă din viața Sf. Elisabeta, regina Ungariei – *"Minunea rozelor"* –, când pâinile duse pentru ajutorarea nevoiașilor s-au transformat în mod miraculos în trandafiri, iar **blazonul** din mijloc reprezintă locurile sfinte din Ierusalim, acestea fiind în custodia călugărilor franciscani.

În stânga este reprezentată adormirea Sf. Francisc – în prezența confrăților săi, în momentul trecerii sale la cele veșnice –, sufletul Sfântului Francisc fiind înălțat la ceruri.

Picturile de mai sus, precum și stucaturile de pe pereții bisericii sunt operele confratelui franciscan György Felicián și ale artistului local Nagel Hugo.

Orga – este donația lui Pater Simon Jenő și a fost construită de Angster József, în anul 1895. Are două manuale, 16 registre și 3 cuplaje la pedale. Aceasta este, cronologic, a treia orgă din istoria bisericii. Prima a fost donația lui Boér Samuel, dar la catastrofa incendiului din anul 1760 a ars.

Pater Márton Lajos, în anul 1872 face comandă pentru o orgă nouă la Brașov, unde exista atelierul de construcție de orgi al lui Nagy József. Această orgă avea 11 registre, plus o cuplă la pedală. În acel timp era considerată o orgă bună.

În anul 1894 Pater Simon Jenő făcea comandă pentru realizarea unei noi orgi, la Pécs (Ungaria), în atelierul lui Angster József. Aceasta a fost gata și dată în folosință în anul 1895 (P. Simon Jenő în anul 1894 serba jubileul de 25 ani de preoție și ca semn de mulțumire lui Dumnezeu le-a oferit făgărășenilor această orgă). În 1921 a fost curățată și acordată de Wegenstein Lipót și fiul său, constructori de orgi din Timișoara.

În anul 1992 au fost făcute reparații curente de Molnár József din Oradea, iar în 2013 a fost necesară o intervenție capitală, deoarece în decursul anilor a fost atacată de carii și multe fluieri și cuplaje din lemn s-au distrus complet. S-a făcut tratare contra cariilor, iar piesele distruse au fost schimbate în întregime. Restaurarea a executat-o Bors László din Tușnadul Nou, jud. Harghita. Este un instrument valoros, cu niște sunete superbe, pentru mărirea lui Dumnezeu și pentru delectarea oamenilor. În bisericile romano-catolice orga este instrumentul cu care în timpul liturghiilor sunt acompaniate cântecele.

MĂNĂSTIREA

Este o construcție obișnuită, din secolul al XVIII-lea, cu bolți foarte frumoase. A fost proiectată într-o formă pătrată, cu o curte interioară și coridor de jur-împrejur, și la parter și la etaj, cu arcade deschise spre interior. În anul 1890 spațiul dintre arcade a fost zidit cu câte o fereastră, devenind astfel un coridor închis. Reflectă stilul de construcție din vremea respectivă, fără niciun element aparte.

Între anii 1770-1880, o parte dintre seminariștii franciscani învață la această mănăstire.

Au fost construite bolți frumoase atât la coridor, cât și la etaj.

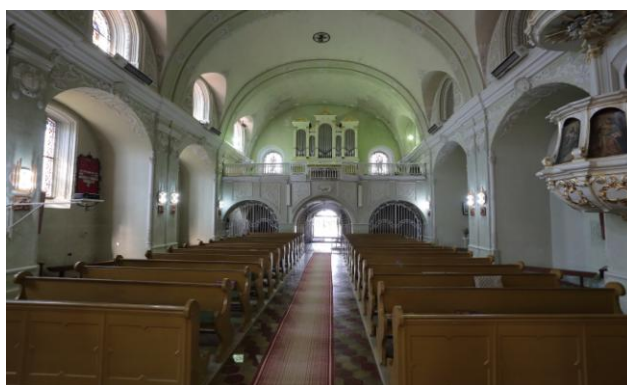
Mobilierul din sacristie a fost executat de meșteri din Făgăraș, la începutul anilor 1900.

Frumoasa cameră de mai jos aparține de locuința starețului mănăstirii. Pe tavan se văd trei monograme: Maria, Iisus și Sf. Iosif

În curtea interioară – în formă pătrată (quadrat) –, există un ceas solar, iar pe pereți sunt inscripționate numele celor patru evangheliști și ale celor doisprezece apostoli.

Naosul – vedere generală de la altar

Sf. Fecioară cu pruncul Iisus

Inima lui Iisus

Statuile sunt din lemn și au fost achiziționate din Tirol (Austria) la începutul anilor 1900.

Sfânta Tereza de Lisieux

Tereza a Pruncului Iisus și a Sfintei Fețe (Therese Martin, născută la Alençon, în Franța, în anul 1873 și moartă în 1897), a dat scurtei sale existențe amprenta inegalabilă a surâsului, expresie a acelei bucurii suprapământești, care potrivit cuvintelor sale *”nu constă în obiectele care ne înconjoară, dar se află în locul cel mai profund al sufletului”*.

Papa Pius al X-lea, care a început procesele canonice, a prevăzut că va fi recunoscută drept *”cea mai mare sfântă a timpurilor moderne”*.

Sf. Anton de Padova (1195-1231)

Fernando Martins de Bulhões, cunoscut ca Sfântul Anton de Padova sau Sfântul Anton de Lisabona, O.F.M. (n. 15 august 1195, Lisabona, Portugalia – d. 13 iunie 1231, în apropiere de Padova), a fost un preot catolic portughez și un călugăr al Ordinului Franciscan. A fost canonizat la 13 mai 1232, la mai puțin de un an de la deces, iar la 16 ianuarie 1946 a fost proclamat Doctor al Bisericii. Liturgic, este comemorat la 13 iunie, în fiecare an.

CAPELA DIN CETATE

Atât în cetatea veche, cât și în cea actuală, se găsea și un paraclis, care pe vremea stăpânirii voievozilor români a fost ortodox. Paraclisul din castel a fost apoi transformat după credința stăpânitorilor vremelnici. Între anii 1464-1526 a fost paraclis catolic, iar pe timpul lui Ștefan Majlat a fost transformat într-unul calvin, rămânând astfel până la finele veacului al XVII-lea.

Doamna Stanca, pe durata șederii sale în castel, a avut paraclis în biserica ortodoxă zidită de Mihai Viteazul.

În timpul lui Gavrilă Bethlen, castelul suferind transformări la etajul al II-lea, în turnul din stânga de la intrare s-a construit o cameră specială pentru Paraclis. La festivitățile deosebite s-a folosit pentru cultul calvin și sala cea mare, Sala Dietei, în care s-a zidit și un amvon de piatră, încreștându-se anul 1639.

Paraclisul castelului, după o însemnare găsită pe o bucată din stema unei familii nobile, a fost transformat în capelă catolică la 1700. Această capelă a fost deservită de călugări franciscani până la 1739, în care an s-a zidit mănăstirea din oraș.

La 1759, probabil din cauza numărului mare de ostași catolici din castel, sala cea mare s-a transformat în capelă militară catolică. Lucrările de amenajare și înzestrare au durat până la 1768, sub îngrijirea și u sprijinul comandantului garnizoanei de atunci, colonelul Joan de Orinerman (?).

Din această sală, transformată și în sală de judecată pe întreaga durată a inchiziției din veacul al XVIII-lea, condamnații se urcau în camera de tortură de alături. Tot din sală se puteau urmări și efectele *Fecioarei de Fier*. Se mai văd și azi camerele, intrările și locul cu gura de canal unde era instalată *Fecioara*.

După plecarea ultimei unități militare din castel în anul 1910, în această capelă s-a oficiat serviciul religios, anual, numai de două ori.

În 1918, castelul trecând în proprietatea Ministerul de Război al României, capela a fost pusă la dispoziția cultului ortodox, iar fundalul vechiului altar catolic,

lucrat la anul 1759, a fost transformat în iconostas ortodox. Locul altarului a fost mutat de la miazănoapte la miazăzi. Sub vechiul altar s-au găsit oseminte omenești.

Primul serviciu ortodox s-a celebrat în curtea cetății la 1 iulie 1919, special pentru prizonierii români reînțorși din captivitate. De la anul 1926 a fost exclusiv capelă militară. Serviciile religioase erau oficiate de confesorul garnizoanei ori de preoți militari ai unităților din cetate¹.

Bibliografie:

A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, Budapest 1902.

BENKŐ Samú, DEÁK Tamás, SZABÓ Attila, *Rétyi Péter naplója*, Bukarest, Kriterion, 1983.

BINDER Pál, *Közös múltunk*, Bukarest, Kriterion, 1982.

BOROS Fortunát P. dr., *Az erdélyi ferencesek*, Szt. Bonaventura- Kolozsvár. Brassó füzetek 1994/6 sz.

Domus Historia Fogaras, I-II kötet.

Egyházi Levéltár – Fogaras.

Făgăraș 700. Pagini de istorie, București, Editura Arta Grafică, 1991.

GYÖRGY József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Kolozsvár, Szt. Bonaventura, 1927.

MOLDOVÁN Gergely, *A románság*, Nagybecskerek, 1896.

Művelődés, 1994/9.sz.

Pallas Nagylexikon.

Révai Lexikon.

ABALINTOAI, Lucian, *Stigmatete Sf. Francisc de Assisi* (accesat: 16.02.2011).

¹ Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Biblioteca-fond documentar, *Dos. nr. 558*, f. 9-10.

ASPECTE PRIVIND ISTORIA FĂGĂRAȘULUI ÎN PERIOADA 1867-1918: ADMINISTRAȚIE ȘI POPULAȚIE

CONSTANTIN BĂJENARU

bjnrcosti@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

ASPECT REGARDING THE HISTORY OF FĂGĂRAȘ BETWEEN 1867-1918: ADMINISTRATION AND POPULATION

ABSTRACT

Documentary attested 725 years ago, Făgăraș had in the following centuries a progressive development, but not at the level of the important cities of Transylvania. Until the middle of the 19th century it had the statute of market, being advanced to the statute of town afterwards.

During the Austro-Hungarian dualism it had been adopted a modern legislation in the domain of local administration, to which Făgăraș came into the line. The most important of them was the Communal law from 1871, which outlined the rights and obligations of municipal leading organisms.

Also, the population and the society from Făgăraș had an ascending development in what regards the population and a remarkable modernization in what regards the society.

Keywords: Făgăraș, history, dualism, administration, population.

Atestat documentar pentru întâia oară la 11 martie 1291, în diploma regelui maghiar Andrei al III-lea, prin care îi restituia magistrului Ugrinus posesiunile Făgăraș și Sâmbăta de Jos, peste un veac, în 1393, episcopul catolic al Transilvaniei, Gobelinus, numea Făgărașul ca "marele oraș românesc", "desigur având în vedere importanța lui" și nu întinderea¹.

Acesta s-a dezvoltat în vecinătatea cetății, devenind treptat un important centru economic, "unde se întâlneau oameni de diverse limbi și religii, unde circulau vești din toată lumea, favorizând deschiderea culturală specifică orașului"². Aflat la granița cu Țara Românească, Făgărașul a cunoscut o semnificativă dezvoltare economică, constituind un centru comercial al sudului Transilvaniei cu mare impact pe drumul de tranzit dintre Orient și Occident, dar beneficiind și de legături directe cu orașele și târgurile importante ale epocii: Brașov, Sibiu, Sighișoara, Rupea, Agnita, Cincu.

¹ Valer Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, Tipografia Hațiegan, 1943, p. 8.

² Șarolta Solcan, *Impactul habitatului asupra situației demografice în secolul al XVII-lea. Studiu de caz: Țara Făgărașului*, în "Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)", Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coordonatori), Arad, Editura Gutenberg Univers, 2010, p. 446.

Pe de altă parte, aici se organizau târguri săptămânale (vinerea) și anuale – de Rusalii, Sf. Maria Mică și Sf. Nicolae –, în cadrul cărora se puteau cumpăra de la blănuri aduse din Rusia până la stoffe occidentale și mirodenii orientale³.

Pe întreaga durată a secolului al XVII-lea, în afara comercianților și meșteșugarilor, în Făgăraș locuiau atât nobili – de la mica nobilime în târg, până la marea nobilime de pe lângă curtea princiară –, cât și locuitori de rând (aserviți sau liberi), care *” trăiau ca jeleri sau chiriași având diverse ocupații ”*, precum și numeroși soldați. Din punct de vedere etnic exista *” de asemenea un mozaic format din români, maghiari, germani, greci, evrei, dar și soldați de alte etnii veniți de prin Europa centrală. Ca urmare a acestei multitudini etnice și lingvistice aici era și un ansamblu religios, cultural, situație specifică orașelor ”*⁴.

Făgărașul la 1735 (stampă de epocă)

Cu toate că a jucat un rol important în istoria Transilvaniei medievale, târgul Făgăraș n-a beneficiat niciodată de ziduri de apărare, sistemul defensiv rezumându-se la inexpugnabila cetate. Numai *” ca linie demarcațională ”* avea un șanț, care este amintit în documente până la 1830⁵, delimitând așezarea într-o formă de patrulater neregulat, având astăzi următoarele corespondențe: la est-sud-est străzile Câmpului Vechi și Tăbăcari, la sud străzile Morii și George Coșbuc, iar la vest străzile 13 Decembrie și Titu Perția. Este lesne de înțeles că acest șanț nu a putut rezista deselor incursiuni externe, în special turcești, orașul fiind de fiecare dată distrus, după cum informează inclusiv unii călători străini⁶. Este și motivul pentru care cea mai veche

³ *Ibidem*, p. 446-447.

⁴ *Ibidem*, p. 447-448.

⁵ V. Literat, M. Ionașcu, *op. cit.*, p. 8.

⁶ De pildă, Evlia Celebi consemna în noiembrie 1661 unul dintre aceste episoade astfel: *” A doua zi, toată lumea fiind rânduită pentru incendierea întregului oraș, au fost înscrise o mie de oșteni (turci-n.n.) de sacrificiu, aleși, și toți aceștia, dezbrăcați și cu sabia între dinți, au trecut râul Olt, care curge pe lângă cetate, și au pătruns, fără teamă și frică, în orașul de peste apă și au început să-i lovească cu săbiile pe dușmani (...), încât mulți s-au aruncat în râu. Parte din ei, ajungând la țărmul de dincoace, au fost luați prizonieri, iar parte s-au înecat în apă, scăpând astfel de ascutișul săbiei. Ceilalți s-au hotărât să fugă, iar când se revărsa de ziuă ostașii au dat foc orașului și au luat prizonieri și prăzi din locurile întărite de*

clădire a urbei de astăzi, în afara a două lăcașe de cult – biserica Sf. Nicolae (1697-1698) și biserica reformată (1712-1715) –, o reprezintă fostul sediu al Episcopiei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș (cunoscută drept casa Inochentie Micu Klein), construită în anul 1727.

Planul Făgărașului în *Ridicarea topografică iosefină* (1769-1773)

Vreme de peste cinci veacuri și jumătate urbea a avut statutul de târg – de care a mai beneficiat o lungă perioadă și localitatea învecinată Beclean –, cu conducere separată de aceea a cetății. Unele surse indică ridicarea Făgărașului la rangul de oraș – "*civitas libera regiae*" –, pentru anul 1857⁷, iar altele doar la 1863⁸.

Încheierea pactului dualist austro-ungar în 1867 a condus rapid la pierderea autonomiei politice a Transilvaniei, aceasta fiind inclusă Ungariei atât din punct de vedere politic, cât și administrativ. În noua situație creată, Budapesta – unde erau concentrate forurile centrale –, a debutat acțiunea de restructurare sau de înlocuire a vechilor instituții cu altele de tip burhez, moderne. Procesul a inclus și sistemul instituțional care funcționa în Transilvania, în special pe acela din domeniul administrativ, în celelalte sectoare intervenind întârzieri de legiferare și aplicare a unei legislații moderne.

Încă din primii ani ai *Augsleich*-ului guvernul maghiar a adoptat o serie de acte normative cu caracter modern în domeniul administrativ, care au jucat ulterior un rol important în evoluția statului. Printre acestea s-au numărat legea separării justiției de administrație (1869), articolul de lege XLII, promulgat la începutul lui august 1870, care se referea la "*regularea municipiilor (jurisdicțiunilor)*"⁹ (legea municipalității-n.n.) și articolul de lege XVIII din 1871 sau legea comunală, cu între-

lângă cetate" (*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 607-608).

⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 26/1870, p. 2.

⁸ *Ibidem*, nr. 90/1871, p. 1.

⁹ *Federațiunea*, nr. 61(259)/1871, p. 1.

girile aduse în 1876. Prin adoptarea acestei legislații statul maghiar s-a bazat pe sistemul administrativ descentralizat, rolul determinant avându-l organele municipale (districtuale/comitatense) și la nivel inferior cele orășenești și comunale.

Planul orașului la 1871

Organizarea administrativă a Făgărașului

Potrivit legii comunale din 1871 localitățile erau divizate în *orașe cu consiliu* sau *orașe cu magistrat* (*rendezett tanácsú város*), *comune mari* (*nagyközség*) – târguri și sate mari care, deși nu aveau consilii, puteau îndeplini sarcinile revenite prin mijloace proprii – și *comune mici* (*kisközség*) –, cele care nu puteau îndeplini sarcinile primite în baza legii, datorită puterii materiale reduse, fiind nevoite să se asocieze cu alte comune aflate în aceeași situație. Aidoma unităților teritorial-administrative (municipiilor), comunele erau entități autonome, care se organizau singure, în limitele legislative, ducând la îndeplinire ordinele venite de la forurile superioare – municipale sau de stat.

Din punct de vedere al statutului, Făgărașul a fost încadrat în prima categorie, pierzând această poziție doar pentru câțiva ani, fără a putea preciza, însă, motivul retrogradării la nivelul de comună mare.

Conform legii, orașul avea magistrat/primar și consiliu regulat, putându-și întocmi statute proprii pentru problemele interne (§22)¹⁰. Dintre celelalte drepturi și atribuții enumerate în lege, amintesc aici câteva dintre cele mai importante:

- deciziile și statutele proprii se executau prin primar și organisme proprii alese;
- orașul dispunea singur de proprietatea comunală, cu câteva excepții;
- autoritățile sale impuneau și încasau darea (taxa) comunală;
- purta grija drumurilor și a altor mijloace de comunicație;
- se îngrijea de școlile existente și alte instituții de aceeași natură;
- organiza și supraveghea poliția; de asemenea, problema săracilor¹¹;
- hotăra asupra înstrăinării sau dobândirii de proprietate comunală, precum și în privința încheierii contractelor de arendare pe termen lung, de peste șase ani;

¹⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (accesat: 23.02.2016); vezi și: *Gazeta Transilvaniei*, nr. 79/1871, p. 3; *Telegraful Român*, nr. 84/1871, p. 336.

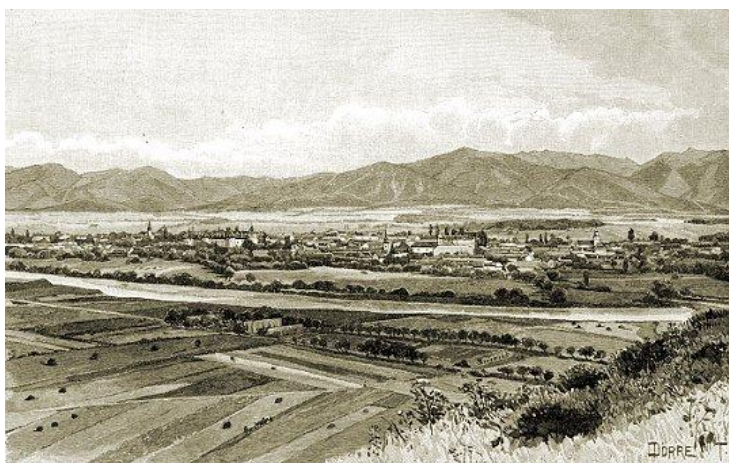
¹¹ *Ibidem*.

- exercita jurisdicție orfanală și pupilară, ca și în cazul celor puși sub curatelă, în cazurile în care nu țineau de competențele judecătorești¹² etc.

Orașul putea face recurs împotriva dispozițiilor municipalității (districtului/comitatului), în termen de 15 zile, la ministrul de interne. Hotărârile forului municipal erau aduse la cunoștința conducerii orașului în mod direct și exclusiv de către vicecomite – conducătorul real al activităților din jurisdicție¹³.

Conform §34-35 din lege, orașul își exercita dreptul de autonomie locală prin organismul său de conducere – *Reprezentanța comunală* (*”képviselő testület”*) –, din care făceau parte exclusiv cetățeni stabili. Jumătate dintre membrii reprezentanței era aleasă, iar cealaltă era constituită din membri de drept, așa-numiții *viriliști*, recte aceia care plăteau cel mai mare impozit direct către stat. Li se considera dublu impozitul direct următoarelor categorii profesionale: profesori, învățători, preoți, medici, membrii academiilor științifice, redactori de ziare și săptămânare, membrii camerelor de comerț și de industrie, avocați, ingineri, farmaciști, chirurgi, ingineri silvici ș.a., cu diplome valide în statul maghiar. În cazul egalității sumei impozitului, prioritate avea cel căruia i se calcula dublu¹⁴; prin urmare, categoriile intelectuale erau privilegiate de către legiuitor.

Din reprezentanță nu puteau face parte locuitorii condamnați pentru fapte criminale, cei care aveau în arendă bunuri publice ale orașului sau alte relații contractuale cu acesta, evitându-se astfel incompatibilitatea, dar și soldații sau milițienii (honvezii) activi, împreună cu funcționarii care nu plăteau decât impozitul pe salarii și tinerii sub 20 de ani¹⁵.

Panorama orașului – cca. 1890

În schimb, puteau fi aleși, în general, toți cetățenii care nu contraveneau prescrierilor indicate mai sus și dețineau o minimă pregătire școlară – scris și citit. Alegerea membrilor reprezentanței se efectua pentru o perioadă de trei ani, cu posibi-

¹² *Ibidem* (§23).

¹³ *Ibidem* (§26).

¹⁴ *Ibidem* (§34-35).

¹⁵ *Ibidem* (§36).

litatea de prelungire până la șase. După încheierea mandatului de trei ani, membrii erau supuși unui proces de triere prin sistemul tragerii la sorți, efectuat de președinte cu ocazia adunării generale a reprezentanței. Membrii eliminați mai puteau concura, însă doar o dată și nu peste durata de șase ani; în caz de deces sau faliment al unui membru ales, acesta putea fi înlocuit în cel mai scurt timp cu următorul de pe lista electorală, cel mai bine plasat ca număr de voturi.

Conform legii, numărul adunărilor reprezentanței și perioada reunirilor erau stabilite prin regulamentul propriu de organizare internă. Cu mici excepții, reprezentanța se reunea de două ori pe an – primăvara, când se prezenta raportul activității din anul anterior, și toamna, când se dezbătea și aproba bugetul anului următor. În cazuri de necesitate stringentă se puteau convoca și adunări extraordinare, dar numai cu acordul unei pătrimi dintre membri¹⁶.

Drept de vot în adunările generale aveau numai personalitățile urbei: primarul, primnotarul, căpitanul poliției, consilierul, juristconsultul, asesorul Sedriei orfanale, casierul, contabilul, tutorul public, medicul șef și inginerul șef; însă, aceștia puteau vota doar în situația în care nu intrau în conflict de interese cu problema aflată în dezbateră. Ceilalți reprezentanți puteau doar să-și exprime punctul de vedere¹⁷. Pentru cazurile de atentat la onoarea adunării, prin folosirea de cuvinte sau expresii injurioase, care nu erau retractate imediat, erau prevăzute amenzi de 50 creițari, achitate la Casa săracilor¹⁸.

Aparatul administrativ al Primăriei era format exclusiv dintre membrii reprezentanței, avându-i în schemă pe următorii: primar (*polgármester*), căpitanul poliției, consilieri, notar prim, notarii cu salariu "ordinar" (normal-n.n.), prim-procuror, procurorii cu salariu ordinar, asesor orfanal, casier, esactor¹⁹, controlor, tutor universal, arhivar, medic șef, inginer și alți oficiali aleși în funcție de necesități²⁰.

Reprezentanții Primăriei erau aleși pe o perioadă de șase ani, cu excepția notarului, care putea fi ales pe viață. Toți aceștia trebuiau să întrunească după votare o majoritate absolută, în caz contrar reluându-se procesul electoral cu primii doi candidați care au întrunit numărul cel mai mare de voturi. Alegerile se realizau fie prin aclamare, fie prin votare pe buletine de vot; dacă zece alegători cereau votare, președintele adunării electorale era obligat să se conformeze. Putea fi ales primar orice cetățean major cu calitatea de alegător, dar nu puteau accede la funcție preoții, învățătorii, funcționarii de stat și comitatensi, deși aveau calitatea de alegători. Plata anuală a primarului nu putea fi mai mică decât salariul primit de vicecomitele jurisdicției teritorial-administrative pe raza căruia se afla orașul²¹.

Fiecare membru al Primăriei rostea înaintea reprezentanței orășenești următoarea formulă de jurământ: "*Eu, ..., jur că voi îndeplini cu punctualitate conștiințioasă datorințele mele, împreună cu oficiul meu. Așa să-mi ajute Dumnezeu !*". Dacă acesta ar fi fost contrar convingerii religioase a celui ales, se impunea varianta:

¹⁶ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (§57-58).

¹⁷ *Ibidem* (§60-61).

¹⁸ *Ibidem* (§62).

¹⁹ Esactor, exactor=colector de taxe.

²⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (§64); vezi și *Gazeta Transilvaniei*, nr. 81/1871, p. 3.

²¹ *Ibidem*, §65-82.

*"Eu, ..., promit sărbătorește că voi îndeplini cu punctualitate conștiincioasă datorițele mele, împreună cu oficiul meu. Așa să-mi ajute Dumnezeu !"*²².

Cum era de așteptat, ca și în contemporaneitate procesele electorale au stârnit pasiuni, alianțe politico-naționale vremelnice, nemulțumiri, nedreptăți etc. Ilustrez în continuare astfel de situații – care s-au manifestat permanent în perioada aflată în discuție –, cu două cazuri elocvente.

De pildă, alegerile de organizare a orașului din aprilie 1872, conforme cu legea amintită, ne dezvăluie reacția intempestivă a alegătorilor români și sași care fuseseră puși de către cei maghiari într-o situație de nedreptățire și oarecum de subordonare. Cei din urmă, dorind să obțină neapărat supremația în reprezentanța orașului, sprijineau și câțiva candidați români, *"iaca așa de sămânță"*, însă de o calitate morală îndoielnică, fiind catalogați drept *"sămânță corcită"*.

Aflând despre această acțiune neloială, alegătorii români și sași au pactizat, la care alianță a aderat și o parte a electorilor maghiari, *"cetățeni de frunte pe care îi doare de binele orașului"*. Ca urmare a noii majorități create, au fost aleși în reprezentanță doar *"bărbați cu inteligență și cu inimă"*, de la care se aștepta să servească interesul public și nu pe cel particular, *"căci dezolarea de până acum nu mai este de suferit. Să fie într-un ceas bun !"*²³.

Aproape similare au fost și evenimentele electorale din noiembrie 1876, cu ocazia noilor alegeri de reprezentanți orășenești. Partida maghiară a încercat din nou să obțină supremația, însă acțiunea s-a soldat și de această dată cu un eșec.

Orașul, având în acel moment rangul de mare comună, *"la care a fost degradat fără vina sa"*, trebuia să aleagă 20 de membri. Cum în programa electorală erau desemnați de către partida amintită doar reprezentanți proprii, românii și *"saso-germanii"* au încheiat din nou o alianță, întocmind o listă combinată, din care i-au exclus pe maghiari, listă cu care au avut câștig de cauză în totalitate: *"Disciplina – laudă să fie conducătorilor români și saso-germani –, a fost exemplară, nici un unic vot nu s-a pierdut, românii și sașii au venit la urnă până la cel din urmă și cei bolnavi și împiedicați [de împrejurări] au votat prin plenipotențieri"*. Victoria coaliției a fost totală, niciun reprezentant maghiar neaccedând în reprezentanță; unul singur își făcuse loc, însă doar pe lista celor 20 de viriliști²⁴.

Asupra acestei împrejurări, dar și în privința situației generale nefirești existente în Făgărașul acelei perioade, primarul de atunci, Gáll Tamás – căpitan pensionar și cavaler al ordinului *Franz Joseph* –, se exprima, în paginile cotidianului sibian *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, astfel: *"Până în timpul mai nou, naționalitățile reprezentate în Făgăraș trăiră între sine în concordie frățească. Toată inteligența (intelectualitatea-n.m.) de aici, de orice limbă și chemare, se concentrează în așa numita Casina civilă, care era comuna (orașul-n.m.). În fine, providența ne trimise de prefect pe Boér Kálmán, care la început credeam că e chiar omul care ne trebuie nouă, presupunând că în calitatea sa de prefect maghiar, apoi ca fost angajat (funcționar-n.n.) sub absolutismul german și ca român de naștere, are să știe toate trei limbile patriei și să fie un aprig apărător al legalității. În scurt timp am văzut, însă, că amăgirea noastră a fost mare. El negă înainte de toate limba sa maternă*

²² *Ibidem*, §86.

²³ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 31/1872, p. 2.

²⁴ *Ibidem*, nr. 86/1876, p. 2.

(...), iar pe de altă parte excelă la înjurături și insulte ungurești asupra celorlalte naționalități (...).

Cu un cuvânt, domnul prefect vru să ne trateze până în final tot după calapodul său asiatic; însă din fericire noi nu suntem asiati. Dovadă că despotismul și arbitrariul său și-a spart capul față de solidaritatea românilor și a germanilor, care sătui de o asemenea tratare și-au recules puterile și în 4 I[una] c[urentă] și-au ales o reprezentanță comunală după plac. Dintre unguri nu s-a ales niciunul, ceea ce s-a evitat din principiu”. În final, edilul își exprima speranța că pacea și armonia dintre cetățenii Făgărașului vor fi restabilite în timpul cel mai scurt.

Acest aspru rechizitoriu l-a înfuriat pe comitele suprem Boér, care a considerat necesar să transforme problema personală într-una a întregului comitat, supunând-o discuției Comisiei permanente. În cadrul acesteia au fost înaintate două propuneri împotriva primarului – procedura disciplinară și suspendarea din funcție și salariu. Deși membrii români s-au pronunțat împotriva acestora, considerându-le ilegale și cu caracter personal, majoritatea, apropiată comitelui, le-a votat²⁵.

Populație și societate

În evoluția lor istorică orașele au avut multiple legături cu zona înconjurătoare, asupra căreia au exercitat o puternică influență economică și organizatorică. În perioada enunțată, beneficiind și de o oarecare dezvoltare economică, Făgărașul și-a consolidat poziția, însă mai puțin pe calea absorbției populației rurale, ci îndeosebi datorită creșterii zonei de influență, asigurându-și trecerea treptată a întregului teritoriu rural învecinat sub influența sa imediată.

Indiferent de mijloacele și conjuncturile care au condus la sporul demografic urban, este certă evoluția, ritmul de creștere al populației orașului fiind superior celui rural. Elocvent în această privință este deceniul opt, perioadă în care populația rurală a cunoscut un regres, în vreme ce populația Făgărașului a înregistrat o creștere numerică de aproximativ 600 de locuitori, echivalentă doar cu aceea consemnată în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea²⁶.

Centrul orașului – 1902

²⁵ *Ibidem*, nr. 89/1876, p. 2.

²⁶ Din punct de vedere procentual, însă, perioada de după 1880 n-a adus Făgărașului un progres, ci mai degrabă o involuție.

De asemenea, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea au început a fi construite tot mai multe clădiri solide și impozante, din piatră și cărămidă, unele dintre ele cu etaj, servind atât ca locuințe, cât și ca funcțiuni economice și administrative – hoteluri, restaurante, prăvălii, sedii de bănci sau institute de credit, sediul gării, sedii de clădiri publice, școli ș.a.

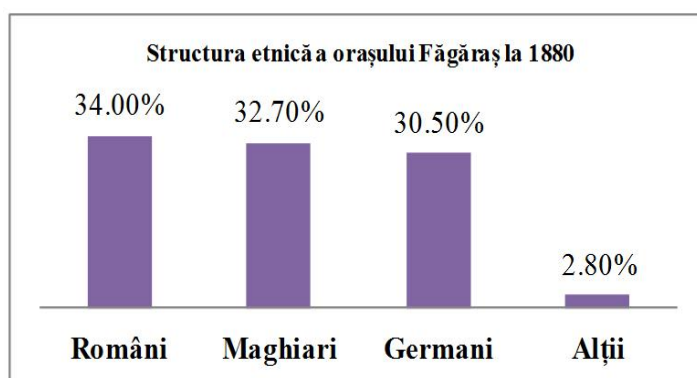
În perioada 1869-1910 s-a înregistrat următoarea evoluție a populației orașului:

An	Nr. populației	Creșterea reală		Rata medie anuală a creșterii
		Numeric	Procentual	
1869	4.714	-	-	-
1880	5.307	593	12,6%	1,26
1890	5.861	554	10,4%	1,04
1900	6.457	596	10,2%	1,02
1910	6.579	122	1,9%	0,19

Din punct de vedere etnic, conform declarației de limbă maternă a locuitorilor, situația se prezenta astfel²⁸:

An	Total	Români	Maghiari	Germani	Sârbi	Slovaci	Țigani	Alții
1880	5.307	1.802	1.734	1.622	2	5	-	142
1890	5.861	1.917	2.397	1.515	-	13	517 ²⁹	19
1900	6.457	2.292	2.911	1.243	3	1	-	7
1910	6.579	2.174	3.357	1.003	2	8	-	35

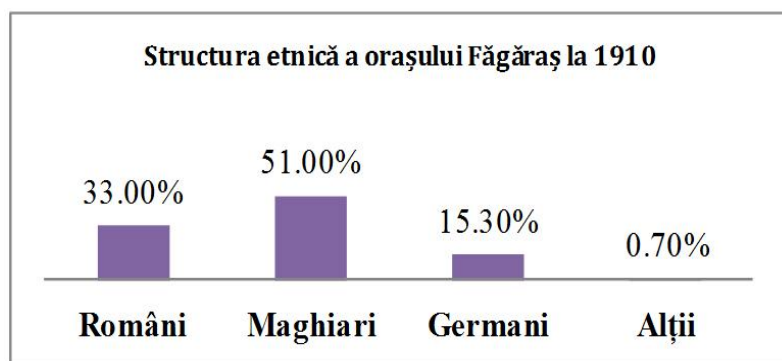
O situație aparte i-a avut ca protagoniști pe evreii din Făgăraș, care nu și-au declarat propria limbă maternă, ci pe cea maghiară. Astfel, numărul acestora nu poate fi identificat decât pe baza declarării confesiunii religioase. Cert este că numărul acestora, cu o singură sincopă, a crescut în permanență în perioada în discuție, înregistrându-se următoarele cifre: 1869 – 276 evrei, 1880 – 260, 1890 – 300, 1910 – 514.

Grafic nr. 1. Structura etnică a orașului Făgăraș la 1880

²⁸ Sursa: <http://varga.adatbank.transindex.ro> (accesat: 12.08.2014).

²⁹ Înregistrați în 1893 și nu în 1890.

Grafic nr. 2. Structura etnică a orașului Făgăraș la 1910

Conform confesiunii declarate în cadrul celor cinci recensăminte ale perioadei, statisticile oficiale indică următoarele cifre:

Anul	Total	Orto- docși	Greco- catolici	Romano- catolici	Refor- mați	Evan- ghelici	Unita- rieni	Izra- eliți	Alții
1869	4.714	713	905	1.158	742	894	13	276	13
1880	5.307	713	1.223	1.199	891	885	102	262	32
1890	5.861	831	1.116	1.231	1.107	852	239	485	-
1900	6.457	951	1.384	1.261	1.300	843	244	474	-
1910	6.579	1.003	1.262	1.409	1.323	830	229	514	9

În urma recensământului din 1900, rezulta că populația ocupată a orașului (3.106 locuitori) activa în următoarele domenii: agricultură și horticultură – 243; alte ramuri ale economiei primare – 9; industrie – 1.023; comerț și credit – 167; transporturi – 51; servicii publice și liber profesioniști – 250; armată – 504, zilieri – 244; servitori casnici – 398; alte ocupații sau ocupații necunoscute – 217³⁰.

În cadrul celor ocupați în industrie, situația pe subdomenii se prezenta astfel: fierari – 31; lăcătuși – 22; cărămidari – 34; olari – 5; cherestegii – 1; tâmplari – 71; pielari și tăbăcari – 77; torcători, textiliști – 27; croitori – 63; pantofari și cizmari – 202; morari și brutari – 45; măcelari și mezelari – 25; zidari – 19; dulgheri – 18; în domeniul hotelier și alimentație publică – 82; alte ocupații – 275; activitate industrială secundară – 74³¹.

Un deceniu mai târziu se înregistra o situație sensibil schimbată, în sensul în care unele domenii înregistrează creșteri substanțiale ale numărului celor ocupați, de până la 200%, pe când în altele apare fenomenul invers. Practic, statistica indica următoarele cifre: populația ocupată – 3.161 locuitori; în agricultură și horticultură – 279; alte ramuri ale economiei primare – 2; industrie – 1.207; comerț și credit – 221; transporturi – 103; servicii publice și liber profesioniști – 330; armată – 217; zilieri –

³⁰ Studia Censualia Transsilvanica, *Recensământul din 1900. Transilvania*. Vol. II. *Populația după ocupații*, Traian Rotariu-coord., Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 198.

³¹ *Ibidem*, p. 201.

204; servitori casnici – 370; alte ocupații sau ocupații necunoscute – 228³². Același proces era vizibil și în cadrul subdomeniilor industriei, cifrele indicând uneori o reorientare profesională majoră, iar alteori doar sensibil crescătoare sau regresivă: fierari – 42; lăcătuși – 28; cărămidari – 15; olari – 6; cherestegii – 18; tâmplari – 92; pielari și tăbăcari – 65; torcători și textiliști – 35; croitori – 104; pantofari și cizmari – 182; morari și brutari – 55; măcelari și mezelari – 45; zidari – 36; dulgheri – 12; în domeniul hotelier și alimentație publică – 102; alte ocupații – 361; cu activitate industrială secundară – 53³³.

Spitalul – 1910

În ceea ce privește gradul de civilizație și standardul de confort, elocvente sunt cifrele înregistrate de recensământul din 1910 privitoare la tipul caselor ridicate în oraș. Astfel, cele 931 de case existente aveau următoarea încadrare tipologică: 564 construite din piatră și cărămidă; 85 din lut sau chirpici cu fundament din piatră ori cărămidă; 3 din lut sau chirpici; 279 din lemn sau alte materiale. Dintre acestea, 922 aveau acoperiș din țiglă, ardezie sau tablă, 2 acoperiș de șindrilă sau scânduri și 7 acoperiș din stuf sau paie.

O mărturie contemporană, al cărui protagonist a fost marele istoric Nicolae Iorga, portretiza Făgărașul și societatea de la începutul de secol XX astfel: *”În lumina dimineții îl văd, cu apa săracă a râului său limpede care-și încrețește mersul încetinel sub podurile de lemn care tremură, cu ulițele nespuse de prăfoase, cu movilițele caselor de gospodărie smerită. În piață se fălesc zidiri (clădiri-n.m.) noi care adăpostesc două [h]oteluri și mai multe prăvălii ce sunt tot ale evreilor (...).*

*Ungurimea e înfățișată prin funcționari cu ifos, prin slujbași în uniforme și prin câteva familii de meșteșugari. Mai sunt câțiva sași care s-au întins până aici din satele vecine, dar n-au avut nici o apărare prin drepturi și s-au topit repede, până la acele câteva rămășițe interesante ce mai dăinuiesc încă. Ai noștri (românii-n.m.) au destule din casele mici de către margine și frunțașii lor, avocați, medici, locuiesc prin zidirile cele frumoase și înalte”*³⁴.

³² *Ibidem*, p. 180.

³³ *Ibidem*, p. 183.

³⁴ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, vol. I, București, Institutul de arte grafice și editura Minerva, 1906, p. 66-67.

Bibliografie:

Federațiunea, Budapesta, 1871.

Gazeta Transilvaniei, Brașov, 1870-1903.

Telegraful Român, Sibiu, 1871.

Călători străini despre Țările Române, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

IORGA, Nicolae, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, vol. I, București, Institutul de arte grafice și editura Minerva, 1906.

LITERAT, Valer, IONAȘCU, Moise, *Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului*, Făgăraș, Tipografia Hațiegan, 1943.

SOLCAN, Șarolta, *Impactul habitatului asupra situației demografice în secolul al XVII-lea. Studiu de caz: Țara Făgărașului*, în "Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)", Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), Arad, Editura Gutenberg Univers, 2010.

Studia Censualia Transsilvanica, *Recensământul din 1900. Transilvania*. Vol. II. *Populația după ocupații*, Traian Rotariu-coord., Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.

<http://varga.adatbank.transindex.ro> (accesat: 12.08.2014).

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (accesat: 23.02.2016).

ASPECTE DIN VIAȚA SOCIAL-CULTURALĂ A ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI DIN TIMPUL REGIMULUI DUALIST AUSTRO-UNGAR PÂNĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

MIRCEA PRESCURE
Colegiul Național "Doamna Stanca" – Făgăraș

ASPECTS DE FAGARAS CULTURELS DE LA VIE SOCIALE PENDANT LE SYSTÈME AUSTRO-HONGROISE DE NIVEAU JUSQU'À CE QUE LA PÉRIODE ENTRE DEUX GUERRES

RÉSUMÉ

Le dix-neuvième siècle en Europe est l'aboutissement d'empires multinationale. Nati-unile leurs composants sous l'impulsion de la conscience nationale, a déclenché la lutte de libération nationale. Roumains de lois de la monarchie austro-hongroise de Transylvanie discriminées, ont commencé cette lutte en organisant des sociétés culturelles, mais leurs actions politique. Roumains Fagaras et participé activement à cette lutte. Fin de la Première Guerre mondiale, la réalisation roumaine Etat national unitaire du 1er Décembre 1918, a été un foyer d'énergie inépuisable, dédiée à la consolidation de la Grande Roumanie. Les principaux aspects des Roumains dans les actions Fagaras décrites dans la présente communication.

Mots-clés: Fagaras, culture, vie sociale, système austro-hongroise, roumains.

Țara Făgărașului – vatră străveche a neamului românesc –, a fost și a rămas o păstrătoare a limbii române, a tradițiilor românești, a portului, a cântecului și jocului popular și a credinței creștine.

Situată în centrul spațiului românesc, Țara Făgărașului sau Țara Oltului a fost o punte de legături permanente între Țara Românească și Transilvania, un focar de nesecată spiritualitate.

Crearea monarhiei bicefale austro-ungare de la 1867 a adâncit sub multe aspecte situația grea a românilor ardeleni, aspecte relatate și cunoscute din numeroasele documente ale vremii.

În ciuda tuturor discriminărilor suferite, nația română din Ardeal a răspuns printr-o solidaritate generală, manifestată în forme diferite pe calea luptei pentru drepturi naționale.

O formă de primă importanță, în acest sens, a constituit-o crearea și activitatea susținută a cercurilor culturale, a societăților social-culturale și a presei făgărășene.

Emanciparea culturală a fost atributul școlilor din zonă, unde ființau în acea vreme 80 de școli comunale, plus două școli confesionale la Făgăraș. Slujitorii acestora – învățătorii și profesorii –, și-au adus un important aport la mișcarea culturală și națională prin activitatea la clasă, la reuniunile de specialitate sau la diferite societăți cu caracter cultural sau filantropic.

În ziua de Duminică Tomii a anului 1876 a luat ființă *Reuniunea Femeilor Române Greco-Ortodoxe din Făgăraș*, organizație cu caracter social, cultural și filan-

tropic, care prin șezători, seri literare, serbări ocazionate de diferitele evenimente, a colectat și fonduri, traduse în valoroasele ofrande trimise la 1877 armatei române aflate pe fronturile independenței. Din Comitetul de conducere al reuniunii au făcut parte, printre altele, Anastasia Popescu – președintă, Maria Aiser, Maria Etveș, Eugenia Turcu și Ana Popa Radu.

La 6 decembrie 1876 a luat ființă *Reuniunea Femeilor Greco-Catolice din Făgăraș*, în frunte cu Zinca Roman, soția avocatului Ioan Roman, Ecaterina Negrea, Elisabeta Pop Păcurariu și altele.

Din statutul acestei reuniuni desprindem ca obiective susținerea școlilor confesionale și ajutorarea elevilor săraci. Prin diferite modalități, harnicile femei din cadrul celor două reuniuni au asigurat funcționalitatea școlilor confesionale, dotându-le cu cele necesare. Ele au funcționat mult până după 1918.

Efectul benefic al înființării ASTRA și crearea Despărțământului Făgăraș s-au făcut simțite de timpuriu. Astfel, la 7-8 august 1871, în cadrul Adunării Generale a Despărțământului, un grup de făgărășeni intelectuali, în frunte cu Ioan Boerescu, Bucur Buzdugan, Andrei Stroia, Nicolae Cosgarea și alții, au înființat Societatea de teatru *Progresul*. Avem primele informații scrise datate 1876, când se relatează că din inițiativa preotului Vinčențiu Grama, alături de George Borzea, Alexandru Pocol, Ioan Dejenaru, Dănilă Gramoiu, Ioan Rațiu, Damaschin Poparadu, Ioan Popovici și Ioan Grama, s-au pus bazele în cadrul societății *Progresul a Reuniunii de Cântări* – primul cor bărbătesc românesc din Făgăraș.

Referindu-se la acest eveniment, inimosul și regretatul activist cultural Ioan Bălan, într-o comunicare prezentată cu ocazia aniversării a 700 de ani de la atestarea Făgărașului, îl cita pe preotul Nicolau Aron, care în lucrarea sa *Istoria bisericilor, școalelor și reuniunilor române*, din 1913, relatează: ”După 1878, în casa avocatului Ioan Roman s-au pus bazele Reuniunii de Diletanți, care avea ca principal scop lățirea culturii prin reprezentații teatrale, dezvoltarea gustului estetic și cultivarea muzicii vocale și instrumentale în toate împrejurările”. Se menționează, de asemenea, că la Muzeul Țării Făgărașului se păstrează *Partitura Soprano* din 1876, cântată în cadrul acestui cor. Nicolau Aron, în amintita monografie, face referire la acestea: ”(...) iubitorii de artă se adunau după 1880 la probele de teatru, cântări și declamări”. De asemenea, *Gazeta Transilvaniei* relatează că între anii 1896-1898, cu ocazia unor seri literare, s-au produs și membrii *Societății de cântări*.

Una dintre personalitățile marcante ale corului făgărășean a fost preotul Vinčențiu Grama, născut la Râușor în 23 noiembrie 1852. Trecând prin școala grănicerească de la Ohaba, apoi prin actualul colegiu ”Andrei Șaguna” din Brașov, unde i-a avut printre profesori pe Ioan Meșotă și Pantilimon Dima, s-a dovedit un elev eminent. A absolvit apoi Institutul Teologic de la Sibiu, cu specialitatea complementară dreptul canonic. De la profesorul Dimitrie Cunțan și-a însușit metodică corală, făcându-se apoi remarcat la conducerea corurilor de la Făgăraș, Plevna și Râușor. La Făgăraș devine în scurt timp dirijorul corului sus amintit. A fost directorul școlii populare confesionale din Râușor și primul președinte al *Reuniunii Învățătorilor Români Ortodocși* din districtul XI – Făgăraș.

A avut norocul și plăcerea ca la vârsta de 66 de ani să participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918. S-a stins din viață la 5 septembrie 1920 și a fost înmormântat la Râușor în progadia Bisericii ortodoxe. În paralel cu acest cor, au funcționat la Făgăraș și alte ansambluri corale, precum: *Corul*

Bisericesc Ortodox, condus Ermil Roșală, și *Corul Bisericii Greco-Catolice Brâncoveanu*, condus de profesorul Gheorghe Mureșan.

Înainte Primului Război Mondial, *Societatea de Cântări* din Făgăraș a participat la un spectacol dat de cântăreții Aurora de Barbu, Ionel Crișan și Ștefan Mărcuș. Din anul 1920 corul, redenumit *Progresul*, condus de profesorul Ioan Albrich, repeta în sala de muzică a Liceului "Radu Negru". Din anul 1929, noul dirijor, profesorul de muzică Iorgu Sandu, a marcat noi puncte de referință în activitatea corului, în care au fost cooptați meseriași, comercianți, intelectuali, femei casnice etc. Astfel, la 24 martie 1938, alături de corul *Progresul*, 300 de coriști ai altor opt coruri selecționate din comunele făgărașene au dat un spectacol de neuitat în sala *Transilvania* din Făgăraș.

Cercurile culturale ale învățătorilor, profesorilor și elevilor

Remarcate mai ales după 1918, cele 12 cercuri din Țara Făgărașului au avut drept obiectiv "*popularizarea experienței pozitive prin lecții și conferințe periodice adresate oamenilor din zonă*".

În întregul județ Făgăraș s-au remarcat, în acest sens, cercurile culturale din Făgăraș, Beclean, Cincu, Grid, Lisa, Mândra, Mărgineni, Viștea de Jos etc., afirmate în cadrul Căminelor culturale, comunale și satești. Dintre numeroasele cămine culturale remarcăm activitatea Căminului cultural *Baronul David Urs de Mărgineni*, condus de preotul și ferventul ziarist Valeriu Crișan. Activitatea acestuia cât și a colaboratorilor săi a adus importante donații bănești din partea unor persoane potentate atât din țară, cât și din SUA. În ziarul *Glasul Oltului* – numerele 142/17 mai 1923, 166/2 martie 1924 și 170/4 mai 1924 –, Valeriu Crișan aduce mulțumiri generoșilor donatori.

Societățile tinerimii

Au urmărit, prin intermediul dascălilor, să țină tinerii în jurul școlilor și să le organizeze folosirea utilă și instructivă a timpului liber, mai ales pe timp de iarnă. În anul 1927 funcționau în zonă 40 de societăți, cu 1.085 membri, acumulând un fond bănesc de 161.599 lei.

Societățile literare

Relativ reduse numeric, au marcat un pas înainte pe drumul răspândirii culturii în Țara Făgărașului. S-au distins prin activitatea lor societățile *Carmen Sylva* și *George Coșbuc* din Făgăraș. Alături de acestea, presa vremii consemnează funcționarea unor cercuri culturale ale minorităților naționale, precum cele de la Hălmeag și Cobor pentru maghiari, și cele de la Cârța, Cincu și Șercaia pentru germani.

Societatea *Carmen Sylva* s-a înființat în anul 1919 la Școala Medie de Stat pentru Fete – actualul Colegiu Național "Doamna Stanca" –, având drept scop "*să obișnuiască elevele să deprindă bine limba română și să câștige încredere în forțele proprii*".

Societatea *George Coșbuc* s-a constituit la 23 octombrie 1920 în cadrul Liceului "Radu Negru" din Făgăraș, sub conducerea preotului-profesor Vasile Stoicanea. Dintre cei 10 membri ai primului Comitet de conducere, amintim pe Victor Cornea – președinte, Roman Traian – secretar și Răduleț Remus – bibliotecar.

Programul societății consta din recitarea de poezii, cântece, lucrări originale, spectacole diverse și omagiale. Membrii societății au ținut ședințe culturale la Făgăraș, dar și la Galați, Beclean, Mândra, Râuşor etc. La 29 aprilie 1922 membrii societății au jucat în sala *Transilvania* din Făgăraș comedia *Avarul* de Molière.

Găsim în paginile ziarului *Glasul Oltului*, nr. 160/30 noiembrie 1923, o relatare a conținutului programului artistic aniversar dedicat zilei de 1 Decembrie 1918 și prezentat de membrii Societății *George Coșbuc* în sala de gimnastică a Liceului "Radu Negru":

"Momentul I - Cor – *Imnul Regal*;

III - *Evocarea zilei de 1 Decembrie 1918 (Valeriu Literat)*;

IV - Cor "*Românul*";

V - *Cuvânt ocazional (Primarul Dr. Ioan Pop)*;

VI - *Declamare (Poezii)*;

VII - Cor – "*Pe-al nostru steag*".

Reporter: omniprezentul preot Valeriu Crișan.

Presa făgărășeană

Renunțarea la tactica politică pasivistă și adoptarea după 1905 a activismului politic a facilitat apariția presei românești făgărășene. Din inițiativa unor animatori ai vieții politice și culturale, precum intelectualii avocat Ioan Șenchea, avocat Liviu Pandrea, avocat Dănilă Vasu sau Ioan Dejenaru, la 4/17 ianuarie 1907 lua ființă foaia săptămânală *Țara Oltului*, sub redacția învățătorului Ioan Berescu, la Tipografia Constantin Pop din Făgăraș.

Aceeași tipografie a editat între anii 1909-1916 săptămânalul *Olteanul* și *Foaia Specială Culturală și Economică*. Cele trei publicații, în relativ scurtă lor apariție, s-au constituit ca adevărate tribune ale culturii și luptei de emancipare națională, au pregătit și mobilizat eforturile românilor făgărășeni pe drumul libertății și unității naționale. În paginile acestor ziare s-au remarcat articolele unor mari făgărășeni, precum Ioan Șenchea, Ioan Berescu, Nicolae Șerban, caracterizate de un remarcabil spirit militant și dedicate cauzei românești.

Primul Război Mondial era prezentat între anii 1914-1916 ca un război străin cauzei românilor ardeleni, o jertfă inutilă a românilor pe fronturile acestuia. Pagini numeroase erau închinată tratamentului discriminatoriu la care erau supuși românii; critici acide se derulau în presă la adresa abuzurilor autorităților locale față de români. Intrarea României în război alături de Antanta este salutăată în presa făgărășeană. Autoritățile acționează represiv, desființând-o. În noaptea de 8/9 septembrie 1916, pe malul drept al Oltului, între Galați și Șona, sunt asasinați Ioan Șenchea și țărănul din Voila, Gheorghe Gabor. Tipograful Constantin Pop este ucis și el, iar numeroși preoți și învățători din satele făgărășene cad victime ale tribunalelor de război austro-ungare.

Marele act de la 1 Decembrie 1918 – formarea Statului Național Unitar Român –, a fost și rezultatul strădaniilor populației Țării Făgărașului.

După 1918 presa făgărășeană a renăscut prin ziarul *Glasul Oltului*, tribună politică a Partidului Național Român, care a ținut la curent populația Țării Făgărașului cu evenimentele locale și din țară. Găsim în paginile ziarului prezentarea unor evenimente politice, polemici între adversarii politici, dar și pagini culturale și educative.

Reputatul preot greco-catolic Valeriu Crișan, care a funcționat la Mărgineni și apoi la Șercaia, prezenta în paginile acestui ziar local momente din confruntările politice postbelice, dar și elemente culturale, cu traduceri episodice din Maxim Gorki, din teatrul francez și literatura italiană, cu evocarea marelui scriitor polonez Henrik Sienkiewicz sau eseuri închinare anotimpurilor etc.

Valeriu Crișan a fost doar unul dintre numeroșii cetățeni ziariști din presa făgărășeană interbelică. Aceștia, prețuind jertfa înaintașilor avocați, medici, profesori, învățători, tineri, au contribuit la consolidarea Statului Național Roman și a democrației, la afirmarea Țării Făgărașului în țară și peste hotare.

Putem conchide că societățile literare, artistice și umanitare din perioada prezentată și-au adus o contribuție de prim ordin la educarea populației pe drumul realizării idealului național.

ARHEOLOGIE – ISTORIE
ARCHAEOLOGY – HISTORY

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI SIBIU (II)

CLAUDIU MUNTEANU
munclaiul@gmail.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

CONTRIBUTIONS TO THE SIBIU ARCHAEOLOGICAL REPERTOIRE (II)

ABSTRACT

This article presents some discoveries made in different places of Sibiu district. The finds can be dated from prehistory to modern times and include mostly pottery, but also mounds, dwellings, refuges and coins. Some discoveries are not new, but were not originally included in the district repertoire. While some villages were already mentioned with archaeological discoveries in the existing repertoire, others are now included for the first time.

Keywords: Prehistory, Roman, Medieval, pottery, coins.

Acest articol prezintă atât descoperiri arheologice efectuate în mai multe localități din județul Sibiu în ultimii ani, cât și unele informații disparate din bibliografia de specialitate și neincluse în repertoriul arheologic curent. Studiul se dorește a fi o continuare a aceluia publicat de noi recent¹.

Bazna

1. La nord-est de localitate se află un promontoriu orientat spre sud, cu un platou și un val de pământ la aproximativ 15 metri de acesta pe pantele de est, sud și vest. Materialul arheologic lipsește, fortificația fiind probabil un loc de refugiu din epoca medievală.

2. Cercetări efectuate la fața locului au arătat că tumulii observați din imaginile de satelit și menționați de noi recent² sunt, de fapt, formațiuni naturale (glimee).

Blăjel

1. Movila situată la aproximativ 850 metri nord-vest de sat, pe panta sudică a unui deal, și acelea situate la 1,38 kilometri nord-est de sat, pe lângă drumul spre Păucea, sunt, de fapt, formațiuni naturale (glimee) și nu tumuli.

2. De pe un teren agricol situat în partea estică a unui platou din interiorul valului de pământ de forma unei elipse ce înconjoară biserica din localitate au fost recuperate ceramică de epoca bronzului și microlite. Din același loc provine și ceramică medieval timpurie.

¹ Claudiu Munteanu, *Contributions to the Sibiu archaeological repertoire*, în "Brukenthal Acta Musei", IX.1, 2014, p. 103-108.

² *Ibidem*, p. 103.

Boian

1. Ceramică din epoca bronzului a fost descoperită pe terenul agricol situat pe partea stângă a ieșirii din sat de pe strada Lab.
2. La mijocul străzii Morii, cu ocazia unor lucrări edilitare au fost descoperite oase de animale și ceramică medievală din secolele XV-XVI.

Boița

1. În locul denumit *La Rude*, unde a existat o fortificație romană, au fost descoperite ceramică din epoca bronzului și microlite.
2. În același loc, în timpul cercetărilor arheologice efectuate în anul 1957, la capătul secțiunii S VI a fost descoperită o monedă medievală de aur din secolul al XVI-lea³.

Buia

1. La aproximativ 75 metri de ieșirea de sud-est din sat, după pâraul Cioara (Mare), pe partea dreaptă, între drum și zidurile de beton ale fostului CAP, au fost descoperite ceramică din epoca bronzului și bucăți de chirpic.
2. La o distanță de aproximativ 850 metri de localitate, pe un teren agricol situat la intersecția cu drumul spre cătunul Albi, au fost descoperite ceramică de epoca bronzului, microlite și bucăți de chirpic. Din același loc provine ceramică aparținând culturii Sântana de Mureș – Cerneahov și medievală târzie.
3. De pe un teren agricol situat la o distanță de 870 metri de ferma de la ieșirea din localitate spre est, pe partea dreaptă, lângă drum, au fost recuperate fragmente ceramice din epoca bronzului.

Bungard

Vizavi de fosta stație de sortare pietriș Todini și la aproximativ 100 metri de drumul spre Bungard, pe partea dreaptă, a fost descoperită ceramică din epoca bronzului și un nucleu de silex.

Cisnădioara

Tradiția orală, sub forma unei legende, păstrează informația descoperirii unor monede de argint în apa pâraului Argintului⁴, cu siguranță înainte de secolul al XIX-lea. Este posibil ca denumirea apei să provină de la descoperire. Se mai menționează că *”timp de mulți ani, multă lume a găsit argint în această apă și mulți mai găsesc și acum”*⁵. Informația poate fi corelată cu aducerea unui denar emis de Marcus Aurelius la Muzeul Brukenthal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁶, obiect descoperit în această localitate.

³ Mihail Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț-Boița*, în *”Materiale și cercetări arheologice”*, VI, 1959, p. 436.

⁴ Ioan Părean, *Legende din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, Editura Psihomedica, 2004, p. 140-142.

⁵ *Ibidem*, p. 142.

⁶ Cl. Munteanu, *op. cit.*, p. 104.

Cornățel

Moneda dacică de argint menționată ca fiind descoperită în această localitate⁷ a fost, de fapt, descoperită la Cornățel, județul Mureș⁸.

Dobârca

Un topor neolitic din piatră a fost descoperit aici probabil la începutul secolului al XX-lea⁹.

Drotleff, cătunul ~

La ieșirea din acest cătun spre nord, la capătul văii Plângerii, pe partea dreaptă, la aproximativ 100 metri est de cursul de apă și la 235 metri nord de primul grajd a fost descoperită ceramică din epoca bronzului.

Ludoș

La aproximativ 550 metri sud de tumulul 3, într-o vale al cărui capăt este la unghiul drept al drumului spre Ludoș, a fost descoperită ceramică de epoca bronzului.

Mihăileni

Pe un teren agricol situat pe partea dreaptă a drumului care intră în localitate, înainte de hambare, au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului.

Mohu

În anul 2015, la aproximativ 1,5 kilometri ES-E de localitate, pe o terasă situată lângă o pădure, în urma activităților de detecție metale a fost descoperită și o monedă romană:

Claudius II

AE, antoninian, axa 2, 16,9x19,1 mm; 1,7 g.

Mediolanum, anul 270 dChr.

RIC V, I, 261 (tipul Consecratio).

Nocrich

În colecția Muzeului de Istorie din Sighișoara se află un denar de potin emis de Commodus, găsit lângă această localitate¹⁰.

Orlat

În zona cotelor 1220-1400, între valea Orlatului și Râul Mic, la 4,5-5,7 km SS-E de Crinț, în urma activităților de detecție metal au fost descoperite mai multe obiecte din diferite epoci, inclusiv romană, pe un platou cu pădure și pășune. Cera-

⁷ Sabin Adrian Luca, Zeno-Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, Editura Economică, 2003, p. 89, nr. 1c.

⁸ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 434, nr. 19.

⁹ Ion Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912, p. 30.

¹⁰ Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Gheorghe Moldovan, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 15, nr. 38.

mică nu a fost descoperită. Între obiecte se află și mai multe monede romane și una medievală:

Traian

1. AE, dupondius, axa 7, 23,3x25,8 mm; 7,35 g.
Roma, anii 112-114.
RIC II, 626.

Traian

2. AE, dupondius, axa 5, 25,6x28,8 mm; 11,35 g.
Roma, anii 112-115.
RIC II, 603.

Antoninus Pius

3. AR, denar, axa 5, 17,5x17,7 mm; 1,93 g.
Roma, anii 149-150.
RIC III, 187.

Antoninus Pius: Faustina

4. AR, denar, axa 7, 17,1x18,1 mm; 2,38 g.
Roma, după anii 140-141.
RIC III, 400.

Marcus Aurelius

5. AE, sestert, axa 5, 27,6x30,8 mm; 17,23 g.
Roma, anii 177-179.
RIC III, 1227, 1237 sau 1239.

Marcus Aurelius ?

6. AE, sestert, axa 12, 29,4x30,8 mm; 16,62 g.
Roma, an necunoscut.
Ilizibil, nedeterminabil.

Commodus

7. AR, denar, axa 1, 17,7x18 mm; 2,59 g.
Roma, anul 189.
RIC III, 187.

Commodus

8. AE, sestert, axa 12, 26,3x29,2 mm; 12,93 g.
Roma, anul 186.
RIC III, 467.

Septimius Severus

9. AR, denar, axa 1, 17,6x18,4 mm; 2,69 g.
Roma, anul 198.
RIC IV/1, 122c.

Septimius Severus

10. AR, denar, axa 7, 15,5x16,4 mm; 1,89 g.
Roma, anul 198.
RIC IV/1, 118.

Septimius Severus

11. AR, denar, axa 1, 16,7x17,4 mm; 2,67 g.
Roma, anul 195.
RIC IV/1, 60.

Septimius Severus: Geta

12. AR, denar, axa 12, 17,3 mm; 2,03 g.
Roma, anul 201.
RIC IV/118.

Iulia Domna

13. AR, denar, axa 12, 16,9x18,8 mm; 1,84 g.
Laodicea ad Mare, anii 198-202.
RIC IV/1, 646.

Iulia Domna

14. AR, denar, axa 1, 18x19 mm; 2,17 g.
Roma, anii 211-217.
RIC IV/I, 373A.

Caracalla

15. AR, denar, axa 1, 16,6x16,8 mm; 2,21 g.
Roma, anul 198.
RIC IV/1, 24a.

Heliogabalus

16. AR, denar, axa 1, 17,9x18,7 mm; 2,12 g.
Antiohia, anii 218-222.
RIC IV/II, 201.

Iulia Mamaea

17. AE, sestert, axa 12, 29,5x30,4 mm; 15,93 g.
Roma, anii 222-235.
RIC IV/2, 708.

?

18. Billon, denar ?, 16,9x17,1 mm; 2,37 g.
Ilizibil, nedeterminabil.

Polonia ?

19. AE, dreipölker fals, 15,6x18,3 mm; 0,94 g.
Primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Fragmentar, ilizibil, nedeterminabil.

Prezența acestor obiecte nu poate fi pusă numai pe seama activităților pastorale. Mai probabil, acestea se aflau aici în urma unor activități comerciale sezoniere. Obiectele găsite (câteva fibule, un inel cu gemă, o greutate din bronz antică, inele sigilare medievale și moderne, obiecte din fier de armament, echipament și harnașament din aceleași epoci), ne fac să credem că acest loc, atât în epoca romană, cât și în perioada medievală și modernă, a fost loc de târg (*mercatus/nedei*), în care animale și diferite obiecte erau cumpărate și vândute, și în care se încheiau diferite înțelegeri.

Pădureni

1. La aproximativ 275 metri de intersecția situată înainte de intrarea în localitate, pe partea stângă, lângă un teren agricol, a fost descoperit un nucleu de silex paleolitic.

2. De pe terenul agricol situat pe partea stângă a drumului, înainte de trecerea peste cursul de apă, au fost recuperate ceramică din epoca bronzului și bucăți de chirpic.

Pelișor

1. Un topor din piatră a fost descoperit în anul 1880 în sau lângă un pârau situat la baza dealului *Burg*, pe proprietatea lui Johann Georg Mild¹¹. Din același loc provine și o piatră de râșniță romană¹².

2. Alte două topoare din piatră au fost descoperite după anul 1880 în locurile denumite *Ackesdall* și *Hengder dem Heck*, iar în locul denumit *Borntal* au fost descoperite ceramică preistorică și greutatea pentru războiul de țesut¹³.

Poiana Sibiului

În anul 1890 a fost descoperit în această localitate un ducat emis de Sigismund de Luxemburg¹⁴.

Poplaca

Pe partea dreaptă a drumului Poplaca - Orlat, între două pâraie, la o distanță de 1,6 km de Poplaca, a fost descoperită ceramică din epoca bronzului. Acest sit nu trebuie confundat cu acela situat lângă pâraul Lupului¹⁵, la o distanță de 1,5 km de Orlat.

Porumbacu de Jos

Ceramică din epoca bronzului a fost găsită pe o terasă a râului Olt, situată la aproximativ 100 de metri nord-est de podul CFR.

¹¹ Volker Wollmann (coord.), *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde*, Bukarest, 1983, p. 163, nr. 137.

¹² G.D. Teutsch, *Archäologisches*, în "Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", III, 11, Hermannstadt, 1880, p. 109.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Se păstrează în colecția Muzeului Național Brukenthal, sub numărul de inventar T 976.

¹⁵ S.A. Luca, Z.-K. Pinter, A. Georgescu, *op. cit.*, p. 166.

Prod

În colecția Muzeului de Istorie din Sighișoara se află un sestert emis de Hadrian în anul 125 și un denar emis de Severus Alexander în anul 230, monede descoperite în zona acestei localități¹⁶. Nu se știe dacă aceste monede sunt acelea menționate ca existând în colecția Liceului German din Sighișoara, descoperite în locul denumit *În Vii*¹⁷.

Răvășel

O așezare din epoca bronzului, marcată prin ceramică, se află pe un teren agricol situat pe partea stângă a drumului de țară care iese din localitate spre sud.

Românești

Numeroasele movile înalte situate pe ambele părți ale drumului Blăjel - Românești sunt formațiuni naturale (glimee) și nu tumuli.

Roșia

În urma activităților de detecție, alături de alte obiecte, pe o înălțime (cota 575 m) cu valuri de pământ denumită *Dealul Bucurel*[ului], aflată la o distanță de 3,7 km nord-est de localitate, au fost descoperite 6 monede antice din bronz, despre care descoperitorii au afirmat că le-au găsit disparat și nu sub forma unui depozit. De asemenea, se pare că nu au fost descoperite fragmente ceramice în zona cercetată.

Macedonia

Alexandru cel Mare (336-323 a.Chr.)

1. AE, axa 1, 15,3x18,6 mm; 4,54 g.

Av. Capul lui Herakles spre dreapta.

Rv. Arc cu tolbă și măciucă despărțite de legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Deasupra sigla ∇, jos siglă neprecizată.

M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus: A British Museum Catalogue*, 1, *Introduction and Catalogue*, Zurich-London, 1991, 285 sau 291; anii c. 336-323.

Filip II (359-336 a.Chr.)

2. AE, axa 8, 16,9x17,7 mm; 4,93 g.

Av. Capul lui Apollo spre dreapta.

Rv. Cal cu călăreț spre dreapta. Deasupra legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Jos, sub cal, sigla ilizibilă.

Sylloge Nummorum Graecorum, USA. The Collection of the American Numismatic Society. Part 8: Macedonia 2 (Alexander I - Philip II) (în continuare, SNG ANS 8), New York, 1994, nr. 841 tip general.

Filip II (359-336 a.Chr.)

3. AE, axa 12, 16,5x17,7 mm; 5,6 g.

Av. Capul lui Apollo spre dreapta.

¹⁶ E. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *op. cit.*, p. 15, nr. 60-61.

¹⁷ S.A. Luca, Z-K. Pinter, A. Georgescu, *op. cit.*, p. 168, nr. 3.

Rv. Cal cu călăreț spre dreapta. Deasupra legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Jos, sub cal, sigla ilizibilă.

SNG ANS 8, nr. 841 tip general.

Filip II (359-336 a.Chr.)

4. AE, axa 11, 16,2x17 mm; 5,11 g.

Av. Capul lui Apollo spre stânga.

Rv. Cal cu călăreț spre dreapta. Deasupra legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Jos, sub cal, sigla Π.

SNG ANS 8, nr. 946.

Filip II (359-336 a.Chr.)

5. AE, axa 6, 17,2x17,4 mm; 4,54 g.

Av. Capul lui Apollo spre stânga.

Rv. Cal cu călăreț spre stânga. Deasupra legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Jos, sub cal, cap de leu.

SNG Greece II (Alpha Bank Collection) nr. 371-373.

Filip II (359-336 a.Chr.)

6. AE, axa 3, 15,5x16,3 mm; 5,05 g.

Av. Capul lui Apollo spre dreapta.

Rv. Cal cu călăreț spre stânga. Deasupra legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Jos, sub cal, sigla N.

Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 2. The Alpha Bank Collection. Macedonia I: Alexander I – Perseus, Atena, 2000, nr. 388-390.

Multe monede emise de Filip II și Alexandru cel Mare au fost descoperite în zona Banatului și a Transilvaniei¹⁸, dar niciuna din bronz¹⁹. Este acceptată ideea că aceste piese au fost aduse în zonă în timpul domniei celor doi regi sau imediat după aceea²⁰.

Ruși

1. Ceramică neolitică și din Hallstatt a fost descoperită în valea Rușiiului, în apropierea localității²¹.

2. În colecția Muzeului Național de Antichități se afla un topor de piatră neolitic descoperit în zona localității.

3. O brățară din bronz cu noduli tripli, datată în La Tène, provine din această localitate²².

4. În locul denumit *Cârciuma din Deal*, pe o terasă înaltă, se află urmele unei așezări La Tène.

5. În situl de la *Stația de uscare gaze naturale* au fost descoperite fragmente ceramice neolitice, eneolitice (cultura Petrești), din epoca bronzului, dacice și roma-

¹⁸ C-tin Preda, *op. cit.*, p. 24.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Ioan Tatu, *Monografia comunei Slimnic, jud. Sibiu*, Sibiu, 1986, p. 20.

²² Kurt Horedt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, în "Mitteilungen aus den Baron Brukenthalischen Museum", IX-X, 1944, p. 101.

ne, cărora li se adaugă bucăți de chirpic. Acestora li se adaugă fragmentul unui capac de *dolium*, datat tot în epoca romană, având dimensiunile 10,5x11 cm. Alături de ceramica fragmentară de uz comun, aceste descoperiri indică existența unei așezări rurale importante din epoca romană.

Săcel

1. De pe a doua terasă utilizată drept teren agricol, situată între calea ferată, DN 1, DN 7 și lacul Orlat, format de râul Mag, s-a recuperat ceramică din epoca bronzului și medievală.

2. La vest de curba spre stânga a drumului dinspre halta CFR Sibiel spre Săcel, pe malul drept al Pârâului Negru, de la capătul unui teren agricol s-au recuperat mici fragmente ceramice din epoca bronzului.

3. La limita de sud-vest a localității, pe terenul agricol al gospodăriei situate vizavi de aceea cu lacul piscicol, a fost descoperită ceramică medievală.

Săliște

În prima jumătate a secolului al XX-lea, pe Dealul Furcilor a fost descoperită ceramică neolitică²³.

Scoreiu

Ceramică din epoca bronzului a fost descoperită pe un teren agricol situat pe partea stângă a drumului dinspre Sibiu, înainte de intersecția DN 1 cu drumul spre Colun.

Sibiu

1. La aproximativ 600 metri sud-vest de localitatea Șura Mare au fost descoperite fragmente ceramice de mici dimensiuni din epoca bronzului pe terenul arabil situat pe partea stângă a drumului spre cătunul Drotleff.

2. În zona kilometrului 250 de pe centura ocolitoare a orașului Sibiu, pe direcția de mers spre oraș, în dreapta unui canal de irigații a apărut ceramică din epoca bronzului pe un teren agricol. Zona se află la aproximativ 500 metri vest de un sit arheologic cu descoperiri din paleolitic, recent menționat²⁴.

3. La o distanță de 2,1 kilometri vest de cartierul Tineretului, pe malul drept al pârâului Rossbach, la marginea terenului agricol au fost descoperite fragmente ceramice de mici dimensiuni din epoca bronzului.

4. Un aureus emis de Diocletian la Antiohia, descoperit aici, este păstrat în colecția Muzeului Național Maghiar din anul 1893²⁵.

5. Un solidus emis de Theodosius la Constantinopol a fost, de asemenea, găsit aici²⁶.

²³ Roska Martón, *Erdely Regeszeti Repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 263, nr. 116.

²⁴ Cl. Munteanu, *op. cit.*, p. 106.

²⁵ P. Prohászka, *Római aranypénzforgalom Erdély és Partium területén a kr. u. 3. és 6. század között*, în Molnár István, "Múzeum kiadványai 3. Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában", Székelykeresztúr, 2010-2011, p. 409.

²⁶ *Ibidem*, p. 413.

6. Cu ocazia supravegherii arheologice efectuate în curtea casei cu nr. 50 de pe strada 9 Mai în anul 2012, a fost descoperită o groapă menajeră ce conținea oale-cahle datate în secolul al XV-lea.

7. Pe strada Avram Iancu, la nr. 5, în partea dreaptă a gangului de la intrarea în curte se află două încăperi. În mijlocul încăperii aflată în partea dreaptă, spre stradă, sub podea a fost sesizată o groapă medievală de provizii. Dimensiuni: înălțime volum sferic 3 metri, diametrul maxim de aproximativ 2 metri. Diametrul gurii este de 47 centimetri, iar înălțimea acesteia de 55 centimetri. Deci, înălțimea totală este de 3,55 metri.

8. Cu ocazia construcției unui corp nou al Spitalului de Pediatrie pe strada Pompei Onofreiu în anul 2014, s-a descoperit un fragment de zidărie situat la 3,30 metri de corpul Spitalului pe latura de nord-est a excavației și la 6,70 metri de carosabilul străzii. Fragmentul (1,64x1,38 m) era realizat din piatră legată cu mortar, cu numeroase fragmente de cărămizi prinse în zidărie. S-au păstrat doar două asize din aceasta. Fragmentul se afla imediat sub nivelul de umplutură, îngropată în sterilul galben lutos, fiind în mod clar afectat de intervențiile moderne și contemporane din zonă. Pe laturile de nord-est și nord-vest, zidul a fost tăiat de șanțurile de construire ale corpului din partea de nord-est și ale corpului B (demolat la începutul lucrărilor). Pe baza similarităților cu alte fundații de turnuri, precum aceea a Turnului Lăcătușilor de pe strada Cetății și a alinamentului cu această stradă, fragmentul de zid identificat poate fi atribuit fundației unuia din turnurile incintei a III-a a Sibiului și datat în secolul al XIV-lea. Nu au fost găsite materiale arheologice care ar putea fi puse în conexiune cu acesta.

9. Cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate în anul 2003 din Piața Mare au fost descoperite fundația rectangulară din ciment a fântânii demolate în anul 1949, cu laturile având lungimea de 4 metri, și urme ale pavajului din piatră datat în secolul al XVIII-lea în urma descoperirii unei monede emisă de Maria Theresia în anul 1762, a două pipe din ceramică neagră și a ceramicii de epocă.

Șelimbăr

Pe o terasă lungă a Sevișului, între DN 1, DN 7 și mănăstirea *Maica Domnului*, la 400 metri nord-est de aceasta, au fost descoperite ceramică de epoca bronzului (inclusiv un fragment de altar) și microlite. Din același loc provine ceramică dacică și celtică.

Ștenea

La 200 metri de sat, pe panta nordică a dealului *Cioara*, pe partea stângă a drumului de țară, au fost descoperite ceramică din epoca bronzului, microlite și bucăți de chirpic. Din același loc provine și ceramică dacică.

Șura Mare

1. La o distanță de aproximativ 500 metri de sat, pe panta nord-estică a dealului *Ciuca*, vizavi de drumul spre Slimnic, au fost descoperite ceramică din epoca bronzului, microlite și bucăți de chirpic.

2. La sud-est de localitate, pe panta dealului situat la dreapta drumului spre Hamba, au fost descoperite ceramică din epoca bronzului, microlite și bucăți de chirpic. Din același loc provine și ceramică medievală.

3. La aproximativ 1,8 km nord de localitate, în locul în care drumul coboară în valea *Podul lui Similă* spre ferma de lângă pârâul *În Peri*, de pe terenul agricol situat pe partea stângă a drumului au fost recuperate ceramică din epoca bronzului și bucăți de chirpic.

4. În colecția școlii din localitate se află două topoare din piatră.

5. Cu ocazia unor lucrări edilitare, în fața casei cu nr. 271 de pe strada Principală, la -1,10 metri a fost descoperit un strat de chirpic cu un țărșș din lemn într-un colț, indicând o locuință medievală.

Tălmăciu

1. Pe o distanță de 5 km de-a lungul râului Sadu, până la vărsarea în râul Cibin, în timpul lucrărilor hidrotehnice efectuate în albie, la o adâncime de 3 metri au fost descoperite două unelte de piatră din paleoliticul timpuriu²⁷. În valea Cibinului a mai fost descoperită o așchie non Levallois²⁸.

2. Fragmente ceramice de mici dimensiuni din epoca bronzului și microlite au fost identificate în 3 locuri diferite, situate la sud de drumul Tălmăciu - Sadu, pe malul râului Sadu:

a) Primul sit este situat lângă un cot al râului spre nord, la o distanță de 325 metri vest de Tălmăciu și la 260 metri sus de drumul Tălmăciu - Sadu;

b) Al doilea sit este situat la o distanță de 1,15 km vest de Tălmăciu și la 365 metri sud de drumul Tălmăciu - Sadu.

c) Al treilea sit (aparent cel mai mare dintre acestea), este situat pe un mic grind, opus unui cot larg al râului orientat spre sud, la o distanță de 1,52 km vest de Tălmăciu și la 528 metri sud de drumul Tălmăciu - Sadu.

Turnu Roșu

O monedă dacică de tip Petelea a fost găsită lângă această localitate și se păstra în colecția Liceului din Sighișoara²⁹.

Veseud, halta ~

La o distanță de 950 de metri sud-vest de haltă, pe panta estică a unui deal, a fost descoperită ceramică din epoca bronzului.

Veștem

De pe drumul situat lângă un teren agricol din spatele giratoriului de pe E68 cu E81a fost recuperată o unealtă paleolitică.

În concluzie, descoperirile arheologice au fost făcute în 35 de localități din județ. Există cazuri în care o localitate este prezentă în listă cu mai multe descoperiri. Dacă unele localități erau deja prezente în repertoriul arheologic al județului Sibiu cu unele descoperiri, altele au fost acum introduse pentru prima oară. Și de această dată primează numărul siturilor preistorice, în special din epoca bronzului. În ceea ce

²⁷ Paul I. Dicu, *Paleoliticul inferior în Piemontul Cotmeana și Depresiunea Sibiu*, în "Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 30, nr. 4, 1979, p. 587.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ C-tin Preda, *op. cit.*, p. 314.

privește emisiunile monetare, sunt mai frecvente cele antice în comparație cu cele medievale.

Bibliografie:

- ANDRIEȘESCU, Ion, *Contribuții la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912.
- CHIRILĂ, Eugen, GUDEA, Nicolae, MOLDOVAN, Gheorghe, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972.
- DICU, Paul, *Paleoliticul inferior în Piemontul Cotmeana și Depresiunea Sibiu*, în "Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 30, nr. 4, 1979, p. 575-589.
- HOREDT, Kurt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, în "Mitteilungen aus den Baron Brukenthalischen Museum", IX-X, 1944.
- LUCA, Sabin Adrian, PINTER, Zeno-Karl, GEORGESCU, Andrei, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, Editura Economică, 2003.
- MACREA, Mihail, *Șantierul arheologic Cașolț-Boița*, în "Materiale și cercetări arheologice", VI, 1959.
- MUNTEANU, Claudiu, *Contributions to the Sibiu archaeological repertoire*, în "Brukenthal Acta Musei", IX.1, Sibiu, 2014, p. 103-108.
- PĂREAN, Ioan, *Legende din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, 2004.
- PREDA, Constantin, *Monedele geto-dacilor*, București, Editura Academiei RSR, 1973.
- PROHÁSZKA, P., *Római aranypénzforgalom Erdély és Partium területén a kr. u. 3. és 6. század között*, în: Molnár István *Múzeum kiadványai 3. Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, Székelykeresztúr, 2010-2011.
- ROSKA, Martón, *Erdely Regeszeti Repertoriuma*, Cluj, 1942.
- Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 2. The Alpha Bank Collection. Macedonia I: Alexander I - Perseus*, Atena, 2000.
- TATU, Ioan, *Monografia comunei Slimnic, jud. Sibiu*, Sibiu, 1986.
- TEUTSCH, G.D., *Archäologisches*, în "Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", Hermannstadt, III, 11, 1880.
- WOLLMANN, VOLKER (coord.), *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde*, Bukarest, 1983.

Abrevieri:

- RIC II - H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, II, London, f.a.
- RIC III - H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, III, London, 1930.
- RIC IV/1 H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 1, London, 1936.
- RIC IV/2 H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 2, London, 1938.
- RIC V H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, V, I, London, 1968.

CERAMICA *TERRA SIGILLATA* DIN BARĂCILE SOLDAȚILOR CASTRULUI ROMAN CUMIDAVA, RÂȘNOV, BRAȘOV

TRAIAN-CONSTANTIN DUMBRĂVEANU

traidum@gmail.com

Muzeul "Casa Mureșenilor" – Brașov

TERRA SIGILLATA POTTERY IN THE SOLDIERS BARRACKS ROMAN CAMP CUMIDAVA, RÂȘNOV, BRAȘOV

ABSTRACT

Ceramic terra sigillata is part of the Roman era pottery house and especially the Empire period. There were numerous workshops manufacturing centers with fine paste of this pottery and ornate, both in the Italian peninsula and in several centers devoted to the Empire. A study of these sigillata must include a presentation and of course an explanation of forms, but especially a fair and thorough study of the vases decorated in relief, particularly those beautifully crafted dishes that have become the preserve of civil and military Roman aristocracy.

Terra sigillata ceramic material, referred to herein, was discovered in praetentura sinistra Roman camp Rasnov Cumidava on amplasamentul auxiliary forces barracks soldiers stationed in the fort, since its establishment in the early century. II d.AD., to decommissioning by mid-century III d.AD.

Keywords: *terra sigillata ceramic*, roman camp, soldiers barracks.

I. Studiu introductiv

Ceramica *terra sigillata* face parte din categoria ceramicii de lux a epocii romane și în special a perioadei Imperiului. Au apărut numeroase centre cu ateliere de producție a acestei ceramicii cu pastă fină și frumos ornamentată, atât în Peninsula Italică, cât și în câteva centre consacrate din Imperiu.

Un studiu al acestor *sigillate* trebuie să cuprindă o prezentare și bineînțeles o explicare a formelor, dar mai ales un studiu corect și amănunțit al vaselor cu decor în relief, acele vase deosebit de frumos lucrate care au devenit apanajul aristocrației civile și militare romane¹.

Principalele centre de producție ale ceramicii *terra sigillata* din zona europeană a Imperiului:

În **Peninsula Italică** au existat centre unde se producea *terra sigillata* la Po Valley, în zona padană, Pisa, Torrita di Siena, Ponte a Buriano, Arezzo, Vasanello, Pozzuoli, Cales și Venosa. Existența acestor centre datează între 20 î.Chr.-30 d.Chr. Un studiu fundamental în ceea ce privește vasele de *terra sigillata*, lise, produse în centrul de la Arezzo și sucursalele acestuia din mijlocul și nordul Peninsulei Italice,

¹ F. Oswald, T.D. Pryce, *Introduction à l'étude de la céramique sigillée*, în "Revue Archéologique Sites", hors-série, no. 11, Avignon, 1984.

se regăsește în *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*, cunoscut în literatura de specialitate drept *Conspectus*.

Realizarea acestei lucrări s-a făcut de către cei mai buni specialiști din acest domeniu, ea cuprinzând o sinteză a cunoștințelor despre *sigillatele* italiice până în anul 1990. Ea se referă de asemenea la definirea termenilor și identificarea centrelor de producție, precum și la precizarea cronologiei acestora, în baza descoperirilor și ariilor de răspândire a vaselor fabricate pe diferite areale. Important la această lucrare este faptul că ea este o unificare a diferitelor tipologii, de la cea din 1895 a lui Dragendorff, până la cea din 1985, a lui Pucci².

În **Galia Centrală**, principalele ateliere unde s-au executat vase de *terra sigillata* cu decor în exterior, dar și lise, au fost la Mougou, Nouatre, Toulon-sur-Allier, Lubie, Vichy, Martres-de-Veyre, Lezoux și Lyon. Perioada activă: anii 40-200 d.Chr.

Producerea de vase *terra sigillata* a început în Galia Centrală încă din perioada augustană și în timpul secolului I d.Chr. Vasele frumos decorate de la Lezoux sunt distribuite în Galia Centrală și de Vest, precum și ocazional în sudul Marii Britanii. Perioada de maximă înflorire a acestor ateliere și producerea de vase cu decor exterior va fi în secolul II d.Chr., atunci când produsele de la Martres-de-Veyre și Lezoux au avut o distribuție pe scară largă în Gallia, Germania, Marea Britanie și provinciile dunărene.

Cercetările asupra acestor ateliere au fost întreprinse de numeroși specialiști, activitatea lor fiind reliefată în multe lucrări de specialitate apărute la sfârșitul anilor nouăzeci ai secolului trecut.

Deosebit de importantă este lucrarea profesorilor Collete Bemont și J.P. Jacob, apărută în 1986, care în paginile sale cuprinde activitatea unor cercetători francezi și străini care au făcut cercetări asupra grupurilor de ateliere central galice³.

O altă lucrare foarte importantă care se ocupă de studiul atelierelor de *sigillate* din Galia Centrală, în general, precum și de atelierul de la Lezoux în mod special, este cea publicată în 1987 de Ph. Bet, R. Gangloff și H. Vertet⁴.

De asemenea, o lucrare deosebit de completă care face o sinteză a informațiilor cunoscute până în 1999 despre meșterii olari care au activat în atelierelor din Galia Centrală, este volumul II al profesorului G.B. Rogers; volumul I apăruse în 1974.

În **Galia de Sud** există ateliere unde a fost produsă *terra sigillata* la Carrade, Espalion, Banassac, Le Rozier, Millau, Montans, Valery, Aspiran, Narbonne, Bram, La Graufesenque. Perioada de existență a atelierelor: anii 40-120 d.Chr.

² Viorica Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007, p. 139.

³ Collete Bemont, Jean-Paul Jacob (eds.), *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations*, în "Documents d'Archeologie Française. 6", Paris, 1986.

⁴ Ph. Bet, R. Gangloff, H. Vertet, *Les productions ceramiques de Lezoux et de la Gaule centrale a travers les collections du Musee archeologique de Lezoux (63)*, în "Revue Archeologique Sites", Hors serie no. 32, Avignon, 1987.

Cel mai important centru de fabricare a ceramicii *terra sigillata* a fost La Graufesenque, apărut încă din perioada augustană, iar produsele realizate au fost masiv distribuite în timpul perioadei tiberio-claudiană. Maximul de înflorire a producției de *sigillate* este atins la cumpăna secolelor I și II d.Chr., până la 120, când distribuția acoperă cea mai mare parte din vestul Imperiului, litoralul mediteranean.

Despre studiile și cercetările făcute de specialiști, în afară de lucrarea Colettei Bemont și a lui J.-P. Jacob din 1986, despre care am amintit mai sus și unde apare o sinteză actualizată a producției de sigillate din atelierele Galiei de Sud, trebuie amintite lucrările lui B. Pferdehirt, din 1986⁵, precum și cea a profesorilor A. Faber și P. Eschbaumer din 1993⁶; ambele lucrări se referă la meșterii din atelierele Galiei de Sud care au executat vase cu decor în relief.

Putem afirma că cea mai importantă lucrare despre vasele de *terra sigillata* cu decor în relief, produse în atelierele Galiei de Sud, este cea a profesorului A.W. Mees, din 1995, care a reanalizat și a reactualizat cercetările privind atelierele din această zonă aflată în discuție și de asemenea a sistematizat prin catalogare activitatea a 85 de meșteri olari⁷.

Cea mai recentă lucrare de mare amploare, concepută de un colectiv internațional și apărută în 2004, este *Sudgallische Reliefsigillata*. Ea se referă la catalogarea a 3.400 de vase decorate în relief de formă Dragendorff 29, produse în atelierele sud-galice, un sfert din ele fiind realizate în atelierul de la La Graufesenque.

În **Galia de Est**, au existat ateliere de producere a ceramicii *terra sigillata* la Aachen, Sinzig, Trier, Haute-Yutz, Bliesbruck, Luxeuil, Nurtigen, Horbourg, Offemont, Baden, Schwabegg, Rheinzabern, Westendorf, Argonne.

Aceste ateliere au apărut în Galia de Est pe la mijlocul secolului I d.Chr., dar producția semnificativă pe o piață mai largă începe numai în secolul II d.Chr. și ține până dincolo de jumătatea secolului III d.Chr. Există dovezi privind acest lucru din studiul centrelor de la Sinzig, Trier, Rheinzabern și Argonne, acestea fiind cele mai mari.

În toate aceste perioade producția de vase *terra sigillata*, cu decor exterior, au fost distribuite în Renania, Marea Britanie, Galia și provinciile dunărene.

În literatura de specialitate perioada de maximă înflorire și de distribuire a vaselor este între 120-260 d.Chr.

Printre lucrările importante despre atelierele din Galia de Est se pot enumera sinteza cu privire la cercetările atelierelor din estul Franței și Germania Superior

⁵ Barbara Pferdehirt, *Die römische Okkupation Germaniens und Ratiens von der Zeit des Tiberius bis zum Tode Trajans. Untersuchungen zur Chronologi sudgallischer Reliefsigillata*, în "JRGZM", 33, 1986, p. 221-320.

⁶ A. Faber, *Die sudgallische Terra sigillata aus Kastell und Vicus Eining. Zu Beginn des Militärstützpunkts*, în "Bayerische Vorgeschichtsblätter" (BVBl), 58, 1993, p. 99-122.

⁷ Allard W. Mees, *Modellsignierte Dekorationen auf sudgallischer Terra Sigillata, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg*, Band 54, Stuttgart, 1995.

existentă în volumul din 1986, redactat de Collete Bemont și J.-P. Jacob, precum și lucrările despre centrul de producție Rheinzabern, despre schemele decorative, ale lui W. Ludowici și H. Ricken, din 1942⁸, și de asemenea pentru motivele figurative și non figurative a lui H. Ricken și Charlotte Fischer, din 1963⁹.

O sinteză a răspândirii vaselor provenite din atelierele est-galice, în special a celor de la Rheinzabern, a fost făcută de Joana Bird în 1986 și 1995.

În **Panonia** au fost distribuite vase de tip *terra sigillata*, ele provenind din atelierele sud-galice, din Gallia de Est, sau multe dintre ele provenind din centrele de producție de la Rheinzabern și Westendorf.

Printre cercetătorii care s-au ocupat cu studiul importurilor de *sigillate* în provincia romană Panonia se numără profesorul D. Gabler, care pe parcursul a 40 de ani a studiat cea mai mare parte a *sigillatelor* de import¹⁰. Cercetarea și studiile sale foarte pertinente și amănunțite se referă la importul de sigillate italice în Panonia, precum și cele provenite din atelierele vestice ale Imperiului roman. De asemenea, preocupările sale s-au extins și în Barbaricum, zona cuprinsă între Panonia și Dacia, studiind împreună cu Andrea Vaday importurile de *sigillate* din această regiune.

În **Moesia Superior**, la fel ca și în provincia amintită mai sus, au existat importuri de *terra sigillata* din Peninsula Italică dar și Gallia, precum și centre de producție locală. Studii despre aceste centre locale se pot regăsi în lucrările Ljlanei Bjelajac, care a identificat și cercetat centrul de producție de la Viminacium-Margum, precum și definirea centrului de producție de la Singidunum. Noi date despre acest centru de producție locală se găsesc într-un studiu mai recent, publicat în anul 2000 de Snežana Nikolic-Dordevic¹¹.

Despre **Moesia Inferior**, respectiv cele mai importante situri arheologice din această provincie, unde a fost descoperită ceramică *terra sigillata* de import sau producție locală, putem afla din lucrarea recentă a autoarei Alexandra Dimitrova-Milceva, din anul 2000, care cuprinde o sinteză privind *terra sigillata* și despre ceramica cu pereți fini¹². În această lucrare, pe lângă importuri, este prezentat un repertoriu cu motive decorative specifice acestei provincii, referindu-se mai precis la atelierele de la Butova, Pavlikeni, *Nicopole ad Istrum* și cele din Dacia meridională.

Provincia **Dacia** – stadiul cercetării ceramicii *terra sigillata*.

⁸ Heinrich Ricken, *Die Bilderschusseln der romischen Topfer in Rheinzabern*, Wilhelm Ludowici, *Katalog VI meiner Ausgrabungen in Rheinzabern 1901-1914*. Tafelband, Darmstadt, 1942.

⁹ H. Ricken, *Die Bilderschusseln der romischen Topfer in Rheinzabern. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI der Ausgrabungen von Ludowici, W., in Rheinzabern 1901-1914*, Bearbeitet von Charlotte Fischer, MRK 7, Bonn, 1963.

¹⁰ D. Gabler, *Adatok az Italiai barbotinos sigillatak kerdesehez (Contribution of the question of Italian Terra Sigillata decorated en barbotine)*, în "Arrabona", 6, 1964, p. 5-17.

¹¹ Snežana Nikolić-Dordević, *Antička Keramika Singidunuma. Oblici Posuda*, în M. Popović (ed.), "Singidunum", 2, Beograd, 2000, p. 11-24.

¹² Alexandra Dimitrova-Milceva, *Terra sigillata und dunnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien)*, Sofia, 2000.

Produsele ceramice de lux, gen *terra sigillata*, de import, au pătruns în Dacia romană provenind în mare parte din centrele consacrate ale Galliei, cum ar fi Lezoux, Banassac, Graufesenque, apoi din centrele Germaniei de la est de Rhin, Rheinzabern, Hedderheim, Westerdorf, și în mică măsură din Pannonia.

Cele mai vechi, dar destul de puține, sunt *sigillatele* italice tardo-padane, care au pătruns în Dacia în timpul cuceririi, cu unitățile militare romane.

Pentru studiul *sigillatelor* în general și al celor din Dacia în special, ștampilele aplicate pe vase sunt deosebit de importante. În felul acesta putem cunoaște că meșteri iscusiți din Gallia, precum CINNAMVS, PATERNVS, DRVSVS, BANO-LVCVS, sunt atestați și în Dacia romană, la fel ca și CERALIS și COMITALIS, din Germania.

Tot datorită ștampilelor știm cu certitudine că ALBVCINVS și SVOBLINVS, mari meșteri din atelierele din Gallia, în speță Lezoux, își desfășeau marfa la Romula sau meșterul VICTOR din Renania comercializa frumoasa ceramică de lux, cu decor exterior, pe piața din Apulum, iar meșterul CINTVGENVS din Pannonia își comercializa ceramica *terra sigillata* la Sucidava.

Ne putem da seama că principalii transportatori ai ceramicii de lux, importată în Dacia, au fost negustorii. În felul acesta, din Gallia erau aduse produsele prin nordul Italiei la Aquileia, mai departe, prin portul Nauportus-Emona, ajungeau la Singidunum, pe râul Sava și Dunăre. De acolo produsele pătrundeau în Dacia și Moesia prin porturi și urmând drumurile comerciale cunoscute. De altfel este menționat și un „*negotiator Dacicus*”, care își avea sediul în marele centru comercial de la Aquileia.

O altă cale de pătrundere către Dacia intracarpatică, ar fi de la Dunărea panonică, începând de la Lugio, traversând șesul Tisei prin Barbaricum, iar apoi pe valea Mureșului. Ar mai putea fi un drum, cel de la Aquincum la Porolissum, mergând mai departe în împrejurimi¹³.

Cercetările efectuate în ultimul timp au reliefat faptul că importurile produselor ceramice de lux, de *terra sigillata*, din Dacia, sunt mult mai puțin numeroase decât cele din Pannonia, probabil ținându-se cont de faptul că provincia romană Dacia, la fel ca Moesia Inferior, este mult mai departe de centrele de producție apusene, ceea ce însemna că transportul este mult mai scump și în felul acesta creștea costul mărfii comercializate.

Cu toate acestea, după ultimele estimări s-au descoperit mai mult de o mie de vase de *terra sigillata* în Dacia.

Astfel, la cele 593 de vase repertoriate de D. Isac în 1985, se adaugă un număr de 218 exemplare din Dacia meridională, publicate de Gh. Popilian, în intervalul 1988-1993, reprezentând un total de 811. Se mai adaugă la aceste cifre descoperirile din Dacia intercarpatică, ce nu au beneficiat de o determinare a centrelor de producție, după metodologia din literatura de specialitate.

Procentajul estimativ al descoperirilor la nivelul anului 2004, reprezentând importurile de *sigillate* din Dacia, ar fi *sigillate* italice – 4%, importurile din Gallia de Sud – 6%, importurile din Gallia Centrală – 50%, *sigillatele* provenite din Gallia

¹³ Florin Gheorghe Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star Publishing House, 2006, p. 47.

de Est și Rheinzabern – 20%, importurile de la Westendorf și Pfaffenhofen – 9%, produsele importate din atelierele din Pannonia și Moesia Superior – 3%, iar un procentaj de 8% îl reprezintă centrele de producție neidentificate¹⁴.

În urma unor descoperiri recente de *sigillate* de import în Oltenia romană, respectiv în așezarea civilă a castrului roman de la Acidava-Enoșești (228 de exemplare), s-a schimbat ierarhia în ceea ce privește top 3 importuri de *sigillate* în Dacia romană, situl oltean aflându-se pe locul II, fiind surclasat de așezarea de la Romula cu peste 250 de exemplare și urmat la mare depărtare de Apulum cu 92 de piese ceramice¹⁵.

Necesarul de vase de această factură sau mai bine spus necesitățile populației civile urbane care se obișnuise și adoptase modul de viață roman, au făcut ca pe teritoriul Daciei să apară centre de producție locală a acestui tip de ceramică de lux.

Principalele ateliere unde s-a produs ceramică de tip *terra sigillata* în Dacia au fost la *Porolissum*, *Potaissa*, *Apulum*, *Ampelum*, *Alburnus Maior*, Micăsasa, *Romula*, Războieni-Cetate, Cristești, *Tibiscum*, *Sucidava*, *Acidava-Enoșești*. În aceste ateliere s-au imitat *sigillatele* de import, cu glazură roșie strălucitoare și cu decor în relief, însă calitatea acestora era inferioară celor produse în centrele vestice, putând foarte ușor să fie deosebite de cele originale.

La atelierul de producție de la Romula se produceau vase de tip *terra sigillata*, unele de formă sferică, cu ornamente de influență tradițională, iar altele în formă de tavă, unde se observă foarte mult influența *sigillatelor* importate din Gallia. Trebuie remarcat faptul că tiparele aparțineau meșterilor locali.

Tot la Romula se realizau vase executate în tehnica barbotinei, cu aplicarea decorului pe buza vasului.

Centrul de producție de la Micăsasa a fost o așezare de coloniști norico-pannoni, fiind un mare centru ceramic, recunoscut în special pentru faptul că producea o foarte mare cantitate de ceramică de tip *terra sigillata*. Acest lucru este dovedit prin descoperirea a 400 de tipare, care așează *officina* de la Micăsasa alături de marile centre de *sigillate* din provinciile vestice ale Imperiului roman.

Decorul acestor tipare constă în motive animaliere, vegetale, figuri geometrice și măști umane.

II. Stadiul cercetărilor

Materialul ceramic de tip *terra sigillata* la care se referă prezenta lucrare, a fost descoperit în *praetentura sinistra* a castrului roman de la Râșnov, Cumidava, pe amplasamentul barăcilor soldaților trupelor auxiliare cantonate în castru, de la înființarea acestuia la începutul secolului II d.Chr., până la dezafectarea lui la mijlocul secolului III d.Chr.

Aceste barăci sunt orientate perpendicular pe latura de nord-est a castrului, capătul lor atingând *Via sagularis* a acelei laturi, pe care se află și *Porta Praetoria*.

¹⁴ Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 179.

¹⁵ Gheorghe Popilian, *Ceramica de tip terra sigillata de import descoperită la Enosesti-Acidava (jud. Olt)*, în "Arheologia Olteniei", 9, Craiova, 1993, p. 29.

Cercetările arheologice sistematice în interiorul barăcilor soldaților au demarat în anul 2006, ele continuând și în prezent.

În prima fază de construcție a castrului, nivelul de călcare din interiorul barăcii este la 0,80-0,90 m, iar în cea de a doua fază, nivelul de călcare se află la 0,60 m.

Amplasamentul barăcilor, atât din prima fază cât și în cea de a doua este același. Până acum au fost cercetate trei barăci, una simplă și două cu două rânduri de încăperi, începându-se în prezent cercetarea celei de a patra barăci, care pe viitor ar putea schimba planimetria actuală, cunoscută a castrului.

III. Analiza ceramicii *Terra Sigillata* de import

Ceramica *terra sigillata* din barăcile soldaților cercetate până în prezent, a fost descoperită toată în primele două *contubernia* ale barăcilor, ceea ce ne face să concluzionăm faptul că acolo stătea comandantul *centuria* din fiecare baracă, respectiv centurionul. Concluzia a fost luată și pe baza faptului că în acele locuri, pe ambele nivele de călcare, a fost descoperit material arheologic valoros, monede, fibule, piese de echipament militar frumos decorate, sticlă decorată, geme de inel, precum și obiecte de podoabă.

a. *Terra sigillata* cu decor, în tehnica barbotinei

Drag. 35/36, 35, 35/36 (Pl. I, II, III); aceste piese ceramice sunt realizate după prototipurile tardo-italice.

Deși înainte de cucerirea Daciei atelierele tardo-padane își încetează activitatea și așa cum spune doamna Viorica Rusu-Bolindeț, într-un studiu din 2004¹⁶, tipul de activitate al acestora a fost preluat inițial de atelierele din Galia de Sud, în special la La Graufesenque. Cunoaștem faptul că atelierele tardo-padane vor produce formele Drag. 35, 36 din a doua jumătate a secolului I d.Chr., până în prima jumătate a secolului următor.

În atelierele de la Lezoux și alte ateliere ale Galiei Centrale se vor produce astfel de piese până la sfârșitul secolului II d.Chr. În atelierele din Galia de Est, formele acestea vor fi produse în toată perioada antonină, iar în centrul de la Rheinzabern vor fi produse până la începutul secolului III d.Chr. *Terra Sigillata* executată în tehnica barbotinei a fost imitată și de olarii din centrele locale ale Daciei, Romula fiind unul din aceste centre.

Cele trei piese din barăcile soldaților din Castrul roman de la Râșnov se încadrează începutului de secol II d.Chr., atelierului de la La Graufesenque, cu rezerva că ultima poziție ar fi putut fi executată și într-un atelier local (de exemplu Romula), la începutul secolului III.

b. *Terra Sigillata* lise, fără decor

Drag. 27, 18/31 – *acetabulum* (Pl. IV) și *catinus* (Pl. V).

¹⁶ Viorica Rusu-Bolindeț, *Tardo-italica Terra Sigillata from Roman Dacia*, în vol. Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac (eds.), "Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis", Bibliotheca Musei Napocensis, XXI, Cluj-Napoca, 2004, p. 412-434.

Piesa nr. 4 este un fragment de perete care, după curbură, este un *acetalum*, formă atestată de timpuriu, fiind de sorginte italică. Această formă a fost fabricată în atelierele Galiei de Sud, care au funcționat până la sfârșitul secolului I d.Chr., având maximul punct de producție în perioada împăraților Flavieni. Forma respectivă va fi realizată în atelierele de la Lezoux și Rheinzabern până la sfârșitul secolului II d.Chr.

În Dacia, astfel de piese au fost descoperite la Apulum, Romula și Acidava-Enoșești.

La fel ca și celelalte piese anterioare găsite în barăci, pe nivelul inferior de călcare, deci din prima fază de construcție a castrului, poate fi încadrată la începutul secolului II d.Chr.

Determinarea atelierelor de producție este mai dificilă, nu o putem încadra precis, dar cu siguranță este o piesă de import.

Piesa nr. 5 este un fragment de buză și perete de *catinus*, care apare în perioada împăraților Claudieni la La Graufesenque, în Gallia de Sud, până la sfârșitul secolului I d.Chr. De la începutul secolului II d.Chr. forma respectivă, puțin modificată, cu fundul înălțat, se va produce în atelierele din Gallia Centrală și la Rheinzabern, până la sfârșitul acestui secol și puțin la începutul celui următor¹⁷.

În Dacia această formă este cea mai răspândită în secolul II d.Chr.

Piesa de la Râșnov nu poate fi încadrată căruia atelier vestit îi aparține, dar cu siguranță aparține perioadei împăraților Traian - Hadrian, adică prima parte a secolului II d.Chr.

c. Terra Sigillata cu decor în relief

Drag. 37 – Pl. VI, X; aceste piese, după decorul animalier și floral păstrat, pot fi atribuite stilului mai multor meșteri olari din Gallia de Sud, care au lucrat în atelierele de la La Graufesenque și Banassac. Îi putem numi pe BIRAGILUS, FLORUS, MERCATO, NATALIS. Astfel, vasele decorate de acești meșteri sau mai precis activitatea atelierelor sud-galice se pot data din perioada ultimilor ani de împărat ai lui Domițian, până după moartea împăratului Traian (90-120 d.Chr.). Această cronologie coincide cu perioada de început a castrului de la Râșnov, imediat după cucerirea Daciei de către romani.

Piese asemănătoare, din aceeași perioadă, au fost descoperite la Napoca și Noviodunum.

d. Drag. 37 – Pl. VII, VIII; aceste piese cu certitudine pot fi atribuite stilurilor meșterilor olari din Gallia Centrală. La Lezoux au activat renumiții QVINTILIANVS, DOCILIS, DOCALVS, în perioada 125-150 d.Chr.¹⁸.

O altă perioadă când o mare cantitate de astfel de ceramică a fost importată în Dacia romană de la Lezoux, a fost 135-180 d.Chr., când au activat meșteri iscușiți ca CINNAMVS, ALBVCIVS, MERCATOR II¹⁹.

Decorul celor două piese din barăcile castrului roman de la Râșnov sunt specifice artei decorative a meșterului ALBVCIVS.

¹⁷ Viorica Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca*, p. 158.

¹⁸ *Ibidem*, p. 153.

¹⁹ *Ibidem*.

Pot fi considerate ca analogii, piesele descoperite la Romula, Napoca și Noviodunum.

e. Drag. 37 – Pl. IX; acest fragment ceramic poate fi atribuit centrelor din Gallia de Est, mai precis atelierului de la Rheinzabern. Se cunoaște că în secolul III d.Chr., după încetarea producției de la Lezoux din Gallia Centrală, în Dacia romană s-a importat masiv din centrele est-galice de la Rheinzabern și Westendorf, acesta fiind un fenomen economic important, care reprezintă de fapt perioada împăraților din dinastia Severilor, sub care Dacia a cunoscut o puternică dezvoltare²⁰.

Revenind la centrul de la Rheinzabern, tipul de decor al piesei în discuție a fost folosit de un mare număr de meșteri, care au activat în diferite perioade de timp. Putem menționa pe CERIALIS I, V. COMITALIS I și II, BELSVS I, care au activat în perioada 140-175 d.Chr., și meșterii BF ATTONI, REGINVS II, AV-GVSTINVS, LVCANVS, care au lucrat între 175-230 d.Chr.²¹.

Din cercetările arheologice se cunoaște faptul că în timpul împăratului Severus Alexander castrul de la Râșnov a fost reconstruit, devenind un castru cu ziduri de piatră, barăcile soldaților fiind reconstruite pe același amplasament. Cele două piese sunt din această perioadă, fiind descoperite pe nivelul celei de a doua faze de construcție.

f. Drag. 37 – Pl. XI; despre atelierul Galiei Centrale de la Lezoux și despre meșterii a căror artă decorativă au adus faima acestui atelier am vorbit mai sus, așa că mă voi referi doar la această frumoasă piesă descoperită în zona barăcilor castrului roman de la Râșnov, care a ieșit la lumină pe primul nivel de construcție al castrului, cel mai vechi atestat. După calitatea pastei și frumusețea decorului, păstrată impecabil, această piesă este de la mijlocul secolului II d.Chr., din timpul împăratului Antoninus Pius. Este posibil ca meșterul decorator să fie tot ALBV-CIVS.

IV. Analiza ceramicii *Terra Sigillata* locală

Ceramica *terra sigillata* locală descoperită în castru nu este foarte multă, dar din ultimele campanii de săpături arheologice sistematice se întregește încet un vas deosebit de frumos decorat, un bol Dragendorff 37, despre care vom discuta în continuare.

a. *Terra Sigillata* locală cu decor în relief

Drag. 37 – Pl. XII, XIII, XIV, XV; putem spune că piesa de față, așa cum se afirmă și în literatura de specialitate, este una dintre obiectele care au fost realizate în tipare, care s-au inspirat din *sigillatele* veritabile. Dan Isac comenta în teza domniei sale despre poziția pe care o are provincia Dacia în ceea ce privește *sigillatele* produse aici²². Având în vedere motivele de inspirație vestică, dar și numeroasele elemente originale folosite de meșterii locali, se poate spune că în Dacia a existat o *terra sigillata propriu-zisă*, ca cea din Hispania, Britannia, Moesia.

²⁰ Daniela Gruia, *Terra Sigillata de la Tibiscum. Campania de săpături 1993*, Timișoara, 1994.

²¹ Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 156.

²² *Ibidem*, p. 191.

Vasul aproape întregibil din castrul roman de la Râșnov are un decor deosebit, care suportă unele comentarii. Pasta este foarte fină, de culoare gălbuie cu incluziuni de mică. Firnisul folosit este de culoare roșu aprins, exfoliat în mare parte.

Decorul începe la cinci centimetri de sub buza vasului până la bază, sus și jos, de jur-împrejur, fiind câte un brâu floral de tip corinthian. În mijloc arcade cu piloni floralii creează registre unde personaje umane se află în diferite poziții alegorice. Poate fi vorba de dansuri, scene de lupte, dar decorul fiind parțial mățuit nu se poate înțelege prea bine.

Ceea ce se observă acum din vas, respectiv fragmentele care îl compun, descoperite pe parcursul a trei campanii și aflate pe nivelul de călcare al castrului de piatră, înseamnă că vasul se găsea în castru la începutul secolului III d.Chr., aparținând perioadei împăratului Severus Alexander. Singura analogie la decorul acestui vas este colecția de vase corinthiene, din 1980, ca urmare a săpăturilor întreprinse la Corinth de Charles Malcolm Edwards.

Drag. 37 – Pl. XVI; piesa de față este un fragment de buză și perete de la un vas de mari dimensiuni, care cu siguranță avea decor. Pasta și slipul sunt foarte asemănătoare cu piesa de mai sus, precum și forma. Este tot o ceramică de Micăsasa care imită foarte bine *sigillatele* vestice. Este foarte posibil ca în campaniile viitoare să putem găsi și celelalte fragmente ale vasului și atunci îi putem determina analogiile.

CATALOGUL CERAMICII *TERRA SIGILLATA* DE IMPORT

A. *Terra Sigillata* cu decor, în tehnica barbotinei

Drag. 35/36

1. Bol Drag. 35/36 (**Pl. 1**): fragment buză și perete; L=4,3 cm, LA=2,8 cm, G=0,6 cm; pastă roșie deschisă (Munsell 10 R, 6/8 light red), foarte fină, cu particule sporadice de mică și oxizi de fier în compoziție, firnis sau slip roșu, strălucitor, (Munsell 10 R, 4/8 red); decor realizat pe buză în tehnica barbotinei. S-a păstrat o frunză de iederă, având la bază o codiță care șerpuiește spre exteriorul buzei. Piesa a fost descoperită în 2012 (S-34, CA2, -0,80 m). Ea se încadrează în perioada începutului de secol II d.Chr., atelierelor de la La Graufesenque, fiind răspândită în provinciile danubiene ale Imperiului roman²³.

Drag. 35

2. Bol Drag. 35=Conspectus 43 (**Pl. II**): fragment buză și perete; L=4,6 cm, LA=3,2 cm, G=0,6 cm; pastă roșie deschisă (Munsell 10 R, 6/8 light red), cu oxizi de fier în compoziție și particule de mică, firnis sau slip roșu (Munsell 10 R, 4/8 red); decor realizat pe buză în tehnica barbotinei. Se observă o codiță de iederă îndoită spre exteriorul buzei. Piesa a fost descoperită în 2012 (S-34, CA2, -0,80 m). Deși a fost descoperită în același loc ca și piesa precedentă, este diferită de aceasta

²³ A. Vernhet, *op. cit.*, p. 100, fig. 3; L. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji. Import i radionice Viminacium-Margum (Terra sigillata in Upper Moesia. Import and Viminacium-Margum Workshops)*, Beograd, 1990, p. 126; C. Kandler-Zochmann, *Terra Sigillata der Grabungskampagne, 1993*, în M. Kandler (ed.), "Das Auxiliarkastell Carnuntum 2", Forschungen seit 1989, Wien, 1997, p. 132, pl. 10; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 183, pl. XXVI.

în ceea ce privește lățimea buzei și grosimea decorului barbotinat. Ea se încadrează perioadei începutului de secol II d.Chr., făcând parte din piesele aduse în Dacia romană din atelierul de la La Graufesenque²⁴.

Drag. 35/36

3. Bol Drag. 35/36 (**Pl. III**): fragment buză și perete; L=4,5 cm, LA=2,1 cm, G=0,4 cm; pastă maroniu-deschis cu incluziuni de mică și calcit, slip sau firnis lucios, maroniu spre roșcat. Decorul este realizat în tehnica barbotinei, având o frunză de iederă care se prelungește cu o tulpină subțire, care se îndoaie spre exteriorul buzei. Există mari semne de întrebare în ceea ce privește datarea și atelierul de proveniență, piesa fiind descoperită în 2014, *passim*, în pământul de azvârlitură din suprafețele care au dezvăluit capătul celei de a treia barăci. Deși pasta este de foarte bună calitate și firnisul de asemenea, este posibil ca ea să facă parte din produsele unui atelier local de la mijlocul secolului III d.Chr.

B. Terra Sigillata lise fără decor

Drag. 27

4. Bol Drag. 27 (**Pl. IV**): fragment perete; L=2,3 cm, LA=2,6 cm, G=0,6 cm; pastă roșie deschisă (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), cu calcit și oxid de fier, firnis sau slip roșu lucios (Munsell 10 R, 5/8 red). Considerăm, după curbura, că fragmentul face parte dintr-un *acetabulum*; astfel de piese vor fi realizate în atelierele de la Lezoux și Rheinzabern, până la sfârșitul secolului II d.Chr. Piesa de la Râșnov a fost descoperită în 2012 (S-24, CB3, -0,80 m). La fel ca și celelalte piese anterioare găsite în barăci, pe nivelul inferior de călcare, deci din prima fază de construcție a castrului, poate fi încadrată la începutul secolului II d.Chr.²⁵.

Drag. 18/31

5. Farfurie Drag. 18/31 (**Pl. V**): fragment buză și perete; L=5,6 cm, LA=3,6 cm, G=0,6 cm; pastă roșie deschisă (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), conține oxid de fier și urme de calcit, slipul sau firnisul roșu lucios (Munsell 10 R, 5/8 red). Piesa a fost descoperită în 2012 (S-24, CB1, -0,80 m). De la începutul secolului II d.Chr., forma respectivă, puțin modificată, cu fundul înălțat, se va produce în atelierele din Gallia Centrală și la Rheinzabern până la sfârșitul acestui secol și puțin la începutul celui următor.

În Dacia această formă este cea mai răspândită în secolul II d.Chr.

Piesa de la Râșnov nu poate fi încadrată cărui atelier vestic îi aparține, dar cu siguranță aparține perioadei împăraților Traian - Hadrian, adică în prima parte a secolului II d.Chr.²⁶.

²⁴ Dan Isac, *Importuri de terra sigillata la Napoca*, în "Acta Musei Napocensis", XVII, 1980, p. 470; Alexandra Dimitrova-Milčeva, *op. cit.*, p. 131-137, pl. 7; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 183, pl. XXVII.

²⁵ Alexandra Dimitrova-Milčeva, *op. cit.*, p. 122, pl. 7; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 182.

²⁶ P. Webster, *Roman Samian Pottery in Britain. Practical Handbook in Archaeology no. 13. Council for British Archaeology*, York, 1996, fig. 12, 70 și cronologia ei cu datarea exemplarelor sud-galice târzii flaviene și timpuriu traianice (90-110) d.Chr., a celor de la Les Martres-des-Veyre, în intervalul 100-120 d.Chr., și a exemplarelor timpurii din Gallia Centrală, între 120-150 d.Chr.; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 157-158, pl. XXVI.

B. Terra Sigillata cu decor în relief

Drag. 37

6. Bol Drag. 37 (**Pl. VI**): fragment perete cu decor cu trei registre – două florale și unul la mijloc animalier, cu doi lei afrontați; L=4,7 cm, LA=5,5, G=0,9 cm. Pasta, fină, este maroniu deschis spre roșu (Munsell 2,5 YR. 5/8 red), iar firnisul roșu închis spre maro.

Piesa a fost descoperită în 2013 (S-44, CA2, -0,80 m). Această piesă, după decorul animalier și floral păstrat, poate fi atribuită stilului mai multor meșteri olari din Gallia de Sud care au lucrat în atelierele de la La Graufesenque și Banassac. Îi putem numi pe BIRAGILVS, FLORVS, MERCATO, NATALIS. Astfel vasele decorate de acești meșteri sau mai precis activitatea atelierelor sud-galice se pot data din perioada ultimilor ani de împărat ai lui Domițian, până după moartea împăratului Traian (90-120 d.Chr.). Această cronologie coincide cu perioada de început a castrului de la Râșnov, imediat după cucerirea Daciei de către romani²⁷.

Drag. 37

7. Bol Drag. 37 (**Pl. VII**): fragment de perete de vas, decorat cu ove, despărțite între ele de două tulpini răsucite, având la capăt o floare mică cu trei petale. Următorul registru al decorului este despărțit de ove printr-un brâu realizat din două tulpini răsucite. Dimensiuni: L=2,8 cm, LA=2,3 cm, G=0,6 cm. Pasta este fină, de culoare roșu deschis (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), iar slipul este roșu (Munsell 10 R, 5/8 red).

Piesa a fost descoperită în 2011 (S-45, CB2, -0,80 m) și a fost folosită în castru în prima fază de construcție a lui, iar piesa aparține centrului Galliei Centrale de la Lezoux²⁸.

Drag. 37

8. Bol Drag. 37 (**Pl. VIII**): fragment de buză și perete de vas, pe care se observă două registre, primul cu ove frumos conturate, iar al doilea incomplet; reprezintă motive florale – un lujer de plantă. Cele două registre sunt despărțite de un frumos șnur perlat. Dimensiuni: L=6,2 cm, LA=5,7 cm, G=0,8 cm. Pasta este fină, cu incluziuni de oxid de fier și este roșiatică (Munsell 10 R, 6/8 light red), iar firnisul este roșu lucios (Munsell 10 R, 5/8 red). Piesa a fost descoperită în castru în anul 2012 (S-55, CA2, - 0,80 m) și aparține centrului de la Lezoux, fiind folosită în castru în secolul II d.Chr.

Drag. 37

9. Bol Drag. 37 (**Pl. IX**): fragment de buză cu perete și decor cu ove. Între buză și limita decorului sunt 3 cm, iar la jumătatea acestei distanțe se află un orificiu străpuns, cu diametrul de 0,4 cm. Dimensiuni: L=6,3 cm, LA=5,1 cm, G=0,8 cm. Pasta este fină, roșu deschis (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), iar firnisul maroniu roșcat (Munsell 2,5 YR, 5/4 reddish brown). Piesa a fost descoperită în 2012 (S-

²⁷ H.V. Baumann, *Ceramica terra sigillata de la Noviodunum*, în "Peuce", s.n., VI, 2008, p. 238, pl. 4; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 162, pl. XXIX.

²⁸ D. Isac, *op. cit.*, p. 472, nr. 3, pl. I/3; G.B. Rogers, *Poteries sigillees de la Gaule centrale. II. Les potiers*, vol. I–II, în "Revue Archeologique Sites", hors-serie no. 40, Lezoux, 1999; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 185, pl. XXIX.

34, CA1, -0,60 m). Acest fragment ceramic poate fi atribuit centrelor din Gallia de Est, mai precis atelierului de la Rheinzabern.

Se cunoaște că în secolul III d.Chr., după încetarea producției de la Lezoux, din Gallia Centrală, în Dacia romană s-a importat masiv din centrele est-galice de la Rheinzabern și Westendorf²⁹.

Drag. 37

10. Bol Drag. 37 (**Pl. X**): fragment, fund de castron cu perete, peretele având pe suprafața lui două registre decorative. Primul registru de la bază reprezintă o ghirlandă cu flori deschise orientate spre stânga, acest registru fiind despărțit de următorul registru decorativ de un șnur perlat. Cel de-al doilea registru reprezintă tot un motiv vegetal, care nu poate fi deslușit prea bine. Dimensiuni: L=5,8 cm, LA=4,8 cm, G=0,8 cm. Pasta este fină și omogenă, roșu deschis (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), cu un firnis maroniu roșcat (Munsell 2,5 YR, 5/4 reddish brown). Piesa a fost descoperită în 2012 (S-18, CA2, -0,80 m). Această piesă, după decorul floral păstrat, poate fi atribuită stilului mai multor meșteri olari din Gallia de Sud care au lucrat în atelierele de la La Graufesenque și Banassac. Îi putem numi pe BIRAGILVS, FLORVS, MERCATO și NATALIS.

Astfel, vasele decorate de acești meșteri sau mai precis activitatea atelierelor sud-galice, se pot data din perioada ultimilor ani de împărat ai lui Domițian, până după moartea împăratului Traian (90-120 d.Chr.). Această cronologie coincide cu perioada de început a castrului de la Râșnov, imediat după cucerirea Daciei de către romani³⁰.

Drag. 37

11. Bol Drag. 37 (**Pl. XI**): fragment de fund de castron cu perete, acesta având în partea superioară un decor floral și vegetal, în mijlocul căruia se află un cerb în alergare, într-o poziție maiestuoasă cu capul și coarnele. Dimensiuni: L=7,5 cm, LA=9,3 cm, G=0,10 cm. Pasta este roșu deschis (Munsell 2,5 YR, 6/8 light red), având un slip roșu lucios (Munsell 10 R, 6/8 red). Piesa a fost descoperită în 2013 (S -20, CA2, -0,80 m).

După calitatea pastei și frumusețea decorului, păstrate impecabil, această piesă executată în atelierul de la Lezoux, Gallia Centrală, datează de pe la mijlocul secolului II d.Chr., în timpul împăratului Antoninus Pius³¹. Este posibil ca meșterul decorator să fie ALBVCIVS.

CATALOGUL CERAMICII *TERRA SIGILLATA* LOCALE

A. *Terra Sigillata* cu decor în relief

Drag. 37

12. Bol Drag. 37 (**Pl. XII, XIII, XIV, XV**): patru fragmente dintr-un vas cu decor, descoperite în trei campanii de săpături. Vasul este întregibil pe o latură, completându-se decorul până jos.

²⁹ D. Isac, *op. cit.*, nr. 38, pl. VI; D. Gruia, *op. cit.*, p. 87, pl. I, poz. 1-4; H.V. Baumann, *op. cit.*, p. 243, pl. 9.

³⁰ Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 162, pl. XXIX; H.V. Baumann, *op. cit.*, p. 238, pl. 4.

³¹ D. Isac, *op. cit.*, p. 472, nr. 3, pl. I/3; G.B. Rogers, *op. cit.*, p. 94; Viorica Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 185, pl. XXIX; H.V. Baumann, *op. cit.*, p. 223-226, pl. 6-8.

Pasta este foarte fină, de culoare gălbuie-roșcată (Munsell 5 YR, 7/6 reddish yellow), cu incluziuni de mică. Firnisul folosit este de culoare roșu aprins (Munsell 2,5 YR, 4/8 red); este exfoliat în mare parte.

Decorul începe la cinci centimetri de sub buza vasului, până la bază, sus și jos, de jur-împrejur, fiind câte un brâu floral de tip corinthian. În mijloc arcade cu piloni floralii creează registre unde personaje umane se află în diferite poziții alegorice. Poate fi vorba de dansuri, scene de lupte, însă decorul fiind parțial mățuit nu se poate înțelege prea bine.

Dimensiuni vas întregibil: D=18 cm, d=12,4 cm, H=12 cm.

Fragmentele au fost descoperite în 2011, 2012 și 2013, în S-45, S-34, S-44, adâncimea fiind de -0,60 m.

Drag. 37

13. Bol Drag. 37 (**Pl. XV**): fragment de buză și perete de la un vas de mari dimensiuni, care cu siguranță avea decor, fragmentul de față fiind doar partea lipsă de la acel vas, care în campaniile viitoare cu siguranță va apărea. Pasta fină este gălbuie roșiatică, cu incluziuni de mică (Munsell 5 YR, 7/6 reddish yellow), iar slipul este roșu aprins (Munsell 2,5 YR, 4/8 red), piesa fiind foarte asemănătoare cu cea de mai sus, precum și forma. Este tot o ceramică de Micăsasa care imită foarte bine *sigillatele* vestice.

Dimensiuni: L=7,5 cm, LA=4,5 cm, G=6 mm.

Piesa a fost descoperită în 2013, în martorul dintre S-35 și S-45 (-0,60 m).

Concluzii

Datorită cercetărilor arheologice sistematice începute în anul 2006 și desfășurate până în prezent la castrul roman CVMIDAVA, Râșnov, Brașov, și a studierii materialului ceramic, în speță a *sigillatelor* de import și locale descoperite în barăcile soldaților, putem trage câteva concluzii importante în ceea ce privește vechimea acestui castru, precum și legăturile comerciale dintre cei aflați între zidurile fortificației cu celelalte provincii ale Imperiului.

Terra Sigillata de import este bine reprezentată la castrul roman de la Râșnov, calitatea pastei, precum și frumusețea decorurilor, sunt reprezentative pentru marile ateliere din Gallia Centrală, Gallia de Sud și Gallia de Est.

Vasele *terra sigillata* din fortificația romană de pe malul Bârsei, cum ar fi cele executate prin tehnica barbotinei, vasele lise sau cele cu decor în relief, au fost create de meșteri iscusiți din atelierele consacrate de la Lezoux, La Graufesenque, la Rheinzabern și Westendorf.

Perioadele când au funcționat aceste ateliere și produsele lor au pătruns în provinciile Dunărene ale Imperiului roman, ne ajută foarte mult la datarea castrului și ne fac să înțelegem mai bine stilul de viață al soldaților și ofițerilor romani.

Pe lângă *sigillatele* de import, apar și fragmente de *sigillate* locale, exemplul cel mai concludent fiind vasul aproape întregibil prezentat în planșele XII-XV, un bol tip Dragendorff 37, care după calitatea pastei, motivele florale, decorul în relief, precum și adâncimea stratigrafică unde a fost descoperit, ne face să concluzionăm că este un vas de *terra sigillata* aparținând secolului al III-lea d.Chr., executat în atelierul de la Micăsasa.

Cu siguranță cercetările arheologice viitoare vor aduce pe masa specialiștilor și alte fragmente ceramice sau, de ce nu, și vase întregibile de *terra sigillata*, care să ne ajute să înțelegem mai bine modul de viață dintr-un castru al unor trupe auxiliare, care au trăit și luptat la această frontieră dintre Imperiu și Barbaricum.

Bibliografie:

BAUMANN, H.V., *Ceramica terra sigillata de la Noviodunum*, în "Peuce", s.n., VI, 2008.

BEMONT, Collete, JACOB, Jean-Paul (eds.), *La terre sigillee gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations*, în "Documents d'Archeologie Francaise. 6", Paris, 1986.

BET, Ph., GANGLOFF, R., VERTET, H., *Les productions ceramiques de Lezoux et de la Gaule centrale a travers les collections du Musee archeologique de Lezoux* (63), în "Revue Archeologique Sites", Hors serie no. 32, Avignon, 1987.

BJELAJAC, L., *Terra sigillata u Gornjoj Meziji. Import i radionice Viminacium-Margum (Terra sigillata in Upper Moesia. Import and Viminacium-Margum Workshops)*, Beograd, 1990.

DIMITROVA-MILČEVA, Alexandra, *Terra sigillata und dunnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien)*, Sofia, 2000, p. 131-137.

FABER, A., *Die sudgallische Terra sigillata aus Kastell und Vicus Eining. Zu Beginn des Militarstutzpunkts*, în "Bayerische Vorgeschichtsblätter" (BVBl), 58, 1993, p. 99-122.

FODOREAN, Florin Gheorghe, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star Publishing House, 2006.

GABLER, D., *Adatok az Italiai barbotinos sigillatak kerdesehez (Contribution of the question of Italian Terra Sigillata decorated en barbotine)*, în "Arrabona", 6, 1964, p. 5-17.

GRUIA, Daniela, *Terra Sigillata de la Tibiscum. Campania de săpături 1993*, Timișoara, 1994.

ISAC, Dan, *Importuri de terra sigillata la Napoca*, în "Acta Musei Napocensis", XVII, 1980.

KANDLER-ZOCHMANN, C., *Terra Sigillata der Grabungskampagne, 1993*, în M. Kandler (ed.), "Das Auxiliarkastell Carnuntum 2", Forschungen seit 1989, Wien, 1997.

LUDOWICI, Wilhelm, *Katalog VI meiner Ausgrabungen in Rheinzabern 1901-1914. Tafelband*, Darmstadt, 1942.

MEES, Allard W., *Modellsignierte Dekorationen auf sudgallischer Terra Sigillata, Forschungen und Berichte zur Vor- und Fruhgeschichte in Baden-Wurttemberg*, Band 54, Stuttgart, 1995.

NICOLIĆ-ĐORĐEVIĆ, Snežana, *Antička Keramika Singidunuma. Oblici Posuda*, în M. Popović (ed.), "Singidunum", 2, Beograd, 2000, p. 11-24.

PFERDEHIRT, Barbara, *Die romische Okkupation Germaniens und Ratiens von der Zeit des Tiberius bis zum Tode Trajans. Untersuchungen zur Chronologi sudgallischer Reliefsigillata*, în "JRGZM", 33, 1986, p. 221-320.

POPILIAN, Gheorghe, *Ceramica de tip terra sigillata de import descoperită la Enoșești-Acidava (jud. Olt)*, în "Arheologia Olteniei", 9, Craiova, 1993.

RIKEN, Heinrich, *Die Bilderschusseln der romischen Topfer in Rheinzabern. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI der Ausgrabungen von Ludowici, W., in Rheinzabern 1901-1914*, Bearbeitet von Charlotte Fischer, MRK 7, Bonn, 1963.

ROGERS, G.B., *Poteries sigillees de la Gaule centrale. II. Les potiers*, vol. I-II, în "Revue Archeologique Sites", hors-serie no. 40, Lezoux, 1999.

RUSU-BOLINDEȚ, Viorica, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007.

IDEM, *Tardo-italica Terra Sigillata from Roman Dacia*, în vol. Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac (eds.), "Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis", Bibliotheca Musei Napocensis, XXI, Cluj-Napoca, 2004, p. 412-434.

OSWALD, F., PRYCE, T.D., *Introduction a l'etude de la ceramique sigillee*, în "Revue Archeologique Sites", hors-serie, no. 11, Avignon, 1984.

VERNHET, A., *Centre de production de Millau. At. de La Graufesenque*, în "Documents d'Archeologie Francaise. 6", Paris, 1986, p. 96-103.

WEBSTER, P., *Roman Samian Pottery in Britain. Practical Handbook in Archaeology no. 13. Council for British Archaeology*, York, 1996.

Lista planșelor:

Pl. I – *Terra Sigillata* în tehnica barbotinei, produsă în atelierele Galliei de Sud, bol Dragendorff 35/36.

Pl. II – *Terra Sigillata* decorată în tehnica barbotinei, produsă în atelierele Galliei de Sud, bol Dragendorff 35.

Pl. III – *Terra Sigillata* decorată în tehnica barbotinei, produsă în atelierele Galliei de Sud, bol Dragendorff 35/36.

Pl. IV – *Terra Sigillata*, lisă, atelier nedeterminat, bol Dragendorff 27.

Pl. V – *Terra Sigillata*, lisă, atelier nedeterminat, farfurie Dragendorff 18/31.

Pl. VI – *Terra sigillata* cu decor în relief, Gallia de Sud, atelier Banassac bol Dragendorff 37.

Pl. VII – *Terra Sigillata* cu decor în relief, Gallia Centrală, atelier Lezoux, bol Dragendorff 37.

Pl. VIII – *Terra Sigillata* cu decor în relief, Gallia Centrală, atelier Lezoux, bol Dragendorff 37.

Pl. IX – *Terra Sigillata* cu decor în relief, Gallia de Est, atelier Rheinzabern, bol Dragendorff 37.

Pl. X – *Terra Sigillata* cu decor în relief, Gallia de Sud, atelier Banassac, bol Dragendorff 37.

Pl. XI – *Terra Sigillata* cu decor în relief, Gallia Centrală, atelier Lezoux, bol Dragendorff 37.

Pl. XII – *Terra Sigillata* locală, cu decor în relief, atelier Micăsasa, bol Dragendorff 37.

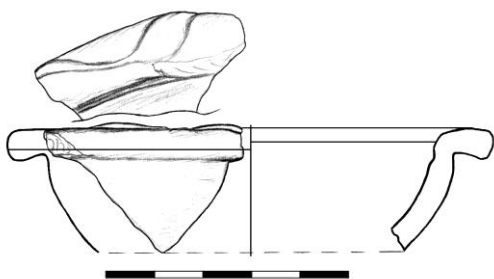
Pl. XIII – *Terra Sigillata* locală, cu decor în relief, atelier Micăsasa.

Pl. XIV – *Terra Sigillata* locală, structura cristalină a vasului cu decor în relief, atelier Micăsasa, bol Dragendorff 37.

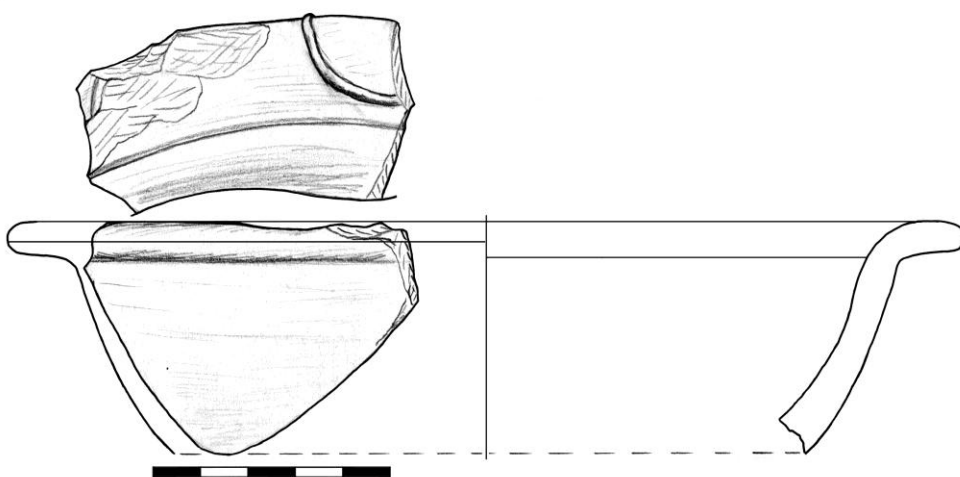
Pl. XV – *Terra Sigillata* locală cu decor în relief, atelier Micăsasa, bol Dragendorff 37.

Pl. XVI – *Terra Sigillata* locală, atelier Micăsasa, bol Dragendorff 37.

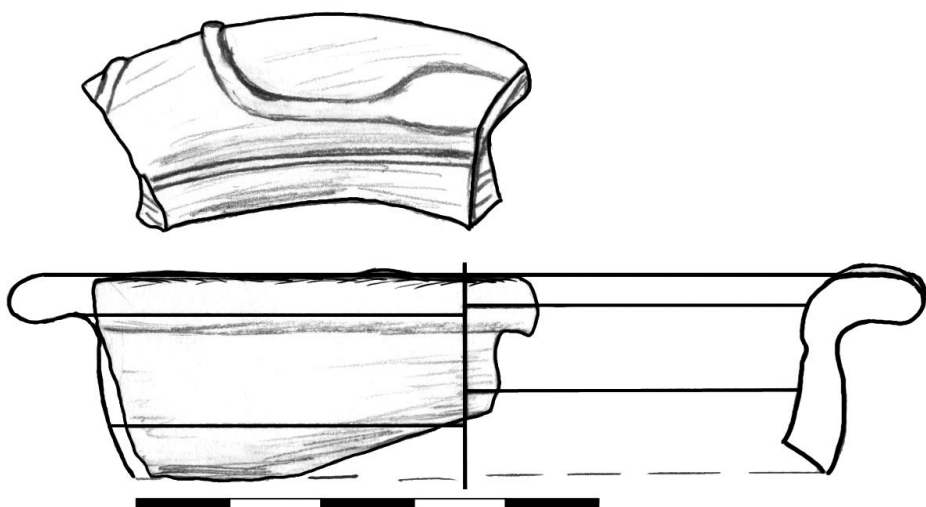
Pl. XVII – Vedere aeriană a castrului roman de la Râșnov, peste care s-a suprapus investigația GPR din 2015.

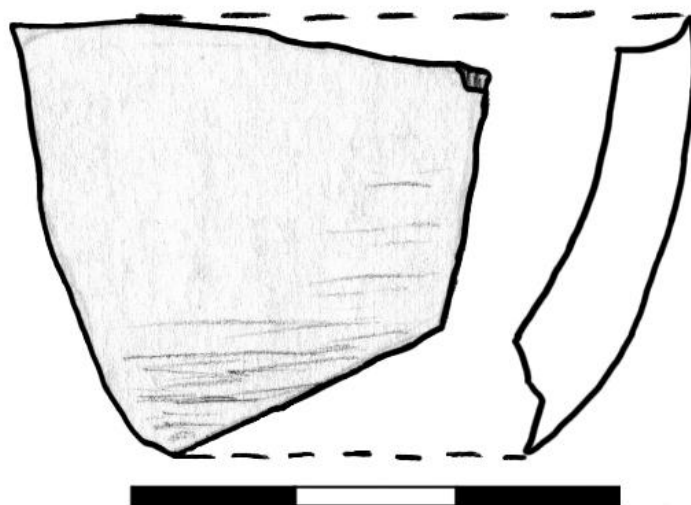
Pl. I.

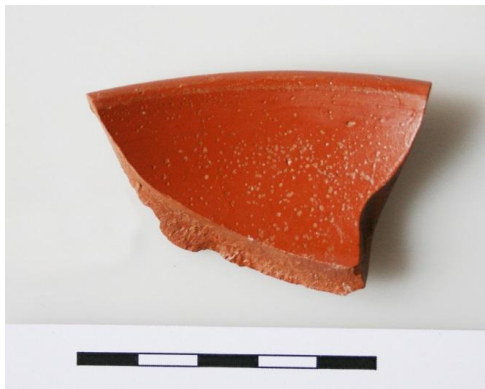
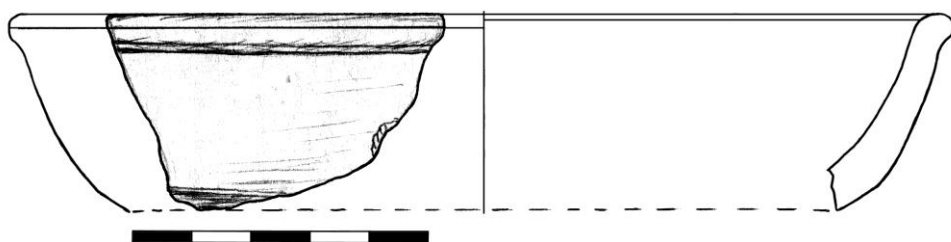
Pl. II

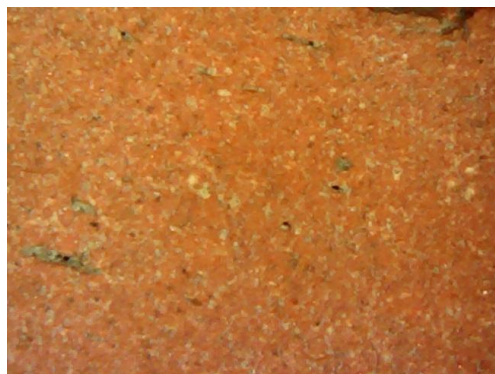
Pl. III

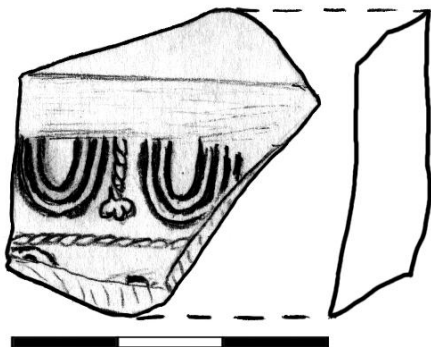
Pl. IV

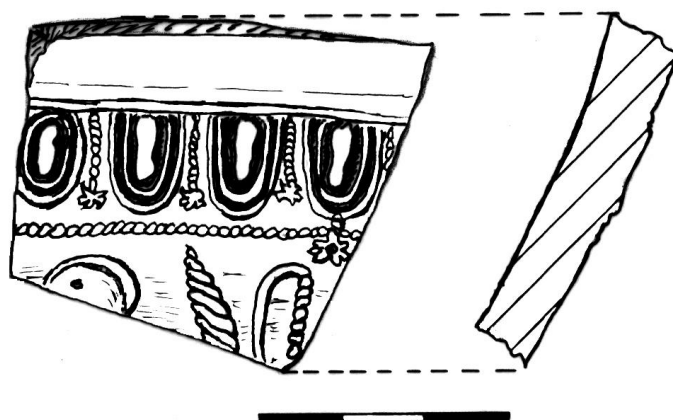
Pl. V

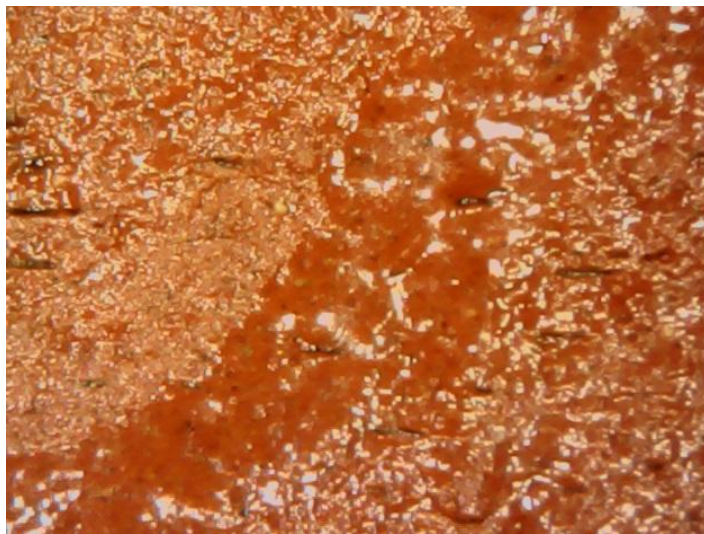
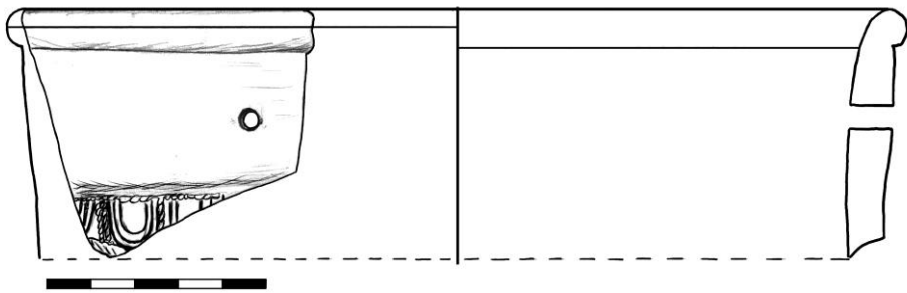
Pl. VI

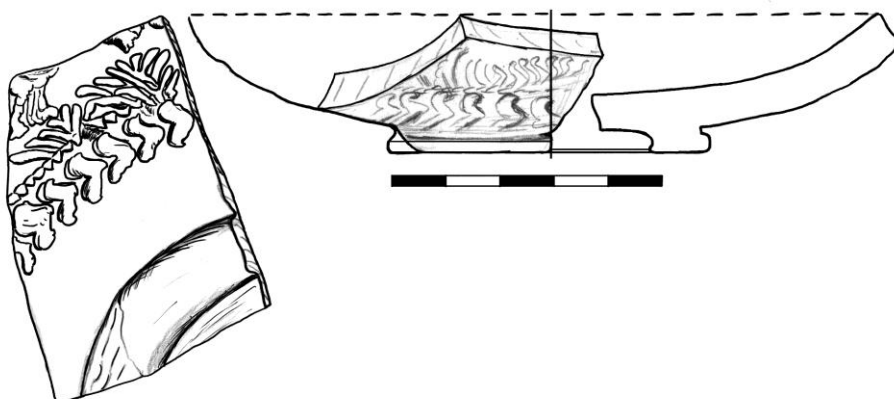
Pl. VII

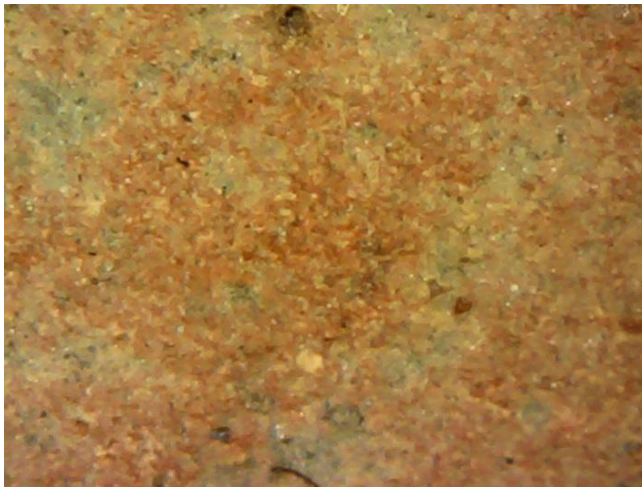
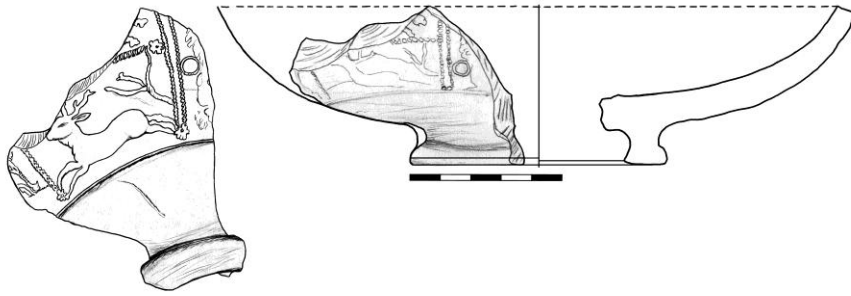
PL. VIII

Pl. IX

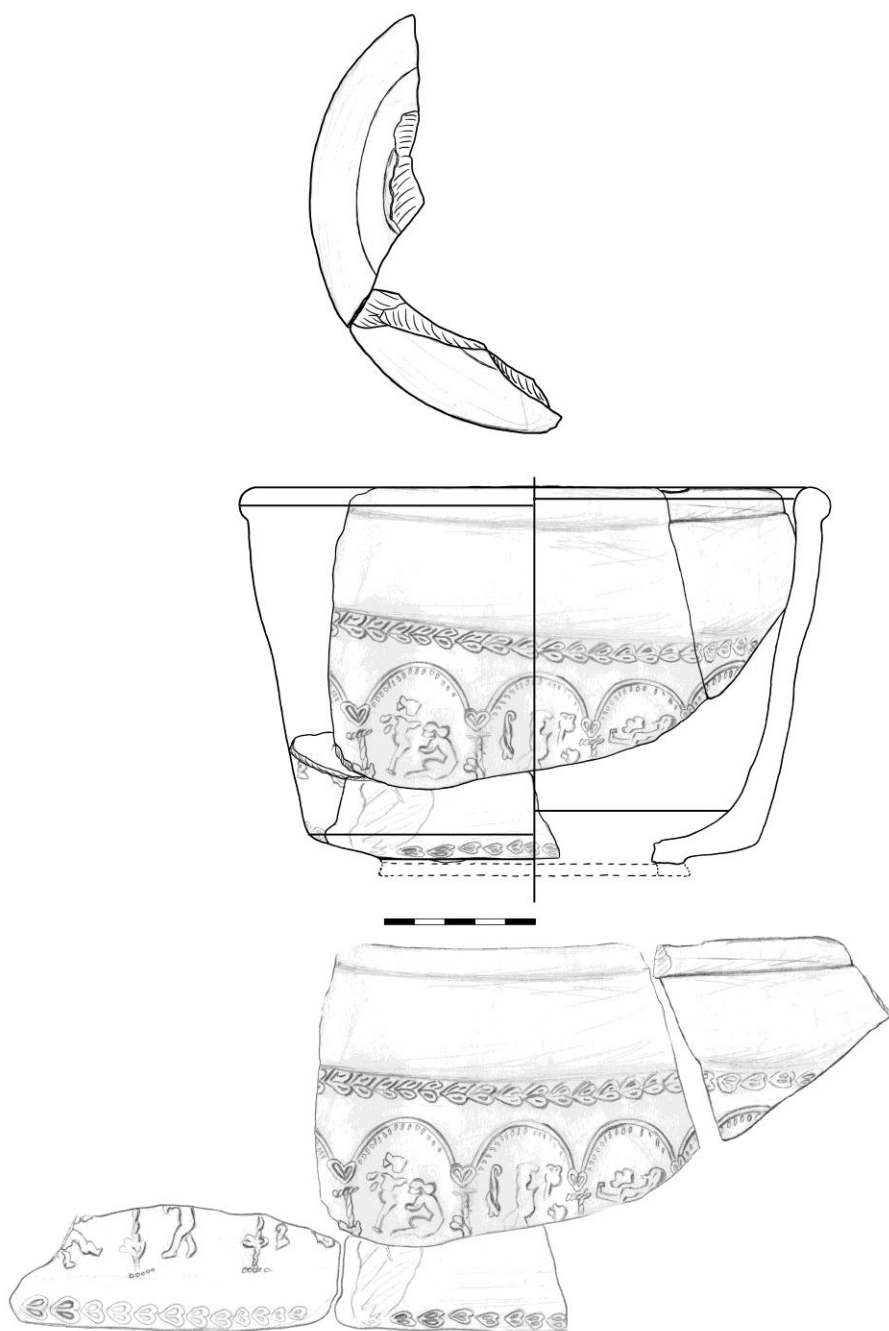

Pl. X

Pl. XI

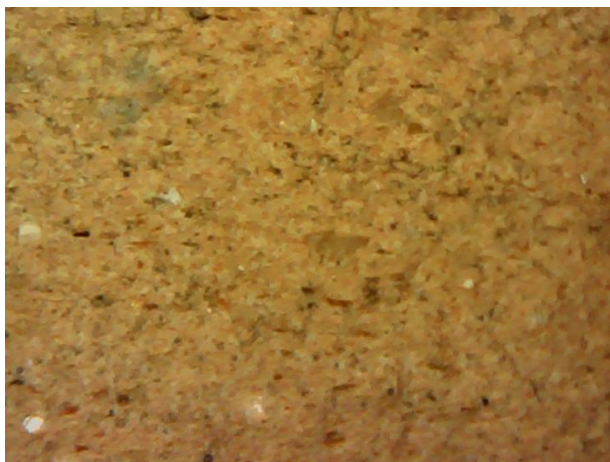
166

Pl. XII

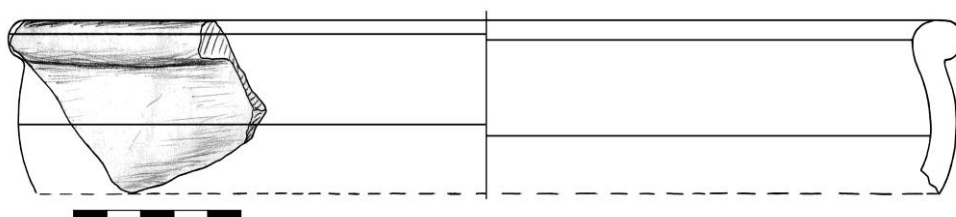
Pl. XIII

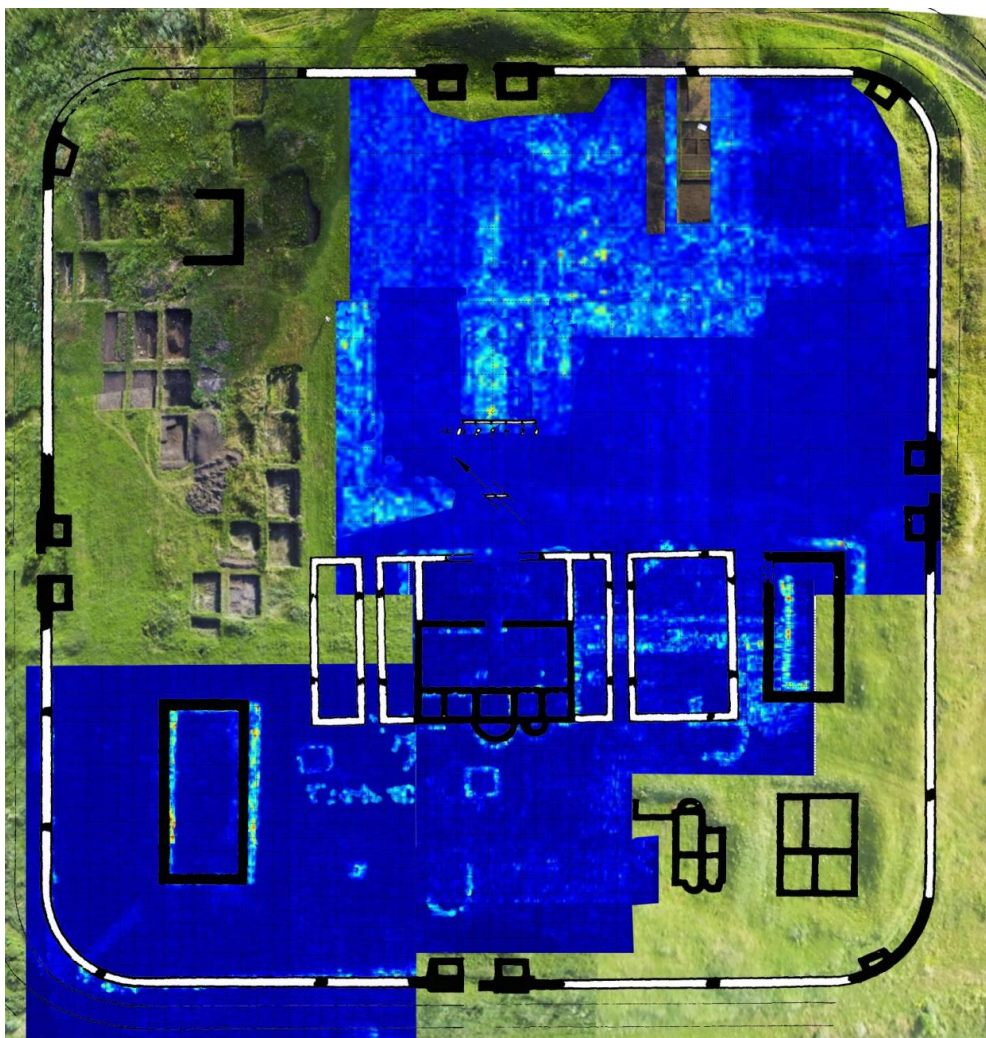
Pl. XIV

Pl. XV

Pl. XVI

Pl. XVII

GALLIENUS, L'APOGÉE DU DÉCLIN OU UN NOUVEAU DÉBUT ?

MIHAI CHIRIAC

cronistudentroman@yahoo.com

Liceul Teoretic "Stephan Ludwig Roth"

Școala Gimnazială "Hermann Oberth" – Mediaș

GALLIENUS, THE APOGEE OF THE FALL OF ROMAN EMPIRE OR A NEW BEGINNING ?

ABSTRACT

This article is concerning about the reign of Gallienus (Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus), who ruled the Roman Empire with his father Valerian from 253 to 260 and alone from 260 to 268. He ruled during the Crisis of the Third Century that nearly caused the collapse of the roman world. While he won a number of military victories, he was unable to prevent the secession of important provinces. In our study we discuss about the Gallienus military, administrative and financial policy, about the military orientation of his government and his emperorship and about the Gallienus religious policy. We think that the militay reforms and strategical measures took by this bad emperor (so-called by Historia Augusta) saved the roman empire and prepared it for the important Period of Tetrarhy.

Keywords: Gallienus, reform, roman army, Roman Empire, secession.

L'époque de l'empereur Gallienus est recueillie, même au XVIII-ème siècle¹, par le monde historique comme l'apogée de la décadence du monde romain, une époque où les attaques des populations migrants (d'habitude germaniques), mais aussi les usurpations des généraux déloyaux, se sont enchaînées et la personne de l'empereur en titre de Rome était totalement dépassée par la situation catastrophique avec laquelle il se confrontait. Mais il y aura celle-ci la véritable image d'un empereur incapable et corrompu, saisi d'avidité et profondément immoral, selon la majorité des sources impériales, ou plutôt un habile homme politique, qui a essayé, avec réserve ou en grande mesure, et a réussi accomplir les plus profondes crises dont s'est confrontées aucun César romain jusqu'à lui ? Cet étude se propose trouver une réponse, autant objectivement possible, dans la mesure nous permettent les sources historiographiques, épigraphiques ou archéologiques.

L'origine et la carrière politique de Gallienus. Son image dans les chroniques de l'époque

Les sources biographiques concernant la personne de l'empereur Gallienus et sa carrière politique sont rares et laconiques. Ainsi, selon les informations de l'historien romain Pseudo Aurelius Victor, Gallienus s'était né en 218, étant, comme

¹ Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, vol. I, București, Editura Minerva, 1976, p. 182-198.

toute sa famille, d'origine italique, falisque-etrusque². Son essor politique a été lié, irrémédiablement et logiquement, de celui de son père, *Publius Liciniu Valérianus*, proclamé *impérator* par les troupes de Rhaetia, entre le 29 août et le 23 octobre 253, moment où Gallienus avait reçu le titre d'*Augustus*³, à l'âge de 35 ans⁴. Mais quelle est l'image offerte par les sources de l'époque concernant cet empereur romain, qui a eu la malchance conduire l'Empire dans une des plus difficiles époque historique de son existence ? Au sujet du début de son règne, Eutropius considère que celui-ci a eu une Principauté bienfaisant, équilibré, se distinguant par des actes dignes d'être mentionnées en Gaule et Illyricum, conquérant les usurpateurs Ingennus et Trebellianus⁵. *Long temps calme et tranquille*. Après, ayant en vue la grave crise politique due à l'empereur Valérien qui se fait prisonnier, Gallienus apparaît dans les sources de l'époque comme un César dépassé des événements, incapable⁶ - chez Aurelius Victor, apathique, dépravé et dédié aux plaisirs sensuels impropres à un empereur -, chez Eutropius⁷, et son image n'est pas du tout changée environ l'an 400⁸ - *Historia Augusta*⁹.

Au retour à la tradition littéraire de nos sources, il faut mentionner le fait que celle-ci présente une forte teinte sénatoriale¹⁰. On peut l'observer autant dans la description de l'autorité du Sénat, assez souvent exagérée, mais aussi concernant les descriptions et les jugements de la réalité et des problèmes politiques de l'époque, par exemple les relations de l'empereur Gallienus avec le Sénat ou la vision du rôle de l'armée comme facteur de décision¹¹. On a essayé d'entamer trois aspects de la politique de Gallienus: son attitude envers le christianisme, les réformes administra-

² Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002, p. 433; Mihai Gramatopol, *Portretul roman în România*, București, Editura Meridiane, 1985, p. 165.

³ E. Cizek, *op. cit.*, p. 433; idem, *Eutropius*, București, Editura Paideia, 2008, p. 124.

⁴ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 165.

⁵ Eutropius, *Breviarum ab Urbe condita*, traducere de Gh.I. Șerban, Brăila, 1997, IX, 8, 1, le décrit au début de son règne comme: *Longtemps aimable et calme*.

⁶ Aurelius Victor, *Epitomae De Caesaribus. A Booklet about the style of life and the manners of the Imperatores*, translated by Thomas M. Banchich Canisius College Translated Texts, Number 1 Canisius College. Buffalo, New York, 2009, 2nd edition, 33-3 dit à propos de lui: "(...) il a apporté l'état romain près du naufrage, avec son fils Saloninus, auquel il a donné le titre de Caesar, ainsi que les Goths, qui s'étaient avancés librement par la Trace, ont occupé la Macédoine, l'Achaïa et les territoires voisins avec l'Asie, les Parts la Mésopotamie, l'Orient a été dominé par les Latrons et d'une femme, la foule des Alamans ont occupé l'Italie, les peuples des Francs, après le pillage de la Gaule, ont dévasté la cité de Tarrace, puis, dans un moment favorable aux bateaux, quelque-unes sont entrés jusqu'en Afrique et on a perdu au-delà d'Istros ce que Trajan avait conquis".

⁷ Eutropius, *op. cit.*, IX, 8,1: "(...) plus tard, dégradant sa vie en toutes sortes de déboches, à cause de cette apathie et désespération il a perdu le contrôle des affaires d'état".

⁸ E. Cizek, *op. cit.*, p. 188-189.

⁹ *Historia Augusta - Istoria Augustă*, traducere de V. Popescu, C. Drăgulescu, București, 1971, 6,7 relate: "(...) pareil il plaisait quand il a perdu les autres parties de l'Empire, comme cela s'aurait produit dans le détriment de ses humbles employés".

¹⁰ Dan Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 189.

¹¹ *Ibidem*.

tives, surtout celles politiques-militaires, mais aussi la sous-nommée *renaissance galliënique*, pour voir si ce César a réalisé en même temps des mesures utiles, vitales pour la sécurité et la sauvegarde de son Empire, ou il a été un empereur immoral, médiocre et totalement dépassé par la situation, selon les sources littéraires de l'époque.

La position envers le christianisme

À la différence de son père Valérien¹² et de Trajan Decius¹³ (249-251), le premier empereur romain tué par le goth Criva, le commandant de l'armée des Barbares, dans la lutte d'Abrittus en 251; Barbares qui avaient persécuté cruellement les chrétiens de tout l'Empire¹⁴, les obligeant autant aux sacrifices rituels payens¹⁵ mais aussi à la privation de la liberté de réunion et la confiscation de leurs biens, ici compris les cimetières sous la menace de la punition martiale¹⁶ (on insiste au sujet de la persécution menée par Valérien); Gallienus est un César tolérant avec ceux-ci, leurs accordant un édit en 260, réitéré en 262, mettant fin aux repressions et aux persécutions impériales, accordant permission presque officiellement au culte chrétien, qui reçoit aussi les fortunes, les cimetières et les lieux de culte¹⁷. Ainsi, selon les remarques d'Eugen Cizek, la tolérance de *facto* du christianisme par Gallienus a eu comme l'effet direct l'augmentation du nombre des chrétiens, dans quelques villes d'Orient ceux-ci devenant majoritaires¹⁸. On souligne le fait que l'empereur Valérien a donné deux édits antichrétiens, en 257 et 258, dont le but déclaré a été celui de l'annihilation des chrétiens aristocrates, donc les représentants des élites chrétiennes, soit sénateurs, chevaliers ou autre *paroissiens*, qui détenaient des importantes fonctions dans l'administration impériale¹⁹. Selon les remarques de l'historien A. Husar²⁰, il paraît que le but de la persécution était la situation prospère de l'Eglise chrétienne et de beaucoup de chrétiens, dans une époque où l'Empire avait besoin des grandes sommes liquides pour solutionner les problèmes politiques, économiques même sociales, qui menaçaient sa désintégration.

D'ailleurs les historiens ecclésiastiques le considèrent toujours coupable, aussi bien que Valérien, tenant compte des raisons économiques de la persécution

¹² La politique antichrétienne de l'empereur, Marie-Francoise Baslez, *Persecuțiile în anti-chitate. Victime, Eroii, Martiri*, București, Editura Artemis, 2009, p. 324-330.

¹³ L'Édit de l'empereur Trajanus Decius (249-251) a été donné en automne de l'an 249, mais la persécution a commencé en janvier 250 à Rome, en février à Smyrna, en avril à Cartage et Alexandrie. Les effets de la persécution antichrétienne de ce César sont largement abordés par Marie-Francoise Baslez, *op. cit.*, p. 304-324; Adrian Husar, *Gesta Deorum Per Romanos*, vol. II, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 2003, p. 168-169.

¹⁴ E. Cizek, *op. cit.*, p. 489; Claudio Rendina, *Papii. Istorie și Secrete*, București, Editura BIC ALL, 2007, p. 63.

¹⁵ M.-Fr. Baslez, *op. cit.*, p. 304-324, 326-327.

¹⁶ *Ibidem*, p. 328.

¹⁷ E. Cizek, *op. cit.*, p. 489; A. Husar, *op. cit.*, p. 169-170; Cl. Rendina, *op. cit.*, p. 63; M.-Fr. Baslez, *op. cit.*, p. 331.

¹⁸ E. Cizek, *op. cit.*, p. 490.

¹⁹ A. Husar, *op. cit.*, p. 169-170; M.-Fr. Baslez, *op. cit.*, p. 325.

²⁰ A. Husar, *op. cit.*, p. 170.

des chrétiens, Macrian, le ministre des finances. Au sujet des persécutions antichrétiennes initiées par Trajan Decius, plusieurs spécialistes considèrent que celui aurait voulu l'élimination de la religion chrétienne depuis l'an 249, quand ordonne la restauration de la paix des dieux *pax deorum*, commençant un véritable *restitutio sacrorum*. Ainsi il envoie un édit impérial à tous les habitants du monde romain d'offrir des sacrifices aux divinités locales, ouvrant des registres spéciaux pour enregistrer ces rituels, en échange des certifications nommées *libelli*, qui attestaient l'accomplissement des exigences impériales²¹. Seulement en Egypte ont été découverts 44 *libelli* à Alexandria, pendant des recherches archéologiques en 1988²², à Antiochie ou à Césarée ont été découvertes 22 d'attestations, pour chaque résidence²³.

Mais c'est très curieux que les Juifs sont exemptés de ces offrandes en échange d'une surtaxe imposée à leur fortune, mais les chrétiens sont terriblement persécutés²⁴. Voilà la description de Dionyse d'Alexandrie de l'atmosphère du milieu des chrétiens alexandriens au moment de l'annonce de l'édit: "*Plusieurs des désignés se sont présentés par peur, pendant que des autres, qui étaient employés d'état, étaient mis à l'écart de leur lieu de travail et, en fin, des autres étaient élevés même par des voisins et des amis. Appelés, ils s'approchaient apporter des infames et impures offrandes, des uns pâles et tremblants non comme les gens qui vont offrir des sacrifices, mais comme si eux-même auraient été des victimes apportées aux idoles, ainsi ils étaient humiliés par tout le monde qui restaient à proximité, car ainsi on se révéla leur lâcheté autant devant la mort et au sacrifice*"²⁵. Ainsi à 29 mars 250 le pape Fabianus est martyrisé, et plusieurs d'autres chrétiens fidèles ont subi la même fin tragique. L'Édit donné par l'empereur Trajan Decius (249-251) a été promulgué pendant l'automne de l'an 249, mais la persécution réelle a débuté en janvier 250 à Rome, en février à Smyrna, en avril à Cartage et à Alexandrie²⁶. Habituellement ce *libelli* était une attestation impériale où le chrétien impliqué, complétait une déclaration d'offre des sacrifices non seulement aux dieux traditionnels, mais aussi à l'empereur²⁷; se transgressant ainsi deux perceptions chrétiennes inacceptables. Quelques historiens considèrent que de nombreux chrétiens ont été tués devenant ainsi *lapsi* ou *apostates*, de nombreux chrétiens considèrent cette *supplicatio* dédiée aux dieux soit seulement une formalité patriotique²⁸ (les chrétiens de Cartage ou de Smyrna), et des autres considèrent que les sources chrétiennes exagèrent intentionnellement l'ampleur des persécutions, parmi ceux-ci se comptent les historiens ecclésiastiques Eusebius et Lactantius, parce qu'à Rome seulement deux

²¹ E. Cizek, *op. cit.*, p. 489.

²² M. Roldanus, *The Church in the Age of Constantine*, New York, 2006, p. 12.

²³ *Ibidem*, p. 12.

²⁴ E. Cizek, *op. cit.*, p. 489.

²⁵ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, vol. II, traducere de J.E.L. Oulton și H.J. Laylor, Harward, 1942, VI, 41, 11.

²⁶ M.-Fr. Baslez, *op. cit.*, p. 304-324; A. Husar, *op. cit.*, p. 168-169.

²⁷ Grafton Milne, *A history of Egypt under Roman Rule*, London, 1913, p. 76.

²⁸ Will Durant, *Civilizații istorice, volumul IX. Cezar și Hristos. Imperiul. Începuturile creștinismului*, București, 2003, p. 266.

clériques ont été martyrisés, du totale de quarante de l'Église locale²⁹. Pendant le mois d'avril de l'an 251 la persécution de Decius s'est arrêtée, l'édit étant annulé³⁰. Mais quelle a été la motivation de Gallienus pour cesser la persécution des chrétiens ? Malgré l'impossibilité d'offrir une réponse catégorique, nous sommes d'avis que l'empereur a cessé cette persécution pour ne mettre pas en péril l'unité du monde romain, déjà menacé par une série de conflits politiques-militaires, plus grands ou plus petits, à l'intérieur ou aux frontières de l'empire³¹.

Les réformes réalisées dans le domaine administratif et politique-militaire

L'exclusion des sénateurs des rangées de l'armée romaine n'a pas été initiée juste par Gallienus³², mais la rupture totale entre les sénateurs et l'armée, c'est à dire leurs éloignement du cercle des commandements militaires, marquait plus profondément la rupture avec l'époque précédente du Principauté augusteïque comme système de gouvernement³³. D'ailleurs, selon les observations du professeur Ioan Piso³⁴, les essayes du prince à pénétrer dans la sphère d'influence et la compétence des sénateurs, le soit nommé *impérium*, datent depuis la structure du Principauté. Ainsi Augustus a confié l'Égypte, déjà après son occupation pendant l'an 30 a.Chr., après la bataille d'Actium du 3 septembre 31 a.Chr., à un chevalier nommé Aurelius Galba, auquel il a équivalé la dignité avec celle d'un proconsul par un décret impérial³⁵. Comme ça les légions d'Égypte seront commandées par des préfets pas par des sénateurs³⁶; pendant l'empereur Commodus, Perennis, le préfet des gardes prétoriennes, a essayé changer les legs sénatoriaux de la tête des légions de la Britannie avec des chevaliers³⁷.

Le règne de Septimius Severus en a été décisive, car l'empereur a nommé au commandement de la nouvelle province Mésopotamie un préfet de l'ordre équestre au lieu d'un préfet consulaire et au commandement des trois légions partes il a nommé toujours des chevaliers³⁸. En plus, le fondateur de la dynastie des Sévères prendra une autre mesure radicale: il va nommer, pour les lieux vacantes des provinces sénatoriales des procureurs de la finance (Finanprokuratoren) aux lieux

²⁹ M.-Fr. Baslez, *op. cit.*, p. 317.

³⁰ W. Durant, *op. cit.*, p. 266.

³¹ A. Husar, *op. cit.*, vol. I, Târgu Mureș, 1999, p. 184.

³² Avant Trajan (98-117) a développé les attributions et l'influence des chevaliers au detriment des sénateurs dans la vie politique (A. Husar, *op. cit.*, p. 124-126) et Septimius Severus (193-211) a recouru à l'exclusion partielle des sénateurs de la vie militaire (*Ibidem*, p. 164-165).

³³ A. Husar, *op. cit.*, p. 183.

³⁴ Ioan Piso, *Zur Reform des Gallienus anlässlich zweier neuer Inschriften aus den Lagerthermen von Potaissa*, p. 125-147, în "Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik", Band 29, Wien, 2014, p. 131.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 132.

des légations de légion des sénateurs³⁹. Au retour à la réforme de Gallienus, A. Husar considéra que celui a représenté l'éloignement de la classe sénatoriale du centre du pouvoir politique et leurs remplacement avec l'ordre équestre, où vont se retrouver, depuis ce moment, une grande partie de plus importants hauts officiers et des fonctionnaires de l'administration impériale⁴⁰. Ainsi, depuis l'année 262, au commandement des légions seront nommés des militaires professionnels, membres importants de l'ordre équestre, retrouvés dans les documents épigraphiques avec le titre de *vir egregius*⁴¹, mais d'importants changements auront lieu aussi dans le cadre des gouverneurs des provinces, le principal atout de l'ordre sénatorial⁴².

Selon les remarques de E. Cizek⁴³, la seule source littéraire antique d'Aurelius Victor, qui fait un rapport à cette réforme, attribue la cause de ce changement au peur de l'empereur de voir le pouvoir aux mains de l'élite sénatoriale, qu'elle le considérerait (ayant raison) le principal adversaire politique de la famille impériale, ainsi la mesure légiférée a eu le but de diminuer l'influence politique⁴⁴. Par conséquent, le légat de légion sera remplacé par un préfet, probablement par un *prae-fectus castrorum*, qui porte le titre honorifique d'*agent vice legati*, c'est à dire celui qui actionne au lieu du légat⁴⁵. Un exemple d'*agens vice legati* est celui de Marcus Publicanus Rhenus attesté dans le castrum de Potaissa, qui élève deux inscriptions votives à l'honneur d'Aesculap, d'Hygée et de la Fortune⁴⁶. Les inscriptions analysées relèvent le fait que les derniers *legati legionis* à Noricum, Tracie ou Arabie⁴⁷ dattent d'avant l'an 262, seulement les provinces proconsulaires d'Afrique de nord et d'Asie sont conduites par des sénateurs⁴⁸. Pendant que Valérien est engagé dans les luttes contre les Perses, qui se termine tragiquement pour lui (il est vaincu et capturé à la suite d'une trahison et soumis à un honteux esclavage⁴⁹ par Shapur I (241-272), le roi sassanide de la Perse, à la suite de la bataille d'Édessa de 259-260⁵⁰; son fils

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ A. Husar, *op. cit.*, p. 183.

⁴¹ Alexandru Madgearu, *Împăratul Galerius*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 23; E. Cizek, *op. cit.*, p. 436.

⁴² E. Cizek, *op. cit.*, p. 436, 437.

⁴³ Aurelius Victor, *op. cit.*, p. 33-34.

⁴⁴ E. Cizek, *op. cit.*, p. 437.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Mihai Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa. The inscriptions of the Legionary Fortress of Potaissa*, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 55. Relatif à cette inscription le prof. univ. dc. doc. Ioan Piso a émis une nouvelle interprétation, celle que l'inscription est dédiée à l'empereur Aemilianus et le nom du chevalier aurait été Marcus (Aurelianus) Publicianus Rhesus. Pour détails voir Ioan Piso, *op. cit.*, p. 125-129.

⁴⁷ E. Cizek, *op. cit.*, p. 437.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ E. Cizek, *Eutropius*, p. 125. Quelques sources considèrent que Shapur a transformé Valérien en petite chaise, se grimpant sur son dos pour monter à cheval (E. Cizek, *op. cit.*, p. 124-125).

⁵⁰ Dumitru Tudor (coord.), *Enciclopedia antichității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 799; Horia C. Matei, *Enciclopedia antichității*, București, Editura Mero-nia, 1995, p. 308-309, 338; A. Husar, *op. cit.*, p. 182. D'ailleurs les importantes victoires obtenues par Shapur I devant les empereurs romains Gordian III (238-244), Filip l'Arab

Gallienus réalise plusieurs réformes militaires, qui mènent à la création d'une armée mobile, de manœuvre, où la cavalerie a un essentiel rôle⁵¹. Par la suite il s'est produit une transformation radicale dans la stratégie romaine, qui réside au passage à une défense élastique, de profondeur, dont le but n'était plus seulement d'assurer étanchement la sécurité et la paix des citoyens romains, mais surtout la survivance de l'empire perçue comme un organisme territorial unitaire⁵². Ainsi l'objectif général des réformes militaires de ce César a été celui d'augmenter la mobilité de l'armée romaine par la création d'un corps de cavalerie autonome inspiré de l'efficace modèle perse-sassanide⁵³. Ce corps de cavalerie était conduit par le général Auréolus⁵⁴, d'origine traco-romaine, et les militaires nommés *equites promoti*, respectivement *equites scutari* étaient directement subordonnés à l'empereur⁵⁵. Relativement à l'origine d'Auréolus, P. Hugel⁵⁶ considère que celui-ci était originaire de Dace et qu'il a suivi une carrière ascendante parcourant toutes les étapes de la carrière militaire du simple soldat (*dux equitum*) au plus haut grade dans l'armée de Gallienus. Pendant août-septembre 268 il va comploter, à côté d'autres cadres militaires supérieures à l'assassinat de Gallienus, pendant le siège de la ville Milan, mais à peu de temps en septembre 268 il sera vaincu par Claudius II le Goth (268-270) et après il est tué par ses propres soldats⁵⁷. Cette innovation stratégique, très viable, a représenté le prototype de la nouvelle armée, qui va se constituer par la suite des réformes de Dioclétien (284-305) et de Constantin le Grand (306-337)⁵⁸, et la réserve de cavalerie, sous la commande du général Auréolus⁵⁹, qui a été installée en 259 à Mediolanum, à la moitié de la distance d'entre la frontière rhénane et celle danubienne. Dans ce but Gallienus augmentera le nombre de chevaliers des légions de 120 à 721⁶⁰. Une autre réforme militaire a prévu la création de quelques vexillations ou détachements de 1000 militaires, chacun recruté de diverses régions, pour être envoyés dans des divers points importants, même vitales, comme ceux de Lychnidus ou Aquiléea⁶¹, Aquincum ou Sirmium, selon les remarques de A. Madgearu, pour défendre l'empire, qui utilisait pour base d'opérations en Pannonie et la Moesie l'important noeud de liaison de Poetovio, situé sur le chemin qui liait la Pannonie d'Italie, dans la zone où une attaque barbare aurait pu être conquérant y

(244-249) et Valérien (253-260) vor représenter le sujet des imposants bas-reliefs sculptés en roche à Naqs-i Rostam, connus aussi sous le nom de Res Gestae Divi Saporis (H.C. Matei, *op. cit.*, p. 309).

⁵¹ A. Husar, *op. cit.*, p. 132.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 182-183; Al. Madgearu, *Istoria militară a Daciei postromane 275-614*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 23; idem, *Împăratul Galerius*, p. 22.

⁵⁴ Al. Madgearu, *Istoria militară*, p. 23.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁶ Peter Hugel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 167.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 167; A. Husar, *op. cit.*, p. 187.

⁵⁸ Al. Madgearu, *Împăratul Galerius*, p. 22.

⁵⁹ D. Ruscu, *op. cit.*, p. 206.

⁶⁰ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 22.

⁶¹ Idem, *Istoria militară*, p. 23; idem, *Împăratul Galerius*, p. 22.

compris la Rome⁶². Le concept stratégique se change par la transformation de la défensive d'une sectoriale dans une autre basée, d'une côté, sur les unités militaires d'intervention, d'autre part, sur les concentrations ponctuelles de troupes dans les noeuds de voies de communication, spécialement vers l'Italie⁶³. Dans ce context la modification de la stratégie de l'Empire doit tenir compte de l'apparition d'une nouvelle situation, qui réclame l'annihilation des attaques sur les territoires du monde romain, non à l'extérieur, ni même sur les limes (frontières) comme avant. Ces modifications font que les positions avancées du territoire rival perdent la valeur stratégique, ainsi se trouvant la Dace. Comme ça on pourrait s'expliquer l'envoi des quelques détachements, vexillations des légions daces d'*Apulum* et de *Potaissa*, respectivement la légion *XIII Gemina* et la *V-e Macédonica* à *Poetovio*, en *Pannonie*, environs l'an 260⁶⁴. En plus, Gallienus va former une garde personnelle composée des *protectores*, des jeunes officiers d'élite, dont leur mission était celle de défense de la personne de l'empereur mais aussi celle de l'accompagner dans ses campagnes militaires⁶⁵. Du point de vue épigraphique on a signalée l'existence d'un tel protecteur attesté d'une inscription de Aioun Sbiba, en Maurétanie, où il est mentionné le nom d'un officier, malheureusement pas gardé, qui détenait la fonction de *centurio leg. III Flaviae et protector*⁶⁶.

Nous considérons que même du point de vue de la tactique Gallienus a été, selon les remarques de P. Hugel, un bon tacticien, car, d'un part, l'empereur a utilisé pleinement l'efficacité de la cavalerie mobile conduite par Auréolus⁶⁷, lui permettant la globalisation des vexillations des provinces où la situation politique était relativement calme, comme en Dace, c'est notre point de vue, d'autre part on a réduit au minimum le nombre des troupes provinciales, dont le but était le maintien du contrôle sur la route impériale qui liait Porolissum de Drobeta⁶⁸. Le même spécialiste remarqua l'effet négatif de cette mesure stratégique, la chute lente de l'économie, car même la valeur des monnaies regresse considérablement dans la période 258-270⁶⁹.

La renaissance galliennique

Pendant la réalisation de la militarisation des structures institutionnelles, Gallienus patronnait un mouvement de renaissance spirituelle fondée sur le courant philohélénique de l'époque⁷⁰. Autour de l'empereur et sa femme Salonina on s'est formé un véritable courant élitiste, flamboyant, dont le principal exponent est le

⁶² D. Ruscu, *op. cit.*, p. 207.

⁶³ *Ibidem*, p. 207-208; Edward N. Luttwak, *The grand strategy of the roman empire from the first century A.D. to the third*, Baltimore-London, 1984, p. 154-159.

⁶⁴ Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, ediția a 2-a, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 381.

⁶⁵ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 22, 23.

⁶⁶ Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 178.

⁶⁷ P. Hugel, *op. cit.*, p. 167.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 167, 168.

⁷⁰ A. Husar, *op. cit.*, p. 184.

philosophe néo-platonicien Plotin, l'ami intime de ceux deux et établi à Rome depuis l'an 244⁷¹. Les sources biographiques dont nous disposons concernant le grand philosophe sont incertes, ainsi on considère le fait qu'il s'est né en Egypte soit en 203-204, soit en 205-206, mais le lieu de naissance n'est pas sûr, existant deux variantes plausibles, Lycon ou Lycopolis⁷². Il a été le disciple du philosophe Ammonius Sacca, depuis l'âge de 28 ans, la date de leur rencontre, et jusqu'à l'an 242, quand il part pour l'expédition de Gordian III en Perse, pour connaître la philosophie de ce pouvoir. Après le grand insuccès de Gordian, qui par ailleurs est assassiné en Mésopotamie, Plotin s'établit à Rome, où il met les bases d'une école de philosophie qui réussit, facilement, entrer dans les grâces de la famille impériale⁷³, qui fait appel assez souvent à ses conseils, accomplissant le rôle d'un véritable *directeur spirituel*⁷⁴. Il est l'auteur d'un nombre de six livres, intitulés suggestivement *Enneade*, mais le style de rédaction est lourd pour le grand public, même cultivé, selon son disciple Porfir⁷⁵.

Le néo-platonisme illustré avec faste de Plotin confirme l'ordre hiérarchique de la société romaine traditionnelle; de cette perspective, la *renaissance galliènnique* est considérée un pas en avant pour la voix de l'absolutisme et de la théocratie⁷⁶. Assez souvent, sur les représentations figurées des médaillons le cercle du pouvoir est représenté de: l'empereur, *Sol* et *Genius Populi Romani*, qui deviennent une seule entité⁷⁷. Autour de la personne de l'empereur et surtout sa femme Salonina, on va se former une véritable source de culture. Au cadre de ce *circulus* fréquenté d'une toute série d'intellectuels héliophobes, comme Archelias, le préfet de Rome, les réthores Nikagoras et Loginus, devenu ensuite le conseiller de Zénobie, le sophiste Apollonius ou Herrenios Dexippos, Plotin voulait même édifier une ville dédiée à Platon, en Campagne, le soit-nommée *Platonopolis*, une cité des philosophes, qui devaient y s'établir et vivre après les lois de Platon⁷⁸ et ainsi s'aurait constitué le fondement d'un état créé après les principes du grand Platon⁷⁹.

Nous voulons faire autres précisions concernant le culte de ce remarquable empereur pendant les festins et les banquets impériaux dominés de somptuosité. Ainsi, pendant l'an 262, à l'occasion de la célébration de son *decennalia*, Gallienus s'est monté sur le Capitole, suivi des soldats habillés en blanches togues, du peuple de Rome et là il a effectué les impressionnants sacrifices de 100 bœufs aux cornes dorés, de 200 moutons et de 10 éléphants⁸⁰. Dans les arènes ont lutté 1.200 gladiateurs.

⁷¹ E. Cizek, *Istoria Romei*, p. 436.

⁷² Frederick Copleston, *Istoria filozofiei. Grecia și Roma*, vol. I, București, Editura ALL, 2008, p. 417.

⁷³ Il paraît que Plotin avait l'intention fonder une ville Platonopolis, en Campagne, imaginée comme une véritable transposition de la République de Platon, projet pour lequel il n'a plus reçu aide de la part de Gallienus. (Fr. Copleston, *op. cit.*, p. 417-425).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 417.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ A. Husar, *op. cit.*, vol. I, p. 184.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ A. Husar, *op. cit.*, vol. II, p. 158.

⁷⁹ E. Cizek, *op. cit.*, p. 435.

⁸⁰ Hiss. Aug. Gall., *op. cit.*, 8, 1-6; E. Cizek, *op. cit.*, p. 435.

teurs, pendant que l'empereur, habillé dans la toge impériale, a montré à la foule 200 animaux sauvages domptés⁸¹. À ces occasions la tenue de l'empereur était extravagante, hors du commun, réservée seulement aux dieux; ainsi Gallienus se sapoudrait les cheveux à l'or (l'or étant réservé seulement aux dieux) et sur la tête il mettait une couronne radiée, parrée de fibules et des pierres précieuses⁸². Aux banquets les invités recevaient des raisins conservés pendant trois ans, des divers fruits rares, qui n'étaient pas cultivés dans ces lieux et pendant cette époque de l'année⁸³. Ces cérémonies n'étaient pas exquises pour l'époque romaine, et juste pour ce motif il faut interpréter les excès de Gallienus comme quelque chose typique, d'étiquette, spécifique aux nombreux empereurs romains⁸⁴. Les portraits de Gallienus le présentent souvent ayant le visage en haut, vers le ciel, comme soyaient inspiré par les dieux, et avec les yeux sont largement ouverts et surdimensionnés évoquant une divinité ou seulement un pouvoir à part⁸⁵. Ces caractéristiques sont aussi évidentes sur les portraits connus de nous de Fulda⁸⁶ ou la tête en marbre découvert en 1912 à Apulum⁸⁷. Les monnaies de l'époque représentent (le ?) *Sol*, la *Rome* ou la déesse *Victoire*, comme compagnons de Gallienus, plusieurs fois le *Sol* et la *Victoire* se trouvent dans la posture d'offrir au maître du monde le branche de laurier, comme symbole de la victoire finale⁸⁸. En réalité, après notre opinion, comme chez autres césars influencés par les mentalités et les coutumes de type oriental, Gallienus essayait désespérément masquer, autant que possible, la situation réellement critique dont se trouvait le monde romain. De cette côté il faut remarquer la propagande monétaire, qui présente l'empereur comme un véritable *RESTITUOR ORBIS*, ou l'apparition des monnaies impériales avec la légende *DEO AUGUSTO*⁸⁹.

En conclusion, nous sommes d'avis que Gallienus a appliqué des profondes réformes, judicieuses, qui ont préparé l'Empire pour une nouvelle étape historique – la Tétrarchie, et de ce point de vue l'image du César totalement dépassé par les événements, incapable, apathique, immorale offerte des sources antiques est partiellement subjective et injuste. Nous tenons compte des réformes politique-administratives, qui ont fait promouvoir des militaires compétants dans des hautes fonctions, mais, assez très peu, loyaux à la personne de l'empereur. Comme on a déjà dit, la création de la cavalerie mobile a eu le rôle d'arrêter les attaques barbares aux frontières et les révoltes des usurpateurs de l'intérieur, et le futur César Aurélien a utilisé amplement ces innovations technico-tactiques pour éliminer en 274 le royaume de

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Hiss. Aug. Gall., *op. cit.*, 16, 2-4; E. Cizek, *op. cit.*, p. 435.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Pour autres comportements excessifs des empereurs romains, voir aussi: Edward Champlin, *Nero*, București, Editura BIC ALL, 2006, p. 117-144, 145-170; Anthony A. Barrett, *Caligula*, București, Editura ALL, 2008, p. 170-185; Anthony R. Birley, *Hadrian*, București, Editura ALL, 2007, p. 240-260.

⁸⁵ E. Cizek, *op. cit.*, p. 435.

⁸⁶ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 164-165.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 163-164.

⁸⁸ E. Cizek, *op. cit.*, p. 435.

⁸⁹ *Ibidem*.

Palmire conduit par Zebia et Vaballathus, ou la sécession gauloise de l'ouest. C'est vrai, selon les faits montrés, Gallienus, par les mesures initiées, a frappé puissamment dans le pouvoir et l'autorité du Sénat, mais ni Aurélien ne va s'esquiver procédant identiquement choisissant gouverner sans Sénat et prouvant en hautes fonctions une série de membres de l'ordre équestre.

Bibliographie:

Sources:

AURELIUS Victor, *Epitomae De Caesaribus. A Booklet about the style of life and the manners of the Imperatores*, Translated by Thomas M. Banchich Canisius College Translated Texts, Number 1 Canisius College. Buffalo, New York, 2009, 2-nd edition.

EUSEBIUS, *The Ecclesiastical History*, vol. II, traducere de J.E.L. Oulton și H.J. Laylor, Harvard, 1942.

EUTROPIUS, *Breviarum ab Urbe condita*, traducere de Gh.I. Șerban, Brăila, 1997.

Historia Augusta – Istoria Augustă, trad. de V. Popescu și C. Drăgulescu, București, 1971.

Oeuvres de spécialité:

BARETT, Anthony A., *Caligula*, București, Editura ALL, 2008.

BASLEZ, Marie-Francoise, *Persecuțiile în antichitate. Victime, Eroi, Martiri*, București, Editura Artemis, 2009.

BĂRBULESCU, Mihai, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa. The inscriptions of the Legionary Fortress of Potaissa*, București, Editura Academiei Române, 2012.

BENEA, Doina, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.

BIRLEY, Anthony R., *Hadrian*, București, Editura ALL, 2007.

CHAMPLIN, Edward, *Nero*, București, Editura BIC ALL, 2006.

DURANT, Will, *Civilizații istorice, volumul IX. Cezar și Hristos. Imperiul. Începuturile creștinismului*, București, 2003.

CIZEK, Eugen, *Eutropius*, București, Editura Paideia, 2008.

IDEM, *Istoria în Roma antică. Teoria și poetica genului*, București, Editura Teora, 1998.

IDEM, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002.

COPELSTON, Frederick, *Istoria filozofiei. Grecia și Roma*, vol. I, București, Editura ALL, 2008.

GIBBON Edward, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, vol. I, București, Editura Minerva, 1976.

GRAMATOPOL, Mihai, *Portretul roman în România*, București, Editura Meridiane, 1985.

HUSAR, Adrian, *Gesta Deorum per Romanos*, vol. I, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 1999.

IDEM, *Gesta Deorum per Romanos*, vol. II, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 2003.

LUTTWAK, Edward N., *The grand strategy of the roman empire from the first century A.D. to the third*, Baltimore-London, 1984.

MACREA, Mihail, *Viața în Dacia romană*, ediția a 2-a, București, Editura Academiei Române, 2007.

MADGEARU, Alexandru, *Istoria militară a Daciei postromane 275-614*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011.

IDEM, *Împăratul Galerius*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012.

MATEI, Horia C., *Enciclopedia antichității*, București, Editura Meronia, 1995.

MILNE, Grafton J., *A history of Egypt under Roman Rule*, 2-nd edition, London, 1913.

PISO, Ioan, *Zur Reform des Gallienus anlässlich zweier neuer Inschriften aus den Lagerthermen von Potaissa*, în "Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik", Band 29, Wien, 2014, p. 125-147.

RENDINA, Claudio, *Papii. Istorie și Secrete*, București, Editura BIC ALL, 2007.

ROLDANUS, M., *The Church in the Age of Constantine*, New York, 2006.

RUSCU, Dan, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003.

TUDOR, Dumitru (coordonator), *Enciclopedia antichității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Abréviations bibliographiques:

Tyche - *Tyche: Beiträge zur Alten Geschichte Papyrologie und Epigraphik*, Wien.

ORGANIZAREA ECLEZIASTICĂ A THEMEI PARISTRION (PARADOUNAVON) ÎN SECOLELE XI-XII. I. SPAȚIUL ISTRO-PONTIC

VASILE MĂRCULEȚ
vasmarculet@yahoo.com
Colegiul Tehnic "Mediensis" – Mediaș

THE ECCLESIASTIC ORGANIZATION OF THEME PARISTRION (PARADOYNAPON) DURING THE 11TH-12TH CENTURIES I. THE ISTRO-PONTIC SPACE

ABSTRACT

The ecclesiastic organization of Theme Paristrion (Paradounavon) during the 11th-12th centuries can be seen in two distinct geographical areas: the Istro-Pontic regions and in the Danubian-Balkan regions. In the summer of 971, after been conquered by Emperor Ioannes I Tzimiskes, the Istro-Pontic territory had become part of the Byzantine Empire. The region's church was not included in the organizational measures took by Emperor Basileios II during 1019-1020. At the end of the 10th century and at the beginning of the 11th in the sigillographic sources was reappearing the Metropolitan Church of Tomis. Its functioning is attested until mid-11th century when the information regarding it ceases. The ceasing of the new about the Metropolitan Church of Tomis coincides with the ranking of the Episcopate of Dristra to metropolitan church. Most likely, the entire Istro-Pontic space entered under the jurisdiction of the Metropolitan Church of Dristra. At the end of the 11th century in the Istro-Pontic space had function the Episcopate of Axiopolis. This one was subordinated either to the Metropolitan Church of Tomis or to the Metropolitan Church of Dristra.

Keywords: Metropolitan Church of Tomis, Episcopate of Dristra, Metropolitan Church of Dristra, Episcopate of Axiopolis, cities from the Danube.

Organizarea ecleziastică a Themei Paristrion (Paradounavon/Paradounavis), pe durata funcționării ei sub stăpânire bizantină (secolele XI-XII), continuă să rămână o problemă care are încă numeroase aspecte obscure, determinate de penuria de informații. Determinată direct de contextul și momentul trecerii teritoriilor care vor intra în compunerea Themei Paristrion (Paradounavon/Paradounavis) sub stăpânirea Imperiului Bizantin, organizarea ecleziastică a unității militar-administrative bizantine de la Dunărea de Jos poate fi urmărită în două arii geografice distincte: regiunile istro-pontice și cele danubiano-balcanice. Însemnătatea acestui subiect, asupra căruia ne-am oprit și cu alt prilej¹, ne-a determinat să-l reluăm, în cadrul demersului prezent, tocmai pentru a mai aduce unele clarificări, absolut necesare.

¹ V. Mărculeț, *Aspecte ale organizării bisericești în Thema Paristrion-Paradounavon în secolele XI-XII*, în "Sargetia", s.n., II, 2011, p. 159-168.

Mitropolia Tomisului. Concomitent cu organizarea militar-administrativă a teritoriilor bulgare, împăratul Basileios II a purces la organizarea ecleziastică a acestora. În locul Patriarhiei Bulgare, desființată odată cu cucerirea Țaratului Bulgar în 1018, împăratul a organizat Arhiepiscopia autocefală de la Ochrida. Statutul și aria de jurisdicție ecleziastică a noii eparhii erau stabilite prin trei *sigillia* emise de basileul bizantin între 1019 și 1020².

Toate informațiile de care dispunem conduc, fără nicio excepție, spre constatarea potrivit căreia Biserica din spațiul istro-pontic și cea din Bulgaria răsăriteană nu au constituit obiectul măsurilor organizatorice întreprinse de împăratul Basileios II în Biserica bulgară, după desființarea Țaratului Bulgar, respectiv între 1019-1020, încheiate cu constituirea Arhiepiscopiei de Ochrida³.

Care au fost motivele care l-au determinat pe împăratul Basileios II să lase în afara măsurilor sale organizatorice din anii 1019-1020 Biserica din spațiul istro-pontic și din Bulgaria răsăriteană ne rămân necunoscute. Statutul politico-juridic al acestor regiuni poate constitui un temei solid pentru formularea unor ipoteze rezonabile și cu un grad ridicat de plauzibilitate pentru situația Bisericii.

Jumătatea nordică a teritoriilor dintre Dunăre și Marea Neagră, alipită Imperiului Bizantin de împăratul Ioannes I Tzimiskes în vara anului 971, a rămas sub stăpânirea neîntreruptă a acestuia. Regiunile Bulgariei răsăritene, cu vechile reședințe ale țărilor bulgari, de la Pliska și Preslav, ofensiva bulgară care a urmat succesului răscoalei antibizantine a Comitopulilor din anul 976, a condus la pierderea lor de către imperiu în jurul anului 986. Potrivit relatărilor făcute de unii cronicari, precum Ioannes Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioannes Zonaras, în anul 1000 respectivele teritorii au fost recucerite definitiv de Imperiul Bizantin⁴.

Pe baza acestor constatări putem conchide că, cel mai probabil, Bisericile din spațiul istro-pontic și din Bulgaria răsăriteană au fost organizate în conformitate cu intențiile Constantinopolului imediat după cucerirea bizantină din 971, prima, respectiv după recucerirea din anul 1000, cea de-a doua. Ca urmare, când în 1019-1020 Basileios II a procedat la reorganizarea Bisericii bulgare, el nu a mai avut în vedere nici Biserica dintre Dunăre și Marea Neagră, nici pe cea din Bulgaria răsăriteană, care primiseră organizarea definitivă, prima cu aproape o jumătate de secol în urmă, cea de-a doua cu două decenii.

Care a fost jurisdicția ecleziastică căreia îi erau subordonate teritoriile din spațiul istro-pontic, sursele păstrează o tăcere totală. Asupra acestui aspect ne vom opri în continuare.

² Franz Dölger, *Regesten der kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, 1. Teil. 2. Halbband. *Regesten von 867-1025*, München, 2003, reg. 806, 807, 808.

³ *Ibidem*.

⁴ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, translated by J. Worthley, with Introductions by J.-Cl. Cheynet and B. Flusin and Notes by J.-Cl. Cheynet, Cambridge, 2010, p. 326; Georgii Cedreni, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, "Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus", t. II, Bonnae, MDCCC XXXIX, p. 452; Ioannis Zonarae, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, edidit Th. Büttner-Wobst, Bonnae, MDCCCXCVII, XVII, 8.

La sfârșitul secolului al X-lea și la începutul secolului următor, după o îndelungată absență, își făcea reapariția în sursele sigilografice *Mitropolia Tomisului*. În absența oricăror informații pentru perioada secolelor VIII-X este dificil de stabilit dacă ea și-a continuat neîntrerupt activitatea sau a fost reactivată doar după recucerirea bizantină din 971.

Absența oricăror informații cu privire la eparhia Tomisului în perioada menționată, a favorizat formularea a diferite ipoteze referitoare la situația ei. Potrivit unora dintre acestea, Mitropolia Tomisului ar fi putut să fi fost reactivată odată cu încetarea funcționării Mitropoliei de Ioannoupolis-Preslav, al cărei sediu ar fi fost transferat în orașul de pe litoralul pontic⁵.

Funcționarea Mitropoliei Tomisului la sfârșitul secolului al X-lea își află confirmarea în surse sigilografice. În 1991, John Nesbitt și Nicolas Oikonomides publicau un sigiliu, descoperit probabil la Istanbul, datat în secolele X-XI, care i-a aparținut lui Aniketos, „*mitropolit de Tomis (μετροπολίτη Τόμεως)*”⁶. Dată fiind datarea sigiliului mitropolitului Aniketos, nu este exclus ca el să fi păstorit eparhia Tomisului tocmai în perioada în care Basileios II pune în aplicare măsurile de organizare a Bisericii bulgare.

Funcționarea Mitropoliei Tomisului, după reorganizarea operată de Basileios II în 1019-1020, până la mijlocul secolului al XI-lea, își află confirmarea atât în surse sigilografice, cât și documentare. Astfel, un sigiliu, descoperit foarte probabil la Istanbul, care a aparținut lui Basileios, „*mitropolit de Tomis (μητροπολίτη Τόμεως)*”, datat în jurul anului 1050⁷, reprezintă confirmarea incontestabilă a existenței sale.

Aria de jurisdicție a scaunului mitropolitan al Tomisului nu se cunoaște cu exactitate. Istoricul Ion Barnea consideră că „*de Mitropolia de Tomis vor fi depins în secolele X-XII episcopiile din jumătatea de nord a Dobrogei*”⁸.

În ceea ce ne privește, nu excludem posibilitatea ca Mitropolia Tomisului să-și fi exercitat jurisdicția ecleziastică asupra episcopilor din întregul spațiu dobrogean. Faptul că nicio eparhie din această regiune nu figurează, nici în cele trei *sigillia* ale împăratului Basileios II din 1019-1020, cu privire la organizarea Arhiepiscopiei de Ochrida⁹, nici în cele ale lui Alexios I Comnenos de la sfârșitul

⁵ Petre Diaconu, *Sur l'organisation ecclésiastique dans la région du Bas-Danube (derniers tiers du Xe siècle-XIe siècle)*, în „Études Byzantines et Post-Byzantines”, II, Bucarest, 1991, p. 83, nota 54 (*L'organisation ecclésiastique*); idem, *Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X^e-XIe siècles)*, în „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, Nouvelle Série, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 451 (*Points de vue*).

⁶ John Nesbitt, Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art.*, vol. 1. *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Washington D.C., 1991, nr. 80.1.

⁷ J. Nesbitt, N. Oikonomides, *op. cit.*, nr. 80.2.

⁸ Ion Barnea, *Date noi despre Mitropolia Tomisului*, în „Pontica”, XXIV, 1991, p. 281.

⁹ H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche* (II), în „Byzantinische Zeitschrift”, II, 1893, p. 42-46 (în continuare, *Ungedruckte*, II); M. Gyóni, *L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, în „Études Slaves et Roumains”, I, 1948, 3, 150-152.

secolului al XI-lea, de reorganizare a acesteia¹⁰, dau consistență opiniei noastre. Această constatare ne permite afirmația că respectivele eparhii se aflau sub o altă jurisdicție religioasă decât cea a Arhiepiscopiei de Ochrida. Cum în regiune nu avem informații ca în epoca de început a secolului al XI-lea să fi funcționat un alt scaun mitropolitan decât cel al Tomisului, concluzia logică care se desprinde din asemenea constatare este aceea că respectivele episcopii se aflau sub jurisdicția acestuia.

De la mijlocul deceniului al șaselea al secolului al XI-lea informațiile despre Mitropolia Tomisului lipsesc cu desăvârșire. Acest lucru ridică un mare semn de întrebare privind continuitatea funcționării sale în secolul al XII-lea.

Ceea ce intrigă în mod deosebit este faptul că încetarea știrilor despre Mitropolia Tomisului coincide cu perioada ridicării scaunului episcopal al Dristrei la rang mitropolitan. Dacă acest lucru s-a datorat unei simple coincidențe sau nu, este imposibil de precizat.

Absența informațiilor referitoare la situația Mitropoliei Tomisului a favorizat formularea unor opinii diferite cu privire la acest aspect. Spre exemplu, Alexandru Madgearu, invocând absența ei din edictul lui Basileios II din 1020, care menționează în spațiul ponto-dunărean doar Episcopia Dristrei, susține că Mitropolia Tomisului ”a supraviețuit după anul 1000, dar nu și după 1020”¹¹.

În opinia noastră, concluzia lui Alexandru Madgearu, pe baza argumentului folosit, nu se susține. Ceea ce omite istoricul amintit în argumentația lui este faptul că *sigillia* împăratului Basileios II are în vedere exclusiv jurisdicția Arhiepiscopiei de Ochrida, fără a include celelalte eparhii. Adăugăm acestei opinii un alt argument al nostru, anume sigiliul mitropolitului Basileios, datat la mijlocul secolului al XI-lea.

O concluzie diferită formulează Ion Barnea. În pofida tăcerii surselor, acesta conchidea că Mitropolia Tomisului ”a continuat să existe probabil atâta timp cât a dăinuit *thema Paristrion*”, avansând ca posibile momente ale încetării funcționării sale răscoala Asăneștilor (1186) sau instalarea la Constantinopol a stăpânirii Imperiului Latin (1204)¹².

Concluzia interesantă rămâne discutabilă, în opinia noastră. Puținele informații din secolul al XII-lea, cu privire la organizarea ecleziastică a regiunii ”*orașelor paristriene*”, care includea și spațiul danubiano-pontic, tind să o infirme.

Spre confirmarea concluziei privind încetarea funcționării Mitropoliei Tomisului conduce și absența oricăror știri referitoare la aceasta, începând de la mijlocul deceniului al șaselea al secolului al XI-lea. În consecință, conchidem că nu putem exclude posibilitatea ca, din motive rămase necunoscute, Mitropolia Tomisului să-și fi încetat funcționarea în epoca ridicării Episcopiei Dristrei la rangul de

¹⁰ H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche* (I), în ”Byzantinische Zeitschrift”, I, 1892, 256-257 (în continuare, *Ungedruckte*, I).

¹¹ Alexandru Madgearu, *The Church Organization at the Lower Danube between 971 and 1020*, în ”Études Byzantines et Post-Byzantines”, IV, Iași, 2001, p. 76 (*The Church Organization*); idem, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în ”Studii și Materiale de Istorie Medie”, XIX, 2001, p. 13 (*Organizarea bisericească*).

¹² I. Barnea, *op. cit.*, p. 281.

mitropolie, respectiv cândva între mijlocul deceniului al șaselea și începutul deceniului al optulea ale secolului al XI-lea.

Eparhia Dristrei. Odată cu organizarea Arhiepiscopiei de Ochrida, respectiv în anii 1019-1020, Dristra era reședința unui scaun episcopal subordonat acesteia. Faptul este confirmat de *sigillia* împăratului Basileios II din mai 1020, prilej cu care Episcopia Dristrei a fost pusă sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ochrida. Același *sigilla* ne informează de asemenea că arhiereul Dristrei își exercita jurisdicția ecleziastică asupra credincioșilor din mai multe *kastra* și era servit în această epocă de „40 de klerikous și de 40 paroikous”¹³.

Alte informații cu privire la organizarea, aria de jurisdicție și statutul diocesei Dristrei nu avem. Ca urmare, în absența oricăror știri referitoare la aceste aspecte, ne vedem obligați să conchidem că, cel mai probabil, eparhia Dristrei a funcționat cu organizarea, aria de jurisdicție și statutul conferite în 1020 până în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Din această epocă cunoaștem numele unui arhiereu Leontios, „*monah și episcop de Dristra (μοναχῷ καὶ ἐπισκόπῳ Δρίστρας)*”, ale cărui sigilii, descoperite la Silistra și Boyadzhik din regiunea Iambol, din Bulgaria, au fost date în jurul anului 1055¹⁴. Leontius rămâne, de altfel, singurul episcop al Dristrei cunoscut până în prezent.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea statutul diocesei Dristrei cunoaște o modificare radicală, odată cu ridicarea acesteia la rangul de mitropolie. Contextul și momentul în care s-a produs această schimbare a statutului ne rămân necunoscute. Ceea ce cunoaștem cu certitudine este faptul că prima menționare a eparhiei Dristrei ca mitropolie datează din 6 noiembrie 1071¹⁵. Putem admite, deci, că ridicarea scaunului episcopal al Dristrei la rang mitropolitan a avut loc la o dată cuprinsă în intervalul circa 1055 și 6 noiembrie 1071.

Ridicarea în rang a eparhiei Dristrei a atras după sine și schimbarea subordonării sale ecleziastice. Nou-înființata Mitropolie a Dristrei a fost scoasă de sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ochrida și pusă în dependență directă de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol.

În ceea ce privește aria de jurisdicție ecleziastică a Mitropoliei Dristrei în această epocă, orice informații referitoare la ea lipsesc. Credem însă că sub jurisdicția sa au fost puse episcopiile din sudul spațiului danubiano-pontic și din cel al Bulgariei răsăritene. Nu poate fi exclus nici faptul, precizat mai sus, ca în cazul în care Mitropolia Tomisului își va fi încetat existența, aria sa de jurisdicție să fi trecut în întregime sub cea a Mitropoliei Dristrei.

¹³ H. Gelzer, *Ungedruckte*, II, p. 44; Al. Madgearu, *The Church Organization*, p. 78.

¹⁴ Ivan Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1. *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003, nr. 23.9 (*Corpus*, I); P. Diaconu, *Points de vue*, p. 451-452.

¹⁵ N.A. Oikonomidès, *Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques*, în „*Revue des Études Byzantines*”, XVIII, 1969, p. 61; P. Diaconu, *L'organisation ecclésiastique*, p. 84; idem, *Despre organizarea ecleziastică a regiunii Dunării de Jos*, în „*Studii Teologice*”, seria II, XLII, 1990, 1, p. 114 (*Despre organizarea ecleziastică*).

Primul arhieru cunoscut al eparhiei Dristrei după ridicarea ei la rangul de mitropolie a fost Leontios, foarte probabil una și aceeași persoană cu episcopul omonim. Din informațiile pe care le deținem, cunoaștem că mitropolitul Leontios a participat la lucrările sinodului patriarhal din 6 noiembrie 1071 și ale celui din 14 martie 1072, prilej cu care semnează, ca al 26-lea din 41 de arhieru, actul sinodal, ca „Λεοντίου Δρίστρας”¹⁶.

Păstorirea mitropolitului Leontios s-a încheiat după 14 martie 1072, la o dată rămasă necunoscută. Un deceniu mai târziu, în fruntea Mitropoliei Dristrei apare menționat mitropolitul Christophoros, participant la lucrările sinodului patriarhal din 21 martie 1082¹⁷. Fără îndoială, păstorirea lui a debutat la o dată anterioară atestării. Nu este exclus ca mitropolitul Christophoros să-i fi succedat lui Leontios în scaunul mitropolitan al Dristrei la o dată cuprinsă între 14 martie 1072 și 21 martie 1082.

Mitropolitul Christophoros al Dristrei este atestat și prin câteva sigilii descoperite la Preslav, Silistra și Pomorie, în Bulgaria, datate în jurul anului 1085. Cu excepția sigiliului de la Preslav, pe care Christophoros apare ca *arhiepiscop*, titlul său este acela de „mitropolit de Dristra și protosynkellos (μετροπολίτη Δρίστρας καὶ πρωτοσυγκέλλῳ)”¹⁸.

Informațiile pe care le deținem ne permit concluzia că la începutul deceniului al optulea al secolului al XI-lea Episcopia Dristrei fusese deja ridicată la rangul de mitropolie. În opina lui Petre Diaconu, acest moment ar putea fi datat „prin deceniul al V-lea al secolului al XI-lea”¹⁹.

În ceea ce ne privește, nu împărtășim această opinie. Informațiile documentare și cele sigilografice de care dispunem ne permit concluzia că scaunul episcopal al Dristrei a fost ridicat la rang mitropolitan în intervalul de timp cuprins între c. 1055 și 1071. Putem admite chiar c. 1055 ca fiind un *terminus post quem*, iar data de 6 noiembrie 1071 drept un *terminus ante quem* al acestui moment.

Timp de peste șase decenii informațiile cu privire la organizarea religioasă de la Dunărea de Jos lipsesc cu desăvârșire. Ele reapar pe la mijlocul deceniului al cincilea al secolului al XII-lea.

O *Rânduială a Scaunelor patriarhicești*, realizată în anul 1143 la cererea regelui Roger II al Siciliei de către fostul nomophylax patriarhal Nilos Doxopatrīs, enumera între mitropoliile subordonate Patriarhiei Ecumenice și „toate orașele paristriene, adică cele de pe fluviul Dunărea”²⁰. Fără îndoială această mitropolie a „toate orașele paristriene” nu poate fi alta decât cea a Dristrei, care și-a continuat funcționarea și în acest secol.

¹⁶ N.A. Oikonomidēs, *op. cit.*, p. 59, 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 61.

¹⁸ I. Jordanov, *Corpus*, I, nr. 23.10.

¹⁹ P. Diaconu, *L'organisation ecclésiastique*, p. 83.

²⁰ Nili Doxapatrīs, *Notitia Thronorum Patriarchalium*, în „Patrologiae cursus completus”, Series Graeca posterior, accurate J.-P. Migne, *Patrologiae Graecae*, t. CXXXII, Lutetiae Parisiorum, 1864, col. 1105-1106; *Fontes Historiae Daco-Romanae*. III: *Scriptores Byzantini, saec. XI-XIV - Izvoarele istoriei României*, III. *Scriptori bizantini (sec. XI-XIV)*, ediderunt Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 162-165.

Funcționarea Mitropoliei Dristrei (ἡ Δρίστρα) în secolul al XII-lea este atestată și de o serie de acte patriarhale. În acest context semnalăm faptul că eparhia de la Dunărea de Jos este înregistrată între mitropoliile subordonate Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol de două *Notitiae Episcopatum* din timpul Comnenilor²¹, dar și în alte două *notitiae* care înregistrează scaunele mitropolitane de la sfârșitul secolului al XII-lea și din secolul al XIII-lea²².

Din aceeași perioadă ne parvin și informații referitoare la jurisdicția ecleziastică a Mitropoliei de Dristra. Astfel, într-o altă parte a lucrării sale, respectiv în capitolul intitulat *Eparhia și mitropoliile supuse Constantinopolului*, Nilos Doxopatrīs înregistrează și mitropolia de Rodostolon (corect Dorostolon) sau a Dristrei, din Haemimontus, căreia îi erau subordonate cinci scaune episcopale: "τὸ Ροδόστολον ἦτοι ἡ Δρίστρα ἡ τῆς Αἰμμοντίας, ἔχουσα ἐπίσκοπὰς εἰς"²³. Jurisdicția Mitropoliei Dristrei este confirmată de asemenea într-un al doilea manuscris al opuscului geografice a lui Nilos Doxopatrīs, o *Notitia Episcopatum*, care consemnează: "τὸ Δορόστολον ἦτοι ἡ Δρίστρα ἔχουσα ἐπίσκοπὰς εἰς"²⁴.

Care au fost cele cinci scaune episcopale aflate sub jurisdicția Mitropoliei de Dristra nu știm. Nu cunoaștem nici dacă eparhia dunăreană și-a conservat această jurisdicție și în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Orice opinii cu privire la cele două aspecte rămân, la actualul nivel al cercetării acestor probleme, doar simple supoziții.

Unii specialiști nu exclud posibilitatea ca în secolele XI-XII eparhia Dristrei să-și fi exercitat autoritatea și asupra unor regiuni din nordul Dunării, riverane fluviului. Asemenea părere a exprimat, spre exemplu, Petre Diaconu, care a conchis că "este evident că Mitropolia Dristrei și-a exercitat de asemenea autoritatea și asupra unor regiuni de pe malul stâng al Dunării în timpul secolelor XI-XII (acestea cuprindeau cel puțin Oltenia meridională, Muntenia și Moldova)"²⁵. În opinia sa acest fapt "este sugerat oarecum de scrisorile lui Ioannes Tzetzes către mitropolitul Leon Charsianites"²⁶.

Absența oricăror informații certe cu privire la localizarea geografică a episcopiiilor subordonate Mitropoliei Dristrei, plasează o asemenea opinie exclusiv în domeniul ipotezelor. Din punctul nostru de vedere, o jurisdicție ecleziastică a eparhiei sud-dunărene asupra unor regiuni de pe malul stâng al Dunării este exclusă în epoca respectivă.

La fel de puține lucruri se cunosc despre arhierii Dristrei din secolul al XII-lea, ca și despre activitatea lor. O serie de informații ne transmite cărturarul bizantin Ioannes Tzetzes, care la mijlocul aceluiași secol a purtat o corespondență cu Leon Charsianites, mitropolitul Dristrei. Sunt cunoscute patru asemenea scrisori

²¹ Jean Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Texte critique, introduction et notes, Paris, 1981, 11.73, 12.71.

²² *Ibidem*, 13.781, 15.71.

²³ H. Gelzer, *Ungedruckte*, II, p. 68.

²⁴ J. Darrouzès, *op. cit.*, 14. 45.

²⁵ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 84.

²⁶ *Ibidem*, p. 89, nota 99.

ale cărturarului de la Constantinopol către arhiepiscopul de la Dunărea de Jos²⁷. Redactarea lor a fost datată de istoricul Jonathan Shepard între circa 1140 și circa 1150²⁸.

Prezența în spațiul geografic aflat sub jurisdicția Mitropoliei Dristrei, în special în spațiul danubiano-pontic, a sigiliilor unor înalți ierarhi ai Bisericii Orientale, precum Stephanos, arhiepiscopul de Arkadiopolis, sau cel al lui Mihail, arhipăstorul Rosiei, poate reprezenta o altă confirmare a funcționării eparhiei de la Dunărea de Jos²⁹. Piese respective vor fi însoțite, probabil, scrisori ale respectivilor arhieriei către înalții ierarhi ai Bisericii locale.

Durata de funcționare a Mitropoliei Dristrei, numită la mijlocul secolului al XII-lea a *orașelor paristriene*, nu o cunoaștem cu exactitate. Spre exemplu, Petre Diaconu susține că încetarea activității ei *”s-a întâmplat în prima jumătate a secolului al XIII-lea, poate chiar odată cu integrarea acestui oraș în frontierele statului Asăneștilor”*³⁰.

În opinia noastră, despre o încetare totală a funcționării Mitropoliei Dristrei, în sensul strict al termenului, nu putem discuta. Cucerirea Dristrei și a întregii regiuni de la Dunărea de Jos de către Țaratul Vlaho-Bulgar al Asăneștilor în ultimii ani ai secolului al XII-lea sau în primii ani ai celui următor, nu a însemnat decât sfârșitul epocii bizantine a mitropoliei omonime. Despre o încetare definitivă a existenței ei nu putem discuta, ci doar de scoaterea ei din obediența religioasă a Constantinopolului și trecerea sub jurisdicția Patriarhiei bulgare a Târnovei. Când s-a produs acest lucru rămâne dificil de precizat cu exactitate. În 1204, când Biserica vlaho-bulgară a intrat sub obediența Romei, eparhia de la Dunărea de Jos nu apare menționată între diocesele sufragane Târnovei³¹. Cu acest statut apare însă pe o listă de organizare a Bisericii vlaho-bulgare a cărei redactare a început în 1235³². În concluzie, putem conchide că ieșirea Mitropoliei Dristrei de sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice de Constantinopol și trecerea ei sub cea a Bisericii Târnovei s-a produs la o dată ulterioară anului 1204, care poate fi acceptat drept un *terminus post quem*, și anterioară anului 1235, care poate fi admis drept un *terminus ante quem* al schimbării obedienței eparhiei dunărene.

Episcopia de Axiopolis. Câteva informații succinte, cuprinse într-un tratat patriarhal despre transferuri, intitulat *Despre mutări (transferuri) efectuate la arhieriei hirotoniți, de la episcopii la partriarhii și despre cei mutați și depozedați de scaunele lor pe care le-au avut la alte mitropolii și episcopii*, permit constatarea că la sfârșitul secolului al XI-lea în spațiul danubiano-pontic funcționa *Episcopia de Axiopolis*. Referitor la dioceza istro-pontică, tratatul menționat consemnează faptul

²⁷ J. Shepard, *Tzetzes Letters to Leo at Dristra*, în *”Byzantinische Forschungen”*, VI, 1979, p. 192-199.

²⁸ *Ibidem*, p. 202-215.

²⁹ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 89.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 1: 1199-1345, culese, adnotate și publicate de Nicolae Densușianu, București, 1887, p. 2, 29, doc. II, DCXLV.

³² *Ibidem*, vol. I, partea 2: 1345-1450, culese, adnotate și publicate de N. Densușianu, București, 1890, p. 808, 811, doc. DCXLV.

că ”fiind fără slujbă [deținătorului scaunului] de Axiopolis i s-a dat mai întâi [scaunul cetății] Abydos și apoi cel de Apros”³³.

Informațiile transmise de tratatul *Despre mutări (transferuri)*, conduc spre concluzia că momentul înființării ei este anterior reînființării sau reactivării diocezei istro-pontice. Dacă aceasta și-a continuat existența din perioada anterioară este imposibil de precizat. Aceleași informații lasă să se înțeleagă, indirect, faptul că Episcopia de Axiopolis și-a continuat funcționarea și după momentul înregistrat de tratatul *Despre mutări (transferuri)*.

Momentul în care s-a operat transferul menționat în tratat a fost datat de specialiști prin anul 1095. El a fost pus în legătură directă cu evenimentele generate de invazia cumanilor la sud de Dunăre din toamna anului 1094³⁴, care a afectat mai ales spațiul danubiano-pontic³⁵.

Dacă datarea propusă de istoricii menționați se confirmă, reînființarea sau reactivarea Episcopiei de Axiopolis este anterioară anului 1095. În acest caz, *toamna anului 1095* poate fi admisă drept un *terminus ante quem* al reînființării sau reactivării sale.

Cărei mitropolii i-a fost subordonată Episcopia de Axiopolis nu știm. Cei mai mulți istorici consideră însă ca aceasta s-a aflat sub jurisdicția ecleziastică a Mitropoliei Tomisului. Informații care să confirme sau să infirme irefutabil asemenea opinii nu există însă. Ca urmare, discuția rămâne deschisă.

Din punctul nostru de vedere, trebuie luată în calcul și o posibilă subordonare a Episcopiei de Axiopolis față de Mitropolia Dristrei. Așa cum am precizat mai sus, de la mijlocul secolului al XI-lea orice informații despre Mitropolia Tomisului lipsesc, nefiind exclusă posibilitatea încetării funcționării acesteia. Perioada corespunde tocmai cu epoca ridicării scaunului episcopal al Dristrei la rangul mitropolitan.

În condițiile reorganizării Bisericii din regiune, posibilitatea ca Mitropolia Dristrei sau a *orașelor paristriene* să-și fi extins aria de jurisdicție asupra întregului spațiu istro-pontic, substituindu-se celei a Tomisului, reprezintă o posibilitate cât se poate de veridică. În cazul unei asemenea situații, în momentul menționării ei Episcopia de Axiopolis trebuie să se fi aflat sub jurisdicția Mitropoliei Dristrei. Va fi fost ea una din cele cinci episcopii subordonate acesteia, la care fac referiri știrile transmise de Nilos Doxopatriș ? Nu putem preciza, dar un răspuns afirmativ nu este cu totul exclus.

³³ J. Darrouzès, *Le traité des transferts: Édition critique et commentaire*, în ”Revue des Études Byzantines”, XLII, 1984, p. 182, poz. 53; cf. Emilian Popescu, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în vol. ”Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei”, Galați, 1987, p. 128.

³⁴ Anna Comnena, *The Alexiad*, translated by E.R.A. Sewter, London, 2003, X; vezi și ediția Anna Comnena, *The Alexiad*, translated by Elizabeth A.S. Dawes, Cambridge, Ontario, 2000, X, II-IV; I. Zonarae, *op. cit.*, XVIII, 23.

³⁵ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 136; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 87.

Unii specialiști nu exclud posibilitatea ca la sfârșitul secolului al XI-lea eparhia de Axiopolis să fi deținut rangul de Mitropolie. O asemenea opinie exprimă, spre exemplu, istoricul Emilian Popescu³⁶. Ipoteza rămâne însă dificil de probat.

Informațiile transmise de tratatul *Despre mutări (transferuri)* sunt singurele de care dispunem cu privire la funcționarea Episcopiei de Axiopolis. În absența altor știri, evoluția ei ulterioară ne rămâne necunoscută.

Considerații finale

Organizarea ecleziastică a Themei Paristrion (Paradounavon) în secolele XI-XII poate fi urmărită în două arii geografice distincte: regiunile istro-pontice și cele danubiano-balcanice.

Spațiul istro-pontic a intrat în componența Imperiului Bizantin în vara anului 971 în urma cuceririi lui de către împăratul Ioannes I Tzimiskes. Cel puțin în jumătatea lui nordică, stăpânirea bizantină în regiune a funcționat neîntrerupt. Biserica din regiune nu a fost inclusă în cadrul măsurilor organizatorice întreprinse de Basileios II din anii 1019-1020, care au vizat organizarea Bisericii bulgare, după desființarea Țaratului Bulgar.

La sfârșitul secolului al X-lea și la începutul secolului următor, după o îndelungată absență, își face reapariția în sursele sigilografice Mitropolia Tomisului. Funcționarea ei este atestată până la mijlocul secolului al XI-lea, când informațiile despre ea încetează. În acest context, nu este exclus ca Mitropolia Tomisului să-și fi încetat existența cândva între mijlocul deceniului al șaselea și începutul deceniului al optulea ale secolului al XI-lea, odată cu ridicarea scaunului episcopal al Dristrei la rang mitropolitan. Într-o asemenea situație este foarte posibil ca întregul spațiu istro-pontic să fi trecut sub jurisdicția nou-înființatei Mitropolii a Dristrei.

La sfârșitul secolului al XI-lea, în spațiul danubiano-pontic funcționa *Episcopia de Axiopolis*, constituită fără îndoială anterior atestării. În ceea ce privește subordonarea acesteia, două posibilități pot fi luate în calcul: fie subordonarea față de Mitropolia Tomisului, în cazul în care aceasta și-a continuat funcționarea și în această perioadă, fie subordonarea față de Mitropolia Dristrei, în eventualitatea în care Mitropolia Tomisului își încetase existența.

Bibliografie:

Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 1: 1199-1345, culese, adnotate și publicate de Nicolae Densușianu, București, 1887.

Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 2: 1345-1450, culese, adnotate și publicate de N. Densușianu, București, 1890.

COMNENA Anna, *The Alexiad*, translated by E.R.A. Sewter, London, 2003.

³⁶ *Ibidem*.

IDEM, *The Alexiad*, translated by Elizabeth A.S. Dawes, Cambridge, Ontario, 2000.

BARNEA, Ion, *Date noi despre Mitropolia Tomisului*, în "Pontica", XXIV, 1991.

CEDRENI, Georgii, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, "Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus", t. II, Bonnae, MDCCCXXXIX.

DARROUZÈS, Jean, *Le traité des transferts: Édition critique et commentaire*, în "Revue des Études Byzantines", XLII, 1984.

IDEM, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes, Paris, 1981.

DIACONU, Petre, *Despre organizarea ecleziastică a regiunii Dunării de Jos*, în "Studii Teologice", seria II, XLII, 1, 1990.

IDEM, *Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X^e-XIe siècles)*, în "Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne", Nouvelle Série, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995.

IDEM, *Sur l'organisation ecclésiastique dans la région du Bas-Danube (dernier tiers du Xe siècle-XIe siècle)*, în "Études Byzantines et Post-Byzantines", II, Bucarest, 1991.

DOXAPATRII, Nili, *Notitia Thronorum Patriarchalium*, în "Patrologiae cursus completus", Series Graeca posterior, accurante J.-P. Migne, *Patrologiae Graecae*, t. CXXXII, Lutetiae Parisiorum, 1864.

DÖLGER, Franz, *Regesten der kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, 1. Teil. 2. Halbband. *Regesten von 867-1025*, München, 2003.

Fontes Historiae Daco-Romanae. III: Scriptores Byzantini, saec. XI-XIV - Izvoarele istoriei României, III. Scriitori bizantini (sec. XI-XIV), ediderunt Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975.

GELZER, H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche (I)*, în "Byzantinische Zeitschrift", I, 1892.

IDEM, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche (II)*, în "Byzantinische Zeitschrift", II, 1893.

GYÓNY, M., *L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, în "Études Slaves et Roumains", I, 3, 1948.

JORDANOV, Ivan, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1. *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003.

MADGEARU, Alexandru, *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în "Studii și Materiale de Istorie Medie", XIX, 2001.

IDEM, *The Church Organization at the Lower Danube between 971 and 1020*, în "Études Byzantines et Post-Byzantines", IV, Iași, 2001.

MĂRCULEȚ, Vasile, *Aspecte ale organizării bisericești în Thema Paristrion-Paradunavon în secolele XI-XII*, în "Sargetia", s.n., II, 2011, p. 159-168.

NESBITT, John, OIKONOMIDÈS, Nicolas, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art.*, vol. 1. *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Washington D.C., 1991.

OIKONOMIDÈS, N.A., *Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques*, în "Revue des Études Byzantines", XVIII, 1969.

POPESCU, Emilian, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în vol. "Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei", Galați, 1987.

SHEPARD, J., *Tzetzes Letters to Leo at Dristra*, în "Byzantinische Forschungen", VI, 1979, p. 192-199.

SKYLITZES, John, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, translated by J. Worthley, with Introductions by J.-Cl. Cheynet and B. Flusin and Notes by J.-Cl. Cheynet, Cambridge, 2010.

ZONARAE, Ioannis, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, edidit Th. Büttner-Wobst, Bonnae, MDCCCXCVII.

ARHEOLOGIA PIEȚEI HUET. ASPECTE PARTICULARE. II (ILUSTRAȚIA)

PETRE BEȘLIU MUNTEANU
p_besliu@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

THE ARCHAEOLOGY OF HUET SQUARE IN SIBIU. II (ILLUSTRATION)

ABSTRACT

The second part of the study about the archaeology of Huet Square in Sibiu presents the plates and photos taken in the rescue archaeological excavations, historical photos and plans and archaeological drawings.

Keywords: photo, plan, drawing, Huet Square, Sibiu, medieval.

Partea a doua a repertoriului informațiilor arheologice culese din Piața Huet în perioada 1994-2007 cuprinde o parte a imaginilor surprinse mai ales după 2002 în timpul săpăturilor mecanice de canalizare sau cablare, desene ale unor structuri de zidărie și profile arheologice. Asistența arheologică nu a fost pasivă, formală. Practica recuperării informațiilor arheologice în timp limitat și condiții de șantier a fost, așa cum o va arăta mai ales ilustrația prezentată, benefică cunoașterii arheologiei Pieței Huet. Exemplu concludent este efortul recuperării din Piața Huet a unui lot de vase medievale din ceramică, care a îmbogățit repertoriul formelor și, mai mult, patrimoniul arheologic medieval al Muzeului Brukenthal. Colegii de la Muzeul Franz Binder au recuperat lotul de ceramică și l-au predat muzeului de istorie. Fotografia făcută în groapa excavatorului a permis reconstituirea grafică a unui cuptor de ars ceramică și, ca urmare, recuperarea contextului arheologic. Cercetarea arheologică inițiată pentru identificarea locului descoperirii nu a relevat nimic în legătură cu lotul de vase, însă a interceptat rotonda, mai târziu cercetată integral.

Cercetarea arheologică cu caracter de salvare din piața Huet a fost efectuată într-o perioadă îndelungată de timp, cu mijloace precare, însă cu rezultate care justifică efortul.

Piese de grafică documentară și planurile zonei mult afectată de distrugeri de substanță istorică permit să fie identificate substrucții ale unor clădiri de valoare deosebită: Casa Gulden, Turnul Preoților, vechiul colegiu, toate dispărute; canale subterane din cărămizi.

Informațiile arheologice nu prilejuiesc ipoteze noi, senzaționale, ci mai degrabă ilustrează o realitate istorică cunoscută în linii generale și consemnată înaintea distrugerilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Există însă unele construcții nou descoperite și atribuite, relevate de săpăturile arheologice de mică amploare sau de degajarea unor substrucții din săpătura mecanică: rotonda, pivnițele din grădina

casei parohiale evanghelice, mormintele în nișă de cărămidă și cruce în pământ, în forma corpului omenesc.

Până în 2005, informațiile arheologice culese în Piața Huet în săpăturile mecanice au intrat în mai largul circuit informațional al mass-mediei. Treptat, însă, interesul față de istoria orașului s-a diminuat, iar consecințele refluxului interesului pentru componentele sensibile ale societății, cum este istoria, nu întârzie să apară.

E firesc să mulțumesc pentru ajutorul materializat în semnalarea săpăturilor mecanice, în donația de imagini foto în locuri puțin accesibile, cum este podul unei case adosate reședinței parohiei evanghelice, și de materialul documentar cules din arhiva Casei Teutsch, domnului Florin Blezu. Gânduri bune prim-preoților Bisericii Evanghelice care au permis cercetarea arheologică a casei parohiale, muncitorilor care în rare ocazii m-au ajutat să taluzez maluri sau să curăț substrucții, arhitecților și jurnaliștilor care au arătat interes pentru vestigiile arheologice, contabilei Liceului Brukenthal, cu care am identificat locurile cercetate cu 14 ani în urmă, administrației Muzeului Franz Binder, în special directorului adjunct, inginerul Mircea Tempea, colegei Maria Brândan, colegilor cu care am săpat în preajma și la rotondă, colegilor de la facultate, care mi-au dat voie să văd cercetările arheologice din catedrala evanghelică, și la urmă vorbind în ordine cronologică, dar în primul rând, colegului Ion Vasile, care m-a inițiat în tainele desenului pe calculator.

Lista planșelor:

Pl. I – 1. Planul Pieței Huet, redesenat după cel din 1872: 1 canal de apă; 2. Turnul Preoților; 3. zidul cetății; 4. Piața Mică nr. 12; 5. construcție necunoscută la est de biserica parohială; 6. construcție din material ușor, adosată zidului de apărare în secolele XV-XVIII, peste care s-a ridicat un corp anex casei parohiale (**X** – limita cimitirului).

Pl. II – Subsolvul clădirii din Piața Mică nr. 12, cu planul cercetării arheologice.

Pl. III – Substrucție dezvelită în strada Odobescu.

Pl. IV – Vatră de turnat aliaj pentru clopot din curtea Bisericii Evanghelice.

Pl. V – Malul sudic al secțiunii III din Piața Mică nr. 12.

Pl. VI – Profilul șanțului de canalizare din *Curtea Bicicletelor* (Liceul Brukenthal).

Pl. VII – Zid actual de incintă al grădinii casei parohiale evanghelice, fost zid al fortificației.

Pl. VIII – Profilul de est al gropii pentru subzidirea contrafortului de nord-est al incintei grădinii casei parohiale evanghelice.

Pl. IX – Profilul de sud al casetei din intrarea boltită a casei parohiale evanghelice din Sibiu.

Pl. X – Săpătura de canalizare de la vest de liceul Brukenthal: fundația zidului de apărare și profilul de la sud, la intrarea în curte.

Pl. XI – Profilul de nord al casetei exterioare la vestul clădirii din Piața Mică nr. 12.

Pl. XII – Profilul unui segment de șanț săpat pentru canalizarea Pieței Huet; clădirea de la numărul 8.

Pl. XIII – Profilul de nord al casetei arheologice din grădina casei parohiale evanghelice din Sibiu.

Pl. XIV – Piața Huet în planul lui Sully din 1749 (**X** - Liceul Brukenthal și Casa Gulden; **XX** - Casa parohiei bisericii evanghelice).

Pl. XV – Planul orașului Sibiu redesenat de Johann Boebel (**D** - clădiri demolate).

Pl. XVI – Proiecții multiple ale Pieței Huet realizate de D.F. Toma.

Pl. XVII – Planul pivnițelor și al grădinii casei parohiale evanghelice din Piața Huet nr. 1.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Liceul Brukenthal, subzidire în anul 2001. Schelet și profil de groapă pentru subzidire la nord.

Fig. 2 – Liceul Brukenthal, subzidire în anul 2001, profilul nordic al gropii de subzidire.

Fig. 3 – Liceul Brukenthal, subzidire în anul 2001, straturi de arsură sub fundația clădirii liceului.

Fig. 4 – Strada Odobescu, substrucții dezvelite în anul 2004.

Fig. 5 – Strada Odobescu, substrucții dezvelite în anul 2004 (canal subteran refolositor).

Fig. 6 – Zidul de incintă al grădinii casei parohiale, în curs de restaurare în 2002.

Fig. 7 – Zidul de incintă al grădinii casei parohiale în curs de restaurare (structura zidurilor în timpul refacerii contrafortului de colț).

Fig. 8 – Pasajul scărilor, refacerea parapetului de susținere al terasei de sus.

Fig. 9 – Casa consistorului, refacerea zidului de incintă.

Fig. 10 – Clădirea parohiei evanghelice, Piața Huet numărul 1, caseta din culoarul de acces.

Fig. 11 – Săpături cu excavatorul în cimitirul medieval în toamna anului 2005.

Fig. 12 – Sediul parohiei evanghelice Sibiu, urmele gârliciului pivniței medievale.

Fig. 13 – Urmele unei clădiri necunoscute la est de biserica parohială din Piața Huet.

Fig. 14 – Groapa din Piața Huet săpătură mecanică, de unde a fost recuperat în 1999 lotul de vase ceramice medievale.

Fig. 15 – Substrucții medievale dezvelite în 2004 la ieșirea de nord-est din Piața Huet (Podul Mincinoșilor).

Fig. 16 – Urmele Turnului Preoților și ale clădirii adosate la est.

Fig. 17 – Limita cimitirului și fundația casei din Piața Mică, numărul 16.

Fig. 18 – Fundația Turnului Preoților dezvelită în săpătură de cablare.

Fig. 19 – Vatră de topit aliaj pentru clopot, descoperită între Biserica Parohială și Liceul Brukenthal.

Fig. 20 – Urmele unei construcții azi dispărute, adosate zidului de incintă, lângă sediul parohiei evanghelice.

Fig. 21 – Zidul de vest al subsolului clădirii din Piața Mică, numărul 15. Deschiderea de la baza zidului are numai rol de rezistență.

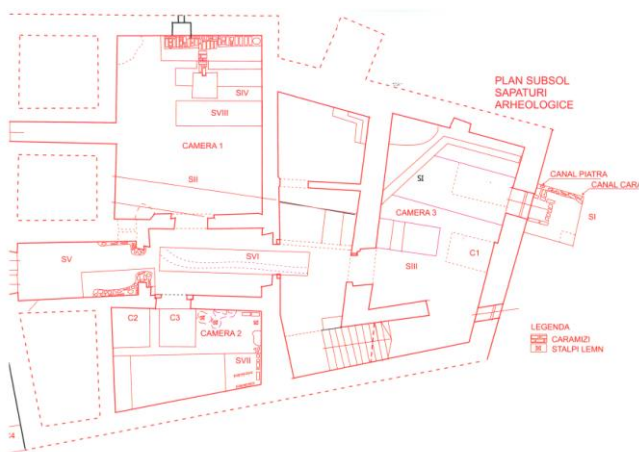
Fig. 22 – Ancadrament de lemn din goticul târziu (Piața Mică, numărul 15).

Fig. 23 – Capela Sf. Ladislau și clădirile adosate. Fotografie istorică, colecția Muzeului de Istorie (nr. inv. GD 16.124).

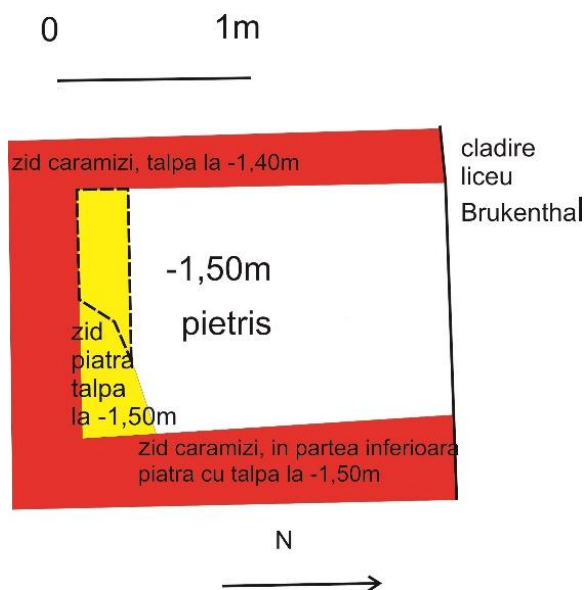
Fig. 24 – Demolarea construcțiilor din jurul Turnului Preoților, între care și Casa Gulden, sediu al Primăriei. Fotografie istorică, colecția Muzeului de Istorie (nr. inv. GD 16.131).

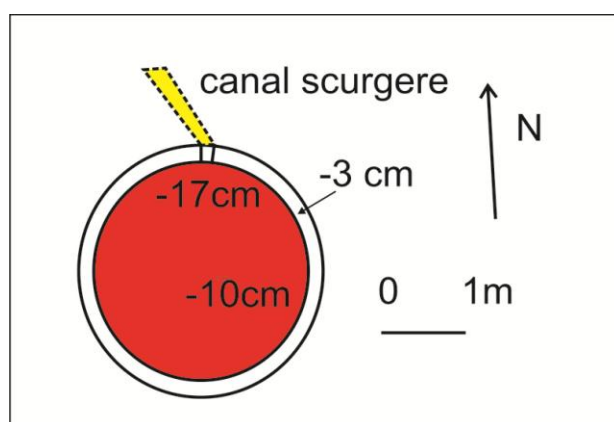
Pl. I

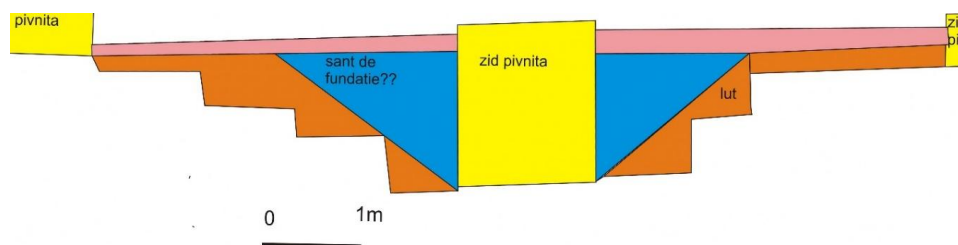
Pl. II

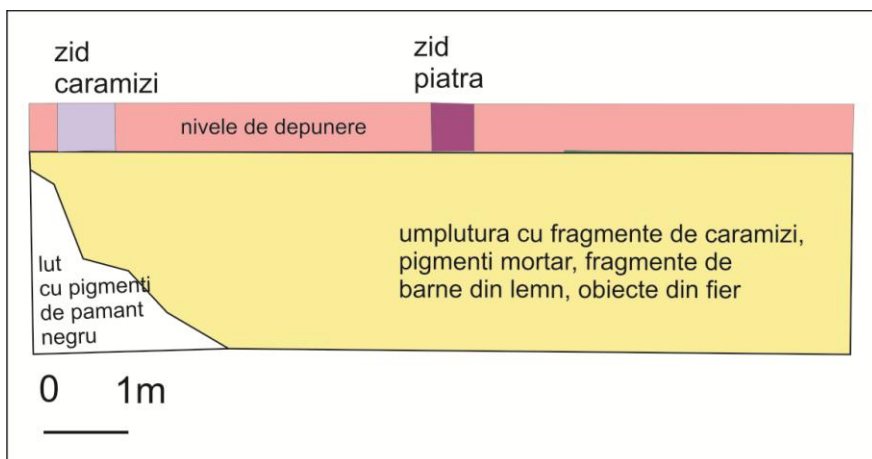
Pl. III

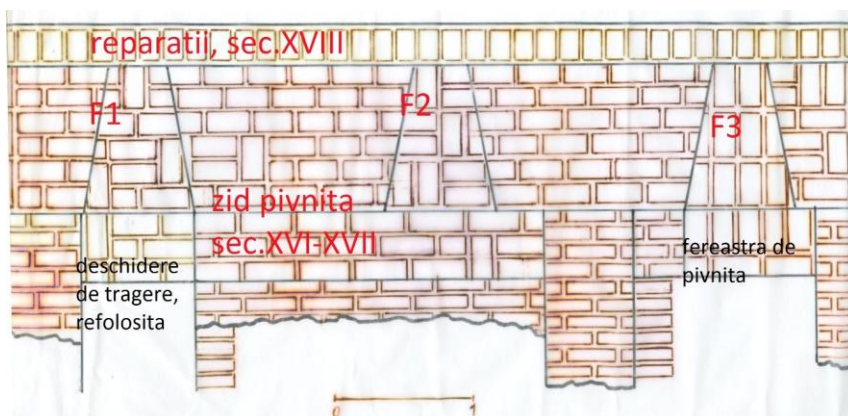
Pl. IV

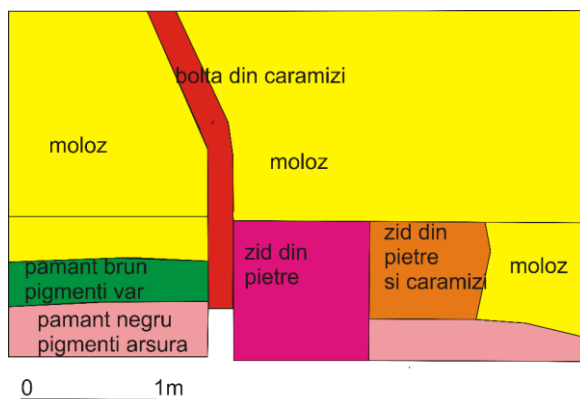
Pl. V

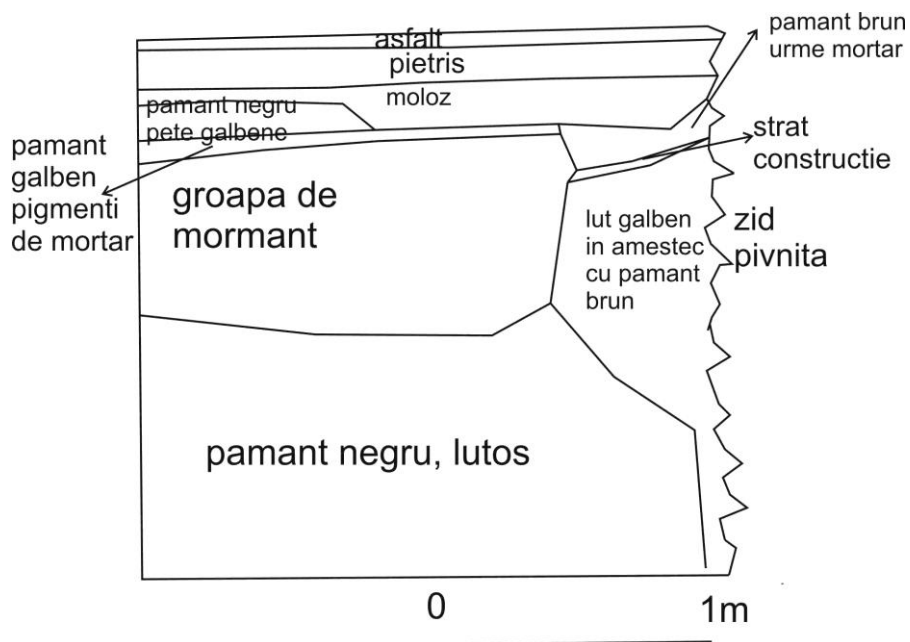
Pl. VI

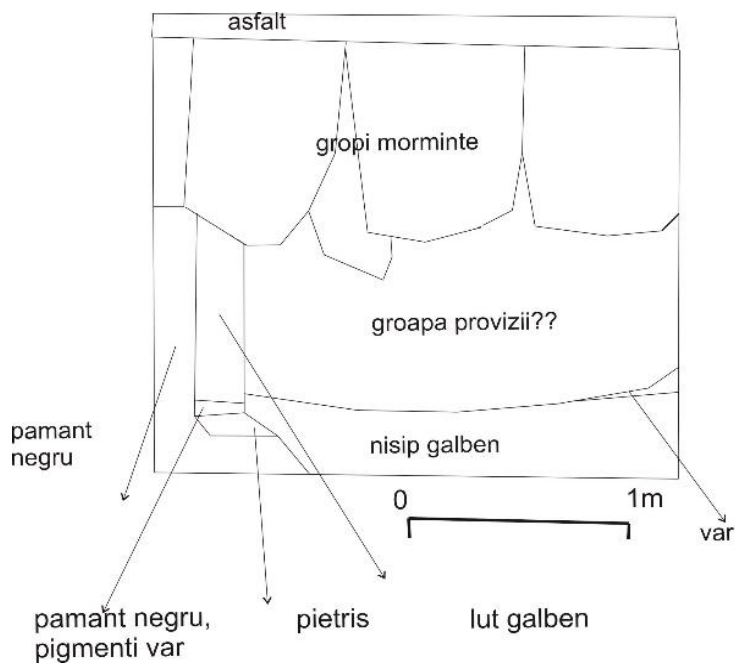
Pl. VII

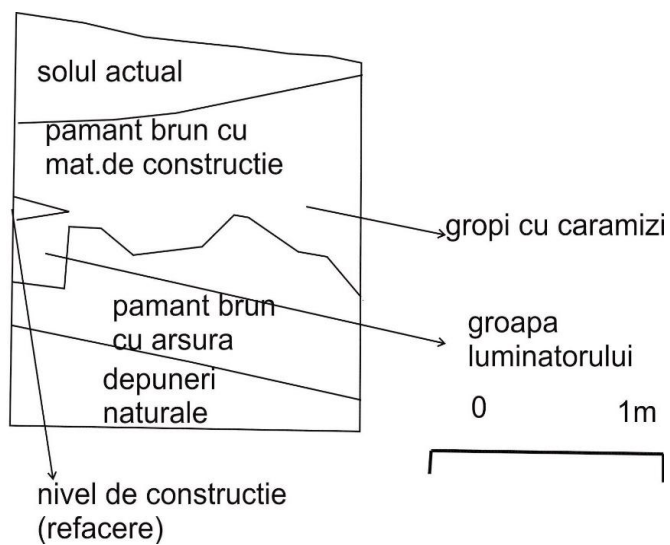
Pl. VIII

Pl. XI

Pl. XII

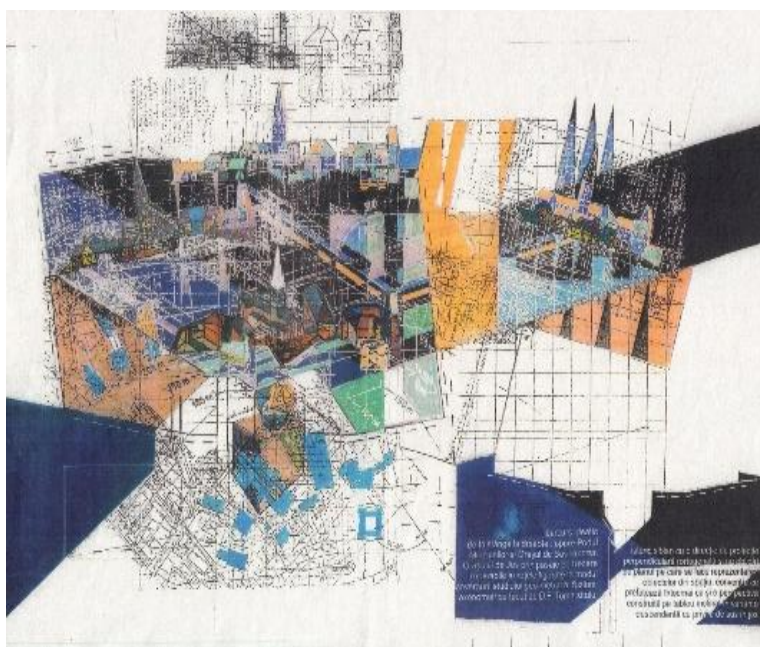
Pl. XIII

Pl. XIV

Pl. XV

Pl. XVI

Pl. XVII

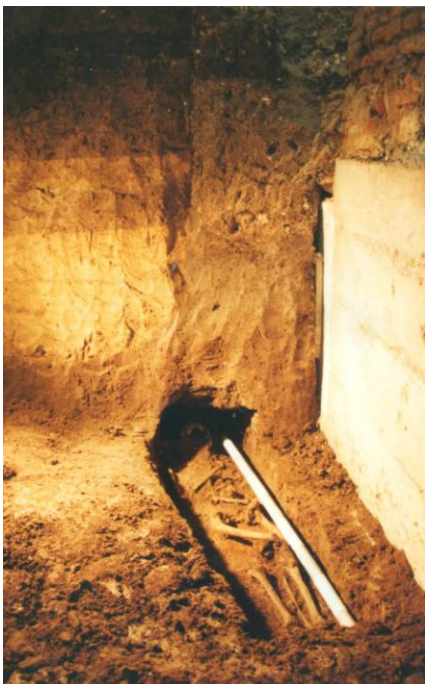

Fig. 1

Fig. 2

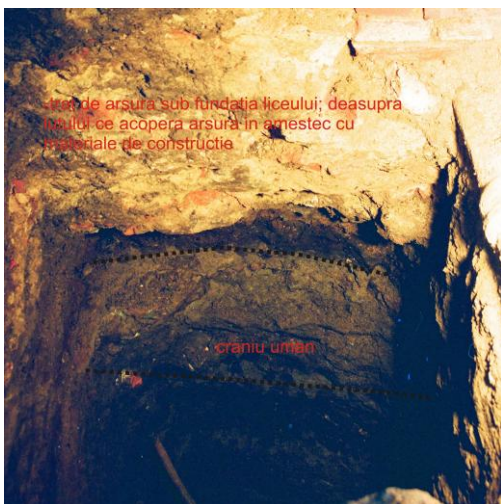

Fig. 3

Fig. 4

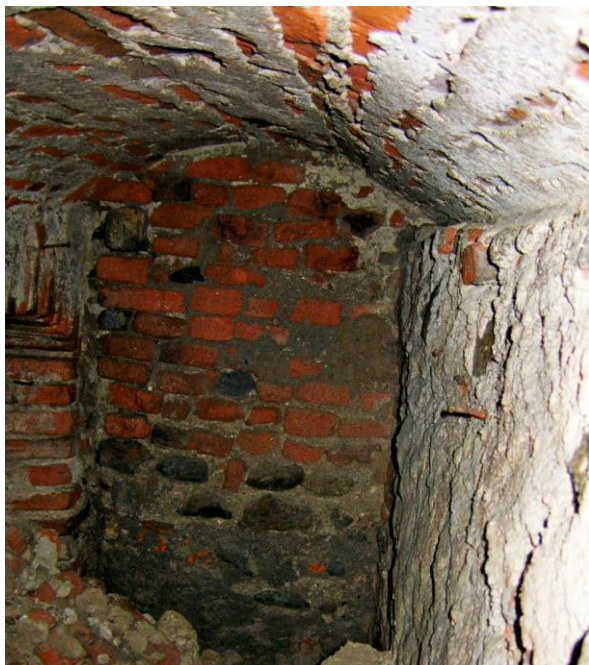

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

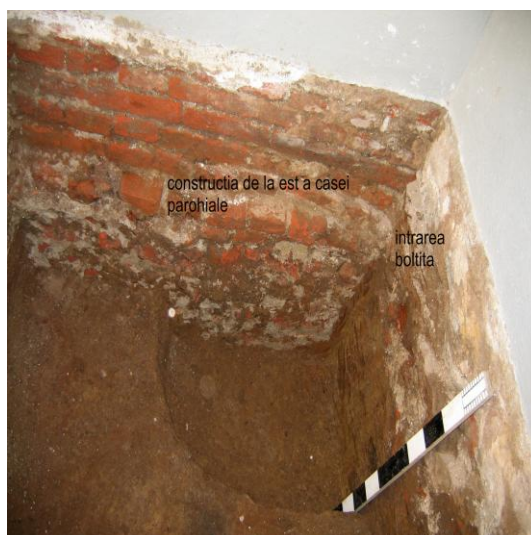

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

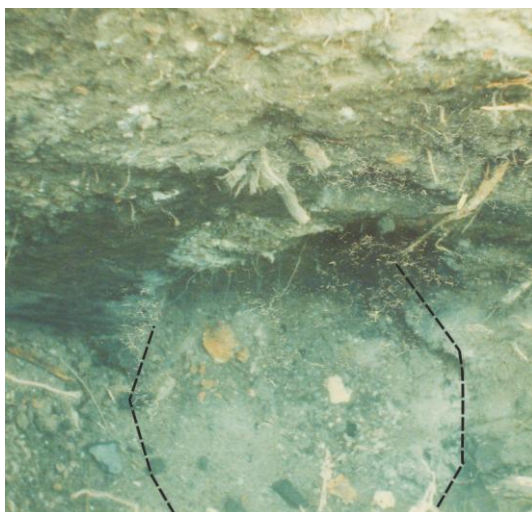

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

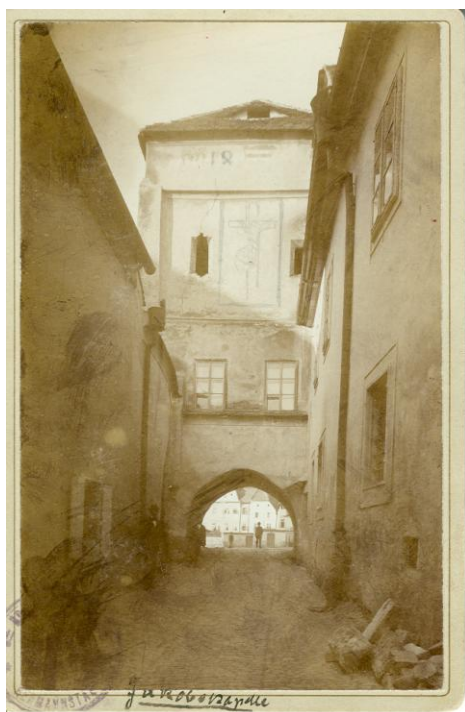

Fig. 23

Fig. 24

**DIPLOMAȚI FRANCEZI LA CURTEA MARELUI SENIOR.
STUDIU DE CAZ: FRANÇOIS SAVARY DE BRÈVES
ȘI CAPITULAȚIILE FRANCO-OTOMANE DIN 1604**

ROXANA GÂSCĂ

gasca.roxana@yahoo.com

Muzeul Național de Istorie a României – București

**FRENCH EMISSARIES TO THE COURT OF THE GRAND SEIGNEUR.
CASE STUDY: FRANÇOIS SAVARY DE BRÈVES
AND THE 1604 FRENCH-OTTOMAN CAPITULATIONS**

ABSTRACT

The History of the diplomatic relations between France and the Ottoman Empire dates back in the early sixteenth century, and it is consecrated by a series of treaties and capitulations, which according to the customary Ottoman model, there was a document that recorded the existence of a pact between the two states, named 'Ahdnâme-i Hümâyûn ("The Imperial Book of Agreement"). The mediation that usually led to the signing of such a treaty was made by an emissary, a diplomat that in many cases used to be the representative of the French King in the Ottoman Empire, that had, afterwards, the mission to oversee if the stipulations of the treaty were respected.

Keywords: diplomacy, treaty, French-Ottoman agreement, diplomatic relations.

Începând din 1536, în urma încheierii unui astfel de legământ, tratat negociat de către ambasadorul francez Jean de la Forêt¹ și Ibrahim Pașa (marele vizir otoman), a luat naștere lunga "amiciție" diplomatică dintre francezi și otomani. Instrucțiunile clare ale prezenței lui Jean de la Forêt la Poartă, trasate chiar de către regele Francisc I, erau să păstreze un tratat de alianță perpetuu cu otomanii, să obțină privilegii comerciale și să stabilească acorduri militare între Franța și Imperiul Otoman. Astfel că, încheindu-se acest legământ între Jean de la Forêt și Ibrahim Pașa în 1536, numit în epocă "prima alianță diplomatică și non-ideologică dintre un imperiu creștin și unul ne-creștin" (care a adus cu sine cleветiri din partea celorlalte state europene și a avut un ecou răsunător), s-au pus bazele influenței franceze în ceea ce privește partea comercială, diplomatică, religioasă (protecția creștinilor din imperiu) și militară în Imperiul Otoman, influență care a durat secole de-a rândul.

În continuare, regii Franței și-au menținut atitudinea pro-otomană stabilită prin tratat, iar, la rândul-le, otomanii și-au respectat promisiunile, la fel stabilite prin legământ, aceste tratate/legăminte fiind reînnoite.

¹ Jean de la Forêt a fost primul ambasador oficial al Franței la Poarta Otomană, între 1534-1537, a făcut chiar parte din suita sultanului Süleyman Kanunî în timpul Războiului împotriva Imperiului Safavid, pentru ca în 1536 să se întoarcă la Constantinopol.

Având ca model tratatele comerciale încheiate anterior cu Veneția și Genova, Franța a avut în permanență ambasadă la Constantinopol și o serie de ambasadori și consuli a căror misiune era să vegheze asupra bunului mers al relațiilor cu otomanii. Evident, această misiune nu îi era încredințată oricui, ci numai unui om de încredere, după cum am amintit anterior, sarcinile fiind trasate chiar de către rege.

În ceea ce privește corpul capitulațiilor, în general ele sunt niște tratate comerciale prin care se stabilea statutul negustorilor străini în șeriat, protejați sau neprotejați, și li se acordau privilegiile de a face comerț pe teritoriul otoman și în apele otomane; chiar mai mult, se stabileau toate aspectele care țin de activitatea comercială și toate drepturile și obligațiile acestor negustori străini. Din punctul de vedere al acordării de privilegii comerciale, așa cum apar ele în capitulațiile franco-otomane, trebuie specificat faptul că au existat două perioade în care s-a făcut o distincție între negustorii din Casa Războiului². Aceste privilegii comerciale acordate de otomani nu au cunoscut o generalizare cum se va putea observa mai târziu, spre exemplu în secolul al XVIII-lea, astfel că sub patronajul marilor puteri europene cu care se încheiaseră tratate, Franța și Anglia în cazul de față, făceau negoț și alți negustori străini, provenind din state care nu încheiaseră tratate cu otomanii – textele tratatelor de pace și comerț fac referire adesea la faptul că această categorie de negustori beneficia de același regim ca acei negustori veniți din state care aveau capitulații încheiate cu Poarta. În concluzie, s-a produs o categorisire a acestor negustori, anume *harbî* cu *'ahdname*, ei fiind cei care aveau ambasadori proprii la Poartă, ca urmare a încheierii de tratat, respectiv *harbî* fără *'ahdname*, care erau negustorii ce nu aveau ambasadori la Poartă, pentru că veneau din state care nu încheiaseră tratate cu otomanii. Ulterior, se poate observa în textele tratatelor de pace și comerț că nu se va mai face vreo diferență între cele două categorii de negustori, în condițiile în care negustorii care veneau din statele care nu aveau încheiate tratate cu otomanii intrau sub protecția unui stat care primise *'ahdname* și care încheiasă capitulații, cum ar fi cazul Franței, și care beneficiau de tot ceea ce beneficiau și negustorii francezi³.

Secolul al XVII-lea

În 1601, regele Franței, Henric al IV-lea, pentru a continua bunul mers al relațiilor dintre Franța și Imperiul Otoman, primea o delegație otomană, aceasta fiind o măsură premergătoare încheierii Tratatului din 1604, care stabilea, la rândul său, privilegiile franceze în imperiu și care trimitea delegația ambasadei franceze în Tunisia, în 1608, delegație condusă de François Savary de Brèves. În acest moment, influența franceză în imperiu era atât de mare încât toate celelalte state europene care doreau să facă negoț pe teritoriul otoman erau obligate să navigheze sub pavilion francez (arborând steagul francez beneficiau de protecție), cu excepția Marii

² În dreptul islamic otoman, *harbî* erau toți locuitorii din Casa Războiului, adică cei care proveneau din statele care nu intraseră sub stăpânirea Islamului.

³ Viorel Panaite, *Negustorii străini "protejați" în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale*, la: <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/ideologie/12.htm> (accesat: 15.09.2016).

Britanii (care primise 'ahdname în 1580) și a Veneției, cu care erau în competiție pentru supremația comercială în Levant și care aveau dreptul de a naviga sub pavilion propriu. Astfel, negustorii străini în Imperiul Otoman au devenit "les Européens protégés français" și beneficiau de clauza națiunii celei mai favorizate⁴.

François Savary de Brèves (1560-1628)

Diplomat francez, ambasador al Franței la Constantinopol și strălucit orientalist, unul dintre cei mai buni dintre contemporanii săi, era descendentul unei vechi familii și deținea titlurile nobiliare de conte de Brèves și marchiz de Maulévrier. El a însoțit, când avea vârsta de 22 de ani, pe tatăl său, Jacques Savary Lancosme, la ambasada franceză stabilită la Poarta Otomană, urmând să îi succedă la moartea acestuia, în 1591. Fiind unul dintre cei mai pricepuți negociatori dintre contemporanii săi, a reușit, în timpul mandatului său de ambasador la Curtea Sultanului Ahmed I, să capete încrederea sultanului și după ani de muncă să îi reușească mijlocirea privind încheierea tratatului de alianță (tratată de pace și comerț foarte avantajos pentru Franța), semnat de regele Henric al IV-lea și sultanul Ahmed I în 1604⁵.

Orientalist desăvârșit al timpurilor sale și preocupat de studiul scrierii osmane, a fost pasionat de introducerea studiilor orientale în Franța prin intermediul unei prese tipografice cu caractere arabe, iar în timpul mandatului său de ambasador la Roma a reușit să înființeze *Typographia Savariana* – prima tipografie orientală franceză. El a publicat, în 1613 și 1614, două cărți cu caractere arabe, cu ajutorul a doi studenți libanezi de la Colegiul Maronit din Roma, Victor Scialac și Gabriel Sionit. La întoarcerea sa în Franța, însoțit de Gabriel Sionit, încercările sale de a crea un colegiu oriental nu au avut succes, în schimb a transferat la Paris o sută de manuscrise orientale, creând cea mai mare bibliotecă orientală din Franța. În 1615, *Typographia Savariana* și-a luat numele de *Imprimerie des langues orientales arabique, turquesque, persique ...*⁶.

Capitulațiile franco-otomane (1604)

Capitulațiile franco-otomane din 1604 reprezintă un tratat de pace și comerț, publicat în 1615 într-o variantă bilingvă, osmano-franceză, în urma efortului depus de François Savary de Brèves, delegatul Franței pentru a reprezenta interesul francez în Imperiul Otoman.

În ceea ce privește corpusul capitulațiilor, din fericire păstrat în întregime și disponibil și în variantă electronică, online, acesta se înscrie în tipicul documentelor care marchează buna relaționare diplomatică.

⁴ *Ibidem* (accesat: 07.09.2016).

⁵ F.X. de Feller, *Biographie Universelle ou Dictionnaire Historique des hommes qui se sont fait un nom, par leur genie, leurs talents, leurs vertues ou leurs crimes*, Paris, 1850, la: https://books.google.ro/books?id=96eL0UF5McMC&pg=PA154&dq=Dictionnaire+historique+:+ou,+Biographie+universelle+tome+1&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Dictionnaire%20historique%20%3A%20ou%2C%20Biographie%20universelle%20tome%201&f=false (accesat: 07.09.2016).

⁶ http://www.typographie.org/gutenberg/orient/orient_2.html (accesat: 08.09.2016).

Fiind vorba de un acord între două părți, evident *intitulatio* este în dublu exemplar. Astfel, este așezată mai întâi titulatura detaliată și bogată în atribute a sultanului Ahmed I, care este prezentat ca *”Empereur des victorieux Empereurs”, ”distributeur de courrones aux plus grands Princes de la terre”, ”serviteur des deux tres-sacreés et tres-Auguste villes, Mecque et Medine”, ”protecteur et gouverneur de la Sainte Ierusalem”, ”Seigneur de l’Europe, Asie et Afrique (...)”* ș.a.m.d.

Urmează și titulatura regelui Henry IV, care nu este la fel bogată în atribute ca cea a sultanului otoman; în schimb este numit *”(...) plus glorieux, magnanime et grand Seigneur de la creance de IESVS, esleu entre les Princes de la nation du Messie, mediateur des differens qui surviennent entre le peuple Chrestien, Seigneur de Grandeur, Maiestè et richesse, glorieuse guide de plus grands HENRI IIII. Empereur de France, que la fin de ses iours soit heureuse”*.

Însărcinarea lui François Savary de Brèves este trecută imediat sub cele două titlaturi, semn că era reprezentantul direct al interesului regelui Franței: *”Ayant nostre Altesse este prieé du sieur de Breves au nom de l’Empereur de France son Seigneur, comme son Conseiller d’etat et son Ambassadeur ordinaire à nostre Porte de trouver bon, que les traictez de paix et capitulations, qui sont de longue memoire entre nostre Empire et celui de sondict Seigneur (...) ? renouvellees et iurees de nostre Altesse, soubz cette consideration, pour l’inclination que nous avons à conserver ceste antienne amitie, avons commandé que ceste capitulation soit escripte de la teneur qui s’ensuit”*⁷.

În continuare, pe tot parcursul celor 40 de capitole ale tratatului sunt stipulate drepturile și obligațiile negustorilor francezi și a celor care beneficiau de protecția Franței. Acestora li se oferea atât protecția ambasadurilor și consulilor numiți, cât și a negustorilor care merg în imperiu, să nu fie deranjați în niciun fel, ci să fie primiți și onorați cum se cuvine, în concordanță cu înțelegerea din tratat. La fel, li se garanta inviolabilitatea drepturilor, a vieții, a mărfurilor și a tuturor bunurilor lor.

Ceilați negustori (enumerați) aveau libertatea de a merge în imperiu și să facă negoț sub protecția Franței, iar, potrivit cutumei, să arate obediență și ascultare consulilor francezi.

Subiecții francezi ai Imperiului Franței și cei ai *”principilor prieteni și aliați lor”* pot vizita liberi locurile sfinte ale Ierusalimului, fiind sub protecția împăratului francez.

De asemenea, sunt amintiți și cei care nu se supun atât legii, cât și prevederilor tratatului, fiind notat faptul că *”rebelii sau contravenienții voinței”* și cei care

⁷ *Articles du traicte faicte en l’annee mil six cens quatre, entre HENRI le Grand Roy de France & de Navarre Et Sultan Amat Empereur des Turcs*, Paris, 1615, la:

https://books.google.ro/books?id=dbdrgBFarDcC&printsec=frontcover&dq=Articles+du+traicte+faict+en+l%27annee+mil+six+cens+quatre,+entre+Henri+le+Grand+Roy+de+France,+et+de+Navarre,+et+Sultan+Amat+Empereur+des+Turcs&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Articles%20du%20traicte%20faict%20en%20l%27annee%20mil%20six%20cens%20quatre%2C%20entre%20Henri%20le%20Grand%20Roy%20de%20France%2C%20et%20de%20Navarre%2C%20et%20Sultan%20Amat%20Empereur%20des%20Turcs&f=false (accesat: 01.09.2016).

perturbă liniștea publică să fie condamnați la o grea pedeapsă și să fie exemplu pentru cei care vor dori să le imite răul comportament.

În final, ca o garanție a veridicității acestor capitulații, se încheie înțelegerea cu promisiunea și jurământul în fața lui Dumnezeu să nu încalce (cele două părți) prevederile acestui tratat de pace, să fie fermi și constanți întru păstrarea prieteniei, aceasta fiind intenția și promisiunea imperială. Data, 20 mai 1604.

Bibliografie:

INALCIK, Halil, QUATAERT, Donald, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. I: 1300-1600, Cambridge University Press, 1994.

MANTRAN, Robert (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, traducere de Cristina Bîrsan, București, Editura Bic All, 2001.

PANAITE, Viorel, *Diplomație occidentală, comerț și drept otoman (secolele XV-XVII)*, Editura Universității din București, 2004 (reeditare 2008).

IDEM, *Negustorii străini "protejați" în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale*, la: <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/ideologie/12.htm>.

Articles du traite faicte en l'annee mil six cens quatre, entre HENRI le Grand Roy de France & de Navarre Et Sultan Amat Empereur des Turcs, Paris, 1615, la:

https://books.google.ro/books?id=dbdrgBFarDcC&printsec=frontcover&dq=Articles+du+traicte+faict+en+l%27annee+mil+six+cens+quatre,+entre+Henri+le+Grand+Roy+de+France,+et+de+Navarre,+et+Sultan+Amat+Empereur+des+Turcs&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Articles%20du%20traicte%20faict%20en%20l'annee%20mil%20six%20cens%20quatre%2C%20entre%20Henri%20le%20Grand%20Roy%20de%20France%2C%20et%20de%20Navarre%2C%20et%20Sultan%20Amat%20Empereur%20des%20Turcs&f=false (accesat: 01.09.2016).

FELLER, F.X. de, *Biographie Universelle ou Dictionnaire Historique des hommes qui se sont fait un nom, par leur genie, leurs talents, leurs vertues ou leurs crimes*, Paris, 1850, la:

https://books.google.ro/books?id=96eL0UF5McMC&pg=PA154&dq=Dicti onnaire+historique+:+ou,+Biographie+universelle+tome+1&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Dictionnaire%20historique%20%3A%20ou%2C%20Biographi e%20universelle%20tome%201&f=false (accesat: 07.09.2016).

http://www.typographie.org/gutenberg/orient/orient_2.html.

ECHILIBRUL PUTERII ÎN ADMINISTRAȚIA LOCALĂ A IMPERIULUI OTOMAN. STUDIU DE CAZ: KAZA-UA GIURGIU

GABRIEL-FELICIAN CROITORU

gabriel feliciancroitoru1@gmail.com

Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice – Cluj-Napoca

THE EQUILIBRIUM OF THE POWER IN THE OTTOMAN EMPIRE LOCAL ADMINISTRATION. CASE STUDY: KAZA-UA GIURGIU

ABSTRACT

The Ottoman administration from country sides was founded on the counterbalance principle and the reciprocal state power neutralize. In this type of administration the most important purpose was to assure the central power authority even in the border districts or in the cities with different kind of nations or religions.

In this system, the administrative officials could action independent, but they must pay attention on each other and, in the same time, on the central power.

Keywords: Ottoman Empire, local administration, case study, *kaza-ua* Giurgiu.

Din punct de vedere al structurilor instituționale ale administrației, statul otoman a fost fondat pe baze multiple. În primul rând, otomanii au moștenit structurile inițiate de turcii selgiucizi din Asia Mică și de emiratele care le-au urmat. Ulterior, pe măsura cuceririi teritoriilor bizantine, sârbe și bulgare – mai ales a celor dintâi, care aveau tradiții juridice total diferite de otomani –, aceștia din urmă au preluat o serie de elemente de drept cutumiar sau de drept vechi al popoarelor balcanice, obligându-i, totodată, pe sultanii otomani să fie foarte pragmatici și să facă o serie de concesii¹.

Baza juridică inițială a statului otoman a avut ca reper două elemente importante: legea musulmană (*șeri'a*)² și cutumele juridice ale populațiilor cucerite. În acest mod, sultanii au avut în vedere păstrarea neschimbată a unor tradiții înrădă-

¹ Nicoară Beldiceanu, *Organizarea Imperiului otoman (secolele al XIV-lea – al XV-lea)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001, p. 103.

² Cuvântul arab *shari'a*, care la origine avea o semnificație profană ("drumul" cămilelor spre apă), va ajunge să desemneze în teologia musulmană "*calea*" poruncită de Allah, prin urmarea căreia oamenii își puteau obține mântuirea. În dogma musulmană, Muhammad, ca "*trimis al lui Allah*", a fost cel care a făcut cunoscută oamenilor voința divină și a transpus-o într-un cod de comportare, numit *șariat*. În teologia musulmană, *șariat*-ul nu era identificat cu religia. Diferența pornea de la premisa că toți profeții au propovăduit aceeași credință religioasă, dar fiecareia îi corespundeau anumite legi și ordine pentru practicarea credinței și viața comunitară, în legătură directă cu perioada istorică și spațiul geografic (vezi Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura All, 1997, p. 65).

cinate în dreptul popoarelor învinse, pentru a întâmpina o opoziție cât mai mică, dar și asigurarea unei continuități administrative, indispensabilă unei bune gestiuni a provinciilor și implicit a statului în ansamblul său.

Guvernarea otomană a căutat, de fiecare dată, să recunoască dreptul în vigoare în teritoriile cucerite, când acesta se dovedea indispensabil pentru buna funcționare a statului. Din acest punct de vedere, otomanii au conștientizat că forța Imperiului Bizantin a stat în administrația sa, copiind-o și adaptând-o în mare măsură. Spre deosebire de dreptul bizantin, dreptul cutumiar otoman a adoptat orice lege sau dispoziție juridică ce lipsea din dreptul musulman, chiar dacă era vorba de o lege a unei țări cucerite. Prin urmare, codurile cutumiare otomane cuprind, pe lângă practicile juridice elaborate de-a lungul secolelor, și legile emise atât de suverani creștini, cât și de musulmani³.

Pornind de la statutul de mic principat la frontierele lumii islamice, statul otoman a cunoscut o creștere considerabilă, atingând, odată cu cea de-a doua domnie a lui Mehmed al II-lea (1451-1481) și cucerirea Constantinopolului, un stadiu de cristalizare a relațiilor sociale și economice, și de maturizare a instituțiilor. Expansiunea teritorială continuă, desfășurată într-o primă fază în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XIV-lea și a doua jumătate a secolului al XV-lea, a contribuit într-o mare măsură la accelerarea centralizării aparatului de stat otoman, crescând considerabil autoritatea suveranului asupra supușilor săi, odată cu înglobarea unui conglomerat de populații de diferite origini etnice și de diverse confesiuni religioase⁴. De altfel, până la domnia lui Soliman Magnificul (1520-1566), sultanii otomani au fost preocupați prioritar de centralizarea statului și de stabilizarea supremației otomane în lumea islamică⁵.

Una din trăsăturile caracteristice ale expansiunii turce în timpul lui Mehmed al II-lea a fost politica de anexiune teritorială, urmată de aplicarea legislației otomane (*kanunname*) în noile teritorii supuse. Bineînțeles, această politică avea ca efect uniformizarea progresivă a sistemului organizării sociale și politice a statului otoman și dispariția treptată a diferențelor existente între provinciile ajunse sub stăpânirea otomană. Fondatorul dinastiei de viziri Çandarlı, Kara Khalil Khayreddin, a jucat un rol important în realizarea unei administrații otomane centralizate, el fiind cel care a inaugurat funcția de *kadı'asker*, reprezentând judecătorul suprem al armatei. Cumulând conducerea administrației și comanda armatei, el a fost considerat primul mare vizir veritabil. Totodată, a avut un rol important în constituirea unei trezorerii de stat și în punerea la punct a sistemului de evidențe și registre (*defter*), care a stat la baza înființării Cancelariei financiare a Imperiului Otoman⁶.

³ N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 104.

⁴ Mustafa A. Mehmet, *De certaines aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunname) du Sultan Mahomet II (1451-1481)* [Câteva aspecte ale societății otomane în lumina legislației sultanului Mehmed II (1451-1481)], în "Studia et Acta Orientalia", II, 1959, Meridiens Editions, Bucurest, 1960, p. 129.

⁵ Călin Felezeu, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca, Editura Bybliotek, 2012, p. 33.

⁶ Nicolas Vatin, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001, p. 40.

Pe de altă parte, în ceea ce privește reorganizarea statului otoman, începând cu perioada domniei lui Mehmed al II-lea, a trebuit să se țină seama de existența în sânul imperiului a unor populații de origini etnice și de confesiuni religioase diferite. Ansamblul noilor factori economici, sociali, politici și militari a determinat, în ultimă instanță, elaborarea unei serii de coduri sau regulamente scrise (*kanunname*), cele mai multe și mai complexe fiind elaborate de cuceritorul Constantinopolului⁷.

Practic, abia odată cu domnia lui Mehmed al II-lea se poate discuta despre un Imperiu Otoman instituționalizat, în cadrul căruia organizarea administrativă a preluat, în cea mai mare parte, elementele din sistemul bizantin, iar păstrarea structurilor locale a asigurat statului otoman continuitatea la nivelul populației, în ansamblul ei. Ulterior, după adoptarea reformelor lui Soliman Magnificul, se poate considera că statul otoman s-a maturizat aproape complet.

Astfel, puterea Imperiului Otoman se baza, în plan intern, pe o administrație centralizată și bine ierarhizată, având reprezentanți în provincii care puteau asigura securitatea statului, a frontierelor – în cazul provinciilor de margine –, și a populației, controlul și bunul mers al activităților economice, precum și al percepției impozitelor și taxelor, acest din urmă aspect fiind deosebit de important.

După cucerirea Constantinopolului și odată cu centralizarea puterii, a crescut din ce în ce mai mult rolul instituțiilor de stat în viața economică și politică a societății otomane. Cel mai important sprijin pentru sultan în exercițiul autorității sale de monarh a fost asigurat de o serie de instituții sociale, politice și militare, cele mai reprezentative fiind cele conduse de marele vizir, judecătorul militar, intendentul finanțelor și de șeful Cancelariei centrale. Instituțiile conduse de aceștia constituiau adevărate "coloane" de susținere, stând la baza sistemului de organizare a statului otoman.

Marele Vizirat a reprezentat instituția politică și militară cea mai importantă, care le subordona pe toate celelalte. Marele vizir (*vézir-i a'zam*) era cel care păstra sigiliul imperial (*mühür*) și era consultat de marii demnitari (*defterdar-ii*, *kadiasker-ii* etc.) în toate afacerile de stat. Ceilalți viziri care făceau parte din Consiliul Suprem (Divan) – doar trei în perioada domniei lui Mehmed al II-lea, ulterior numărul lor crescând –, aveau rang egal între ei. Printre instituțiile de mare importanță care depindeau direct de Marele Vizirat erau *beylerbeylik*-ul și *sancakbeylik*-ul, ambele având o funcțiune dublă: administrativă și militară.

⁷ Uzul decretelor de lege privind diferitele aspecte ale organizării statului otoman a fost introdus de emirul Osman (d. 1326), considerat fondatorul statului care i-a purtat numele peste secole. Ulterior, consolidarea treptată a statului otoman a impus necesitatea completării legilor și decretelor. Se cunosc, spre exemplu, măsurile luate de emirul Orhan I (1326-1359) privind proprietatea ori organizarea financiară sau militară. Sultanului Murat I (1359-1389) i se atribuie instituirea unei taxe speciale care privea proprietarii de robi, cunoscută sub numele de *pendjik* (cincime), care a fost punctul de plecare pentru constituirea trupelor de ieniceri. De asemenea, cronicarii otomani fac precizări cu privire la măsurile financiare ale sultanilor Baiazid I (1389-1402) sau Mehmed I Çelebi (1413-1421), acesta din urmă instituind în Rumelia sistemul proprietății funciare, numit "sistem domanial de stat" sau "sistemul de stat al terenurilor" (*malikiane-divani*), în virtutea căruia puterea centrală și feudalii locali aveau drepturi egale asupra aceluiași pământ (M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 130).

Judecătorul militar (*kadı'asker*) conducea principala instituție otomană cu atribuții în domeniul justiției și educației. Cel care a inaugurat funcția de *kadı'asker*, reprezentând judecătorul suprem al armatei, a fost Kara Khalil Khayreddin, personalitate ce a jucat un rol esențial în realizarea sistemului administrativ otoman⁸. Inițial, instituția a fost condusă de un singur *kadı'asker*, care avea în subordine toți cadii de pe teritoriul Imperiului Otoman. După anul 1480, complexitatea statului a determinat divizarea *kadı'asker*-ului în două: de Anatolia și de Rumelia. În cadrul Divanului imperial, *kadı'asker*-ii erau considerați de prim rang, imediat după viziri, având o serie de atribuții care aveau în vedere imprimarea caracterului religios al justiției și învățământului otoman. Acest caracter s-a accentuat pe măsură ce *kadı'asker*-ul a fost subordonat unei alte instituții religioase, *şeykh ül-islam*⁹.

Cancelaria financiară (*Defterdalık*), condusă de *başdefterdar* (ministrul de Finanțe), era instituția care îngloba întreaga ierarhie financiară otomană. Ca și în cazul *kadiasker*-ului, această instituție s-a divizat către sfârșitul secolului al XV-lea în *Defterdalık*-ul de Anatolia și *Defterdalık*-ul de Rumelia, cel din urmă câștigându-și treptat întâietatea, având în vedere importanța sa¹⁰. În cadrul Imperiului au existat două categorii principale de cancelarii financiare, urmând formele proprietății funciare. O categorie se ocupa de veniturile și cheltuielile proprietăților ce aparțineau statului și sultanului, *defterdarat*-ul trezoreriei (*Maliye defterdarlığı*), cea de-a doua, *defterdarat*-ul de timar (*Timar defterdarlığı*), se ocupa de domeniile ce aparțineau demnitarilor provinciali¹¹. În perioada cuprinsă între 1578 și 1625, în Imperiul Otoman a funcționat și o altă cancelarie financiară, *Defterdalık*-ul de Dunăre (*Tuna defterdarlığı*), care centraliza veniturile de la toate schelele și sărăriile (*memleha*) de pe Dunăre¹².

În fine, Cancelaria centrală (*Nişandjılık*) era cea de-a patra instituție socială și politică a Imperiului otoman în ordinea importanței, reprezentantul acesteia, *nişandgi*, având sarcina de a aplica monograma sultanului (*tuğra, nişan, tevkii*) pe actele emise de acesta și de a se ocupa de elaborarea legilor otomane. Într-un cod legislativ din anul 1676, în care sunt suprinse îndatoririle *nişangi*-ilor, se precizează că "*nişangi*-ii au deja de mult timp responsabilitatea legii otomane, ca și a ceremonialelor"¹³. Inițial, în afara obligațiilor interne, *nişangi*-ii coordonau și relațiile Imperiului Otoman cu alte state; de la mijlocul secolului al XVII-lea, aceste responsabilități au fost transferate șefului secretarilor Divanului (*Reis-ül-Küttab*)¹⁴.

În subordinea marilor instituții ale statului otoman se afla un aparat administrativ complex și de mari dimensiuni, pe măsura întinderii sale, în care își desfășurau activitatea o serie de funcționari de diferite ranguri, ale căror drepturi și

⁸ N. Vatin, *op. cit.*, p. 40.

⁹ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 135.

¹⁰ Donald Quataert, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, Cambridge University Press, 2005, p. 111.

¹¹ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 135.

¹² Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu în secolul al XVI-lea*, în "Ilfov, file de istorie", București, 1978, p. 189.

¹³ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 136.

¹⁴ *Ibidem*.

obligații variate¹⁵, în cea mai mare parte a lor, erau stabilite prin *kanunname*-lele din timpul lui Mehmed al II-lea.

Din punct de vedere al organizării administrativ-teritoriale, cea mai mare unitate administrativă era provincia sau ținutul (*eyalet, vilayet, beylerbeylik*), condusă de guvernatori (*beylerbey*). Primul *beylerbeylik*, cel al Rumeliei, a fost creat în timpul domniei sultanului Murad I, fiind condus de Lâlâ Şahîn, iar cel de-al doilea, al Anatoliei, a fost înființat în timpul domniei lui Baiazid I, în anul 1393¹⁶. Având în vedere importanța părții europene a Imperiului Otoman, *beylerbey*-ii de Rumelia aveau prioritate în fața celor din Anatolia și urmau în rang imediat după Marele vizir¹⁷.

La rândul lor, provinciile sau ținuturile erau împărțite în unități administrative mai mici, sangeacuri (*sancakbeylik*-uri), cu atribuții administrative și militare, depinzând direct de *beylerbeylik*, iar prin intermediul acestuia de Marele vizir. Sangeacurile erau și ele subdivizate în districte (*kaza*-le), iar cele mai mici unități administrative otomane erau comunele (*nahiye*); spre deosebire de sangeac, care avea funcții preponderent militare, dar și administrative, *kaza*-ua avea un rol judiciar, fiscal și economic¹⁸. Districtul (*kaza*-ua), condus de cadîu, cuprindea de regulă unul sau mai multe orașe (*şehir*), târguri (*kasaba*), sate mai mari (*karye*) sau mai mici și moșii sau ferme (*çiftlik*), având ca subdiviziune administrativă nahia (*nahiye*), cu atribuții îndeosebi fiscale, dările fiind consemnate în registre speciale și urmărite de cadîu¹⁹. *Kaza*-ua reprezenta, de fapt, unitatea administrativă de bază a sistemului otoman, în condițiile în care dacă *beylerbey*-ul sau *sancakbey*-ul dețineau numai atribuții militare și administrative, cadîul avea atribuții administrative, judecătorești și notariale, fiind în legătură directă cu autoritatea centrală, fără a avea nevoie de mijlocirea celor doi²⁰.

Împărțirea administrativă a teritoriului otoman a fost, în mare parte, cristalizată odată cu reformele inițiate de sultanul Soliman Magnificul la jumătatea secolului al XVI-lea, pe fondul cuceririlor regiunilor din Anatolia orientală și sudică, a Siriei, Egiptului, Irakului, iar în Europa a Ungariei.

Unitățile administrative constituite pe teritoriul Țării Românești, Moldovei sau Transilvaniei au fost subordonate *vilayet*-ului Rumelia, cu sediul la Sofia, și celui de Timișoara. La începutul secolului al XVII-lea, s-a format un nou *vilayet*, de Vozia (Silistra), denumit și de Babadag, în funcție de mutarea sediului reședinței

¹⁵ Idem, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană*, în "Studii. Revistă de istorie", XVIII, nr. 5, 1965, p. 1097-1116.

¹⁶ N. Vatin, *op. cit.*, p. 40.

¹⁷ M.A. Mehmet, *op. cit.*, p. 134.

¹⁸ Anca Popescu, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în vol. "Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei", volum îngrijit de Dumitru Țicu și Ionel Cîndea, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 646.

¹⁹ *Istoria dreptului românesc*, I (Cap. V, *Organizare teritorial administrativă*, Secțiunea a VI-a, *Populația autohtonă în cadrul pașalâcurilor și raialelor turcești*), București, Editura Academiei, 1980, p. 32-323.

²⁰ Tahsin Gemil, *Regimul timariot și aplicarea lui în Ținuturile Românești administrate de Poarta otomană*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2005, p. 51-52.

guvernatorului, care cuprindea Dobrogea și posesiunile otomane din Țara Românească și Moldova. Excepție au făcut Giurgiu și Turnu, care au rămas subordonate *vilayet*-ului Rumelia²¹.

Sançakbeylik-urile din spațiul Țării Românești și Moldovei erau Silistra, Nicopole (cuprinzând Giurgiu și Turnu), Bender (Tighina) și Akkerman (Cetatea Albă). La rândul lor, *sançakbeylik*-urile Timișoara, Lipova, Cenad, Gyula (cu Aradul), Moldova și Ineu formau *vilayet*-ul Timișoara. După campania din 1658-1660, în *vilayet*-ul Timișoara au fost incluse și *sançakbeylik*-urile Sebeș, Lugoj, Oradea, precum și *kaza*-ua Becicherec²².

În funcție de diferiți factori, posesiunile otomane de pe teritoriul Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei și-au schimbat configurația, dar printre cele cu existență mai lungă s-au numărat unitățile administrative de pe teritoriul Dobrogei, respectiv *kaza*-lele Silistra, Bazargic (*Hadjioğlu Pazari*), Balcic, Mangalia, Techirghiol-Karasu (Medgidia), Hârșova, Babadag (*Babadagi*), Măcin (*Maçin*), Isaccea (*Isakçi*), Tulcea (*Tulçi*), din Bugeac: Vadul Ismail (*Ismail Geçidi*), Chilia (*Kili*), Akkerman, Bender și Sărata. Ulterior, din secolul al XVIII-lea au mai apărut *kaza*-lele de la Reni (*Tomarova* sau *Timurabad*) și Kartal. La toate acestea se adaugă și posesiunile otomane nord-dunărene de la Turnu (*Kule* sau *Holovnik*), Giurgiu (*Yerkökü*) și Brăila (*Ibrail*)²³.

Așa cum am menționat, *kaza*-lele, conduse de cadii, reprezentau celula administrativă și judiciară de bază a Imperiului Otoman și se deosebeau între ele nu numai în privința suprafeței de teren pe care o ocupau sau a populației, ci mai ales a însemnătății strategice și economice pe care fiecare o avea în cadrul *sançakbeylik*-urilor sau *vilayet*-elor din care făceau parte. Din punct de vedere al organizării, *kaza*-ua reprezenta un complex economic și militar, constând dintr-un oraș (*varoş* sau *şehir*) sau târg (*kasaba*), diferite ca mărime și importanță, un port sau o simplă schelă (*iskele*), cu rosturi vamale și comerciale, hambare sau depozite pentru provizii, și o zonă agricolă, destinată aprovizionării populației urbane și, în parte, a garnizoanei cetății²⁴. În orașul sau târgul *kaza*-lei își avea și reședința, de obicei, cadiul.

În unele cazuri, *kaza*-ua avea în componența sa și o cetate (*kale*), cu o garnizoană militară, care putea varia ca mărime, importanță și funcție, datele cunoscute atestând faptul că Giurgiu și Brăila au jucat un rol important în sistemul militar otoman de graniță. Au existat însă pe actualul teritoriu al României, în Dobrogea, o serie de *kaza*-le, precum Karasu, Mangalia, Măcin, Isaccea sau Tulcea care nu aveau în interiorul lor cetăți.

Ca și în cazul cetăților, orașele sau târgurile *kaza*-lelor erau diferite între ele, dar, în general, aveau unele caracteristici comune. Ca punct central exista un târg, panair sau bazar (*çarşı*), unul sau mai multe caravanserauri (hanuri) pentru negustori și călători, una sau mai multe geamii, biserici pentru populația creștină,

²¹ T. Gemil, *op. cit.*, p. 51.

²² *Ibidem*, p. 52.

²³ *Ibidem*, p. 53.

²⁴ M. Maxim, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești, I. Perioada clasică (1400-1600)*, Brăila, Editura Istros, 2012, p. 142-143.

școli, băi publice (*hamam*), dughene sau prăvălii, precum și așezăminte de binefacere (*imaret*)²⁵.

Trebuie subliniat faptul că organizarea provincială otomană, inclusiv cea din Giurgiu, se baza pe principiul contrabalansării și neutralizării reciproce a puterilor în stat, exercitate prin funcționari anume, menit să asigure autoritatea puterii centrale. Astfel, *beylerbey*-ul, cu atribuții preponderent militare, nu putea da ordine cadiului, care avea rosturi juridice, cu atât mai mult cu cât acesta se putea adresa direct puterii centrale, iar *defterdarul*, însărcinat cu controlul finanțelor, nu putea fi tras la răspundere de către *beylerbey*, ci doar de conducătorul Cămarilor financiare. În acest mod, fiecare din dregătorii de bază ai unei structuri administrative otomane putea acționa independent, dar trebuia să fie atent la raporturile cu ceilalți doi. Puterea centrală reușea să evite, astfel, ca puterea militară, financiară și religioasă să fie concentrate în mâinile unui singur om. Prin urmare, sistemul otoman era opus celui din statele din Apusul Europei, unde, în provincii, concentrarea întregii puteri în mâinile unui singur om dădea naștere unor tendințe centrifuge, ce au pus deseori în dificultate puterea centrală²⁶.

Acest mecanism trebuia să funcționeze cu atât mai bine în *kaza*-lele de margine sau în cele cu populație eterogenă din punct de vedere etnic și mai ales religios. Un bun exemplu în acest sens îl constituie Giurgiu, care începând cu secolul al XVI-lea a reprezentat un oraș important al Imperiului Otoman pe linia Dunării, cu semnificative atribuții economice și militare. Aici întâlnim toate elementele necesare definirii unui oraș cu specific oriental, de tip otoman: o așezare civilă de mărime medie, o populație cosmopolită, în care majoritari erau românii și apoi otomanii, o viață economică și portuară intensă, adaptată economiei otomane, elemente firave de activitate culturală și repere ale unei vieți religioase dominată de Islam, dar tolerantă față de celelalte confesiuni, îndeosebi față de creștinii ortodocși.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, *kaza*-ua Giurgiu număra 25 de sate, la acestea adăugându-se ciftlicurile, căștele și odăile cio-bănești, ceea ce însemna, de fapt, o structură administrativ-teritorială medie din punct de vedere al mărimii, dar foarte importantă din punct de vedere strategico-militar și economic. Conform considerațiilor menționate, din punct de vedere juridic și administrativ *kaza*-ua se subordona *sançakbeylik*-ului Nicopole, aflat, la rândul său, în directă subordine a *vilayet*-ului Rumeliei. Din punct de vedere militar, însă, *sançakbey*-ul de Nicopole putea dispune de garnizoana Giurgiului, dar se supunea – împreună cu *sançakbey*-ii de pe linia Dunării –, *sançakbey*-ului de Silistra, care în absența *beylerbey*-iului Rumeliei devenea comandant-șef al trupelor din zonă²⁷.

În cadrul fiecărei subunități administrative din provinciile Imperiului Otoman își desfășurau activitatea o serie de dregători, civili și militari, de diferite ranguri, care asigurau buna funcționare a acestora.

În cazul Giurgiului, ca de altfel și al celorlalte unități administrative otomane, administrația civilă se suprapunea peste cea militară, existând, însă, unele varia-

²⁵ *Ibidem*, p. 143-144.

²⁶ T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2008, p. 182-183.

²⁷ M. Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu*, p. 189.

bile la nivelul repartizării și exercitării atribuțiilor. Una din funcțiile constante în cazul Giurgiului a fost aceea a cadiului (*kadi*)²⁸, denumit ”*ochii și mâinile guvernului central în provincii*”²⁹, care avea rolul de primar, judecător musulman, notar și ”*ofițer al stării civile*”, fiind, totodată, cel care declanșa și supraveghea procedura de înregistrare și redistribuire a averilor statului³⁰. În cadrul unei *kaza*-le, ca de altfel pe întreaga întindere a Imperiului, cadiul era cel ce punea în aplicare legea religioasă (*șeri’a*) și legea sultanală (*kanun*)³¹, adică cele două componente de bază ale dreptului administrativ otoman care formau și Codul penal otoman. Cum sultanul era șeful religios al comunității religioase islamice din Imperiu, el era singurul care îi putea numi sau destitui pe cadii din întreg Imperiul, indiferent de rangul sau importanța lor³². Cadiul avea și calitatea de supervisor al afacerilor financiare, informând imediat și direct conducerea centrală asupra oricăror acțiuni ilegale ale funcționarilor administrativi.

În calitate de judecători, cadii aveau putere de decizie, în situația în care legea otomană a acordat o mare importanță precedentului și a dat largi puteri discreționare judecătorilor. Pentru stăpânirea situațiilor ce puteau degenera și pentru a impulsiona rezolvarea unor cazuri litigioase, firmanele sultanale îi îndemnau pe cadii să acționeze simplu, aplicând împreună *șeri’a* și legea sultanală. Chiar și așa, o persoană acuzată și găsită vinovată nu putea fi pedepsită de autoritățile militare sau de ordine publică fără o hotărâre scrisă a cadiului; aplicarea pedepselor era dreptul exclusiv al *bey*-lor locali, dar fără o hotărâre în acest sens emisă de cadiu aceștia nu puteau aplica nici cea mai mică amendă în bani³³.

Foarte importantă pentru probitatea cadiului în fața locuitorilor era cinstea și echidistanța sa, existând cazuri când cadiul de Giurgiu a informat autoritatea centrală despre abuzurile sau ilegalitățile realizate chiar de otomani pe teritoriul Țării Românești. Un asemenea caz a fost cel din anul 1769, când cadiul giurgiuvean es-Seid Elias a realizat o cercetare din ordinul sultanului, stabilind câte omoruri și jafuri au fost făcute de cetele de serdengheci din Rusciuc și Giurgiu în unele mahalale din București și în orașele Buzău, Râmnic și Focșani³⁴. În alte situații, judecata cadiului de Giurgiu a dat câștig de cauză unor locuitori creștini, în dauna câtorva musulmani. De exemplu, la 22 iunie 1763 cadiul Mustafa înștiința autoritățile centrale de la Istanbul despre reclamația boierului Ștefanache Vradova, care

²⁸ Desemnând persoanele împuternicite ”*să poruncească*”, adică să impună Legea islamică.

²⁹ Apud M. Maxim, *op. cit.*, p. 189.

³⁰ M. Maxim, *Brăila 1711. Noi documente otomane*, Brăila, Editura Istros, 2011, p. 38.

³¹ *Kanun*-ul otoman, formulat prin firman (fermân-e), este un set de reglementări pe care fiecare dintre sultani le-a legiferat, după circumstanțele care le-au reclamat. Au existat trei categorii de *kanun*-e: hotărârile cu caracter de legi (care au constituit majoritatea), pe care sultanii le-au emis în anumite chestiuni, apoi hotărârile referitoare la o anumită regiune sau grup social, și, în cele din urmă, legile cu caracter general aplicabile în întreg imperiul (Halil Inalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 158).

³² Nuredin Ibram, *Musulmanii din România*, Constanța, Editura Golden, 2007, p. 131.

³³ H. Inalcık, *op. cit.*, p. 158, 164.

³⁴ Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965, nr. 258, 259 și 260, p. 78.

acuză faptul că în satele Vișoara și Lisa, pe care le deținea, au fost înființate o serie de adăposturi de iarnă ale unor locuitori din *kaza*-ua Șistov³⁵, dar și că țăranii din satele amintite sunt taxați de un dregător otoman, Ahmed³⁶. În altă situație, cadiul Ibrahim Nuri comunica muhafăzului de Giurgiu, printr-o scrisoare din 26 octombrie 1822, că la judecata șeriatalui s-au prezentat mai mulți țărani creștini din satul Oinac (nominalizați ca Panciu, fiul lui Radu, Matei, fiul lui Mircea, Ioan, fiul lui Marin, Constantin, fiul lui Ianachi, Radu Neacșul, Sava, Stoian și Marin), situat în *kaza*-ua Giurgiului, aceștia reclamând faptul că roadele viilor și grădinilor lor le fuseseră luate de medelnicerul Tudorache din București³⁷.

Exercitarea funcției de cadiu, mai ales în *kaza*-ua Giurgiu, avea și o importanță latură diplomatică, raportată totuși la caracterul de margine al zonei, cadiul fiind acela care realiza principalele servicii protocolare în fața unor soli sau trimiși la Înalta Poartă ai unor Curți străine. Un exemplu în acest sens este oferit de polonezul Samuel Twardowski, care a trecut prin Giurgiu în anul 1622, în drum spre Constantinopol, ca membru al soliei ducelui Cristofor de Zbaraz, delegația poloneză fiind întâmpinată de ”*cadiul de Giurgiu, care a ieșit în întâmpinare cu o mulțime de oameni*”³⁸.

O atribuție importantă a cadiilor de Giurgiu viza menținerea unor bune relații cu domnitorii de la București. Oferirea și primirea reciprocă de daruri între cadii din Giurgiu și domnitorii Țării Românești era frecventă, mai ales din a doua jumătate a secolul al XVIII-lea. Spre exemplu, printr-un act din 3 august 1823, domnitorul Grigore Ghica confirma primirea unei scrisori și a unor daruri din partea noului cadiu de Giurgiu, transmițând la rândul său o serie de daruri³⁹. De asemenea, printr-o scrisoare din 2 iulie 1824, Derviş Hasan, nou numit în funcția de naib de Giurgiu, comunica domnitorului Grigore Ghica că îi trimite daruri prin intermediul fratelui său, Selim bei⁴⁰.

Mărimea relativ mare a *kaza*-lei Giurgiu, mulțimea populației creștine de aici, dar și a celei musulmane, diferitele interese pe care acestea le purtau, permanentele cazuri de încălcări de frontieră și apropierea de capitala Țării Românești erau factori care au determinat o activitate intensă a cadiului de Giurgiu, documentele cunoscute atestând diversitatea și complexitatea situațiilor cu care se confrunta.

Un alt factor de putere în cadrul unei *kaza*-le îl reprezenta comandantul cetății (*dizdār*), acolo unde aceasta exista. Inițial, acesta a avut aproape în exclusivitate atribuții de ordin militar, în cazul Giurgiului trebuind să se îngrijească de întreținerea și buna funcționare a cetății aflată pe insula din imediata vecinătate a orașului, de menținerea intactă a potențialului de luptă, dar și păstrarea disciplinei în

³⁵ *Ibidem*, nr. 212, p. 67.

³⁶ *Ibidem*, nr. 216, p. 68.

³⁷ *Ibidem*, nr. 1.485, p. 296.

³⁸ Samuel Twardowski, [*Descrierea soliei ducelui Cristofor de Zbaraz*], 1622, în vol. ”Călători străini despre Țările Române”, IV (1596-1621), ediție îngrijită de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 504.

³⁹ M. Guboglu, *op. cit.*, nr. 1.680, p. 337.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1.888, p. 378-379.

cadrul trupelor. În atribuțiile *dizdâr*-ului intra paza depozitului de aprovizionare a întregii garnizoane, funcția fiind foarte importantă în perioada conflictelor militare, dar juca și rol de temnicer pentru cei găsiți vinovați de către cadii în urma ședințelor de judecată, o parte din forțele garnizoanei, sub comanda agalelor de ieniceri, îndeplinind misiuni de aducere a împricinaților sau de căutare a fugarilor.

Odată cu războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea și mai ales după edificarea fortificațiilor orașului Giurgiu, funcția de comandant al cetății a fost mult diminuată, rolul cel mai important din punct de vedere militar fiind luat de comandantul sau guvernatorul militar al zonei (*muhafiz* sau *muhafâz*, denumirea provenind din limba arabă, cu înțelesul de "păzitor" sau "apărător").

Muhafâzul era titlul dat persoanelor care aveau ca principale atribuții paza și securitatea Imperiului Otoman în diferite cetăți de hotar, acesta fiind totodată și șeful trupelor însărcinate cu apărarea granițelor⁴¹. Odată cu sporirea atribuțiilor la nivelul *kaza*-lei și cu finalizarea fortificațiilor orașului, imediat după 1774 muhafâzul de la Giurgiu a devenit, practic, principalul supraveghetor al domnitorului Țării Românești.

Funcția de muhafâz reprezenta atribuțiile militare, adică aceea de comandant al unei întregi regiuni ce diferea ca mărime sau importanță, dar care avea relevanță strategică. În paralel, muhafâzul cumula și atribuțiile comandantului civil al regiunii, denumit nazâr (*nâzır*), ceea ce făcea ca funcția sa să aibă și o latură administrativă civilă⁴². Prin urmare, muhafâzul – care uneori purta titlul de pașă⁴³ –, era conducătorul *de facto* al tuturor trupelor din cadrul posesiunilor otomane de graniță, atribuțiile sale fiind sporite în perioada conflictelor militare.

Concomitent cu funcția militară, muhafâzul de la Giurgiu avea și atribuții administrative, economice și diplomatice, iar pentru punerea în practică a tuturor atribuțiilor sale trebuia să conlucreze îndeaproape cu cadiul, care era, *de jure*, conducătorul *kaza*-lei, dar și cu ceilalți funcționari militari sau civili.

Așa cum am amintit, atribuțiile prioritare ale muhafâzului erau cele militare, extrem de importante fiind menținerea liniștii și ordinei în rândul trupelor pe timp de pace, formarea de corpuri de luptători pe timp de război, instrucția trupelor combatante etc.

În cazul Giurgiului, aveau întâietate relațiile militare cu Țara Românească. Spre exemplu, în contextul declanșării revoltei conduse de Tudor Vladimirescu, un rol de primă importanță a avut-o muhafâzul Ismail Hakki, ce a purtat o amplă corespondență cu mitropolitul Dionisie Lupu al Țării Românești⁴⁴.

Pe timp de pace, muhafâzul de Giurgiu era unul din pionii importanți ai menținerii și întreținerii liniei militare otomane de pe linia Dunării, acordând sprijin

⁴¹ H. Dj. Siruni, *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii Domnilor români în cancelaria otomană*, în "Hrisovul", Buletinul Şcoalei de Arhivistică, II, nr. 2, 1942, p. 156.

⁴² M. Maxim, *Brăila otomană (1538-1711). Considerații generale*, în "Acta Moldaviae Septentrionalis", X, Botoșani, Editura Quadrant, 2011, p. 46.

⁴³ Din turcescul *paşa* sau *başa* (E. Suciu, *op. cit.*, p. 577).

⁴⁴ M. Guboglu, *op. cit.*, nr. 1.410, p. 277-278. Vezi și idem, *Un mănunchi de documente turcești privind evenimentele din țările românești în jurul anului 1821*, în "Revista arhivelor", serie nouă, nr. 1, 1958, anexa V, p. 241-242.

nul pentru întreținerea armatelor⁴⁵ și instalațiilor militare din zonă⁴⁶. În multe cazuri, exceptând pe domnitorii Țării Românești, muhafâzii de Giurgiu colaborau cu boierii munteni, așa cum rezultă dintr-o scrisoare din 24 mai 1823, semnată de pașa de Giurgiu, în care îi mulțumea lui Alexandru Vilara pentru sprijinul oferit otomanilor în timpul evenimentelor din 1821⁴⁷. În paralel cu atribuțiile militare, muhafâzul avea și o serie de atribuții administrative și chiar economice, specifice unui guvernator civil, situație care impunea păstrarea unor bune relații cu reprezentanții Țării Românești. Spre exemplu, într-o scrisoare din 28 ianuarie 1823, Salih Mehmed pașa, muhafâz de Giurgiu, îi comunica domnitorului Grigore Ghica că a primit înștiințarea conform căreia Hanîmoglu va îndeplini funcția de reprezentant domnesc la Giurgiu, promițând să îl sprijine în misiunea sa⁴⁸. Ulterior, în iunie 1823, muhafâzul giurgiuvean îl asigura pe Grigore Ghica că va acorda tot sprijinul necesar și pentru pitarul Iorghi, ce urma să îl înlocuiască pe Hanîmoglu în funcția deținută⁴⁹, dar purtarea abuzivă a reprezentantului domnesc de la Giurgiu l-a făcut pe muhafâz să îl înștiințeze pe Grigore Ghica cu privire la faptele de corupție în care se implica Iorghi⁵⁰. De altfel, ori de câte ori considera necesar, muhafâzul giurgiuvean raporta domnitorului Țării Românești cazuri de abuzuri sau corupție în care se implicau capuchehăile, așa cum a fost situația din 1825, când Husein pașa, muhafâz de Giurgiu, îi comunica domnitorului Grigore Ghica că reprezentantul său din oraș percepea negustorilor creștini și evrei o serie de taxe considerate foarte mari⁵¹.

Trebuie amintit și faptul că, în pofida părerii generale împărtășită în istoriografia română, relațiile dintre muhafâzii din Giurgiu și domnitorii Țării Românești au fost, în cea mai mare parte, bune. Între aceștia a existat o bogată corespondență, din care reiese – dincolo de asigurările reciproce de prietenie, sprijin și bună vecinătate –, o relație de colaborare bazată pe corectitudine de ambele părți, dar și pe apărarea propriilor interese.

Mai mult, au existat și cazuri în care între muhafâzii giurgiuveni și domnitorii munteni s-au dezvoltat relații de puternică amicitie, ceea ce a făcut posibilă rezolvarea reciprocă a unor servicii de ordin personal. Nu de puține ori, muhafâzii și domnitorii de la București foloseau aceiași medici pentru remedierea problemelor lor de sănătate sau ale apropiaților⁵².

În condițiile în care în cadrul unei *kaza*-le cadiul avea un rol foarte important, primarul (*aian*) unui târg sau oraș avea un rol destul de redus, fiind subordonat atât cadiului, cât și muhafâzului. În provincii, aianii erau aleși de populația locală și abia ulterior erau recunoscuți de guvernatorul regiunii. Nu primeau stipendii lunare din partea statului, dar erau obligați să plătească o taxă specială, „*ayaniye*”⁵³, însă

⁴⁵ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, nr. 2.387, p. 479.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 1.777, p. 357; *ibidem*, II, nr. 1.334, p. 378.

⁴⁷ *Ibidem*, II, nr. 1.769, p. 499.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 1.564, p. 313.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 1.639, p. 329.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 1.748, p. 351, nr. 1.771, p. 356, nr. 1.791, p. 359-360.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 1.992, p. 400.

⁵² *Ibidem*, I, nr. 1.863, p. 374, nr. 2.121, p. 426.

⁵³ M. Guboglu, *Contribuții despre aianii dunăreni și instituția aian'atului în Imperiul Otoman*, în „Revista de istorie”, tom 41, nr. 3, 1988, p. 2/328.

puteau primi, în schimb, o serie de porunci din partea autorităților civile și militare ale sangeacului din care făceau parte localitățile sau din partea celor centrale. Este posibil ca începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în cazul unor orașe sau *kaza*-le de graniță, cum era și cazul Giurgiului, funcțiile aianilor să fi fost preluate de muhafăzi.

La rândul său, arhitectul (*mi'mar*) orașului avea ca principale atribuții întreținerea fortificațiilor și construcțiilor militare din Giurgiu, rolul său fiind legat în mod direct de importanța strategică pe care otomanii o acordau Giurgiului. Principalul sprijin al arhitectului orașului era intendentul construcțiilor (*bina emin*), cei doi fiind subordonați muhafăzului.

Între funcțiile administrației locale din Giurgiu se regăsea și aceea de voievod (*voyvoda*), care avea aici funcția de intendent sau administrator de moșie, principala misiune a acestuia fiind cea de administrare a *hass*-urilor, proprietăți cu venituri de peste 100.000 aspri, care aparțineau, de regulă, sultanului și înalților dregători otomani. Cu timpul, s-au format adevărate dinastii de administratori de moșii, care au căpătat nu doar beneficii materiale, dar și o însemnată putere de influență pe plan provincial⁵⁴. În anumite împrejurări, voievodul de Giurgiu era purtătorul documentelor oficiale care circulau între muhafăz și domnitorul Țării Românești, așa cum este cazul lui Musa aga, în septembrie 1787, care a adus domnitorului Nicolae Mavrogheni o "*înalță poruncă*" sultanală la ordinul muhafăzului Giurgiului.

În *kaza*-ua Giurgiu, ca de altfel pe toată întinderea Imperiului Otoman, un rol foarte important în cadrul unităților administrativ-teritoriale îl aveau *eminii* (intendenți, administratori, "*oameni de încredere*"), aceștia fiind folosiți ca responsabili, conducători sau administratori ai unui loc anume sau al unui domeniu de activitate. Existau o serie de intendenți cu responsabilități în diverse domenii: intendentul vămii (*gümriik emini*), eminelul portului (*iskele emini*), intendentul pentru problemele de aprovizionare și arhitecturale (*şehir emini*), intendentul pentru arenzi (*mukata'â emini*), intendentul cetății sau intendentul (epitropul) fundațiilor pioase (*mütevelli*), fiecare având atribuții clare, specifice domeniilor indicate.

În timp, aparatul birocratic otoman a devenit din ce în ce mai stufos, apărând o serie de alte funcții administrative, civile și militare, care acopereau o plajă foarte largă de domenii, cu atribuții specifice acestora: arhitectul cetății, intendenții (în mai multe domenii, cei mai importanți fiind cei ai portului și ai vămii), diversele agale purtând ranguri diferite, aianul, voievodul și strângătorii de taxe și impozite, dar și un reprezentant al domnitorului Țării Românești, capuchehaia domnească.

De bună seamă, alături de funcționarii importanți ai administrației civile și militare din Giurgiu, au existat și o serie de scribi sau secretari (*kâtibân*, *kâtib*), în general specializați pe regiuni, pentru o cunoaștere cât mai bună a realităților acestora⁵⁵, care făceau și traduceri, precum grămăticul Ali efendi, semnalat în 1757⁵⁶ sau

⁵⁴ T. Gemil, *Regimul timariot*, p. 15.

⁵⁵ M. Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 148.

⁵⁶ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, nr. 845, p. 253.

Mustafa efendi, scribul judecătorei din Giurgiu în anul 1777⁵⁷ sau Gheorghe Mehtupciu⁵⁸ din Giurgiu sau București, amintit ca traducător la Curtea domnească din capitala Țării Românești, într-un document din 26 iulie 1764⁵⁹.

Organizarea provincială otomană, care se baza pe principiul contrabalanșării și neutralizării reciproce a puterilor în stat, avea ca principal scop asigurarea autorității puterii centrale, chiar și în *kaza*-lele de margine sau în cele cu populație eterogenă din punct de vedere etnic și mai ales religios. În acest sistem, dregătorii de bază ai unei structuri administrative otomane puteau acționa independent, dar trebuiau să gestioneze atent raporturile dintre ei, cu toții rămânând sub puterea autorității centrale.

Bibliografie:

Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființare (1838-1938), volum întocmit de Emil Vârtosu și Ion Vârtosu, București, 1938.

BELDICEANU, Nicoară, *Organizarea Imperiului otoman (secolele al XIV-lea – al XV-lea)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001.

FELEZEU, Călin, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca, Editura Bybliotek, 2012.

GEMIL, Tahsin, *Regimul timariot și aplicarea lui în Ținuturile Românești administrate de Poarta otomană*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2005.

IDEM, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Constanța, Editura Ovidius University Press, 2008.

GUBOGLU, Mihail, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965.

IDEM, *Catalogul documentelor turcești*, II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965.

IDEM, *Contribuții despre aianii dunăreni și instituția aian'atului în Imperiul Otoman*, în "Revista de istorie", tom 41, nr. 3, 1988.

IDEM, *Un mănunchi de documente turcești privind evenimentele din țările românești în jurul anului 1821*, în "Revista arhivelor", serie nouă, nr. 1, 1958.

IBRAM, Nuredin, *Musulmanii din România*, Constanța, Editura Golden, 2007.

INALCIK, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

⁵⁷ M.A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), București, Editura Academiei RSR, 1977, doc. 7, p. 14.

⁵⁸ Mehtupciu (din turcescul *mehtupçu*) – funcționar de cancelarie, copist, secretar, însărcinat să redacteze și să copieze acte, scrisori etc. turcești în Cancelaria domnească (E. Suciu, *op. cit.*, p. 494).

⁵⁹ *Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani dela înființare (1838-1938)*, volum întocmit de Emil Vârtosu și Ion Vârtosu, București, 1938, doc. 165, p. 114.

Istoria dreptului românesc, I (Cap. V, *Organizare teritorial administrativă*, Secțiunea a VI-a, *Populația autohtonă în cadrul pașalâcurilor și raialelor turcești*), București, Editura Academiei, 1980, p. 32-323.

MAXIM, Mihai, *Brăila 1711. Noi documente otomane*, Brăila, Editura Istros, 2011.

IDEM, *Brăila otomană (1538-1711). Considerații generale*, în "Acta Moldaviae Septentrionalis", X, Botoșani, Editura Quadrant, 2011.

IDEM, *Documente turcești privind kazaua Giurgiu în secolul al XVI-lea*, în "Ilfov, file de istorie", București, 1978.

IDEM, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Editura Istros, 2008.

IDEM, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești, I. Perioada clasică (1400-1600)*, Brăila, Editura Istros, 2012.

MEHMET, Mustafa A., *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană*, în "Studii. Revistă de istorie", XVIII, nr. 5, 1965.

IDEM, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774-1791), București, Editura Academiei RSR, 1977.

IDEM, *De certaines aspects de la societe ottomane à la lumière de la legislation (Kanunname) du Sultan Mahomet II (1451-1481)*, în "Studia et Acta Orientalia", II, 1959, Meridiens Editions, Bucarest, 1960.

PANAITE, Viorel, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, Editura All, 1997.

POPESCU, Anca, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în vol. "Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei", volum îngrijit de Dumitru Țeicu și Ionel Căndea, Brăila, Editura Istros, 2008.

QUATAERT, Donald, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, Cambridge University Press, 2005.

SIRUNI, H.Dj., *Haşmetlu. Pe marginea titulaturii Domnilor români în cancelaria otomană*, în "Hrisovul", Buletinul Școalei de Arhivistică, II, nr. 2, 1942.

TWARDOWSKI, Samuel, [*Descrierea soliei ducelui Cristofor de Zbaraz*], 1622, în vol. "Călători străini despre Țările Române", IV (1596-1621), ediție îngrijită de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973.

VATIN, Nicolas, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în "Istoria Imperiului Otoman", coord. Robert Mantran, București, Editura All, 2001.

ALLGEMEINE ÜBERSICHT: WAPPENVERLEIHUNGEN DER FÜRSTEN VON SIEBENBÜRGEN

SZÁLKAI TAMÁS
szalkaitamas@gmail.com

Arhivele Județene Hajdú-Bihar ale Arhivelor Naționale ale Ungariei
(Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára) – Debrecen, Ungaria

DONAȚIILE DE STEME ALE PRINCIPILOR TRANSILVANIEI. PREZENTARE GENERALĂ

REZUMAT

În prima jumătate a secolului al XVI-lea în regatul Ungariei s-au petrecut transformări în structura nobilimii. Atunci au început să ia amploare donațiile de rang nobiliar. Diplomele de înnobilitare cu blazon (Litterae armales) sunt izvoare importante ale istoriei sociale, economice, culturii și artei. În ceea ce privește donațiile de rang nobiliar în principatul autonom al Transilvaniei, aici s-a continuat modelul din Ungaria medievală, care s-a completat cu particularități locale. Autorul parcurge aceste procese din mai multe puncte de vedere.

Cuvinte cheie: Principatul Transilvaniei, nobil armalist, stemă, donație de stemă, diplomă de înnobilitare, scutire de impozit, pictor de steme.

Schlüsselwörter: Fürstentum Siebenbürgen, Briefadel, Wappen, Wappenbrief, Wappen-verleihung, Hausbefreiung, Wappenmaler.

Az erdélyi fejedelmek címeradományai. Általános áttekintés

Magyarországon a 16. század első felében a nemesi társadalom szerkezetében változás következett be, amikor a nemeslevelek adományozása kezdett tömegessé válni. A címereslevelek fontos forrásai nemcsak a társadalom - hanem a gazdaság -, művelődés- és művészettörténetnek is. Erdélyben az önálló fejedelemség időszaka alatt a középkori magyar nemességadományozási gyakorlat élt tovább helyi sajátosságokkal kiegészülve. A szerző ezeknek a folyamatoknak az áttekintésére tesz kísérletet – a teljesség igénye nélkül –, néhány általa fontosnak tartott szempont alapján.

Kulcsszavak: Erdélyi Fejedelemség, armalista nemes, címer, címereslevél, címeradomány, házmentesítés, címerfestő.

Einführung

Aus der Untersuchung einzelner Adelsbriefe an sich können wir zweifelsohne keine ernsthaften, sozialgeschichtlich relevanten Konsequenzen ziehen. Werden sie dagegen haufenweise samt aller Angaben, Beschreibungen, Wappengemälden, so leisten sie zu den Ergebnissen der Sozialgeschichte wie auch zu denen

der Kulturgeschichte einen Beitrag. Nach István Rugonfalvi Kiss¹: "(...) je zweifelloser es erscheint, dass das Wappenbild dem Leben entliehen und naturgemäß, wirklichkeitstreu dargestellt ist, umso verlässlicher dient es als Quelle der Kulturgeschichte"². Die früher herrschende negative Auffassung über die siebenbürgischen Wappenbriefe – wie zum Beispiel "die heraldischen Ungeheuer der siebenbürgischen Adelsbriefe wurden in großer Anzahl hergestellt"³, oder "die Wappen aus Siebenbürgen zeigen die tiefste Absenkung der Heraldik (...)" und "sie sind als entartete, missverstandene Wurzelsprösslinge der italienischen Renaissance anzusehen"⁴, wie dies früher von József Csoma formuliert wurde – wäre auf jeden Fall der Überprüfung wert⁵.

Briefadel in Ungarn

In der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, als das Königreich Ungarn sich praktisch in einen permanenten Kriegsschauplatz verwandelte, nahmen zahlreiche gesellschaftliche Veränderungen ihren Anfang. Eine von denen war das Aufkommen des sog. Briefadels: die ungarische Bezeichnung (*armalista nemesség*) geht auf den lateinischen Namen des Adelsbriefes, auf die Wortgruppe *litterae armales* zurück, die in der Umgangssprache mit dem Wort *armális* und später ab dem 18. Jahrhundert mit dem etwas pejorativen Ausdruck *kutyabőr* ("Hundehaut") wiedergegeben wurde. Die Entwicklung des Begriffs wird von den Artikel der einschlägigen Gesetze gut veranschaulicht: im 19. Gesetzartikel aus dem Jahr 1588 kommt der Briefadel nur umgeschrieben als "in der Kanzlei in den Adelsstand erhobener Adliger, dem ein Wappen verliehen wurde"⁶, im 6. Gesetzartikel aus dem Jahr 1595 werden sie "armati nobiles"⁷, ab dem folgenden Jahr "armalistae nobiles"⁸, im 17. Jahrhundert einfach "armalistae" genannt⁹. Eine Unterscheidung

¹ In den unveröffentlichten Manuskripten von dem ehemaligen Hochschullehrer und Direktor des Instituts für Geschichte an der Universität Debrecen, Mitglied der Ungarischen Gesellschaft für Heraldik und Genealogie, usw. gibt es an mehreren Stellen Hinweise auf siebenbürgische Wappenbriefe. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kéziratára (Manuskriptsammlung der Universitäts- und Nationalbibliothek der Universität Debrecen), Manuskripte von István Rugonfalvi Kiss. Ms. 146/4-6.

² R. Kiss István, *Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar czimerekben* [Natürliche Darstellungen in den ungarischen Wappen vor 1526] Turul, 1903, 4, s. 171.

³ Csoma József, *A XVI. századi magyar heraldika* [Ungarische Heraldik in dem 16. Jahrhundert] Turul, 1904, 2, s. 60.

⁴ Idem, *A magyar heraldika korszakai* [Epochen der ungarischen Heraldik], Reprint, Szerk.: Szálkai Tamás, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, s. 95.

⁵ Das hat auch Imre Sándor bei der Fertigung seines Werkes motiviert, wobei er sich mit einer sehr kurzen Zusammenfassung begnügte, obwohl er seiner eigenen Angabe nach die Kopien von mehr als anderthalbtausend siebenbürgischen Adelsbriefen zusammengestellt hat. Sándor Imre, *Czímerlevelek*, I-II [Wappenbriefe, I-II], im Weiteren Sándor Imre, *a.a.O.*, Klausenburg, 1910, 1912, I Bevezető [Vorrede], III-VI.

⁶ "nobiles (...) insignia et nobilitatem in cancellaria consecuti", Magyar Törvénytár-Corpus Juris Hungarici [Ungarische Gesetzsammlung], Im "Weiteren CJH", Hrsg.: Pomogyi László. CD-ROM, Budapest, 2000, 1588: Art. XIX.

⁷ CJH 1595: Art. VI.

⁸ CJH 1596: Art. X, aus 1598, XV, XXII, usw. Gesetzartikel.

erwies sich allein daher als notwendig, weil die Nobilitierung durch den Wappenbrief im Gegensatz zur früher üblichen Nobilitierung mit Lehnsgabe (*donatio*) nur noch eine Befreiung der Person gewährte. Auf diese Weise ergaben sich daraus keinerlei Änderungen bezüglich des Lebensstandards der Empfänger, da die meisten von ihnen aus der Leibeigenschaft erhoben wurden und weiterhin auf ihrem Grund bleiben mussten und dem Grundherrn Abgaben zu zahlen hatten, wie die Leibeigenen, weil der Adelsbrief – bis auf die Urkunden, die auch eine Befreiung des Hauses enthielten (*”armales cum exemptio domus”*) –, ausschließlich die Befreiung der Personen, aber nicht ihrer Wohnorte beinhaltete.

Der Prozess der Wappenverleihung in Siebenbürgen

In der zweiten Hälfte des 16. Jh. entstand auf den Ruinen des mittelalterlichen Königreichs Ungarn ein neues Staatesgebilde: das Fürstentum Siebenbürgen, das von Anfang an der Praxis der ungarischen Kanzlei folgte. So wurde auch die frühere Ausstellungsform der Adelsbriefe auch beibehalten, um dann einen eigenartigen Entwicklungsweg zu bestreiten¹⁰.

Während im Königreich Ungarn eine Antragsstellung dem Erwerb der Urkunde vorausgesetzt wurde, boten sich in Siebenbürgen mehrere Alternativen zum Erwerb einer Nobilitierungsurkunde. Während in der höfischen Kanzlei der Untertan – wie oben beschrieben –, in Form eines *”unterthänigen Antrags”* die Wappenverleihung zu beantragen hatte, wie dies auch in den Text der Adelsbriefe Eingang fand, lässt der in den siebenbürgischen Adelsbriefen ausnahmslos immer verwendete Passus *”consiliarorum (...) intercessionem”* (manchmal auch ohne Erwähnung eines Antrags) darauf schließen, dass bereits die Vermittlung einer einflussreichen Person (Grundherr, Rat, usw.) zur Ausstellung eines Adelsbriefes genügte¹¹. Im Fall von Soldaten gibt es zahlreiche Beispiele dafür, dass im Text des Adelsbriefes der Vorgesetzte beim Namen erwähnt wird¹²: es scheint glaubhaft zu sein, dass in diesen Fällen der Offizier, manchmal sogar Offiziere, die beim fürstlichen Hof Zutritt hatten, im Interesse ihrer Soldaten vermittelten. Aufgrund des Adelsbriefes der Familie Dalmi von Méhkerék wurde die Urkunde 1641 vom

⁹ CJH 1630: Art. XXX; 1647: Art. XXVI.

¹⁰ Nyulásziné Straub Éva, *Öt évszázad címerei* [Wappen aus fünf Jahrhunderten], Szekszárd, 1987, s. 9.

¹¹ István Szabó erwähnt den Antrag generell sowohl für die ungarische als auch für die siebenbürgische Praxis, ohne konkrete Angaben (Szabó István, *A jobbágy megnevezése* [Nobilitierung des Leibeigenen] Turul, 1941, 1-2, s. 19.

¹² In den Adelsbriefen von Gabriel Báthory stehen z. B. der unter Kapitän Gergely Németi dienender Soldat János Békés (Ungarische Nationalarchiv, Ungarischen Staatsarchiv [im Weiteren MOL] R 64); Soldat vom Kapitän István Médi Hegedüs Mátyás von Bajon (MOL R 64); Ritter vom Kapitän Balázs Zámbo Sáfár Gáspár von Várad (MOL R 64); usw. Szálkai Tamás, *Báthory Gábor adományozta címereslevelek a Magyar Országos Levéltárban* [Die von Gabriel Báthory verliehenen Wappenbriefe im Ungarischen Staatsarchiv], In *”Báthory Gábor és kora”* [Gabriel Báthory und seine Zeit], Hrsg.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila (Im weiteren Szálkai: Báthory), Debrecen, 2009, s. 208-209.

Fürsten György Rákóczi I auf den Antrag des Komitats Bihar erteilt¹³. Anträge auf Wappenverleihung waren ebenfalls bekannt, obwohl uns heute nur sehr wenige bekannt sind. Einer von denen ist der ungarischsprachige Antrag von János Vargyasi Kósa. Der Schreiber stand im Dienst von Gabriel Bethlen. Nach dem Tod des Fürst stellte Katharina von Brandenburg in der Tat binnen kurzem die Urkunde aus¹⁴, obwohl der Königsrichter von Háromszék Mihály Daniel von Vargyas sich deren bei der Verkündung entgegenstellte¹⁵.

Vom Anfang des 17. Jh. an war der Freilassungsbrief für Leibeigene, anders Manumissionsbrief, bekannt, mit dem der Grundherr seinen Leibeigenen von den Lasten der Leibeigenschaft befreite, der dann als Freigelassene (*libertinus*) frei umziehen durfte und sogar nobilitiert werden konnte. Die Freilassung war in der Regel mit Kosten verbunden, die nur selten erlassen wurden: János B. Vas als Schüler des Kollegiums Debrecen, „entschloss sich bereits vom jungen Alter an mit voller Mühe und der Bitte um die Gnade Gottes für das innere Amt“, was die Familie Kölcsény mit der Freilassung belohnte¹⁶.

Gelegentlich ließ der Grundherr selber durch seine Kontakte den Adelsbrief für seinen Leibeigenen „bringen“, üblicherweise auch nach der Entrichtung eines bestimmten Geldbetrages¹⁷. In diesen Fällen wurde der Name des ehemaligen Grundbesitzers als Vermittler oder als Befürworter (offensichtlich auf Anfrage) in den Text des Adelsbriefes mit aufgenommen, die Tatsache der Freilassung wurde auch festgehalten¹⁸. Verhältnismäßig früh, bereits im Jahr 1624 wird im Adelsbrief von István Szöböni von Feketebátor auf die Manumission hingewiesen¹⁹. Die Familie Zólyomi von Albis, die das Gut in Székelyhid im Komitat Bihar besaß, erscheint bereits in der ersten Hälfte des 17. Jh. als ehemaliger Grundherr in den Adelsbriefen von vier Familien²⁰. In diesem Fall jedoch wurden die Manumissionen – durch die

¹³ Beglaubigte Kopie. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (Ungarische Nationalarchiv, Archiv des Komitats Hajdú-Bihar, im Weiteren HBML), IV, A, 6/e, 13, cs. 461, s. 18-21.

¹⁴ Veröffentlicht in Sándor Imre, *a.a.O.*, I, s. 162. Sowie Gyárfás Tihamér, *Czimeres levelek Brassó város levéltárában* [Wappenbriefe im Archiv der Stadt Kronstadt] Turul, 1909, 3, s. 109.

¹⁵ Gyárfás Tihamér, *Czimeres levelek Brassó város levéltárában*, Turul, 1909, 3, s. 109.

¹⁶ HBML IV. Y. 1011/cc. 275-277.

¹⁷ Rácz István, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között* [Städtische Adligen auf der Großen Ungarischen Tiefebene zwischen 1541 und 1848], Budapest, 1988, s. 48.

¹⁸ Dagegen wird nach István Rácz keine Manumission erwähnt. Rácz István, *a.a.O.*, s. 49.

¹⁹ „*Stephanum Szöböni tanquam personam liberam atque (uti superinde fideliter informantur) per dominum suum terrestrem mediantibus certis literis capitularibus dudum omnimode manumissam et e servitute iobbagionali emancipatam (...)*“, Gabriel Bethlen, 25. Oktober 1624, Karlsburg. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Kézirattár (Große Bibliothek des Reformierten Kollegiums zu Debrecen, im Weiteren DRNkK.) R 963.

²⁰ Stephan Bocskai verlieh seinem Familiären (Lehnsmann) György Pethő und seinem Bruder János, verw. Zólyomi Miklósné von Albis, durch die Vermittlung von Zsófia Daróczy einen Adelsbrief am 23. November 1606 in Kaschau (Holub József, *Bocskai szakácsának címere* [Das Wappen des Koches von Bocskai] Turul, 1910, 4, s. 178); Adelsbrief der Familie Székelyhidi Mari aus 1624 (HBML MUO 115); Mihály Csató wird im Adelsbrief aus 1631 als Familiär von verw. Albisi Zólyomi Miklósné erwähnt, MOL R 64,

man schnell zu Geld kommen kann –, und die Adelsbriefserteilungen an die Leibeigenen durch die schwere finanzielle Lage der Familie motiviert²¹. István Váradi Virginás versprach 1666 in seinem Freilassungsbrief, dass *”wir einen Adelsbrief auf unsere eigenen Expensa [Kosten] erwerben und diesen fertig zu Händen von István Láll und seiner Frau geben, sobald Gott es ermöglicht und wir ihn von unserem gnädigen Herrn impetrieren [erwerben] können”*²². Aufgrund seiner Rarität ist der kurze, ungarischsprachige Antrag von Virginás äußerst wertvoll: *”Untertänige Supplicatio von István Váradi Viringás an Eure Hoheit, Gnädiger Herr. Mein gnädiger Herr ! Im Partium, im Kreischland fiel ein armer Leibeigener von mir in Gefangenschaft und sein Sohn, István Láll, blieb da, er hat bereits gehairatet, bisher als Mann ohne Wohnort laittierte [versteckt lebte]. Ich habe ihn samt seiner Frau Margit Gáll manumittiert, er möchte Eure Hoheit um Gnade bitten. Ich bitte Eure Hoheit, meinen gnädigen Herrn unterthänig, ihm einen Adelsbrief zu conferieren [verleihen]”*²³. Auf diesen Antrag hat Fürst Mihály Apafi István Láll tatsächlich ein Wappen verliehen²⁴.

Der Inhalt des Wappenbriefes in Siebenbürgen

Die Verleihungspraxis in der fürstlichen Kanzlei unterscheidet sich in mehreren Hinsichten von der die in den höfischen Kanzlei gewohnt war, und die klassische Dreiteilung der mittelalterlichen Urkundenform wurde besser bewahrt (I Protokoll; II Text; III Eschatokoll)²⁵. Die Teile des Protokolls (*protocollum*) sind die *Intitulatio*, die den Aussteller des Dokuments angibt (I.1), dann folgt eine eingebettete Frömmigkeitsformel (*formula devotionis*, I.2), die auf die Macht göttlicher Herkunft des Ausstellers hinweist und die Tatsache der Veröffentlichung (*promulgatio*, I.3). Dann kommt schließlich die allgemeine Ansprache des Publikums, an wen die Urkunde adressiert ist (*inscriptio*, I.4). Der Text enthält selten die

Áldásy Antal, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei* (Wappenbriefe der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums, im Weiteren MNM, Címereslevelei), 3, Budapest, 1937, s. 236; Manumission und Wappenbrief des Leibeigenen von János Diószegi Szél früher Mihály Szerdahelyi Imreffy und Erzsébet Zólyomi (Gabriel Bethlen, 22 April 1618, Karlsburg, *Erdélyi Királyi Könyvek*, DVD-ROM, Hrsg.: Gyulai Éva (*Siebenbürgische Königsbücher*, im Weiteren EKK), 12, k. 63-64.

²¹ Szálkai T., *Címeres nemeslevelek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában* [Wappenbriefe im Komitatsarchiv Hajdú-Bihar des Ungarische National-archiv], Debrecen, 2016, s. 10.

²² *”(...) nemeslevelet szerzünk az magunk saját expensánkkal [költségünkön] és készen adjuk Láll Istvánnak és feleségének kezükbe, minél hamarabb engedi Isten és impetrálhatjuk [meggerezhethetjük] az mi kegyelmes urunktól”*, HBML IV, A, 6/e, 13, cs. 491, s. 4-5.

²³ *”Váradi Virginás Istvánnak alázatos supplicatioja nagyságodhoz, mint kegyelmes urához. Kegyelmes Uram! A Partiumban, a Kőrös-vidéken, egy szegény jobbágyom rabságban esvén, egy Láll István nevű fia maradott, s már meg is házasodott, mint hely nélkül való ember eddig latitált [lappangott]. Én immár manumittáltam Gáll Margittal, feleségével együtt, s kíván élni nagyságod kegyelmességével. Nagyságodat, mint kegyelmes uramat kérem alázatosan, (...) méltóztassék neki armálist conferálni [adományozni]”*. Alle drei Dokumente in beglaubigter Kopie, HBML IV. A. 6/e. 13. cs. 491. 5.

²⁴ Alle drei Dokumente in beglaubigter Kopie. HBML IV, A, 6/e, 13, cs. 491, s. 1-3.

²⁵ *Protocollum, contextus, eschatocollum*.

Arenga (II.1), in der die allgemeinen Motive, die zur Ausstellung der Urkunde geführt haben, zum Ausdruck gebracht werden. Dann kommt die *Narratio* (II.2), die konkrete oder allgemeine Benennung der Tugenden, Taten, Dienste. In der *Dispositio* (II.3) wird der eigentliche Rechtsakt, das heißt der Tatbestand der Nobilitierung/Erneuerung der Nobilität beschrieben und die damit verbundenen Rechte allgemein aufgelistet. In deren Text ist der am meisten spezifische Teil des Wappenbriefes, nämlich die Wappenbeschreibung (II.4) und die eventuelle Befreiung des Hauses (*exemptio domus*, II.5), eingefügt. Dies wird von der Formel gefolgt, die die Bestätigung des Urkundeninhalts und die Art der Verifizierung angibt (*corroboratio*, II.5). Der abschließende Teil enthält die *Datatio* (III.1), und die Unterschriften (*subscriptiones*, III.2). In den siebenbürgischen Adelsbriefen fehlt die Liste der Barone (*series dignitatum*), die in den ungarischen Adelsbriefen nach der *Datatio* folgte, und die wichtigsten Würdenträger des Königreiches bei Namen angab.

Interessanterweise basieren auch andere Urkunden, die Sonderrechte gewährleisten, auch auf die Formeln der Adelsbriefe, es werden nur die Wörter getauscht, die den früheren Stand und die neue Stellung bezeichnen. Dies kennzeichnet ebenfalls die Wichtigkeit der Adelsbriefe. An der Stelle des folgenden Textausschnittes aus dem Wappenbrief „aus dem/der unadeligen/leibeigen-schaftlichen/bürgerlichen/Plebejer-/bauerlichen/nicht adligen Stand und Stellung“²⁶ stand in der Primipilatverleihung „aus dem/der freien Szekler-/infanteristischen Stand und Stellung“²⁷, ähnlich den Urkunden der Rangerhöhung²⁸, adelsbrief-ähnliche Elemente können jedoch auch beispielsweise im gedruckten Text des Debrecziner Cívisbriefes (Bürgerbrief) entdeckt werden²⁹.

²⁶ „*e statu et conditione ignobili/jobbagionali/civili/plebea/rusticitatis/minus nobili*“. Nur des Beispiels wegen im Adelsbrief des Bürgers Mátyás Végh aus Máramaroszigeti „*e statu et conditione plebea et civili*“ (HBML MUO 287), im Fall von Máté Affra anders Litteratus z. B. „*a rusticitatis et ignobilitatis conditione et statu*“ (Rumänisches National-archiv Kreisdirektion Klausenburg – Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, *Peceți 54*, Documente cu Blazon [Im Weiteren DJAN Cluj], Cota 168), die Urkunde von Demeter Kisbarszói Timbus enthält ganz konkret den Text „*e conditione minus nobili et statu sclopetariorum*“ (DJAN Cluj, Cota 232).

²⁷ „*e statu et conditione libertini Siculicali/pixidarii*“, In der Urkunde von Péter Gyergyóújfalusi Kovács, „*ex numero reliquorum libertinorum iculorum nostrorum, et conditione plebea ac ignobili*“, Gábor Bethlen, 23. März 1620, Fogarasch, HBML MUO 109.

²⁸ In diesen Fällen fanden die Ausdrücke „*nemesség soraiból kiemeltük*“ (aus den Reihen der Adelsstand erhoben) und „*Magyarország bárói/gróffjai sorába számláltuk*“ (zu den Baronen/Grafen von Ungarn gerechnet) Gebrauch. Z. B. in der buchförmigen rangerhöhenden Urkunde der Familie Gyöngyösi Nagy, die vom Leopold I, 1681 erteilt wurde, kommen die Ausdrücke „*e coetu et numero nobilium*“ und „*magnatum seu baronum*“ vor (DJAN Cluj, Cota 219); im Grafendiplom der Familie Sárpataki vom Jahr 1709 weist der Textauschnitt „*in gradum et statum comitum et comitissam*“ auf die Erhöhung im Rang (DJAN Cluj, Cota 233).

²⁹ Im Bürgerbrief von Pál Szőnyi vom 8. Februar 1792 bspw. „*juribus, praerogativis ac immunitatibus uti, frui possit*“, usw. Am Anfang des 19. Jh. wurden die Bürgerbriefe in ungarischer Sprache erteilt, ihr Aufbau wurde auch geändert. Nach Einführung, in der die

Eine der ältesten Wurzeln der Beschreibung neuer Entwicklungswege in der Wappenverleihung Siebenbürgens findet man in den Privilegbriefen, die am Hof von König Johann in einer ungewöhnlich feierlichen Form erlassen wurden; in diesen Texten sind nämlich humanistische, auf die antike Bildung hinweisende Redewendungen eingebettet³⁰, die für frühere Adelsbriefe generell nicht charakteristisch³¹ sind. Sie kommen aber in zahlreichen später verliehenen siebenbürgischen Adelsbriefen vor, zum allerersten Mal in einer Urkunde von Isabella aus 1559³². Außerdem wird zum Beispiel in der Arenga des erneuernden Adelsbriefes von Stephan Báthorys Kammerpräfekt in Deesch vom Jahr 1573 der immer unbesiegbare Alexander von Makedonien (der Große) erwähnt, und die Adelsprivilegien auf die szythische Freiheit zurückgeführt³³. In der Urkunde des fürstlichen Sekretärs Erasmus Adam aus dem Jahr 1607 werden in der Arenga die in den Militärwissenschaften ausgeübte „Söhne von Mars“ dem für das Vaterland sowohl im Krieg als auch im Frieden tätigen Menschen gegenübergestellt³⁴. Im Wappenbrief von János Petki von Ders wird eine ganze Reihe von antiken Helden herangezogen: neben dem Römer Fabius und dem Trojaner Hektor auch Alexander der Große, als im Laufe der Geschichte für das Vaterland gefallene Helden³⁵; der Privilegbrief von

Tatsache des Antrags und der Erhebung in den Bürgerstand festgehalten wurde, fand der Bürgereid in den Text Einzug, DRNkK, R 968/1; R 968/2, R 2.907.

³⁰ Barta Gábor, *Humanisták I János király udvarában* [Humanisten am Hof des Königs Johannes I], In „Magyar reneszánsz udvari kultúra” [Höfische Renaissancekultur in Ungarn], Budapest, Hrsg.: R. Várkonyi Ágnes, s. 202-203.

³¹ Im Blason des Adelsbriefes für den deutschen Astrologen Johannes Tolhopffen, verliehen von König Matthias am 20 Oktober 1480 in Zagreb, findet man einen antiken Bezug. (Erhalten in einer beglaubigten deutschen Übersetzung vom Jahr 1618, auf Pergament, mit Wappenbild), MOL DL 108112. Als Ausnahme kann der Adelsbrief der Familie Révay erwähnt werden. Mikó Árpád, *II Lajos király címereslevelei* [Die Wappenbriefe des Königs Ludwig II], In „Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara” [Maria von Habsburg, die Witwe von Mohács. Die Königin und ihr königlicher Hof], Hrsg.: Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András, Budapest, 2005, s. 79.

³² In der beglaubigten Kopie des Adelsbriefes von dem Kanzleischreiber Demeter Csanádi und seinem Bruder Tamás, verliehen am 10 Juli in Karlsburg, HBML IV, A, 12/b, 1, 24 cs.

³³ „(...) illum Alexandrum Macedonem regum fortissimum perpetua victoria insignem (...)”. Bezüglich der Freiheit der Adligen wird vermerkt „nobilium multitudo et libertatum ipsorum praerogative donationes facile demonstrant. Schitia enim primum egressis cum una atque eadem libertas incomposito vulgo esset, et armis Pannonia perdonanda foret communi decreto sancitum fuisse (...)”, 12 Februar 1573, Karlsburg (MOL P 1870 Rhédey cs. Lt. 3. cs. 32. t).

³⁴ „Quidam velut Martis pulli, ac ad armatiati studio et disciplininae militari (...) quidam (...) verum consilio, prudentia, industria aliisque praeclarissimis ingenij ac animi viribus suum in patriam sive pace gaudentem, sive bello ardentem (...)”, Sigismund Rákóczi, 11 Mai 1607, Karlsburg (MOL F 21 A nr. 3).

³⁵ „Nauticae arti ostendendae censet Fabius idoneum, ita non tempora non undiquaque serena, sed nubila (...) Hectorem illum magnanimum non florens ac beata Troia verum decennalis Graecorum obsidio fecit famosissimum, Scipio Africa ab se tot discriminibus ac Romani sanguinibus profusione perdominanta celeberrimi nominis euasit imperator, quid Alexandrum vere magnum toti praebuit orbi admirandum Monarcham res nimirum pericu-

Korpona³⁶ enthält ebenfalls antike Bezüge. Das Wappen des Adelsbriefes vom Miklós Sárándi (**Fig. 1**) wird auf beiden Seiten von den vor den Säulen einer architektonischen Mauernische stehenden Propheten Elija und Daniel, gemäß den Tafeln über ihren Köpfen, gehalten³⁷.

Es kam öfters vor, dass die Fürsten mittels ihrer Urkunden massenhaft nobilitiert haben, was den Nachfolgern bei dem Nachweisen der Nobilität erhebliche Schwierigkeiten bereitete, da die Familien den Adelsbrief entweder im Original oder in beglaubigter Kopie vorlegen mussten. Das Kopieren einer oder der anderen Urkunde, die in manchen Fällen sogar mehr als hundert Namen enthielt, hätte auch den ganz erfahrenen Schreibern übermäßig viel Zeit gekostet. Offensichtlich gilt der in gedruckter Form ausgestellte Requisitionsbrief als Folge der Praxis und der damaligen Technik, wie zum Beispiel das mit dem Siegel beglaubigte Dokument des Domkapitels von Wardein was für einen Nachfolger von einem der 400 Soldaten ausgestellt wurde, die unter János Szilassy gedient und in die Minderstadt Ürögd in Bihar und auf das Gut in Oroszi angesiedelt wurden³⁸.

Adelsbriefe mit Hausbefreiung

Die Wappenbriefe, die das Haus des Neugeadelten auch nobilitieren, müssen separat behandelt werden. Mit solchen Adelsbriefen wird nicht nur eine Person, sondern auch der Wohnort, die "Kurie" nobilitiert. Die Empfänger solcher Adelsbriefe wurden daher auch "Kurialisten" genannt³⁹.

Es ist wichtig zu vermerken, dass die Hausnobilitierung durch Wappenbrief als eine siebenbürgische Besonderheit erscheint, auch wenn sie auf bestimmte Verleihungen des Königreichs Ungarn zurückzuführen sind. Mit der in die Urkunde eingefügte Formel befreit der Aussteller das durch die Angabe der Nachbarn (und gelegentlich des Straßennamens) bestimmte Haus von jeglichen Steuern, Abgaben und Beiträgen, der ordentlichen und außerordentlichen Kriegssteuer, Portalsteuer ("lucrum camerae"). Während des Epoche des eigenständigen Fürstentums Siebenbürgen kann das Auftauchen der Adelsbriefe mit derartigen Nobilitierungsformel tatsächlich verfolgt werden, angefangen mit der Verleihung von Christoph Báthory aus dem Jahr 1576, in der er das Haus von Simon Akly in Szék im Komitat Doboka von jeder Last befreite⁴⁰. Im Ungarischen Staatsarchiv sind 15 Adelsbriefe mit exemptio aus den folgenden dreißig Jahren zu finden. Die meisten (12) sind Verlei-

lorum refertissimae ingenti magnanimitate et stupenda felicitate confectae (...)", Verleihung von Sigismund Rákóczi, 10 Mai 1607, Karlsburg (MOL F 21 P nr. 18).

³⁶ Stephan Bocskai, 12 Dezember 1605, Korpona (HBML MUO 78).

³⁷ Stephan Bocskai, 8 Juni 1605, Kaschau (HBML MUO 75).

³⁸ Kopie des Domkapitels von der Verleihung von Sigismund Rákóczi am 6 Januar 1608 (DJAN Cluj, Cota 171).

³⁹ Gemäß dem ungarischen Feudalrecht konnte ein einziges verliehenes Grundstück seinen Besitzer nobilitieren, was umgekehrt – wie wir gesehen haben –, nicht der Fall war. Die Nobilität der Kuralisten konnte selbstverständlich nicht nur von einem Adelsbrief mit Hausbefreiung, sondern auch von einer Lehnurkunde stammen.

⁴⁰ 11 Dezember 1576, Újvár (DJAN Cluj, Cota 167).

hungen von Sigismund Báthory⁴¹, es gibt aber unter ihnen auch welche, die von Andreas Báthory (2)⁴² und Sigismund Rákóczi (1)⁴³ erteilt wurden, während Bocskai eher auf massenhafte Ansiedlungen konzentrierte. Am häufigsten kommt eine Hausnobilitierung in den Adelsbriefen von Gabriel Báthory vor. Von den Urkunden, die von ihm erteilt wurden und im Nationalarchiv auffindbar sind, enthalten 22 Stück diese Formel⁴⁴. Danach werden einige Jahrzehnten lang wenige Adelsbriefe von diesem Typ erlassen⁴⁵, Michael Apafi I war es, der Wappenbriefe mit Befreiung wieder in einer größeren Anzahl verlieh⁴⁶. Das bedeutet selbstverständlich nicht, dass der Anteil von Urkunden dieser Art in der Gesamtmenge an Urkunden aus dieser Epoche so groß war, es geht vielmehr darum, dass die größeren adligen Familien, die die Gutshöfe der ausgestorbenen Familien erwarben, die rechtsgewährenden Dokumente der Gutshöfe in den eigenen Familienarchiven⁴⁷ in einer größeren Anzahl aufbewahrt haben, als die einfachen Adelsbriefe, die ausschließlich nur eine persönliche Freistellung garantierten. Auch daran besteht kein Zweifel, dass die Urkunden mit *exemptio* durch die Verleihungen der siebenbürgischen Fürsten bekannt geworden sind (z.B. Privilegbrief von Korpona)⁴⁸, im Original überliefert wurde ebenfalls der Wappenbrief mit Hausbefreiung von Johann Zápolya aus dem Jahr 1535⁴⁹, der dem Schulrektor Albert Sámsoni

⁴¹ Unter MOL R 64 sind die Urkunden mit Hausbefreiung, die für die folgenden Personen ausgestellt wurden, zu finden: Pál Adorjáni Deák (1587), János Dicsőszentmártoni Béres anders Szabó (1590), Márton Radich (1597), Péter Körösbányai Bailla (1598), István Hunyadi (1599), Mihály Szentimrei Károlyi (1601), Miklós Dévai Lakatos (1602). Ferner – auch im MOL – Lőrinc Váradi Barcza anders Rotipar (1594, P 1881, 1, d, No. 3), György Károlyi (1598, P 655 Teleki cs., lt. 2, D, No. II.3), György Banto anders Asztalos (verfälscht, 1598, F21 Armales B, No. 52), Mátyás Abrudbányai Kósa anders Deák (1598, F 21 Armales K, No. 43), István Peselneki László (1602, P 773, Lad. RRR, 83/47).

⁴² György Felenyedi Dévai (1599, MOL F 7 Armales No. 3) und István Huszti Várallyai (1599, MOL P 792 Várallyai cs. lt. Lad. RRR, No. 112).

⁴³ Im Adelsbrief von Abrudbányai Fodor anders Deák Pál (1607, MOL R 64).

⁴⁴ Szálkai T., *Báthory*, s. 210.

⁴⁵ Z.B. die Urkunde von István Marosvásárhelyi Köteles anders Bodó erteilt von Gabriel Bethlen (1615, MOL F 7 Armales No. 64). Adelsbrief von Péter Körösbányai Török erteilt von Georg Rákóczi II (1658, DJAN Cluj, Cota 192).

⁴⁶ Z.B. im DJAN Cluj: János Felfalui Halász (1663, Cota 195), János Bojérfalvi Tódor (1664, Cota 196), János Butászai Nekita (1666, Cota 198), Dan Pap (1672, Cota 208), usw.

⁴⁷ Z.B. die Familien Radák Teleki, usw.

⁴⁸ Nyulásziné Straub Éva, *Foglalkozások és eszközeik címeresleveleken* [Berufe und ihre Werkzeuge in den Wappenbriefen]: *Ausstellung des MOL*, ab 10 September 1985, Katalog, Levéltári Közlemények, 1985, 2, s. 280.

⁴⁹ Die Angaben zum ältesten mir bekannten Adelsbrief mit Hausbefreiung: Adelsbrief von Albert Pesti Erdős aus dem Jahr 1525 erteilt vom König Ludwig II, in dem das Haus in Lippa befreit wird (beglaubigte Kopie, HBML IV, A 12/b 1, 35. cs.), oder die auch in die Libri Regii eingetragene Verleihungsurkunde von Gergely Hethews, die er am 9 November 1527 vom Ferdinand I erwarb, in derselben Urkunde erwarb er Steuerbefreiung auch für seine Häuser im Dorf Szentmárton im Komitat Külső-Szolnok – benachbart einerseits von dem Pfarrhaus andererseits von György Kara, *Libri Regii. Királyi Könyvek 1527-1918*, Veröffentlicht von dem Ungarischen Staatsarchiv, DVD-ROM, Budapest, 2006.

Kánthor⁵⁰ verliehen wurde, die Wurzeln der Wappenbriefe von dieser Art gehen also noch weiter in die Vergangenheit zurück (**Fig. 2**). Der Adelsbrief von Kánthor wurde übrigens unter den Besitzdokumenten der Stadt Debrecen aufgefunden, auch hier wurde er nach dem Erwerb des befreiten Besitzes als rechtsgewährender Brief unter den Eigentumsurkunden registriert⁵¹.

Aus kulturhistorischer Sicht ist es von Bedeutung, dass in den Befreiungsformeln neben den Namen der Nachbarn manchmal auch Straßennamen Erwähnung finden, wie zum Beispiel die *”Hétkeözhely utca”*⁵² in Wardein, oder die *”Piacz utca”*⁵³ in Lippa, aber es können auch andere interessante Informationen mit enthalten sein, das Haus von János Belesényi in Csátár im Komitat Bihar lag in 1630 z.B. neben der Dorfschule⁵⁴.

Das Wappengemälde

Das Wappengemälde ist es, was den Adelsbrief von den weiteren Privilegienbriefen unterscheidet. In der Geschichte der Wappenführung Ungarns nahm 1405 mit der Ausstellung einer Urkunde für die Familien Tétényi und Haraszti, die zum ersten Mal ein gemaltes Wappen enthielt, eine neue Epoche ihren Anfang: die der Wappenbriefe mit Wappengemälden. In diesem Jahrhundert des Anfangs ist das Wappengemälde ausschlaggebend im Verhältnis zum Urkundentext, da zu der Zeit noch die Wappenbeschreibungen oft fehlen, ab dem 15. Jh. werden sie zum festen Bestandteil des Textes jedes Adelsbriefes⁵⁵. Periodisierungen, Untersuchungen zu den Stilmerkmalen, Schildformen, heraldischen Helmtypen usw. wurden bereits früher unternommen, einige Maler (besonders in der Epoche bis zur ersten Hälfte des 16. Jh.) konnten auch identifiziert werden⁵⁶, daher werden diese im Rahmen dieses Aufsatzes nicht erläutert.

Wappenmaler der frühen Neuzeit in Siebenbürgen

Für eine Analyse der Arbeiten der Wappenmaler der frühen Neuzeit wären weitere Recherchen notwendig, es lohnt sich trotzdem, einiges anzumerken. Man-

⁵⁰ 26 Januar 1535, Wardein (HBML MUO 9).

⁵¹ Alte Signatur: *”Debreczen Sz. Kir. V. Lt. Sámsoni birtok ir. 12”*.

⁵² Im Adelsbrief der Familie Osztrópataki Pataky anders Literatus, Gabriel Báthory, 7 Juni 1608, Karlsburg (MOL R 64).

⁵³ Adelsbrief der Familie Olasz von Lippa, Gabriel Báthory, 5 August 1613, Szászsebes (MOL R 64).

⁵⁴ Beglaubigte Kopie von der Urkunde der Katharin von Brandenburg am 21 April 1630, in Klausenburg (HBML IV, A. 12/b 1. sz. n).

⁵⁵ Einen kurzen, dafür aber hervorragenden Überblick bietet Bertényi Iván, *Magyar címertan* [Ungarische Wappenkunde], Budapest, 2003, s. 104-110. Der Adelsbrief Tétényi befindet sich im Ungarischen Staatsarchiv, MOL DL 64112.

⁵⁶ Csoma József, *A magyar heraldika korszakai* [Die Epochen der ungarischen Heraldik], Reprint (Hrsg.: Szálkai Tamás), Máriabesnyő-Gödöllő, 2008; Radocsay Dénes, *Gótikus magyar címereslevelek* [Gotische Wappenbriefe in Ungarn], Művészettörténeti Értesítő, 1957, U.ö., *Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen*, I-II, Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 1958, s. 317-358, 1964, s. 57-68.

che Wappenmaler aus Siebenbürgen sind namentlich bekannt⁵⁷, aufgrund der Arbeiten können weitere (zwar nicht namentlich, aber auf jeden Fall) identifiziert werden, so haben zum Beispiel zwei unbekannte, vermutlich polnische Künstler im letzten Quartal des 16. Jh., am Hof der Báthorys ganz eigenartige, in barocke Kartuschen eingefasste ovale Schilder gemalt: der Eine in einer qualifiziertere⁵⁸, der Andere aber in stilvollere, aber weniger ausgefeilter Ausführung⁵⁹.

Die Verleihungsurkunden von Stephan Bocskai müssten von einem Künstler gemalt werden, der mit der höfischen Praxis gut vertraut war. Darauf lassen in einigen Fällen das (gemäß dem im Königreich verbreiteten Stil) in der Mitte der Urkunde stehende Wappen, oder einige Elemente des Wappenrahmens verweisen: wie das Familienwappen des Ausstellers und die eventuell dargestellte Zeichen der in seinem Titel enthaltenen Gebiete, oder die biblischen Figuren, die nach dem Muster der vor den architektonischen Mauernischen stehenden Königsfiguren (wie in den Urkunden der königlichen Kanzleien) gemalt wurden⁶⁰. In seinen einfacheren Werken malte er das Wappen mit einem doppelten, bis zur Höhe der Krone damaszierten, grünen, oberhalb davon mit goldenen Sternen bestreuten, himmelsblauen Hintergrund, der von oben durch einem ovalen Lorbeerkranz mit gebrochenem Bogen eingefasst ist⁶¹; seine Pinselstriche sind auch noch 1615 zu erkennen⁶². Man kann nicht ausschließen, dass der Künstler niemand anders ist als der zu der Zeit tätige Pál Gyulafejérvári, anders Képiró, von dem mehrere Werke zu identifizieren sind: er hat seine eigene Befreiungsurkunde⁶³, den Adelsbrief des

⁵⁷ Das Wappen von István Csengeri Képiró, das der Künstler selber illustriert hat, wurde von Georg Rákóczi I am 11. März 1632, in Karlsburg verliehen (MOL R 64), János Egerházi Képiró stand im Dienst von Gabriel Bethlen, dann Georg Rákóczi I, Sein Adelsbrief: 29. März 1631, Wardein, Sándor Imre: *a.a.O.*, II, s. 165.

⁵⁸ Lukács Miskolci Szabary, 12. März 1580, Karlsburg, Wappenverleihung von Christoph Báthory (MOL R 64); Máté Szinyei Affra anders Literatus, 2. Februar 1583, Niepolomice, Stephan Báthory (DJAN Cluj, Cota 168); János Kolozsvári Ágoston, 23. März 1579, Karlsburg, Christoph Báthory (MOL B 2 Erdélyi kancelláriai, lt. Acta gen. 1799/872).

⁵⁹ György Déznai Balkó, 5. November 1594, Karlsburg, Verleihung von Sigismund Báthory (MOL P 939 Balkó cs. No. 109); János Felfalui Szikszay (Zikszay) Literatus, 1. Juni 1589, Karlsburg, Urkunde über die Erneuerung der Nobilität verliehen von Sigismund Báthory (MOL F 5 Cista 2, Fasc. 5, No. 49.)

⁶⁰ Im Verleihungsbrief von Korpona (HBML MUO 78) und im Adelsbrief von Miklós Sárándi aus dem Jahr 1605 (HBML MUO 75) genauso wie in der Urkunde der berittenen Heiducken aus Szoboszló aus 1606 (HBML MUO 80).

⁶¹ Von den Verleihungen aus 1606 bspw.: in den Adelsbriefen der Familien Simándi Kállay (MOL R 64), Herpályi Deseő (MOL P 343 Kállay cs. lt. 36. cs.), und Miskolci Her (MOL P 1881).

⁶² Auf dem Wappengemälde im Adelsbrief von István Marosvásárhelyi Köteles anders Bodó, Gabriel Bethlen, 3. Januar 1615, Karlsburg (MOL F 7 Armales No. 64).

⁶³ Beiträge zum Leben des Malers finden sich in Kovács András, *Címeríró Pál deák történetéhez* [Zur Geschichte der Schreiber Pál Címeríró], In "Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára" [Festschrift zur 80. Jahresfeier der Geburt von Elek Csetri] (Im Weiteren Kovács András, *a.a.O.*), Kolozsvár, 2004, s. 246-257. Adelsbrief: Lucian Blaga, *Egyetemi Könyvtár* (Universitätsbibliothek Lucian Blaga), Klausenburg. Címeres-levelek gyűjteménye [Sammlung der Wappenbriefe], No. 33.

fürstlichen Sekretärs Erasmus Adam von Klausenburg⁶⁴ illustriert, und die Urkunde mit Wappenerneuerung von János Dersi Petki (**Fig. 3**) mit dem eigenen Namen signiert⁶⁵. Die letzten drei Urkunden müssen von einer Hand stammen: die Arabeske als Randverzierung, die Größe der Buchstabenformen, die identische Reihenfolge der Buchstaben unterschiedlicher Farbe bestätigen diese Behauptung. Der damasierte Hintergrund ("Wappenteppich") des Adamschen Wappens, der Lorbeerkrantz mit gebrochenem Bogen, der oben beschriebene grün-blaue Hintergrund, der eigenartige Goldrahmen um das Wappen stammen eindeutig von dem Maler der Adelsbriefe von Bocskai.

Als Kuriosum sei vermerkt, dass der Maler, der das Wappenbild des Adelsbriefs der Familie Boros im Nachhinein ummalte, auch unter den inoffiziellen Wappenmaler (die zum Beispiel die leer gelassenen Wappenfelder bemalten) durch seine Waghalsigkeit hervorragt⁶⁶ (**Fig. 4**).

Bezeichnung der ausländischen Herkunft in den Adelsbriefen

Der Adelsbrief der Brüder Constantinus hebt ausdrücklich hervor, dass sie von Wiener Herkunft sind⁶⁷, in der Urkunde des László Kolcza weist der Ausdruck "*ex Valachiae*"⁶⁸, in der des Kristóf Mezei⁶⁹ der "*ex Bohemia orto*" auf die Herkunft hin. Gemäß seinem Adelsbrief aus 1696 ist Mihály Gábor von einem moldauischen Vater geboren⁷⁰, in der Urkunde des Hamburger Márton Oll und seiner Familie verrät nur noch der Name etwas über die Herkunft des Trägers⁷¹ (**Fig. 5**), Jakab Olasz anders Benczol kam aus Venedig nach Siebenbürgen, sein Wappen zeigt ein Schiff⁷² (**Fig. 6**). Ein eigenartiger, gerade von der Emigration aus Siebenbürgen zeugender Fall: Stephan Báthory schon als polnischer König, erneuerte die ungarische Nobilität von György Bánó mit einer in Warschau erteilten Urkunde. Aus dem Text des Wappenbriefes kommt hervor, dass Bánó mit dem königlichen Hof aus Siebenbürgen nach Polen kam und aus einer "*adligen Familie aus dem Komitat Sáros*"⁷³ stammte.

⁶⁴ MOL F 21 Armales A No. 3.

⁶⁵ MOL F 21 Armales P No. 18.

⁶⁶ Das Wappengemälde zeigt heute anstelle des originellen Greifen einen stehenden Krieger. Von der Ummalung zeugen (wegen der Abnutzung der neueren Farbschicht) die zum Vorschein kommenden Gliedmaßen des Greifen und selbstverständlich die Wappenbeschreibung in dem Urkundentext, Stephan Bocskai, 26 August 1605, Kaschau (MOL R 64).

⁶⁷ Michael Apafi I, 7 August 1684 Karlsburg, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Klausenburg [Reformiertes Diözesenarchiv Siebenbürgen im Weiteren EREkL], *Fogaras Ref. Egyházközség Levéltára*, 14 köteg.

⁶⁸ Michael Apafi I, 16 März 1689, Fogarasch (EREkL, Levéltári Gyűjt, No. 490).

⁶⁹ Michael Apafi I, 11 Juni 1681, Karlsburg (DJAN Cluj, Cota 217).

⁷⁰ Leopold I, 15 Oktober 1696, Wien (DJAN Cluj, Cota 225).

⁷¹ Michael Apafi I, 4 Juni 1680, Karlsburg (DJAN Cluj, Cota 215).

⁷² Michael Apafi I, 21 Dezember 1676, Karlsburg (MOL R 64).

⁷³ "*ex nobili familia in comitatu de Saros (...)*", Stephan Báthory, 18 August 1576, Warschau (MOL P 16, Bánó cs., lt. 22, cs. Litt. L, 1 tétel).

Fazit

Obwohl nur ein Fragment aller erteilten Urkunden erhalten sind, lassen sich aus deren Analyse zahlreiche neue Konsequenzen im Hinblick sowohl auf die Diplomatik (innere und äußere Struktur, usw.) als auch auf die Heraldik (Wappenstruktur, Motive) folgern, dabei dürfen die kultur- und sozialgeschichtlichen Bezüge des Inhalts der fürstlichen Urkunden aus Siebenbürgen keineswegs vernachlässigt behandelt werden, weil sie unser Bild von der Epoche weiter verfeinern.

Bibliographie:

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Kézirattár (DRNkK).
Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Klausenburg [Reformiertes Diözesenarchiv Siebenbürgen (EREKl), *Fogaras Ref. Egyházközség Levéltára*, 14 köteg.

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML).

Rumänisches Nationalarchiv Kreisdirektion Klausenburg – Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (DJAN Cluj).

Ungarischen Staatsarchiv (MOL).

Magyar Törvénytár-Corpus Juris Hungarici [Ungarische Gesetzssammlung], Im "Weiteren CJH", Hrsg.: Pomogyi László.

ÁLDÁSY Antal, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei* (Wappenbriefe der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums, im Weiteren MNM, Címereslevelei), 3, Budapest, 1937.

BARTA Gábor, *Humanisták I János király udvarában* [Humanisten am Hof des Königs Johannes I], In "Magyar reneszánsz udvari kultúra" [Höfische Renaissancekultur in Ungarn], Budapest, Hrsg.: R. Várkonyi Ágnes.

CSOMA József, *A XVI. századi magyar heraldika* [Ungarische Heraldik in dem 16 Jahrhundert] Turul, 1904, 2.

IDEM, *A magyar heraldika korszakai* [Epochen der ungarischen Heraldik], Reprint, Szerk.: Szálkai Tamás, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008.

GYÁRFÁS Tihamér, *Czímeres levelek Brassó város levéltárában* [Wappenbriefe im Archiv der Stadt Kronstadt] Turul, 1909, 3.

HOLUB József, *Bocskai szakácsának címere* [Das Wappen des Koches von Bocskai] Turul, 1910, 4.

KISS István, *Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar czimerekben* [Natürliche Darstellungen in den ungarischen Wappen vor 1526] Turul, 1903, 4.

KOVÁCS András, *Címeríró Pál deák történetéhez* [Zur Geschichte der Schreiber Pál Címeríró], In "Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80 évfordulójára" [Festschrift zur 80 Jahresfeier der Geburt von Elek Csetri] (Im Weiteren Kovács András, a.a.O.), Kolozsvár, 2004, s. 246-257.

MIKÓ Árpád, *II. Lajos király címereslevelei* [Die Wappenbriefe des Königs Ludwig II], In "Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara" [Maria von Habsburg, die Witwe von Mohács. Die Königin und ihr königlicher Hof],

Hrsg.: Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András, Budapest, 2005.

RADOCSAY Dénes, *Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen*, I-II, Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 1958, s. 317-358, 1964, s. 57-68.

IDEM, *Gótikus magyar címereslevelek* [Gotische Wappenbriefe in Ungarn], Művészettörténeti Értesítő, 1957.

RÁCZ István, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között* [Städtische Adligen auf der Großen Ungarischen Tiefebene zwischen 1541 und 1848], Budapest, 1988.

SÁNDOR Imre, *Czímerlevelek*, I-II [Wappenbriefe, I-II], im Weiteren Sándor Imre, *a.a.O.*, Klausenburg, 1910, 1912, I Bevezető [Vorrede], III-VI.

STRAUB Éva, *Foglalkozások és eszközeik címereslevelekben*: [Berufe und ihre Werkzeuge in den Wappenbriefen] *Ausstellung des MOL*, ab 10 September 1985, Katalog, Levéltári Közlemények, 1985, 2.

IDEM, *Öt évszázad címerei* [Wappen aus fünf Jahrhunderten], Szekszárd, 1987.

SZABÓ István, *A jobbágy megnevesítése* [Nobilitierung des Leibeigenen] Turul, 1941, 1-2.

SZÁLKAI Tamás, *Báthory Gábor adományozta címereslevelek a Magyar Országos Levéltárban* [Die von Gabriel Báthory verliehenen Wappenbriefe im Ungarischen Staatsarchiv], In "Báthory Gábor és kora" [Gabriel Báthory und seine Zeit], Hrsg.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila (Im weiteren Szálkai: Báthory), Debrecen, 2009.

IDEM, *Címeres nemeslevelek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában* [Wappenbriefe im Komitatsarchiv Hajdú-Bihar des Ungarische National-archiv], Debrecen, 2016.

Erdélyi Királyi Könyvek, DVD-ROM, Hrsg.: Gyulai Éva (*Siebenbürgische Königsbücher*, im Weiteren EKK).

György Kara, *Libri Regii. Királyi Könyvek 1527-1918, Veröffentlicht von dem Ungarischen Staatsarchiv*, DVD-ROM, Budapest, 2006.

Illustrationen liste:

Fig. 1 – Wappen der Familie Sárándi.

Fig. 2 – Wappenbrief mit Hausbefreiung (Sámsoni Kántor Albert).

Fig. 3 – Wappen der Familie Petki.

Fig. 4 – Wappen der Familie Boros.

Fig. 5 – Wappen der Familie Oll de Hamburg.

Fig. 6 – Wappen der Familie Olasz aliter Benczol.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

STEMELE DIN COLECȚIA MUZEULUI "HASZMANN PÁL" DIN CERNAT¹

SZEKERES ATTILA ISTVÁN

attila@szekeres.ro

<http://www.szekeres.ro/>

Asociația de Heraldică și Vexilologie din Transilvania – Sfântu Gheorghe

THE COATS OF ARMS FROM THE "HASZMANN PÁL" MUSEUM IN CERNAT

ABSTRACT

The present writing is dedicated to heraldic emblems related to the "Haszmann Pál" Museum in Cernat, Covasna county. There we can see the coats of arms of Damokos, Cseh, Bernáld, Végh, Cserátoni, Zambler, Molnár, Csíky and Kelemen of Alsócsernáton, Bod of Felsőcsernáton, Bod of Albis, Dombi and Farkas of Ikafalva, Baló of Nagybacon, Rápolthy of Peselnek, Apor of Altorja, Gyárfás of Léczfala and Czírkék of Sepsizoltán. Due to the considerable number of the coats of arms located in a rural museum, the "Haszmann Pál" Museum can be considered as a true collector of coats of arms, conserving the coats of arms of several important local families, still multiplying, as a part of the collection devoted to the history of the village.

Keywords: "Haszmann Pál" Museum, coat of arms, Csernáton, Damokos family, heraldry.

A csernátoni "Haszmann Pál" Múzeum címerei

ÖSSZEFOGLALÓ

Az alsócsernátoni Damokos Gyula-kúriában működő Haszmann Pál Múzeum helytörténeti kiállítása számos címert tartalmaz. Jelen tanulmány ezeket, a zömében helyi nemesi családok címereit mutatja be: alsócsernátoni Damokos, Cseh, Bernáld, Végh, Cserátoni, Zambler, Molnár, Csíky és Kelemen, felsőcsernátoni Bod, albisi Bod ikafalvi Dombi és Farkas, nagybaconi Baló, peselneki Rápolthy, altorjai Apor, léczfalvi Gyárfás és sepsizoltáni Czírkék. Tekintetbe véve, hogy egy vidéki múzeum mily sok nemesi jelvényt tartalmaz gyűjteményében, az intézményt joggal illelhetjük a címergyűjtő múzeum jelzővel.

Kulcsszavak: Haszmann Pál Múzeum, címer, Alsócsernáton, Damokos család, címertan.

¹ Comunicare prezentată cu titlul *Muzeul colecționar de steme*, cu ocazia celui de-al XVI-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică, organizat de Institutul Român de Genealogie și Heraldică "Sever Zotta" în perioada 10-12 mai 2012, la Iași.

Muzeul "Haszmann Pál"

Muzeul "Haszmann Pál" din Cernat este o unitate externă a Muzeului Național Secuiesc cu sediul la Sfântu Gheorghe, județul Covasna. Fondatorul acestui muzeu etnografic este învățătorul Pál Haszmann, care s-a născut în 1902 în colonia Gyulafalva, care, odinioară, aparținea comunei Comandău. De mic copil a început să colecționeze diferite "vechituri" și obiecte de artă populară. Din 1920, a început colecționarea pe baze științifice, mai ales din satele din zona orașului Târgu Secuiesc. Visul lui de-a înființa un muzeu, s-a împlinit în cele din urmă. În vechiul conac Damokos Gyula, pe atunci naționalizat, s-a înființat o secție a muzeului județean, care și-a deschis porțile în 1973. Soții Pál Haszmann și Ida Cseh și-au donat colecția de aproximativ 8.000 de obiecte. Pál Haszmann a decedat în 1977, dar, conform testamentului său, cei trei fii ai lui și familiile lor au grijă de muzeu. În prezent, fetele fiilor fondatorului au calitatea de angajați ai muzeului².

Acest muzeu etnografic în aer liber prezintă patrimoniul de arhitectură populară din județul Covasna, inclusiv stâlpi funerari de piatră și mai ales din lemn sculptat, respectiv meșteșuguri populare tradiționale și valoroase expoziții de artă populară și de istorie locală. Colecțiile de mașini agricole și de sobe din fontă sunt o raritate.

În colecția de bază, cea de istorie locală a Cernatului, se află multe steme. Majoritatea lor sunt pictate, dar putem vedea și blazoane confecționate din tablă de cupru, de către Klára Papp din Brașov³.

Printre aceste steme se găsesc mai multe ale celei mai cunoscute familii din Cernat, familia Damokos, precum și ale celui mai renumit fiu al comunei, scriitorul, istoricul literar și preotul reformat Péter Bod. Găsim și o stemă pictată de heraldistul József Sebestyén Keöpeczi, anume blazonul familiei Gyárfás de Léczfalva.

Stema familiei Damokos de Alsócsernáton

Blazonul familial Damokos de Alsócsernáton apare de mai multe ori în incinta muzeului. Pe frontonul conacului Damokos, care adăpostește colecția de istorie locală, este amplasată o stemă sculptată în piatră.

Este vorba de un scut, cuprinzând un braț drept ținând o sabie în bară, în care este înfipt un cap de turc. Brațul este sprijinit în cot de o coroană deschisă, așezată pe o terasă. În partea din dreapta sus este o stea cu șase raze, iar între sabie și braț o semilună crescătoare.

Cu ocazia restaurării conacului, a ieșit la iveală o bucată de ancadrament, sculptat în piatră, zidit în fațada conacului. Ancadramentul poartă inscripția "STEPHANUS DAMOKOS" și este ornamentat cu stema familiei Damokos: în interiorul unui cerc, un braț drept ținând o sabie în bară, deasupra sabiei aflându-se o stea cu șase raze, iar între sabie și braț o semilună crescătoare.

Ancadramentul portalului se încadrează în stilul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea și, după toate probabilitățile, provine din prima construcție, care a fost modificată și extinsă în 1831.

² D. Haszmann Orsolya, *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*, în István Kinda (szerk.), "A Székely Nemzeti Múzeum", Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011, p. 63-64.

³ Acestea au dimensiunea de 23x29 cm.

În interiorul conacului, în cadrul colecției de istorie locală, se află o stemă pictată în ulei⁴. Este vorba de un scut francez modern, în al cărui câmp verde se află un braț stâng de carnație, armat cu argint, ținând în mână o sabie, în care este înfipt un cap de turc, natural. Brațul este sprijinit în cot de o coroană deschisă cu cinci fleuroane, de aur, împodobită cu rubine și safire. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, încoronat. În creștet se repetă brațul ținând o sabie, în care este înfipt un cap de turc. Sub stemă se află o filacteră, cu inscripția *"ŐSI CZÍMERE ALSÓ-CSEERNÁTONI TEKENTETES DAMOKOS ELEK ÚRNAK"*, adică: *"stema de neam a prestigiosului domn Elek Damokos de Alsócsernáton"*.

Stema familiei Cseh de Alsócsernáton

Blazonul familiei Cseh apare confecționat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj.

Stema cuprinde un scut francez modern, hașurat orizontal (albastru), în care se află un oștean călare, spre dextra, ținând în mână dreaptă un steag fluturând. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, cu lambrechini care cad în ambele părți, încoronat. Sub stemă apare inscripția: *"Cseh család ősi nemesi címere"*; în traducere: *"Stema nobiliară cea veche a familiei Cseh"*.

Stema Cseh apare în diploma de înnobilitare acordată de către principele Gheorghe Rákóczi I lui Stephanus Cseh de Alsócsernáton, soției Elisabetha Kelemen și copiilor lor, Benedictus, Joannes și Andreas, la Alba Iulia, în data de 5 ianuarie 1632⁵: scut militar (renascentist, multilobat), în al cărui câmp albastru închis (*coelestini coloris*) se vede de la senestra un om întreg, îmbrăcat în verde, călărind un cal alb, ținând în sus o lance cu un steag roșu. Coif închis, încoronat, lambrechini roșu-argint, respectiv albastru-aur.

Stema familiei Cseh de Szentkatolna

Este vorba de un blazon confecționat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția *"Cseh család ősi nemesi címere"*, în traducere: *"Stema nobiliară cea veche a familiei Cseh"*. Este identică cu inscripția stemei familiei Cseh de Alsócsernáton.

Stema cuprinde un scut multilobat, în al cărui câmp hașurat orizontal se află un oștean, cu mâna dreaptă ridicată ținând o spadă care străpunge un cap de păgân. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, pe jumătate întors spre dextra, încoronat, cu lambrechini în formă de vrejuri vegetale, care cad pe ambele părți.

⁴ Dimeniuni: 72x93,5 cm, interior 56x66 cm.

⁵ Arhivele Naționale Ungare. Arhiva Centrală [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLO)], Fond R 64: *Hazai címereslevelek és nemesi iratok 1526-1923* [Diplome armale și documente nobiliare autohtone 1526-1923]. Copia diplomei a fost consultată cu ocazia conferinței dedicată memoriei istoricului Lajos Demény: *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön*, 22-23 septembrie 2011, Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe, ocazie cu care a avut loc expoziția *Az erdélyi fejedelmek székelyeknek adott címereslevelei - Válogatás a Magyar Országos Levéltár okleveleiből*, realizată de Teréz Oborni și Kinga S. Tüdös.

Stema familiei Bernáld de Alsócsernáton

Este un blazon confectionat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția „*Bernáld család ősi nemesi címere*”, în traducere: „*Stema nobiliară cea veche a familiei Bernáld*”.

Stema cuprinde un scut renascentist, în al cărui câmp, pe o terasă, se află un cocor întors spre dextra, stând pe piciorul stâng, ținând printre ghearele piciorului drept, ridicat, o bucată de piatră (vigilență), săgetată prin gât din față. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, întors spre dextra, încoronat, cu lambrechini care cad în ambele părți.

Stema familiei Végh de Alsócsernáton

Este vorba de un blazon confectionat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția „*Végh család ősi nemesi címere*”, adică „*Stema nobiliară cea veche a familiei Végh*”.

Stema cuprinde un scut terminat în acoladă, în al cărui câmp, rezemat în cot de o coroană deschisă, se află un braț armat, străpuns de sus de o săgeată, poziționată în bară. Scutul este timbrat de un coif închis, întors spre dextra, cu lambrechini care cad în ambele părți, încoronat. În creștet un braț armat ținând o sabie, în bară.

Stema familiei Cserátoni de Alsócsernáton

Este vorba de un blazon confectionat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția „*Cserátoni család ősi nemesi címere*”, în traducere: „*Stema nobiliară cea veche a familiei Cserátoni*”.

Stema cuprinde un scut francez modern, în al cărui câmp hașurat orizontal se află două săbii încrucișate, cu vârful în sus, deasupra cărora, în mijloc, se vede o stea cu șase raze. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, încoronat, cu lambrechini care cad în ambele părți. În creștet, ieșind din coroană, un oștean ridicând cu mâna dreaptă o sabie, iar în mâna stângă, lăsată jos, ținând de păr un cap de păgân, tăiat⁶.

Stema familiei Dombi de Ikafalva

Este un blazon confectionat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția „*Dombi család ősi nemesi címere*”, adică „*Stema nobiliară cea veche a familiei Dombi*”. Stema cuprinde un scut cu talpa semicirculară, în al cărui câmp, rezemat în cot de o coroană deschisă, se află un braț îmbrăcat, ținând în sus, în poziția palului, o spadă care are înfipt în vârf un cap de păgân. Deasupra brațului, în mijloc, se află două stele cu câte șase raze, poziționate în pal, iar în stânga sus o semilună crescătoare. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, încoronat, cu lambrechini care cad în ambele părți. În creștet, rezemat în cot de coroană, se află brațul ținând în sus o spadă, în care este înfipt un cap de păgân, de dimensiuni mult mai reduse decât în scut⁷.

⁶ Stema fost confectionată după desenul apărut în József Pálmay, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Seps-Szent-György, 1901, p. 112.

⁷ Stema fost confectionată după desenul apărut în J. Pálmay, *op. cit.*, p. 145.

Stema familiei Baló de Nagybacon

Este vorba de un blazon confecționat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția *"Bala család ősi nemesi címere"*, însemnând *"Stema nobiliară cea veche a familiei Bala"*⁸.

Stema cuprinde un scut cu concavități laterale și talpa în acoladă, în al cărui câmp, dintr-o coroană deschisă, aflată deasupra unei coline, iese un urs ținând în laba dreaptă un fier de plug, iar în laba senestră, peste umăr, o sabie. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, cu lambrechini care cad în ambele părți, încoronat, având în cimier patru spice de grâu, peste care se încrucișează sabia din scut (de formă ciudată), respectiv fierul de plug⁹.

Stema familiei Zambler de Alsócsernáton

Este un blazon confecționat din tablă de cupru, decupat și ciocănit, lipit pe un placaj, cu inscripția *"Zambler család ősi nemesi címere"*, adică: *"Stema nobiliară cea veche a familiei Zambler"*.

Stema cuprinde un scut cu concavități laterale și talpa în acoladă, în al cărui câmp se află un leu cu coadă dublă, întors spre dextra, stând pe două picioare, ținând cu laba dreaptă o spadă, iar cu laba stângă o bilă. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, cu lambrechini care cad în ambele părți, încoronat. În creștet se repetă leul ținând o spadă și o bilă, doar în poziție ieșind din coroană, în mărime mult redusă față de elementul heraldic din scut¹⁰.

Stema familiei Molnár de Alsócsernáton

Este vorba despre o stemă pictată pe carton, purtând inscripția: *"ALSÓ-CSEKNÁTONI MOLNÁR CSALÁD ŐSI NEMES CÍMERE"*, însemnând *"Stema nobiliară cea veche a familiei Molnár de Alsócsernáton"*¹¹.

Stema cuprinde un scut cu concavități laterale, trilobat, în al cărui câmp albastru se află un leu de aur, cu limba scoasă, roșie, întors spre dextra, ținând cu ambele labe o spadă de argint, cu garda de aur, în poziția palului. Scutul este timbrat de un coif închis, întors spre dextra, cu lambrechini roșu-argint, respectiv albastru-aur, încoronat¹².

Stema familiei Kelemen de Alsócsernáton

Este o stemă pictată pe carton, purtând inscripția *"A Csernátoni Kelemen család címere"*, adică: *"Stema familiei Kelemen de Csernáton"*¹³.

Stema cuprinde un scut cu partea superioară bombată, flancurile concave, iar partea inferioară trilobată și vârful ascuțit, în al cărui câmp albastru se află un struț de argint, întors spre dextra, ținând printre ghearele piciorului drept, ridicat, o pană de găscă, din același metal, iar cu piciorul sprijinitor stâng o sabie având lama

⁸ S-a greșit numele familiei, corect este: Baló.

⁹ Stema a fost confecționată după desenul apărut în J. Pálmay, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰ Stema a fost confecționată după desenul apărut în J. Pálmay, *op. cit.*, 476.

¹¹ Dimensiuni: 29,5x41 cm.

¹² Descrierea stemei apare în J. Pálmay, *op. cit.*, p. 315-316.

¹³ Dimensiuni: 30x44 cm.

de argint, iar garda de aur. Scutul este timbrat de un coif închis, așezat frontal, având o coroană regală deschisă, împodobită cu pietre prețioase, de sub care cad lambrechini roșu-argint, respectiv albastru-aur. În creștet, ies din coroană o spadă, la dextra, respectiv trei pene de struț, de argint, la senestra. Stema, pictată de un autor neidentificat din perioada interbelică după cea de pe diploma de înnobilare, a fost moștenită de József Kelemen, care a donat-o Muzeului "Haszmn Pál"¹⁴. Diploma de înnobilare cu blazon acordată de principele Gabriel Bethlen lui Georgius Literatus Kelemen la 7 mai 1628, la Alba Iulia, a fost confiscată în regimul trecut și în prezent se află în colecția Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României¹⁵.

Stema familiei Csiky de Alsócsernáton

Este vorba de o stemă sculptată în lemn de formă ovală, cuprinzând un scut renașcentist cu hașuri orizontale, în al cărui câmp se află un braț armat, rezemat în cot pe o coroană deschisă, aflată în talpa scutului, ținând o sabie în bară. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, având o coroană deschisă, împodobită cu pietre prețioase, de sub care cad lambrechini în ambele părți¹⁶.

Stema familiei Bod de Albis

Este o stemă sculptată în lemn, de formă dreptunghiulară și colorată¹⁷, cuprinzând un scut francez modern, în al cărui câmp ceruleu se află un steag așezat în țeapă, cu flamura galben-roșie înfășurată, peste care trece în fascie o sabie cu tăișul în sus și vârful spre dextra. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, întors spre dextra, încoronat. În creștet un braț armat stâng, ținând o sabie în bară. Lambrechini: albastru-aur, respectiv roșu-argint. Sub stemă apare inscripția "*Albisi és Felsőcsernátoni Bod család nemesi címere 1640*", însemnând: "*Stema nobiliară a familiei Bod de Albis și Felsőcsernáton*". În colțul din dreapta (stânga heraldică), jos, s-a semnat autorul: "*Bod Károly, Albis 1973*".

Stema este copiată din lucrarea lui Pálmay¹⁸. În lucrarea sa, József Pálmay a "contopit" familiile Bod de Albis și Bod de Felsőcsernáton, și a prezentat ilustrația familiei Bod de Albis¹⁹. În *Liber Armorum Hungariae*, flamura steagului apare alb-roșie.

Stemă dedicată lui Péter Bod de Felsőcsernáton

Stema este pictată cu tempera pe un placaj având fond colorat²⁰, cuprinzând un scut cu concavități laterale, înclinat în față, în al cărui câmp roșu se află un braț armat, de argint, îndoit în cot, ținând în mâna de culoare naturală o spadă cu mâne-

¹⁴ Informație transmisă autorului de către dl. József Kelemen din Malnaș.

¹⁵ *Fond nr. 93 – Documente de înnobilare*, f. 7.

¹⁶ Stema a fost sculptată după desenul apărut în J. Pálmay, *op. cit.*, p. 113.

¹⁷ Dimensiuni: 21,5x30 cm.

¹⁸ J. Pálmay, *op. cit.*, p. 78.

¹⁹ Alapi Gyula és mások (szerk), *Magyarország címerek könyve (Liber armorum Hungariae)*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913, p. 79.

²⁰ Dimensiuni: 21,5x30 cm.

rul și garda de aur, iar lama de argint, în bară. Colțul superior al scutului este timbrat de o cască închisă, întoarsă spre dextra, de argint, încoronată. În creștet, ieșind din coroana de aur cu trei fleuroane și două perle, se repetă brațul armat ținând spada. Lambrechini roșu-argint, în formă de vrejuri. Stema s-a înscris într-un chenar verde. Sub stemă apare inscripția: *"INSIGNIA GENTILITIA CLARISSIMI D[OMI]NI PETRI BOD DE FELSÖCSERNÁTON"*. Lucrarea este semnată (în dreapta scutului, jos) de artistul heraldist Tudor-Radu Tiron, care a pictat și donat această stemă Muzeului din Cernat în 2002.

Este varianta corectă a stemei familiei Bod de Felsőcsernáton²¹.

Stema familiei Farkas de Ikafalva

Este o xerocopie color, înrămată. Stema este reprezentată în stilul celor apărute în *Li* cu literele A, B și C. Este vorba de un scut cu baza rotunjită, în al cărui câmp albastru, călărind un cal alb în galop, apare un bărbat în manta albastră, pantaloni și căciulă roșii, cizme galbene, care ridică deasupra capului o sabie cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint. Scutul este timbrat de un coif de argint, cu gratii de aur, încoronat. În creștet, peste coroana deschisă, se află un potir de argint. Lambrechini: albastru-aur, respectiv roșu-argint.

Sub stemă apare inscripția: *"Farkas de Ikafalva"*.

Stema familiei Rápolthy de Peselnek

Este vorba de o stemă pictată pe carton, înrămată²², cuprinzând un scut oval, în al cărui câmp albastru se află un braț armat, de argint, îndoit în cot, ținând în mâna de culoare naturală o sabie de argint în bară, care străpunge un cap de păgân, natural. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, de argint, surmontat de o coroniță de argint (!), având în loc de fleuroane elemente în formă de motive populare (!). În creștet se repetă elementul din scut, micșorat. Lambrechini albastru-argint de ambele părți.

În lucrarea lui Pálmai nu este reprezentată stema, dar este descrisă²³. După toate probabilitățile, desenatorul, neinstruit din punct de vedere heraldic, s-a luat după această descriere.

Stema familiei Apor de Altorja

Este o stemă pictată pe carton, înrămată²⁴, cuprinzând un scut în formă de inimă, având chenarul de aur. În câmp roșu, se află un braț armat de argint, îndoit în cot, rezemându-se de o coroană deschisă, de aur, așezată pe o colină verde, ținând în mâna de culoare naturală o sabie cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint, în bară. Din interiorul cotului se ridică o cruce latină, de aur (mai închisă ca nuanță

²¹ J. Pálmai, *op. cit.*, precum și Constantin Reichenauer von Reichenau, Csergheő von Géza, Oscar von Bárczay, *Der Adel von Siebenbürgen*, în colecția "J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch", (Vierten Bandes zwölfte Abtheilung), Verlag von Bauer und Rappe, Nürnberg, 1898, însă aici câmpul scutului este hașurat albastru.

²² Dimensiuni: 35x45 cm.

²³ J. Pálmai, *op. cit.*, p. 367.

²⁴ Dimensiuni: 34x45 cm.

decât aurul coroanei). Scutul este surmontat de o coroană cu cinci perle. Sub scut apare inscripția ”*ALTORJAI APOR CSALÁD CZIMERE*”, adică ”*Stema familiei Apor de Altorja*”.

Este interesantă forma scutului, neîntâlnită în altă parte. În acest caz, crucea se ridică de pe cot. În alte reprezentări între sabie și cot este așezată o cruciuliță, nerezemată, ori o stea cu șase raze. Interesantă este și coroana cu cinci perle, care se utilizează în cazul nobililor netitrați. Membrii familiei Apor, una dintre cele mai însemnate familii din zonă, au fost ridicați la rang de baron, deci s-ar fi convenit ca stema lor să cuprindă coroana de rang cu șapte perle. Întrucât István Apor a fost ridicat la rang de conte, pentru el s-ar fi potrivit o coroană cu nouă perle.

Stema familiei Gyárfás de Léczfala

Este cea mai valoroasă stemă a colecției. A fost executată de artistul heraldist József Sebestyén Keöpeczi (1878-1964), care, în stilul lui caracteristic, a realizat o întreagă compoziție heraldică, având în cele patru colțuri ale panoului steme de dimensiuni mai mici²⁵.

Stema cuprinde un scut renașcentist cu concavități laterale, tăiat. În partea superioară, având câmp albastru, peste o terasă formată din trei coline verzi, pe cea din mijloc stă pe piciorul drept un cocor alb, întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept ridicat o pană de gâscă, albă. În partea inferioară, în câmp roșu, trei roze albe, așezate 2 și 1. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, întors spre dextra, încoronat. În creștet, ieșind din coroană un leu natural, rampant, limbat roșu, ținând în laba dreaptă o sabie ridicată deasupra capului. Stema este înconjurată de o cunună de lauri, ovală.

În cele patru colțuri, între chenar și cunună, s-au așezat patru steme în scuturi cu concavități laterale, trilobate în vârf. În dreapta heraldică, sus, în câmp roșu o mandibulă din care ies către dextra trei dinți de lup, totul de argint. În colțul din stânga heraldică, sus, un scut cu baza roșie și câmpul albastru. Ieșind din linia despărțitoare, o acvilă neagră cu zborul deschis, cu capul întors spre dextra și limbată roșu. În dreapta jos, în câmp albastru un soare figurat, de aur, la dextra, și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. În stânga jos, în câmp galben (aur), șapte bastioane cu câte trei creneluri, având poarta și câte două creneluri negre, așezate 4 și 3.

Prima stemă, dintre cele din colțuri, este a familiei Báthori de Somlyó și este așezată în cinstea principelui care a ridicat la rang de nobil și a acordat stema familiei Gyárfás, anume Gabriel Báthori. Celelalte trei steme reprezintă cele trei stări privilegiate ale Transilvaniei: acvila reprezintă comitatele ardelenesti, soarele și semiluna comunitatea secuilor, iar cele șapte cetăți comunitatea sașilor.

Sub stemă apare inscripția ”*NEMES LÉCFALVI GYÁRFÁS CSALÁD ŐSI CZÍMERE*”, adică ”*stema cea veche a nobilei familii Gyárfás de Léczfala*”.

Stema familiei Czirjék de Sepsizoltán

Printre colecția de stâlpi funerari ciopliți în lemn, găsim și câteva pietre funerare. Una dintre ele, în formă de obelisc, conține o stemă. Sculptată într-o piatră

²⁵ Dimensiuni: 38,5x48,5 cm; în interior: 30x40 cm.

care a fost mult erodată, lucrarea abia se mai vede. Este vorba de un scut cu conca-vitate în partea dreaptă, cuprinzând un braț drept, îndoit în cot, care ține o sabie în bară. Scutul este timbrat de o coroană deschisă.

Sub stemă apare inscripția *"ITT NYUGSZIK S. ZOLTÁNI NS. CZIRJÉK ANTAL élt 73 évet meghalt Jan 20 1852 BÉKE HAMVAINAK"*, însemnând *"Aici se odihnește veneratul Antal Czirjék de S[epsi] Zoltán, a trăit 73 de ani, a decedat la 20 ian[uarie] 1852, Pace rămășițelor sale"*.

Stema familiei Czirjék de Sepsizoltán apare sub altă formă în literatura de specialitate²⁶, anume un scut oval, în al cărui câmp albastru se află un leu de aur, rampant, care ține în laba dreaptă ridicată o sabie cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint, în bară. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, încoronat. În creștet, rezemat de coroana deschisă, se află un braț armat, îndoit în cot, ținând o sabie în bară. Lambrechini: albastru-aur, respectiv roșu-argint²⁷.

Deci, în stema sculptată pe piatra de mormânt prezentată, în scut apare de fapt creștetul descris în literatura de specialitate.

Concluzii

După multitudinea de steme aflate într-o unitate muzeală dintr-o localitate rurală, Muzeul "Haszmann Pál" din Cernat poate fi considerat drept muzeu colecționar de steme. Fondatorul muzeului, învățătorul Pál Haszmann, a dorit ca în colecția de istorie locală a comunei să apară și stemele familiilor mai însemnate. În activitatea sa de colectare, el a achiziționat stema pictată în ulei a lui Elek Damokos, blazonul familiei Gyárfás de Léczfalva, pictată de József Sebestyén Keöpeczi, a comandat stemele decupate și ciocănite din tablă de cupru. Calitatea blazoanelor confecționate din metal lasă loc de mai bine însă, ținând seama că ele s-au realizat în perioada 1973-1977, într-un regim ostil blazoanelor nobiliare; ele au devenit adevărate piese muzeale. Fiul fondatorului, Pál Péter Haszmann, a continuat opera predecesorului, colecționând steme în continuare. Blazonul din piatră de pe frontonul conacului a fost achiziționat de dânsul dintr-un magazin de antichități din Mediaș (!). Era de fapt un ornament al unui șemineu distrus. Colecția s-a îmbogățit și prin donația heraldistului Tudor-Radu Tiron, care din respect față de vocația conducătorilor instituției a realizat și donat stema celui mai renumit fiu al comunei, preotul și istoricul Péter Bod de Felsőcsernáton.

Marea majoritate a stemelor aflate în colecție sunt ale familiilor din Cernat, trei sunt ale familiilor din localități componente ale comunei, Icafalău și Albiș, iar două din zonă: cea a familiei Apor, din comuna învecinată Turia, iar a familiei Rápolthy tot din apropiere, din Petriceni. Excepție face aparent stema Baló, Bățanii Mari situându-se în partea opusă a județului, însă la Cernat trăiesc multe familii cu numele de Baló.

²⁶ *Liber Armorum Hungariae*, p. 139; J. Pálmay, *op. cit.*, p. 125.

²⁷ După desenul din *Liber Armorum Hungariae*.

Bibliografie:

Biroul Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României, Fond nr. 93 – *Documente de înnobilare*.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Fond R 64 – *Hazai címeres-levelek és nemesi iratok* [Diplome armale și documente nobiliare autohtone].

ALAPI Gyula és mások (szerk.), *Magyarország címeres könyve (Liber armorum Hungariae)*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913.

D. HASZMANN Orsolya, *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*, în István Kinda (szerk.), "A Székely Nemzeti Múzeum", Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011.

PÁLMAY József, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsiszent-György, 1900.

REICHENAUER von REICHENAU, Constantin, Géza von CSERGHEÖ, Oscar von BÁRCZAY, *Der Adel von Siebenbürgen*, în colecția „J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch”, (Vierten Bandes zwölfte Abtheilung), Verlag von Bauer und Rappe, Nürnberg, 1898.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Pál Haszmann, fondatorul muzeului din Cernatul de Jos.

Fig. 2 – Conacul Damokos Gyula din Cernatul de Jos (azi sediul Muzeului "Haszman Pál").

Fig. 3 – Expoziție de steme în cadrul colecției de istorie locală a Muzeului "Haszman Pál" din Cernatul de Jos.

Fig. 4 – Stema familiei Damokos de Alsócsernáton pe frontonul conacului.

Fig. 5 – Stema familiei Damokos de Alsócsernáton pe un ancadra-ment din secolul al XVII-lea.

Fig. 6 – Stema lui Elek Damokos de Alsócsernáton.

Fig. 7 – Stema familiei Cseh de Alsócsernáton.

Fig. 8 – Stema familiei Cseh de Szentkatolna.

Fig. 9 – Stema familiei Bernáld de Alsócsernáton.

Fig. 10 – Stema familiei Végh de Alsócsernáton.

Fig. 11 – Stema familiei Cserátoni de Alsócsernáton.

Fig. 12 – Stema familiei Dombi de Ikafalva.

Fig. 13 – Stema familiei Baló de Nagybacon.

Fig. 14 – Stema familiei Zambler de Alsócsernáton.

Fig. 15 – Stema familiei Molnár de Alsócsernáton.

Fig. 16 – Stema familiei Kelemen de Alsócsernáton.

Fig. 17 – Stema de pe diploma de înnobilare a lui Georgius Literatus Kelemen din 1628.

Fig. 18 – Stema familiei Csíky de Alsócsernáton.

Fig. 19 – Stema familiei Bod de Albis.

Fig. 20 – Stemă dedicată lui Péter Bod de Felsőcsernáton, autor Tudor-Radu Tiron.

Fig. 21 – Stema familiei Farkas de Ikafalva.

Fig. 22 – Stema familiei Rápolthy de Peselnek.

Fig. 23 – Stema familiei Apor de Altorja.

Fig. 24 – Stema familiei Gyárfás de Léczfala, autor József Sebestyén Keöpeczi.

Fig. 25 – Stema familiei Czirjék de Sepsizoltán.

Fig. 1

Fig. 2

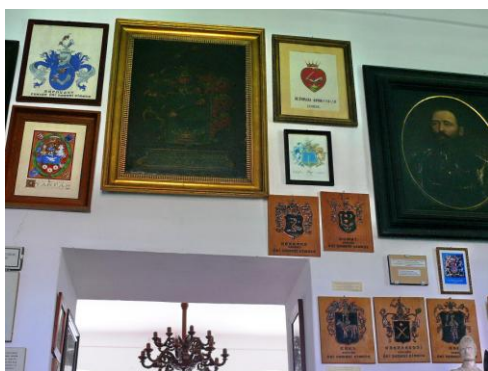

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

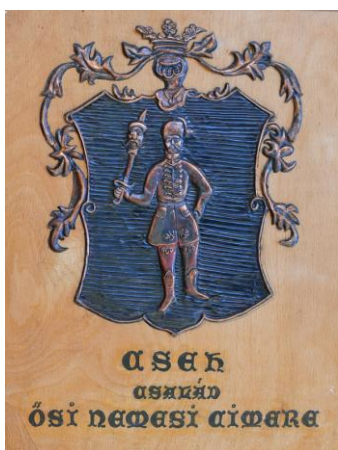

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

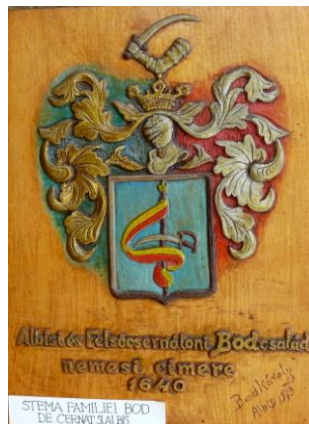

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA BISERICA VECHIE DIN OHABA

ANTAL LUKÁCS

antal_lukacs@yahoo.com

Universitatea din București – Facultatea de Istorie

AUREL DRAGNE

aureldragne@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE L'ANCIENNE ÉGLISE D' OHABA

RÉSUMÉ

La recherche archéologique de l'ancienne église d'Ohaba – monument d'architecture d'influence brancovanne, style architectural et artistique qui s'est développé sous l'influence du prince Constantin Brâncoveanu, à la fin du XVIIe siècle et au début du XVIIIe siècle –, a été due par une impérieuse nécessité de la collecte des données préliminaires dans le but d'élaborer la documentation technique de conservation-restauration du monument. En dépit du fait que l'investigation n'a connu une grande ampleur, elle a offert, en échange, des données importantes à l'égard de la construction du monument. En dépit de tout ça, on considère que la recherche interdisciplinaire – archéologique, architecturale, stylistique –, relève, certainement, les principales étapes de construction, ainsi que l'existence d'une ancienne église qui a précédé le monument actuel.

Mots-clés: église, communauté, recherche, archéologie, architecture.

Sat făgărașean situat în imediata vecinătate a "drumului de sus" al Țării, Ohaba se bucură de o atestare documentară relativ timpurie. Este consemnat pentru întâia oară la 1476, într-un hrisov emis la cancelaria domnitorului muntean Basarab cel Bătrân, prin care li se înscrie boierilor Șerban și Aldea, alături de alte părți din sate învecinate, jumătate din Ohaba dimpreună cu munți și țigani robi ca "să le fie de ohabă"¹.

Vechea biserică a satului, conservată în apropierea unui impozant lăcaș ctitorit în perioada interbelică, constituie unul dintre primele monumente făgărașene de influență brâncovenească păstrate, fiind probabil edificată sau refăcută la puțin timp după anul 1769 (**Fig. 1**). Cu prilejul vizitei canonice pe care o întreprinde în

¹ *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I (1247-1500), București, 1966, p. 253-254. Familia de boieri atestată la 1476 stăpânește satul și în deceniile următoare, între boierii asesori ai Scaunului de Judecată din a doua jumătate a secolului al XVI-lea fiind pomeniți Aldea de Ohaba (1556) și Solomon Aldea (1585, 1589, 1592) (cf. A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu – secolele XIII-XVII*, București, 1999, p. 76; vezi și Ioan cavaler de Pușcariu, *Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului*, IV, Sibiu, 1904-1907, p. 126, 147).

acest an ierarhul unit Atanasie Rednic, aflat în Ohaba face câteva referiri și în privința bisericii, consemnând că e ”foarte veche, zidită de boieri”². La 7 octombrie 1773, cu prilejul unei cereri de preot pentru această biserică, primul dintre semnatori este ”Stan Bâlea (Bulea) ctitor”³, dovadă că edificiul a fost ridicat sau a suferit prefaceri importante între 1769 și 1773⁴. Prima ridicare topografică a Transilvaniei, realizată între 1769 și 1773, marchează prezența unui lăcaș în vatra satului Ohaba, al cărui amplasament corespunde cu cel al actualei biserici (**Fig. 2**).

Planul bisericii (**Fig.3**) este constituit dintr-o navă rectangulară alungită, împărțită în cele două încăperi tradiționale, naos și pronaos, prin intermediul arcadelor de factură brâncovenească ce se reazemă pe pile octogonale. Înspre răsărit nava se continuă cu absida poligonală decroșată, despărțită de naos printr-o arcadă unică în care se înscrie catapeteasma de lemn ce înlocuiește, probabil, pe cea de piatră, înlăturată cu prilejul unor intervenții ulterioare. Înspre apus, nava se încheie cu turnul clopotniță decroșat, pe la baza căruia se face și accesul în edificiu. Naosul este boltit în sistemul calotei pe pandantivi care se descarcă pe arcele masive dispuse pe cele patru laturi ale dreptunghiului de bază. Absida este acoperită cu o boltă semicilindrică racordată cu trei panouri curbe, care încadrează trei din cele cinci laturi ale altarului. Pronaosul a fost și el boltit în același sistem ca al naosului, dar calota a fost ulterior suprimată și înlocuită cu un tavan drept de stucatură. La colțuri se păstrează însă picioarele de zidărie ale arcelor dublouri. Pavimentul navei este realizat din cărămidă, în timp ce absida altarului prezintă o pardoseală din lespezi de piatră.

Decorația paramentului exterior este simplă. Brâul median ce ”încinge” edificiul, delimitând soclul de elevația zidurilor, a fost pe alocuri înlăturat cu prilejul unor reparații. Sub straturi succesive de var, paramentul sudic conservă mici fragmente de frescă.

Șarpanta în două ape a ansamblului pornește de la timpanul vestic și se sfârșește deasupra altarului în fețe triunghiulare, corespunzătoare muchiilor absidei.

Ținând seama de influențele arhitecturii din Țara Românească pe care le manifestă biserica, s-a presupus existența, în faza inițială de construcție, a unui pridvor pe latura de vest⁵. Această ipoteză ar putea fi probată de faptul că turnul clopotniță decroșat, alipit fațadei vestice, a fost realizat abia în secolul al XIX-lea, probabil în 1823⁶. V. Literat reproduce o însemnare, vizibilă încă la 1930 în tencuiala paramentului: ”1829 s-au răpăratu”⁷. Din turn se mai păstrează astăzi doar primul nivel, acoperit cu o boltă *a vela* și, în parte, zidurile etajului superior.

² Zenovie Pâclișanu, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în ”Cultura Creștină”, nr.1-2, 1919, p. 95. Referitor la familiile boierești care au deținut satul în secolul al XVI-lea, vezi nota1.

³ Ioana Cristache-Panait, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească*, în ”Buletinul Monumentelor Istorice”, 39, nr. 2, 1970, p. 31.

⁴ Ioana Cristache-Panait, Eugenia Greceanu, *Biserici românești din Țara Făgărașului*, în ”Mitropolia Ardealului”, XVI, nr. 7-8, 1971, p. 574.

⁵ *Ibidem*, p. 575.

⁶ *Ibidem*, p. 574.

⁷ Valer Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Postfață, ediție îngrijită și indice de Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 47.

Aspectul actual, vizibil disproporționat față de întregul ansamblului, se datorează prăbușirii nivelului superior în timpul cutremurului din 1940.

Intervențiile numeroase întreprinse în decursul anilor, ce pot fi sesizate îndeosebi la nivelul paramentului sudic, au dat naștere supoziției că monumentul a fost realizat în mai multe etape, cea mai veche parte fiind constituită de naos și altar⁸.

Cele patru casete de sondare deschise în exteriorul edificiului nu pot lămuri întru totul fazele de construcție, dar oferă indicii importante în acest sens⁹. Notate convențional C₁₋₄, casetele au fost amplasate astfel: C₁ la punctul de îmbinare dintre absida altarului și navă, C₂ și C₄ în punctele unde s-a presupus a fi înăditura dintre naos și pronaos, pe latura nordică, respectiv cea sudică, iar C₃ la punctul de îmbinare dintre navă și turn (**Fig. 3**).

Fundația absidei și cea a navei în C₁ sunt țesute, ceea ce dovedește contemporaneitatea celor două structuri (**Fig. 4**). Realizată din bolovani de râu și mortar, temelia are o adâncime de aproximativ 0,60 m. Este așezată pe un pat de lut galben care, la contactul cu mortarul din șanțul de fundație, a căpătat un aspect negru vinețiu, prezent pe toată lungimea fundației, fiind cel mai bine sesizat în C₁.

Contrar a ceea ce s-a crezut până acum, atât fundația, cât și elevația zidului surprinse în C₂, nu par să fie întrerupte, ceea ce înseamnă că monumentul a fost prevăzut încă de la început cu un pronaos (**Fig.5**).

Deschiderea celei de-a patra casete (C₄) pe latura sudică a adus indicii importante. Se confirmă și aici faptul că fundația prezintă continuitate. Problema capitală cu care se confruntă edificiul este determinată de structura solului care se afundă, lăsând practic suspendată talpa fundației pe porțiuni relativ mari, de aproximativ 0,30-0,50 m, sesizabile atât în C₁ și C₂, dar mai ales în partea răsăriteană a lui C₄ (**Fig. 6**). Cu siguranță acestui fapt i se datorează apariția spărturilor semnificative de la nivelul paramentului sudic, ce au necesitat intervenții succesive, constând în numeroasele ”burdușeli” cu piatră, cărămidă și mortar (**Fig. 7**). În scopul consolidării fundației s-a realizat, într-o etapă ulterioară, un picior de sprijin cu lățimea de 0,60 m și lungimea de 1,40 m, amplasat perpendicular pe traseul zidului (**Fig. 8**).

Necesitatea consolidării ansamblului s-a impus și datorită faptului că zidurile monumentului nu sunt țesute cu structura de cărămidă a arcelor dublou ce asigură descărcarea corectă a cupolei pe pandantivi, ceea ce a determinat apariția unor fisuri importante pe toată suprafața de contact dintre cele două piese de arhitectură. În lipsa unor date exhaustive pe care le-ar putea oferi cercetarea de parament a monumentelor contemporane nu putem ști cu certitudine dacă situația se datorează unei tehnici de construcție deja încetățenită printre meșterii locali, fie a faptului că bolțile edificiului au fost refăcute sau adăugate într-o etapă ulterioară, probabil în intervalul 1769-1773, biserica fiind mai veche. În acest caz, sistemul actual de boltire înlocuiește un altul mai vechi.

O eventuală refacere a sistemului de boltire la biserica din Ohaba ar putea explica absența catapetesmei de zid, înlocuită cu panouri simple de lemn încadrate în arcada arcului dublou răsăritean, soluție insolită în arhitectura ecleziastică de zid

⁸ *Ibidem*; vezi și Ioana Cristache-Panait, Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 547.

⁹ Intervenția arheologică a fost prilejuită de necesitatea colectării unor date preliminare în vederea întocmirii documentației tehnice de conservare și restaurare a monumentului.

făgărășeană din secolele XVII-XVIII, dacă facem abstracție de impozantul iconostas sculptat al bisericii *Sfântul Nicolae* din Făgăraș. Chestiunea ar putea fi soluționată doar prin deschiderea unor casete de sondare în interiorul navei, pentru a vedea dacă fundațiile zidurilor și cele ale arcelor dublou sunt țesute. Dacă, însă, temeliile acestora nu prezintă continuitate, cel mai probabil cele două structuri constituie realizări din etape diferite de edificare.

Depunerile succesive de moloz, intercalate cu lentile de lut pentru nivelare, vizibile îndeosebi pe profilul răsăritean (**Fig. 9-10**) și apusean (**Fig. 11-12**) al C₃, dovedesc intervenții importante în decursul timpului asupra monumentului. Acest fapt a determinat ridicarea nivelului inițial de călcare cu aproximativ 0,70 m în C₃ și 0,40 m în C₁, depunerile acoperind pe alocuri brâul median al monumentului.

Prezența stratului de cărbune la nivelul de elevație al zidului în C₃, cât și a stratului negru cu pigmenți și un fragment ceramic în C₁ (**Fig. 13**), ar putea constitui dovada existenței unui edificiu mai vechi, posibil de lemn.

Considerăm că numai deschiderea unui șantier sistematic este în măsură să ofere date relevante, atât în privința fazelor de construcție ale monumentului, cât și în privința existenței unor edificii mai vechi, care au precedat biserica actuală.

Bibliografie:

Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), București, 1966.

LITERAT, Valeriu, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Postfață, ediție îngrijită și indice de Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.

LUKÁCS, Antal, *Țara Făgărașului în Evul Mediu – secolele XIII-XVII*, București, 1999.

CRISTACHE-PANAIT, Ioana, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească*, în "Buletinul Monumentelor Istorice", 39, nr. 2, 1970, p. 30-32.

CRISTACHE-PANAIT, Ioana, GRECEANU, Eugenia, *Biserici românești din Țara Făgărașului*, în "Mitropolia Ardealului", XVI, nr. 7-8, 1971, p. 567-579.

PÂCLIȘANU, Zenovie, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în "Cultura Creștină", nr. 1-2, 1919.

PUȘCARIU, Ioan cav. de, *Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului*, IV, Sibiu, 1904-1907.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Biserica veche din Ohaba. Fațada sud-vestică.

Fig. 2 – *Josephinische Landesaufnahme. Theil des Fagaraser Districts*. Sec-tio. 257. Ohaba.

Fig. 3 – Biserica veche din Ohaba. Plan și dispunerea casetelor.

Fig. 4 – C₁. Profil sud.

Fig. 5 – C₂. Profil sud.

Fig. 6 – C₄. Detaliu profil nord.

Fig. 7 – Detaliu parament sud.

Fig. 8 – C_4 . Profil nord.

Fig. 9 – C_3 . Profil est.

Fig. 10 – C_3 . Profil est.

Fig. 11 – C_3 . Profil vest.

Fig. 12 – C_3 . Profil vest.

Fig. 13 – C_1 . Profil est.

Fig. 1

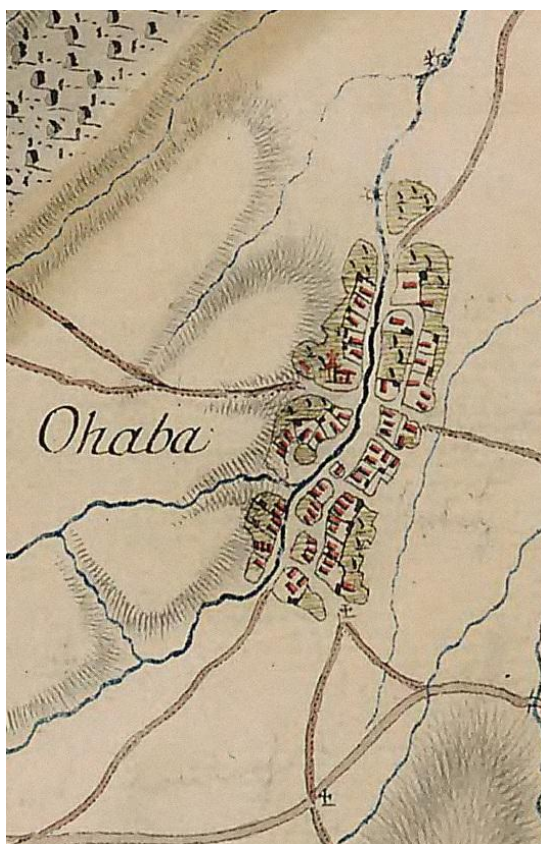

Fig. 2

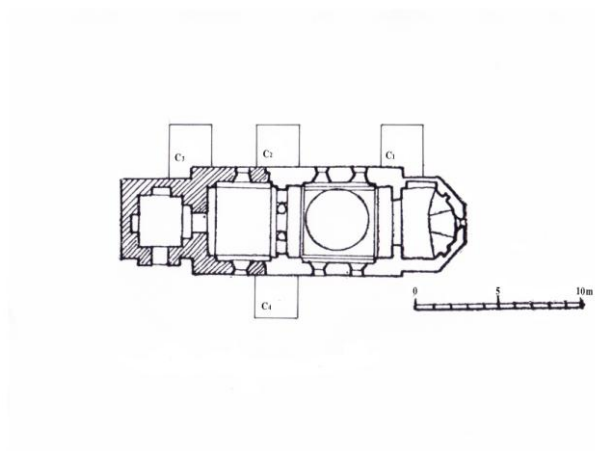

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Ohaba 2009, biserica veche, cas. 3, profilul de est.

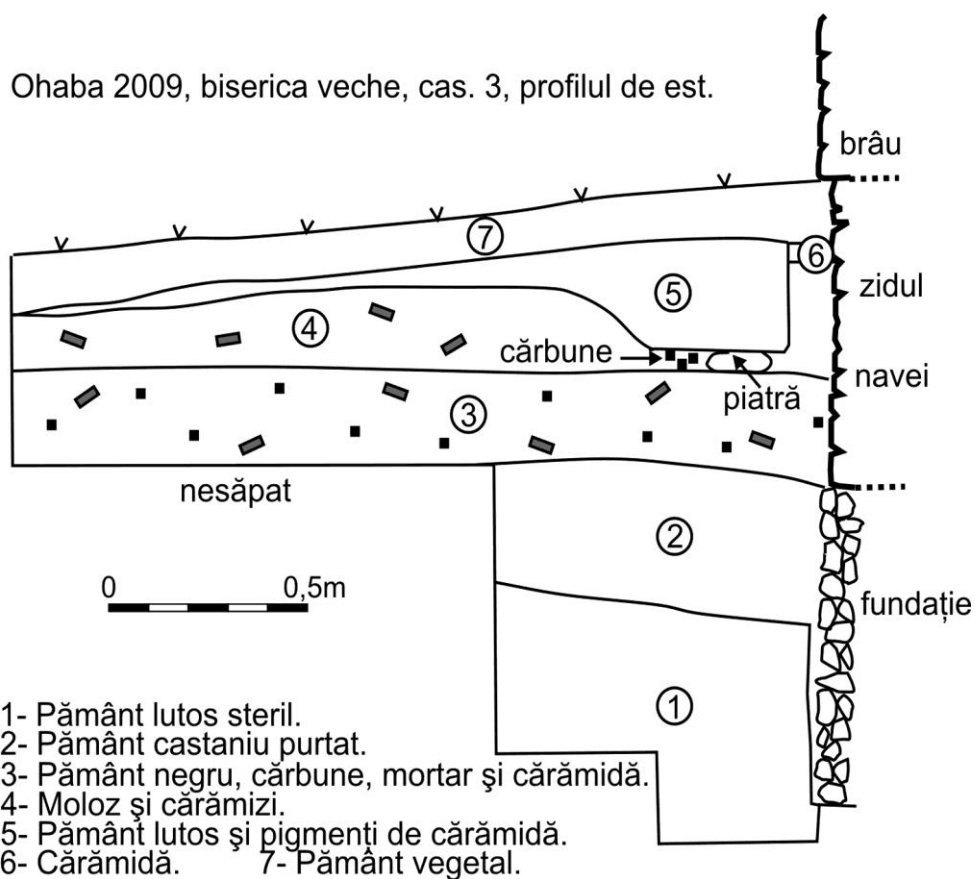

Fig. 9

Fig. 10

Ohaba, 2009. Biserica veche, cas. 3, profilul de vest.

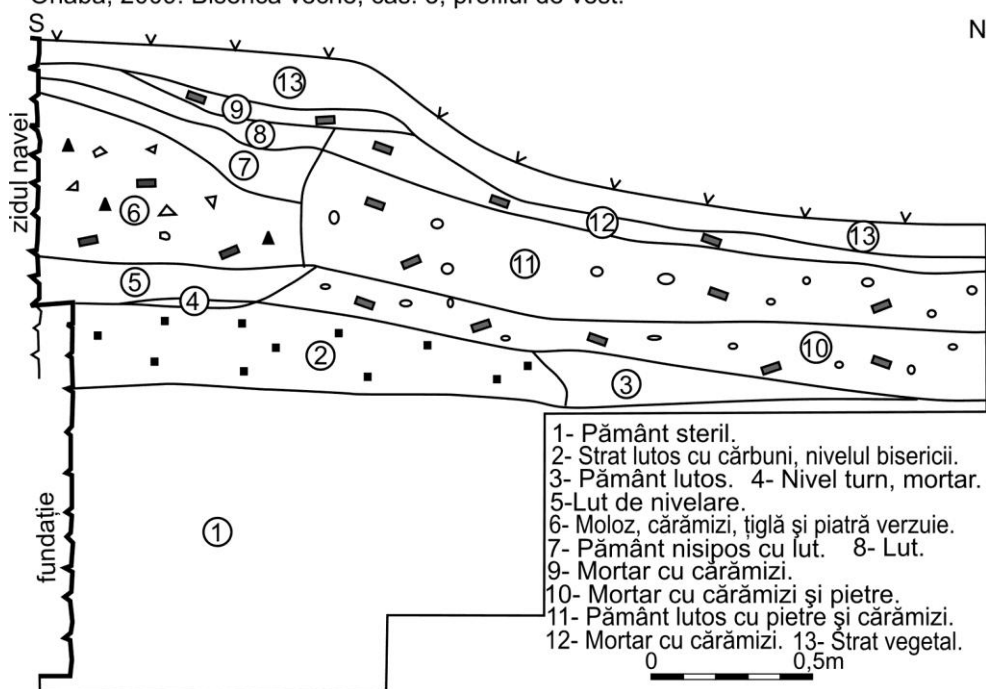

Fig. 11

Fig. 12

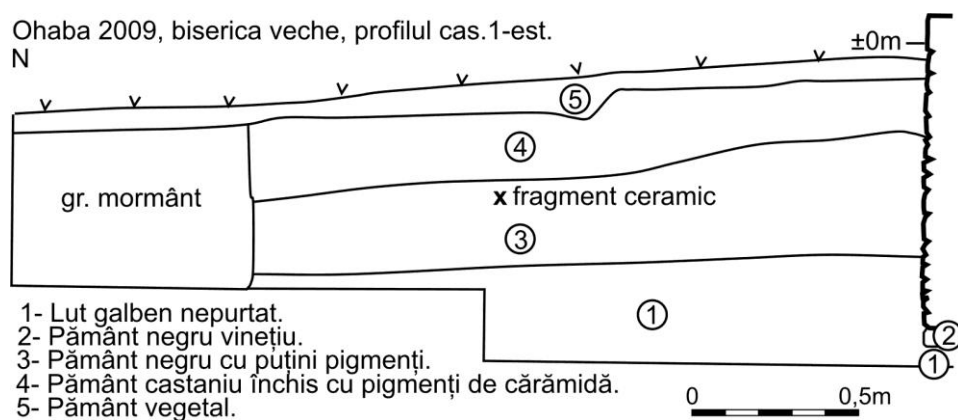

Fig. 13

CLARIFICĂRI NECESARE PRIVIND LOCALITĂȚILE DIN GRANIȚA MILITARĂ ORLĂȚEANĂ (1766-1851)

ALEXANDRU BUCUR

al_bucur@yahoo.com

Asociația Națională Cultul Eroilor "Regina Maria" – Filiala Sibiu

ERKLÄRUNGEN BETREFFEND DER ORTE DIE DAS 1 RUMÄNISCHE GRENZREGIMENT AUS ORLAT (1766-1851) BILDETEN

ZUSAMMENFASSUNG

Während seiner Existenz waren eine verschiedene Zahl von Orte, manche komplett oder teilweise militarisiert, Bestandteil des Regiments aus Orlat. Die irrtümliche Daten, die von manchen Forschern bekanntgegeben wurden, betreffend der Grenzstationen, führten uns zu einer klaren Vorstellung – gemäß der Archivdokumenten – der Orte, die in der Grenze des genannten Regiments eingeschlossen wurden, von seiner Gründung und bis zu seiner Verwandlung in einem Linienregiment und des Umzugs nach Deva (Sanda-Iuliana Georgescu).

Schlüsselwörter: Grenze, Regiment, Orlath, Compagnie, Militarisierung, Fehler.

În ultima vreme, mai mulți autori care s-au ocupat de granița militară transilvană au specificat în mod eronat localitățile care au făcut parte din instituția grănicerească. Pentru a rezolva – odată pentru totdeauna –, problema referitoare la stațiunile grănicerești, ne-am propus să clarificăm acest lucru utilizând informațiile din arhive, dar și cele ale cercetătorilor domeniului. O să începem cu *Regimentul 1 grăniceresc român* de la Orlat, despre a cărui componență s-a scris, de multe ori, prin preluări eronate, de la un cercetător la altul.

Înființarea regimentului. Pentru paza graniței transilvănene Maria Terezia a dispus, la data de 5 iulie 1761, ca generalul Adolf Buccow¹ să conceapă și să înalteze *Consiliului Aulic de Război* un proiect de înființare a unor unități grănicerești. Proiectul a fost definitivat și trimis la Viena la data de 13 octombrie 1761, iar la 16 aprilie 1762 Maria Terezia a aprobat înființarea graniței transilvane². Regimentul 1,

¹ Adolf Nikolaus von Buccow (7 ianuarie 1712-18 mai 1764), general austriac de cavalerie. Pentru detalii, a se vedea: Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserreichs Österreich*, II, Wien, 1857, p. 187; *Allgemeine Deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 3, 1876, p. 461-463; Vasile Tutula, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 257.

² Ștefan Manciulea, *Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat la 1840*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", V (1928-1930), Cluj, 1930, p. 435-436; Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania: 1764-1851*, București, Editura Militară, 1973, p. 29-33; Cornel Lupea, *Racovița. Monografia unei străvechi așezări sibiene* (în continuare,

numit *Erstes Walaschisches Siebenbürger Grenz-Infanterie Regimentes*, a început să se formeze în anul 1763 și s-a definitivat – în linii mari –, în anul 1766. Acesta urma să ființeze de la Porțile de Fier ale Transilvaniei până la Tohan, fiind cel mai întins regiment de acest gen din compunerea armatei habsburgice (Fig. 1, 2). Dorința iobagilor de a scăpa de asuprire a determinat un flux puternic de înscriere. Dar, condiția primordială a acceptării în rândul grănicerilor era trecerea la greco-catolicism, ceea ce a dus la scăderea avântului inițial și, mai ales, la emigrări peste munți. Pentru a completa efectivele necesare bunei desfășurări a pazei graniței, autoritățile au fost nevoite să accepte și localități ortodoxe (Jina și Tohanu Vechi), caz unic³. Un cronicar al vremii arăta modul în care s-a realizat grănicerizarea zonei: "1763. Militarii grănițarești să fac, fără mare greotăte, în care vriame și Viaștemianilor tot prin acest Komandir Gheneral⁴, prin petriacerea a multor pușcături cu tunurile, li s-au dat hotarul, căci lăcuitorii Satului Viaștem, nevrînd a lua armele, au ieșit din Sat; numai ce au rămas: Radu Cotoră, Dumitru Tomii Popa, Toma Bunii, Barb Tatu, Radu Bașca, Ion Ionașc, Bucur Lup, Onia Lup, Ion Kășoșan și Bratu Nenci. Și strămoșii tuturor lăcuitorilor celora laltii, din Provințialișăle sate au venit și armele de bunăvaoe li[-]au loat, și, până a să muta cu toate cealia încoace depe unde au fost de acolo au făcut slujbele Cordonului și ale Ștabului în doi ani, și cialor ieșiți li s-au voit a li să plăti, căci Înalta Împărăție

Racovița), vol. I, Victoria, 1980, p. 55; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 65, 66, 67; Ioan Părean, *Orlat, file de istorie*, Sibiu, Editura Constant, 1999, p. 91-95; Alexandru Bucur, Cornel Lupea, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, Editura Etape, 2002, p. 8-9; V. Tutula, *op. cit.*, p. 163-169, 305; Al. Bucur, *240 de ani de la înființarea Regimentului 1 Grăniceresc Român de la Orlat*, în "Știința și învățământul, fundamente ale secolului al XXI-lea, Comunicări științifice", 25 noiembrie 2004, Sibiu, p. 229-239; idem, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)* (în continuare, *Școlile 1*), Teză de doctorat, Sibiu, 2005, p. 11-12; idem, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)* (în continuare, *Școlile 2*), Sibiu, Editura Salgo, 2010, p. 23; idem, *Veștem. Antroponimie și zoonimie* (în continuare, *Veștem*), Sibiu, Editura Salgo, 2010, p. 14; idem, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)* (în continuare, *Școlile 3*), Colecția "Teze de doctorat", Brăila, 2014, p. 15; *Regimentul 1 Românesc de graniță (nr. 16) din Transilvania de la înființare până la sfârșitul războaielor napoleoniene (1762-1815)* (în continuare, *Regimentul 1*), Ediție, traducere, studiu introductiv, note explicative și anexe de Costin Feneșan, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 25-26, 159-160.

³ Josef Heinrich Benigni, *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Miliärgrenze*, Hermannstadt, 1834, p. X (în continuare, *Statistische Skizze 1834*); Arhivele Mitropoliei Sibiu (în continuare, AMS), R. Kutschera, *Istoria pragmatică a graniței militare*, mss. nr. 180/1; Șt. Manciușea, *op. cit.*, p. 444; C. Göllner, *op. cit.*, p. 53-56; V. Șotropa, *op. cit.*, p. 67; I. Părean, *op. cit.*, p. 93-94; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, 2000, p. 33-34; Vasile Tutula, *op. cit.*, p. 170-171, 191-192, 203; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 8-9; Al. Bucur, *Școlile 1*, p. 11-12; idem, *Școlile 2*, p. 15; idem, *Veștem*, p. 14-15; idem, *Școlile 3*, p. 15; idem, *Regimentul 1*, p. 26-27, 160.

⁴ Adolf Nikolaus von Buccow.

nimica neplătit n[-]au lăsat, iară oamenii, unii au și primit câte ceva, iară cei mai mulți, nimic n[-]au vrut să ia”⁵.

”1765. În Maiu li sã dau militarilor satele ciale de lăcuință, și Nația sāsască dă din pământu[1] lor mai multor sate adaos, precum și Viaștemianilor.

Împărăteasa lasă bunurile fișcășăști în districtu[1] Făgărașului Nații sășăști pe 99 de ani, pentru preț de 206 000 de Zloți împărătești, poate fi și pentru aciaia, pentru că mulți dintru aciaștia sate s[-]au dedat la militărie, și așia mai multe întregi sate militărești s[-]au făcur”⁶.

Un alt valoros document ne lămurește despre anul în care se poate spune că regimentul era aproape constituit: ”În anul 1766 s-a încheiat aproape în întregime procesul de dezvoltare al regimentului nostru, care abia de acum poate fi socotit ca fiind pe deplin constituit”⁷. O altă informație, din aceeași sursă, arată: ”Spre finele anului 1771, instituția confiniară poate fi socotită, în principiu, pe deplin realizată”⁸. Inițial, în perioada 1769-1798, regimentul a purtat nr. 75 (*Regimentul românesc de infanterie de graniță nr. 1*). Apoi, din 1798, a primit nr. 16 (*Regimentul I transilvan militar românesc de infanterie de graniță*). În 1848 se numea *Regimentul I românesc de graniță nr. 16*. Regimentul mai este cunoscut și ca ”*al oltenilor*”, din cauză că numărul majoritar al localităților componente (43) era situat în Țara Oltului (a Făgărașului). A fost desființat – prin Prea Înalta hotărâre imperială din 22 ianuarie 1851, transmisă cu ordinul 3.598 al Comandamentului General miliar, pusă în aplicare la 1 aprilie același an –, și transformat în regiment de linie (infanterie), primind numărul 46, mutat cu garnizoana la Deva (1851-1852), apoi la Szégedin (din 1 ianuarie 1853)⁹.

⁵ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu (în continuare, SJANSB), Fond *Urbării și conscripții*, 14/1763-1764-1766, F. 8r; *Ibidem*, Sava Popovici Săvoiu, *Biografia capelanului militar Sava Popovici Săvoiu*, Tom 1, p. 458-459; C. Göllner, *op. cit.*, p. 54-55, 78, 83-85; C. Lupea, *op. cit.*, p. 63-65; Nicolae Nistor, Mircea N. Marinescu-Frăsinei, *Sibiul și finutul în lumina istoriei*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 45-47; Neculai Stoina, Mihai Racovițan, *Academia Trupelor Terestre de Uscat "Nicolae Bălcescu" Sibiu. 150 de ani de învățământ militar românesc. 1847-1997*, Sibiu, Editura Tripotrib, 1997, p. 56-57; V. Tutula, *op. cit.*, p. 157-171; Al. Bucur, *Veștem*, p. 14, 15; idem, *Dezastrele care s-au manifestat pe teritoriul județului Sibiu*, Brăila, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2012, p. 289-290; Ioan Coman, *Hronica Ardialului*, Brăila, ediție îngrijită de Al. Bucur, 2014, p. 8.

⁶ George Barițiu, *Materialu pentru istori'a regimentului I. granitiaru din Transilvani'a*, în ”*Transilvania*”, XV, 23-24/1884, p. 181; XVI, 5-6/1885, Sibiu, p. 33; *Istoria românilor*, vol. VI, București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 547-550; C. Göllner, *op. cit.*, p. 30-32; V. Tutula, *op. cit.*, p. 125, 128, 171; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 9, 15; I. Coman, *op. cit.*, p. 56-57.

⁷ D. Prodan arată că forma definitivă s-a realizat în anul 1773, iar E. Străuțiu preia informația și o fructifică: D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Științifică, 1963, p. 234; E. Străuțiu, *op. cit.*, p. 32; V. Tutula, *op. cit.*, p. 142-143.

⁸ Al. Bucur, *Regimentul I*, p. 29, 35, 163, 168.

⁹ *Militär-Schematismus* 1852, p. 300-302; *Ibidem*, 1853, p. 298-300; A.G. Ritter von Treuenfest, *op. cit.*, p. 1, 391, 392, 394, 399, 400; Șt. Manciualea, *op. cit.*, p. 448; C. Göllner, *op. cit.*, p. 175; N. Nistor, M.N. Marinescu-Frăsinei, *op. cit.*, p. 54-55; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 15; Al. Bucur, *Aspecte din istoria Regimentului I Graniceresc Român de la Orlat*, în ”*Revista Academiei Forțelor Terestre*”, VII, nr. 1(25)/2002, Sibiu, p. 82-92; idem,

Organizarea regimentului. Unitatea de la Orlat a fost constituită, la început, în trei batalioane (cu sediul la Hațeg, Orlat și Vaida-Recea), fiecare având în compunere un număr de patru companii¹⁰. Din anul 1766 s-au format doar două batalioane, a câte șase companii. Localitățile din cele 12 companii au suferit modificări privitoare la compunere, cât și la apartenența acestora. La fel și sediul companiilor. În ampla monografie dedicată regimentului ne sunt prezentate – din păcate –, doar companiile și zona lor de responsabilitate din anul 1764¹¹. Acest număr s-a menținut până la desființarea regimentului, în anul 1851, fiind utilizat de toți cei care s-au ocupat de istoria regimentului.

Numărul localităților. Se înțelege că, în decursul anilor, ordinea de bătaie a subunităților și, implicit, a regimentului au suferit dese modificări. Acestea au afectat atât numărul de localități componente, arondarea acestora la o subunitate sau alta, dar și reședințele companiilor. Prin urmare, era normal ca numărul localităților înglobate în regiment să difere în decursul existenței acestuia. Întâlnim această situație prezentată de autorii care s-au ocupat de problematică. La începutul anului 1765 erau militarizate doar două sate din Țara Bârsei (Dumbrăvița și Tohanu Vechi) și trei din Scaunul Sibiului (Jina, Orlat și Veștem). În decursul anului au mai fost adăugate graniței 13 comune din Districtul Făgărașului, după ce Curtea de la Viena a despăgubit ”națiunea săsească” și pe contele Bethlen, așa cum a specificat și Ioan Coman în cronica sa. C. Göllner ne mai oferă, parțial, un alt număr de localități care au fost militarizate în perioada în care Buccow s-a ocupat de înființarea regimentului: două în Țara Bârsei, 13 în Țara Oltului, patru în Scaunul Sibiului, una în Scaunul Orăștie și ”celelalte din comitatul Hunedoara”¹². La un anumit moment, în compunerea regimentului existau 58 de comune, din șapte comitate: Hațeg, nouă; Hunedoara, două; Orăștie, una; Sibiu, trei; Făgăraș, 40; Alba de Sus, una; Brașov, două¹³. Datele oferite de manuscrisul referitor la istoria regimentului ne dau informații esențiale: ”În anul 1771, în regimentul nostru s-a efectuat pentru prima oară o conscriere și o revistă de front. Prin această conscriere s-a stabilit că circumscripția noastră regimentară număra deja 84 de localități”¹⁴. Totuși, într-un document din 1773 erau menționate doar 82 de localități, astfel: ”2 din Țara Bârsei, 1 din Alba de Sus, 40 din Făgăraș, 3 din Sibiu, 1 din Orăștie, 26 din Hunedoara, 9

Granița militară orlățeană, între calvar și beneficiu, în ”Istorie și tradiție în spațiul românesc”, 6, Sibiu, 2006, p. 77-89; idem, *Școlile 1*, p. 16; idem, *Școlile 2*, p. 29; idem, *Veștem*, p. 18, 19; idem, *Școlile 3*, p. 18; V. Tutula, *op. cit.*, p. 191-192 (menționează doar garnizoana Szégedin); Al. Bucur, Vasile Mărculeț, *Ofițeri români din Regimentul nr. 46 la Deva (1851-1853)*, în ”Sargetia”, s.n., V, 2014, p. 195-206.

¹⁰ AMS, R. Kutschera, *Istoria pragmatică a graniței militare*, mss. nr. 180/1; C. Lupea, *Racovița*, p. 57-58.

¹¹ Arhiva Al. Bucur (în continuare, AAB), *Muster=Liste 1777* (copie), colile 30, 31; G. Barițiu, *op. cit.*, XVI, nr. 5-6/1885, p. 33; A.G. Ritter von Treuenfest, *op. cit.*, p. 3-4, 9, 391.

¹² C. Göllner, *op. cit.*, p. 56; *Regimentul I*, p. 29, 162-163; E. Străuțiu, *op. cit.*, p. 32.

¹³ V. Tutula, *op. cit.*, p. 163.

¹⁴ *Regimentul I*, p. 33.

din Hațeg”¹⁵. În anul 1777, în compunerea regimentului existau ”84 de sate și părți de sate” sau ”regimentu[1] eră impartitu in 84 de comune”¹⁶. Datele sunt prezentate de G. Barițiu în studiul său despre regimentul de la Orlat. Acesta se referea la satele militarizate total și la cele militarizate parțial. Respectiva nominalizare era preluată din *Musterungsliste* – realizată de baronul general maior Christiani de Rall (comandantul *Brigăzii de graniță*) și Godefrid Georg Obst (comisar de război) –, definitivată și înaintată *Consiliului Aulic de Război* la 20 mai 1777. Christiani de Rall este cel care a dispus, în decembrie 1775, realizarea unei conscrieri și a unei reviste de front în cadrul regimentului¹⁷. Din studiul copiei documentului, aflat în arhiva personală, constatăm că – de fapt –, sunt nominalizate doar 83 de localități. În cadrul tabelului din document, în care sunt enumerate stațiunile din regiment, există o rubrică goală, unde nu a fost specificată nici o localitate (considerăm că lipsește Ucea de Jos). Mai deținem următoarele informații despre o propunere de reformare a instituției confiniere din Transilvania, din anul 1782, prin care s-a preconizat a se forma din cele patru regimente de graniță doar două, unul românesc și celălalt secuiesc, fiecare urmând a fi compus din 16 companii. Pentru a se realiza respectiva reformă s-au dus ample tratative, care s-au continuat și în anul 1783. Pentru definitivarea reglementării, pentru regimentul orlățean s-au propus următoarele: să se predea către administrația civilă un număr de 52 de localități – unele total, altele parțial militarizate (dispuse la mai mare distanță față de linia de graniță) –, iar dintr-un număr de 72 de localități, situate mai aproape de frontieră, să se înființeze noi subunități. Localitățile propuse a fi luate în calcul erau situate în districtul Hațeg, comitatul Alba de Jos, scaunele Orăștie, Miercurea Sibiului și Sibiu, districtele Făgăraș și Brașov. Dintre acestea, cele aflate în compunerea regimentului și complet militarizate urmau să-și mențină statutul inițial, iar cele amestecate sau în întregime civile să fie din nou conscrise și apoi complet militarizate. În concluzie, dintre cele 84 de localități existente în cadrul regimentului, 19 urmau să rămână complet militarizate, 52 predate administrației provinciale, iar alte 53 să fie preluate în administrare militară. Totalul inițial era de 52+19=71. Nu cunoaștem ce se dorea cu diferența de 13 localități până la totalul de 84. Totalul final se referea, totuși, la 72 de localități. Din nefericire, nu avem date nominale despre care dintre localități era vorba în proiect¹⁸. La data desființării sale, *Regimentul 1 Grăniceresc român* de la Orlat avea în compunere 82 de localități. Respectiva alcătuire s-a stabilizat, se pare, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. De la începutul celui următor și până în 1851 numărul localităților s-a menținut la 82.

¹⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 234; C. Göllner, *op. cit.*, p. 56, 203-204 (nominalizează doar 76); C. Lupea, *Racovița 1*, p. 59; Elena Szappanyos, Aurel Voicu (coord.), *Cugir-500 (1493-1993)*, Sibiu, 1993, p. 36; E. Străuțiu, *op. cit.*, p. 32; N. Stoina, M. Racovițan, *op. cit.*, p. 57.

¹⁶ AAB, *op. cit.*, colile 30, 31; G. Barițiu, *op. cit.*, XV, nr. 23-24/1884, p. 178; *Ibidem*, XVI, nr. 5-6/1885, p. 33; C. Lupea, *Racovița*, p. 58; Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 9; Al. Bucur, *Școlile 1*, p. 11-12; idem, *Școlile 2*, p. 23-24; idem, *Școlile 3*, p. 15.

¹⁷ AAB, *op. cit.*, passim; G. Barițiu, *op. cit.*: XV, nr. 23-24/1884, p. 181; XVI, nr. 5-6/1885, p. 33; *Regimentul I*, p. 36, 170.

¹⁸ *Regimentul*, p. 48, 179-180.

Tipul de militarizare al localităților. Pentru a realiza numărul necesar de grăniceri, la *Regimentul de la Orlat*, specific față de alte regimente habsburgice (dar identic cu *Regimentul 1 secuiesc* și *Regimentul 11 Husari*, de la Sfântu Gheorghe, jud. Covasna), s-a optat pentru militarizarea totală a unor localități și parțială a altora. Avem de-a face cu o situație atipică, modalitate care a creat suficiente probleme în cadrul comunităților respective, atât în perioada graniței, cât și după. Din datele deținute, putem specifica următoarele: doar în anul 1777 se face referire la problematică, fiind menționat că din totalul de 84 de localități 24 erau militarizate în întregime, iar 60 parțial¹⁹. G. Barițiu, fructificând aceeași sursă, ne oferă cifra de 23 de localități total militarizate, omițând Spini și Căuni, dar adăugând Baru²⁰. J. Benigni indică, în 1834, doar 17 militarizate total (din 82). Aceleași număr ne este oferit de V. Șotropa, preluat din aceeași sursă²¹. Șt. Manciulea arată că regimentul avea „un singur târg, Hațeg, cu caracter curat militar, apoi 16 sate curat grănicerești și 65 cu populație amestecată”. Dar, când se ocupă de enumerarea acestora specifică doar 81 de localități, unele cu erori de determinare (Straja, Hora, Ilieni, Cristor, Cristor-Almaș, Cărnici, Chersici, Magheruș, Măcești, Boarul Mare, Neteda, Peștian, Racoș, Surgosag). A omis Silvașu de Jos²². Într-o altă lucrare, numărul celor total militarizate este de 22, iar a celor „amestecate” de 60²³. V. Tutula specifică doar 59 localități mixte, din totalul de 82²⁴. C. Lupea ne furnizează, în 1980, un număr de 17 localități total militarizate și 65 parțial militarizate. Tot el revine asupra numărului și, în 1983, ne oferă 24 militarizate în totalitate și 58 parțial²⁵. În **Tabelul** anexat am specificat, la fiecare localitate, tipul de militarizare, total (**T**) sau parțial (**P**), stabilit de C. Lupea și preluat apoi de Cornelia Cocan. Tot acolo am specificat și situația reală, clarificată de noi (**R**).

Denumirea localităților componente. La desființarea regimentului (de fapt încă, probabil, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea), numărul localităților componente era de 82. În primele documente sunt nominalizate cu denumirea utilizată în epocă (varianta germană sau maghiară). Cei care s-au ocupat de studierea Regimentului de la Orlat au specificat denumirile românești, de multe ori cu mari și grave greșeli. Majoritatea au utilizat dicționarele localităților transilvane fără a corobora datele obținute cu dispunerea satelor pe hartă. Referitor la localitățile componente, scoatem în relief următoarele date eronate: I. Părean ne oferă un număr de 80 (în 1773), dar, la nominalizarea acestora, trece doar 79; I. Micu arată că au fost „82 comune românești aparținând (...) după cum ne indică un document militar german din anul 1773 păstrat în arhiva de la Viena²⁶, mai multor comitate: Brașov: 2; Alba-de-sus: 1; Făgăraș: 40; Sibiu: 3; Orăștie: 1; Hunedoara: 26 și Hațeg: 9”.

¹⁹ C. Lupea, *Racovița*, p. 58; idem, *Contribuții*, p. 477-479; Cornelia Cocan, *op. cit.*, p. 256-259.

²⁰ *Observatoriul*, VIII, nr. 20/1885, p. 79; C. Lupea, *Racovița*, p. 58.

²¹ Josef Heinrich Benigni, *Statistische Skizze*, Hermannstadt, 1834, p. 20; V. Șotropa, *op. cit.*, p. 123; C. Lupea, *op. cit.*, p. 59.

²² Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 444-445.

²³ *Istoria României*, vol. III, București, p. 518.

²⁴ V. Tutula, *op. cit.*, p. 202.

²⁵ C. Lupea, *op. cit.*, p. 59-61; idem, *Contribuții*, p. 477-479.

²⁶ ARV, Fond *Mémoires*, 23/131, p. 32, reprodus la E. Micu, *op. cit.*, p. 112.

Nominalizează 80, multe cu denumiri neconforme cu realitatea, dintre care una – Iliș –, inexistentă. Era și normal să greșească, cu toate că specifică utilizarea a două dicționare (din *Bibliografie* rezultă patru)²⁷, din cauza copierii eronate a numelor localităților din *Cronica* lui Stejar. Totodată mai dorim să clarificăm numărul localităților trecute în *Statute*, dar și în cele două exemplare ale *Cronicii* lui Stejar. Ele sunt în număr de 79 (lipsește Fărcădin, Peștișu Mare și Zeicani), din cauză că la înființarea *Școlilor grănicerești* respectivele localități nu au ales să facă parte din rețeaua școlară grănicerească. Prin urmare, nu au fost nominalizate în *Statute*. Tot despre un document din arhivele de la Viena, din același an (1773), amintește și Carol Göllner, care arată că regimentul s-a mărit și avea ”82 de sate”, enumerând același număr de localități din aceleași comitate, ca și E. Micu²⁸. La *Note*, însă, nominalizează doar 76. De la cei doi, în special de la E. Micu, informațiile au fost preluate, fără a fi în totalitate verificate, de V. Tutula. Acesta prezintă aceeași idee cu cele ”82 (de comune) românești” din aceleași ”7 comitate” și reproduce – tot eronat –, numele unor localități, la fel ca și E. Micu, de unde s-a inspirat, cu toate că specifică faptul că a fructificat arhivele de război vieneze²⁹. Aceeași preluare defectuoasă o realizează și D. Arsenie.

În Tabelul de la sfârșitul lucrării am nominalizat localitățile *Regimentului 1 Grăniceresc Român*, așa cum sunt ele trecute în următoarele surse și lucrări:

a) coloana 1: **1983**, C. Lupea, *Contribuții la istoria învățământului elementar din Transilvania. Școlile grănicerești. 1871-1921*, Victoria, 1983, p. 477-479; **2002**, Al. Bucur, C. Lupea, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2002, p. 15-16; (**2005, 2010, 2014**), Al. Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Teză de doctorat, Sibiu, 2005, p. 16-17; idem, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Sibiu, 2010, p. 29; idem, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Colecția ”Teze de doctorat”, Brăila, 2014, p. 18. Nu am reprodus localitățile, numărul și denumirea lor fiind identică în toate lucrările (aceleași ca în 2002); **2006**, Cornelia Cocan, *Școlile grănicerești conduse de David Urs. Un moment de istorie națională*, Brașov, 2006, p. 256-259;

b) coloana 2: **1764**, A.G. Ritter von Treuenfest, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes nr. 46 Feldzeugmeister Géza Fhr. Fejérvary de Komlós-Kerestess. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16*, Wien, 1890, p. ; **1766a**, documentul din SJANSB, Fond *Colecția Brukenthal*, Q 1-4, nr. 153, F. 28r-30f; **1766b**, Josef Heinrich Benigni, *Pragmatische Geschichte der Siebenbürgischen Militärgränze 1761-70*, mss. aflat la SJANSB, Fond *Colecția Brukenthal*, L 1-8, nr. 319, F. 161-163;

²⁷ V. Hornyanszki, *Geographischer Lexicon des Königreichs Ungarn*, Pest, 1858; M. Kollerffy, J. Kekelfallusy, *A magyar Korona országainak Helységnevtára*, Budapest, 1882. La *Bibliografie* mai apar și: C. Martinovici și N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921; S. Moldovan, N. Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909.

²⁸ C. Göllner, *op. cit.*, p. 56, 203-204.

²⁹ Este nominalizat același document care apare la E. Micu, din același fond și număr.

c) coloana 3: **1773a**, C. Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, 1973, p. 203-204; **1773b**, I. Părean, *Orlat, file de istorie*, Sibiu, 1999, p. 95-96; **1777**, *Muster=Liste 1777* (copie), AAB, colile 30, 31;

d) coloana 4: **1834**, **1837**, J.H. Benigni, *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Miliärgrenze*, Hermannstadt, 1834 și 1837, p. 157-181 la ambele lucrări; nu am mai repetat denumirea localităților, aceasta fiind identică în ambele lucrări; **1841**, Șt. Manciulea, *Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat la 1840*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", V (1928-1930), Cluj, 1930, p. 444-445;

e) coloana 5: **1839**, Ignaz Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch Lexikon*, vol. I-IV, Wien, 1839; Ernst Wagner, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977, p. 412-413;

f) coloana 6: **1870**, *Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolastic alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I*, Sabiu in 1^m Martiu 1870, p. 2-3; **1871**, *Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolastic alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I*, în "Gazeta Transilvaniei", XXXIV, nr. 56/1871, p. 2; **1888**, *Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolastic alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I*, Sibiu 1888, p. 2-3;

g) coloana 7: **1889?**, Constantin Stezar, *Cronica Comunei Inna*, Sibiu, f.a, mss. nr. 1, Biblioteca Brukenthal, p. 2; **1889**, *Cronica Comunei Jinna*, Sibiu, 1899, mss. nr. 2, Arhiva Bisericii ortodoxe vechi din Jina, p. 2-3; **1943**, E. Micu, *Contribuțiuni la istoricul Regimentului grăniceresc întâi valah*, București, 1943, p. 43; **2013**, Constantin Stejar, *Cronica grănicerească (1763-1888)*, ediție îngrijită de Al. Bucur, Brăila, 2013, p. 27-28. Am considerat necesar să nu mai menționăm localitățile deoarece ediția este una critică și fructifică toate datele care se regăsesc în cele trei lucrări menționate anterior;

h) coloana 8: **2003**, V. Tutula, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Cluj-Napoca, 2003, p. 399; **2005**, Dumitru Ioan Arsenie, *Orlat. Sediul Regimentului I de graniță. 1770-1851*, Sibiu, 2005, p. 21-22.

Pentru actualizarea denumirilor localităților menționate în documente și lucrări, am apelat la următoarele instrumente de lucru: Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909; idem, *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș*, Sibiu, 1919; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967-1968; *Județele României socialiste*, București, 1969; Ion Iordan, Petre Gâștescu, Dimitrie I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974; Attila M. Szabó, Erzsebet M. Szabó, *Dicționar de localități din Transilvania. Erdélyi helységnévszótár. Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, 1992; Eliza Ghinea, Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, 2000; Dan Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, București, 2002; *Codul poștal al localităților din România*, București, 2003.

Bibliografie

Arhiva Alexandru Bucur.
Arhiva Mitropoliei Sibiu.
Arhiva Parohiei Ortodoxe Jina.
Biblioteca ASTRA – Sibiu.
Biblioteca Brukenthal – Sibiu, Fond *Hărți, Manuscrise*.
Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Fonduri: *Colecția Brukenthal; Manuscrise; Urbarii și conscripții*.

Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, vol. 3, 1876.

ARSENIE, Dumitru Ioan, *Orlat. Sediul Regimentului I de graniță. 1770-1851*, Sibiu, 2005.

BARÎȚIU, George, *Materialu pentru istori'a regimentului I. granitariu din Transilvani'a*, în "Transilvania", XV, Sibiu, nr. 23-24.

BENIGNI, Josef Heinrich, *Pragmatische Geschichte der Siebenbürgischen Militärgränze 1761-70*, vol. 1, mss. aflat la SJANSB.

IDEM, *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Miliärgrenze*, Hermannstadt, 1834.

IDEM, *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Miliärgrenze*, Hermannstadt, 1837.

BUCUR, Alexandru, *240 de ani de la înființarea Regimentului I Grăniceresc Român de la Orlat*, în "Știința și învățământul, fundamente ale secolului al XXI-lea, Comunicări științifice", 25 noiembrie 2004, Editura Academiei Forțelor Terestre, Sibiu, p. 229-239.

IDEM, *Aspecte din istoria Regimentului I Graniceresc Român de la Orlat*, în "Revista Academiei Forțelor Terestre", VII, nr. 1(25)/2002, Sibiu, p. 82-92.

IDEM, *Granița militară orlățeană, între calvar și beneficiu*, în "Istorie și tradiție în spațiul românesc", 6, Sibiu, 2006, p. 77-89.

IDEM, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Teză de doctorat, Sibiu, 2005.

IDEM, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Sibiu, 2010.

IDEM, *Școlile grănicerești de pe teritoriul Regimentului de la Orlat (1871-1921)*, Colecția "Teze de doctorat", Brăila, 2014.

IDEM, *Veștem. Antroponimie și zoonimie*, Sibiu, 2010.

BUCUR, Al., LUPEA, Cornel, *Ofițerii români din Regimentul I grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2002.

Codul poștal al localităților din România, București, 2003.

COMAN, Ioan, *Hronica Ardialului*, ediție îngrijită de Al. Bucur, Brăila, 2013.

COCAN, Cornelia, *Școlile grănicerești conduse de David Urs. Un moment de istorie națională*, Brașov, 2006.

GHINEA, Dan, *Enciclopedia geografică a României*, București, 2002.

GHINEA, Eliza, GHINEA, Dan, *Localitățile din România. Dicționar*, București, 2000.

GÖLLNER, Carol, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, 1973.

IORDAN, Ion, GÂȘTESCU, Petre, OANCEA, Dimitrie I., *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

Județele României socialiste, București, 1969.

KUTSCHERA, R., *Istoria pragmatică a graniței militare*, mss. nr. 180/1, Arhiva Mitropoliei Sibiu.

LUPEA, Cornel, *Contribuții la istoria învățământului elementar din Transilvania. Școlile grănicerești. 1871-1921*, Victoria, 1983, mss. dactilografiat.

IDEM, *Racovița. Monografia unei străvechi așezări sibiene*, vol. I, Victoria, 1980, mss. dactilografiat, Biblioteca ASTRA - Sibiu, *Fond special*.

MANCIULEA, Ștefan, *Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat la 1840*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", V (1928-1930), Cluj, 1930, p. 431-448.

MICU, Emil, *Contribuțiuni la istoricul Regimentului grăniceresc întâi valah*, București, 1943.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, Wien, 1851, 1852, 1853.

MOLDOVAN, Silvestru, TOGAN Nicolae, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș*, Sibiu, 1919.

IDEM, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909.

NISTOR, Nicolae, MARINESCU-FRĂSINEI, Mircea N., *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1990.

PĂREAN, Ioan, *Orlat, file de istorie*, Sibiu, 1999.

POPOVICI SĂVOIU, Sava, *Biografia capelanului milităresc Sava Popovici Săvoiu*, tom 1, mss. aflat la SJANSB, *Fond Manuscrise*.

Regimentul 1 Românesc de graniță (nr. 16) din Transilvania de la înființare până la sfârșitul războaielor napoleoniene (1762-1815), ediție, traducere, studiu introductiv, note explicative și anexe de Costin Feneșan, Cluj-Napoca, 2015.

Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolasticu alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I, Sabiu în 1^m Martiu 1870.

Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolasticu alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I, în "Gazet'a Transilvaniei", XXXIV, nr. 56/1871, p. 2.

Statute pentru reprezentarea, inspectiunea, administrarea și manipularea fondului scolasticu alu fostiloru granitieri din regimentulu romanu I, Sibiu 1888.

SUCIU, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967-1968.

STEJAR, Constantin, *Cronica grănicerească (1763-1888)*, ediție îngrijită de Al. Bucur, Brăila, 2013.

STEZAR, Constantin, *Cronica Comunei Iinna*, Sibiu, f.a, mss. nr. 1, Biblioteca Brukenthal.

IDEM, *Cronica Comunei Jinna*, Sibiu, 1899, mss. nr. 2, Arhiva Bisericii ortodoxe vechi din Jina.

STOINA, Neculai, RACOVÎȚAN, Mihai, *Academia Trupelor Terestre de Uscat "Nicolae Bălcescu" Sibiu. 150 de ani de învățământ militar românesc. 1847-1997*, Sibiu, f.a.

SZABÓ Attila M., SZABÓ Erzsebet M., *Dicționar de localități din Transilvania. Erdélyi helységnévszótár. Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen*, Cluj-Napoca, 1992.

SZAPPANYOS, Elena, VOICU, Aurel (coord.), *Cugir-500 (1493-1993)*, Sibiu, 1993.

ȘOTROPA, Valeriu, *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1975.

von TREUENFELD, Ignaz Lenk, *Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch Lexikon*, vol. I-IV, Wien, 1839.

von TREUENFEST, Amon Gustav Ritter, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes nr. 46 Feldzeugmeister Géza Fhr. Fejérvary de Komlós-Kerestess. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16*, Wien, 1890.

TUTULA, Vasile, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Cluj-Napoca, 2003.

WAGNER, Ernst, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977.

von WURZBACH, Constantin, *Biographisches Lexicon des Kaiserichs Österreich*, vol. II, Wien, 1857.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Harta graniței habsburgice, din anul 1800, păstrată la Kriegsarchiv Wien (*Regimentul I*, forțat).

Fig. 2 – Fragment din harta graniței habsburgice, cu zona de responsabilitate a Regimentului 1 grăniceresc de la Orlat (*Regimentul I*, forțat).

Fig. 3 – Hartă din 1782 a teritoriului Regimentului I român de graniță (Biblioteca Brukenthal, Fond *Hărți*, foto autor).

Fig. 4 – Fragment din lista cu localitățile componente ale Regimentului I român de graniță, 1766 (SJANSB, Fond *Colecția Brukenthal*, foto autor).

Fig. 5 – Fragment din lista cu localitățile componente ale Regimentului I român de graniță, 1766 (SJANSB, Fond *Colecția Brukenthal*, Benigni, foto autor).

Fig. 6 – Fragment din lista cu localitățile componente ale Regimentului I român de graniță, 1777 (AAB, *Musterliste*, foto autor).

TABEL CU DENUMIRILE LOCALITĂȚILOR DIN GRANIȚA MILITARĂ

DENUMIRILE LOCALITĂȚILOR DIN GRANIȚA MILITARĂ										Militarizate	
NR. crt.	1983 2002 (2005, 2010, 2014) 2006	1764 1766a 1766b	1773a 1773b 1777	1834 1837 1841	1839	1870 1871 1888	1889? 1889 1943 2013	1999 2003 2005	R L C T P	R L C T P	R L C T P
0	1	2.	3	4	5	6	7	8	9	10	
COMPANIA I-A											
1	Racastia Răcăștia Racost	Dakosa Rakosd Rakost	Răcăștia Răcăștia Racost	Răcăștia Rakos (Racos) Rakost	Răcăștia Rakost Rekestye	Racost Racost Racost	Racost Racost Răcăștia	Răcăștia Răcăștia	- - -	x x x	
2	Almașu Mic Almașu Mic Almașu Mic	- Keresztin Almas Keresztény Almas	Almașu Mic Almașu Mic Keresztény Almas	Keresztur Almas Krisztur-Almas (Cristur-Almas)	Almașu Mic Keresztény-Almas Almasu-Girgotsuluj	Keresztény-Almas Keresztény-Almas Keresztény-Almas	Keresztény-Almas Keresztény-Almas Almașu-mic	Almașu Mic Almașu Mic Almașu Mic	- - -	x x x	
3	Almașu Sec Almașu Sec Almașu Sec	- - -	Almașu Sec Almașu Sec Szarasz Almas	Szarasz Almas Szarasz-Almas (Almașu deșert)	Almașu Sec Szarasz-Almas Almasu-Szek	Szarasz-Almas Szarasz-Almas Szarasz-Almas	Saros almas Saros Almas Sáros-Almas	Almașu Sec Almașu Sec Almașu Sec	- - -	x x x	
4	Bircea Mică Bircea Mică Bircea Mică	- Kis Barisa Kiss Barisa	Bălșa Barcia Kis Barisa	Kis Barisa Kis-Barcsa (Borcia mică)	Bircea Mică Kis-Barisa Nyigvigyis	Kis-Barcia Kis-Barcia Kis-Barcia	Kis Barisa Kis Barisa Bălșa	Bălșa Bălșa	- - -	x x x	
5	Bretelin Bretelin Bretelin	- - -	Bretelin Bretelin Bretelin	Bretelin Bretelin (Bretelin)	Bretelin Bretelin Bretelin	Bretelin Bretelin Bretelin	Bretelin Bretelin Bretelin	Bretelin Bretelin Bretelin	- - -	x x x	
6	Clău Clău Clău	- - -	Clău Clău Kaun	Kaun Kaun (Clău)	Clău Kaun Klony Kaun	Căun Căun Căun	Căun Căun Căun	Clău Clău Clău	x x x	- - -	
7	Căjiți Căjiți Căjiți	- - -	Căjiți Căjiți Kersituz	Kersitz Kersies (Chersici)	Căjiți Kersitz Kersitz	Kersitz Kersitz Kersitz	Kersitz Kersitz Căjiți	Căjiți Căjiți Căjiți	- - -	x x x	
8	Cozia Cozia Cozia	- - -	Cozia Cozia Korszia	Korszia Korsia (Cozia)	Kozolya Kozolya Kozia	Cozia Cozia Cozia	Cozia Kozia Kozia	Cozia Cozia Cozia	- - -	x x x	
9	Cristur Cristur	- Keresztur	Cristur Cristur	Keresztur Krisztur (Cristor)	Cristur Keresztur	Keresztur Keresztur	Keresztur Keresztur	Cristur Cristur	- -	x x	

	Cristur	Keresztur	Keresztur	Hosdat	Kriszturu	Keresztur	Keresztur	Cristur		-	X
10	Hășdat Hășdat Mășdat	- Hosdat Hosdat	Hășdat Hășdău Hosdat	Hosdat (Hășdat)	Hășdat Hosdat Hosdăh Hosdău	Hosdat Hosdat Hosdat	Hosdat Hosdat Hosdat	Hosdat Hosdat Hosdat	Hășdat Hășdat Hășdat	-	X X X
11	Mănerău Mănerău Mănerău	- Magyarosd Magyarosd	Mănerău Mănerău Magyarosd	Magyarosd Magyarosd (Măgherus)	Mănerău Magyarosd Mangyereou	Magyarosd Magyarosd Magyarosd	Magyarosd Magyarosd Magyarosd	Magyarosd Magyarosd Magyarosd	Mănerău Mănerău Mănerău	-	X X X
12	Peștișu Mic Peștișu Mic Peștișu Mic	- A. Pestes Also Pestes	Peștișu Mare Peștișu Mare Al-Pestes	Al-Pestes Pesten (Peștian)	Peștișu-Mare Al-Pestes Also-P. Urșor Urș-gyîn-zsosz	Al-Pestes Al-Pestes Al-Pestes Al-Pestes	Al-Pestes Al-Pestes Al-Pestes Al-Pestes	Al-Pestes Al-Pestes Al-Pestes Peștișu-mare	Peștișul Mare Peștișul Mare Peștișul Mare	-	X X X
13	Vețel Vețel Mețel	- - -	Vețel Vețel Wetzel	Vețel Vețel (Vețel)	Vețel Vețel Vitzel	Vețelu Vețelu Vețelu	Vețel Vețel Vețel	Vețel Vețel Vețel	Vețel Vețel Vețel	-	X X X
COMPANIA A.2-A											
14	Hățeg Hățeg Hățeg Hățeg	Hățeg Hățeg Hățeg	Hățeg Hățeg Hățeg	Hățeg (Hățeg)	Hățeg Vailopolis Holzing Wallenthal	Hățegu Hățegu Hățegu Hățegu	Hățegu Hățegu Hățegu Hățegu	Hățegu Hățegu Hățegu Hățegu	Hățeg Hățeg Hățeg Hățeg	X X X X	- - - -
15	Cimești Cimești Cimești	- Kimeșd Kimeșt	Cimești Cimești Kornest	Kimeșd Kimeșd (Cămic)	Cimești Kimeșd Kimeșty	Kimești Kimești Kimești	Kimești Kimești Kimești	Kimești Kimești Kimești	Kimești Kimești Kimești	X X X	X X X
16	Clopotiva Clopotiva Clopotiva	- Klopotiva Klopotiva	Clopotiva Clopotiva Klopotiva	Klopotiva Klopotiva (Clopodiva)	Clopotiva Klopotiva Klopotiva	Clopotiva Clopotiva Clopotiva	Clopotiva Clopotiva Clopotiva	Clopotiva Clopotiva Clopotiva	Clopotiva Clopotiva Clopotiva	- - -	X X X
17	Fărcădin Fărcădin Fărcădin	- - A. Fărcădin	- - Also Fărcădin	Fărcădin Fărcădin (Fărcădin)	Fărcădin Fărcădin Fărcădin-gyîn-zsosz	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	X X X
18	Peștișu Mare Peștișu Mare Peștișu Mare	- - N. Peștișy	- - -	Peștișy Also-Pestes (Peștiș de jos)	Peștișy Nagy-Peștișy Peștișyana	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	X X X
19	Silvașu de Jos Silvașu de Jos Silvașu de Jos	- A. Szilvás (Cp. 1-a) Also Szilvás (Cp. 1-a)	Silvașu de Jos Silvașu de Jos Also-Szilvás	Also Szilvás	Silvașu de Jos Also-Szilvás Szilvásu-gyîn-zsosz	Silvașu infer: Silvașu inf. Silvașu-inf.	Silvașu inf. Silvașu inf. Silvașu-inf.	Silvașu inf. Silvașu inf. Silvașu-inf.	Silvașu de Jos Silvașu de Jos Silvașu de Jos	- - -	X X X
20	Silvașu de Sus Silvașu de Sus Silvașu de Sus	- F. Szilvás (Cp. 1-a) Felső Szilvás (Cp. 1-a)	Silvașu de Sus Silvașu de Sus Felső-Szilvás	Felső Szilvás Felső-Szilvás (Silvașu de sus)	Silvașu de Sus Felső-Szilvás Szilvásu-gyîn-zsosz	Silvașu sup: Silvașu sup. Silvașu-sup.	Silvașu sup. Silvașu sup. Silvașu-sup.	Silvașu sup. Silvașu sup. Silvașu-sup.	Silvașu de Sus Silvașu de Sus Silvașu de Sus	- - -	X X X

21	Totești Totești Totești	- - Toțesed	Ionășel Tudășel	Todest Todes (Todești)	Totești Todes Togestyu	Totești Totești Totești	Totești Totești Totești	Totești Totești Totești	Totești Totești Totești	Iosișel Iosișel		x x x
22	Zeicani Zeicani Zeicani	- Zeikan Zeikan	- - Zeikan	Zeikány Zeikány (Zeicani)	Zeicani Zeikány Zeikani	- - -	- - -	- - -	- - -	- -		x x x
COMPANIA A 3-A												
23	Râu Alb Râu Alb Râu Alb	- Fejerviz Fejerviz	Jegerişe Fejerviz (?) Fejerviz	Fejerviz Fejerviz (Râu-alb)	Râu Alb Fehérviz Ruulb	Fejerviz Fejerviz Fejerviz	Fejerviz Fejerviz Fejerviz	Fejerviz Fejerviz Fejerviz	Fejerviz Fejerviz Fejerviz	Iezerișe Iezerișe Iezerișe	- - -	x x x
24	Baru Mare (azi Baru/ Baru Mare Baru Mare	- Bâr Baar Baar	Marul Mare Baru Mare Baar	Nagy Baar Nagy-Baár (Boarul mare)	Baru Mare Nagy-Bár Baru-mare Bár	Nagy-Baar Nagy-Baar Baar	Nagy-Baar Nagy-Baar Baar	Nagy-Baar Nagy-Baar Baar	Nagy Baar Nagy Baar Barul mare	Barul Mare Baru Mare Barul Mare	- - -	x x x
25	Băiești Băiești Băiești	Băiest Băiesd Băiest	Băiești Băiești Băiest	Băiesd Băiesd (Băiești)	Băiești Băiesd Bejestyu	Băiești Băiesd Băiesd	Băiești Băiesd Băiesd	Băiești Băiesd Băiesd	Băiești Băiesd Băiești	Băiești Băiești Băiești	- - -	x x x
26	Corotești Corotești Corotești	- Korojesd Korojesd (Cp. a 2-a)	Corotești Corotești Kerviest	Korojesd Korojesd (Korojești)	Corotești Korojesd Korojesgyu	Corotești Korojesd Korojesd	Corotești Corotești Corotești	Corotești Corotești Corotești	Corotești Corotești Corotești	Corotești Corotești Corotești	- - -	x x x
27	Galați Galați Galați	- Galatz Galatz	Galați Galați Gallatz	Galatz Galatz (Galați)	Galați Galatz Gelatz	Galați Galatz Galatz	Galați Galatz Galatz	Galați Galatz Galatz	Galați Galatz Galați	Galați Galați Galați	- - -	x x x
28	Livadia Livadia Livadia	- Livadia Livadia	Livadia Livadia Livadia	Livadia Livadia (Livadia)	Livadia Livadia Livagya	Livadia Livadia Livadia	Livadia Livadia Livadia	Livadia Livadia Livadia	Livadia Livadia Livadia	Livadia Livadia Livadia	x x x	- - -
29	Paros Paros Paros	- Paros Paros	Părău Paros Baros	Paros Paros (Poros)	Paros Paros Părosu	Paros Paros Paros	Paros Paros Paros	Paros Paros Paros	Paros Paros Paros	Părău Părău Părău	- - -	x x x
30	Săcel Săcel Săcel	- Szatsal (Cp. a 2-a) Szatsal (Cp. a 2-a)	Săcel Săcel Szatsal	Szatsal Szatsal (Săcel)	Săcel Szatsal Szetsel	Săcel Săcel Săcel	Săcel Săcel Săcel	Săcel Săcel Săcel	Săcel Săcel Săcel	Săcel Săcel Săcel	- - -	x x x
31	Sălaşu Superior Sălaşu Superior (de Sus) Sălaşu Superior	- F. Szalas Pataka (Cp. a 2-a) Szalaspataka (Cp. a 2-a)	Sălaşul de Sus Sălaşu de Sus Felső-Szalaspat	F. Szaláspataka Sztrazsa (Straja)	Sălaşu de Sus Felső-Szalaspataka Szalasu-gyín-zsosz	Sălaşu sup. Sălaşu sup. Sălaşu sup.	Sălaşu sup. Sălaşu sup. Sălaşu sup.	Sălaşu sup. Sălaşu sup. Sălaşu sup.	Sălaşu sup. Sălaşu sup. Sălaşu sup.	Sălaşul de Sus Sălaşul de Sus Sălaşul de Sus	- - -	x x x

32	Mățești (Zăvoi)/ Zăvoi (fost Mățești) Mățești	- Mazsed Matzsed (Cp. a 2-a)	Maesdi Măllățești Macest	Matsead Macsead (Mățești)	Zăvoi Matsegyu Matsegyu	Macsead Macsead Macsead	Macsead Macsead Macsead	Maesdi Măllățești	- - -	x x x
COMPANIA A 4-A										
33	Cugir Cugir Cugir Cugir	Kudsier Rutsier Kudsier	Cugir Cugir Kudsier	Kudsir Kuzsir (Cugir)	Kuzsir Kudsir Kuschir	Cudsir Cudsir Cudsir	Cudsir Cudsir Cudsir	Cugir Cugir	x x x	- - -
34	Băcia Băcia Băcia	- Băsi (Cp. 1-a) Băsi (Cp. 1-a)	Băcia Băcia Băcia	Băcia Băcia Băcia	Băcia Băcia Băcia	Băcia Băcia Băcia	Băcia Băcia Băcia	Băcia Băcia Băcia	- - -	x x x
35	Hărau Hărau Hărau	- - -	Hărau Hărau (?) Hărau	Hărau Hărau (Hărau)	Hărau Hărau Hărau	Hărau Hărau Hărau	Hărau Hărau Hărau	Hărau Hărau Hărau	- - -	x x x
36	Spini Spini Spini	- Pad Baad	Spini (Baad) Spini Baad	Baad Baad (Baad)	Spini Pad Baad Szpin	Baad /Spinu/ Baad (Spinu) Baad (Spinu)	Baad /Spini/ Baad (Spini) Spini (Baad)	Spini Spini	x x x	- - -
COMPANIA A 5-A										
37	Jina Jina Jina	Sinna Sinna Sinna	Jina Jina Sinna	Sinna Jina (Jina)	Jina Sinna Schina	Sina Sinna Sin'a	Sinna Jinna Jina Jina	Jina Jina	x x x	- - -
COMPANIA A 6-A										
38	ORLAT ORLAT ORLAT	Orlat Orlath Orlat	ORLAT ORLAT ORLAT	ORLAT Orlat (Orlat)	Orlat Orlath	ORLATU ORLATU ORLATU	ORLAT ORLAT ORLAT	ORLAT ORLAT	x x x	- - -
39	Veștem Veștem Veștem	- Vesten Vesten	Veștem Veștem Westen	Vesten Vestem (Veștem)	Veștem Vesteny Vesteny	Vestem Vestem Vestem	Veștem Veștem Veștem	Veștem Veștem	x - -	- - -
COMPANIA A 7-A										
40	Racovița Racovița Racovița	Rakovitza Rakovitza Rakovitza	Racovița Racovița Rakovitza	Rakovitza Rakovitza (Racovița)	Racovița Rakovitza Rakovitz	Racovița Racovița Racovița	Racovița Racovița Racovița	Racovița Racovița	x x x	- - -
41	Porumbacu de Jos Porumbacu de Jos Porumbacu de Jos	- A. Borumbach Also Porumbach (Cp. a 9-a)	Porumbacu de Jos Porumbacu de Jos Uber Borumbach	Also Porumbach Also-Porumbach (Porumbacu de jos)	Porumbacu de Jos Also-Porumbach Porumbacu-gyin- zsosz	Porumbacu infer: Porumbacu inf. Porumbacu-inf.	Porumbacu inf. Porumbacu inf. Porumbacu inf.	Porumbacu de Jos Porumbacu de Jos	- - -	x x x
42	Porumbacu de Sus Porumbacu de Sus Porumbacu de Sus	- F. Borumbach Felső Porumbach (Cp. a 9-a)	Porumbacu de Sus Porumbacu de Sus Unter Borumbach	Felső/ Fels. Felső-Porumbach (Porumbacu de sus)	Porumbacu de Sus Felső-Porumbach Warmbach Porumbacu gyin	Porumbacu sup. Porumbacu-sup. Porumbacu-sup.	Porumbacu sup. Porumbacu sup. Porumbacu de-sus	Porumbacu de Sus Porumbacu de Sus	- - -	x x x

54	Dejani Dejani Dejani	- - -	Dejani Desany	Desan (Desan)	Dejani Dejani Deszán	Dejani Dejani Dejani	Breza Dejani Dejani Dejani	Dejani Dejani Dejani	- x x x	- - -
55	Dridif Dridif Dridif	- Dridiff (Cp. a 8-a) -	Dridif Dridif Dridiff	Dridiff (Dridiff)	Dridif Dridif	Dridifu Dridifu Dridifu	Dridif Dridif Dridif	Dridif Dridif	- - -	x x x
56	Netotu Gura Văii/ Gura Văii (fost Netotu)/ Netotu	- Netod Netod (Cp. a 8-a)	Netotu Gura Văii (Netotu) Netod	Nettod (Netoda)	Gura Văii Netod Groß-Schwarzdorf Netot	Netotu Netosu Netotu	Netot Netod Netotul	Netotul Netotul	x x x x	- - -
57	Ludișor Ludișor Ludișor	- - -	Ludișor Ludișor Ludișor	Ludișor (Ludișor)	Ludișor Ludișor	Ludisioru Ludisioru Ludisioru	Ludișor Ludișor Ludișor	Ludișor Ludișor	- - -	x x x
58	Luța Luța Luța	- Luța (Cp. a 8-a) -	Luța Luța Luța	Luța Luța (Luța)	Luța Luța	Luția Luția Luția	Luța Luța Luța	Luța Luța	- - -	x x x
59	Pojorta Pojorta Pojorta	- Posorita Bossorita (Cp. a 8-a)	Pojorta Pojorta Posorita	Posorita (Poșorita)	Pojorta Posorita	Posorita Posorita Posorita	Poșorita Poșorita Poșorita	Pojorta Pojorta	x x x	- - -
60	Vaida Recea (Recea) Recea (fost Vaida- Recea)/ Vaida Recea	- - -	Vaida-Rece Wayda Retse	Vaida Retse Vajda-Rece (Vaida-rece)	Vaida Recea Vajda-Réce	Vaida-rece Vaida rece Vaidh-rece	Vaida réce Vaida Réce Vaida Rece Vaida-Rece	Recea (Vaida Recea)/ Vaida Rece Vaida Rece	x x x x	- - -
61	Teleki Recea (Recea) Recea (fost Teleki- Recea)/ Teleki Recea	- - -	Ilechi-Rece Recea (Telechi Recea)/ Teleki Retse	Telegi Retse Recea (Recea)	Recea Nouă Teleki-Réce	Teleky-rece Teleki rece Teleky-rece	Teleky récea Teleky réce Jeleki rece Ilechi-rece	Ilechi Rece Ilechi Rece	- x x x	x x x
62	Voila Voila Voila	- Vajla (Cp. a 8-a) -	Voila Voila Voila	Voila Voila (Voila)	Voila Voila Voila	Voila Voila Voila	Voila Voila Voila	Voila Voila	- - -	x - -
63	Voivodenii Mari (Voivodeni)/ Voivodeni (fost Voivodenii Mari)/ Voivodenii Mari	- - -	Voivodenii Mari Voivodenii Mari Nagy Voivoden	Nagy Voivodény Nagy-Voivodény (Voivodenii mari)	Voivodenii Mari Nagy-Vajdalfalva N. Volyaf. Vajvodény	Voivodeni mari Voivodeni mari Voivodenii-mari Voivodenii-mari	Voivodeni mari Voivodeni mari Voivodenii-mari Voivodenii-mari	Voivodenii Mari Voivodenii Mari	- - -	x x x
64	Voivodenii Mici (Voivodeni)/ Voivodeni (fost)	- - -	Voivodenii Mici Voivodenii Mici Kis Voivodeni	Kis Voivodény Kis-Voivodény (Voivodenii mici)	Voivodenii Mici Kis-Vajdalfalva K-Vollaf.	Voivodeni mici Voivodeni mici Voivodenii-mici	Voivodeni mici Voivodeni mici Voivodenii-mici	Voivodenii Mici Voivodenii Mici	- - -	x x x

	Voivodenii Micii/ Voivodenii Mici			Voivoden-mik		Voivodenii-mici		
COMPANIA A 10-A								
65	Mărgineni/ Mărgineni Mărgineni	Mărdşineni Mărdşina Mărdşineny	Mărdşineny (Mărgineni)	Mărgineni Mărdşina Mărdşineny	Mărgineni Mărgineni Mărgineni	Mărgineni Mărgineni Mărgineni	Mărgineni Mărgineni Mărgineni	- x x
66	Berivoii Mari (Berivoi) Berivoi (fost Berivoii Mari)	- - -	Nagy Berivoj Nagy-Berivoi (Berivoiul mare)	Berivoii Mari Nagy-Berivoj Berivoj-mare	Berivoiul mare Berivoiul mare Berivoiul-mare	Berivoiul mare Berivoiul mare Berivoiul-mare	Berivoii Mari Berivoii Mari	x x x
67	Berivoii Mari (Berivoi) Berivoi (fost Berivoii Mici)	- - -	Kis Berivoj Kis-Berivoj (Berivoiul mic)	Berivoii Mici Kis-Berivoj Berivoj-mik	Berivoiul micu Berivoiul micu Berivoiul-micu	Berivoiul micu Berivoiul micu Berivoiul-mici	Berivoii Mici Berivoii Mici	x x x
68	Căpăcel Căpăcel Căpăcel	- Kopătsel Kopătsel	Kopătsel Kopătsel (Căpăcel)	Căpăcel Kopătsel	Căpăcelu Căpăcelu Căpăcelu	Căpăcel Căpăcel Căpăcel	Căpăcel Căpăcel Căpăcel	- x x
69	Hârşeni Hârşeni Hârşeni	- Herzenye Herszeny	Hârşeny Hârşeni (Hârşeni)	Hârşeni Herszeny Herszeny	Hârşeni Hârşeni Hârşeni	Hârşeni Hârşeni Hârşeni	Hârşeni Hârşeni Hârşeni	x x x
70	Hurez Hurez Hurez	- - -	Hurez Hurez (Hurez)	Hurez Hurtz	Hurezu Hurezu Hurezu	Hurezu Hurezu Hurezu	Hurezu Hurezu Hurezu	x x x
71	Iaşi Iaşi Iaşi	- - -	Jasz Ians (Iaşi)	Jasi Jás Jás	Iasiu Iasiu Iasiu	Iasi Iasi Iasi	Iaşi Iaşi Iaşi	x x x
72	Ileni Ileni Ileni	- - -	Ilyeny Ilen (Ileni)	Ileni Ilyén	Ileni Ileni Ileni	Ileni Ileni Ileni	Ileni Ileni Ileni	x - -
73	Răuşor Răuşor Răuşor	- - -	Reusor Reusor (Răuşor)	Răuşor Rusor Rusor	Răuşoru Răuşor Răuşoru	Răuşor Răuşor Răuşor	Răuşorul Răuşorul Răuşorul	x x x
74	Săsciori Săsciori Săsciori	- - -	Szászior Szászior (Săsciori)	Săsciori Săsciori Zsaszor	Săsciori Săsciori Săsciori	Săsciori Săsciori Săsciori	Săsciori Săsciori Săsciori	x x x
75	Săvăstreni Săvăstreni Săvăstreni	- - -	Szevesztreny Szevesztreni Szevesztreny	Săvăstreni Săvăstreni Săvăstreny	Săvăstreni Săvăstreni Săvăstreni	Săvăstreni Săvăstreni Săvăstreni	Săvăstreni Săvăstreni Săvăstreni	x x x

Fig. 1

Fig. 2

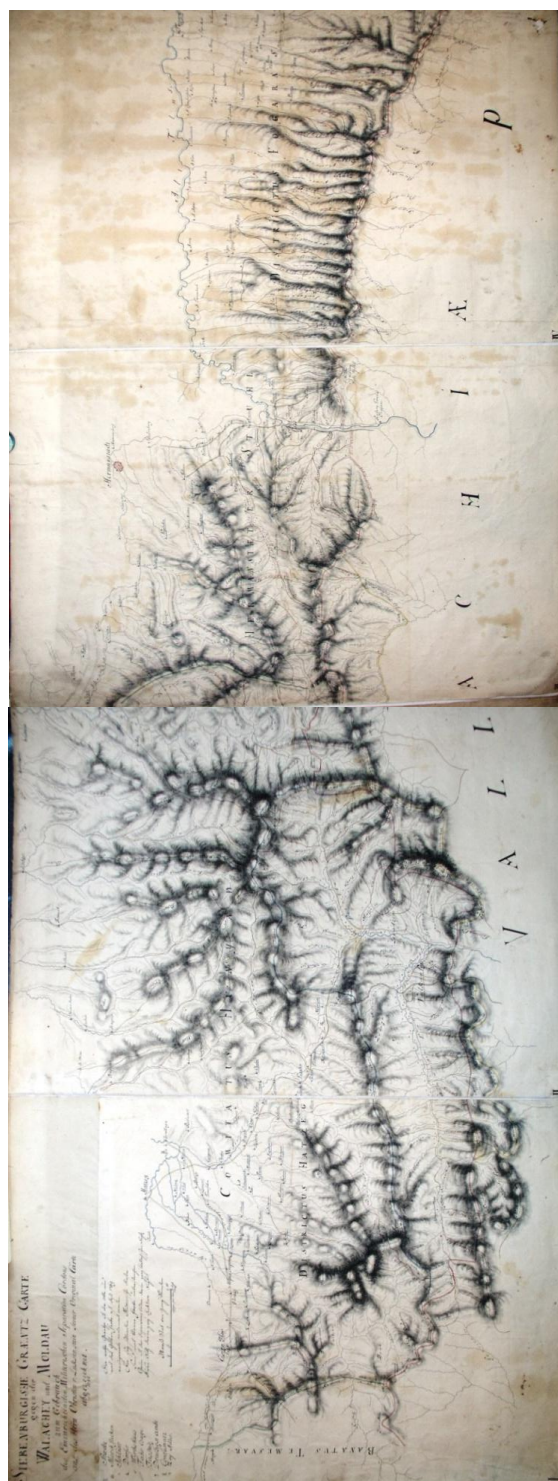

Fig. 3

[illegible]

Fig. 4

Comitat	Magyarórsz	7	14	21	7	2	8	1	11	20
	Barót	90	140	176	91	50	32	23	12	109
	Summa	200	355	372	218	101	142	126	19	267
	Hauptmann von Partner Compagnie									
	Barót	28	27	33	20	4	14	6	2	22
ditto	Studdier	246	226	282	289	70	118	67	28	222
	Summa	274	253	627	218	74	132	73	40	288
	Hauptmann v. Winter Compagnie									
Comitat	Summa per se.	442	582	1024	227	298	244	115	40	290
	Hauptmann von Senene Compagnie									
	Barót	120	202	282	120	68	60	32	12	126
Comitat	Reffen	202	222	424	308	61	78	82	18	185
	Summa	242	424	706	297	129	138	114	31	207
	Hauptmann Graf von Dietrichstein Compagnie									
Comitat	Summa per se.	198	178	376	200	24	89	46	17	152
	Hauptmann v. Pericinsky Compagnie									
	Barót	95	144	220	70	61	61	32	8	102
	Reffen	80	97	137	40	28	27	22	7	70
Comitat	Barót	17	40	67	10	14	18	11	5	24
	Barót	10	29	52	12	12	13	9	6	17
	Barót	24	28	62	10	15	15	5	2	20
	Barót	40	74	117	38	32	38	17	0	64
	Barót	24	60	94	27	17	22	10	2	60
	Barót	28	69	90	27	15	20	6	67	90
	Barót	15	26	51	15	12	11	5	12	32
	Summa	232	587	929	291	198	259	140	52	451

Fig. 5

Ortschaften		Vorfürsichtige Waisen.								An Capital für Waisen	
Ortschaften	Ortschaften	Hinterlassene Mutter und Vater		Hinterlassene Mutter und Vater		Hinterlassene Mutter und Vater		Hinterlassene Mutter und Vater		Hinterlassene Mutter und Vater	
		Leben	Müßig	Leben	Müßig	Leben	Müßig	Leben	Müßig	Leben	Müßig
Wester	Wester	3	.	.	.	3	.	50	.	.	.
Rosvitten	Rosvitten	1	.	.	.	1	.	52	37	.	.
Åsna	Åsna	1	.	3	2	4	2
Bråhus	Bråhus	.	2	10	10	18	12
Lesan	Lesan	.	.	2	.	2
Ludisov	Ludisov	.	.	5	3	5	3
Nettad	Nettad	2	.	.	.	2
Hatreg	Hatreg	4	.	1	.	5	.	163	27	.	.
Felso-Balaspatat	Felso-Balaspatat	5	1	.	.	5	1
Ålso-Torkabin	Ålso-Torkabin	3	.	.	.	3
Todjest	Todjest	1	.	.	.	1
Keikhan	Keikhan	2	.	.	.	2
Felso-Skylvas	Felso-Skylvas	3	.	.	.	3
Körnjest	Körnjest	2	.	.	.	2	.	4	55	.	.
Linna	Linna	1	2	.	.	1	2	7	30	.	.
Margineni	Margineni	1	4	.	.	1	4
Lehes	Lehes	2	1	.	.	2	1
Ellen	Ellen	1	3	.	.	1	3	121	51 1/2	.	.
Pæss	Pæss	3	1	.	.	3	1	15	17	.	.
Kudvir	Kudvir	1	2	1	1	2	3	41	26	.	.
Pæss	Pæss	.	.	2	3	7	3	3	33	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	4	1	5	.	9	1	181	3 1/4	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	2	2	2	3	9	5
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	3	2	1	2	4	4
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	1	1	1	1
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	2	3	7	3
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	4	4	4	4
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	1	.	3	2	3	3
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	2	.	4
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	1	2	3	4	4	6
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	2	1	16	8	23	9
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	2	2	2	2	4	4
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	2	2	3	.	3
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	2	2	5	7	7	9	20	2 1/2	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	6	3	4	1	6	1	77	2 1/2	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	4	4	.	.	6	3	52	2 1/2	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	1	.	4	4
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	3	1	7	7	10	8	184	2 1/2	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	1	1	2	2	3	1	184	2 1/2	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	7	2	7	2
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	1	.	1	.	77	.	.	.
Ålso-Pæss	Ålso-Pæss	.	.	3	2	1	2	48	.	.	.

Fig. 6

**ASPECTE PRIVIND ISTORIA ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI.
OFITERI ȘI SOLDAȚI DIN LOCALITATEA VAD,
ÎNSCRIȘI ÎN REGIMENTELE ROMÂNEȘTI GRĂNICEREȘTI.
1766-1851**

GHEORGHE FARAON

geo.faraon@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

IRINA FARAON

irinafaraon@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

**DIE ASPEKTE DER GESCHICHTE DES FOGARASCHER LANDES.
OFFIZIERE UND SOLDATEN AUS DER ORTCHAFT VAD, EINGESCHRIEBEN
IN DER RUMÄNISCHEN REGIMENTER. 1766-1851**

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem Eintritt des Transsilvanien unter der Autorität der Habsburgischen Imperium im Jahre 1691, sie haben die Organisierung der neue Provinz, auch von der militärischen Sicht. Die Militärgrenze wurde zwischen 1750-1780 erreicht, zusammen mit der wachsenden Bedrohung der Russland. Mit diesem Projekt wurde General der Kavallerie Nicolaus von Buccow von Kaiserin Maria Theresia in Auftrag gebracht. Nach dem Abschluss der Grenzregimenten haben wir 15 Offiziere und 25 einfache Grenzschilder entdeckt, die sie aus der Ortschaft Vad abstammen und sie wurden in Regimenter eingeschrieben.

Schlüsselwörter: Reich, Provinz, Militärgrenze, Offizier.

Odată pătrunși în Transilvania, austriecii au început organizarea acestei noi provincii și din punct de vedere militar. Astfel, *"primele regimente au fost înființate începând cu anul 1691, de-a lungul râurilor Tisa și Mureș"*¹.

Organizarea întregii granițe militare s-a realizat abia între anii 1760-1780, când pe fondul războaielor cu Prusia, Imperiul Habsburgic era amenințat de un atac din partea Rusiei, care încheiase în 1762 o convenție (alianță) militară cu Prusia.

În fața unui eventual atac din partea Rusiei în Transilvania, comandantul militar al provinciei nu îi putea opune decât două regimente de infanterie și unul de cavalerie, care existau la acea dată în provincie. În asemenea condiții critice pentru Imperiu, se hotărăște că *"înființarea în Transilvania a unor regimente de graniță era mai mult decât necesară"*².

¹ Ioan Părean, *Contribuții la Istoria Regimentului I român de graniță*, în "Revista Academiei Forțelor Terestre Sibiu", nr. 3, 2000, p. 177.

² *Ibidem*.

În cel de al III-lea deceniu de domnie al împărătesei Maria Tereza (1740-1780), curtea de la Viena decide înființarea regimentelor grănicerești românești în Transilvania. Pentru ducerea la îndeplinire a misiunii ”a fost însărcinat la data de 5 iulie 1761 generalul de cavalerie Nicolaus von Buccow, al cărui proiect a fost aprobat de împărăteasă la 16 aprilie 1762”³.

Istoria propriu-zisă a Regimentului I, cu sediul la Orlat, începe cu anul 1764, când s-a trecut, în sfârșit, la înființarea lui, dându-i-se ca zonă de responsabilitate granița cu Țara Românească, începând de la Porțile de Fier ale Transilvaniei și terminându-se la Tohan, lângă Brașov. A primit denumirea de **Erstes Walachisches Siebenbürger Grenz-Infanterie Regimentes**⁴, pentru ca mai târziu, în anul 1798, să primească numărul 16, cifră corespunzătoare poziției sale în cadrul celorlalte regimente grănicerești ale Imperiului austriac. Hotărârea definitivă de înființare a fost luată la 24 februarie 1765, aceasta stând la baza întocmirii unor conscripții amănunțite, pentru a prevedea stabilirea numărului de locuitori ce puteau fi încorporați și a cuantumului despăgubirilor ce trebuiau să fie plătite de către autoritățile militare ”domnilor de pământ”⁵, proprietari ai satelor ce urmau a fi militarizate.

Iobagii care vroiau să se înroleze în aceste regimente trebuiau să fie împroprietăriți după cum urmează: ”proporțional cu numărul membrilor lor de familie, cu sesii (moșii grănicerești-n.n.) în suprafață de cel puțin 15 iugăre (circa 8,63 ha-n.n.), care se puteau moșteni doar pe linie bărbătească și din roadele cărora trebuia să se susțină ei și familiile lor”⁶.

Până în acest moment iobagilor le era interzis să poarte arme, însă odată cu militarizarea graniței noii grăniceri și-au câștigat acest drept atât pentru cele albe, cât și pentru cele de foc. Acestea, ”împreună cu muniția necesară le erau puse la dispoziție de către stat, grănicerii fiind obligați să le păstreze și să le întrețină în bună stare pe cheltuiala lor”⁷.

În acest context are loc militarizarea mai multor localități din Țara Făgărașului (unele prin constrângere). Localitățile respective au fost Arpașu de Sus, Lisa, Netotu (Gura Văii), Pojorta, Vaida-Recea, Dejani, Sebeș, Mărgineni, Copăcel, Bucium, Ohaba, **Vad** și Șinca (Veche), însumând un număr de 13 sate. Mai târziu, în anul 1773, erau consemnate ”40 de localități militarizate din Țara Făgărașului”⁸.

Regimentul I de graniță era format din doisprezece companii, dintre care cinci acopereau zona Țării Făgărașului; ”(...) de aici au fost recrutați membrii batalionului al II-lea”⁹, după cum urmează:

- Compania a VII-a, cu sediul la Racovița, mai cuprindea localitățile Porumbacu de Jos, Porumbacu de Sus și Scorei, toate în actualul județ Sibiu;

³ Cornel Lupea, *Racovița - Monografia unei străvechi așezări sibiene*, Sibiu, 1995, p. 28-29.

⁴ Constantin Băjenaru, *Grăniceria în Țara Făgărașului. 1766-1851*, în ”Studii și cercetări”, Brașov, 2010, p. 25.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Alexandru Bucur, C. Lupea, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2001, p.10.

⁷ Augustin Bunea, *Istoria regimentelor Grănicerești*, Blaj, 1941, p. 38.

⁸ Emil Micu, *Contribuțiuni la istoricul Regimentului întâi valah*, București, 1934, p. 112.

⁹ Valer Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și cetatea Făgăraș*, Făgăraș, 1938, p. 24.

- Compania a VIII-a, cu sediul la Viștea de Jos, mai cuprindea localitățile Arpașu de Jos și Arpașu de Sus (din actualul județ Sibiu), Drăguș, Beșimbac (Olteț), Ucea de Sus, Ucea de Jos și Viștea de Sus (în actualul județ Brașov);

- Compania a IX-a, cu sediul la Lisa, mai cuprindea localitățile Breaza, Dejani, Dridif, Netotu (Gura Văii), Ludișor, Luța, Pojorta, Vaida-Recea, Teleki-Recea, Voila, Voivodenii Mari și Voivodenii Mici, toate în actualul județ Brașov, ca și următoarele;

- Compania a X-a, cu sediul la Mărgineni, mai cuprindea localitățile Berivoii Mari, Berivoii Mici, Copăcel, Hârseni, Hurez, Iași, Ileni, Râușor, Săsciori, Săvăstreni și Sebeș;

- Compania a XI-a, cu sediul la Ohaba, mai cuprindea Bucium, Șinca-Veche și **Vad**¹⁰.

Astfel, în anul 1773 un document militar indica *”existența în Regimentul I a unui număr de 4.581 familii, cu 4.825 de case”*¹¹, iar un altul, din același an, referitor la religia grănicerilor, arăta *”prezența a 12.054 bărbați, dintre care 86 erau catolici, 574 necatolici, 9.402 greco-catolici și 1.192 ortodocși”*¹². În legătură cu religia, acum ne rezumăm a spune că grănicerii din Vad erau greco-catolici.

Din 18 octombrie 1767, găsim un document din care aflăm că *”satul Vad era cătănesc, iar conducătorul companiei era căpitanul Șluderbah, care ședea la Ohaba”*¹³.

Grănicerii Regimentului I de la Orlat purtau *”cioareci albi, strâmți, tivți cu albastru, sumanul din dimie, sur închis, aproape negru (erau numiți cătanele negre) cu bordura verde, având nasturi din metal galben, pieptar din pănură albă, iar pe cap purtau chivăra înaltă cu tăblițe de aramă, numită de ei ciacau”*¹⁴. Părul îl purtau lung (coadă), legat cu o panglică albastră, iar la urechi era făcută o buclă groasă. Obiceiul de a purta părul lung a fost abandonat după întoarcerea din războaiele duse împotriva lui Napoleon (1815) – *”tabăra de nouă ani”*¹⁵. După această dată grănicerii se vor tunde scurt. Până în anul 1830, grănicerii își confecționau uniforme pe cont propriu; după această dată s-a înființat *”fondul de provenite sau fondul de montură”*¹⁶, din care se confecționa gratuit echipamentul necesar.

Femeile acestora purtau *”Scurteici și bundă blănită cu piele de vulpe sau de dihor, și pomeselnice brodate cu mătase”*¹⁷.

¹⁰ Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania. 1764-1851*, București, 1973, p. 56; Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 373-374; E. Wagner, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977, p. 412-413.

¹¹ E. Micu, *op. cit.*, p. 16.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ I. Părean, *op. cit.*, p. 180; C. Göllner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵ *Ibidem*, p. 181.

¹⁶ Daniel Dumitran, Ana Dumitran, A.L. Florea, *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009, p. 181.

¹⁷ George Maior, *O pagină din luptele Românilor cu Sașii pe terenul social, cultural și economic. Șercaia 1809-1909*, București, 1910, p. 26-27.

Vom enumera mai jos o listă cu ofițeri din Vad care au servit în cadrul Regimentului I grăniceresc:

Boier Gheorghe (1816-1890), locotenent, a servit în Regimentul I de graniță, apoi în Regimentul 46 Seghedin, Ungaria, în calitate de adjutant de regiment. A făcut parte din *"Comitetul administratoriu al Fondului școlastic grăniceresc* (susține școlile grănicerești-n.n.)"¹⁸ și a fost membru fondator al Astrei.

Avram Caliani (Kalljani Abraham). În 1773 este primul ofițer de origine română care va funcționa în cadrul Regimentului I de graniță. În 1774 *"acesta era singurul ofițer de naționalitate română din regiment"*¹⁹. A fost recrutat în cadrul regimentului *"dintre studenții de la Blaj"*²⁰, din care a făcut parte *"ca plutonier în cadrul companiei a IV-a Cugir din 1768"*²¹. A avut rezultate deosebite în luptele cu hoții care acționau în sectorul graniței, *"împușcând pe unul din ei, dar și în patrularea din munții Hunedoarei, împiedicând țăranii din zonă să fugă în Muntenia împreună cu familiile lor"*²²; astfel, la 13 octombrie 1773 a fost *"avansat la gradul de sublocotenent, devenind primul ofițer român în regimentul orlățean"*²³. A participat cu acest grad în perioada *"5 noiembrie 1774-15 martie 1775, la conscrierea Companiei I de la Răcăștia"*²⁴. La inspecția regimentului din 1777, era caracterizat de superiori ca fiind *"ce e drept naționalist (adică român-n.n.), cu toate acestea era foarte activ și curajos"*²⁵. În perioada *"1778-1786 avea gradul de locotenent major"*²⁶. În anul 1781 *"a executat măsurători cadastrale în stațiunea Veștem care aparținea de compania a VI-a de la Orla"*²⁷. Provenea din sergenții români ai Companiei a III-a. A participat la războiul ruso-turc din 1778, în grad de căpitan locotenent. În data de *"7 octombrie 1788 conduce un atac asupra forțelor adverse, determinând retragerea precipitată a acestora. Apoi cerând permisiunea colonelului Mayershaime, în fruntea la 100 de oameni, a atacat inamicul care începe să cedeze. Detașamentul condus de acesta se unește cu o subunitate de dragoni și cu una de husari urmărind adversarul timp de o oră și jumătate până la localitatea Milu. Cu acest prilej un sergent și un soldat de sub comanda sa au capturat câte un steag de la inamic, iar el este grav rănit la cap. Pentru faptele sale de vitejie este*

¹⁸ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, 2000, p. 34.

²⁰ George Barițiu, *Istoria regimentului alu II românesc granițariu transilvanu*, Brașov, 1874, p. 107.

²¹ Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale (în continuare, SJBvAN), Fond 168. *Registrul de ordine și rapoarte din 1768*.

²² G. Barițiu, *Materialu pentru istoria Regimentului I granițariu din Transilvania*, în *"Transilvania"*, XVI, nr. 3-4/1885, p. 4.

²³ *Ibidem*, p. 178 și 180.

²⁴ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 21.

²⁵ G. Barițiu, *op. cit.*, XVI, nr. 1-2/1885, p. 4; C. Göllner, *op. cit.*, p. 94.

²⁶ G.A. von Treuenfest, *Geschichte des k.u.k Infanterie- Regiments Nr. 46, 1762-1850 erstes Siebenbürger Romanen Grenz- Infanterie Regiment nr. 16*, Wien, 1890, p. 44, Anexe, p. IV-VI.

²⁷ R. Moldovan, *Momente din trecutul comunei grănicerești Veștem*, în *"Cultura creștină"*, XX, nr. 10-12/1940, p. 622.

*lăudat de către colonelul Mayershaim*²⁸. În anul 1790 se număra printre românii semnatori ai memoriului²⁹ *Supplex Libellus Valachorum*, "*din partea statului milităresc*"³⁰. Continuă ascensiunea sa militară, "*iar din 1791 îl găsim la gradul de căpitan*"³¹. Va face parte din Batalionul nr. 1 Valahi care este dus să lupte împotriva trupelor franceze în Germania. Pe 21 august 1793 el cade în luptă "*în regiunea Rinului la Freckenfeld, într-o înclăștare dintre trupele franceze și cele austriece, el făcând parte din subunitatea care a stat sub focul artileriei adverse*"³². Despre moartea acestui brav militar găsim informații și la George Barițiu care "*consemnează ca dată a morții sale ziua de 27 august 1793*"³³.

- 1762-1773, avea grad de plutonier;
- 13.10.1773, avansat la gradul de sublocotenent;
- 01.03. 1787, avansat la gradul de căpitan locotenent;
- 05.05.1790, avansat la grad de căpitan;
- 27.08.1793, moare pe câmpul de luptă.

Gheorghe Cosgarea (Cosgarea Georg), ca "*strajameșter (plutonier), s-a căsătorit în Orlat cu Ana Szabo, naș fiindu-le Teodor Ivanovich, pare-se comandantul companiei a VI-a din acea localitate*". La data de "*26 octombrie 1848 a fost avansat la gradul de sublocotenent clasa 2. Din 16 feb[ruarie] 1849 a fost avansat la gradul de sublocotenent clasa 1, cu care a fost pensionat în Martie 1851*"³⁴. A fost comandantul Companiei a VI-a. Apare în documente și sub formele "*Kozgaria, Koszgaria, Kosgaria, Kosgania*"³⁵.

Iacob Cosgarea (1818-1883), căpitan, a servit în Regimentul I de graniță de la Caransebeș, apoi în "*regimentul 50 infanterie Alba Iulia*"³⁶.

Cornel Cosgarea, fiul lui Iacob Cosgarea, a fost și el ofițer, ajungând la "*gradul de colonel la Viena*"³⁷.

Azer Cosgarea, al doilea fiu al lui Iacob Cosgarea, ajunge și el ofițer "*în grad de colonel la Lugoj*"³⁸.

Nicolae Cosgarea (1825-1900), căpitan³⁹, a făcut parte din Regimentul II Valah cu sediul la Caransebeș, unde va ajunge la gradul de maior.

²⁸ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 77-78.

²⁹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare, SJSbAN), Fond *Starea Civilă, Orlat, cota 20, Protocolul cununărilor, 1823-1842*, p. 3,7.

³⁰ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 264.

³¹ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, Anexe, p. VII.

³² Idem, *Geschichte des k.k. Infanterie- Regiments Nr.50, 1762 bis 1850 zwaites Siebenbürger Romanen Greutz- Infanterie Regiment nr 17*, Wien, 1882, p. 82.

³³ G. Barițiu, *Istoria regimentului*, p. 14.

³⁴ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 308, 343, 393, Anexe p. XXVIII-XXIX; C-tin Băjenaru, *op. cit.*, p. 33.

³⁵ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 34.

³⁶ C. Pop, *op. cit.*, p. 31.

³⁷ E. Boieriu, *op. cit.*, f. 1.285.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ C. Pop, *op. cit.*, p. 32.

Samoilă Păsărar, ”caporal în anul 1796, cere un ajutor financiar de la conducerea regimentului pentru a putea cumpăra cereale, în valoare de 20 florini”⁴⁰.

Ioan Păsărar (Passerar Johann), sublocotenent clasa 1, a fost elev eminent al Institutului militar, fiind menționat ca atare în anul 1829, în *Cartea de aur*⁴¹. În regiment apare ca ”stegar între 1832-1835, fiind avansat la 19 octombrie 1848 de la gradul de plutonier la cel de sublocotenent clasa 2. Va participa apoi la luptele revoluționare din Transilvania, mai ales cele de la Deva, fapt pentru care va fi avansat la mod excepțional la gradul de sublocotenent clasa 1, la 16 februarie 1849, decedând cu gradul indicat, la data de 11 iunie același an”⁴². Cade în focul luptelor revoluției de la 1848-1849.

Samoilă Păsărar (Passerar Samuel), în 2 octombrie 1813 avea grad de caporal, iar ”comandantul său Cutean Ioan Mihai depune mărturie pentru el și pentru camaradul său caporalul Raț Vasile, pentru a fi decorați în urma vitejiei dovedite în bătălia de la Dresda”⁴³; apare apoi cu gradul de sublocotenent clasa 2. Și-a început cariera militară cu gradul de ”plutonier în cadrul companiei a XI-a Ohaba”⁴⁴, a părăsit această companie la ”16 februarie 1851, pentru a-și continua activitatea la Regimentul 46 de linie, unde din diverse motive nu mai apare”⁴⁵. Apare apoi printre donatorii cu sume de bani la școala din Ohaba: ”în anul 1860, cu suma de 10 franci”⁴⁶. În calitate de director de cancelarie de tribunal, va participa ”la Conferințele naționale de la Sibiu din 1861 și 1863”⁴⁷.

Nicolae Păsărar, ”căpitan, frate cu Păsărar Samoilă”⁴⁸.

Vasile Popa, ”caporal, în anul 1796 cere un ajutor financiar de la conducerea regimentului pentru a putea cumpăra cereale, în valoare de 20 florini”⁴⁹.

Gheorghe Strâmbu senior (Strâmbu Georg sen.), ”locotenent-major”⁵⁰. A făcut studiile militare la Năsăud, fiind și el menționat ca eminent în ”*Cartea de aur din 1829*”⁵¹. În ”19 octombrie 1848 a fost avansat de la gradul de plutonier la cel de sublocotenent clasa 2, iar în 16 februarie 1849, la excepțional la cel de sublocotenent clasa 1”⁵². În 1850 era încadrat la compania din Țânțari, iar în 1851 era ”comandantul companiei I-a de la Răcăștia”⁵³. În Regimentul 46 a fost încadrat cu

⁴⁰ SJSbAN, Fond Grăniceresc, doc. nr. 24 din 1805.

⁴¹ Arhiva someșană, nr. 19/1936, p. 32.

⁴² G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 308, 337, 343, 387; Anexe, p. XXII.

⁴³ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁴ SJBvAN, Fond 168. Regimentul românesc de graniță nr. 16 infanterie Făgăraș. 1768-1856.

⁴⁵ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁶ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 34/1860, p. 263.

⁴⁷ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 55.

⁴⁸ C. Pop, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁹ SJSbAN, Fond Grăniceresc, doc. nr. 24 din 1805.

⁵⁰ C-tin Băjenaru, *op. cit.*, p. 33

⁵¹ Arhiva someșană, p. 33.

⁵² G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 308 și 343; Anexe, p. XXVIII.

⁵³ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 74.

gradul de locotenent major la ”16 februarie 1851, rămânând până în 1853 când dispare din efectivele acestuia”⁵⁴.

Participă și el la Conferința de la Sibiu din 1861⁵⁵, iar spre sfârșitul secolului al XIX-lea a locuit la Brașov, ”ținând în gazdă pe Augustin Bunea, canonicul și istoricul de mai târziu”⁵⁶, în perioada în care acesta a urmat ”gimnaziul român din Brașov între 1870-1877”⁵⁷.

Gheorghe Strâmbu junior (Strîmbu Georg jun.), sublocotenent clasa 1. Apare încadrat în Regimentul 46 începând din ”anul 1849, cu grad de sublocotenent clasa 2, avansând în grad în anul următor”⁵⁸. În anul 1851 îl găsim ca ”supraveghetor al școlii române din Veștem”⁵⁹.

Ioan Vornica, 1820-1895 (**Vornika** sau **Wornika Johann**), la ”15 noiembrie 1848 a fost avansat la excepțional de la gradul de plutonier la cel de sublocotenent clasa 2, pentru ca în 16 februarie 1849 să mai avanseze o clasă la excepțional. Își continuă activitatea în Regimentul 46 până în 1859”⁶⁰. În ultima perioadă a deținut următoarele grade: ”locotenent major între 1851-1858 și căpitan clasa I în 1859”⁶¹. În 12 martie 1876 a fost convocată de către David Urs de Mărgineni ”o adunare generală extraordinară care adoptă spre adoptare un nou Normativ, pentru ca Școlile Grănicerești să nu fie transformate în școli comunale după cum era dorința autorităților maghiare. Normativul va fi înaintat spre aprobare printr-o deputațiune unde alături de Baronul Urs vor participa și Stezar Constantin și Vornica Ioan vechi camarazi de arme. Datorită acestor strădanii autoritățile renunță momentan la pretenții”⁶². Apoi, ajunge ”comandantul pieții Budapestane”⁶³.

Cornel Vornica, fiul lui Ioan Vornica, a fost și el militar, având ”grad de maior”⁶⁴.

Dintre grănicerii simpli soldați din Vad amintiți în documentul de la 1796⁶⁵ și care primesc ajutoare de la conducerea regimentului sunt enumerați următorii:

- **Tamaș Cosgarea** – grănicer simplu, primește 20 fl.;
- **Iuon Albu** – primește 15 fl.;
- **Dumitru Macavei** – primește 25 fl.;
- **Iuon Oltean** – primește 20 fl.;
- **George Filip Popa** – primește 25 fl.;
- **Iacob Demian senior** – primește 25 fl.;
- **Sandru Zălog** – primește 25 fl.;

⁵⁴ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 393; Anexe, p. XXIX-XXXI.

⁵⁵ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Albumul Bunea*, Blaj, 1910, p. 19.

⁵⁸ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, Anexe, p. XXVIII-XXIX.

⁵⁹ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁰ G.A. von Treuenfest, *op. cit.*, p. 324, 372, 379, 393; Anexe, p. XXVIII-XXXVI.

⁶¹ Al. Bucur, C. Lupea, *op. cit.*, p. 96.

⁶² *Ibidem*, p. 86.

⁶³ C. Pop, *op. cit.*, p. 32.

⁶⁴ E. Boieriu, *op. cit.*, f. 1.285

⁶⁵ SJSbAN, *fd. cit.*, doc. nr. 24 din 1805.

- **Iacob Cioanta** – primește 26 fl.;
- **Iuon Zeic** – primește 10 fl.;
- **George Poșta** senior, invalid – primește 25 fl.;
- **Constantin Mărginean** – primește 20 fl.;
- **Nicolae Mărginean** – primește 20 fl.;
- **Zaharie Popa** – primește 15 fl.;
- **Bârsan Moga** – primește 15 fl.;
- **Iuana lui Nicolae Vulcan**, văduvă – primește 5 fl.;
- **Vuța lui Gligor Popa**, văduvă – primește 15 fl.;
- **Ștefan Bolog**, invalid – primește 15 fl.;
- **George Recher**, invalid – primește 15 fl.;
- **David Hârșeu**, grănicer obișnuit – primește 15 fl.;
- **Iuon Stan Dobrin** – primește 15 fl.;
- **George Cioanta** – primește 15 fl.;
- **Iuon Tamaș Dobrin** – primește 20 fl.;

În concluzie, putem afirma cu certitudine ca până în acest moment al cercetării am descoperit 15 ofițeri și 25 de grăniceri simpli din localitatea noastră, care au servit în aceste regimente de graniță.

Bibliografie:

Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, *Fond 168. Regimentul românesc de graniță nr. 16 infanterie Făgăraș. 1768-1856 și Registrul de ordine și rapoarte din 1768.*

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond Grăniceresc.*

IDEM, *Fond Starea Civilă, Orlat, cota 20, Protocolul cununațiilor, 1823-1842.*

Arhiva someșană, nr. 19/1936.

Foaie pentru minte, inimă și literatură, nr. 34/1860.

Albumul Bunea, Blaj, 1910.

BARÎȚIU, George, *Istoria regimentului alu II românesc granițariu transilvanu*, Brașov, 1874.

IDEM, *Materialu pentru istoria Regimentului I grănițariu din Transilvania*, în "Transilvania", XVI, nr. 1-2 și 3-4/1885.

BĂJENARU, Constantin, *Grăniceria în Țara Făgărașului. 1766-1851*, în "Studii și cercetări", Brașov, 2010.

BUCUR, Alexandru, LUPEA, Cornel, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2001.

BUNEA, Augustin, *Istoria regimentelor Grănicerești*, Blaj, 1941.

DUMITRAN, Daniel, DUMITRAN, Ana, FLOREA, A.L., *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009.

GÖLLNER, Carol, *Regimentele grănicerești din Transilvania. 1764-1851*, București, 1973.

LITERAT, Valer, IONAȘCU, Moise, *Orașul și cetatea Făgăraș*, Făgăraș, 1938.

LUPEA, Cornel, *Racovița - Monografia unei străvechi așezări sibiene*, Sibiu, 1995.

MAIOR, George, *O pagină din luptele Românilor cu Sașii pe terenul social, cultural și economic. Șercaia 1809-1909*, București, 1910.

MICU, Emil, *Contribuțiuni la istoricul Regimentului întâi valah*, București, 1934.

MOLDOVAN, R., *Momente din trecutul comunei grănicerești Veștem*, în "Cultura creștină", XX, nr. 10-12/1940.

PĂREAN, Ioan, *Contribuții la Istoria Regimentului I român de graniță*, în "Revista Academiei Forțelor Terestre Sibiu", nr. 3, 2000.

PRODAN, David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984.

ROTARIU, Traian (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.

STRĂUȚIU, Eugen, *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, 2000.

von TREUENFEST, G.A., *Geschichte des k.u.k Infanterie- Regiments Nr. 46, 1762-1850 erstes Siebenbürger Romanen Grenz - Infanterie Regiment nr 16*, Wien, 1890.

IDEM, *Geschichte des k.k. Infanterie- Regiments Nr.50, 1762 bis 1850 zweites Siebenbürger Romanen Grenz - Infanterie Regiment nr 17*, Wien, 1882.

WAGNER, E., *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1977.

VIZITA EPISCOPULUI IOAN ALEXI ÎN MARAMUREȘ (1860)

MARIUS CÂMPEANU

mariuscampeanu2005@gmail.com

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș – Baia Mare

BISHOP IOAN ALEXI'S VISIT IN MARAMUREȘ (1860)

ABSTRACT

Ioan Alexi, the first Gherla Greek-Catholic visited Maramureș in summer 1860. Between May 19 and June 13, 1860, the bishop met the priests, the cantors and unite parish from Maramureș vicarship, thus being in direct contact with the realities in each community. His journey can be retraced considering documents of canonic visits, from which six (Ocna-Șugatag, Glod, Botiza, Strâmtura, Dragomirești, Cuhea - today, Bogdan-Vodă) were identified in archive fond stored at Maramureș County Service of National Archives of Romania.

The documents are valuable from the liturgical perspective and most of all from the documentary perspective, offering information about the church and school organisation in historical Maramureș in the modern period.

Keywords: bishop Ioan Alexi, Maramureș, canonic visit, Greek-Catholics, church, school.

Anul 1853 a adus schimbări majore din punctul de vedere al administrației ecleziastice din Transilvania și Partium, cu consecințe pozitive asupra destinului spiritual și național al românilor greco-catolici din comitatul Maramureș. La 26 noiembrie 1853, prin bula *Ecclesiam Christi*, Papa Pius al IX-lea a ridicat Episcopia Română Unită de Alba-Iulia și Făgăraș la rangul de mitropolie. Prin această schimbare, noua mitropolie cu sediul la Blaj a ieșit de sub tutela arhiepiscopului primat al Ungariei devenind subordonată direct Sfântului Scaun. În același an, au mai fost înființate alte două eparhii, de Gherla și Lugoj, ambele fiind subordonate ca episcopii sufragane Mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș¹.

Episcopia Greco-Catolică de Gherla a fost înființată la 26 noiembrie 1853, prin bula pontificală *Ad Apostolicam Sedem*. În componența noii eparhii au intrat 634 de parohii: 540 de parohii cu 350.000 de credincioși, desprinse de la eparhia de Alba-Iulia și Făgăraș, și 94 de parohii cu 60.000 de credincioși din comitatele

¹ Momentul înființării eparhiei de Gherla, în cadrul căreia s-a aflat, începând cu 24 noiembrie 1860, Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului, dar și intervalul de timp cuprins între anii 1854 și 1863, când la conducerea acestei eparhii s-a aflat Ioan Alexi, sunt ample prezentate de Ana Victoria Sima în lucrarea *O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în timpul episcopului Ioan Alexi*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003).

Maramureș, Satu Mare și Ugocea, desprinse de la dieceza ruteană de Muncaci². La conducerea diecezei, prin decretul împărațesc din 17 martie 1854, a fost numit Ioan Alexi. Hirotonirea întru episcop a avut loc în același an, la 28 octombrie, iar instalarea s-a desfășurat la 7 septembrie 1856 de către mitropolitul Blajului, Alexandru Șterca Șuluțiu. Prezența vicarului Ioan Csurgovich din partea Episcopiei Greco-Catolice de Muncaci la ceremonia instalării a reprezentat atât exprimarea actului de renunțare oficială, cât și transferul de autoritate ecleziastică pentru parohiile din comitatele Maramureș, Satu Mare și Ugocea, încorporate în nou-înființata dieceză a Gherlei.

Desemnarea episcopului Ioan Alexi a fost primită cu însuflețire de românii din comitatul Maramureșului, care au trăit mai bine de două veacuri sub jurisdicția Episcopiei Greco-Catolice de Muncaci³. Speranțele puse în noul episcop și momentele de exaltare sufletească vor fi exprimate prin numeroase scrisori de felicitare. În acest sens, *"juriul român de pe Iza"* a transmis bucuria credincioșilor din protopopiatul Izei în următoarele cuvinte: *"(...) foarte tare ne-am bucurat pentru că am fost electrizați printr-un simțământ național, care până acum a fost nădușit și răcit prin interesele ierarhiei rutene. Acum întinericul nopții se va schimba în ziua cea luminoasă"*⁴.

În primii ani de la instalare, pe baza informațiilor primite din Maramureș și împărțind convingerea că Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului fusese înființat la 24 august 1776 de împărăteasa Maria Tereza, pentru românii din comitat (*"pro districtibus valachicus"*) și nu pentru populația ruteană, care își menținea propriul vicariat, cu sediul la Sighet, episcopul Ioan Alexi a expediat numeroase memorii Ministerului pentru Culte și Învățământ, prin care a cerut recunoașterea sau reînființarea vicariatului românesc. Demersurile arhiereului de la Gherla au fost susținute atât de mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu de la Blaj, cât și de întreaga intelectualitate românească din Maramureș.

Din punctul de vedere al procesului de emancipare culturală și națională a românilor din Maramureș, recuperarea Sighetului a reprezentat o chestiune vitală⁵.

² Inițial, în cadrul conferinței ministeriale desfășurate la Viena, la 18 noiembrie 1850, comisia primațială maghiară a hotărât separarea a 104 parohii de la eparhia Muncaciului și încorporarea acestora în cadrul diecezei de Gherla. Prin răspunsul dat la 20 decembrie 1851, Muncaciul a recunoscut doar 94 de parohii.

³ Controlul episcopilor ruteni, cu sediul la Ungvár, asupra românilor greco-catolici din Maramureș a fost impus din deceniul trei al secolului al XVIII-lea. Aceștia și-au exercitat jurisdicția ecleziastică prin intermediul unor vicari, considerați drept *"locțiitori episcopesci"*.

⁴ Ana Victoria Sima, *op. cit.*, p. 185.

⁵ Parohia greco-catolică din Sighet a fost înființată prin decretul Nunțiatunii Apostolice de la Viena, din 18 aprilie 1871. Drumul lung și anevoios parcurs de comunitatea românească din Sighet, de a se substitui de sub jurisdicția ecleziastică a Muncaciului și a se încorpora la Episcopia Greco-Catolică de Gherla a fost prezentat de Tit Bud, vicar al Maramureșului între anii 1887 și 1917, în *Însămănări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului*, apărută la Gherla în anul 1905. De asemenea, autorul prezintă procesul de edificare a bisericii cu hramul *Adormirii Maicii Domnului* (sfântă la 20 martie 1892, de delegatul episcopal Alexandru Erdöss), la care și-a adus contribuția întreaga *"suflare românească"* din comitat.

Orașul, înconjurat de localități cu o populație majoritară românească, a fost sediul instituțiilor administrative comitatense și un important centru cultural, în care funcționau mai multe instituții de învățământ. În lipsa unei școli aflate sub patronajul unei instituții ecleziastice românești, majoritatea copiilor proveniți din familiile maramureșene au frecventat cele două gimnazii maghiare (catolic și reformat). Înființarea unei parohii greco-catolice românești, dar și stabilirea sediului vicarial la Sighet ar fi dus la transferarea polului de putere în favoarea populației românești și, implicit, în detrimentul celor rutene și maghiare, cu posibilitatea de accedea a românilor în funcțiile importante și strategice de la conducerea comitatului, prin accesul la educație și cultură.

Anterior vizitei desfășurate în Maramureș, pentru a evita apariția unor disfuncționalități de organizare și pentru stabilitatea administrației ecleziastice în zonă, episcopul Ioan Alexi a numit doi protopopi dinamici și cu puternice sentimente românești. Astfel, la sfârșitul lunii martie 1858, Vasiliu Caracioni a fost numit protopop al Izei, în urma decesului fostului protopop Grigore Roșca, iar la 1 mai 1858, Vasiliu Mihalca a fost numit în calitate de protopop surogat al Vișeuului, secondându-l pe unul dintre cei mai înfocați lideri ai mișcării românești din comitat, protopopul Ioan Mihalyi, ajuns la venerabila vârstă de 75 de ani.

Vizita canonică a fost anunțată prin intermediul unei circulare (nr. 948 din 4 mai 1860). Potrivit acesteia, călătoria începea din Gherla, la 18 mai 1860, intenționându-se a se înnopta la Lăpușul Unguresc (azi, Târgu-Lăpuș) în data de 19 mai, de unde, traversându-se *"munții Capnicului"*, s-ar fi intrat în *"Marmația"*. În parohia Călinești din Protopopiatul Greco-Catolic Cosău, în dimineața zilei de 20 mai Ioan Alexi își planificase să celebreze Sfânta Liturghie, după care urma să viziteze, rând pe rând, parahiile greco-catolice din protopopiatele Cosău, Iza, Vișeu și Sighet. Un rol important în buna desfășurare a vizitei îl vor deține protopopii, care se vor îngriji atât de găzduirea episcopului și a celor trei preoți însoțitori din Gherla (posibil să fi fost canonici), cât și de asigurarea cailor și a trăsurilor de schimb pentru deplasarea în *"parahiile cele mai din lături, în care n-am putea merge cu căruțele și caii noștri"*⁶. De altfel, episcopul va lăsa la latitudinea fiecărui protopop să stabilească agenda vizitelor în parahiile ce formau fiecare district protopopesec. În cadrul vizitei canonice, desfășurate între 19 mai și 13 iunie 1860, episcopul Ioan Alexi a luat contact nemijlocit atât cu clerul greco-catolic, cât și cu realitățile confesionale existente în fiecare comunitate, fiindu-i înmânate numeroase *"jalbe"* de către cantorii, dascălii și *"poporimea"* de rând.

Prezența episcopului Ioan Alexi în parahiile greco-catolice din Maramureș este marcată de *"protocoalele vizitațiunilor canonice"*, șase dintre acestea fiind identificate în fondurile de arhivă păstrate de Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Din punct de vedere structural, textul fiecărui protocol este dispus pe două coloane, după o schemă prestabilită formată din 58 de întrebări (în partea stângă) și răspunsurile aferente (în partea dreaptă). Documentele sunt deo-

⁶ În circulara episcopală mai sunt menționate pregătirile pe care protopopii și preoții trebuiau să le facă pentru întâmpinarea episcopului. Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare, SJMMAN), *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Cosău*, dos. 18/1860, f. 2-3; idem, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ieud*, dos. 3/1859, f. 11r.

sebit de valoroase, atât din perspectivă liturgică, fiind redată modalitățile în care preoții oficiau Sfintele Sacramente și acordau *"asistență spirituală"* credincioșilor, dar și din perspectivă documentară, oferindu-se numeroase informații despre edificiile ecleziastice (biserici, case parohiale, imobile școlare), preoți, cantori, dascăli (cu un volum bogat de date referitoare la nivelul de studii și salarizare), și frecvența școlară.

Primul document adus în prim-plan este *"Protocolul vizitațiunii canonice din Ocna Șugata"*, redactat la 21 mai 1860⁷. Potrivit acestuia, lăcașul de cult a fost construit în anul 1836⁸, din piatră, de către Administrația financiară a statului (avea 17 stânjeni⁹ lungime și 5 ½ stânjeni lățime). Edificiul ecleziastic era folosit în comun, atât de credincioșii de confesiune greco-catolică, cât și de cei de confesiune romano-catolică. Era înzestrat cu cărți bisericești și ornate preoțești (4 rânduri de mătase, din care unul, negru, *"pentru îngropăciune"*). Cu excepția icoanei de prestol, închinată *Nașterii Maicii Domnului*, praporii, obiectele de cult și celelalte icoane împărătești sau prăznicare erau utilizate în comun de reprezentanții celor două confesiuni amintite. În inventarul mobil se mai aflau patru clopote, cumpărate din fondurile puse la dispoziție de stat, *"binefăcătorul"* și ctitorul de drept al bisericii.

Casă parohială nu exista. Deși în anul 1800 fusese cumpărată o casă parohială de vicarul George Kőszeghi¹⁰ (în document se menționează faptul că nu se știe din ale cui *"spese"* și nici prețul), aceasta a fost vândută în anul 1836 cu 24 florini, suma fiind depusă în *"cassa"* bisericii.

⁷ SJMMAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Cosău*, dosar 19/1860, f. 1-11.

⁸ Datarea bisericii este confirmată de o însemnare păstrată pe un Apostol tipărit la Blaj în anul 1802: *"Întru 1836, în luna lui August, în 15 zile, s-au sfințit biserica la Ocna-Șugata-gului, suptu biruința marelui împărat Ferdinand, poftindu-i mulți ani să stăpânească ... Societatea din Pesta, după rugarea și cererea lui Șhönher (preotul n.n.) romano-catolic, i-au trimis trei rânduri de veșminte besericești și doi prapori, gata, cu rude cu tot, pictați cu icoana Vendel și Ecaterina și alții ..."* (cf. Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, Atelierele grafice Socec & Comp., 1909, p. 144).

⁹ *Stânjen*=unitate de măsură pentru lungime, folosită înainte de introducerea sistemului metric; în Transilvania un stânjen vienez (*klafter*) a avut valoarea de 1,8964 metri.

¹⁰ Vicarul George Kőszeghy s-a născut în comitatul Timișoarei. A fost paroh al Sighetului și vicar al Maramureșului între anii 1778 și 1806. În anul 1798, conștientizând deficitul de dascăli din vicariat și nivelul precar de educație a populației românești, a făcut următoarea mărturisire: *"Sărman neam român, n-are învățători și nu este cine se-i învețe în limba lor maternă"*. Pentru îndreptarea acestui neajuns, a lăsat prin testament toată averea sa în scopul constituirii unei fundații din care urma să fie edificată o școală elementară pentru copiii proveniți din familiile de români și de ruteni. În respectivul testament a făcut mențiunea potrivit căreia dacă școala nu va fi înființată, veniturile fundației se vor utiliza pentru cheltuielile de studiu (*"stipendii"*) ale studenților proveniți din familiile nobile române și rutene din Maramureș. Administrarea fundației, vicarul Georgiu Kőszeghy a încredințat-o, încă din timpul vieții sale, conducerii comitatului și la doi protopopi tractuali. După înființarea vicariatului românesc al Maramureșului *"manipulanții"* fundației Kőszeghy au fost Filip Opriș, protopopul Cosăului, și vicarul Mihail Pavel.

Începând cu anul 1840, Ocna Șugatag a fost administrată de Filip Opriș, care avea calitățile de paroh în Călinești și de protopop al districtului Cosău¹¹. Venitul anual rezultat în urma administrării acestei entități ecclesiastice era de aproximativ 100 de florini. Astfel, preotul beneficia de congrua din partea statului (*Erariului*), în valoare de 50 florini, pentru ca diferența de 50 florini să se cumuleze din contravaloarea a 69 fonți de sare, lectical și stole primite de la credincioși¹². La oficierea slujbelor bisericești, preotul era ajutat de diacul Mihail Fedac. Venitul diacului era format din 24 de florini (sumă anuală primită de la stat), la care se adăugau câte 24 creștari de la fiecare familie de credincioși (lectical) și taxele stolare, care erau derizorii și lipsite de importanță.

Edificiul școlar, de piatră, a fost construit de către stat în preajma anului 1840, fiind folosit în comun atât de comunitatea maghiară, de confesiune romano-catolică, cât și de cea românească, de confesiune greco-catolică. Acesta era spațios, în raport cu numărul de copii ce frecventau școala, având și o încăpere destinată dascălului. Disciplinele școlare erau predate de Ioan Vonyar (în vârstă de 38 ani). Plata dascălului consta în 150 de florini, lemne de foc, sare, grâu și câte 28 de creștari pentru fiecare școlar provenit din familiile românești. Preotului Filip Opriș îi revenea responsabilitatea de a desfășura, săptămânal, orele de cateheză cu cei 56 de copii de confesiune greco-catolică.

La 27 mai 1860, episcopul Ioan Alexi s-a aflat în parohia Glod din Protopopiatul Greco-Catolic Iza, "*comitatul Maramureșului, prefectura Sighetului, pretura Șugatagului*". Conform "*protocolului vizitațiunii canonice*"¹³, edificiul ecclesiastic, din lemn, a fost ridicat de credincioși ("*poporime*") pe un teren donat de nobilul local Ioan Dunca. La momentul vizitei se afla într-o situație deplorabilă,

¹¹ Pe baza documentelor, credem că Parohia Greco-Catolică Ocna Șugatag a luat naștere la sfârșitul anului 1860. Această ipoteză este întărită și de un inventar al bunurilor mobile și imobile ale filiei Hoteni (aparținătoare parohiei Ocna Șugatag), redactat la 30 decembrie 1860, cu ocazia instalării noului paroh, Ștefan Opriș (SJMMAN, *fd. cit.*, dos. 1/1832-1860, f. 27-28).

¹² Spre deosebire de alte vicariate foranee din Transilvania, în Maramureșul istoric preoții greco-catolici beneficiau de congrua, un sprijin financiar anual primit de la stat, din Fondul religios al Ungariei. A doua sursă de venit a preoților era lecticalul, care mai purta denumirea de "*bir popesc*" sau de "*venitul capetelor*". Era o contribuție în natură, constând din mierța de grâu sau ziua de lucru anuală prestată de fiecare familie. Cea mai mică componentă a beneficiului sacerdotal este stola sau "*venitul epitrahilului*". Stola era reprezentată de taxele pe care preotul le primea pentru serviciile religioase oficiate enoriașilor (botezuri, căsătorii, înmormântări, sfeștanii, masluri etc.). În general, este vorba de sume mici, constante, singurul factor care putea să influențeze ascendent sau descendent nivelul stolei fiind sporul demografic. Alături de acestea, beneficiul parohial se completa cu venitul "*porțiunii canonice*", care constituia o sursă anuală ce stătea sub semnul conjuncturalului sau din prescuri, parastase, pomeni, umblatul cu crucea la Bobotează și dobânda micilor fundații create pentru oficierea periodică a unei slujbe. Pentru mai multe informații, a se vedea Simion Retegan, *Înzestrarea materială a clerului greco-catolic din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)*, în vol. "300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei", Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 243-249.

¹³ SJMMAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Iza*, dosar 20/1860, f. 21-33.

impunându-se lucrări urgente de reparație (care vor fi desfășurate, potrivit documentului, în cel mai scurt timp). Lăcașul de cult avea următoarele dimensiuni: lungime de 7 stânjani, lățime de 3 stânjani și înălțime de 7 stânjani. Acoperișul era din șindrilă, în turnul bisericii păstrându-se 4 clopote. Inventarul mobil, format din cărți bisericești, obiecte de cult, veșminte preoțești și icoane sfinte era corespunzător. Casa parohială a fost construită în anul 1774, pe un intravilan dăruit de George Dunca, originar din Șieu. A fost ridicată din lemn, se afla în stare bună (de-a lungul timpului a fost reparată de mai multe ori) și era acoperită cu șindrilă.

Din anul 1850, paroh al Glodului a fost George Buday, în etate de 34 ani, care a absolvit Seminarul teologic din Ungvár. Venitul preotului era format din congrua, în valoare de 98 florini (stabilită la data instalării), și produsele agricole rezultate prin folosirea directă sau prin arendarea celor opt terenuri arabile ce formau *"porțiunea canonică"*. Oficiul de diac era deținut de Ioan Roșca, care avea o purtare morală exemplară. Cântările de la strună și tipicul bisericesc au fost deprinse de Ioan Roșca în Sighet.

Edificiul școlar a fost construit în anul 1849, din bârne de lemn, pe un teren donat de Grigore Roșca, fostul paroh al Rozavlei și protopop al tractului Izei. Calitatea de dascăl era deținută Ștefan Bumbu, originar din Apa, localitate situată la acea dată în comitatul Satu Mare. În *"stațiunea docențială"* din Glod, dascălul amintit fusese numit în decembrie 1859. Retribuția anuală, de 120 florini, era achitată din fondurile *"regale"*, administrate de către antistia comunală. Din cei 41 de copii, cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani, 34 au frecventat școala, adică un procent considerabil de 89,92%.

În următoarea zi (28 mai 1860), episcopul Gherlei a vizitat parohiile Botiza și Strâmtura din Protopopiatul Greco-Catolic Iza. Din *"protocolul vizitațiunii canonice"* întocmit la Botiza¹⁴, rezultă faptul că biserica de lemn a fost construită de credincioși pe un teren pus la dispoziție de comună. Aceasta nu se găsea în cele mai bune condiții, fiindu-i necesare lucrări de reabilitare (edificiul avea următoarele dimensiuni: lungime de 7 stânjani, lățime de 2 stânjani și înălțime de 2 stânjani). Acoperișul era din șindrilă, în turnul bisericii păstrându-se un număr de trei clopote. Edificiul ecleziastic era înzestrat corespunzător cu cărți bisericești, obiecte de cult, odăjdii și icoane. Casa parohială, din lemn, era formată din trei încăperi și o cămară. A fost construită în anul 1838, de către enoriași, pe un intravilan cumpărat prin intermediul antistiei comunale.

Administratorul parohiei era Vasiliu Szüco, în vârstă de 48 ani. Preotul a absolvit studiile teologice la Ungvár, având o experiență pastorală de 22 ani. În această parohie a fost instalat în anul 1849 de către episcopul rutean al Muncaciului. Beneficiul parohial era de 262 florini și 50 creițari, din care: 63 florini erau de la credincioși, iar diferența de 199 florini și 50 creițari reprezenta congrua ce se plătea din Fondul religios al Ungariei (valoarea acesteia fusese stabilită în anul 1850). Calitatea de diac era deținută de Sabău (Szabo) Marcu. Comportamentul acestuia în raporturile sale cu preotul Vasiliu Szüco și cu enoriașii era ireproșabil. Pentru oficiul deținut beneficia anual din partea fiecărei familii de credincioși greco-catolici câte 10 creițari.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 20/1860, f. 11-20.

Școala confesională din Botiza a fost construită în anul 1858, din piatră, fiind utilizat capitalul donat de Ștefan Kovacs pentru înființarea școlii. Dascăl era, începând cu luna octombrie 1859, Simeon Borcut, în vârstă de 18 ani, originar din Poiana Botizii, localitate situată în comitatul Solnocului Interior. Acesta a studiat la Școala Normală Districtuală din Lăpușul Unguresc, fiind prevăzut cu *"testimoniu"*¹⁵ pentru studiile finalizate. Salariul dascălului era de 126 florini, fiind plătit din fondurile comunale. La data vizitei arhieresti, școala era frecventată de 28 de copii, din cei 50 înscriși.

Potrivit celui de-al doilea document (*"protocol"*), ce a marcat prezența episcopului Ioan Alexi la Strâmtura¹⁶, reiese faptul că biserica de lemn în anul 1837 a fost mărită cu ajutorul credincioșilor (nu sunt furnizate informații referitoare la datarea bisericii). La acea dată, edificiul ecleziastic se afla într-o stare relativ bună, impunându-se totuși anumite lucrări de reparație. Atât biserica, cât și casa parohială (zidită din lemn în anul 1820, cu patru încăperi), au fost construite de către stat prin intermediul Administrației financiare a comitatului, cu sediul în Sighet. Biserica era înzestrată cu cărțile liturgice și obiectele de cult necesare (Sf. Potir și Sf. Disc erau confecționate din argint aurit). De asemenea, mai existau șase rânduri de veșminte preoțești: cinci din mătase și unul din bizon.

Paroh era Vasiliu Caracioni, care îndeplinea în paralel și calitatea de proto-pop al tractului Iza. Acesta avea vârsta de 40 ani, a studiat teologia la Pesta, *"haina preoțească"* îmbrăcând-o în 1845. În parohia Strâmtura a fost numit în anul 1857. Congrua primită de la stat era de 52 florini și 57 creițari. Venitul anual al preotului era completat din beneficiile, în bani sau în natură, rezultate din administrarea *"porțiunii canonice"* formate din 9 terenuri, amplasate în *"hotarul"* localității, lectical și stole, ultimele două totalizând aproximativ 180 florini.

În anul școlar 1859-1860, dascăl al școlii confesionale din Strâmtura a fost Dumitru Hodor, originar din Căvnic, care a absolvit Școala Normală Districtuală din Lăpușul Unguresc. Remunerația anuală a fost de 315 florini, aceasta fiind suportată de credincioși. Prelegerile școlare s-au desfășurat într-un imobil cumpărat de comunitate și transformat în școală, neîncăpător în raport cu cei 230 de copii obligați la școală. De altfel, în anul școlar care tocmai se terminase doar 40 de copii au frecventat școala, adică un procent scăzut de 17,39%.

La 31 mai 1860, episcopul Ioan Alexi a vizitat parohia Dragomirești din *"comitatul Maramureșului, prefectura Sighetului, pretura Vișeuului"*. Facem mențiunea că la momentul respectiv parohia se afla în componența Protopopiatului Greco-Catolic Vișeu, pentru ca după anul 1862 să fie arondată nou-înființatului Protopopiat Greco-Catolic Ieud¹⁷.

¹⁵ Testimoniu=certificat, act de absolvire a unei instituții de învățământ.

¹⁶ SJMMAN, *fd. cit.*, dosar 22/1860, f. 1-10.

¹⁷ În urma circularei episcopale din 25 ianuarie 1862 a fost înființat Protopopiatul Greco-Catolic Ieud, prin desprinderea a șapte parohii din protopopiatul Vișeuului. În componența noului district protopopesco au intrat următoarele parohii: Bocicoel, Cuhea (azi, Bogdan Vodă), Dragomirești, Ieud, Săcel și Săliștea de Sus (cu două *"beneficii"*).

Din textul "protocolului" ce confirmă prezența înaltului prelat la Dragomirești¹⁸, reiese faptul că biserica de lemn a fost construită în anul 1720 de "poporeni" (avea următoarele dimensiuni: lungime de 9 stânjani, lățime de 4 stânjani și înălțimea de 4,4 stânjani)¹⁹. Acoperișul era din șindrilă de brad, iar în turn se aflau trei clopote. Lăcașul sfânt era înzestrat cu cărțile bisericești și obiectele de cult necesare pentru oficierea serviciilor liturgice (Sf. Potir și Sf. Disc erau confecționate din argint aurit). Existau șapte rânduri de veșminte preoțești (cinci din mătase și două din păr de cămilă), icoane împărățești și prăznicare, realizate după "ritul bisericesc". Casa parohială a fost construită în anul 1835, pe un teren donat de nobilul local Simeon Filip. Aceasta era din bârne de lemn, având patru încăperi.

Paroh era Ioan Opreș, în vârstă de 34 ani. Acesta a absolvit studiile teologice în Germania cu rezultate excepționale ("cu calcule de eminență"), era hirotonit de 9 ani, în parohia Dragomirești fiind numit în 1854. Venitul preotului "în bani gata" (congrua) era de 114 florini și 3 creițari. La această sumă se adăuga venitul înregistrat în urma arendării de către credincioși a celor 17 terenuri parohiale. Diacul comunității a decedat cu puțin timp înainte, fapt pentru care, interimar, a fost ales Dumitru Țicale. Acesta nu era retribuit de enoriași, singura sa sursă de venit fiind stolele pe care le primea pentru serviciile religioase ocazionale la care participa însoțindu-l pe parohul comunității.

Edificiul școlar, de lemn, a fost construit în anul 1857 pe un intravilan dăruit de nobilul local Filip Bărbos. Dascăl era Ioan China, originar din Poiana Porcului (azi, Fântânele), localitate situată în comitatul Solnocului Interior. Acesta a studiat la Preparandia din Năsăud și la Școala Normală Districtuală din Lăpușul Unguresc. În "stațiunea docențială" din Dragomirești a fost numit în noiembrie 1859. Potrivit contractului încheiat cu antistia comunală, a beneficiat de un salariu anual de 157 florini și 50 creițari, solviți din fondurile "regale".

Un alt "protocol al vizitațiunii canonice" evidențiază faptul că la data de 30 mai 1860 episcopul Ioan Alexi s-a aflat în Cuhea (azi, Bogdan-Vodă), localitate din "comitatul Maramureșului, prefectura Sighetului, pretura Vișeuului". Potrivit documentului²⁰, biserica din Cuhea a fost construită în anul 1754 din lemn, de nobilul local Vasile Szaplanczay, pe un amplasament ce a aparținut comunității. Aceasta avea următoarele dimensiuni: lungime de 9 stânjani, lățime de 4 stânjani și înălțimea de 6 stânjani. Acoperișul era din șindrilă de brad, iar turnul adăpostea patru clopote. Edificiul ecleziastic era înzestrat, așa cum se cuvenea, cu cărți bisericești, obiecte de cult ("care parte sunt din argint și aurite, parte din aramă aurite"), odăjdii, icoane împărățești și prăznicare. Casa parohială a fost construită în 1821 de comunitate. A fost ridicată din bârne, acoperită cu draniță, având patru încăperi și o culină.

Parohia era administrată de Filip Mihalca, în vârstă de 66 ani, care era tată a doi copii, "acum crescuți". Preotul a absolvit studiile teologice la Ungvár, având o vechime de 41 ani (întreaga pastorație a fost desfășurată la Cuhea). Venitul acestuia

¹⁸ SJMMAN, *fd. cit.*, dosar 20/1860, f. 1-10.

¹⁹ În anul 1936, biserica a fost strămutată la Muzeul Național al Satului "Dimitrie Gusti" din București.

²⁰ SJMMAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ieud*, dosar 5/1861, f. 1-10.

era alcătuit din congrua (stabilită începând cu anul 1850 la valoarea de 84 florini și 42 creițari), alte beneficii venite în urma administrării ”porțiunii canonice” fiind formate din 12 terenuri, lectical și stole pentru serviciile religioase ocazionale oficiate la solicitările credincioșilor (cumulate la circa 100 florini/an). Calitatea de diac era deținută de Nicoară Lucaci. Acesta avea o purtare morală bună, cântările liturgice și tipicul bisericesc fiind învățate la Sighet.

Informațiile despre școala confesională sunt deosebit de generoase. Imobilul școlar a fost construit în anul 1855, pe un amplasament cumpărat de comunitate. Era format dintr-o sală de clasă și ”chilia” învățătorului. Mobilierul școlar și dotarea cu rechizite erau deficitare, neexistând ”tabele de perete” și ”mape școlare”. Oficiul de dascăl era ocupat din 1859 de Gavriil Mihalca (fiul preotului local), în vârstă de 30 ani, care a absolvit Gimnaziul catolic la Sighet, iar ulterior a studiat filosofia la Satu Mare și teologia la Seminarul din Ungvár. Remunerația anuală a dascălului de 157 florini și 50 creițari era suportată din fondurile ”regale” administrate de către antis-tia comunală. În anul școlar 1859-1860, la prelegerile școlare au participat 35 de copii.

Următoarea vizită (din informațiile documentare pe care le deținem considerăm că a fost și ultima), a vreunui episcop al Gherlei în parohiile Vicariatului Maramureșului a fost desfășurată de Vasile Hossu în vara anului 1913. Programul detaliat al ”vizitațiunii canonice”, dar și întâlnirile avute cu credincioșii și reprezentanții clerului greco-catolic din acest areal, au fost redată de Vasile Moldovan, profesor de teologie din Gherla, în *Vizitație canonică în Maramurăș 27 iunie-24 iulie 1913* (Gherla, 1913)²¹. Prin intermediul lucrării menționate, autorul a mai prezentat numeroase informații referitoare la vechimea parohiilor și a bisericilor, numărul de credincioși, situația caselor parohiale și a edificiilor școlare, cărțile bisericești utilizate în cultul divin, și nu în ultimul rând, situația veniturilor preoțești.

Bibliografie:

Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Cosău*.

IDEM, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Ieud*.

IDEM, Fond *Protopopiatul Greco-Catolic Iza*.

BÎRLEA, Ioan, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, Atelierele grafice Socec & Comp., 1909.

BUD, Tit, *Însămănări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului*, Gherla, Tipografia Diecezană, 1905.

MOLDOVAN, Vasile, *Vizitație canonică în Maramurăș 27 iunie-24 iulie 1913*, Gherla, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1913.

RETEGAN, Simion, *Înzestrarea materială a clerului greco-catolic din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)*, în vol. ”300 de ani de la

²¹ Capitole și subcapitole din lucrare au fost publicate în ziarul *Unirea*, în anii 1913 și 1914 (1913: nr. 101-130; 1914: nr. 3-62, 72-104).

Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei”, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

SIMA, Ana Victoria, *O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei greco-catolice de Gherla în timpul episcopului Ioan Alexi*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003.

CONTRIBUȚII PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA OMULUI DE ARME SILVIU DE HERBAY (1860-1923)

RĂZVAN MIHAI NEAGU
neagurazvan10@yahoo.com
Colegiul Tehnic Turda

CONTRIBUTIONS REGARDING THE LIFE AND ACTIVITY OF THE MAN OF ARMS SILVIU OF HERBAY (1860-1923)

ABSTRACT

Silviu of Herbay was one of the most important Romanian military career soldier in Austria-Hungary, who activated in the late XIXth century and early XXth century. He was a personality with a multivalent activity, a soldier, a scholar, organizer and supporter of the Romanian sport in Transylvania, and later, after the Great Union (1918) a politician and senator of Romania. He came of a Romanian Orthodox family from Hunedoara County. Silviu of Herbay had a superior military training and was noted in a series of missions in Bosnia and Herzegovina. The Romanian soldier was a close person of the Orthodox Bishop of Arad, John Ignatius Papp. At the beginning of the XXth century, Herbay was promoted to the colonel rank and shortly afterwards was appointed to a very important military function in Vienna (Comando-Platz). In this way the Romanian man of arms became one of the most important military figures in the imperial capital. The City of Central Europe gave to the Romanian officer ample opportunities social and professional asserting, of which he made the most becoming an active character of the Viennese society. From this position he helped the Romanian aviator, Aurel Vlaicu. Silviu of Herbay supported the Romanian youth and sport from Transylvania.

Keywords: Silviu de Herbay, military career, Vienna, sport, Romania.

Începuturile carierei militare. Deși Silviu de Herbay a fost unul dintre cei mai importanți militari de carieră români din Austro-Ungaria, care a activat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, viața și activitatea sa rămân în afara interesului major al istoriografiei românești. Herbay a fost o personalitate cu o activitate plurivalentă, militar, om de cultură, organizator și sprijinitor al sportului românesc din Transilvania, iar ulterior, după Marea Unire (1918), om politic și senator al României.

Silviu de Herbay s-a născut în 1860 la Ilia (comitatul Hunedoara) și provenea dintr-o familie românească hunedoreană de confesiune ortodoxă, tatăl său, Alexandru de Herbay, fiind viceprețor la Baia de Criș (comitatul Zarand)¹. Acesta a avut 6 băieți: Iuliu (mort în 1919 de gripă spaniolă), Silviu, Alexandru, Demetriu

¹ *Telegraful Român*, XXXI, nr. 152/1884, p. 608; Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 29-31. Ziarul budapestan *Vasárnapi Ujság* informează că Alexandru de Herbay a murit la Deva în anul 1887, având 55 de ani (cf. *Vasárnapi Ujság*, 36-dik, szám. 1887, Budapest szeptember 4, XXXIV, évfolyam, p. 602).

(maior în armata austro-ungară, mort în Primul Război Mondial în Galiția), Augustin și Emil (căpitan în armata austro-ungară; în noiembrie 1918 a comandat Gărzile Naționale Române din Oradea și comitatul Bihor)². Așadar, Silviu era al doilea copil al familiei. Acesta a avut o carieră militară strălucită. În stadiul actual al cercetărilor, nu se poate identifica academia militară în care a învățat. Precizăm că numele său nu apare înregistrat în niciuna dintre matricolele publicate ale marilor școli de profil din Austro-Ungaria (*Academia Militară Terezană* din Wiener Neustadt, *Școala de Geniu*, *Școala de Război*, *Academia de Honvezi Ludovika* din Budapesta etc.). Cu toate acestea este o certitudine faptul că Silviu de Herbay a avut o pregătire militară superioară. Autorii Dorin Petresc și Ioan Lăzărescu precizează în lucrarea lor dedicată istoriei Regimentului din Orăștie faptul că militarul român a urmat cursurile *Academiei de Honvezi Ludovika* din Budapesta³.

În anul 1878 Silviu de Herbay apare menționat cu gradul de cadet⁴, iar de la 1 septembrie 1878 este consemnat cu același grad în cadrul Regimentului de Infanterie nr. 64 din Orăștie⁵. În anul 1882 el a fost atestat participând la o misiune în Bosnia în manualul militar al lui Karl Kandelsdorfer. În această mențiune, militarul român i se consemnează și gradul de locotenent⁶. Cel mai probabil misiunea militară avea legătură cu războaiele antiaustriece din zonă, izbucnite pe fondul luării în administrația Vienei a respectivului teritoriu, conform Tratatului de la Berlin (1878). În acest context o serie de trupe din Regimentul de Infanterie nr. 64 din Orăștie au fost trimise în Bosnia încă din 1881⁷.

Pe parcursul carierei sale militare, Silviu de Herbay va reveni în Bosnia. Începând cu 1 noiembrie 1890 a fost înaintat la gradul de căpitan clasa a II-a, iar din 1893 a fost încadrat în Regimentul de Infanterie nr. 33 din Arad⁸. Șematismele militare austro-ungare arată că în anul 1899 Silviu de Herbay era căpitan clasa I în cadrul Regimentului de Infanterie nr. 85 din Leutschau (azi Levoča, Slovacia). Interesant este faptul că militarul român apare menționat ca decorat cu *Medalia jubiliară comemorativă a semicentenarului domniei împăratului Franz Joseph*⁹. Acest fapt arată că militarul român și-a îndeplinit cu cea mai mare grijă și atenție îndatoririle, dar și ordinele superiorilor, fiind recompensat.

² Vasile Lechințan, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003, p. 154.

³ Dorin Petresc, Ioan Lăzărescu, *Istoria Regimentului cezar și regesc nr. 64 Orăștie*, Deva, Editura Corvin, 2004, p. 222.

⁴ *Militär-Zeitung*, 31, nr. 67/1878, Wien, p. 538.

⁵ *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879*, Wien, 1878, p. 234, 365.

⁶ Karl Kandelsdorfer, *Episoden aus den Kämpfen der K. K. Truppen im Jahre 1882*, Wien, 1884, p. 62.

⁷ D. Petresc, I. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 145.

⁸ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1893*, Wien, 1893, p. 213, 384.

⁹ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1900*, Wien, 1899, p. 556.

La 1 mai 1903 căpitanul Silviu de Herbay a fost avansat la gradul de maior de către împăratul Franz Joseph¹⁰. Imperativele carierei armelor au făcut ca Silviu de Herbay să fie transferat în Regimentul de Infanterie nr. 68 din Budapesta, el fiind comandantul batalionului 4 din această unitate, având sediul la Szolnok. Șematismul militar pe anul 1904 preciza faptul că militarul român mai primise o decorație, *Crucea serviciul militar pentru ofițeri, pentru 25 de ani în serviciu*, clasa I¹¹. La 1 noiembrie 1907 a fost avansat locotenent-colonel¹² și cantonat în Regimentul de Infanterie nr. 68 la Sarajevo¹³. Se pare că noua aventură bosnică a militarului român a început mai devreme, la sfârșitul anului 1904 sau la începutul anului 1905. Ne bazăm această afirmație pe faptul că în *Enciclopedia Română*, vol. III, apărută la Sibiu în 1904, Silviu de Herbay este menționat la Leutschau¹⁴, iar la începutul anului 1905, când face o donație pentru Gimnaziul ortodox din Brad, apare consemnat ca maior în Sarajevo¹⁵. Silviu de Herbay a fost un adevărat animator al micii colonii de români din capitala Bosniei. Astfel, în ianuarie 1907, împreună cu conaționalii săi din Sarajevo, a organizat o ”*petrecere națională*” în capitala bosniacă cu ocazia Anului Nou. În cadrul acesteia, Herbay a cântat la vioară *Romanța de B. Tauris*¹⁶. În iulie 1907, Herbay a dat o petrecere de rămas bun la Sarajevo pentru familiile ofițerilor români, în cadrul căreia a cântat la vioară compoziții proprii, aflând că urmează să fie mutat la Szolnok, unde a zăbovit o scurtă perioadă¹⁷. În anul 1908 a fost transferat la Arad¹⁸.

Pe plan personal a fost căsătorit cu artista Valeria Papp, cununia perechii având loc la Lipova în anul 1908¹⁹. În același an Austro-Ungaria a anexat Bosnia și Herțegovina, pe care le avusese în administrare până atunci. În noul context geopolitic din Balcani, dubla monarhie avea nevoie de siguranță la granița bosniacă, unde a transferat o serie de unități. Printre cele vizate a fost și batalionul nr. 4, condus de Silviu de Herbay, din cadrul Regimentului de Infanterie nr. 33 din Arad, care urma să fie dizlocat în orașul Foča (azi în Republica Srpska, Bosnia și Herțegovina)²⁰. Pentru Herbay nu era o noutate, cel mai probabil autoritățile militare au decis retrimiteră sa în Bosnia deoarece acesta era familiarizat cu realitățile locale din misiunile anterioare. Cu ocazia plecării în Bosnia pentru efectuarea serviciului de frontieră, episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, a organizat un prânz festiv în

¹⁰ *Foaia Diecezană*, XVIII, nr. 17/1903, Caransebeș, p. 7; *Răvașul*, I, nr. 6/1903, p. 23; *Telegraful Român*, LI, nr. 44/1903, p. 183; D. Petresc, I. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 223.

¹¹ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1904*, Wien, 1903, p. 227, 536.

¹² *Tribuna*, XI, nr. 229/1907, Arad, p. 5.

¹³ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1908*, Wien, 1907, p. 234, 568.

¹⁴ *Enciclopedia Română*, tom III, Sibiu, 1904, *passim*.

¹⁵ *Unirea*, XV, nr. 19/1905, Blaj, p. 161.

¹⁶ *Tribuna*, XI, nr. 19/1907, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 152/1907, p. 4.

¹⁸ *Biserica și Școala*, XXXII, nr. 16/1908, Arad, p. 7; *Tribuna*, XII, nr. 88, p. 5.

¹⁹ *Tribuna*, XII, nr. 115/1908, p. 4; V. Lechințan, *op. cit.*, p. 154.

²⁰ *Tribuna*, XIV, nr. 37/1910, p. 6.

onoarea ofițerilor români, la care a participat și locotenent-colonelul Silviu de Herbay (1910)²¹.

Silviu de Herbay în capitala imperială. Între imperativele carierei militare și mișcarea națională românească. Bravul militar român de la Regimentul de Infanterie nr. 33 din Arad a stat puțin în noua misiune bosniacă, iar în 1910 a fost avansat la gradul de colonel²². În același an a primit o nouă decorație, *Crucea militară pentru merite*²³. La puțin timp de la avansare, Silviu de Herbay a fost numit în 1911 la Comanda Pieței (*Platz-Comando*) din Viena²⁴. În acest mod omul de arme român a ajuns unul dintre cele mai importante personaje militare ale cosmopolitei capitale imperiale. Metropola Europei Centrale i-a oferit ofițerului român largi posibilități de afirmare socială și profesională, de care el a profitat la maximum, devenind un personaj activ al societății vieneze. Cu toate acestea, acțiunile sale au avut în centru sprijinirea și promovarea elementului românesc. În perioada sa vieneză a devenit membru fondator al asociației culturale ASTRA, plătind cu această ocazie 400 de coroane²⁵. El și-a păstrat această calitate inclusiv în epoca interbelică.

Colonelul Silviu de Herbay a avut o relație foarte bună cu marele aviator Aurel Vlaicu, pe care l-a susținut constant în demersurile sale aeronautice. Astfel, în mai 1912 a participat la expoziția de la Viena în cadrul căreia a fost prezentat aeroplanul *Vlaicu II*²⁶. De asemenea, Silviu de Herbay a fost prezent și la mitingul aerian de la Aspern (23-30 iunie 1912), unde Vlaicu a concurat cu cei mai buni piloți ai vremii din Europa, printre care și francezul Roland Garros. După succesul reputat la întrunirea aviatică, la 5 iulie 1912, Aurel Vlaicu a fost omagiat la Viena de membrii coloniei românești, la serbare participând și Silviu de Herbay, care a ținut un discurs în care a amintit faptul că românii au fost cei care l-au respins pe împăratul Napoleon I în bătălia de la Aspern (1809), iar tot la Aspern aviatorul român a concurat cu un mare succes, demonstrând calitățile monoplanului *Vlaicu II*. Herbay își exprima speranța și încrederea că se vor colecta banii necesari pentru construirea aeroplanului *Vlaicu III*²⁷. Pentru realizarea acestui obiectiv, Herbay a donat suma de 100 coroane²⁸.

În timpul petrecut în capitala imperială, Herbay a fost un promotor al ideilor naționale românești, fiind implicat în numeroase acțiuni și asociații, dar și în cadrul vieții sociale a marii capitale. În februarie 1912 îl regăsim pe colonelul român ca participant la funeraliile ministrului de externe al Austro-Ungariei, Alois Lexa von Aehrenthal²⁹.

²¹ *Ibidem*, nr. 35/1910, p. 7.

²² *Ibidem*, nr. 223/1910, p. 7.

²³ *Telegraful Român*, LVIII, nr. 28/1910, p. 119.

²⁴ *Românul*, I, nr. 71/1911, Arad, p. 7.

²⁵ *Ibidem*, nr. 166/1911, p. 8; *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 649.

²⁶ *Românul*, II, nr. 107/1912, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, nr. 139/1912, p. 1.

²⁸ *Ibidem*, nr. 161/1912, p. 6.

²⁹ *Ibidem*, nr. 37/1912, p. 4.

Silviu de Herbay a fost unul dintre cei care au sprijinit *Societatea bisericească română* din Viena. Astfel, în martie 1912, el a participat la cea de-a V-a adunare a acestei organizații românești, prilej cu care a fost ales membru în comitet³⁰. La 10 mai 1912, împreună cu ministrul plenipotențiar al României la Viena, Edgar Mavrocordat, Herbay a participat la sărbătorirea zilei naționale³¹. Membru de vază al comunității românești din Viena, ilustrul militar român era un obișnuit al evenimentelor organizate de conaționali în capitala austriacă. Astfel, în primăvara anului 1912 a participat la un concert al coloniei românești din Viena alături de ministrul plenipotențiar al României, Edgar Mavrocordat, Aurel Vlaicu sau dr. Lazăr Popovici³².

După cum deja am anticipat, Silviu de Herbay a fost compozitor. În anul 1912 apărea la Arad *Vals de Amor pentru clavier și violină*, compus de omul de arme român, la prețul de 2 coroane, venitul obținut în urma vânzărilor fiind destinat Școlii de fete din orașul de pe Mureș³³.

Silviu de Herbay, sprijinitor al tineretului și sportului românesc

Militarul român a fost un apropiat al tineretului român din Austro-Ungaria, mai ales a celui studios. În acest sens a avut o relație strânsă cu *Societatea Petru Maior* a studenților români din Budapesta. Astfel, între 20-22 aprilie 1912, el a participat la jubileul de 50 de ani al societății, eveniment organizat sub patronajul celor doi mitropoliți: greco-catolic (Victor Mihályi de Apșa) și ortodox (Ioan Mețianu)³⁴, dar și al altor intelectuali și oameni de marcă. Printre patronii spirituali ai acestui eveniment s-a aflat și colonelul Silviu de Herbay³⁵. Cu această ocazie s-a constituit *Comitetul societății pentru internat*, făcându-se mai multe donații. Silviu de Herbay a contribuit cu suma de 200 de coroane³⁶. În mai 1912 el a donat 8 coroane cu ocazia semicentenarului acestei asociații studențești³⁷, iar în 1914 a mai donat încă 100 de coroane pentru secția sportivă a *Societății Petru Maior*, ziarul arădean *Românul* menționând faptul că militarul român face acest gest pentru a doua oară³⁸.

În preajma izbucnirii Primului Război Mondial, Silviu de Herbay a continuat cu o mai mare ferveare să promoveze interesele românești atât în Austro-Ungaria, cât și în afara ei. Astfel, în februarie 1914 el a organizat un concert de muzică românească la Hotelul Palace din Abbazia (azi Opatija, Croația), pe coasta Mării Adriatice, la care au participat, printre alții, contele Szechenyi și arhiducele Eugen de Austria. Un mare succes l-a avut cântecul *Codrule* de Eugen Pap³⁹.

³⁰ *Românul*, nr. 54/1912, p. 6; *Telegraful Român*, LX, nr. 29/1912, p. 117.

³¹ *Românul*, nr. 106/1912, p. 9.

³² *Ibidem*, nr. 95/1912, p. 9.

³³ *Ibidem*, nr. 262/1912, p. 8; *Telegraful Român*, LX, nr. 92/1912, p. 379.

³⁴ *Românul*, nr. 67/1912, p. 7.

³⁵ Maria Berényi, *Budapesta românească în urmă cu 100 de ani*, în "Simpozion. Comunicările celui de al XXII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 24-25 noiembrie 2012)", editor Maria Berényi, Giula, 2013, p. 53.

³⁶ *Ibidem*, p. 62.

³⁷ *Românul*, nr. 106/1912, p. 9.

³⁸ *Ibidem*, IV, nr. 24/1914, p. 5.

³⁹ *Ibidem*, nr. 27/1914, p. 5.

Militarul român s-a interesat și de tineretul studios român din afara Austro-Ungariei. La 6 martie 1914 Silviu de Herbay a fost prezentat de Mircea Șirianu la Paris, în cadrul *Societății culturale a studenților români Vasile Alecsandri*. Colonelel era caracterizat ca ”*fruntaș al vieții transilvănene*”; sunt prezentate meritele sale în mișcarea națională din Transilvania, mai ales în mișcarea sportivă a tineretului. În discursul ținut cu această ocazie, Herbay i-a îndemnat pe studenți să meargă înainte pe calea datoriei și a patriotismului, a arătat importanța sportului, care alături de cântec și oratorie trebuie să devină mijloc de propagandă și luptă națională; i-a îndemnat pe tineri să studieze la Paris și să nu uite că sunt români și au o datorie față de națiunea și societatea românească⁴⁰.

Silviu de Herbay a rămas cunoscut pentru eforturile sale de a organiza sportul românesc din Transilvania. Din acest punct de vedere el poate fi considerat un părinte fondator al sportului românesc. La inițiativa sa a avut loc în 1914 la Hotelul Central din Arad o consfătuire pentru crearea unei federații a cluburilor sportive românești. Cu această ocazie s-a propus și aprobat înființarea *Federației Cluburilor Sportive și de Gimnastică din Ungaria*, cu sediul la Arad, avându-l președinte pe colonelul Silviu de Herbay. Ziarul *Românul* consemna că la respectiva întrunire au mai participat dr. Ioan Giurgiu (avocat), Virgil Onițiu (director de școală în Brașov) și dr. Gheorghe Crișan (avocat în Arad)⁴¹. Ca o consecință a acestei întruniri a avut loc la Orăștie o mare serbare sportivă, adevărată olimpiadă a sportului românesc din Transilvania (31 mai 1914), prilej cu care s-a constituit în mod concret și federația sportivă românească⁴². Aceasta a fost prima manifestare sportivă organizată de federația recent întemeiată. În cadrul întrecerilor au participat sportivi români din Budapesta, Arad și Cluj. Interesant este faptul că deschiderea oficială a avut loc la un meci de fotbal între echipa *Societății Petru Maior* din Budapesta și *Gloria Arad*⁴³. Meciul a fost câștigat cu 3-2 de echipa *Societății Petru Maior*. Menționăm faptul că militarul român a contribuit cu bani și a impulsionează crearea și dezvoltarea acestei echipe⁴⁴. Ziarul *Românul* descria în următorii termeni contribuția colonelului român, în legătură cu întrecerile sportive de la Orăștie: ”*Azi, mulțumită acestui om harnic, sportul românesc înflorește și la insistența acestui om, s-a înființat și federația sportivilor ardeleni. Iar dacă vom ajunge vreodată la rezultate mari și egale cu ale apusenilor, ochii noștri să fie deapuri îndreptați spre acest binefăcător, spre colonelul Silviu de Herbay*”⁴⁵. În cadrul acestor jocuri sportive, Herbay a fost președintele juriului și a condus juriul concursului de scrimă, iar ulterior, în cadrul festivității de premiere, a ținut un discurs în care le-a îndemnat și pe doamne să facă sport⁴⁶.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 46/1914, p. 4.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 110/1914, p. 3.

⁴² Gheorghe I. Bodea, *Agora ”U”-85 1919-2004, I (1919-1946). File din istoria sportului românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2004, p. 66.

⁴³ *Cosânzeana*, IV, nr. 21-22/1914, Orăștie, p. 313.

⁴⁴ Gh.I. Bodea, *op. cit.*, p. 46.

⁴⁵ *Românul*, nr. 112/1914, p. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 4.

După fondarea federației, Silviu de Herbay a trimis presei o circulară adresată directorilor de școli în care anunță fondarea acestui organism, ale cărui statute vor fi date spre aprobare Ministerului de Interne al Ungariei. Documentul elaborat de Herbay spunea că scopurile principale ale federației sunt: organizarea uniformă și sistematică a cluburilor sportive existente și încurajarea constituirii de alte cluburi noi, o bună pregătire a profesorilor de sport prin asigurarea de burse pentru a studia în străinătate și de a participa la concursuri, elaborarea unui regulament pentru concursurile sportive⁴⁷.

Militarul Silviu de Herbay între Austro-Ungaria și România

Informațiile despre activitatea lui Silviu de Herbay în timpul Primului Război Mondial (1914-1918) sunt puține și lacunare. Totuși din presa vieneză și budapestană a vremii putem afla unele informații. La începutul anului 1916 Herbay s-a aflat la Budapesta, unde a participat la un dineu oficial organizat în onoarea împăratului Germaniei, Wilhelm al II-lea, în cadrul căruia a ținut un toast cu ocazia zilei de naștere a acestuia⁴⁸. Tot în acest context, gazeta *Neues Wiener Journal* consemna faptul că militarul român a participat în capitala Ungariei la un banchet⁴⁹. Ziarul budapestan *Pester Lloyd* consemna, la rândul său, prezența lui Silviu de Herbay la evenimentul mai sus menționat, atestând și calitatea de *platzkommandant* a colonelului român (26 ianuarie 1916)⁵⁰. Prezența militarului român în capitala ungară atestă o dată în plus prestigiul social de care se bucura acesta la nivelul dublei monarhii. În martie 1916 el se afla la Viena, fiind pomenit în ziarul *Neue Freie Presse* cu gradul de colonel și funcția de *stationskommandant*⁵¹. O mențiune identică a fost făcută și în ziarul *Illustrierte Kurote Zeitung*⁵².

Silviu de Herbay a avut un rol de o relativă importanță și în contextul Marii Uniri. Astfel, el a fost reprezentantul Consiliului Național Român Central din Arad pe lângă Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena, instituție creată cu scopul transportării în Transilvania a soldaților români din armata austro-ungară, care a funcționat între 31 octombrie-27 noiembrie 1918. Herbay a sosit în capitala imperială la 13 noiembrie, iar în ziua următoare a întocmit un raport informativ adresat Consiliului Național Român Central din Arad. În acest act, Herbay anunța că la Viena există circa 2.000 de soldați înarmați și precizează că ei nu pot ajunge în Transilvania prin nordul Ungariei, iar propunerea înaintată în acest sens autorităților croate a fost declinată. Cu toate acestea exista și varianta trimiterii la Arad, pe calea ferată, prin Croația-Slavonia, a 100 de soldați neînarmați. Herbay preciza în documentul amintit că nu renunță la varianta trimiterii soldaților înarmați prin Croația și va trimite la Zagreb o comisie de negociere cu guvernul croat. Operațiunea de trimitere a soldaților de la Viena spre Transilvania prin Croația făcea parte dintr-un plan mai amplu, care viza și o joncțiune cu soldații români, care luptaseră pe frontul italian. Silviu de Herbay îndeamnă Consiliul Național Român

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 146/1914, p. 7.

⁴⁸ *Reichspost*, XXIII, nr. 43/1916, Wien, p. 8.

⁴⁹ *Neues Wiener Journal*, XXIV, nr. 7990/1916, Wien, p. 4.

⁵⁰ *Pester Lloyd*, 63, nr. 27/1916, Budapest, p. 12.

⁵¹ *Neue Freie Presse*, nr. 18523/1916, p. 29.

⁵² *Illustrierte Kurote Zeitung*, 42, nr. 1/1916, p. 6.

Central, la propunerea lui Constantin Isopescu-Grecul, să publice în toate ziarele arădene un anunț conform căruia toți militarii activi sau în rezervă să se înscrie în acest organism sau la secția militară din Viena ori în Comitetul Național Român din Budapesta; în caz contrar se va considera că au renunțat la orice serviciu militar sau civil în statul român⁵³. La 1 decembrie 1918, Silviu de Herbay a trimis o telegramă Consiliului Național Român Central în care își exprima dorința ca adunarea națională de la Alba Iulia să reușească⁵⁴. Implicarea lui Herbay în evenimentele anului 1918 demonstrează încă o dată atașamentul său profund pentru cauza națională, dar și sentimentele sale nedismulate pentru înfăptuirea Marii Uniri. El a fost unul dintre cei care, la sfârșitul războiului, i-a organizat pe soldații români din armata austro-ungară, facilitându-le transferul în serviciul statului român.

Pentru toate meritele pe care le-a avut atât ca militar de elită, cât și ca promotor al intereselor românești, din anul 1918 Silviu Herbay a fost avansat la gradul de general de către regele României, Ferdinand I, fiind trecut în rezervă începând cu 1919⁵⁵.

Militarul român și activitatea sa filantropică. Relațiile sale sociale și activitatea sa în România

Pe lângă activitatea națională remarcabilă, Silviu de Herbay a desfășurat și o bogată activitate de binefacere concretizată în multiplele donații și opere caritabile. În continuare vom prezenta câteva dintre acestea. În anul 1893 a donat un florin pentru ajutorarea celor afectați de incendiul de la Pecica Română⁵⁶. În 1906 a contribuit cu 25 coroane pentru biserica ortodoxă din comuna Vulceș (tractul Deva)⁵⁷, iar în anul 1907 la cererea episcopului Aradului, Ioan Ignatie Papp, a donat 100 de coroane pentru renovarea catedralei ortodoxe din Arad⁵⁸. În anul 1911 a trimis redacției ziarului arădean *Românul* suma de 20 de coroane destinată ridicării busturilor lui Mihai Eminescu și George Barițiu⁵⁹. Sprijinul pentru tinerețea română, care a constituit o constantă a activității lui Silviu de Herbay, a fost demonstrat încă o dată în anul 1912, el premiindu-l cu 25 coroane pe studentul Traian Iancu care a câștigat un concurs de înot⁶⁰.

Activitatea lui filantropică a continuat și după Marea Unire, în cadrele României Mari, astfel că în 1920 a donat 100 de coroane pentru biblioteca și muzeul ASTRA⁶¹. Silviu de Herbay a fost un personaj important al societății arădene și nu numai, căutat de personalitățile politice ale României, cu care a întreținut relații de prietenie și colaborare. Astfel, în aprilie 1909 a fost vizitat de Gheorghe Vercescu,

⁵³ Mircea Popa, *Noi documente privind viața și activitatea lui Iuliu Maniu*, în "Annaltes Universitatis Apulensis", Series Historica, nr. 2-3, 1998-1999, p. 43-51; Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, 2015, p. 70-71.

⁵⁴ V. Lechințan, *op. cit.*, p. 154.

⁵⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 73/1919, p. 3955.

⁵⁶ *Biserica și Școala*, XVII, nr. 16/1893, p. 127.

⁵⁷ *Tribuna*, X, nr. 135/1906, p. 5.

⁵⁸ *Biserica și Școala*, XXXI, nr. 1/1907, p. 2.

⁵⁹ *Românul*, I, nr. 125/1911, p. 7.

⁶⁰ *Ibidem*, IV, nr. 194/1912, p. 8.

⁶¹ *Transilvania*, LI, nr. 5-9/1920, p. XL.

prefectul județului Dolj⁶². Silviu de Herbay a fost și un apropiat al celor două biserici românești din Transilvania (ortodoxă și greco-catolică), manifestând un remarcabil spirit ecumenic și de toleranță. Herbay a avut o relație de amiciție cu episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, fiind un obișnuit al meselor festive organizate de ierarhul ortodox pentru societatea arădeană. În ianuarie 1911, episcopul Papp a dat o astfel de masă, printre invitații de marcă numărându-se și Silviu de Herbay⁶³. De asemenea, în anul 1914 el a participat împreună cu soția sa la vizita canonică efectuată la Baia Mare de episcopul greco-catolic de Gherla, Vasile Hossu⁶⁴.

După război, Silviu de Herbay și-a dedicat viața și activitatea promovării sportului românesc. A fost unul dintre cei care în 1919 au pus bazele echipei de fotbal Universitatea Cluj, în contextul deschiderii primei universități românești în orașul de pe Someș (1919). La 21 octombrie 1919 generalul Herbay a lansat un apel în presa clujeană adresat tinerimii române: *”Educația fizică a tinerimii noastre este foarte neglijată. Dacă până acum ne puteam scuza năzuințele noastre spre oțelirea fizică întrucâtva cu dominația ostilă, acum acest motiv cade. Poporul român numai atunci își poate îndeplini misiunea istorică, dacă tinerimea noastră, pe lângă înmulțirea cunoștințelor nu-și neglijează oțelirea corespunzătoare fizicului său. Sunt convins că tinerimea universitară română care acum se înscrie la prima universitate din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș e conștientă de adevărul proverbului vechilor romani <Mens sana in corpore sano> și își va avea locul în înalta menire de a duce steagul mișcării sportive la biruință. Apelăm deci cu căldură patriotică la fieșterea tânăr universitar român să-și țină de o sfântă datorință de a se înscrie în listele sportive care se află la Secretariatul Universității”*⁶⁵. Pe de altă parte, Herbay a ținut o serie de conferințe despre importanța sportului. La 15 martie 1920, la Primăria din Caransebeș, Herbay a vorbit despre rolul vieții sportive în educație⁶⁶, iar la 20 martie 1920 a ținut o conferință la Primăria din Arad cu titlul *Educația fizică și mișcarea sportivă românească*, în care a prezentat importanța acestei discipline, a realizat un istoric al sportului începând de la greci și romani, dar a subliniat și rolul mișcării sportive din Transilvania⁶⁷.

Din punct de vedere politic, Silviu de Herbay s-a înscris în Partidul Poporului condus de generalul Alexandru Averescu, iar din 1920 a devenit senator al acestei formațiuni⁶⁸. Ajuns în Parlamentul României Mari, Herbay a luptat pentru sportul românesc. Astfel, în anul 1921, alături de mitropolitul-primat Miron Cristea și de alți senatori, Silviu de Herbay a depus un proiect de lege pentru organizarea educației fizice în școală, armată, în societățile de sport și gimnastică ale meseriașilor, muncitorilor și țăranimii⁶⁹. Pe de altă parte, generalul și-a continuat opera caritativă; în septembrie 1921 a organizat alături de soția sa și alte persoane la Băile

⁶² *Tribuna*, XIII, nr. 76/1909, p. 7.

⁶³ *Românul*, I, nr. 7/1911, p. 9.

⁶⁴ *Unirea*, XXIV, nr. 57/1914, p. 4.

⁶⁵ Gh.I. Bodea, *op. cit.*, p. 83-84.

⁶⁶ *Foaia Diecezană*, XXXV, nr. 11-12/1920, p. 12.

⁶⁷ *Românul*, IX, nr. 62/1920, p. 3.

⁶⁸ *Universul*, XXXVIII, nr. 143/1920, București, p. 3.

⁶⁹ *Biserica și Școala*, XLV, nr. 12/1921, p. 2.

Herculane o șezătoare artistică în cadrul căreia s-au colectat 5.410 lei, care au fost dăruite filialei Mehadia a *Societății ortodoxe naționale a femeilor române* și săracilor din orașul-stațiune⁷⁰. Herbay a desfășurat și o bogată activitate publicistică. Așa cum am amintit anterior, a fost colaborator pe teme militare la *Enciclopedia Română*, vol. III, apărută la Sibiu, și la ziarul *Tribuna* din aceeași localitate. De asemenea, Silviu de Herbay este autorul unor memorii, *Reproducțiuni din scrisesele mele ca ofițer român din fosta armată austro-ungară*⁷¹. Cu puțin timp înaintea decesului, îl reîntâlnim menționat la Cluj, unde a asistat la o conferință a istoricului Ioan Lupaș⁷². Silviu de Herbay a murit la 1 decembrie 1923 la București, iar ceremoniile funerare s-au desfășurat la Baia Mare⁷³. În cinstea sa a fost instituită o întrecere sportivă, Cupa Herbay la fotbal, una dintre precursorile Cupei României. Ziarul arădean *Românul* din 22 noiembrie 1931 anunța că în cadrul Cupei Herbay, Ripensia Timișoara a învins Gloria CFR Arad cu 4-0⁷⁴.

Considerații finale

Silviu de Herbay este o personalitate prea puțin cunoscută și pusă în valoare de istoricii români, iar prezentul demers vine să scoată în evidență, să lumineze aspecte ale vieții și activității ilustrului militar român. El și-a îndeplinit cu cea mai mare cinste și onoare datoria de militar, fiind trimis în diverse misiuni, inclusiv în zone fierbinți precum Bosnia și Herțegovina, dar pe de altă parte și-a adus o contribuție esențială la dezvoltarea poporului din rândul căruia făcea parte. Fără să greșim, putem să-l considerăm pe Herbay ca un membru important al mișcării naționale a românilor din Austro-Ungaria. Pe de altă parte, sportul românesc îi datorează mult militarului român. Susținerea tineretului și a sportului românesc au constituit două preocupări cheie ale activității lui Silviu de Herbay.

Bibliografie:

Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879, Wien, 1878.

Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1893, Wien, 1893.

Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1900, Wien, 1899.

Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1904, Wien, 1903.

Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für das Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1908, Wien, 1907.

Biserica și Școala, 1893-1921.

⁷⁰ *Foaia Diecezană*, XXXVI, nr. 38/1921, p. 5.

⁷¹ Ioachim Crăciun, Ioan Lupaș, *Istoriografia română în 1921 și 1922, repertoriu bibliografic*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională", II, 1923, Cluj, p. 460.

⁷² *Clujul*, I, nr. 33/1923, Cluj, p. 3.

⁷³ *Renașterea*, I, nr. 14/1923, Cluj, p. 7; *Transilvania*, 55, nr. 10-11/1924, anexa VIII; *Vestul României*, I, nr. 55/1923, Oradea Mare, p. 2.

⁷⁴ *Românul*, XVI, nr. 44/1931, p. 4.

Clujul, 1923.
Cosânzeana, 1914.
Foaia Diecezană, 1903-1921.
Illustrierte Kurote Zeitung, 1916.
Militär-Zeitung, 1878.
Monitorul Oficial, 1919.
Neue Freie Presse, 1916.
Neues Wiener Jurnal, 1916.
Pester Lloyd, 1916.
Răvașul, 1903.
Reichspost, 1916.
Renașterea, 1923.
Românul, 1911-1931.
Telegraful Român, 1883-1912.
Transilvania, 1911-1924.
Tribuna, 1906-1910.
Unirea, 1905-1914.
Universul, 1920.
Vasárnapi Ujság, 1887.
Vestul României, 1923.

BERÉNYI, Maria, *Budapesta românească în urmă cu 100 de ani*, în ”Simpozion. Comunicările celui de al XXII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 24-25 noiembrie 2012)”, editor Maria Berényi, Giula, 2013, p. 40-81.

BODEA, Gheorghe I., *Agora ”U”-85 1919-2004, I (1919-1946). File din istoria sportului românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2004.

CRĂCIUN, Ioachim, LUPU, Ioan, *Istoriografia română în 1921 și 1922, repertoriu bibliografic*, în ”Anuarul Institutului de Istorie Națională”, II, 1923, Cluj, p. 407-506.

Enciclopedia Română, tom III, Sibiu, 1904.

GROZA, Mihai-Octavian, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, 2015.

HOSSU-LONGIN, Francisc, *Amintiri din viața mea*, Cluj, Editura Dacia, 1975.

KANDELSDORFER, Karl, *Episoden aus den Kämpfen der K. K. Truppen im Jahre 1882*, Wien, 1884.

LECHINȚAN, Vasile, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003.

PETRESC, Dorin, LAZĂRESCU, Ioan, *Istoria Regimentului cezar și regesc nr. 64 Orăștie*, Deva, 2004.

POPA, Mircea, *Noi documente privind viața și activitatea lui Iuliu Maniu*, în ”Annalles Universitatis Apulensis”, Series Historica, nr. 2-3, 1998-1999, p. 43-51.

MARI PĂSTORI DE SUFLETE DIN EPARHIA RÂMNICULUI ȘI ROLUL ACESTORA ÎN ZIDIREA DUHOVNICEASCĂ A CREDINCIOȘILOR DE ASTĂZI

CONSTANTIN MĂNESCU
Parohia Urșani – Horezu

ILLUSTRES ÉVÊQUES DU DIOCÈSE DE RÂMNIC ET LEUR CONTRIBUTION POUR L'ÉDUCATION RELIGIEUSE DE CROYANTS D'AUJOURD'HUI

RÉSUMÉ

Le but de notre démarche scientifique vise la mémoire du trois illustres évêques du Diocèse de Râmnic: le Saint Antim Ivireanul (1650-1716), le Saint Calinic de Cernica (1787-1868) et l'évêque Vartolomeu Stănescu (1875-1954). Ils ont eu des grands réalisations pour l'Eglise Orthodoxe Roumaine.

L'Evêque de Râmnic Antim Ivireanul (1705-1708) a transformé la ville de son siècle dans la capitale de l'imprimerie roumaine, ayant des effets bien faisant sur tout l'espace carpato-danubien-pontique et même sur l'Orthodoxie de l'Est. Parmi les évêques de grande valeur du XIXème siècle il y a Calinic de Cernica, qui pour ses mérites de bon administrateur et pour sa dévotion religieuse s'est inscrit parmi les saints roumains. Il a réussi à faire renaître de ces cendres l'Evêque de Râmnic pour qu'il pouvoir continuer sa mission historique: celle de garder la croyance religieuse des ancêtres. Dans le XXème siècle, le trône de l'Evêché de Râmnic a été occupé par des évêques de grande renommée, tel le mémorable Vartolomeu Stănescu. Grâce à ses préoccupations aussi bien administratives, ecclésiastiques que culturelles, l'Evêché de Râmnic occupe une place privilégiée dans la vie de l'église orthodoxe roumaine.

Mot-clés: évêque, Râmnic, le Saint Antim Ivireanul, le Saint Calinic de Cernica, Vartolomeu Stănescu, église, orthodoxie, éducation religieuse.

În septembrie anul acesta se împlinesc 300 de ani de la moartea muceniească a Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești, care timp de trei ani, înainte de a urca în înalta treaptă de mitropolit, a fost un vrednic păstor de suflete în Eparhia Râmnicului. În aceste momente este de datoria noastră să ne aducem aminte de mai marii noștri, de înaintașii noștri care au strălucit prin faptele și învățăturile lor, lăsând în urma lor opere care contribuie la zidirea duhovnicească a credincioșilor de astăzi. Privirea noastră se va îndrepta asupra Sfântului Antim Ivireanul, cel mai reprezentativ chip din istoria secolului al XVIII-lea, asupra Sfântului Calinic de la Cernica, reprezentativ pentru secolul al XIX-lea și Episcopul Vartolomeu Stănescu, reprezentativ pentru secolul al XX-lea.

1. Sfântul Ierarh Antim Ivireanul

Despre viața acestui suflet mare și mucenic al Bisericii Ortodoxe Române, înainte de a veni în Țara Românească, știm prea puține lucruri. De remarcat faptul

că, fiind străin de țara noastră, de limba noastră și de obiceiurile pământului nostru, el a știut să se apropie atât de mult de sufletul poporului care l-a adoptat, de credința lui, de limba lui și de tot ceea ce formează patrimoniul spiritual al Bisericii și al poporului român, încât a reușit să dea în haină românească nu numai lucrări netipărite, rămase în manuscrise de valoare nepieritoare, ci și să influențeze hotărât asupra societății din vremea sa, mergând cu acest crez până la moarte de mucenic.

În lipsa documentelor cu privire la nașterea Sfântului Antim Ivireanul, o harnică și entuziastă cercetătoare a trecutului și faptelor acestui sfânt, numită Fanny Djindjihașvili, avansează cu multă îndrăzneală părerea că Antim Ivireanul s-a născut în anul 1650 în Iviria (Georgia sau Gruzia de astăzi), din părinții Ioan și Maria, la botez primind numele Andrei. Există două izvoare care precizează originea caucaziană, georgiană a lui Antim, ce nu pot fi puse la îndoială. Primul dintre izvoare este *Istoria revoluțiilor Țării Românești*, opera florentinului Anton-Maria del Chiaro, fost secretar de limbă italiană al domnitorilor Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat, și al doilea izvor, mai sigur decât toate, este însăși mărturisirea lui Antim de pe majoritatea cărților tipărite sau traduse de el, unde se numește pe sine Antim Ivireanul, Antim, georgian de neam sau, în sfârșit, Antim Ieromonahul, tipograful de Iviria.

Del Chiaro ne mai furnizează un detaliu biografic cu privire la viața lui georgiană: a căzut sclav în fragedă tinerețe, dar nu precizează la cine anume. Se bănuiește că, dus la Constantinopol pentru a fi vândut, a fost răscumpărat de Patriarhia Ecumenică, în preajma căreia va fi trăit apoi până la maturitate. Aici și-a cultivat darurile cu care l-a înzestrat Dumnezeu, reușind să învețe cu ușurință arta sculpturii în lemn, a caligrafiei, picturii și broderiei. Tot în Constantinopol a putut să învețe limbile greacă, arabă și turcă.

Aflând despre el, domnitorul Constantin Brâncoveanu l-a adus în Țara Românească, la București, acest fapt petrecându-se între anii 1688 și 1690. Majoritatea cercetătorilor consideră că Antim a venit la noi ca mirean, apoi s-a călugărit și a fost hirotont ieromonah. Aici a învățat repede limba română și slavonă, dar și meșteșugul tiparului la Tipografia domnească din București, condusă atunci de fostul episcop de Huși, Mitrofan. După ce la 10 iunie 1691 vlădica Mitrofan a ajuns episcop la Buzău, se pare că, și cu sprijinul Mitropolitului Teodosie, ieromonahului Antim i s-a încredințat conducerea tipografiei domnești din București. Aici a tipărit patru cărți:

1. *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, traduse în greaca modernă de Hrisant Notara. Este prima sa carte, tipărită în octombrie 1691, pe care se iscălește modest: Antim Ieromonah;

2. *Slujba Sfintei Paraschiva și a Sfântului Grigorie Decapolitul*, tipărită în iunie 1692 în limba greacă;

3. *Evangelhia greco-romană* (1693), o realizare tipografică de seamă, cu gravuri, frontispicii și viniete lucrate cu o deosebită măiestrie, având și o *Postfață* scrisă de el;

4. *Psaltirea românească* (1694), cu o prefață (dedicație) către Constantin Brâncoveanu, căruia i-a închinat și câteva "versuri la stema țării", semnate de "smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul". Cu această carte, Antim începe împlinirea gândului său de a da sfintele slujbe pe limba românească, ea fiind destinată nu

numai preoților, ci și pravoslavnicilor creștini, așa cum arăta însuși Antim în prefață.

În anul 1694, activitatea tipografică din București s-a întrerupt pentru o perioadă de timp. În acest an, Antim reușește să înființeze, cu ajutorul lui Brâncoveanu o tipografie proprie la mănăstirea Snagov, cu *"posibilități de imprimare în românește, grecește și arăbește"*, și unde, la scurtă vreme, ajunge stareț. Aici a tipărit, în perioada 1696-1701, 15 cărți: șapte grecești, cinci românești, una slavonă, una slavo-română și una greco-arabă.

De pe la 1701 revine la tipografia din București, fără a renunța însă la stăreția Snagovului. Motivele plecării trebuie căutate în intrigile unor călugări influenți din preajma Mitropoliei, la care va face aluzie în punctul al treilea al celebrei sale apărări trimise lui Constantin Brâncoveanu la 13 ianuarie 1712. Anii 1701-1705 constituie perioada cea mai fecundă din activitatea sa tipografică și artistică, imprimând 15 cărți, dintre care două în românește, una slavo-română, una greco-arabă și 11 în grecește.

În anul 1705 s-a produs o nouă schimbare în viața lui Antim Ivireanul. Pe la începutul lunii martie 1705, Biserica Țării Românești a fost tulburată de știrea că unul dintre episcopii săi, cel de Râmnic, Ilarion, s-a făcut vinovat de grave abateri de la canoane. Sub președinția lui Dositheu, patriarhul Ierusalimului, s-a adunat la București un sobor de arhierei, toți greci (cu excepția lui Theodosie), care redactează o gramată de caterisire. Printre învinuirile care i se aduceau era și aceea că a dat aprobare catolicilor din Râmnic să-și ridice biserică în oraș și să-și îngroape morții în cimitirul ortodox. În locul său a fost ales, la 16 martie 1705, *"egumenul chir Antim de la Snagov"*, cum scria în actul de alegere din Condica Sfântă. Sfințirea s-a făcut a doua zi, la 17 martie, când se pomeneste Sfântul Alexie, Omul lui Dumnezeu, dată menționată de Antim în Așezământul mănăstirii sale, cap. 13, când dispune ca la 17 zile ale lui Martie, în ziua Sfântului Alexie, Omul lui Dumnezeu, să fie îmbrăcat un sărac cu cele trebuincioase și să i se dea și 30 de bani *"pentru căci în zioa pomenirii sale m-am hirotonit arhiereu"*.

Se pare că n-a plecat imediat spre noua dioceză încredințată, pentru că la începutul lui aprilie 1705 Antim tipărește la București, în grecește, singura carte în calitate sa de episcop al Râmnicului: *"Slujba celui întru sfinții părintelui nostru Visarion, arhiepiscopul Larissei, făcătorul de minuni"*. Sosit la Râmnic, Antim va avea o sarcină destul de dificilă, și anume aceea de îndrumător al credincioșilor pe calea ortodoxiei, într-o episcopie unde, probabil, suspiciunile nu s-au stins odată cu înlăturarea lui Ilarion. Antim va potoli tendințele prea generoase față de catolici și se va ocupa cu educarea și pregătirea clerului, pe care l-a găsit, peste tot, stăruiind în forme și obiceiuri ce nu aveau nimic de-a face cu regulile și canoanele bisericești.

Plecând spre Râmnic, Antim a luat cu sine și utilajul tipografic pe care-l perfecționase la Snagov, înființând astfel la reședința episcopiei oltene prima tiparniță din acest oraș, unde va beneficia de ajutorul lui Mihai Ștefanovici, devotatul său ucenic. În mai puțin de trei ani va tipări aici nouă cărți, dintre care trei grecești, trei slavo-române și trei românești. Dintre cele grecești merită să fie amintită cartea intitulată *Tomul bucuriei* (1705), care cuprindea cinci lucrări polemice (aproape 800 pagini) împotriva catolicilor, imprimată cu cheltuiala patriarhului Dositheu al Ierusalimului. În același an, 1705, Antim scoate la lumină în românește un preafrumos

Antologhion adecă *Floarea cuvintelor*, urmat de: *Învățătura pre scurt pentru taina pocăinții* (1705), o *Evanghelie* (1705), *Evhologhion* (1706), *Octoih* (1706), *Cuvânt panegiric de la Sfântul Niculae de Radu Brâncoveanu* (1706), *Slujba Născătoarei de Dumnezeu* (1706) și *Cuvânt la Patima Domnului* de Gheorghe Maiota (1706).

Ceea ce trebuie reținut în chip deosebit este faptul că Antim a început la Râmnic seria unor tipărituri românești menite să ducă la triumful deplin al limbii române în biserică. Procesul de lungă durată al înlocuirii limbii slavone în cult cu limba română, început în urmă cu mai bine de un veac și jumătate, era amenințat acum să fie compromis datorită influenței crescânde a culturii și a ierarhilor greci la noi, ca și prin numeroasele cărți grecești tipărite în țările române, multe chiar de Antim.

În fața acestui pericol, conștient de rolul său de cârmuitor duhovnicesc al unor credincioși de neam român, Antim Ivireanul a început tipărirea unui șir de cărți de slujbă în românește. Pentru început, a continuat vechea tradiție – existentă încă din timpul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei –, adică imprimarea unor cărți bilingve, cu tipicul, lecturile biblice și sinaxarul în românește, iar cântările și rugăciunile în slavonește (*Antologhionul*, *Octoihul mic* și *Slujba Adormirii Născătoarei de Dumnezeu cu paraclisul*). Paralel cu acestea, a început și tipărirea de cărți liturgice numai în românește. Așa este *Evhologhionul* sau *Molitfelnicul*, cu două volume distincte: volumul întâi este un *Liturghier*, iar volumul doi *Molitfelnicul* propriu-zis. Este un caz neîntâlnit în istoria vechilor tipărituri bisericești. De notat că aceasta este prima ediție românească a *Liturghierului* în Țara Românească. Traducerea (sau revizuirea traducerilor anterioare: Coresi, Dosoftei și cele în manuscris) a fost făcută de Antim Ivireanul. În ceea ce privește *Molitfelnicul*, de asemenea reprezintă prima ediție românească în Muntenia, fiind tradus tot de el, după ediția grecească tipărită la Veneția de Nicolae Glykis (1691).

În perioada 1708-1716, ca mitropolit al Ungrovlahiei, Antim va continua activitatea tipografică, mutând tipografia de la Râmnic la Târgoviște. Aici au văzut lumina tiparului 18 cărți, dintre care unsprezece în limba română, cinci în limba greacă, una slavo-română și una slavo-româno-greacă. În concluzie, în timpul păstoririi sale (1691-1716) s-au tipărit 63 de cărți (30 în limba greacă, 22 în limba română, una în limba slavonă, nouă bilingve și una trilingvă).

La solicitarea domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat, a fost condamnat de turci la exil în mănăstirea Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai, dar pe drum a fost omorât, aproape de Adrianopol, în 1716.

A fost canonizat în 1992, cu dată de prăznuire 27 septembrie.

2. Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica

A fost unul dintre marii părinți duhovnicești ai veacului al XIX-lea și unul dintre cei mai renumiți sfinți ierarhi pe care i-a dat poporul român. La 29 iunie 1840, episcopul Neofit al Râmnicului a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei. Episcopia Râmnicului a rămas fără episcop timp de zece ani, adică până în anul 1850, când domnitorul Barbu Știrbei (1849-1853; 1854-1856) dispune alegerea unui nou ierarh. Astfel, la 15 septembrie 1850, în scaunul de episcop al Râmnicului-Noul Severin a fost ales arhimandritul Calinic, starețul mănăstirii Cernica.

Sfântul Ierarh Calinic s-a născut la 7 octombrie 1787 în București, în cartierul Sfântul Visarion, în familia bunilor credincioși Antonie și Floarea Antonescu (mama lui călugărindu-se spre bătrânețe la Mănăstirea Pasărea sub numele de Filofteia). Din botez s-a numit Constantin. Fratele său mai mare a fost preot de mir și apoi, intrând în mănăstire, s-a numit Acachie. Tânărul Constantin, cel mai mic dintre copii, a fost crescut în familie în frică de Dumnezeu, primind o aleasă educație și trăind într-o atmosferă de rugăciune și de aleasă viață creștină. A învățat carte românească și grecească la una din școlile existente în acel timp în București, poate la Colțea sau la Sfântul Gheorghe. Simțindu-se chemat de Hristos la viață mai înaltă, în martie 1807, deci înainte de a fi împlinit vârsta de 20 de ani, și-a îndreptat pașii spre Mănăstirea Cernica, din apropierea Bucureștilor, unde va fi venit deseori ca să ia parte la slujbe și să asculte cuvinte de învățătură de la starețul Gheorghe (†1806) sau de la alți părinți cu viață aleasă. Duhovnicul său, Pahomie, văzându-l atât de cinstit și curat sufletește, a rugat pe starețul Timotei să-l primească în cinul monahal pe fratele *Constantin*, lucru îndeplinit în ziua de 12 noiembrie 1808, când a primit numele de Calinic. Peste puțin timp a fost hirotonit diacon de către mitropolitul bulgar Sofronie de Vrața, refugiat pe atunci în Țara Românească din cauza persecuției musulmane, iar în 1813 a fost hirotonit preot (ieromonah) de arhiepiscopul Dionisie Lupu Sevastias, viitorul mitropolit. Prin 1817 a plecat la Muntele Athos, unde a stat aproape un an, reușind să cunoască îndeaproape viața călugărească de acolo și să culegă multă învățătură care-i va fi de folos în ostenele sale de mai târziu. La 14 decembrie 1818, în urma morții starețului Dorotei, obștea de la Cernica a ales în locul său pe ieromonahul Calinic, pe atunci în vârstă de abia 31 de ani. Doi ani mai târziu a fost hirotesit arhimandrit.

Cei 32 de ani de stăreție la Cernica au fost ani de neîncetate strădanii pentru ridicarea vieții călugărești de acolo, pentru îndrumarea viețuitorilor, pentru înzestrarea mănăstirii cu noi lăcașuri de închinare și chilii, pentru luminarea poporului prin școală. Ca și Sfântul Vasile cel Mare, Calinic ce spunea trăia și ce trăia propovăduia. Obștea de la Cernica ajunsese în 1850 la peste 350 de părinți. Aici el era cunoscut atât prin rugăciunile sale tămăduitoare, cât și prin faptele sale de milostenie, fiind un bun îndrumător al numeroșilor credincioși care cercetau mănăstirea.

În 1850, după 43 de ani de ședere în mănăstire și după 32 de ani de cărmuire a obștii monahale, starețul Calinic a fost chemat la înalta slujire de arhiepiscop, ca episcop al Râmnicului-Noului Severin. Deși scaunul chiriarhal era la Craiova, gândurile înaltului ierarh se îndreptau spre Vâlcea. Aici reședința episcopală era distrusă, în urma unui incendiu din anul 1847. Preoții erau insuficienți, slab pregătiți, cu o stare materială precară, Seminarul era închis, lăcașurile de închinare erau neîntreținute, altele în paragină sau închise. Noul episcop moștenise deci o situație foarte grea și care trebuia îndreptată. Îndată după scăunare a făcut o vizită în eparhie, cercetând mai multe parohii și mănăstiri spre a cunoaște situația la fața locului. Apoi a numit noi protopopi și a hirotonit mai mulți preoți.

În iulie 1854 a mutat Episcopia la Râmnic, iar în 1855 a adus aici și Seminarul, pe care îl reînființase în 1851 mai întâi în mănăstirea Bucovăț (două luni), apoi în Craiova. Cu un ajutor primit din partea lui Barbu Știrbei, episcopul Calinic a început ridicarea unei noi catedrale episcopale, isprăvită în 1856. Planul bisericii a fost conceput de episcop, iar pictura a fost încredințată lui Gh. Tattarescu. Însă, cel

mai important monument monastic și de viață duhovnicească atonită este Sihăstria Frăsinei, ridicată din banii săi între anii 1859-1864, unde a stabilit reguli aspre de viațuire, pe care le practicase el însuși de când intrase în mănăstire. Un cutremurător blestem pus de ctitor întâmpina pe credincioase să nu se apropie de lavra de sus, ci să se roage la ghineceu, în biserica de jos cu destinație pentru femei. Multe cazuri de neascultare au atras mânia Sfântului și moartea călcătorului. De aici a plecat cu nume răsunător în civilizația creștină Părintele Ioan Marina, cu însemn de călugăr, devenit Justinian, vrednicul de pomenire patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Pentru că în timpul ridicării schitului se votase Legea secularizării, episcopul Calinic a rugat pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza să îl excepteze de la această lege, rugăminte pe care domnul, din respect deosebit pentru *"adevăratul și Sfântul călugăr al lui Dumnezeu"*, i-a și îndeplinit-o.

Iubitor de carte și de cultură, episcopul Calinic a contribuit la zidirea duhovnicească a credincioșilor săi și la luminarea minții lor prin tipărirea de cărți. Prin 1860, *"cu bani împrumutați"*, după cum spune el însuși, a pus bazele unei tipografii la Râmnic, proprietatea sa, denumită *Tipografia Calinic Râmnic*. De sub teascurile acesteia au ieșit mai multe cărți, fie de slujbă, fie cu alt conținut: *Aghiazmatarul* (1861), *Slujba Sfintei Învieri* (1861), cele 12 *Mineie* (1862) – după ediția de la Buda, revăzută de Iosif al Argeșului, cu reproducerea prefetelor lui Chesarie și Filaret –, *Evanghelia* (1865), apoi *Manual de pravilă bisericească* (1861), *Tipicul bisericesc* (1861), *Carte foarte folositoare de suflet* (1862), *Învățătura către preoți și diaconi* (1865) și altele. Din această simplă înșirare de titluri se vede că episcopul Calinic a vrut să reînvie la Râmnic vremurile de înflorire culturală de sub marii săi înaintași din secolul al XVIII-lea.

Viața plină de înfrânări pe care o ducea (nu consuma carne, se odihnea numai pe un scaun de lemn), bătrânețea care se simțea tot mai apăsătoare, l-au îndemnat pe bătrânul Calinic să-și scrie diata (ultima redactare în 1866). Între altele, scria că după moarte nu lasă nici bani de îngropare și nici de pomenire, deoarece tot ce a avut a împărțit celor săraci și pentru refacerea Episcopiei. Și-a petrecut ultimul an de viață (din mai 1867) la Cernica, trăind ca un simplu monah, în chilia lui de lângă paraclisul Sfântul Ioan. Aici l-a prins sfârșitul în ziua de 11 aprilie 1868, fiind îngropat în tinda bisericii Sfântul Gheorghe, ctitoria sa. Fiind unul din cei mai desăvârșiți reprezentanți ai spiritualității ortodoxe românești, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 28 februarie 1950, a hotărât ca episcopul Calinic al Râmnicului să fie trecut în rândul sfinților, urmând ca prăznuirea lui să se facă în ziua mutării sale către Domnul, adică la 11 aprilie. În felul acesta, smeritul ierarh Calinic a devenit unul dintre cei mai de seamă sfinți ai calendarului ortodox român, pildă grăitoare pentru orice preot și credincios de trăire autentică a învățăturilor evanghelice.

3. Episcopul Vartolomeu Stănescu

Este unul din ierarhii de seamă ai Eparhiei Râmnicului din prima jumătate a secolului al XX-lea. A fost ales pe data de 1 aprilie 1920 ca locotenent de episcop sau locțiitor la Râmnic, devenind episcop plin la 17 martie 1921 (stil vechi). Acest episcop râmnicean s-a născut în anul 1875 în satul Ciuperceni, comuna Flămânda, județul Teleorman. În 1897 a absolvit cursurile Seminarului Central din București,

și-a luat licența la Facultatea de Teologie din București în 1901, apoi a plecat la studii la Paris, studiind atât teologia, cât și dreptul și sociologia la Sorbona.

Ca episcop de Râmnic a desfășurat o bogată activitate misionară culturală și filantropică, unanim apreciată. S-a îngrijit de școli și tiparnițe, a stimulat munca preoților, grupându-i în societatea *Renașterea* și punându-i în contact unii cu alții prin cercuri pastorale, a înființat revista *Renașterea*, a făcut parte din comitetul de redacție al revistei *Biserica Ortodoxă Română*, a dat la lumină diferite studii și a îndrumat și pe alții într-o astfel de muncă. În Sfântul Sinod a participat la rezolvarea tuturor problemelor de seamă din viața Bisericii noastre aduse în discuție, a întocmit referatul de bază privind îndreptarea calendarului din 1924, a fost delegat din partea Bisericii Ortodoxe Române la Conferința ecumenistă de la Stocholm din 1925, precum și alte conferințe mondiale creștine.

Episcopul Vartolomeu a păstorit efectiv la Râmnic până la 1 noiembrie 1938, când, simțindu-se slăbit, i s-a acordat un concediu de doi ani. La aceeași dată, Episcopia Râmnicului-Noului Severin s-a desființat, iar în locul ei s-a înființat Mitropolia Olteniei, Râmnicului și Severinului, cu reședința în Craiova, având ca sufragana Episcopia Argeșului. După terminarea concediului, la 1 noiembrie 1940, episcopul Vartolomeu a fost pus în retragere pentru a-și aranja drepturile la pensie. Pensionându-se, s-a retras la Mănăstirea Bistrița, unde-și construise o casă. A viețuit aici, bolind destul de greu în ultima perioadă a vieții, până la 2 noiembrie 1954, când și-a dat obștescul sfârșit. A fost înmormântat în ziua de 4 noiembrie 1954 în cimitirul Mănăstirii Bistrița.

Acestea sunt doar trei exemple din lungul șir al episcopilor Râmnicului care au ținut aprinsă candela ortodoxiei pe aceste meleaguri binecuvântate de Dumnezeu. Prin viața lor sfântă, prin faptele lor pe tărâm cultural, pastoral, patriotic și gospodăresc, ei constituie modele pentru credincioșii de astăzi, faruri călăuzitoare, ale căror învățături și sfaturi duhovnicești sunt valabile și astăzi pentru zidirea sufletească a credincioșilor și preoților. Trăim vremuri tulburi, în care vrăjmașul urmărește să ne pierdem controlul, să ne vindem sufletul pentru treizeci de arginți, să ne dezbinăm pentru a ne stăpâni el mai ușor. Fiecare epocă istorică a avut și va avea greutățile ei. În momente de descumpănire, să privim în trecut, la înaintașii noștri, să le urmărim viața, credința și modul în care au părăsit cu demnitate patria pământească, dobândind un loc de cinste în cetatea cerească a lui Dumnezeu.

Bibliografie:

BODOGAE, Teodor, *Mitropolitul Antim Ivireanul (omul și opera)*, în "Mitropolia Ardealului", XI (1966), nr. 9-10, p. 591-603.

BOGDAN, Damian P., *Viața lui Antim Ivireanul*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXIV (1956), nr. 8-9, p. 679-689.

CRISTEA, Gherasim, *Istoria Eparhiei Râmnicului*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Conphys, 2009.

DINULESCU, Ștefan, *Viața și activitatea Mitropolitului Țării Românești, Antim Ivireanul (1708-1716)*, în "Candela. Foaie bisericească-literară", V (1886), nr. 7, Cernăuți, p. 401-410.

LAZĂR, Ioan St., *Sfântul Antim Ivireanul, orator creștin*, Editura Conphys, Râmnicu-Vâlcea, 2005.

IDEM, *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, ocrotitor spiritual*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Conphys, 1999.

MORARU, Alexandru, *Dicționarul ierarhilor români și străini - slujitori ai credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Basilica, 2015.

PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II-III, București, Editura IBMBOR, 1981.

ȘTREMPEL, Gabriel, *Antim Ivireanul*, București, Editura Academiei Române, 1997.

PERIODICE TRANSILVĂNESE DESPRE EMIGRAȚIA ROMÂNEASCĂ ÎN AMERICA

GHERGHINA BODA

ginaboda15@gmail.com

Muzeul Civilizației Dacice și Romane – Deva

DES PÉRIODIQUES TRANSYLVAINES SUR LA MIGRATION ROUMAINE AUX ÉTATS-UNIS

RÉSUMÉ

La migration des roumains vers l'Amérique a été un phénomène social qui s'est encadré dans celui européen, déterminé principalement par des causes socio-économiques comme la pauvreté et la manque de terrain agricole et qui ont été déterminantes lors du départ de l'autre côté de l'océan. "Le mirage américain" véhiculé à l'époque a son importance, l'économie américaine continuellement en croissance étant assimilée en tant qu'un nouvel Eldorado pour les habitants de la majorité des pays européens. Soit pour une durée déterminée, soit définitive, le phénomène migrationniste avait affecté toute la population de la Roumanie, tant les émigrés, que la famille restée toujours dans le pays, avec des conséquences sociales, économiques, démographique, mais aussi avec des changements de mentalité individuelle et collective.

Mots-clés: Amérique, émigration, économie rurale, pauvreté, enrichissement.

Transformările economice profunde care au caracterizat a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea, s-au reflectat pe plan social într-un evantai deosebit de larg. Manifestarea deplină a capitalismului în întreaga societate a dus la o evoluție caracterizată de multe particularități locale și zonale, toate însă circumscriindu-se unei dezvoltări europene generale. Transilvania, ca parte componentă a Imperiului Austro-Ungar, a fost cuprinsă în acest carusel capitalist, chiar dacă într-un ritm mai lent, aceasta fiind cunoscută ca o regiune mai săracă a Imperiului, alături de Galiția, Slovacia și Bucovina¹. În aceste condiții de dezvoltare economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea are loc o creștere demografică materializată într-un număr mai mare de căsătorii și de nașteri, precum și prin reducerea mortalității, acestea fiind obținute prin aplicarea unei mai bune organizări sanitare la nivelul Transilvaniei, în principal prin apariția unei noi legislații în domeniul sănătății. Astfel, Legea sanitară din 1876 favoriza organizarea circumscricțiilor sanitare rurale și introducea obligativitatea fiecărei comune de a avea un medic care să acorde asistență curativă și preventivă, precum și expertiză medico-legală, în baza unui onorariu fixat de lege, săracii fiind scutiți de orice plată, iar la

¹ Ioan Lumperdean, Rudolf Gräf, Thomas Nägler, *Economie și structuri sociale*, în "Istoria Transilvaniei", vol. III, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 529.

fiecare 800 de locuitori legea prevedea existența unei moașe oficiale, iar la nivel de comună să activeze o comisie sanitară prezidată de medic, membrii fiind veterinarul, farmacistul, preotul, notarul, un învățător din fiecare școală și 3 cetățeni².

Creșterea demografică, coroborată cu fenomenele economice negative din deceniul opt al secolului al XIX-lea, cum ar fi desființarea breslelor, consecințele războiului vama dintre Austro-Ungaria și România, depresiunea economică ș.a., la care se adăuga insuficiența loturilor de pământ cultivabil și de aici forță de muncă excedentară în domeniul agricol, au contribuit la apariția și creșterea constantă a curentului migraționist. Inițial, românii ardeleni s-au îndreptat spre România. Deși a existat mereu o anumită mobilitate a populației de o parte și de alta a Carpaților, începând cu deceniul 8 al secolului al XIX-lea aceasta devine un fenomen îngrijorător pentru autoritățile austro-ungare, cu atât mai mult cu cât populația migranță nu era numai de etnie română. Datele statistice arată că numai în perioada 1881-1891, 50.513 persoane din 8 comitate au emigrat definitiv din Transilvania în România, astfel: 3.358 din Alba de Jos, 6.443 din Brașov, 4.931 din Făgăraș, 6.491 din Sibiu, 9.211 din Târnava Mare, 6.615 din Ciuc, 6.236 din Odorhei și 7.228 din Trei Scaune³. La acestea se adaugă activitatea tot mai agresivă a agenților de emigrare, care își recrutau viitorii clienți din rândul populației rurale și urbane tot mai nemulțumite de situația din țară și tot mai săracă, dar și politica demografică de consolidare a blocului etnic maghiar dusă de Ungaria⁴. Acestor cauze li se adaugă asuprirea politică națională, care însă *”n-ar putea constitui un mobil destul de puternic ca să-l hotărască să-și părăsească vatra strămoșească pentru a căuta libertatea în altă țară. Poate că țărănimea noastră simte mai greu jugul mizeriei economice, fiindcă are să sufere și loviturile de biciu ale asupririi naționale – dar ceea ce îl îndeamnă să-și părăsească țara e sărăcia: ar suferi el loviturile de biciu, dacă ar avea ce mânca! Dimpotrivă, libertatea desăvârșită de care se bucură emigranții în America trezește conștiința națională și întărește sentimentul național”*⁵.

O dovadă a seriozității fenomenului emigraționist este o lege din 1881 prin care Parlamentul Ungariei obliga agenții de emigrare, considerați singurii vinovați de plecarea populației, să facă propagandă doar în baza autorizațiilor date de Ministerul de Interne, care de regulă le refuza⁶. Cu toate piedicile ridicate de autorități, aceștia și-au continuat activitatea de recrutare. Un caz relatat de ziarul *Bunul econom* este al unui anumit Hamburgsky, fost învățător de stat în comuna Buduș din Bistrița, plecat în America după ce fusese dat afară de la școală și care se întorsese ca agent de emigrare, recomandându-se episcop reformat, venit să ducă cu el peste ocean 20 de preoți, și care descria America și viața de acolo în culorile cele mai vii⁷. Tot pentru descurajarea emigrării, în 1903 ministrul de interne ungar aducea la cu-

² Livia Chiriță, *Scurt istoric al asistenței medicale în România (II)*, în ”Medicina familiei”, nr. 14/1997, disponibil la: <http://www.medfam.ro/mf/mf/mf14/istm14.html>.

³ Ioan Bolovan, *Habitat și evoluție demografică*, în ”Istoria Transilvaniei”, vol. III, Cluj-Napoca, 2008, p. 489.

⁴ *Ibidem*, p. 490.

⁵ *Luceafărul*, nr. 9/1913, p. 296.

⁶ I. Bolovan, *op. cit.*, p. 490.

⁷ *Bunul econom*, nr. 47/1903, p. 4.

noștința populației că în SUA a intrat în vigoare o nouă lege privitoare la emigranți, conform căreia toți călătorii erau obligați să plătească câte 2 dolari la debarcare, cei bolnavi, pedepsiți sau anarhiști neprimind voie să rămână, iar cei care promovau emigrarea în America erau pedepsiți cu amendă între 1-5.000 dolari⁸.

Emigrarea românilor către America a fost considerată calea cea mai sigură spre rezolvarea problemelor financiare, a achitării datoriilor, a cumpărării de pământ, a ridicării nivelului de trai al familiei și, de ce nu, al îmbogățirii. Propaganda agenților de emigrație, precum și scrisorile unor români ajunși peste ocean, au încurajat și alți români să-și părăsească țara în căutarea bunăstării oferită de statele americane. Dacă inițial plecau cu gândul de a se reîntoarce acasă după ce câștigau suficient, marea parte a emigranților s-au stabilit în statele americane în care și-au croit o nouă viață (Ohio, Montana, Pennsylvania, Michigan, Illinois, Indiana ș.a.).

Despre primii emigranți români ne vorbește Ion Iosif Șchiopul, care a semnat mai multe articole în revista *Luceafărul* din anul 1913. El credea că, având în vedere faptul că primii migranți au venit din țările mai dezvoltate cultural, e firesc ca și primii români migranți să provină din regiunile mai dezvoltate, cum ar fi Mărginimea sau Poiana Sibiului, mărginenii fiind "*Mai umblați prin lume, știutori de carte, spirite mai iubitoare de independență*", care au aflat mai repede despre "*lumea nouă*"⁹. Chiar dacă au mai fost migranți români înainte de 1900, aceștia au fost prea puțini pentru a fi remarcați. Poate nu vom ști niciodată care a fost primul român ajuns în America, dar I.I. Șchiopul ne oferă informații despre Gheorghe Pomuțiu din Giula și despre Irimie Proca (Louis Hugo) din Râșnov. Despre primul spune că ar fi luptat în Revoluția de la 1848 alături de Kossuth, după capitularea cetății Komárom fugind din țară, prin 1850 stabilindu-se în statul Iowa, unde a încercat înființarea unei colonii maghiare, *New-Buda*, dar fără succes și despre care autorul articolului nu are o părere bună afirmând că posedă niște documente care nu-l pun într-o lumină favorabilă pe acest Pomuțiu și pe care nu le poate da publicității¹⁰. Despre al doilea, fire aspră, închisă și răzbunătoare, ne spune că a emigrat în America venind din "*Dobrudgea*" în anul 1869 sau 1870, însoțit de doi sau trei tovarăși (Nicolae Plaivas ? și Simion Bârza), printre lucrurile sale de acasă găsindu-se și două pistoale bătute cu ținte de aramă, și care a trăit o viață zbuciumată fiind căsătorit de două ori¹¹.

Migrația românească propriu-zisă, mai însemnată, a început din anul 1900, după sfârșitul războiului dintre SUA și Spania, iar viața românească organizată începe cu anul 1902, când ia naștere prima organizație românească în America, anume Societatea *Carpatina* din Cleveland¹².

Cauzele emigrării au fost în primul rând sărăcia datorată lipsei veniturilor, a unei slujbe, a pământului și a utilajelor agricole, a recoltelor slabe, a împovărării cu datorii la bănci etc., la acestea adăugându-se "*scrisorile celor ce se aflau în America, apoi agenții societăților de navigație și, în mare măsură, și jidovimea din America*",

⁸ Revista Economică, nr. 42/1903, p. 354.

⁹ Luceafărul, nr. 9/1913, p. 293.

¹⁰ Ibidem, p. 293-294.

¹¹ Ibidem, p. 294.

¹² Ibidem, p. 293.

acțiunile acesteia din urmă fiind descrise de preotul Ion Podea în *Telegraful Român* și redată în *Luceafărul*: ”Îndată ce într-un orașel se strâng laolaltă câțiva țărani români răsare, ca din pământ, jidanul perciunat sau modern, cu prăvălia, cu banca, cu biroul lui de plasat muncitori, cu agenția lui de bilete de vapoare, și mai cu seamă, cu cârciuma lui murdară, pe care din prietenia și dragostea ce o are față de Români o ține totdeauna deschisă. Iar ca să poată zice că e românească, își alege (dintre Români) niște slugi dintre cei mai cu vază și cu mai mulți prieteni, pe cari îi plătește foarte bine. Dar în schimbul acelei plăți slugile au să aducă stăpânului lor cât mai mulți mușterii, cari să tragă beții sdravene și să-și lase toți banii acolo. Și când jidanul nu mai e mulțumit cu câștigul ce-l face cu Românii cari trăiesc tot în cârciuma și prăvălia lui, scrie în satul din care a plecat și îndeamnă să plece la el, că le dă de lucru și plată mare. Așa se face că în unele orașe se concentrează Români cu miile, ca să fie despoiați de aceiași jidani, de cari erau despoiați, cu câțiva ani înainte, în satul lor, la ei acasă. În Canton (statul Ohio) bunăoară sunt peste o mie de Olteni, pe spatele cărora trăiesc patru frați, mai înainte cârciumari și strângători de ouă în comitatul Făgărașului –, azi proprietari, bancheri, agenți, negustori și măcelari, prin mâinile cărora se strecoară cel din urmă ban românesc. (...) un jidan din Hubbard (statul Ohio), înainte cu opt ani a adus la topitoarea de fier de acolo pe cel dintâi Apolzan (com. Sibiului); în Lorain (Ohio), acum zece ani a adus pe cel dintâi Arpășan (com. Făgărașului); în Leetonia (Ohio) pe cei dintâi Cornățeni și Arpășeni; în Martinsferry (Ohio) pe cei dintâi Vișteni; în New-Castle (statul Pennsylvania) pe cei dintâi Târnaveni; în Philadelphia (Pennsylvania) pe cei dintâi Bănățeni (...)”¹³.

Dacă primele valuri de emigranți proveneau din țări dezvoltate, următoarele valuri aduceau persoane din țări mai puțin dezvoltate, sărace, cu un grad de cultură și educație scăzut. Într-un raport întocmit de șeful Biroului Central de Emigrare din Washington către ministrul de comerț despre emigranții anului 1911, printre altele, se spune despre emigranți că ”Mulți dintre aceștia au foarte mici exigențe, posed obiceiuri urâte și sunt de-o ignoranță de necrezut (...). Contrar emigranților de odinioară, o mare parte a noilor emigranți sunt simpli muncitori, care nu cunosc nicio meserie. Mai bine de trei din cinci părți rămân în 5 state răsăritene (Ohio, Pennsylvania, Indiana, Illinois, W. Virginia) ... De multe ori noii migranți își găsesc ocupație în paguba emigranților mai vechi, care și-o pierd. Mulți patroni îi preferă pe acești emigranți noi emigranților mai vechi, care sunt lucrători mai buni și în număr de ajuns – fiindcă noii emigranți sunt gata să lucreze mai multe ore și pe un preț mai mic, și, poate, fiindcă sunt gata să plătească supraveghetorilor (care îi angajează) și un bacșiș (...)”¹⁴. Din acest raport reies mijloacele neprincipiale folosite de noii veniți, care prin atitudinea lor față de plata muncii prestate, nu numai că i-au lăsat fără slujbe pe cei vechi, dar au dereglat piața muncii, scăzând valoarea forței de muncă.

Emigranții români erau de ambele sexe și proveneau din diverse categorii sociale. Totuși, marea masă a acestora era formată din țărani. Slujbele prestate nu erau cele din țară. Cu excepția ciobanilor, majoritatea sibieni așezați în statul Mon-

¹³ *Ibidem*, p. 294-295.

¹⁴ *Ibidem*, p. 295.

tana, românii, în marea lor majoritate, erau muncitori în fabricile de fier și oțel, turnătorii și topitorii, tinichea, cărămidă, la construirea de linii ferate și canale, în mine de cărbuni, în fabrici de mașini sau în alte ramuri industriale unde salariul era mare datorită muncii grele¹⁵. Românii, ca și alți emigranți, aveau handicapul necunoașterii limbii engleze și a practicii meseriilor în alt mod decât cel pe care îl practica americanii, ceea ce îi obliga să accepte orice fel de muncă, în general muncă fizică foarte grea. Cei mai norocoși găseau de lucru în agricultură, la fermele capitaliste americane în care munca se desfășura mai mult în aer liber, aceștia reușind și să economisească mai mulți bani decât cei din industrie, deoarece lipseau tentațiile, cum ar fi cârciumile (saloanele) sau magazinele, dar și chiriile mai mici sau chiar lipsa acestora. De asemenea, munca la aceste ferme nu era chiar atât de grea ca în fabrici, deoarece era mecanizată și foarte bine organizată. Principiul americanului era *"economisirea timpului și a puterilor"*, de aceea el *"este om de spirit și foarte deștept, și mâna, care și-o știe cruța este îndemânatică și la purtarea penei"*¹⁶.

Munca în fabrici se desfășura pe trei schimburi a câte opt ore sau zilnic 12 ore, o săptămână de noapte, una de zi, inclusiv sâmbetele și duminicile, plata variind între 20 și 40 de cenți pe oră, adică între 2 și 4 dolari pe zi¹⁷. Condițiile de muncă erau foarte grele, la acestea adăugându-se neîndemânarea românilor și oboseala nopților nedormite, fapt care conducea adesea la accidente sau chiar la decese. Munca grea din fabrică este descrisă, printre mulți alții, și de George Huludeț din comuna Lisaura (Bucovina), în scrisoarea în versuri trimisă soției, care suna așa: *"Iată scumpa mea soție,/ Ce voiesc astăzi a-ți scrie:/ Cum trăiește lumea-ici,/ Și cum lucră prin fabrici./ Am voit să știu curat,/ - Iată m-am încredințat./ Aicea toată lumea vine,/ Fabricile-s foarte multe,/ Lacrimile mii și sute./ Muncesc toți ziua și noaptea,/ Tot alături cu moartea./ Lucrul în fabrici e greu,/ Și-i plătit destul de rău./ Cine-aude nu mă crede,/ Dumnezeu e sus și vede./ Însă de-acum înainte,/ Îți voi spune în cuvinte,/ Îți voi scrie adevărat:/ Ce lucru am căpătat./ Lucru greu, anevoios,/ Scoate măduva din os./ Când mă duc către fabrică,/ Tot mereu tremur de frică,/ Într-un lucru dimineța,/ Dar nu-s sigur(!) cu viața./ Nu știu oare că pe sară,/ Veni-voiu acasă iar,/ Sănătos precum m-am dus,/ ori m-or aduce pe sus.../ Pentru ce-i voiți să știți ?/ Iată acei ce citiți:/ Aici sunt cuptoare multe,/ Toate cu fier umplute./ În foc strașnic se topește,/ Și ca aurul lucește./ Apoi curge ca unsoarea,/ Noi îl cărăm cu căldarea,/ Îl cărăm unde se varsă,/ Vai rău umărul apasă,/ Prindem doi inși de căldare,/ Împlutura în părți sare;/ Și te arde și te frige,/ Trebuie apa a te stinge,/ În toate părțile foc,/ Și-nainte și-nmijloc./ Scânteile sar stropind,/ Ca și ploaia pe pământ./ Fumu-ntunecă fabrica,/ De nu se vede nimic./ Cărând fierul să-l vărsăm,/ Om de om ne-mpiedicăm./ Apoi ce este mai greu,/ Colbul mare și e rău,/ Că se bagă-n piept la om,/ Ca funinginea din horn./ Lucru-n colb și în căldură;/ Și asud peste măsură,/ Când din fabrică mă întorc,/ Nu mă mai cunosc deloc./ Sunt negru de fum și colb,/ Gândesc că-s un pui de corb./ Așa banii îi câștig,/ Dacă asud, dacă mă frig./ Pentru un dular cincizeci,/ Mult rădic la fiare*

¹⁵ Ibidem, nr. 8/1913, p. 258; Revista Economică, nr. 45/1903, p. 378; Bunul econom, nr. 47/1903, p. 2.

¹⁶ Bunul econom, nr. 40/1903, p. 1-2.

¹⁷ Luceafărul, nr. 8/1913, p. 258.

reci./ Pentru doi și jumătate,/ Mult rădic la fiare calde,/ Pân ce fac eu bănișori,/ Mi se storc multe sudori,/ Toată lumea zice, zău,/ C-aici noauă nu ni greu,/ Că trimitem bani acasă,/ Din America bănoasă./ Cine nu mi-a crede mie,/ Poate și el ca să vie,/ Să vadă și el mai bine,/ Ce pățește cine vine./”¹⁸.

Plata se făcea la două săptămâni, câștigul lunar cel mai mic fiind de 50 de dolari, muncitorii mai harnici și îndemânatici ajungând la câștiguri chiar și de 100-120 de dolari lunar, din care își achitau întreținerea (locuința, masa și spălatul rufelor), care de cele mai multe ori era diminuată prin cazarea unui număr de 4-5 persoane într-o cameră, dar și achitarea datoriile la salon¹⁹.

Cei care erau mai chivernisiți și știau să-și organizeze banii puteau face economii substanțiale, pe care de obicei le trimiteau familiei rămase în țară. În anul 1913, emigranții români din America au trimis peste 30 milioane de coroane, o sumă medie de 1.000 coroane pe an, sumă de multe ori depășită, ajungându-se chiar la 2-3.000 coroane anual, ciobanii sibieni așezați în Montana trimițând în anul 1912 aproape un milion de coroane, adică peste 3 milioane de bani românești²⁰. Banii erau trimiși fie prin intermediul băncilor și agențiilor americane, fie în scrisori recomandate. Agențiile erau cele mai nesigure, deoarece nu dispuneau de capital și foloseau banii clienților noi pentru a trimite banii clienților mai vechi, ceea ce ducea la întârzieri foarte mari sau, nu de puține ori, agenții dispăreau cu banii, se mutau în alt stat, își schimbau numele și luau afacerea de la capăt cu aceleași înșelătorii sau cu altele noi, printre aceștia regăsindu-se și români alături de unguri, evrei și mulți alții²¹.

Mulți dintre emigranți reușeau să trimită bani suficienți care să acopere toate datoriile din țară și să și economisească sume importante, cu care se întorceau acasă și pe care încercau să le folosească pentru creșterea bunăstării familiei sau pentru începerea unei afaceri, alții rămâneau în America unde își întemeiau o nouă viață și se adaptau unei lumi cu totul noi. Cu toate greutățile inerente vieții de emigrant, mulți reușeau și ieșeau mai întăriți din aventura vieții lor, alții își pierdeau viața în lupta grea în care intraseră, alții se întorceau în țară dezamăgiți și tot atât de săraci precum plecaseră, alții alegeau să ducă o viață de aventurier plină de incitații și necunoscute. Indiferent de motivele plecării, întoarcerii sau rămânerii, primele valuri de emigranți români au deschis o nouă filă a istoriei naționale și americane, care reprezintă o altă mărturie a trecerii omului prin timp și spațiu.

Bibliografie:

Bunul econom, nr. 40, 47/1903.

Luceafărul, nr. 8, 9/1913.

Medicina familiei, nr. 14/1997

Revista economică, nr. 42, 45/1903.

Țara noastră, nr. 49/1907.

¹⁸ *Țara noastră*, nr. 49/1907, p. 794.

¹⁹ *Luceafărul*, nr. 8/1913, p. 260.

²⁰ *Ibidem*, p. 261.

²¹ *Ibidem*, p. 262.

POP, Ioan-Aurel, NÄGLER, Thomas, MAGYARI András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2008.

LUCIAN BLAGA ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. STUDIU DE CAZ: ANUL 1914

PETRE DIN

petre_din@yahoo.com

Liceul Teoretic "Gheorghe Lazăr" – Avrig

LUCIAN BLAGA AND WORLD WAR I. CASE STUDY: 1914

ABSTRACT

Poet, playwright, philosopher, university professor, Lucian Blaga is also the author of a memorialistic work entitled The Chronicle and the ages' song where he presents in a chronological manner the main stages of his life. The volume proposes a retrospective analysis of the moments of his existence: childhood, adolescence, maturity, at the same time with some interesting reflections on World War I and the Union of 1 December 1918. Information, confessions and memories are widely focused on the impact of the outbreak of World War I upon the collective sensibility of the Transylvanian Romanians and the emotions of living caused by Romania's war against Austria-Hungary.

Lucian Blaga notifies the significance of the historical moment of war, the chance offered to Romania to liberate Transylvania and his attitude is to deny his involvement in the conflict as a Austro-Hungarian citizen in favor of the Habsburg monarchy. Despite the German and Hungarian education approached in school, the philosopher was not influenced by the myth of the "Good emperor" and he preferred the involvement in the study of theology and in the one of philosophy later. We conclude that, regarding Blaga, the survival instinct was more important than the one of the debt to Franz Joseph Emperor.

Keywords: Lucian Blaga, World War I, Transylvanian Romanians, Habsburg monarchy, Franz Joseph Emperor.

La începutul secolului al XX-lea ideea Serbiei Mari care să cuprindă toate provinciile locuite de sârbi a exercitat un puternic impact la nivelul sensibilității colective. Acest deziderat era împărtășit în egală măsură de politicieni, intelectuali, soldați, țărani, meseriași și studenți, și reprezenta o componentă esențială a naționalismului sârbesc.

Cauzele imediate ale Primului Război Mondial sunt focalizate pe energia naționalismului sârb, pe anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria și pe dinamismul mișcării iugoslave în cadrul monarhiei¹. "Ideea austriacă" în Bosnia și Herțegovina nu a adus progrese însemnate locuitorilor acestor provincii anexate. Nu au fost construite școli noi, rețeaua de căi ferate a rămas subdimensionată, iar serviciile medicale erau aproape inexistente. Dacă din punct de vedere economic și social Bosnia și Herțegovina nu au înregistrat progrese semnificative, din punct de vedere politic anexarea acestor provincii a distrus speranțele

¹ Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale Balcanice. 1804-1920*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, p. 305.

sîrbilor de unificare cu aceste state². Așa cum preciza istoricul A.J.P. Taylor, până în 1914 misiunea constituțională a Monarhiei habsburgice se finalizase printr-un eșec în majoritatea provinciilor dominate și acest fapt a amplificat tensiunile interne și nemulțumirile popoarelor oprite.

În acest context, soluțiile de supraviețuire ale monarhiei erau asociate personalității lui Franz Ferdinand, prințul moștenitor al Austro-Ungariei. La nivelul mentalității colective a popoarelor oprite acesta simboliza schimbarea și prin inițiativele sale politice și sociale ar fi readus prosperitatea și climatul de stabilitate în interiorul monarhiei austro-ungare³. În realitate, Franz Ferdinand era ostil dualismului, nutrea o invidie dinastică față de statutul Ungariei, a încurajat aspirațiile naționale ale românilor și se pronunța pentru separarea Croației de Ungaria⁴. Pentru aceste motive de bunăvoință colportate la nivelul celor mai diverse structuri sociale, Franz Ferdinand va deveni o speranță în imaginarul național al popoarelor incluse monarhiei dualiste.

Asasinarea la Sarajevo, la 28 iunie 1914, a lui Franz Ferdinand de către Gavrilo Princip a bulversat viața politică europeană. Revoluționar de tradiție romantică, Gavrilo provenea din zonele cele mai sărace ale Balcanilor și și alimenta idealurile conspirative din lecturarea operelor lui Dostoievski, Gorki, Bakunin și Cernișevski. Obiectivul acestuia consta în eliminarea arhiducelui Franz Ferdinand, perceput ca un obstacol în direcția unirii Bosniei și Herțegovinei cu Serbia⁵.

Pentru a percepe mai corect acest studiu, se impune o prezentare sumară a biografiei lui Lucian Blaga. Poet, prozator, dramaturg, publicist și diplomat român, Lucian Blaga s-a născut în Lancrăm, județul Alba, la data de 9 mai 1895. Referindu-se la personalitatea sa, George Călinescu menționa că *"e cel dintâi care a încercat să ridice un sistem filozofic integral, cu ziduri, cu "cupolă" și să dea acestei filozofii o aplicare la realitățile naționale"*⁶. La vârsta de 7 ani a plecat la Sebeș pentru a-și extinde orizontul cunoașterii la Școala Germană, pe care a absolvit-o în anul 1906. Următorul popas al itinerarului său educațional este liceul *Andrei Șaguna* din Brașov, pe care l-a absolvit în 1914 cu mențiunea *"eminent"*. Destinul implacabil i-a îndoliat familia prin decesul tatălui său, preotul Izidor Blaga. În aceste condiții mama sa, Ana, a fost determinată să-și vândă gospodăria de la Lancrăm și să se stabilească la Sebeș, în anul 1909. Orașul devine paradisul existenței sale terestre, în care poetul se plimbă printre casele medievale, pe cărările Munților Sebeșului și prin Pădurea Râpa Roșie. Liniștea patriarhală a spațiului pastoral românesc i-a inspirat numeroase creații poetice, mitice și probabil ideea *"spațiului mioritic"*⁷.

² A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică. 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura A.L.L.F.A., 2000, p. 185-187.

³ Octavian Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*, Ediția a III-a revăzută și întregită, București, Editura Librăriei Școalelor, 1916, p. 9-11.

⁴ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 192-193.

⁵ Ch. și Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 306.

⁶ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 95.

⁷ Radu Cărpinișanu, *Precuvântare*, în Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor. Album documentar*, Sibiu, Editura Imago, 1995, p. 6.

Dorința sa de a urma cursurile Facultății de Filosofie din Jena nu s-a putut materializa din cauza izbucnirii Primului Război Mondial. Pentru a evita încorporarea în armata austro-ungară, s-a înscris la Institutul Pedagogic Teologic din Sibiu, secția Teologie⁸, unde a studiat doi ani și apoi un an la Oradea (1914-1917). Ulterior, Lucian Blaga urmează cursurile Facultății de Filozofie ale Universității din Viena, obținând titlul de doctor în anul 1920. În perioada următoare a militat în favoarea cauzei naționale în diplomatie (1926-1938) la Varșovia, Praga, Viena, Berna și Lisabona, apoi și-a început cariera didactică la Universitatea din Cluj, stopată brutal de adversitatea proletcultiștilor epocii comuniste⁹.

Interesante reflecții privind starea de spirit a românilor transilvăneni în perioada premergătoare Primului Război Mondial, imaginea României la nivelul sensibilității transilvănenilor, aspirația acestora de a deveni cetățeni ai statului român, diferențele verbale între transilvăneni și românii din Vechiul Regat au fost elegant formulate de Lucian Blaga. *"În primăvara anului 1913, zumzetul egal al vieții noastre de liceeni cu interesele sale avea să fie copleșit de preocupările palpitate în legătură cu complicațiile politice și războaiele din Balcani. Presimțeam că și România, ai cărei cetățeni virtuali ne socoteam, ar putea să intre în foc dintr-un moment într-altul. Noi oamenii din zona danubiană, eram acum obișnuiți cu sunetul goarnelor, cu ordinele de chemare, cu exerciții de mobilizare. Mirosea tare a praf de pușcă. Politicește gândeam numai în funcție de România. La Brașov, veneau adesea români din "Țară". Se întâmpla ca vizitatorii, recunoscându-ne starea civilă după chipiu, să ne oprească pe străzile Brașovului, pe sub Tâmpa, sau printre ruinele de pe Romuri, și să ne întrebe ce simțim și cum gândim. Cuvântul lor era îngrijit, repeziciunea și voiciunea lor intelectuală ne fermecau. Turnura elegantă a frazei lor învedera prin contrast, asperitățile frazei noastre. Comparația ne-ar fi dat poate un complex de inferioritate, dacă adolescența noastră nu s-ar fi confundat până la identificare cu aspirația spre forma lor. Cuvintele noastre erau încete, rostirile grele, complicate și dezarticulate ca ființele din alte ere, cărora de milioane de ani li s-a retras dreptul la existență. Și inima noastră recunoștea acest lucru fără pizmă"*¹⁰.

Condițiile politico-militare din Balcani, generate de agonia Imperiului Otoman, amestecul marilor puteri (Austro-Ungaria și Rusia) și efortul de consolidare a statelor din zonă au oferit României ocazia de a deveni cel mai important stat din spațiul sud-est european. Extensia teritorială a Bulgariei la finalul primului război balcanic (1912-1913) a fost percepută ca o amenințare pentru securitatea frontierei dintre cele două țări în Dobrogea¹¹. La nivelul sensibilității colective românești era prezentă o idee legitimă: dacă Bulgaria se extinde teritorial, de ce să nu proce-

⁸ Mircea Cenușă, *Lucian Blaga și Universitatea din Cluj*, Cluj-Napoca, Editura "Școala Albei", 1995, p. 7

⁹ R. Cărpinișanu, *op. cit.*, p. 6-7.

¹⁰ L. Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, Editura Minerva, 1990, p. 108.

¹¹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 239-240.

dăm și noi în mod similar ?¹². Ofensiva Bulgariei împotriva foștilor aliați a determinat intervenția militară a României pentru restabilirea echilibrului politic în zona Balcanilor. Succesul armatei române a produs mutații semnificative în conștiința românilor transilvăneni. Aceștia considerau că victoria de la sud de Dunăre este preludiul pentru viitoarele acțiuni realizate de armata română la Nordul Carpaților. Lucian Blaga a sesizat aceste chestiuni de strategie politică, iar viziunea sa este focalizată în jurul ideii de emancipare națională: *”Campania din Bulgaria, pe care trupele române aveau s-o realizeze cu atâta succes, era pentru sentimentul unanim al transilvănenilor numai o deprindere în vederea altor isprăvi, un preludiu de epopee. Iar acel marș peste bătrânul Danubius l-am fi dorit îndreptat mai mult spre nord decât într-acolo”*¹³.

Personalitate proeminentă și polivalentă a culturii române, Lucian Blaga a surprins cu talentul și verva tinereții impactul asasinării lui Franz Ferdinand la nivelul sensibilității românilor transilvăneni. Absolvent al Liceului *Andrei Șaguna* din Brașov și detașat de rigoarea frecventării cursurilor, Lucian Blaga nu este dominat de sentimentul datoriei față de împărat, așa cum ar fi presupus exigențele sistemului din imperiu. Impactul colportării zvonului despre asasinat a produs românilor stupoare, insecuritate și presentimentul inevitabil al războiului: *”La Vințu de Jos urma să schimb trenul spre Sebeș-Alba. În clipa dintre două linii când ne-am mutat calabalacul dintr-un tren într-altul, se răspândi în gară vestea că Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, a fost asasinat. Urcai în vagon luând cu mine și această veste. Spoream cu ea zăpușeala. Se produse un moment de stupoare. M-am oprit și eu puțin, ca să cuprind cu gândul toată situația. Apoi am zis către vecinul meu de bancă: ”Asta înseamnă război !”. Și ca o gheară de pasăre o îndoială îmi cuprinsese inima: voi mai pleca în toamnă la Jena, precum îmi făcusem planul ? Cât de repede a cedat euforia nopții ! Acasă găsii pe ai mei foarte fierți. Lionel avea și el presentimentul războiului. Ieșii în oraș. Vestea asasinatului aduna pe cetățeni, în grupuri, pe la colțurile străzilor. În primele două săptămâni ale lui iulie presa, spiritele, opinia publică nu păreau atât de agitate, ca să întărească în vreun chip teama că ne-am găsi în ajunul unui cataclism. Dimpotrivă, aveam mai curând impresia că totul merge spre domolire. Și viața mergea înainte ca și cum pe pământ nimic nou n-ar mai fi fost cu putință”*¹⁴.

Textul este semnificativ sub aspectul impactului zvonului la nivelul sensibilității colective românești. Spațiul de desfășurare a acțiunii este situat între localitățile Lancrăm și Sebeș-Alba, animate de vechile tradiții românești și de multiculturalitate prin prezența masivă a sașilor. În acest cadru al societății ardeleni tânărul Lucian Blaga este paradigma intelectualului în devenire, conștient de ascensiunea sa socială prin cultură și școală. Universul tradițional, atent la suferințele și bucuriile vieții cotidiene, este devastat de colportarea zvonului privind asasinarea moștenitorului tronului austro-ungar Franz-Ferdinand. Jean-Noel Kapferer susține că zvonurile apar în absența informațiilor oferite de oficialități, iar cei interesați de răspândi-

¹² George Topârceanu, *Amintiri din luptele de la Turtucaia, Pirin Planina. Memorii de război*, București, Editura Humanitas, 2014, p. 6.

¹³ L. Blaga, *op. cit.*, p. 108-109.

¹⁴ *Ibidem*, p. 113.

rea zvonului sunt persoanele vizate de impactul acestui eveniment¹⁵. În acest caz zvonul se naște pornind de la un eveniment real – asasinarea prințului moștenitor la tronul Austro-Ungariei –, și acest fapt are un puternic impact la nivelul opiniei publice locale.

În concepția lui Lucian Blaga, asasinatul nu semnifică faptul că domnia tenebrelor a fost destructurată și la orizont se profilează posibilitatea unui nou început; unica dilemă existențială este incertitudinea plecării la studii în ipoteza declanșării războiului.

Paul Lendvai, erudit istoric în promovarea culturii austriece și maghiare, subliniază cu spirit critic panorama relațiilor internaționale premergătoare războiului. Demersul său se focalizează asupra identităților naționale maghiare și austriece. Referindu-se la atentatul de la 28 iunie 1914 de la Sarajevo, istoricul maghiar susține că nu a afectat opinia ungară datorită faptului că arhiducele Franz Ferdinand era un adversar al tendințelor de dominație din interiorul Transleithaniei și un susținător fervent al cauzei slavilor. La acea dată declanșarea unui război al Ungariei drept represalii pentru asasinarea unui habsburg cu viziuni antimaghiare era impopulară. În pofida acestui fapt, declarația de război împotriva Serbiei a fost primită cu același entuziasm în Ungaria ca și în jumătatea austriacă a Imperiului¹⁶.

Așa cum precizează Charles și Barbara Jelavich, factorii politici habsburgici convinși că statul sârb era implicat în asasinat se situau în fața unei dileme: fie să distrugă Serbia, care găzduise numeroase acțiuni antihabsburgice pe teritoriul său, fie să aștepte dezmembrarea lentă a monarhiei. Ministrul afacerilor externe, contele Leopold von Berchtold, premierul maghiar Ștefan Tisza și împăratul Franz Joseph au optat pentru soluția războiului împotriva Serbiei. Se impune să subliniem că niciunul dintre acești lideri politici nu s-au așteptat ca disputa să ajungă la dimensiunile unui război european și nu au întreprins niciun demers pentru a reglementa situația cu Rusia, aliata tradițională a Serbiei¹⁷.

Enunțurile tânărului Blaga consacrate declanșării Primului Război Mondial reflectă intensitatea dramelor românilor implicați în conflict. Ceea ce devine interesant în aceste scrieri, este atitudinea sa antirăzboinică și imaginea anacronică a monarhiei habsburgice: *”În preajma ultimelor bătăi de ceasuri ale lui iulie amenințarea, ce plutea peste omul european, lua accente din cale afară grave. Într-o noapte de început de august, apărură pe străzile orașelului afixele vestind starea de asediu și mobilizarea generală. Un vânt uscat și fierbinte sfâșia afixele împrumutându-le un sunet metalic. 24 de ore, mai apoi, conduceam pe Lionel, sublocotenent în rezervă, la regimentul său din Alba-Iulia. Aici Lionel fu informat că va mai rămâne vreo câteva săptămâni pe loc, și că nu avea să îngroașe chiar rândurile celor dintâi batalioane, ce plecau spre hotare. M-am întors la Sebeș, cu atâta consolare, singura ce puteam s-o aduc mamei. Ieșind în curte, dau cu ochii de fratele Longin. Sosea tocmai în momentul acela de peste Carpați. Funcționar de vreo doi-trei ani la o fabrică din București, el venea să-și facă datoria de ostaș al*

¹⁵ Jean Noel Kapferer, *Zvonurile*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 106-107.

¹⁶ Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 367-368.

¹⁷ Ch. și Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 308-309.

împăratului. Pâlpâia în mine nu știu ce poftă să-l iau la bătaie că a fost atât de imprudent să dea urmare ordinului de chemare. Să fi rămas mai bine dincolo ! Să te fi înrolat în armata română ! Dacă ți-e scris, am ști cel puțin pentru ce ! Îl muștruluiam că nu știa bietul de unde să se adune. Ne cădea în curte ca un neghiob, încredințat că e vorba de simple demonstrații și că nu se va ajunge la război. Ei, ai să vezi demonstrații, că ți-i mușca unghiile ! îi zic eu, și mă reped fără întârziere la poștă ca să dau o telegramă celui alt frate, lui Liciniu, care se găsea la Constanța, să nu alunece și el pe calea ordinelor chesaro-crăiești. Telegrama am conceput-o în termeni camuflați. Îi comunicam că nu ne pârjolește dorul, să ne calce și el. Nu, Liciniu nu avea să vină”¹⁸.

Dumitru Drăghicescu este savantul care și-a propus să identifice componentele sufletului românesc. Unul dintre acestea este psihologia românului și în acest sens a întreprins analize pertinente pentru a-și argumenta opiniile. Sociologul român sesiza faptul că itinerariul existenței unui popor trebuie să fie expresia unei determinări naționale și să exprime un deziderat de factură proprie. Influențați de atmosfera morală copleșitoare a Orientului, românii și-au estompat virtuțile ancestrale daco-romane: vigoarea și tenacitatea. Destinul românilor transilvăneni a fost influențat de calitățile de gospodari ale sașilor și ungurilor, și în acest context s-au bucurat de un climat de pace și liniște pe care românii regăteni l-au pierdut încă din momentul întemeierii acestora¹⁹.

În această perspectivă teoretică se încadrează și reacția psihologică a lui Lucian Blaga la declanșarea Primului Război Mondial. Resorturile sale interioare, instinctul de conservare îi legitimează opinia sentimentului vital al supraviețuirii. Fidelitatea față de monarhia austro-ungară și datoria față de împărat are la Blaga semnificații secundare, prioritară fiind supraviețuirea. Acest imperativ este alimentat și de faptul că identificarea de subterfugii pentru a evita înrolarea în armata împăratului ar amplifica și mai mult dezorientarea factorilor politici austro-ungari: *”Izbucnirea războiului trezi în mine, cu putere, instinctul de conservare, care până atunci nu-și ridicase niciodată capul din zona sa vegetativă. Se ridica nu atât voința existenței ca atare, cât existența pentru ceva. Hrăneam încă de mai mult, aproape de totdeauna, convingerea că aş putea să înfloresc cu folos mai înalt în viață, încât dăruirea mea, oricât de egocentrică ar fi părut, să dobândească o legitimitate depășind sfera individuală. În fața primejdiei de proporțiile unor continente încăierate, convingerea mea se întetea de la o zi la alta, luând uneori forma primară a unui tipăt vital: trebuie să ies teafăr din acest război ! Cu orice preț ! Față de împărăția, al cărei cetățean tolerat mă știam, nu aveam conștiința vreunei datorii. Mai precis față de împărăție aveam conștiința că trebuie repudiat orice gest ce ar fi putut contribui, într-un chip sau altul, la supraviețuirea ei. Mă miram uneori că imperativul acesta nu alinia pe toți românii ardeleni în front compact. Dezorientarea era, însă, sporadică”²⁰.*

¹⁸ L. Blaga, *op. cit.*, p. 115.

¹⁹ D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Historia, 2006, p. 352.

²⁰ L. Blaga, *op. cit.*, p. 116.

Acest fragment este important pentru definirea configurației interioare a tânărului Blaga, confruntat cu frustrările generate de izbucnirea conflictului. Raporturile dintre imperiu și românii transilvăneni jalonează principalele repere ale loialității proiectate în cadrul războaielor dintre Austria și Franța napoleoniană și în evenimentele revoluționare de la 1848-1849. În concepția românilor transilvăneni suveranul habsburgic personifica simbolul stabilității, justiției și al integrării acestora în imperiu. Sentimentul de loialitate față de persoana împăratului Franz Joseph a fost dominant în mentalitatea românilor transilvăneni, fapt care i-a determinat să accepte înrolarea sub drapelul imperial. Un alt motiv al acceptării plecării pe front a fost ideea că românii nu și-au imaginat că Imperiul Austro-Ungar se poate dezmembra într-un interval de timp atât de scurt, fapt pentru care manifestau un profund respect față de persoana împăratului. Prin circulare Imperiul invoca încrederea seculară în popoarele credincioase în jurul tronului; încerca consolidarea loialității și făcea aluzii discrete la schimbările de după conflict. Pe acest fundal românii nu au abandonat cauza împăratului și au răspuns pozitiv la ordinul de mobilizare pe front. Acest clișeu l-a determinat pe Lionel, fratele lui Lucian Blaga, să răspundă chemării împăratului și să accepte trimiterea sa pe frontul din Galiția, însoțit de regretele familiei: *”Către sfârșitul verii, într-o dimineață, încă înainte de a mă fi trezit, eram chemat de urgență la Alba-Iulia. Am priceput: Lionel urma să plece la front cu batalionul, la care fusese repartizat. Plecarea, de atâtea ori contramandată, era de astă dată irevocabilă. Trupele rusești înaintau vertiginos în Galiția. Comandamentul austro-ungar, cam derutat, trimitea noi întăriri, s-astupe golurile și să mai închege rândurile în debandadă. Improvizațiile comandamentului măcinau pe acest front îndeosebi trupe românești din Transilvania. Am sosit cu mama la Alba-Iulia. Am însoțit pe Lionel la gară. Batalionul, alcătuit numai din ostași români, cu flori de circumstanță la șapcă, umplea până la refuz vagoanele trenului militar. În gară se lăsase jalea. Jalea surdă a tuturor mamelor, ce se sfârâmau în plângeri după feciorii lor, destinați zărilor. Lionel se stăpânea, și eu însumi, deși copleșit de sentimentul amenințării ce ne pândea, mă stăpâneau, pentru ca să izbucnim cu Mama alături, în sughițuri înfocate, când trenul se puse în mișcare. Se urnea trenul anevoie, cu opintiri repetate. Căci pleca în Necunoscut, în Necunoscutul fără de Nord și sud, fără de răsărit și apus, de a cărui neagră teamă se tânguiau mumele pe drumurile țării”*²¹.

Anne-Marie Thierse este autoarea unui volum prin care își propune să prezinte mecanismul configurării identității naționale. În acest demers școala reprezintă instrumentul fundamental; datorită școlii se studiază limba, istoria, geografia națiunii și modalitatea în care se trăiește în spirit național. Școala reprezintă cadrul unde copilul învață să cânte imnuri închinat patriei, prin care își exprimă afecțiunea și admirația față de aceasta. Manualele școlare constituie un factor special de integrare comunitară, ele fiind colportate în milioane de exemplare, iar textele și ilustrațiile delimitează caracterul sacru al națiunii. Toate acestea exprimă ideea că la

²¹ *Ibidem*, p. 116-117.

începutul secolului al XX-lea națiunea devine cadrul natural al desfășurării existenței unui popor și al adeziunii populației la viața identitară²².

Izbucnirea Primului Război Mondial a surprins România aliată cu Germania, Austro-Ungaria și Italia, dar cu opinia publică ostilă Austro-Ungariei și dominată de ideea eliberării Transilvaniei²³. Din această perspectivă dilema românilor transilvăneni consta în alăturarea României alianței sale cu Puterile Centrale sau conturarea unei politici conforme cu interesul național. Consiliul de Coroană din 3 august 1914 a decis neutralitatea României, poziție reliefată și de Lucian Blaga cu talentul său de prozator: *”După declarațiile de război schimbate ca niște sinistre saluturi între popoare, după dezlănțuirea ostilităților, o singură întrebare ardea în cămașa cea mai lăuntrică a inimilor noastre: ce va face România ? Un început de răspuns veni când factorii, în cari s-a întruchipat pentru o clipă însuși destinul, au hotărât ca românii să nu intre în război alături de Austro-Ungaria. Era această hotărâre pentru noi ardelenii, cari o așteptam cu aprigă încordare, un indiciu precis că România își caută mai presus de orice contigente drumul intereselor sale, care, în același timp erau și ale tuturor românilor de pretutindeni. Decepția Puterilor Centrale, care invocau un anume tratat de alianță, era vădită”*²⁴.

Starea de spirit a românilor transilvăneni din spatele frontului era dominată de acceptarea destinului implacabil al consecințelor de supuși ai Austro-Ungariei și implicarea fatalistă în conflict. Speranțele acestora constau în faptul că jertfele și sacrificiile conaționalilor aflați pe front vor determina îmbunătățirea condiției naționale și materiale a românilor transilvăneni: *”Menite somnului nu mai prea erau nopțile celor ce au rămas acasă. Dar auzeam cocorii în beznă, sau lătratul vreunui câine sfâșiind mijirea zorilor, era numai ca să mă întreb unde-o fi ajuns în ceasul de față Lionel. În camera de alături Mama închidea și mai puțin ochii. Uneori o auzeam. Se ridica și umbla fără rost prin încăpere. Ciudat, de soarta lui Longin eram, fără de vreun motiv precis, mai puțin îngrijorați. Îl știam, probabil, mai deprins cu ale ostășiei, fusese în 1912-1913 concentrat timp de aproape un an în Bosnia. Acum lupta prin aceleași ținuturi”*²⁵.

Odată cu instaurarea dominației Imperiului Habsburgic în Transilvania, pe fundalul politicilor reformiste promovate de Viena se formează o atitudine favorabilă dinastiei de Habsburg la nivelul sensibilității colective românești. Împărăteasa Maria Tereza și Iosif al II-lea au promovat de-a lungul secolului al XVIII-lea inițiative politice, sociale, culturale și confesionale care au instaurat treptat modernitatea și în această provincie imperială. Osmoza dintre strategiile reformiste inițiate de Curtea de la Viena și așteptările mesianice, milenariste de emancipare politico-națională românească au conturat o imagine pozitivă Imperiului Habsburgic²⁶.

²² Anne-Marie Thierse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 171-174.

²³ Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 253.

²⁴ L. Blaga, *op. cit.*, p. 115-116.

²⁵ *Ibidem*, p. 117.

²⁶ Cârja Ioan, *Les roumains de Transylvanie et l' Empire des Habsburgs dans la periode 1848-1851. Entre realite et imaginaire*, în *”Studii de Istorie a Transilvaniei”*, coord. Ionuț Costea, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2000, p. 231-244; Mirela Andrei,

Credința că împăratul dorește binele supușilor români, dar că intențiile sale sunt obstrucționate de nobilimea maghiară și patriciatul săsesc va alimenta orizontul de acțiune al românilor în cele două secole de guvernare a Transilvaniei de către Curtea Veneză. Revoluția de la 1848-1849 va contura la nivelul imaginarului românesc aceeași credință în "bunul împărat"²⁷, fapt care se va reflecta prin poziționarea politică și militară a românilor de partea Austriei împotriva adversarilor maghiari. Confruntările politico-militare din perioada revoluției simbolizează imaginea împăratului de la Viena care este garantul integrității provinciei, prin contrast cu adversarul maghiar care a anexat Transilvania la Ungaria.

În acest context, perioada de prosperitate, dar și de securitate din preajma declanșării Primului Război Mondial, imaginea împăratului Franz Joseph la nivelul sensibilității colective, au fost admirabil prezentate de Erich Zöllner: *"Imaginea bătrânului suveran a devenit astăzi simbolul unei epoci, ai cărei ani îndelungați de pace premergători lui 1914 sunt considerați de-a dreptul ca fiind 'vremea bună apusă', 'gute alte zeit'. Puterea și tenacitatea unor astfel de opinii își află expresia în marea de publicații care tocmai și după cel de-al doilea război mondial se ocupă de persoana, familia și anturajul împăratului. Conștiința datoriei, atitudinea soldățească a monarhului, tragismul vieții sale de familie par să justifice numeroasele simpatii, pe de altă parte multor contemporani li s-a părut că sfîrșitul pesimist înaintea acțiunilor și faptelor energice a îmbătrânitului a fost una din cauzele apunerii imperiului său. Și în momentul izbucnirii războiului mondial suveranul nu-și făcuse niciun fel de iluzii, dar nu mai avea tăria să reziste insistențelor venite din anturajul său"*²⁸.

Referindu-se la figura împăratului de la Viena și impactul său la nivelul imaginarului românesc, Lucian Blaga ne oferă interesante reflecții privind originea acestui mit, ipostazele sale de manifestare și valorizarea acestuia în Transilvania: *"Dacă un Avram Iancu și alți români ardeleni își legau nădejdea, ca și țărani noștri, de altfel, de împărat, o figură pentru ei mai mult de basm decât pămînteană, acest val de nădejde era tot ce le rămăsese din strămoși; ei trăiau în atmosfera unui mit care reprezintă o supremă compensație pentru mizeria și nedreptățile în care se zbatea poporul românesc din Transilvania. Împăratul era pentru ei ca o mîna ce li s-ar fi întins din altă lume, din poveste. Apariția unui împărat ca Iosif al II-lea putea să alimenteze ca un zvon neșters capacitatea de speranță a bieților români. Împăratul juca în sufletele de pădure ale românilor rolul unui factor inaccesibil, de la care grația putea să vină cum vine de la Dumnezeu"*²⁹.

Românii ardeleni și împăratul austriac. Avatarurile mitului "bunului împărat" de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în perioada pașoptistă, în "Revista Bistriței", XV, Cluj-Napoca, 2001, p. 215-223.

²⁷ Pentru sintagma mitul "bunului împărat" vezi Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 209-221; Simona Nicoară, *Mitologiile Revoluției pașoptiste*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 206-211; Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003.

²⁸ Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 599-600.

²⁹ L. Blaga, *Izvoade*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 176.

O analiză erudită asupra procesului de destructurare a mitului "bunului împărat" la nivelul sensibilității feminine este realizată de Sorin Mitu. Primul Război Mondial a marcat mentalitatea feminină prin suferințele și moartea soților, iubiților și fiilor, iar imaginea împăratului austriac va acumula tot mai multe semnificații negative. În concepția feminină românească împăratul ilustrează simbolul unei instituții militare care generează pierderi de vieți omenești și diminuarea treptată a vechii fascinații iosefine. Privind realitățile în această manieră, ideea apărării monarhiei austro-ungare induce multiple stări de insecuritate, confuzie, fapt care va crea la sfârșitul conflictului noi sentimente și credințe la nivelul sensibilității feminine românești transilvănene³⁰.

Lucian Blaga este personalitatea necoruptă de imaginea mitică a împăratului perceput în ipostaza spiritului justițiar și protector al românilor transilvăneni. În acțiunile sale este marcat de sentimentul propriei identități naționale și ca urmare, pentru a evita încorporarea în armata imperială, se înscrie la Seminarul Teologic de la Sibiu. Se poate observa că în pofida educației pro-dinastice, de atașament față de coroana Sfântului Ștefan, Lucian Blaga a nutrit sentimente identitare românești, nealterate de vicisitudinile istoriei.

Înmatriculat în această instituție, Lucian Blaga resimte dureros dezinteresul față de studiile teologice și-și exprimă vizibil apetența sa pentru disputele filosofice. În speranța terminării războiului face uz de numeroase tertipuri, solicitând concedii medicale pentru probleme de familie, care i se acordau fără dificultăți: "*Nădăjduiam să se termine războiul până în primăvară, ca să pot pleca în străinătate. Planeta Marte nu era însă favorabilă zilelor mele, iar speranța că măcelul universal se va curma, se dovedea de la un anotimp la altul, tot mai iluzorie*"³¹.

Ajuns la finalul studiului, considerăm că se impune formularea următoarelor concluzii:

Poet, dramaturg, filosof, profesor universitar, Lucian Blaga este și autorul unei lucrări memorialistice, *Hronicul și cântecul vârstelor*, în care acesta își prezintă în manieră cronologică principalele etape ale vieții sale. Volumul propune o analiză retrospectivă asupra momentelor trăite – copilărie, adolescență, maturitate –, în paralel cu interesante reflecții privind Primul Război Mondial și realizarea Unirii de la 1 decembrie 1918. Informații, mărturisiri și amintiri sunt focalizate în mare măsură pe impactul declanșării Primului Război Mondial la nivelul sensibilității colective a românilor transilvăneni și emoțiile trăirii provocate de intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei.

Lucian Blaga sesizează semnificația momentului istoric al războiului, șansa oferită României de a elibera Transilvania și atitudinea sa este aceea a refuzului implicării în conflict ca cetățean austro-ungar în favoarea monarhiei habsburgice. În pofida educației germane și maghiare primită la școală, filosoful nu a fost contaminat de mitul "bunului împărat" și a preferat implicarea sa în studiul teologiei și ulterior cel al filosofiei. Putem conchide că, în cazul lui Blaga, mai important a fost instinctul de conservare decât cel al datoriei față de împăratul Franz Joseph.

³⁰ Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 304-305.

³¹ L. Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 121.

Bibliografie:

ANDREI, Mirela, *Românii ardeleni și împăratul austriac. Avatarurile mitului "bunului împărat" de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în perioada pașoptistă*, în "Revista Bistriței", XV, Cluj-Napoca, 2001, p. 215-223.

BLAGA, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, Editura Minerva, 1990.

IDEM, *Izvoade*, București, Editura Humanitas, 2002.

CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.

CĂRPINIȘANU, Radu, *Precuvântare*, în Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor. Album documentar*, Sibiu, Editura Imago, 1995.

CĂRJA, Ioan, *Les roumains de Transylvanie et l' Empire des Habsburgs dans la periode 1848-1851. Entre realite et imaginaire*, în "Studii de Istorie a Transilvaniei", coord.: Ionuț Costea, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2000, p. 231-244.

CENUȘĂ, Mircea, *Lucian Blaga și Universitatea din Cluj*, Cluj-Napoca, Editura "Școala Albei", 1995.

CONSTANTINIU, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.

DIN, Petre, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003.

DRĂGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Historia, 2006.

JELAVICH, Charles și Barbara, *Formarea statelor naționale Balcanice 1804-1920*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006.

KAPFERER, Jean Noel, *Zvonurile*, București, Editura Humanitas, 1993.

LENDVAI, Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, București, Editura Humanitas, 2001.

MITU, Sorin, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom, 2013.

NICOARĂ, Simona, *Mitologiile Revoluției pașoptiste*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999.

NICOARĂ, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997.

TAYLOR, A.J.P., *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura A.L.L.F.A., 2000.

TĂSLĂUANU, Octavian, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*, București, Editura Librăriei Școalelor, 1916.

THIERSE, Anne-Marie, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Iași, Editura Polirom, 2000.

TOPĂRCEANU, George, *Amintiri din luptele de la Turtucaia, Pirin Planina. Memorii de război*, București, Editura Humanitas, 2014.

ZÖLLNER, Erich, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997.

**CONCEPȚII BRITANICE CU PRIVIRE LA RECONFIGURAREA
GRANIȚELOR EUROPEI CENTRALE ȘI DE SUD-EST.
MEMORANDUMUL PAGET - TYRRELL (7 AUGUST 1916)**

VALENTIN-IOAN FUȘCAN
fuscan@europe.com
Arhivele Naționale ale României – București

**BRITISH VIEWS REGARDING THE RECONFIGURATION OF CENTRAL
AND SOUTH-EASTERN EUROPE'S BORDERS.
THE PAGET - TYRRELL MEMORANDUM (7TH AUGUST 1916)**

ABSTRACT

This article is an analysis of one of the most important document issued between 1914-1918 by Foreign Office regarding the redrawing of the borders of Central and South-Eastern Europe after the war. In their speeches, the Prime Minister, H.H. Asquith, the First Lord of the Admiralty, Winston Churchill, and the Minister of Ammunitions, David Lloyd George, said to the world that England entered the war to secure the rights of small nationalities.

On August 1916, Herbert Asquith asked the Foreign Office to draft a document which should serve as a basis for the future territorial reconfiguration of Europe. The memorandum, drafted by Sir Ralph Paget and Sir William Tyrell, introduced the principle of nationality as main factor to be taken in consideration of any territorial arrangements of the European map.

Keywords: memorandum, Foreign Office, War Cabinet, the principle of nationalities, territorial arrangements, Great Britain, Austria-Hungary, Russia, the Balkans, Romania, Southern Slavs.

În studiul de față ne-am propus să analizăm succint concepțiile politicii britanice din anii Primului Război Mondial, subordonate obiectivelor de război ale Albionului, cu privire la reconfigurarea granițelor Europei Centrale și de Sud-Est, prin prisma discursurilor oficiale, pronunțate de cei mai importanți lideri politici de la Londra, pe de o parte, și a documentelor întocmite de către diplomații Foreign Office-ului, pentru uzul membrilor War Cabinet, pe de altă parte.

Ne-am oprit atenția, în analiza noastră, asupra memorandum-ului redactat, în august 1916, de către doi diplomați de carieră, Sir Ralph Paget și Sir William Tyrell. Întocmit la solicitarea prim ministrului britanic, H.H. Asquith, documentul relevă, prin soluțiile propuse, viziunea politicii externe britanice în această perioadă cu privire la noua configurație politică europeană după încheierea războiului. Ideile enunțate de autorii memorandumului scot în evidență principiile care au stat în mod constant la baza politicii Londrei, dincolo de dinamica inevitabilă datorată contextului politico-militar. Ele au avut drept fundament îndeplinirea obiectivelor esențiale care stăteau la baza asigurării securității intereselor britanice. Modificările teritoriale care urmau să fie luate în considerare în spațiul central și sud-est european, după în-

frângerea Germaniei și a aliaților săi, trebuiau să aibă la bază aplicarea principiului naționalităților. Recunoașterea, într-un document oficial britanic, a drepturilor micilor naționalități, reprezintă un moment semnificativ în direcția constituirii statelor naționale în Europa Centrală și de Sud-Est.

Marea Britanie și primele semnale în direcția recunoașterii principiului naționalităților

La începutul Primului Război Mondial, Marea Britanie era condusă de un guvern liberal în fruntea căruia se afla H.H. Asquith. Principala motivație care a determinat cabinetul londonez să ia decizia participării la ostilitățile de pe continentul european a fost acțiunea Germaniei de invadare a Belgiei. În afara acestei motivații, liderii politici de la Londra nu au precizat, pentru mult timp, interesele britanice în această conflagrație. Conducerea războiului era o funcție a guvernului britanic care își asuma responsabilitatea pentru deciziile politicii strategice. Aceste decizii erau luate de un număr restrâns de membri, cu avizul prim ministrului¹. Intervenția Marii Britanii în războiul de pe continentul european impunea guvernului de la Londra justificarea, în fața opiniei publice, a unei asemenea decizii, în vederea obținerii sprijinirii politicii sale².

O expunere oficială a motivelor participării Marii Britanii la conflictul european o regăsim în discursul prim ministrului din august 1914, pronunțat în Camera Comunelor: *”Dacă aș fi întrebat pentru ce luptăm, aș răspunde în două fraze. Mai întâi pentru a îndeplini o obligație internațională solemnă. (...) în al doilea rând, că luptăm pentru a face a triumfa principiul, în aceste zile în care forța materială pare să fie factorul dominant, că micile naționalități nu trebuie zdrobite prin violarea bunei credințe internaționale, la buna plăcere a unei mari puteri abuzând de forța sa !”*³. Declarația prim ministrului britanic era destul de abstractă și nu preciza în ce mod avea să fie aplicat principiul la care făcea referire în discursul său. Era evident însă că la sfârșitul războiului, care ar fi adus victoria Antantei, ar fi avut loc modificări teritoriale în dauna taberei adverse din care făcea parte Austro-Ungaria.

Ulterior, la 18 septembrie 1914, prim ministrul a făcut o nouă declarație din care reieșea că Marea Britanie lupta pentru *”apărarea sanctității obligațiilor din tratate și ceea ce este pe bună dreptate numită legea publică a Europei, (...) pentru afirmarea și întărirea independenței Statelor libere, relativ mici și slabe, împotriva năvălirii și violenței celui puternic, (...) pentru a apăra ceea ce credem, în interesul nu numai al propriului nostru Imperiu, ci al civilizației în general, împotriva pretenției arogante a unei singure Puteri de dominare a dezvoltării și destinelor Europei”*⁴.

Discursul din 9 noiembrie 1914, susținut de H.H. Asquith la Guildhall, anunța pentru prima dată obiectivele britanice în actualul război: *”Nu vom pune nici-*

¹ Paul Guinn, *British Strategy and Politics, 1914 to 1918*, Oxford, At Clarendon Press, 1965, p. 31.

² Kenneth J. Calder, *Britain and the Origins of the New Europe, 1914-1918*, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1976, p. 12.

³ *Le Journal des Balkans, Organe des Intérêts Balkaniques*, I-ère année, no. 75, Jeudi, 14/27 Août 1914, p. 2.

⁴ *Great Speeches of the War*, London And Aylesbury, Hazell, Watson&Viney, Ld, 1915, p. 201-202.

odată sabia înapoi în teacă, pe care nu am scos-o cu inima ușoară, până când Belgia nu redobândește în întregime totul și mai mult decât tot ce a sacrificat, până când Franța nu este asigurată în mod corespunzător împotriva amenințării agresiunii, până când drepturile naționalităților mai mici ale Europei nu sunt puse sub o fundație incontestabilă și până când dominația Prusiei nu este întru totul și definitiv distrusă⁵”.

Declarațiile prim ministrului britanic nu defineau însă cu claritate viziunea guvernului britanic cu privire la războiul în care Marea Britanie tocmai intrase. Cercetătorul britanic Harry Hanak, care a analizat discursul lui H.H. Asquith de la Guildhall, a caracterizat discursul prim ministrului ca fiind în mod deliberat vag, lăsând posibilitatea unor interpretări variate⁶. Prevenirea instaurării hegemoniei germane pe continentul european avea să rămână obiectivul esențial al cabinetului de la Londra și singurul definit, de altfel, cu claritate până la sfârșitul războiului.

Winston Churchill, Prim Lord al Amiralității, a oferit o exprimare mai radicală a modului în care, la sfârșitul războiului, trebuiau puse bazele unei noi configurații politico-stațelor a Europei: *”Vrem ca acest război să stabilească harta Europei pe baze naționale și în acord cu adevăratele dorințe ale popoarelor care locuiesc în zone contestate. După tot sângele care este vărsat, vrem o reglementare naturală și armonioasă care eliberează rasele, restaurează integritatea națiunilor, nu subjugă pe nimeni (...)”⁷.*

În discursul ținut cu ocazia întrunirii publice din Liverpool, la Tournament Hall, la 21 septembrie 1914, Winston Churchill mergea mai departe decât prim ministrul în afirmarea obiectivelor Marii Britanii în război: *”Pacea va fi regăsită, în cuvintele Majestății Sale Regele, atunci când cauzele demne pentru care luptăm au fost atinse pe deplin. S-ar putea să trăim să vedem Statele Creștine din Balcani restabilite în limitele lor rasiale; vom putea vedea teritoriul Italiei corespunzând cu populația sa italiană; vom putea vedea Franța restabilită în conformitate cu poziția sa în Europa și locul său legitim (...)”⁸.*

Într-un interviu acordat în 1915 unui ziarist italian, David Lloyd George, pe atunci ministru al munițiilor, aprecia că: *”Acesta este un război al Democrației. (...) întregul viitor al Democrației în Marea Britanie, Franța, Rusia, Italia, în întreaga lume, este implicat. Este un test final între autocrația militară și libertatea politică”⁹.*

Declarațiile ministrului britanic exprimă o contradicție evidentă. Guvernul britanic lupta împotriva militarismului prusac alături de imperiul rus autocrat care

⁵ *War Speeches by British Ministers, 1914-1916*, London, T. Fisher Unwin, Ltd., 1917, p. 59.

⁶ Harry Hanak, *The Government, the Foreign Office and Austria-Hungary, 1914-1918*, în *”Slavonic and East European Review”*, 47:108 (1969:Jan), p. 161; o analiză a modului ambiguu în care guvernul de la Londra a definit obiectivele Marii Britanii în Primul Război Mondial a se vedea și la A.D. Harvey, *Britain's War Aims in the First World War*, în *”Contemporary Review”*, 255:1483, (1989:Aug), p. 92-100.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Great Speeches of the War*, p. 219.

⁹ *Why the Allies will Win. An interview with The Rt. Hon. D. Lloyd George, Minister of Munitions*, by The Editor of the *Secolo of Milan*, London, în *”The Daily Chronicle”*, 1915, p. 11.

reprima tendințele de democratizare a vieții politice din Rusia. Istoricul britanic A.D. Harvey arăta, în studiul său privind scopurile de război britanice în anii Primului Război Mondial, că evitarea unei analize obiective era necesară ca urmare a identității diferite a aliaților Marii Britanii¹⁰.

La nivelul opiniei publice, exista la Londra, încă dinaintea războiului, un Comitet balcanic, înființat, așa cum arăta Nicolae Mișu, ministrul român la Londra, într-o scrisoare către Emanoil Porumbaru, ministrul român de externe, pentru *"apărarea intereselor bulgare"*¹¹. Personalități importante, precum frații Noel și Charles Roden Buxton, Lordul Bryce sau James Bouchier, susțineau necesitatea reconfigurării granițelor în Balcani în conformitate cu principiul naționalităților. Aceștia s-au declarat împotriva tratatului de la București din 1913, încheiat ca urmare a celui de al doilea război balcanic, prezentat opiniei publice din Anglia de către James Bouchier ca fiind *"un aranjament impus prin forță și (...) printr-un dispreț complet pentru împărțirea raselor și chiar pentru considerații comerciale și economice"*¹².

În vederea atragerii Bulgariei de partea Antantei, Noel și Charles Buxton au susținut necesitatea ca Serbia, Grecia și România să facă o serie de concesii teritoriale. Nicolae Mișu atrăgea atenția guvernului de la București, care declarase neutralitatea României, că pentru a atrage Bulgaria într-o nouă alianță balcanică împotriva Turciei și, eventual, a Triplei Alianțe, cercurile politice britanice exprimau părerea că *"Serbia, Grecia și România trebuiau să consimtă la unele sacrificii din posesiunile lor actuale în favoarea Bulgariei"*. Diplomatul român adăuga că, totuși, nu au fost făcute demersuri oficiale¹³. Eventualele concesii teritoriale care trebuiau să fie acordate Bulgariei ar fi avut la bază principiul naționalităților.

Correspondentul ziarului *The Times* la București, scria, la 17 septembrie 1914, că era necesară *"o completă rearanjare a frontierelor în Balcani mai în concordanță cu principiul naționalităților"*. În viziunea acestuia, modificarea granițelor în Balcani trebuia să se facă în favoarea Bulgariei, *"în special în direcția Macedoniei"*¹⁴.

În primii doi ani ai războiului, Marea Britanie nu a luat în calcul dispariția Austro-Ungariei de pe harta Europei¹⁵. Nicolae Mișu informa din postul său de la Londra guvernul român că: *"O preponderență covârșitoare a Rusiei în Balcani după război nu este tocmai pe placul Angliei. Pentru înlăturarea unui pericol slav în viitor, bărbații politici englezi sunt chiar de părere ca, la momentul oportun, Austria să fie menținută ca un factor împreună cu Germania în contra Slavismului"*¹⁶. Totodată, ministrul României la Londra observa faptul că Sir Edward Grey *"este convins de necesitatea unui bloc balcanic compus din România, Bulgaria, Serbia,*

¹⁰ A.D. Harvey, *op. cit.*, p. 93.

¹¹ Arhivele Diplomatice, Fond Londra, vol. 29, telegrama nr. 492 din 3/16 iulie 1914.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, telegrama nr. 600 din 6/19 august 1914.

¹⁴ *Ibidem*, extract from a message of the Bucharest correspondent of The Times, under date of September 17/1914 (nu se precizează numele acestuia, dar trebuie să fie vorba de James Bouchier).

¹⁵ H. Hanak, *op. cit.*, p. 163.

¹⁶ Arhivele Diplomatice, *fd. cit.*, telegrama nr. 768 din 12/25 septembrie 1914.

Grecia și chiar Turcia”. Punerea în practică a unui asemenea proiect ar fi fost posibilă ”prin sacrificii teritoriale ce Serbia, Grecia și România ar fi dispuse să facă în favoarea Bulgariei. Aceste sacrificii ar trebui făcute de statele sus menționate din propria lor inițiativă, fără amestec al Marilor Puteri¹⁷”.

Interesată să câștige aliați în războiul împotriva Puterilor Centrale, diplomația Antantei a întreprins demersuri pentru a câștiga Italia de partea sa, fiind dispusă să facă o serie de promisiuni teritoriale pe seama Austro-Ungariei. Până la Primul Război Mondial, Italia era legată de Germania și Austro-Ungaria printr-un tratat de alianță încheiat în 1882 și reînnoit de mai multe ori (1887, 1891, 1902, 1912). În timpul așa numitei crize din iulie 1914, guvernul de la Viena a decis să nu se consulte cu Roma de teama emiterii unor pretenții teritoriale pe care nu era dispusă să le discute. Astfel, contele Berchtold a preferat să pună Italia în fața faptului împlinit atunci când a adresat Serbiei nota ultimativă. Despovărat de obligațiile contractuale care prevedeau menținerea status-quo-ului și consultarea prealabilă, înaintea luării unei decizii, guvernul de la Roma a anunțat, la 2 august 1914, că va păstra neutralitatea¹⁸.

La 25 septembrie 1914, Nicolae Mișu informa guvernul de la București cu privire la demersurile Antantei la Roma pentru a câștiga adeziunea acesteia. Diplomația aliată făcea presiuni pentru a obține intrarea Italiei în război împotriva Puterilor Centrale. Ministrul român la Londra cunoștea faptul că ”*Alianții au convingerea că Italia va trebui să intre în campanie pentru a-și apăra interesele ei speciale și a-și asigura ca beligerant un loc în negocierile pentru pace (...), participarea italiană la război se dorește nu numai pentru subjugarea definitivă și mai repede a Austro-Ungariei dar și pentru stabilirea unui echilibru în Peninsula Balcanică, echilibru amenințat de Slavi*”¹⁹.

Ministrul rus de externe, Sazonov, sondase încă de la începutul războiului Franța în vederea deschiderii unor negocieri secrete cu Italia. Rusia era dispusă să accepte ca Italia să ocupe Valona și, de asemenea, Trento²⁰. În urma discuțiilor dintre guvernele rus, francez și britanic, Antanta a admis ca Trentin, Trieste și Valona să fie dobândite de Italia, căreia urma să i se recunoască o situație predominantă în Marea Adriatică. Serbiei și Greciei trebuiau să li se accepte, la rândul lor, pretențiile teritoriale²¹. Negocierile Antantei cu Italia au durat aproape un an și au fost marcate de încheierea a două acorduri secrete la Londra, la 4-5 septembrie 1914 și 26 aprilie 1915. Italiei îi erau recunoscute achiziții importante pe seama Austro-Ungariei, unele dintre acestea înglobând nu numai teritorii locuite de italieni. Cu toate acestea, în cursul negocierilor cu Italia și România, Antanta a acceptat principiul naționalităților ca un element esențial al viitoarelor reglementări teritoriale²².

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ R.W. Seton-Watson, *Italy's Balkan Policy in 1914*, în ”Slavonic Review”, 5 (1926/1927), p. 52-55.

¹⁹ Arhivele Diplomatice, *fd. cit.*, telegrama nr. 768, 12/25 septembrie 1914.

²⁰ *Documents diplomatiques secrets russes, 1914-1917*, télégramme secret du ministre des Affaires Étrangères à l'ambassadeur à Paris, 22 juillet/4 août 1914, No. 1.657, p. 215.

²¹ *Ibidem*, télégramme secret du ministre des Affaires Étrangères à l'ambassadeur à Rome, 25 juillet/7 août 1914, No. 1.731, p. 216.

²² H. Hanak, *op. cit.*, p. 167.

Acest aspect este cu atât mai evident în negocierile Antantei cu România. În telegrama adresată de către Sazonov ambasadorului rus la București din 26 septembrie 1914 se făcea referire la faptul că *”Rusia se angajează să recunoască dreptul României de a anexa teritoriile Austro-Ungariei a căror populație este românească. În Bucovina, delimitarea teritoriilor care trebuie anexate de Rusia sau România va avea ca principiu majoritatea etnică a populației”*²³.

Memorandumul Paget – Tyrrell (7 august 1916)

În prima parte a războiului, cabinetul de la Londra nu a definit cu claritate obiectivele care determinau Marea Britanie să lupte într-un război sângeros în care își pierdeau viața mii de cetățeni britanici. În august 1916, prim ministrul a dat dispoziție la Foreign Office să întocmească un memorandum care să servească drept bază a unei viitoare reconfigurări teritoriale a Europei. Documentul, o analiză exhaustivă a problemelor teritoriale, avea să fie întocmit de Sir Ralph Paget și Sir William Tyrrell. Aceștia au redactat memorandumul de la premisa unei victorii totale a Aliatilor și a unei Germanii agresive și după război²⁴. Raportul nu reprezenta o declarație politică oficială, ci se rezuma la o sumă de recomandări, dar este un indiciu al stadiului recunoașterii problemei naționalităților din Europa Centrală și de Sud-Est de către Foreign Office²⁵.

Autorii memorandumului precizau încă de la început că principalul factor luat în considerare în vederea încheierii unor aranjamente teritoriale avea să fie principiul naționalităților²⁶. Acesta era apreciat ca un element esențial în asigurarea unei păci durabile, bazată pe dezvoltarea națională în libertate și securitate. Aplicarea acestui principiu avea însă și unele limite, recunoscute de cei doi autori. Sir Ralph Paget și Sir William Tyrrell avertizau că trebuie să se țină cont și de factorul economic pentru a nu provoca dezavantaje diverselor state care aveau nevoie de deosebiri pentru dezvoltarea lor.

Totodată, documentul admitea dificultatea armonizării dintre promisiunile Antantei față de Italia cuprinse în tratatele secrete și principiul naționalităților. Pentru rezolvarea acestei dileme, atitudinea cabinetului londonez trebuia să țină cont de contextul general și, în special, de interesele britanice. Prin prisma intereselor britanice, autorii apreciau că *”nu trebuie împins principiul naționalității atât de departe încât să întărească în mod nejustificat orice Stat care poate fi o cauză a pericolului pentru pacea europeană în viitor”*²⁷. În cuprinsul documentului se regăsesc observații privind Belgia, Luxemburg, Alsacia-Lorena, Heligoland, Canalul Kiel, Schleswig-Holstein, Polonia, Peninsula Balcanică (Bulgaria, Macedonia, Tracia, Grecia și România, Albania), Austro-Ungaria, Serbia, Muntenegru și slavii de

²³ *Documents diplomatiques secrets russes, 1914-1917, télégramme secret du ministre des Affaires Étrangères à l’ambassadeur à Bucarest, 13/26 septembre 1914, No. 2.922, p. 178-179.*

²⁴ H. Hanak, *op. cit.*, p. 168.

²⁵ K.J. Calder, *op. cit.*, p. 93.

²⁶ The British National Archives, Kew, CAB 24/2, Records of the Cabinet Office, War Cabinet and Cabinet: Memoranda, Papers nos. 47-100, G 78, Ralph Paget and W. Tyrrell, *Suggested Basis for a Territorial Settlement in Europe*, 7 August 1916, p. 1.

²⁷ *Ibidem.*

sud, problema armamentelor, precum și situația unei păci încheiate ca urmare a unui rezultat nedecisiv pe teatrul de război.

Pentru Foreign Office, problema securității Marii Britanii amenințată de invazia germană în Belgia era primordială. Independența politică și economică a Belgiei trebuia restaurată, iar Germaniei să i se impună plata unor indemnizații pentru pierderile suferite. În vederea asigurării ”*intereselor vitale*” britanice după război era necesară încheierea unui tratat de alianță permanentă între Belgia, Franța și Marea Britanie²⁸.

Problema Poloniei ocupa un loc aparte, întrucât ”*Aliații au intrat în război pentru emanciparea naționalităților*”²⁹. Aceasta era strâns legată – remarcă autorii –, de destrămarea Imperiului austro-ungar. Pentru rezolvarea chestiunii poloneze erau întrevăzute mai multe soluții, fiecare având însă un anumit grad de dificultate în aplicarea lor.

Prima soluție ar fi putut-o reprezenta ”*absorbirea*” de către Rusia a teritoriilor locuite de polonezi, respectiv a Galiției, Marelui Ducat de Posen și a districtelor din Silezia Superioară. Sir Ralph Paget și Sir William Tyrrell apreciau că o astfel de soluție nu ar fi fost agreată de Rusia, care nu ar fi fost încântată să vadă adăugându-se ”*un număr mare de Polonezi numărului deja existent de naționalități care îi provoacă atâtea probleme*”³⁰. Mai mult, o extindere a granițelor ruse spre vest ar fi putut deveni o amenințare serioasă la adresa balanței europene, astfel încât autorii memorandumului recomandau ca o asemenea soluție să nu fie pusă în discuție cu ceilalți aliați.

O altă alternativă ar fi putut-o constitui reînființarea statului polonez, cu statut autonom sub suzeranitate rusă. Rusia s-ar fi opus, însă, întrucât autonomia poloneză ar fi îndemnat și celelalte naționalități din imperiu să solicite drepturi similare. Documentul vorbea de aplicarea principiului naționalităților în dauna Austro-Ungariei, dar autorii acestuia se aflau în dificultate atunci când era vorba de teritorii aflate în stăpânirea Imperiului rus, un stat autocrat, dar aliat Marii Britanii și Franței, state democratice.

O altă soluție care părea să fie mai viabilă pentru interesele britanice era aceea a creării unui regat polonez independent, condus de un mare duce rus. Existența unui stat polonez independent care s-ar fi bucurat de stabilitate ar fi acționat ca un tampon între Rusia și Germania. Problema asigurării în Europa Centrală și de Sud-Est a unei rețele de state care să contrabalanseze influența Germaniei după război era în mod evident o preocupare esențială a oamenilor politici englezi. Sir Ralph Paget, subsecretar de stat asistent la Foreign Office, și Sir William Tyrrell, director din 1916 al Political Intelligence Departament, constatau că statele independente care vor lua naștere ca urmare a dezintegrării Austro-Ungariei ”*se vor dovedi o barieră eficientă împotriva preponderenței ruse în Europa și expansiunii germane în Orientul Apropiat*”³¹.

²⁸ *Ibidem*, p. 2.

²⁹ *Ibidem*, p. 4.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 5.

În privința Peninsulei Balcanice, cei doi diplomați englezi apreciau: *”Cele mai clare interese britanice se înfățișează (...) prin existența pe viitor a unei combinații de State Balcanice suficient de puternice pentru a servi ca o contrapondere la Puterile Germanice pe de o parte și, eventual, la o Rusie mărită în mod considerabil, pe de altă parte”*. În această regiune trebuiau evitate *”rearanjări teritoriale care ar face o reconciliere (...) imposibilă”* între Serbia și Bulgaria. Principiul naționalităților trebuia să fie armonizat cu necesitatea acordării unor *”facilități economice rezonabile”*³².

Bulgaria ar fi trebuit susținută pentru ocuparea așa numitei *”zone necontestate”* a Macedoniei, cu o populație predominant bulgară. Riscurile ar fi constat în faptul că Bulgaria ar fi controlat calea ferată care lega Uscubul (Skopje) de Salonic, importantă atât pentru Serbia, cât și Grecia. Autorii memorandumului recomandau, însă, ca guvernul britanic, *”care este deja suspectat în Balcani de bulgarofilie, să evite orice impresie că ar iniția o asemenea propunere. Dacă situația va fi în așa fel la încheierea războiului că Serbia însăși va admite necesitatea unui compromis pe această bază cu Bulgaria, ar trebui să facem tot ce putem pentru a o promova”*³³. Documentul analiza și eventualitatea ca Rusia să controleze nordul vilaietului Adrianopol, în Tracia. Aceasta ar fi însemnat *”o dominație completă a Rusiei în Peninsula Balcanică”*³⁴, ceea ce ar fi fost în detrimentul intereselor britanice, astfel încât o asemenea soluție trebuia respinsă categoric. O alternativă ar fi putut reprezenta cedarea Traciei de la nord de linia Enos - Midia Bulgariei, cu condiția îndepărtării regelui Ferdinand de pe tronul de la Sofia.

O atenție mai redusă era acordată Greciei și României, care erau în continuare neutre. În ceea ce privește România, Antanta era legată de angajamentul asumat de Rusia la 1 octombrie 1914, potrivit căruia *”Bucovina și porțiunea românească a Transilvaniei erau atribuite României”*. Diplomații britanici apreciau că: *”Nu credem că o extindere a României în Banat ar fi dezirabilă interesului comun al Alianților și, prin urmare, porțiunea românească a Banatului care nu intră la Serbia să fie lăsată Ungariei. Recomandăm împărțirea Banatului între Serbia și Ungaria ca fiind preferabilă împărțirii sale între Serbia și România”*³⁵. În ciuda acestor recomandări, Alianții au recunoscut dreptul României asupra Banatului în integralitatea sa în momentul semnării convenției politice din 17 august 1916. Este adevărat însă că la Conferința de Pace de la Paris s-a procedat la susținerea unei soluții prin care Banatul era împărțit între România și Serbia.

Un loc aparte în studiul întocmit de Sir Ralph Paget și Sir William Tyrrell îl ocupă problema Austro-Ungariei, Serbiei, Muntenegrului și a slavilor de sud. Autorii recunoșteau încă de la început că acordul încheiat de Antanta cu Italia la 26 aprilie 1915, care prevedea atribuirea acesteia din urmă a unor teritorii cu o populație predominant slavă, constituie *”o foarte distinctă violare a principiului naționalităților”*³⁶. Aceștia apreciau că *”Marea Britanie ar trebui să încurajeze și să promo-*

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 6.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 7.

³⁶ *Ibidem*.

veze prin toate mijloacele uniunea Serbiei, Muntenegrului și a slavilor de sud într-o federație puternică de state cu scopul de a forma o barieră împotriva oricărei înaintări germane spre Est³⁷”.

Materializarea sugestiilor cuprinse în memorandumul britanic depindea de înfrângerea Austro-Ungariei, ceea ce s-a și întâmplat, la care s-a adăugat și destrămarea Imperiului rus. Autorii memorandumului erau convinși că *”în conformitate cu principiul acordării libertății naționalităților, Monarhia Dualistă care, în prezenta sa alcătuire este o negare directă a acestui principiu, va trebui distrusă, căci este neîndoielnic că toate bucățile negermane ale Austro-Ungariei se vor separa*³⁸”. Noul stat alcătuit prin alipirea la Serbia și Muntenegru a teritoriilor din monarhia austro-ungară locuite de slavii de sud ar fi servit și intereselor britanice, întrucât ar fi reprezentat o barieră împotriva expansiunii germane. În aceste condiții, autorii conchideau că *”supraviețuirea Austro-Ungariei nu poate fi reconciliată cu obiectivele pentru care au intrat în război*³⁹”.

În decembrie 1916, prim ministrul H.H. Asquith a fost înlocuit de mai energicul David Lloyd George. Cabinetul de la Londra a luat acum în considerare posibilitatea ca Turcia, Bulgaria și, mai ales, Austro-Ungaria să fie convinse să se retragă din alianța cu Germania⁴⁰. În discursul din 19 decembrie 1916, susținut în fața membrilor Casei Comunelor, privind propunerile de pace germane și atitudinea Aliților, Lloyd George rezuma obiectivele noului guvern în războiul mondial: *”Restituire, reparație, garanție împotriva repetării*⁴¹”. Pentru îndeplinirea acestor puncte era necesară îndepărtarea completă a pericolului reprezentat de *”dominația militară prusacă*⁴²”.

În 1918, realitățile etnice din Europa Centrală și de Sud-Est au făcut imposibilă menținerea Imperiului austro-ungar ca entitate politică pe harta Europei, deși, la începutul războiului, Aliții, respectiv Marea Britanie, nu au pus în discuție problema dezmembrării acestui imperiu. De altfel, așa cum arăta istoricul britanic Kenneth Calder, guvernul britanic nu era interesat în 1914 de problema autodeterminării naționale în Europa Centrală și de Sud-Est⁴³. Revoluția din Rusia din 1917, care a proclamat dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, pe baza principiului naționalităților, a dat un nou imbold redesenării granițelor Europei. Ulterior, declarația din 8 ianuarie 1918 a președintelui Statelor Unite, Woodrow Wilson, care și-a asumat rolul restabilirii păcii în Europa pe baze democratice, a constituit un moment esențial în coagularea principiului naționalităților.

Destrămarea Austro-Ungariei avea să survină, în toamna anului 1918, ca urmare a unui proces intern inițiat de naționalitățile care formau acest imperiu multi-național, Marea Britanie fiind un simplu martor al transformărilor care au avut loc

³⁷ *Ibidem*, p. 9.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁰ H. Hanak, *op. cit.*, p. 171.

⁴¹ *Peace Proposals and the Attitude of the Allies. Speech by the Prime Minister, The Right Hon. D. Lloyd George, On December 19th, 1916*, London, Hayman, Christy & Lily, Ltd, 1916, p. 5.

⁴² *Ibidem*, p. 6.

⁴³ Kenneth J. Calder, *op.cit.*, p. VII.

pe harta Europei Centrale și de Sud-Est. Deși nu a avut în vedere destrămarea Imperiului austro-ungar, guvernul britanic a trebuit să ia în considerare, la sfârșitul războiului, noile realități care au condus la realizarea aspirațiilor naționale în baza principiului dreptului autodeterminării popoarelor.

Bibliografie:

Arhivele Diplomatice, Fond *Londra*, vol. 29.

The British National Archives, Kew, CAB 24/2, Records of the Cabinet Office, War Cabinet and Cabinet: Memoranda, Papers nos. 47-100, G 78, Ralph Paget and W. Tyrrell, *Suggested Basis for a Territorial Settlement in Europe*, 7 August 1916.

Le Journal des Balkans, Organe des Intérêts Balkaniques, I-ère anné, no. 75, Jeudi, 14/27 Août 1914.

CALDER, Kenneth J., *Britain and the Origins of the New Europe, 1914-1918*, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1976.

Documents diplomatiques secrets russes, 1914-1917, télégramme secret du ministre des Affaires Étrangères à l'ambassadeur à Paris, 22 juillet/4 août 1914.

Great Speeches of the War, London And Aylesbury, Hazell, Watson & Viney, Ltd, 1915.

GUINN, Paul, *British Strategy and Politics, 1914 to 1918*, Oxford, At Clarendon Press, 1965.

HANAK, Harry, *The Government, the Foreign Office and Austria-Hungary, 1914-1918*, în "Slavonic and East European Review", 47:108 (1969:Jan).

HARVEY, A.D., *Britain's War Aims in the First World War*, în "Contemporary Review", 255:1483, (1989:Aug), p. 92-100.

Peace Proposals and the Attitude of the Allies. Speech by the Prime Minister, The Right Hon. D. Lloyd George, On December 19th, 1916, London, Hayman, Christy & Lily, Ltd, 1916.

SETON-WATSON, R.W., *Italy's Balkan Policy in 1914*, în "Slavonic Review", 5 (1926/1927), p. 52-55.

War Speeches by British Ministers, 1914-1916, London, T. Fisher Unwin, Ltd., 1917.

Why the Allies will Win. An interview with The Rt. Hon. D. Lloyd George, Minister of Munitions, by The Editor of the Secolo of Milan, London, în "The Daily Chronicle", 1915.

ANEXĂ

Ralph Paget and W. Tyrrell, *Suggested Basis for a Territorial Settlement in Europe* [Sugestii pentru a sta la baza unei reconfigurări teritoriale a Europei], **7 August 1916** [The British National Archives, Kew, CAB 24/2, Records of the Cabinet Office, War Cabinet and Cabinet: Memoranda (GT, CP and G War Series), Papers nos. 47-100]

”INTRODUCTION

In framing the suggestions which are set out below we have been guided largely by the following considerations:

His Majesty's Government have announced that one of their chief objects in the present war is to ensure that all the States of Europe, great and small, shall in the future be in a position to achieve their national development in freedom and security. It is clear, moreover, that no peace can be satisfactory to this country unless it promises to be durable, and an essential condition of such a peace is that it should give full scope to national aspirations as far as practicable. The principle of nationality should therefore be one of the governing factors in the consideration of territorial arrangements after the war.

For similar reasons we should avoid leaving any State subject to grievous economic disadvantage, as for instance by not providing it with the outlets necessary for its commercial development, since the absence of such facilities would necessarily affect the permanent character of any settlement.

In giving effect to the above principles, however, we are limited in the first place by the pledges already given to our Allies which may, as for instance in the case of Italy, be difficult to reconcile with the claims of nationalities. We must realise further that our Allies, apart from any promises which we may have made to them, may put forward claims conflicting with the principle of nationality. In such an event our attitude should be guided by circumstances generally and British interests in particular.

Lastly, we should not push the principle of nationality so far as unduly to strengthen any State which is likely to be a cause danger to European peace in the future (...).

BALKANS

The clearest British interest in the Balkans would appear to be the existence in the future of some combination of Balkan States sufficiently strong to serve as a counterpoise to the-Germanic Powers on the one hand, and eventually to a greatly enlarged Prussia on the other. Although the creation of a Balkan bloc, including Serbia and Bulgaria, may ”be impracticable for at least a generation to come, we should at any rate avoid any territorial rearrangements which would make a reconciliation between these two States entirely impossible. For that reason, and also with the more general object of arriving at a durable settlement, we must bear in mind the two principles of nationality and of reasonable economic facilities to which reference is made at the commencement of this report (...).

GREECE AND ROUMANIA

Greece and Roumania deserve but little consideration at the hands of the Allies. If, therefore, they should persist in their present attitude, the Allies will be entitled to consider only the general interest when it comes to settling the frontiers of those two States.

As regards Roumania, the Allies are bound by the pledge given by Prussia, underm which Bukowina and the Roumanian portion of Transylvania were to be assigned to Roumania. We do not think that any extension of Roumania into the Banat would be desirable in the common interests of the Allies, and therefore the Roumanian portion of the Banat which does not go to Serbia should be left to Hungary. This point is further elaborated in our note on the latter country.

We recommend the division of the Banat between Serbia and Hungary in preference to its division between Serbia and Roumania, as Serbia is more likely to get on with a defeated Hungary than with a disappointed Roumania.

As regards Greece, considerations of general policy would point in the direction of leaving it in possession of its present territories. In order, however, in the event of Bulgaria retaining Macedonia, to secure a Serbia coterminous with - Greece, Greece should be given the southern portion of Albania up to a line drawn west from Lake Ochrida, following the course of the River Skumbi down to its outlet into the Adriatic⁴⁴.

AUSTRIA-HUNGARY, SERBIA, MONTENEGRO, AND THE SOUTHERN SLAVS

The agreement concluded between Italy and her Allies on the 20th April, 1915, inasmuch as it concedes to the former the whole of Istria, a considerable strip of the Dalmatian coast with most of the islands, in which indisputably the population is predominantly Slav, unfortunately constitutes a very distinct violation of the principle of nationalities, and there is consequently no doubt that, it involves the risk of producing the usual results, namely, irredentism, and lack of stability and peace. We understand, however, from competent and moderate judges of the situation, that there is every prospect of the parties reaching a satisfactory settlement by direct friendly negotiation (...).

Meanwhile, from representations which have been made to His Majesty's Government, it has become evident that the assurance given by us to Serbia that she should receive Bosnia and Herzegovina and a wide access to the Adriatic as her reward after the war, when considered in relation to these provinces themselves and the Southern Slav question generally, not only falls short of their national ideas, but is actually repugnant to Jugo-Slav conceptions of their own future (...).

We consider that Great Britain should in every way encourage and promote the union of Serbia, Montenegro, and the Southern Slavs into one strong federation of States with a view to its forming a barrier to any German advance towards the East.

The objection that such a State would be a mere appendage of Russia and so add to her already overpowering weight in Europe need not, we think, cause serious apprehension. Indications in Serbia of latter years have pointed to anxiety for eman-

⁴⁴ Since this report was drafted, Roumania has joined the Allies.

cipation from Russian tutelage, and simultaneously to a marked desire for closer relations with the Western Powers. There is reason to suppose that if we promote the birth and development of the Jugo-Slav Confederation by affording it our political and commercial support, the already existing feeling of confidence towards us will increase in strength to the mutual advantage of all parties.

The Jugo-Slavs desire that the boundaries of their prospective Confederation shall be determined on ethnological lines, and upon this basis they lay claim to extensive territories. These would include, in addition to Serbia, Montenegro, Croatia, Slavonia, Bosnia, Herzegovina, and Dalmatia, portions of Carinthia and Styria, the whole of Goricia, Carniola, Istria, and the coast, together with islands down to the Albanian frontier. The northern frontier of their State would run approximately from Graz in a south-easterly direction, along the Drave, then north of the provinces of Baranja, Backa, and the Banat, along the Moris River to Arad, thence south past Temesvar to the point where the Roumanian western frontier joins the Danube (...).

The future of Austria-Hungary will, of course, depend very largely on the military situation existing at the end of this war. If the situation should be one which enables the Allies to dispose of its future, there seems very little doubt that, in accordance with the principle of giving free play to nationalities, the Dual Monarchy, which in its present composition is a direct negation of that principle, should be broken up, as there is no doubt that all the non-German parts of Austria-Hungary will secede. The only objection that might occur to this radical solution would be the large accession of strength to the German Empire in population and in wealth by the inclusion of the Austrian provinces.

We have, however, to remember that a solution favourable to the Allies will deprive Germany of a population considerably in excess of this Austrian increase. It will be deprived of Alsace-Lorraine, Schleswig, and the Grand Duchy of Posen. This will be a direct diminution of Prussian power. It will receive, it is true, the Austrian population, but this accession will add to the importance and influence of the non-Prussian States of the German Empire. Moreover, it will mean a considerable increase in the Catholic elements of Germany, and everything tending to decrease Prussian power will naturally tend in the direction of a more permanent settlement in Europe, as it will diminish the aggressive tendencies of the Central European Empires through the weakening of Prussia.

We therefore think that the drifting of the Austrian provinces to Germany need not alarm the Allies, who are not out to crush Germany, but do intend as far as they can to impair the hegemony of Prussia over other States. The preparations for this war, the impulse to this war, the aggressive designs connected with this war, are all traceable to Prussian enterprise, and it is not extravagant to hope that a defeated Prussia will considerably lose its power for evil, and should it further be confronted by a large, wealthy, and influential southern Federation within its own borders, we shall not be far wrong in expecting to achieve that diminution of its influence, which can only be brought about by the play of political forces within the German Federation.

Assuming the Allies, for purely political reasons, contemplated the keeping alive of an independent Dual Monarchy, they would have to consider very seriously

whether it would be possible to secure the real independence of Vienna from Berlin, in the light of past events we do not hesitate to come to the conclusion that whether the Central Powers are victorious or not, Austria-Hungary will remain, to all intents and purposes, subservient to its ally. A victorious Prussia would, as we have already seen during the course of the war, still further absorb Austria-Hungary within its political and economic orbit. A defeated Prussia would equally be able to persuade Austria-Hungary that her only future lies within a still closer amalgamation of the two countries. There is no doubt that there has been in the past, and might be in the future, a party both in Austria and in Hungary who are strongly opposed to the German hegemony, but from all the information at our disposal this part), in both portions of the Dual Monarchy is a minority, and likely to remain one.

An Austria-Hungary, therefore, at the beck and call of Prussia is not a solution which the Allies should or could contemplate; the survival of Austria-Hungary could not be reconciled with the objects for which the Allies went to war, and even if they decided to sacrifice these objects for political expediency, the weapons they "intended to forge, that is to say, a diminished but independent Austro-Hungarian State, would fail to be effective for the purposes for which it would be intended. On the assumption, therefore, that the solution which we recommend be adopted, we find no difficulty in disposing of those portions of the Dual Monarchy which are likely to constitute the Slav State of the South (...)"

CINEMATOGRAFE BRAȘOVENE ÎN ANUL 1916

VOICA BACIU
voicavoica97@yahoo.com
Muzeul Județean de Istorie Brașov

BRASOV CINEMAS IN 1916

ABSTRACT

This study based on local media announcements, presents the activity of Apollo Bio and Omnia Kino cinemas which operated in Brasov, in 1916.

The cinemas had various programs including all genres movies, documentaries, news from countries that were not at war with Austria-Hungary. Each cinema screened every day two or three projections and tickets were sold for different kind of audiences. The influence of war on cinemas manifested by screening a relatively high number of propaganda movies reflecting the war as well as through Messter and Eiko news programs.

Keywords: cinemas, Brasov, 1916, propaganda, war.

Se spune că Primul Război Mondial a fost primul conflict de proporții filmat și mediatizat, datorită faptului că puterile beligerante și-au dat seama de potențialul de armă propagandistică al cinematografeii¹.

Dacă luăm în considerare informația că, înainte de izbucnirea marelui război mondial, în lume existau 60.000 de săli de proiecție², putem afirma că cinematografia se bucura de o reală popularitate. În ciuda unor opinii care vedeau în cinematografie o formă de distracție destinată straturilor inferioare ale societății, se pare că publicul de cinema provenea din toate categoriile sociale. Monarhii europeni se lăsau filmați în mediu privat sau în activitățile oficiale, aveau loc proiecții exclusiviste pentru spectatori din straturile superioare ale societății și ziariști³, împăratul Austro-Ungariei lăuda public descoperirea kinetofonului⁴, spectatorii îmbrăcau haine de gală la premiera filmelor⁵, casele de filme cumpărau drepturile de autor în vederea ecranizării romanelor unor scriitori celebri⁶ și se produceau aparate de proiecție și filme instructive special pentru uzul curent al unor asociații culturale sau școli⁷ (școlilele din Belgia și Franța sau din Berlin⁸). Unii vedeau în cinematografie

¹ Cristian Tudor Popescu, *Filmul surd în România mută*, la: <http://books.google.ro> (accesat: 02.09.2016).

² *Brassói Lapok* (în continuare, *BL*), nr. 30/1914.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, nr. 63/1914.

⁵ *Ibidem*, nr. 30/1914

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Gazeta Transilvaniei* (în continuare, *GT*), nr. 50/1914.

o descoperire la fel de importantă precum ziarul, telegraful sau căile ferate⁹. Așadar, în preajma izbucnirii Primului Război Mondial, cinematografia se bucura de popularitate și dispunea de săli de proiecție răspândite în întreaga lume.

Brașovenii nu erau în afara curentului general, mai ales că în orașul de la poalele Tâmppei prima proiecție a avut loc în anul 1896, iar în 1898 a apărut cinematograful *Apollo Bioscop*¹⁰.

La începutul războiului, în anul 1914, la Brașov funcționau două cinematografe, *Apollo Bioskop* și *Urania Kino*. Lor li se adăugau *Panorama Universală*, care proiecta vederi și alte proiecții ocazionale prin grija *Reuniunii Economice din Șcheii Brașovului* (cum ar fi de exemplu: ”proiecțiuni interesante din viața albinelor”, în localul Casinei din Șchei, în ziua de 9 februarie 1914, la ora 18,00¹¹). Elevii colegiului românesc aveau și ei, începând cu luna martie 1914, un aparat de proiecție, se pare primul de acest fel pentru elevii români¹².

Cu mențiunea că pentru brașoveni războiul a început în anul 1914, în ciuda dificultăților și lipsurilor provocate de acesta, din presa brașoveană aflăm că proiecțiile cinematografice au continuat la Brașov și în timpul Primului Război Mondial.

Astfel, acum un secol, în anul 1916, la Brașov funcționau la fel ca în anul 1914 tot două cinematografe: *Omnia Kino (Omnia Mozi)* și *Apollo Bio*.

Sursele noastre de informare despre activitatea celor două stabilimente sunt ziarele brașovene *Gazeta de Transilvania*, în limba română, *Kronstädter Zeitung*, în limba germană, și *Brassói Lapok*, în limba maghiară¹³. Diferite ca număr de pagini, toate ziarele ne oferă știri despre operațiunile desfășurate pe front, sub forma unor comunicate ale generalului de divizie Höfer, locțiitorul Marelui Șef de Stat Major, buletinele oficiale ale Marelui Cartier German, soluții de trecere peste criza provocată de război¹⁴, numele unor eroi căzuți de front sau numele unor dezertori, activitatea unor asociații de ajutorare a răniților, orfanilor și văduvelor de război, reclame la diverse produse. Puține forme de distracție răzbat din paginile acestor ziare, vizionarea unor proiecții la cinematograf pare să fie, dacă ne luăm după anunțuri-program din presa brașoveană, una dintre ele și în același timp destul de importantă.

Dacă citim informațiile apărute în presă despre cinematograf, constatăm că anunțurile cu programele sunt cele mai numeroase, completate de cronici despre program și de știri în legătură cu cinematografia și războiul.

Deși, la prima vedere, sunt simple anunțuri-reclamă cu programul zilnic, în realitate aflăm informații despre perioada în care au funcționat cele două cinematografe, numărul de proiecții realizate zilnic, titlurile filmelor, casele de film producătoare, vedetele timpului, categoriile de public și, nu în ultimul rând, faptul că ambele cinematografe dispuneau de telefon (**Fig. 1-9**).

⁹ *BL*, nr. 30/1914.

¹⁰ Dan Păvălache, *Cronică de Brașov*, Brașov, 2008, p. 296.

¹¹ *GT*, nr. 38/1914.

¹² *Ibidem*, nr. 50/1914.

¹³ Aflate în Biblioteca Județeană ”G. Barițiu”, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale și biblioteca Muzeului Județean de Istorie Brașov.

¹⁴ De exemplu, apar instrucțiuni de culegere a urzicilor pentru a acoperi lipsa de bumbac (*GT*, nr. 139/1916), întâlnim știri despre mănușile lichide care înlocuiau mănușile chirurgicale de gumă (*GT*, nr. 45/1916) sau aflăm că existau cartele de pâine (*GT*, nr. 10/1916).

Nu dispunem de informații despre funcționarea cinematografului pentru perioada în care armata română a fost prezentă la Brașov (septembrie-octombrie 1916) și nici pentru luna imediat următoare (noiembrie 1916), nu știm dacă au existat proiecții cinematografice, pentru că în colecțiile studiate nu se găsește niciun ziar pentru luna septembrie și, în cazul celor păstrate – trei numere *Kronstädter Zeitung* din luna octombrie și aproape toate numerele *Kronstädter Zeitung* pentru luna noiembrie –, nu apare programul cinematografelor. Anunțurile despre cinematograful *Apollo* acoperă perioada ianuarie-decembrie 1916, cu pauza menționată mai sus, iar pentru cinematograful *Omnia* anunțurile apar doar în perioada ianuarie-iunie (ultimul anunț apare în 11 iunie 1916¹⁵). În luna decembrie 1916, aflăm că proiecțiile cinematografului *Apollo* aveau loc pe strada Lungă nr. 1, unde anterior își desfășurase activitatea *Omnia* (Fig. 8)¹⁶.

Tot din presă aflăm numărul de proiecții sau serii zilnice pentru fiecare dintre cinematografe. Astfel, primul, *Apollo Bio*, avea câte două sau trei serii de proiecție zilnic¹⁷, seara, în general de la orele 18,00 și 20,00 sau 18,30 și 20,30¹⁸, ori de la orele 16,00, 19,00, 21,00 sau 19,30, 21,30¹⁹, în timp ce *Omnia Kino* organiza proiecții tot în câte două-trei serii zilnic²⁰, de obicei de la orele 18,00, 20,00 sau de la 16,30, 18,00 și 20,00.

Nu știm câte bilete se vindeau, dar faptul că zilnic, simultan, două cinematografe aveau două-trei serii de proiecții, atestă atât interesul brașovenilor pentru acest gen de divertisment, cât și posibilitatea celor două stabilimente de a se susține financiar.

Ne aflăm în plină epocă a filmului mut, fiecare cinematograful adăugând proiecțiilor zilnice un fundal sonor asigurat, după cum spune presa, de o "orchestră de salon" la *Apollo*²¹ sau de "orchestra orașului" în cazul cinematografului *Omnia*²², ceea ce poate fi, indirect, o dovadă a posibilității financiare a fiecărui cinematograful de a acoperi din încasări și plata membrilor unei orchestre.

Despre categoriile de public și tipurile de bilete aflăm doar în cazuri speciale, când rulează filme de excepție. Astfel, aflăm că existau, desigur pe lângă biletele obișnuite, bilete pentru studenți și soldați, bilete de onoare, permanente sau abonamente. Când erau proiecții mai importante se făcea clar precizarea că biletele "de studenți și militari la locul I și II afară de cele permanente nu sunt valabile" (Fig. 2)²³ sau că "biletele de onoare și abonamentele n-au valoare la aceste reprezenta-

¹⁵ *BL*, nr. 135/1916.

¹⁶ *Kronstädter Zeitung* (în continuare, *KZ*), nr. 221/1916.

¹⁷ Într-o situație, am întâlnit o singură proiecție pe zi, în 16 iulie 1916, de la ora 20,00 seara, la *Apollo Bio* (*GT*, nr. 139/1916).

¹⁸ *GT*, nr. 87/1916.

¹⁹ *KZ*, nr. 107/1916.

²⁰ *GT*, nr. 84/1916.

²¹ *KZ*, nr. 36/1916 (cânta *Eigene Salon Orchester*, adică propria orchestră).

²² *GT*, nr. 25/1916 ("în cursul reprezentațiilor va cânta orchestra orașului").

²³ *Ibidem*, nr. 19/1916.

țiuni”²⁴, ori că ”pentru reprezentațiunea aceasta biletele de abonamente, afară de cele permanente nu sunt valabile”²⁵.

Nu în ultimul rând aflăm, însă doar din ziarul de limbă germană, că ambele cinematografe aveau telefon: 6-15 – *Apollo Bio* (**Fig. 3**)²⁶, 5-64 – *Omnia Kino* (**Fig. 4**)²⁷.

La cele două cinematografe publicul beneficia de program variat: filme, documentare, știri de pe front. Trebuie precizat că nu rula același program mai mult de două, trei sau patru zile, ceea ce, indirect, ilustrează existența unei adevărate organizații a distribuitorilor de filme, aparent neafecți de desfășurarea războiului. În plus, se pare că nu rulau aceleași filme în cele două cinematografe, ca și cum fiecare dintre ele avea propria sursă de aprovizionare cu filme sau un fel de monopol asupra lor (**Fig. 7**)²⁸. Fără să fi studiat în mod deosebit problema, este posibil ca între premiera mondială a unui film și proiectarea lui la Brașov să nu fi trecut un interval prea mare de timp. Astfel, filmul *Simon Iudit*, ”prelucrare după ballada lui Kiss Jozsef”, care a rulat la Budapesta în 3 ianuarie 1916²⁹, ajungea la Brașov, în cinematograful *Omnia*, în ziua de 4 februarie 1916³⁰.

Filmele erau de diferite genuri, enumerând câteva păstrând formularea din anunțuri: ”dramă senzațională detectivă”, ”dramă socială”, ”comedie”, ”umorească”, ”mare dramă populară”, ”farză”, ”dramă criminală”, ”dramă justițiară”, ”dramă emoționată americană de Cow-Boy”³¹. Erau și situații când reprezentațiile erau doar pentru adulți: ”*Serată Adoree Villany - numai pentru adulți*”, ”*Dansatoarea cu voalul, comedie picantă în 4 acte*”³².

Uneori publicul era atenționat că filmul este colorat: *Vânătoare misterioasă, o ”dramă emoționantă colorată în 1 act*”³³.

Un film atrage atenția prin plasarea acțiunii lui în anul 2000 (**Fig. 7**)³⁴. Este vorba de filmul *Marele răvășag*, o ”dramă fantastică din anul 2000, în 4 acte”³⁵.

O altă formă de atragere a publicului în sălile de cinema era menționarea faptului că filmul este o ecranizare, de exemplu, după ”*primul roman al lui Jokai Mor*” – *Bogații săraci*, cu precizarea că drepturile sunt ”câștigate de la moștenitori”³⁶.

O notă de umor, oarecum neobișnuită pentru atmosfera de război, se strecoară în anunțul *Gazetei Transilvaniei* în cazul filmului *Psylander se însoară*. Cititorii ziarului află că îi ”invită însuși marele *Psylander* pe toți admiratorii și prietenii săi,

²⁴ Pentru filmul *Cadetul rezervist*, la *Apollo Bio* (GT, nr. 43/1916).

²⁵ Pentru filmul *Doctor Imhoff*, la *Omnia Kino* (GT, nr. 54/1916).

²⁶ KZ, nr. 145/1916.

²⁷ *Ibidem*, nr. 43/1916.

²⁸ Uneori chiar se precizează faptul că un film este monopol (BL, nr. 79/1916).

²⁹ <http://www.csfd.cz/film/71033-simon-judit/komentare> (accesat: 01.11.2016).

³⁰ GT, nr. 17/1916.

³¹ Filmul *Calul credincios*, la *Apollo Bio*, (GT, nr. 41/1916).

³² GT, nr. 77/1916 (la *Apollo Bio*).

³³ *Ibidem*, nr. 10/1916 (la *Apollo Bio*).

³⁴ BL, nr. 79/1916.

³⁵ GT, nr. 64/1916 (la *Apollo Bio*).

³⁶ *Ibidem*, nr. 3/1916 (la *Omnia Kino*).

ca să se vadă cum își închipuie el serbarea cununiei sale în cadrul unui film de 3 acte. Toate felicitările și cadourile însă, Psylander roagă se se pună la dispoziția stabilimentului Apollo³⁷.

În reclame se pune foarte mult accentul pe faptul că în film joacă vedete precum Francesca Bertini³⁸, Erna Morena³⁹, Marius Bonnard⁴⁰, Fern Andra⁴¹, Maria Carmi⁴², Henny Porten⁴³, Asta Nielsen⁴⁴, Berky Lili⁴⁵, Waldemar Psylander⁴⁶, Elsa Frochlich⁴⁷, Miss Mistinguett⁴⁸, Rita Sachetto⁴⁹, Adoree Villany⁵⁰. De fapt, de multe ori, se anunță că în ziua respectivă este ”serată Francesca Bertini”, ”serată Asta Nielsen⁵¹” ș.a.m.d. Durata filmelor era de câte unul, două, trei, chiar și cinci acte⁵², uneori fiind grupate în serii, ca de exemplu *Prințesa dolarilor* (avea și o a III-a serie)⁵³ sau filmul *Rocambole*, ”mare roman detectiv în 12 acte și patru părți”⁵⁴.

Filmul care s-a bucurat de cel mai mare succes la public în anul 1916, pare să fi fost *Cadetul rezervist – ”mare dramă patriotică în 4 acte, companiată de muzica originală compusă de Franz Lehar”*⁵⁵ –, film care, caz singular, s-a reluat ”la cererea generală pentru ultima dată” la sfârșitul lunii martie 1916⁵⁶.

Uneori, aflăm despre filme că sunt producții germane, daneze, americane, suedeze, maghiare, de la case de filme precum: *Nordisk*, *Mester Filmfabrit*, *Union Vitascope Filmfabrit Berlin* sau *Union Filmfabrit Berlin*, *National FilmFabrit Berlin*, *Bioskop Filmfabrit Berlin*, *Broja Filmfabrit*, *Broja Filmfabrit*, *Delca Filmfabrit*, *Swedish Biograph Filmfabrit Stockholm*, *Danst Kinographen Gesselschaft*, *Vitagraph Companie* – companie americană –, sau ”cel mai nou film al cinematografiei ungare”⁵⁷. Se difuzau doar filme din țările cu care Austro-Ungaria nu era în conflict.

³⁷ *Ibidem*, nr. 50/1916 (la *Apollo Bio*).

³⁸ *Ibidem*, nr. 59/1916 (la *Omnia Kino*).

³⁹ *Ibidem*, nr. 18/1916 (la *Omnia Kino*).

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 10/1916 (la *Omnia Kino*).

⁴¹ *Ibidem*, nr. 41/1916 (la *Omnia Kino*).

⁴² *Ibidem*, nr. 23/1916 (la *Omnia Kino*).

⁴³ *Ibidem*, nr. 40/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 65/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 17/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 50/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 8/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 80/1916 (la *Apollo Bio*).

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 82/1916 (la *Apollo Bio*).

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 77/1916 (la *Apollo Bio*).

⁵¹ *Ibidem*, nr. 3/1916 (la *Apollo Bio*).

⁵² ”Mare seară de senzații, Sulamit, cea mai mare dramă de senzație, în 5 acte, în rolurile principale, cei mai de seamă artiști maghiari” (GT, nr. 121/1916).

⁵³ GT, nr. 107/1916 (la *Apollo Bio*).

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 34/1916.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 43/1916

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 59/1916.

⁵⁷ Este posibil să fie și erori de scriere a numelui unor case de film, așa cum întâlnim în cazul numelor unor actori sau pentru *Săptămâna Eiko* scrisă ca *Eico*, *Omnia Chino* în loc *Omnia Kino* ș.a.m.d.

Anul 1916 este un an de război, filmele patriotice și de propagandă nu puteau lipsi din cinematografe. Printre titluri enumerăm: *Lyon Lea*, o "dramă în patru acte după o întâmplare adevărată din războiul actual, de Alexander Brody"⁵⁸; *Crăciunul în țară dușmană*, o "comedie în două acte"⁵⁹; *Mine explodează*, o "dramă actuală în 4 acte"⁶⁰; *Drumul vulpii*, o ecranizare și "primul film al lui H. Suderman, locul întâmplării Prusia ostatică în timpul războiului de eliberare (...)"⁶¹; *De două ori rănit*, o "dramă actuală în patru acte senzaționale"⁶²; *Ultimele zile ale Entantei la Gallipoli*, un "mare film de război" (partea I⁶³ și partea a III-a⁶⁴); *Războiul nostru în contra Italiei* (în patru părți)⁶⁵; *Tu, scumpă patria mea*, o "dramă de război în trei acte"⁶⁶ sau *Cu Dumnezeu pentru rege și patrie* – o "mare dramă patriotică în patru acte", cu "muzică originală"⁶⁷.

Dacă ar fi să luăm în considerare conținutul reclamelor din presă, putem afirma că publicul brașovean de cinema părea să fie interesat de filmele documentare cu "vederi" "după natură" din zone diverse de pe glob, de documentare despre viața animalelor și insectelor, despre producerea unor obiecte, modă, sport, dezastre. Titlurile sunt grăitoare: *Peisaje din Bretagnia*,⁶⁸ *Albina*,⁶⁹ *Azilul copiilor din New York, după natură*⁷⁰, *Industria mică la Madeira (După natură)*⁷¹, *Vederi din Corfu (După natură)*⁷², *Tipografia de jurnale după natură*⁷³, *Cura de băi de la Wichi după natură*⁷⁴, *Lupta unui scorpion cu un șoarece, după natură*⁷⁵, *Cucu, după natură*⁷⁶, *Vederi din Mexico (după natură)*⁷⁷, *Excursie în munții Montserrat (vederi colorate)*⁷⁸, *Pălăriile de modă (după natură)*⁷⁹, *Incendiul din Bergen*⁸⁰ (Actua-

⁵⁸ *GT*, nr. 4/1916 (la *Apollo Bio*).

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 5/1916, (la *Apollo Bio*).

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 10/1916 (la *Apollo Bio*).

⁶¹ *Ibidem*, nr. 48/1916 (la *Omnia Kino*). În aceeași zi, la *Apollo* a rulat un alt film, după un roman de H. Suderman, *Călătoria unei mari tăcute*, o "dramă socială în trei acte".

⁶² *Ibidem*, nr. 80/1916.

⁶³ *Ibidem*, nr. 65/1916 (la *Omnia Kino*).

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 72/1916 (la *Omnia Kino*).

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 82/1916 (la *Omnia Kino*).

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 87/1916 (la *Omnia Kino*).

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 88/1916 (la *Apollo Bio*).

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 23/1916 (la *Omnia Kino*).

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 40/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 7/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷¹ *Ibidem*, nr. 68/1916 (la *Apollo Bio*).

⁷² *Ibidem*, nr. 69/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷³ *Ibidem*, nr. 43/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 45/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 52/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 54/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 64/1916 (la *Omnia Kino*).

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 72/1916 (la *Apollo Bio*).

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 84/1916 (la *Omnia Kino*).

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 12/1916; apare știrea despre incendiul în care a ars aproape întreg orașul, școli, poșta, muzeul și că 3.000 de oameni au rămas fără adăpost (29.01.1916).

lități)⁸¹, *Luptă de atleți între Negrul Johnsen și atletul german Brauer (Actual)*⁸², *Alergarea cu piedică, după natură*⁸³.

Proiecțiile cinematografice din sălile brașovene îmbină toate genurile de film, astfel încât să poată satisface gusturile variate ale publicului. Pe lângă documentare, un loc important în anunțurile-program îl ocupă buletinele de știri.

Ele sunt o invenție a firmei Pathé, care a început să le proiecteze în sălile de cinema în anul 1908⁸⁴; aveau o durată de câteva minute și erau plasate de obicei înaintea filmului de lung metraj⁸⁵. Spre deosebire de anul 1914 când ziarele redau conținutul în mod detaliat, în anul 1916 apar doar titluri sau formulări laconice, precum: *Săptămâna Eiko*⁸⁶, *Săptămâna Messter-Actualități*⁸⁷ sau *Săptămâna Messter, Actualități de război*⁸⁸, *Cele mai noi comunicate de pe frontul austro-ungar – actualități*⁸⁹, *Noutățile războiului, ultimele rapoarte ale săptămânei*⁹⁰, *Noutăți de pe teatrul de război. După natură*⁹¹, *Actualități din război după natură*⁹², *Fotografie de de câmpul de luptă*⁹³, *Tablouri de luptă de pe frontul dușman*⁹⁴, *Scene de război din Turcia (După natură)*⁹⁵ sau *Danemarca apără neutralitatea (Actualitatea în 1 act)*⁹⁶. Aceste buletine de știri nu răspundeau doar unei nevoi firești de informare, ci erau o parte a propagandei oficiale. Legătura dintre război și cinematografie este ilustrată și de apariția, în unele ediții speciale ale ziarului *Kronstädter Zeitung*, a programului cinematografului *Omnia* imediat lângă comunicatele oficiale de război (**Fig. 5**)⁹⁷, ceea ce sugerează ideea că cinematograful este acceptat pentru că, desigur, era cenzurat, dar ne putem gândi și la posibilitatea acelui cinematograful de a-și plăti reclama.

Dacă ar fi să comparăm anunțurile-reclamă pentru aceeași zi, pentru același cinematograful, constatăm că ele nu sunt identice, diferă ca întindere, ziarul de limbă germană conține cele mai multe informații, urmat de cel maghiar și de cel românesc, o posibilă explicație fiind numărul de pagini de care dispunea fiecare. În ziarul maghiar se adaugă o cronică a programelor de cinema, de fapt o detaliere a cuprinsului programului. În general, însă, programele *Omnia Kino* și *Apollo Bio* sunt publi-

⁸¹ *Ibidem*, nr. 40/1916.

⁸² *Ibidem*, nr. 55/1916.

⁸³ *Ibidem*, nr. 19/1916.

⁸⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/Pathé> și <http://en.wikipedia.org/wiki/Newsreel> (accesate: 02.09.2016). Un an mai târziu a apărut primul cinematograful oficial de știri, *The Daily Bioscope*, în Londra.

⁸⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Newsreels> (accesat: 02.09.2016).

⁸⁶ *GT*, nr. 5/1916; *idem*, nr. 12/1916 (la *Apollo Bio*).

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 5/1916 (la *Omnia Kino*).

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 8/1916 (la *Apollo Bio*).

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 5/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 12/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹² *Ibidem*, nr. 46/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹³ *Ibidem*, nr. 52/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 83/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 88/1916 (la *Omnia Kino*).

⁹⁷ *KZ*, nr. 275/1916.

cate adesea alăturat. În ziarul maghiar apar, nu foarte des, reclamele unor filme, în format mare, ocupând o pagină întreagă (**Fig. 6**)⁹⁸.

Pe lângă programe-anunțuri, cronici, știrile despre cinema merită să fie menționate pentru că ilustrează atitudinea autorităților față de cinematografie – fie de respingere, fie de recunoaștere.

Pentru prima situație am întâlnit următoarele exemple: *"Poruncă pentru tinerețe. Comandantul general din Kassel a publicat o aspră poruncă, prin care tinerețea între 14 și 18 ani este oprită de la cercetarea cinematografelor"*⁹⁹ sau *"Sinodul Bisericii grecești contra cinematografelor (...), enciclică prin care interzice clericilor frecventarea cinematografelor (...), caterisirea celor care nu se supun"*¹⁰⁰.

Pentru a doua situație, avem următoarele exemple: *"Dare pe biletele de teatre. Guvernul austriac plănuiește un arunc de dare în favorul văduvelor și orfanilor celor căzuți în război asupra biletelor de la toate teatrele, varieteturile, cabaretele și cinematografele din Austria"*¹⁰¹; *"Cinematograful pe câmpul de luptă. Un subofițer scrie de pe câmpul de război rusec. Eri seară s-au început din nou reprezentațiile de cinematograf. Acum ne delectăm zi de zi. Prețul de intrare e de 10 bani și pentru suma aceasta avem și muzică. În sală cântă muzica regimentului în bubuitul îndepărtat al tunurilor, care se aude până aici"*¹⁰² sau *"un soldat scrie: programul reprezentațiilor noastre este de primul rang. Aici e împărțit un expert care se îngrijește, ca pe front să ajungă cele mai actuale noutăți ale cinematografei"*¹⁰³.

Era desigur și propagandă, o încercare de a oferi o imagine liniștitoare a războiului pentru cei ale căror rude se aflau pe frontul de est.

Se poate spune că pentru brașoveni, aflați în război încă din anul 1914, cinematograful a rămas o posibilitate de petrecere a timpului liber și de informare, chiar dacă filmele, documentarele și buletinele de știri reflectau poziția oficială a autorităților.

Bibliografie:

Brassói Lapok, 1914, 1916.

Gazeta Transilvaniei, 1914, 1916.

Kronstädter Zeitung, 1914, 1916.

PĂVĂLACHE, Dan, *Cronică de Brașov*, Brașov, 2008.

POPESCU, Cristian Tudor, *Filmul surd în România mută*, la: <http://books.google.ro> (accesat: 02.09.2016).

<http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Newsreels> (accesat: 02.09.2016).

⁹⁸ *BL*, nr. 63/1916.

⁹⁹ *GT*, nr. 17/1916.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 54/1916.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 51/1916.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 19/1916.

¹⁰³ *Ibidem*.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Pathé> (accesat: 02.09.2016).
<http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Newsreels> (accesat: 02.09.2016).
<http://www.csfd.cz/film/71033-simon-judit/komentare>(accesat: 01.11.2016).

Lista ilustrațiilor:

Pl. I – Anunțuri program pentru cinematografele *Apollo Bio* și *Omnia Kino* în ziarele *Gazeta Transilvaniei* și *Kronstädter Zeitung* în anul 1916:

Fig. 1 – *GT*, nr. 88;

Fig. 2 – *GT*, nr. 19;

Fig. 3 – *KZ*, nr. 145;

Fig. 4 – *GT*, nr. 43.

Pl. II – Ediția specială a ziarului *Kronstädter Zeitung* cu anunțul program *Omnia Kino*, imediat după comunicatele oficiale:

Fig. 5 – *KZ*, nr. 275.

Pl. III – Reclama unui film pe o pagină întreagă de ziar și anunțuri program pentru cinematografele *Apollo Bio* și *Omnia Kino*:

Fig. 6 – *BL*, nr. 63/1916;

Fig. 7 – *BL*, nr. 79/1916;

Fig. 8 – *KZ*, nr. 221/1916;

Fig. 9 – *BL*, nr. 98/1916.

Fig. 1

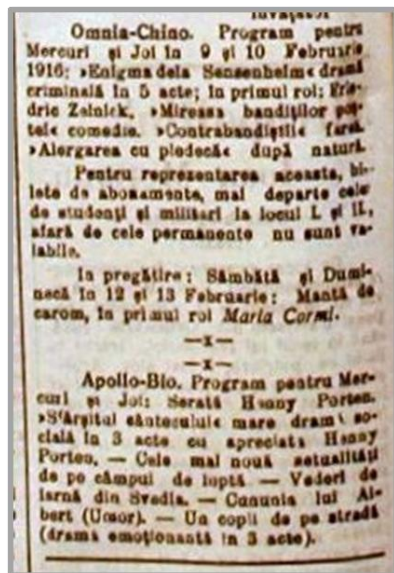

Fig. 2

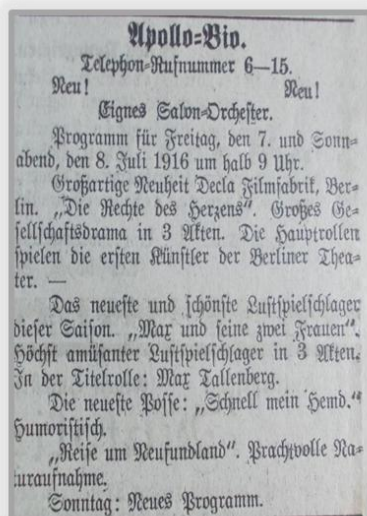

Fig. 3

Fig. 4

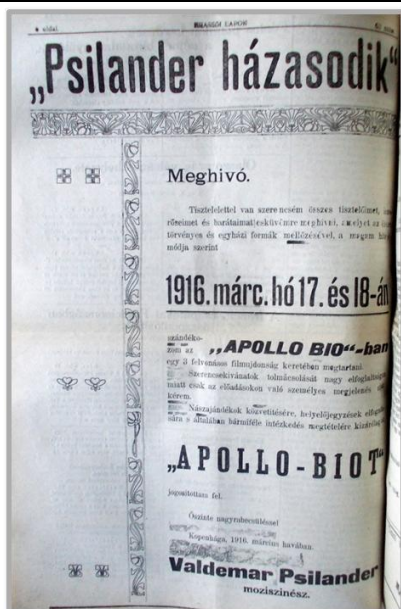

Fig. 6

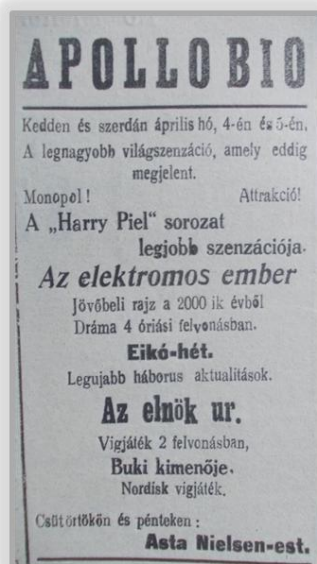

Fig. 7

Fig. 8

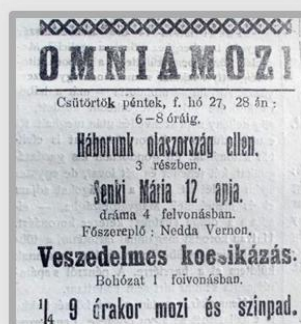

Fig. 9

NICOLAE IORGA ȘI NEAMUL ROMÂNESC LA IAȘI

DAN JUMARĂ

documentis_gen@yahoo.com

Muzeul Național al Literaturii Române – Iași

NICOLAE IORGA AND HIS JOURNALS IN IASSY

ABSTRACT

In 1916, forced to abandon neutrality, Romania became an ally of the Allies and on August 14/27 1916 it declared war against the Central Powers.

Due to military deficiencies and due to the lack of the promised support of the Allies, although Romanian soldiers proved heroism, on mid November 1916, Romania, lost Dobrougea and Oltenia, and Bucharest was about to be occupied by the Germans. At the beginning of November 1916 enemy armies crossed the Danube approaching Bucharest. As a result the Council of Ministers decided to transfer the Government to Iasi. As a result, on November 12/25, ministries and central authorities with logistics and officials picked up the trains, setting off for Moldova. Iasi was quickly transformed into a large urban center with more than 400.000 inhabitants.

Starting with December 6, 1916, Iași became the capital of Romania, a "war capital". Without any doubt, an urban agglomeration like this needed, information - that is written press.

Out of the periodicals edited in Iași at the time when it became the capital of the country we selected only two of them - constituting good examples. It's about Neamul Românesc and Calendarul Neamului Romanesc. Each of these publications, in addition to the news from the front dealt with various aspects of daily life, without neglecting the practical sides of the inhabitants' existence. It was but natural that Nicolae Iorga, the great historian, the very good teacher, the scientist, put his personal touch on the pages of the periodicals.

Also the pages of periodicals included literary original creations or translations. An important role was given to the patriotic and political writings.

This way the readers were both well informed and educated which every good periodical should do.

Keywords: Nicolae Iorga, periodicals, Iasi, 1916-1918.

În 1916 România avea de ales între trei posibilități: alianța cu Puterile Centrale, intrarea în război alături de Antanta sau păstrarea neutralității. Timp de doi ani, Guvernul a menținut statutul de țară neutră al României. În culisele politicii, însă, se ducea o luptă intensă pentru alierea țării cu una sau alta dintre tabere.

În 1916, nevoită să renunțe la neutralitate, România se alia cu Antanta și la 14/27 august 1916 declara război Puterilor Centrale. Guvernul român al vremii a negociat cu multă grijă intrarea țării în război, având ca principal obiectiv eliberarea Transilvaniei și unirea acesteia cu Regatul României.

Datorită dotării militare deficiente și lipsei sprijinului aliat promis, deși ostașii români au dat dovadă de eroism, la jumătatea lui noiembrie 1916 România

pierdea cea mai mare parte a teritoriului, iar capitala era pe cale de a fi ocupată de germani.

La început de noiembrie 1916 armatele inamice se apropiau de București. Ca urmare, Consiliul de Miniștri a hotărât transferarea Guvernului la Iași. În consecință, sâmbătă, 12/25 noiembrie, ministerele, autoritățile centrale, funcționarii superiori și logistica necesară s-au îmbarcat în trenuri și au pornit spre Iași. Începând cu ziua de 6 decembrie 1916, reședința moldavă devenea capitala României, o "*Capitală de Război*"; vechea cetate de scaun s-a transformat rapid într-un mare centru urban cu peste 400.000 de locuitori.

Asemenea aglomerare urbană avea nevoie, fără îndoială, de mijloace de informare, mai precis de presă scrisă. În timpul Marelui Război, gazetele de toate orientările politice și de toate genurile jurnalistice din țară se constituiau în ecoul faptelor întreprinse pentru desăvârșirea unității naționale; erau reflectate evenimente de masă din anii neutralității și din anii de război, incluzând numeroase demonstrații și mitinguri.

Războiul din umbră pentru cucerirea simpatiilor opiniei publice s-a dat prin intermediul ziarelor. Fiecare dintre periodice, pe lângă știrile de pe front, se ocupau de varii aspecte ale vieții cotidiene, fără a neglija laturile practice ale existenței locuitorilor. De asemenea, se făceau loc în paginile periodicelor și creațiilor literare, originale ori traduse. Un rol important revenea scrierilor patriotice și celor politice. Se rezerva destul spațiu tipografic și faptului divers, divertismentului și publicității. Se urmărea astfel și informarea corectă, dar și educarea publicului cititor. Cât despre gazetele apărute în perioada războiului, cei responsabili se străduiau să fie independenți.

Dintre gazetele apărute la Iași la vremea când orașul devenise capitală a țării ne-am oprit doar la două. Considerându-le bune exemple în materie, am selectat un cotidian și o publicație anuală. Este vorba de *Neamul Românesc* și de *Calendarul Neamului Românesc*, ambele aflate sub directoratul lui Nicolae Iorga.

Să aruncăm o privire asupra cotidianului *Neamul Românesc*.

Apărută la 10 mai 1906, gazeta fondată de Nicolae Iorga era prezentată ca ziar politic de orientare națională și de atitudine democratică. Publicația, cu o periodicitate diferită în timp, a fost principalul mijloc prin care Iorga și-a exprimat opiniile privind fenomenele sociale, politice, culturale din țară și străinătate.

La sfârșitul anului 1916, în urma înfrângerilor suferite de armata română în lupta cu Puterile Centrale, N. Iorga s-a refugiat la Iași, alături de Parlament și Guvern.

La 9 decembrie 1916, în sala de spectacole a Teatrului Național din Iași, se deschidea sesiunea ordinară a Parlamentului. În acele împrejurări grele, când însăși ființa statală era pusă în pericol, deputatul N. Iorga a rostit o cuvântare entuziastă de 20 de minute. "*În colțul acesta unde ne-am strâns – spunea Iorga –, să păstrăm cu scumpătate sămânța de credință, că vom vedea și noi la rândul nostru dispărând negura stăpânirii străine și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan, că vom fi iarăși ce am fost și încă mai mult decât atâta*". Cuvintele parlamentarului au înflăcărat audiența, iar Ion I.C. Brătianu a propus ca discursul să fie tipărit și răspândit în rândurile ostașilor de pe front.

În 1917 Nicolae Iorga tipărea, la Iași, ziarul *Neamul Românesc*, cu frecvență zilnică.

Coperta a 4-a a *Calendarului Neamului Românesc pe anul 1917* promova ziarul *Neamul Românesc*, la începutul anului 1917¹, după cum urmează: *"Apare zilnic la Iași foaia Neamul Românesc. Director: N. Iorga. Secretar de redacție: Al. Cusin. Administrator: Pavel Suru. 10 bani n-rul. Abonamentul anual - 40 de lei. Redacția și administrația: strada Lăpușeanu, No 33 (Coloseul Bragadiru)"*.

Cotidianul avea rubrici care se repetau, dacă nu chiar în fiecare număr, cel puțin la două-trei numere odată, după cum se vede din titlurile diferitelor ediții: editorial, știri din țară, ultimele știri din străinătate, buletinul zilei, știri de pe front, lecții pentru tinerii ofițeri, comunicate oficiale, cronică, cugetări, poeme patriotice, traduceri.

Vom da câteva exemple de articole care ilustrează pe deplin concepția lui Iorga despre gazetăria din timp de război. Iată, spre pildă, începutul unui editorial intitulat *Datoria cea mare*: *"Prin aceste rânduri pe care aș dori să le fac cât mai convingătoare și mai calde, mă adresez către toți aceia care, în grade și situații deosebite, înfățișează ceea ce noi numim, cu o nesfârșită iubire, pentru vitejia, pentru încercările și suferințele ei, armata noastră, armata României, armata poporului românesc întreg și a viitorului acestui neam"*². Într-un editorial de la începutul anului 1917, profesorul îndemna chiar la acțiune: *"Orice dușman al Germaniei, Bulgariei și Turciei, oricând și pentru orice, se va putea adresa la noi. Să fie sigur că nu vom lipsi la apel!"*³.

După cum se constată chiar la o lectură fugară, Iorga a făcut din *Neamul Românesc* un mijloc de încurajare, un mijloc de exprimare a credinței sale în victoria aspirațiilor curate, oneste. Iată, spre exemplu, un poem dedicat Iașiului, al cărui autor rămâne anonim:

*"Bătrâne Iași, ai fost merit
Să ocrotești încă o dată
Viața țării ce-ai creat
Cu jertfa ta nemăsurată.
Dar zile bune-or răsări
Din groaza zilelor de-acum,
Și vise mari s-or împlini
Din pulbere și negru scrum.
Atunce mantia ta veche,
Cârpită numai de străbuni,
Întinde-o-vei ocrotitoare
Pe cea mai nouă 'ntre minuni"*⁴.

Atrași de notorietatea lui Iorga, mulți dintre oamenii de cultură ai țării au publicat în coloanele gazetei. Ion Agârbiceanu este unul dintre acești colaboratori constanți. Acesta pune în discuție teme majore ale epocii. Un citat din articolul

¹ *Calendarul Neamului Românesc*, coperta 4, Iași, 1917.

² N. Iorga, *Datoria cea mare*, în *"Neamul Românesc"*, XII, nr. 9/1917, Iași.

³ Idem, *Sărbători unice – Boboteaza*, în *"Neamul Românesc"*, XII, nr. 7/1917.

⁴ *Neamul Românesc*, XII, nr. 51/1917, p. 1.

Conștiința națională ne dezvăluie un Agârbiceanu profund implicat în realitățile vremii și de o mare actualitate. Autorul adoptă, încă de la început, un ton polemic. Cităm din articolul în cauză: *”De câte ori nu s-a accentuat și la noi în deceniile din urmă importanța educației și a culturii naționale ! Și în Regat și peste Carpați se simțea importanța capitală a formării și a creșterii sufletului național, pentru consolidarea și tăria neamului nostru în luptele ce ne așteaptă în viitor. Iar această renaștere o vedeam, din ce în ce mai mulți, sigur în educația și cultura națională.*

Au fost însă destui care n-au dat nicio atențiune acestui curent sănătos și înviorător. Unii dintre cei ce se credeau prea culți, prea europeni tratară c’un dispreț superior acest naționalism, care nu mai putea avea loc în Europa. Îl numiră deci curent reacționar, retrograd chiar – în pragul izbucnirii războiului ce se poartă și pentru biruința principiului național. Îl declarară trecut din modă într-un timp când nici nu biruise, dar încă să fi avut vreme să fie uzat ! Alții crezură că e de ajuns să fie născuți Români, pentru a fi Români desăvârșiți, și, fără nicio teamă c’ar greși, citeau numai în limbi străine, și le dădeau copiilor lor o educație pe cât puteau mai străină. Era o notă de distincție aceasta (...)”⁵.

Colaborator dedicat, bun prieten cu Iorga, scriitorul aborda cu luciditate subiectele la ordinea zilei. Un exemplu în acest sens îl constituie articolul *Proba de foc*, apărut în februarie 1917: *”Prin cumplită probă de foc trece neamul nostru întreg! La lumina flăcărilor lui spintecate apar – ca în fața judecății din urmă – toate virtuțile acestui popor, precum și slăbiciunile lui. Ca evocate de o uriașă putere nevăzută, apar, rând pe rând, marile calități ale strămoșilor, ale păturilor largi de la țară, în care trăiește neamul; dar cu mai multă lăcomie încă, se îmbulzesc în jurul flăcărilor purificatoare defectele, slăbiciunile, răul care s-a încuibat în diferitele pături sociale ale poporului nostru (...)”⁶.*

Evenimentele politice importante ale vremii erau, de asemenea, evidențiate și comentate. Un exemplu este un discurs. Acesta făcea referință la *Ziua cea mare a Basarabiei*. Spunea patriotul și politicianul basarabean Ioan Pelivan, în martie 1917: *”Astăzi e cea mai însemnată zi din istoria neamului moldovenesc. A fost pierdut acest neam, dar azi el s-a găsit pe sine. A fost înmormântat. Dar azi a înviat din mormânt. Toți moldovenii au simțit o negrăită bucurie când au văzut steagul național deasupra acestui palat”.*

De altfel, referințele la spațiul dintre Prut și Nistru nu sunt singulare; la rubrica *Informațiuni* întâlnim adesea titluri precum *Știri din Basarabia*⁷.

În paginile cotidianului se face și promovarea altor gazete. Un bun exemplu este articolul *O gazetă românească în străinătate*. Iorga dedică o întreagă coloană promovării gazetei *L’Independance Roumaine*. Scria gazetarul: *”<L’Independance Roumaine>> în ediția ei autentică, apare la Iași și, date fiind împrejurările, într-o formă foarte bună. Ea lămurește cum trebuie, asupra rosturilor și sentimentelor noastre, pe străinii, prieteni și neutri, care se găsesc în mijlocul nostru și dă știri*

⁵ I. Agârbiceanu, *Conștiința națională*, în *”Neamul Românesc”*, XII, nr. 50/1917, p. 1.

⁶ Idem, *Proba de foc*, în *”Neamul Românesc”*, nr. 55/1917, p. 1.

⁷ *Știri din Basarabia*, în *”Neamul Românesc”*, nr. 336/1917, p. 2.

*folositoare, întrucât nu strică zăbava firească a corespondenței - străinătății. Era un lucru de îndeplinit și el se îndeplinește în chip onorabil și util pentru țară*⁸.

Istoric și profesor prin definiție, Nicolae Iorga nu concepe o publicație periodică fără cel puțin una-două lecții de istorie. Iar lectorii săi aveau parte de fine analize ale fenomenelor istorice, de interpretări ale cadrului istoric. Ziarul *Neamul Românesc* nu a rămas în Iași decât un singur an, dar personalitatea și notorietatea directorului – totodată principalul său redactor –, au făcut ca gazeta să fie foarte căutată și citită.

Odată cu începutul anului 1918 ziarul s-a mutat la București. Deci la Iași *Neamul Românesc* a fost editat doar un an.

O revistă cu periodicitate anuală, editată de Nicolae Iorga în timpul anilor de război, *Calendarul Neamului Românesc*, a fost publicată de marele istoric urmând o veche tradiție – cea a calendarelor populare, al căror conținut era de tip magazin. Periodicul a apărut în Iași în perioada 1916-1918. Încă din cel dintâi număr ilustrul profesor adresa o emoționantă ”închinare” celor ce s-au jertfit pe câmpurile de luptă, pentru întregirea patriei:

”Închinăm aceste rânduri acelora care au înnoit valoarea istorică a pământului și valoarea morală a neamului prin sângele lor oferit liber și voios pentru izbânda Dreptății și pentru izbăvirea robiiilor.

Îl închinăm morților tineri, a căror viață s-a coborât, întinerindu-ne, în sufletele noastre, părinților care s-au jertfit pentru ca fiii[i] lor să fie liberi și mândri, conducătorilor de oștire care au așezat părul lor alb lângă capetele de putere și frumusețe ale soldaților căzuți.

Le închinăm acelora, mai cu noroc, dar nu și mai fericiți, care, în viață rămânând, vor ști că au trăit o clipă de viața națiunii întregi, de viața eternă pe pământul vieții noastre fugare, și că în pieptul lor a bătut o inimă care era de o mie de ori mai puternică decât inima lor.

Oricine și-a avut o parte, prin muncă și durere, în lucrurile mari și grozave, care trebuiau să preceadă zorile vesele ale unei vieți naționale sănătoase și largi, a fost și el cuprins în gândul nostru.

*De alții nu vrem să știm decât de dâșii. N. Iorga*⁹.

Editorul de presă a căutat să se încadreze în tipicul calendarelor populare, dar a insistat, mai ales, asupra subiectelor de istorie, cultură, politică, război, aspecte sociale și economice. Paginile *Calendarului* au găzduit adesea studii și articole cu valoare documentară, materiale jurnalistice care erau prea întinse, ca spațiu tipografic, pentru a fi tipărite în ziarul cu același generic.

O trecere în revistă a titlurilor cuprinse în acest *Calendarul* pe anul 1917 este revelatoare pentru concepția editorială a lui Nicolae Iorga:

- *Calendar religios*, p. 3-15;
- *Închinare*, de Nicolae Iorga, p. 17;
- *La arme* (versuri de Alexandru Naum), p. 19;
- *Legăturile cu aliații noștri: Franța, Italia, Rusia, Anglia, Serbia, Muntenegrul, Belgia și ceilalți* (de N. Iorga), p. 22;

⁸ N. Iorga, *O gazetă românească în străinătate*, în ”*Neamul Românesc*”, nr. 8/1917, p. 1.

⁹ Idem, *Închinare*, în ”*Calendarul Neamului Românesc* pe anul 1917”, Iași, 1916, p. 3-4.

- *Victoria* (versuri de Marcel N. Romanescu), p. 55;
- *Două umbre* (de P. Partenie), p. 56;
- *Trei voinici* (versuri de I.U. Soricu), p. 61; *Cosovo-Cumanovo* (de H. Angell, traducere din "La Serbie" de V. Bogrea), p. 61;
- *In memoriam* (versuri de V. Bogrea), p. 69;
- *Trenurile* (versuri de Ion Sân-Giorgiu), p. 70;
- *Francia epică: din Cântecul lui Roland* (trad. de Teodor Naum), p. 72;
- *Morții* (versuri după Maurice Magre, traducere de N.I.), p. 80;
- *O poetă belgiană în 1877-8 despre Români* (traducere de N.I.) p. 81;
- *Închinare Oltului* (versuri de Marie Nizet, traducere de N.I.), p. 84;
- *Lauda celor morți pentru țară: O pagină din Tucidide* (traducere de Teodor Naum), p. 88;
- *Glorioasele morminte* (versuri de Iovan Iovanovici, traducere de N. Iorga), p. 94;
- *Pangermanism cultural* (de V. Bogrea), p. 96;
- *Doine nouă* (de I.U. Soricu), p. 100;
- *Către Francesi* (de Victor Hugo, trad. de V.B.), p. 102;
- *Un apolog platonice* (de V. Bogrea), p. 103;
- *Corespondențe între Mitropolitul Moldovei Sofronie și episcopii de Chișinău*, p. 104;
- *Câteva scrisori ale poetului C. Conachi*, p. 114;
- *Cugetări* (traduse și originale de N. Iorga), p. 18, 21, 54, 63, 71, 79, 87, 93, 95, 99 și 113¹⁰.

Publicația poartă amprenta istoricului, dar și a cetățeanului responsabil care a căutat mereu să educe și să instruiască folosind pentru aceasta puterea mass-media.

Iorga nu pierde prilejul de a face succinte, dar documentate și interesante incursiuni în istorie, când vorbește despre aliații României. Istoricul trece în revistă principalele evenimente din istoria relațiilor entităților statale românești cu Franța, Italia, Rusia, Anglia, Serbia, Muntenegru, Belgia, Portugalia¹¹. Citind cuprinsul *Calendarului* pe anul următor (1918), observăm de la prima vedere că redactorul nu renunță la varietatea articolelor, chiar dacă, datorită rubricii consistente de cronică a războiului, spațiul tipografic se diminuează mult. Iată cum arată sumarul gazetei pe acel an: *Partea calendaristică*, p. 3; *Cronica războiului*, p. 17; *După trei ani (poesie)*, p. 85; *Poesii populare italiene*, p. 86.

Cele două periodice prezentate sunt reprezentative pentru presa românească din timpul primei conflagrații mondiale, atât ca periodicitate, cât și ca gamă a subiectelor abordate. Fără îndoială, nu toate periodicele perioadei s-au bucurat de erudiția, talentul și vastele cunoștințe de istorie ale uneia dintre cele mai proeminente personalități românești ale secolului al XX-lea. Este însă meritorie preocuparea gazetarilor de a promova mereu interesele politice ale țării, de a îndemna la acțiune pentru îndeplinirea dezideratelor de veacuri ale românilor, de a promova și de a expli-

¹⁰ *Cuprins*, în "Calendarul Ziarului Neamul Românesc pe anul 1917", Iași, Editura Foi "Neamul Românesc", 1916.

¹¹ N. Iorga, *Legăturile cu aliații noștri*, în "Calendarul Neamului Românesc, pe anul 1917", Iași, p. 22-55.

ca pe înțelesul tuturor obiectivele importante ale politicii interne și internaționale a României. Iar din punctul de vedere al profesiei putem afirma, fără ezitare, că articolele scrise acum o sută de ani denotă profesionalism la cotele cele mai ridicate cu putință.

Bibliografie:

Calendarul Neamului Românesc, anii 1917 și 1918.

Neamul Românesc, anii 1916-1917.

AGÂRBICEANU, Ion, *Conștiința națională*, în "Neamul Românesc", XII, nr. 50/1917, p. 1.

IDEM, *Proba de foc*, în "Neamul Românesc", XII, nr. 55/1917, p. 1.

IORGA, Nicolae, *Datoria cea mare*, în "Neamul Românesc", XII, nr. 9/1917, Iași.

IDEM, *Închinare*, în "Calendarul Neamului Românesc pe anul 1917", Iași, 1916, p. 3-4.

IDEM, *Legăturile cu aliații noștri*, în "Calendarul Neamului Românesc pe anul 1917", Iași, p. 22-55).

IDEM, *O gazetă românească în străinătate*, în "Neamul Românesc", XII, nr. 8/1917, p. 1.

IDEM, *Sărbători unice – Boboteaza*, în "Neamul Românesc", XII, nr. 7/1917.

BANI DE NECESITATE CU VALOARE MICĂ DIN ORAȘE GERMANE (1916-1921)

NICUȘOR DĂNUȚ IVĂNUȘ

dan_ivanus@yahoo.com

Muzeul Național Brukenthal -
Muzeul de Istorie Casa Altemberger – Sibiu

EMERGENCY MONEY WITH SMALL VALUE FROM GERMAN TOWNS (1916-1921)

ABSTRACT

We continue the presentation of the emergency money from Germany of the years 1916-1921 with the legal monetary issued by the Town's Council, the Chamber of Commerce or the Tax Office. They are emergency money with small value of 10, 25 or 50 pfennig with the period of validity of one to three months.

Keywords: necessity money, small change, legal monetary issues, Germany.

Din anul 1916 s-a ajuns în Germania la un mare deficit de mărunțiș, astfel încât orașele și firmele private au pus pe piață, pe scară largă, și bancnote de criză (*notgeld*), cu valoare mică de câțiva pfennigi. Sunt prezentate aici bancnotele puse în circulație de Magistratul orașului, prin semnătura Primarului, Camera de Comerț sau Oficiul de Impozite și care se delimitează de emisiunile în serie (*serienscheine*). Valoarea lor este mică, de 10, 25 sau 50 pfennigi, ca și durata valabilității, de la una la trei luni. Prezentarea lor se face alfabetic și după data apariției, aceasta incluzând landul, dimensiunile, anul apariției, filigranul (unde există), seria și numărul de control.

Fig. 1

1. Aachen (Nordrhein-Westfalen), Stadt und Landkreis Aachen, 25 Pfennig, avers, revers¹:

¹ Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie "Casa Altemberger" din Sibiu (în continuare, MNB-MI), nr. inv. T 1.303/8; Hans-Ludwig Grabovski, *Deutsches Notgeld*, Band 5:

- dimensiuni: 105x53 mm;
- 31 octombrie 1918;
- tipar maro cu fundal ocre pe hârtie albă;

- filigran orizontal: linii ondulate (valurile Rinului);
- număr de control negru din 5 cifre de 5 mm .

Fig. 2

2. Berlin (Berlin) Stadt,

50 Pfennig, avers, revers²:

- dimensiuni: 88x54 mm;
- 30 ianuarie 1920;
- tipar negru și verde pe galben și verde;
- pe avers, în partea dreaptă jos, timbrul sec al Magistratului cu stema orașului;

- filigran diagonal: linii ondulate, înclinate, ale tipografiei imperiale;

- pe revers textul penalității – este prevăzută închisoare de minim 2 ani pentru falsificarea bancnotelor;

- număr de control din 6 cifre, în față cifra 5, ușor coborâtă față de celelalte (numerotate de la 0 la 6).

Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916-1922 (Aachen-Lingen) și Band 6: Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916-1922 (Linnich-Zwickau), 1 Auflage 2004, H. Gietl Verlag & Publikationsservice Gmbh. Regenstauf, A1.

² MNB-MI, nr. inv. T 1.305/142; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, B27.

Fig. 3

**3. Cottbus (Brandenburg) Stadt,
50 Pfennig, avers, revers³:**

- dimensiuni: 70x40 mm;
- tipar negru pe fond maro și oranj;
- fără dată, valabilă până la 31 decembrie 1920;
- fără filigran, număr de control din 5 cifre, în față cifra 5.

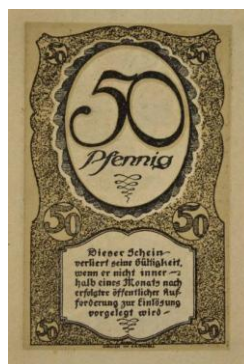

Fig. 4a

4. Dortmund und Hörde (Nordrhein-Westfalen) Städte und Kreise:

a) 50 Pfennig, avers, revers⁴:

- dimensiuni: 94x64 mm;
- 15 mai 1919;
- tipar negru pe fundal verde-cafeniu;

- filigran: împletitură hexagonală (neclară);
- numărul de control din 5 cifre, seria cu litere duble L.

³ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/39; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, C28.

⁴ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/7; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, D28.

Fig. 4b

b) 25 Pfennig, avers, revers⁵:

- dimensiuni: 54x35 mm;
- 1 iulie 1920;
- tipar negru pe carton maro și oranj, cu colțurile rotunjite, fără număr de control;
- numele tipografiei pe avers, jos (neclar).

Fig. 5

5. Dresden – Altstadt (Sachsen), Amtshauptmannschaft,

10 Pfennig, avers, revers⁶:

- dimensiuni: 55x37 mm;
- 30 iunie 1920;
- tipar negru pe verde și violet;

- filigran: cruciuilte pe orizontală și pe verticală;

⁵ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/229; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, D28.3.

⁶ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/235; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, D32.2.

- seria 351, fără număr de control, ediția P;
- pe revers, jos, central, sub chenar, numele tipografiei: "KAERY UND SOMMERLAD NIEDERSEDLITZ-DR[ESDEN]"

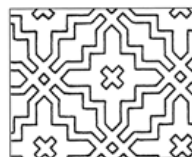

Fig. 6a

6. Dresden – Neustadt (Sachsen), Amtshauptmannschaft,

a) 50 Pfennig, avers, revers⁷:

- dimensiuni: 85x55 mm;
- 31 decembrie 1918;
- tipar negru pe fond gri-albăstrui; seria 1.416, ediția V;

- filigran: meandre în formă de cruce;
- pe revers, jos, central, sub chenar, numele tipografiei (la fel cu nr. 5).

Fig. 6b

b) 25 Pfennig, avers, revers⁸,

- dimensiuni: 85x55 mm;
- 30 septembrie 1921;

⁷ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/126; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, D32.3.

⁸ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/243; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, D32.5.

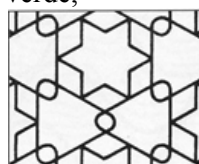
- tipar negru pe hârtie maro;
- filigran la fel cu 6a; seria 451, ediția Y;
- pe revers, jos, central, sub chenar tipografia, la fel cu nr. 5.

Fig. 7

**7. Erfurt (Thüringen) Stadt,
50 Pfennig, avers, revers⁹:**

- dimensiuni: 84x52 mm;
- 20 octombrie 1918;
- tipar negru pe hârtie mată cu fond roșu și verde;

- filigran: stele și triunghiuri suprapuse;
- număr curent negru, din 6 cifre cu asterix;
- pe avers, în partea de jos, timbru sec cu stema orașului, iar dedesubt numele tipografiei: "OHLENROTH ERFURT".

Fig. 8a

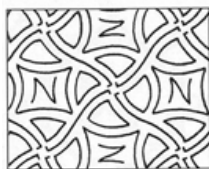
**8. Frankfurt am Main (Hessen) Stadt,
a) 50 Pfennig, avers, revers¹⁰:**

- dimensiuni: 84x56 mm;

⁹ MNB-MI, nr. inv. T 1.303/6; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, E22.2.

¹⁰ MNB-MI nr. inv. T 1.303/11; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, F16.1.

- 1 mai 1917;
- tipar negru pe verde și gri;

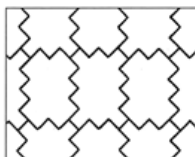
- filigran: cercuri tip Naumann;
- număr de control vertical din 6 cifre roșii; seria A cu asterisk la sfârșit;
- pe revers, în partea de jos, central, tipografia: "C. NAUMANN DRUCKE-REI FR[AN]K[UR]T a[m] M[EIN]".

Fig. 8b

b) 25 Pfennig, avers, revers¹¹,

- dimensiuni: 82x55 mm;
- 1 noiembrie 1919;
- tiparul carmin pe fond maro, fără număr de control și literă;

- filigran: linii în zig-zag;
- pe revers, jos: "DRUCKEREI R. TH. HAUSER & CO FRANKFURT A.M.".

Fig. 9

¹¹ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/210; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, F16.2.

9. Halberstadt (Sachsen-Altenburg) Stadt,

25 Pfennig, avers, revers¹²:

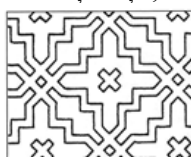
- dimensiuni: 80x50 mm;
- 10 februarie 1920;
- hârtie albă fără filigran;
- tiparul negru pe fond oliv-deschis; pe revers, în partea de jos: "Louis Koch, Halberstadt";
- numărul curent din 6 cifre de 4 mm.

Fig. 10

10. Helgoland (Schleswig-Holstein) Spar und Leihkasse der Landgemeinde, 50 Pfennig, avers, revers¹³:

- dimensiuni: 75x55 mm;
- octombrie 1919;
- tipar negru pe ocră cu chenar verde și roșu;

- filigran: meandre în cruce;
- număr de control roșu din 5 cifre de 4 mm înălțime;
- pe revers, jos dreapta, tipografia: "H. W. Köbner & Co G. m. b. H. Altona".

Fig. 11

¹² MNB-MI, nr. inv. T 1.305/129; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, H3.

¹³ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/72; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, H26.12.

11. Hirschberg a. Saale (Thüringen) Stadt,

10 Pfennig, avers, revers¹⁴:

- dimensiuni: 70x45 mm;
- 1 noiembrie 1917;
- tipar negru pe maro;
- fără filigran și număr de control;
- pe avers, jos stânga, sigiliu roșu cu stema orașului.

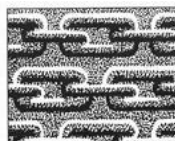

Fig. 12

12. Jena (Thüringen) Stadt,

10 Pfennig, avers, revers¹⁵:

- dimensiuni: 71x46 mm;
- 1 august 1920;
- tipar gri pe hârtie albă cu fundal verde;

- filigran sub formă de lanțuri;
- număr de control din 6 cifre de 3,5 mm înălțime;
- pe revers numele tipografiei: "GEBR. PARCUS. MÜNCHEN".

Fig. 13

13. Lauscha (Thüringen) Gemeinde,

50 Pfennig, avers, revers¹⁶:

¹⁴ MNB-MI, nr. inv. T 1.303/4; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, H41.

¹⁵ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/149; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, J6.

- dimensiuni: 86x55 mm;
- februarie 1920;
- tipar negru pe fundal gri-verzui;

- filigran: cruciulițe pe orizontală și pe verticală;
- număr de control din 5 cifre de 5 mm înălțime.

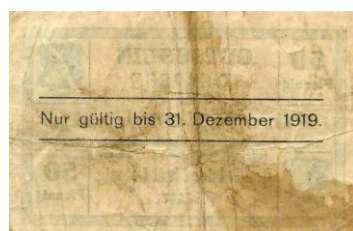

Fig. 14a

14. Leipzig (Sachsen) Stadt, a) 50 Pfennig, avers, revers¹⁷:

- dimensiuni: 77x51 mm;
- 31 decembrie 1919;
- tipar negru pe fundal violet;

- filigran: cârlige în formă de Z;
- număr de control din 6 cifre, seria D;
- în colțurile sus dreapta și jos stânga stema orașului, iar în celelalte valoarea nominală de 50 pf.;
- pe revers imprimat termenul de valabilitate.

Fig. 14b

¹⁶ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/191; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, L25.3.

¹⁷ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/105; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, L31.4.

b) 50 Pfennig, avers, revers¹⁸:

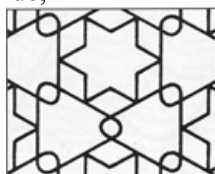
- dimensiuni: 78x52 mm;
- 31 decembrie 1920;
- tipar verde (avers) și albastru (revers) pe bej;
- filigran: la fel cu nr. 14a;
- număr de control din 6 cifre, cu cifra 1 la început.

Fig. 15

**15. Magdeburg (Sachsen Altenburg) Stadt,
25 Pfennig, avers, revers¹⁹:**

- dimensiuni: 70x50 mm;
- 1 aprilie 1920;
- tipar verde și roșu carmin pe verde;

- filigran: stele și hexagoane;
- număr de control negru din 6 cifre cu litera B.

Fig. 16

**16. Nauheim, Bad (Hessen) Stadt,
50 Pfennig, avers, revers²⁰:**

¹⁸ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/189; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, L31.5.

¹⁹ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/128; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, M2.6.

- dimensiuni: 91x52 mm;
- 1 iunie 1917;
- tipar negru pe maro-deschis (avers) și albastru (revers);

- filigran: cercuri Naumann;
- pe revers o imagine cu un sanatoriu;
- număr de control roșu din 6 cifre, pe verticală, în partea stângă, terminat cu un asterix;
- numele tipografiei pe avers jos stânga: "C. Naumann's Druckerei, Frankfurt a/M".

Fig. 17

17. Posen (Polnisch Oberschlesien/în poloneză Poznan) Stadt,
20 Pfennig, avers, revers²¹:

- dimensiuni: 110x70 mm;
- 17 aprilie 1916;
- tipar negru pe verde și albastru;
- fără număr de control;
- au înlocuit bancnotele de 40 Pfennigi - 20 Kopeken=40 Pfennigi.

Fig. 18

²⁰ MNB-MI, nr. inv. T 1.309/2; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, N3.1.

²¹ MNB-MI, nr. inv. T 1.303/13; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, P32.5.

18. Rathenow (Brandenburg) Stadt,

50 Pfennig, avers, revers²²:

- dimensiuni: 80x50 mm;
- 1 mai 1917;
- tipar maro pe verde și galben-deschis, fără filigran; stânga jos, timbru sec cu sigiliul orașului;
- număr de control roșu-brun din 6 cifre; jos dreapta numele tipografiei: "SAUER, MAGDEBURG".

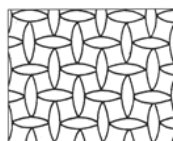

Fig. 19a

19. Saarbrücken (Saar) Stadt,

a) 10 Pfennig, avers, revers²³:

- dimensiuni: 70x45 mm;
- martie 1919;
- tipar negru pe fundal albastru-deschis până la albastru-închis; fără număr de control;

- filigran sub formă de fuse.

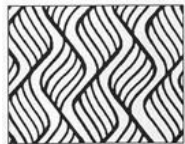
Fig. 19b

²² MNB-MI, nr. inv. T 1.305/211; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, R8.2.

²³ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/90; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S2.1.

b) 10 Pfennig, avers, revers²⁴:

- dimensiuni: 72x47 mm;
- 25 noiembrie 1919;
- tipar maro-închis pe verde;

- filigran: valori în mănunchi;
- fără număr de control.

Fig. 19c

c) 25 Pfennig, avers, revers²⁵:

- dimensiuni: 72x48 mm;
- 25 noiembrie 1919;
- tipar maro-închis pe violet-deschis;

- filigran: cârlige în formă de Z;
- fără număr de control.

Fig. 20

²⁴ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/89; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S2.4.

²⁵ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/87; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S2.3b.

**20. Saarbrücken (Saar) Handelskammer,
50 Pfennig, avers, revers²⁶:**

- dimensiuni: 100x60 mm;
- 13 decembrie 1916;
- tipar albastru pe fundal albastru-deschis;

- filigran: model cu S-uri pe carioaje;
- număr de control roșu din 6 cifre cu litera C înainte.

Fig. 21

**21. Saarlouis (Saar) Stadt,
10 Pfennig, avers, revers²⁷:**

- dimensiuni: 70x45 mm;
- octombrie 1919;
- hârtie cartonată albă;
- tipar maro pe fundal brun-roșcat;
- fără filigran și fără număr de control;
- pe verso numele tipografiei: "Saarlouiser Journal A. G."

Fig. 22

22. Schmalkalden (Thüringen) Kreis Herrschaft Schmalkalden,

²⁶ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/255; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S3.9.

²⁷ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/92; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S5.8.

50 Pfennig, avers, revers²⁸:

- dimensiuni: 89x50 mm;
- 15 martie 1917;
- tipar negru pe hârtie gri cu fundal maro și galben;

- filigran: împletituri hexagonale; vizibil parțial;
- număr de control din 5 cifre, seria C;
- pe avers numele tipografiei: "Teodor Bilitsch, Schmalkalden".

Fig. 23

23. Stuttgart (Baden-Württemberg) Stadt,

50 Pfennig, avers, revers²⁹:

- dimensiuni: 92x41 mm;
- tipar verde-gri pe fundal verde-oliv. Timbru sec - stema orașului înconjurată de lauri;
- avers fără dată; pe revers: valabil până la 30.06.1919 și numele tipografiei: "Uhland'sche Buchdruckerei, Stuttgart".
- număr de control negru din 6 cifre, fără serie.

Fig. 24

24. Tumbach-Dietmarz (Thüringen) Gemeinden,

50 Pfennig, avers, revers³⁰:

- dimensiuni: 90x50 mm;

²⁸ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/199; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S38.2.

²⁹ MNB-MI, nr. inv. T 1.309/3; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, S127.2.

³⁰ MNB-MI, nr. inv. T 1.303/9; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, T1.2b.

- aprilie 1917;
- tipar negru pe fundal albastru; fără filigran;
- numărul curent din 5 cifre terminat cu asterix, fără serie.

Fig. 25

**25. Trier (Rheinland-Pfalz) Stadt,
50 Pfennig, avers, revers³¹:**

- dimensiuni: 100x60 mm;
- iulie 1918;
- tipar negru pe fundal roșu; fără filigran. Stânga sus numărul seriei – 1 roșu, la dreapta numărul curent negru, din 5 cifre, iar stânga jos sigiliul orașului.

Bibliografie:

GRABOVSKI, Hans-Ludwig, *Deutsches Notgeld*, Band 5: Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916-1922 (Aachen-Lingen) și Band 6: Deutsche Kleingeldscheine: Amtliche Verkehrsausgaben 1916-1922 (Linnich-Zwickau), 1 Auflage, Regensburg, H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH., 2004.

Lista ilustrațiilor:

- Fig. 1** – Aachen, 25 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 2** – Berlin, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 3** – Cottbus, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 4a** – Dortmund und Hörde, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 4b** – Dortmund und Hörde, 25 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 5** – Dresden-Altstadt, 10 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 6a** – Dresden-Neustadt, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 6b** – Dresden-Neustadt, 25 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 7** – Erfurt, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 8a** – Frankfurt am Main, 50 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 8b** – Frankfurt am Main, 25 Pfennig, avers, revers.
- Fig. 9** – Halberstadt, 25 Pfennig, avers, revers.

³¹ MNB-MI, nr. inv. T 1.305/228; H.-L. Grabovski, *op. cit.*, T27.2.

- Fig. 10** – Helgoland, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 11 – Hirschberg am Saale, 10 Pfennig, avers, revers.
Fig. 12 – Jena, 10 Pfennig, avers, revers.
Fig. 13 – Lauscha, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 14a – Leipzig, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 14b – Leipzig, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 15 – Magdeburg, 25 Pfennig, avers, revers.
Fig. 16 – Nauheim, Bad, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 17 – Posen, 20 Pfennig, avers, revers.
Fig. 18 – Rathenow, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 19a – Saarbrücken, 10 Pfennig, avers, revers.
Fig. 19b – Saarbrücken, 10 Pfennig, avers, revers.
Fig. 19c – Saarbrücken, 25 Pfennig, avers, revers.
Fig. 20 – Saarbrücken, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 21 – Saarlouis, 10 Pfennig, avers, revers.
Fig. 22 – Schmalkalden, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 23 – Stuttgart, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 24 – Tambach-Dietharz, 50 Pfennig, avers, revers.
Fig. 25 – Trier, 50 Pfennig, avers, revers.

CETATEA FĂGĂRAȘ - REFUGIU ȘI ADĂPOST PENTRU RUȘI, CAZACI ȘI UCRAINENI ANTIBOLȘEVICI (1920-1923)

CONSTANTIN BĂJENARU

bjnrcosti@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș

FĂGĂRAȘ FORTRESS – REFUGE AND SHELTER FOR RUSSIANS, COSSACKS AND UKRAINIANS AGAINST THE BOLSHEVIKS (1920-1923)

ABSTRACT

Făgăraș Fortress had over the centuries of its existence, a special importance in Romanian history, knowing both moments of glory and decay. It is known the fact that it has been successively a strong defensive fortress, residence for Transylvania's Princes, military garrison and communist prison.

Nevertheless, it is less known or is not at all known another aspect, the one that the fortress had in some moments after 1918 the function of shelter and refuge for foreign military and civilians, how it was the case of hundreds of Russians, Cossacks and Ukrainians afflicting wanderers, fled from the front of Bolshevik steamroller.

Regarding the last of these aspects we will talk in the next pages, trying to shape this moment from the century-old existence of the fortress as coherent and consistent as possible, even if the archivist sources or the information from the local press of that period are minimal.

Keywords: Făgăraș Fortress, refuge, encampment, Russians, Cossacks, Ukrainians.

Cetatea Făgăraș a avut de-a lungul secolelor sale de existență o importanță aparte în istoria românilor, cunoscând atât momente de glorie, cât și de declin. Este îndeobște știut faptul că aceasta a fost rând pe rând una dintre cele mai puternice cetăți de apărare, reședință a principilor Transilvaniei, garnizoană militară, iar în deceniul șase al secolului al XX-lea o închisoare de temut a Gulagului comunist.

Însă, este mult mai puțin cunoscut sau chiar deloc un alt aspect, anume că cetatea a avut în anumite momente din perioada de după 1918 și funcțiunea de adăpost sau/și refugiu pentru militari sau civili români și străini. Debutând în 1919 cu adăpostirea pentru câteva luni a voluntarilor din Legiunea română din Italia, cetatea a fost destinată din 1920 ca loc de refugiu și adăpost pentru sutele de năpăstuiți pibegi ruși, cazaci și ucraineni, fugiți din fața tăvălugului bolșevic.

Asupra celui din urmă aspect ne vom opri în paginile următoare, încercând să creionăm cât mai coerent și consistent acest moment deosebit din viața seculară a cetății, deși sursele arhivistice sau informațiile din presa locală a vremii sunt minime. Însă, înainte de a aborda subiectul propus, considerăm că este imperios necesară o scurtă incursiune în antecedentele momentului, pentru a înțelege mai bine cum s-a ajuns la această situație.

Anii finali ai Primului Război Mondial au adus schimbări importante în desfășurarea conflictului, dar și implementarea comunismului în cea mai mare țară din zona eurasiatică – Imperiul Țarist. Această din urmă acțiune a condus la declanșarea Războiului civil rus, care s-a desfășurat în perioada 1917-1923. După succesul Revoluției ruse din octombrie 1917, guvernul bolșevic a semnat separat pacea cu Puterile Centrale, la Brest-Litovsk, pe 6 martie 1918. Acest tratat de pace a constituit singura opțiune viabilă pentru noua conducere, deoarece armata rusă era într-o stare de haos total și de indisciplină crasă atunci când Germania a atacat forțele rusești în februarie 1918.

Considerându-se trădați prin semnarea amintitului tratat, rușii antibolșevici, care rămăseseră fideli Antantei, au inițiat lupta împotriva bolșevicilor. Aceștia au fost sprijiniți și de forțele aliate existente în Rusia, care sperau astfel să recupereze Frontul de est, pentru ca Germania să nu se poată concentra exclusiv pe luptele din Vest. A început astfel lungul și sângerosul război civil dintre *Roșii*, care controlau capitala Moscova și Rusia centrală, și *Albi*, care au lansat, cu ajutorul aliaților din război, o serie de campanii armate pentru reprimarea revoluției.

Războiul civil s-a purtat în principal între Roșii (*Bolșevici*), reprezentați de comuniști și revoluționari, și Albi (*Menșevici*), care erau constituiți din monarhiști, liberali, conservatori și social-democrații care se opuneau bolșevizării Rusiei.

În prima sa fază, Războiul civil s-a desfășurat între Revoluție până la Armistițiu, fiind purtat de grupuri de ruși dezertori, principala forță constituind-o Armata voluntarilor din regiunea Donului, cărora li s-a alăturat ulterior, în Siberia, Legiunea cehă, formată din prizonieri aflați pe teritoriul Rusiei. În cea mai mare parte a ciocnirilor, însă, au fost implicate doar mici grupuri, situația luptelor fiind în schimbare permanentă.

Abia în martie 1919 a debutat perioada cea mai importantă a Războiului civil, care de altfel s-a dovedit a fi și cea hotărâtoare pentru victoria bolșevicilor, deși Antanta și alte câteva țări au intervenit de partea Albilor. Inițial, forțele militare ale Albilor au avansat cu succes împotriva bolșevicilor din trei direcții – dinspre sud sub conducerea generalului Anton Denikin, dinspre nord-vest sub conducerea lui Nicolai Iudenici și dinspre est sub conducerea generalului Alexandr Kolceak –, reușind să forțeze Armata Roșie bolșevică să bată în retragere, croindu-și astfel drum către Moscova. Deciziile întârziate sau controversate ale Albilor i-au dat, însă, lui Lev Troțki răgazul și posibilitatea de a reforma Armata Roșie, cu care inițial a oprit înaintarea lui Kolceak în iunie, iar pe a celorlalți doi în octombrie, pentru ca în noiembrie să reușească distrugerea aproape completă a forțelor militare ale Albilor.

A treia perioadă a războiului a constituit-o îndelungatul asediu al forțelor Albilor din Crimeea. Piotr Nicolaievici Wrangel¹ a adunat rămășițele armatelor lui Denikin, în aprilie 1920, cu care și-a fortificat pozițiile în Crimeea. A apărut aceste poziții până în momentul în care Armata Roșie s-a întors din Polonia, unde luptase în conflictul polono-sovietic, începând din anul 1919. Atunci când întreaga forță a

¹ Piotr Nicolaievici Wrangel (1878-1928), general rus și apoi comandant al unei părți a trupelor antibolșevice (constituite în special din ruși și cazaci). S-a născut în Lituania, într-o familie de nobili germani baltici. A decedat în Belgia, la Bruxelles.

Armatei Roșii a fost aruncată asupra Albilor, aceștia din urmă au fost imediat copleșiți, forțele rămase fiind evacuate la Constantinopol în noiembrie 1920.

La sfârșitul Războiului civil, Rusia, acum Sovietică, era vlăguită și ruinată aproape în totalitate. Conflictul intern a provocat milioane de victime, în doar câțiva ani; alte milioane de oameni au fost ucise ca urmare a efectelor indirecte ale războiului.

Multe sute de mii au părăsit Rusia în frunte cu generalul Wrangel prin Orientul Îndepărtat sau pe alte căi, pentru a scăpa de vitregiile războiului, de excesele taberelor aflate în luptă sau de foamete. Printre acești emigranți s-au aflat și câteva mii de ruși și cazaci care și-au găsit refugiu și adăpost pe teritoriul României Mari, fiind numiți *wrangheliști*.

Pe de altă parte, prezența emigranților militari ucrainieni în România se explică prin faptul că patria le fusese ocupată de către Armata Roșie în 1919. În această situație, forțele naționaliste conduse de Simon Petliura² s-au refugiat inițial în Polonia, la începutul anului 1920, după care s-au dispersat în mai multe țări europene, inclusiv pe teritoriul României.

Debutul prezenței emigranților ruși, ucraineni și cazaci în România, militari în marea lor majoritate, avea loc încă de la sfârșitul anului 1918, însă cea mai mare concentrare a lor aici este consemnată pentru anul următor, 1919. Unele surse indică exodul în întreaga lume a sute de mii de ruși și a aproximativ 100.000 ucraineni. Pentru aceștia din urmă, în decembrie 1920 misiunea diplomatică ucraineană de la Viena intervenea pe lângă statul român pentru acordarea asistenței unui număr de 1.500-2.000 de militari aflați în România³.

Încă din 1919 începuseră să funcționeze stabil lagăre de concentrare pentru rușii albi, cazaci și ucraineni (Satu Mare, Oradea, Techirghiol și Brașov), dar și unele centre provizorii. Lagărul de internare din Făgăraș a început probabil să fie destinat wrangheliștilor și petliuriștilor la începutul anului următor, deoarece o știre din august 1919 – ocazionată de vizita primului ministru Ion I.C. Brătianu –, ne informează că aici încă erau prezenți voluntari reveniți cu Legiunea română din Italia⁴. O altă informație, din octombrie același an, susține afirmația anterioară, indicând că la acea dată alți 1.200 de voluntari români din Italia se repatriaseră și fuseseră încartiruiți provizoriu în cetatea Făgăraș⁵. Abia în februarie 1920 ”*Lagărul de internați din Făgăraș – la ordinul Consiliului Dirigent – a fost premutat la Sâmbăta de Jos*”⁶.

² Simon Petlura (1879, Poltava-1926, Paris). Publicist, scriitor, jurnalist, politician și om de stat ucrainean, liderul luptei pentru independența Ucrainei după izbucnirea Revoluției ruse din 1917. În timpul războiului civil rus a fost pentru scurt timp președintele Ucrainei, iar în 1926 a fost asasinat la Paris. De la numele său refugiații ucraineni au purtat titlatura de *petliuriști*.

³ Vadim Guzun (editor), *Hnat Porohivski: asul ucrainean al Serviciului Special de Informații*, București, Editura Filos, 2014, varianta pdf. (nenumerotată), la: <https://books.google.ro/books?isbn=6069360397> (accesat: 25.08.2016).

⁴ *Oltul*, I, nr. 58-59/1919, Făgăraș, p. 4.

⁵ *Ibidem*, nr. 79/1919, p. 2.

⁶ *Ibidem*, nr. 9/1920, p. 2.

Cu toate acestea, în noiembrie 1920 era inserată o știre privitoare la desființarea tuturor lagărelor de internați prin ordin ministerial, dar era amintit cel instalat în castelul Brukenthal din Sâmbăta de Jos, unde un ofițer și 14 soldați mai păzeau ”vreo patru internați”. Tot cu această ocazie se arăta că aceia care doreau cetățenia română și se căsătoriseră cu femei de aici urmau a fi lăsați liberi, dar sub supraveghere, iar ceilalți (inclusiv rușii, cazacii și ucrainenii) expulzați automat⁷.

În iulie 1922 oficialii români avansau către omologii lor sovietici prezența în România a circa 2.500-3.000 de albgardiști⁸, ceea ce ne determină să considerăm că la Făgăraș se concentrase unul dintre cele mai mari grupuri de refugiați – 902 în ianuarie 1921 (1.000 la Oradea în decembrie același an)⁹ și 763 în februarie 1923¹⁰.

Emigrația militară ucraineană din România s-a concentrat în jurul locotenent-colonelului Hnat Porohivski – ”comandantul grupului ucrainean” de la Făgăraș –, aflat în tabăra naționalistă condusă de amintitul Simon Petliura. H. Porohivski era totodată și comandantul trupelor ucrainene internate în cele două puncte din Brașov: barăcile Cetățuia și Bartolomeu. Acesta – fiind considerat liderul indiscutabil al tuturor emigranților militari ucraineni din România –, îi reprezenta în relația cu autoritățile, cele din urmă fiind obligate să le asigure paza și întreținerea¹¹.

În același timp, liderul grupului rușilor și cazacilor din lagărul de internare Făgăraș a fost colonelul Feodor Cijicov, deși aici erau prezenți și ofițeri superiori mai înalți în rang: doi generali-maiori și un ”general”¹².

Raporturile dintre petliuriștii ucraineni naționaliști și wrangheliștii ruși – inclusiv cei internați în cetatea Făgărașului –, n-au fost foarte amiabile, primii împăcându-se mult mai bine cu cazacii de pe Don și din Kuban; rușii, de cele mai multe ori, încercau să-i pună pe ucraineni într-o postură negativă.

În pofida fricțiunilor existente, în lagărul de internare de la Făgăraș au existat și activități social-culturale comune, refugiații învățând limba română și participând la activități sportive sau religioase. După redislocarea taberei de refugiați de la Oradea la Făgăraș, regimul de internare de aici a devenit și mai flexibil, ucrainenii, rușii și cazacii având voie să părăsească incinta Cetății și să se angajeze în diverse locuri de muncă, ”La nivelul anului 1923, procesul de integrare în societate avansând cu rapiditate, în fapt, <<luptătorii deveneau cetățeni>>”¹³.

În februarie 1923, dintre cei 251 de ucraineni internați aici, 92,40% erau bărbați (232), 6,00% femei (15) și 1,60% copii (4), iar dintre cei 512 ruși și cazaci, 83,80% erau bărbați (429), 9,60% femei (49) și 6,60% copii (34).

În privința repatrierilor, parcurgând cele două tabele nominale existente în Arhivele Naționale din Brașov, constatăm că – deși într-un alt document oficial

⁷ *Glasul Oltului*, I, nr. 13/1920, Făgăraș, p. 3.

⁸ V. Guzun (editor), *op. cit.*

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale (în continuare, SJBvAN), Fond *Prefectura Făgăraș (1916-1950). Administrativ*, Dos. nr. 38(970)/1923 (tabel nr. 1, f.1-4 pentru ucrainenii; tabel nr. 2, f.1-8 pentru ruși și cazaci).

¹¹ V. Guzun (editor), *op. cit.*

¹² SJBvAN, *fd. cit.*, f. 1.

¹³ V. Guzun (editor), *op. cit.*

apăreau 70 de cazuri (30 ofițeri și 40 din trupă)¹⁴ a doritorilor de repatriere –, situația se prezenta astfel:

- unul dorea repatrierea la Cernăuți (Bucovina);
- 35 în Ucraina;
- 29 în Rusia.

Cei 65 reprezentau împreună un procent de 8,50% din totalul refugiaților.

Documentul citat (purtând data de 13 februarie 1923), ne mai indică și faptul că cinci dintre ofițerii pribegi se căsătoriseră cu femei românce, probabil toate din Făgăraș¹⁵.

Din totalul de 763 refugiați, 382 figurau ca rezerviști sau cu situația militară incertă ori necunoscută: 183 în tabelul cu ucrainenii și 199 în cel cu rușii și cazacii. Redăm în continuare câteva cifre procentuale privitoare la situația socio-profesională anterioară a acestora.

1. Ucrainenii:

- șefi de Poliție: 1,10%;
- învățători: 1,60%;
- funcționari: 7,10%;
- în sistemul juridic: 1,10%;
- arte liberale: 0,50% (un pictor);
- studenți: 10,40%;
- comerț: 0,50%;
- comunicații: 1,10%;
- industrie: 13,70%, printre care un ceasornicar și un tipograf;
- proprietari: 7,70%;
- agricultură: 55,20%.

2. Rușii și cazacii:

- 2,00% în justiție (dintre care un judecător);
- 9,50% în Poliție și Jandarmerie;
- 56,80% în agricultură;
- 11,10% studenți;
- 3,50% funcționari;
- 1,50% în domeniul artelor liberale;
- 1,00% în educație;
- 0,50% în sănătate;
- 1,00% în domeniul tehnic;
- 0,50% proprietari;
- 1,00% în comerț;
- 0,50% în industrie (1 croitor);
- 11,10% lucrători.

Se observă cu claritate că majoritatea acestora – în ambele situații –, era formată, evident, din cetățeni aplicați în domeniul agricol, în celelalte cazuri existând unele diferențe nete sau aproape insesizabile. De asemenea, se cuvine a mai re-

¹⁴ SJBvAN, *fd. cit.*, f 2.

¹⁵ *Ibidem*.

marca faptul că, atât în privința primilor, cât și a celorlalți, exista un procent semnificativ de refugiați cu pregătire intelectuală – aproximativ 20%.

Refugiații s-au bucurat în toată perioada șederii lor în cetate de simpatia și sprijinul localnicilor, dar și a unor mari personalități. Astfel, în sprijinul wranghe-liștilor și petliuriștilor adăpostiți în cetatea Făgărașului a venit însăși Regina Maria, care în 2 decembrie 1921 sosea în Făgăraș cu un tren special. În presa locală momentul era consemnat astfel: *"Inima nespus de bună a Suveranei a luat sub ocrotirea Sa sutele de ruși refugiați (...). Care întregi încărcate cu haine călduroase de iarnă, alimente, ciocolată, țigări, săpun au fost distribuite acestor năpăstuiți de soartă"*. Gestul său mărinimos a beneficiat *"de binecuvântările și expresiunile cele mai călduroase de simpatie și dragoste ale poporului mândru de a avea în frunte o regină ca M. Sa Regina Maria"*¹⁶.

Cum aminteam, făgărășenii au contribuit și ei pe cât le-a fost posibil, în grelele momente postbelice de refacere a gospodăriilor din punct de vedere economic, spre a le ușura viața acestor pribegi. Astfel, în coloanele unui ziar local, din 21 martie 1923, era lansat un apel către comunele aparținătoare plășii Făgăraș pentru a-i ajuta pe cei internați în cetate, prin întreprinderea unei colecte de ouă pentru sărbătorile de Paști. Apelul a avut un rezultat bun, făgărășenii colectând aproximativ 3.000 de ouă, din următoarele localități: Ileni, Râușor, Săvăstreni, Recea, Berivoii Mici, Netot/Gura Văii, Dejani, Beclean, Voivodenii Mici, Breaza, Lisa, Copăcel, Galați, Pojorta, Voila, Voivodenii Mari, Luța, Mărgineni, Iași, Dridif, Sâmbăta de Jos, Sebeș, Hurez, Hârseni și Berivoii Mari¹⁷.

Pe de altă parte, pentru a-și putea ameliora situația în care se aflau, chiar internații wranghe-liști și petliuriști și-au organizat propriile acțiuni de binefacere. De pildă, *Comitetul ucrainenilor din Făgăraș* organiza în 3 mai 1921, în sala *Transilvania*, un spectacol *"în favorul internaților din Castelul <<Mihai Viteazul>>"*. Acesta consta din cântece populare și dansuri naționale ucrainene¹⁸.

Se pare că acțiunea și-a atins scopul scontat, deoarece *"Comitetul Ucrainenilor pribegi"* aducea *"cele mai fierbinți mulțumiri tuturor Doamnelor și domnilor din Făgăraș, care cu darurile lor frumoase au făcut ca în marile zile ale Învierii să simtă și ei farmecul înălțător al acestor sfinte sărbători și să uite pe moment povara înstrăinării"*¹⁹.

Două luni mai târziu (iulie 1921) a venit rândul rușilor și cazacilor, o știre de presă anunțând un *"Mare concert artistic"* în Făgăraș, susținut de artiști de la Opera rusească, aflați în refugiu. Programul cuprindea arii clasice rusești, franceze și germane²⁰.

În a doua parte a anului 1923 a venit momentul desființării lagărului de internare. Într-o scurtă știre de la sfârșitul lui august apărea informația că *"Asistența socială a hotărât desființarea lagărului wranghe-liștilor de la Făgăraș. Tot asistența*

¹⁶ *Glasul Oltului*, II, nr. 32/1921, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*, III, nr. 136/1923, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, I, nr. 36/1921, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 37/1921, p. 4.

²⁰ *Ibidem*, II, nr. 11/1921, p. 3.

*se va ocupa de plasarea celor valizi la muncă, iar a celor infirmi în diferite institute ale țării*²¹.

Aserțiunea presei făgărușene a primit confirmarea oficială o săptămână mai târziu, când se anunța că la Ministerul Muncii se întrunise o comisie pentru plasarea nefericiților dislocați forțat din țările lor, formată din reprezentanți ai Crucii Roșii, Siguranței Naționale, Ministerului Muncii, Asistenței Sociale și doi ofițeri.

În urma consultărilor, comisia a luat următoarele decizii finale:

- ”1. Bolnavii de tuberculoză vor fi internați în sanatorii;*
- 2. Infirmitățile și incapacitățile de muncă vor fi internați în colonia de la Mărcuța*²²;
- 3. Valizii vor fi plasați la munci agricole, industriale etc.*
- 4. Cei care vor să plece în străinătate pentru studii vor obține această permisivitate*²³.

În articol se mai afirma că sumele cheltuite cu întreținerea refugiaților se ridicau la valoarea de aproximativ 20 milioane lei, care urmau să fie acoperiți de Franța, pe baza unui acord de principiu stabilit cu doi ani în urmă. Dacă la început refugiații avuseseră parte, pe lângă un bun tratament, și de plata soldelor corespunzătoare gradelor militare aferente, în ultima perioadă n-a mai fost posibil, deoarece statul român primise propunerea ca recuperarea sumelor să se realizeze prin Comisia de reparații de la Paris. Nefiind de acord cu noua situație, Guvernul român și Ministerul de Război au decis să nu mai fie achitate soldele și să desființeze lagărul de la Făgăraș²⁴.

După desființarea centrelor de internare din România, mulți wrangeliști și petliuriști s-au stabilit în țară, cerând cetățenia română, foarte puțini s-au repatriat în URSS (aproximativ 5%), unii au plecat în alte țări europene sau în cele două Americi, iar cei care nu s-au putut angaja au rămas cu statutul de internați, fiind transferați în colonia de la mănăstirea Mărcuța.

Prin urmare, Cetatea Făgărașului și-a încheiat misiunea umanitară avută în anii imediați de după Primul Război Mondial, adăpostindu-i inclusiv pe acești nefericiți obligați să-și părăsească familiile și țara din cauza bolșevicilor. După o perioadă în care a avut destinația de garnizoană militară, în toamna anului 1939 cetatea va redeveni centru pentru adăpostirea unor refugiați străini, de această dată a celor polonezi, care își părăsiseră țara în urma împărțirii și ocupării Poloniei de către Germania nazistă și Uniunea Sovietică.

²¹ *Ibidem*, nr. 153/1923, p. 2.

²² Mănăstirea Mărcuța, situată azi în sectorul 2 al municipiului București.

²³ *Glasul Oltului*, nr. 154/1923, p. 3.

²⁴ *Ibidem*.

ANEXĂ

Refugiații ruși, cazaci și ucraineni din Cetatea Făgăraș în februarie 1923²⁵

1. Ruși, cazaci ș.a.

a) Militari activi:

General-maiori: Cernov Nicolai, Sașinschi Alexandr.

Generali: Rîndin Vladimir.

Colonei: Cijicov Feodor (comandantul Grupului rusesc), Drozdov Grigorii, Evseev Andrei, Georgievschi Ivan, Ivasinenco Vasilii, Nichitin Nicolai, Podpozin Ivan, Popov Piotr, Sașinschi Feodor, Spimanov Nicolai, Tcaciuc Grigori, Tepo Andrei, Tiurmorozev Ivan.

Colonei administrativi: Drencaciov Fedor.

Locotenent-colonei: Clezie Alexandr, Falevici Lev, Puhtaevici Vladimir.

Maiori: Abramenco Nicolai, Covalenco Ivan, Eliseev Vasili, Naumov Ștefan.

Maiori admin.: Bjoghin Alexei, Conomareev Ivan, Logoncov Ivan.

Căpitani: Adamsov Vladimir, Bedilov Mihail, Bodrov Gheorghii, Cecunov Alexandr, Cobuziev Nicolai, Cordo-Tilescsoiov Alexandr, Cubalov Alexei, Cuznitov Alexandr, Fodcosov (?) Afanasii, Ghilenco Alexei, Guleaev Piotr, Hijueae (?) Corneli, Iacovlev Alexei, Inintin Alexandr, Isarenici Andrei, Ivașimtchin Efrin, Lobov Alexandr, Loghim Piotr, Lohvițchi Anatoli, Lubinenco Piotr, Mihailov Nicolai, Moiasov Favel, Nicolschi Serghei, Pidinov Nicolai, Pieșcov Alexandr, Popov Alexandr, Popov Mihail, Rohvalov Iacob, Sergheev Ivan, Smăchin Pavel, Smegiriov Constantin, Sologhub Evgheni, Solovico Leonid, Svințov Cozima, Taran Pavel, Tolmaciov Gheorghii, Tpacaiiev Zahar, Volcov Gheorghii, Voronin Alexandr.

Căpitani admin.: Iaicov Ivan, Zubov Piotr.

Locotenenți: Baniciuc Victor, Bielicov (?) Boris, Chiicov Nicolai, Cimmacov Ivan, Codiev Ilarion, Condratiev Andrei, Cotov Ivan, Crijanovschi Clement, Cunițichi Leonid, Czernoi Alexandr, Deforge Boris, Dmitriev Dionisi, Lesico Dimitri, Livov Valentin, Lucasievici Serghei, Melnicov Anatolie, Minaev Constantin, Miscenco Afanasie, Mișin Gheorghii, Mosiachin Nicolai, Nedin Tifon, Peresmico Sofron, Persianov Dimitri, Petichin Venedict, Pietrov Andrei, Pihenco Ghiorgghi, Pogojev Evgheni, Răbin Mihailo, Rogaciov Ivan, Siervștan Alexandr, Șpac Ivan, Voblicov Dimitri, Voinarschii Esidor, ...²⁶uncovschii Piotr.

Locotenenți admin.: Fedorov Alexandr, Puzașcitov Ștefan, Sinebrinchov Ștefan, Soldatov Afanasi.

Sublocotenenți: Ablomcov Aghei, Băcov Nicolai, Bova Ivan, Buniaev Nichita, Cartășev Grigori, Cehim Mihail, Ciub Alexei, Ciubariev Nicolai, Colodehin Nicolai, Corciuschii Pavel, Covali Matvei, Craluțchii Dimitri, Curbatov Alexandr, Deaconov Semen, Dleanach Mihail, Drobișev Alexandr, Efremov Ivan, Emilianov Mihail, Gancarov Ivan, Gujovschii Nicolai, Hodincov Andrei, Iacușov Anton, Iazev

²⁵ SJBvAN, Fond *Prefectura Făgăraș (1916-1950)*. *Administrativ*, Dos. nr. 38 (970)/1923.

²⁶ ...=indescifrabil; vezi și în continuare.

Vasili, Ivanov Ștefan, Izmailov Constantin, Izvolenschii Nicolai, Izvorin Ivan, Lasconov Serghei, Lebedov Iacov, Legeda Ignati, Leontiev Sievur, Lisevițchi Nicolai, Martenenco Ivan, Mașchevici Alexandr, Medeanov Pavel, Mihailenco Mihail, Najda Pantalaimon, Nauncov Alexei, Pasiecinicov Nicolai, Pastuhov Ivan, Pisarev Ivan, Pivovarov Nicolai, Plocicov Pavel, Plohotnicov Vitror, Popov Mihail, Procopovici Vladimir, Raicovici Ivan, Screabin Ivan, Scubii Anatolie, Semenov Piotr, Semirnicov Andrei, Silin Alexei, Siriaghin Iacov, Smirnov Nicolai, Socolov Dimitri, Sodovnicov Boris, Strelbițchii Piotr, Sușinschi Pavel, Suzlin Ivan, Șvedechii Pavel, Toțin Alexandr, Țvitcov Alexei, Vasiliev Constantin, Vasiliev Cusma, Veriovchin Roman, Vinogradov Ghenadii, Vișnivețchi Andrei, Voronin Ivan, Zaleișcicov Boris, Zizin Gheorghe, ...arcov Ivan, ...udinov Ivan.

Sublocotenenți admin.: Adrianov Alexei, Aivilov Artem, Babcov Alexei, Bizinchov Alexei, Cehun-Cehunov Semen, Colasnicov Afanasi, Condratov Feodor, Davâdov Pavel, Dremaciov Vasili, Dremaciov Vitali, Evseev Vladimir, Evtifeev Danil, Gaidin (?) Alexandr, Ianechin Constantin, Lehtev Serghei, Logaciov Ghiorghi, Maxiin Teofan, Meachinchin Nicolai, Mihailov Ivan, Necaev Ivan, Popov Varfolomei, Riabov Matvii, Semernicov Fedir, Sozobin Isidor, Șevcenco Ilia, Șurhuo (?) Ignati, Zatopilin Fedor, Zanchizov Alexei, Zarubin Alexandr, Zdor Iachim.

b) Militari în rezervă:

Andrievschi Constantin (sublocotenent), Avdeco Vladimir (sublocotenent admin.), Bechnicov Alexandr (locotenent), Belevici Mihail (maior admin.), Bezpalenco Nicefor (sublocotenent admin.), Blumenfeld Victor (elev), Brehov Efimi (locotenent), Cazințev Ilarion (sublocotenent admin.), Cononov Artamon (sublocotenent), Corciac-Cotovici Piotr (căpitan), Cravcenco Chirsan (sublocotenent admin.), Divac Alexei (sublocotenent admin.), Dremaciov Mihail (sublocotenent), Ganjin Andrei (sublocotenent), Grigoriev Anton (sublocotenent), Iliin-Hordeuschii Alexei (locotenent), Jatichovschi Vladimir (sublocotenent), Jemarin Ivan (sublocotenent), Ledianov Filip (maior admin.), Lesnicov Ivan (sublocotenent admin.), Libschii Alexandr (locotenent), Medvediov Vladimir (sublocotenent), Navrozov Feodor (locotenent), Orlov Teodor (căpitan admin.), Panchin Isai (sublocotenent), Popov Andrei (locotenent), Samrai Condrați (locotenent), Scrânschi Constantin (sublocotenent), Sechin Serghei (sublocotenent), Stepanov Nicolai (căpitan admin.), Stroganov Pavel (locotenent), Șantir Nicolai (sublocotenent), Șelaev Nicolai (sublocotenent), Șevaldiaev Vladimir (sublocotenent), Tihomirov Alexandr (locotenent), Vetalov Grigori (sublocotenent), Zaiarnâi Andrei (locotenent).

c) Situație militară anterioară necunoscută: Abramenco Constantin (sublocotenent), Adrov Constantin (soldat), Arnantov Piotr (sergent), Bahrmin Leonid (sergent), Batalin Nicolai (caporal), Bogaevschi Vasili (sergent), Borovici Arseni (caporal), Bracianschi ... (sergent), Bugaevschi Afanase (plutonier major), Bunin Vasili (soldat), Butenco Iacov (plutonier major), Butenco Iacov-alter (plutonier major), Calășnicov Serghei (caporal), Calitvințev Ștefan (plutonier), Carghin Vasili (plutonier), Cerniavski Ghiorghi (plutonier), Cernicov Vladimir (soldat), Cetvericov Zaharia (sublocotenent admin.), Ceziacinchin Grigori (plutonier), Cho-

rolicov Chiriil (caporal), Ciobotarev Vasili (sergent), Ciub Ghiorgghi (caporal), Cobanov Vasili (sergent), Cobzev Mihail (elev), Cocban Alexandr (plutonier), Codlearov (?) Alexei (plutonier), Coliacov Bonifatii (plutonier), Coremnghin Nikita (soldat), Cornienco Ilia (caporal), Cosaev Iosif (soldat), Cozarev Anton (plutonier), Cozenco Alexei (caporal), Cramscov Feodor (plutonier major), Cravcenco Gavriil (caporal), Culic Andrei (caporal), Curmoiarțev Gavril (plutonier major), Dcolov (?) Pavel (sergent), Dhacov Leonid (caporal), Diaconov Ivan (caporal), Dolgov Ștefan (sergent), Donețcov Andrei (plutonier), Dubovoi Cazima (caporal), Eichholtz Edmond (sergent), Fetisov Mihail (plutonier major), Filimonov Boris (plutonier), Firsov Mihail (plutonier major), Fomicev Sila (plutonier major), Frolov Feodor (caporal), Frolov Vasili (sergent), Galchin Andrei (plutonier major), Geizle Andrei (elev), Gorbaciov Ivan (sergent), Grebenicov Dinis (plutonier major), Grippa Nichifor (plutonier major), Grobovski Eduard (sergent), Gusicov Nicolai (elev), Guthnov Nicolai, Haritonov Venedict (plutonier major), Iadvijn Anton (soldat), Iaroșenco Ivan (sergent), Iliicev Ilia (caporal), Isaev Andrei, Ivanizanco Ivan (caporal), Ivanov Alexei (soldat), Ivanov Favel (sergent), Ivanov Ivan (caporal), Ivanov Vladimir (sergent), Jila Grigori (sergent), Lavric Mitrofan (sergent), Lâsenco Feodor (caporal), Lâtchin Leonti (sergent), Lobacev Ștefan (sergent), Luzanov Leontii (plutonier), Macarov Timofei (plutonier major), Maximov Grigori (plutonier major), Medem Carl (plutonier-major), Milodanov Nichifor (caporal), Mirgorodski Dmitri (elev.?), Moroz Constantin (plutonier), Morozov Alexandr (sergent), Müller Alexandr (sublocotenent admin.), Nazarov Martin (plutonier), Nefedov Evgheni (caporal), Nicolschi Piotr (elev), Nicolschi Piotr (plutonier-major), Nitenco Alexandr (caporal), Novicov Victor (plutonier-major), Octroborotov Condrat (caporal), Orobeți (?) Leonti (plutonier), Ostapenco Piotr (caporal), Palicevochi Parfiri (plutonier), Pavlov Macar (plutonier major), Persianov Alexei (plutonier major), Petrenco Carp (elev), Petrenco Vasili (caporal), Petriscev Grigori (plutonier major), Petrov Trofim (caporal), Piatâșchin Mihail, Pișicov Nicolai (sublocotenent admin.), Pleșacov Timofei (sergent), Podcotilov I... (sergent), Polacov Serghei (caporal), Popov Vasili (plutonier), Ponomarev Iosif (sergent), Ponomarev Mihail (caporal), Pucicov Dmitri, Raev Nicolai (caporal), Râcovșchi Ștefan (sergent), Saenco Fedor (sergent), Samsonov Alexei (sergent), Savincov Gavriil (sergent), Savițchi Zahar (plutonier major), Savoțcov Iacob (sergent), Scacunov Ione (plutonier), Scegolicov Ighnat (sergent), Serenco Grigori (plutonier), Sergeev Piotr (plutonier major), Slmico (?) Daniil (caporal), Smetanchin Evsignei (plutonier major), Snapco Mihail (sergent), Snetin Filip (plutonier major), Sorochin Ivan (sergent), Sorochin Nicolai (căpitan admin.), Sovocin Vasili (soldat), Starostin Vasili (elev), Stepanenco Ghiorgghi (caporal), Strașnov Gavriil (plutonier), Sulațcov Ione (plutonier), Șah Mihail (sergent), Șehvoțov Fedor (plutonier), Tabuncicov Lazar (sergent), Taranin Mihail (caporal), Tacev Gordei (caporal), Troianov Trofim (caporal), Tur Ivan (soldat), Țocuri Dmitri (sergent), Vasantinschi Ghiorgghi (caporal), Vatutin Mihail (sergent), Vereșaca Anton (sergent), Veretenicov Antim (sergent), Vovicov Alexandr (caporal), Zaițer Nicolai (sergent), Zemleanuchin Nicolai (sergent), Zemlin Ivan (plutonier major), Zericov Daniil (plutonier major), Zonticov Alexandr (soldat).

d) Alte specificații: Baumgarten Ghiorgghi (comisar Arm. Ron ?), Bâcadorov Semero (cazac), Bunis Mihail (civil), Caledin Ione (cozak), Cransov Trofim

(cozac), Cricunov Ione (cozak), Curmoiarțev Daniil (cozak), Dvornicenco Anisin (cozac), Evseev Evgheni (cozac), Feodosov Trofim (cozac), Frolov Andrei (cozac), Galițan Grigori (cozac), Grigoriev Ivan (cozac), Ivanov Ivan (cazac), Mereinici Andrei (civil), Mihailov Ionichii (civil), Mișinza Ivan (civil), Nosonov Lidia (cazac), Nedomercov Vasili (cazac), Perehodebin Lazar (cazac), Pogrebniacov Filip (cazac), Poleacov Nichita (cozak), Popov Arteni (cozak), Popov Macar (cozac), Pristanschi Grigori (cozac), Rojdestvenschi Dmitri (civil), Rojenevski Vasili (civil), Goremăchin Ghiorghi (civil), Saunov (?) Ione (cazac), Savcencov Serghei (cazac), Sergheev Vasili (cazac), Smetanchin Calina (cazac), Smetanchin Chiril (cozac), Smetanchin Feodor (cozac), Terehov Nicolai (cozac), Tur Ione (cozac), Vasiliev Serghei (cazac).

e) Femei: Batalina Anastasia, Bodrova Tatiana, Boghinscaia Elena, Condratieva Natalia, Condratova Parascheva, Cozițova Maria, Dremaceva Uliana, Dudinova Maria, Eliseeva Liubovi, Falevici Anna, Galchina Zinaida, Gherasimova Evdochia, Gherasimova Parascheva, Ghermova Evdochia, Gojman Claudia, Grigorieva Elena, Guliaeva Agripina, Iacovleva Nadejda, Iaicova Efrosina, Ioasintchina Matrona, Levașcova Antonina, Lucașevici Alexandra, Medianova Ludmila, Mihailenco Ecaterina, Müller Fania, Nitenco Daria, Palicevscaia Gheorghia, Pancehina Anna, Persianova Evghenia, Persianova Varvara, Peșcova Varvara, Polachova Anna, Ponomareva Susanna, Rândina Lidia, Saenco Matrona, Savițcaia Agrafena, Semacovici Evghenia, Semernicova Alexandra, Sergheeva Maria, Soimonova Tatiana, Strelbițcaia Elizaveta, Șclarencu Anastasia, Șișchina Christina, Taranic Zinaida, Temirova Tamara, Tiurmaresova Elena, Voblicova Elena, Volcova Elisaveta, Zdanovici Lariza.

f) Copii: Belevici Olga, Belevici Valerian, Belicov Aza (?), Bodrov Pavel, Condratieva Elena, Eliseeva Anna, Falevici Andrei, Falevici Constantin, Falevici Lev, Falevici Maria, Falevici Olga, Falevici Vladimir, Gaechin Mihail, Iacovleva Ludmila, Malemuiev Pavel, Medianov Ilia, Mihailenco Victor, Ojoghina Ecaterina, Orlov Gleb, Persianov Piotr, Persianov Piotr-alter, Pilchin Efrem, Pilchin Ivan, Poliachov Vladimir, Popov Chiril, Razumeev Alexandr, Saenco Nicolai, Saenco Nina, Savițchi Nicolai, Sergheev Pavel, Șișchin Constantin, Soimonov Igor, Taranic Ghiorghi, Temirova Irena.

2. Ucraineni ș.a.

a) Militari activi:

Locotenent-colonei: Porohivski Hnat (comandantul Grupului ucrainean).

Colonei admin.: Mimieh (?) Grigori.

Căpitani: Corobco Vasili, Labuneț Adrian, Macarenco Andrei, Ovsienko Vohovschi, Savon Feodor.

Locotenenți: Dovghi Nicolai, Fedorov Mihail, Iacobenco Eugen, Lechtenenco Toma, Melnic Vasili, Nazarciuc Feodor, Pelepciuc Alexandr, Romaniuc Simion, Savciuc Nicolae, Snitcovschi Pavel, Torianic Ivan, Varda Nicolai, Zacrevschi Nicolai.

Sublocotenenți: Alexandrov Grigori, Calinicensco Alexa, Calnițchi Ștefan, Cușnirenco Constantin, Danelco Ivan, Dercaci Alexa, Drobit Elarion, Dubovăț Feodor, Fabnevici Dimitri, Gordienco Feodor, Grodschi Leon, Hedachivski Platon, Macovschi Valentin, Mihalovschi Vasili, Milco Alexei, Ohnivenco Nicolai, Onisimov Nicolai, Peredelschi Ivan, Ponomarenco Tesmis (?), Savalenco Ivan, Savciuc Iarema (?), Serotchi Serghie, Smirnâi Serghie, Tapenco Ivan, Vacherinet Ivan, Varfolamico Vasili, Vlasiuc Grigorii, Zinoglad Tumis (?), ...ambaliuc Stratim (?).

Sublocotenenți admin.: Levițchi Ilia.

b) Militari în rezervă: Asadci Vladimir (sublocotenent), Averiamov Semen (sublocot. admin.), Baranicov Vasili (sublocot. admin.), Bogdanovici Ștefan (locotenent), Bohacenco Ivan (sublocotenent), Boico Eugen (sublocot. admin.), Borivscăi Iulian (sublocotenent), Bucasiv Iurco (sublocot. admin.), Burlaca Ivan (sublocotenent), Calujnâi Feodor (sublocotenent), Cerevco Dimitri (locotenent), Cociubei Nicolai (sublocotenent), Crâmschi Ivan (sublocotenent), Danilov Vasili (căpitan), Danilovschi Vladimir (sublocotenent), Debenco Ștefan (sublocotenent), Deineca Gherasim (sublocot. admin.), Hladcliv Ivan (sublocotenent), Hlaniastai Anatol (sublocotenent), Hlopetchi Iosif (sublocotenent), Hrăuleți Nichita (sublocotenent), Leonov Danil (sublocotenent), Marcenco Iurco (sublocotenent), Monailo Demian (sublocotenent), Monastirschi Dimitri (sublocot. admin.), Motornâi Pavlo (sublocot. admin.), Nasciocii Andrei (sublocotenent), Nedilco Victor (sublocotenent), Nesterenco Gherasim (căpitan), Onopco Iacob (sublocot. admin.), Ovhanenco Semen (sublocotenent), Patuic Ivan (sublocotenent), Pocorschi Naum (sublocot. admin.), Popovchin Iachim (locotenent), Rusac Ivan (locotenent), Sadovschi Vladimir (locotenent), Sevcenco Axente (locotenent), Smirnâi Piotr (locotenent), Tarasenco Vasili (sublocotenent), Tejug Vasili (sublocotenent), Tretiac Trofin (sublocot. admin.), Usenco Ivan (sublocotenent), Zincovschi Danil (sublocotenent), Zincovschi Leo (locotenent), Zui Andrei (sublocotenent).

c) Situația militară anterioară necunoscută: Aleniuc Pantelei (soldat), Alexin Alexa (soldat), Asapiv Ștefan (soldat), Asatuic (?) Ivan (soldat), Astrovski Mihailos (soldat), Baclim Ivan (soldat), Balaban Vasile (soldat), Balitchi Vladimir (soldat), Barbarschi Teodor (soldat), Bersateli Matvei (soldat), Besub Grigori (soldat), Bogdan Ivan (soldat), Boicenco Almenco (?) (soldat), Boroda Griț (soldat), Branschiv (?) ... (soldat), Buhacenco Feodor (soldat), Calenic Mihail (soldat), Ceaichivski Efrim (soldat), Cereaceno (?) Trofim (soldat), Cernac Simen (soldat), Ceselnitchi Pavel (soldat), Chisclim Feodor (soldat), Cirhaino Filip (soldat), Cociatchiv Vasili (soldat), Colos Temisfeiu (?) (soldat), Corpinschi Casian (soldat), Cotariv Piotr (soldat), Cotlcarenco Efim (soldat), Covalev Iosif (soldat), Covaliv ... (soldat), Crajanovschi Teodor (soldat), Cucer Vasili (soldat), Cudiț (?) Serghie (soldat), Cuiprina Constantin (soldat), Cuscii Toma (soldat), Cusnir Taras (soldat), Deluchin Ivan (soldat), Domasenco Iacluv (soldat), Dorosciuc Luca (soldat), Dorosș Vladimir (soldat), Hacoschi Ivan (soldat), Halian (?) Alexei (soldat), Halusciac Filip (soldat), Havrelnic Petros (soldat), Hcenco Grigori (soldat), Herasmenco (?) Andrei (soldat), Hladnin (?) ... (soldat), Horbenco Ivan (soldat), Horobeț Nichita (soldat), Hrațchiv Vasili (soldat), Hubimic (?) Ivan (soldat), Huivan Ignat (soldat), Iacușev

Andrei (soldat), Jogenco Alexandr (soldat), Juruc Danilo (soldat), Jutenco Turutie (?) (soldat), Lazavoi Sava (soldat), Leonov Vasili (soldat), Lepoiseli Ivan (soldat), Macsimiv Mihailo (soldat), Macsimșin Mare (?) (soldat), Medvid Tuinis (?) (soldat), Melniciuc Vladimir (soldat), Micolaiciuc Mihail (soldat), Miller Gregori (soldat), Morhunenco Grigori (plutonier), Moscalenco Anisie (soldat), Neleapin Iosif (soldat), Ohremov Ivan (soldat), Pasisnai (?) Ivan (soldat), Petrenco Pavlo (soldat), Petrosevici Eremia (soldat), Popac Misolo (?) (soldat), Poponco (?) Condrat (soldat), Popovici Mihail (plutonier), Protenco Vladimir (plutonier), Puitea Toma (soldat), Rabalca Fedir (soldat), Rabovslic Sidor (soldat), Rahac Nechifor (soldat), Revensnco Nicolai (soldat), Romanțiev Serghie (soldat), Rudenco Vasili (soldat), Salschi Caleric (?) (soldat), Sapovalov Roman (soldat), Sarapanivschi Archip (soldat), Savcenco Andrei (soldat), Savcenco Va... (soldat), Savciuc Constantin (soldat), Savciuc Mihailo (soldat), Savciuc Mihailo-alter (soldat), Savelenco Pavlo (soldat), Savitchi Casian (soldat), Scehol Iufin (?) (soldat), Scerbi Mihail (soldat), Scomschi Andrei (soldat), Semenemo Pavlo (soldat), Semeniuc Feodor (soldat), Sencar Ivan (soldat), Serdiuc Lavro (soldat), Sespanischi Ivan (sergent), Sidorencu Nichita (soldat), Silin Stanislav (soldat), Smimiac Vasili (soldat), Spartaliuc Danilo (soldat), Stasiuc Calistrat (soldat), Strabeno (?) Grigori (soldat), Svittac Grigori (soldat), Șlapac Grigori (soldat), Tanchiu Dimitri (soldat), Telenchevici Nechifor (soldat), Tulgaev Vasili (soldat), Tumoverov ... (soldat), Urban Petro (soldat), Voinilovici Alex (soldat), Voitich Iurco (soldat), Voronțiev Iacub (soldat), Zarembo Constantin (soldat), Zraenco Grigori (soldat), Zvarici (?) Dimitri (soldat),.

d) Civili: Calosin Ivan, Chiriciuc Ignat, Cuhaevschi Ivan, Cuhrevati (?) Feodor, Filipenco Nichefor, Haiduchevschi Alexandr, Haiduchevschi Mihail, Hlovateli Andrei, Hlusev Ignat, Honciar Lidoc (?), Lescenco Luca, Postoveți Atanasie, Rangaci Silvestru, Sorochoa Ivan, Visnevai Ivan, Zilinschi Alexandru, ... Feodor.

e) Femei: Bogdanovici Acsana, Calosiu Maria, Chiriciuc Augustina, Dubnic Maria, Fomicivo Natalia, Ginter Emilia, Haiduchevici Ana, Hlopetca Ana, Hurjos Ana, Mai Lidia, Palamarcu Emilia, Rodionov Ludmila, Romaneti Autuna ?, Selihovscaia Maria, Sevcenco Ozana.

f) Copii: Bacica Maria, Brusenschi T..., Chiriciuc Feodor, Selihovscaia Elena.

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN JUDEȚUL FĂGĂRAȘ ÎN PERIOADA 1919-1923

MARIN POP
marinpop07@yahoo.com
Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău

ACTIVITY OF THE ROUMANIAN NATIONAL PARTY ORGANIZATION OF FĂGĂRAȘ COUNTY DURING 1919-1923

ABSTRACT

In this study we intend to analyze how the first three parliamentary elections campaign were held in Făgăraș county, namely the participation of the Roumanian National Party organization in this county in parliamentary election in 1919, 1920 and 1922, the first elections after the Great Union.

These elections were deployed in accordance with electoral law adopted by the Grand National Council of Transylvania in Sibiu, in July 1919, sanctioned, then by King Ferdinand.

There were some differences between this law and the one from the Old Kingdom, one of wich is Article 46 wich provided that if there is one candidate is a constituency, he was declared elected without being deployed the elections.

Keywords: the National Party organization of Făgăraș county, the Liberal National Party, parliamentary elections, electoral campaign, proeminent political.

În studiul de față ne propunem să analizăm evoluția organizației Partidului Național Român din județul Făgăraș în perioada 1919-1923, în special participarea la alegerile parlamentare din anii 1919, 1920 și 1922. Ele s-au desfășurat în conformitate cu legea electorală adoptată de către Marele Sfat Național al Transilvaniei la Sibiu, în iulie-august 1919, sancționată apoi de către regele Ferdinand I. Existau unele diferențe între această lege și cea din Vechiul Regat, una dintre acestea fiind articolul 46, care prevedea că dacă exista un singur candidat într-o circumscripție electorală, acesta era declarat ales fără a se mai desfășura procedura de votare. Doar dacă existau mai mulți candidați, conform articolului 74 din lege, se desfășurau alegeri, iar dacă nici un candidat nu întrunea majoritatea absolută atunci se ajungea la balotaj.

Pe data de 29 iulie 1919 se convoacă, pentru prima dată și de fapt și ultima, Marele Sfat Național, organul legislativ provizoriu al Transilvaniei. Iată ce se spunea în textul acestei convocări trimise de către șeful de Resort, dr. I. Suciu, membrilor aleși la Alba Iulia: *”Sunteți invitat a vă prezenta la ședințele Marelui Sfat Național convocat pe ziua de Marți în 29 iulie, 10 ore și pe zilele următoare la Sibiu, casa județului. Obiective: întregirea M.Sf.N. prin cooptare, reforma agrară,*

*reforma electorală. Rugăm avizați telegrafic comitetul de încartirare Berggasse nr. 9*¹.

Pe data de 30 iulie are loc cea de a doua ședință, care începe la orele 11,20. Fruntașul politic Axente Banciu, raportorul Comisiei pentru cooptare, a afirmat că unele categorii sociale ca țăranii, învățătorii, medicii și inginerii nu au fost suficient reprezentate în Marele Sfat Național. Din aceste considerente, s-a propus cooptarea de noi membri din aceste categorii sociale². Au fost incluși 11 țărani, 13 învățători, 3 medici, 3 ingineri, 3 publiciști, 4 muncitori, 5 membri ai Partidului Socialist Democrat și 10 diverși. Printre cei cooptați s-a numărat și vicarul Iacob Popa din Făgăraș³. În Marele Sfat Național mai fuseseră aleși doi fruntași politici făgărășeni, pe data de 2 decembrie 1918, a doua zi după Marea Unire, când au fost alese organele de conducere provizorii ale Transilvaniei, în persoana protopopului Nicolae Borzea și dr. Nicolae Șerban⁴, avocat.

Deși proiectul de reformă agrară era de o importanță vitală pentru țărani, fapt unanim recunoscut de către fruntașii politici transilvăneni, la Sibiu s-a convenit să se dezbată mai întâi proiectul de lege electorală, deoarece alegerile generale băteau la ușă.

Abia la data de 6 august 1919 s-a început discutarea proiectului de lege agrară, întocmit de Resortul Agriculturii și analizat în cadrul mai multor consfătuiri

¹ *Patria*, nr. 126/1919, Sibiu, p. 1.

² *Ibidem*, nr. 132/1919, p. 1. Precizăm noii membri cooptați și categoriile sociale din care făceau parte: țărani: Gheorghe Filep (Santău), Ștefan Boroș (Săcele), Gheorghe Indre (Vezend), Ioan Iremia Dancăș (Rășinari), Ioan Bucur (Turda), Romul Taflan (Beclean), Dimitrie Nica (Moroda), Vasile Laza (Ticvanu Mare), Ioan Stan Herța (Vidrarău), Mihai Vasiescu (Lipova), Dănilă Vicaș (Husasău-Bihor); învățători: Iuliu Vuia, I. Vidu, Teodor Mureșan, Macedon Simul, Al. Pop, Traian Șuteu, Ștefan Popovici, Candid Pop, D. Lepădat, D. Popovici, Pavel Dârba, Teodor Bucureșcu, Gheorghe Lipovan; medici: dr. Pompiliu Nistor, dr. Al. Pop, dr. Iuliu Moldovan; ingineri: Stan Vidrighin, Eugen Muntean, Aurel Stoica; publiciști: Ion Agârbiceanu, I.V. Soricu și Zaharia Bârsan; alte categorii sociale: Iacob Popa, vicar (Făgăraș), dr. Petre Poruțiu, I. Vulcu, comerciant, Partenie Cosma, director de bancă, D. Comșa, profesor, Constantin Pavel, profesor la liceul din Beiuș, Ștefan Roșianu, profesor la Blaj, Al. Ciura, profesor la Blaj; membrii Partidului Socialist-Democrat: Pavel Buciumean, Tiron Albani, Teodor Moga, Emil Isac și Valeriu Roman (cf. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 157/1919, p. 2).

³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918-1921*, București, Editura Politică, 1976, p. 149; *Patria*, nr. 132/1919, p. 2-3.

⁴ Dr. Nicolae Șerban s-a născut în anul 1865 în comuna Voila, lângă Făgăraș, dintr-o familie de preoți. A absolvit studiile superioare juridice la Viena și Pesta. A fost ales deputat al Arpașului de Jos, Comitatul Făgăraș, în Dietă, în anul 1892. Membru marcant al Partidului Național Român, din partea căruia a candidat la alegerile parlamentare din anul 1906. După Marea Unire trece la Partidul Poporului, fiind numit prefect al Județului Sălaj, prin Înaltul Decret Regal nr. 1.530 din 8 aprilie 1920. A îndeplinit funcția de prefect al Sălajului în perioada 22 aprilie 1920- februarie 1922 (cf. Dănuț Pop, Doru E. Goron, *Prefecții județului Sălaj. O istorie în documente*, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2007, p. 55-56).

ale acestuia⁵. Proiectul a fost adoptat la data de 11 august și aprobat de regele Ferdinand prin decretul-lege nr. 3.911 din 10 septembrie 1919⁶.

Profitând de faptul că la Sibiu erau prezenți membrii Marelui Sfat Național, care în același timp erau și fruntașii PNR din Transilvania, în perioada 9-10 august 1919 a avut loc și o Conferință a acestui partid. În cadrul a două ședințe s-au luat decizii importante privind reorganizarea partidului. Astfel, la alegerile parlamentare urmau să fie numiți candidați numai în circumscripțiile electorale din Transilvania, pentru a păși în România Mare în mod cât mai unitar. Totodată, au fost alese și noile structuri de conducere ale PNR.

Fruntașul politic național-român Octavian Goga rostește un discurs impresionant. Printre altele, se pune problema alegerii unui nou președinte al PNR, în urma trecerii în eternitate a lui George Pop de Băsești, pe data de 23 februarie 1919. Octavian Goga îl propune pentru această funcție pe fruntașul politic sălăjean Iuliu Maniu. Propunerea a fost urmată de aplauze și ovații venite din partea fruntașilor la Conferință⁷. Iuliu Maniu a fost ales cu unanimitate de voturi, *”pe lângă mari ovații”*, deși el nu era prezent. A venit doar la ședința de a doua zi.

În ceea ce privește reorganizarea partidului, Octavian Goga propune ca aceasta să se facă având la bază *”massele populare”*, deci reorganizarea să pornească de jos, de la nivel de sat și *”până sus în vârful piramidei noastre sociale”*. Îi îndemna, în acest sens, pe fruntașii partidului să ia contact cu satele, să explice țăranilor ideile și programul partidului, pentru ca aceștia *”să înțeleagă rostul drep-turilor și îndatoririlor lui în viața politică prin contactul nostru”*. Să-i înscrie pe țărani în partid, apoi aceștia, la rândul lor, să-și aleagă președinți de organizații la sate.

Propunerile de organizare ale lui Octavian Goga au fost expuse de către Ioan Suci, care se arată întru totul de acord cu întreaga formulă. Iată care erau aceste propuneri: *”1). Ca șef al partidului național român, pe dl Iuliu Maniu (Aplauze, Ovații). 2) Consiliul Dirigent să fie Comitetul executiv și șeful lui să fie președintele partidului. 3) Comisia de 10 membri. În această comisie pot să conlucre și membrii Consiliului Dirigent, deci ai Comitetului executiv. 4) Congresul partidului, care până ce este Marele Sfat, este compus din membrii lui. După alegeri mandatul lor încetează. Atunci membrii congresului vor fi membrii partidului în parlament, plus 3 delegați de fiecare județ. 5) În fiecare județ un comitet executiv județean format din deputați și senatori din acel județ plus câte 3 delegați ai comitetului cercual. 6) Comitetul cercual: 1 delegat din fiecare comună. Acest delegat este și președinte în respectiva comună. 7) În cursul, înainte și după alegeri se vor face înscrieri în cluburile partidului. 8) Partidul va avea un birou al său separat de resorturile oficiale de stat, un personal stabil sub supravegherea șefului – condus de un secretar al partidului”*. Totodată, face propuneri pentru comisia celor 10, și anume: Teodor Mihali, Vasile Saftu, Ștefan Roșian, Constantin Bucșan,

⁵ Gheorghe Iancu, *Marele Sfat Național al Transilvaniei (1918-1919)*, în *”Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj”*, XVI, 1973, Cluj, p. 270 și 273.

⁶ C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. IX-X, București, Editura *”Universala”* Alcalay and comp., p. 193-205.

⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 164/1919, p. 1.

Anton Mocsonyi, G. Bogdan, Nistor Crișan, Nicolae Zigre, Aurel Nilvan și Sever Negrea⁸.

Odată încheiate lucrările Marelui Sfat Național și ale Conferinței PNR, în întregul Ardeal și Banat a început un proces de reorganizare a partidului în vederea noilor alegeri parlamentare, primele din cadrul României Mari⁹.

În adunări care au avut loc în fiecare comună s-au ales președinții organizațiilor locale și candidații pentru alegerile parlamentare. În fruntea acestor organizații au fost aleși, de obicei, preoții, iar la orașe avocații.

La începutul lunii septembrie 1919 se părea că alegerile parlamentare erau fixate definitiv pentru începutul lunii octombrie.

Într-un articol apărut în ziarul *Gazeta Transilvaniei* se făcea o analiză a stadiului în care se găseau partidele politice în această campanie electorală.

Se spunea că partidele politice ar fi în impas, deoarece *"le lipsește timpul fizic pentru ca să-și poată desvolta programul în fața alegătorilor"*. Dar, PNR nu ar întâmpina astfel de dificultăți, fiindcă el *"nu este un partid ca toate partidele militante obișnuite, ci este reprezentanta politică legală a națiunii române"*, într-un cuvânt *"este însăși națiunea română"* din Transilvania. Totuși, el trebuia să ducă mai departe munca de organizare începută după Conferința de la Sibiu, *"pentru ca națiunea română din Ardeal să se prezinte unitară, nedismembrată în Constituantă"*. Se făcea, apoi, referire la misiunea Comisiei electorale centrale a PNR, care *"își trimite acum delegații în toate părțile, pentru ca să facă plănuita campanie pentru a candida pe bărbații noștri de valoare"*. Dar, aceasta era o misiune foarte dificilă, deoarece *"în vremea noastră se ivesc atâtea pețitori lacomi să smulgă votul credulilor și răbdurilor noștri țărani"*. Se făcea, prin intermediul acestui ziar, un apel către *"toți cei ce-și vor spune cuvântul în campania electorală să nu se lase răpiți de considerații ușoare, ci să aibă conștiința responsabilității pentru progresul poporului românesc"*¹⁰.

La începutul lunii octombrie, într-un discurs ținut la Alba Iulia, președintele PNR, Iuliu Maniu, face cunoscut electoratului noul program al partidului¹¹. Era primul program enunțat după actul de la 1 Decembrie 1918. Acest nou program avea, de fapt, la bază, principiile și rezoluția Unirii.

Noul program a fost publicat în ziarul *Patria*, într-un articol-manifest intitulat *"Români ! Cetățeni alegători din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș"*. După ce se face un excurs istoric al partidului, ale cărui origini se regăsesc în ideile revoluționarilor transilvăneni de la 1848, în articol se subliniază faptul că PNR era *"depozitarul trecutului"*, dar reprezenta și *"chezășia prezentului"*, partidul lucrând *"pentru consolidarea internă a vieții de stat"*. El avea ca obiectiv *"nivelarea cât mai grabnică și cât mai definitivă a neamului nostru integral"*. Că în România întregită PNR susținea egalitatea în drepturi a minorităților etnice, care urmau să se bucure de drepturi politice și culturale. Având în vedere faptul că PNR era *"conștient că în*

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Pop, *Activitatea Partidului Național Român în perioada ianuarie 1919 - aprilie 1920*, în *"Acta Mvsei Porolissensis"*, XXX, Zalău, 2008, p. 475-538.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 181/1919.

¹¹ *Patria*, nr. 191/1919.

structura socială actuală a poporului nostru, izvorul cel mai de căpetenie al energiilor îl găsești în țărănimea noastră”, subliniere pe care Iuliu Maniu a făcut-o și în cadrul discursului din cadrul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, își propunea să înlăture reformele menite a întări țărănimea, atât pe plan economic, cât și pe plan politic și cultural.

O altă prevedere a acestui program era cea referitoare la crearea unei clase de mijloc, una a comercianților și meseriașilor, cărora să li se acorde, în același timp, protecția cuvenită clasei muncitoare. Tot aici, se introducea termenul de dreptate socială, subliniind că statul urma *”să ferească pe cel slab de exploatarea celui tare, iar cel mai tare să-l ajute a-și valida puterea, fără ca să împiedice dezvoltarea celui mai slab”*. Alte puncte economice ale acestui program se refereau la protecția statului față de industria mică și comerț, dezvoltarea *”sănătoasă”* a industriei mari cu ajutorul statului, industria mare fiind chemată *”să valorifice bogățiile naturale ale țării”*, neimpozarea venitului minim, introducerea impozitului progresiv, câștigul de război să fie supus la impozite însemnate, dezvoltarea stabilimentelor industriale.

În domeniul educației, PNR *”va stăruia pentru naționalizarea și răspândirea învățământului de toate gradele și va urmări cu un deosebit interes dezvoltarea instituțiilor bisericești”*.

În ceea ce privește *”desăvârșirea națională”*, ea urma să se realizeze în toate instituțiile de stat. Cultura românească trebuia să triumfe *”pe toate terenele, fără a primejdui cultura neamurilor conlocuitoare”*. Particularismul provincial trebuia înlăturat *”atât din gândirea noastră cât și din întocmirile de stat și din instituțiile lui”*. Cu Aliații din timpul războiului trebuiau întreținute legăturile de prietenie și întărită armata română.

La final, face un apel către electorat pentru a participa la alegerile care băteau la ușă, alegeri care, spune Iuliu Maniu, *”întronează astăzi atâtea veacuri de jertfă”* și să facă *”din exercițiul dreptului de cetățeni un prilej de curată sărbătoare în România Mare”*¹². Și într-adevăr alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au însemnat o sărbătoare pentru toți românii, deoarece ele erau primele alegeri de după Marea Unire.

Prin Înalt Decret Regal se stabilesc zilele în care urmau să se desfășoare primele alegeri generale de după Unire. Astfel, în zilele de 2, 3, 4 noiembrie au avut loc alegerile pentru Cameră, iar în zilele de 7 și 8 noiembrie pentru Senat. Noul Parlament urma să se întrunească la București pe data de 20 noiembrie 1919.

Județul Făgăraș, împărțit în patru circumscripții electorale, avea dreptul să trimită în Parlamentul României Mari 4 deputați și un senator. În circumscripția electorală Făgăraș au candidat Șerban Nicolae, care a obținut 840 voturi și Taflan Romul, care a obținut 1.505 voturi și mandatul de deputat. În circumscripția Șercaia s-au depus 3 candidaturi: Gheorghe Comșa, care a obținut 1.833 voturi, Ioan Mateiu – 314 voturi și Hariton Pralea – 770 voturi. La Arpașul de Jos a existat o singură candidatură, cea a fruntașului politic național-român Dănilă Vasu, care, în conformitate cu art. 46 al legii electorale din Transilvania a fost declarat ales. În cea de a patra circumscripție electorală a județului, circumscripția Bran, s-a dus o bătălie

¹² *Ibidem*, nr. 195/1919.

electorală foarte strânsă între fruntașii politici Iuliu Enescu, care a obținut 1.151 voturi și Ioan Clinciu, care a obținut 1.127. A mai existat un candidat, în persoana lui Ioan Ionică, care a obținut 796 voturi. În aceste condiții, conform art. 76 al legii electorale, s-a organizat turul doi al alegerilor sau balotajul, cum se spunea în epocă. El a avut loc pe data de 12 noiembrie 1919, mandatul de deputat fiind adjudecat de către Iuliu Enescu¹³. La Senat, mandatul a fost obținut de către fruntașul politic Iancu Mețianu.

Fruntașul politic Aurel Dobrescu a candidat pentru un mandat de deputat în circumscripția electorală Miercurea Niraj, din județul Murăș-Turda. Fiind singurul candidat, a fost declarat ales, conform art. 46 al legii electorale¹⁴.

La aceste alegeri parlamentare, din cele 205 candidaturi distribuite în 79 de circumscripții electorale în Transilvania și Banat, 199 mandate (169 de deputați și 30 de senatori) au revenit Partidului Național Român. Restul de 6 mandate au fost obținute de unele facțiuni dizidente, amintite mai sus¹⁵.

În concluzie, se poate afirma faptul că aceste alegeri au fost câștigate de către PNR și că într-adevăr, după cum spunea C. Argetoianu, anul 1919 a fost anul ardelenilor. În jurul PNR urma să se configureze și noua majoritate parlamentară și tot acest partid a dat și primul ministru al guvernului.

Din păcate primul parlament românesc de după 1918, cel al blocului parlamentar, din care făceau parte PNR, Partidul Țărănesc și Partidul Naționalist Democrat al lui N. Iorga, a avut o existență scurtă. Pe data de 12 martie 1920, președintele Partidului Țărănesc, Ion Mihalache, și-a prezentat demisia din guvern, deoarece proiectul său de lege agrară, care a fost votat de către Parlament, a fost respins de către regele Ferdinand.

La numai o zi după demisia lui Mihalache, regele semnează decretul de numire a generalului Averescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri¹⁶.

Însă, pe data de 25 martie 1920, noul prim ministru dizolvă și Parlamentul, acesta fiind considerat de către Nicoale Iorga ca un act de "*crimă politică*"¹⁷. Generalul Averescu avea nevoie de o majoritate parlamentară care să-l susțină și să-și consolideze puterea, având asentimentul regelui în acest sens.

Regele Ferdinand a semnat decretul dizolvării Corpurilor Legiuitoare și a convocat corpul electoral pentru noi alegeri, stabilindu-se și data acestora. Astfel, au fost stabilite zilele de 25-27 mai pentru alegerea deputaților și 30-31 mai pentru senatori¹⁸.

După instalarea guvernului Averescu, Octavian Goga, care primise funcția de ministru de stat, pe data de 28 martie, în fruntea unui grup de 29 de membri ai Partidului Național, îi prezintă lui Iuliu Maniu o demisie colectivă, cerând ieșirea

¹³ *Desbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 28 noiembrie 1919, p. 63.

¹⁴ *Ibidem*, p. 29.

¹⁵ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor politice în cifre și grafice. 1919-1932*, Sibiu, Editura Krafft et Drotleff S.A., 1934, tabelul IV.

¹⁶ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 16-17.

¹⁷ *Neamul românesc*, nr. 54/1920.

¹⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 270/1920, p. 13.421.

din partid. Într-un apel datat 31 martie 1920, cei demisionați anunțau că au hotărât ca împreună cu Liga Poporului să înființeze un nou partid, cu numele de Partidul Poporului. De asemenea, Liga Poporului a mai fuzionat cu gruparea lui Iancu Flondor și Sergiu Niță, și cu Uniunea Națională a bănățenilor, care era condusă de către preotul Avram Imbroane¹⁹.

În aceste condiții, Comitetul Central Executiv al PNR convoacă congresul partidului pentru data de 24 aprilie 1920, la Alba Iulia. Pe ordinea de zi erau anunțate problemele ce urmau a fi dezbătute. Astfel, după ce se prezenta raportul Comitetului Central Executiv, urma să fie ales un comitet care să facă propuneri asupra situației politice din țară, să fie îmbunătățit programul partidului și să i se dea o nouă organizare. De asemenea, urma să fie ales un nou Comitet Central²⁰.

Se trimit tuturor președinților de organizații județene manifestul partidului și convocarea Congresului care urma să se țină la Alba Iulia. Acest manifest trebuia afișat de către președinții organizațiilor județene în fiecare comună. Era primul congres al partidului de după Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

La acest congres foștii parlamentari erau membri de drept. În afară de aceștia, fiecare circumscripție trimitea câte 2 delegați și fiecare județ câte 5. În ceea ce privește circumscripțiile electorale erau luate în considerare cele din toamna anului 1919²¹. Astfel, au luat parte la Congres, în afară de deputați și senatori, 542 de delegați din cele 22 de județe ale Transilvaniei²².

Congresul PNR a adoptat un proiect de rezoluție și s-au ales organele de conducere. Iuliu Maniu a fost reales în funcția de președinte, la propunerea doctorului Ioan Coltor, care a fost primită cu aplauze îndelungi și ovații entuziaste. Având în vedere faptul că, după cum era și firesc, partidul s-a extins la nivelul întregii țări, pentru a se putea face o cât mai bună propagandă electorală, s-a hotărât să se aleagă un comitet de o sută de persoane²³. Din rândul acestuia a fost ales, apoi, Comitetul

¹⁹ Gheorghe I. Florescu, Ioan Saizu, *Alegerile parlamentare din România între anii 1919-1922*, în "Cercetări istorice", IV, Iași, 1973, p. 322.

²⁰ *Patria*, nr. 79/1920.

²¹ *Ibidem*, nr. 82/1920.

²² *Ibidem*, nr. 90/1920.

²³ De fapt au fost aleși 125 de fruntași în acest comitet. Aceștia proveneau din toate județele Transilvaniei și Banatului și erau principalii lideri politici ai Partidului Național, mulți dintre ei viitori parlamentari, de aceea publicăm componența acestui comitet, în ordine alfabetică: Ioan Adam, Ion Agârbiceanu, Valer Branisce, Nicolae Brânzeu, Sever Bocu, Simion Balea, Andrei Bârsan, Lucian Borcea, Iosif Blaga, Ioan Bianu, Sebastian Bornemisa, Eugen Bran, Coriolan Bohățiel, Ioan Bușița, Romul Boilă, Gheorghe Bilașcu, Emil Bologna, Nicolae Bratu, Victor Branisce, Liviu Cigăreanu, Vasile Chiroiu, Aurel Cozma, Vasile Chindriș, Gheorghe Crișan, Romul Curta, Ioan Coltor, Zosim Chirtop, Gheorghe Dobrin, Victor Deleu, Andrei Doboși, Sever Dan, Cornel Dărămuș, Candid David, Silviu Dragomir, Sever Erdelyi, Atanasie Ghidui, Vasile Goldiș, Andrei Ghidui, Alexandru Gheție, Lucian Gheorghieviciu, Ilarie Holom, Emil Hațieganu, Ioan Iosif, Gavrilă Iuga, Nicolae Lăzărescu, Dimitrie Lascu, Vasile Lucaciu, Alexandru Lupean, Aurel Lazăr, Iuliu Maniu, Eugen Muntean, Iustin Marșieu, Sever Miclea, Gheorghe Moroianu, Ioan Moța, Isidor Marcu, Romul Marchiș, Liviu Micșa, Iosif Macaveiu, Dumitru Manu, Romul Micșa, Cornel Mesaroș, Valer

Central Executiv format din următorii lideri: Iuliu Maniu, președinte, Vasile Goldiș, Al. Vaida Voevod, Ștefan Cicio Pop, vicepreședinți, Sever Dan, secretar general, Valer Branisce, Iustin Marșieu, Ion Agârbiceanu, Voicu Nițescu, Aurel Lazăr, Valer Moldovan, fruntașul politic făgărășean Aurel Dobrescu, George Adam, Ioan Coltor, Vasile Saftu, Mihai Popovici, membri. Acesta urma să colaboreze permanent cu președintele Iuliu Maniu. A fost aleasă și o comisie de 40 de persoane care să examineze situația politică din țară și să formuleze proiectul de rezoluție al Congresului²⁴.

La Congres au mai luat cuvântul Nicolae Iorga și Ion Mihalache, care au vorbit despre reforma agrară și necesitatea înfăptuirii acesteia, precum și Al. Vaida-Voevod.

Comisia de 40 a prezentat rezoluția Congresului în care se prevedea tipărirea impresionantului discurs al lui Iuliu Maniu în câteva zeci de mii de exemplare și răspândirea lui în întreaga țară. Apoi, se aduceau mulțumiri lui Iuliu Maniu pentru modul cum a condus partidul până la acel moment și pentru sacrificiile pe care le făcea pentru acest partid. Se sublinia faptul că organizarea partidului se păstra ”*nealterată*”, urmând a fi extinsă la nivelul întregii țări. Comitetul Central Executiv a fost însărcinat cu ducerea tratativelor în vederea colaborării cu partidele ale căror principii coincideau cu cele ale PNR. Era criticat guvernul Averescu, care guverna prin decrete-legi, Parlamentul fiind dizolvat. Combătea orice tendință de separatism, ”*cât și acele improvizații pripite de guvernământ*”, care nu ofereau continuitatea de drept, nesocotind dezvoltarea istorică firească.

Comisia aproba activitatea Comitetului Central Executiv al partidului și pe cea de guvernământ a cabinetului Vaida.

Pe plan extern se aducea recunoștință față de Puterile Aliate.

La final, Congresul mulțumește Comitetului Executiv pentru lucrările împlinite și dă descărcarea de gestiune pe timpul trecut de la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 și până la data respectivă²⁵.

Având la bază hotărârile adoptate la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 și ”*ca postulat politic desăvârșirea unirii*”, pentru a cărei legiferare partidul se angaja să lupte, la Congresul de la Alba Iulia din 24 aprilie 1920 PNR a adoptat un program de muncă, sintetizat în 13 capitole²⁶.

Moldovan, Victor Moldovan, Iancu Meșian, Izidor Marcu, Ștefan Meteș, Simion Nemeș, Alexandru Nemeș, Voicu Nițescu, Aurel Nilvan, Pompeiu Nistor, Andrei Nicola, Gavril Oșianu, Laurențiu Oanea, Vasile Pahone, Ștefan Cicio Pop, Laurențiu Pop, Gheorghe Popoviciu, Uroș Păteanu, Gheorghe Pop, Ioan Pop-Morlaca, Iacob Pop, Ioan Pop, Ionel Pop, Arifton Popa, Augustin Pordea, Victor Pralea, Gavril Precup, Emil Precup, Ghiță Pop, Grigore Pletosu, Traian Petrașcu, Petru Popovici, Ioan Rafiroiu, Alexandru Rusu, Alexandru Racoți, Octavian Rusu, Dionisie Roman, Ioan Roman, protopop Simu, inginer Stoica, Vasile Suciu, Ioan Sâmpălean, Florian Stan, Vasile Saftu, Eugen Savu, Vasile Sava, Coriolan Steer, Aurel Socol, I. Teculescu, dr. Tălășescu, Tit Liviu Tilea, Simion Tămaș, Camil Velican, dr. Vescan, Alexandru Vaida Voevod, Aurel Vălean, Romul Veliciu, Toma Vasinca, Nicolae Zigre (*Patria*, nr. 91/1920).

²⁴ *Patria*, nr. 92/1920.

²⁵ *Ibidem*, nr. 90/1920.

²⁶ *Ibidem*, nr. 93/1920.

A doua zi după Congres, pe 25 aprilie, Iuliu Maniu și Alexandru Vaida Voevod comunică lui Nicolae Iorga și Ion Mihalache, care se deplasaseră în mod special la acest congres, faptul că acceptă o colaborare în campania electorală cu partidele pe care aceștia le reprezentau, respectiv Partidul Naționalist-Democrat și Partidul Țărănesc. Nu se accepta, însă, o colaborare cu liderul țărănist dr. Nicolae Lupu, care nu era bine văzut de către rege.

Pe data de 29 aprilie, Comitetul Electoral al PNR dădea presei următorul comunicat: *”Pe baza hotărârii votate de Congres, Partidul Național Român, în lupta electorală contra guvernului Averescu, va sprijini cu suprema sa energie partidele opoziționiste și în primul rând va da întreg sprijinul său Partidului Naționalist-Democrat de sub conducerea dlui Niculae Iorga și celui țăărănesc de sub șefia dlui Mihalache precum și partidelor democratice naționale din provinciile alipite: Basarabia și Bucovina”*²⁷.

A doua zi, tot în ziarul *Patria* era publicat articolul *Colaborarea cu Federația*, în care se amintea de rezoluția votată la Congres, prin care s-a hotărât colaborarea cu Federația lui Iorga și Mihalache. Se sublinia faptul că acest lucru a fost dezbătut și votat de către Congres și nu era doar hotărârea Comitetului Executiv. Această colaborare, se spunea în articol, *”mai are un substrat sufletesc, care tro-nează deasupra tuturor considerentelor politice. Atâta vreme cât în fruntea acestei formațiuni politice din vechiul Regat, se află personalitatea dlui N. Iorga, ușor se va înțelege, când se va reaminti de câtă autoritate morală are d-sa la noi, în toate straturile societății, că colaborarea cu domnul Iorga în alegeri era în asentimentul poporului de la noi, în acel asentiment politic și cultural, în care d-sa a pătruns de douăzeci de ani încoace”*²⁸.

Sub aceste auspicii continua campania electorală din anul 1920, în care s-au polarizat două mari grupări politice și anume cea din jurul Partidul Poporului, aflat la guvernare, și partidele care au constituit Blocul parlamentar și guvernaseră înaintea.

Partidul Național Român era hotărât să-și mențină monopolul politic în Transilvania și Banat. De aceea a început o propagandă politică intensă. În fruntea listelor de candidați se aflau președintele partidului, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiș, Mihai Popovici, Voicu Nițescu, Ștefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Victor Deleu și mulți alți lideri importanți.

În cercurile politice de la Cluj, Octavian Goga anunța faptul că alegerile parlamentare se vor amâna cu o săptămână în Transilvania. Această amânare era văzută de către liderii P.N.R. ca un motiv pentru guvernul Averescu de a-și concentra toate forțele și mijloacele electorale în Transilvania, împiedicând alegerea candidaților altor partide.

După decretul-lege adoptat, noile circumscripții trebuiau publicate cu 30 de zile înainte de alegeri, ceea ce nu s-a întâmplat. Liderii PNR spuneau că această întârziere se făcea cu scopul ca cei care candidau din partea PNR în Transilvania să nu-și poată cunoaște electoratul și să ia legătura cu acesta pentru propagandă, în

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, nr. 94/1920.

vreme ce candidații guvernului cunoșteau delimitarea circumscripțiilor și porniseră deja în campanie electorală în noile circumscripții²⁹.

În Monitorul Oficial nr. 23 din data de 2 mai, guvernul Averescu publica decretul-lege referitor la amânarea alegerilor din Transilvania și Banat, stabilindu-se zilele de 3 și 4 iunie pentru Cameră, zilele de 6 și 7 pentru Senat, și ziua de 8 iunie pentru Colegiul universitar din Cluj. Motivația amânării acestor alegeri era, în concepția generalului Averescu, faptul că dificultățile de ordin material, ca repartizarea circumscripțiilor electorale, afișarea listelor etc., au făcut ca el să amâne alegerile pentru Transilvania și Banat. Dar, în ziarul *Patria* se afirma că repartizarea noilor circumscripții electorale era publicată tocmai în același Monitor Oficial prin care se amânau alegerile și sublinia că aceasta era o *”dovadă eclatantă și indubitabilă a mistificărilor înscenate de generalul Averescu”*³⁰.

În acest context politic agitat de pasiunile politice, candidații PNR declanșează turneele electorale. Fostul prim ministru, Al.Vaida-Voevod, începea un lung turneu în aproape toate județele Transilvaniei, pe data de 6 mai 1920, când are loc o mare adunare electorală la Făgăraș.

Adunarea s-a ținut în grădina restaurantului Mexico din localitate și la ea au participat câteva mii de persoane. Președinte al adunării a fost ales, ad-hoc, Valer P. Comșa, iar secretar, Victor Pralea. Din partea Comitetului Executiv al PNR au fost prezenți, pe lângă Al. Vaida-Voevod, care îndeplinea funcția de vicepreședinte, fruntașii Voicu Nițescu și Aurel Dobrescu. Primul a luat cuvântul Vaida-Voevod, care a evidențiat activitatea partidului, blocului parlamentar și a guvernului pe care l-a condus. A vorbit, apoi, Aurel Dobrescu, care a prezentat un bilanț al activității foștilor parlamentari ai județului Făgăraș. La dorința publicului, Victor Pralea a citit memoriul înaintat de Octavian Vasu pentru menținerea circumscripțiilor existente în județul Făgăraș. În discursul său, Voicu Nițescu a răspuns acuzelor adresate PNR de către reprezentanții Partidului Poporului. La sfârșit, a fost adoptată o rezoluție de susținere a PNR și a președintelui său, Iuliu Maniu, și au fost înfierăți, *”cu pecetea rușinei”*, parlamentarii județului Făgăraș care au trecut la Partidul Poporului. Apoi, a fost ales un nou Comitet județean, în frunte cu Octavian Pralea, N. Boeriu din Șercaia și P. Comșa din Copăcel, vicepreședinți, iar ca membri în acest comitet au fost aleși Liviu Pandrea (Făgăraș), Moise Grama (Făgăraș), Nicolae Moțoc (Făgăraș), Octavian Popa (Făgăraș), Pompiliu Nistor (Zărnești) și George Moldovan (Arpașu de Jos). De asemenea, au fost aleși și membrii comitetelor cercuale, pe circumscripții electorale. Referitor la noile alegeri, se hotărăște ca în județul Făgăraș să candideze pentru Cameră Iacob Popa, pentru circumscripția Șercaia, Aurel Dobrescu la Zărnești, iar ca senator în circumscripția Făgăraș, singura de altfel din acest județ, fruntașul PNR Iancu Mețianu. Cercul electoral pentru Cameră de la Arpașu de Jos era oferit lui Nicolae Iorga, președintele Partidului Naționalist-Democrat³¹. Dar lui Nicolae Iorga i se oferă și circumscripția Săliște din județul Sibiu, pe care o și acceptă.

²⁹ *Ibidem*, nr. 93/1920.

³⁰ *Ibidem*, nr. 96/1920.

³¹ *Ibidem*, nr. 106/1920, p. 1.

Lista definitivă a candidaților organizației PNR Făgăraș a fost următoarea: în circumscripția Făgăraș candida vicarul Iacob Popa, la Arpaș tânărul pe atunci fruntaș politic Aurel Dobrescu, iar la Zărnești Valeriu Pușcariu, fost secretar general al Consiliului Dirigent. La Senat, exista o singură circumscripție electorală, la Făgăraș, unde candida fostul senator Iancu Mețianu³².

Dintre liderii Federației, aliații PNR la aceste alegeri, a candidat doar Nicolae Iorga, președintele Partidului Naționalist-Democrat, în circumscripția oferită de PNR la Săliște, Ion Mihalache refuzând-o pe cea de la Ocna Sibiului. Cu toată popularitatea pe care marele nostru istoric o avea și în Transilvania, el a fost învins de către cumnatul lui Octavian Goga, Constantin Bucșan, candidat din partea Partidului Poporului. Astfel, N. Iorga a obținut 868 voturi față de cele 3.060 câte a obținut C. Bucșan. Județul Sibiu era fief electoral al lui O. Goga, care câștigă și el în circumscripția Rășinari, împotriva candidatului PNR Nicolae Bratu, proprietarul ziarului *Foia Poporului*. Astfel, Goga a obținut 2.454 voturi, iar N. Bratu doar 503³³. Totuși, O. Goga, deși era un lider de marcă al Partidului Poporului aflat la guvernare, deținând portofoliul de la Culte și Arte, a pierdut în circumscripția Făgăraș, unde a mai candidat, în fața reprezentantului PNR, vicarul Iacob Popa, obținând doar 1.069 voturi, față de 2.225 câte a obținut candidatul PNR³⁴.

La aceste alegeri, PNR a câștigat toate mandatele de deputat doar în județul Făgăraș. Aici, pe lângă victoria amintită a vicarului Iacob Popa, care l-a învins pe O. Goga, PNR a câștigat și în celelalte două circumscripții, Arpașu de Jos și Zărnești. În circumscripția Arpașu de Jos a candidat fruntașul Aurel Dobrescu, care a obținut 2.642 de voturi, față de cele 1.246 câte a obținut candidatul guvernamental Danil Vasu. În circumscripția Zărnești a candidat Valeriu Pușcariu, fost secretar general în Consiliul Dirigent, și a obținut 2.582 voturi, George Comșa 1.134 și George Vlad 225³⁵.

Pe județe, PNR a obținut cele mai importante rezultate, în afară de Făgăraș, în Alba, trei deputați (Iuliu Maniu, Vaida-Voevod, Ioan Coltor), Satu-Mare (Vasile Lucaci, George P. Văleanu, Andrei Doboși) și câte doi deputați în Bihor (Aurel Lazăr, Dimitrie Lascu), Brașov (Mihai Popovici, Voicu Nițescu), Cluj (Sever Dan, Aurel Socol), Sălaj (Coriolan Steer, Teodor Mureșan) și Bistrița-Năsăud (Laurențiu Oanea, Victor Moldovan).

La Senat au primit mandatul 14 fruntași ai PNR. Pe județe, au câștigat câte două mandate Sălajul (vicarul Silvaniei, Alexandru Gheție, și Mihai Pop), Aradul (Iuliu Groșoreanu și Iacob Hotăran) și Clujul (Eugen Bran și Aurel Isac), restul câte un mandat.

În concluzie, se poate afirma faptul că cu toate eforturile Partidului Poporului, aflat la guvernare, în special cele ale lui Octavian Goga, de a împiedica propaganda PNR, acesta din urmă a reușit să obțină 27 de mandate la Cameră și 14 la Senat, ceea ce îl situa pe locul al doilea între partidele din România.

³² *Ibidem*, nr. 110/1920, p. 1-2; nr. 111/1920, p. 1-2.

³³ *Desbaterile Adunării Deputaților*, nr. 6, ședința din 25 iunie 1920, p. 51-52.

³⁴ *Ibidem*, nr. 4, ședința din 22 iunie 1920.

³⁵ *Ibidem*, p. 29-30.

O altă concluzie ar fi aceea că, începând cu aceste alegeri, în Transilvania și Banat încep să pătrundă și partidele din Vechiul Regat. Vor avea un oarecare succes la electorat doar în momentul când vor deține puterea și vor organiza ele alegerile. PNR rămânea, în continuare, partidul cu cea mai mare priză la electoratul din Transilvania și Banat.

Din punct de vedere politic, anul 1922 debuta cu o luptă acerbă între partidele politice pentru succesiunea la guvernare. Partidele și-au dezvoltat strategia și tactica lor de luptă și potențele.

Guvernul condus de Take Ionescu era privit ca unul cu caracter provizoriu, soarta lui atârând de votul Parlamentului din 17 ianuarie 1922. În preajma acestui eveniment, viața politică s-a precipitat, partidele politice vehiculând o gamă variată de soluții. PNR stăruia pentru un guvern de coaliție³⁶.

După demisia lui Take Ionescu, regele Ferdinand I-a însărcinat cu formarea guvernului pe I.I.C. Brătianu, în seara zilei de 18 ianuarie 1922, orele 19. C. Argetoianu notează, referitor la acest eveniment, că regele Ferdinand *"veleitarul și-a pus însă toate scrupulele în sertar, a chemat pe Ionel Brătianu și l-a însărcinat cu formarea noului Minister, dându-i bineînțeles și aprobarea pentru dizolvarea Parlamentului"*³⁷.

Conform uzanțelor, prin Decret Regal se convoacă noi alegeri. Pentru Transilvania sunt stabilite zilele de 6 și 7 martie 1922 la Cameră, iar pentru Senat zilele de 9 și 10 martie. Noul Parlament urma să fie convocat în data de 27 martie 1922³⁸.

PNR a organizat marea adunarea electorală de la Cluj din data de 27 ianuarie 1922, la care au participat reprezentanții tuturor județelor din Transilvania și Banat. Deși fuseseră convocați doar cei amintiți, s-a înregistrat o numeroasă prezență. Localul ziarului *Patria*, în care s-a ținut adunarea, s-a dovedit a fi neîncăpător.

În rezoluția adoptată cu această ocazie se protestează împotriva aducerii la putere a PNL, *"fără nici o indicație parlamentară"*, partid care la alegerile din 1920 *"abia dacă a putut să-și aleagă cu ajutorul guvernului averescan opt parlamentari"*. Se protestează împotriva *"perpetuării sistemului de guverne personale, venite la cârmă cu încălcarea parlamentarismului"*, pentru ca apoi, *"prin puterea statului să-și câștige partizani și majorități parlamentare"*. Se protestează în special împotriva infiltrării liberalilor în Transilvania și Banat, unde partidul liberal nu avea *"nici o legătură sufletească cu opinia publică"*. PNR pretindea respectarea hotărârilor de la Alba Iulia și protesta împotriva măsurilor legislative și guvernamentale care au nesocotit aceste hotărâri. De asemenea, se protesta împotriva convocării unei Adunări Naționale cu caracter de Constituantă și încredințarea alegerilor, în acest sens, unui singur partid. PNR se hotăra să ducă *"lupta cea mai îndârjită"* împotriva noului guvern liberal, pentru instaurarea unei democrații adevărate. Se aproba

³⁶ Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *Viața politică în România. 1922-1928*, București, Editura Politică, 1979, p. 138-139.

³⁷ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, București, Editura Machiaveli, 1995, p. 298.

³⁸ *Gazeta oficială a județului Sălaj*, nr. 3/1922.

activitatea de până atunci a Comitetului Executiv, a deputaților și senatorilor partidului, aducându-li-se mulțumiri.

Dintre fruntașii politici ai PNR a mai luat cuvântul Vaida-Voevod, care a vorbit despre lupta între frați și despre datoriile partidului. Discursul său a fost îndreptat împotriva partidului generalului Averescu și a celui liberal³⁹.

Trebuie să recunoaștem că liderii PNR dau dovadă de un anume conservatorism și naivitate atunci când cred că pot să rămână singurii decidenți politici în Transilvania și Banat. Democrația presupunea și concurență politică la nivelul întregii țări. Forța economică a unui partid și dorința de afirmare în politica de vârf a țării din partea unor noi sau mai vechi oameni politici locali vor schimba regula jocului, PNL penetrând noile provincii și organizându-și filiale proprii.

Odată campania electorală începută, sunt reclamate o serie de abuzuri ale administrației liberale. Ziarul *Patria* a deschis o rubrică specială în care publica toate abuzurile guvernului liberal în campania electorală, pe baza informațiilor primite din județele transilvănene⁴⁰.

Cu toate abuzurile autorităților locale din Ardeal și Banat, fruntașii politici ai PNR încercau tot posibilul pentru a-și face cunoscută oferta electorală. De asemenea, încercau mobilizarea alegătorilor pentru ziua votării.

Într-un articol intitulat *Către alegători*, conducerea PNR anunța alegătorii că, împreună cu conducerile județene, au stabilit listele definitive de candidaturi pentru alegerile parlamentare. Alături de vechii luptători de dinainte de 1918, se spune în articol, „s-au înșiruit o ceată întreagă de tineri, ridicați din nesecata rezervă de cinste și suflet drept al țărănimii noastre”. Se cere alegătorilor să voteze lista PNR, atacându-se, în același timp, liberalii, dar și averescanii din Ardeal. Despre averescani se spune că „nu iau lupta împotriva liberalilor, decât de formă; pe averescani i-au adus la putere liberalii iar acum sunt înțeleși să ducă cea mai strașnică luptă împotriva partidului național”. Liberalii erau catalogați ca un partid al clasei celei mai bogate din România⁴¹.

Încercând să dezbine unitatea partidului pe tema confesională, liberalii declarau că PNR este un partid al uniților, al greco-catolicilor. În acest sens, ei publică la București broșura lui Constantin Manea intitulată *Democrația denaturată*, în care se afirmă că PNR este un partid al uniților⁴².

Pentru a aproviziona toate organizațiile județene cu materiale de propagandă, conducerea PNR înființează 3 centre de distribuție a tuturor imprimatelor și broșurilor. Centrele erau la Cluj, la sediul ziarului *Patria*, la Brașov, la redacția ziarului *Gazeta Transilvaniei* și la Arad, la sediul tipografiei *Concordia*. Organizațiile județene erau înștiințate că se puteau adresa oricăruia dintre ele pentru a le obține, pe baza unei semnături a conducerii organizațiilor⁴³.

În județul Făgăraș, PNR depunea aceeași listă de candidați ca la alegerile din anul 1920, respectiv Valeriu Pușcariu pentru circumscripția electorală Șercaia,

³⁹ *Patria*, nr. 20/1922, p. 1-3.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 24/1922, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 28/1922, p. 1.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 2.

vicarul Iacob Popa candida pentru un nou mandat în circumscripția Făgăraș, iar Aurel Dobrescu la Arpaș. La fel, la Senat candida tot fruntașul politic Iancu Mețianu⁴⁴.

Pentru alegerile la Senat, unde votau persoanele peste vârsta de 40 ani, s-au înregistrat două candidaturi: Iancu Mețianu din partea PNR și Nicolae Borzea, candidatul guvernamental. Au participat 5.715 cetățeni care și-au exprimat opțiunea electorală, din care 21 voturi au fost anulate. Bătălia electorală nu a fost ușoară pentru candidatul guvernului liberal, care avea și sprijinul autorităților locale. În urma desfășurării procesului electoral, Nicolae Borzea a obținut 3.035 voturi, iar Iancu Mețianu, candidatul PNR, 2.659. Astfel, în ședința Senatului din 31 martie 1922, președintele de vârstă Mihail Pherekyde anunța în plen validarea mandatului, în urma raportului citit de fruntașul politic liberal dr. George Demetriad⁴⁵.

Nici la alegerile pentru Camera Deputaților organizația PNR Făgăraș nu a obținut nici un mandat, ele fiind câștigate de candidații PNL, partid aflat la guvernare.

La nivel național, alegerile parlamentare pentru Adunarea Deputaților s-au soldat cu victoria PNL, care a obținut 222 mandate. El a fost urmat de PT cu 40 de mandate și de PNR cu 26 mandate⁴⁶. PNR a obținut cele 26 mandate doar în Transilvania, cu toate abuzurile guvernanților și respingerea fără motiv a numeroase candidaturi.

În urma numeroaselor abuzuri din campania electorală și a furtului de urne⁴⁷, reproșat de conducerea PNR, președintele partidului, Iuliu Maniu, a înaintat un memoriu de protest regelui Ferdinand, pe data de 12 martie 1922. El sublinia că guvernul liberal *"nu s-a sfiit de a se folosi de toate mijloacele imaginabile pentru a teroriza și corupe alegătorii"*. Acuza guvernul că a dat ordonanțe *"ilegale și în directă contrazicere"* cu decretul-lege adoptat de guvern. De asemenea, că guvernul a dat *"directive"* tuturor președinților de birouri electorale pentru a respinge candidaturile PNR și întreruperea alegerilor pentru o noapte. Prin aceste măsuri guvernul a dat *"în mod intenționat"* ocazia *"la fraude și crime, încurajând în aceasta organele sale"*. Acuza transferurile ilegale a sute de funcționari publici care nu au făcut jocul puterii. De asemenea, că a dezlănțuit *"cea mai sălbatică vânătoare de suflete cu bani și băuturi, arestări și bătăi fără număr, arestarea unor candidați, împiedecarea propagandei electorale"*. În acest context, guvernul liberal a respins candidaturile PNR în 27 circumscripții electorale din Ardeal și Banat, avantajând tot atâția candidați liberali, dintre care 7 erau miniștri, ce au rămas fără contracandidați și au fost declarați aleși, conform articolului 46 din legea electorală pentru Ardeal și Banat, lege după care s-au desfășurat dincoace de Carpați și alegerile din 1922. Respingerea candidaților PNR s-a făcut *"fără bază legală și în mod absolut arbitrar"*, considera Iuliu Maniu. În aceste condiții, din 90 de circumscripții electorale cu

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 27/1922.

⁴⁵ *Desbaterile Senatului*, ședința din 31 martie 1922, p. 20.

⁴⁶ I. Scurtu, *Alegerile parlamentare din martie 1922*, în "Analele Universității București. Istorie. Filosofie. Drept", XXIII, 1974, p. 93.

⁴⁷ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1981, p. 45. El subliniază că liberalii au câștigat alegerile parlamentare din martie 1922, *"numai întrebuițând mijloace de brutală violență, mergând până la acel <furt al urnelor>"*.

majoritate românească și încă 5 balotaje la care au ajuns candidații PNR, partidul a obținut numai 26 mandate de deputați, *”contrar opiniei publice, în mod clar manifestată, și contrar rezultatului real al voturilor exprimate”*⁴⁸.

Ziarul *Epoca* scria, în coloanele sale, că memoriul înaintat de Iuliu Maniu regelui Ferdinand a produs o profundă impresie în toate cercurile politice. Se vehicula ideea anulării alegerilor și organizarea de noi alegeri până la Paști. În schimb, liberalii afirmau că după alegeri îi vor lua pe ardeleni în partidul lor *”foarte ieftin”*. Ziarul *Adevărul* scria că memoriul lui Iuliu Maniu era *”un eveniment politic de o gravitate”*, care nu putea rămâne fără urmări. Părerii asemănătoare le găsim publicate în ziarele *Steagul*, *Aurora* și *Românul*⁴⁹.

În ședința Camerei Deputaților din data de 1 aprilie 1922, fruntașul PNR, reputatul istoric și profesor universitar Ioan Lupaș, a vorbit despre alegerile *”sălbatică”* din circumscripția Săliște, unde el a candidat și câștigat mandatul de deputat. Încheie strălucitul și argumentatul său discurs cu un apel la înțelepciune și echilibru: *”Datoria guvernului este să nu refuze sprijinul și protecțiunea sa, în această patriotică stăruință a noastră, ca să putem restabili cât mai în grabă ordinea legală a lucrurilor; iar restabilind această ordine legală și morală, să putem micșora prăpastia deosebitorilor dintre diferitele provincii și să ne putem întâlni cu toții la o adevarată muncă constructivă spre binele neamului și al patriei române întregite !”*⁵⁰.

Guvernul liberal recunoaște, indirect, o serie de ilegalități comise în timpul campaniei electorale. Astfel, în ședința Consiliului de Miniștri se ia hotărârea reorganizării alegerilor în 10 circumscripții electorale, în zilele de 27 și 28 mai 1922: Aleșd, Ceica și Tileagd, din județul Bihor; Ineu și Arad, județul Arad; Modoș, județul Timiș; Zalău, județul Sălaj, prin optarea generalului Moșoiu pentru alt mandat; Sfântu Gheorghe, județul Trei Scaune; Târgu-Mureș, județul Mureș-Turda și în circumscripția Zărnești, județul Făgăraș⁵¹.

Fruntașul politic Aurel Dobrescu își depune candidatura pentru un mandat de deputat al circumscripției Șomcuta Mare, Voicu Nițescu la Carașeu (cele două circumscripții fiind în județul Satu-Mare), Valeriu Pușcariu la Zărnești, Adrian Popescu la Târgu-Mureș și Aurel Grozda la Arad⁵².

Candidatul Partidului Țărănesc pentru mandatul rămas vacant în circumscripția Șomcuta Mare, Panaitescu, cere generalului Traian Moșoiu garantarea libertății alegerilor. Ministrul Comunicațiilor afirmă că guvernul nu le poate garanta. În aceste condiții candidatul țăranist se retrage din cursa electorală și declară că îl va sprijini pe Aurel Dobrescu, candidatul PNR.

În turneul electoral pe care l-a efectuat, Aurel Dobrescu a fost însoțit de Alexandru Vaida-Voevod, împreună cu care participă la o mare adunare electorală organizată la Șomcuta Mare.

⁴⁸ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Fond Documentar*, dos. 10.165, f. 1.

⁴⁹ *Patria*, nr. 57/1922, p. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 83/1922, p. 5.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 87/1922, p. 3.

⁵² *Ibidem*, nr. 109/1922, p. 3.

Din partea conducerii centrale mai vin în sprijinul candidaților PNR fruntașii politici Emil Hațieganu, Victor Deleu și Sever Bocu⁵³.

La Șomcuta Mare, candidatul PNR Aurel Dobrescu conducea cu 49 de voturi. Însă, în 3 secții de votare alegerile au fost amânate cu 8 zile, considerată a fi o metodă *"cunoscută pentru a lua mandatul din mâna celui reușit"*. La Carașeu, Voicu Nițescu a întrunit majoritatea voturilor și a intrat în turul doi cu candidatul liberal Crăciun. La Zărnești reușise candidatul liberal. La Arad, Sfântu Gheorghe, Șereda Ciucului au fost aleși fruntași politici maghiari, iar în circumscripția Mодоș un șvab. Astfel, din 12 circumscripții unde avuseră loc alegeri până la acea dată, liberalii câștigaseră două mandate, PNR tot două, ungurii trei mandate, șvabii două mandate. În trei circumscripții s-a ajuns la balotaj (în două dintre ele majoritatea voturilor era obținută de candidații PNR), iar dintr-o circumscripție nu se primise rezultatul alegerii⁵⁴.

La Șomcuta Mare, Aurel Dobrescu a obținut 2.514 voturi, față de candidatul liberal Tibil, care a întrunit 2.426. Candidatul PNR era declarat ales dacă nu s-ar fi ivit incidentul de la secția de votare Mireșul Mare, unde șef al secției de jandarmi era vărul prefectului liberal al județului Satu-Mare, Teofil Dragoș. Incidentul a fost provocat pentru amânarea alegerilor. În cele din urmă, Aurel Dobrescu a fost învins prin fraudarea alegerilor de către liberali la secția Mireșul Mare⁵⁵.

Abuzuri și ilegalități ale guvernului liberal au loc și în circumscripția electorală Alba Iulia, unde a avut de suferit și Aurel Dobrescu, care a participat la campania electorală alături de alți fruntași ai PNR. În ajunul alegerilor, preotul I. Simu, fruntaș al PNR, aflându-se în circumscripție a fost arestat. În prima zi de alegeri, chiar candidatul Valer Moldovan a fost arestat la Teiuș și reținut timp de 3 ore la Prefectură. De asemenea, au fost arestați fruntașii PNR Ioan Pop, fost prefect al județului Alba, Aurel Socol, canonicul Victor Macavei și Aurel Dobrescu. Au fost respinși și *"bărbații de încredere"* ai candidatului, care aveau misiunea de a supraveghea corectitudinea desfășurării procesului de votare⁵⁶.

În concluzie, se poate afirma că alegerile parțiale, la fel ca cele generale din anul 1922, au avut o miză deosebită, deoarece noul Parlament era anunțat și considerat de către liberali drept Adunare Constituantă, care avea misiunea de a elabora o nouă Constituție. În acest sens, avea nevoie de 2/3 din numărul de parlamentari, ceea ce a dus la folosirea tuturor mijloacelor pentru a obține acest obiectiv electoral. O altă concluzie ar fi aceea că PNR deținea încă monopolul politic în Ardeal și Banat, fiind votat de majoritatea electoratului de etnie românească. Liberalii, cu toate că aveau în subordine administrația locală, nu reușiseră încă să-și organizeze filiale puternice în această provincie istorică.

În perioada de după votarea Constituției au fost organizate adunări de protest în toată țara. Mare parte dintre ele au fost oprite de reprezentanții guvernului în teritoriu. După ce s-a încercat interzicerea adunării PNR preconizată a avea loc în București pe data de 25 martie, guvernul baricadând toate șoselele la intrarea în

⁵³ *Ibidem*, nr. 111/1922, p. 3.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 115/1922, p. 3.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 116/1922, p. 3 și nr. 118/1922, p. 5.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 275/1922, p. 1.

Capitală, întrunirea preconizată a avea loc la Braşov a fost oprită de Poliţie din ordinul guvernului. Organizaţiile PNR din judeţele Braşov, Trei Scaune şi Făgăraş au trimis conducerii centrale a partidului o telegramă de aderenţă la lupta împotriva Constituţiei. Până la urmă adunarea PNR din Capitală a avut loc în sala Dacia, la fel ca precedentele, bucurându-se de participarea a peste 20.000 de persoane⁵⁷.

Însă, activitatea organizaţiei făgărăşene a Partidului Naţional, devenit după 1926 Partidul Naţional Ţărănesc în anii care au urmat, alegerile parlamentare şi partiale, puternicele pasiuni politice pe care le-au generat acestea, evoluţia organizaţiei şi alte aspecte, vor constitui obiectul unui viitor studiu.

Bibliografie:

Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, *Fond Documentar*, dos. 10.165.

Desbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 28 noiembrie 1919; nr. 4, şedinţa din 22 iunie 1920; nr. 6, şedinţa din 25 iunie 1920.

Desbaterile Senatului, şedinţa din 31 martie 1922.

Gazeta oficială a judeţului Sălaj, nr. 3, 1922.

HAMANGIU, C., *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. IX-X, Bucureşti, Editura "Universala" Alcalay and comp., p. 193-205.

Monitorul Oficial, nr. 270, 1920.

Gazeta Transilvaniei, nr. 157, 164, 181/1919, Braşov.

Neamul Românesc, nr. 270/1920, Bucureşti.

Patria (apărută la Sibiu în anul 1919 şi apoi la Cluj), nr. 126, 132, 191, 195/1919; nr. 79, 82, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 106, 110, 111/1920; nr. 20, 24, 27, 28, 57, 83, 87, 109, 111, 115, 116, 118, 275/1922; nr. 64, 65, 66, 67/1923.

ARGETOIANU, Constantin, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, Bucureşti, Editura Machiaveli, 1995.

FLORESCU, Gheorghe I., SAIZU, Ioan, *Alegerile parlamentare din România între anii 1919-1922*, în "Cercetări istorice", IV, Iaşi, 1973.

IANCU, Gheorghe, *Marele Sfat Naţional al Transilvaniei (1918-1919)*, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", Cluj-Napoca, XVI, 1973.

IORGA, Nicolae, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. IV, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

IVAN, Marcel, *Evoluţia partidelor politice în cifre şi grafice. 1919-1932*, Sibiu, 1934.

MUŞAT, Mircea, ARDELEANU, Ion, *Viaţa politică în România. 1918-1921*, Bucureşti, Editura Politică, 1976.

POP, Marin, *Activitatea Partidului Naţional Român în perioada ianuarie 1919-aprilie 1920*, în "Acta Mvsei Porolissensis", XXX, Zalău, 2008.

RUSENESCU, Mihail, SAIZU, Ioan, *Viaţa politică în România. 1922-1928*, Bucureşti, Editura Politică, 1979.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 64/1923, p. 3; nr. 65/1923, p. 1; nr. 66/1923, p. 3 şi nr. 67/1923, p. 1-2.

SCURTU, Ioan, *Alegerile parlamentare din martie 1922*, în "Analele Universității București. Istorie. Filosofie. Drept", XXIII, 1974.

IDEM, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994.

POLITICĂ ȘI RELIGIE. ÎNFIINȚAREA EPISCOPIEI GRECO-CATOLICE A MARAMUREȘULUI (1930)

VIOREL RUSU

viorelrusu70@yahoo.com

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș – Baia Mare

POLITICS AND RELIGION. THE FOUNDATION OF THE GREEK-CATHOLIC BISHOPRIC OF MARAMURES (1930)

ABSTRACT

The file of the foundation of the Greek-Catholic Bishopric of Maramures is a complex one, whose pages begin with the affirmation of the idea within the background of the Romanian petitionary frenzy of the late 18th century (1790). Sixty years later, the history was very close to write down the formation of the bishopric in Baia Mare, but the decisional factors changed their initial option and they selected the city of Gherla as the residence of the new structure. The 20th century brought the achievement of the desideratum, the Concordat concluded in 1927 between the Holy See and Romania aiming at the foundation of a new diocese "in the North", whose residence was to be established by common agreement of both signatory parties. The period of time between 1927-1930 recorded the "battle" for this, Baia Mare was preferred by the governmental decision bodies, while Sighetul was finally supported by the Greek-Catholic Episcopate. The dilemma was solved through the papal bull Sollemni Conventione (5th of June, 1930) which stated the foundation of the episcopate with residence in Baia Mare, the provisions of the Concordat being thus transformed into reality.

Keywords: Maramureș, Concordat, Greek-Catholic Bishopric.

Proiectul înființării unei noi episcopii greco-catolice în nordul Transilvaniei a fost stimulat de perspectiva producerii unor transformări fundamentale în cadrul Monarhiei Habsburgice odată cu moartea împăratului Iosif al II-lea (1790), ideea fiind afirmată în contextul freneziei petiționare românești¹ și într-o zonă în care pro-

¹ Astfel, patru protopopi din episcopia de Alba Iulia și Făgăraș (Petru Ungur al Santăului, Simeon Bran al Chioarului, Ladislau Andreica al Someș-Odorheiului și George Nagy al Herecleanului), i-au adresat noului suveran Leopold al II-lea, prin intermediul episcopului Ignatie Darabant de la Oradea, o epistolă în care menționau, în numele clerului greco-catolic român din districtul Chioar și din comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna, că acești arhi-diaconi s-au întrunit în noiembrie 1790 în localitatea Derșida și au propus înființarea unei noi episcopii unite, cu sediul la Baia Mare (cf. Ovidiu Ghitta, *Baia Mare - locul unde n-a mai ajuns să rezideze un episcop greco-catolic acum 150 de ani* (în continuare, *Baia Mare*), în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Chatolica", XLIX, 1/2004, p. 94.

iectul unirii cu Biserica Romei începuse a fi implementat cu succes înainte de anul 1700².

Suștinută mai bine de jumătate de secol din mediul greco-catolic orădean, ideea a fost cel mai aproape de materializare la mijlocul secolului al XIX-lea, în iunie 1850 fiind agreată la nivel decizional ecleziastic și politic întemeierea unei episcopii românești cu reședința la Baia Mare, care urma să încorporeze 104 parohii și 112.713 credincioși care aparțineau Episcopiei de Muncaci, 167 parohii și 102.610 credincioși de la cea de Alba Iulia și Făgăraș, respectiv 26 de parohii, cu 17.544 de suflete, desprinse de sub autoritatea episcopului de la Oradea³.

Concluziile au fost îmbrățișate și în cadrul conferinței de la Esztergom, în vara anului 1850 lucrurile părănd a fi clarificate în sensul creării unei noi dieceze la Baia Mare. Foarte rapid însă a avut loc o răsturnare de situație, în sensul în care, spre toamnă, Eduard Bach, comisarul civil imperial pentru Transilvania, a sugerat ca noul sediu diecezan să fie stabilit în Transilvania, la Dej, nu la Baia Mare⁴.

Sinodul electoral de la Blaj întrunit la 30 septembrie 1850 a propus Gherla în locul Dejului, iar la 12 decembrie 1850 împăratul Franz Iosif și-a asumat oficial cauza înființării Mitropoliei Greco-Catolice de Alba Iulia și a Episcopieiilor de Gherla și Lugoj. Eșecul realizării planului inițial s-a datorat sensibilităților clerului ardelean și a calculelor atente realizate la nivelul birocrăției imperiale⁵.

După realizarea unității naționale românești în 1918, ideea a fost reafirmată la Congresul Clerului Român Unit din 14-16 mai 1919, principalul argument constituindu-l numărul mare al credincioșilor din această parte a țării. O informație interesantă în acest sens apare și din zona diplomatică. Astfel, într-un raport trimis lui Iuliu Maniu în februarie 1919 de către reprezentantul Consiliului Dirigent la Conferința de pace de la Paris, Alexandru Vaida-Voevod, îl informa că *"părintele Lucaciu s-a întors de la Roma (...). Am să-i promit și în numele tău, că vom face tot posibilul spre a-i dovedi stima și gratitudinea noastră pentru jertfele din trecut prin crearea unei episcopii la Baia Mare, în care caz cea din Gherla ar fi mutată la Cluj"*⁶.

Crearea unei noi eparhii pentru credincioșii greco-catolici din nordul României a fost aprobată în cadrul conferinței corului episcopal desfășurat la Blaj, în perioada 23-25 iulie 1923, solicitarea în acest sens fiind trimisă ministrului de resort Constantin Banu, într-un memoriu care propunea o reșezare în teritoriu a Bisericii Greco-Catolice⁷.

Harta confesională propusă la Blaj atribuia noii eparhii un număr de 250 de parohii, cu aproximativ 300.000 de credincioși, care aparțineau atunci episcopiei de

² Pentru modul în care s-a desfășurat proiectul unirii cu Biserica Romei a românilor din zona Sătmarului, a se vedea O. Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001.

³ O. Ghitta, *Baia Mare*, p. 101.

⁴ *Ibidem*, p. 102.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale - București, Fond Alexandru Vaida-Voevod, dos. 32/1919, f. 11.

⁷ Lucian Turcu, *Cum a ajuns Baia Mare sediul Episcopiei Greco-Catolice de Maramureș ?*, în "Școala Ardeleană", nr. VI, 2012, volum coordonat de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2012, p. 268-269.

Gherla, ”necesitatea de a înmulți pe aceleași teritorii și episcopiile române unite” fiind văzută ca derivând din egalitatea de tratament cu confesiunea ortodoxă care reușise, într-un interval scurt de timp, să se dezvolte instituțional prin crearea a două noi eparhii, la Oradea și la Cluj⁸.

În acest proces de redimensionare a geografiei ecleziastice un detaliu important, dar sensibil și dificil de tranșat, l-a reprezentat stabilirea reședinței viitoarei episcopii. Acest rol a fost asumat, cu înverșunare, orgolii și pasiune, de două orașe situate în entități administrative diferite: Sighet, reședința județului Maramureș⁹ și Baia Mare, una dintre cele trei comune urbane ale județului Satu Mare de atunci. Dintre acestea, Baia Mare a fost o prezență constantă în aproape toate proiectele de concordat propuse și discutate între oficialii români și cei pontificali. Vasile Goldiș, ultimul dintre negociatorii români, a propus însă ca în textul convenției să nu fie nominalizat explicit niciun oraș ca reședință a viitoarei episcopii¹⁰.

Astfel, forma finală a documentului a prevăzut că o nouă episcopie greco-catolică va fi înființată în ”Nord”, iar sediul său urma să fie desemnat de comun acord între părțile semnatare, adică Sf. Scaun și guvernul Regatului României¹¹.

Așadar, episcopatului greco-catolic îi revenea un rol consultativ în această privință. Faptul nu a împiedicat însă competitorii să încerce captarea bunăvoinței acestuia, aceștia considerând că asumarea de către Blaj a unei decizii în privința reședinței noii episcopii va influența decisiv decizia guvernului. Subiectul a fost mult discutat în cadrul conferințelor episcopale, cu precădere înainte și după ratificarea Concordatului de către Parlament, în anul 1929.

Campania pentru desemnarea sediului episcopal a fost dusă cu instrumentele specifice unei competiții electorale, în care promisiunile autorităților locale din Sighet și Baia Mare privind modalitățile de sprijinire a viitoarei episcopii au fost transmise atât forului episcopesc întrunit periodic la Blaj, cât și celorlalte centre episcopale din cadrul mitropoliei. Aceste promisiuni asumate la nivelul prefecturilor județene din Maramureș și Satu Mare au fost completate cu cele exprimate la nivelul primăriilor din Sighet și Baia Mare. În plus, pentru a da o greutate mai mare acestor demersuri, ambele comunități au produs memorii ample, semnate de numeroși exponenți ai elitei locale, aceste documente fiind distribuite la nivelul diverselor paliere decizionale. Întâlnirile realizate cu diverse prilejuri au fost un alt element de influențare a opiniilor, în cadrul cărora un rol important l-au jucat simpatiile și adversitățile personale ale celor care sprijineau o tabără sau alta.

Astfel, în luna mai a anului 1929, primarul orașului Baia Mare, Victor Pop de Băsești¹², a avansat corului episcopal de la Blaj o ofertă importantă într-o perioa-

⁸ *Ibidem*, p. 268.

⁹ Prin tratatele încheiate în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920), României i-a revenit, din suprafața totală a fostului comitat Maramureș (care însuma 10.354 km²), doar o treime (3.381km²) situată la sud de Tisa. Din punct de vedere administrativ, acest teritoriu a constituit județul Maramureș, care cuprindea 59 comune rurale și una urbană, respectiv reședința sa, orașul Sighet. Partea situată la nord de Tisa, cu o suprafață de 6.793 km² și 98 localități a revenit Cehoslovaciei.

¹⁰ L. Turcu, *op. cit.*, p. 270.

¹¹ *Ibidem*.

dă de criză economică, mai exact 5 milioane lei pentru ca biserica să răscumpere proprietățile imobiliare pe care ordinul minorit le avea în Baia Mare și în Seini, și care puteau servi unui centru episcopal nou creat¹³.

Sighetenii au răspuns însă foarte repede și au plusat, într-o coordonare perfectă între Asociația pentru Cultura Poporului Român din Maramureș și Primăria Sighetului. Astfel, la 1 iunie 1929, asociația maramureșeană își făcea cunoscută decizia de a dona întreaga sa avere (constând în proprietăți imobiliare, terenuri, o tipografie, librării etc.), viitoarei episcopii, în cazul în care Sighetul era desemnat sediul său. Imediat, la 6 iunie, Consiliul local Sighet decidea donarea hotelului *Central*, în valoare de aproximativ 3 milioane lei, episcopiei "de Nord" dacă sediul său era stabilit în oraș¹⁴.

Pe această listă a fost adăugată apoi și clădirea Palatului Cultural din oraș, astfel că donația sigheteană, compusă din cea a municipalității și asociației culturale amintită, se cifra la 50-60 milioane lei¹⁵.

Prin urmare, conferința episcopilor greco-catolici desfășurată la Blaj în 2 iunie 1929, după ce a analizat propunerile concrete venite din partea celor două comunități, a trimis propunerea sa guvernului de la București. Aceasta era clară: Sighetul, reședința a viitoarei dieceze¹⁶.

Toamna anului 1929 a adus însă o schimbare de optică din partea Blajului. Chiar înainte de întâlnirea episcopilor la Blaj, cu prilejul ceremoniei religioase de consacrare a bisericii din Medieșul Aurit (județul Sătmăr), episcopul Iuliu Hossu a fost abordat de o delegație numeroasă, în frunte cu prefectul județului, Andrei Dobosi, care a reiterat opțiunea fermă, acompaniată de promisiunea unor facilități din partea administrației locale, pentru Baia Mare ca reședință a viitoarei episcopii¹⁷.

Oferta băimăreană, înaintată și în scris, a adăugat noi promisiuni care se adăugau celor exprimate până atunci: cedarea Școlii civile de fete din Baia Mare pentru reședința episcopală; furnizarea anuală a unei cantități de 200 metri steri de lemne de foc pentru episcopie; 1.500.000 lei anual în primii 5 ani, ajutor din partea administrației județene și a credincioșilor din zonă; cedarea pentru uzul bisericii a uneia dintre tipografiile publice din Baia Mare¹⁸.

Depeșa care cuprindea oferta era semnată de membri ai elitei locale, care menționau că argumentația în favoarea orașului Baia Mare urma să fie trimisă la Blaj până la 8 septembrie 1929¹⁹.

¹² Victor Pop de Băsești (1873-1930/1931?), nepot al lui George Pop de Băsești (1835-1919), a fost primar al orașului Baia Mare în perioada ianuarie-decembrie 1929 (cf. Robert C. Tökölyi, *Primarii orașului Baia Mare în perioada 1919-1950. Cronologie și câteva date personale*, în "Revista Arhivei Maramureșene", nr. 7/2014, Baia Mare, p. 126.

¹³ L. Turcu, *op. cit.*, p. 275

¹⁴ *Ibidem*, p. 275-276.

¹⁵ *Ibidem*, p. 276

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 277

¹⁹ Apud L. Turcu, *op. cit.*, p. 277. Semnatarii scrisorii care cuprindea oferta erau: Andrei Dobosi, prefectul județului Satu Mare; Carol Barbul, fost prefect; Alexandru F. Racoți, fost prefect și președintele consiliului județean; Alexandru Breban, protopop de Baia Mare și

Discuția ierarhilor s-a finalizat cu propunerea ca fiecare dieceză să-și exprime un punct de vedere cu privire la reședință, iar pe baza acestora corul episcopesc să înainteze propunerea guvernului²⁰.

Așadar, centrul mitropolitan nu mai susținea propunerea din iunie 1929, competiția dintre Sighet și Baia Mare fiind practic reluată. Cele două comunități au încercat acum să sintetizeze toate argumentele în favoarea propriului sediu și în defavoarea celuilalt, prin memorii adresate centrelor episcopale și mitropoliei. Vom insista asupra acestor documente, deoarece ele surprind mentalitatea liderilor locali laici și ecleziastici, dar și starea de spirit existentă la nivelul comunităților.

Astfel, memoriul taberei pro-băimărene sublinia caracterul exemplar al vieții religioase din zonă drept un motiv întemeiat pentru stabilirea reședinței episcopale: *"(...) considerând ținuta noastră neșovăitoare în timpurile cele mai grele a uneltirilor ortodoxe; considerând că părinții noștri și-au organizat și disciplinat parohiile și serviciile parohiale, așa că în toată provincia mitropolitană aproape exclusiv în această parte s-au oficiat vecerniile și utreniile întotdeauna sâmbăta și duminica și s-au ținut predici regulat în duminici și sărbători, înființarea acestei episcopii are să fie o ocazie bine-venită de a remunera credința și disciplina acestor credincioși"*²¹.

După această subliniere apăsată a meritelor proprii, memoriul urmărește de-construcția argumentelor care pledau pentru Sighet ca reședință episcopală. Structurate în patru categorii (*"1. istorice; 2. financiare; 3. special catolice și 4. naționale"*), acestea sunt supuse unor critici dure, dar necesare, conform semnatarilor memoriului. În privința resorturilor de ordin istoric, memoriul subliniază că *"Sighetul niciodată nu a fost reședință episcopescă, ba nici episcop la Peri n-a fost, ci numai un arhimandrit ... nici chiar vicarul Maramureșului nu a avut reședința în Sighet, ci în Sat-Șugatag; ba nici paroh local nu a avut până la Ioan Ivașco, și numai după numirea acestuia de canonic la Gherla și-a mutat vicarul Tit Bud reședința vicarială la Sighet"*²². În aceste condiții, acordarea titlaturii de *"episcopia Maramureșului"* reprezenta, în opinia semnatarilor, o concesie suficientă.

Un alt element pus în discuție viza zestrea oferită de sigheteni viitoarei episcopii: *"(...) frații din Sighet oferă foarte multe lucruri care nu aparțin nici chiar Ministerului de Interne, ci altor ministere. Aceasta însă am putea face și noi. Cu*

deputat; Mihai Pop, deputat; Victor Marin, deputat; Victor Pop, primarul Băii Mari; Francisc Erdossi, președintele Tribunalului; Alexandru Nemeș, senator. Elita românească din Sătmăr a încercat, în perioada interbelică, să valorizeze orașul de la poalele Munților Gutâi, inclusiv prin desemnarea acestuia ca reședință a județului. Faptul s-a și întâmplat în anul 1926, însă s-a revenit repede asupra deciziei, astfel că practic administrația județeană nu s-a mutat la Baia Mare. Candidatura pentru reședința episcopiei a fost un alt prilej pentru proiectul care urmărea ca orașul Baia Mare să capete o dimensiune administrativă mai pronunțată. Urbea de pe Săsar avea o asemenea componentă datorită mineritului, aici avându-și sediul Direcția Minelor și Uzinelor Baia Mare (instituția a funcționat și sub alte denumiri), care se ocupa cu extragerea și prelucrarea metalelor prețioase și a altor neferoase din întreaga regiune, în anumite perioade având jurisdicție și în Munții Apuseni.

²⁰ L. Turcu, *op. cit.*, p. 277.

²¹ Apud L. Turcu, *op. cit.*, p. 277-278.

²² *Ibidem*, p. 278.

privire la averea Asociațiunii oferită pentru episcopie, avem de observat că asupra acestui lucru are să decidă ca for ultim adunarea generală a «Astrei» din Sibiu, unde deja s-a făcut protest în chestia aceasta»²³.

Documentul considera că bunurile oferite de credincioșii din Sighet "nu prezintă ... condițiuni mai favorabile ca Baia Mare, pentru că ei nu au o biserică catedrală și edificarea aceleia ar mistui cea mai mare parte a lucrurilor oferite de dâșșii; afară de aceea, cele mai multe edificii sunt închiriate pe 10 ani, așa că s-ar ivi un șir de încurcături din cedarea și predarea aceloră"²⁴.

Față de ceea ce oferea Sighetul, susținătorii candidaturii băimărene relatau detaliat beneficiile imediate ale bisericii în cazul stabilirii reședinței noii episcopii în Baia Mare. Referindu-se la interesele bisericii majoritare în regiune, amenințarea de a transforma Sighetul într-un centru ortodox era considerată imposibilă, datorită slabei reprezentări numerice a credincioșilor ortodocși în ansamblul comunității. Pericolul ar putea crește mai degrabă în "Satu Mare, unde sunt parohii și protopopiate vechi, care ar putea cere acea înființare", apreciau petiționarii²⁵.

Implicațiile naționale ale noii instituții ecleziastice au fost și ele abordate, intenția de "românizare" a rutenilor prin așezarea centrului episcopal la Sighet fiind considerată a fi o idee fără mare succes. Semnatarii memoriului considerau că o rețea amplă de școli și o atmosferă culturală dinamică ar ajuta la atingerea obiectivului național: "întrebăm pe tot omul obiectiv să răspundă că mai ușor se poate ajunge la acest rezultat într-un oraș unde noi românii uniți suntem și ca număr și ca avere o minoritate disparentă ori într-un oraș care aproape singur dintre toate orașele din Ardeal care au peste 10.000 de locuitori are deja o majoritate absolută a românilor uniți, cum este Baia Mare ?"²⁶.

O altă chestiune abordată în memoriu viza infrastructura feroviară deficitară a Maramureșului, care făcea ca o călătorie spre și dinspre Sighet să fie o adevărată aventură, linia ferată trecând prin Cehoslovacia: "(...) se zice că se va face trenul Sighet-Baia Mare, dar chiar frații maramureșeni o știu mai bine că lucrările se fac pentru o legătură Sighet-Gâlgău-Cluj și Sighet-Bistrița-Cluj, dar nimeni nici în gând nu are să facă legătura cu Maramureșul prin Baia Mare. În acest caz, ajungem chiar la absurd, că vom avea să mergem până la penultima stație de la Gherla și de acolo să facem înapoi (...) până vom ajunge la episcop în Sighet"²⁷.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, p. 279.

²⁷ Ibidem. Linia ferată care lega Sighetul de România trecea prin Cehoslovacia, astfel că o călătorie dinspre și înspre capitala Maramureșului devenea uneori o aventură. Construită în perioada Imperiului Austro-Ungar, calea ferată ținuse seama de necesitățile economice și strategice ale aceluia stat. Faptul că după Primul Război Mondial României i-a revenit doar o treime din teritoriul fostului comitat Maramureș, situată la sud de Tisa, a determinat ca linia ferată să treacă prin statul vecin, Cehoslovacia, stat cu care România a întreținut bune relații, astfel încât multe activități economice, religioase, școlare etc., s-au putut desfășura normal. De exemplu, copiii români din localitățile românești de la nord de Tisa, rămase în Cehoslovacia, au putut să urmeze cursurile școlare, în special gimnaziale și liceale, la Sighet.

Finalul memoriului conține și o explicație pentru campania mai puțin amplă și, implicit, mai puțin zgomotoasă organizată până la acea dată în favoarea orașului Baia Mare, explicația constând în faptul că baimărenii mizau pe numirea, mai întâi, a unui vicar apostolic al noii episcopii și susținerea în fața acestuia a cauzei lor²⁸.

Memoriul care susținea candidatura orașului Baia Mare a avut un efect imediat, vizibil în pozițiile exprimate de fiecare dieceză. Astfel, orădenii au fost primii care au pledat convingător pentru urbea de la poalele Munților Gutâi: *"(...) acest orașel este cel mai indicat de a fi centru de episcopie greco-catolică; are o poziție concentrică, fiind accesibil din toate părțile, situat în mijlocul unei mase compacte de români greco-catolici; prin prezența și activitatea minorităților a fost și în trecut un centru religios; este și un centru artistic²⁹ și ca atare ușor ar putea să devină un focar de artă bisericească; este loc climateric³⁰, care atrage multă lume care ar face astfel cunoștință cu credința noastră catolică într-un chip mai intuitiv; în fine, orașul are un caracter pronunțat greco-catolic și astfel episcopia ar fi încadrată în chipul cel mai decent. Față de aceste avantaje ale Băii Mari, Sighetul Marmăției are o situație periferică; nu poți comunica cu el decât trecând printr-o țară străină, astfel încât toate considerațiile predestină pe Baia Mare să fie centrul noii dieceze"*³¹.

Colegiul canonicilor de la Gherla și de la Blaj au susținut tot Baia Mare ca reședință a viitoarei episcopii, iar cel de la Lugoj orașul Sighet. Luând act de aceste poziții exprimate, conferința episcopală desfășurată la Blaj în 17 octombrie 1929 a decis nominalizarea orașului Baia Mare ca sediu al noii dieceze greco-catolice³².

Foarte repede însă s-a produs o schimbare de situație în favoarea Sighetului, datorată episcopului Alexandru Nicolescu de la Lugoj care, pe un ton grav, i s-a adresat mitropolitului Vasile Suciu solicitându-i reanalizarea deciziei care abia fusese luată. Episcopul a invocat realitățile din Maramureș ca fiind dramatice: *"ortodocșii au deja acolo două parohii. Între cler și popor este o prăpastie adâncă, ce amenință să fie și mai de netrecut, dacă nu se iau măsuri mai eficace cum ar fi, desigur, mutarea sediului la Sighet, pentru ca arhiepiscopul să fie mai la îndemână și să poată lua măsuri urgente"*³³.

Punctul de vedere exprimat de episcopul Lugojului, susținător constant al cauzei maramureșenilor, a coincis cu difuzarea unui memoriu amplu al acestora. Memoriul maramureșenilor în cauza sediului Episcopiei de Nord a fost tipărit de

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ Școala de pictură de la Baia Mare a fost fondată în anul 1896 de către Simon Hollósy și s-a transformat într-un centru artistic distinct, fenomenul artistic continuând neîntrerupt până astăzi. Pentru detalii, vezi Tiberiu Alexa, Traian Moldovan, Mihai Muscă, *Centrul Artistic Baia Mare 1896-1996*, Baia Mare, 1996, *passim*.

³⁰ În ceea ce privește turismul, menționăm că la 16 iunie 1930 Baia Mare a fost declarată stațiune climatică, fapt care a adus beneficii zonei în deceniul 4 al secolului al XX-lea (cf. Robert C. Tökölyi, *Turismul baimărean în perioada interbelică. Studiu de caz: Stațiunea climatică 1930-1940*, în "Revista Arhivei Maramureșene", nr. 2/2009, p. 177-180).

³¹ Apud L. Turcu, *op. cit.*, p. 279-280.

³² *Ibidem*, p. 280-281.

³³ *Ibidem*, p. 281.

către Asociația pentru Cultura Poporului Român din Maramureș și difuzat în octombrie 1929³⁴.

Asumat de reprezentanți ai elitei laice și ecleziastice locale, documentul este o replică la argumentele susținute de băimăreni în memoriul făcut public la începutul lunii septembrie 1929³⁵.

Scopul memoriului este devoalat de la început: *"Declarăm din capul locului, că nici decât nu înțelegem a face o "campanie" pentru reședința noii episcopii, deoarece eram de părerea, că chestia reședinței cade în absoluta competență a celor în drept, din care cauză credincioșii nici chiar cuvânt informativ nu au. Văzând însă că părerea noastră aceasta prea modestă, pentru timpurile de azi, a fost utilizată de frații noștri din Baia Mare prin agیلul lor paroh (Alexandru Breban-n.n.) în mod tendențios, prin lansarea unor afirmațiuni inexacte, pentru a face propagandă și a căuta motive forțate - probabil pentru o idee nedeclarată -, ni se impune datorința de a combate greșelile, fie acele de bună, ori de rea credință, cuprinse în un memoriu făcut la Baia Mare și prezentat de frații noștri Prea Sfințitului Cor Episcopesc – văzând acest memoriu, deci pentru lămurirea și informarea celor în drept și pentru a scoate mai în evidență toate argumentele care au contribuit ca la început părerile să încline ca reședința să fie la Sighet, înaintăm prezentul răspuns: admitem pe un moment că fraților din Baia Mare le-a succedat a îmbrăca pretențiile simplei lor parohii, de a deveni sediu episcopesc, cu astfel de argumente, față de care nu ne este iertat nici din interes mai înalt bisericesc, precum nici din simț de dreptate istorică și starea de fapt să rămânem rezervați, dară vom încerca a reduce acele afirmațiuni și argumente la valoarea lor reală"*³⁶.

Cele 19 pagini ale memoriului demontau, punct cu punct, aserțiunile băimărenilor, apreciind că, din punct de vedere *"istoric, administrativ, financiar, catolic și românesc"*, singura alegere optimă era Sighetul, deși semnatarii documentului constataseră, în timpul campaniei întreprinse pe lângă celelalte reședințe episcopale, *"o răceală destul de pronunțată în contra sediului la Sighet, față de părerile de mai înainte"*³⁷.

Mai mult, ei afirmau că *"toate excepțiunile declarate în contra sediului din Sighet și toate motivele exprimate pentru Baia Mare erau cuprinse în memoriul făcut la Baia Mare. N-am putut însă constata – notau aceștia –, dacă obiecțiunile se bazează pe acest memoriu, ori memoriul s-a întocmit în baza obiecțiunilor produse.*

³⁴ Exemplarul pe care l-am consultat, adresat *"Oficiului parohial Ieud"*, este păstrat la Arhivele Naționale Maramureș, fiind inventariat în fondul arhivistic *Protopopiatul greco-catolic Ieud*, dosar nr. 264/1929.

³⁵ Semnatarii exemplarului din memoriu pe care l-am consultat erau Ilariu Boroș, vicar episcopal al Marmăției, dr. Florentin Mihalyi, președintele asociațiunii, dr. Titu Doroș, avocat, directorul *Maramureșenei*, fost prefect, ei acționând în calitate de *"delegați ai Asociațiunii Pentru Cultura Poporului Român din Maramureș, înființată încă din anul 1860, dedicată Sf. Vasile cel Mare și pusă sub patronatul episcopului de Gherla"* (*Memoriul maramureșenilor în cauza Episcopiei de Nord, Sighet, 1929*, p. 1). Exemplarele trimise centrelor episcopale și mitropoliei erau semnate, pe lângă cei trei, de Gavrilă Iuga, prefectul Maramureșului, și Alexandru Lazăr, prim-președinte al Tribunalului Maramureș (cf. L. Turcu, *op. cit.*, p. 282).

³⁶ *Memoriul maramureșenilor în cauza Episcopiei de Nord*, p. 1.

³⁷ *Ibidem*.

Am câștigat impresia că ideea sediului Băii Mari ar fi precedat motivelor, iar motivele s-au căutat ulterior, deși suntem de părere că întâi se cumpănește cauza și apoi se decide”³⁸.

Structurat pe mai multe capitole, memoriul analizează cele patru tipuri de ”considerațiuni: 1. istorice; 2. financiare; 3. special catolice și 4. naționale”, constatând ”reaua voință”, (”fiindcă nu putem presupune atâta ignoranță”) a memoriului băimărean care negase tradiția și, implicit, vocația episcopală a Maramureșului: ”(...) adevăruri atât de evidente, ca existența episcopiei din Maramureș, nu pot fi bagatelizate decât de aceia care sunt conștienți că susțin o cauză care nu se sprijină pe adevăr”³⁹.

Afirmația este urmată de o amplă incursiune în istoria religioasă a Maramureșului pe baza unor lucrări semnate de Nicolae Iorga, Augustin Bunea, Tit Bud, Ioan Mihalyi de Apșa, apelul la aceste surse fiind menit să reliefeze rolul și locul deosebit al Maramureșului în ansamblul construcției greco-catolice românești. ”Considerațiunile istorice” ocupă aproape o treime compozițională din document, accentul inițial fiind pus pe înființarea, în anul 1391, a stavropighiei din Peri, loc aflat la ”depărtare de câțiva kilometri de Sighet”, pe ”drepturile sale episcopale”, fiind menționați toți episcopii până la desființarea episcopiei la începutul veacului al XVIII-lea. În continuare, față de ”aserțiunea prea ușuratică” a memoriului băimărean referitoare la originile târzii ale instituției vicariale, este inclusă lista vicarilor episcopali care au funcționat în Maramureș până la zi, vicarul Ilariu Boroș fiind, dealtfel, unul dintre semnarii memoriului⁴⁰.

Următorul capitol, destinat motivelor ”financiare”, analizează situația juridică a Asociației maramureșene, care donase totalitatea bunurilor sale noii instituții episcopale. Autorii subliniază apăsător independența instituțională a organizației față de ”Astra”, prezentată de către memoriul băimărenilor ca instituția tutelară a celei dintâi, prilej pentru a considera că, atunci ”când se contestă realitatea ofertei făcută de Asociațiunea noastră, cu informarea unor informațiuni false, este nu numai o indolență necunoștință de cauză, o reacredință nefrățească, ci chiar că este acomodată ca să abată privirile celor în drept de la realitate, ce fără temei real ne impută nouă acești frați fățarnici”⁴¹.

Subliniind diferențele existente între cele două asociații, ”Astra” sibiană fiind creată ”fără caracter declarat confesional”, în timp ce Asociația maramureșeană a fost înființată ”cu un caracter declarat confesional greco-catolic”, memoriul constată ”că frații din Baia Mare nu au cunoștință despre această activitate (a Asociației-n.n.), ei o vor atribui, probabil, împrejurării că ne despart munții fără drumuri uzuabile; noi însă suntem înclinați să o atribuim indiferenței a tot ceea ce este frățesc, confesional, național și cultural”⁴².

Continuând ironia la adresa băimărenilor, memoriul adaugă: ”Totuși ei cu un oareșcare gest de superioritate culturală ne tratează. Noi le iertăm această indi-

³⁸ *Ibidem*, p. 2

³⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 2-7.

⁴¹ *Ibidem*, p. 7.

⁴² *Ibidem*, p. 8.

ferență, pentru care ei nu cunosc ceea ce există, cu ce drept pretind însă de la noi să recunoaștem, noi și cu alții, acea superioritate culturală a lor, ceea ce se prezintă în nici o activitate culturală, pentru că nici că există !”⁴³.

Argumentația continua, la acest capitol, cu reluarea punctuală a donațiilor imobiliare ireversibile anunțate de județ, de consiliul orașenesc și de Asociație pe seama viitoarei episcopii cu reședința la Sighet, semnatarii adăugând, cu autoironie și sarcasm, că băimărenii nu au de ce să *”poarte ei grija noastră și să nu se teamă că prin donarea averii noastre pe seama noii episcopii se va stinge un focar cultural existent de 70 de ani - zicem numai că de 70 de ani, pentru că nu mai vrem reaminti prima tipografie românească de la Mănăstirea din Peri -, pentru că, cum au știut sărăntocii Maramurășeni a aduna o avere prea considerabilă în valoare azi de câteva milioane lei, în vremuri neprielnice pentru cultura națională românească, vor ști să o facă aceasta și acuma, când ne găsim în timpuri atât de prielnice de a face averi”⁴⁴.*

”Motivale special catolice” sunt analizate în capitolul III al memoriului, semnatarii considerând că *”dreptul istoric al Maramureșului la un sediu episcopal nu este numai un titlu - cu atât mai puțin un simplu decor, el este pentru noi un argument”⁴⁵.*

Pe lângă argumentele de ordin istoric, capitolul pune în discuție necesitatea ca noua episcopie *”să conducă sufletește și pe frații noștri români rămași dincolo de granița țării, în număr de aproape 30.000 de suflete (este vorba de românii care locuiau la nord de Tisa și care au devenit cetățeni ai Cehoslovaciei-n.n.) și elementul rutean în număr de 100.000 suflete”⁴⁶.*

Preocuparea pentru situația credincioșilor români rămași în afara granițelor constituie prilejul pentru a continua seria argumentelor în favoarea Sighetului, contrapus celor ale orașului Baia Mare, dar și de a adăuga interogații înțepătoare la adresa susținătorilor acestuia: *”(...) de unde vor putea primi mai multă tărie și îmbărbătare sufletească acești frați ai noștri atât de încercați ? Din locul climateric din Baia Mare sau dacă vor putea simți căldura și radierea unei vieți religioase intense din imediata apropiere, din vecinătatea lor, de unde vin ei zilnic la Sighet și au contact direct și continuu cu toate mișcărilor ce vibrează în capitala Sighet, de la care au fost smulși atât de brutal, însă cu care întrețin și sunt legați cu sute și sute de legături familiar economice și altele ? Sau doară avem mai mare interes de a câștiga pictorii din Baia Mare decât să nu pierdem zecile de mii de credincioși ai noștri sufletești ?”⁴⁷.*

Următorul capitol se referă la *”punctele cardinale ale memoriului din Baia Mare”*, în număr de 12, fiecare dintre acestea fiind enunțat și contraargumentat, modalitatea fiind aceea de a pune în oglindă cele două candidaturi, astfel încât decidenții să-și dea seama limpede despre avantajele Sighetului.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, p. 10.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, p. 11.

⁴⁷ Ibidem.

Pornind de la misiunea noii eparhii, aceea de a asigura ”o mai bună și mai ușoară administrare” a parohiilor și pastorația cât mai intensă a credincioșilor, memoriul analizează, în ultima sa parte, aspectele de ordin administrativ ale chestiunii desemnării sediului viitoarei structuri ecleziastice. Semnatarii nu omit dificultățile generate de infrastructura feroviară și rutieră, exprimându-și speranța că statul român va investi în extinderea căilor de comunicație din Maramureș.

Documentul se încheie, așa cum a început și cum a fost pe tot parcursul său, într-un stil în care sarcasmul s-a împletit permanent cu ironia la adresa argumentelor din memoriul băimărenilor: ”Orășelul Baia Mare a avut pretenții să devină și capitală de județ, s-au făcut eforturi colosale și a reușit să fie stabilit, chiar prin lege, capitala județului Satu Mare, dar a trebuit să se renunțe la această idee din cauză că realizarea ei era imposibilă. Suntem convinși că dacă s-ar cerceta chestiunea în amănunt, la același rezultat s-ar ajunge și cu sediul episcopal. Nu putem presupune că autoritățile bisericești vor fi mai puțin prevăzătoare decât au fost cele civile. Nu putem presupune că Înalta Comisie va trece peste trecutul glorios al Maramureșului istoric. Să treacă peste considerentele aspirațiilor sufletești ale Maramureșului doritor de un focar de viață religioasă ? Orișicum ar bagateliza Părintele Protopop al Băii Mari pericolul ortodox, nu putem presupune ca Înalta Comisie să se dezintereseze de toate acele considerente care fac din Maramureșul ce are graniță către o țară aproape comunizată și laicizată – la granița etnografică, politică și religioasă a țării – punctul cel mai primejdut al catolicismului de rit oriental din această țară”⁴⁸.

Memoriul sighetenilor a produs o puternică impresie la nivelul elitelor din dieceze și a influențat decizia luată în cadrul conferinței din 17 decembrie 1929, la care au participat doar mitropolitul și cei trei episcopi sufragani. Aceștia, în unanimitate, au decis ”ca sediul noii episcopii să fie Sighetul Marmăției, care: 1. oferă o mai lesnicioasă administrare spirituală și pentru credincioșii din Bucovina și Basarabia de Nord; 2. oferă pentru noua episcopie un suport material și posibilități de imediată activare a energiilor pe teren administrativ, religios și cultural, prin donațiile ce se fac noii eparhii tocmai în Sighetul Marmăției”⁴⁹.

Decizia a fost reiterată la conferința episcopală din 23 iunie 1930, desfășurată la București, în condițiile în care tratativele dintre guvernul român, condus de

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁹ Apud L. Turcu, *op. cit.*, p. 284. Publicația *Dumineca. Organ al vicariatului Episcopal gr. cat. român din Maramureș*, care apărea la Sighet din anul 1924, a inserat în numărul 2, din 12 ianuarie 1931, p. 2, următoarea știre despre stabilirea reședinței episcopale: ”Sediul noii episcopii: Sighetul. În conferința episcopatului român unit, ținută la 16 Dec[embrie] în Blaj s-a hotărât ca sediul episcopiei de nord să fie Sighetul. Față de informația eronată a Curențului, care spunea că numai delegatul episcopatului în comisia concordatară și delegatul guvernului ar fi fost pentru Sighet, iar d-l Maniu contra, trebuie să o spunem că întreg episcopatul român unit, în frunte cu Exc[elența] Sa Mitropolitul a fost solidar în această chestiune, indiferent dacă d-l Maniu e pentru sau contra. E o lipsă de deferență a se presupune că șeful guvernului ar admite să se afirme în chestie o altă părere decât aceea a episcopatului competent”. Ironia sortii a făcut ca Iuliu Maniu să sfârșească, la 5 februarie 1953, în închisoarea politică din acest oraș, precum numeroși alți membri ai elitei românești.

Iuliu Maniu⁵⁰, și Sf. Scaun se încheiaseră deja cu hotărârea de stabilire a reședinței noii eparhii la Baia Mare⁵¹.

Reuniunea înalților ierarhi greco-catolici a analizat consecințele pe care le avea pentru biserică decizia guvernului de a pleda pentru Baia Mare ca reședință a episcopiei Maramureșului, fără a ține seama de recomandarea unanimă a episcopatului român în favoarea Sighetului. Preconizata înființare a unei episcopii ortodoxe în capitala Maramureșului era considerată ca fiind un element cu efect detonator asupra masei relativ compacte de greco-catolici. Episcopii susțineau că responsabilitatea pentru această situație revenea premierului Iuliu Maniu care, aflat sub influența unor membri ai Sinodului Bisericii Ortodoxe și a patriarhului Miron Cristea, formulase către Sf. Scaun o propunere la care Biserica Greco-Catolică nu consimțise⁵². Tonul alarmist a fost reluat într-o scrisoare adresată Vaticanului de către episcopatul greco-catolic, care explicând noul context intern confesional reitiera ideea că Sighetul era opțiunea optimă pentru reședința episcopiei Maramureșului⁵³.

În același timp, mitropolitul Vasile Suciu a avut două întâlniri cu Iuliu Maniu, președintele Consiliului de Miniștri, în 20 și 24 iunie 1930, fără a reuși să-l convingă pe acesta să modifice propunerea pe care guvernul o înaintase Sf. Scaun în privința sediului episcopiei⁵⁴.

Episcopatul greco-catolic a insistat ca nunțul apostolic Angelo Maria Dolci să intervină la premier în această privință, dar nici această întâlnire, desfășurată în seara zilei de 24 iunie 1930, nu a adus o schimbare de optică din partea lui Iuliu Maniu. În aceste condiții, episcopii greco-catolici făceau cunoscut faptul că își *"declină orice răspundere și aruncă asupra guvernului consecințele dezastruoase pe care le prevăd"*⁵⁵.

⁵⁰ Iuliu Maniu (1873-1953), a condus trei guverne ale Partidului Național Țărănesc: 10 noiembrie 1928-7 iunie 1930; 13 iunie 1930-10 octombrie 1930; 20 octombrie 1932-13 ianuarie 1933 (cf. Dinu C. Giurescu, coord., *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 403-425).

⁵¹ *Constitutio Apostolica de nova circumscriptione et ordinatione hierarchica dioecesium ritus tam latini tam graeci-rumeni in Romaniae Regno*, emisă la 5 iunie 1930, stabilea structura Bisericii Catolice din România, pentru ambele rituri.

⁵² Informații interesante despre poziția credincioșilor ortodocși în chestiunea reședinței episcopale greco-catolice apar în documente inedite păstrate la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș din Baia Mare. Astfel, la 5 ianuarie 1930, credincioșii ortodocși din Valea Porcului, de lângă Sighet, au adresat primului-ministru Iuliu Maniu o telegramă în care, referindu-se la preconizata înființare a episcopiei greco-catolice cu reședința la Sighet, solicitau ca reședința acesteia să fie stabilită în alt oraș. Mai mult, credincioșii invocau, în baza unei mai vechi hotărâri a Sinodului Bisericii Ortodoxe, necesitatea înființării unei episcopii ortodoxe cu sediul la Sighet. Totuși, în finalul protestului, credincioșii care se adresaseră premierului considerau că Sighetul putea găzdui ambele episcopii: *"Admitem în cel mai rău caz două episcopii, însă nici odată una unită omițându-se cea ortodoxă"* (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, *Colecția documente ecleziastice*, cutia II, mapa VI, dosar 7/1930, f. 11-12).

⁵³ L. Turcu, *op. cit.*, p. 286.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

Tensiunile dintre mitropolitul Vasile Suciu și premierul Iuliu Maniu au fost vizibile în chestiunea stabilirii reședinței episcopiei maramureșene, primul condamnând atitudinea ”iozefinistă” a politicianului. În documentele pe care mitropolitul le-a adresat nunțului Angelo M. Dolci, înaltul ierarh de la Blaj l-a acuzat pe Iuliu Maniu că s-a lăsat manipulat de grupuri de influență străine intereselor Bisericii Greco-Catolice și că, prin neclintita sa decizie în favoarea orașului Baia Mare, a vrut să recompenseze un grup de preoți care simpatizau cu Partidul Național Țărănesc. În consecință, mitropolitul se exprima categoric împotriva introducerii politicii militante în biserică și considera că în discuțiile vizând desemnarea viitorului episcop rațiunile de ordin politic trebuiau să fie excluse din start⁵⁶.

Decizia referitoare la stabilirea reședinței noii eparhii a devenit ireversibilă după emiterea, la 5 iunie 1930, a Constituției Apostolice privind organizarea Bisericii Catolice din România. Documentul constituie actul de înființare al Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului cu reședința la Baia Mare, articolul II din textul Concordatului fiind astfel transpus în realitate.

În calitate de executor al bulei papale, reprezentantul diplomatic al Sf. Scaun în România, Angelo Maria Dolci, a emis 6 decrete, dintre care două s-au referit expres la noua dieceză greco-catolică. Astfel, la 16 iulie 1930, nunțul apostolic a semnat Decretul nr. 6.433 ”*pentru înființarea noii Eparhii Române de Maramureș*”, sufragana a Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, cu sediul episcopal în Baia Mare⁵⁷.

În privința jurisdicției noii episcopii, decretul stabilea ”*parohiile, care urmează și care în aceeași zi de cincisprezece august a acestui an, vor fi de drept și de fapt despărțite de Eparhiile lor: a. din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, parohia Boian. b. din Eparhia de Cluj-Gherla 169 parohii (...) c. din Eparhia română de Oradea Mare 31 de parohii (...) d. din Eparhia de Hajdúdorog din Ungaria 10 parohii de ritul greco-rutean (...) e. din Eparhia de Munkács din Cehoslovacia 11 parohii de rituri greco-rutean (...) f. din Eparhia ruteană de Stanislaw din Polonia 17 parohii de ritul greco-rutean (...)*”⁵⁸. Noua dieceză era compusă așadar din 239 de parohii, dintre care 201 românești și 38 de parohii rutene.

Următorul punct al decretului se referea la vecinii noii episcopii, aceasta urmând să fie înconjurată: ”*spre răsărit de Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, spre miazăzi de Eparhiile de Cluj-Gherla și cea Română de Oradea Mare, spre apus de frontiera Regatului Ungar și spre miazănopate de cea a Republicii Polone și Cehoslovace*”⁵⁹.

În încheiere, se stabilea că ”*toți dreptcredincioșii greco-ruteni agregați acestei Eparhii de Maramureș, vor rămâne sub jurisdicțiunea unui Vicar General Special de același rit, care va fi a se numi și constitui de către Episcopul Maramureșului*”⁶⁰.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 287.

⁵⁷ Apud *Curierul Creștin. Organ oficial al Eparhiei de Cluj-Gherla*, Gherla, an XII, nr. 16/1930, p. 140.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 140-141.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 141.

⁶⁰ *Ibidem*. Încă din anul 1922, pentru parohiile rutene fusese înființată o Administratură Apostolică separată, cu sediul la Siret.

La 19 iulie 1930, episcopul de Cluj-Gherla, dr. Iuliu Hosu, a fost investit de către nuntial apostolic Angelo Maria Dolci "Administrator Apostolic temporar" al noii structuri ecleziastice de la Baia Mare, "atât în cele spirituale cât și în cele vremelnice"⁶¹.

În toamna aceluiași an, la 16 octombrie 1930, dr. Alexandru Rusu a fost numit de către Sfântul Scaun episcop al Maramureșului. A primit aprobarea autorităților românești prin Decretul Regal nr. 3.874 din 1930, contrasemnat de ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor la 24 noiembrie același an⁶². Trei zile mai târziu, a avut loc depunerea jurământului de fidelitate în fața regelui Carol al II-lea, în conformitate cu prevederile articolului VI din textul Concordatului. A urmat, la 30 ianuarie 1931, consacrarea ca episcop în catedrala mitropolitană din Blaj⁶³ și, la 2 februarie, ceremonia de instalare desfășurată în catedrala episcopală din Baia Mare și prezidată de episcopul Iuliu Hossu, momentul marcând transferul definitiv al jurisdicției către episcopul Maramureșului.

În concluzie, se poate afirma că înființarea Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului cu reședința la Baia Mare a fost un proces complex și sinuos, în care principalele repere sunt reprezentate de asumarea proiectului la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1790), de aprobarea sa în anul 1850, urmată imediat de schimbarea opțiunilor factorilor decidenți, ceea ce a determinat eșecul materializării, respectiv de împlinirea dezideratului organizațional ca urmare a Concordatului încheiat în anul 1927 între România și Sf. Scaun. Stabilirea reședinței noii structuri ecleziastice a fost un alt capitol al acestui dosar, în care elementele de politică ecleziastică ale guvernului României, care a susținut candidatura orașului Baia Mare, nu au coincis cu cele exprimate finalmente de episcopatul greco-catolic în favoarea Sighetului. Bula papală *Sollemni Conventione* (5 iunie 1930) a pus definitiv capăt acestei competiții, statuând organizarea noii dieceze cu reședința la Baia Mare.

Bibliografie:

Arhivele Naționale Istorice Centrale - București, Fond *Alexandru Vaida-Voevod*.

Arhivele Naționale Maramureș, Fond *Protopopiatul greco-catolic Ieud*.

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, *Colecția documente ecleziastice*.

Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului, Baia Mare, nr. 1/1931.

Curierul Creștin. Organ oficial al Eparhiei de Cluj-Gherla, XII, Gherla, nr. 16/15 august 1930.

⁶¹ *Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului*, Baia Mare, nr. 1/1931, p. 3.

⁶² Titularul ministerului era Nicolae Costăchescu, iar subsecretar de stat, Ghiță Pop.

⁶³ Virgil Bălibanu, *Consacrarea și întronizarea Prea Sfinției Sale Dr. Alexandru Rusu, primul episcop al Maramureșului*, în "Curierul Creștin. Organ oficial al Eparhiei de Cluj-Gherla cu un adaos neoficial", XIII, nr. 4/1931, p. 28.

Dumineca. Organ al vicariatului Episcopal gr. cat. român din Maramureș, Sighet, 1931.

ALEXA, Tiberiu, MOLDOVAN, Traian, MUSCĂ, Mihai, *Centrul Artistic Baia Mare 1896-1996*, Baia Mare, 1996.

BĂLIBANU, Virgil, *Consacrarea și întronizarea Prea Sfinției Sale Dr. Alexandru Rusu, primul episcop al Maramureșului*, în "Curierul Creștin. Organ oficial al Eparhiei de Cluj-Gherla cu un adaos neoficial", XIII, nr. 4/1931.

GHITTA, Ovidiu, *Baia Mare – locul unde n-a mai ajuns să rezideze un episcop greco-catolic acum 150 de ani*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Chatolica", XLIX, 1/2004, Cluj-Napoca.

IDEM, *Nașterea unei Biserici. Biserica din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001.

GIURESCU, Dinu C., coord., *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, 2010.

Memoriul maramureșenilor în cauza Episcopiei de Nord, Sighet, 1929.

TÖKÖLYI, Robert C., *Primarii orașului Baia Mare în perioada 1919-1950. Cronologie și câteva date personale*, în "Revista Arhivei Maramureșene", nr. 7, 2014, Baia Mare.

IDEM, *Turismul băimărean în perioada interbelică. Studiu de caz: Stațiunea climatică 1930-1940*, în "Revista Arhivei Maramureșene", nr. 2, 2009, p. 177-180.

TURCU, Lucian, *Cum a ajuns Baia Mare sediul Episcopiei Greco-Catolice de Maramureș ?*, în "Școala Ardeleană", nr. VI, 2012, volum coordonat de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2012.

STAȚIA DE RADIO BOD

LAZĂR ATILA

tom@bgc.ro

Școala Gimnazială Bod – Brașov

RADIO STATION - BOD, BRAȘOV

ABSTRACT

Presentation of technical data Radio Station Bod, as technological progress of Romania in the interwar period; equipment put into operation in 1932. The situation of workers and engineers worked on it. Architecture buildings inside the radio station.

Presentation of Radio Station Bod role in the framework of World War II. Bod radio station as a means of disinformation and jamming Western radio stations under communism. Modernization and influence of digital technological progress.

Keywords: radio transmitting station, transmitter, antenna, radio waves.

Fără a deveni încă ”istorie”, despre stația de radioemisie Bod se poate spune că ”a făcut istorie”. După 80 de ani în care a funcționat fără întrerupere, stația Bod este, la ora actuală, singura din țară care emite pe unde lungi. Din vechea stație nu a mai rămas ”în picioare” decât clădirea, aceasta suferind doar ușoare renovări, tot echipamentul fiind retehnologizat de-a lungul timpului.

Inițial, fusese stabilit ca stația să se construiască pe un teren de lângă Feldi-oara, însă în cele din urmă proprietarii au refuzat să vândă terenul. La Bod, datorită terenului mlăștinos, complexul a fost ridicat pe piloni de stejar impregnat, lungi de 15 m, lucrarea fiind finanțată de către Societatea Anonimă Română de Radiodifuziune; ulterior a contribuit cu fonduri și Casa Regală, care patrona stația. Stația a fost pusă în funcțiune în 1935, iar emițătorul pe 1 ianuarie 1936, la ora aceea fiind cel mai puternic din România și din estul Europei. Pe atunci studiourile de radio se aflau la Bod, ulterior fiind mutate în capitală.

Stația de radioemisie de la Bod înseamnă istoria radioului din România. Și mai mult, istoria undelor radio în lume, fiindcă la realizarea ei a contribuit însuși Guglielmo Marconi, părintele radioului, care a venit special din Londra la Brașov pentru a asista la instalarea emițătorului inventat de el. În 1934 puterea existentă era de doar 20 kW, după 1 ianuarie 1936 puterea fiind ridicată la 150 kW, emițând pe lungimea de undă de 1.875 m. Grupurile electrogene ale emițătorului au fost alimentate cu păcură, mai apoi cu motorină și în final cu gaz metan.

Clădirea principală, cea care adăpostea emițătorul propriu-zis, a fost proiectată de către arhitectul Trifu, iar anexele – casa inginerilor, blocul lucrătorilor și garajele –, au fost concepute de către arhitectul G.M. Cantacuzino. La vremea aceea, pentru buna funcționare au fost angajați un număr de aproximativ 35 de salariați, ce locuiau împreună cu familiile în incinta stației. În afară de camera genera-

toarelor electrice și camera emițătorului, unde se aflau dulapurile cu circuitele propriu-zise, stația de la Bod mai avea o fierărie, pentru ajustarea pieselor în caz de nevoie, și o stație de epurare a apei, atât pentru băut, cât și pentru răcirea mecanismelor. Tot aici se găsea studioul inițial de radio¹.

În 1937 au fost instalate cabluri telefonice speciale între studiourile din București și stația Bod. Prin intermediul acestora, erau recepționate și transmise comunicatele importante pentru țară. Odată cu începerea celui de-Al Doilea Război Mondial, cenzura a fost introdusă în toate emisiunile radio; directorul general al Radioului era pregătit în orice moment să oprească emisia, în caz că cel ce vorbea la microfon ”deranja” prea tare.

În 1940, la cedarea forțată a Ardealului, postul de emisie de la Bod a transmis declarația ministrului de externe Mihail Manoilescu, vorbind în lacrimi, iar mai apoi o înregistrare a clopotelor bisericilor transilvănene, care a fost însă cenzurată de către Palatul Regal la numai 10 minute de la începere. De asemenea, prin stația de la Bod au fost transmise toate comunicatele importante din timpul războiului, inclusiv mesajul regelui Mihai către țară în seara de 23 august 1944, primit de la București prin telefon, ori proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947.

În 1941, în timpul rebeliunii legionare, postul a fost ocupat de către legionari. Aceștia s-au predat în cele din urmă Armatei Române. Conform mărturiei d-lui Scripcenco Mihail (cel mai vârstnic supraviețuitor, ce a lucrat la stația radio Bod încă din acea perioadă, actualmente având 91 de ani), acesta relatează că un grup de legionari din cadrul organizației de la Brașov au preluat controlul stației. După arestarea șefului de tură și a ajutorului acestuia, Armata Română a intervenit prin trimiterea la fața locului a unui detașament al Vânătorilor de munte; un locotenent din Armata Română, sub pretextul că vrea să treacă de partea legionarilor, a reușit să pătrundă în interiorul stației, iar în urma verificării pozițiilor din care legionarii doreau să apere stația a constatat că aceștia erau în număr de doar 7 persoane, înarmate, motiv pentru care au fost nevoiți să se predea². După terminarea războiului, în 1946 un pilon ce a fost afectat de bombardamentele germane a fost refăcut de către firma Siemens, astăzi el măsurând 250 m înălțime.

În 1965, emițătorul englezesc a fost înlocuit cu unul fabricat în Franța, prototip *Thomson-Huston*, având o putere de 1.200 kW. Din 2003, noul emițător *Harris* – de fabricație americană –, bazat pe tranzistoare și tehnologie digitală de modulare, are o putere de 200 kW.

În prezent, Stația de la Bod emite pe unde medii: Radio Târgu-Mureș și Antena Brașovului, iar pe unde lungi ziua Radio România Antena Satelor, noaptea Radio România Actualități.

Într-o înregistrare cronologică a evenimentelor importante privind punerea în funcțiune și emisia radio de la Bod, se disting:

- la sfârșitul anului 1931 fusese luată decizia ca un post de radio să fie amplasat în Țara Bârsei; lungimea de undă cuprinsă între 1.200 m și 2.000 m, pe

¹ Interviu cu Scripcenco Mihail, 11.09.2016.

² *Ibidem*.

care urma să lucreze emițătorul, constituia o problemă dificilă pentru că România nu deținea licență³;

- în septembrie 1932 are loc la Madrid Conferința Internațională a comunicațiilor telegrafice, unde avea să se decidă și noi asigurații de frecvențe pentru radio-difuziune și radiotelegrafie⁴;

- la 29 august 1933, se hotărăște ca noul post de emisie să fie amplasat la Bod, localitatea prezentând multe avantaje: terenul se afla lângă gară și, în plus, este inundabil, cu nivelul apei freatice foarte ridicat, ceea ce constituie o excelentă priză de pământ;

- în 15 ianuarie 1934, la orele 21,00, Gheorghe Mugur, subdirectorul general al Societății de Radiodifuziune, afirma într-o cuvântare că *”prin necesitatea pătrunderii pretutindeni a cuvântului românesc, pentru o unitate de gândire, de simțire și de înfăptuire s-a întemeiat postul Național de la Bod, Brașov, Radio România”*. Stația de 20 kW montată la Bod emitea pe 1.875 m și pe o antenă susținută de doi piloni a 40 m, construiți din lemn de brad. Soluția tehnică și coordonarea ridicării acestor piloni a aparținut inginerului Emil Schmoll⁵;

- la 16 octombrie 1934, arhitectul G.M. Cantacuzino prezenta publicului ascultător *”șantierul de la Bod al postului național de radio”*. Se dezvăluia astfel amploarea lucrării și evident costurile înfăptuirii proiectului. Echipamentul pentru stația de 150 kW era furnizat de prestigioasa firmă britanică Marconi, dar proiectarea și construcția pilonilor de susținere ai antenei revenea specialiștilor autohtoni. Cei doi piloni, cu înălțimile de 225 m, constituiau o premieră europeană, fiindcă depășeau pilonii stației Chelmsford din Anglia, care aveau numai 146 m. Fiecare pilon era ancorat cu 21 de cabluri de oțel. Stația Radio România dispunea de o centrală electrică proprie, formată din 3 grupuri electrogene cu motoare de 700 de cai putere fiecare⁶;

- la începutul anului 1935, inginerul Emil Schmoll a propus ca probele tehnice ale emițătorului să se facă pe lungimea de undă de 1.935 m. Ingerul Schmoll, devenit director de șantier, a menținut stația pe această frecvență, chiar dacă au apărut vehemente proteste naționale și internaționale. Postul Radio România își îndeplinea dezideratul pentru care fusese construit, cuvântul românesc ajungând în cele mai îndepărtate zone geografice ale țării și nu numai. Potrivit unor măsurători, acesta avea acoperire în întreaga Europă, semnalul putând fi receptat chiar și în Groenlanda;

- pe 1 ianuarie 1936 este pus în funcțiune emițătorul de 150 kW putere de la Bod. În deschiderea programului, se transmite mesajul regal de Anul Nou, urmat de cuvântul subdirectorului Gh.D. Mugur. Începând cu 13 aprilie 1936, se emite pe două programe: Radio București și Radio România Bod; în toamna aceleiași an

³ Gen.-lt. Gheorghe Enciu, *Poșta și telecomunicațiile în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 301.

⁴ *Ibidem*, p. 305.

⁵ *Ibidem*, p. 311.

⁶ G.M. Cantacuzino, *Șantierul Postului Național de Radio de la Bod (partea 1 și 2)*, emisiunea “Universitatea Radio”, 16 octombrie 1934, ora 20:45 (în Arhiva SRR, dos. nr. 14/1934, 6 file dictando; Radio-Fonia, VII, nr. 322, p. 29).

intră în funcțiune un cablu radiofonic subteran Bod-București, cu o stație de amplificare la Vrăjitori-Câmpina⁷;

- în 4 aprilie 1936 era promulgată *Legea pentru organizarea și funcționarea Radiodifuziunii* (publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 80), prin *Decretul regal* 808. Societatea își schimbă numele în *Societatea Română de Radiodifuziune*;

- în 1940, la cedarea forțată a Ardealului, postul de emisie de la Bod a transmis o înregistrare a clopotelor bisericilor transilvane, care a fost însă cenzurată după cum aminteam. De asemenea, prin stația de la Bod au fost transmise toate comunicatele importante din timpul războiului, inclusiv mesajul regelui către țară, în seara zilei de 23 august 1944, primit de la București prin telefon;

- după izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial și mai ales după intrarea României în război, radiodifuziunea și-a luat măsuri de precauție referitoare la eventuala distrugere a posturilor principale. În acest sens, s-a creat o rețea de posturi experimentale pe unde scurte, de 75 W, în diferite puncte ale țării. Primul dintre acestea, intitulat *Dobrogea*, fusese instalat la Constanța, postul *Carpați* se afla la Sinaia, postul *Argeș* la București, *Moldovița* la Iași, iar *Gloria* în Crimeea. Postul *Radio Moldova* de la Iași, cu o putere de emisie de 100W, ce fusese înființat la 2 noiembrie 1941, redenumit *Radio Moldovița* în 1944, a fost singurul post teritorial care a funcționat în timpul regimului antonescian, funcționând ca principal post de propagandă românească și anti-propagandă sovietică. La 18 martie 1944, postul *Moldovița* este evacuat la Bod, unde a continuat să emită până la 23 august 1944. Acest post a fost desființat în cadrul unei acțiuni de restituire a materialelor radiofonice către URSS, prevăzut în acordul de armistițiu, la 19 aprilie 1945⁸;

- încă de la declanșarea insurecției armate, în ziua de 23 august 1944, Marele Stat Major a elaborat *Directiva operativă* semnată de noul șef al Marelui Stat Major, generalul de divizie adjutant Gheorghe Mihail. Această directivă prevedea ”*tăierea transmisiunilor germane de orice fel, în scopul de a paraliza exercitarea Comandamentului*”⁹;

- la 24 august, locațiile posturilor Societății Române de Radiodifuziune au fost atacate concomitent de armatele germane, postul de la Bod fiind asediat timp de 7 ore de un detașament de 120 soldați germani, fără a reuși însă ocuparea acestuia;

- la 28 august 1944, pompierii militari brașoveni au participat la dezarmarea unui convoi de mașini germane care se aflau în trecere prin fața cazărmii, iar împreună cu efective din Compania Iași și subunități din Regimentul 6 Călărași, dislocate la Bod, au apărut cu succes postul de Radio Bod, în urma unui nou atac al trupelor germane. Acest atac a provocat scoaterea postului din funcțiune, el reluându-și activitatea de emisie la 15 septembrie 1944¹⁰. După părăsirea zonei de către Armata Germană, aceasta a trecut la bombardarea stației, moment în care unul dintre piloni a fost afectat, iar victimă a bombardamentelor a căzut soția unuia dintre angajați, Maria Muntean, și fiica acesteia în vârstă de numai 6 ani.

⁷ Gen.-lt. Gh. Enciu, *op. cit.*, p. 324.

⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁹ *Ibidem*, p. 350.

¹⁰ *Ibidem*, p. 351.

- în anul 1965, emițătorul englezesc a fost înlocuit cu unul fabricat în Franța, *prototip Thomson-Huston*, având o putere de 1.200 kW;
- la 10 mai 1980 începea construcția noii cazărmi de la Depozitul Stoc Mobilizări Bod, când se construiesc garajele, sera, se împrejmuește perimetrul cu gard și este realizat iluminatul exterior. Potrivit relatării martorului interviuat, în perioada anilor '70-'80 accesul în apropierea Stației de Radiodifuziune Bod a devenit tot mai restrictiv. Sistemul comunist a implementat un regulament strict al persoanelor ce puteau avea acces în stație, astfel încât chiar și vizitarea la domiciliu a celor ce lucrau aici se realiza în baza unei aprobări anterioare;
- în 2003, noul emițător *Harris*, bazat pe tranzistoare și tehnologie digitală de modulare, are o putere de 200 kW. În prezent, funcționează pe frecvența de 153 kW.

Bibliografie:

Scripcenco Mihail, interviu realizat la 11.09.2016 (în arhiva personală).

CANTACUZINO, G.M., *Șantierul Postului Național de Radio de la Bod (partea I și 2)*, emisiunea "Universitatea Radio", 16 octombrie 1934, ora 20:45 (în Arhiva SRR, dos. nr. 14/1934, 6 file dictando; Radio-Fonia, VII, nr. 322).

ENCIU, Gheorghe, gen.-lt., *Poșta și telecomunicațiile în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Clădirea principală de la Bod în construcție.

Fig. 2 – Măsurători efectuate de ing. Mircea Georgescu.

Fig. 3 – Ridicarea primei antene de radioemisie a postului de la Bod.

Fig. 4 – Uzina de forță Bod.

Fig. 5 – Vedere actuală de pe pilon.

Fig. 1

Fig. 2

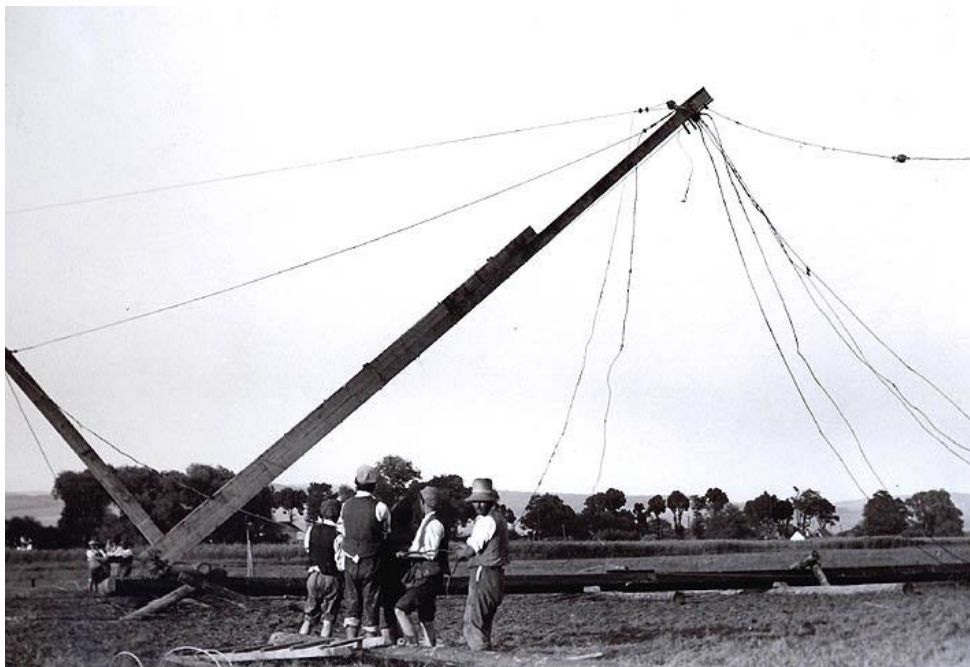

Fig. 3

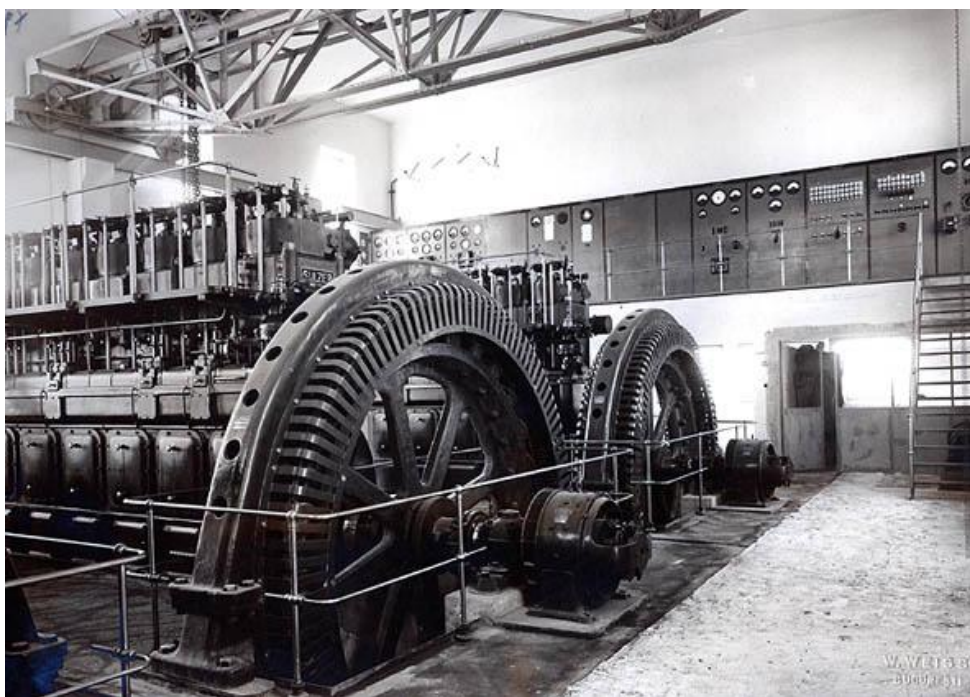

Fig. 4

Fig. 5

O NOUĂ PERSPECTIVĂ ASUPRA SCUFUNDĂRII LEGENDARULUI PORTAVION BRITANIC *HMS ARK ROYAL* (14 NOIEMBRIE 1941)

ION MIHAI IONESCU

jimionescu@yahoo.com

Liceul Teoretic "Stephan Ludwig Roth" – Mediaș

A NEW PERSPECTIVE ON THE SINKING OF THE LEGENDARY BRITISH AIRCRAFT CARRIER *HMS ARK ROYAL* – NOVEMBER 14, 1941

ABSTRACT

German Führer Adolf Hitler comand Kriegsmarine (German Navy War) to send six submarines and a Flotilla of torpedo "S" Mediterranean to help Italian ally to control waterways to Libya. In the afternoon of November 13, 1941, the German submarine U-81 (Cdt. Kapitänleutnant, Friedrich Guggenberger) at or near Gibraltar launched four long-range torpedoes for two large ships of the British, who returned after a convoy escorted to Malta. These were the aircraft carrier HMS Ark Royal and HMS battleship Malaya. The only British carrier ship was hit. Successive explosions followed and HMS Ark Royal in spite of sustained efforts to be hauled on the basis of Gibraltar, finally, was capsized and sank.

Keywords: *HMS Ark Royal*, german submarine *U-81*, Gibraltar.

Spre deosebire de celelalte portavioane din *Home Fleet* care au fost reconvertite din alte tipuri de nave de război, legendarul portavion britanic *HMS Ark Royal* (*Arca regală*) a fost construit ca un portavion 100%, cu un design modern și două niveluri, hangar și punte de zbor, fiind proiectat să transporte un număr mare de avioane de luptă, 72 în configurație maximă, deși în realitate acest număr n-a depășit niciodată 50 până la 60 de aparate de vânătoare, bombardament și torpiloare¹. Pe *HMS Ark Royal*, portavion de concepție unicat, cu un deplasament standard de 22.000 t (cu încărcătură plină de 28.160 t), s-a verificat utilizarea pe scară largă a puterii aeriene navale, un număr de tactici perfecționându-se aici, de la apunare și decolare, la apărarea antiaeriană și controlul avariilor. Astfel, cabina de pilotaj în loc să fie încorporată în interiorul navei, a fost reținută ca parte a structurii acestuia². De asemenea modelul armurii de protecție a punții, hangarelor și a compartimentelor mașini a fost utilizată de clasa următoare 4 portavioane moderne tip *Illustrious*. Puntea blindată este cea care l-a salvat pe *HMS Illustrious* de la scufundare în urma bombardamentelor Luftwaffe din ianuarie 1941 și apoi a atacurilor japoneze tip kamikaze din anul 1945. Blindajul pentru protecția bordului și a punții a dus însă la sacrificarea efectivului aerian, hangarele fiind proiectate pentru port-

¹ Admiralty, *Memorandum on Naval Air Policy*, vol. I, DNAD Naval Staff, National Archives ADM 116/4030.

² ADM 186/96, Admiralty Handbook, Aircraft Attack and Defence.

avioanele de acest tip³ în medie cu 33-36 avioane de luptă, mult prea puțin față de portavioanele japoneze din clasa *Shōkaku*, cu 66 de aparate la bord sau de cele americane din clasa *Essex*, cu 90 ! *HMS Ark Royal* a fost primul portavion britanic înzestrat cu un catarg telescopic articulată în centrul postului de pilotaj pentru luminile de navigație, model preluat ulterior de celelalte clase⁴. La începutul războiului procedurile tactice ale Royal Navy pentru acțiunile în Oceanul Atlantic⁵ prevedeau ca avionul odată apunat să fie adus imediat în hangar și să nu fie parcat pe puntea de zbor, după modelul american, pentru a se evita coroziunea din cauza expunerii constante la apa de mare și pentru a se reduce riscul pierderii rezultate din accidentele la apunare, deși acest lucru încetinea însă ritmul operațiilor aeronavale⁶.

Construit la șantierele navale *Cammell Laird & Co.* din Birkenhead-Anglia, între anii 1935-1938, noul portavion avea o lungime totală de 244 metri și putea dezvolta viteza maximă de 31 de noduri (57 km/oră). Înscris în anuarul flotei britanice în 16 decembrie 1938, *HMS Ark Royal*, sub comanda căpitanului Arthur J. Power, a servit în unele dintre cele mai active teatre de operații navale din cel de-Al Doilea Război Mondial, participând de la declanșarea ostilităților cu Germania, în cadrul Force "K", la căutarea în Atlanticul de Sud a cuirasatului german de buzunar *Admiral Graf von Spee*, apoi la campania din Norvegia și la distrugerea flotei franceze în baza de la Mers El-Kébir. De asemenea, a fost utilizat în Marea Mediterană, în bătălia de la Spartivento (1940) contra flotei italiene, dar și la atacul de la Dakar-Senegal, împotriva navelor franceze⁷. În 26 mai 1941, *HMS Ark Royal*, sub comanda căpitanului Loben Edward Maund, a jucat un rol cheie în scufundarea cuirasatului german *DKM Bismarck*, de 41.700 t, atunci când o torpilă lansată de un avion *Fairey Swordfish* Mk II, un biplan cu carlingă deschisă decolat de pe puntea sa și care putea atinge viteza de zbor de 218 km/oră, prin norii de furtună și ploaia torențială, pilotat de Slt. John William C. Moffat din escadronul 818 Fleet Air Arm (FAA), i-a lovit și avariat ambele cârme lui *Bismarck*, obligându-l să navigheze în cercuri mari și să devină inguvernabil. Deși cuirasatul german dispunea de un hangar pentru patru hidroavioane de tip *Arado 196*, iar pe punte mai încăpeau două, ce puteau fi lansate de catapulte care utilizau aerul comprimat și macarale pentru scoaterea din mare, acestea au fost avariate în urma duelului de artilerie cu cuirasatul *HMS Prince of Wales*, astfel că *Bismarck* nu a putut utiliza împotriva atacatorilor forța sa aeriană, datorită defectării mecanismelor de catapultare⁸. A doua zi, în 27 mai 1941, după torpilarea sa, *Bismarck* a fost ajuns din urmă de cuirasatele britanice *HMS King George V* și *HMS Rodney*, și fiind grav avariat s-a sabordat la ora 10.39 !

³ Olimpiu Manuel Glodarenco, *Operațiuni aero-navale în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Craiova, Editura Sitech, 2012, p. 318.

⁴ Mike Rossiter, *Ark Royal: The Life, Death and Rediscovery of the Legendary Second World War Aircraft carrier*, London: Corgi Books, 2007, p. 49.

⁵ Admiralty: Vice Admiral S.J. Meyrick, CB, RN, *FAA Tactics and Equipment. Observations on Draft Memorandum* dated 24 February 1937, ADM 116/4030.

⁶ O.M. Glodarenco, *op. cit.*, p. 318.

⁷ Admiralty: *Combat report extract for No. 803 Squadron, Mers-El-Kebir Action*, dated 6 July 1940 (National Archive ADM/166).

⁸ William Jameson, *Ark Royal: The Life of an Aircraft Carrier at War 1939-41*, Cornwall: Periscope Publishing, 2004, p. 307.

Menționat frecvent în prima pagină a ziarelor de-a lungul a doi ani de război, echipajul portavionului *HMS Ark Royal* a reușit câteva performanțe notabile: onoarea de a doborâ primul avion german din cel de-Al Doilea Război Mondial, un hidroavion *Dornier Do 18*, din cadrul *Küsten-fliegergruppe 506*, în 26 septembrie 1939, deasupra Mării Nordului, a revenit pilotului Lt. Bruce S. Mc Ewen⁹ și observatorului B.M. "Horse" Seymour, de pe un bombardier în picaj *Blackburn B-24 "Skua"* (*Pescăruș-arcic*), cu matricola A7C, decolat de pe puntea lui *HMS Ark Royal*, din cadrul escadronului naval aerian 803¹⁰. Pilotul hidroavionului german, Lt. Ernst Körner și echipajul său au fost salvați din valuri de către distrugătorul de escortă *HMS Somali* și făcuți prizonieri. După campania din Norvegia, unde a asigurat sprijin aerian pentru evacuarea trupelor aliate din Narvik și a atacat fără succes la Trondheim¹¹ crucișătorul de bătlie german *Scharnhorst* în 13 iunie 1940, portavionul *HMS Ark Royal*, sub comanda căpitanului Cedric Holland, a fost transferat în Marea Mediterană, unde a devenit nucleul Force "H" cu baza la Gibraltar, de sub comanda viceamiralului James F. Somerville¹². Aici a luat parte la atacul asupra navelor franceze de război ancorate în baza navală Mers El-Kébir, de lângă Oran, piloții săi minând canalul de acces în port și efectuând atacuri cu torpile asupra crucișătoarelor de bătlie *Dunkerque* și *Strasbourg*, pe care le-au avariat¹³.

În 2 august 1940, grupul aerian de pe *HMS Ark Royal* bombardează baza italiană Cagliari din Sardinia, apoi în 25 septembrie 1940 participă la atacul asupra cuirasatului francez *Richelieu* în Dakar-Senegal¹⁴. În 27 noiembrie 1940, ca navă de sprijin aerian în cadrul operațiunii *Collar*, este implicat în acțiunea din largul coastei Calabriei de la Spartivento/Teulada, împotriva flotei de război italiene¹⁵. Între februarie-aprilie 1941 asigură transportul avioanelor de vânătoare *Hawker "Hurricane"* ale RAF spre Malta și participă la bombardamentul naval asupra Genovei¹⁶, dar din cauza unor probleme de sănătate datorate surmenajului comandantul port-

⁹ După renunțarea în 1941 la aparatele *Blackburn "Skua"* de către Fleet Air Arm și dotarea portavioanelor britanice cu noile avioane de vânătoare *Fairey "Fulmar"*, Bruce Mc Ewen va fi promovat Lt. Cdr. și transferat pe portavionul *HMS Indomitable*, ca lider al escadronului naval 803 "Fulmar". Va fi ucis în duminica de Paști, în 5 aprilie 1942, lângă Colombo-Ceylon, în raidul celor 125 de avioane japoneze decolate de pe puntea portavioanelor *Akagi*, *Ryūjō*, *Hiryū*, *Sōryū*, *Shōkaku* și *Zuikaku*, într-un duel cu aparatele de vânătoare japoneze *Mitsubishi A6M2 "Zero"* (cf. Andrew Thomas, *Royal Navy Aces of World War 2*, Oxford: Osprey Publishing, 2007, p. 112).

¹⁰ Peter C. Smith, *Skua: The Royal Navy's Dive-Bomber*, Barnsley: Pen & Sword, 2006, p. 73.

¹¹ M. Rossiter, *op. cit.*, p. 121.

¹² ADM 234/385: FAA Official History, vol. I.

¹³ Admiralty: *Combat report extract for No. 803 Squadron, Mers-El-Kebir Action*, dated 6 July 1940 (National Archive ADM/166).

¹⁴ ADM 199/906/ 907, *Report of Proceedings Operation Menace* by Admiral Sir John D. Cunningham.

¹⁵ Admiralty, London, BR 1736, *Naval Staff History Second World War – Selected Operations Mediterranean 1940*, No. 9, *Action off Cape Spartivento, Sardinia*, Historical Section, London: 1957, p. 68.

¹⁶ W. Jameson, *op. cit.*, p. 241.

avionului, Cedric Holland, este înlocuit în 19 aprilie 1941 cu căpitanul Loben Edward Harold Maund, fost comandant al crucișătorului *HMS Danae* și al Centrului pentru operațiuni combinate din Portsmouth, cel care a coordonat din partea Naval Chief of Staff sprijinul aeronaval pentru evacuarea trupelor aliate de la Narvik, din timpul campaniei norvegiene¹⁷. După ce piloții săi au reușit să torpileze în 26 mai 1941 și să încetinească cuirasatul german *Bismarck*, de asemenea să ducă la bun sfârșit escortarea a trei convoaie mari spre Malta, *Tiger* (10 mai 1941), *Substance* (24 iulie 1941) și *Halberd* (26 septembrie 1941), căpitanul Maund va fi decorat în 14 octombrie 1941 cu prestigiosul ordin al Imperiului Britanic (*CBE*). În cadrul Royal Navy, portavionul *HMS Ark Royal* și-a câpătat reputația de "navă norocoasă", deoarece a supraviețuit unor atacuri extrem de periculoase, evitând la limită anihilarea, deși propaganda germană, prin oficiosul *Volkischer Beobachter* și Joseph Goebbels, a anunțat în mod incorect că a fost scufundat în câteva rânduri (!?). Astfel în 14 septembrie 1939, la ora 15.12, pe când efectua o patrulă antisubmarin în apele din apropierea coastelor scoțiene, la Rockall Bank a fost atacat de la distanța de 800 de metri de către submarinul german *U-39* (Cdt. Kpltl. Gerhard Glattes) din Flotila 6, cu trei torpile de tipul G7 cu piston magnetic, dar acestea au explodat prematur la 80 de metri de carena portavionului¹⁸. Nereușita s-a răsfrânt asupra agresorului, care a fost scufundat la ora 15.34 de bombele de profunzime lansate de către distrugătoarele din escortă, *HMS Faulknor*, *HMS Firedrake* și *HMS Fouchound*¹⁹; alt portavion britanic *HMS Courageous*, cu un deplasament de 22.920 t, nu a avut o asemenea șansă, fiind torpilat în 17 septembrie 1939, la ora 19.50, de către submarinul german *U-29*, sub comanda Kpltl. Otto Schuhart, aflat la prima sa misiune. Portavionul *HMS Courageous* s-a scufundat în doar 17 minute, la 190 mile SV de Dorsey Head-Irlanda, în naufragiu pierind 519 ofițeri și marinari, inclusiv căpitanul navei, William Makeing-Jones.

De altfel, în timpul războiului, datorită slabei organizări a luptei submarin, portavioanele britanice destinate escortării convoaielor au devenit ținte vulnerabile pentru submarinele germane, între 1939-1942 portavioanele de flotă *HMS Courageous*, *HMS Glorious*, *HMS Ark Royal*, *HMS Eagle*, ca și cel de escortă *HMS Empire Audacity*, fiind scufundate patru din cele cinci de către torpilele submersibilelor ! În 25 septembrie 1939, pe când se afla într-o misiune de salvare a echipajului submarinului *HMS Spearfish* în Marea Nordului, alături de cuirasatele *HMS Nelson* și *HMS Rodney*, portavionul *HMS Ark Royal* a fost atacat de 4 bombardiere Ju-88 A-1 ale Luftwaffe din cadrul Kampfgeschwader 30, decolate de la baza Jever, identificate de sistemul radar de tip 79 Y instalat la bordul cuirasatului *HMS Rodney*²⁰. Un singur bombardier german Ju-88 A-1 a reușit să treacă de focul antiaeriennei și să se apropie de portavionul britanic, lansând o bombă de 500 kg asupra punții de zbor,

¹⁷ M. Rossiter, *op. cit.*, p. 97-126.

¹⁸ Paul Kemp, *U-Boats Destroyed German Submarine Losses in the World Wars*, London: Arms & Armour, 1997, p. 60.

¹⁹ Helgason Guðmundur, *U-39, German U-boats of the World War II*, la: <http://www.uboat.net/> (accesat: 9 septembrie 2016).

²⁰ Cajus Bekker, *The Luftwaffe War Diaries*, London: Corgi Books, 1969, p. 75-76.

aceasta trecând din fericire pentru englezi la doar 30 de metri de babord²¹. Deși pilotul german, Lt. Adolf Francke, nu a raportat lovirea navei, un zbor de recunoaștere german a identificat mai târziu doar cuirasatele britanice și nicio urmă de portavion. De aici s-a tras concluzia că *HMS Ark Royal* a fost scufundat, ceea ce făcut ca propaganda germană să anunțe acest lucru²². Pentru a dovedi falsitatea informației, care putea să aibă un efect negativ asupra aliaților, Primul Lord al Amiralității, Winston Churchill, l-a asigurat personal pe președintele Statelor Unite, Franklin D. Roosevelt, că nimic nu este adevărat, portavionul întorcându-se la Scapa Flow în 28 septembrie și invitând atașatul naval al Ambasadei SUA la Londra să viziteze nava în bază²³. În timpul bătăliei pentru Norvegia, Home Fleet a acționat cu portavioanele *HMS Ark Royal*, *HMS Furious* și *HMS Glorious*, acestea fiind organizate într-un grup operativ de două unități, iar un portavion fiind păstrat prin rotație în rezervă la Scapa Flow. În 1 mai 1940, la ora 18.23, se produce un nou atac aerian german asupra portavionului *HMS Ark Royal*, de această dată în apele norvegiene, lângă Molde, când 12 bombardiere în picaj *Junkers Ju-87 R "Stuka"* și două *Heinkel He 111 H* au decolat de pe aerodromul Vaernes având ca țintă escadra britanică.

Șase aparate *Stuka* din *Lehrgeschwader 1/LG 1* atacă portavionul britanic cu bombe de 500 kg, Lt. Bahme, pilotul unuia dintre ele, raportând că a lovit puntea de zbor, ceea ce era neadevărat. Din nou propaganda de la Berlin a anunțat lumii întregi scufundarea portavionului, în contextul bătăliei pentru Norvegia, în care bombardierele în picaj *Ju-87 R "Stuka"* vor obține între 1-4 mai 1940, la Namsos și Narvik, rezultate apreciabile, scufundând distrugătoarele *HMS Afridi*, *Bison* (francez), *ORP Grom* (polonez) și sloop-ul *Bittern*, după ce anterior, în 17 aprilie, avariaseră grav la Stavanger crucișătorul greu *HMS Suffolk*²⁴. Germanii vor înregistra un alt succes major în campania din Norvegia după evacuarea Narvik-ului de către aliați, în 7 iunie 1940, când vor urmări și scufunda a doua zi, cu tunurile crucișătoarelor de bătaie *Scharnhorst* și *Gneisenau*, de la distanța de 24.000 de metri, distrugătoarele britanice *HMS Acasta*, *HMS Ardent* și portavionul *HMS Glorious*, cu un deplasament de 22.719 t, însă fără forța aeriană²⁵. Cel mai periculos atac aerian asupra "norocosului" *HMS Ark Royal* a avut loc în timpul bătăliei de la Spartivento (Teulada), din 27 noiembrie 1940, când 10 bombardiere trimotoare italiene *Savoia Marchetti SM 79* din Gruppo 32 Stormo – deși 9 dintre ele au fost avariate de patrula aeriană și focul antiaerienei –, au atacat la 16.30 de la mare înălțime, prin așa numita tehnică a "covorului de bombe"²⁶. Portavionul britanic a avut o mare șansă deoarece câteva bombe au trecut la 10 yarzi (9,1 metri) de puntea sa, pricinuindu-i avarii ușoare subacvatice, iar schije au lovit distrugătoarele *HMS*

²¹ W. Jameson, *op. cit.*, p. 97.

²² *Schwerpunkt des Angriffs: Der Flugzeugträger, Volkischer Beobachter*, 29 September 1939.

²³ M. Rossiter, *op. cit.*, p. 85.

²⁴ Vezi mai multe, în Geirr H. Haarr, *The Battle for Norway. April-June 1940*, Annapolis, MD.: Naval Institute Press, 2010.

²⁵ Vernon W. Howland, Captain RCN, *The Loss of HMS Glorious: An Analysis of the Action*, în "Warship International", XXXI, 2010, p. 47-62.

²⁶ Jack Greene & Alessandro Massignani, *The Naval War in the Mediterranean 1940-1943*, Frontline Books, London, 2011, p. 122.

Firedrake și *HMS Defender*, aflate în ecranul de protecție²⁷. Proverbialul noroc al portavionului britanic se va sfârși în 13 noiembrie 1941 la ora 15.41, în apropiere de baza sa din Gibraltar, când va fi lovit de o torpilă lansată de submarinul german *U-81*, pe când se întorcea din Malta. Ce s-a întâmplat ? În cadrul operațiunii cu numele de cod *Perpetual*, portavioanele *HMS Ark Royal* și *HMS Argus*, escortate de cuirasatul *HMS Malaya* (cu pavilionul viceamiralului James Fownes Somerville-CinC al Force "H"), crucișătorul ușor *HMS Hermione* și distrugătoarele *HMS Laforey*, *HMS Legion*, *HMS Lighthouse*, *HMS Gurkha*, *HMS Sikh*, *HMS Zulu* și olandezul *Isaac Sweers*, au plecat din Gibraltar în noaptea de 10 noiembrie 1941 pentru a livra 37 de avioane de vânătoare *Hawker "Hurricane" Mk II B* garnizoanei din insula Malta. Aceste aparate urmau să-și ia zborul începând cu ora 11.00, în două valuri de pe punțile lui *HMS Ark Royal* (26) și vechiului portavion *HMS Argus* (11).

Între timp, în noaptea de 11/12 noiembrie 1941 două submarine germane *U-81* și *U-205* din grupul *Arnauld* reușesc să treacă din Atlantic fără incidente prin strâmtoarea Gibraltar în Marea Mediterană²⁸. Operațiunea *Perpetual* e marcată însă de ghinion: deși ghidate de două bombardiere *Bristol "Blenheim"* ale RAF venite din Malta, din cele 37 de *Hurricane*, doar 34 ajung cu bine pe aerodromul Hal Far, unul aterizează din greșeală în Sicilia, iar alte două, datorită unor probleme tehnice, ajung în Africa de Nord ! În după-amiaza zilei de 12 noiembrie, escadra britanică primește un mesaj de la un avion de observație al RAF, care raportează un submarin inamic la NV de insula Alboran, acesta fiind germanul *U-81*²⁹. Serviciul de informații al Amiralității, NID, avertizase despre prezența unor submarine italiene între Baleare și Gibraltar, deoarece un vapor spaniol, *Castillo Oropesa*, cu un deplasament de 6.600 t a fost torpilat accidental și scufundat în golful Melilla, la V de Ceuta, în 8 noiembrie 1941³⁰. La ora 15.00, un avion de cercetare italian semnalează escadra britanică – formată dintr-un cuirasat, două portavioane, crucișătoare și distrugătoare care navigau cu 15 noduri la N de Alger, pe un curs de 270°. Mesajul acesta va fi recepționat la ora 21.20 și de comandantul submarinului *U-81*, Kapitanleutnant Friedrich Guggenberger, atunci când se ridică la suprafață³¹. În noaptea de 13 noiembrie, la ora 04.13, sonarul distrugătorului *HMS Legion* raportează o explozie necunoscută cauzată probabil de explozia prematură a unei torpile, iar veghea dă imediat alarma³². Era submarinul german *U-205* (Cdt. Kptlt. Franz-Georg Reschke), care lansase trei torpile spre portavionul britanic, dar acestea ratează ținta, deoarece navele alarmate schimbaseră cursul. La indicația comandantului navei, Loben Maund, de pe puntea lui *HMS Ark Royal* își iau zborul în zorii zilei 6 aparate *Fairey "Swordfish"* cu misiunea de patrulă antisubmarină. La 08.17, viceamiralul Somer-

²⁷ W. Jameson, *op. cit.*, p. 239.

²⁸ Lawrence Paterson, *U-Boats in the Mediterranean 1941-1945*, Annapolis, MD.: Naval Insitute Press, 2007, p. 63.

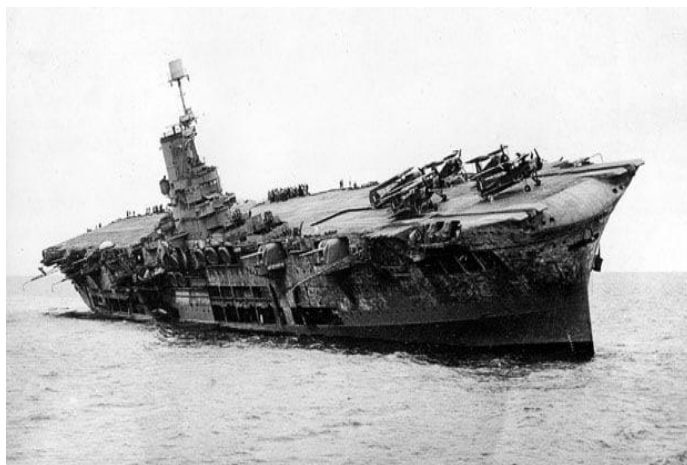
²⁹ *Wolfpack Arnauld-Wolfpacks-German U-boat Operations*, la: <http://www.uboa.net/> (accesat: 13 septembrie 2016).

³⁰ Din informațiile de arhivă ale MARICOSOM, în acea perioadă, italienii dispuneau în zonă de șase submarine. Unul dintre acestea, *Dandolo*, torpilase din greșeală cargoul spaniol *Castillo Oropesa*, la V de portul Ceuta, crezând că este o navă a aliaților.

³¹ L. Paterson, *op. cit.*, p. 64.

³² M. Rossiter, *op. cit.*, în special capitolul "Target Ark", p. 316-344.

ville, comandantul Force "H", transmite prin radio escortei un mesaj de vigilență maximă, deoarece în zonă au fost semnalate submarine³³. La ora 15.00, aflat în careul 9.652, la coordonatele 36° 15' N - 04° 54' V, comandantul submarinului *U-81*, Kpltl. Friedrich Karl "Fritz" Guggenberger, 26 de ani, identifică de la înălțimea periscopului escadra britanică: un cuirasat din clasa *Revenge* sau *Malaya*, un portavion din clasa *Ark Royal*, un altul din clasa *Furious* (în realitate *HMS Argus*), patru distrugătoare în față pe un curs de 40° și alte trei în spate³⁴.

**Portavionul britanic *HMS Ark Royal* torpilat și înclinat periculos
spre tribord în apropiere de Gibraltar**

(credit photo: telegraph.co.uk/multimedia/archive/01861)

Guggenberger apreciază că distrugătoarele care sunt în patrulă antisubmarin se află la 8.000 de metri și de asemenea remarcă în apropierea marilor nave între 15-20 de avioane care zboară în cerc la 100 de metri deasupra mării, în celule de două și trei aparate. La 15.15, Force "H" înainta în față pe aceeași linie cu *HMS Ark Royal* (Cdt. Cpt. Lauben Maund) și *HMS Malaya* (Cpt. Cuthbert Coppinger), iar anacronicul *HMS Argus* (Cpt. George Tothill Philip) venea în spate flancat de crucișătorul *HMS Hermione* (Cpt. Geoffrey Nigel Oliver); 14 aparate de zbor și nu 20, survolau gruparea navală pentru a preveni un potențial atac submarin³⁵. În acel moment, operatorul hidrofonului (sonarul pasiv) de pe distrugătorul *HMS Laforey* semnalează un contact submarin, iar escadra schimbă urgent cursul. Contactul suspect este pierdut după patru minute. Submarinul german *U-81* se poziționează pentru a lansa de la distanță torpilele asupra cuirasatului din față, în timp ce la ora 15.38 *HMS Ark Royal* naviga cu viteza de 19 noduri. La 15.40, sonarul pasiv de pe distrugătorul *HMS Legion* înregistrează un zgomot necunoscut. Erau cele patru

³³ W. Jameson, *op. cit.*, p. 337.

³⁴ *The Type VII C boat U-81-German U-boats of WWII*, la: <http://www.uboat.net/boats/u81.htm/> (accesat: 4 septembrie 2016).

³⁵ M. Rossiter, *op. cit.*, p. 329.

torpile lansate de submarinul german asupra cuirasatului *HMS Malaya*. Conform jurnalului de bord, la ora 16.37 (ora Germaniei) comandantul submarinului *U-81* a consemnat că a auzit două explozii, prima la 6 minute și 6 secunde de la lansare, a doua la 7 minute și 43 de secunde; în realitate era doar una singură³⁶, o torpilă lovind în poziția 36° 03' N - 04° 45' V portavionul *HMS Ark Royal*, la ora 15.41, exact în momentul când un aparat *Fairey "Swordfish"* apunța. O cantitate de 341 kg de exploziv detonează la impact, provocând o spărtură de 40x9 metri în coca navei, lângă bunkerele de combustibil și muniții de sub punte, protejate de blindaj, care nu sunt afectate dar circuitele electrice suferă avarii grave. Imediat după torpilare căpitanul Maund a încercat să comande o oprire completă a motoarelor, dar în lipsa comunicațiilor ordinul a ajuns în sala mașinilor cu o întârziere de 20 de minute³⁷. Între timp, datorită mișcării portavionului, spărtura din cocă s-a extins, iar *HMS Ark Royal* s-a înclinat la tribord având o bandă accentuată de 18°³⁸.

Având în vedere pierderile semnificative de vieți omenești înregistrate în cazul portavioanelor britanice scufundate, *HMS Courageous* și *HMS Glorious*, comandantul Lauben Edward Harold Maund a ordonat la 49 de minute după atac abandonarea navei de o mare parte a echipajului, care număra 1.487 de ofițeri, subofițeri, piloți, marinari, mecanici și armurieri, care au fost preluați de distrugătorul *HMS Legion*. Ordinul inițial de abandonare s-a datorat, potrivit căpitanului Maund, și lipsei energiei electrice pentru stingerea incendiilor. O altă parte a echipajului, care a inclus echipele inginerului șef Cdr. E. H. Dixon și ale Lt. Cdr. A. G. Oliver, au rămas să evalueze pagubele și să ia măsurile de control a daunelor produse. Datorită, însă, trapelor lăsate deschise în timpul evacuării punților inferioare, inundarea compartimentelor de sub punte a devenit incontrollabilă³⁹. Apa răspândită în sala cazanelor a făcut ca portavionul *HMS Ark Royal*, care nu avea generatoare Diesel de rezervă, să-și piardă sursa de energie, deși la un moment dat nava stopată și-a stabilizat înclinarea⁴⁰. Între timp echipele de intervenție au reușit să repornească un cazan și să restabilească puterea pompelor în satină. Distrugătorul *HMS Laforey* și crucișătorul ușor *HMS Hermione* au venit alături de *HMS Ark Royal* pentru a-i oferi putere electrică și pompe suplimentare, iar remorcherele *HMS Thamisa* și *HMS St. Day*, sosite de la Gibraltar, au atașat la ora 20.00 o linie pentru tractare⁴¹. Inundația de sub punțile inferioare a înclinat din nou nava, care era remorcată cu viteza de 2 noduri, iar apa a ajuns în sala mașinilor și de-a lungul lățimii navei prin canalul ventilatoarelor, iar echipa de salvatori a fost forțată să închidă cazanul restaurat.

Potrivit comisiei de anchetă a Amiralității, coordonată de amiralul de flotă Sir Charles M. Forbes⁴², având ca membri pe vice-amiralul H.T. Raikes și Cpt. J.L.

³⁶ W. Jameson, *op. cit.*, vezi în special capitolul "Last Battle", p. 327-348.

³⁷ *Ibidem*, p. 338.

³⁸ <http://www.naval-history.net/xGM-Chrono-04CV-Ark20%Royal.htm/> (accesat: 11 septembrie 2016).

³⁹ W. Jameson, *op. cit.*, p. 339.

⁴⁰ M. Rossiter, *op. cit.*, p. 345.

⁴¹ W. Jameson, *op. cit.*, p. 342.

⁴² David Brown (ed.), *The Royal Navy and the Mediterranean: November 1940-December 1941*, Naval Staff Histories, vol. II, Psychology Press, 2002, p. 195.

Storey, pregătirea deficitară a personalului în controlul avariilor a făcut ca spărtura din coca navei să se extindă la 115 metri lungime, iar la ora 04.00 înclinarea de la tribord a ajuns la 27°⁴³. La ora 04.30, unghiul de înclinare al portavionului avariat a ajuns la 35°, iar echipa de 250 de tehnicieni aflată la bord a trebuit să părăsească nava deoarece căpitanul Lauben Maund a reînnoit ordinul de abandon. În 14 noiembrie 1941, la ora 06.24, *HMS Ark Royal* (în acel moment cel mai scump portavion britanic, care a costat contribuabilii cca. 3 milioane de lire sterline), s-a răsturnat, martorii oculari relatând că nava s-a înclinat la un unghi de 90°, cu chila în sus, apoi s-a rupt în două, scufundându-se la cca. 14 ore de la torpilare⁴⁴. Doar un singur membru al echipajului a fost ucis, marinarul Edward Mitchell, dar au fost pierdute toate avioanele de luptă aflate în hangare și pe punte din escadroanele 808 "Fulmar" și 816 și 825 "Swordfish", alte două escadroane 807 "Fulmar" și 812 "Swordfish", care se aflau în momentul atacului în patrula antisubmarin fiind transferate cu o zi înainte la bordul portavionului *HMS Argus*⁴⁵. Deși inițial căpitanul Lauben Maund a crezut că explozia care a zguduit portavionul *HMS Ark Royal* fără niciun avertisment era datorată unei cauze interne, deoarece nici unul dintre cele șapte distrugătoare de escortă nu raportase un contact submarin, a realizat în scurt timp că banda accentuată de 10° la tribord avea o cauză mult mai complexă. Deoarece camera tabloului electric principal s-a defectat în urma exploziei, comandantul Maund nu a putut utiliza telefoanele, radiodifuzorul și nici telegraful, așa că ordinele pentru a se inversa motoarele și încetini viteza de 19 noduri spre sala de mașini au fost trimise verbal prin curier⁴⁶. Văzând ce s-a întâmplat cu *HMS Ark Royal*, viceamiralul James Somerville, comandantul Force "H", care se afla la bordul cuirasatului *HMS Malaya*, a ordonat la ora 16.00 ca nava-amiral, escortată de distrugătoarele *HMS Sikh*, *HMS Zulu* și olandezul *Isaac Sweers*, să se îndrepte în viteză spre Gibraltar pentru ajutor și pentru a scăpa de un nou atac submarin. Cuirasatul *HMS Malaya* va ajunge în siguranță în baza de la Gibraltar la 18.30, iar Somerville își va transfera imediat pavilionul pe distrugătorul *HMS Sikh*, cu care se va întoarce la locul sinistrului pentru a coordona operațiunile de salvare.

Celelalte distrugătoare din escortă – *HMS Laforey*, *HMS Legion*, *HMS Lighthouse* și *HMS Gurkha* –, vor căuta cu asiduitate submarinul inamic începând cu ora 16.25, dar Friedrich "Fritz" Guggenberger, care va fi decorat cu *Crucea de Fier* pentru reușita echipajului său, dă ordin de scufundare la adâncime. *U-81* va ajunge la 162 metri adâncime și nu va face niciun zgomot pentru a nu fi depistat de către sonarele distrugătoarelor, apoi se va deplasa silențios spre N, scăpând de grenadele antisubmarin lansate de trei dintre distrugătoare. La ora 21.22 când s-a ridicat la

⁴³ W. Jameson, *op. cit.*, p. 343.

⁴⁴ În 18 decembrie 2002, la 61 de ani distanță, epava portavionului *HMS Ark Royal* avea să fie descoperită la 30 mile marine E de Gibraltar, la coordonatele 36°06'N - 04°43'V, de o expediție de arheologie submarină, comandată de BBC firmei americane *C & C Technologies AUV Hugin* din Lafayette - Louisiana. Cu ajutorul unui vehicul subacvatic autonom de tip 3000 AUV, coordonat de Daniel Warren și Rick Davey, epava lui *HMS Ark Royal* a fost descoperită la 1.066 metri (3.500 feet/picioare) adâncime, resturile navei fiind împrăștiate pe o suprafață de 0.27 kmp.

⁴⁵ D. Brown (ed.), *op. cit.*, p. 195.

⁴⁶ Kenneth Poolman, *Fortunes of War: Ark Royal*, Tempus Publishing, 2000, p. 78.

suprafață, submarinul german *U-81* era deja la 10 km distanță de escorta britanică ce-l asista pe *HMS Ark Royal* și va naviga spre coasta spaniolă⁴⁷.

Bibliografie:

Admiralty: *Memorandum on Naval Air Policy*, vol. I, DNAD Naval Staff, National Archives ADM 116/4030.

ADM 186/96, Admiralty Handbook, Aircraft Attack and Defence.

Admiralty: Vice Admiral S.J. Meyrick, CB, RN, *FAA Tactics and Equipment. Observations on Draft Memorandum* dated 24 February 1937, ADM 116/4030.

Admiralty: *Combat report extract for No. 803 Squadron, Mers-El-Kebir Action*, dated 6 July 1940 (National Archive ADM/166).

ADM 234/385: FAA Official History, vol. I.

Admiralty: *Combat report extract for No. 803 Squadron, Mers-El-Kebir Action*, dated 6 July 1940 (National Archive ADM/166).

ADM 199/906/ 907, *Report of Proceedings Operation Menace* by Admiral Sir John D. Cunningham. Admiralty, London, BR 1736, Naval Staff History Second World War-Selected Operations Mediterranean 1940, No. 9, *Action off Cape Spartivento, Sardinia*, Historical Section, London: 1957.

BEKKER, Cajus, *The Luftwaffe War Diaries*, London: Corgi Books, 1969.

BROWN, David (ed.), *The Royal Navy and the Mediterranean: November 1940-December 1941*, Naval Staff Histories, vol. II, Psychology Press, 2002.

GLODARENCO, Olimpiu Manuel, *Operațiuni aero-navale în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Craiova, Editura Sitech, 2012.

GREENE, Jack & MASSSIGNANI, Alessandro, *The Naval War in the Mediterranean 1940-1943*, Frontline Books, London, 2011.

HOWLAND, Vernon W., Captain RCN, *The Loss of HMS Glo-rious: An Analysis of the Action*, în "Warship International", XXXI, 2010.

JAMESON, William, *Ark Royal: The Life of an Aircraft Carrier at War 1939-41*, Cornwall: Periscope Publishing, 2004.

KEMP, Paul, *U-Boats Destroyed German Submarine Losses in the World Wars*, London: Arms & Armour, 1997.

PATERSON, Lawrence, *U-Boats in the Mediterranean 1941-1945*, Annapolis, MD.: Naval Institute Press, 2007.

POOLMAN, K., *Fortunes of War: Ark Royal*, Tempus Publishing, 2000.

ROSSITER, Mike, *Ark Royal: The Life, Death and Rediscovery of the Legendary Second World War Aircraft carrier*, London: Corgi Books, 2007.

SMITH, Peter C., *Skua: The Royal Navy's Dive-Bomber*, Barnsley: Pen & Sword, 2006.

⁴⁷ Mai multe despre acțiunile submarinelor germane și în special ale lui *U-81*, vezi: Eberhard Rössler, *The U-boat. The Evolution and Technical History of German Submarines*, London: Cassell Military, 2002, dar și versiunea în lb. germană, *Die Torpedos der Deutschen U-boote*, Mittler & Sohn Verlag, Hamburg, 2005.

PRINCIPESA ILEANA ȘI PĂRINTELE ARSENIE BOCA, INTERFERENȚE SPIRITUALE

SEBASTIAN MĂLUȘELU

Brașov

EMIL STOIAN

stoiancoriolan.emil@gmail.com

Brașov

PRINCESSE ILEANA ET PRÊTRE ARSENIE BOCA, INTERFÉRENCES SPIRITUELLES

RÉSUMÉ

De l'année 1944 jusqu'au 7 janvier 1948, Princesse Ileana de Roumanie, avec sa famille, a habité Bran. Pendant cette période une lumière dans sa vie spirituelle a été le prêtre Arsenie Boca du Monastère de Sâmbăta de Sus.

Mots-clés: Princesse Ileana, Arsenie Boca, Château Bran, Monastère Sâmbăta de Sus, l'hôpital du Coeur de la Reine.

La 5 ianuarie 1909, douăzeci și una de salve de tun vesteau poporului român venirea pe lume, la Palatul Cotroceni, a celei mai mici fiice a Reginei Maria, principesa Ileana. Suverana României a considerat acest suprem onor drept ”*glasul poporului meu bucurându-se de nașterea celui de al cincilea copil al nostru*”¹.

Nimeni nu bănuia atunci legătura afectivă ce se va stabili între regină și frumoasa sa fiică, și cu atât mai puțin dragostea pentru castelul medieval de la Bran, care i-a fost donat de orașul Brașov la 1 decembrie 1920 ca ”*o expresie a venerației sincere ce o simte și populația orașului nostru față de marea regină care uscă lacrimile văduvelor și orfanilor*”².

Încă din primii ani ai vieții principesa Ileana a fost educată în spiritul iubirii față de țară și neam, al datoriei și onoarei, dar și al dragostei pentru Dumnezeu. Însă, două evenimente tragice i-au marcat copilăria: moartea fratelui cel mai mic, Mircea, la 2 noiembrie 1916, și intrarea României în Primul Război Mondial.

Momentul dispariției principelui Mircea este trăit cu intensitatea lumii divine a îngerilor: ”*Când aveam șapte ani, am văzut îngerii. Sunt tot atât de sigură azi cum am fost și atunci. Nu am visat, nici ”n-am avut vedenii”. Știu precis că ei erau acolo, cu mare claritate. N-am fost nici mirată, nici înspăimântată. N-am fost nici măcar înfiorată ci teribil de bucuroasă. Am vrut să le vorbesc și să-i ating.*

¹ Maria, Regină a României, *Povestea vieții mele*, vol. II, București, Editura RAO International Publishing Company, 2009, p. 292; vol. III, p. 80-81.

² Actul de donație a Castelului Bran Reginei Maria, în Arhiva Muzeului Național Bran.

*Camera noastră, a copiilor, era luminată de zorii zilei și am văzut un grup de îngeri, stând în jurul patului fratelui meu mai mic*³.

A fost înmormântat în biserica de la Palatul Cotroceni, iar din cauza războiului *”Doi ani a rămas singur de strajă casei părinților săi, deasupra căreia drapeleul țării încetase să mai fluture. Jeliți-l, căci a împărtășit cu noi zilele suferinței, dar zilele bucuriei n-a trăit să le vadă*”⁴.

Asemenea Reginei Maria, principesa Ileana a fost atrasă de spiritualitatea creștină și a însoțit-o pe aceasta în drumul ei spre lumea minunată a divinității, a smereniei și a actelor de binefacere. Toate aceste experiențe vor fi hotărâtoare în educarea și formarea convingerilor creștin-ortodoxe.

Este semnificativ un moment din anii războiului, când datorită evenimentelor tragice Curtea Regală s-a refugiat la Iași: *”Ileana iese în fiecare zi cu pâine, pesmeți și un termos cu ceai pentru nenorociții pe care îi întâlnește pe stradă. Are o minte ciudat de serioasă; văzând cum încerc să ajut lumea în toate părțile, vrea și ea să fie de folos*”⁵.

Încă din copilărie s-a stabilit o puternică legătură sufletească între marea regină și fiica ei: *”Dar adevărata mea tovarășe era Ileana. Ea mai mult decât oricine împărtășea dragostea mea pentru țărani (...)”*⁶; *”Ileana avea din naștere sentimentul de noblesse oblige și era o adevărată plăcere să vezi câtă grație putea avea acest copil. Veselă ca o păsărică și plină de haz, niciodată nu uita să se poarte așa cum se cuvenea când erau de față mai marii ei”*⁷.

Cu prilejul primei vizite pe care suveranii României au făcut-o în Transilvania eliberată, în mai 1919, micuța Principesă Ileana s-a alăturat părinților ei și i-a însoțit la ceremoniile de la 30 mai 1919, la Alba Iulia, Blaj, 31 mai 1919, Copșa Mică, 1 iunie 1919, Săliște, Sibiu, Făgăraș, Brașov⁸.

Dragostea și pasiunea Reginei Maria pentru Castelul Bran este împărtășită și de fiica sa iubită – Domnița Ileana –, așa cum o numeau brănenii, care încă din copilărie a însoțit-o adesea pe aceasta la Bran.

Iată cum descrie regina prezența domniței la Bran: *”Ileana, fiind foarte mult folosită ca prim plan, înveșmântată în ceea ce noi numim costumul Bran, apare ca o superbă figură biblică”*⁹.

La 26 iulie 1931 *”s’a celebrat în comuna Sinaia, județul Prahova, căsătoria Principesei Ileana a României”* cu Anton Arhiduce de Austria¹⁰, *”din linia Toscană a Casei de Habsburg”*¹¹.

³ Maica Alexandra, *Sfinții îngeri*, București, Editura Fundației ”Anastasia”, 1992, p. 301; Maria, Regina României, *Gânduri și icoane din vremea războiului*, ediția a II-a, Editura Librăriei Pavel Suru, București, 1919, p. 16-17.

⁴ Maria, Regină a României, *Țara pe care o iubesc: memorii din exil*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 143.

⁵ Idem, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 145.

⁶ *Ibidem*, p. 383.

⁷ *Ibidem*, p. 250.

⁸ Emil Stoian, Sebastian Mălușelu, *Întâia vizită în Transilvania a Regelui Ferdinand și a Reginei Maria*, Ghimbav, Editura HACO Internațional, 2011, p. 59, 62, 73.

⁹ Maria, Regină a României, *Însemnări zilnice*, vol. VI, București, Editura Historia, 2008, p. 351.

Pasiunea și dragostea pentru castelul Bran și împrejurimile sale atât de pitorești, au făcut ca după nuntă Principesa să-și petreacă luna de miere în romanticul fort medieval de aici, cum știm adus la viață de Regina Maria.

După moartea Reginei, potrivit testamentului lăsat de aceasta și a unui partaj, Castelul Bran i-a revenit Principesei Ileana, fiica sa preferată: *"Și mi-a lăsat, printre alte simboluri vizibile ale dragostei, delicateței și înțelegerii care sunt atât de rare chiar și între mamă și fiică, minunatul castel Bran; pe care l-am iubit atât de mult amândouă (...)"*¹².

Anexarea în 1938 a Austriei de către Hitler, expansiunea nazistă și abdicarea lui Carol al II-lea au determinat-o pe Domnița Ileana să se stabilească în 1943, împreună cu cei șase copii, la Bran.

Un invalid de război, sergent Painea Dumitru, în rugăciunile sale spunea: *"Domnița Ileana nu va înceta niciodată să fie icoană a suferințelor și mângăierilor. Să trăiți Domniță, cu întreaga Voastră Familie"*¹³.

Continuând tradiția și crezul mamei sale, Domnița, după mai multe inițiative de ajutorare a răniților, se hotărâște să construiască, în memoria mamei sale, un spital pentru răniți la Bran, la adăpost de bombardamente, pe malul râului Turcu, aproape de nișa săpată în stâncă, unde din 1940 se găsea sarcofagul cu inima Reginei Maria¹⁴.

La 22 iulie 1944, de ziua Sfintei Maria Magdalena, *"deși nu era gata clădirea"*, în memoria zilei onomastice a Reginei Maria s-a sfințit spitalul de către un sobor de preoți avându-l în frunte pe Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan¹⁵.

În semn de mulțumire pentru slujba de sfințire a Spitalului *Inima Reginei*, Domnița îi trimite I.P.S. Mitropolit Nicolae Bălan o fotografie în care alături de ea sunt și cei șase copii. Pe verso apar rândurile sale autografe:

"Înalt Prea Sfinția Ta !

*Dă-mi voe să Ți trimit cu această fotografie urările noastre de bine de Sfintele Sărbători. În gând am cuvântul Tău dela sfințirea spitalului că sufletul nu-l poate subjuga nimeni, el e liber, și liber va fi a pururi. Fie voia Domnului că în anul ce vine să înțeleagă toți acest adevăr"*¹⁶.

Și pentru părintele paroh din Poarta-Bran, care a participat la sfințirea spitalului, aduce cuvenitele mulțumiri¹⁷.

Domnița pomenește adesea în scrierile sale despre greutățile întâmpinate pentru edificarea spitalului și a unui lăcaș de închinăciune: *"Spitalul <<Inima*

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), Fond *Casa Regală*, Principesa Ileana-personale, dosar I/4, f. 17-18.

¹¹ Ileana, Principesă a României, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 41.

¹² *Ibidem*, p. 64.

¹³ ANIC, dosar II/49, f. 26.

¹⁴ Ileana Domnița României, *Spitalul "Inima Reginei" Bran, 1944-1947*, Brașov, Tipografia "ASTRA", 1947; Ileana Princess of Romania, *Hospital Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954.

¹⁵ Ileana Princess of Romania, *Hospital Queen's Heart*, 1954.

¹⁶ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu (în continuare, ABMS), Fond *Nicolae Bălan*, 952.

¹⁷ *Ibidem*, 953.

Reginei>> nu e terminat, dar, în ciuda vremurilor grele, el crește mereu, căci el face parte din minunile ce se petrec încă pe fața acestui pământ amărât. Astfel dorința mea vie de a clădi în mijlocul instituției o capelă mică pentru mărirea Domnului și mângâierea noastră ia ființă; cu totul neașteptat a început să se înalțe și ea, fidelă copie a Stelei Maris din Balcic”¹⁸.

Din anul 1944, până în 7 ianuarie 1948, Principesa Ileana, împreună cu familia, a locuit la Bran. În această perioadă o lumină în viața sa spirituală a fost părintele Arsenie Boca de la Sâmbăta de Sus.

Curentul generat de traducerea *Filocaliei sfințelor nevoițe ale desăvârșirii* de către părintele Dumitru Stăniloae, încărcătura spirituală recunoscută a Mănăstirii Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, unde slujea și devenise vestit ieromonahul Arsenie Boca, au făcut ca acest loc să fie căutat și de familia regală.

Cu ocazia unei vizite a unui grup ce îl avea în frunte pe Regele Mihai, Regina Elena și Principesa Ileana, părintele i-a cunoscut și a rămas în admirația Casei Regale¹⁹.

Ulterior, așa cum era firesc, între principesa Ileana și părintele Arsenie Boca s-a încheiat o adevărată legătură spirituală, care după instaurarea regimului comunist va constitui un cap de acuzare a ieromonahului²⁰.

Dintr-o adresă a Inspectoratului Regional de Siguranță Brașov (Nr. 6.959 S. din 27 octombrie 1947) către Direcția Generală a Siguranței Statului, Serviciul 1, Biroul 1, București, rezultă că părintele *”Este foarte bine văzut de Mitropolitul Bălan al Sibiului și Arhiducesa Ileana de Habsburg”*²¹.

Fiind arestat, potrivit Procesului-verbal de interogatoriu din 5 octombrie 1955 luat la Timișoara (început la ora 17 și 30 min., terminat la ora 12 și 45 min.), Domnița Ileana l-a invitat pe Arsenie Boca la Castelul Bran:

”În anul 1947 vara a venit la Mănăstirea ”Sâmbăta de Sus” DOMNIȚA ILEANA pentru prima dată, și cu această ocazie am cunoscut-o personal. Ea venise cu scopul ca să cunoască mănăstirea, să mă cunoască pe mine și să-mi asculte predicile mele.

După ce am făcut cunoștință personal cu ea, am condus-o la apartamentul mitropolitului și-mi amintesc că i-a plăcut aranjamentul de la mănăstire și peisajul.

¹⁸ Ileana Domnița României, *Spitalul ”Inima Reginei” Bran*.

¹⁹ Pr. Nicolae Streza, *Mărturii despre Părintele Arsenie Boca*, Editura ”Credința strămoșească”, 2005, p. 375-376; Florin Duțu, *Părintele Arsenie Boca. La mănăstirea Prislop în Epoca Torționarilor Comuniști, 1948-1959*, București, Editura Floare Albă de Colț, 2014, p. 29; idem, *Părintele Arsenie Boca: o biografie*, București, Editura Floare Albă de Colț, 2015, p. 74; idem, *Părintele Arsenie Boca: 1910-1989 biografie vizuală*, Editura Floare Albă de Colț, București, 2014, p. 22-23.

²⁰ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Părintele Arsenie Boca în atenția Poliției Politice*, Galați, Editura Partener, 2009, p. 13.

²¹ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, ACNSAS), Fond *Penal*, Dosar P. 013928, P. 34, f. 26. Aducem cele mai calde mulțumiri domnului Romeo Petrașciuc pentru sprijinul acordat și obținerea unor copii ale documentelor publicate în: Florian Bichir, Romeo Petrașciuc, Raluca Tudorel, *Părintele Arsenie Boca în Arhivele Securității: opis de documente*, vol. I, Sibiu, Editura Agnos, 2013 și vol. II, Sibiu, Editura Agnos, 2014.

În discuțiile purtate cu ea, și-a exprimat dorința ca eu să merg în vizită la castelul Bran, unde avea locuința. I-am răspuns că nu pot să merg altfel decât numai cu aprobarea mitropolitului BĂLAN.

Îmi amintesc că s-a aranjat că are să vorbească cu mitropolitul BĂLAN ca să-mi obțină învoirea.

Acest angajament l-a și îndeplinit, astfel că după cca. 2 săptămâni a venit din nou la mănăstire cu mașina și cu aprobarea mitropolitului BĂLAN am fost luat de către domnița ILEANA și m-a dus la castelul Bran, unde de prima dată am stat cam o săptămână.

Vreau să precizez că domnița Ileana a fost de mai multe ori la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, cum la fel am fost și eu de mai multe ori la ea la castelul Bran, unde stăteam o săptămână, două săptămâni și chiar mai puțin de o săptămână.

În tot timpul cât am stat la castelul Bran, preocupările mele au fost următoarele:

Țineam predici cu caracter religios în fața domniței ILEANA și a unor doamne care compuneau entourageul domniței, însă numele cărora nu le cunosc. La predicile ținute de mine mai veneau surorile din spital, medici și farmaciști, dintre care îmi amintesc de MARIANA CIOLAN²², originară din orașul Stalin, în prezent nu știu unde se găsește. Știu că în 1952 a fost la Mănăstirea Prislop, unde a stat cam un an și jumătate, după care a plecat la Mănăstirea "Tudor Vladimirescu", unde iarăși a stat câțva timp, apoi a plecat la o mănăstire din comuna Cudalbi-Tecuci, de unde știu că a fost dusă la spitalul T.B.C. din orașul Stalin. Alte amănunte despre ea nu cunosc²³.

Nu putem aprecia exact de ce părintele Arsenie Boca preciza în declarațiile pe care le-a dat cu ocazia anchetelor la care a fost supus că data la care a cunoscut-o pe Principesa Ileana era anul 1947. Era oare dorința de a o expune cât mai puțin, atât pe ea cât și pe alte persoane din entourage ?

Dintr-o scrisoare adresată mitropolitului Ardealului și datată 19 iulie 1946, reiese dorința Principesei de a-l aduce pe Părintele Arsenie Boca la Castelul Bran:

"Înalt Prea Sfinția Ta,

Ieri, având câteva ceasuri libere am dat o goană la Sâmbăta, ce doream de mult s'o văd. Speram să vă găsesc, din nefericire am aflat că sunteți la băi și cam suferind. Sper însă că acum vă simțiți mult mai bine.

Am auzit o parte din predicile Părintelui Arsenie, care mi'a făcut cea mai adâncă impresie și mi'a ajutat câțva să-mi regăsesc ceva din echilibrul sufleteș care în toate vâltorile zilei îl cam pierdusem.

²² Ulterior, devenită Maica Sebastiana. Vezi Sebastian Mălușelu, *Maica Sebastiana*, în "Pro Bran", 10, nr. 5-7/2014, p. 1-3. Facem precizarea că Seb. Mălușelu a fost botezat de Maica Sebastiana, a crescut în spiritul și educația dată de ea, iar la vârsta de 13 ani împreună cu aceasta a mers la Mănăstirea Drăgănescu de lângă București, unde Părintele Arsenie Boca picta interiorul bisericii. Acesta a fost un moment crucial în viața sa, iar lucrarea de față este rezultatul acelor clipe binecuvântate. Alte amănunte, în Romeo Pereașciuc, *Lăsați-vă în grija lui Dumnezeu: mărturii despre Părintele Arsenie Boca*, Sibiu, Editura Agnos, 2015, p. 147-156.

²³ ACNSAS, *fd. cit.*, Dosar I 2.637, vol. II, P. 44, f. 40-43; Fl. Bichir, R. Petrasciuc, Raluca Tudorel, *op. cit.*, vol. II, p. 432-435; V. Manea, *op. cit.*, p. 79-81.

Am rămas încântată de acest loc plin de pace în care A'ți adus atâta frumusețe, e ceva cu totul minunat.

Vreau să vin la I.P.S. Ta cu două mari rugăminți. Am auzit că poate curând veți merge la Sâmbăta; mi-ați îngădui să vin atunci, iar acolo pentru câteva zile de odihnă sufltească, de care simt o foarte mare nevoie ? Ar fi pentru mine nemai-pomenit de minunat. A doua mea rugămintă este să 'ngăduiți Părintelui Arsenie să vină pentru câteva zile aici, spre a ne ajuta cu cuvântul lui propovăduitor, la o colonie de fete eleve și studente, refugiate și oropsite de soartă, a căror durere dorim s'o oțelim pentru un viitor mai luminos; căci toată durerea și lăcrămile de azi nu ne pot lăsa unde n-au găsit. Trebuie să ne ajutați la mai bine. Sunt sigură că cuvintele atât de măsurate și întemeiate ale Părintelui Arsenie ar da mult rod în astfel de suflte. Vom fi un grup destul de restrâns, cam 40 de fete. Vă rog foarte mult să ne faceți acest mare bine.

Poimăine se împlinesc doi ani de când ne'ați sfințit micul spital. Sunt mândră să spun c'a dat frumoase roade și simt că binecuvântarea Voastră de atunci ne-a apărut de multe rele. Dorința mea vie este ca și sufltește să dea roade mai bune decât a dat până acum.

Dorind I.P.S.T. sănătate și rod bun în toate rămân mereu credincioasă,
*Ileana*²⁴.

Din mai multe izvoare aflăm că de fapt Părintele Arsenie Boca a fost la Bran încă din august 1946, ocazie cu care a vizitat și Colonia din Bran a tinerelor refugiate din Basarabia.

Potrivit cercetărilor făcute de muzeografa Nicoleta Petcu de la Muzeul Național Bran, s-a dat publicității însemnarea Părintelui Arsenie Boca din *Jurnalul coloniei*: "Mă declar angajat sufltește în destinul acestei tabere de tinereță încercată. Suferința, de orice fel, e crucea noastră prin care ne mântuim. Nu uitați că cele din afară sunt pe cum grijim să le avem înăuntru, în conștiință.

Bran 31 Aug. 46 Arsenie²⁵.

În *Jurnalul personal*, la 28 iunie 1947 Domnița arăta cu aleasă considerație că "Un alt prieten minunat a intrat în viața mea anul trecut, este părintele Arsenie Boca de la Sâmbăta"²⁶.

Un alt moment important în care părintele de la Sâmbăta a fost în preajma Domniței Ileana și a familiei sale, a fost prilejuit de sfințirea bisericii ortodoxe române Sf. Treime din Scheii Brașovului, la data de 15 septembrie 1946²⁷.

Duminică 15 septembrie 1946, orele 8 dimineața, la gara din Bartolomeu s-a format un cortegiu oficial avându-l în frunte pe I.P.S.S. Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, care a luat loc alături de Domnița Ileana, într-o trăsură trasă de patru

²⁴ ABMS, *fd. cit.*, 1.022.

²⁵ Biblioteca Academiei Române, Arhiva 1156, nepaginat; apud Nicoleta Petcu, *Principesa Ileana a României și părintele Arsenie Boca*, în "Muzeul Național", XXVI, București, 2014, p. 258, 265. Vezi și Nicoleta Petcu, *Asociația Creștină a Femeilor Române și Casa Mare din Bran a Reginei Maria a României*, în "Muzeul Național", XXV, București, 2013, p. 259-270.

²⁶ ANIC, *fd. cit.*, Principesa Ileana, Dos. I/8 (1944-1947), f. 32, *Jurnalul Principesei Ileana*.

²⁷ *Drum nou*, duminică 15 septembrie 1946, Brașov, p. 5.

cai. Cortegiul a parcurs str. Lungă, Piața Libertății, Prund, până la Biserica de Pe Tocile²⁸.

Din colecțiile de fotografii făcute cu acest prilej, pe care le-am cercetat, reiese că prin binecuvântarea Mitropolitului Ardealului la ceremonii a fost prezent în prim plan, alături de oficialități și parohul bisericii, părintele Valeriu Voineag, ieromonahul de la Sâmbăta de Sus, alături de un sobor de 26 de preoți.

Un moment de maximă trăire spirituală a avut loc pe 27 iunie 1947, când, la dorința ardentă a Domniței Ileana, Părintele Arsenie Boca a sfințit în curtea Spitalului *Inima Reginei* fundația unei bisericuțe care se dorea a fi o replică fidelă a celei mai mici biserici din țară, *Stella Maris* de la Balcic. Deoarece sarcofagul cu inima Reginei Maria fusese luat de la Biserica ridicată de Regina Maria în parcul reședinței de la Balcic, Domnița a dorit să ctitorească o bisericuță la Bran unde voia să așeze inima mamei sale.

La 28 iunie 1947 Domnița nota în *Jurnal*:

*”Ieri seară, în ciuda ploii, am binecuvântat fundațiile Stellei Maris, pe care o construim în curtea spitalului. Este o minune pentru care trebuie să mulțumesc bătrânului Nae Paiș și Domnului Ștefan Toculesc. Părintele Arsenie a fost vreme de două săptămâni aici și a plecat în dimineața aceasta cu un camion plin cu daruri și cu jumătate din personalul spitalului”*²⁹.

Din cercetările efectuate de noi la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, din mărturisirile Maicii Sebastiană, apropiată a Domniței Ileana, cât și a Părintelui Arsenie Boca, reiese că principesa își desăvârșește lucrarea față Atotputernicul și printr-o serie de daruri pentru acest sfânt lăcaș. Am putut identifica la fața locului următoarele obiecte: Icoanele Împărătești de la Biserica veche, privigher sculptat în lemn, draperii pentru altar, mai multe amfore, obiecte ornamentale care se găsesc în parcul mănăstirii³⁰.

Dacă analizăm în integralitatea lor scrierile Principesei Ileana de după plecarea din țară, observăm că deși a avut o relație spirituală deosebită, nu pomeneste de Părintele Arsenie Boca și de alte persoane pentru a nu le expune la persecuții din partea regimului instaurat în România după 1945: *”Bineînțeles, nu pot să vă povestesc despre multe din eforturile mele încununate de succes, căci dacă aș face asta aș pune în pericol mulți oameni care încă se află în România”*³¹.

În Procesul verbal de interogatoriu din 5 octombrie 1955, Părintele Arsenie Boca arăta: *”Când ea a plecat din România, mi-a lăsat o scrisoare în care îmi scria că îmi mulțumește, întrucât am fost o lumină în viața ei. Această scrisoare mi-a fost adusă de Maria Ciolac. Scrisoarea poate fi găsită la Mănăstirea ”Sâmbăta de Sus” împreună cu mai multe cărți care sunt ascunse sub streșina Casei de oaspeți a mitropolitului la locul indicat de mine în schița pe care am făcut-o”*³².

²⁸ *Ibidem*, miercuri 18 septembrie 1946, p. 3.

²⁹ *Jurnalul Principesei Ileana*, Bran 28 iunie 1947.

³⁰ Vezi și: Preot Ion Sofonea, *Am auzit un sfânt vorbind. Părintele Arsenie Boca*, Suceava, Editura Accent Print, 2013, p. 110.

³¹ Ileana Principesă a României, *Trăiesc din nou*, p. 284.

³² Fl. Bichir, R. Petrașciuc, Raluca Tudorel, *Părintele Arsenie Boca în Arhivele Securității: opis de documente*, vol. II.

Schimbul de vizite între Domnița Ileana și Părintele Arsenie Boca a fost intens până în noiembrie 1947, ieromonahul însoțind-o pe aceasta la Bran, Sâmbăta de Sus și de mai multe ori la București, ”*la casa ei din cartierul Băneasa*”³³.

În vârtoarea unor evenimente tulburi, Domnița Ileana consemna: ”*La 7 Ianuarie 1948 cu nemărginită durere am părăsit Branul și țara mult iubită*”.

În lumea binecuvântată de Dumnezeu, această aleasă alianță rămâne un model de înțelegere și afinitate spirituală.

Apreciem că Sfântul Ardealului – Părintele Arsenie Boca –, a fost pentru Principesa Ileana a României o adevărată călăuză spirituală, în drumul acesteia pentru a deveni ulterior Maica Alexandra.

Bibliografie:

Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu, Fond *Nicolae Bălan*.

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond *Penal*.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *Casa Regală*, Principesa Ileana-personale.

Biblioteca Academiei Române, *Arhiva 1156*.

Jurnalul Principesei Ileana, Bran.

Drum nou, Brașov, 1946.

BICHIR, Florian, PETRAȘCIUC, Romeo, TUDOREL, Raluca, *Părintele Arsenie Boca în Arhivele Securității: opis de documente*, vol. I-II, Sibiu, Editura Agnos, 2013-2014.

DUȚU, Florin, *Părintele Arsenie Boca: 1910-1989 biografie vizuală*, Editura Floare Albă de Colț, București, 2014.

IDEM, *Părintele Arsenie Boca. La mănăstirea Prislop în Epoca Torționarilor Comuniști, 1948-1959*, București, Editura Floare Albă de Colț, 2014.

IDEM, *Părintele Arsenie Boca: o biografie*, București, Editura Floare Albă de Colț, 2015.

ENACHE, George, PETCU, Adrian Nicolae, *Părintele Arsenie Boca în atenția Poliției Politice*, Galați, Editura Partener, 2009.

ILEANA Domnița României, *Spitalul "Inima Reginei" Bran, 1944-1947*, Brașov, Tipografia „ASTRA”, 1947.

ILEANA Princess of Romania, *Hospital Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954.

ILEANA, Principesă a României, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999.

MAICA Alexandra, *Sfinții îngeri*, București, Editura Fundației ”Anastasia”, 1992.

³³ Vasile Manea, *Părintele Arsenie Boca, obiectivul "Bratu"*, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2009, p. 85.

MANEA, Vasile, *Părintele Arsenie Boca, obiectivul "Bratu"*, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2009.

MARIA, Regina României, *Gânduri și icoane din vremea războiului*, ediția a II-a, Editura Librăriei Pavel Suru, București, 1919.

MARIA, Regină a României, *Însemnări zilnice*, vol. VI, București, Editura Historia, 2008.

IDEM, *Povestea vieții mele*, vol. II-III, București, Editura RAO International Publishing Company, 2009.

IDEM, *Țara pe care o iubesc: memorii din exil*, București, Editura Humanitas, 2016.

MĂLUȘELU, Sebastian, *Maica Sebastiană*, în "Pro Bran", 10, nr. 5-7/2014, p. 1-3.

PEREASCIUC, Romeo, *Lăsați-vă în grija lui Dumnezeu: mărturii despre Părintele Arsenie Boca*, Sibiu, Editura Agnos, 2015.

PETCU, Nicoleta, *Asociația Creștină a Femeilor Române și Casa Mare din Bran a Reginei Maria a României*, în "Muzeul Național", XXV, București, 2013, p. 259-270.

IDEM, *Principesa Ileana a României și părintele Arsenie Boca*, în "Muzeul Național", XXVI, București, 2014.

SOFONEA, Ion Pr., *Am auzit un sfânt vorbind. Părintele Arsenie Boca*, Suceava, Editura Accent Print, 2013.

STOIAN, Emil, MĂLUȘELU, Sebastian, *Întâia vizită în Transilvania a Regelui Ferdinand și a Reginei Maria*, Ghimbav, Editura HACO Internațional, 2011.

STREZA, Nicolae Pr., *Mărturii despre Părintele Arsenie Boca*, Editura "Credința strămoșească", 2005.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Biserica voievodală de la Sâmbăta de Sus (Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu, Fond Nicolae Bălan).

Fig. 2 – Mesajul adresat de Domnița Ileana Mitropolitului Ardealului, Nicolae Bălan.

Fig. 3 – Bisericuța de la Spitalul *Inima Reginei Bran* (foto Emil Stoian).

Fig. 4 – Părintele Arsenie Boca în curtea interioară a Castelului Bran (foto 10. IX. 1946), având o dedicație pe verso (colecția Zoe Daian, nepoata părintelui Arsenie Boca).

Fig. 5 – Domnița Ileana, pictură murală în interiorul Bisericii *Stella Maris Balcic* (foto E. Stoian).

Fig. 6 – Amforă donată de Domnița Ileana Părintelui Arsenie Boca pentru Mănăstirea Sâmbăta de Sus, aflată în parcul nou (foto E. Stoian).

Fig. 7 – Vas ornamental donat de Domnița Ileana Părintelui Arsenie Boca pentru Mănăstirea Sâmbăta de Sus, aflat în parcul nou (foto E. Stoian).

Fig. 8 – Amforă donată de Domnița Ileana Părintelui Arsenie Boca, pentru Mănăstirea Sâmbăta de Sus, aflată în Stăreția veche (foto E. Stoian).

Fig. 9 – Tetrapod donat de Domnița Ileana pentru Mănăstirea Sâmbăta de Sus (foto E. Stoian).

Fig. 10 – Principesa Ileana alături de Mitropolitul Nicolae Bălan în drum spre Biserica *Sfânta Treime* – Tocile-Brașov, 15 septembrie 1946 (colecția M.N.).

Fig. 11 – Cuvânt de bun sosit al Părintelui V. Voineag; în centru Părintele Arsenie Boca (colecția M.N.).

Fig. 12 – În curtea Bisericii *Sfânta Treime* – Tocile-Brașov (colecția M.N.).

Fig. 13 – Mitropolitul Nicolae Bălan și Părintele Arsenie Boca după sfințirea Bisericii *Sfânta Treime* – Tocile-Brașov (colecția M.N.).

Fig. 14 – Mitropolitul Nicolae Bălan și Părintele Arsenie Boca (colecția M.N.).

Fig. 15-16 – Icoane împărătești din Biserica voievodală.

Fig. 1

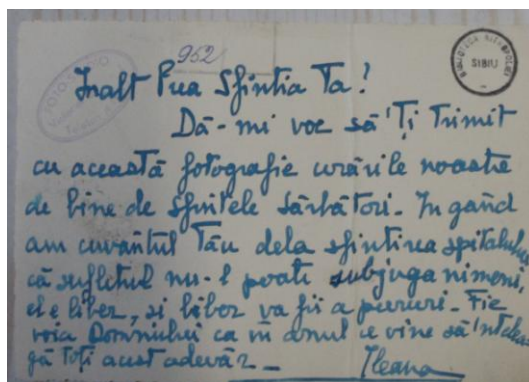

Fig. 2

Fig. 3

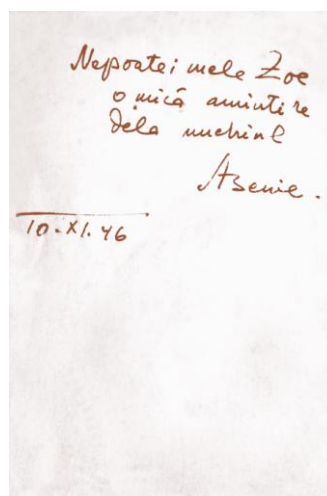

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

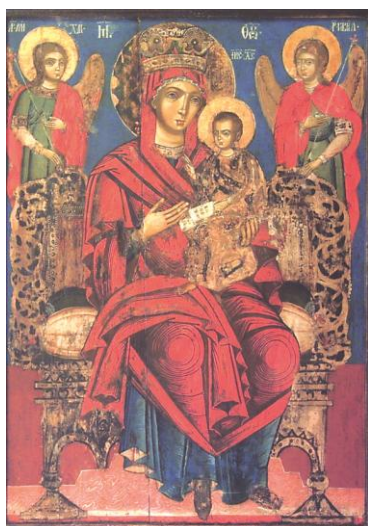

Fig. 15

Fig. 16

PRIETENII LUI GHEORGHE CRISTESCU-PLĂPUMARUL ȘI "PRIMĂVARA DE LA PRAGA"

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU

cristianscaiceanu@gmail.com

Cancelaria Băncii Naționale a României – București

GHEORGHE CRISTESCU PLAPUMARU'S FRIENDS AND THE "SPRING PRAGUE"

ABSTRACT

The resolute attitude that Nicolae Ceausescu had against the brutal crush of the civil rights movement that remained known in history under the name of "Prague Spring", made by the army of URSS, Hungary, Bulgaria, Poland, Democratic German Republic against Czechoslovakia, in the summer of 1968, increased the popularity of the romanian leader in the country and all over the world. In that period of time in Romania some reforms started to give people the hope of a better life. Nicolae Ceausescu's radical judgement of the army intervention from the Warsaw Pact in Czechoslovakia was consent by the majority of romanians. Ceausescu started to gain sympathy from the old socialist activists, that were removed and abandoned or even arrested on Gheorghe Gheorghiu-Dej's time. Some letters of Gheorghe Cristescu-Plăpumarul's friends, the first socialist secretary general of the Comunist Party of Romania, reflect their accession to Nicolae Ceausescu's internal and external actions.

Keywords: Nicolae Ceausescu, Prague Spring, Gheorghe Cristescu-Plăpumarul, socialism, comunism.

Cu toate că meandrele istoriei l-au pus în postura de a fi fost primul secretar general al Partidului Comunist din România, Gheorghe Cristescu-Plăpumarul a fost mereu un autentic militant socialist. Supravegheat până în 1944 de Siguranță și arestat datorită convingerilor politice, a intrat rapid și în atenția Securității comuniste, fiind atent urmărit, anchetat și chiar arestat. Marginalizat de liderii comuniști, Gheorghe Cristescu-Plăpumarul a rămas până la moarte fidel ideilor din tinerețe, un amestec interesant între valorile creștin-burgheze și cele ale unui socialism ce s-a dovedit utopic. Iată un relevant exemplu: "Și acum, ca întotdeauna, sărbătorim două mari evenimente, ce simbolizează pe Isus Cristos Nazarineanul, cum și Ziua desrobirii Muncitorilor – 1 Mai 1973. Vă dorește multă sănătate, tov. Gheorghe Cristescu-Plăpumarul"¹. Oana Ilie și Cornel Constantin Ilie au publicat mai multe documente cu formulări asemănătoare, demonstrând că această abordare era o temă preferată pentru liderul socialist. Iisus Hristos era pentru Gheorghe Cristescu-

¹ Carte poștală scrisă de Gheorghe Cristescu-Plăpumarul, aflată în arhiva autorului.

Plăpumarul ”*primul socialist al vremii*”, iar Pantelimon Halipa îl considera ”*primul comunist al omenirii*”².

În jurul lui s-a format de-a lungul timpului o adevărată curte de vechi militanți socialiști, marginalizați de regimul comunist, la care au aderat și alții, în general oameni cu vederi de stânga. Idealiști prin excelență, trecând – poate prea ușor uneori –, peste momentele grele din anii stalinismului, când unii dintre ei au fost trimiși în închisori și lagăre de muncă alături de ”*elementele dușmănoase burghezo-moșierești*”, fiind considerați ”*dușmani de clasă*”, vechii militanți de stânga grupați în jurul lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul au privit cu mari speranțe reformele inițiate de Nicolae Ceaușescu după 1965. Reformele din România nu au atins intensitatea celor din Cehoslovacia, unde se vorbea chiar despre pluripartidism, dar au dat speranțe populației pentru o viață mai bună, pentru revenirea la normalitate, după deceniul negru din anii ’50.

Pe plan extern, Nicolae Ceaușescu a dezvoltat delimitarea de Uniunea Sovietică inițiată de Gheorghe Gheorghiu-Dej. La 3 august 1968 URSS, RDG, Polonia, Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia au semnat Declarația de la Bratislava, care reiterea atașamentul acestor state față de ideologia marxist-leninistă și condamna ferm revenirea la valorile burgheze. Se evoca chiar folosirea forței dacă situația va impune acest lucru. România nu a participat la această întâlnire. Mai mult decât atât, Nicolae Ceaușescu a semnat la 16 august 1968, la Praga, un tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală cu guvernul reformist al Cehoslovaciei. Toate aceste acțiuni, dar mai ales inacțiuni, mai puțin vizibile pentru marea masă a populației, nu au trecut neobservate de nucleul vechilor militanți socialiști din jurul lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul, care monitoriza atent situația politică internațională. Desigur, evenimentele politice din primăvara și vara anului 1968 au fost numeroase și cu semnificații profunde. Am schițat doar câteva idei, pentru a sugera contextul istoric în care au fost scrise câteva corespondențe adresate lui Gh. Cristescu-Plăpumarul, pe care le vom prezenta în continuare.

O scrisoare trimisă liderului socialist, în august 1968, de un expeditor pe care nu am reușit din păcate să-l identificăm, pe numele său S. Dumitrescu și care locuia în București, redă cum nu se poate mai bine starea de spirit care domnea printre amicii lui Cristescu-Plăpumarul în acele vremuri³:

”București 08 – 08 – 1968

Nene Ghiță,

Dupe convorbirea ce am avut amândoi n’am plecat din Călimănești până nu v’am scris o scrisoare detaialată (sic!) de modul cum văd eu evenimentele actuale.

Vă scriu înainte de a primi din partea Dv. răspuns, deoarece dupe mine acum când problema Cehoslovacă este în apogeul ei de desfășurare ar fi momentul

² Oana Ilie, Cornel Constantin Ilie, *Gheorghe Cristescu-Plăpumarul. Primul secretar general al P.C.R. Corespondență, documente, imagini*, București, Editura Semne, 2009, p. 79-80.

³ Document din arhiva autorului, redat cu ortografia originală.

cel mai adecuat pentru noi românii să întreprindem o acțiune să obținem un statut de neutralitate concomitent fiind loiali și cu Cehoslovacia.

Chestie de abilitate pe care când ne vom întâlni vă voi expune-o.

Eu aștept dela mata vești și mai cu seamă în sensul de cum ți-am scris de a cere o audiență la tov. N. Ceaușescu spre a fi alături de el în aceste momente de tensiune de politică externă și de a-i expune punctul nostru de vedere pe care poate el îl va aștepta.

Noi trebuie însă neapărat să arătăm solidaritate și loialitate.

Îți urez multă sănătate și voe bună

S. Dumitrescu”.

Mișcarea cunoscută sub numele *Primăvară de la Praga* a fost strivită sub tancurile țărilor din Pactul de la Varșovia la 20 august 1968. România nu a participat la invazie și a riscat să fie și ea invadată.

După invazia sovietică în Cehoslovacia, pe 21 august 1968 Nicolae Ceaușescu a ținut o cuvântare electrizantă de la balconul clădirii Comitetului Central al PCR, prin care condamna intervenția sovietică în Cehoslovacia. Efectul cuvântării a fost unul nesperat: a coagulat întreaga națiune în jurul lui. Dispăruseră pentru moment divergențele politice, se uitaseră privațiunile și nenorocirile aduse de guvernarea comunistă, toată lumea era alături de Nicolae Ceaușescu. Alexandru Bârlădeanu avea să spună ulterior că atunci când a ținut cuvântarea pe Ceaușescu *”l-a luat gura pe dinainte”*. Contestarea poziției de lider autoritar, deținută de sovietici, și neintervenția în problemele interne ale unui stat, au fost teme constante ale politicii externe promovate de Ceaușescu. Pentru a ilustra sentimentele generate în societatea românească de atitudinea publică a lui Ceaușescu față de invazia sovietică în Cehoslovacia, redăm conținutul unei corespondențe primite de Gheorghe Cristescu-Plăpumarul în septembrie 1968⁴:

”București, 7 septembrie 1968

Prea Stimate Prietene și Maestre Gheorghe Cristescu

Mulțumesc mult pentru atențiunea ce-mi arăți făcându-mi și mie cunoscute cele patru mesagii telefonice pe care le-ai adresat Înalților Dregători politici-militari și spirituali ai Țării. Te felicit călduros, scumpul meu mare prieten, pentru gestul Dtale patriotic a cărui greutate va contribui și mai mult la solidaritatea și tenacitatea națională în vremuri de încercare. Era o manifestare cu caracter național și socialist de la care Decanul Socialismului European nu putea lipsi.

Să trăiești încă mulți ani la fel de înțelept și de viguros.

Devotat,

Al. D. Colțești”.

Scrisoarea dovedește faptul că prin atitudinea avută Nicolae Ceaușescu a reușit să-i aducă lângă el și pe unii din vechii adversari. Trebuie spus că în joc nu era doar simpatia pentru poporul cehoslovac, ci valorile la care atât cehoslovacia cât și românii încercau să revină, după tragică perioadă stalinistă.

⁴ Corespondență aflată în arhiva autorului.

Expeditorul mesajului nu a fost un militant socialist. Era un om care suferise mult odată cu instaurarea comunismului în țara noastră. Alexandru I. Dumitrescu-Colțești (1901-1979) a făcut studii liceale la Rm.-Vâlcea și Craiova, și a absolvit Facultatea de Drept din București. A obținut titlul de doctor în drept la Paris și a fost primar al municipiului Rm.-Vâlcea între 1930 și 1931. Membru al Partidului Radical Țărănesc (Grigore Iunian), a fost arestat de trei ori de către comuniști: din 1947 și până în 1948, între 1950 și 1952, și din 1959 până în 1964. După eliberarea din închisoare s-a stabilit în București, iar în ultima parte a vieții s-a retras în Vâlcea natală⁵.

Din Bulgaria atitudinea fermă a lui Nicolae Ceaușescu din vara anului 1968 s-a văzut altfel. Alexandru Ștefan Marincev, fost membru al PCdR, îi scria în martie 1969 lui Gheorghe Cristescu din Ruse:

”Constat că sunteți pe poziții marxisto-leniniste și vedeți lucrurile, în realitate, dar cred că nu sunteți bine informați. În situația internațională, în care ne găsim actualiminte (sic!) precum și cu situația care a fost în luna august a.c. (corect anul trecut-n.n.) în Cehoslovacia, care a determinat cele cinci țări din tratatul de la Varșovia să ia măsurile respective pentru apărarea lagărului socialist.

Numai guvernul român s-a abținut și nu a dat dovada, cu spirit revoluționar pentru apărarea statelor socialiste, conform tratatului de la Varșovia, care este o mare greșeală, că nu se solidarizează cu cel mai puternic stat socialist URSS.

Am ascultat radio Europa Liberă – cea mai mare agentură imperialistă americană care îl laudă pe tov. Ciașescu (sic!), ceea ce nu mi-a plăcut acea politică lansată de un tovarăș de frunte al României. Ca communist și acesta compromite partidul communist român, în care eu la timp am activat împreună cu Dvs. și am suferit în închisorile burgheziei ciocoiești.

Acum guvernul român s-a mai îndreptat și a început să vadă realitatea, că nu va avea mai bun aliat pentru apărarea granițelor sale și să construiască socialismul și comunismul în România decât țara lui Lenin - Rusia Sovietică”⁶.

Mai reținem din scrisoarea communistului bulgar că ”(...) guvernării Dvs îndrăznesc să cenzureze corespondența vechilor veterani ai partidului communist român”⁷.

Masivul sprijinul popular de care s-a bucurat Ceaușescu în 1968 s-a transformat în timp într-o nemulțumire generalizată și profundă. Dacă în 1968 masele îl aclamau, în 1989 îl izgoneau de la putere. Nicolae Ceaușescu a jucat ”scena balconului” de două ori: în 1968 și în 1989. Urmările au fost însă diametral opuse.

⁵ Dan-Mihai Moroianu, *Alexandru I. Dumitrescu-Colțești un primar uitat*, în ”Buridava, studii și materiale”, Muzeul Județean Vâlcea, nr. 5, 2007, p. 155-159.

⁶ Vezi pe larg textul scrisorii la Oana Ilie, C.C. Ilie, *op. cit.*, p. 86.

⁷ *Ibidem*.

Bibliografie:

ILIE, Oana, ILIE, Cornel Constantin, *Gheorghe Cristescu-Plăpumarul. Primul secretar general al P.C.R. Corespondență, documente, imagini*, București, Editura Semne, 2009.

MOROIANU, Dan-Mihai, *Alexandru I. Dumitrescu-Colțești un primar uitat*, în "Buridava, studii și materiale", Muzeul Județean Vâlcea, nr. 5, 2007, p. 155-159.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Urări de Paște scrise de Gheorghe Cristescu-Plăpumarul în 1968 (foto arhiva autorului).

Fig. 2 – Scrisoarea lui S. Dumitrescu adresată lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul – I (foto arhiva autorului).

Fig. 3 – Scrisoarea lui S. Dumitrescu adresată lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul – II (foto arhiva autorului).

Fig. 4 – Carte poștală trimisă de Al. Dem.-Colțești lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul (foto arhiva autorului).

Fig. 5 – Mesajul lui Al. Dem.-Colțești lui Gheorghe Cristescu-Plăpumarul (foto arhiva autorului).

Și acum, ca totdeauna,
 sărbătorim două mari evenimente,
 ce simbolizează, pe Jons Cinto-
 Nazarineanul, cum și Ziua des-
 robirii Muncitorilor - 1 Mai 1973. -
 Vă doresc multă sănătate,
 tov. Ghibo Cindeaș la pământ

Fig. 1

București, 08-08-1968
 Nene Ghibo
 După convorbirea ce am avut amândoi - n'am
 plecat de Călimănești până m'am oprit o
 primărie petrușă de unde am văd eu
 evenimentele actuale.
 Vă scriu înainte de a primi din partea v
 răspuns - deoarece după mine acum e
 problemă Cebeșlovacul este în apogeu și
 de desfigurare - ar fi momentul cel
 mai oportun pentru mine să mă
 prezint o abilitate în obținerea un
 statut de neutralitate - concomitent
 fiind loial m'cu Cebeșlovacii -
 date de abilitate - pe care când
 ne vom întâlni vă voi exprima.
 În aștept de la omata vestii - n'au
 cu seamă în cazul de acum în
 scris de a cere o audiență la
 N. Cebeșlovac - spre a fi alături
 de el în aceste momente de tensiune
 de politică externă și de a-

Fig. 2

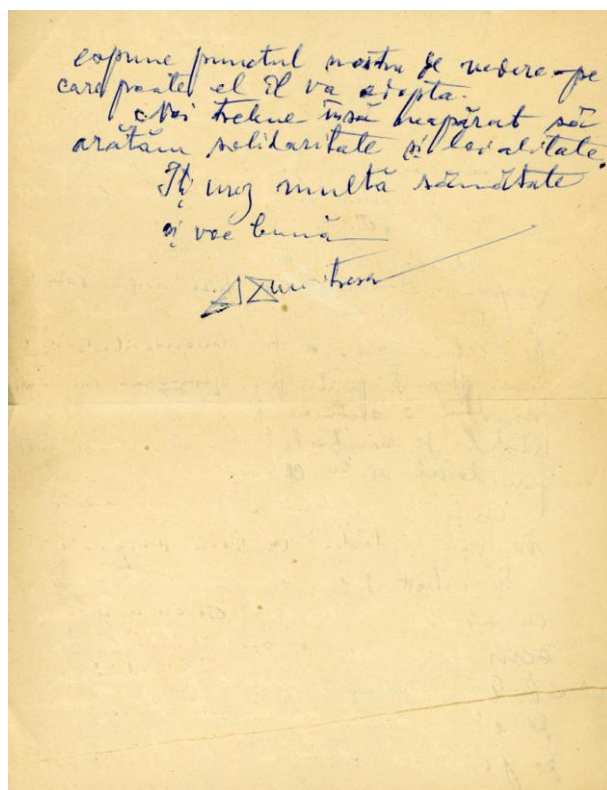

Fig. 3

Fig. 4

București 7 Sept. 1918.

Prea Stimate Prieten și Marele Ghita Cristescu.

Mulțumesc mult pentru atențiunea ce-mi arăți făcându-mi
și mie cunoscută cele patru mesaje telegrafice pe care le-ai
adresat înaltei lor Dregătorii politice-militare și spirituale ai
Țării. Te felicit călător. scumpul meu mare prieten-pentru
gestul tău patriotic - a cărui greutate va contribui și mai mult
la soliditatea și tenacitatea națională - în munii de înecare.
Era o manifestare cu caracter național și socialist - de care
Decretul Socialismului European - nu putea lipsi.
Se trece încă multe ani la fel de înțelept și de răpăd. Levorat
Al. D. Colțan

Fig. 5

ARTĂ – PATRIMONIU – CULTURĂ
ART – HERITAGE – CULTURE

**CARTEA ORELOR CATHERINEI DE CLEVES:
MARGINALII LA UN MANUSCRIS MINIAT
DIN SECOLUL AL XV-LEA**

CONSTANTIN ITTU

constantinittu@yahoo.co.uk

Biblioteca Universității "Lucian Blaga" – Sibiu

**THE BOOK OF HOURS OF CATHERINE OF CLEVES:
COMMENTARY ABOUT A 15th CENTURY ILLUMINATED MANUSCRIPT**

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting a 15th century illuminated manuscript, to be more precise, The Book of Hours of Catherine of Cleves. The main idea of this study is to put under scrutiny, either from the art history, and from the historical points of view, only a few part of the images, in order to place them into their genuine cultural framework.

Keywords: Catherine of Cleves, *The Book of Hours*, illuminated manuscript, the 15th century book.

Este posibil ca pentru un procent ridicat dintre noi manuscrisele miniata să pară a fi o extravaganță a trecutului. În schimb, o operă de artă contemporană este asociată, în primul rând, cu artistul care a creat-o și numai în al doilea rând cu o școală de pictură, sculptură etc. În schimb, în cazul capodoperelor miniata ale Evului Mediu artistul sau artiștii rămân de cele mai multe ori necunoscuți, atât nouă, cât și contemporanilor lor. Codul socio-moral al timpului presupunea anumite restricții, iar reacții sau gesturi care duceau la nerespectarea acestor norme erau privite ca fiind păcate. Unul dintre păcate, singurul care ne interesează în context, era cel al lipsei smereniei. Ori, tocmai din dorința de a nu păcatui, din dorința de a fi *smeriți*, artiștii medievali *nu* și-au semnat operele. Semnăturile acestora au fost rare anterior secolului al XIV-lea¹.

De subliniat faptul că tradiția acumulată în secole privind atât scrierea, cât și împodobirea manuscriselor cu miniaturi, a fost păstrată în manualele artiștilor, în cărțile lor de modele, precum și în colecțiile de rețete privind coloranții folosiți. La Cambridge, spre exemplu, se păstrează două faimoase cărți-manuscris de modele, una din Toscana secolului al XII-lea, iar cealaltă din Anglia secolului al XV-lea. În general vorbind, au fost cazuri în care artiștii, în munca lor, s-au ghidat după niște schițe desenate marginal, într-un caz ele fiind chiar realizate într-un (fel de) dicționar biblic alfabetic. Ori, astfel de mesaje lasă să se întrevadă problemele cu care s-au confruntat miniaturişti. După toate probabilitățile, ei nu au urmat un canon strict, ci și-au adaptat munca în funcție de raportul text scris – spațiu liber în pagină. Spre

¹ *Illuminated Manuscript*, în Paul Binski, Stella Panayotova (ed.), "The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West", London, 2005, p. 23.

exemplu, un grup de artiști din secolul al XIII-lea și-au notat instrucțiunile fie pe marginea de jos a paginilor, fie în spațiul lăsat liber pentru a fi împodobit cu câte o miniatură. Iar astfel, cu timpul, folosirea repetată a procedurii a dus la transformarea instrucțiunilor notate într-un reper de primă importanță pentru miniaturile propriu-zise².

Odată cu manuscrisele miniaturate pătrundem însă în acea spiritualitate medievală care vedea *"trupul străpuns și rănit al lui Iisus ca un pergament pe a cărui suprafață au fost înscrise literele suferințelor Sale"*³. Imaginea, frecventă în textele de epocă, reprezenta un element necesar pentru ca ideea de sacrificiu a Mântuitorului să se păstreze vie în memoria credincioșilor, dar să devină și un suport vizual în timpul rugăciunii⁴. În acest context, ni se activează în memorie două pericope evanghelice în care oamenii ne sunt înfățișați flămânzi, iar Iisus le răspunde ucenicilor care întreabă ce să facă: *"dați-le voi să mănânce"* (Matei 14, 16)⁵. Într-o echivalență a Răsăritului creștin, era o adresare către *"Dădătorul tuturor vindecărilor"*, prin care celebrantul⁶ îl ruga: *"spală inima mea cu dulceață luminoasă"*⁷. O spălare, o curățire spirituală care nu urmărea extazul, ci aspecte cât se poate de omenești, inclusiv starea de *"sophrosyne"*, de răbdare în fața necazurilor⁸.

În versul XXXIX din *Imnurile sacre*, Pitagora îndeamnă: *"cugetă înainte de a trece la fapte"*, sensul fiind acela că trebuie să ne folosim discernământul pentru a rezolva o problemă; mai mult, acolo unde este cazul, să dăm credit altor puncte de

² *Ibidem*, p. 24-25.

³ Pia Brânzeu, *Body song*, Timișoara, Editura Brumar, 2010, p. 43.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gheorghe Nicolae Șincan, *Pâinea iubirii*, în "Vatra Veche", s.n., VII, nr. 3 (75), martie 2015, p. 48. Evangheliile ne spun că Iisus hrănește, la un moment dat, cinci mii de oameni (Matei 14, 15-31), iar altă dată, patru mii (Matei, 14, 32-38).

⁶ Deliberat am folosit termenul *celebrantul* (nu *credinciosul* sau un sinonim al acestuia) și am făcut-o din două motive: în primul rând, Sf. Pavel vorbește despre *"preoția universală"* a tuturor credincioșilor creștini, primită prin har, precum enigmaticul Melchisedec al Vechiului Testament (Facerea, 14, 17-20), care fiind *"fără spiță de neam, neavând nici început al zilelor, nici sfârșit al vieții (...)* rămâne preot deapănarea" (Evrei, 7, 3). O paralelă între cele două preoții, cea universală a credincioșilor, respectiv cea harică a preoților, întâlnim și în scrierile lui Paul Evdochimov (*Viața spirituală în cetate*, traducere Măriuca și Adrian Alexandrescu, București, Editura Nemira, 2010, p. 138-141). În al doilea rând, Sfântul Ioan Gură de Aur ne vorbește despre trei liturghii: liturghia propriu-zisă (din biserică), liturghia aproapelui (ajutorul dat acestuia) și liturghia personală (rugăciunile particulare); ori, tocmai pe aceasta din urmă am avut-o în vedere atunci când am folosit cuvântul menționat (Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigore de Nazianz, Sfântul Efrem Sirul, *Despre preoție*, București, Editura Sophia, 2004, p. 26-27).

⁷ *Rugăciunile Sfântului Efrem Sirul*, București, 2007, p. 114 și 117.

⁸ Vasile Andru, *Psihoterapie isihastă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 88. În *Patericul egiptean*, Avva Hierax povățuiește astfel: *"stai în chilă ta, dacă ți-e foame mănâncă, dacă ți-e sete bea și nu vorbi pe nimeni de rău. Așa te vei mântui"* (*Patericul sau Apoftegmele Părinților din pustiu*, traducere, introducere, prezentări și postfață de Cristian Bădiliță, București, Editura Vremea, 2011, p. 184).

vedere, dacă acestea par a fi mai bune⁹. I-am urmat îndemnul, dând credit specialiștilor în domeniu care consideră că, spre deosebire de omul secolului al XV-lea, cel din timpul apariției acestei *Cărți a Orelor*, care își exhiba trăirile personale, inclusiv cele religioase, omul zilelor noastre este mai discret în această privință, credința acestuia fiind o problemă de intimitate¹⁰.

Dintr-o asemenea perspectivă, se prea poate ca, sub raportul vizualizării mentale, *Cartea Orelor* Caterinei de Cleves să fi activat unde cerebrale de diferite tipuri. Astfel, nu ar fi exclus ca în mintea credinciosului din trecut să fi fost activate unde cerebrale de tipul *alfa* și posibil chiar de tipul *delta*. Specialiștii în domeniu afirmă că cele de tip *alfa* corespund unei relaxări mentale, relaxare care cuprinde o stare de meditație dinamică, propice stării de rugăciune. În schimb, undele *delta* activează inconștientul, acționând ca un radar personal – ne gândim la cineva, iar acel cineva ne caută în scurt timp; în coordonatele credinței însă ar fi vorba tot despre rugăciune, privită, de data aceasta, ca un dialog între credincios și Divin, cel din urmă fiind prezent, dar invizibil în respectivul dialog sacru¹¹. În schimb, pentru noi cei de astăzi, concentrați pe demersul științific, undele cerebrale activate acum de *Cartea Orelor* s-ar putea să fie atât de tipul *beta*, cât și de tipul *theta*. În primul caz, cel al undelor *beta*, ar fi vorba despre o stare creativă, cu idei și soluții; în particular, cercetătorul, istoricul ori istoricul de artă, care are în fața ochilor cartea manuscris, își amplită variantele de studiu, diversificându-și și reorganizându-și munca de cercetare științifică. În schimb, activarea undelor *theta* este asociată stărilor creatoare din viața omului zilelor noastre, cadru propice preocupărilor artistice și de studiu – să nu uităm, vorbim despre un manuscris miniat –, desfășurate într-o atmosferă de armonie interioară¹².

*

În arcul cronologic cuprins între secolul al XIV-lea și jumătatea secolului al XVI-lea a crescut numărul cărților devoțiunii private, cu alte cuvinte cele rezervate rugăciunii personale. Cauzele acestei înfloriri au fost multiple, nu în ultimul rând faptul că s-a mărit baza clientelei pentru astfel de valori, aceasta nemaifiind formată doar din nobilime, preoțime, cinul monahal ori mediul universitar, ci și din ”burghezia” incipientă, din ce în ce mai numeroasă în raport cu precedentele secole, bogată și cultă¹³.

⁹ Pia Brânzeu, *op. cit.*, p. 38; Pitagora, *Imnurile sacre*, București, Editura Herald, 2013, p. 43.

¹⁰ C-tin Ittu, *Simbolismul ritualic al puterii între prima cruciadă și Reformă*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 2001, p. 46.

¹¹ *Undele cerebrale sunt produse permanent de creier*, în ”Netmedic”, portal de cultură medicală (la: http://www.netmedic.ro/articole-medicale/23/Undele_cerebrale_sint_produce_permanent_de_creier; accesat: 10.04.2015).

¹² Michael A. Kisley, Zoe M. Cornwell, *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în ”Clinical Neurophysiology”, Volume 117, Issue 11, 2006, p. 2.549-2.563.

¹³ Jonathan J.G. Alexander, James H. Marrow, Lucy Freeman Sandler, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005, p. 193.

Nu este mai puțin adevărat că rădăcinile devoțiunii laice în Europa medievală romano-catolică se regăsesc în practicile liturgice din secolele XII-XIV, când apăruse obiceiul ca reprezentanții nobilimii să comande psaltiri împodobite cu miniaturi, ca cele mai potrivite cărți de rugă particulară. Nobilii nu făceau altceva decât să-i imite pe clerici în practica – de preferință zilnică –, a lecturării psalmilor. Se prea poate ca această practică să nu fi fost una spontană din partea celor cu sânge albastru, ci să fie rezultatul unor influențe venite atât de la confesorii, cât și de la capelanii lor¹⁴. Din dorința de a le face cât mai atractive, psaltirile erau împodobite cu ilustrații, pentru început doar cu câteva, ulterior cu tot mai multe. Un singur exemplu: psalmul 51 (50 ortodox), supranumit ”psalmul de umilință”, era agrementat vizual cu figura regelui David¹⁵. Etapa aceasta a fost relativ repede depășită, manuscrisele de acest fel fiind, cum am menționat, din ce în ce mai bogat ilustrate.

Treptat locul psaltirilor a fost luat de *Cărțile Orelor*, considerate, prin conținutul lor diversificat, mai potrivite pentru devoțiunea laică particulară. În general, o *Carte a Orelor* (Ceaslov sau *Orologion* în mediul ortodox)¹⁶, cuprindea un calendar, de obicei la început, urmat de ”orele canonice”, rugăciuni închinare Patimilor Mântuitorului (de unde provine titlul), cu un suav dozaj de psalmi și imne (nu imnuri)¹⁷, rugăciuni distribuite pe parcursul unei zile, cu mențiunea că o zi liturgică începe din seara zilei precedente, după temeiul biblic al Genezei – ”Și a fost seară, și a fost dimineață: ziua întâi” (Facerea, 1, 5). Au fost incluse rugăciuni adresate Sfintei Fecioare, Sfintei Cruci, Duhului Sfânt, apoi psalmi penitențiali – șapte în total, cei mai cunoscuți fiind psalmul 51 (50) *Miserere*, menționat deja, și 130 (129) *De profundis*¹⁸ –, litanii pentru ierarea păcatelor și, nu în ultimul rând, rugăciuni pentru răposați. De reținut că un astfel de manuscris, miniat sau nu, mai avea o serie de rugăciuni ”pentru diferite trebuințe”, ca să folosim o sintagmă din lumea teologică de azi¹⁹. Întâlnim, de asemenea, *Cărți ale Orelor* cu un cuprins mai bogat ori mai puțin bogat sub raportul rugăciunilor: spre exemplu, o *Carte a Orelor* în latină și franceză din estul Angliei, datată aproximativ între 1320 și 1323, are următorul

¹⁴ C-tin Ittu, *Elite și putere în Europa heraldică a secolelor XII-XVI*, Sibiu, Editura Universității ”Lucian Blaga”, 2004, p. 40-41.

¹⁵ Este binecunoscută istoria lui David, regele care s-a îndrăgostit de Batșeba, soția lui Urie Hetetul (Hittitul) și care, din iubire pentru această femeie, îi trimite soțul, comandant militar, cât mai departe și în zone cât mai periculoase, până când acesta își pierde viața. Muștrăat fiind de profetul Natan pentru comportament, David are o criză mistică, recunoscându-și greșeala și cerând iertare Celui de Sus prin intermediul psalmului amintit: ”Miluiește-mă Dumnezeu după mila Ta/și după mulțimea îndurărilor Tale șterge fărădelegea mea” (1,1). Preferăm să vorbim despre greșeala lui David, nu despre păcatul lui, deoarece în rugăciunea *Tatăl nostru* întâlnim formularea ”și ne iartă nouă greșelile noastre”. În lumea ortodoxă, preotul celebrant rostește acest psalm atunci când cadește (cădelnițează) în biserică.

¹⁶ C-tin Ittu, *O ”catedrală de buzunar”: Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în ”Sargeția”, s.n. II, Deva, 2011, p. 178.

¹⁷ Ene Braniște, Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană, 2001, p. 164.

¹⁸ *Dintru adâncuri am strigat către Tine; Doamne, Doamne auzi glasul meu.*

¹⁹ J.J.G. Alexander, J.H. Marrow, Lucy Freeman Sandler, *op. cit.*, p. 194.

cuprins: calendar, orele Mariei, cele ale Sfântului Duh, rugăciuni în franceză, psalmii penitențiali, litanii, psalmii graduali și rugăciunile pentru răposați²⁰. În schimb, *Liber Horarum Grey-Fitzpayn* sau *Clifford-Pabenham*, cu o datare cuprinsă între 1315 și 1330, nu are calendar, dar cuprinde orele Mariei, cele ale Sfintei Treimi – inexistente în precedentul exemplar menționat –, psalmii penitențiali, orele Sfântului Duh, psalmii graduali și se încheia cu slujbele pentru cei adormiți întru Domnul²¹.

Cartea manuscris abordată aici, aflată la New York, în proprietatea *The Morgan Library and Museum*, este o realizare artistică de excepție din jurul anului 1440, o comandă a Catherinei de Cleves (1417-1476), care, prin căsătoria sa din 1430 cu ducele de Guelders, Arnold Edmond, a devenit ducesă cu acest titlu și, în același timp, contesă de Zutphen. Catherine, provenită dintr-o familie nobiliară, aprecia manuscrisele valoroase, motiv pentru care și-a dat seama că trebuie să angajeze un miniaturist profesionist care să-i împodobească acest "Ceaslov", această *Carte a Orelor*. Ca majoritatea artiștilor vremii – să nu uităm suntem în secolul al XV-lea –, acest miniaturist nu și-a dezvăluit numele, motiv pentru care în lumea artistică, în cea a esteticii (privită ca "filosofia artei"), a miniaturisticii, precum și în cea a teologiei artei, este cunoscut (doar) ca "maestrul Catherinei de Cleves".

Cât privește istoria manuscrisului în discuție, acesta a fost împărțit în secolul al XIX-lea de un negustor ca să poată fi mai ușor vandabil. Într-adevăr, a fost achiziționat de doi colecționari diferiți. *The Morgan Library and Museum* din New York a reușit să cumpere cele două fragmente, natural, de la doi proprietari, prima tranzacție având loc în 1963, iar a doua în 1970. În acest moment, cele două fragmente, înregistrate sub două numere de inventar diferite, sunt "aproape" reunite. Spunem "aproape" din cauza faptului că cel puțin unsprezece miniaturi au dispărut atunci când *Cartea Orelor* a fost "sfâșiată" în secolul al XIX-lea în scopuri strict comerciale²².

O *Carte a Orelor* a fost printre cele mai gustate manuscrise devoționale ale Evului Mediu, fiind folosită – desigur, pentru rugăciune –, de laici. Era mult mai accesibilă acestora, fiind deopotrivă mai rezumativă și mai simplificată, decât un *Breviar*, mult mai bogat și mai sofisticat, folosit în special de călugări, dar și de preoți. Comanditarul *Cărții Orelor Catherinei de Cleves* a fost chiar cel care, peste secole, i-a împrumutat numele, nobila în discuție apărând pe prima miniatură a cărții, înveșmântată într-un veșmânt purpuriu, garnisit cu hermină. Îngenuncheată în fața (imaginii) Sfintei Fecioare, Catherine îi adresează Maicii Preacurate o rugăciune, pe care o putem citi de pe "banderola" care-i poartă vorbele: "*O Mater Dei memento mei*". Pe pagina cealaltă, îl vedem pe Dreptul Ioachim, tatăl Sfintei Fecioare, în genunchi în fața unui înger care îl anunță că soția sa Ana va da naștere unei

²⁰ Paul Binski, Stella Panayotova (eds.), *The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West*, Cambridge, 2005, p. 190-191.

²¹ *Ibidem*, p. 191-192.

²² Rob Dückers, Ruud Priem, *Foreword*, în Anne Margreet W. As-Vijvers (ed.), "From the Hand of the Master. The Hours of Catherine of Cleves", 2010, p. 6-7.

prunce. De reținut că aceasta este prima scenă devoțională mariană din întreg manuscrisul²³.

Tot pe prima pagină miniată ne este prezentat, în coordonate de natură heraldică, statutul Catherinei de Cleves, intenția manifestă fiind ca ea, comanditara, să fie pusă în evidență de stemele care agrementează ornamentele. Intenția a reușit, în sensul că din cele cinci steme numai una are armele reunite ale Catherinei și ale soțului său, dar nici aceasta nu respectă în totalitate tradiția heraldică – tradiția, căci regulile heraldice ”sunt” respectate –, deoarece coiful care împodobește scutul nu este cel al soțului, ci acela al familiei Catherinei. Este vorba adică de un scut despicat, la dreapta, stema soțului, ducele de Guelders, cu însemnele domeniilor Guelders și Gulik, iar la stânga armele Catherinei, cu ducatul Cleves și comitatul Mark; creștet, taurul roșu de Cleves²⁴.

Din moment ce nu ne-am propus să prezentăm ”toate” cele 157 de miniaturi, ne luăm libertatea de a selecta doar câteva. Prima aleasă de noi – din considerente de structură internă a lucrării acesteia, nu în raport cu succesiunea din manuscris –, o reprezintă pe ducesă oferind bani unor cerșetori, trei la număr. Personajul care vorbește, singurul de altfel, nu este Catherina de Cleves, îmbrăcată în aceleași veșminte somptuoase care-i arată statutul nobiliar, ci unul dintre cerșetori, iar banderola care pornește din dreptul feței și apoi se unduiește deasupra capului său și mai departe spre partea superioară a scenei, cuprinde cuvintele din *Evangelia după Luca* (11, 41): ”*Dați mai întâi milostenie celor ce sunt înlăuntrul vostru și, iată, toate vă vor fi curate*”. Sub scenă se află textul de rugăciune, iar sub acesta mai întâlnim o scenă în care Catherina, de data acesta îmbrăcată în haine relativ modeste, de culoare albastră, oferă hrană unui întemnițat, care se vede printre gratii. Faptul că întemnițatul are un nimb cruciger ne sugerează că este Hristos însuși. Aici reperul este *Evangelia după Matei* (25, 34-40). Scena evanghelică ne trimite la zilele *Fiului Omului*²⁵ – ale lui Hristos –, când acesta va judeca neamurile și îi va despărți ”*pe unii de alții precum desparte păstorul oile de capre/Și va pune oile de-a dreap-*

²³ Saskia van Bergen, *Passion, Salvation and Deliverance in "The Hours of Catherine of Cleves"*, în *Ibidem*, p. 10-14.

²⁴ C-tin Ittu, *op. cit.*, p. 177.

²⁵ Cuvântul ”fiu” (*ben* în ebraică; *bar* în aramaică, limba vorbită în Țara Sfântă în vremea lui Iisus), este folosit în mod obișnuit în limbile semitice pentru a indica o apartenență; în cazul acesta, în context neo-testamentar, prin sintagma *Fiul Omului* – sintagmă preluată din Vechiul Testament, mai precis din *Daniel* –, se înțelege Hristos însuși: ”*Văzut-am în vedenie de noapte;/ și, iată, cu norii cerului/ venea Cineva ca Fiul Omului/ și a venit la Cel-Vechi-de-Zile/ și a fost adus în fața Acestuia./ Și Lui i s-a dat stăpânirea/ și cinstea și împărăția;/ Lui îi vor sluji popoarele/ și triburile și limbile;/ iar stăpânirea Lui e veșnică;/ stăpânire ce nu va trece;/ iar împărăția Lui nu va fi nimicită*” (*Daniel*. 7, 13-14). După cum vedem, aici expresia *Fiul Omului* are o cu totul altă conotație decât în profețiile lui Iezechiel, părintele iudaismului postexilic. La Iezechiel, *Fiul Omului* este o expresie des întâlnită, dar semnifică sau induce ideea de micime a omului în comparație cu măreția Creatorului: ”*Și mi-a zis: "Fiul omului, ține-te pe picioarele tale și-ți voi grăi!" / Și Duhul a venit peste mine și m-a luat și m-a ridicat și m-a pus pe picioarele mele, și L-am auzit grăind către mine./ Și mi-a zis: "Fiul omului, te trimit la casa lui Israel, la cei ce s-au răzvlătit împotriva Mea"* (Iezechiel, 2, 1-3).

ta Sa, iar caprele de-a stânga” (25, 32-33). Atunci *”Împăratul”* îi va invita pe cei din dreapta sa să moștenească împărăția (cerească, adică Raiul), iar pe cei din stânga îi va trimite *”la osânda veșnică”*, altfel spus, în iad. Iată cum argumentează, dialogând, Hristos: *”Veniți binecuvântații Părintelui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii/ Că am flămânzit și mi-ați dat să mânânc; am însetat și mi-ați dat să beau; străin am fost și m-ați primit;/gol, și M-ați îmbrăcat; bolnav și M-ați cercetat; în temniță și ați venit la Mine”*. Mirați, adresanții (*”drepți”*) îl întreabă: *”Doamne, când te-am văzut flămând și te-am hrănit ? Sau însetat și ți-am dat să bei ?/ sau când Te-am văzut străin și Te-am primit sau gol și Te-am îmbrăcat ?/ sau când Te-am văzut bolnav sau în temniță și am venit la Tine ?/ Și răspunzând Împăratul, le va zice: ... întrucât ați făcut unuia dintre acești frați ai Mei, prea mici, Mi-e Mi-ați făcut”*.

Milostenia este privită ca încadrându-se în cele șapte daruri ale Duhului Sfânt. Cum am arătat deja, imaginea centrală a miniaturii cu această temă ne-o înfățișează pe Catherina dând milostenie la *”trei”* cerșetori. De ce la trei ? Pentru că această cifră are, pentru imaginarul religios creștin, medieval sau nu, conotații sacre, cu atribute asemănătoare numerelor șapte, doisprezece și, nu în ultimul rând, patruzece, dar cu trimitere directă la Persoanele Sfintei Treimi.

Revenind la manuscrisul miniat din secolul al XV-lea, zăbovim la o altă miniatură, cea a *Drumului Crucii*, în care Iisus este însoțit de soldații de la Templu, de Simon Chirineul, *”tatăl lui Alexandru a lui Ruf”*, care îl ajută să poarte crucea, precum și de credincioși, inclusiv de Fecioara Maria, în albastru. Această scenă este urmată de o alta, necanonică, în care Iisus se odihnește, legat la mâini, pe Golgota, în timp ce i se pregătește crucea spre răstignire. Spuneam că este o scenă necanonică nu numai pentru că nu se regăsește în *Evangheliile*, dar dacă o luăm doar sub raport logic ar fi fost imposibil ca, după Drumul Crucii și la capătul acestuia, să se mai *”meșterească”* o altă cruce, ca și când cea a Calvarului n-ar fi existat. Ideea este una pioasă, anume o invitație de a reflecta la suferințele Mântuitorului.

O altă scenă sugestivă din manuscrisul miniat este cea a omului pe patul de moarte: patul acestuia este înconjurat de șapte personaje – desigur, tentant de a privi numărul lor ca nefiind întâmplător, ci sacru, dar nu ne hazardăm –, dintre care cinci în partea superioară a scenei, iar două, din ordinul monahal, în cea inferioară. Acestea din urmă se roagă, așezate în jurul unei mici mese rotunde, cu obiecte pe ea, citind din câte o carte de rugăciune. Muribundului i se dă o lumânare de către una dintre cele două femei prezente acolo, probabil în așteptarea preotului care întârzie, în timp ce, la capătul patului și, desigur, în partea superioară a scenei, medicul analizează proba de urină. Mai este prezent un tânăr, îmbrăcat în albastru, după toate probabilitățile moștenitorul, precum și un bărbat în floarea vârstei, cu un veșmânt ce include o pelerină verde, tivită cu galben, care se pare că îi dă sfaturi malefice moștenitorului. În asocierea galben-verde, ochiul medieval vedea ceva agresiv, degrada(n)t, neliniștitor, nesincer, închietant²⁶. Pe cale de consecință, personajul în discuție trebuie *”citit”* ca fiind unul negativ. Și într-adevăr, sub scena principală, în cadrul frumosului chenar ornamental care o înconjoară, reapare fiul, care chiar înainte de moartea tatălui *”vămuiește”* (dintr-)o ladă plină cu pungi de bani.

²⁶ C-tin Ittu, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, Editura Technico Media, 2008, p. 87.

Un alt personaj îmbrăcat în verde, clar negativ, este Iuda, desigur, din scena *Vânzării lui Iuda*, de întâlnit pe o altă pagină a manuscrisului în discuție. Aici miniatura are ca reper scena relatată în Evangheliile sinoptice, cu alte cuvinte în cele după Matei, Marcu și Luca, asemănătoare în privința relatării, nu după *Evanghelia iubirii*, cea după Ioan: ”Și pe când El încă vorbea, iată, a venit Iuda, unul din cei doisprezece, și împreună cu el o gloată mare cu săbii și cu ciomege, trimiși de arhieriei și de bătrânii poporului./Iar trădătorul le dăduse semn, zicând: ”Cel pe care-l voi săruta, acela este; prindeți-l”./ Și venind îndată la Iisus, I-a zis: ”Bucură-te învățătorule !” Și I-a sărutat (Matei, 26, 47-50). Desigur, scena – miniatura, în ultimă instanță –, prin dramatismul ei îndemna la meditație, la meditație religioasă, altfel nu și-ar fi găsit locul în cartea devoțională a Catherinei de Cleves. În Marcu (14, 45) întâlnim: ”Și venind îndată și apropiindu-se de El, I-a zis: ”Învățătorule ! (...).” Și I-a sărutat”, iar în Luca (22, 48) găsim nu doar o acțiune asemănătoare, ci și faimoasa replică: ”Iuda, cu o sărutare vinzi tu pe Fiul Omului ?”

Arătăm că artistul nu a luat ca reper textul din *Ioan*, ori tocmai acest lucru ne determină să precizăm că Ioan ”introduce” soldații romani, inexistenți în precedentele trei relatări. Mesajul său este unul profund, de citit atât pe orizontală, pe orizontala timpului, cât și pe verticală, pe verticala secolelor, a mileniilor. Pe orizontala timpului, ca o împlinire a cuvintelor Mântuitorului că Vestea Bună (*Evanghelia*) se va răspândi ”până la marginile lumii”, adică în tot Imperiul Roman, iar pe verticală, că religia creștină va străbate veacurile și vicisitudinile timpului.

Ultima scenă din *Cartea Orelor* asupra căreia zăbovim este cea care îl prezintă pe Apostolul Filip. Dar, ca să ajungem la el, trebuie să pornim de la Vechiul Testament și, după aceea, să ne oprim la mesajul aceluiași evanghelist Ioan, pomenit mai sus, din Noul Testament. În Vechiul Testament întâlnim o interdicție clară privind imaginile, *Decalogul* fiind mai mult decât explicit: ”Să nu-ti faci chip cioplit”. În plus, *Crezul* ebraic este unul care trimite la auditiv, nu la vizual: ”*Shema Israel*” (”*Ascultă Israele*”) ²⁷, motiv pentru care, trecând la Noul Testament, nu trebuie să ne mire că Filip Apostolul, crescut în acest mediu, al unui cult monoteist nonfigurativ, îl roagă pe Iisus să îl arate pe nevăzutul Tată: ”*Filip I-a zis: Doamne, arată-ne nouă pe Tatăl și ne este de ajuns./Iisus i-a zis: De atâta vreme sunt cu voi și nu M-ai cunoscut Filipe ? Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl. Cum zici tu: Arată-ne pe Tatăl./Nu crezi tu că Eu sunt întru Tatăl și Tatăl întru Mine ?* (Ioan, 14, 8-10) ²⁸.

Se cuvine să remarcăm faptul că miniaturile care agrementează *Cartea Orelor* scot în evidență multe dintre expectanțele – politice și de status social, de smerenie afișată ori de orgoliu religios ce se dorește a fi mascat –, ale posesoarei, cele ale Catherinei de Cleves. Politice, deoarece atunci când a comisionat, când a comandat manuscrisul era în conflict politic cu soțul pe care chiar, la un moment dat, l-a aruncat în temniță pentru a-i face loc fiului la cârma politică. De status social fiindcă, așa după cum am arătat în momentul în care am menționat aranjamentul

²⁷ *Ascultă Israele, Domnul Dumnezeuul nostru este singurul Domn./ Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și cu toată puterea ta* (Deuteronomul, 6, 4-5).

²⁸ C-tin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008, p. 67-68.

heraldic, stemele nobilei doamne au prioritate în fața celor ale soțului. Smerenia se dorește a fi sinceră, genuină, dar se simte, chiar și peste aproape șase secole, că este o smerenie de pavoaz, una afișată (în context ne vin în minte cuvintele părinților de la Optina, vestita mănăstire a ortodoxiei ruse, distrusă de comuniști, dar refăcută în ultimile două decenii, care afirmă că lipsa de smerenie îl face pe afon să cânte în biserică). Orgoliul religios ține oarecum locul sentimentului la care posesoarea (presupunem că) își dorea, poate cel mai mult să îl pună în evidență – pioșenia. În toate, dar absolut în toate scenele importante, Catherina (ne) apare în fastuoase veșminte care – reiau o idee menționată puțin mai sus –, îi pun în evidență stautul social, bogăția și, nu în ultimul rând, puterea.

Bibliografie:

- ALEXANDER, Jonathan J.G., MARROW, James H., FREEMAN SANDLER, Lucy, *The Splendor of the Word. Medieval and Renaissance Illuminated Manuscripts at the New York Public Library*, New York, 2005.
- ANDRU, Vasile, *Psihoterapie isihastă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006.
- AS-VIJVERS, Anne Margreet W. (ed.), *From the Hand of the Master. The Hours of Catherine of Cleves*, 2010.
- BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, 2001.
- BRÂNZEU, Pia, *Body song*, Timișoara, 2010.
- BINSKI, Paul, PANAYOTOVA, Stella (eds.), *The Cambridge Illuminations. Ten Centuries of Book Production in the Medieval West*, Cambridge, 2005.
- EVDOKIMOV, Paul, *Viața spirituală în cetate*, București, 2010.
- ITTU, Constantin, *Elite și putere în Europa heraldică a secolelor XII–XVI*, Sibiu, 2004.
- IDEM, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, 2008.
- IDEM, *O "catedrală de buzunar": Cartea Orelor Caterinei de Cleves, manuscris miniat din secolul al XV-lea*, în "Sargetia", s.n., II, Deva, 2011, p. 175-182.
- IDEM, *Simbolismul ritualic al puterii între prima cruciadă și Reformă*, Sibiu, Editura Universității "Lucian Blaga", 2001.
- IDEM, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008.
- KISLEY, Michael A. Zoe, CORNWELL, M., *Gamma and beta neural activity evoked during a sensory gating paradigm: Effects of auditory, somatosensory and cross-modal stimulation*, în "Clinical Neurophysiology", Volume 117, Issue 11, 2006, p. 2549-2563.
- Patericul sau apoftegmele Părinților din pustiu*, traducere, introducere, prezentări și postfață de Cristian Bădiliță, București, 2011.
- PITAGORA, *Imnurile sacre*, București, 2013.
- Rugăciunile Sfântului Efrem Sirul*, București, 2007.
- Sfântul Ioan GURĂ DE AUR, Sfântul Grigore de NAZIANZ, Sfântul Efrem SIRUL, *Despre preoție*, București, 2004.
- ȘINCAN, Gheorghe Nicolae, *Pâinea iubirii*, în "Vatra Veche", s.n., VII, nr. 3(75), martie 2015.

Undele cerebrale sunt produse permanent de creier, în "Netmedic", la: http://www.netmedic.ro/articolemedicale/23/Undele_cerebrale_sint_produce_permanent_de_creier (accesat: 10.04.2015).

CODUL LUI RAFAEL

SORIN OANE

oanesorin@yahoo.com

Colegiul Național "Alexandru Lahovari" – Râmnicu Vâlcea

THE RAPHAEL'S CODE

ABSTRACT

The love between Mary Magdalene and Jesus has already been the subject of various books, like The Last Temptation of Jesus Christ written by Nikos Kazantzakis, or The Da Vinci's Code by Dan Brown. Following this model, the love between Raphael and Margarita Luti gave birth to another code, which I named The Raphael's code. Raphael (1483-1520) was an Italian Renaissance painter. Shortly before death, so around 1519-1520, he painted a picture called La Fornarina (Baker's daughter). The painting (oil on wood 87 to 63 centimeters), unfinished, remained after the death of the artist in his studio. It generated a true artistic mystery. "Fornarina" was Raphael's mistress or wife ? The painting will be modified by Raphael's students, so that the details that would clarify the story will be hidden. Why did they do this ? We will see below.

Keywords: Raphael, Margarita Luti, Maria Bibbiena, Bernardo Dovizi, La Fornarina, La Donna Velata.

Iubirea dintre Maria Magdalena și Iisus a făcut deja subiectul unor cărți, ca *Ultima tentație a lui Iisus Hristos*, scrisă de Nikos Kazantzakis, sau *Codul lui Da Vinci* al lui Dan Brown. După acest model, iubirea dintre Rafael și Margarita Luti a dat naștere altui cod, pe care l-am numit *Codul lui Rafael*. Rafael (1483-1520) a fost un pictor italian renescentist. Puțin timp înaintea morții, deci prin 1519-1520, el a pictat un tablou numit *La Fornarina* ("Fiica brutarului"). Tabloul (ulei pe lemn, de 87x63 centimetri), neterminat, a rămas după moartea artistului în atelierul acestuia. El a generat un adevărat mister artistic. A fost "fornarina" amanta sau soția lui Rafael ? Tabloul va fi modificat de către elevii lui Rafael pentru a fi ascunse câteva amănunte care ar fi lămurit povestea. De ce au făcut asta ? Vom vedea în cele ce urmează.

Rafael și cardinalul Bibbiena

Mai întâi, câteva cuvinte despre Rafael și cardinalul Bibbiena. Una dintre personalitățile cele mai influente ale epocii lui Rafael a fost cardinalul Bernardo Dovizi (1470-1521), mai cunoscut ca Bibbiena – după numele localității în care se născuse –, care a făcut multe comenzi artistului (există astăzi un frumos portret al cardinalului realizat chiar de către Rafael). Dovizi era cel mai puternic om al papei Leon al X-lea. A fost ministrul de finanțe al acestuia, ambasador în multe misiuni diplomatice, ba a fost chiar și conducătorul armatelor papale în bătălia de la Urbino (1517). Bibbiena avea și talente scriitoricești și a fost un adevărat mecena și un

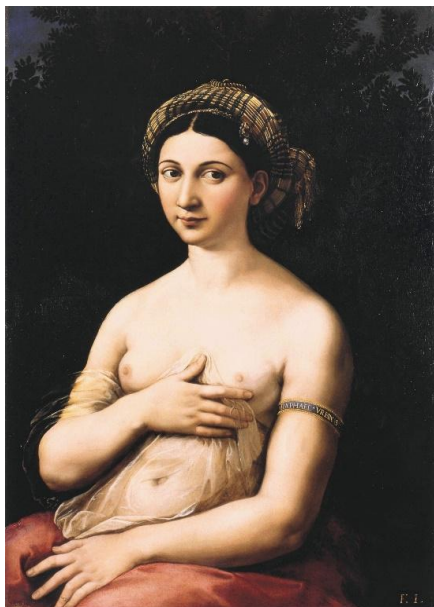
prieten apropiat al lui Rafael. Cardinalul avea însă o nepoată, pe Maria Bibbiena, pe care a vrut să o căsătorească cu Rafael. Artistul a simțit că nu putea să-și refuze protectorul, doar că avea o problemă: era îndrăgostit în secret de fiica unui brutar, Margarita Luti, o femeie menționată de istorici ca *La Fornarina* ("fiica brutarului"). Rafael a acceptat rolul de logodnic al Mariei Bibbiena, dar a amânat continuu căsătoria, astfel încât, până la final, ea nu a avut loc. Rafael a fost înmormântat în Panteonul din Roma. Maria Bibbiena, cea care îi fusese hărăzită soție, va fi înmormântată alături de artist, puțin mai târziu, dar în același an, 1520. Cardinalul Bibbiena va muri otrăvit un an mai târziu.

La patru luni după moartea artistului, pe 18 august 1520, la poarta mănăstirii Sant'Apollonia din cartierul Trastevere din Roma era înregistrată sosirea "*văduvei Margarita*", fiica brutarului Francesco Luti din Siena. Rafael nu fusese atât de înstărit încât să-i asigure soției sale secrete un trai liniștit după moartea sa. Istoria a pierdut-o apoi din vedere pe Margarita. Murea doi ani mai târziu, probabil de cancer la sân.

Margarita Luti, amanta sau soția lui Rafael ?

Potrivit lui Vasari, Rafael a fost un fel de "latin-lover", șarmant, seducător, cu multe cuceriri la activ. Artistul a realizat portretele multora dintre amantele sale. Vasari nu spune însă nimic despre Margarita Luti, dar două portrete ale lui Rafael au fost identificate ca fiind ale acesteia: *La Fornarina* și *La donna velata* ("*Femeia cu vălul*"). Timp de secole s-a crezut că femeia din cele două tablouri, Margarita Luti, a fost amanta artistului. Un nou studiu realizat de un istoric de artă italian, Maurizio Bernardelli Curuz, redactor al revistei *Stile* din Milano, sugerează că Rafael și Margarita Luti s-au căsătorit în cadrul unei ceremonii secrete și că – de teama unui scandal –, artistul a luat secretul în mormânt. "*A fost o poveste de dragoste imposibilă*", a declarat Bernardelli Curuz. Și a continuat: "*La Roma, Rafael a fost un superstar. Distanța socială dintre cei doi tineri a fost ca cea care astăzi ar separa pe George Clooney de menajera lui*". În mod oficial, Rafael a murit burlac la vârsta de 37 de ani.

Margarita Luti a fost însă modelul preferat al lui Rafael, după 1516 încoace. Se pune că artistul ar fi surprins-o spălându-și picioarele lângă fântâna din fața casei ei, ce se afla în Trastevere. Cei doi s-au îndrăgostit fulgerător. Doar că cei doi aveau statute sociale total diferite. Ea era fiica unui țăran, pe când el era "*prințul pictorilor*", o vedetă incontestabilă a momentului. Artistul lucra atunci la Villa Farnesina din Transtevere a lui Agostino Chigi, bancherul sienez al papei Iuliu al II-lea. Chigi l-a angajat pe Rafael să îi facă această vilă, un fel de "cuibușor de nebunii" al bancherului cu amantele sale romane. Căci trebuie spus că Rafael era și un arhitect excelent, nu doar pictor. După moartea lui Iuliu al II-lea el va deveni chiar arhitectul-șef al catedralei Sfântul Petru, continuând astfel munca lui Bramante. Chigi înțelege tulburarea artistului, care o dorește lângă el pe Margarita. Cât timp vor dura lucrările la vila bancherului, Margarita stă cu Rafael. Chigi a aranjat chiar și căsătoria secretă a celor doi.

La Fornarina (1520) și La Donna Velata (1516)

Simbolurile dragostei secrete a lui Rafael, ascunse în tablourile acestuia

La Fornarina este una dintre cele mai sugestive portrete ale Margaritei. Din cauza morții premature a lui Rafael, artistul nu a putut finaliza tabloul. Pe jumătate îmbrăcată și cu o expresie sfioasă (fiind comparată chiar cu *Mona Lisa*), frumoasa cu ochi negri și piele de porțelan are un voal diafan peste stomac. Este clar că ar fi făcut pe orice bărbat să-și piardă capul. Rafael și l-a pierdut pe al său. Dar artistul nu a fost liber să-și declare dragostea și angajamentul față de Margarita, așa că și-a ascuns afecțiunea pentru ea într-o serie de simboluri ”matrimoniale” pe care le-a plantat în cele două picturi ale sale, amintite mai înainte, cum ar fi¹:

Perla. Istoricii de artă cred că mica broșă-perlă prinsă de turbanul de mătase din *La Fornarina* este indiciul care a deblocat misterul acestei relații. Perla era o bijuterie scumpă, ce era purtată de o femeie în ... ziua nunții. Perla este inclusă și în portretul din *La donna velata* (1516) și întărește teoria că fata din cele două tablouri nu era Maria Bibbiena, mireasa destinată artistului, ci era Margarita. Ambele portrete includ perle. Motivul ? Simplu. În latină, termenul ”perla” era numit pe atunci ”margarita” – deci o referire clară la numele iubitei sale. Doar Leonardo mai făcea așa, să ascundă diferite indicii revelatoare în tablourile sale, celebre fiind cazurile din *Mona Lisa* sau *Fecioara dintre stânci*.

Brățara. Mai există un ”indiciu matrimonial” în tabloul nostru, respectiv brățara albastră de pe brațul femeii, pe care scrie ”Raphael Urbinas” – un mod neo-

¹ Karin Maraney, *Raphael's secret love, hidden in his paintings*, 2011 (la: Agoraartgalleryblog -<http://agoraartgalleryblog.com>).

bișnuit de a semna un portret. Mâna dreaptă a Fornarinei indică inscripția de pe brățară, ca și cum ar spune: *"Tu ești bărbatul pe care îl iubesc !"*².

Turbanul Margarinei. Fata poartă un turban somptuos, maro și auriu, care îi învăluie capul ca un prosop de baie. În realitate este o formă a vălului roman adoptat în vremea Renașterii de către femeile căsătorite.

Nuditatea "fornarinei". *"Fornarina"* este goală până la brâu, cu o mână între coapse, iar cu cealaltă sub sânul stâng. Nudul nu era însă ceva obișnuit la începutul secolului al XVI-lea. Și pentru Rafael era prima dată când picta o femeie aproape goală. Va fi și ultima dată. Ca și *Gioconda* lui Leonardo, acest portret va sta tot timpul în atelierul artistului. Tabloul arată o anumită intimitate, o anumită afecțiune a celor doi. Gura fetei formează un zâmbet moale de recunoaștere. Sensibilitatea, senzualitatea și erotismul emană abundent din ființa fetei. Tabloul este, de fapt, o invitație la dragoste, este secretul celor doi tineri.

"Velata"/vălul. Femeia cu vălul indică faptul că este ... căsătorită. Ținuta ei spune asta. Are și ea celebra perlă în păr. Și poziția mâinii stângi este aproape identică cu cea din *La Fornarina*.

***"Fornarina"* are o perlă prinsă de turban**

² Jean-Francois Chaigneau, *Gioconda. Adevăratul roman al capodoperelor*, București, Editura Pro, Editură și Tipografie, 2007, p. 26.

Rafael și-a semnat opera într-un mod original. "Fornarina" are o brățară în jurul mâinii stângi pe care scrie în latină: "Rafael din Urbino"

Indicii matrimoniale ascunse de către elevii lui Rafael

Elevii lui Rafael au făcut însă eforturi pentru a trage un văl peste existența Margaritei Luti. Rafael avea o adevărată "întreprindere" de artă, în jurul său fiind, aproape în mod permanent, un număr impresionant de elevi, câteva zeci. Unii dintre elevii săi făceau mâinile, alții fețele, animalele, peisajele etc., ale multora dintre picturile sale. Ei sunt cei care au șters indiciile "matrimoniale" din *La Fornarina* și *La donna velata*, respectiv:

Frunzele de mirt și gutui. *La Fornarina* era pictată pe fundal cu frunze de mirt și gutui. Ele au fost însă șterse de elevii lui Rafael, căci astfel de alegorii, spune Bernardelli Curuz, "pot părea artificiale pentru noi, dar acestea au fost jocurile de zi cu zi la curțile renascentiste. Cel puțin până în secolul al 18-lea, latura alegorică a picturii a fost extrem de importantă. Impresionismul a distrus însă capacitatea noastră de a citi un tablou ca o carte". Pe acele vremuri, însă, oricine ar fi priceput motivul fundalului cu frunze de mirt și gutui.

Inelul de căsătorie. A existat chiar și un inel "martor" al căsătoriei celor doi, pe inelarul mâinii stângii al Fornarinei, inel care a fost acoperit de elevii lui Rafael, căci acel inel era, de fapt, o verighetă.

Mai mult ca sigur, cel care a făcut efectiv modificările analizate mai înainte a fost elevul favorit și executorul artistic al lui Rafael, Giulio Romano. O radiografie recentă a arătat că acesta a acoperit cu două straturi de vopsea peisajul leonardesc, cel cu ramuri de mirt, planta sacră a zeiței iubirii, Venus, cât și inelul aflat pe mâna micii brutărese. Este drept, la momentul morții lui Rafael, elevii acestuia

pictau *Sala lui Constantin* din Vatican, iar pierderea acelei comenzi (datorită influenței cardinalului Bibbiena), ar fi însemnat falimentul pentru ei. Pentru a opri zvonurile despre posibila soție a lui Rafael, elevii săi au pus și o placă pe mormântul maestrului lor, în memoria logodnicei acestuia, Maria Bibbiena³.

Tabloul *La Fornarina* a avut detractori, dar și admiratori. În 1618, Fabio Chigi, urmașul lui Agostino Chigi, va spune că tabloul ”*este mediocru și reprezintă o prostituată de joasă speță*”⁴. În anul 1814, însă, artistul francez Jean-Auguste-Dominique Ingres a pictat-o pe ”*fica brutarului*” așezată pe genunchii lui Rafael. Părea că artistul francez a intuit dragostea celor doi.

Rafael și Margarita, pictura din 1814 a lui Ingres

Fornarina, o analiză ... medicală !

În secolul al XX-lea, *Fornarina* va fi analizată la milimetru, radiografiată și restaurată. Doctorul Carlos Espinel, de la *Blood Pressure Centre*, Washington D.C., îi va face o analiză medicală în toată regula. Rezultatele vor fi publicate în revista *The Lancet*. ”*Sânul drept – notează el –, este bine format, rotund și proporționat. Este acoperit de o piele netedă și uniform colorată în roz, ca și umerii și pieptul.*

³ Barbara McMahon, *Art sleuth uncovers clue to secret Raphael marriage*, (la: http://www.abc-people.com/data/rafael-santi/rafael_bio.htm).

⁴ J.-Fr. Chaigneau, *op. cit.*, p. 32

Mamelonul este roz și iese în evidență în mod firesc deasupra aureolei rotunde de culoare mai întunecată (...). Dar sânul stâng este diferit, categoric mai mare și mai deformat". Asistăm la adevărată palpăre. Doctorul observă o "protuberanță care are toate caracteristicile unui lipom sau poate ale unui nodul limfoid". "Analiza mea – continuă doctorul –, sugerează că Rafael a introdus inovații tehnice pentru a reda descrierea clinică a unui cancer de sân". De fapt, Rafael reda lucrurile pe care le vedea, așa cum le vedea. Cum ar fi putut micuța brutăreasă să știe că moartea îi era deja anunțată în tablou ?

Concluzia ? *La Fornarina*, este o capodoperă incontestabilă. Și, deopotrivă, primul cancer diagnosticat printr-o radiografie de artist⁵.

Bibliografie:

CHAIGNEAU, Jean-Francois, *Gioconda. Adevăratul roman al capodoperelor*, Editura Pro Editură și Tipografie, București, 2007.

MARANEY, Karin, *Raphael's secret love, hidden in his paintings*, 2011 (la: Agoraartgalleryblog - <http://agoraartgalleryblog.com>).

McMAHON, Barbara, *Art sleuth uncovers clue to secret Raphael marriage*, (la: http://www.abc-people.com/data/rafael-santi/rafael_bio.htm).

⁵ *Ibidem*, p. 34.

CIMITIRUL CENTRAL (MUNICIPAL) DIN SIBIU, UN LOC AL MEMORIEI ("LIEU DE MÉMOIRE") ȘI DE ARTĂ FUNERARĂ

GUDRUN-LIANE ITTU

gudrunittu@yahoo.de

Biblioteca Universității "Lucian Blaga" – Sibiu

THE CENTRAL (MUNICIPAL) CEMETERY SIBIU, A SITE OF MEMORY AND FUNERARY ART

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting a brief history of Sibiu Central cemetery, a site of memory for all the ethnic and religious communities of the multiethnic and multiconfessional city. The site was opened in 1907 outside the city, close to the forest Dumbrava, being designed as a parc cemetery. The gravesites range from simple, unadorned headstones to elaborate monuments and crypts. The most important monument, commissioned to the quite famous sculptor Margarete Depner (1885-1970) from Brașov, belongs to the grave of the Saxon feminist, Lotte Binder (1880-1930).

Keywords: Sibiu, municipal cemetery, ethnic and religious communities, site of memory, funerary art.

A. Cimitirul municipal din Sibiu, un loc al memoriei

Istoricul francez Pierre Nora definea conceptul de "lieu de mémoire", loc al memoriei, ca pe un loc concret, identificabil prin coordonatele sale geografice, dar și metaforic (un mit, un obicei sau orice altceva), care aparține memoriei colective a unei comunități, devenind marcă identitară a acesteia¹.

Conform definiției de mai sus, cimitirele sunt fără îndoială locuri ale memoriei, calitate pe care o îndeplinește și cimitirul central (municipal) din Sibiu, o necropolă care aparține tuturor comunităților religioase și etnice ale urbei. Cu mult înainte ca Pierre Nora să elaboreze celebra-i lucrare, chiar înainte de prima înhumare în noul cimitir, în ediția din 8 octombrie 1906 a celui mai important cotidian de limbă germană din Transilvania, *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (1874-1944), apărea un articol în care se afirmă următoarele: "Creșterea populației și rațiuni igienice au făcut ca și la noi să se înființeze un oraș al morților, care, departe, dincolo de zidurile orașului celor vii, la marginea Pădurii Dumbrava, într-un peisaj frumos și liniștit, îi va uni pe adormiții tuturor confesiunilor și națiunilor într-o comunitate armonioasă"².

¹ Pierre Nora, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt am Main, 1990, p. 7; *Erinnerungsorte Frankreichs* (Pierre Nora coord.), München, editura Beck, 2005, p. 13-14.

² *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (în continuare, SDT) nr. 9.969/1906, p. 5 ("Das Anwachsen unserer Bevölkerung und hygienische Rücksichten haben auch bei uns die Schaffung einer eigenen Stadt der Toten angeregt, die weit draußen vor den Mauern der Stadt

Istoricul sibian Mihaela Grancea s-a ocupat de problematica complexă a cimitirelor, dedicând și un articol apariției celor municipale din Transilvania³. În lucrare se subliniază că cimitirul modern s-a născut la Cluj prin dilatarea unui cimitir confesional periferic, în timp ce la Brașov epidemiile târzii au grăbit apariția cimitirului construit în afara orașului⁴, urbea de sub Tâmpa respingând însă ideea unui cimitir municipal⁵. La Sibiu, discuția referitoare la necesitatea înființării unui cimitir central pentru toate etniile și confesiunile a apărut după mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu publicarea unor acte legislative ce impuneau cimitirul ca instituție socio-culturală (1854, *Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei*) și totodată reglementau statutul celui multiconfesional (1876, *Corpus Juris Hungarici* și Legea privind sănătatea publică)⁶.

În ianuarie 1898, medicul șef al orașului, dr. Daniel Czekelius (1857-1936) (**Fig. 1**), a prezentat în ședință publică un material privind starea celor 13 cimitire existente pe atunci la Sibiu, precum și proiectul înființării noii necropole municipale, material publicat în cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*⁷. Czekelius arăta că, deja în 1888, comisia sanitară (*Sanitätskommission*), condusă de dr. Fritz Jikeli, medicul șef din vremea aceea, constatasese o serie de neajunsuri în cimitirele sibiene, precum lipsa unor împrejurimi adecvate, supraaglomerarea, lipsa evidenței înmormântărilor și se exprimase pentru înființarea unui cimitir central, idee respinsă de toate confesiunile. În opinia lui Czekelius, un fapt pozitiv a fost însă elaborarea, în 1871 de către Biserica luterană, a unui regulament (*Friedhofsordnung*) al cimitirelor din subordinea sa, exemplul protestanților fiind urmat, în 1888, de Biserica catolică. Apoi, dr. Czekelius a trecut în revistă istoricul înhumărilor în orașul Sibiu⁸, arătând că, până la mijlocul secolului al XVI-lea, sibienii erau înmormântați în biserica Sf. Maria, devenită luterană după Reforma religioasă. De acest privilegiu s-au bucurat mai apoi numai clericii și demnitarii orașului, ceilalți defuncți fiind înmormântați în cimitirul de lângă zidul de apărare al orașului. Pentru a se ajunge rapid în cimitir, a fost necesară străpungerea zidului și realizarea așa-zisei ușițe a morților (*Leichentüre*). În 1789 autoritățile au interzis înhumările în biserici, astfel că au luat ființă mai multe cimitire confesionale. În 1803, la moartea baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803), guvernator al Transilvaniei între 1777 și

der Lebenden am Rande des Jungen Waldes, in der Stille einer schönen Landschaft die Entschlafenen aller Konfessionen und Nationen zu einträchtigem Beisammensein vereinigen soll").

³ Mihaela Grancea, *Apariția cimitirului municipal transilvănean în contextul urbanizării moderne*, în "Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica", tom 5, 2008, p. 147-156 (<http://socio-umane.ulbsibiu.ro/dep.istorie/studia/studia5/Grancea.pdf>).

⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁵ *Ibidem*, p. 155.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Vorlage des Hermannstädter Stadtphysikus Dr. Daniel Czekelius betreffs Errichtung eines Zentralfriedhofs*, în "SDT", nr. 7.320/1898, p. 1-2 și 7.321/1898, p. 1-2.

⁸ Vezi și Răzvan C. Pop, *Ethnic, Civil and Military Cemeteries in Sibiu Throughout the 17th-18th Centuries*, în "Brukenthal. Acta Musei", VIII/1, Sibiu, 2013, p. 107-120 (<http://www.monumentul.ro/pdfs/Mihaela%20Grancea%2010.pdf>; accesat: august 2016).

1787, s-a admis ultima excepție, baronul fiind înmormântat în apropierea amvonului, în *"biserica mare"*.

În cadrul materialului prezentat, *Stadtphysikus* a analizat starea fiecăruia dintre cele treisprezece cimitire existente la acea dată în Sibiu. Șase dintre ele se aflau în dreapta râului Cibin și aveau: unul vis-à-vis de *"promenada orașului"*, amplasament pe care în 1978 a fost construit Spitalul Municipal, două în cartierul Lazaret, dintre care unul a fost dezafectat, iar celălalt, aparținând ritului mozaic, s-a păstrat până în ziua de azi, unul în cartierul Iozefin, cimitirul zis *"din groapă"*, în care actualmente VIP-urile locale își achiziționează locuri de veci, și cimitirul militar de pe hotarul Turnișorului (astăzi intersecția străzii Cristian cu Litovoi), dezafectat. După părerea medicului șef, acesta din urmă era singurul care corespundea normelor igienice. Celelalte șapte cimitire erau amplasate în dreapta râului Cibin, aparținând tuturor denumirilor creștine din Sibiu, respectiv luteran, romano-catolic, greco-catolic și ortodox. Într-o măsură mai mare sau mai mică, nici una dintre cele șapte necropole nu satisfacea normele igienice sau pe cele privind respectul datorat defuncțiilor. Prin urmare, înființarea unui cimitir municipal era o necesitate. Amplasamentul propus de dr. Czekelius era o zonă cuprinsă între Leschkircherstr (Calea Nocrichului), actuala stradă Ștefan cel Mare, și Trei Stejari, un loc propice, deoarece terenul aparținea municipalității și corespundea din punct de vedere igienic, respectiv al curenților de aer, al nivelului apei freatice, al distanței față de zona locuită etc. Deși era adept al incinerării, medicul șef era conștient de faptul că niciunul dintre culte nu era de acord cu arderea cadavrelor. Raportul medicului șef a fost înșușit de primarul orașului, Josef Drotleff (primar între 1894-1906), care a inclus construirea cimitirului municipal printre marile proiecte urbane, alături de pavarea străzilor, de introducerea tramvaiului electric etc.⁹.

De la raportul prezentat de dr. Czekelius până la realizarea cimitirului au trecut câțiva ani, iar locația propusă de medicul șef nu a fost acceptată. Motivele acestui refuz nu îmi sunt cunoscute. Probabil că s-a ținut cont de posibilitatea extinderii orașului în zona propusă, preferându-se amplasarea cimitirului în afara urbei, în apropierea pădurii Dumbrava. Populația nu a fost prea încântată de alegerea făcută din cauza distanței mari față de oraș. Din toamna anului 1905, tramvaiul electric circula pe ruta Gara feroviară-Parcul *Sub Arini*, dar până la cimitir mai era drum lung. Abia în 1909 au început lucrările de extindere a traseului până la cimitir, fiind încheiate în anul următor.

În toamna anului 1906 s-a organizat un concurs de proiecte de arhitectură privind intrarea monumentală și construcțiile aferente, necesare administrării noii necropole. La concurs s-au prezentat atât arhitecți locali, cât și străini, fiind înaintate nouă proiecte. Acestea au fost expuse câteva zile la Muzeul de Istorie Naturală, în ideea ca și locuitorii orașului să-și exprime preferințele¹⁰. În opinia juriului, niciunul dintre proiectele propuse nu a corespuns așteptărilor. În timp ce unele, acceptabile din punct de vedere artistic, ar fi fost prea costisitoare, întrucât trebuiau executate cu materiale scumpe, celelalte erau inadecvate, chiar frivole. În final s-a adoptat o solu-

⁹ *Städtische Projekte für Hermannstadt vorgetragen vom Bürgermeister Josef Drotleff am Kommunalabend vom 11 Februar 1898*, în *"SDT"*, nr. 7.347/1898, p. 1-4.

¹⁰ *Die Pläne für die Zentralfriedhofsfassade*, în *"SDT"*, nr. 9.966/1906, p. 6.

ție de compromis, combinând elemente ale mai multor proiecte. Păstrând proporțiile, intrarea principală se aseamănă cu cea realizată în 1905 de arhitectul Max Hegele (1873-1945) pentru cimitirul central (*Zentralfriedhof*) din Viena, existând de asemenea asemănări între capelele cimitirului vienez și cele din Sibiu.

Necropola sibiană a fost împărțită, după confesiuni, în mai multe sectoare: în stânga aleii centrale era zona luterană și calvină, iar în dreapta ei cea catolică, greco-catolică, ortodoxă și mozaică. În capătul cimitirului a fost rezervată o zonă pentru mormintele altor confesiuni sau pentru cei fără religie. De asemenea, fiecare confesiune a primit o parcelă pentru construirea de cripte și i se permitea să-și construiască, pe cheltuială proprie, o capelă. Cimitirul a fost prevăzut cu un total de 26.328 de locuri de înhumare, dintre care: 208 în cripte, 894 morminte de clasa I, 2.314 de clasa a II-a, 13.041 de clasa a III-a, precum și 5.623 de clasa a III-a pentru copii¹¹. Din ediția din 4 iunie 1908 a cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* aflăm că prima înmormântare în noua locație a avut loc în data de 3 decembrie 1907¹².

În timp, cimitirul s-a extins, adăugându-i-se noi secțiuni. Schimbarea componenței etnice și confesionale a orașului Sibiu, survenită în cei peste 100 de ani de existență a cimitirului central, se reflectă în înfățișarea și structura sa actuală. Din cauza faptului că locurile de veci nu mai sunt de veci, ci concesionate pe doar 25 de ani, numeroase morminte de importanță istorică și artistică au dispărut. Pentru a evita amplificarea fenomenului, s-ar impune clasarea în lista monumentelor istorice a unora dintre morminte sau chiar a unor întregi secțiuni, încă neafectate de transformările din ultimii ani. Singura secțiune păstrată neatinsă este cimitirul mozaic, acesta deosebindu-se de celelalte secțiuni și prin împrejmuirea proprie. Din dorința de a câștiga cât mai mult spațiu pentru amplasarea mormintelor, se constată agresiunea crescută asupra copacilor (ajutați să moară), ceea ce duce la pierderea caracterului de cimitir-parc (**Fig. 2**). Dacă în secțiunile vechi se întâlnește o varietate relativ mare de cruci, de pietre tombale, de elemente artistice și decorative, noile porțiuni se caracterizează prin uniformitate, creând impresia de replici ale anostelor și aglomeratelor cartiere de blocuri (**Fig. 3**).

Dezafectarea cimitirelor vechi, mai ales a necropolei de lângă zidul de incintă, a dus la pierderea unui inestimabil patrimoniu istoric și artistic al orașului. Câteva morminte au fost strămutate la cimitirul municipal, iar o parte dintre lespezile funerare din secolul al XVIII-lea au fost preluate în lapidariul Muzeului Brukenthal. În majoritatea cazurilor este vorba despre pietrele tombale ale breslașilor.

B. Artă funerară în cimitirul municipal din Sibiu

Deși în cimitirul municipal din Sibiu se află puține opere de artă autentică, privirii atente și avizate i se relevă numeroase elemente de natură artistică. În lucrarea de față mă voi referi doar la câteva dintre acestea și numai la cele din secțiunea destinată inițial credincioșilor luterani. Cel mai cunoscut și valoros monument din această parte este cel care împodobește mormântul feministei Lotte Binder (1880-1930) (**Fig. 4 și 5**), realizat de cunoscuta artistă plastică Margarete Depner

¹¹ *Der neue Hermannstädter Friedhof*, în "SDT", nr. 9.969/1906, p. 5.

¹² *SDT*, nr. 10.467/1908, p. 3.

(1885-1970) din Braşov. Monumentul, comandat de *Asociația liberă a femeilor săsești* în semn de omagiu pentru cea care i-a fost președintă mulți ani, a fost dezvelit în 1934, cu prilejul întrunirii la Sibiu a tuturor asociațiilor săsești. Lucrarea a fost finalizată cu un an înainte, fiind expusă în cadrul expoziției celor doi sculptori, Margarete Depner și Hans Guggenberger (1902-1987), la sala *Redoute* din Braşov. Monumentul reprezintă o femeie ghemuită, cu capul sprijinit pe genunchiul piciorului stâng, picior pe care i se odihnesc mâinile împreunate. Figura închisă exprimă durere tăcută și profundă. Margarete Depner a practicat un stil realist, preferând formele clasice, stil ce caracterizează și monumentul din cimitirul sibian. Întrucât cea care a fost omagiată în monumentul descris anterior este puțin cunoscută, dau câteva repere biografice ale feministei transilvănene.

Lotte Binder, fiica directorului gimnaziului din Reghin, a dorit să fie învățătoare, dar în școlile confesionale săsești erau admiși numai bărbați. Pregătită acasă de tatăl ei, Lotte a susținut examenul de absolvire în 1904, la Sibiu, în cadrul *Seminarului evanghelic de băieți*. Din toamna aceluiași an a funcționat la școala de fete din Mediaș, unde a profesat până la moartea ei prematură, survenită în 1930. Pe lângă activitatea pedagogică, a întreprins studii etnografice și lingvistice, fiind cooptată în colectivul *Dicționarului graiurilor săsești*. Din deceniul al doilea al secolului al XX-lea, Lotte Binder a îmbrățișat ideile feminismului, angajându-se pentru câștigarea de drepturi egale cu bărbații. În 1925 a murit Adele Zay, președinta *Asociației libere a femeilor săsești* (*Freier Sächsischer Frauenbund*), locul ei fiind luat de Lotte Binder, care a devenit și redactor al *Foii femeii* (*Frauenblatt*), organ de presă al Asociației și supliment lunar al cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. Problemele dezbătute au fost diverse, situându-se de la dreptul universal de vot în Ungaria¹³, la problemele cu care se confrunta comunitatea săsească după Marea Unire. Cele mai multe au fost însă problemele punctuale, legate de educația copiilor și orfanilor, de grădinițele din mediul rural, de școlile patronate și cursurile organizate de Biserica Evanghelică, de probleme curriculare, de organizarea industriei casnice etc. Aceste dezbateri au fost apoi publicate în suplimentul *Frauenblatt*, unde se găsesc și articole ale unor feministe de marcă din Germania.

În calitate sa de reprezentantă a femeilor săsești, Lotte Binder a participat la conferințe și sesiuni internaționale la Viena, Geneva, Dresden, iar în august 1927 a fost prezentă la Locarno, la cel de-al patrulea Congres Mondial al Educației. S-a stins din viață la 50 de ani, la Sibiu. Deși în calitate de feministă nu a fost deschizătoare de drumuri, ci a beneficiat de rezultatele luptei antemergătoarelor, Lotte Binder a avut o carieră prodigioasă, recunoscută nu numai în comunitatea săsească, ci și în plan internațional¹⁴.

În privința artistei Margarete Depner, trebuie subliniat faptul că ea a provenit dintr-o familie înstărită, fiind fiica fabricantului brașovean de stofe Wilhelm Scherg. Asemenea altor femei de aceeași condiție socială, a învățat la școli particulare, iar înclinațiile artistice și le-a dezvoltat mai întâi cu pictorul Ernst Kühlbradt

¹³ Lotte Binder, *Ausführungen über das Wahlrecht*, în *Für und wider die sächsische Frauenbewegung*, Hermannstadt, 1913, p. 31-32.

¹⁴ Oertrun Scola, Annemarie Schiel, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken*, f. 1, 1990, p. 17-18; Lotte Binder †, în "SDT", nr. 17.164/1930, p. 1-2.

(1857-1933) din Braşov. Apoi a urmat cursuri particulare cu pictorul Wilhelm Jordan (1871-1927) din Berlin, iar în timpul Primului Război Mondial a lucrat cu profesorul Istvan Réti (1872-1945), la Budapesta. La început a practicat artele grafice şi pictura, iar pe la mijlocul deceniului al treilea a trecut la sculptură, un gen artistic pe care şi l-a însuşit cu maeştri din Germania, precum Joseph Thorak (1889-1952) şi Ernst Kolbe (1877-1947). În 1934 a plecat pentru un ultim stagiul de pregătire la Paris, unde a lucrat în atelierul sculptorului Marcel Gimond (1894-1961), discipol al lui August Rodin (1840-1917). Fiind o artistă consacrată, cu un stil propriu (în 1933 avusese o expoziţie importantă la Braşov), sejurul parizian nu a lăsat urme detectabile în opera Margaretei Depner. După cel de-Al Doilea Război Mondial artista s-a alăturat noii mişcări, devenind membră a Uniunii Artiștilor Plastici şi participând la numeroase expoziţii locale, regionale şi naţionale¹⁵.

Dacă în cazul monumentului Lottei Binder cunoaştem atât artista, cât şi circumstanţele apariţiei sale, pentru următoarele monumente aceste date lipsesc. Putem doar să presupunem că provin dintr-un atelier local de pietrari specializaţi în monumente funerare, precum Roubischek, Klingenspohr sau Zikeli. Primele două ateliere apar adesea în reclamele din *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* cu începere din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în timp ce Gustav Zikeli îşi face apariţia abia în 1900. Două monumente aproape identice, reprezentând o femeie îndurerată, cu capul acoperit cu un văl căzând frumos în falduri, sprijinită de o coloană frântă, veghează mormântul familiilor dr. Gustav Göckel şi Fritz M. Breckner (**Fig. 6** şi **7**). Coloana frântă este un motiv destul de răspândit în arta sepulcrală, simbolizând viaţa sau cariera întreruptă brusc sau înainte de vreme¹⁶.

O altă categorie de opere artistice o reprezintă figurile în relief de pe două morminte de familie (al arhitectului Königer şi al zugravului Delamea – **Fig. 8** şi **9**), reprezentând îngerul morţii îngenunchiat în faţa unui crin, ținând mâinile împreunate pe o harpă. Şi în acest caz simbolismul elementelor decorative este uşor de descifrat. Crinul este de obicei atributul Maicii Domnului, dar cum luteranismul nu cunoaşte cultul acesteia, crinul trimite la puritate, la viaţa virtuoasă a celor decedaţi. Îngerul, ca mesager al divinităţii, este acela care îl conduce pe decedat spre lumea de dincolo, iar instrumentul muzical este un indiciu al trecerii line spre tărâmul acela.

Din categoria reliefulurilor se evidenţiază şi o altă temă iconografică, anume o figură feminină îngenunchiată în faţa unei urne funerare, pe care am întâlnit-o la două morminte (Arpad Matta şi Roubischek – **Fig. 10** şi **11**). Cu siguranţă, familia Roubischek din care au făcut parte mai mulţi pietrari şi sculptori (Adolf, Daniel, Josef senior şi junior), şi-a confecţionat singură monumentul funerar, fapt care ne permite să presupunem că şi celălalt relief provine dintr-un atelier Roubischek. Spre deosebire însă de cazurile discutate anterior, unde imaginile sunt (aproape) identice, în cazul acesta expresia şi poziţia mâinilor femeii îndurerate diferă. În ceea ce pri-

¹⁵ Lisa Fischer, *Widerentdeckt. Margarete Depner (1885-1970). Meisterin des Porträts der Siebenbürgischen Klassischen Moderne*, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 2011, p. 18-74.

¹⁶ http://www.academia.edu/6052429/Dictionar_de_simboluri_si_arhetipuri_culturale (accesat: septembrie 2016).

vește datarea tuturor monumentelor prezentate, estimăm că aparțin deceniului al patrulea al secolului al XX-lea.

Sper să fi convins cititorii articolului că Cimitirul municipal din Sibiu, deși este relativ nou, este un loc interesant, care unește etniile trăitoare în această urbe și prezintă interesante aspecte artistice, care sunt mult mai numeroase decât cele prezentate.

Bibliografie:

BINDER, Lotte, *Ausführungen über das Wahlrecht*, în *Für und wider die sächsische Frauenbewegung*, Hermannstadt 1913.

Der neue Hermannstädter Friedhof, în "SDT", nr. 9.969/1906, p. 5.

Die Pläne für die Zentralfriedhofsfassade, în "SDT", nr. 9.966/1906, p. 6.

FISCHER, Lisa, *Wiederentdeckt. Margarete Depner (1885-1970). Meisterin des Porträts der Siebenbürgischen Klassischen Moderne*, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 2011, p. 18-74.

GRANCEA, Mihaela, *Apariția cimitirului municipal transilvănean în contextul urbanizării moderne*, în "Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica", tom 5, 2008, p. 147-156.

Lotte Binder †, în "SDT", nr. 17.164/1930, p. 1-2.

NORA, Pierre, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt am Main, 1990.

IDEM (coord.), *Erinnerungsorte Frankreichs*, München, editura Beck, 2005.

POP, C. Răzvan, *Ethnic, Civil and Military Cemeteries in Sibiu Throughout the 17th-18th Centuries*, în "Brukenthal. Acta Musei", VIII/1, Sibiu, 2013, p. 107-120.

SCOLA, Oertrun, SCHIEL, Annemarie, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken*, f. 1, 1990.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, nr. 9.969/1906, p. 5; nr. 10.467/1908, p. 3.

Städtische Projekte für Hermannstadt vorgetragen vom Bürgermeister Josef Drotleff am Kommunalabend vom 11 Februar 1898, în "SDT", nr. 7.347/1898, p. 1-4.

Vorlage des Hermannstädter Stadtphysikus Dr. Daniel Czekelius betreffs Errichtung eines Zentralfriedhofs, în "SDT", nr. 7.320/1898, p. 1-2 și nr. 7.321/1898, p. 1-2.

<http://www.monumentul.ro/pdfs/Mihaela%20Grancea%2010.pdf>. (accesat: august 2016).

http://www.academia.edu/6052429/Dictionar_de_simboluri_si_arhetipuri_culturale (accesat: septembrie 2016).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Mormântul dr. Daniel Czekelius.

Fig. 2 – Aspect al cimitirului-parc.

Fig. 3 – Aspect din partea nouă a cimitirului.

Fig. 4 – Monumentul funerar al Lottei Binder.

Fig. 5 – Monumentul funerar al Lottei Binder.

Fig. 6 – Monumentul funerar al familiei dr. Göckel.

Fig. 7 – Monumentul funerar al familiei Beckner.

Fig. 8 – Monumentul funerar al familiei Königer.

Fig. 9 – Monumentul funerar al familiei Delamea.

Fig. 10 – Monumentul funerar al familiei Matta.

Fig. 11 – Monumentul funerar al familiei Roubischek.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

TIPARE PENTRU IMPRIMAT PÂNZA ALE ȚESĂTORILOR DIN SIGHIȘOARA

NICOLAE TEȘCULĂ
nicolaetescula@yahoo.com
Muzeul de Istorie Sighișoara

LEINENDRUCKMATRIZEN DER SCHÄSSBURGER WEBER

ZUSSAMENFASSUNG

Die Weber nahmen in der Geschichte der Schässburger Zünfte einen besonderen Platz ein. Sie war mit fast 500 Mitglieder um 1852, die größte, aber auch die ärmste, der Konkurrenz der Textilmanufakturen ausgesetzte Zunft. Die Leinenweberzunft war aber eine der bedeutendsten des Mittelalters, sie wurde 1486 erstmalig vom Magistrat der Stadt anerkannt.

Der Nachlass dieser bedeutsamen Zunft, kam in den Besitz des Schässburger Geschichtsmuseums. In der Sammlung von Zunftartikeln befinden sich zehn Matrizen für das bedrucken des Leinens, welche zwar nach ihrer Art, ihrem Muster – verschiedene Bezeichnungen tragen, aber alle dem gleichen Zweck dienen.

Was ihre Funktionalität anbelangt, dienten diese der Warndruck-Übertragung der Muster auf das Gewebe. Sie wurden in verschiedenen Kombinationen – so wie es das jeweilige Modell vorschrieb – zusammengestellt, und mit einem Rahmen (vermutlich aus Metal, mit einem Gewinde versehen) umfasst.

Schlüsselwörter: Schässburg, Zünfte, Weber, Werkzeuge, Techniken.

În istoria breslelor sighișorene un rol distinct l-au jucat țesătorii. Au reprezentat cea mai numeroasă breaslă, care număra la 1852 aproape 500 de membri, dar și cea mai săracă și mai vulnerabilă în fața concurenței din partea manufacturilor textile¹.

Breasla țesătorilor de pânză era, însă, una importantă în evul mediu, magistratul orașului confirmându-le pentru prima dată statutul în 1486. Dintre țesătorii în pânză care au ocupat funcții de conducere amintim pe: Christophorus Textor la 1474, Valentinus Textor la 1488 și Georgius Textor la 1489, toți senatori, iar la Universitatea din Viena a studiat începând cu 1498 Marcellus Textoris de Schespurga. A fost printre primele bresle care au solicitat Universității Saxone măsuri contra țesătorilor nebreslași în anul 1536, iar Universitatea Saxonă a stabilit statute pentru țesători la 1589².

¹ Carol Diff, Julius Holitzer, *Meșteșuguri și bresle*, mss., aflat în Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, p. 8.

² Gernot Nussbächer, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente*, Brașov, Editura Aldus, 1998, p. 6; idem, *Documente și știri documentare privind meșteșugurile din Sighișoara în secolul al XIV-lea*, în "Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări", XIV, 1969, p. 234.

După cum vedem, numărul mare de membri a indicat pentru secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea o prosperitate a acestei bresle, deoarece la un moment dat pânza confecționată la Sighișoara era apreciată la curtea de la Viena în timpul Mariei Terezia, dar comanda pentru Hofburg nu s-a concretizat, mai ales din cauza lipsei banilor³.

Alături de țesătorii în pânză, mai existau și țesătorii în lână, menționați ca având o moară în fața Porții străzii Morii la 1586⁴. Importanța lor pentru economia orașului este dovedită și de turnul lor de apărare, azi dispărut. Acesta a avut mult de suferit de pe urma incendiului din 30 aprilie 1676 și a fost refăcut ulterior⁵. El a funcționat mult timp ca închisoare militară și demolat în 1858 pentru pavarea străzilor⁶.

Referitor la situația țesătorilor sighișoreni la mijlocul secolului al XIX-lea, profesorul Josef Haltrich relatează: *"(...) se spunea la Sighișoara înainte de 1848 că dintre majoritatea meșteșugarilor, țesătorii și arămarii erau invidiați. Dar arămarii au decăzut, iar începând cu anul 1857 și țesătorii sunt amenințați din cauza pânzei englezești și americane, care pătrunde prin Principatele Dunărene în Ardeal, precum și din cauza crizei de bumbac datorată urmărilor războiului nord-american⁷. Mai sunt căutate următoarele produse textile sighișorene: pânza de bumbac, țesături pentru țărani, ață vânătoare⁸"*.

Un fin observator al realităților economice ale orașului se va dovedi a fi brutarul Josef Franz Zielinski jr. Născut la 26 noiembrie 1855, ca fiu al croitorului Josef Zielinski sen., originar din Kalisch (Polonia de azi). După absolvirea școlii reale din oraș va studia comerțul la Sibiu și în urma crahului financiar al bursei vieneze din 1873 se va orienta spre meseria de brutar. În acest sens întreprinde o călătorie de studii în vestul continentului, trecând prin orașe din Ungaria, Austria, Italia, Elveția, Germania, Olanda și Belgia. După 5 ani de peregrinări, în anul 1878 se întoarce în orașul natal și pune bazele unei brutării. Moare la 18 iulie 1943. În anul 1927 își va publica memoriile la tipografia Markus din Sighișoara, sub numele de *Wandern und Lernen (Călătorii și învățăminte)*⁹.

În lucrare, legat de breasla țesătorilor acesta arată că *"(...) era, spre deosebire de cizmărie, în întregime în mâinile meșterilor sași. Se lucra cu războaie manuale, și muncitorii mulți de care era nevoie pentru această muncă (de multe ori o Weberbrüderschaft¹⁰ era formată din peste 100 de oameni) erau adesea străini, și*

³ Adolf Hohn, *Aus der Vergangenheit der Ehrsamen Schässburger Leinweberzunft*, în "Schässburger Zeitung", nr. 8/1901, p. 18.

⁴ G. Nussbächer, *Documente privind...*, p. 7.

⁵ Idem, *Aus Urkunden und Chroniken. Schäßburg*, neunter Band, Brașov, Aldus Verlag, 2010, p. 180.

⁶ Erich Dubowy, *Sighișoara. Oraș medieval*, București, Editura Tehnică, 1957, p. 58.

⁷ Războiul de secesiune (n.a.).

⁸ Joseph Haltrich, *Culturhistorische Skizzen aus Schässburg*, în "Sächsischer Hausfreund", XXX Jahrgang, Kronstadt, 1868, p. 73.

⁹ Erika Schneider, *Ein Gebäck, durch das Sonne dreimal scheint. Josef Franz Zielinski und die königlichen Bäckerlöwen*, în "Schäßburger Nachrichten", Folge 36, Dezember 2011, 18. Jahrgang, p. 54-55.

¹⁰ Frăție de țesători (n.a.).

anume în cea mai mare parte din Moravia. Remunerația muncitorilor nu era fixă, ci feciorilor le era plătit fiecare cot. - În acest context îmi vine în minte, o întâmplare care s-a petrecut în acea vreme. - Maiștrii țesători mergeau pe atunci la iarmaroace, ca și acum. O dată, cu ocazia unei opriri la Țigmandru, la întoarcerea de la un iarmaroc din Târgu Mureș, s-au hotărât să le plătească muncitorilor lor cu 2 crăițari mai puțin pentru fiecare cot. După sosirea la Sighișoara, au chemat muncitorii să ajute la descărcarea cuferelor grele, s-au plâns de prostul mers al afacerilor și au comunicat în același timp decizia luată, de a le plăti pentru un cot cu doi crăițari mai puțin ca până acum. Deoarece băieții s-au convins descărcând lăzile grele, că le-a rămas meșterilor lor marfă - s-au supus deciziei. Dar meșterii nu aveau să se bucure mult timp de avantajul lor. Din întâmplare a ieșit la iveală, că ei își vânduseră în Tg. Mureș marfa până la ultima bucată, însă au umplut lăzile cu grâu frumos, de aceea erau atât de grele la descărcat. Așa că mare neliniște în rândul băieților, întrunire a Frăției, etc. și băieții și-au primit din nou vechiul salar”¹¹.

La 1846, în Sighișoara existau în jur de 1.159 meșteșugari și comercianți, în frunte cu țesătorii, care aveau 164 meșteri, 133 calfe și 54 de ucenici. Ei, după cum am văzut, vor fi cei mai afectați de dezvoltarea manufacturieră din Anglia și Statele Unite ale Americii, devenind rapid, majoritatea dintre ei, falimentari, fiind nevoiți să își părăsească profesia și să îmbrățișeze alte meserii¹².

Patrimoniul acestei importante bresle a ajuns la Muzeul de Istorie din Sighișoara. În cadrul colecției dedicată breslelor se remarcă zece tipare pentru imprimat pânza, care deși poartă denumiri diferite – de model, tipar, mostră –, toate au aceeași funcțiune:

1. Model de tipar pentru stambă,

nr. inv. 858.

Descriere: Tipar pentru stambă din lemn, întărit cu o scândură înșurubată cu patru șuruburi. Modelele sunt sculptate în lemn și punctele din metal.

Dimensiuni: L=17 cm; LA=14 cm; I=4,5 cm.

2. Mostră de tipar,

nr. inv. 871.

Descriere: Mostră de tipar din lemn, lungă și îngustă, pentru stambă cu decor floral.

Dimensiuni: L=29 cm; LA=5,5 cm; I=3,5 cm.

3. Tipar pentru pânză din lemn,

nr. inv. 872.

Descriere: Tipar din lemn pentru imprimat țesături pentru broderie, pe o scândură de lemn cu ornamente ce imită frunze sau o flacără din tablă de alamă.

Dimensiuni: L=17cm; LA=15 cm.

4. Mostră pentru tipar din lemn,

nr. inv. 873.

¹¹ Josef Zielinski, *Wandern und Lernen*, Markusdruckerei, Schäßburg, 1927, p. 9.

¹² C. Diff, J. Holitzer, *op. cit.*, p. 8; A. Hohn, *op. cit.*, p. 29.

Descriere: Mostră de tipar de formă patrulateră, din lemn, pentru stambă, cu model floral imprimat din metal. O bucată este ruptă și apoi lipită.

Dimensiuni: L=17,5 cm; LA=17 cm.

5. Mostră tipar pentru stambă din lemn,

nr. inv. 874.

Descriere: Mostră tipar pentru stambă din lemn cu imprimeuri pe ambele părți (față, verso), cu modele diferite ce reprezintă motive florale. Ele puteau să fie și pentru hârtie, pentru că aceste modele au înălțimea de 22 mm, cum sunt și literele tipografice.

Dimensiuni: L=25 cm; LA=20,5 cm.

6. Model pentru imprimat,

nr. inv. 2.827.

Descriere: Model pentru imprimat din lemn, de formă dreptunghiulară cu modele florale din metal încastrate în lemn.

Dimensiuni: L=22,5 cm; LA=5 cm; I=2,5 cm.

7. Tablă pentru tipare pe stambă,

nr. inv. 2.828.

Descriere: Tablă din lemn de formă dreptunghiulară pentru tipare pe stambă, cu motive florale sculptate în relief.

Dimensiuni: L=21 cm; LA=6 cm; I=4 cm.

8. Mostră pentru tipare pentru stambă,

nr. inv. 2.829.

Descriere: Mostră pentru tipare pe stambă din lemn, de formă patrulateră, pe care sunt montați butoni mici din metal cu decor floral.

Dimensiuni: L=18 cm; LA=18 cm, I=2 cm.

9. Mostră pentru tipare pentru stambă,

nr. inv. 2.830.

Descriere: Tipar pentru stambă din lemn de formă patrulateră, pe care sunt montate prin incizare forme geometrice și florale în interiorul suprafeței.

Dimensiuni: L=22 cm; LA=18cm; I=5 cm.

10. Mostră pentru imprimat,

nr. inv. 2.831.

Descriere: Mostră de formă aproximativ patrulateră, din lemn, pentru tipare pe stambă, cu modele florale din metal aplicate pe suprafața tiparului.

Dimensiuni: L=28 cm; LA=20 cm; I=3 cm.

Legat de funcționalitatea lor, acestea erau folosite pentru imprimarea de mostre pe țesătură prin imprimare la cald. Ele se puneau una lângă alta – în diferite combinații –, cum o cerea modelul, fiind apoi strânse într-un cadru (probabil meta-

lic, prevăzut cu file)¹³. Considerăm că obiectele erau folosite în secolul al XIX-lea, până la desființarea regimului de breaslă; aceste tipare erau folosite în industria textilă, doar că ele nu mai erau din lemn, ci din materiale plastice.

Din scurta prezentare a acestor obiecte, putem spune că avem de a face în interiorul breslei cu meșteri foarte pricepuți, care sunt angrenați la noile descoperiri în domeniul lor de activitate, care în ciuda problemelor financiare cu care se confruntau, datorită industriei manufacturiere, încercau să se conformeze noilor paradigme ale timpului lor.

Bibliografie:

DIFF, Carol, HOLITZER, Julius, *Meșteșuguri și bresle*, mss., aflat în Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara.

DUBOWY, Erich, *Sighișoara. Oraș medieval*, București, Editura Tehnică, 1957.

HALTRICH, Joseph, *Culturhistorische Skizzen aus Schässburg*, în "Sächsischer Hausfreund", XXX Jahrgang, Kronstadt, 1868.

HOHR, Adolf, *Aus der Vergangenheit der Ehrsamen Schässburger Leinweberzunft*, în "Schässburger Zeitung", nr. 8/1901.

NUSSBÄCHER, Gernot, *Aus Urkunden und Chroniken. Schäßburg*, neunter Band, Aldus Verlag, Brașov, 2010.

IDEM, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente*, Brașov, Editura Aldus, 1998.

IDEM, *Documente și știri documentare privind meșteșugurile din Sighișoara în secolul al XIV-lea*, în "Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări", XIV, 1969.

SCHNEIDER, Erika, *Ein Gebäck, durch das Sonne dreimal scheint. Josef Franz Zielinski und die königlichen Bäckerlöwen*, în "Schäßburger Nachrichten", Folge 36, Dezember 2011, 18. Jahrgang.

ZIELINSKI, Josef, *Wandern und Lernen*, Markusdruckerei, Schäßburg, 1927.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – nr. inv. 858.

Fig. 2 – nr. inv. 871.

Fig. 3 – nr. inv. 872.

Fig. 4 – nr. inv. 873.

Fig. 5 – nr. inv. 874.

Fig. 6 – nr. inv. 2.827.

Fig. 7 – nr. inv. 2.828.

Fig. 8 – nr. inv. 2.829.

Fig. 9 – nr. inv. 2.830.

Fig. 10 – nr. inv. 2.831.

¹³ Mulțumim dlui profesor dr. Volker Wollmann pentru generozitatea oferirii informației.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

OBIECTE DE PODOABĂ ȘI ACCESORII VESTIMENTARE ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

ROZALINDA POSEA
rozalindaposea@gmail.com
Muzeul Județean de Istorie – Brașov

JEWELRY AND CLOTHING ACCESSORIES IN BRAȘOV COUNTY HISTORY MUSEUM'S COLLECTION

ABSTRACT

The decorations from the Transylvanian Saxon, Hungarian and Romanian national costumes are among the most important objects made by the Transylvanian goldsmith artisans. The custom of adorning the national costume with jewellery spreaded out through the medieval guilds and also the commerce. The most important pieces of jewellery are: the hairpin, the belt and the headkerchief pin. These accesories riched the countryside after the disappearance of the urban costume and were inherited from one generation to another, in most of the families.

The County History Museum of Brașov owns many pieces of jewellery and clothing accessories made by the local artisans. Most of them are made by gilded silver, all the pieces show the skill of the craftsmen and the importance of the local guilds.

Keywords: jewelry, clothing accessories, goldsmith artisans, Transylvania, Brașov.

Podoabele au avut la origine o funcție simbolic-magică, fiind purtate de membri comunităților arhaice ca talismane, considerându-se că asigură sănătate, noroc și belșug. Cu timpul, aceste concepții s-au schimbat, podoabele păstrându-și doar rolul estetic.

O clasificare a podoabelor s-a realizat prin includerea acestora în podoabe corporale și vestimentare. Din prima categorie fac parte: inele, brățări, cercei, diademe, ace de păr, mărgel, geme și camee. Pentru fibule, aplice, insigne, nasturi, cataramă sau garnituri de cataramă, se folosește termenul de podoabă vestimentară.

Organizarea aurarilor din Transilvania în breaslă s-a realizat la începutul secolului al XV-lea. Cel mai vechi regulament de breaslă cunoscut este cel al aurarilor din Cluj, datând din anul 1473¹.

În secolul al XV-lea cele mai importante bresle brașovene erau a blănarilor, având primele statute redactate în anul 1424, și a aurarilor, ai căror membri erau considerați cei mai bogați oameni din oraș². Rapida îmbogățire a meșterilor aurari brașoveni se reflectă și prin mutarea acestora într-un nou bastion al cetății, construit

¹ Julius Bielz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957, p. 7-8.

² Lidia Gross, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 101.

de ei în secolul al XVII-lea, pe linia ce unea Strada Porții³ (azi, strada Republicii), cu cea a Vămii (Mureșenilor). Bastionul avea forma unui hexagon neregulat⁴ și a fost finalizat în anul 1646. În data de 20 octombrie aurarii îl primesc pe baza unui privilegiu acordat de Magistratul orașului Brașov, împreună cu spațiul de apărare învecinat⁵. În anul 1871, breasla a vândut orașului bastionul și spațiul de apărare anexat, iar în anul 1886 bastionul a fost demolat⁶. Mai mult, bunăstarea breslei este dovedită prin faptul că pe lângă obligațiile curente de natură fiscală sau de război, aurarii făceau cadouri consistente principilor, nobililor (de exemplu, la nunta lui Ioan Zapolya au trimis 455 de florini).

Dezvoltarea breslei aurarilor brașoveni îi propulsează pe meșteri în viața publică, diplomatică și militară. Acestora li se acordă funcții și onoruri. Încă din secolul al XV-lea, din 16 meșteri aurari trei erau aleși în Sfatul Orașului (Georg – 1485, Johannes – 1489, Michael Golden – 1491-1497). În anul 1456 se remarcă în diplomatie meșterul Gaspar, care încheie pacea cu Vlad Țepeș, iar în 1526 Anton și Sigismund Gemmarius vor comanda armatele brașovene în bătălia de la Mohács⁷.

Înfloritoare este și arta meșterilor argintari, breaslă care a fost dominată inclusiv în secolul XVIII-lea de o adevărată dinastie, familia May. Cei mai de seamă reprezentanți ai acesteia au fost Georg May II, Andreas May II, Michael May II și Samuel May, creațiile lor fiind importante pentru valoarea lor artistică. Argintarii au lucrat și la curtea domnitorului Constantin Brâncoveanu, contribuind la îmbogățirea stilului brâncovenesc. De remarcat este că obiectele argintarilor May au împodobit în aceeași măsură și biserici ortodoxe, în special Biserica Sf. Nicolae, pe lângă cele protestante, catolice. În acest mod ele au servit ca obiecte de cult pentru religia ortodoxă, având o importanță deosebită pentru viața spirituală⁸.

Singurul însemn al breslei meșterilor aurari din Brașov cunoscut datează din anul 1556 și prezintă un aspect al unui atelier de aurari. Realizat din aur în formă de scut medieval polonez, era prevăzut cu sistem de agățat realizat din argint. Pe una din fețe, redată în relief, este reprezentat un atelier de orfevrărie cu meșterul lucrând. Pe cealaltă parte a tablei apar doi meșteri care lucrează în atelier și ucenici

³ Primul bastion deținut de breasla aurarilor a fost situat în colțul de nord-est al Cetății, construit între 1450 și 1455. În anul 1460 bastionul este predat Postăvarilor, iar numele acesta îl poartă și astăzi.

⁴ Gernot Nussbächer, *Caietele Corona. Contribuții la istoria Brașovului, Caietul 1*, Brașov, Editura Aldus, 2002, p. 39.

⁵ În 1842 aurarii cedează o parte din teren pentru construcția Porții Vămii; deși cer despăgubire pentru spațiu, nu vor primi. În perioada 1849-1851 breasla arendează *zwingerul* atribuit lui Carl Muschalek.

⁶ G. Nussbächer, *op. cit.*, p. 40.

⁷ Silvia Popa, Elena Helerea, *Artă și tehnologii în prelucrarea metalelor prețioase la Brașov în secolele XVI-XVII*, în "Noema", vol. III, nr. 1, București, Editura Petrossoft, 2004, p. 178.

⁸ Minerva Nistor, *Argintarii MAY, reprezentanți ai artei brâncovenești și post-brâncovenești (identificări de lucrări)*, în "Cumidava", XIII-2, Brașov, 1983, p. 227-243.

în jurul lor care practică meseria; în partea de jos este redată stema orașului, reprezentând o coroană cu rădăcini stilizată⁹.

Primul statut cunoscut al breslei aurarilor brașoveni a fost atestat pe 24 ianuarie 1511, fiind confirmat de Magistratul orașului Brașov; acesta cuprinde 11 puncte de maximă importanță pentru desfășurarea unor multiple activități specifice breslei. Erau prevăzute printre altele modul de angajare al breslașilor, amenzile pentru încălcarea normelor de producție, interdicția muncii în Moldova, Țara Românească și în Secuime, totodată și dispoziții privind achiziționarea materiei prime, respectiv a aurului¹⁰. Privilegiile acordate breslei aurarilor brașoveni au fost reconfirmate în anii: 1559, 1561, 1605, 1606, 1618, 1624, 1632, 1646 și 1663.

Supremația deținută de această breaslă pe piața brașoveană reiese și dintr-un document intitulat *Replica*, prin care aurarii brașoveni le cer meșterilor curelari să respecte condițiile impuse de breasla aurarilor, invocând statutul dat în 1561 și pe cel din 1615, făcând referire la articolul opt prin care se interzicea aurirea sau argintarea pieselor din cupru sau alamă. Meșterii fac apel la privilegiile obținute, confirmate de Universitatea Săsească¹¹.

Este aproape imposibil de urmărit dezvoltarea stilurilor folosite de-a lungul timpului în tehnica realizării obiectelor confecționate de aurari. Sunt foarte puține obiectele păstrate din perioada romanică, exclusiv de uz bisericesc. Stilul gotic preia o parte a acestor elemente, iar mai târziu stilul gotic redă elemente originale cu forme mai zvelte. În această perioadă apare emailul de sârmă, *Drahtemail*, și filigranul de perle, *Perlenfiligran*, ca o particularitate a atelierelor transilvănene. Stilul gotic dispare la mijlocul secolului al XVI-lea, lăsând locul bogăției de forme apărute sub semnul Renașterii. Renașterea a ținut în Transilvania până la sfârșitul secolului al XVII-lea și chiar până în secolul al XVIII-lea¹². În secolul al XVII-lea se răspândește *Maler-Emailul* transilvănean, respectiv smaltul în diferite culori care se aplica prin topirea pe foile de metal, această metodă indicând influențe ale artei orientale¹³.

Ceea ce dă clar caracter de podoabă este măiestria artistică, cea a execuției care poate susține ideea atribuirii calității de podoabă unei largi game de piese, indiferent de scop sau material. Maniera și stilul fac recognoscibilă podoaba pentru un timp, o epocă istorică. Acestea țin, la rândul lor, de tehnicile de lucru folosite. Pentru materialele nobile, tehnicile de bază sunt baterea la rece, pentru obținerea foiței de aur și argint, din care se prelucrează bijuteriile valoroase. Pentru decorarea obiectelor realizate în secolul al XVIII-lea s-a folosit tehnica *au repouse* și *filigranul*. Indiferent de tipul obiectelor produse de aurarii brașoveni, ele sunt realizate în stilul artistic al epocii, îmbinând caracteristici ale Renașterii cu ale barocului. La aceasta se adaugă și specificul românesc, deoarece multe sunt făcute la comanda domni-

⁹ Descrierea tablei aurarilor a fost făcută în lucrarea *Arta aurarilor în Transilvania*, publicată de Gheorghe Mitran; autorul susține că tabla a fost achiziționată de Muzeul Național din Budapesta în anul 1884.

¹⁰ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov (în continuare, DJANBV), *Colecția de documente a Bisericii Negre Brașov*, IV Hd. 7/10/60.

¹¹ *Ibidem*, IV Hd. 7/15/36-37.

¹² J. Bielz, *op. cit.*, p. 17-18.

¹³ *Ibidem*, p. 18.

torilor sau a boierilor din țările românești, realizarea lor artistică ilustrând o vizibilă influență ce va fi cunoscută sub denumirea de stilul brâncovenesc. Unul din motivele preferate de arta populară în secolul al XVIII-lea au fost laleaua și trandafirul, folosite în perioada barocă¹⁴.

Un loc deosebit în cadrul lucrărilor meșterilor aurari transilvăneni îl ocupă podoabele care fac parte din costumele naționale săsești, maghiare și românești. Obiceiul de a se împodobi cu bijuterii s-a răspândit datorită meșteșugurilor și a comerțului. Piesecele cele mai importante ale costumului săsesc sunt: agrafa, cordonul și acul pentru prins marama. Acestea au ajuns la țară după dispariția costumului orășenesc și s-au menținut prin moștenire¹⁵ la cele mai multe familii.

Cea mai veche podoabă realizată de meșterii locali a fost paftaua mare, rotundă, numită *Hefel*, care își are originea în fibula rotundă germanică. Paftaua transilvăneană era prinsă pe o bandă de catifea sau mătase brodată, care se leagă la gât și atârna liber pe piept. Ceangăii din cele șapte sate de lângă Brașov au adoptat în portul lor de la costumele populare săsești paftalele purtate pe piept¹⁶.

A doua piesă caracteristică podoabei populare săsești este cingătoarea, *Spangengürtel*. Brâul săsesc este alcătuit din benzi de catifea de diferite culori, lată de 2-3 degete, cu un galon de aur sau de argint, numit *Maitz*. Pe aceste benzi sunt prinse butoane rotunjite din argint aurit, împodobite cu pietre. Capetele cingătoarei au încuietori puternice, *Senkel*, turnate și cizelate cu motive renascentiste sau baroce. Mai târziu au apărut cingători făcute în întregime din piese izolate de argint aurit, numite cingători articulate.

O altă piesă esențială a portului săsesc a fost acul de prins marama. Împodobirea săsoaicelor căsătorite se numește *Bockelung*, de aici și denumirea acestor ace. De obicei se foloseau două perechi de ace mari și o pereche de ace mici. Capul acului este format dintr-o placă rotundă și cizelată, din argint aurit sau aur, pe care sunt montate de jur-împrejur pietre prețioase sau semiprețioase, formând un buchetel floral în diferite culori.

Paftaua, brâul și acul de prins marama au fost podoabe utilizate de femeile înstărite din Brașov până târziu în secolul al XVIII-lea, când și-au schimbat portul după moda franțuzească. Datorită contactelor permanente, podoabele săsești au fost preluate în componența costumului popular secuiesc, ceangăiesc și românesc din Țara Bârsei¹⁷. Perioada de înflorire a orfevrăriei transilvane se stinge la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Deși în anul 1732 Brașovul are un Regulament vestimentar, iar acesta prevedea anumite reguli privind modul în care se puteau îmbrăca locuitorii orașului în funcție de statutul social, acesta nu a fost respectat. Dacă pentru celelalte bresle răspunzătoare de producțiile vestimentare (țesători, pantofari, postăvari și croitori) moda apuseană a însemnat cea mai mare creștere în rândurile membrilor, ceea ce însemna comenzi mult mai multe față de secolele anterioare, pentru aurari nu avem o înregistrare privind creșterea numărului membrilor breslei,

¹⁴ *Ibidem*, p. 30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 31.

¹⁶ *Ibidem*, p. 33.

¹⁷ Minerva Nistor, *Podoabe medievale, opere ale argintarilor brașoveni*, în "Cumidava", VI, Brașov, 1973, p. 227-228.

dar cele mai importante mărturii ale realizărilor vestimentare ne-au rămas din această perioadă¹⁸.

În colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov există mai multe piese de podoabă și accesorii vestimentare care au fost produse în mare parte de meșteri locali. Dintre acestea cele mai importante sunt cele realizate din argint aurit, marcate, cum este cazul brâielor, dar și celelalte denotă măiestria acestor meșteri și importanța breslelor brașovene. Dintre obiectele de podoabă și accesorii vestimentare am realizat o selecție pentru a fi prezentate în acest material. Deși colecția de podoabe și piese vestimentare a Muzeului Județean de Istorie Brașov este mai vastă, celelalte obiecte vor face studiul unei cercetări viitoare. Majoritatea obiectelor de patrimoniu selectate în acest material sunt realizate în secolul al XVIII-lea, excepție făcând paftalele din alamă, care datează din secolul al XIX-lea.

Descrierea pieselor

Brâu de tip Maitz, nr. inv. 1.240 IM (**Fig. 1**), confecționat dintr-un cordon de piele îmbrăcat în catifea de culoare roșie, întărit la margine de o bandă de culoare roșie, deasupra brocart auriu. Cordonul este căptușit pe interior cu o panglică țesută realizată în culorile maro, negru și galben, albastru și portocaliu.

Pe panglica de brocart sunt fixați opt butoni din argint aurit, situați la distanțe egale. Butonii 1 și 3 au lipsă o petală de email. Butonul 4 are lipsă 3 petale îmbrăcate în email. Butonii 5 și 6 au lipsă 2 petale de email. Din butonul 7 se păstrează doar 3 petale îmbrăcate în email, iar la butonul 8 lipsesc 5 petale email.

Butonii sunt de formă cilindrică, fiind fixați pe plăcuțe din argint aurit și sunt compuși din mai multe piese ajurate lucrate separat, fiind apoi asamblate prin nituire și lipire. Cilindrii sunt așezați pe un motiv floral decupat. Deasupra cilindrilor sunt lipite șase petale acoperite cu email pe fond alb, decorat cu roșu și negru. În vârful butonilor se află caboșoane fațetate în formă de hexagon, având culoarea roșie.

Cingătoarea prezintă la capete două cataramе din argint decorate cu motive florale împărțite în două registre, unul marginal și unul central ornamentat prin decupare cu flori de bujori cu pistil proeminent. Registrul central are trei flori de bujori și vrejuri, cel marginal are o singură floare cu boboci stilizați. Sârmă filigranată marchează marginile bordurii cataramelor. Ornamentul paftalei este așezat pe lame din argint aurit emailat cu negru, baza se păstrează doar pentru registrul central la una dintre cataramе. La capătul cataramelor sunt lipite cârligul și veriga de prindere, reprezentând o figură zoomorfă. Pe reversul unei paftale este gravată marca meșterului, inițialele cu majuscule *G O* și cifra 12. Brâul este realizat de meșterul brașovean Georg Olescher Jun. II (1746-1761). Cifra 12, reprezentând 12 lați, procentul de 75% argint fin aflat în componența piesei, se folosea potrivit unui memoriu al breslei aurarilor din Brașov (1716-1726; 1746-1751), privind reclamațiile care vizau calitatea necorespunzătoare a lucrărilor de argintărie, amintindu-se că acestea erau lucrate după greutatea vieneză. În memoriu se face apel la lucrările realizate pentru Constantin Brâncoveanu. În urma solicitărilor, începând cu anul

¹⁸ *Portretele patriciatului săsesc din Brașov: un capitol de artă transilvăneană*, Brașov, Editura Muzeului de Artă Brașov, 2013, p. 44.

1707 s-a introdus ”*proba*” de 12 loți. Documentul enumeră și probele anterioare, de 13 sau 14 loți. Pentru a-și justifica calitatea produselor, meșterii aurari invocă și comenzile boierilor din Moldova și Țara Românească, pentru care se folosesc ca unități de măsură dramul, iar pentru cantități mai mari litra și oca, pe lângă vechile măsuri transilvănene¹⁹.

Brâu de tip Maitz, nr. inv. 2.185 IM (**Fig. 2**), confecționat dintr-un cordon de piele îmbrăcat în catifea de culoare roșie, respectiv vișiniu și brocart auriu. Cordonul este căptușit cu o panglică țesută, realizată în culorile maro, negru și galben; aceasta a suferit câteva intervenții ulterioare, respectiv prinderea materialului. Pe panglica interioară este brodat cu ață de culoare portocalie litera *M*.

Pe panglica de brocart sunt fixați nouă butoni din argint aurit, situați la distanțe egale. Butonii sunt protuberanți, la baza lor se află câte o plăcuță ornamentală realizată prin turnare și cizelare. Caboșoanele din vârfuri sunt din sticlă, fațetate în formă de hexagon, având culoarea roșie. Butonii sunt ornamentați cu câte șase mărgelile realizate din argint aurit, prin turnare. Mărgelile lipsesc astfel: pe butonii doi și trei una, pe butonul patru lipsesc trei, pe butonul cinci lipsesc toate mărgelile, iar pe butonul șapte lipsește o mărgelă. Butonul patru are lipsă un fragment de decor la bază. Butonul cinci are lipsă decor și parte din baza acestuia.

Cingătoarea prezintă la capete două cataramae din argint aurit decorate cu motive florale împărțite în două registre, unul marginal și unul central ornamentat prin decupare; motivele decorative sunt formate din flori de bujori și lalea, cu pistil proeminent. Registrul central are trei flori de bujori și vrejuri, iar cel marginal are o singură floare cu boboci stilizați. Sârmă filigranată marchează marginile bordurii cataramelor. La capătul cataramelor sunt lipite cârligul și veriga de prindere reprezentând o figură zoomorfă. Pe interiorul unei cataramae sunt inscripționate prin zgârierea materialului date legate de proprietate greu lizibile; se distinge ”*Maria Tulip 1918 căsătorit*”²⁰, iar pe cealaltă cataramă o altă inscripție prin zgâriere, ilizibilă. Piesa are marca de meșter ilizibilă pe ambele paftale, distingându-se doar litera *G* și cifra 12.

Brâu de tip Maitz, nr. inv. 900 IM (**Fig. 3**), confecționat dintr-un cordon de piele îmbrăcat în catifea de culoare roșie, respectiv vișiniu și brocart auriu. Cordonul este căptușit cu o panglică țesută, realizată în culorile maro, bej, verde și galben.

Pe panglica de brocart sunt fixați zece butoni din argint, situați la distanțe egale. Butonii din argint aurit sunt protuberanți, la baza lor se află câte o plăcuță ornamentală realizată prin turnare și cizelare. Caboșoanele din vârfuri sunt din sticlă, fațetate în formă octogonală, având culoarea roșie. Butonii sunt ornamentați cu câte șase mărgelile prin turnare; unele dintre acestea au fost înlocuite.

Cingătoarea prezintă la capete două cataramae din argint aurit decorate cu motive florale împărțite în două registre, unul marginal și unul central ornamentat

¹⁹ DJANBV, *fd. cit.*, IV Hd. 7/15/8-9.

²⁰ Deși am căutat acest nume în registrele de stare civilă parohiale de la bisericile Sf. Nicolae, Sf. Treime, Adormirea Maicii Domnului, Blumăna, Baci, Turcheș, Cernatu, Târlungeni, aflate în proprietatea DJANBV, nu am găsit nicio înregistrare în perioada 1914-1919; un singur registru consemnează că în această perioadă nu s-au făcut înregistrări.

prin decupare; motivele decorative sunt flori de bujori și lalea cu pistil proeminent. Registrul central are trei flori de bujori și vrejuri, cel marginal o singură floare cu boboci stilizați. Sârmă filigranată marchează marginile bordurii cataramelor. La capătul cataramelor sunt lipite cârligul și veriga de prindere. Pe interiorul cataramei au fost schimbate plăcuțele de prindere/susținere cu unele din metal comun. Catifeaua prezintă uzură și parțial desprinderi de material.

Brâu de tip Maitz, nr. inv. 1.247 IM (**Fig. 4**), confecționat dintr-un cordon de piele îmbrăcat în catifea de culoare verde pe față, inițial albastru pe verso, și brocart auriu. Cordonul este căptușit cu o panglică țesută, realizată în culorile maro și bej.

Pe panglica de brocart sunt fixați zece butoni din argint aurit situați la distanțe egale. Butonii sunt protuberanți, iar la baza lor se află câte o plăcuță ornamentală realizată prin turnare și cizelare. Caboșoanele din vârfuri sunt din sticlă, fațetate imitând cristalul de stâncă, în formă de hexagon, având culoarea roșie și verde, poziționându-se intercalat. Butonii sunt ornamentați cu câte șase plăcuțe ornamentate sub forma unor petale realizate din argint aurit prin turnare.

Cingătoarea prezintă la capete două catarama din argint aurit, decorate cu motive florale împărțite în două registre, unul marginal și unul central ornamentat prin decupare; motivele decorative sunt flori de bujori și lalea cu pistil proeminent. Registrul central are trei flori de bujori și vrejuri, cel marginal are o singură floare cu boboci stilizați. Sârmă filigranată marchează marginile bordurii cataramelor. La capătul cataramelor sunt lipite cârligul și veriga de prindere reprezentând o figură zoomorfă. Piesa are marca de meșter lizibilă pe una dintre paftale: *SB* și cifra *12*, reprezentând 12 lați, procentul de 75% argint fin aflat în componența piesei.

Meșterul este Samuel Barbenius, aurar brașovean care a învățat meseria la Daniel Mathesius (1732-1734); devine maistru în anul 1742, între anii 1776-1780 a fost ales staroste, iar în 1786 moare.

Brâu de tip Maitz, nr. inv. 2.346 IM (**Fig. 5**), confecționat dintr-un cordon de piele îmbrăcat în catifea de culoare roșie/vișiniu și brocart argintiu. Cordonul este căptușit cu o panglică țesută, realizată în culorile maro, bej și albastru; aceasta a suferit câteva intervenții ulterioare, respectiv prinderea materialului. Pe panglica interioară sunt brodate cu ață de culoare roșu și galben literele *EJ*, inițiale ce denotă circulația și forma de proprietate a piesei.

Pe panglica de brocart sunt fixați nouă butoni situați la distanțe egale. Butonii din argint aurit sunt protuberanți, la baza lor aflându-se câte o plăcuță ornamentală realizată prin turnare și cizelare. Caboșoanele din vârfuri sunt din sticlă, fațetate în formă de hexagon, având culoarea roșie și turcoaz, poziționându-se intercalat. Butonii sunt ornamentați cu trei plăcuțe ornamentate, două dintre ele în formă de boltă, cea de deasupra filigranată, realizate din argint aurit prin turnare.

Cingătoarea prezintă la capete două catarama din argint aurit decorate cu motive florale împărțite în două registre, unul marginal și unul central ornamentat prin decupare; motivele decorative sunt flori, frunze, conuri de brad, ciorchini de struguri. Registrul central are trei flori, frunze, conuri de brad, ciorchini de struguri (acestea sunt incluse într-un model realizat în tehnica filigranului), volute și flori; cel marginal este format dintr-un buchet în care apar flori, frunze, conuri de brad, ciorchini de struguri. Sârmă filigranată marchează marginile bordurii cataramelor.

La capătul cataramelor sunt lipite cârligul și veriga de prindere reprezentând o figură zoomorfa. Piesa are marcată cifra 12, reprezentând 12 lați, procentul de 75% argint fin aflat în componența piesei.

Ac de maramă sau de voal, nr. inv. 1.238 IM (**Fig. 6**), realizat din argint, compus dintr-o tijă mai subțire la un capăt, la capătul opus având lipită o rozetă sexpartită. Pe partea vizibilă a rozetei este lipit ornamentul, format din pietre de sticlă de culoare roșie (una lipsește), fațetate, montate în alveole, protumberanțe metalice și picături de email de culoare albastră.

Ac de maramă sau de voal, nr. inv. 1.237 IM (**Fig. 7**), realizat din alamă, compus dintr-o tijă mai subțire la un capăt, la capătul opus având lipită o rozetă rotundă, ornamentată cu pietre semiprețioase de culoare albastru și mov dispuse intercalat, în vârf un carboșon care trebuia să includă o altă piatră care lipsește. Piesa poate fi încadrată ca fiind realizată în secolul al XIX-lea.

Pafta, nr. inv. 1.930 IM (**Fig. 8**), tip cu albăstrele, secolul al XIX-lea, realizată din alamă. Este decorată cu elemente care dau impresia de flori. În decorația centrală se observă o sticlă mare de culoare roșie șlefuită, montată într-o casetă înaltă de formă circulară, prinsă într-un caboșon înalt, fiind susținută de o decorație cu motive florale.

Pe porțiunea bombată a paftalei apar opt decorații în formă de albăstrele, care sunt înconjurate cu 16 sticle colorate în culori care alternează: roșu, verde și albastru. Între pietre, câte o floare realizată prin ambutisare.

În primul registru circular apar dispuse concentric flori și un decor liniar, iar la bază decorul este șnuruit. Al doilea registru dispune de aceleași ornamente, florile fiind întrepătrunse de spirale finalizate cu un decor ce imită cununa de lauri. Paftaua mai prezintă la partea de margine un contur care susține forma circulară, fără decor.

Pe revers, pe diametrul registrului central se află agrafa de prindere având formă plată și sistemul de prindere cu piciorușe pentru pietre.

Pafta, nr. inv. 1.929 IM (**Fig. 9**), tip cu albăstrele, secolul al XIX-lea, din alamă. Este decorată cu elemente care dau impresia de flori. În decorația centrală se observă o sticlă mare de culoare roșie șlefuită, montată într-o casetă înaltă de formă circulară, caseta fiind susținută de o decorație cu motive florale. Pe porțiunea bombată a paftalei apar șase decorații în formă de albăstrele, care sunt înconjurate cu 18 sticle colorate în culori care alternează, roșu, verde și alb, prinse într-un suport în formă de cruce. Între pietre sunt câte două flori realizate prin ambutisare.

În primul registru circular apar dispuse concentric volute și decor șnuruit la bază. Al doilea registru dispune de aceleași ornamente, finalizate cu un decor ce imită cununa de lauri. Paftaua mai prezintă la partea de margine un contur care susține forma circulară, fără decor. Pe revers, pe diametrul registrului central se află agrafa de prindere având formă plată și sistemul de prindere cu piciorușe pentru pietre.

O altă piesă care face parte din categoria bijuteriilor realizate de meșterii transilvăneni, de o măiestrie deosebită, este o pereche de **cercei**, având nr. de inv. 1.903 IM (**Fig. 10**), din secolul al XVI-lea, din argint auriat, prevăzuți cu verigă semicirculară și mobilă, fixată printr-un nit de o ramă ajurată, sub formă de buton înconjurat de rozete. În mijlocul piesei se află un buton proeminent atașat prin lipire. La unul dintre cercei lipsește o toartă de prindere.

Din categoria accesoriilor vestimentare realizate de meșterii aurari fac parte și nasturii funcționali, cei cu care se închideau hainele, inițial fiind o creația a secolului al IX-lea și al X-lea, dar până târziu, în secolul al XVIII-lea, ei nu se încheiau cu butonieră pentru că era păcat să tai materialele prețioase și scumpe ale acelor vremuri; ei se petreceau prin brandenburguri. La hainele confecționate din stofe aduse din Italia sau Imperiul Otoman nasturii erau adevărate bijuterii, lucrate din metal prețios sau semiprețios cizelat sau filigranat, împodobit cu pietre colorate și perle, iar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea erau emailați în culori vii²¹. Descoperirile arheologice au scos la iveală nasturi sau butoni încă din secolul al XIV-lea, dar cele mai frecvente descoperiri sunt cele de la începutul secolului al XVI-lea: sferici, dar de cele mai multe ori ovoidali, cu granule metalice în vârf și cizelați pe înălțime cu motive vegetale. Spre deosebire de celelalte piese ale garniturilor nobiliare, nasturii sunt prezenți și descriși în toate inventarele de averi, montați pe haine sau separat, grupați după tipuri și dimensiuni.

Nasturi, nr. inv. 1.244 IM (**Fig. 11**), două bucăți, realizați din argint prin ștanțare, formă ovoidală, spiralată, au decor floral pe spirală, în vârf cu o floare cu petale. Inelul de prindere este lipit. Unul din nasturi este ușor turtit prin lovire.

Nasturi, nr. inv. 1.243 IM (**Fig. 12**), opt bucăți, realizați din argint prin ștanțare, formă ovoidală, spiralată, în vârf decor format dintr-o floare cu petale. Inelul de prindere este atașat din turnare.

Nasturi, nr. inv. 1.242 IM (**Fig. 13**), șase bucăți în formă ovoidală, realizați din argint, decorul împărțit în două registre, realizați în tehnica filigranului sub forma unor spirale finalizate cu un buton. În vârf o floare stilizată din aceiași butoni, încadrată de un șnur. Toți cei șase nasturi au agățătorile prinse printr-un nit.

În secolul al XIX-lea întâlnim obiecte realizate mai cu seamă din alte materiale – obiecte din alamă argintate –, fiind o perioadă în care apar bijuterii; totuși, deși breasla suferă anumite transformări, ea își continuă existența. Sunt consemnate în documente obligativitatea ucenicilor de a frecventa școlile de meserii, apare instituția numită Oficiul de marcă din Brașov, care emite o circulară prin care cere breslei aurarilor și argintarilor din Brașov că este necesar să-și marcheze cordoanele săsești de damă²². Totuși, importanța breslei reiese din documentele redactate în aceeași perioadă. Aurarii și argintarii brașoveni cer prin memorii adresate Guvernului Transilvaniei și Magistratului orașului Brașov interzicerea stabilirii și practicării de către evrei a meșteșugurilor, cer chiar expulzarea acestora din orașe²³; același lucru îl cer și în cazul țiganilor, meșteșugari care veneau aici să facă concurență produselor realizate de aurarii brașoveni. Calitatea de meșteri le este în continuare recunoscută și prin faptul că sunt invitați să participe la turnarea clopotului mare al orașului²⁴.

Operele de artă ale acestor meșteri au rămas până astăzi ca adevărate mărturii ale existenței unui meșteșug de excepție, cel al fabricării bijuteriilor în denumirea

²¹ <http://www.capodopere2019.ro/garnituri-de-podoabe-nobiliare-din-transilvania.html>.

²² DJANBV, *fd. cit.*, IV Hd. 7/16/333.

²³ *Ibidem*, IV Hd. 7/16/14.

²⁴ *Ibidem*, IV Hd. 7/15/60.

consacrată începând cu secolul al XIX-lea. Obiectele s-au păstrat ca moștenire de familie sau ca piese de muzeu tocmai pentru a dovedi că frumusețea poate fi redată prin măiestrie și artă.

Bibliografie:

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov, *Colecția de documente a Bisericii Negre Brașov*.

BIELZ, Julius, *Artă aurarilor sași din Transilvania*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

GROSS, Lidia, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009.

NISTOR, Minerva, *Argintarii MAY, reprezentanți ai artei brâncovenești și post-brâncovenești (identificări de lucrări)*, în "Cumidava", XIII-2, Brașov, 1983.

IDEM, *Podoabe medievale, opere ale argintarilor brașoveni*, în "Cumidava" VI, Brașov, 1973.

NUSSBÄCHER, Gernot, *Caietele Corona. Contribuții la istoria Brașovului. Caietul 1*, Brașov, Editura Aldus, 2002.

POPA, Silvia, HELEREA, Elena, *Artă și tehnologii în prelucrarea metalelor prețioase la Brașov în secolele XVI-XVII*, în "Noema", vol. III, nr. 1, București, Editura Petrosoft, 2004.

Portretele patriciatului săsesc din Brașov: un capitol de artă transilvăneană, Brașov, Editura Muzeului de Artă Brașov, 2013.

<http://www.capodopere2019.ro/garnituri-de-podoabe-nobiliare-din-transilvania.html>

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Brâu de tip Maitz, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 2 – Brâu de tip Maitz, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 3 – Brâu de tip Maitz, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 4 – Brâu de tip Maitz, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 5 – Brâu de tip Maitz, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 6 – Ac de maramă, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 7 – Ac de maramă, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 8 – Pafta cu albăstrele, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 9 – Pafta cu albăstrele, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 10 – Cercei, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 11 – Nasturi, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 12 – Nasturi, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 13 – Nasturi, Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

555

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6-7

Fig. 8-9

Fig. 10. Cercei

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

**CEASURI DE MASĂ
DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL –
MUZEUL DE ISTORIE CASA ALTEMBERGER**

RALUCA MARIA FRÎNCU
ralucafro@yahoo.com
Muzeul Național Brukenthal –
Muzeul de Istorie Casa Altemberger – Sibiu

**TABLE WATCHES FROM THE COLLECTION OF BRUKENTHAL
NATIONAL MUSEUM – HISTORY MUSEUM ALTEMBERGER HOUSE**

ABSTRACT

The Medieval Collection of the History Museum - Altemberger House owns a great number of instruments used in time measurement from sundials, mechanisms of clock towers, hourglasses, wall clocks, pocket clocks and last but not least table clocks, which are the subject of this article, created by the watchmaker artisans from Sibiu or other important crafting centers.

Keywords: table watches, collection, *Altemberger House*, watchmaker artisans.

Timp de aproape patru secole Sibiu a fost cel mai mare centru meșteșugăresc din Transilvania, aici fiind redactat de reprezentanții celor șapte scaune săsești, la 9 noiembrie 1376, primul statut al breslelor din Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie¹. Schimbul de informații între Sibiu și marile centre meșteșugărești europene realizat prin intermediul meșterilor, dar și prin călătoria calfelor, impusă de statutele breslelor, a determinat creșterea numărului de bresle și branșe meșteșugărești.

Astfel, în secolul al XVI-lea, din breasla aurarilor se desprinde o nouă branșă – ceasornicăria. În Transilvania acest meșteșug era la începuturile sale, dar în secolele următoare această meserie ia un amplu avânt². Printre primele ceasornice atestate în Transilvania sunt cele de turn. Cel mai vechi mecanism de ceas de turn a fost cel al turnului Bisericii evanghelice din Cisnădie, instalat la începutul secolului al XV-lea. Nu se cunoaște meșterul care a realizat ceasul, dar se presupune este că era de origine germană, pentru că în această perioadă în zona Sibiului acest meșteșug nu era atestat. Cea mai veche atestare documentară a unui meșter ceasornicar la Sibiu este cea din anul 1506, când în socotelile orașului este menționat un meșter ceasornicar care a reparat ceasul din turnul orașului³. Din documentele vremii aflăm

¹ Monica Vlaicu, Radu Constantinescu, *Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune. 1224-1579*, Sibiu, Editura Hora, 2003, p. 64.

² Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Cluj, 1954, p. 216.

³ *Ibidem*, p. 217.

că acest meșteșug se practica încă din secolul al XVI-lea și la Brașov, Bistrița și Mediaș⁴.

În cadrul colecției *Medieval* a Muzeului de Istorie - *Casa Altemberger*, se găsesc o serie de obiecte care aparțin domeniului știință și tehnică, printre acestea numărându-se diferite instrumente de măsură a greutateii, lichidelor, a temperaturii, dar și a timpului.

În ceea ce privește măsurarea timpului, în cadrul colecției se găsesc mai multe tipuri de instrumente, de la cadrane solare, la mecanisme ale unor orologii de turn, clepsidre, ceasuri de masă, ceasuri de perete, ceasuri de buzunar.

O categorie aparte sunt ceasurile de masă, confecționate atât în ateliere locale⁵, dar și importate; acestea sunt datate în secolele XVII-XIX și sunt adevărate opere de artă datorită minuțiozității cu care au fost lucrate.

1. Ceas de masă

- Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M2.711/1.316.

- **Fig. 1-7.**

- Datare: 1664.

- Dimensiuni: I=14,7 cm; L=9,1 cm.

- Ceas cu carcasa din alamă aurită, în formă de prismă, având o bază mai lată, ondulată, cu ornamentații în arabescuri. Cadranul ceasului, rotund, este numerotat cu cifrele I-XII. Pe aceeași parte este gravat un ornament înfățișând o clepsidră, un om întins și un craniu. În partea opusă se află de asemenea un cadran rotund, cu cifre arabe; sunt reprezentate cifrele 12, 1, 2, 3, 4, fiind foarte apropiate. Restul este ornamentat în arabescuri, motive redând diferite păsări, iar pe celelalte două părți se află o scenă redând pe Hercule cu leul și una purtând două coloane de la templul lui Jupiter. Prisma este mărginită de patru colonete ornamentate la capete cu motive florale sau arabescuri. Ceasul are și un clopoțel pentru deșteptător. Pe partea interioară a unuia dintre cadrane (cel cu cifre arabe), sunt incizate inițialele *FPA* (?), iar dedesubt inscripția: *ANO 1664 CIBINII*.

- Proveniență: cumpărat de la aurarul Ludecke pentru 40 de florini.

- Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1882.

2. Ceas de masă

- Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M1.037/2.520.

- **Fig. 8-10.**

- Datare: secolul al XVIII-lea.

- Dimensiuni: I=28 cm; L=33,6 cm; LA=14 cm; D cadranului=16 cm.

- Ceas de masă cu mecanismul din alamă fixat într-o carcasă din lemn de culoare neagră. Pe cadranul emailat cu alb sunt scrise cu cifre arabe diviziunile ore; centrul ceasului este aurit. Cadranul este fixat, printr-o bucată de lemn sculptată, de un postament dreptunghiular din lemn, decorat pe laturi cu motive vegetale auri-

⁴ *Ibidem*, p. 218.

⁵ O piesă deosebită este ceasul cu numărul de inventar M2.711 cu inscripția *ANO 1664 CIBINII*.

te. În partea stângă, sprijinit de cadranul ceasului, se găsește un înger din lemn sculptat aurit.

- Proveniență: achiziționat de *Landeskundevereins* în anul 1904 de la meșterul ceasornicar Grünblatt pentru 20 K.

- Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1917.

3. Ceas de masă

- Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M1.032/4.289.

- **Fig. 11-13.**

- Datare: secolul al XIX-lea.

- Dimensiuni: I=15,5 cm; D cadranului=4,8 cm.

- Ceas-stativ, dispus pe o placă de alabastru. Ceasul se compune dintr-o ramă de bronz înconjurată cu vrejuri, frunze și struguri, având în partea de sus un oval roșu. Cadranul ceasului – pare-se un fost ceas de buzunar –, este din porțelan alb, având scrise cifrele atât cu caractere arabe, cât și romane. Ceasul nu este funcțional. Pe cadran se găsește inscripția *Modge London*, precizând, probabil, atelierul. Pe spatele mecanismului se găsește aceeași inscripție, *Modge London*, și în plus litera *N* și anul 1536.

- Observații: conform însemnărilor din registrul vechi de inventar, ceasul este importat, iar în colecția Muzeului Brukenthal a intrat cu mecanismul incomplet și cu arătătoarele lipsă.

- Proveniență: donație prof. Hans Ungar.

- Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1913.

4. Ceas de masă

- Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M1.034/4.604.

- **Fig. 14-16.**

- Autor: Leopold Koch.

- Datare: secolul al XIX-lea.

- Dimensiuni: I=33,5 cm; LA=19 cm.

- Ceas stativ din lemn cu postament vopsit în negru, sprijinindu-se pe patru picioare din lemn sculptat și aurite. Carcasa ceasului este din lemn vopsit negru, are forma unui blazon și se sprijină pe un picior din lemn sculptat, vopsit auriu. Pe ambele laturi se află câte un cap de berbec sculptat în lemn și aurit. În colțurile ceasului sunt dispuse două rozete aurii. Cadranul ceasului este din alamă, ornamentat cu arabescuri, cifrele arabe sunt scrise cu negru. În centrul cadranului este așezat secundarul din email. Mecanismul ceasului lipsește, păstrându-se doar corzile, care produc un sunet muzical.

- Proveniență: donație Friedrich Misselbacher din Sibiu.

- Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1914.

5. Ceas de masă

- Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M1.036/2.591.

- **Fig. 17-18.**

- Datare: secolul al XIX-lea.

- Dimensiuni: I=35 cm; L=28 cm; LA=13 cm; D cadranului=12,8 cm.

■ Ceas de masă cu mecanismul din alamă, cu carcasa din lemn de culoare maro roșcat. Cadranul este alb emailat cu alb, iar cifrele arabe sunt scrise cu negru; centrul ceasului este aurit. Carcasa este fixată printr-o bucată de lemn sculptat de un postament dreptunghiular din lemn, decorat pe laturi cu motive vegetale aurite. În partea din față cadranul este fixat pe o harpă sculptată, înconjurată de motive vegetale aurite. Postamentul este prevăzut cu patru picioare sferice din os. Conform descrierii din registrul inventar, lipsesc statueta din alabastru, care se găsea în partea superioară a ceasului, și pendulul din alamă.

■ Proveniența: achiziționat de *Landeskundevereins* în anul 1905.

■ Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1917.

6. Ceas de masă tip portic

■ Muzeul Național Brukenthal, număr inventar: M2.235/15.287.

■ **Fig. 19-21.**

■ Autor: Otto Radler.

■ Date: secolul al XIX-lea.

■ Dimensiuni: I=50,5 cm; LA=32,5 cm.

■ Ceas de masă cu două mecanisme, unul al ceasului propriu-zis, iar cel de al doilea pune în funcțiune mecanismul morii de apă. Mecanismul ceasului este din alamă, iar cadranul din email, diviziunile orare sunt scrise cu cifre romane. Capacul mecanismului are în interior o șampilă cu următoarea inscripție: *Otto Radler, Ceasornicar și Bijutier, Sibiu, str. Gușteriței, Nr. 2*. Mecanismul morii este de asemenea din alamă, iar cutia este din lemn negru, cu partea din față din tinichea pictată, redând două personaje masculine și unul feminin. Atât carcasa, cât și mecanismul morii, se sprijină pe un postament din lemn negru, iar pe laterale se găsesc două colonete din alabastru cu bazele din lemn sculptat și aurit.

■ Proveniența: donație făcută de domnișoara Auguste Lindner.

■ Intră în colecția Muzeului Brukenthal în anul 1934.

Bibliografie:

PASCU, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Cluj, 1954.

RAȚIU, Ioan, *Tehnica și arta ceasornicarilor, giuvaergiilor, ținătorilor, gravorilor și opticienilor*, Cluj, 1935.

SAVU, Elisabeta, RISTEA, Tatiana, BANU, Carmen, *Ceasul – Știință și artă/ Clock – Science and art*, Ploiești, 2012.

VLAICU, Monica, CONSTANTINESCU, Radu, *Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune. 1224-1579*, Sibiu, Editura Hora, 2003.

WOLLMANN, Volker, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, vol. V, Sibiu, 2015.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1-7 – Ceas de masă, 1664.

Fig. 8-10 – Ceas de masă, secolul al XVIII-lea.

Fig. 11-13 – Ceas de masă, secolul al XIX-lea.

Fig. 14-16 – Ceas de masă, secolul al XIX-lea.

Fig. 17-18 – Ceas de masă, secolul al XIX-lea.

Fig. 19-21 – Ceas de masă tip portic, secolul al XIX-lea.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

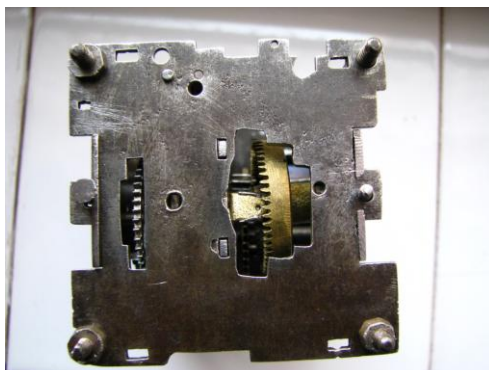

Fig. 6

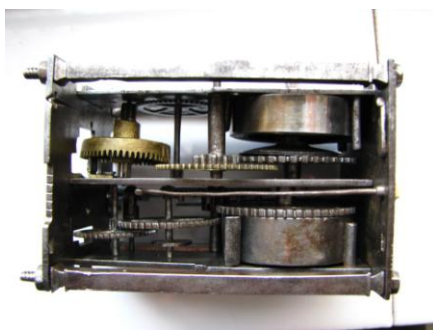

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

**EXPOZIȚIE EVENIMENT LA MNIR.
ROMÂNIA - CIVILIZAȚII SUPRAPUSE.
SECȚIUNEA DE MANUSCRISE ȘI TIPĂRITURI**

GINEL LAZĂR
eugenilazar@yahoo.fr
Muzeul Național de Istorie – București

**A REMARKABLE EXHIBITION AT THE NATIONAL HISTORY MUSEUM
OF ROMANIA. ROMANIA – OVERLAPPING CIVILIZATIONS.
THE "MANUSCRIPTS AND PRINTINGS SECTION"**

ABSTRACT

The exhibition Romania – Overlapping civilizations brings together exceptional archaeological and historical artefacts from the collections of the National History Museum of Romania and other related institutions in the Romanian space. The exhibition shows the evolution of the prehistoric, antique and medieval civilizations which succeeded themselves on the current territory of Romania.

This study presents the ten masterpieces (five manuscripts, one Slavonic donation act, three old printings and a bookbinding) which can be admired in the medieval section of the exhibition and which illustrate the artistic and cultural qualities and the original traits of the medieval Romanian spirit. These cultural goods belong to the National History Museum of Romania and the National Museum of Romanian Literature.

Keywords: *Romania – Overlapping civilizations, The "Manuscripts and Printings Section", the ten masterpieces, five manuscripts, one Slavonic donation act, three old printings, a bookbinding, National History Museum of Romania, National Museum of Romanian Literature.*

Expoziția *România – civilizații suprapuse* strânge laolaltă artefacte arheologice și istorice de excepție din colecțiile Muzeului Național de Istorie a României (MNIR) și ale altor instituții de profil din spațiul românesc¹. Expoziția ilustrează

¹ Instituțiile muzeale partenere sunt: Muzeul Național al Literaturii Române (București), Muzeul Național Brukenthal (Sibiu), Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Cluj Napoca), Muzeul de Artă (Cluj Napoca), Complexul Muzeal Național "Moldova" (Iași), Muzeul Național al Banatului (Timișoara), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie (Constanța), Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" (Tulcea), Muzeul Bucovinei (Suceava), Complexul Național Muzeal "Curtea Domnească" (Târgoviște), Muzeul Județean Mureș (Târgu Mureș), Muzeul Civilizației Dacice și Romane (Deva), Muzeul Județean Satu Mare, Muzeul Național Secuiesc (Sfântu Gheorghe), Muzeul Civilizației Gumelnița (Oltenița), Muzeul Regiunii Porților de Fier (Drobeta Turnu-Severin), Muzeul Județean "Ștefan cel Mare" (Vaslui), Complexul Muzeal "Iulian Antonescu" (Bacău), Muzeul Județean Botoșani, Muzeul Județean Teleorman (Alexandria), Muzeul Județean Maramureș (Baia Mare), Muzeul Romanaiilor (Caracal), Muzeul Județean Argeș

evoluția civilizațiilor preistorice, antice și medievale care s-au succedat pe teritoriul actual al României.

Proiectul expozițional, inițiat de MNIR în urmă cu trei ani, s-a concretizat în inaugurarea a două expoziții temporare de anvergură, una internațională, denumită *Comorile României*, itinerată în China², și o alta, națională, *România – civilizații suprapuse*³.

Studiul prezent cuprinde o prezentare a celor 10 capodopere (cinci manuscrise, un hrisov slavon de danie, trei tipărituri vechi și o ferecătură) ale secțiunii medievale a expoziției *România – civilizații suprapuse*, care ilustrează calitățile culturalo-artistice și trăsăturile originale ale spiritului românesc medieval. Bunurile culturale aparțin Muzeului Național de Istorie a României și Muzeului Național al Literaturii Române (MNLR). Totodată, prezentarea operelor artistice, trebuie însoțită de o prealabilă cuprindere tematică, astfel încât cititorul să aibă o cât mai bună perspectivă asupra contextului istoric și cultural. Prezentarea celor 10 capodopere va fi conformă cu cronologia și ordinea etalării în secțiunea expoziției. Din economie de spațiu, dar și datorită faptului că cele mai multe din aceste valori de patrimoniu ale MNIR au mai fost publicate în seria *Capodopere din patrimoniul MNIR*, am ales să nu prezentăm și datele tehnice sau rezultatele investigațiilor fizico-chimice, rezumându-ne la informații sugestive și succinte.

Context istorico-cultural

Manuscrisele vechi sunt opere caligrafiate, în genere, pe file de pergament de vițel, oaie sau capră, cu conținut religios sau laic și împodobite cu varii elemente decorative (frontispicii, litere ornate, viniete, chenare, reprezentări simbolice și figurative, monocrome sau policrome), cunoscute sub numele de miniaturi. Termenul este derivat din denumirea oxidului roșu de plumb, numit miniu, folosit pentru început la executarea acestor decorațiuni. Pentru a rezista patinei timpului și altor factori de degradare, manuscrisele erau legate în scoarțe de lemn, îmbrăcate în catifea, în piele sau în plăci de metale prețioase, decorate la rândul lor – prin ștanțare, gravare, cizelare sau ciocănire –, cu diferite motive ornamentale, geometrice și vegetale, cu scene religioase și figuri de sfinți, cu scurte inscripții liturgice sau votive, cu încrus-

(Pitești), Muzeul Banatului Montan (Reșița), Muzeul Județean de Istorie și Artă Sălaj (Zalău).

² Expoziția *Comorile României* a fost itinerată în două orașe din China. În perioada 27 ianuarie - 5 mai la Beijing, la Muzeul Național al Chinei, iar în perioada 5 iunie - 5 august la Chengdu, la Muzeul Provinciei Sichuan. Impactul capodoperelor românești asupra publicului a fost unul de succes. Specialiștii chinezi au fost impresionați de ceramica de tip *Cucuteni*, care este asemănătoare cu a lor, dar din nefericire pentru ei a noastră este mult mai veche. De asemenea, li s-a mai părut interesant *cazanul scitic*, deoarece este un tip de vas care se găsește și la ei, și care poate fi atribuit mai multor țări de-a lungul drumului mătăsii. Vizitatorii chinezi au fost încântați de piesele medievale, deoarece sunt dintr-o altă cultură, străină de a lor (vezi catalogul expoziției *Comorile României în China*, editat de MNIR, tipărit în limba chineză de către Muzeul Național al Chinei, Beijing, 2016).

³ [www.mnir.ro/ Expoziții și Evenimente/ România – Civilizații suprapuse](http://www.mnir.ro/Expoziții%20și%20Evenimente/România%20–%20Civilizații%20suprapuse) (22 iunie-31 decembrie 2016).

tații de emailuri și pietre scumpe. Lucrate astfel, aceste ferecături dobândeau ele însele atributele unor autentice opere de artă⁴.

Caligrafierea manuscriselor trebuie localizată în special în Țara Românească și în Moldova, sporadic în Transilvania, fiind în raport direct cu procesul de organizare a bisericii românești și cu apariția primelor așezăminte mănăstirești, care nu numai că le-au reclamat necesitatea, dar le-au înlesnit și execuția, înființând pe lângă ele acele scriptorii în care se desfășurau copierea și minierea lor de către diecii sau monahii special pregătiți în acest scop⁵. În secolele XV-XVI asistăm la marea înflorire a miniaturii, mai cu seamă în Moldova, unde se cristalizează un stil cu puternice trăsături autohtone, în ambianța unei dezvoltări generale fără precedent a culturii și artei românești din această provincie istorică a țării noastre, dezvoltare marcată special de epoca lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Bazele acestui stil au fost așezate la mănăstirea Neamț, în prima jumătate a secolului al XV-lea, de către marele caligraf și miniaturist Gavril Uric, ale cărui opere devin modele pentru urmași, pregătind astfel strălucita înflorire pe care o vor cunoaște manuscrisele miniaturate și ferecate în epoca lui Ștefan cel Mare și în secolul următor morții sale, având ca centre de prim rang mănăstirile Putna și Neamț, prestigios reprezentate de meșteri deosebit de înzestrați, ca Anastasie, Nicodim, Casian, Teodor Mărășescul, Spiridon, Paladie, Pahomie, Filip, Chiriac, Ghervasie și alții⁶.

Documentele emise de cancelariile domnești din Țara Românească și Moldova sau de cancelaria Principatului Transilvaniei, erau redactate pe pergament (vițel, capră, oaie) sau hârtie specifică (constituită din deșeuri textile), scrise cu cerneală neagră (fero-galică) sau colorată, în special roșie (chinovar) și verde. În anumite cazuri titlulatura domnească (princiară) sau anumite elemente speciale din text erau caligrafiate cu slove aurii. Frontispiciile, inițialele, iconografiile creștine și încheierea documentelor făceau obiectul unor execuții artistice, de natură miniaturală. Documentele de cancelarie purtau elemente de autentificare precum semnătura domnului (principelui) și pecetea din ceară roșie a țării, atârnată cu șnur policrom de plicatură. Fixarea peceții domnești (princiare) îi revenea șefului sau responsabilului de cancelarie, care putea fi marele logofăt sau primul cancelar. De cele mai multe ori, diecii, uricii și grămăticii își treceau numele la sfârșitul actului oficial, înainte de menționarea locului de emitere (cetate de scaun sau reședință temporară) și de specificarea datării (an, lună, zi). Din acest motiv, actele de cancelarie cu peceți atârinate și miniaturi, reprezintă un interes aparte, atât pentru valoarea lor artistică, cât și pentru studiul paleografic sau heraldic. Documentele conțin însemnări marginale târzii, efectuate pe verso, în limba documentului⁷ sau de altă redacție,

⁴ G. Lazăr, *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012, p. 46.

⁵ Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1971, p. 7.

⁶ Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din "Cercetări literare", V, București, 1943, p. 107-209, 221-222; *Istoria literaturii române, I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)* (în continuare, *Istoria literaturii române, I*), București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 247.

⁷ Pentru lămurirea conceptului de redacție slavonă românească, cât și impactul asupra mediilor culturale românești, vezi și Lucia Djamo-Diaconiță, *op. cit.*, p. 7-17.

ajutându-ne la deslușirea contextului istoric și la sporirea calității demersului științific⁸.

Apariția tiparului a permis răspândirea învățaturii creștine prin intermediul cărții de cult tipărite⁹. Tipăriturile au facilitat unitatea lingvistică a românilor, conducând la apariția limbii române literare¹⁰.

În cele mai multe cazuri, manuscrisele și cărțile vechi tipărite erau înfrumusețate cu ferecături din metal prețios, realizate la comandă în atelierele săsești din Brașov, Sibiu și Bistrița. Informațiile documentare relevă un număr însemnat de meșteri sași care au lucrat pentru clientela din Țările Române extracarpatice, în special pentru domnitori sau boieri. Artiștii își lăsau pe ferecătură o mică marcă cu inițialele lor într-un scut (model transilvănean). În genere, artiștii sau zlătarii din Moldova sau Țara Românească sunt amintiți în însemnările de la sfârșitul manuscriselor (excipit sau colofon). Mențiunile documentare sunt sporadice în legătură cu meșterii din Moldova sau Țara Românească. Ei existau în mediul orășenesc de curte și în marile centre artistice mănăstirești. În unele cazuri sunt atestați în organizații de tipul breslelor, așa cum era cazul cu zlătarii bulgari proveniți de la sudul Dunării și care au constituit bresle în Târgoviște și București¹¹.

În timpul domniei lui Matei Basarab (1632-1654), s-au instalat mai multe tipografii în Țara Românească, care aveau rolul de a imprima cărți de cult în limba română și astfel se inițiază procesul de românizare al serviciului divin în biserică, prin citirea *Cazaniei* în limba poporului, la strană. Ulterior, către sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678-1688), asistăm la înlăturarea progresivă a influenței slavonei ca limbă de cult în biserică și înlocuirea ei cu greaca. Treptat, se introduce limba română în altar, prin citirea *Evangeliei* și a *Apostolului*, însă serviciul liturgic se oficia tot în limba slavonă, deoarece încă nu existau cărțile de cult necesare oficerii serviciului divin în limba română. Traducerile cărților sfinte nu se mai execută prin intermediul modelelor slavone, neclare și confuze, ci direct de la sursa primordială greacă.

În epoca Brâncovenească, în biserici se citeau în limba poporului cărți fundamentale de cult, precum *Evangelia*, *Faptele Apostolilor*, *Cazania*, pe când *Liturghia*, cu partea melodioasă, se oficia în slavonește sau grecește. Astfel s-a introdus parțial limba română în biserică, spre folosul credincioșilor. Cultura capătă un avânt

⁸ Gabriela Dumitrescu, Elena Badea (coord.), *Pergamentul ... o poveste. Fața nevăzută a documentelor pe pergament emise de Cancelaria domnească în vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Excelență prin Cultură, 2015, p. 13-19.

⁹ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.

¹⁰ *Istoria literaturii române*, I, p. 306 și urm.; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor. III. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, cu 233 de figuri în text și 10 hărți afară din text, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 601; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 435 și urm.; Gebhard Blücher, *Din istoria hârtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în "Cumidava", III, 1969, p. 159-175.

¹¹ Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (secolele XIV-XIX)*, București, 1968, p. 26.

deosebit prin dezvoltarea învățaturii, a artelor și prin zidirea unor minunate lăcașe de cult. A fost sprijinită tipografia românească din Șcheii Brașovului¹². Au funcționat tipografii la București, Snagov, Târgoviște, Râmnic și Buzău. Activitatea de traducere și tipărire a cărților de cult în limba țării va căpăta un avânt deosebit prin mijlocirea și priceperea lui Antim Ivireanul și a fraților Greceanu. S-au tipărit cărți bisericești în limba română, greacă, arabă (pentru ortodocșii din Siria), în georgiană, care ajunseseră până în Caucaz. Viitorul mitropolit s-a preocupat neobosit să coordoneze munca de tipărire de cărți pentru serviciul divin în mai multe tipografii din Țara Românească, ridicând arta tiparului la un nivel foarte înalt¹³. S-a urmărit inițierea unui proiect politic de consolidare a ortodoxismului în sud-estul Europei, îndreptat contra otomanilor. Strategia a fost inițiată de domnitorul Șerban Cantacuzino și continuată de Constantin Brâncoveanu. Cei doi domnitori patronază editarea și tipărirea *Bibliei de la București* după textul original al *Septuagintei*. Cartea de cult a apărut de sub teascurile tipografiei domnești din București în 1688, iar finalizarea tipăririi consumându-se în timpul domniei lui Brâncoveanu și a constituit prima ediție integrală în limba română a textului *Sfintei Scripturi*.

Unele dintre tezaurele marilor mănăstiri au fost salvate în urma secularizării averilor mănăstirești din anul 1863. Muzeul Național de Antichități din București (MNA), organizat în stil modern de către Al. Odobescu și ulterior de Gr. Tocilescu, a grupat în patrimoniul său opere cu o deosebită valoare bibliofilă, acestea fiind salvate de la o distrugere inevitabilă și regretabilă¹⁴. În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se găsesc o serie de capodopere conținând ex-libris ștampila Muzeul Național de Antichități. Un exemplu elocvent este *Evanghelia Greco-Română* tipărită de Antim Ivireanul la București în anul 1693 și ferecată în foiță de aur, execuție de excepție a meșterului sibian Sebastian Hann, la comanda lui Constantin Brâncoveanu. Cartea de cult a fost adusă la MNA de la mănăstirea Horezu/Hurezi, unde fusese donată de domnitorul martir¹⁵. O altă *Evangheli*e similară, ferecată măiestruos, în plăci de argint aurit, conținând două medalioane canonice, a fost donată tot de Vodă Brâncoveanu ctitoriei sale amplasate la poalele munților Căpățâanii. În interiorul medalionului central anterior și sub inscripția slavonă de danie, posterioară, a domnitorului și a soției sale, se pot observa mărcile meșterului brașovean, formate din inițialele *GH* (Georg Helthner), incluse într-un scut¹⁶. Aceasta din urmă, o altă capodoperă a geniului artistic săsesc, a fost expozatului lunii aprilie 2016 la MNIR¹⁷.

¹² Vezi, G. Lazăr, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu reflectată prin prisma cărților de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a României*, în "Acta Terrae Fogarasiensis", III, Făgăraș, 2014, p. 24-25 și n. 1 (cu bibliografia problemei).

¹³ *Istoria literaturii române*, I, p. 530 și urm.

¹⁴ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁵ G. Lazăr, *Evanghelia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2013, p. 64-75; idem, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu*, p. 27-29.

¹⁶ Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 49 și 303; Nicolae Iorga, <<Arginturile>> lui Constantin Brâncoveanu, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VII, București, 1914, p. 100 și 107 (fig. 17); Grigore Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1906, p. 148, nr. 27; Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale*

Secțiunea de manuscrise și tipărituri. Prezentare tematică

Operele bibliofile ale Muzeului Național de Istorie a României și ale Muzeului Național al Literaturii Române (un manuscris copiat după opera istorică a lui Gheorghe Brancovici și un alt manuscris redactat și miniat de Anton Pann), fac obiectul prezentării tematice din cadrul secțiunii medievale, fiind adevărate *Comori ale timpului*, reprezentând, totodată, o diversitate a școlilor de cultură din spațiul românesc intra și extra carpatic, adevărate lucrări de gen, cu caracter liturgic, istoric, literar, juridic și documentar.

Prima parte a secțiunii începe cu expunerea celor mai vechi manuscrise ale MNIR. În colecția de manuscrise medievale se conservă exemplar, la loc de mare cinste, cel mai vechi *Tetraevanghel*¹⁸ care se mai păstrează din evul mediu româ-

Țării Românești cu Transilvania, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", nr. 1-2, București, 1956, p. 94 și fig. 15.

¹⁷ G. Lazăr, *O altă Evanghelie Greco-Română din 1693 cu ferecătură. Artă tipografică, mecenat cultural și orfevrărie săsească*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2016 (în curs de publicare).

¹⁸ Denumirea de *Tetraevanghel* este de origine greacă și înseamnă "patru evanghelii", adică cele patru evanghelii ale Noului Testament, respectiv *Evanghelia după Matei*, *după Marcu*, *după Luca* și *după Ioan*. *Tetraevanghelul* conține scrierile evangheliștilor, dispuse obligatoriu în ordinea amintită, putând fi întâlnit sub formă de manuscris sau tipărit. Termenul de *Evanghelie* se traduce din greacă prin sintagma "vestea cea bună" (a venirii în lume a lui Mesia-Christos). Există și o accepțiune cu sens general care se referă la faptele și învățăturile lui Iisus Christos. *Tetraevanghelul* nu trebuie confundat cu *Evanghelia*, chiar dacă textele sunt aceleași. În cazul *Evangheliei* conținutul religios este grupat diferit, criteriile fiind enunțate după orânduirea *Evangheliilor* după duminicile și sărbătorile de peste an, iar ordinea este conformă cu *Evanghelia după Ioan*, *după Matei*, *după Luca* și *după Marcu*. Consemnarea în scris a *Tetraevanghelelor* constituia o misiune divină atât pentru comanditar, cât mai ales pentru copist. Cel care comanda copierea și ferecarea unei cărți de cult o făcea pentru pomenirea lui și a urmașilor lui, în timpul slujbelor religioase, întru iertarea păcatelor, dar și pentru a servi ca rugăciune acestora. Pe de altă parte, monahul căruia îi era încredințat acest obiectiv, se întrebuinta în modul cel mai serios pentru propovăduirea neîncetată a cuvântului apostolic (motivul misionar), pentru înlăturarea apocrifelor și aducerea luminii dumnezeiești (motivul apologetic) și pentru învățarea rugăciunilor de către toți creștinii (motivul liturgic). *Tetraevanghelele* erau caligrafiate și miniate cu o mare finețe, precizie și acuratețe pe file de pergament sau hârtie cu filigran, după modelul ecumenic bizantin, împodobite cu varii decorații policrome, însemnate cu text de danie, semnătura copistului și, după caz, menționarea meșterului zlătar. După finalizarea operei, aceasta era legată în scoarțe durabile de lemn și ferecată în plăci din metal prețios, decorate și gravate, la rândul lor, în relief, cu scene religioase. În principiu, pe prima copertă a ferecăturii se întâlnește scena *Pogorării lui Iisus la Iad* (Învierea) sau *Anastasis*, după tradiția bizantină, iar pe a doua copertă se află scena *Adormirii Maicii Domnului*. Aceste cărți de cult erau comandate de domnitori sau boieri, lucrate și meșteșugite în Școlile de miniatură ale marilor mănăstiri, urmând a fi donate unor ctitorii domnești sau boierești, sau altor lăcașe de cult. Ele împodobeau zestrea bisericilor, erau folosite în oficierea serviciului divin, întru rugăciunea și pomenirea comanditarilor și a familiilor acestora, fiind păstrate cu mare cinste în altar. *Tetraevanghelele* reprezintă un rezultat artistic spectaculos datorită harului și muncii neobosite a călugărilor, însetați de cunoaștere și călăuziți de credință: "De poți crede, toate sunt cu puțință celui ce crede" (*Evanghelia după Marcu*, cap. IX/23). Vezi și Gheorghe

nesc. Este vorba de *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, copiat la mănăstirea Prislop, din Țara Hațegului, în anul 1405¹⁹. Un alt manuscris minunat este *Codex Altemberger*, întâiul cod de legi al sașilor din Sibiu²⁰. O foarte intere-

Chivu, Mariana Constantinescu, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 114-118 (reprezentând bibliografia problemei).

¹⁹ Inv. MNIR: 131.405. Manuscrisul este o lucrare de mare frumusețe artistică, cu multe podoabe (frontispicii, inițiale în culori, cu litere și titluri aurite), iar scoarțele de lemn sunt ferecate în plăci de argint aurit, mai mari decât manuscrisul, îndoite ca să se adapteze acestuia, cotorul ferecăturii fiind alcătuit din zale. Prima copertă reprezintă *Răstignirea Domnului*, fiind figurați Maica Domnului și Sf. Ioan, iar deasupra inscripția „*Împăratul slavei*”; a doua copertă se referă la tema *Pogorării lui Iisus în Iad* (Anastasis). Alcătuirea ferecăturii prezintă detalii deosebite, distingându-se prin armonizarea siluetei, grija deosebită pentru arhitectura construcției, reliefarea atentă a formelor și sugerarea expresivă a mișcării. *Tetraevanghelul* conține 322 file. Numele scriptorului și miniaturistului care l-a realizat, cuviosul Nicodim, apare pe contra-fila penultimă (316), într-o însemnare în limba română, cu alfabet chirilic, a lui Anton Pann (din 9 august 1844) și care menționează că: „*această sfântă Evanghelie a scris-o popa Nicodim din Țara Ungurească în anul al șaselea a izgonirii lui, iar de la începutul firii, socotim (ani) 6000 și nouă sute și 13*”. Fiecare *Evanghelie* începe cu un frontispiciu decorat cu motive geometrice și păsări (păuni), inițiala miniată cu motive decorative, totul în tușuri colorate. La sfârșitul fiecărei *Evanghelii* este câte un cuprins al pericopelor. Pe ultima filă a manuscrisului sunt două texte, unul scris cu cerneală, celălalt cu creion, din 1811 și respectiv 1882, referitoare la cei care au citit lucrarea și la vechimea manuscrisului (477 de ani). Manuscrisul a făcut parte din inventarul tezaurului istoric al României care a luat drumul Rusiei țariste în 1917, de unde s-a întors, în epoca comunistă, împreună cu o mică parte de valori istorice și arheologice (vezi Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 266-268; G. Lazăr, *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, în „Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României”, București, 2012, p. 36-41).

²⁰ Inv. MNIR: 47.606. În ceea ce privește *Codex Altemberger*, se credea, inițial, că a fost redactat la Sibiu în anul 1481, în cancelaria primarului orașului, Thomas Altemberger. Colofonul, caligrafiat în limba latină pe ultima filă (f. 181), menționează numele primarului Sibiului, Thomas Altemberger, funcțiile acestuia, anul și locul redactării manuscrisului (1481): „*Hoc opus fecit fieri egregius Thomas Altenberger, magister civium et iudex regius, necnon camerarius urbis Cibiniensis anno Domini MCCCCCLXXXI-o, dicti sui officii magistri civium anno 9-o*” („*Astă scriere a pus-o să se facă magistrul Toma Altenberger, primar al orașului, jude crăiesc și cămăraș al orașului Sibiu, în anul Domnului 1481, al noulea an de când este el primar*”). Colofonul și datarea din 1481 au creat însă multă confuzie în jurul manuscrisului lui Th. Altemberger. După toate criteriile paleografice, specialiștii plasează scriitura *Codexului* cu mult anterior datei din 1481. Gustav Lindner, editorul codicelui în 1885 la Cluj, opina că acesta „*trebuie datat*”, conform cerințelor de scriere medievală, în secolul al XIV-lea: „*Prin stilul execuției și iconografie – inclusiv veșmintele personajelor – miniaturile manuscrisului se înscriu ferm în tradiția italiană de la începutul secolului al XIV-lea*”. Cel mai probabil, *Codexul* a fost cumpărat în anul 1481. Thomas Altemberger a comandat în 1481 copierea celor două file de pergament, descrise mai sus, ale manuscrisului său pentru pomenirea sa și a operei sale juridice, fundamentală pentru practica juridică oficială a sașilor. Aceasta lucrare („*opus*”) „*a pus-o să se facă Toma Altenberger*”, fiind vorba de miniatura biblică, textul jurământului, stema Sibiului și nu de porunca de a se fi copiat integral textul *Codexului*. Așadar, cartea lui Altemberger este o primă operă juridică din spațiul românesc medieval, o culegere de legi orășenești, compilată după legile burgurilor germane. După caligrafie, miniatura genealogică în plină pagină, decorațiile marginale

santă ferecătură de carte, din epoca lui Ștefan cel Mare, face obiectul unei alte expuneri²¹.

A doua parte a secțiunii începe cu expunerea unui incunabul de mari proporții, respectiv *Liber Chronicarum* sau *Cronica din Nürnberg*. Cartea a fost tradusă de Georg Alt după opera lui Schedel Hartmann, fiind tipărită de Anton Koberger în 1493²². Următoarea carte din expunere este *Pravila de la Govora*, primul cod de legi tipărit în Țara Românească²³.

și figurile grotești din casetele inițiale, copistul manuscrisului s-a inspirat din tradiția italiană și germană (secolele XIII-XIV), finalizând execuția *Codexului*, cel mai probabil, în secolul al XV-lea; cert este că, la 1481, un al doilea copist execută la comanda judeului Sibiului, în folosul comunității săsești, ultimele două file, relevante pentru depunerea jurământului de primar, reprezentând un foarte important izvor istoric și juridic atât pentru Sibiu, cât și un model pentru Transilvania. Acest *Codex*, forma, alături de Biblie, un binom perfect, folosit ori de câte ori un candidat al urbei depunea jurământul pentru preluarea unei funcții oficiale (vezi Radu Constantinescu, *Codicele Altemberger*, București, Editura Meridiane, 1988; G. Lazăr, *Codex Altemberger, uimitorul manuscris medieval al sașilor din Sibiu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2014, p. 32-47.

²¹ Inv. MNIR: 131.509. Legătură originală din lemn acoperit cu două plăci din argint aurit și caboșoane din cristal de rocă, fixate într-o montură a ferecăturii. Plăcile ferecăturii sunt legate între ele prin inele cu granulații montate pe verigi metalice. Ferecătura a împodobit inițial un manuscris din epoca lui Ștefan cel Mare, despre care nu știm în prezent nimic, datorită faptului că manuscrisul a fost deposedat de legătura prețioasă. Ferecătura prezintă elemente decorate și gravate în relief, cu scene religioase și inscripții tematice, amplasate în frontispiciu. Pe coperta anterioară a ferecăturii se întâlnește scena *Pogorârea lui Iisus la Iad* (Învierea) sau *Anastasis* după tradiția bizantină, iar pe coperta posterioară se află scena *Adormirea Maicii Domnului*. Ambele scene religioase sunt încadrate de motive florale, cu un plus pentru coperta posterioară, care este decorată cu patru caboșoane din cristal de rocă. Ferecătura se aseamănă cu cea din 1487 de la Humor și cu cea din 1507, ultimele două păstrându-se în muzeul mănăstirii Putna. În prezent, ferecătura acoperă o *Evanghelie* tipărită la Veneția în anul 1799. Este tipărită în limba greacă și are un total de 155 de file. Cartea de cult conține frontispicii, litere miniate, viniere, gravuri, elemente de decor (vezi, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 269-272).

²² Inv. MNIR: C. 1.510. Legătura este din lemn acoperit cu pergament, conținând elemente bogat decorate prin imprimare cu fierul la rece; pe marginile copertelor sunt evidențiate che-nare liniare și decorații fitomorfe stilizate. Cotorul are cinci nervuri profilate, iar între registrele dintre nervuri sunt precizate informații editoriale: autorul, titlul cărții și anul apariției. Incunabulul este cunoscut ca *Liber Chronicarum* sau *Cronica din Nürnberg*, tipărit la Nürnberg în 1493, în limba latină. Lucrarea este o vastă compilație adresată în principal pasionaților de erudiție. Bogat ilustrată, conținând gravuri cu imaginea unor orașe, personaje biblice, religioase și laice. De asemenea, este prezentată și o gravură despre Valahia, foarte sugestivă, cu o descriere a contextului istoric și etno-cultural local (vezi, Elena Maria Schartz, Robertina Stoica, *Catalogul colectiv al incunabilelor*, București, CIMEC, 2007, p. 343).

²³ Inv. MNIR: 131.443. În anul 1640, este tipărită în limba română, cu alfabet chirilic, *Pravila Bisericească* sau *Pravila Mică*, denumită astfel după formatul ei. Lucrarea reprezintă prima culegere de legi juridice, canonice și civile în limba română. Traducerea s-a făcut după o ediție slavonă care are la bază un nomocanon bizantin. De această grea activitate s-a ocupat Mihail Moxa, călugărul erudit de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea). Stihurile la ste-

Pravilei îi urmează un hrisov slavon, frumos caligrafiat cu cerneală fero-galică și cerneală de aur, având o miniatură în capul documentului și pecete atârnată de plicatură. A fost necesară o minimă intervenție de restaurare în vederea etalării, pentru care s-a ales varianta optimă de montare într-o casetă din plexiglas, care la rândul ei este fixată într-un suport, tot din același material²⁴. Primul manuscris din

ma Țării, însemnarea (incipit) după predoslovie, precum și ultima însemnare (colofonul), au fost semnate în ordine de Urilă (Udriște) Năsturel, Meletie Macedoneanul și ieromonahul Ștefan de la Ohrida, fiind alcătuite în slavonă, printre ultimele manifestări ale slavonei ca limbă de cult înainte de dispariția sa treptată. În schimb, predoslovie mitropolitului Teofil al Țării Românești a fost redactată în limba română, cu alfabet chirilic. Înalțul arhiereu ne lămurește cu privire la rostul tipăririi cărții în limba pământească: *"Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor. Cu aceea cugetai și eu, robul Domnului meu Is. Hs., să scot această carte, anume Pravila, pre limba rumânească"*. Credincioșii ortodocși din Transilvania au beneficiat de o ediție similară a *Pravilei*, cu o predoslovie semnată de mitropolitul Ghenadie al II-lea. Din pagina de titlu putem rezuma alcătuirea *Codexului*, cel dintâi în limba română, după legile sfinților apostoli, grupate și dezvoltate în plenul celor șapte concilii ecumenice și după învățăturile sfinților părinți. Dincolo de importanța acestei apariții juridice, preponderent bisericești, în limba română, ediția întâi a *Pravilei de la Govora* își are limitele sale. Acestea sunt evidențiate de complexul context geo-politic și etno-cultural al Munteniei din secolul al XVII-lea. Aplicarea modelului imperial bizantin (*Byzance apres Byzance*) se făcea de sus în jos, cu ignorarea factorilor sociali. Deși s-a dorit o îmbinare între mentalul tradițional românesc și rigorile civile și canonice bizantine, au rezultat mai degrabă divergențe cu privire la modalitățile de îndeplinire a ritualurilor existențiale: botezul, căsătoria, moartea. Funcționarea acestora se datora constrângerilor impuse de religie. Normele de drept penal asupra infracțiunilor și pedepselor sunt privite dintr-o perspectivă profund religioasă. Infracțiunea este considerată păcat, iar pedeapsa este privită drept ispășire (vezi: I.M. Bujoreanu, *Pravila bisericeasca (numită cea Mică) tipărită în monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Bassarab cu canoanele Săntilor Apostoli, intitulată "Indreptarea legii" tipărită la Târgoviste în anul 1652*, București, 1985; Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei RSR, 1970; *Istoria literaturii române, I*, p. 347; G. Lazăr, *Pravila de la Govora*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2015, p. 50-63.

²⁴ Inv. MNIR: 108.160. Hrisovul emis de cancelaria lui Ștefan (Ștefăniță) Lupu voievod, fiul lui Vasile Lupu voievod, din mila lui Dumnezeu, voievod și domn al Țării Moldovei, prin care închină, cu blagoslovenia celor *"patru ierarhi ai noștri ai Moldovei și cu vrerea a tot sfatul nostru, al boierilor noștri moldoveni"*, mănăstirii ce este sub Codru și se numește Hlincea, cu hramul *Slăvitului marelui martir Gheorghe purtătorul de biruință*, satul Hlincea, pe care îl scutește *"de toate dările și angăriile"*, urmând a da numai 60 de galbeni/an la cămăra domnească *"când va fi darea împărătească a haraciului"*. Domnul mai scutea satul și de plata dăjdiilor pentru 800 oi țărănești, care fac 80 de oi domnești, 800 de stupi țărănești, 30 de mascuri țărănești și de pecetluit, iar în cazul în care s-ar întâmpla *"în satul acesta vreo moarte de om"*, amenda urma să fie luată de călugării de la mănăstire *"ca să le fie lor de hrană și îmbrăcăminte"*, precum și un preot ce va fi la biserica satului. De asemenea, domnul reconfirmă închinarea acestei mănăstiri la *"Rumeli[a], la sfânta mănăstire Arghirocastro, la Adriano[pol], unde este hramul Adormirii Maicii Domnului"*, zidită de împăratul Justinian, cum făcuse și tatăl său, Vasile voievod. Textul documentului, de redacție slavonă, a fost scris de diacul de cancelarie Ștefan Corlat, în cetatea de scaun din Iași, în anul de la Zidirea Lumii 7168, iar de la Nașterea lui Christos 1660, luna mai, 11 zile. Hrisovul este

expunere al MNLR a fost copiat după opera istorică a lui Gheorghe Brancovici, fiind cunoscut drept *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei*²⁵. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* din 1688, amintită deja în prezentarea istorică, ocupă un loc important în secțiune²⁶. Ultimul manuscris al MNIR este

întărit cu pecetea lui Ștefan Lupu, domnul Moldovei, de către Racoviță Cehan, mare boier și mare logofăt al Moldovei, atârnată cu șnur de mătase de plicatură.

²⁵ Inv. MNLR: 6.056. Manuscrisul intitulat *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei* este un colligatum cu o serie de *Pilde biblice* și *Comentarii literare*, interpretate de o manieră personală, grupate sub formă de vocabular. *Cronica* nu este datată și nu se cunoaște copistul ei. Lipsesc ultimele file ale *Cronicii*, cu colofonul sau însemnarea de sfârșit, unde se specificau, de regulă, aceste detalii. După redacția titlului și a conținutului istoric se pare că acest manuscris face parte din aceeași familie cu manuscrisul nr. 156 de la Biblioteca Academiei Române, datat 1727, copiat în Țara Românească. Criteriile paleografice ne determină să propunem datarea manuscrisului din patrimoniul MNLR în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din informațiile prezente, se cunosc 10 manuscrise copiate după opera istorică (*Cronica Slovenilor, Iliricului ...*) a lui Gheorghe Brancovici. Surprinzător, manuscrisul deținut de MNLR a fost necunoscut până acum de istorici. *Cronica* este o copie din prima jumătate a secolului al XVIII-lea a operei cu același nume a cronicarului transilvănean de limbă română Gheorghe Brancovici. *Cronica* are trei părți. Prima parte este o prezentare istorică, de factură biblică, începând de la potopul lui Noe și până la turnul Babilonului și schimbarea limbilor. În partea a doua este evidențiată o istorie a imperiilor lumii (Asiria, Persia, Grecia, Roma și Bizanțul). Ultima parte este dedicată istoriei sud-estului european, cu accent asupra sârbilor și românilor, până în vremea lui Șerban Cantacuzino, respectiv anul 1686. În economia lucrării, partea a treia ocupă 75% din conținutul istoric. Aici sunt tratate marile bătălii cu turcii – Marița (1371), Câmpia Mierlei (1389), Nicopole (1396), Varna (1444) –, precum și alte evenimente importante. Manuscrisul îi lipsește ultimele file. Ultimul paragraf important este cel referitor la ”călătoria mării sale doamnei la sfântul Ierusalim” (Elena Cantacuzino, mama domnitorului Țării Românești), din anul 7189, era bizantină, respectiv 1681 (f. 197 verso). Manuscrisul se termină la fila 198 sau la pagina 82 din *Cronică*. Este o sinteză de istorie universală, în care românii și sârbii ocupă un loc de seamă (vezi: Gh. Brancovici, *Cronica Românească*, Institutul de Istorie ”Nicolae Iorga”, *Cronicle medievale ale României*, XI, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987; *Istoria literaturii române*, I, p. 432-436). Vezi și bibliografia de la ultima pagină indicată.

²⁶ Inv. MNIR: 1.712. Una dintre cele mai importante ediții originale ale spațiului românesc este *Biblia de la București*, a lui Șerban Cantacuzino, dar și a lui Constantin Brâncoveanu în egală măsură. Contribuția cea mai mare o au personalitățile lumii culturale din vremea lui Șerban Cantacuzino, care și-au continuat activitatea de editare și după moartea subită a acestuia. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* este rezultatul muncii de mai bine de un veac, de la Coresi încoace, a cărturarilor din provinciile istorice românești. Noul Testament din componența *Bibliei* nu este altceva decât textul îmbunătățit al *Noului Testament* de la Alba Iulia, din 1648. În ceea ce privește *Vechiul Testament*, echipa de traducători a apelat la manuscrisul tradus de Nicolae Miclesu Spătaru. Marele cărturar s-a ocupat de traducerea *Vechiului Testament* între anii 1661 și 1664, când ocupa demnitatea capuchehaiei la Constantinopol. Ulterior, traducerea lui Nicolae Miclesu a fost rectificată și îmbunătățită, de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, ca în final, ultima adăugire să fie făcută de frații Radu și Șerban Greceanu. *Biblia* din 1688 avea 944 de pagini, numerotate de la ”cartea” întâi, *Facerea*. Cele două predoslovii au aparținut, în ordine, domnitorului Șerban Cantacuzino și Patriarhului Dositei al Ierusalimului. Cartea a văzut prima dată lumina tiparului în 5 noiembrie 1687, sub îndru-

binecunoscutul *Folet Novel*²⁷. Al doilea manuscris al MNLR și ultimul al secțiunii tematice este copiat de protopsaltul Anton Pann²⁸.

marea tipografului șef Mitrofan și a fost terminată în 10 noiembrie 1688, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Tehnicile redacționale și tipografice ale *Bibliei* sunt extrem de progresive pentru epoca aceea. Cartea are un format mare, in-folio, iar textul este tipărit pe două coloane, cu litere mici în alfabet chirilic, cu cerneală neagră. *Biblia lui Șerban Cantacuzino* reprezintă o carte fundamentală pentru istoria Bisericii ortodoxe din România, fiind totodată importantă din punct de vedere al unificării și dezvoltării limbii literare române. Ea a folosit tradiția literară a textelor vechi, întâlnite în manuscrisele și cărțile de cult tipărite din Moldova, Țara Românească și Transilvania, intrând în istorie ca un "simbol de unitate națională" (vezi: C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 601; *Istoria literaturii române, I*, p. 451-458; G. Lazăr, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu*, p. 29-31).

²⁷ Inv. MNIR: 32.518. În *Colecția de Manuscrise și Documente Medievale* din cadrul Muzeului Național de Istorie a României se conservă un manuscris de la Ioan Românul, pe care îl vom prezenta succint în rândurile următoare. Între filele sale de hârtie se găsesc și însemnări importante ale lui Vodă Brâncoveanu. Calendarul este caligrafiat în limba română, cu alfabet chirilic, pe hârtie cu filigran, iar pagina de titlu evidențiază următoarele: "Kalendare, Ce să kiamă, Foletul Novel: De Anul 1693. Karele, Dupre Limba Frâncească, în Rumâniască, sau întorsu, De Jupânul Ioan Românul". *Foletul Novel*, căci așa îl vom denumi în continuare, conține mai multe scurte introduceri semnate de autor, intitulându-se astfel: "Prea Înălțate, Prea slăvite, și Prea Luminate Doamne", întâlnite la fiecare început de Zodiac, conform anilor 1693-1704. Acest manuscris, conținând o serie de calendare traduse din italiană, a fost pregătit pentru tipar, fapt care rezultă din prefața de la fila 24 verso, adresată *Kătră Cetitori*, dar nu a mai făcut obiectul tipăririi în Epoca Brâncovenească. Dintr-o însemnare din cuprinsul manuscrisului aflăm că mănăstirea Hurezi este târnosită la 8 septembrie 1693, în zi de mare sărbătoare pentru creștini. În partea de sus a celei de-a 18-a file a manuscrisului, tăiată și păstrată doar în partea superioară, avem următoarea însemnare a lui Constantin Brâncoveanu: "Sept[embrie] 6, miercuri am sosit la mănăstire la Hurezi, unde mănăstirea am târnosit la septembrie 8 vineri în zioa nașterii Maicăi Preaciste". Constantin Brâncoveanu citea și aprecia, în egală măsură, calendarele astrologice. Acestea dădeau preziceri legate de zodia nașterii, luna în care tună sau se cutremură pământul (*Gromovnicul*), mișcările trupului (*Trepetnicul*), rețete și leacuri de vindecare tradiționale, cursul banilor și alte informații prețioase, care le sporeau necesitatea, devenind adevărate *enciclopedii practice*. Unul dintre cărturarii săi favoriți se chema Ioan Românul, care-i traducea diverse tipuri de calendare străine, cu interpretările lor în limba țării (vezi: Emil Vârtosu, *Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Foletul Novel*, București, 1942; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 421; G. Lazar, *op. cit.*, p. 25 și n. 2).

²⁸ Inv. MNLR: 24.280. Manuscrisul redactat de Anton Pann, în limba română cu alfabet chirilic, intitulat *Versuri muzicești ce se cântă la Nașterea Mântuitorului nostru Is. Hs. și în alte sărbători ale anului*, a fost tipărit, așa cum se menționează și în pagina de titlu, în anul 1830. Cu această ocazie, se deschide seria tipăriturilor sale cu conținut religios și laic. Tot din pagina de titlu descoperim că autorul se intitula "profesor la Școala Națională din București". Manuscrisul este mai complet decât varianta tipărită în 1830, conținând, pe lângă cânturi politicești morale (de primăvară) și cântece de lume, și melodiiile religioase propriuzise, nu doar indicația de glas pe care se cântă textele (variante 1830). La sfârșitul lucrării avem o însemnare a autorului în limba română cu alfabet chirilic: "sau început această carte la leat 1833 ianuarie sau isprăvit la leat 1834 februarie" (vezi, Pr. dr. Zaharia Matei, *Profesorul, protopsaltul și compozitorul Anton Pann*, București, Editura Basilica, 2014).

Eforturile iscușiilor călugări cărturari, dieci de cancelarie, ale literaților și umaniștilor sunt încununate peste secole de grija deosebită acordată acestor capodopere de către specialiștii din muzee. În prezent, cât și pe viitor, obiectele de patrimoniu, valoroase și vulnerabile, vor fi împachetate și depozitate în condiții foarte bune de conservare, după ce, în prealabil, au fost digitizate, stocate în format electronic și cercetate ca atare. Muzeul Național de Istorie a României a promovat, sub diverse formule de expoziții, ”*exponatul lunii la MNIR*”²⁹ sau expoziții cu specific de conservare și investigații, imaginea exhaustivă a unor manuscrise, documente sau cărți vechi. Prezentul ne oferă șansa de a valorifica activitatea de cercetare, conservare, investigare și restaurare, atât prin varii studii tematice, cât și printr-o expunere responsabilă și modernă, a unor comori ale trecutului nostru, menite a fi cunoscute și apreciate de către publicul avizat.

Bibliografie:

BLÜCHER, Gebhard, *Din istoria hârtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în ”Cumidava”, III, 1969, p. 159-175.

BRANCOVICI, Gh., *Cronica Românească*, Institutul de Istorie ”Nicolae Iorga”, Cronicile medievale ale României, XI, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987.

BUJOREANU, I.M., *Pravila bisericească (numită cea Mică) tipărită în monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Bassarab cu canoanele Săntilor Apostoli, intitulată ”Indreptarea legeri” tipărită la Târgoviste în anul 1652*, București, 1985.

CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.

CHIVU, Gheorghe, CONSTANTINESCU, Mariana, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, București, 1974.

CONSTANTINESCU, Radu, *Codicele Altemberger*, București, Editura Meridiane, 1988.

DJAMO-DIACONIȚĂ, Lucia, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1971.

DUMITRESCU, Gabriela, BADEA, Elena (coord.), *Pergamentul ... o poveste. Fața nevăzută a documentelor pe pergament emise de Cancelaria domnească în vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Excelență prin Cultură, 2015.

GHEȚIE, Ion, MAREȘ, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

GIURESCU, C.C., *Istoria Românilor. III. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007.

²⁹ G. Lazăr, ”*Exponatul lunii*” la MNIR. Conservarea și valorificarea patrimoniului muzeal de manuscrise, documente și carte rară, în ”Museum. Studii și comunicări”, vol. XIV, Pitești, 2015, p. 104-108.

IORGA, Nicolae, <<Arginturile>> lui Constantin Brâncoveanu, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VII, București, 1914.

Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780), București, Editura Academiei RPR, 1964.

LAZĂR, Ginel, *Activitatea de mecenat a lui Constantin Brâncoveanu reflectată prin prisma cărților de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a României*, în "Acta Terrae Fogarasiensis", III, Făgăraș, 2014.

IDEM, *Codex Altemberger, uimitorul manuscris medieval al sașilor din Sibiu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2014, p. 32-47.

IDEM, *Evanghelia Greco-Română a Mănăstirii Horezu*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2013, p. 64-75.

IDEM, "Exponatul lunii" la MNIR. *Conservarea și valorificarea patrimoniului muzeal de manuscrise, documente și carte rară*, în "Museum. Studii și comunicări", vol. XIV, Pitești, 2015, p. 104-108.

IDEM, *O altă Evangheliă Greco-Română din 1693 cu ferecătură. Artă tipografică, mecenat cultural și orfevrărie săsească*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2016 (în curs de publicare).

IDEM, *Pravila de la Govora*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2015, p. 50-63.

IDEM, *Tetraevanghelul cuviosului Nicodim de la Tismana*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012, p. 36-41.

IDEM, *Tetraevanghelul ieromonahului Spiridon*, în "Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României", București, 2012.

Pr. dr. MATEI, Zaharia, *Profesorul, protopsaltul și compozitorul Anton Pann*, București, Editura Basilica, 2014.

NICOLESCU, Corina, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (secolele XIV-XIX)*, București, 1968.

SCHARTZ, Elena Maria, STOICA, Robertina, *Catalogul colectiv al incunabilelor*, București, CIMEC, 2007.

TOCILESCU, Grigore, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1906.

TURDEANU, Emil, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din "Cercetări literare", V, București, 1943.

VÂRTOSU, Emil, *Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Foletul Novel*, București, 1942.

VOINESCU, Teodora, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", nr. 1-2, București, 1956.

VULCĂNESCU, Romulus, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei R.SR, 1970.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Presentare generală. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 2 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Tetraevangelul cuviosului Nicodim de la Tismana*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 3 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Codex Altemberger*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 4 – Prima parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Ferecătură medievală de carte cu caboșoane*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 5 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Presentare generală. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 6 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Cronica din Nürenberg* (incunabul). Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 7 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Pravila de la Govora*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 8 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Hrisov slavon de danie emis de domnitorul Ștefăniță Lupu*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 9 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Cronica Slovenilor, Iliricului, Mysiei cei de Sus și cei de Jos Mysiei*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 10 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Biblia lui Șerban Cantacuzino din 1688*. Foto: Ginel Lazăr.

Fig. 11 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. *Foietul Novel*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 12 – A doua parte a secțiunii de manuscrise și tipărituri. Anton Pann, *Versuri muzicești*. Foto: George Nica, MNIR.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

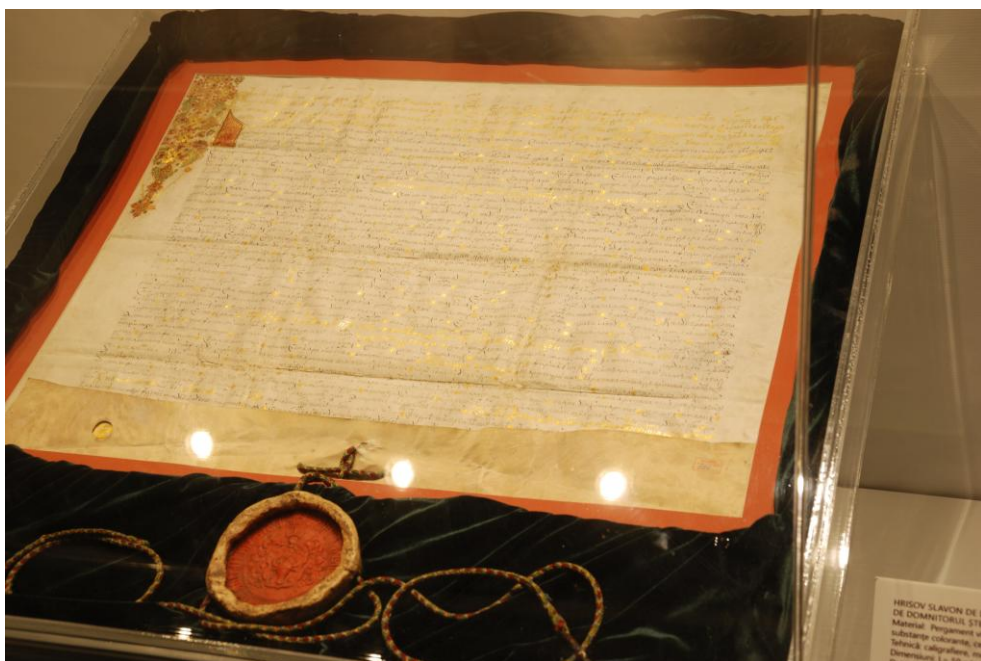

Fig. 8

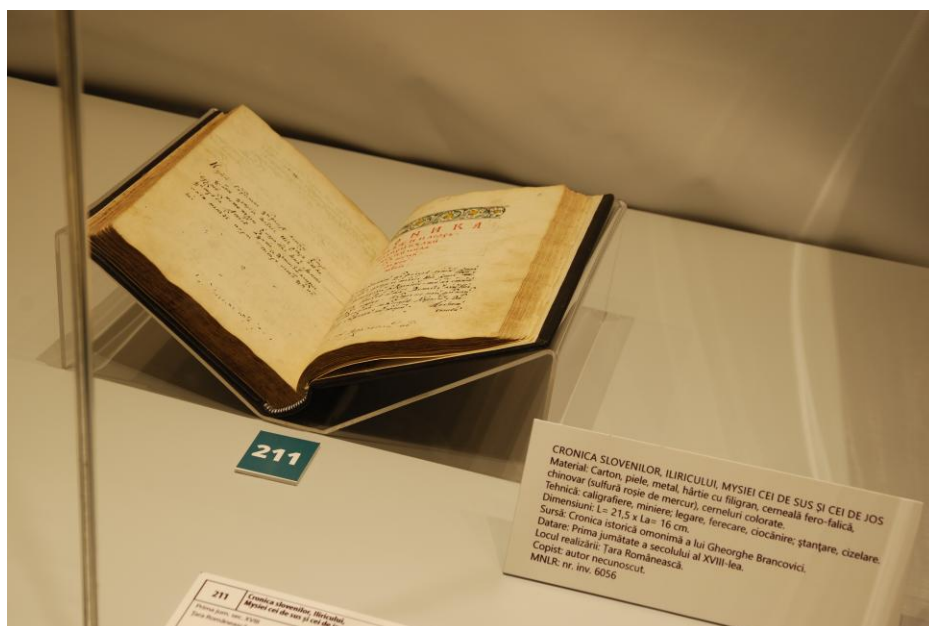

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

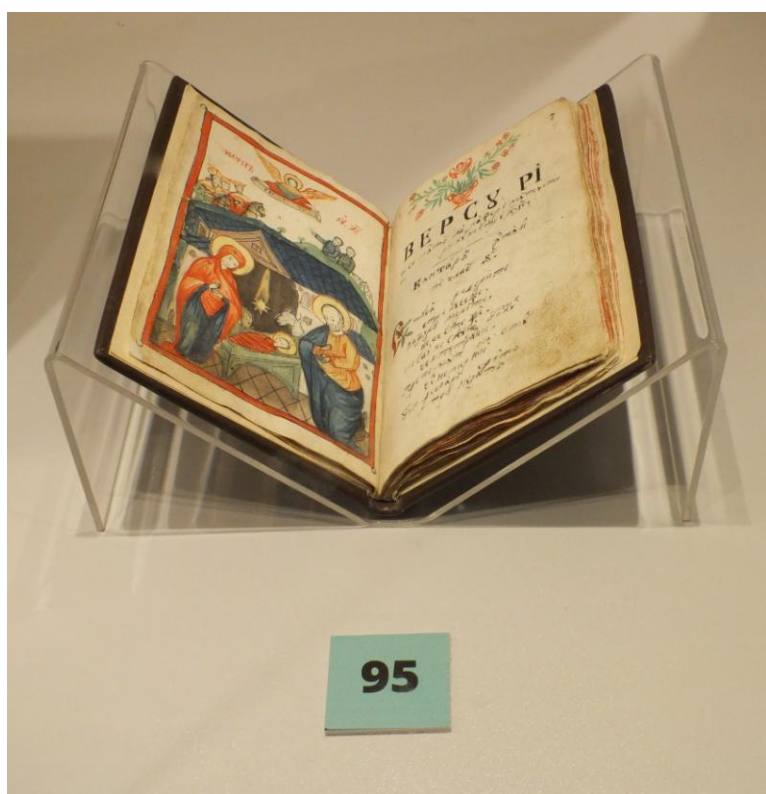

Fig. 12

PATRIMONIUL TEHNIC NAVAL NAȚIONAL. DIN AVATARURILE NAVEI DE TEZAU *REPUBLICA*

ANDREEA ATANASIU-CROITORU
andreea.maria.croitoru@gmail.com
Muzeul Marinei Române – Constanța

THE NAVAL TECHNICAL PATRIMONY. FROM THE NATIONAL HERITAGE *REPUBLICA* PADDLE-STEAM BOAT AVATARS

ABSTRACT

For four years already, the Romanian National Heritage is richer with the second ship from his "collection", the paddle-steam boat Republica (The Republic). Build in 1903 at Linz Shipyard (Austria) and took by Romania in 1918, in recoup for war from Austro-Hungarian state, the ship has a very disastrous situation provoked by the absence of money for her restoration, and this situation has been perpetuated many years.

At the 100 anniversary of Republica, after she was modernized on the supra-structure in condition which never chalk up by the original elements but with the genuine engine kept in perfect condition by the petty-officers and the officers of the Romanian Navy, the ship was ceded, in 2003, to the Local Council of Tulcea.

One first very important step was made hardly between October 2011 and May 2012, when a restoration project was elected by the Transport and Infrastructure Ministry and this structure give almost half a million euro from Republica rehabilitation. So, it was possible to replace the hull with a new one, approved even by the Romanian Naval Authority.

Of course, now is necessary another project. Once the sink danger eliminated, we put the problem to restore the supra-structure and the under-deck cabins. The intention of the owners is to transform the paddle-steam bout in passenger and museum-ship, capable to boating on Danube in tourist scope, first one from Romania.

Keywords: the naval technical patrimony, the national heritage *Republica*, avatars.

În patrimoniul cultural național al României există numeroase colecții de istoria științei și tehnicii, însumând peste 45.000 de piese. În acest patrimoniu ar trebui să ocupe o poziție importantă, așa cum se întâmplă cu locomotivele vechi sau tamvaiele de epocă, și **navele și instalațiile care înlesnesc operațiunile portuare.**

În sprijinul afirmației noastre aducem nu numai criteriul vechimii unor bunuri culturale din categoria la care ne-am referit, dar și pe cel valorii istorice și, implicit, fiind vorba de patrimoniu tehnic, al valorii documentare, al importanței atelierelor sau șantierelor navale constructoare, unele celebre în istoria domeniului și, nu în ultimul rând, al frecvenței, **piesele fiind din ce în ce mai rare.** Facem referire, în mod special, la **navele fluviale cu zbaturi.**

Nu numai că bunurile ce alcătuiesc **patrimoniul naval** românesc nu ocupă o poziție remarcabilă în patrimoniul tehnic național, dar, îndrăznim să afirmăm că aceste bunuri sunt pe cale de dispariție. Cauzele: **banii** (sumele mari obținute din

tranzacțiile cu asemenea obiecte, foarte apreciate peste hotare, pot fi extrem de tentante pentru persoane fără scrupule sau, dimpotrivă, lipsa mijloacelor financiare necesare reamenajării și restaurării lor, acolo unde această procedură se impune) și **indiferența**.

Consecințele acestor realități îmbracă forme diverse, între care cel mai des întâlnite sunt:

- declararea unui bun clasat în categoria **Tezaur** și vinderea acestuia în străinătate (vezi *Libertatea* – ex *Luceafărul*, yacht regal, 1930);

- cumpărarea unui bun susceptibil de a fi clasat în categoria Tezaur la preț de fier vechi și vinderea sa în străinătate (vezi remorcherul cu zbaturi *Giurgiu* (ex *Locotenent-comandor Demetriade*, 1900);

- reamenajarea inadecvată a unor nave care, chiar dacă nu au fost clasate în categoria Tezaur, probabil din indiferența despre care vorbim, întrunesc toate condițiile unui valoros obiect de patrimoniu (vezi pasagerul fluvial cu zbaturi *Tudor Vladimirescu*, 1854);

- nave lăsate în voia sorții, în cimitir de nave și de cele mai multe ori casate (vezi *Bujorescu*, 1907).

O situație dureroasă în care o navă cu zbaturi, care întrunește toate condițiile unui valoros obiect de patrimoniu, dar resimte lipsa mijloacelor financiare necesare finalizării reamenajării și restaurării ei, o cunoaște și nava *Republica*.

Pasagerul *Republica*, după preluarea sa de către Consiliul Local Tulcea în anul 2003, a fost andocat în docurile Șantierului Naval *Aker* din Tulcea, unde, câțiva ani înainte de a fi clasat în patrimoniul cultural național la categoria Tezaur, a fost supus unui proces de reabilitare tehnică și unor lucrări de întreținere a operei vii. Mecanismele originale au fost păstrate și conservate, în special mașina cu aburi cu dublă expansiune. Transformări au fost aduse doar căldărilor, al căror sistem, inițial pe bază de cărbune, a fost modificat, înlocuindu-se arzătoarele de cărbune cu arzătoare de păcură sau motorină.

Datorită faptului că mașina care acționează zbaturile este în proporție de 100% originală și în stare de funcționare, sistemul mecanic de acționare al zbaturilor, vinciul de ancoră și, nu în ultimul rând, corpul navei – fabricat dintr-un oțel de calitate deosebită –, sunt, de asemenea originale, nava a fost clasată în patrimoniul cultural național în categoria Tezaur prin Ordinul ministrului Culturii și Patrimoniului Național cu nr. 2.346/ 22.05.2008).

* * *

Istoria navelor cu zbaturi începe să fie mai bine cunoscută odată cu Războiul Civil american, moment în care, cele armate, au fost pe larg folosite în luptele date mai ales pe apele curgătoare. Noua tehnologie a momentului a făcut repede înconjurul planetei și a făcut ca acest tip de navă să devină unul larg răspândit în flotele fluviale ale lumii.

În apele românești, navele cu zbaturi au fost folosite în Primul Război Mondial de către Puterile Centrale în misiuni de recunoaștere, escortă, transport de trupe ș.a. După război, Flotila de Dunăre a Flotei Militare Române număra trei nave cu zbaturi armate: *General Maican*, *Locotenent-comandor Demetriade*, *Căpitan-comandor Păun* (actuala navă *Republica*). Cea dintâi a fost folosită doar câțiva ani, iar următoarele două au funcționat drept nave de comandament.

Nava cu zbaturi *Republica*

A fost construită în anul 1903, în Șantierul Naval din Linz, Austria, pentru Societatea de Navigație Comercială MFTR (*Magyar Folyam E's Tegerhajózási Re'zvenita'rsaság* – *Societatea pe acțiuni Maghiară de navigație fluvială și Maritimă*).

La terminarea construcției, nava, denumită la acea dată *Csobanc*, a fost clasificată ca "remorcher fluvial mare" ("ZugsSchiff"), la fel cu alte două nave-surori: *Balaton* și *Szyiliget*.

În iunie 1916, cele trei nave au fost mobilizate și adaptate necesităților de război în Șantierul Naval din Altofen, aparținând Societății austriace DDSG, fiind armate cu: 1 tun – calibru 66 mm/L30 (lungimea țeavii în calibre); o mitralieră Schwarzlose – calibru 8 mm; 30 mine. Astfel transformate, au intrat în serviciul Armatei austro-ungare în septembrie 1916.

În timpul Primului Război Mondial, nava armată *Csobanc*, alături de navele similare, a îndeplinit misiuni de patrulare. La 20 septembrie 1916 acționa în amonte de Orșova (km 955). În cursul lunilor următoare această grupare navală a participat în aval de această localitate la înlăturarea câmpurilor de mine și a obstacolelor instalate de combatanți între Orșova, Turnu Severin și Kladovo. Începând din 28 noiembrie 1916, încheindu-se misiunea, fluviul a fost redat navigației. Pentru succesul obținut în deminarea fluviului și ranfluarea navelor sabordate în zonă, gruparea amintită, implicit nava *Csobanc*, a fost citată prin Ordin de Zi în anul 1917. Tot în perioada Primului Război Mondial, aflați la bordul acestei nave armate, mareșalul von Mackensen, comandantul frontului austro-ungar, și amiralul Wulf, comandantul Donauflotile a Marinei Austro-Ungare, au inspectat monitoarele austro-ungare de pe Dunăre.

După stabilirea frontului terestru în aval de Brăila și din cauza iernii grele, *Csobanc* nu a mai fost funcțională pentru necesitățile armatei.

În iulie 1917, nava a fost dezarmată și restituită vechiului proprietar MFTR. La sfârșitul războiului, odată cu instalarea Republicii Sfaturilor din Ungaria (30 octombrie 1918-3 august 1919), nava a purtat pentru scurt timp numele de *Munka*. Sfârșitul anului 1918 a surprins-o la Dunărea de Jos, în portul Corabia, unde a fost sechestrată și considerată captură de război.

Preluată de statul român în contul despăgubirilor de război de la Austro-Ungaria, nava își va schimba succesiv denumirea: *Arad* (1919-1930); *Căpitan-comandor Păun* (1930-1944), după numele eroului român din Primul Război Mondial, căzut la datorie în grad de căpitan-comandor, și, mai apoi, *Republica* (1947-1991).

Supraviețuitoare a celui de-Al Doilea Război Mondial, *Republica* a continuat să funcționeze ca navă de comandament a Marinei Militare române până la începutul anilor 2000. Odată cu aplicarea unor măsuri de revenire la vechile denumiri ale navelor militare, s-a hotărât rebotezarea navei cu numele anterior, dar, inexplicabil, acesta a devenit *Locotenent-comandor Vasile Păun*, personaj care nu există în palmaresul eroilor marinari. Ulterior, în anul 2003, vasul a revenit la numele de *Republica*.

Locotenent-comandor Vasile Păun
- Navă de Comandament -

În istoria sa recentă, nava *Repubblica* a executat, în cadrul Flotilei de Dunăre, misiuni ca navă de comandament, dar și ca navă-remorcher, când necesitățile o impuneau. Aceste misiuni s-au desfășurat pe toată Dunărea românească și în Deltă, constând în sondaje ale apelor mici, semnalizarea șenalului navigabil și, nu în ultimul rând, marșuri de instrucție, prilej cu care, de nenumărate ori, la bord se îmbarca Comandantul și Statul Major al Flotilei de Dunăre.

În afara misiunilor specifice unei nave militare și de comandament, *Repubblica* a fost, pentru multă vreme, singura navă la fluviu care putea servi, la nevoie, ca navă de protocol.

Locotenent-comandor Vasile Păun de Ziua Marinei
- Navă de Comandament -

Cu aceste prilejuri, la bordul navei au urcat de-a lungul vremii și alte personalități de prim rang, în afara celor deja menționate, cum au fost: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nichita Sergheevici Hrușciov, amiralul sovietic Gorșcov, fondatorul flotei de război moderne a URSS și comandantul flotei sovietice.

În calitate de comandant al navelor de comandament și prezidențiale, și comandant al navei de comandament *Republica* (1956-1962), comandorul (r) Dumitru Cucu, relatează câteva asemenea momente importante din istoria navei. Comandantul Cucu este cel care a asigurat la bordul navei *Republica* deplasarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, însoțit de Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, și Vasile Vâlcu, prim-secretar al Regiunii Dobrogea, pe brațul Chilia, la închisoarea pentru deținuți politici Tătaru și a găzduit, la bord, pe Dunăre, în zona Giurgiu, întâlnirea secretă dintre Gheorghe Gheorghiu-Dej și Iosif Broz Tito, președintele RSF Iugoslavia. În aceeași zonă, nava *Republica* s-a deplasat având la bord pe Emil Bodnăraș, ministrul Apărării, și mareșalul URSS Koniev, comandantul Tratatului de la Varșovia. De asemenea, în numeroase rânduri, pe navă au avut loc întâlniri ale comandantului Marinei sau ale comandantului Flotei de Dunăre cu personalități de partid și de stat și, în fiecare an, de la bordul ei, cu ocazia Zilei Marinei, personalități militare și de conducere treceau în revisă parada navelor militare.

La împlinirea venerabilei vârste de 100 ani, după ce a fost modernizată la nivelul suprastructurii, în condiții care nu au ținut seama de păstrarea unor elemente originale, dar cu mașina originală întreținută în condiții perfecte de ofițerii și maiștrii militari din cadrul Ministerului Apărării, nava a fost cedată, în anul 2003, Consiliului Local Tulcea. Intenția inițială a noilor proprietari a fost transformarea acesteia în pasager, navă-muzeu, capabilă de plimbări de agrement pe Dunare în scop turistic.

Nava de pasageri *Republica*

Pericolul deosebit de grav în care s-a aflat până în 2012 bastimentul, a vizat **structura de rezistență** a navei. Potrivit măsurărilor ultrasonice efectuate asupra tablei corpului navei, în unele locuri grosimea atinsese punctul critic de 2 mm. **Opera vie** era corodată puternic și se ajunsese la concluzia că era doar o chestiune de timp ca aceasta să cedeze și nava să se scufunde. Deși statutul excepțional al navei impunea reabilitarea ei totală – fapt care ar fi implicat și reamenajarea interioară și exterioară a suprastructurii, în etapa la care am făcut referire, pentru a evita o avarie gravă cu efecte greu de estimat și intervenția de urgență –, prima măsură care trebuia luată de deținătorii ei era ridicarea pasagerului pe cală și înlocuirea tablei care constituia corpul acestuia.

Astfel, un prim pas foarte important s-a făcut în perioada octombrie 2011-mai 2012, când în urma proiectului de reabilitare susținut financiar de Ministerul Transporturilor și Infrastructurii a fost posibilă înlocuirea operei vii, grav avariate, cu una nouă, la standardele cerute de Autoritatea Navală Română.

La încheierea lucrărilor realizate la navă, în data de 25 mai 2012, s-a constatat că lucrările de reabilitare a **operei vii** s-au efectuat **în condițiile respectării cerințelor legislației privind protejarea patrimoniului cultural național mobil** (Legea nr. 182 din 25 octombrie 2000, privind protejarea patrimoniului cultural național mobil; Legea nr. 6/2008 privind regimul juridic al patrimoniului tehnic și industrial; Legea nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice etc). Procesul de reabilitare a fost aprobat și de către Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor, prin Hotărârea Nr. 1.688/31.05.2011.

Republica la ieșirea din STX Brăila

Nava de Tezaur *Republica* nu a fost ferită, din păcate, de accidente navale. În urmă cu cinci ani, la 15 iulie 2011, aceasta a fost lovită de nava maritimă *Captan*

Salim, iar în ziua de 10 iulie 2016 a fost lovită de cargoul turcesc *Sahin Kaya*. În ambele situații avariile au fost aproximativ asemănătoare: prelată ruptă zona tribord, bară de susținere a prelatei ruptă, bară de susținere a prelatei îndoită, suportul instalației de iluminare amplasată pe casa zburilor din zona tribord îndoit, stâlp de protecție stânga la casa zburilor tribord, școndru metalic prova babord ușor îndoit, pasarela îndoită ș.a. Cu siguranță dacă bastimentul istoric va continua să fie ancorat în aceeași zonă, cea mai periculoasă de pe cheul tulcean, este limpede că scenariul se poate repeta oricând.

Dacă adăugăm la cele două accidente și temerile conform cărora este doar o chestiune de timp ca într-o iarnă foarte friguroasă (în care, eventual, nava nu este dusă la iernat), sloiurile de gheață care vin pe Dunăre, să lovească nava de Tezaur *Republica*, credem că se impune ca autoritățile să găsească un alt loc, ferit de pericole, în care o navă de valoare inestimabilă, cum este *Republica*, să fie protejată.

În acest context, **protecție** înseamnă ansamblul de măsuri juridice, științifice, tehnice, administrative și financiare pentru prevenirea pierderii, distrugerii și degradării patrimoniului cultural, măsuri ce trebuie aplicate curent și continuu.

În argumentul nostru pentru salvarea și reabilitarea completă a pasagerului fluvial cu zburiri *Republica*, subliniem încă o dată, că patrimoniul cultural este o moștenire pe care trebuie să o merităm. Odată distrus din neglijență, indiferență sau lăcomie, el dispare pentru totdeauna. A lăsa luarea măsurilor de protecție pentru viitor, când ne imaginăm că vom avea mai mulți bani și vom putea restaura ce se distruge astăzi, reprezintă un foarte mare pericol, acela de a pierde bunuri de valoare inestimabilă ce aparțin României și uneori chiar moștenirii universale.

REFLECȚII ASUPRA RELAȚIILOR PUBLICE ȘI COMUNICĂRII MUZEALE

DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU
rogojanucatalindumitru@yahoo.com
Muzeul Civilizației Dacice și Romane – Deva

RÉFLEXIONS SUR LES RELATIONS PUBLIQUES ET LA COMMUNICATION MUSÉALE

RÉSUMÉ

Actuellement, les musées sont de plus en plus proches de leur public et de leurs désirs, beaucoup institutions ont un plan de relations publiques bien réalisé et un système de communication qui leur apporte une belle image et une situation financière en hausse. Cet étude a comme trajectoire de recherche l'exposé de quelques réflexions par rapport au rôle que les relations publiques détiennent pour les musées, l'utilisation des nouvelles technologies pour avoir accès facilement et rapidement aux informations sur les objets dans le cadre des expositions muséales et la mise en évidence de quelques éléments qui définissent la musée postmoderne.

Mots-clés: musée, relations publiques, communication, musée postmoderne, nouvelles technologies.

De la bun început trebuie afirmat faptul că în acest moment, când comunicarea devine fundamentală, muzeul, ca instituție cultural-educativă, își regândește poziția în societate și în rândul comunităților locale. Pe lângă dimensiunea de spațiu al păstrării, conservării și punerii în valoare a obiectelor și artefactelor istorice, și loc al documentării și cercetării, muzeul, ca să-și reconfigureze cât mai bine scopul, este necesar să se apropie cât mai mult de nevoile culturale și sociale ale publicului și în acest sens să pregătească și să pună în aplicare, în mod eficient și unitar, o strategie de marketing și de comunicare muzeală.

Această schimbare de direcție a muzeului nu denotă decât evidenta conștientizare a necesităților publicului, care devine principalul beneficiar al activităților muzeale¹. În plus, prin această orientare se modifică interesul de pe preocupările de cercetare a obiectului muzeal spre dinamizarea și implicarea vizitatorilor în cunoașterea și înțelegerea diverselor elemente privitoare la cultura materială și spirituală². Astfel, muzeul devine reflexia comportamentului comunității în raport cu elemen-

¹ Aniela Lavinia Popa, *Muzeul și publicul. Tendințe actuale*, p. 177; disponibil la: http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcsc/bcss_9/26_popa.pdf (accesat: 2 noiembrie 2016).

² *Ibidem*.

tele culturale și instrumentul esențial în relație cu istoria zonei, a comunității pe care o reprezintă³.

Pentru muzee, după cum afirmă Gherghina Boda, studiile și anchetele sociologice asupra vizitatorilor devin primordiale, axându-se pe ”*necesitățile lor culturale, gusturile, obișnuințele, stilurile de viață, de comunicare, preferințele, care se schimbă destul de des în ultimele decenii în funcție de stilul lor de viață, dar și de preferințele de consum*”⁴. Totodată, politica de atragere a unor segmente noi de public, precum și permanentizarea celor care vizitează des muzeul, reprezintă un obiectiv de bază, întrucât vizitatorii constituie un element important care trebuie în permanență fructificat⁵. Practic, se schimbă radical vechea teorie care pune accent pe valorificarea colecției (obiectului), muzeul fiind instituție intermediară între obiect și societate/public, cu o nouă teorie, care recunoaște rolul semnificativ al vizitatorilor/publicului în deciziile muzeale, obiectul/artefactul având o importanță mai mică, muzeul rămânând, de asemenea, plasat între acestea⁶. Fiind considerate de multe ori instituții închise, cu o activitate centrată aproape în exclusivitate pe gestionarea obiectelor, treptat intră într-un nou angajament cu societatea, încep să-și mărească publicul și să contribuie la implicarea cât mai mare a comunității în activitatea lor⁷. Dar și misiunea muzeelor se schimbă în mod semnificativ, ele transformându-se în entități ale cunoașterii și ale loisirului⁸, în locuri ale relaxării și a bunei dispoziții.

În orice caz, *relațiile publice* capătă o importanță determinantă în muzee, pe de o parte datorită factorului economic, multora diminuându-li-se sursele de venit, iar pe de altă parte este nevoie de o consolidare a programelor și proiectelor muzeelor în funcție de cerințele din ce în ce mai rafinate ale publicului vizitator⁹. În egală măsură, unii autori consideră că în ultimii 40 de ani și alți factori de natură socială sau din spațiul politic, precum și din mediul cultural, unde competențele trebuie să

³ Camelia Burghel, *Institutional communication and cultural marketing: Peculiarities in museum communication within the framework of public relations/ Comunicarea instituțională și marketingul cultural: cazul particular al comunicării muzeale în contextul relațiilor publice*, în ”Studii de știință și cultură”, vol. VII, nr. 2, iunie 2011, p. 175; disponibil la: <http://www.revista-studii-uvvg.ro/images/stories/25/16%20Burghel.pdf> (accesat: 2 noiembrie 2016).

⁴ Gherghina Boda, *Muzeul și noile tehnologii*, în ”Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, nr. 7, 2015, p. 657.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Aniela Lavinia Popa, *op. cit.*, p. 177-178.

⁷ Paul Capriotti, *Managing Strategic Communication in Museums. The case of Catalan museums*, în ”Communication & Society”, vol. XXVI, no. 3, 2013, p. 99-100; disponibil la: http://www.unav.es/fcom/communication-society/en/resumen.php?art_id=460 (accesat: 2 noiembrie 2016).

⁸ *Ibidem*, p. 100.

⁹ Mary P. Schoen, *Museum-Public Relationships: Exploring the Relationship Management Theory of Public Relations*, B.S., Louisiana State University, December 2005, p. 25; disponibil la: http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-10252005-094017/unrestricted/Schoen_thesis.pdf (accesat: 3 noiembrie 2016).

fie mai mari, au schimbat multe din aspectele legate de managementul cultural al muzeelor și de raportul cu publicul¹⁰.

Un autor prestigios precum G.D. Adams, care a scris în anul 1983 o carte fundamentală despre relațiile publice muzeale, intitulată *Museum Public Relations*, este de părere că în acestea trebuie să se includă ascultarea, comunicarea și răspunsul pe care îl poate oferi muzeul la problemele și nevoile publicului¹¹. Un specialist în relații publice din muzeu trebuie să stabilească relații cât mai strânse, reunind programele și obiectivele instituției cu dorințele și interesele unor multiple categorii de public, cu comunitatea în ansamblul ei¹².

Pe lângă faptul că relațiile publice reprezintă un factor important în creșterea brandului unei organizații, în cazul nostru a unei instituții culturale, cum este muzeul, deoarece scopul lor este de a dezvolta reputație și de a dobândi sprijinul publicului pentru muzeu; în altă ordine de idei, prin intermediul relațiilor publice crește credibilitatea, în raport cu alte modalități de promovare, costurile necesare sunt mai reduse, instituția folosind propriile sale resurse umane și mai puțin cele provenite din ale părții¹³. Relațiile publice sunt benefice și pentru că oferă o mai mare maleabilitate, cresc maniera în care se acționează în activitatea muzeală și oferă posibilitatea personalizării mesajului¹⁴.

Pentru G.D. Adams, citat de Mary P. Schoen, un plan de succes pentru relațiile publice muzeale depinde de șase cerințe fundamentale: un prim obiectiv este acela de a cunoaște și înțelege programele, colecțiile unui muzeu, dar și publicul, pentru a putea comunica într-un mod cât mai eficient; în al doilea rând, trebuie să se contabilizeze și să se evalueze continuu opiniile publicului, ajustând sau modificând mesajul acestuia după cum este necesar; următorul se referă la faptul că programul de relații publice din cadrul muzeelor necesită o procedură de elaborare a politicilor publice și a reacțiilor ținând cont și echilibrând aceste interese într-un cadru general ce se referă la misiunea, viziunea și obiectivele muzeului; în al patrulea rând, planul de relații publice trebuie să definească nevoile, să stabilească obiectivele, metodele și tehnicile de evaluare a performanțelor; al cincelea obiectiv este acela de a propune un plan de comunicare folosind mass-media corespunzătoare pentru a ajunge cât mai rapid și eficient la publicul țintă; ultima cerință pentru un proiect de relații publice muzeale de succes este de a avea o viziune pe termen lung care să ofere posibilitatea muzeului să acționeze predictibil în funcție de oportunități și dificultăți¹⁵.

Pentru relațiile publice muzeale, comunicarea constituie chintesența relației cu vizitatorii și felul în care se transmite mesajul¹⁶, prin intermediul comunicării se

¹⁰ P. Capriotti, *op. cit.*, p. 99-100.

¹¹ Mary P. Schoen, *op. cit.*, p. 25.

¹² *Ibidem*, p. 25-26.

¹³ Alexandra Zbucea, *Marketing muzeal pentru nonmarketeri*, București, Editura Tritonic, 2013, p. 133-134.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Mary P. Schoen, *op. cit.*, p. 26.

¹⁶ Julie Anne Black, *Museum PR. Investigating the Role of Public Relations in the Museum Community. A Capstone Project Submitted to the Graduate Faculty of American University in partial fulfillment of the requirements for a Master of Arts in Public Communication*, 28

întărește imaginea și determină formarea unei atmosfere de încredere și simpatie din partea comunității¹⁷. O strategie de comunicare unitară crește notorietatea instituției, fundamentându-se pe o promovare pozitivă și pe o mai puternică deschidere a instituției către public¹⁸.

Muzeele au comunicat informațiile despre colecții într-o manieră tradițională, printr-o varietate de mijloace de comunicare în masă, însă apariția noilor tehnologii oferă posibilitatea de a dezvolta noi metode de comunicare care permit vizitatorilor să exploreze bogăția și diversitatea colecțiilor în ritmul lor propriu și prin propriile necesități¹⁹. Aplicațiile sofisticate ale calculatoarelor, în această perioadă și pe viitor, pot schimba complet felul în care muzeele comunică pe plan intern, dar și în raport cu organismele externe²⁰. În spațiul expozițional, noile tehnologii deplasează vizitatorul într-un loc al sunetelor și culorilor, având posibilitatea, măcar parțial, să reasambleze contextul istoric sau spațiul natural în care este plasat obiectul cultural²¹.

Comunicarea, pentru Eilean Hooper-Greenhill, joacă un rol cheie în dezvoltarea muzeului postmodern, prin realizarea unei relații bidirecționale cu publicul său, spre deosebire de muzeul tradițional care uzitează comunicarea doar ca instrument unidirecțional, pentru a difuza cunoștințe²². Comunicarea se reflectă în întreaga experiență a muzeului, prin expoziție, care este produsul cultural de bază, împreună cu funcțiile muzeului de informare, infrastructura și serviciile sale de sprijin, acestea toate însumând comunicarea unui mesaj către public²³.

Managementul accesului la muzeu are o contribuție mare la consolidarea imaginii de ansamblu a muzeului, atât prin accesul fizic sau de natură psihologică, dar și prin promovarea informațiilor despre această instituție²⁴. În cadrul muzeului, comunicarea este o activitate serioasă și de amploare, și nu se rezumă la o serie de funcții izolate, o abordare largă trebuie adoptată nu doar la comunicarea produsului cultural, ci la fiecare aspect al muzeului, care comunică într-un anumit fel cu publicul²⁵. În zilele noastre, publicul nu mai este unul pasiv, care doar primește mesajele venite de la instituții, prin diferite canale, ci este unul activ, care face o selecție a canalelor de comunicare pe care le utilizează și uneori face față provocărilor și răspunde la diferite întrebări²⁶. În raport cu publicul său, muzeele adoptă strategii

april 2011, p. 11, disponibil la: <http://www.american.edu/soc/communication/upload/julie-black.pdf> (accesat: 3 noiembrie 2016).

¹⁷ Camelia Burghele, *op. cit.*, p. 175.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Anne Fahy, *New technologies for museum communication*, în Eilean Hooper-Greenhill (ed.), "Museum, Media, Messege", London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 85.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Gherghina Boda, *op. cit.*, p. 658.

²² P. Capriotti, *op. cit.*, p. 102.

²³ Fiona McLean, *Marketing the Museum*, London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 129.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Alexandra Zbucnea, *op. cit.*, p. 126.

relaționale coerente și trebuie să fie considerate în principal drept ”comunicatori”/”communicators” (E.Hooper-Greenhill)²⁷, care au capacitatea să-și promoveze produsele culturale.

În acord cu noile provocări la care muzeul trebuie să facă față, Neil Kotler și Philip Kotler au adus o serie de idei din domeniul marketingului și au arătat că toate muzeele trebuie să meargă pe următoarele direcții: 1. să aibă misiune și identitate; 2. să-și formeze un public; 3. să atragă resurse financiare²⁸. În acest fel muzeul încearcă să-și definească țelul într-o societate tot mai globalizată, să fie mai atent la oameni, căci până la urmă acestea sunt ”pentru oameni”, ”pentru beneficiul public”²⁹ și în plus sunt constrânse să găsească noi resurse financiare.

Într-o societate postindustrială, postmodernă, și după eliminarea distincției dintre cultură și comerț, muzeul a încercat să se recalibreze, a dobândit un rol nou³⁰, mult mai activ social, educațional și comunicațional. Muzeul poate deveni un ”forum” sau un loc al discuțiilor dintre curatori și publicul larg, sau chiar un sistem de acces public, unde vizitatorii își pot pune în aplicare propriile idei și experiențe³¹.

Așadar, muzeul este o instituție publică, care comunică tot mai pregnant cu publicul, dar trebuie să vedem și pericolul la care se expune acesta, de a se ”comercializa”³², de a-și pierde vigoarea culturală și a-l ”domina” publicul. Desigur, relațiile publice și comunicarea muzeală sunt importante în contextul paradigmatelor actuale despre muzeologie, dar este de bun augur ca cei care administrează sau conduc muzeele să se raporteze și la realitățile locale în care viețuiește muzeul, la dotările sale, la resursa umană disponibilă și să nu promoveze muzeul doar de dragul profitului financiar, ci și pentru vizibilitate, implicare socială și educativă.

Bibliografie:

BLACK, Julie Anne, *Museum PR. Investigating the Role of Public Relations in the Museum Community. A Capstone Project Submitted to the Graduate Faculty of American University in partial fulfillment of the requirements for a Master of Arts in Public Communication*, 28 april 2011, p. 29, disponibil la: <http://www.american.edu/soc/communication/upload/julie-black.pdf> (accesat: 3 noiembrie 2016).

BODA, Gherghina, *Muzeul și noile tehnologii*, în ”Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, nr. 7, 2015, p. 657-660.

BURGHELE, Camelia, *Institutional communication and cultural marketing: Peculiarities in museum communication within the framework of public re-*

²⁷ P. Capriotti, *op. cit.*, p. 101.

²⁸ Hui Chuan Chen, Chuan Kun Ho, Ming Chyuan Ho, *A new communication model in the natural history museum*, în ”INTERCOM 2006 Conference Paper”, p. 2, disponibil la: <http://www.intercom.museum/documents/3-5chen.pdf> (accesat: 3 noiembrie 2016).

²⁹ Fiona McLean, *op. cit.*, p. 75.

³⁰ Hui Chuan Chen, Chuan Kun Ho, Ming Chyuan Ho, *op. cit.*, p. 2.

³¹ *Ibidem*.

³² Vezi capitolul *The marketing context* din Fiona McLean, *op. cit.*, p. 36-60.

lations/ Comunicarea instituțională și marketingul cultural: cazul particular al comunicării muzeale în contextul relațiilor publice, în "Studii de știință și cultură", vol. VII, nr. 2, iunie 2011, p. 175-182, disponibil la: <http://www.revista-studii-uvvg.ro/images/stories/25/16%20Burghel.pdf> (accesat: 2 noiembrie 2016).

CAPRIOTTI, Paul, *Managing Strategic Communication in Museums. The case of Catalan museums*, în "Communication & Society", vol. XXVI, no. 3, 2013, p. 98-116, disponibil la: http://www.unav.es/fcom/communication-society/en/resumen.php?art_id=460 (accesat: 2 noiembrie 2016).

CHEN, Hui Chuan, HO, Chuan Kun, HO, Ming Chyuan, *A new communication model in the natural history museum*, în "INTERCOM 2006 Conference Paper", 18 p., disponibil la: <http://www.intercom.museum/documents/3-5chen.pdf> (accesat: 3 noiembrie 2016).

HOOPER-GREENHILL, Eilean (ed.), *Museum, Media, Message*, London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2005.

MCLEAN, Fiona, *Marketing the Museum*, London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2003.

POPA, Aniela Lavinia, *Muzeul și publicul. Tendințe actuale*, p. 177-182, disponibil la: http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcsc/bcss_9/26_popa.pdf (accesat: 2 noiembrie 2016).

SCHOEN, Mary P., *Museum-Public Relationships: Exploring the Relationship Management Theory of Public Relations*, B.S., Louisiana State University, 2005, 72 p., disponibil la: http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-10252005-094017/unrestricted/Schoen_thesis.pdf (accesat: 3 noiembrie 2016).

ZBUCHEA, Alexandra, *Marketing muzeal pentru nonmarketeri*, București, Editura Tritonic, 2013.

MEȘTEȘUG ȘI ARTĂ. REZERVAȚIA NATURALĂ DE CALCAR NUMULITIC ALBEȘTII DE MUSCEL

RODICA NIȚU
rodica.nitu@muzeulcampulung.ro
Muzeul Municipal Câmpulung Muscel

CRAFT AND ART. NATURAL RESERVE OF THE LIMESTONE NUMULITIC ALBEȘTII MUSCEL

ABSTRACT

Located near the town of Campulung, the first capital of the Romanian Country Nature Reserve limestone numulitic from Albeștii Muscel, it created the possibility of rock from resources of the eocene age, developing a craft that reached the level of art. Exploited since the late II p.Chr. Stone was Albești raw material in building monumental medieval works, while evidence of craftsmanship that local and Italian masons were able to combine beautiful and useful.

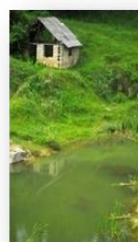
Keywords: numulitic limestone, eocene age, reserve, mining, craft, art stone-masons.

La aproximativ 11 km de orașul Câmpulung Muscel, prima capitală a Țării Românești, se află comuna Albeștii de Muscel¹, situată pe malul stâng al râului Bratia și pe valea numită *Strigoiu*. Este compusă din două sate, Albești și Căndești, având o populație de aproximativ 1.580 locuitori. La est se mărginește cu comuna Lerești, la vest cu comuna Berevoiești, la sud cu Bughea de Jos și orașul Câmpulung Muscel. Localitatea se află în partea de nord a județului Argeș, având o suprafață totală de 156 km² și este atestată documentar prin hrisovul emis de cancelaria domnească a voievodului Alexandru al II-lea Mircea, la 19 ianuarie 1572, hrisov prin care se întărește proprietatea asupra unor ocine în zonă. Bogățiile naturale existente aici au permis dezvoltarea unor anumite ocupații și meșteșuguri, precum lucrul la pădure, piatrăritul, creșterea animalelor etc.

Aici se află rezervația naturală de calcar numulitic *Cariera Mare*, decretată Monument al Naturii de către Comisia pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii. Cariera este constituită dintr-un calcar alb-gălbui și galben-cafeniu cu nuanțe cenușii. La partea superioară este de culoare roșiatică, culoare considerată de specialiști ca fiind culoarea care definește calcarul impur din componența blocului masiv, de vârstă eocenă, gros de 15 m, cunoscut sub numele de *calcar numulitic de Albești*

¹ Localitate atestată documentar din anul 1572 (7080) ianuarie 19 (cf. *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. VII (1571-1575), București, Editura Academiei RSR, 1988, p. 108, doc. 84.

sau *piatră de Albești*. Rezervația ocupă o suprafață de circa 3.600 m² și reprezintă arie protejată, atribuită în custodie cod 2012.

Rezervația de Calcar Numulitic Albeștii de Muscel și lacul de la baza rezervației

Profesorul Alexandru Bera, analizând compoziția calcarului galben-cafeniu-roșcat, observă că este alcătuit din numuliți mari (animale caracteristice primei jumătăți a erei terțiare), ale căror cochilii au format calcare și din alge de tip Libotamnium. Rocile cu aspectul unei gresii vinete sau roșcate cu elemente de cuarț (denumiți de meșterii locali ”*ciulini*”), au în compoziție tuburi de amelide², numuliți mici și orhitoide (Fig. 1, 2, 3). Conform teoriei profesorului Bera, între fosilele depistate în componența rocilor se semnalează prezența faraminiferelor³. Constituția petrografică constă într-un depozit pentogen-litoral, format într-o mare caldă în jurul unor insule sau în apropierea unui țărm compus din roci cristaline, roci care se găsesc pe tot teritoriul satului Albești, alături de granit.

Carierele de piatră de la Albești erau cunoscute și exploatate din vechime. Este posibil ca primii care au folosit calcarul numulitic de la Albeștii de Muscel să fi fost geto-dacii, dar în același timp este cunoscut faptul că primii mari cioplitori au fost romanii. Această teorie este confirmată de existența unor pietrari sub numele de lapidari-*lapicidae*, de care se leagă uriașa operă constructivă desfășurată în Dacia. Sunt indicii și informații cum că piatra de Albești a fost exploatată pentru constru-

² Încrengături de viermi cu corpul cilindric, segmentat în diferite inele.

³ Animale unicelulare din încrengătura protozoarelor, care au corpul acoperit cu o secreție calcaroasă și trăiesc în apele marine.

irea castrului roman Jidova, ale cărui ruine se află în partea sudică a orașului Câmpulung, la sfârșitul secolului al II-lea d.Chr. Calcarul a fost folosit la porțile și colțurile zidurilor de incintă ale castrului, fiind utilizate blocuri dreptunghiulare cioplite⁴, precum și pentru ridicarea podului de la Drobeta de celebrul arhitect Apollodor din Damasc.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

În Evul mediu, primele informații despre exploatarea acestui material de construcție apar în jurul anului 1694, într-un document care relatează despre participarea pietrarilor din Albești la edificarea mănăstirii Curtea de Argeș. Blocurile de piatră din această carieră au fost trase de care cu boi până în orașul de pe Argeș. Ocupație practică încă din Evul mediu, cioplitul pietrei este atestat prin existența în partea de nord a Câmpulungului a *Câmpului Crucerilor*, ca sediu de concentrare a pisarilor domnești, loc ce favoriza vecinătatea vechii cariere de piatră de la Albești⁵. Toponimul „*pietrari*” din Poenăreii Muscelului, atestă existența în Evul mediu a unor meșteri specializați în prelucrarea pietrei, originari din Albești. Potrivit tradiției orale locale, efectuau comenzi pentru așezările situate pe Valea Râului Doamnei cu material prelucrat parțial la Albești și definitivat în acest loc⁶. Existau asemenea puncte de lucru și în alte localități, în preajma mănăstirilor în special, puncte care permiteau comanditarilor posibilitatea alegerii modelelor oferite de pietrari și posibilitatea urmăririi executării la termen și în condiții optime a comenzilor. Exploatarea nesistematică a calcarului numulitic din cariera de la Albești a fost determinată de regimul de proprietate, suprafețele destinate exploatarei fiind situate pe terenuri aparținând unor proprietari diferiți.

Operațiunea de exploatare a calcarului presupunea mai multe etape. Mai întâi se decoperta stratul de pământ, care avea o grosime variind între 3 și 4 m, urmată întotdeauna de detașarea stratului de piatră friabilă, folosită ca material de construcție. Operațiunea de obținere a pietrei „*curate*” reprezenta o operațiune dificilă, care presupunea o tehnică de lucru specială: piatra se „*ciocănea*”, se „*asculta*”,

⁴ Grigore Constantinescu, *Civilizația pietrei în Arealul Argeș și Muscel*, Pitești, Editura Alean, 2008, p. 19.

⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶ *Ibidem*, p. 23.

determinându-se ”rodul pietrei”. Prin ”ciocănire” și ”ascultare” se afla dacă roca prezintă crăpături, se determina traiectul acestora pentru a putea fi dislocate de blocul destinat prelucrării. Blocul de piatră se detașa cu ajutorul unor pene metalice numite ”puncheti”, bătute pe direcția de spargere stabilită în prealabil. Prin ciocănire și ascultare, în funcție de sunetul obținut se stabilea calitatea rocii. Sunetul ”dogit”, ca o oală spartă, reprezenta pentru cunoscători proba clară că roca nu are o structură care să permită prelucrarea ei, existând riscul spargerii necontrolate. Dacă sunetul era ”frumos și bun” însemna că blocul de rocă se va ”sparge pe rod”. În această operațiune erau folosiți puncheti mai mici sau ”foi” (plăcuțe metalice din oțel subțiate la margine). Înainte de a apărea punchetii, pietrarii foloseau pene din lemn, pe care le udau cu apă, producându-se dilatarea masei lemnoase, care forța înaintarea fisurării rocii pe direcția urmărită. Încărcatul se făcea pe tăvălugi, iar transportul cu căruța trasă de 8 boi; bucățile de mici dimensiuni se așezau cu ajutorul unor răngi pe cărucioare, cu care erau transportate la bancul de lucru.

Prelucrarea pietrei se realiza la bancul de lucru – folosindu-se unelte precum dalta, șpițul, ciocanul, maiul de lemn, vinclu –, munca fiind condiționată de gradul de specializare al meșterilor. Meșterii de la Albești erau împărțiți în meșteri ”de gros” și meșteri ”de subțire”, după modelul preluat de la italieni, cu care au colaborat și de la care, așa cum spune tradiția orală, au furat meșteșugul prelucrării pietrei.

Dintre meșterii italieni ”de subțire” pot fi amintiți Petre Fabris Jan, cel căruia îi este atribuit meritul înființării Școlii de Arte și Meserii din Câmpulung Muscel, și Victor Mezzaroba, care aveau domiciliul stabil în Câmpulung. Marea

majoritate a meșterilor locali au preluat meșteșugul dobândit de la italieni și l-au transmis din tată în fiu, doar o mică parte dintre ei urmând cursuri de specialitate. Pietrarii locali nespecializați efectuau operațiuni primare, constând din exploatarea și dimensionarea pietrei în raport cu solicitările comanditarilor, iar cei specializați, alături de meșterii italieni, realizau partea migăloasă de finisare, ce necesita cunoștințe tehnice și mai ales artistice.

Document ce atestă continuitatea meșteșugului în orașul Câmpulung

Cunoscuți ca buni meseriași originari din Albești și Bughea de Sus, pot fi amintiți Gheorghe Bizon, Ion Bizon, Ion Florescu, Mihai B. Ion, Butoi Andrei, Florea Nicolae, Dobrin Traian, Gică Samoilă, Ștefan Constantin, Manta Gh. Gheorghe, Mendoiu Ion, Gava Petre, Gava Ionel, Neferu Gheorghe ș.a., implicați în multe din lucrările care încă reprezintă mărturia calității și bunului gust. La ridicarea mănăstirii Curtea de Argeș, zidită în vremea domniei lui Neagoe Basarab, piatra de Albești folosită a fost plătită în taleri, după cum se semnalează în *”condica visteriei 1694 atim 23½ taleri s-au dat pietrarilor de la Albești pentru niște pietre, ce au tăiat de treabă casele Domnești”*⁷. În 1696 pietrarii albeșteni *”primeau 122 de taleri pentru lucrul pietrelor de la Curtea Domnească din Târgoviște”*⁸, mai apoi Curtea Domnească de la Argeș, Câmpulung Muscel, palatele de la Potlogi, Mogoșoaia, în 1698 *”30 taleri pentru lucrarea pietrelor de la Foișorul din Târgoviște”*⁹ și multe altele. Un vătaf al pietrarilor din Albești, Stoica, este menționat într-un document din 1673, prin care se stabilea *”tocmeala pietrarilor de la Albești, pentru schitul Fedelesciori”*¹⁰.

Documentele relevă existența la sfârșitul secolului al XIX-lea a 14 cariere din care se exploata calcarul. În zona sudică a satului Albești erau trei guri de carieră, iar în satul Căndești patru guri de carieră.

Ca o derivație a pietrăritului, sculptura în piatră a reprezentat o adevărată artă, dovedită prin trăinicia și finețea edificiilor culturale ridicate. Pornind de la renumitele rășnițe¹¹, continuând cu pietrele funerare (un exemplu elocvent fiind piatra

⁷ George Ioan Lahovary, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I, București, Editura SOCEC, 1898, p. 38-39.

⁸ Ștefan Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile populare din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei RSR, 1969, p. 231.

⁹ Gr. Constantinescu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 231.

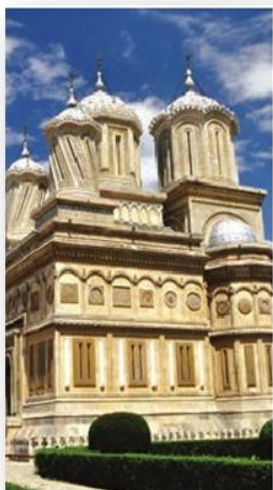
de mormânt a lui Negru Vodă)¹², încadramente de uși și ferestre la biserici și construcții civile, capiteluri și coloane, meșterii albeșteni și-au ridicat în timp meșteșugul la rang de artă. Prin îndemânarea câștigată, lucrând diversificat, au ajuns să fie mai apreciați decât cei din Câmpulung, care au avut ca și în cazul lor mentori italieni. Lucrând alături de italieni, meșterii autohtoni au preluat odată cu tehnica și modele decorative, ornamentale, mai ales în sculptura funerară, îmbinându-le armonios în lucrările lor.

În 1892, în zonele de prelucrare a pietrei Albești, Cândești, lucrau peste 100 de meșteri, din care cea mai mare parte erau italieni. Localnicii își mai amintesc chiar și acum de numele italienilor Rugieri Bruno Vinagro, Victor Mezzaroba, Petre Fabris Jan și alții, reprezentând o confirmare a gradului de dezvoltare în Țara Românească a sculpturii în piatră. Lucrând cu posibilități materiale reduse, meșterii albeșteni au avut un rol important și în istoria dezvoltării arhitecturii românești. Oameni de la țară, arhitecți și constructori în egală măsură, exprimându-se într-un limbaj aparte, au transpus în operele lor arhitecturale elemente autentice, moștenite, îmbinate cu elemente preluate sau reinterpretate. Creațiile lor în domeniul arhitectural reprezintă rezultatul unității dintre arhitectură și decorația care i se subordonează. Minunatele ornamente ce împodobesc balustradele și stâlpii caselor lor, vasele de flori și stâlpii de pridvor, sunt operele pietrarilor din Albești, opere care aduc luminozitate arhitecturală, fiind bine proporționate, îngrijit finisate, rezultat al colaborării diferitelor categorii de meșteri. Motivele ornamentale preluate din arta feudală – vrejuri cu frunze în relief precis delimitate, lângă care apar lei, păsări și animale fantastice precum grifonii –, alternează cu ornamentele în stuc ce încadrează ferestrele într-o succesiune de motive, imitând vrejul sau torsada, ori succesiuni de forme geometrice în diverse combinații și variante. Leiuri care stau străjeri la capetele scărilor caselor lor, sunt concepuți uneori într-o artă naivă, după priceperea și îndemânarea fiecărui artizan. Reprezentări precum leiuri, câinii, mieii, au descendență heraldică, amintind de o epocă în care acest simbol al forței apărea în fața palatelor sau piețelor publice. Exemple elocvente, precum obeliscul din Copou-Iași, Statuia Leului din București, casa Cantacuzino-Nababul (Muzeul George Enescu) din București, aduc în lumină măiestria meșterilor pietrari. O casă având reprezentat un leu culcat pe labele din față, cu gura întredeschisă, cu dinți de carnivora, așezat în lateralul scărilor de intrare, se află la Bughea de Sus, casă care aparține unuia dintre meșterii artizani încă în viață, meșterul Ștefan Constantin. Pietrarii și constructorii albeșteni au găsit o formulă inteligentă în dezvoltarea artei populare, dând arhitecturii mișcare, echilibru și eleganță.

¹² Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 231.

Cu lovituri măsurate de ciocan, din piatra docilă pietrării albeșteni au realizat sculpturi laice, legate în mare măsură de arhitectură și paralel cu aceasta sculpturi religioase, folosind ornamente aparținând creștinismului, asociate cu elemente ce au aparținut religiilor anterioare.

Piatra de Albești a fost folosită în edificarea de clădiri civile și religioase, monumente funerare, ancadrame, elemente decorative, iar prelucrarea ei a devenit o ocupație de rang a localnicilor de aici și o importantă sursă de existență. Mănăstirile Cozia și Turnu, din Vâlcea, Casa de Cultură din Târgu Jiu, sediul Patriarhiei Române, Circul Mare din București, Casa Presei Libere, Băile Olănești, Stadionul Farul din Constanța, Cazinoul din aceeași localitate, podul de la Cernavodă, Palatul Parlamentului, sunt doar câteva exemple, enumerarea putând continua cu monumente funerare, cruci votive, poduri de cale ferată, temelii de case, monumente ale eroilor. Câmpulungul abundă de construcții la care s-a folosit acest material: Primăria, Casa de Cultură "Tudor Mușatescu", gardul Grădinii Publice, Biserica Flămânda, Biserica Sf. Muceniță Marina, Vila Drăghiceanu, Vila Ghica Năstase și altele.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, inginerul Mathei Drăghiceanu nu a apelat la meșterii albeșteni pentru a-și construi vila ce-i poartă numele, ci a adus artiști din Italia, care au continuat să lucreze alături de meșterii autohtoni. Câteva familii de italieni și de greci s-au stabilit definitiv în comună, unele zone de aici rămânând până astăzi sub denumirea de *Greci* și *Italiani*. Primul inginer minier din România, Mathei Drăghiceanu, va rămâne însă un punct de reper pentru acest subiect. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, el se stabilește la Câmpulung, ca soția lui grav bolnavă să poată beneficia de o climă plăcută și de aerul ozonat de aici. Scăpată ca prin minune de o groaznică boală, grație îngrijirilor medicale oferite de doctorul Drasch, petrece vara la Câmpulung spre a beneficia de aerul regenerator al acestei

localități¹³. Când, după două luni de vilegiatură, constată minunatele efecte ale aerului, văzu că interesele sănătății soției sale îl obligă a-și lega viața de Câmpulung¹⁴. Cum carierele de la Albești se aflau în vecinătatea Câmpulungului, inginer de mine fiind, după studii locale începe exploatarea sistematică, cu profit atât pentru dânsul, cât și pentru locuitori. Achiziționează treptat mai multe terenuri, formează un corp de proprietate, aduce lucrători italieni, formând o pepinieră de lucrători pietrari români alături de italieni. Mathei Drăghiceanu organizează o exploatare modernă a carierei din Albești, cu angajați plătiți să extragă piatra și chirigii care să o transporte la Câmpulung. În anul 1902, M. Drăghiceanu își ridică la Câmpulung, pe platoul Gruului, din superba piatră de Albești o splendidă vilă, închinată soției, unde după moartea Mariei își trăiește restul vieții și unde își continuă activitatea științifică. Vila este inaugurată în 1905 și este cunoscută sub denumirea *Vila Maria*, după numele soției decedate.

Vila Maria

Necesitatea dezvoltării urbanistice, atât în Câmpulung, cât și în întreaga țară, a făcut necesară o specializare a albeștenilor în cioplitul pietrelor pentru ridicarea locuințelor și a altor construcții urbane. Secția Muzeului Municipal Câmpulung, Etnografie și Artă Populară, păstrează unelte care au fost colectate din această zonă și care arată o specializare în această ramură: chiulumbul, bucearda, ciocanul marțel, dălți, spițuri, gradine, taracul, maiul, scarpelada. Meșterii albeșteni dețineau terenuri în exploatare pe care le lăsau moștenire în familie ca un bun de mare preț. De exemplu, zona Găvești din carieră s-a transmis din generație în generație în cadrul familiei Gava. Dat fiind faptul că această localitate a scăpat de colectivizare, aceste exploatare s-au menținut în proprietate individuală până în 1969, când Cariera de piatră de la Albești a fost preluată de statul comunist și trecută în subordinea Întreprinderii Județene de Prestări Servicii Argeș. În anii construirii Casei Poporului, în carieră lucrau peste 100 de oameni.

¹³ Mathei M. Drăghiceanu, *O viață închinată binelui public*, publicată sub îngrijirea lui Virgiliu N. Drăghiceanu, București, Tipografia Guthenberg, f.a., p. 211.

¹⁴ *Ibidem*.

Monumentele eroilor din satele Albești¹⁵ și Căndești¹⁶

După evenimentele din decembrie 1989, exploatarea a ajuns în mediu privat și a avut o cădere liberă, astăzi existând doar câțiva muncitori particulari, în timp ce suprafața carierei s-a restrâns foarte mult. Albeștenii nu erau singurii care prelucrau calcarul, ei fiind concurați de câmpulungeni. De altfel, unul dintre cele mai importante meșteșuguri practicate la Câmpulung, alături de olărit și de prelucrarea pieilor, era pietrăritul. Cioplitorii în piatră erau organizați într-o breaslă și ocupau cartierul de nord al orașului – Schei. Se pare, însă, că breasla pietrarilor a avut un permanent parcurs descendent la nivelul membrilor săi, ca dovadă în acest sens fiind faptul că într-un document datat în 1943 mai sunt pomeniți doar doi cioplitori în piatră. Că meșteșugul acesta a însemnat o parte importantă și în istoria Cîmpulungului ne-o dovedește piatra de mormânt a voievodului Nicolae Alexandru, care se prezintă ca un paralelipiped din piatră de Albești. Mai mult, certificatul de naștere al urbei de sub Mateiaș, reprezentat de piatra tombală a comitelui Laurențiu de Longa Campo, este un bloc foarte mare din calcar de Albești (2 tone greutate).

Tradiția cioplitului în piatră a fost continuată de meșterii care lucrează pe cont propriu, dar numărul lor este într-o continuă scădere. Dacă acum un sfert de veac existau în jur de 100 de meșteri pietrari, acum doar câțiva tineri mai practică meșteșugul, iar punerea în operă a lucrărilor se face mecanizat, efortul fizic fiind redus într-o mare măsură.

¹⁵ Este situat în centrul satului Albești, lângă biserica *Adormirea Maicii Domnului*. A fost ridicat în anul 1943 în cinstea eroilor căzuți în timpul războaielor din 1916-1919 și 1941-1945, de către V. Mezzeroaba, N. Gava și I. Florescu.

¹⁶ Este situat în centrul satului Căndești și a fost ridicat în anul 1940 de către I. Bizon, în cinstea eroilor căzuți în războaiele din 1916-1919 și 1941-1945.

Atelierele pietrarilor de la Albeștii de Muscel

Unelte folosite la prelucrarea calcarului numulitic: buceardă, pană frunze, ciocan, pene, compas, coarbă, baștardă, ciocan de lemn, daltă ornamente, ghiu-nie mișcătoare, flex, tarac, vinclu, șalire, șpituri, mațetă, unghete, scapițator.

Diverse utilizări ale calcarului numulite de Albești

Bibliografie:

ACHÎȚEI, Gheorghe, *Frumosul dincolo de artă*, București, Editura Meridian, 1988.

ADRIAN, Radu, *Cioplitul pietrei, măiestrie, artă*, București, Editura Ars Docendi, 2007.

ALEXANDRESCU, C., *Dicționarul Geografic al județului Muscel*, București, 1893.

BUTURĂ, Valer, *Etnografia poporului român: cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.

CONSTANTINESCU, Grigore, *Civilizația pietrei în Arealul Argeș și Muscel*, Pitești, Editura Alean, 2008.

Documenta Romaniae Historia, Seria B. Țara Românească, vol. VII (1571-1575), București, Editura Academiei RSR, 1988.

DRĂGHICEANU, Mathei M., *O viață închinată binelui public*, publicată sub îngrijirea lui Virgiliu N. Drăghiceanu, București, Tipografia Guthenberg, f.a.

LAHOVARY, George Ioan, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I, București, Editura SOCEC, 1898.

OLTEANU, Ștefan, ȘERBAN, C., *Meșteșugurile populare din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei RSR, 1969.

RESTAURAREA UNUI VAS CERAMIC DESCOPERIT ÎN CASTRUL DE LA RÂȘNOV

MARY-CLAUDIA MOȚEI
claudia_motei@yahoo.com
Muzeul Județean de Istorie Brașov

THE RESTORATION OF A CERAMIC VESSEL FOUND IN THE CAMP RASNOV

ABSTRACT

The article presents the restoration of a ceramic vessel, which belongs to Brasov County Museum of History and was uncovered after systematic investigations – 2012 campaign – in the Roman camp Rasnov, Brasov County.

Supply vessel dated sec. II-III p.Chr. was restored following the known technological process: washing, neutralization, drying, conservation, assembling, completion, final preservation.

The piece participated in National Restoration Show in Craiova in 2015.

Keywords: ceramic vessel, restoration, camp Rasnov.

Articolul de față prezintă restaurarea unui vas (nr. inv. II 8.214) descoperit în castrul roman de la Râșnov, în campania 2012, de către un colectiv format din: Liviu Petculescu – responsabil, Stelian Coșuleț, Radu Ștefănescu, Ionel Bauman (MJI Brașov), Cristina Mitar (MCDR Deva), Darren Poltorak (Archaeotek Canada), Traian Dumbrăveanu (student UBB Cluj) și 11 voluntari ai organizației Archaeotek din Canada (Centre de Recherches et Techniques Archéologiques).

*”Materialul arheologic mobil descoperit în această campanie este deosebit de bogat. Astfel, au apărut piese de echipament militar: vârf de bolț, bilă de praștie, două fragmente de cataramă rectangulare, aplică de centiron fragmentară, fragment de carabinieră de harnașament, limbă de curea, pandantiv semilunar, aplică de curea în formă de migdală, fragment de aplică de harnașament tăiată pentru a fi retopită și reciclată. De asemenea sunt prezente și fibule, ace de păr și inel cu cheie feminine, care dovedesc prezența în castru a civililor în secolul III. O piesă deosebită o reprezintă o farfurie de sticlă din păcate fragmentară și parțial calcinată, decorată prin gravare cu reprezentarea lui Dionysos. În această campanie au fost descoperite mai multe monede decât în toate cercetările de până acum – 44, dintre care 22 de denari într-un tezaur. Pentru prima dată au apărut și geme, una nede-
corată din nicolo și una de carneol decorată cu stindarde, ce fusese montată într-un inel de aur. Dintre materialele post romane se remarcă o gură de teacă medie-vală”¹.*

¹ <http://www.cimec.ro/arheologie/cronicaca2013/cronica-cercetarilor-arheologice-2012.pdf>, p. 176.

Deși nu se menționează în raport, pe lângă toate acestea au fost descoperite fragmente ceramice și vase întregibile. Este și cazul vasului supus atenției în acest articol, care, până în prezent, este unicat în ceea ce privește dimensiunile acestuia după restaurare.

Înainte de a proceda la restaurare am constatat starea de conservare: vasul se prezenta sub forma a 106 fragmente din pastă semigrosieră, lucrate la roată, de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară, pierderi de material original și depuneri superficiale de sol. În interior se puteau observa urme de finisare, iar pe exterior un brâu vălurit incizat (**Fig. 1-2**).

Fig. 1-2: Piesa înainte de restaurare (interior și exterior)
(Foto: Terezia Simon)

Fig. 3-4: Piesa în timpul restaurării (interior și exterior)
(Foto: Terezia Simon)

Restaurarea vasului a început cu înlăturarea depunerilor de sol de pe fiecare fragment prin pensulări ușoare, spălarea cu apă distilată și curățarea lor folosind instrumentar de detartraj adecvat, sub microscop. După băile repetate de apă distilată și testul clorurilor, neevidențiindu-se prezența acestora, fragmentele au fost

lăsate să se usuce la temperatura mediului ambiant. După uscare, fragmentele au fost conservate cu soluție 1% Paraloid B72 în acetonă (**Fig. 3-4**).

S-a continuat cu identificarea și asamblarea fragmentelor, care datorită lipsei materialului original a impus inserarea unor armături din sârmă neferoasă de grosime adecvată (**Fig. 5-6**).

Fig. 5-6: Piesa în timpul restaurării – asamblarea și inserarea armăturilor
(Foto: Claudia Moței)

După asamblare a urmat completarea spațiilor goale dintre fragmentele descoperite, ce au recompus circa 65% din întreg. Completarea s-a efectuat cu ipsos de modelaj, mojarat cu pigmenți la o nuanță apropiată ceramicii. Continuarea decorului incizat pe completări s-a efectuat cu instrumentar adecvat, iar finisarea completării cu hârtie abrazivă de diverse granulații (**Fig. 7-8**).

Fig. 7-8: Piesa în timpul completării formei
(Foto: Claudia Moței)

Conservarea și uscarea zonelor completate a încheiat procesul de restaurare al piesei.

Vasul refăcut din cele 106 fragmente se prezintă sub forma unui vas de provizii, cu o înălțime de 44 cm, diametrul buzei de 27 cm, diametrul maxim de 35 cm și diametrul fundului de 15 cm (**Fig. 9-10**).

Fig. 9-10: Piesa după restaurare
(Foto: Dan Gridean)

Din punct de vedere al valorificării expoziționale, acest vas a participat în anul 2015 la Salonul Național de Restaurare organizat de Muzeul Olteniei Craiova².

Bibliografie:

Catalog, Salonul Național de Restaurare, Craiova, 2015, p. 16.

<http://www.cimec.ro/arheologie/cronicaca2013/cronica-cercetarilor-arheologice-2012.pdf>.

² *Catalog*, Salonul Național de Restaurare, Craiova, 2015, p. 16.

CINABRUL – PIGMENT MINERAL ÎN ARTA DECORATIVĂ ROMÂNEASCĂ

CRISTINA MARTA URSESCU

marta_ursescu@yahoo.com

Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

REMUS IOAN POPA

loryremus@yahoo.com

Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

CINNABAR – MINERAL PIGMENT IN ROMANIAN ART DECORATIONS

ABSTRACT

Until the 19th century, artwork making in Romanian Orthodox iconography leads also to the concept that image is a decorative design. In this framework, the red inks - as suspensions of pigment -, and the red pigments - as mixtures with a binder -, were long - term dedicated materials for miniature manuscripts /printed books and in icon making. The most common red pigment used for writing and decoration was cinnabar, the red mercuric sulfide (HgS). In Romania, cinnabar thermal mineralization was related to the Neogene magmatism; these ores are penetrating through the rifts within Cretacic formations. Usually, mineral pigments include stable chemical compounds that retain features from the metals of provenance. Yet, the appearance of the cinnabar painted layer surface is sometimes affected by its chemical stability. A broader characterization for cinnabar-based inks and pigment layers leads to identifying the specific parameters for degradation processes within the historical objects.

Keywords: Orthodox iconography, red pigments, mercuric sulfide (HgS).

INTRODUCERE

"Cerneală frumoasă roșii(e) să faci. Amestecă și freacă adică kinavar (ținabor) cu apă foarte bine și bagă vro câteva picături di gălbănuș di ou înlăuntru, și așa o amestică până când vei vidé că curgi din condei lesni" (Manuscrite-carte rară, Biblioteca Academiei Române București, Manuscrisul românesc № 1164, an 1821, f. 4^{v1}).

Decorația românească de carte și pictura de icoană perpetuează până în secolul al XIX-lea tradiția iconografică ortodoxă, alături de concepția asupra suportului, considerat totodată operă de artă. În acest cadru, suspensiile de pigment sau amestecurile cu liant au constituit timp îndelungat materialele consacrate pentru realizarea rubricăției, a titlurilor de text – în miniatură sau în tipărituri –, și pentru obținerea tonurilor de culoare în mesajul iconografic. Trăsătura caracteristică în întreaga perioadă a circulației documentelor, cărților religioase și icoanelor o repre-

¹ Transliterarea textuală aparține părintelui Anastasie, Mănăstirea Neamț.

zintă includerea în paleta de culori a cernelurilor și pigmentilor de culoare roșie, pentru ornamentarea chenarelor decorate, pentru realizarea scenelor religioase, pentru realizarea rubricăției, dar și în aurire.

Cel mai comun pigment roșu întrebuințat pentru scriere și decorare a fost sulfura de mercur (HgS). În același timp, cinabrul se regăsește în sigiliile aplicate pentru autentificarea documentelor oficiale. În România, acesta a fost identificat în componența cernelurilor, a pigmentilor roșii și a celor de aur în întreaga perioadă medievală².

În funcție de tonul dorit, acest pigment se folosea și în amestecuri cu un pigment negru sau galben. Mixturile cu oxid alb de plumb ofereau nuanțe calde de roz, întrebuințate cu predilecție pentru reprezentările figurilor umane. Fie pentru obținerea unei culori cu caracteristici particulare, fie pentru a reduce costurile legate de procurarea cinabrului, de foarte multe ori puritatea pigmentului era alterată de amestecul cu pigmenți relativ ieftini, ca miniul de plumb sau coloranți organici (Fig. 1).

Fig. 1

Aspect vizual al stratului de cerneală de cinabru pe manuscrise din secolul al XIX-lea: a) în amestec cu miniu de plumb și b) în ștampila de autentificare

Cu nuanțe de la portocaliu până la roșu-violet, pigmentul cunoscut sub numele de cinabru (minereu extras din filoane) sau vermillion (pigment obținut în Europa de farmaciștii epocii sau cel fabricat în China și importat), este consacrat ornamentării încă din antichitate. Perioada antică a marcat utilizarea cinabrului în China, Grecia și Imperiul Roman, pe teritoriul chinez producerea pigmentului artificial fiind cunoscută încă din secolul al II-lea î.Chr. Vermilionul se obținea prin reacția chimică la temperatură ridicată a mercurului cu sulfurul și măcinarea cât mai

² Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, C. Săndulescu-Verna (ed.), București, Editura Sophia, 2000, p. 33, 37, 48, 50, 57, 58.

fină a produsului de reacție, deoarece granulația influența intensitatea culorii pigmentului (**Fig. 2**).

Fig. 2

Aspect vizual al stratului de vermillion pe icoană

(*Iisus Hristos Pantocrator*, sec. XVIII, deținător Biserica Vovidenia-Iași)

Începând din Evul Mediu timpuriu, HgS natural sau cel produs artificial era considerat cel mai strălucitor ton de roșu disponibil, la prețuri rezonabile. Până în secolul al XVIII-lea, cel mai apreciat pigment era considerat cel fabricat în Spania, Italia, Anglia, apoi importul a fost orientat spre Germania; în tot acest timp, calitatea pigmentului importat din China a rămas de necontestat în întregul spațiu european³.

În România mineralizațiile cinabrifere termale apar în Transilvania, legate de magmatismul neogen, acestea pătrunzând prin faliile care străbat formațiuni cretacice: impregnațiile fine de cinabru din conglomerate (**Fig. 3**), gresii și argile s-au transformat local (Ilba, Baia Sprie, Izvorul Ampoiului, Sudul Munților Harghitei)⁴ în filoane compacte de cinabru⁵. Alături de eşantioane de cinabru găsite la Izvorul Ampoiului – Valea Dosului, în Munții Apuseni, sursele documentare amintesc referiri din secolul al XIX-lea la rezervele de cinabru în Munții Harghitei, Munții Călimani, Valea Dornei, Sărișor, Poiana Ștampii⁶.

³ Cristina Marta Ursescu, *Cercetări privind influența cernelurilor și pigmentilor asupra stării de conservare a unor manuscrise vechi*, Teză de doctorat, Facultatea de Inginerie Chimică și Protecția Mediului, Iași, 2010.

⁴ <http://www.mindat.org/loc-193306.html>.

⁵ Ion Pinte, Attila A. Laczkó, *Preliminary microthermometric data related to a complex magmatic-hydrothermal system from Santimbru-Bai* (South Harghita Mountains, Romania). Proceedings of the Annual Scientific Session of The Geological Society of Romania, Rosia Montana, 20-21 May 2005, p. 95-96

⁶ Volker Wollmann, *Exploatarea mercurului în Transilvania din epoca romană până la mijlocul secolului XX /Der Quecksilberbergbau in Siebenbürgen aus der Römerzeit bis in*

Fig. 3

Cinabru în dolomit

(<http://www.mindat.org/photo-16379.html>)

Compoziția cernelii sau pigmentilor includea un liant. Unele rețete medievale, cum este cea din manualul de iconografie *Erminia picturii bizantine*, menționează adaosul de zahăr pentru întârzierea uscării. O cerneală de bună calitate necesită un timp corespunzător de uscare pentru a permite scrierea, o vâscozitate care să permită depunerea în strat uniform a textului pe suport și corelată cu tipul instrumentelor de scris, putere de acoperire, rezistență la acțiunea factorilor de mediu. Calitatea pigmentilor și cernelurilor este deci influențată de caracteristicile fizice și chimice ale componentelor. În general, pigmentii minerali sunt alcătuiți din combinații chimice stabile care păstrează caracteristicile metalelor din care provin, iar tehnologia de prelucrare, care stabilește finețea granulației și puritatea, condiționează puterea de acoperire a materialului colorant. **Figura 4a** evidențiază granulația fină a pigmentului vermillion întrebuițat în ștampilă de autentificare și sugerează un procedeu de sinteză perfecționat.

În același timp, omogenitatea amestecurilor fizice din stratul pictural este dictată de procesul de uscare al stratului de pigment care implică și reticulări ale macromoleculelor de liant, cu modificări ale caracteristicilor stratului aplicat, de tipul rigidizării și apariției fisurilor (**Fig. 4b**).

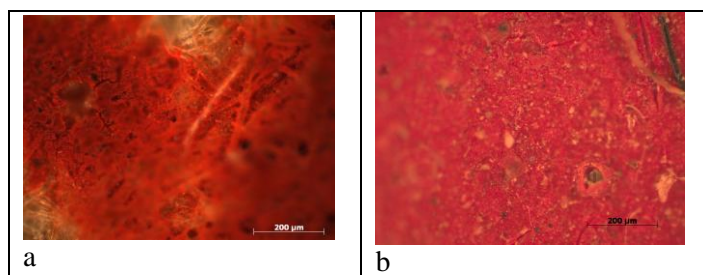

Fig. 4

Straturi de cerneală în manuscrise din sec. XIX pe hârtie: a) vermillion, în ștampila de autentificare și b) cinabru, în literă manuscrisă (microfotografii OM, mărire 200x)

die Mitte des 20. Jahrhunderts, în "Annales Universitatis Apulensis. Series Historica", 7, 2003, p. 151-174.

Rezultatele studiilor experimentale au evidențiat transformările de fază survenite în structura pigmentului cinabru sub acțiunea unor parametri ca: radiațiile, activarea mecanică – de ex. măcinare în aer sau tratament termic. Prin expunerea la lumina solară se poate produce conversia fotolitică a cinabrului (αHgS , cu structură hexagonală) la meta-cinabru de culoare neagră (βHgS , având structură cubică) pornind de la suprafața de contact⁷.

Alți autori explică modificările de culoare (tente de cenușiu) în cazul picturii murale prin formarea unui strat superficial de Hg coloidal în cinabru, sub acțiunea luminii. Procesul este influențat de halogenii prezenți, ca impurități provenite din material sau microclimat (prezența ionilor de clor în concentrații mai mari de 0,05%), de unele săruri alcaline și anumiți compuși organici. În prezența luminii și a concentrațiilor ridicate de clor, produșii intermediari $\text{Hg}_3\text{S}_2\text{Cl}_2$ și Hg_2Cl_2 conduc la formarea produsului final HgCl_2 de culoare albă⁸. În timp ce un volum de carte prezintă formatul care asigură o mai mare protecție a stratului sau straturilor succesive de pigmenți din miniaturi, în cazul icoanelor (**Fig. 5**) acțiunea directă a acestora la acțiunea radiațiilor din domeniul UV-Vis trebuie evitată prin asigurarea unui microclimat corect în depozitare sau expunere și evitarea contactului cu halogeni.

Fig. 5
Urme de veșmânt vermillon,
icoana *Sfântul Ierarh Nicolae* (sec. XVIII)

Stabilitatea cinabrului la degradare foto-indusă va fi influențată nu doar de lungimea de undă a radiațiilor, ci și de calitatea și forma de cristalizare a pigmentului, de tipul de liant și de dispersia pigmentului în liant. Studiile realizate de Bearat

⁷ H. Béarat, A. Chizmeshya, R. Sharma, A. Barbet, M. Fuchs, *Mechanistic and computational study of cinnabar phase transformation: applications and implications to the preservation of this pigment in historical painting*, Final Report: Cinnabar ($\alpha\text{-HgS}$) or vermillon is a curious material, Grant No. MT-2210-02-NC-12 supported by the National Center for Preservation Technology and Training, Arizona State University, 2005.

⁸ I. Istudor, A. Dincă, G. Roșu, D. Șeclăman, Gh. Niculescu, *An Alteration Phenomenon of Cinnabar Red Pigment in the Mural Paintings from Sucevița*, în "e_conservation", 2, 2007, p. 24-33.

asociază mecanismul de înnegrire a pigmentului cu un proces lent, dar progresiv, de amorfizare a cinabrului. Acest proces este indus de interacțiunea cu razele solare sau de prelucrarea mecanică a cinabrului/vermilionului, prin măcinare *în aer*. În acest caz, aspectul suprafeței stratului pictural va include granule de pigment cristaline alături de aglomerări amorfe cu aspect spongios, din ce în ce mai accentuate în zonele afectate de expunerea la radiațiile spectrului solar (**Fig. 6**). Procesul de amorfizare/înnegrire poate fi inversat prin simpla încălzire la o temperatură moderată (100°C).

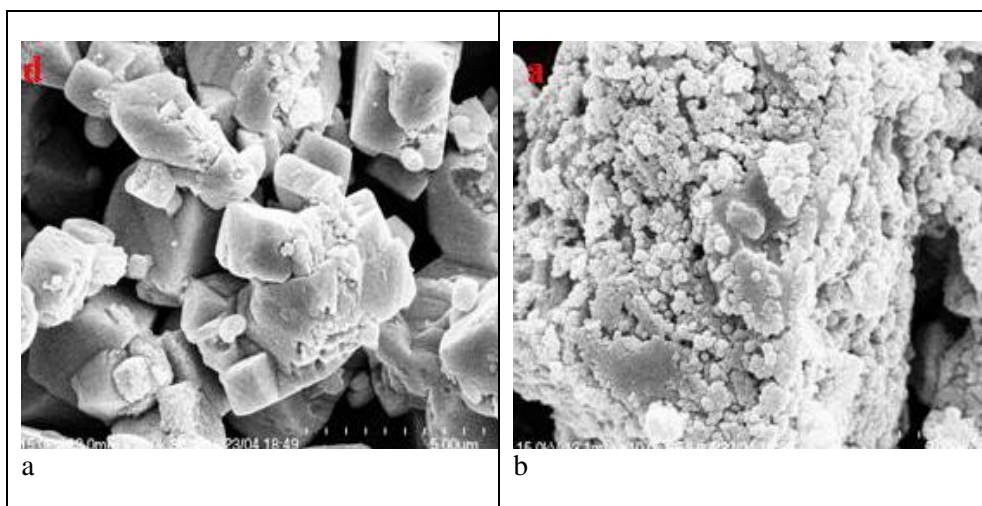

Fig. 6
Imagini SEM ale amorfizării progresive a pigmentului cinabru
(a – proba inițială), prin expunere la radiațiile solare (b)

În cadrul aceluiași studiu este formulată și ipoteza apariției unei faze intermediare cinabru/metacinabru, prin reconfigurarea matricii rețelei cristaline, datorită bombardamentului cu flux de radiații (prin radioliză și prin împrăștiere inelastică a fluxului de radiații), întâlnit în anumite condiții în decursul investigațiilor prin microscopie electronică (emisie de flux de electroni) sau prin spectroscopie Raman (putere mare a sursei de excitație laser). Aceste transformări sunt inițiate prin modificarea compoziției chimice (creșterea raportului Hg:S, exprimată în procente atomice). Afirmările necesită însă confirmări prin date experimentale suplimentare.

În concluzie, o caracterizare cât mai amplă a cernelurilor pe bază de cinabru din manuscrise și tipărituri oferă informații suplimentare nu doar pentru încadrarea documentelor de patrimoniu în contextul istorico-geografic, ci permite și stabilirea cauzelor și parametrilor specifici degradării, determinarea stadiilor de deteriorare a materialelor, date esențiale pentru optimizarea strategiei ulterioare de conservare – restaurare a documentelor care necesită intervenții de stabilizare a stării de conservare.

Bibliografie:

BÉARAT, H., CHIZMESHYA, A., SHARMA, R., BARBET, A., FUCHS, M., *Mechanistic and computational study of cinnabar phase transformation: applications and implications to the preservation of this pigment in historical painting*, Final Report: Cinnabar (α -HgS) or vermilion is a curious material, Grant No. MT-2210-02-NC-12 supported by the National Center for Preservation Technology and Training, Arizona State University, 2005.

DIONISIE din Furna, *Erminia picturii bizantine*, C. Săndulescu-Verna (ed.), București, Editura Sophia, 2000.

ISTUDOR, I., DINCĂ, A., ROȘU, G., ȘECLĂMAN, D., NICULESCU, Gh., *An Alteration Phenomenon of Cinnabar Red Pigment in the Mural Paintings from Sucevița*, în "e_conservation", 2, 2007, p. 24-33.

PINTEA, Ion, LACZKÓ Attila A., *Preliminary microthermometric data related to a complex magmatic-hydrothermal system from Santimbru-Bai* (South Harghita Mountains, Romania). Proceedings of the Annual Scientific Session of The Geological Society of Romania, Rosia Montana, 20-21 May 2005.

URSESCU, Cristina Marta, *Cercetări privind influența cernelurilor și pigmenților asupra stării de conservare a unor manuscrise vechi*, Teză de doctorat, Facultatea de Inginerie Chimică și Protecția Mediului, Iași, 2010.

WOLLMANN, Volker, *Exploatarea mercurului în Transilvania din epoca romană până la mijlocul secolului XX /Der Quecksilberbergbau in Siebenbürgen aus der Römerzeit bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts*, în "Annales Universitatis Apulensis. Series Historica", 7, 2003, p. 151-174.

<http://www.mindat.org/loc-193306.html>.

TEHNOLOGIA PRODUCERII CERAMICII PREISTORICE ȘI TRADIȚIONALE

ARINA HUȘLEAG
arina_arts@yahoo.com

Centrul de Cercetare și Restaurare - Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

THE PRODUCTION TECHNOLOGY OF TRADITIONAL AND PREHISTORIC CERAMICS

ABSTRACT

The technological flow of ceramics production is carried out as follows: procurement of raw materials, processing, modeling clay and its decoration, drying, burning and eventually decoration. The clays that are used are cleaned, grinded, mixed, kneaded, etc. Then they are shaped by hand or at the Potter's wheel. At the beginning was the slow wheel driven by hand and then rapidly wheel mechanically driven. Modeling techniques of clay vessels before firing would be: smooth, striking, punching, milling, polishing and finishing, padding, incising, painting. Before the burning process of the vessels the drying must be done slowly to avoid cracking, spread, discarding.

Keywords: clays, pottery, potter's wheel, decorative techniques.

Ceramica, fosilele, uneltele din piatră sunt vestigiile ce au rezistat timpului, traversând mileniile și au păstrat și revelat noilor generații cele mai precise date despre istoria Pământului și a omenirii. Deoarece pământ era peste tot, din abundență și pentru toți, modelarea lutului a început empiric, din timpuri imemorabile și a evoluat perfecționându-și tehnica până a ajuns să etaleze splendori prin nivelul artistic, prin forme, ornamente, destinații.

Între meșterii neoliticului, lutul frământat și foc s-a stabilit o relație spirituală ca între creator (Divinitate) și creația sa. Uneori, privind minunățiile antichității ai senzația că lutul n-a fost modelat de mâna meșterului, ci materialul brut s-a modelat sub influența spiritului exprimând propriul geniu. Unii specialiști din domeniu consideră că în timpurile de început ale artei ceramicii (cultura Cucuteni) meșterii ce modelau lutul erau îndeosebi femei. Acestea erau adevărate artiste în modelarea lutului, dar și în prepararea hranei zilnice pentru familie.

Studiile arheometrice și experimentele de laborator ale proceselor tehnologice de producere a ceramicii au permis studiul acesteia în sensul reconstituirii, în funcție de forme, decoruri, culori, etc. În timp, specialiștii au studiat natura și sursele materiilor prime, tehnologiile de prelucrare, tipul de ardere, modul de utilizare a ceramicii etc.

Lanțul tehnologic al producerii ceramicii se desfășura după următoarea schemă:

1. Procurarea materiilor prime (lutul, apa, degresanți, pigmenți, combustibil);

2. Prepararea materiilor prime;
3. Modelarea lutului;
4. Tratarea și decorarea înainte de ardere (facultativ);
5. Uscarea;
6. Arderea;
7. Tratarea și decorarea după ardere (facultativ).

O scurtă prezentare a etapelor menționate mai sus se impune, pentru a înțelege legătura dintre acestea și modul cum toate au influență esențială asupra arderii și mai apoi asupra calității produsului finit.

1. LUTUL ȘI ORIGINEA SA

Principalele materii prime pentru producerea ceramicii sunt luturile și apa. Amestecurilor de lut li se pot adăuga și elemente non plastice, cum ar fi degresanții. În prelucrarea vaselor se mai pot folosi: slipuri, culori pentru pictură, smalturi.

”Luturile sunt pământuri compuse din minerale argiloase ca hidroxizi ai silicaților de aluminiu (bauxite) sau caolinul (caolinul). Granulația foarte fină a particulelor minerale dă luturilor proprietățile fizice și chimice care le permit modelarea și arderea, rezultând ceramica”¹.

Plasticitatea luturilor este foarte importantă pentru întreg procesul tehnologic al fabricării ceramicii. Deși argilele au importanta proprietate de a absorbi apa, acestea necesită a fi preparate cu mult înainte de-a modela vase din ele. Zona în care se formează luturile este scoarța terestră. *”Elementele importante care alcătuiesc scoarța terestră sunt dioxidul de siliciu (SiO_2 -60,1%) și oxidul de aluminiu (Al_2O_3 -15,6%), dar și alți oxizi, cum ar fi: oxizii de fier, de magneziu, de calciu, de sodiu, de potasiu, de titan sau de fosfor. Mineralele din componența luturilor sunt definite ca substanțe anorganice solide create natural, cu o structură cristalină, de obicei regulată”².* Acestea se diferențiază prin diferite caracteristici, cum ar fi: culoarea, ruptura, gradul de luciu, duritatea sau greutatea specifică. În funcție de caracterul rupturii vom distinge două familii de minerale: una formată din cuarț, feldspați și olive, și alta din pyroxene și amfibole. *”După dezagregare mineralele din prima familie au forme de blocuri, regulat-rectangulare, pe când cele din a doua familie obțin forme de baghete, mai lungi și mai subțiri. Cuarțul tinde să cliveze la margini, iar pyroxenele se desfac de-a lungul axelor lungi, urmând planuri de clivaj. Mica clivează pe straturi, de-a lungul planurilor de structură”³.*

Degradarea și descompunerea mineralelor, rocilor vulcanice sau metamorfice se face cu ajutorul sau sub influența agenților mecanici, chimici și biochimici. Fragmentarea se produce datorită factorilor climatici: vânt, apă sau gheață, temperatură, dar și a agenților biologici. Variațiile de temperatură, ploile, inundațiile, pre-

¹ C. Orton, P. Tyers, A. Vince, *Pottery in Archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press (1993), p. 114.

² Gheorghe Lupașcu, Mihai Parichi, Niculae Florea, *Știința și ecologia solului*, Iași, Editura Universității ”Al. Ioan Cuza”, 1998, p. 229.

³ Julian Henderson, *The science and archaeology of materials. An investigation of inorganic materials*, 2000, London & New York, p. 111.

zența bacteriilor, algelor, pot dezagrega elementele din roci în funcție de solubilitatea lor în apă.

2. CATEGORII DE LUTURI

Clasificarea luturilor se face în funcție de:

1. Locul de depozitare: cele de lângă roca-mamă sau cele transportate de agenți naturali;

2. Mărimile particulelor: pot fi de diferite mărimi (mici, cu aluviuni, nisipuri, pietriș);

3. Structura și compoziția chimică: *”dioxidul de siliciu și oxidul de aluminiu se pot combina cu apa formând hidro-silicați de aluminiu (proporția de silice-alumină de la 1:1 la 4:1, iar procentajul de apă între 13% și 35%). Alți oxizi ca fierul și aluminiul se combină cu apa producând luturi, uneori amestecate cu silicați”*⁴.

4. Structura mineralogică: silicații pot fi *”Cu structură stratificată: caolinitul și hazoilitul, smectitul, illinoisul sau cu structură în lanț: luturile palygorskite (atapulgit), luturile sepiolite”*⁵.

Deși luturile au o mare varietate, nu toate sunt potrivite a fi folosite în olărie. Meșterii olari au folosit și folosesc luturi argiloase, luturi glaciare, care amestecate cu apă au proprietăți plastice și care pot fi modelate în diverse moduri, uscate și apoi arse. Din punct de vedere mineralogic, luturile comune au compoziții variate, cu principalul constituent illitul. *”Alte minerale prezente sunt chloritul, smectitul, coalinitul și mai tot timpul cuarțul. Alături de cuarț se mai întâlnesc și alte minerale ”ne-lutoase”, cum ar fi: feldspat, calcite, dolomite, hematite, goetit, precum și într-un procent destul de mic, minerale grele”*⁶.

În general, argilele sunt amorfe, moi, unsuroase la pipăit, adezive, au un miros caracteristic, sunt plastice și se topesc numai la temperaturi înalte.

3. PREGĂTIREA LUTULUI PENTRU OLĂRIE

În comparație cu alte elemente, lutul este un material natural, ecologic, netoxic. Testarea lutului este una dintre primele operații. Plasticitatea lutului, precum și porozitatea lui, sunt mai greu de apreciat și măsurat. Proprietățile care îi interesează pe ceramiști sunt porozitatea, tăria, culoarea, temperatura de ardere și momentul și gradul de vitrifiere. Înainte de a fi întrebuințat, lutul necesită o curățare de toate impuritățile, prin înlăturarea manuală a pietricelelor și a rădăcinilor, fie prin uscare, fie prin levigare. Olarii primitivi urmăreau cu mare atenție îndepărtarea particulelor grosolane din lut. Metodele folosite sunt diferite: măcinatul, amestecul, decantarea. Metodele moderne (din unele observații etnoarheologice) nu se mai potrivesc cu cele primitive.

Alte operații pregătitoare ar fi tăierea, frământarea și călcarea lutului, aplicate pentru eliminarea pungilor de aer și pentru creșterea omogenității. Sporirea plasticității lutului se obținea prin lăsarea lui la *”dospir”* sau degerat, câteva săptămâ-

⁴ *Ibidem*, p. 112.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Haydn H. Murray, *Applied Clay Mineralogy*, Amsterdam, 2007, p. 142.

mâni, după care se uda, se făceau turte care se băteau cu maiul de lemn, mai apoi se așezau într-o ladă încă un interval de timp să se „jilăvească”. Plasticitatea poate fi definită în funcție de punctul de cedare (modificarea formei) și extensibilitate (rezistența la rupere). Prin absorbția apei, lutul poate fi modelat, iar după uscare va fi capabil de a-și păstra forma. Plasticitatea se va pierde după ardere. Apa absorbită se comportă ca un lubrifiant, permițând particulelor ce constituie lutul să alunece una peste alta, fiind dificil de separat. Apa în exces slăbește tensiunea de suprafață, făcând lutul mai slab și mai moale. De asemenea, plasticitatea unui lut se poate mări și cu ajutorul amestecării unor materii organice, cum ar fi: lapte de băut, bere, amidon, sau acizi organici (oțet). O maximă plasticitate și consistență se obținea tocmai prin acea lăsare la „dospit” pentru a permite apei și bacteriilor să lucreze în timp, iar amestecarea unui lut fin cu unul mai rigid îmbunătățește procesul. „*Luturile cele mai bune în prelucrarea manuală, dar și la roată ar fi: montmorillonitele, smectitele*”⁷. Lutul se lucra până când devenea elastic ca aluatul, putând fi întins fără să se rupă.

În compoziția lutului pot exista incluziuni naturale precum: pietriș, nisip (cuarț, mică, feldspați, minerale fericite), nămol. În trecut meșterii foloseau deliberat lutul cu incluziuni, deoarece acestea se „legau” și se uscau mai bine, conferind o rezistență superioară vasului ars.

Pentru îmbunătățirea calității și rezistenței pastei la șocurile termice, olarul putea adăuga diverși degresanți disponibili în zona respectivă. Folosirea degresanților este întâlnită adesea atât la vechii olari, cât și la cei contemporani. Acest procedeu era necesar pentru a evita restrângerea excesivă sau crăparea lutului. Adaosurile se mai folosesc și pentru mărirea plasticității, pentru obținerea unei culori sau la ușurarea uscării și arderii. Amestecurile erau făcute empiric în funcție de experiență sau în urma unor încercări.

Amestecul a două luturi sau amestecul lutului cu anumiți degresanți nu mai pot fi recunoscute întotdeauna în analizele petrografice ale lutului. Natura degresantului poate fi organică sau anorganică. Dintre degresanții organici pot fi enumerați: paie tocate, pleava, uneori bălegarul; cei anorganici ar putea fi: scoica pisată, nisip cuarțos, spicule spongioase, gresie, piatră de var, cioburi pisate, bazalt sau cenușă vulcanică. Degresanții organici de obicei ard integral în timpul procesului, lăsând în pereții vasului spații goale.

4. MODALITĂȚI DE MODELARE A CERAMICII

Din studiile etnoarheologice rezultă o mare varietate de procedee folosite la modelarea vaselor. Unii etnologi amintesc de cinci procedee de producere a ceramicii. Tehnicile de modelare a vaselor diferă în timp și spațiu, dar pot diferi și la olarii aceleiași comunități.

4.1. MODELAREA CU MÂNA

Cel mai simplu mod de a modela într-o bucată de lut: „*se practică o gaură, iar marginile se modelează apoi cu mâna; presarea pe o suprafață plată determină fundul vasului. O piatră în interior sau altele tot mai mari, puse succesiv, ușurează*

⁷ C. Orton, P. Tyers, A. Vince, *op. cit.*, p. 115.

operația și-i dau o anumită perfecțiune. Acest procedeu este însă cel mai puțin întâlnit la olarii primitivi, dar este întâlnit adesea la cei care lucrează cu roata”⁸.

Fig. 1 – Imagini din timpul prelucrării lutului
(<http://www.crestinortodox.ro>)

Fig. 2 – Modelarea ceramicii prin suprapunerea sulurilor de lut
(<http://pottery.about.com/od/stepbystepprojects/ss/basiccoil.htm>)

Alt procedeu constă din așezarea în spirală a unei fâșii de lut sau a unor suluri de lut pornind de la fund spre buză, până la înălțimea dorită. Vasele se netezesc apoi pe dinăuntru sau pe dinafară cu pietre sau lemne, oase, spatule etc. sau prin batere, presare, apăsare etc. Acestea redau forma în întregime. Alteori vasului i se adaugă gâtul, fundul sau piciorul și, după caz, torțile. Aplicarea fâșiilor se făcea, uneori, pe un model în interiorul sau la exteriorul acestuia, depinzând de forma pe care o avea modelul pentru a fi mai ușor desprins.

Alteori, vasul se confecționa din două sau trei părți tronconice care, unindu-se, se obținea o formă bitronconică căreia i se adăuga mai apoi gâtul.

O tehnică mai avansată constă în ”fabricarea” unor bucăți de lut prin presarea pe o suprafață plată cu ajutorul unui făcăleț, până la obținerea unor fâșii apropiate de grosimea vasului. Apoi foile se îndoaie și se lipesc la margini fie cu o soluție densă de lut, fie printr-o altă fâșie de lut, foarte îngustă. Astfel se pot obține vase cu forme mai complicate de formă cilindrică, conică, pătrată sau tronconică.

⁸ Anna O. Shepard, *Ceramics for the archaeologist*, Published by Carnegie Institution of Washington, Washington, D.C., 1976, p. 54.

Tehnica "turnării" vaselor constă în presarea lutului într-o formă de ceramică arsă, ghips sau alt material (negativ). *"Procedeul turnării vaselor în tipare este binecunoscut, dar în regiunile noastre apare doar în perioada greco-romană. Pentru o bună desprindere de pe acea matriță se folosea un material tampon: nisip fin, praf de lut, cenușă. Dacă vasul modelat se află în interiorul matriței, la uscare se va contracta și se va desprinde singur, pe când în cazul în care modelarea s-a face pe exterior, exista pericolul să apară crăpături"*⁹.

Indiferent de tehnica modelării cu mâna, vasele de dimensiuni mari sau mijlocii necesitau rotirea vasului în timpul lucrului. Deoarece rotirea vasului direct pe suprafața pe care era lucrat nu era practică, soluția a fost amplasarea modelului pe un suport intermediar, care să cliveze ușor pe masa de lucru. Acest suport a fost probabil "strămoșul" roții olarului. În perioada eneolitică, în cultura Cucuteni-Tripolie se folosea un suport ce nu era departe de roata olarului. În perioada pre-romană vasele erau prelucrate pe o roata mobilă antrenată cu mâna sau piciorul.

4. 2. MODELAREA LA ROATĂ

Roata de olari s-a dezvoltat în timp și spațiu. Aceasta era cunoscută în Orientul Apropiat și în Egipt încă în mileniul III î.Chr. În Creta era cunoscută din epoca bronzului, în India din vechime, iar în Europa în secolul V î.Chr. În America a fost descoperită abia după venirea europenilor. Roata înceată s-a născut din suporturile pe care se modelau vasele și a fost folosită în perioada prefeudală.

Fig. 3 – Roata olarului

Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" (foto arhiva personală)

Modelarea vaselor pe roata olarului se realizează prin amplasarea unei bucăți de lut ud exact pe mijlocul roții. Roata se acționează la început încet, apoi se practică un orificiu în mijlocul bucății de lut. Presiunea degetului din interiorul lutului este atenuată de contra-presiunea exercitată la exterior. Cu cealaltă mână se

⁹ Gheorghe Lazarovici, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie*, București 1998, p. 211.

adaugă din când în când apă, deoarece din cauza rotirii rapide a roții, dar și a contactului cu mâinile, lutul tinde să se usuce. Se urmărește să nu se adauge prea multă apă, deoarece există riscul de-a înmuia prea tare lutul și a rupe peretele vasului. Prin presiunea degetelor se subțiază pereții vasului până se realizează forma dorită. Mar-torul modelării unui vas la roată, este prezența unor cercuri concentrice, fine pe suprafața sa, determinate de presiunea degetelor, în timpul rotirii.

5. TRATAREA ȘI MODELAREA CERAMICII ÎNAINTE DE ARDE-RE

La confecționarea unui vas, fie el modelat la mână sau pe roata olarului, i se poate deforma corpul, buza sau poate să prezinte o serie de defecte de la modelare. Din rațiuni practice sau estetice există mai multe tehnici pentru a corecta aceste ne-ajunsuri. O scurtă prezentare a acestor tehnici și metode este necesară.

5.1. NETEZIREA

Pentru netezirea vaselor se folosesc mai multe procedee în care se acțio-nează în funcție de tehnică, model, tipul formeii sau uneltele folosite. Dintre metode-le cel mai frecvent folosite sunt cele prin batere, presare sau combinații dintre ele. Acestea se pot face imediat după modelare sau în mai multe etape.

5.2. FINISAREA SUPRAFEȚEI

Finisarea era realizată imediat sau mai târziu, după o perioadă de uscare. Aceasta avea ca scop îndepărtarea urmelor de la degete în timpul modelării, presare, batere, dar urmărirea și obținerea unei suprafețe netede, o acoperire a porilor, întărirea suprafețelor, rigidizarea vasului prin mărirea densității lutului la exterior, după ce a pierdut o parte din apă. ”*La finisare se folosea apă, lut fin. Finisarea se executa cu diferite instrumente (spatule, lustruitoare), pietre, oase, bețe, piei. Etapa finisării se desăvârșea după slipuirea sau angobarea suprafeței, iar la ceramicile monocrome era procedeul estetic principal*”¹⁰.

5.3. CĂPTUȘIREA

Căptușirea vasului este un procedeu folosit uneori la confecționarea cera-micii după o primă modelare. Scopul ei era de a umple denivelările cu mâna. Acest procedeu este folosit la interiorul care nu poate fi atât de ușor finisat ca exteriorul. Metoda constă din întinderea unui strat de lut mai moale cu ajutorul unei pietre, spatule sau alt instrument. Adesea se confundă cu slipul, care este aplicat prin cufundare. Uneori, se folosește la exterior și atunci are aspectul unei barbotine, dar procedeul este ulterior arderii și finisării. Rostul lui este de a mări suprafața vasului.

5.4. LUSTRIREA

Este un procedeu aplicat ceramicilor care nu folosesc glazuri. Scopul este acela de a obține o ceramică fină, de aspect estetic. Tehnica poate fi aplicată unei suprafețe slipuite sau neslipuite. Rostul acesteia este de a acoperi micile denivelări

¹⁰ *Ibidem*, p. 212.

sau orificii, crăpături, defecte. Lustruirea se poate face înainte de uscare, în timpul uscării sau după uscare.

5. 5. SLIPUIREA

Procedul este aplicat suprafeței vasului prin acoperirea vasului cu un strat de lut fin. Lutul este obținut prin decantarea lutului în apă, până la obținerea unei soluții saturate. Prin slipuire se adaugă un strat de lut de bună calitate, care ajută la acoperirea denivelărilor, porilor, crăpăturilor, iar la o ardere neuniformă, primitivă, întărește vasul. Slipul permite o bună lustruire a suprafeței vasului sau pictarea lui. Acesta oferă și posibilitatea colorării vasului. *”Mai sunt și alte metode de acoperire a asperităților prin presarea unor prafuri fine de lut sau culori pe suprafața vasului, menite a absorbi excesul de umiditate, a acoperi denivelări, sau a da culoare, ori a ușura obținerea luciului”*¹¹.

5. 6. TEHNICILE DECORATIVE

Tehnicile decorative variază de la o civilizație la alta, constând din incizii, excizii, tăieturi, înțepături, ștampilare, aplicații, caneluri, pictare, încrustare, ciupituri etc.

Decorul este atât plastic, cât și pictat. Rareori civilizațiile cunosc doar unul dintre procedee, uneori unul fiind predominant. Decorul ascunde în el reguli, simboluri, mituri, gusturi artistice, preferințe. Decorarea ceramicii a stat la baza definirii unor civilizații pe spații întinse, la nivel continental.

Decorul pictat constă din pigmenți minerali, dar sunt numeroase situații când sunt cunoscute și picturi organice (sirop de mescal, rășini, substanțe bituminoase), substanțe organice amestecate cu diferite minerale pentru obținerea unor culori (carbonat de calciu pentru cele albe, mangan pentru cele negre, hematit pentru roșu etc.). Albul de pe vase se obține din var amestecat cu piatră albă de munte, arsă și apoi pisată. Negrul se poate obține dintr-un pământ special, care se găsește în eroziunile de după ploi. Culoarea galbenă se obține din huma amestecată cu oxid de fier. Meșterii care respectă tradiția obțin roșul dintr-un pământ bogat în oxid de fier, care se găsește pe văi, la adâncime. Culoarea verde se obține din zgura produsă prin arderea în cuptor a sârmei de cupru. Zgura se cojește, se pisează, se macină și se amestecă cu humă. Odată obținut, pigmentul se lasă la uscat, apoi se toacă mărunț, se rășnește și se amestecă cu apă. Lichidul vâscos care se obține în acest fel se strecoară printr-o sită, rezultând o substanță lucioasă.

5. 7. USCAREA

Uscarea înseamnă evaporarea unei părți importante a apei din pereții vasului, ceea ce determină pierderea plasticității. *”Apa din pereții vaselor poate fi: apă de amestec, apă din pori, apă coloidală și apă chimică”*¹². Diferiți factori atmosferici influențează modul cum se evaporă apa din pasta lutului: temperatura aerului și

¹¹ *Ibidem*, p. 211.

¹² Horst Klusch, *Considerații critice pe marginea necesității respectării tehnologiei tradiționale în producerea ceramicii populare*, în *”Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România”*, 1, Sibiu, 1981, p. 258.

variațiile acesteia, vântul, umiditatea din atmosferă etc. Uscarea este urmărită cu grijă de ceramiști. O uscare prea rapidă duce la crăpături, fisurări sau o porozitate prea mare. Ceramiștii moderni lasă uneori timp foarte îndelungat pentru uscare. Când ceramica începe să se usuce, în primă fază începe să se evapore apa de amestec (adăugată de olar în timpul modelării, înainte de a deveni apă de absorbție). Apoi, începe să se evapore apa de absorbție, când lutul își pierde proprietatea plasticității. Cu cât lutul prezintă pori mai mici, cu atât particulele sunt mai mici, iar apa din aceste particule se evaporă mai greu. Această apă din porii vasului este înlocuită cu aer, deci prin evaporare se produce o nouă contractare și atunci e de preferat să se facă cât mai lent pentru a nu produce fisuri la nivelul pastei. În timpul uscării, umezeala ce iese din pereții vasului poate scoate la suprafață săruri și particule organice, formând o crustă, care poate afecta culoarea, densitatea și rezistența acestuia. De aici reiese și necesitatea degresanților prezenți în pastă, care nu au pelicule de apă în jurul lor, deci rețin mai puțină apă (nisipul sau scoica pisată). ”*Adăugarea degresantului este deci foarte importantă deoarece reduce la minim contractarea în timpul uscării, reducând și posibilitatea deformării și fisurării vasului*”¹³. Apa este reținută și la nivel molecular și nu se evaporă decât în timpul arderii la temperaturi de peste 450°C.

În concluzie, uscarea vaselor se făcea la umbră, în încăperi special amenajate în acest scop, cu o ventilație corespunzătoare. Făcându-se uscarea lent, se evita crăparea, fisurarea și, deci, rebutarea lor.

O altă etapă extrem de importantă, hotărâtoare, era arderea în condiții superioare, dar acest capitol va face parte din altă lucrare.

Bibliografie:

CARLTON, R., *The Role and Status of Women in the Pottery-Making Traditions of the Western Balkans. Interpreting Ceramics*, 2008 (la: <http://www.uwic>).

HENDERSON, Julian, *The science and archaeology of materials. An investigation of inorganic materials*, London & New York, 2000.

KLUSCH, Horst, *Considerații critice pe marginea necesității respectării tehnologiei tradiționale în producerea ceramicii populare*, în ”Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România”, 1, Sibiu, 1981.

LAZAROVICI, Gheorghe, *Metode și tehnici moderne de cercetare în arheologie*, București, 1998.

LUPAȘCU, Gheorghe, PARICHI, Mihai, FLOREA, Nicolae, *Știința și ecologia solului*, Iași, 1998.

MILLER, H.M.L., *Archaeological Approaches to Technology*, Toronto, Academic Press, 2007.

MURRAY, Haydn H., *Applied Clay Mineralogy*, Amsterdam, 2007.

ORTON, C., TYERS, P., VINCE, A., *Pottery in Archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

PETERSON, S., PETERSON, J., *The Craft and Art of Clay*, London S., 2003.

¹³ J. Henderson, *op. cit.*, p. 112.

SHEPARD, Anna O., *Ceramics for the archaeologist*, Published by Carnegie Institution of Washington, Washington, D.C., 1976.

INTEGRAREA CROMATICĂ – ETAPĂ A RESTAURĂRII PIESELOR ARHEOLOGICE DIN CERAMICĂ

LIGIA OTILIA TEODOR
ligiaotiliateodor@yahoo.com

Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

CHROMATIC INTEGRATION – STAGE IN THE RESTORATION OF ARCHAEOLOGICAL POTTERY

ABSTRACT

This paper discusses the negative visual impact on the public that the white fillings of the restored pottery have and the need to respect the scientific principle of restoration that claims that the fillings and interventions on restored vessels must be done legible, but delicate.

The importance of the chromatic integration of the interventions and fillings made on restored objects is well known all over the world and also in our country. But still there are some museums where the archaeologists pretend that the restorers must ignore the scientific principles and make the job in a hurry.

We, the restorers, must stand up for our principles and do the restoration steps according with our training and our scientific arguments, in order to restore the aesthetic value of each object that we work over.

Keywords: chromatic integration, archaeological ceramics, legible-delicate fillings.

Prezentarea de față este o pledoarie pentru integrarea cromatică a intervențiilor de restaurare făcute asupra obiectelor arheologice din ceramică.

După cum este bine cunoscut în anturajul restauratorilor, scopul restaurării științifice nu este acela de a ascunde faptul că piesa este refăcută sau că asupra ei s-a intervenit, ci să ofere o viziune corectă asupra stării originale a obiectului.

De aceea, unul din principiile de bază ale restaurării științifice este faptul că intervențiile și completările făcute de restaurator trebuie să fie lizibile, dar discrete¹.

Dar, de la necesitatea lizibilității completărilor și până la folosirea ipsosului alb este o diferență foarte mare de viziune.

Completarea cu ipsos alb, mai ales la vasele reconstituite din fragmente cu pastă puternic colorată (portocalie, cărămizie, gri, neagră), are un impact estetic negativ. Contrastul cromatic dur dintre pasta originală și completările de culoare albă face greu vizibilă sau chiar modifică optic culoarea reală a ceramicii și chiar forma (Fig. 1).

¹ HG 1.546/2003 – Norme de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, Guvernul României, Monitorul Oficial nr. 58/23.01.2004, art. 32, lit. e.

Fig. 1 – Vas dacic

Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

(sursă foto: <https://jurnaldehoinar.com/2016/03/24/palatul-magna-curia-castelul-bethlen-sau-muzeului-civilizatiei-dacice-si-romane-din-deva-oricum-alegi-sa-l-numesti-hunedoreni-si-au-construit-unul-din-cele-mai-captivante-muzee-din-tara/>)

Simultaneitatea unor porțiuni foarte diferite cromatic duce la pierderea esenței estetice a vasului ceramic.

În urma unui sondaj de opinie făcut printre vizitatorii muzeului nostru, am constatat că publicul este conștient de necesitatea recuperării prin restaurare a valorii estetice originale specifice fiecărei piese expuse.

Și ajungem de fapt la adevărata problemă a integrării cromatice – beneficiarul. Abundența materialului ceramic rezultat în urma săpăturilor arheologice din întreaga țară a determinat unii arheologi (cei neinteresați de valorificarea muzeistică a materialului, ci doar de prelucrarea sa strict din punct de vedere arheologic), să facă presiuni asupra restauratorilor de a termina cât mai repede și uneori chiar de a încălca principiul care cere minim 50% din original pentru reîntregire². Deoarece integrarea cromatică necesită timp, atât colorarea ipsosului în masă, cât și o eventuală colorare a completărilor albe, presiunea timpului impusă de arheologi, au făcut ca în unele muzee din țară să existe încă restaurări cu ipsos alb ca în anii de început ai restaurării (**Fig. 2**).

Fig. 2 – Vase descoperite la Cristian (jud. Sibiu)

(sursă foto: http://adevarul.ro/locale/sibiu/galerie-Fig.-arheologii-sibieni-sustin-descoperit-cea-mai-veche-asezare-neolitica-romania-1_50aed9bc7c42d5a663a13f0a/index.html)

² *Ibidem*, art. 32, lit. f.

Din păcate, mulți dintre colegii noștri restauratori se conformează cererilor făcute de arheologi și nu reușesc să-și susțină principiile de restaurare cu argumente științifice.

Altfel stau însă lucrurile în ceea ce îi privește pe muzeografi sau pe arheologii implicați în valorificarea muzeală a obiectelor întregite din materialul provenit din săpăturile arheologice. Aceștia știu că integrarea cromatică și completările discrete au un impact pozitiv asupra publicului căruia îi sunt expuse piesele spre cunoaștere.

De altfel, problema restaurării științifice și aplicarea principiilor specifice este cunoscută și reglementată atât la noi în țară, cât și pe plan internațional. Deși există mai multe curente în ceea ce privește modul de reconstituire a unei piese arheologice, metoda completărilor lizibile discrete este universal aplicată.

Spre exemplu, prezentăm câteva vase ceramice restaurate aflate în diverse muzee ale lumii. La The British Museum se utilizează metoda completărilor la o culoare apropiată de pasta vasului, dar vizibilă, cu sau fără reconstituirea decorului (Fig. 3-4).

Fig. 3 – Bol grecesc, 580 î.Chr.

Fig. 4 – Rhyton, 1500 î.Chr.

(surse foto: <https://www.khanacademy.org/partner-content/british-museum/europe1/bm-ancient-greece/a/sophilos-a-new-direction-in-greek-pottery>; http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=462301&partId=1)

De asemenea, integrarea cromatică este agreată în Grecia (Fig. 5-6), Turcia (Fig. 7), Slovacia (Fig. 8-9) sau Israel (Fig. 10).

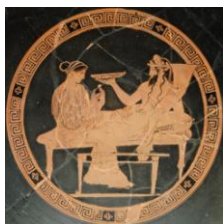

Fig. 5 – Cahlă Persephone – Hades

Muzeul Kerameikos, Atena

Fig. 6 – Vas cu capac

700-675 î.Chr., Archaeological Atena

(surse foto: https://en.wikipedia.org/wiki/Hades#/media/File:Persephone_Hades_BM_Vase_E82.jpg; https://ro.wikipedia.org/wiki/Cursa_carelor_de_lupt%C4%83#/media/File:Lid_pyxis_with_depiction_of_chariot_race.jpg)

Fig. 7 – Vas frigian, 700-400 î.e.n. – Gordion, Turcia
(sursă foto: <http://gordionconservation.blogspot.ro/>)

Fig. 8 – Vas lusatian, 1300-500 î.Chr. **Fig. 9 – Vas lusatian, 1300-500 î.Chr.**
Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences - Nitra
(sursă foto: <http://www.p2pottery.com/english/restorations.html>)

Fig. 10 – Vase restaurate, Zinman Institute of Archaeology, Haifa
(sursă foto: <http://arch.haifa.ac.il/index.php/2013-12-25-09-04-29/conservation-laboratory>)

La noi în țară, cele mai multe muzee țin cont de principiile științifice și universal acceptate de restaurare și susțin restauratorii în integrarea cromatică a intervențiilor asupra obiectelor ceramice ce urmează a fi prezentate publicului în expozițiile de bază sau în cele temporare.

În Centrul de Cercetare și Restaurare – Conservare a Patrimoniului Cultural Iași acordăm o importanță deosebită acestei etape din fluxul de restaurare, cu atât mai mult cu cât materialul restaurat de noi aparține preponderent culturii neolitice Cucuteni.

În cazul restaurărilor propriu-zise ce presupun întregirea unui vas ceramic din fragmente excavate din așezările neolitice din zonă, completarea porțiunilor lipsă se realizează cu ipsos fin de modelaj, colorat la o nuanță apropiată de pasta vasului, pentru a evita astfel agresarea vizuală produsă de ipsosul alb. Colorarea ipsosului în masă se realizează prin mojararea foarte intensă a acestuia cu pulberi de oxizi metalici (galben, roșu, negru), în mojarare de porțelan, până la uniformizare. În cazul decorului bine conservat, simetria perfectă a picturii din perioada culturii Cucuteni A (căreia îi aparține majoritatea materialului prelucrat de noi), impune refacerea decorului pe completări, pentru a permite recepționarea de către privitor a decorului în ansamblu și evidențierea continuității acestuia (**Fig. 11a, 11b, 12**).

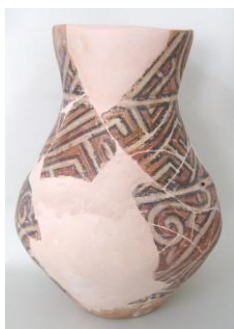

Fig. 11a – Amforă
- înainte de integrarea decorului
Fig. 11b – Amforă
- după integrarea cromatică
 (Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1994;
 nr. inv. 23.031; dimensiuni: H=40 cm, Dbuza=18 cm, Dmax=28 cm)

Fig. 12 – Vas globular – după integrarea cromatică
 (Muzeul Județean Botoșani, Vorniceni 2008;
 nr. inv. 17.404; dimensiuni: H=17 cm, Dbuza=10 cm, Dmax=27 cm)

În cazul re-restaurării ce se impune la vasele întregite cu mulți ani în urmă, de obicei defectuos, cu clei de acetonă ca adeziv și completări cu ipsos alb, dacă se hotărăște în comisia de restaurare nedesfacerea în fragmente, atunci apare necesitatea finisării și integrării cromatice a completărilor existente. Acest lucru se realizează cu pigmenți tempera, la o culoare apropiată de nuanța predominantă a vasului (Fig. 13-22).

Fig. 13 a,b – Castron: înainte de integrare (a), după integrare cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1986; RL165;
dimensiuni: H=15 cm, D_{buza}=32 cm)

Fig. 14 a,b – Vas globular cu picior: înainte (a) și după integrare cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1986; RL170;
dimensiuni: H=23,5 cm, D_{buza}=15 cm, D_{max}=31 cm)

Fig. 15 a,b – Vas bitronconic cu gât îngust: înainte (a) și după integrare (b)
(Universitatea "A.I. Cuza" - Iași; RL35;
dimensiuni: H=45 cm, D_{buza}=18 cm, D_{max}=43 cm)

Fig. 16 a,b – Pahar: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1989; RL166;
dimensiuni: H=14,5 cm, D_{buză}=9 cm)

Fig. 17 a,b – Farfurie: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1987; RL169;
dimensiuni: H=5,5 cm, D_{buză}=23,5 cm)

Fig. 18 a,b – Vas cu gât înalt: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Probota 1960; nr. inv. 23.509;
dimensiuni: H=30 cm, D_{buză}=14 cm, D_{max}=23 cm)

Fig. 19 a,b – Cupă: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Scânteia 1989; RL164;
dimensiuni: H=16 cm, D_{buză}=13 cm)

Fig. 20 a,b – Vas cu torți: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Probotă 1959; nr. inv. 23.510;
dimensiuni: H=17 cm, D_{buză}=16 cm)

Fig. 21 a,b – Vas tip borcan: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Lețcani 1968; RL210)

Fig. 22 a,b – Vas tip borcan: înainte (a) și după integrarea cromatică (b)
(Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, Lețcani 1966; RL214)

Fig. 23 a,b – Vase integrate cromatic,
în expoziția *Patru decenii de implicare instituțională în conservarea și restaurarea patrimoniului național*, organizată cu ocazia aniversării a 40 ani de la înființarea
Centrului de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural Iași
(surse foto fig. 11-23: arhiva personală Ligia Otilia Teodor)

Etapă de integrare cromatică a intervențiilor este urmată întotdeauna de conservarea completărilor prin pensularea unor substanțe protectoare, hidrofuge și care respectă principiile compatibilității și reversibilității³, esențiale în domeniul restaurării și conservării.

În concluzie, restauratorul este determinat în mod obiectiv, atât de principiile restaurării științifice⁴, cât și de impactul vizual asupra publicului, să acționeze în sensul recuperării valorii estetice originale a fiecărui obiect restaurat prin integrarea intervențiilor din punct de vedere cromatic.

Bibliografie:

HG 1546/2003 – *Norme de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate*, Guvernul României, Monitorul Oficial nr. 58/23.01.2004.

FABBRI, Bruno, RAVANELLI-GUIDOTTI, Carmen, *Il restauro della ceramica*, Firenze, 2004.

³ Bruno Fabbri, Carmen Ravanelli-Guidotti, *Il restauro della ceramica*, Firenze, 2004, p. 133.

⁴ HG 1546/2003, art. 33.

RESTAURAREA ICOANEI *DEISIS* DIN COLECȚIA ARHIEPISCOPIEI ORTODOXE ROMÂNE DIN ALBA IULIA

MIREL VASILE BUCUR

mirel_bucur@yahoo.com

Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu

PAUL LANGA

paul_langa@yahoo.ro

Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu

THE RESTORATION OF ICON *DEISIS*, PART OF THE COLLECTION OF ROMANIAN ORTHODOX ARCHDIOCESE OF ALBA IULIA

ABSTRACT

The icon Deisis is done by Iacov from Rășinari and it's part of the collection of Romanian Orthodox Archdiocese of Alba Iulia. The restoration's interventions belong to the MUSEIKON. A new icon museum revives a restored historic building in Alba Iulia, project which is an ambition one because it aims to renovate historic buildings, to arrange the museum's building and to restore the 52 icons that were made on glass and wood. This is an icon on wood panel painted in traditional technique. One of the major degradations was a coat of metal primer which covered an important part of the image. In this paper are explained the principal stages of icon restoration process.

Keywords: icon on wood panel, degradation, metal primer, restoration.

Icoana restaurată este o icoană *Deisis* (gr. "rugăciune"), frecvent întâlnită în iconografia ortodoxă, o piesă importantă în compunerea iconostasului, fiind una dintre icoanele împărătești, icoana Mântuitorului.

Icoana *Deisis*, cu numărul de inventar 578/L/309-583, face parte din Colecția Arhiepiscopiei Române din Alba Iulia și a fost restaurată în cadrul proiectului *MUSEIKON*. Un nou muzeu al icoanei revitalizează o clădire monument istoric restaurată în Alba Iulia. Proiectul își propune restaurarea unei clădiri istorice, amenajarea muzeului și restaurarea a 52 de icoane executate pe sticlă și lemn. Finanțarea proiectului este asigurată prin Mecanismul Financiar al Spațiului Economic European (SEE) 2009-2014, partenerii din proiect fiind: Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Arhiepiscopia Ortodoxă Alba Iulia și Muzeul Universității din Bergen. Intervențiile noastre au vizat 35 de piese din cele 49 contractate de Bucur Mirel-Art PFA, celelalte 14 fiind subcontractate de CNM ASTRA. În lotul de 49 piese s-a aflat un grup de 11 prăznicare din colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia, atribuite după o atentă analiză, de cercetătoarea Ana Dumitran, lui Iacov Zugravul¹.

¹ Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, Elena Mihu, Saveta-Florica Pop, *Iacov Zugravul*, Alba Iulia, Editura Altip, 2010, p. 40.

Descrierea estetică și iconografică. Icoana este realizată în tehnica tempera pe panou, în stilul post-bizantin, fiind datată la mijlocul secolului al XVIII-lea (1740-1755). Este una dintre cele mai complexe lucrări ale lui Iacov din Rășinari, având o execuție fină și armonie în punerea culorilor. Aureola aurită realizată în tehnica gletului ștanțat, bogat ornamentată, din jurul chipului Mântuitorului, conferă întregii icoane o notă aparte. În colțurile superioare sunt redată expresiv două personaje miniaturale, Fecioara Maria și Sfântul Ioan Botezătorul, reprezentate bust, în aglomerații de nori sub forma unor bărcuțe. Central se află Iisus Christos cu o mână ținând Evanghelia deschisă, iar cu cealaltă binecuvântând. În stânga și dreapta Mântuitorului apare cu litere chirilice inscripția *Is Hs o Pantocrator*, iar deasupra celor două personaje aflate în partea superioară *Mr*, respectiv *Ioan*.

Cromatică regăsită este compusă din roșu, verde, negru, ocră, alb, brun, albastru, galben, iar pe aureole foiță argintie. Degradările suferite în timp de icoană au dus la acoperirea acestora cu un strat de grund metalic, acoperind și mâna care binecuvântează, totodată și baghetele ramei.

Descrierea stării de conservare. Suportul icoanei este format din două planșe debitate tangențial din lemn, îmbinate pe muchii vii. Datorită fluctuațiilor de umiditate și temperatură îmbinarea a cedat, iar cele două planșe erau menținute împreună doar de traverse și ramă, acestea nemodificându-și forma și totodată fiind amplasate contra fibrei.

Curbura ambelor planșe este destul de accentuată. Cele două traverse constitutive semiîncastrate în contrafibră sunt teșite și au sensul de înaintare în lăcaș dinspre stânga.

Atât pe suprafața pictată, cât și pe verso, se poate observa un atac de insecte xilofage (*Anobium punctatum*, după dimensiunea găurilor de zbor). Datorită rezistenței mecanice destul de scăzute, a fost nevoie de o consolidare structurală generală.

Straturile picturale prezintă cracluri de vechime, desprinderi și lacune de profunzimi și arii diferite. Este ușor de observat că icoana are un desen pregătitor incizat în grund. Pe zonele de îmbinare a planșelor sunt vizibile mici pierderi de materie picturală. Cele mai întinse suprafețe lacunare sunt situate în partea inferioară. Se poate sesiza o serioasă uzură generală a peliculei de culoare.

Verniul îmbătrânit este îngălbenit și brunificat, având în unele zone un aspect solzos.

Murdăria superficială, aderentă și ancrată, este prezentă pe întreaga suprafață și ecranează parțial pictura. Utilizată în cult, pe suprafața picturii există multiple depozite de ceară. Pentru că degradările erau evolutive, a fost necesară protejare profilactică a straturilor picturale înainte de intrarea piesei în restaurare.

La nivelul suportului s-au observat uzură funcțională, fisuri de diferite profunzimi, pierderi de masă lemnoasă, degradări determinate de funcția de obiect de cult, de debitarea tangențială, precum și mai ales din cauza unui atac masiv al insectelor xilofage, desprinderea parțială a baghetelor orizontale de pe suport, expulzarea parțială a traverselor, carbonizări care au afectat suportul, iar la nivelul straturilor picturale, zgârieturi și fisuri de diferite profunzimi, desprinderi ale peliculei de culoare; brunificarea verniului, depuneri de murdărie și depozite de ceară,

cracuri de vârstă și lacune ale straturilor picturale, acoperirea cu vopsea maronie (grund metalic industrial).

Operații de restaurare. În prealabil, s-a realizat o desprăfuire ușoară cu pensule moi pe suprafața pictată, după care s-a efectuat examinarea atentă a piesei și efectuarea analizelor (analiză vizuală cu ochiul liber și lupa în lumină directă și razantă). Anterior operațiilor de curățire efectivă, deoarece existau desprinderi evolutive ale straturilor picturale, s-a efectuat o consolidare selectivă cu clei de pește (soluție apoasă 8%), aplicat prin pensulare peste foiță japoneză. S-au executat presări cu termocaterul încălzit la 75°C, alternate cu presă rece cu bucăți de marmură. După 24 de ore s-a îndepărtat foița japoneză cu tampoane înmuiate în apă caldă, având grijă ca surplusul de apă să fie îndepărtat cu tampoane uscate de vată. Apoi s-a efectuat îndepărtarea depunerilor de ceară existente pe suprafața pictată: mecanic, prin intermediul bisturiului, și cu tampoane înmuiate în solvent (white-spirit).

Traversele și baghetele orizontale au fost demontate, s-au eliminat cuiele metalice, au fost crestate. S-a putut interveni asupra planșelor pentru realizarea unei consolidări structurale prin impregnare cu PARALOID B72. În acest caz, s-a recurs la solubilizarea granulelor de PARALOID B 72 în acetat de etil, obținând o soluție de 8-10%. Soluția a fost aplicată pe cantul planșelor, în zona de îmbinare. Același amestec s-a injectat prin fiecare orificiu de zbor de pe versoul icoanei. Injectarea a fost repetată pentru a se realiza o bună consolidare în profunzime. Și dinspre față s-a efectuat o consolidare structurală prin injectarea repetată în găurile de zbor a unei soluții de PARALOID B72 solubilizat în acetat de etil

Testele de curățire au fost realizate cu apă amoniacală, amestecurile pe bază de izopropanol+amoniac+apă (90:10:10) și (50:25:25), alcool etilic+esență de terebentină+amoniac, acetat de etil și DMF în cantități egale și cu dimetilformamidă pură (DMF). În urma acestora, curățirea verso-ului icoanei s-a realizat cu apă amoniacală (2%) iar decaparea vopselei și îndepărtarea verniului brunificat cu DMF.

Chituri s-au realizat doar la nivelul zonei de îmbinare dintre planșe și la nivelul orificiilor de zbor de pe față. În cazul celorlalte lacune nu s-au realizat chituri, pe de-o parte datorită suprafețelor mari lacunare, care după chituire în cazul integrării se ajungea la diverse ipoteze, iar pe de altă parte suprafața lacunară nu influențează lizibilitatea imaginii, pe această cale păstrând totodată cât mai mult din autenticitatea operei.

Integrarea cromatică a zonelor chituite s-a realizat cu retuș imitativ, fiind vorba de orificiile de zbor și zonele de îmbinare a baghetelor pe panou. Am folosit pentru retuș culori pe bază de apă (acuarele).

La final s-a aplicat un strat de vernis pe bază de rășină naturală (damar - 8% în esență de terebentină), prin pensulare.

Recomandări privind condițiile de păstrare. Recomandăm ca icoana *DEISIS* să fie depozitată sau expusă într-un mediu cu o umiditate relativă cuprinsă între 50-65%, o temperatură cuprinsă între 18-20°, fără fluctuații ample sau bruște ale valorilor acestora, iar nivelul iluminării să nu depășească 180 de luși.

Bibliografie:

DUMITRAN, Ana, CUCUI, Elena-Daniela, MIHU, Elena, POP, Saveta-Florica, *Iacov Zugravul*, Alba Iulia, Editura Altip, 2010.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Icoana înainte de restaurare.

Fig. 2 – Icoana după curățire.

Fig. 3 – Detaliu lacună.

Fig. 4 – Detaliu depuneri ceară.

Fig. 5 – Detaliu verniu îmbătrânit.

Fig. 6 – Detaliu verso înainte de restaurare.

Fig. 7 – Detaliu în timpul consolidării straturilor picturale.

Fig. 8 – Detaliu în timpul îndepărtării depozitelor de ceară.

Fig. 9 – Detaliu verso după îndepărtarea traversei.

Fig. 10 – Detaliu după îndepărtarea baghetei ramei.

Fig. 11 – Detaliu din timpul consolidării suportului.

Fig. 12 – Detaliu test curățire vopsea.

Fig. 13 – Detaliu chituire.

Fig. 14 – Detaliu integrare cromatică.

Fig. 15 – Ansamblu față după restaurare.

Fig. 16 – Ansamblu verso după restaurare.

Fig. 1

Fig. 2

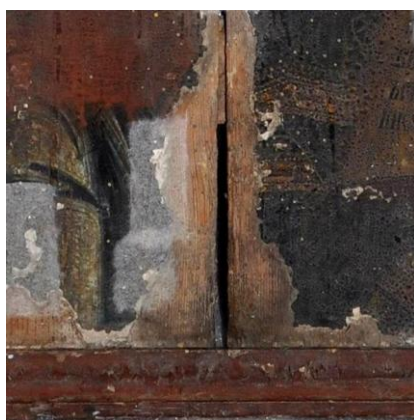

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

CARTOGRAFIA. RE-RESTAURAREA UNUI PRODUS CARTOGRAFIC ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XIX-LEA

OANA-MIHAELA CĂPĂȚÎNĂ

Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

CRISTINA MARTA URSESCU

marta_ursescu@yahoo.com

Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural
Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

CARTOGRAPHY. INTERVENTIONS ON A RESTORED 19TH CENTURY ROMANIAN MAP

ABSTRACT

Cartography is a complex map-making process, from gathering source data to the drawing and reproduction of the final document. It consists of a cartographer skills and implies writing and printing materials. In a storage environment, the importance of relative humidity levels and temperature is decisive. This paper reflects the need of a restoration intervention made on a restored map, degraded by the damp environment within museum.

Keywords: cartography, restored, romanian map, 19th century.

DESCRIEREA LUCRĂRII

*Planul moșiei Probota din județul Suceava – datat 1889 –, este una dintre lucrările cartografice aparținând colecției consistente de documente din patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași. Acest document grafic (**Fig. 1**) a fost realizat în limba română, cu caractere chirilice, pe suport de hârtie de proveniență industrială, cu conținut de lignină. Ca materiale de scriere au fost utilizate cerneluri manuscrise și de tipar, de diferite culori.*

Planul este încadrat într-un chenar simplu, realizat cu cerneală de tipar neagră. În partea stângă – în planul superior –, este tipărită legenda lucrării. Central, în partea superioară, se află titlul documentului, cu specificarea apartenenței administrative a așezării Probota (Plasa Siretu – Comuna Dolhasca) și a faptului că "locurile au fost împărțite în loturi conform legii vânzărilor din 6 aprilie 1889". Semnătura manuscrisă a inginerului E. Dobraș întărește veridicitatea celor specificate. În partea stângă – în planul inferior –, se găsesc ștampile, semnături, adnotări manuscrise și scara de execuție a planului (1:5000).

În partea dreaptă – în plan superior –, încadrată într-un chenar liniar simplu, se află o lămurire suplimentară (semnată de același inginer hotarnic, contractant, E. Dobraș), realizată cu cerneluri de tipar și manuscrise, de culoare neagră.

Fig. 1 – Planul moșiei Probota din județul Suceava, 1889
(aspectul lucrării restaurate înainte de noile intervenții de conservare-restaurare)

Starea de conservare a obiectului

Obiectul supus unor intervenții anterioare de restaurare, precedate de o fixare a cernelurilor solubile, prezenta degradări variate (**Fig. 2**):

- fizico-chimice: fragilizare accentuată, degradări cromatice multiple (îmbrunirea suportului; pete cauzate de un pronunțat atac microbiologic determinat de condițiile necorespunzătoare de depozitare; halouri determinate de infiltrațiile de umiditate; pete de natură neidentificată);
- fizico-mecanice: pierderi de material papetar; sfâșieri/rupturi ale acestuia; numeroase fisuri, inclusiv pe liniile de pliuri ale documentului;
- sociale: intervenții de restaurare nefinalizate, prin neînlăturarea de pe verso-ul lucrării a surplusului de hârtie japoneză; deplasarea fragmentelor documentului sub un anumit unghi și pierderea continuității textului acestora; estomparea, în anumite zone, a lizibilității textului;
- biologice: atac microbiologic intens (stopat în sectorul de tratamente biologice), ce a determinat creșterea nivelului de pH acid al suportului și apariția degradărilor cromatice.

Analizele fizico-chimice efectuate asupra valorilor de pH de suprafață al hârtiei și asupra solubilității materialelor de scriere ne oferă următoarele informații:

- tip de hartie: industrială, cu conținut ridicat de lignină;
- pH: $4,17 \div 5,40$;
- cerneluri de tipar - insolubile;
- cerneluri manuscrise - insolubile (fixate la restaurarea anterioară);
- agent de încheiere redus de activitatea microbiologică dezvoltată.

Analizele biologice evidențiază o activitate microbiologică dezactivată prin tratament.

Fig. 2 – Tipuri de degradări întâlnite pe aversul și verso-ul documentului

Tratamente de re-restaurare aplicate

Documentul propus pentru o re-restaurare se afla într-o stare avansată de degradare, datorată unui proces de îmbătrânire accelerată cauzată de fragilizarea extremă a suportului acestuia. În cadrul comisiei de restaurare, în vederea îmbunătățirii rezistenței documentului la acțiunea factorilor de degradare endogeni și exogeni, s-a aprobat parcurgerea următorului flux în intervențiile de conservare-restaurare:

- desprăfuirea documentului;
- înlăturarea manuală a vechilor consolidări cu tendința de desprindere (ca urmare a pierderii agentului de încheiere);
- înlăturarea consolidărilor anterioare de pe verso-ul lucrării, prin umidificare (**Fig. 3**):

a) așezarea lucrării (cu aversul în sus) între două paturi absorbante de hârtie de filtru umezite cu apă distilată;

b) presarea manuală a sandwich-ului format, prin intermediul unui rulo fotografic, în vederea umidificării uniforme a lucrării;

c) înlăturarea filtrului ce a absorbit murdăria aderentă și a resturilor de hârtie aparținând vechilor consolidări, de pe versoul documentului, cu decuparea fragmentului de material celulozic folosit la prima intervenție de restaurare ce prezenta însemnări manuscrise insolubile.

Fig. 3 – Umidificarea lucrării și înlăturarea consolidărilor anterioare de pe versoul documentului

- stabilizarea lucrării prin consolidare și neutralizare, utilizând tehnica "facing" de consolidare a aversului, tehnica de cașerare umedă, iar ca materiale și substanțe hârtie japoneză și soluție apoasă pe bază de metilceluloză și oxid de calciu (Fig. 4).

Fig. 4 – Consolidarea aversului documentului cartografic prin tehnica "facing"

- consolidarea aversului, urmărind îmbinarea corectă a fragmentelor lucrării, folosind hârtie japoneză, vâl japonez, iar ca adeziv soluție apoasă de metilceluloză (**Fig. 5**);
- uscarea liberă a documentului pe suport din material Netex, pe masa de lucru;

Fig. 5 – Avers lucrare; îmbinarea fragmentelor documentului

- înlăturarea surplusului de hârtie japoneză (**Fig. 6**);

Fig. 6 – Suportul hărții după stabilizarea suportului, în decursul înlăturării surplusului de hârtie japoneză

- integrarea cromatică a zonelor cu consolidări;
- presarea lucrării sub greutate și la presa hidraulică a laboratorului (**Fig. 7**).

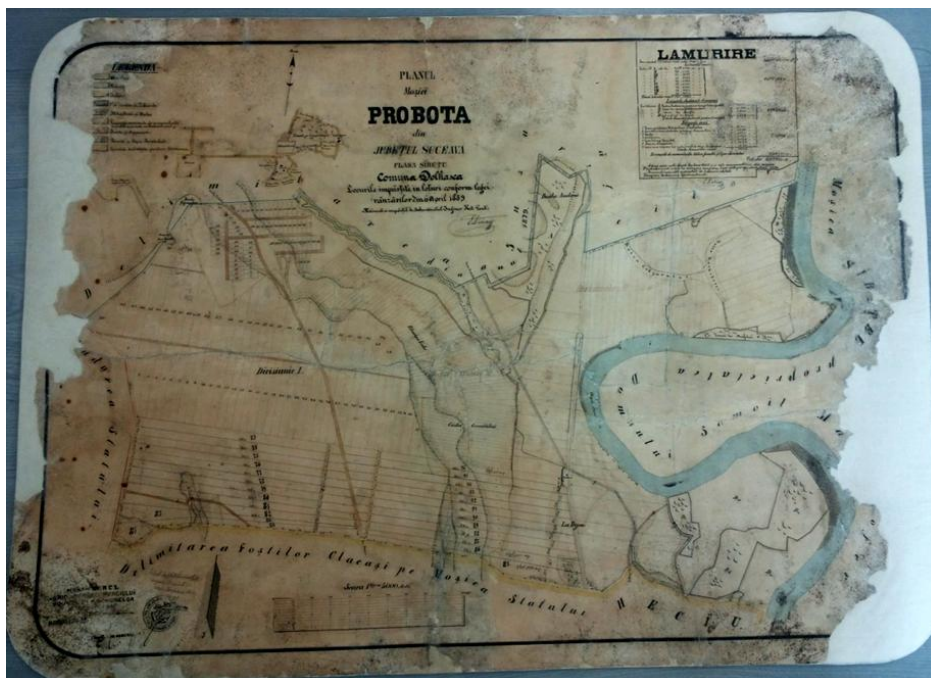

Fig. 7 – Aspectul final al lucrării

Concluzii

Prin intervențiile de re-restaurare aplicate s-a redat circuitului muzeistic o lucrare stabilizată, care a beneficiat de stoparea proceselor degradative, prin îmbunătățirea pH-ului și asigurarea unei rezerve alcaline, și de o consolidare realizată prin tehnici specifice, efectuate cu materiale și substanțe moderne, testate, reversibile, care au ajutat la îmbunătățirea proprietăților fizico-mecanice ale documentului cartografic.

TRATAMENTE DE CONSERVARE – RESTAURARE APLICATE PICTURII DE ȘEVALET *FEMEI LA TROIȚĂ*, CAMIL RESSU

REMUS IOAN POPA

loryremus@yahoo.com

Centrul de Cercetare și Restaurare-Conservare a Patrimoniului Cultural

Complexul Muzeal Național "Moldova" – Iași

LOREDANA POPA

loryremus@yahoo.com

Centrul "Resurrectio", Mitropolia Moldovei și Bucovinei – Iași

TREATMENT OF CONSERVATION - RESTORATION APPLIED OF A EASEL PAINTING *WOMAN TO TRIPTYCHS*, CAMIL RESSU

ABSTRACT

The paper presents the state of conservation of paintings, highlighting existing forms of degradation and choice of treatment methods in accordance with the principles of restoration force.

Keywords: easel painting, oil paintin, conservation - restoration.

Pictura *Femei la Troiță* este realizată de Camil Ressu și face parte din colecția Muzeului de Artă al CMNM Iași. Lucrarea a fost adusă în laboratorul de restaurare în vederea aplicării unor tratamente urgente de conservare și restaurare, pentru a putea fi etalată în expoziția *Maestrîi artei interbelice românești în colecțiile Muzeului de Artă Iași*. Această expoziție adună într-o frumoasă simeză minunate lucrări ale artiștilor interbelici, precum: Camil Ressu, Octav Băncilă, Ștefan Dimitrescu, Gheorghe Petrașcu, Nicolae Tonitza, Francisc Șirato, Theodor Pallady, Iosif Iser, Gheorghe Anghel, Dimitrie Paciurea, Corneliu Medrea, Ștefan Popescu, Samuel Mûntzer, Otto Brieze, Rodica Maniu, Nutzi Acontz, Marius Bunescu, Cecilia Cuțescu-Stork, Nicolae Dărăscu, Lucia Demetriade-Bălăcescu, Micaela Eleutheriade, Dumitru Ghiață, Lucian Grigorescu, Elena Popea, Sabin Popp, Jean Al. Steriadi, Ion Teodorescu-Sion etc. Pictura interbelică este considerată pe bună dreptate perioada de aur a artei românești.

Camil Ressu se naște pe 28 ianuarie 1880, la Galați, într-o familie de macedoromâni, aromâni din regiunea Epirului, stabilită în România pe la începutul secolului al XIX-lea. Tatăl său, Constantin Ressu, a fost de profesie jurist, cu studii de drept la Bruxelles; făcea pictură în timpul liber. Camil Ressu se înscrie la Școala Națională de Arte Frumoase din București în anul 1887, iar ca profesor l-a avut pe G.D. Mirea. Studiile și le va continua la Iași cu pictorul Gheorghe Popovici. În 1902 termină studiile la Școala de Belle-Arte din Iași, obținând medalia de argint și pleacă în același an să se perfecționeze în străinătate. Se oprește două luni la München, vizitând muzeele din localitate, după care pleacă la Paris și se înscrie la

Academia Julian, în atelierul lui Jean Paul Laurens, unde îi are colegi pe Jean Al. Steriade, Nicolae Dărăscu și Ion Theodorescu-Sion.

În 1908 revine în țară și, preocupat de problemele sociale, colaborează cu desene satirice la publicațiile *Furnica*, *Facla* și *Adevărul*. Vara se retrage la țară și pictează țărani la munca câmpului, vederi din sate, grupuri de muncitori, dar și naturi moarte, nuduri, portrete ale diverselor personalități ale timpului și autoportrete.

Camil Ressu a fost profesor și rector al Academiei de Belle-Arte din București până în anul 1941, între elevii săi numărându-se Abodi Nagy Béla și Virgil Moise. Din 1950 a fost președinte de onoare al Uniunii Artiștilor Plastici, reluându-și și activitatea de profesor la Institutul de Arte "Nicolae Grigorescu". În 1955 i se acordă titlul de *Artist al Poporului*, iar un an mai târziu este numit membru al Academiei Române.

Cu o formație solidă, în care predominau studiile după corpul uman, după peisaj și după obiectele din imediata apropiere, Camil Ressu a reușit ca, prin combinarea capacităților formative ale desenului și culorii, să realizeze o creație care păstrează valorile tradiției, în condițiile unui efort de înnoire a limbajului plastic.

Scurtă descriere

În compoziție sunt reprezentate două femei așezate pe iarbă, probabil la marginea drumului. Ele sunt îmbrăcate în straie populare: basma, cămașă lungă brodată, ilic ornamentat cu motive populare și catrință. În spatele personajelor, spre dreapta, este pictată o troiță. Spre stânga personajelor este pictat un arbore cu puține frunze. Din cromatica și atmosfera tabloului nu putem să ne dăm seama în ce moment al anului este realizată compoziția: arborele are frunzele de un verde crud specific primăverii, câmpul este galben ca de vară, personajele au basma mai groasă și ilic din piele și blăniță de oaie (**Fig. 1**). Pe verso este realizat un crochiu de bărbat nud, semiprofil, în poziție de contrapost și cu umerii roțiți în față (**Fig. 2**).

Starea de conservare

Supportul din carton este ușor deformat în plan. Colțurile din partea de jos sunt ușor fragilizate, perforații pe margini de la montările anterioare în ramă. Pe margini și colțuri se observă o desprindere între ele a straturilor ce alcătuiesc suportul. Pe verso este schițat un crochiu de bărbat nud, cu negru de fum și pete de culoare. Mai întâlnim diverse inscripții și trei etichete (**Fig. 1-3**).

Stratul pictural aderă relativ bine la suport, prezentând cu mici lacune pe marginile tabloului, desprinderi în acoperiș, pulverulențe pe colțurile tabloului, abraziuni în zona abdomenului femeii din spate și pe troiță, de asemenea întâlnim și un strat de murdărie aderentă, ancrasată și diverse depuneri organice. Suprafața picturii este inegală, nevernisată, alternând zonele lucioase cu cele mate. Semnătura este localizată în partea dreaptă, jos, cu negru.

Tratamente de conservare - restaurare

Starea de conservare a stratului pictural și fragilitatea suportului a impus o protecție temporară cu foiță japoneză și o soluție slabă de clei, operațiune necesară securizării peliculelor de culoare pe toată durata efectuării tratamentelor la suportul de carton. Un grad ridicat de dificultate a avut operațiunea de îndepărtare fizico-chimică de pe verso a depunerilor aderente și neaderente. Pe versou este realizat un crochiu cu negru de fum și pete de culoare. A fost fixat mai întâi desenul friabil executat cu penelul și apoi s-a trecut la operațiunile de curățire. De cele mai multe

ori, când nu sunt necesare intervenții radicale la nivelul suportului (dublarea), se impune totuși consolidarea marginilor care au fost fragilizate de intervențiile anterioare de înrămare.

Consolidarea, reșezarea și reîmbinarea straturilor suportului s-au realizat cu o soluție din metilceluloză în apă, aplicată prin pensulare sau cu spatula și cuțitul de paletă. Cartonul s-a menținut sub presă între hârtii de silicon și marmură până a doua zi. A urmat apoi ținerea la presă sub marmură și hârtii de filtru, care au fost schimbate zilnic până ce s-a obținut eliminarea surplusului de apă și planeitatea necesară expunerii în ramă (**Fig. 8-9**).

Completarea lacunelor suportului a fost efectuată cu un chit alcătuit din pudră de carton și o soluție de metilceluloză în apă (**Fig. 10**). Stratul pictural prezenta numeroase clivaje, desprinderi și ridicături, exfolieri vizibile în lumină razantă, care au fost refixate la suport cu un liant. Consolidarea stratului pictural s-a realizat cu o soluție de clei de pește aplicată la cald, după care a urmat presa cald-rece, necesară eliminării surplusului de umiditate. Zonele lacunare s-au curățat ușor prin degresare cu o soluție slabă de alcool etilic în apă.

Curățarea are ca scop îndepărtarea murdăriei aderente și ancrasate în timp pe suprafața tablourilor, depuneri fixate pe stratul pictural. Pictura fiind nevernisată prezintă porozități încărcate cu praf, o stare de "uscăciune" neplăcută sau chiar pulverulențe și de asemenea eflorescențe compuse din diverse substanțe: acizi grași saturați, elemente ale decompoziției stratului pictural. Aceste depuneri sunt constituite din particule de praf, fum, murdării provenite din atmosferă, dar și din restaurări anterioare, din materialele constitutive ale tabloului, cât și produse, depozite resturi ale degradării biologice. Atmosfera din jurul tabloului, aerul, conține substanțe solide, lichide și gazoase care se depun pe suprafața operei formând un strat de murdărie aderentă, ancrasată. Pentru îndepărtarea prafului, a depozitelor acide de murdărie, resturi biologice etc., au fost utilizate perii fine, pene în mănunchi și aspirator. În cazul depunerilor vitrificate s-a recurs la o pastă de M.C. aplicată local cu scopul înmuierii, intervenind apoi mecanic cu bisturiul asupra zonelor emoliate și gonflate. Aceste comprese vor fi ținute controlat și numai după testarea comportamentului suportului și a stratului pictural la umezeală. Ancrasările de praf, ancrasările de la vechi impregnări cu ulei sau verniuri, s-au eliminat prin sablare fină. Operația de îndepărtare a depunerilor aderente de pe stratul pictural a fost destul de minuțioasă și a cerut o atenție sporită. În cazul de față avem filme subțiri și friabile de culoare aplicate peste un carton peliculizat cu o soluție destul de concentrată de clei. Liantul prea puțin din pasta de culoare, lipsa preparației adecvate și viciul de tehnică fac să fie vizibile în câmpul pictural zone mate alternând cu zone mai lucioase. Pentru îndepărtarea depunerilor au fost folosite soluții stabilite în urma microtestelor de solubilitate (**Fig. 4-7**).

Fluctuațiile condițiilor de mediu, montările și demontările repetate în diverse rame, sunt cauze ale apariției lacunelor stratului pictural. La chitirea lacunelor superficiale și profunde ale stratului pictural s-a folosit un chit compatibil cu originalul, pe bază de pudră de carton vechi și metilceluloză (**Fig. 10**).

Retușul cromatic al eroziunilor, uzurilor și chiturilor este realizat în tehnica ritocco și velatura. Au fost aplicate filme colorate din culori de verni, cu rolul de a completa unitatea imaginii tabloului, redându-i frumusețea inițială (**Fig. 11-15**).

După restaurare, tabloul va intra în expoziția temporară *Maeștrii artei interbelice românești în colecțiile Muzeului de Artă Iași*, organizată în cadrul Complexului Muzeal Național "Moldova" (**Fig. 17**).

Bibliografie:

BARONI, Sandro, *Restauro e conservazione dei dipinti*, Fabbrio Editori, 2003.

BRANDI, Cesare, *Teoria restaurării*, București, Editura Meridiane, 1996.
Buletinul Centrului de Restaurare Conservare, Iași, Editura Palatul Culturii, X, nr. 2/2012.

KUDRYAVTSEV, E.V., *Tehnica restaurării tabloului*, Moscova, 2002.

NICOLAUS, Knut, *The restoration of Paintings*, Könemann, USA, 1999.

PASCUAL, Eva, PATINO COLL, Mireia, *Restaurer les Tableaux*, Gründ, 2003.

SANDU, I.C.A., SANDU, I., POPOIU, Paula, DONZÉ van SAANEN, Antonia, *Aspecte metodologice privind conservarea științifică a Patrimoniului Cultural*, Iași, Editura Corson, 2001.

SELISHCHEVA, I. (eds.), TIKHOMIROV, I., IVANOVA, E.J., PETRUNIN, E.V., TITOV, V.P., *Restaurarea picturii de șevalet ulei*, Moscova, 1976.

https://ro.wikipedia.org/wiki/Camil_Ressu.

<http://www.amosnews.ro/arhiva/valori-ale-culturii-nationale-camil-ressu-130-ani-nastere-28-01-2010>.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Aspectul tabloului înainte de restaurare – față.

Fig. 2 – Aspectul tabloului înainte de restaurare – verso.

Fig. 3 – Degradări: colțurile din partea de jos sunt ușor fragilizate; perforații pe margini de la montările anterioare în ramă; mici lacune pe marginile tabloului; abraziuni în zona abdomenului femeii din spate și pe troiță; diverse depuneri organice, murdărie aderentă și ancrasată; inscripții diverse, număr de inventar; trei etichete lipite pe versou.

Fig. 4 – Microteste pentru solubilizarea și îndepărtarea depunerilor.

Fig. 5 – Detaliu din operațiunea solubilizarea și îndepărtarea depunerilor.

Fig. 6 – Îndepărtarea depunerilor de pe suprafața peliculei de culoare.

Fig. 7 – Îndepărtarea depunerilor de pe suprafața peliculei de culoare.

Fig. 8 – Refacerea planeității lucrării prin punerea la presă umedă timp de 4 ore.

Fig. 9 – Sistemul de presare.

Fig. 10 – Aspectul verso-ului tabloului după curățire și chituire.

Fig. 11 – Aspectul verso-ului tabloului după integrarea cromatică.

Fig. 12 – Aspectul tabloului după integrarea cromatică în culori de verni.

Fig. 13 – Aspectul tabloului după integrarea cromatică în culori de verni.

- Fig. 14** – Aspectul tabloului după restaurare.
Fig. 15 – Aspectul versoului tabloului după restaurare.
Fig. 16 – Aspectul tabloului înainte de restaurare.
Fig. 17 – Aspectul tabloului după restaurare.

Fig. 1

Fig. 2

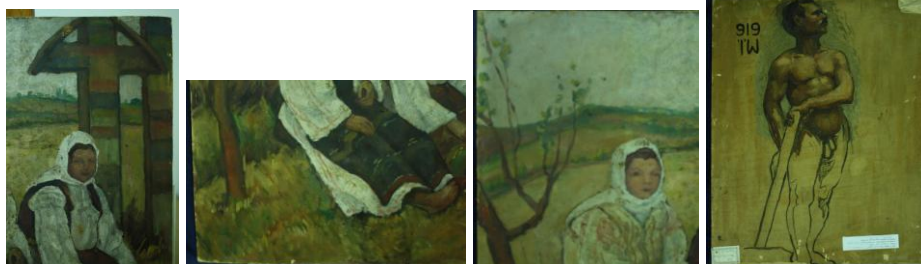

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

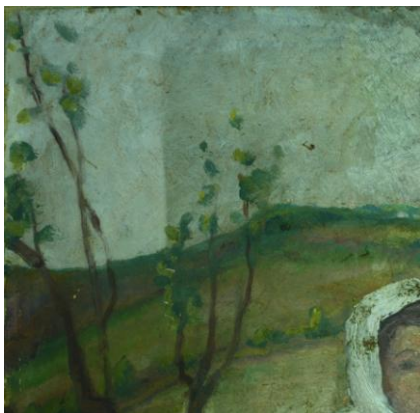

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

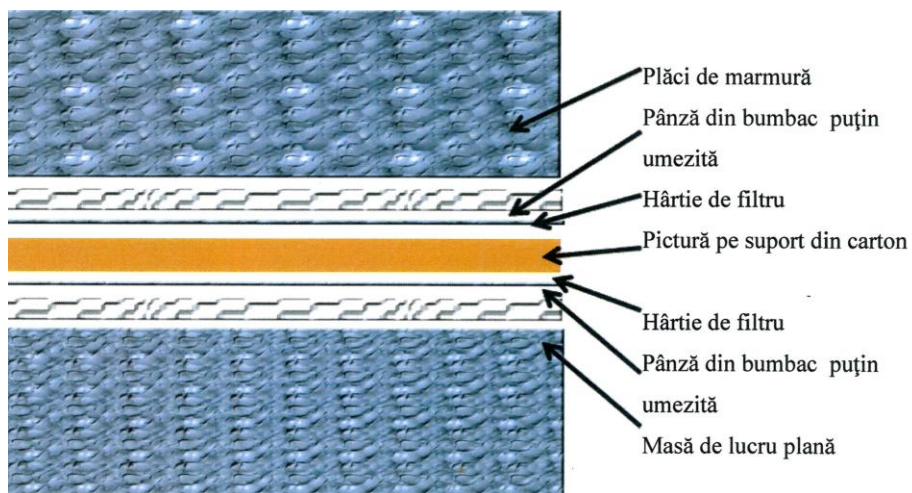

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

ROLUL ȘI ATRIBUȚIILE CONSERVATORULUI DE BUNURI CULTURALE, OPERE DE ARTĂ ȘI MONUMENTE ISTORICE

MARIUS-GABRIEL RUS

mariusgabrielrus@yahoo.com

Muzeul Civilizației Dacice și Romane – Deva

THE ROLE AND CURATOR RESPONSIBILITIES OF CULTURAL GOODS, WORKS OF ART AND HISTORICAL MONUMENTS

ABSTRACT

One of the highest topical issues of our contemporary society is the protection of cultural values which are belonging to national and universal cultural patrimony. The interest about any past's testimony is more pronounced today.

Museum, as a scientific and educational institution, has a special part in preservation of cultural patrimony. The development of science left its mark on museums' activity also, having an influence on their activity.

The issue of preservation of cultural goods is seen today very seriously. There are many multidisciplinary studies and outlines at the highest level. Even if the preserving of cultural patrimony as a science has developed very slow, today it has an international recognition.

Keywords: cultural heritage, heritage preservation, preventive conservation, conservation, restoration.

Muzeologia – în strânsă legătura cu științele umaniste –, reprezintă știința care elaborează teorii și găsește mijloace pentru crearea condițiilor de conservare pentru opere de artă, artefacte și celelalte bunuri de patrimoniu, monumente și obiecte arheologice. ”Obiectele sau bunurile de patrimoniu au viața lor proprie, purtând pecetea miilor de ani sau a secolelor pe care le-au înfruntat”¹.

Ideea de conservare a vestigiilor trecutului a luat ființă în cadrul civilizațiilor străvechi, în Grecia Antică, unde exista ideea teaurizării, a păstrării bunurilor, pentru a fi transmise urmașilor². Așadar, ideea de conservare este legată de nașterea istoriei ca atare, moment în care omenirea a devenit conștientă de propriul ei trecut și a învățat să respecte creațiile artistice și mărturiile istorice.

Conservarea se definește prin activități legate de păstrarea nealterată a patrimoniului³. Termenul de conservare vine de la verbul latinesc ”*conservo*”, care înseamnă ”*păstrare*”, evident păstrare în întregime. Fie că vorbim de un bun cultural, o operă de artă sau de un monument istoric, ele sunt bunuri de patrimoniu și trebuie

¹ Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 10.

² *Ibidem*, p. 14-18.

³ Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, București, 1993, p. 32.

păstrate în așa fel încât să nu-și piardă din însușirile sale specifice, din particularitățile istorice și nici din natura lor.

Odată cu apariția primelor muzee în țara noastră, au apărut și profesiile de specialitate, după cum era firesc, pentru cercetarea, colecționarea și păstrarea bunurilor culturale, a patrimoniului, în ansamblul său. Pe lângă ceilalți specialiști (muzeografi, arheologi, cercetători, restauratori, investigatori) în protejarea patrimoniului cultural, se află și profesia de conservator bunuri de patrimoniu; una dintre cele mai importante profesii din domeniul muzeologiei, pentru că asigură aplicarea măsurilor de protecție a bunurilor de patrimoniu. Deci, până la urmă, conservatorul asigură una din cele trei funcții ale muzeului, mai precis cea de conservare a patrimoniului deținut de muzeu.

În ultima jumătate de veac, concepția despre conservare s-a schimbat; mai ales în ultimele două decenii s-a produs o adevărată revoluție privind mijloacele și posibilitățile de conservare și restaurare a bunurilor de patrimoniu. În opoziție cu modul de gândire al veacului trecut, cercetătorii contemporani diferențiază conservarea de restaurare, acordând o prioritate conservării preventive și curative⁴.

Activitatea conservatorului cuprinde acțiuni și măsuri de conservare preventivă și de conservare curativă.

În ultima perioadă, însă, se pune mare accent pe conservarea preventivă, iar conservarea curativă este aplicată doar în cazuri extreme și în lipsa unui restaurator. Pentru a se înțelege mai bine distincția dintre conservare și restaurare, voi reda mai jos sensurile termenilor⁵:

Conservare - restaurare = toate măsurile și acțiunile care vizează protejarea patrimoniului cultural tangibil, asigurând totodată accesibilitatea acestuia pentru generațiile prezente și viitoare. Conservarea - restaurarea cuprinde: conservarea preventivă, conservarea curativă și restaurarea. Toate măsurile și acțiunile trebuie să respecte semnificația și proprietățile fizice ale elementului de patrimoniu cultural.

Conservarea preventivă = toate măsurile și acțiunile care vizează evitarea și minimizarea deteriorării sau pierderii viitoare. Acestea acționează în contextul sau împrejurimile sau ambientul unui bun cultural, dar cel mai adesea într-un ansamblu de bunuri, indiferent de vârstă și starea lor. Aceste măsuri și acțiuni sunt indirecte – acestea nu interferează cu materialele și structurile elementelor fizice ale bunurilor. Ele nu modifică aspectul lor. Exemple de conservare preventivă sunt: măsuri și acțiuni de înregistrare, depozitare, manipulare, ambalare și transport, securitate, management de mediu – lumină, umiditate, poluare și controlul dăunătorilor –, planificarea de urgență, educarea personalului, sensibilizarea opiniei publice, respectarea legislației corespunzătoare.

Conservarea curativă = toate acțiunile aplicate în mod direct la un bun cultural sau un grup de bunuri culturale care vizează stoparea proceselor dăunătoare active sau consolidarea structurii lor. Aceste acțiuni sunt efectuate numai atunci

⁴ Marta Guttman, *Tendențe în conservarea preventivă*, Sibiu, 2009, p. 9.

⁵ Vezi rezoluția din 2008 a Consiliului Internațional al Muzeelor (ICOM) privind terminologia la adresa web: <http://www.icom-cc.org/47/about-icom-cc/definition-of-profession/#.V5dD2tLhDq4> (accesat în 26.07.2016 și tradus din limba engleză). Definițiile se găsesc traduse sub o altă formă în cartea lui Marta Guttman, *op. cit.*.

când bunurile sunt într-o stare fragilă sau deteriorarea se produce galopant și când acestea ar putea fi pierdute într-un timp relativ scurt. Aceste acțiuni modifică uneori aspectul bunurilor. Exemple de conservare curativă sunt: dezinfestarea textilelor, desalinizarea ceramicii, dezacidificarea hârtiei, uscarea materialelor arheologice umede, stabilizarea metalelor corodate, consolidarea picturilor murale, eliminarea buruienilor din mozaicuri.

Restaurare = toate acțiunile aplicate în mod direct la un bun cultural, unic și stabil, cu scopul de a facilita aprecierea, înțelegerea și utilizarea acestuia. Aceste acțiuni sunt efectuate numai în cazul în care elementul a pierdut o parte a semnificației sau a funcției sale, prin alterarea sau deteriorarea sa, în scopul de a fi salvat. Ele se bazează pe respect pentru materialul original. Cel mai adesea, astfel de acțiuni modifică aspectul bunului cultural. Exemple de restaurare sunt: retușarea unui tablou sau a unei picturi, reansamblarea unei sculpturi sparte sau ruptă, remodelarea unui coș, completarea lacunelor unui vas de ceramică sau sticlă.

Distincția dintre conservator și restaurator este evidentă și cât se poate de clară: conservatorul operează indirect asupra bunurilor, mai precis asupra mediului ambiant, a microclimatului acestora, iar restauratorul operează direct asupra bunurilor, intervine în structura și în materialul obiectului.

Ideea păstrării și preocuparea, parcă tot mai intensă, de a crea condițiile științifice de conservare a tezaurului cultural al omenirii, constituie azi, fără îndoială, printre specialiști din țara noastră și nu numai, apanajul concepției contemporane și o preocupare permanentă⁶.

Muzeele cu tradiție și experiență au devenit astăzi adevărate clinici experimentale, fiind înzestrate cu laboratoare⁷ de cercetare, conservare și restaurare, a căror misiune este de a găsi cele mai bune metode de păstrare și salvagardare a bunurilor culturale.

Fie că vorbim despre un bun cultural, o operă de artă sau de un monument istoric, viața acestora poate fi periclitată în condiții nefavorabile de păstrare. Opera de artă trebuie să înfrunte vremurile și să străbată secole, de aceea pentru specialiști este importantă calitatea materialului din care este concepută, desăvârșirea tehnicii și totodată mesajul pe care îl transmite sufletului omenesc din toate timpurile.

Marile opere și realizări artistice nu au fost nimicite datorită trecerii vremii, ci datorită ignoranței și indiferenței oamenilor, fapt ce în ultimele decenii a schimbat ideea societății despre moștenirea patrimoniului cultural. *”Este mai bine să previi decât să tratezi, să descoperi cauza, pentru a nu fi nevoie să repari efectele”*⁸.

⁶ Vezi: Irina Oberlander-Târnoveanu, *Un viitor pentru trecut: ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural*, București, 2002, și manualul lui Adriana Scripcariu, *Patrimoniul cultural*, Brașov, 2013, care prezintă preocupări de actualitate pentru patrimoniul românesc.

⁷ Ion Sandu, Mariana Mustăță, *Știința, tehnica și arta conservării patrimoniului cultural*, Iași, 1997, p. 8-20.

⁸ Florin Șerbănescu, Victor Simion, Mircea Sfârlea, *Muzeologie generală*, București, Editura Bazilica a Patriarhiei Române, 2011, p.114.

Conservarea sau prezervarea patrimoniului trebuie înțeleasă ca un ansamblu de măsuri ce trebuie luate împotriva tuturor factorilor de degradare înainte ca aceștia să declanșeze procesele de deteriorare ale bunurilor⁹.

Chiar dacă nu este o disciplină de sine stătătoare, conservarea necesită studiu și se bazează pe principii multidisciplinare, pe activități disparate, pe criterii și soluții științifice și tehnice până la cel mai înalt nivel. Ca ramură a muzeologiei, conservarea patrimoniului și-a creat un drum lent¹⁰ și astăzi se bucură de o recunoaștere la nivel internațional, iar activitățile specialiștilor din domeniu au devenit apreciate și recunoscute. De aproximativ 50 de ani, în țara noastră se observă o preocupare și o conștientizare mai profundă parcă cu privire la importanța patrimoniului cultural, probabil datorită distrugerilor importante generate de ultimul război mondial. *”Ideea conservării preventive și-a croit lent drum, pentru ca astăzi, să se impună, împreună cu conservarea curativă și restaurarea, ca una din cele trei fațete ale conservării-restaurării”*¹¹.

După părerea mea, cea mai importantă problemă din domeniul ocrotirii patrimoniului este segmentul conservării, deoarece are ca obiectiv să asigure perenitatea valorilor istorice și civilizației umane.

Revenind la profesia de conservator, persoana în funcție trebuie să posede cunoștințe istorice, legate de istoria artei, dar și bazate pe materialitatea obiectelor. În cazul expertizării și al conservării bunurilor trebuie să cunoască structura și caracteristicile materialelor și procesul de creație al acestora, așadar conservatorul trebuie să posede și cunoștințe tehnice¹².

Scopul preocupărilor de conservare are trăsături comune cu medicina, deoarece conservarea ca activitate își propune să creeze condiții de igienă bunurilor de patrimoniu, să prevină bolile și în ultimă instanță să remedieze ori să vindece obiectul prin restaurare.

Conservarea, în concepția de azi, nu se reduce numai la ocrotirea bunurilor de intemperii, controlul microclimatului și eliminarea factorilor de deteriorare, ea necesită o atenție și o pregătire permanentă. Conservarea preventivă este cel mai adesea constituită din gesturi mărunte, aparent banale, dar necesare pentru un termen îndelungat. Nu există condiții ideale de conservare, ci condiții adaptate colecțiilor și stabilite de conservator în funcție de anumite posibilități la locul de muncă.

Conservatorul trebuie să aibă o cunoaștere de ansamblu asupra bunurilor de patrimoniu, să știe să le organizeze și să le așeze într-o ordine rațională, metodică și logică, și totodată să știe să le pună în valoare. Conservatorul trebuie să aibă un spirit inventiv, simț estetic și creativ pentru că de multe ori activitatea sa se poate împlini cu cea a unui arhitect.

În cadrul activității conservatorului de patrimoniu, rolul deosebit revine pregătirii obiectelor pentru depozitare, expoziții, investigații, restaurare, cercetare, ma-

⁹ Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Târgoviște, 2010, p. 426.

¹⁰ Ioan Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, București, 1986, p. 10-11.

¹¹ Marta Guttman, *op. cit.*, p. 9.

¹² Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 10.

nipulare și transport. Conservatorul trebuie să cunoască terminologia, metodele de specialitate și trebuie să întocmească documentația (fișa de conservare, rapoarte scrise) care să justifice intervențiile asupra obiectului și să evite neconcordanțele și confuziile¹³.

Conservarea și implicit profesia de conservator este privită ca o practică de protecție a obiectului împotriva stricăciunii, pierderii sau distrugerii bunurilor de patrimoniu, spre deosebire de restaurare și implicit profesia de restaurator, care a fost definită ca o practică de reparare a obiectului.

Conservatorul are atribuții multiple și complexe, iar domeniul conservării patrimoniului este mult prea important pentru a fi minimalizat. Riscurile și responsabilitatea pentru bunurile de patrimoniu sunt imense pentru conservator, pentru că trebuie să aibă grijă ca tot ceea ce azi constituie patrimoniu cultural, mâine să nu devină doar o amintire, ele având o greutate și o încărcătură cu valoare istorică.

Conform standardelor ocupaționale¹⁴ în vigoare, profesia impune niște unități de competență de îndeplinit. Ele sunt grupate în trei categorii: fundamentale, generale pe domeniul de activitate și specifice ocupației.

Cele fundamentale cuprind: comunicare interactivă, efectuarea muncii în echipă și dezvoltarea profesională proprie.

Cele generale pe domeniul de activitate impun planificarea activității proprii, aplicarea normelor de protecția muncii, de sănătate și securitate în muncă, de prevenire și stingere a incendiilor, și asigurarea conservării preventive a bunurilor de patrimoniu prin aplicarea normelor de conservare.

Iar cele specifice ocupației – asigurarea condițiilor microclimatice –, se ocupă cu evaluarea și avizarea stării de conservare a bunurilor de patrimoniu, cu ocrotirea, protejarea și conservarea preventivă a bunurilor în timpul depozitării, expunerii, manipulării și a transportului, cu aplicarea măsurilor urgente pentru salvarea descoperirilor arheologice și conservarea preventivă a monumentelor istorice.

Principala atribuție a conservatorului este asigurarea aplicării măsurilor de protecție a bunurilor culturale din patrimoniul instituției în care lucrează, împotriva tuturor factorilor care induc procesele de degradare. Conservarea bunurilor, în general se face pe tipuri de materiale, anume de specificul obiectelor: carte, documente, lemn, însă nu mereu există spațiul necesar depozitării obiectelor în funcție de materialul din care sunt constituite. Nu vom intra în detaliile specifice și în amănuntele profesionale, însă este nevoie de o strategie de conservare a bunurilor, cu caracter general, pentru a cuprinde întreaga sferă și arie a conservării.

Conform normelor¹⁵ de conservare și restaurare, conservatorului de bunuri de patrimoniu îi revin următoarele atribuții generale:

- asigurarea condițiilor microclimatice prevăzute de Normele de conservare în vigoare și controlul acestora;

¹³ Mioara Turcu, *Conservarea pieselor de muzeu*, București, 2008, p. 9-11.

¹⁴ Vezi standardele ocupaționale la adresa web: http://www.anc.edu.ro/?page_id=42 (accesat: 26.07.2016).

¹⁵ Vezi normele de conservare și restaurare în legislație la adresa web: <http://www.cimec.ro/Legislatie/Legislatie-culturala.html> (accesat: 27.07.2016).

- impunerea folosirii iluminatului artificial în spațiile în care se expun sau se depozitează bunuri de patrimoniu, deoarece iluminatul natural dăunează materialelor de natură organică;
- folosirea aparatelor de măsură și control a microclimatului și iluminatului;
- organizarea depozitelor prin proiectare și tipodimensionare;
- participă la elaborarea programului instituțional privind prevenirea sustragerii bunurilor și a apariției focarelor de incendii;
- participă la redactarea tematicii de proiectare în expoziții sau depozite pentru partea care îi revine;
- impune asigurarea condițiilor necesare conservării preventive a memoriei audiovizuale;
- asigură condiții de conservare pentru bunurile implicate în programele de schimburi culturale cu instituții din alte localități sau alte țări și efectuează ambalarea corectă a bunurilor respective;
- aplică măsuri pentru prevenirea apariției uzurii funcționale premature;
- aplică măsuri necesare pentru salvarea descoperirilor arheologice chiar din momentul descoperirii acestora;
- impune măsuri privind păstrarea intactă a stării de conservare a monumentelor istorice.

Pe lângă aceste atribuții generale, există și alte particularități¹⁶ și metode specifice profesiei, însă nu le vom trata în acest articol.

Așadar, conservatorul este persoana capabilă să asigure instituțiilor deținătoare de bunuri de patrimoniu toate condițiile necesare păstrării acestora.

Conservatorul trebuie să observe, să analizeze, să consemneze, să îndrume și să raporteze șefului instituției unde lucrează tot ceea ce contravine conservării și să aibă observații la felul cum trebuie să se desfășoare anumite activități în instituție, pentru a nu pune în pericol bunurile de patrimoniu și chiar să intervină atunci când situațiile create din sfera sa de competență o impun.

Deciziile conservatorului se bazează întotdeauna pe rezultatele analizei relațiilor cauzale pentru a putea acționa asupra cauzelor ce duc la deteriorarea bunurilor culturale și a monumentelor istorice.

Am încercat să creionez profilul unui conservator idealist și profesionist, care prin grija sa pentru patrimoniu, indiferent de instituția aparținătoare, va transmite generației de mâine o parte din trecut. Iar trecutul este important, la fel și oamenii care se îngrijesc de trecut, căci fără trecut suntem deșărădăcinați, fără prezent suntem pierduți și fără viitor suntem fără perspectivă.

Protejarea valorilor culturale ale patrimoniului universal, constituie una din problemele de mare actualitate ale societății contemporane. Oamenii din întreaga lume manifestă un interes parcă mai accentuat pentru tot ceea ce reprezintă o mărturie a trecutului.

Problema conservării bunurilor culturale este tratată astăzi cu o deosebită seriozitate.

¹⁶ A. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 425-431; aici sunt redată pe larg particularitățile profesiei de conservator bunuri culturale.

Impactul dezvoltării științei cu viața socială și-a lăsat amprenta și asupra muzeelor, influențând conținutul și formele activității lor. Activitatea specialiștilor de conservare a patrimoniului din muzee se bucură azi de mijloace și aparate performante și adecvate în aplicarea măsurilor ce le impune conservarea în ansamblul ei.

Să privim cu mai multă atenție la trecut și cu mai multă grijă spre viitor. Chiar dacă încă nu s-a definit în totalitate și încă nu s-au atins limitele conservării patrimoniului cultural, fiecare zi aduce noi provocări pentru specialiștii din muzee și ei sunt cei care se îngrijesc de trecut.

Bibliografie:

FLORESCU, Radu, *Bazele muzeologiei*, București, Editura Facultății de Istorie, 1993.

GUTTMAN, Marta, *Tendențe în conservarea preventivă*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2009.

MOLDOVEANU, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010.

NICOLESCU, Corina, *Muzeologie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.

OBERLANDER-TÂRNOVEANU, Irina, *Un viitor pentru trecut: ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural*, București, Editura CIMEC, 2002.

OPRIȘ, Ioan, *Ocrotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, București, Editura Meridiane, 1986.

SANDU, Ion, MUSTAȚĂ, Mariana, *Știința, tehnica și arta conservării patrimoniului cultural*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 1997.

SCRIPCARIU, Adriana, *Patrimoniul cultural*, Brașov, Școala Agaton, 2013.

ȘERBĂNESCU, Florin, SIMION, Victor, SFÂRLEA, Mircea, *Muzeologie generală*, București, Editura Bazilica a Patriarhiei Române, 2011.

TURCU, Mioara, *Conservarea pieselor de muzeu*, București, Editura Fundației România de mâine, 2007.

http://www.anc.edu.ro/?page_id=42.

<http://www.cimec.ro/Legislatie/Legislatie-culturala.html>.

http://www.icom-cc.org/47/about-icom-cc/definition-of_profession/#.V5dD2tLhDq4.

CONTRIBUȚIILE ȘCOLII SOCIOLOGICE DE LA BUCUREȘTI ÎN CERCETAREA DOBROGEI

ENACHE TUȘA

enachetusa@gmail.com

Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale – Academia Română;
Universitatea "Ovidius" – Constanța

THE CONTRIBUTIONS OF THE SOCIOLOGICAL SCHOOL FROM BUCHAREST INTO THE RESEARCH OF DOBROGEA

ABSTRACT

The Sociological School from Bucharest had a particular vision regarding the "configuration" modalities of the national space in which were included ethnical minorities. In this context some members were interested and concerned with the mentalities of communities, with the way the people in rural areas perceived the existence, what kinds of mentalities were in Romanian villages and the way the inhabitants used to live¹. Different from European cases in which the states developed colonization, Dobrogea is offered as a colonization model, the acceptance of political authority being made without incidents and without any gun fire to impose the authority.

Keywords: colonization, *The Sociological School from Bucharest*, members, monographic researches. Dobrogea.

În expunerea noastră vom prezenta și anumite relații dintre școala condusă de Dimitrie Gusti și grupurile de intelectuali dobrogeni având preocupări sociologice și monografice în perioada interbelică. Putem aminti în acest sens cercetătorii care au activat în Dobrogea și au înțeles să evalueze starea acestui teritoriu, precum și compoziția etnică. În același timp, cercetăm și modul în care au fost percepute comunitățile etnice în raportul acestora cu majoritatea și acceptarea statutului de minoritate.

Analiza procesului de colonizare și a importanței acestuia pentru *Școala Sociologică de la București* impunea descrierea realităților sociale, politice și economice din Dobrogea după 1878. Demersul gustian era interesat de toate aspectele vieții sociale din provinciile românești, iar Dobrogea nu putea fi exclusă din acest calcul. Gusti și echipierii săi cunoșteau diferențele de ordin etnic, economic și religios care existau în acest colț de Românie. Aceste clivaje existau și în perioada interbelică, atunci când au fost întreprinse campaniile de cercetări monografice în Dobrogea, în cadrul cărora au fost consemnate diferențele între comunitățile

¹ As an example, the research of Gheorghe Focșa in the campaign in the village of Runcu, Gorj County: *Contribution to the research of village mentality*, in "The Archive for Reform and Social Science", X, n. 1-4, 1932, p. 159-173.

românești și restul etniilor care trăiau în acest spațiu. Dacă în perioada interbelică existau încă diferențe semnificative între comunități, nereușindu-se omogenizarea etnică (după jumătate de secol de colonizări), ne putem crea o imagine despre modul în care arăta Dobrogea la 1878 din punct de vedere etnic și social. Era o etapă dificil de parcurs dacă avem în vedere doar un singur aspect, foarte important, acela al modelului politic românesc care nu era specific spațiului dobrogean, așa cum susținea presa din provincie². Reconfigurarea geopolitică a Peninsulei Balcanice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a transformat ireversibil compoziția etnică și politică a zonei după apariția unor state precum Bulgaria, Serbia și Grecia.

Cunoscători ai realităților sociale și culturale dobrogene, intelectualii s-au raportat în mod natural de întemeietorul de școală Dimitrie Gusti, în care vedeau un mentor. Mișcarea intelectualilor dobrogeni a fondat și o revistă, intitulată *Analele Dobrogei*, unde au publicat studii și cercetări de autentică valoare. Tot în *atelierul gustian*³ a fost elaborată și o cercetare despre fenomenul colonizărilor românești în Dobrogea. Lucrarea i-a aparținut lui Aurel Boia⁴, colaborator apropiat al lui D. Gusti și un descendent al unei familii de români mocani colonizați în Dobrogea. Cercetarea s-a constituit într-o teză de doctorat, cu titlul *Imigrări și colonizări în Dobrogea*, așa cum putem vedea la pagina 3 a volumului intitulat *25 de ani de publicații. 1919-1944* și editat de Institutul de Științe Sociale al României. Lucrarea era prezentată în cuprinsul planului editorial al colecției *Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică*, și urma să apară în cursul anului 1944. Din motive necunoscute și, probabil, datorită condițiilor impuse de război lucrarea nu a fost publicată niciodată.

Tema colonizărilor a fost, deci, prezentă în preocupările monografice ale școlii gustiene, acest aspect fiind și motivul pentru care am ales să cercetăm acest subiect, care în anumite științe ale societății românești are conotații negative datorită unor adevăruri incomode. Ne referim la reticența istoriografiei românești contemporane, care consideră tema un tabu, refuzând să trateze acest fenomen care a existat în anumite perioade ale evoluției statului român modern. Subiectul colonizărilor românești este prezentat fragmentar și în volumele aniversare ale publicației *Analele Dobrogei*, în 1938, cu ocazia împlinirii a 25 de ani de stăpânire românească a *Dobrogei de Sud*. Împlinirea unui sfert de secol de administrație este consemnată prin publicarea a trei volume ale revistei, sub titlul *Cadrilaterul 1913-1938. Publicație festivă cu prilejul după un sfert de veac de stăpânire românească*.

² În special ziarul denumit *Constanța*, o publicație foarte importantă din teritoriul dobrogean în perioada 1890-1905, ce apărea ca o continuare a revistei *Dobrogea*, așa cum rezultă din articolul de fond al ziarului *Constanța* din 6 februarie 1894; publicații precum *Curentul Dobrogei*, *Cuvântul*, *Dacia*, *Deșteptarea Dobrogei*, *Eroii neamului*, dezbăteau problemele locale, interesele dobrogene în accepțiunea administrației românești.

³ Concept introdus de Zoltan Rostas, care dă și titlul unei cărți concepută de autor și care prezintă întreaga construcție instituțională a *Școlii Sociologice de la București* ca un imens "atelier", cu toate sensurile acestui termen (cf. Rostás Zoltán, *Atelierul gustian: o abordare instituțională*, București, Editura Tritonic, 2005).

⁴ Aurel Boia (1913-1998), a fost unul dintre discipolii lui D. Gusti, poet și traducător, membru al unor echipe studențești de cercetare dobrogeană. Dezvoltă un sistem de steno-dactilografie pe care l-a conceput Henri H. Stahl, care a fost profesor al lui Aurel Boia. Este tatăl istoricului și scriitorului Lucian Boia.

Intenția noastră de a studia fenomenul colonizărilor de populații care au avut loc în Dobrogea este legată de lipsa unei cercetări fundamentale în acest domeniu până în prezent. În epocă au fost publicate studii întreprinse pe diferite populații și grupuri etnice, însă ele nu au făcut obiectul unei cercetări fundamentale care să poată crea o imagine de ansamblu a acestui fenomen social. Mai mult, studiile în cauză au fost publicate de cercetători diferiți acțiunilor de colonizare și, din acest punct de vedere, putem spune că aceste cercetări au avut un caracter dispart și neunitar. Evident, cercetările amintite au avut în vedere realități concrete, precum și motivații de ordin social, politic și economic, care au definit comunitățile studiate.

Lucrarea de față își propune să răspundă următoarelor întrebări:

a) în ce mod, doar în jumătate de secol (1880-1940), în Dobrogea raportul demografic se schimbă radical în favoarea populațiilor vorbitoare de limbă română, înlocuind populația turco-tătară care predomina în provincie la 1878⁵ ?

b) modul în care grupurile de coloniști au ajuns în cele două părți ale Dobrogei (de nord și de sud), modul în care au fost așezate familiile în localități, precum și relațiile pe care le-au avut cu membrii comunităților etnice pe care le-au găsit în teritoriu;

c) modul în care românii au reușit crearea unei culturi sociale proprii în Dobrogea profund otomanizată și cum au reușit să implanteze sistemul de aculturație pentru a omogeniza spațiul social cosmopolit pe care îl avea teritoriul la 1878;

d) cum au evoluat grupurile etnice din Dobrogea după 1878 ? În ce mod au gestionat interferențele, interconexiunile pe care aceste populații le-au avut de-a lungul timpului între ele și în relație cu majoritatea românească cu care au intrat în legături politice, economice, sociale și culturale ?

e) cum au perceput monografiștii guștiști realitățile satului dobrogean și în ce măsură au înțeles specificitatea lumii dobrogene diferită de restul spațiului social românesc ?

Răspunsul poate fi dat și de fenomenul colonizărilor, deoarece inversarea raportului demografic nu se poate realiza decât prin aducerea unui număr mare de locuitori dintr-un spațiu geografic în altă zonă de locuire, căreia îi transmit cultura, organizarea socială și limba. Documentele cercetate de noi ne dau posibilitatea să analizăm modul în care au perceput comunitățile dobrogene relațiile sociale și politice specifice culturii politice românești și modelul în care a fost perceput acesta de către membrii comunităților etnice. Acest aspect poate defini amploarea, precizia și hotărârea cu care au fost derulate colonizările românești în Dobrogea și viziunea decidenților politici⁶ ai epocii, care au derulat procesul de "naționalizare" a provinciei.

⁵ Dacă am compara perioadele, putem observa că Dobrogea a aparținut politic: romanilor 679 de ani; 292 de ani bulgarilor (679-971); 280 de ani a aparținut bizantinilor (971-1186 și 1320-1385); 65 de ani vlaho-bulgarilor (1186-1250); 70 de ani a aparținut Patriarhatului din Constantinopol (1250-1320); 458 de ani a fost stăpânită de Imperiul Otoman, 1420-1878; după 1878 este parte a teritoriului României, în acest spațiu politico-social dezvoltându-se un sistem instituțional și cultural aparținând sistemului românesc.

⁶ *Programul lui Mihail Kogălniceanu asupra Dobrogei*, pe care l-a susținut în mai multe rânduri prin declarații politice, cuprindea câteva elemente importante și anume: românizarea

Ideea *națiunii* era invocată în epocă de statele care își consolidau corpul social. Acest concept a fost utilizat și în consolidarea specificului național românesc în Dobrogea perioadei de stăpânire românească, care debutează în 1878. Acesta a fost și motivul pentru care a fost posibilă reconfigurarea raportului demografic după transferul de putere de la Imperiul Otoman la Statul Român.

Referindu-se la ideea de corp național, Constantin Rădulescu-Motru susține că nașterea națiunii se fundamentează pe egoismul comunităților care devin națiuni. Citând un autor american⁷, Rădulescu-Motru susține că *"naționalismul și principiul suveranității naționale este o poartă larg deschisă egoismului fiecărui popor și este o cauză permanentă de războaie între popoarele europene"*⁸. Prin urmare, naționalismul a fost utilizat atât ca un factor esențial pentru dezvoltarea unei națiuni, cât și ca un instrument de control al maselor. Selim Deringil demonstrează cum ideea națională care a fundamentat statul a însemnat *"în primul rând întărirea controlului asupra a ceea ce devenea o entitate din ce în ce mai volatilă și mai combustibilă: poporul"*⁹. În cadrul demersului nostru științific vom utiliza modelul și metodele *Școlii Sociologice de la București*, deoarece această instituție a creat cea mai complexă abordare a cercetării rurale și umane din sociologia românească, o adevărată *"mișcare națională"*¹⁰.

Revenind la problematica tezei de față, credem că demersul este cu atât mai necesar cu cât în literatura socială și în lucrările care studiază modul în care s-a constituit sistemul politic românesc în Dobrogea nu este cercetată în dimensiunea antropologiei instituțiilor politice, a filosofiei sociale și a culturii administrative. Mentalul colectiv al membrilor acelor comunități etnice era diferit, deoarece existau diferențe semnificative de percepție a guvernării, precum și despre modul de acțiune a instituțiilor politico-administrative nou instaurate¹¹. În cercetarea de față avem în

provinciei, păstrarea tuturor drepturilor, tuturor libertăților, tuturor intereselor și tuturor obiceiurilor celorlalte grupuri etnice. Viziunea integratoare a lui Mihail Kogălniceanu a mers până acolo încât a cerut ca să se respecte până și obiceiurile lipovenilor și, mai mult chiar, ca aceștia să fie scutiți de serviciul militar, *"ca unii pe care religia îi oprea să poarte armele"* (vezi: Vasile M. Kogălniceanu, *Dobrogea 1879-1909: Drepturi politice fără libertăți*, București, Editura Librăriei Socec, 1910, p. 28-31).

⁷ Este vorba de David Jayne Hill, care publica în 1918 o lucrare fundamentală: *La reconstruction Europe*, în care explică procesul de formare a națiunilor europene, precum și rivalitățile dintre state.

⁸ C. Rădulescu-Motru, *Rassa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei*, în "Arhiva pentru Știință și Reformă Socială", nr. 1, 1922, p. 28.

⁹ Selim Deringil, *The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908*, în "Comparative Studies in Society and History", Volume 35, 1993, p. 3.

¹⁰ Cătălin Zamfir, *Ce a lăsat Dimitrie Gusti sociologiei postbelice*, în "Sociologie Românească", vol. III, nr. 2, 2005, p. 11.

¹¹ Este vorba de modelul introdus de Alexandru Ioan Cuza, model care a fost aplicat și în Dobrogea ca sistem de organizare politico-socială și de creare a instituțiilor politice ce aveau să definească proiectul dobrogean (vezi: G. Angelesco, *La Dobrogea. L'organisation des Pouvoirs publics*, Paris, Arthur Rousseau Editeur, 1907, p. 97-115; în special prima parte a capitolului III, intitulat *Le regime posterieur a l'anexion*, în care autorul demonstrează originea modelului politic aplicat în Dobrogea. Interesant este faptul că autorul definește

vedere interpretarea largă a monografiei și a sociologiei gustiene, dar și a autorilor reprezentanți ai acestei școli, precum: Anton Golopenția¹², Henri H. Stahl¹³, Mircea Vulcănescu¹⁴, Traian Herseni¹⁵, Dumitru Cristian Amzăr¹⁶, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa¹⁷.

alipirea Dobrogei la Statul Român ca *anexare* și nu ca *integrare*, *reunire*, așa cum o definesc alți autori).

¹² Anton Golopenția (n. 1909), sociolog și statistician român, colaborator apropiat al profesorului Dimitrie Gusti, fiind șeful său de cabinet în perioada în care a fost ministru, asistent onorific, redactor al revistei *Sociologie Românească*, inspector la Fundația Regală *Principele Carol*. A fost director al Oficiului de Studii, apoi director general delegat la Institutul Central de Statistică. A participat pentru prima dată la cercetările monografice de la Cornova în 1931 și la Runcu. A condus, împreună cu dr. Dumitru C. Georgescu, ancheta sociologică a celor *60 de sate românești*. Este unul din pionierii etnosociologiei românești, în anii 1942-1943 a condus anchetele în așezările românești de peste Bug, publicând un bogat material științific utilizat și în prezent. A murit la închisoarea Jilava în 1951 (cf. Z. Rostas, *O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești*, disponibil la: <http://www.cooperativag.ro/o-istorie-nefardata-reabilitarii-sociologiei-romanesti/>).

¹³ Henri H. Stahl (n. 1901), sociolog, istoric, jurist și academician român. A fost cel mai important colaborator al profesorului Dimitrie Gusti. A avut un rol determinant în elaborarea metodologiei cercetărilor monografice de teren. A participat la aproape toate campaniile monografice ale Școlii, fiind în 1939 autorul primei monografii complete, cea a Nerejului. Este întemeietorul sociologiei istorice românești. Înființează, împreună cu D. Gusti, Muzeul Satului din București. În calitate de universitar, a predat sociologia la Universitatea din București până la desființarea disciplinei în 1948. Participant de marcă la reînființarea predării și cercetării sociologice după 1965. Henri Stahl este primul cercetător din România care a utilizat statistica și metoda arheologiei sociale în cercetarea istorică. A propus o nouă periodizare a istoriei românilor (cf. *Ibidem*).

¹⁴ Mircea Vulcănescu (n. 1904), filosof, economist și sociolog român. A fost unul dintre membrii fondatori ai *Școlii Sociologice de la București*, aducând contribuții importante la definitivarea teoriei monografiilor sociologice. Asistent al lui Dimitrie Gusti la Universitatea din București și demnitar în guvernul Antonescu. A participat la cercetările monografice din Goicea Mare, Fundul Moldovei, Drăguș, Runcu, Cornova. A contribuit substanțial la elaborarea *Enciclopediei României*. A scris și publicat importante studii sociologice și economice cu privire la gospodăria țărănească și satul românesc. A murit în închisoarea de la Aiud în 1952 (cf. *Ibidem*).

¹⁵ Traian Herseni (n. 1907), sociolog, antropolog român, colaborator apropiat al lui Dimitrie Gusti, asistent, apoi conferențiar de sociologie rurală la Universitatea din București și ulterior la Universitatea din Cluj. A fost cel mai prolific autor al *Școlii Sociologice de la București*. A participat la campaniile monografice începând cu cea din Nerej. A coordonat echipa monografică de la Drăguș și a realizat monografierea sumară a satelor din regiune. Este unul dintre inițiatorii monografiilor sociologice regionale în România. Moare în 1980 (cf. *Ibidem*).

¹⁶ Dumitru C. Amzăr (n. 1906), etnolog, sociolog, filosof român. Student și colaborator al lui Dimitrie Gusti. Studiază în Germania după 1931 și aprofundează sociologia și etnologia. Unul dintre membrii consecvenți ai *Școlii Sociologice de la București*. Participă la mai multe campanii monografice: Drăguș, Runcu și Cornova. Va înființa în anii '30 o revistă intitulată *Rânduiala*, unde dizidența legionară se va manifesta agresiv și va critica școala monografică gustiană, polemizând cu membrii acesteia (cf. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*

Prezentăm modul în care aceste concepte se pretează pentru analiza în cauză și precum tipologia metodelor de cercetare folosite de Școala Sociologică de la București poate fi aplicată de noi. Cadrul organizatoric în care munca de cercetare a satului și a mediului social românesc a creat două direcții distincte:

a) în primul rând a permis formarea unor organizații universitare, studențești (având în vedere că, după modelul gustian, mare parte din munca sociografică, colectarea datelor, prelucrarea acestora, a fost făcută de studenți);

b) a permis gruparea în jurul unor reviste care să ofere posibilitatea de a publica rezultatele cercetărilor de sociologie rurală. De cele mai multe ori, aceste situații se suprapuneau: cei care se implicau în aceste activități erau tineri membri ai organizațiilor studențești, care publicau în revistele în jurul cărora erau grupați împreună cu alți colegi. Acestor publicații li se alătură alte reviste de importanță majoră care au activat la nivel local, precum *Analele Dobrogei* sau *Arhiva Dobrogei*. Pentru analiza studiilor de sociologie rurală am studiat și cercetat publicații de sociologie, în special *Revista de sociologie românească*, precum și *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, ambele publicații cu apariție succesivă timp de două decenii în perioada interbelică. Studii, articole și cărți publicate de coordonatori ai echipelor studențești și cercetători ai fenomenului social românesc din epocă ne-au fost de mare ajutor pentru conturarea perspectivei de cercetare pentru Dobrogea. Autori precum Henri H. Stahl, Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu, Petre Ștefănuță, C.D. Constantinescu-Mircești, Ion Conea, Dumitru C. Georgescu, Sabin Manuilă, Emanoil Bucuța, Ion Focșa, Ion Zamfirescu, Constantin Brătescu, Traian Herseni, Apostol Culea, Dimitrie Drăghicescu, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, au publicat studii ample în publicațiile sociologice ale epocii, aspect care ne-a ajutat să ne fundamentăm cercetarea noastră cu referire la Dobrogea.

O altă publicație pe care am studiat-o este *Curierul echipelor studențești*, editată în mod constant timp de mai mulți ani cu prilejul campaniilor monografice din perioada interbelică, inițiate de Dimitrie Gusti. *Curierul echipelor studențești* a constituit o importantă sursă de informare în cadrul cercetării noastre pentru calendarul acțiunilor pe care echipele gustiste le-au întreprins la nivelul întregii țări, inclusiv în Dobrogea.

Aceste elemente de noutate științifică care au constituit ipoteze de lucru în prezenta teză și au configurat rezultatul cercetării noastre, sunt expuse în continuarea cercetării noastre. Importante informații din epocă dar și elemente de metodologie le-am putut prelua dintr-o lucrare publicată în epocă de către unul dintre colaboratorii profesorului Gusti, C.D. Constantinescu-Mircești. Profesor de filosofie

din vechea școală a "monografiilor sociologice", București, Editura Minerva, 1981, p. 219-221).

¹⁷ Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (n. 1885), sociolog, economist și om politic român. Asistent al profesorului Dimitrie Gusti începând din 1920, participant la primele cercetări monografice. Reprezentant al României la Biroul Internațional al Muncii de la Geneva. A fost ministru al Naționalităților în guvernul Groza, ambasador al României în URSS, profesor universitar. Bogată activitate ziaristică, începută din 1922. Din însărcinarea profesorului Gusti reprezintă mișcarea sociologică românească la manifestările științifice internaționale, desemnat vicepreședintele congresului de la București, care urma să aibă loc în vara lui 1939. Moare în 1989, la București.

și director al Liceului din Bazargic, Constantinescu-Mircești publică în 1934 monografia *Un sat Dobrogean-Ezibei*, care este o cercetare fundamentală a zonei și un model de analiză a comunității rurale. Autorul acestei monografii realizează o cercetare completă a comunității *Ezibeiului* cu ajutorul mai multor elevi ai liceului din Bazargic. Credem noi că prin publicarea respectivei monografii, coordonatorul, Constantinescu-Mircești, pune bazele unui model de cercetare rurală în Dobrogea. Același autor, C.D. Constantinescu-Mircești, a fondat și o publicație locală, *Cuvântul Dobrogei Noui*, intitulat „*foaie de cultură, informație și folclor*”, care s-a impus ca un ziar cu preocupări culturale, publicând știri despre educație, cultură și informații confesionale. O atenție deosebită era acordată tradițiilor, culturii locale și obiceiurilor grupurilor etnice. Publicația a apărut între anii 1937 și 1938. Autorul a fost discipol și apropiat colaborator al lui D. Gusti. Printre alți colaboratori întâlnim pe Nicolae Cojocaru, Ion Cristescu, Gheorghe Datcu, A. Dumitrescu, Henri H. Stahl, Mihail Bănescu. Un ziar politic național, intitulat *Cuvântul Nostru*, se declara o publicație care apăra interesele românești în Cadrilater și era publicat la Bazargic. Apare cu intermitențe între 1928 și 1930. Publicația va critica vehement *Legea Dobrogei Noi* și problemele legate de proprietatea rurală. În coloanele ziarului erau tratate chestiunile și subiectele cu privire la românizarea Cadrilaterului, apar numeroase articole care se ocupă de situația coloniștilor români și de problematica minorităților naționale din Dobrogea de Sud.

Prin dezvoltarea instituțională, ambele grupări aveau ca scop cercetarea și ridicarea satului (românesc în general, în ceea ce îi privește pe gustiști, și a satului policrom etnic, în ceea ce îi motiva pe intelectualii dobrogeni), mișcarea având anumite conotații politice¹⁸. În această perioadă de timp, opt decenii care coincid cu sistemul monarhic (1878-1947), s-au creat condițiile pentru a fi dezvoltat un sistem politico-social în Dobrogea, au fost create instituții politice și s-a dezvoltat o cultură civică și socială românească.

Responsabilii politici de la București, în special regele Carol I, au înțeles compoziția etnică extrem de complexă și au acționat în consecință, cerând măsuri temperate și înțelepte pentru a integra acest colț de Balcani în cadrul Regatului României. Modul în care s-a realizat integrarea Dobrogei sistemului politic românesc este unul de persuasiune, pașnic, neavând loc incidente. Locuitorii Dobrogei, care deveniseră români, au acceptat de voie, de nevoie, noua autoritate politică. Școala Sociologică de la București avea o viziune aparte despre modalitățile de „configurare” ale spațiului național în care erau incluse și minoritățile etnice. Membrii echipelor înțelegeau să „identifice” particularitățile comunităților și să le facă public cadrul de cercetare în cadrul Institutului, așa cum consemnează în epocă un colaborator dobrogean al Școlii, Emanoil Bucuța¹⁹. În acest cadru unii echipieri

¹⁸ Imixtiunea politicului în cercetările monografice dobrogene era minimă și se limita la discuțiile cu fruntașii politici ai unui sat (primarul și consilierii acestuia), așa cum se întâmplase și în alte provincii românești, cum ar fi Basarabia. Pentru acest aspect a se consulta Ion Nistor, *Populația Basarabiei între 1812-1918*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, I, nr. 1, 1919, p. 89-91.

¹⁹ Aici putem aminti eforturile colaboratorilor școlii, care înțelegeau să vorbească deschis despre problemele sociale pe care le identificau, dar și de particularitățile pe care anumite

au fost interesați și preocupați de mentalitățile comunităților, de modul în care percepeau cei din lumea rurală existența, ce tip de mental exista în satele românești și modul în care locuitorii își "duceau zilele"²⁰.

Diferită de cazurile europene în care statele au desfășurat colonizări, Dobrogea este oferită drept model de colonizare, acceptarea autorității politice făcându-se fără incidente și fără să se tragă un glonț de armă pentru impunerea autorității. Perioada de după 1880 a suscitât interesul multor cercetători care au studiat evoluția Dobrogei. Autorii au fost preocupați de cunoașterea amănunțită a diferitelor perioade de după 1878, cercetând aspectele economice, sociale, militare și evoluții ale integrării noii provincii la statul român. Trebuie menționat faptul că anul 1877 marchează un dublu eveniment din punct de vedere politic: *dobândirea independenței de către România* și în același timp marca *primul pas* (prin încorporarea Dobrogei) în ceea ce privește *procesul unificării statului român*, ce avea să se definitiveze câteva decenii mai târziu (1918). Dobrogei i-au fost consacrate multe dintre aceste demersuri științifice care definesc modul în care a evoluat provincia după unirea acesteia cu România. Lucrarea în sine este redusă la nivelul unei comunități rurale, Ezibei, însă importanța ei rezidă în faptul că utilizează modelul gustian de cercetare sociologică. Monografia satului Ezibei a fost realizată prin intermediul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Constanța a Serviciului Social. Deși anul publicării lucrării nu apare, ne putem da seama că monografia a fost realizată probabil la sfârșitul anilor '30 datorită faptului că în prefață D. Gusti amintește de apariția monografiei satului Belinț, publicată de Institutul Social Banat-Crișana.

Un alt element care ne convinge că monografia apare la sfârșitul anilor '30 (probabil în 1938), este afirmația lui D. Gusti, care vorbește de perioada lungă în care macedo-românii se aflau în acel teritoriu. Tot cu această ocazie amintește de participarea lui C.D. Constantinescu-Mircești în prima echipă monografică constituită în 1925. Autorul monografiei Ezibeiului făcea parte din grupul de studenți de la Seminarul de Sociologie al Universității din București. Din textul monografiei publicate de C.D. Constantinescu-Mircești ne putem da seama de interacțiunile sociale, diferențierile culturale și de identitățile etnice care alcătuiau, la rândul lor, o identitate politică în Dobrogea de Sud. Potrivit unui autor, Richard Jenkins, diferențierea culturală este produsă și reprodusă prin "*interacțiune socială*", fiind "*variabilă și manipulabilă*" în același timp, "*colectivă și individuală*", exteriorizată și interiorizată²¹. Cartografierea satului Ezibei a identificat un astfel de fenomen care se raporta la diferențierile culturale și la identitățile plurale, monografia descriind viața de familie, tradițiile, obiceiurile turcilor, tătarilor, bulgarilor, aromânilor și românilor. Cercetările echipelor gustiene s-au desfășurat și în sate din Dobrogea, pentru a studia modelul dezvoltării, compoziția mozaicului etnic, demografia, resursele. În acest context trebuie analizată sociologia demografică a Dobrogei și cerce-

comunități etnice le aveau (vezi: E. Bucuța, *Institutul Social Român*, în "Arhiva Pentru Reforma și Știința Socială", XIV, nr. 2, 1936, p. 576-583).

²⁰ Spre exemplu, cercetarea lui Gh. Focșa amintită mai sus.

²¹ Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1997, p. 40.

tările întreprinse în cadrul campaniilor monografice întreprinse de școala gustiană. Nu întâmplător au loc cercetări ale unor sate din sudul Dobrogei, precum *Cusuiul din Vale*, *Bazaurturile* sau *Ezibey*. Trebuiau stabilite diferențele între comunitățile care locuiau în aceste sate și modul în care s-a produs *românizarea* lor la mijlocul anilor '30, când au fost întreprinse anchetele de teren.

Practic, tipul acesta de cercetare nu era cunoscut în Dobrogea până în deceniul trei al secolului al XX-lea, când echipele studențești înființate de Dimitrie Gusti fac cercetare efectivă în satele dobrogene. Modelul de cercetare gustian a fost unic în peisajul dobrogean. Ulterior au fost întreprinse cercetări izolate asupra unor identități politice, precum și asupra instituțiilor administrative care au definit sistemul politic de după 1877, însă puține dintre ele se ocupă de modul în care s-a produs transferul de putere de la statul otoman la statul român din punct de vedere al modelului de modernizare politică și socială a comunităților²². Sunt de asemenea cercetate anumite perioade de evoluție a sistemului politic în Dobrogea, însă nici o cercetare nu prezintă filosofia proiectului social modernizator pe întreaga durată a intervalului de timp amintit și, prin urmare, nu definește strategia și interesul politic care a determinat derularea colonizărilor masive care s-au produs în Dobrogea începând cu 1880. Credem că, prin prezenta cercetare, vom reconstitui din punct de vedere social modelul pe care statul român l-a transferat în Dobrogea și modul în care s-au articulat instituțiile în cadrul acestui proiect social modernizator derulat pe durata unei jumătăți de secol, dar și efectele procesului de colonizare în ceea ce a însemnat *românizarea* teritoriului dobrogean.

Culturalitatea acestor etnii, obiceiurile lor, religiile acestora, au îmbogățit viața din Dobrogea din punct de vedere al spiritualității diversității etnice, o viață în care influențele, schimbul intercultural și interetnic este definitoriu și în același timp original. Conviețuirea alături de aceste *minorități etnice*²³, dorința de a cunoaște mai

²² Putem aminti aici o lucrare recentă, care tratează succesiunea de sistem politic de la Imperiul Otoman la România: E. Tușa, *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011.

²³ Noțiunea de *minoritate etnică* se referă la un grup etnic identificabil într-o anumită comunitate (indiferent de criteriul numărului de membri ai acestuia), caracterizat prin origini sau trăsături culturale ori naționale "diferite de cele ale majorității din acel spațiu cultural sau politic". În același timp, există și o definiție sociologică a minorității etnice, în sensul că un grup social constituie minoritate etnică atunci când membrii săi posedă o identitate percepută ca inferioară sau devalorizantă. Noțiunea se referă la situații de relativ dezavantaj, chiar dacă este un dezavantaj demografic, politic, economic sau cultural. Doar câteva dintre cele 185 de state suverane existente pe glob sunt omogene din punct de vedere etnic. Cele mai multe state sunt eterogene etnic sau cultural. Pot fi recunoscute astăzi în lume în jur de 4.000 de identități etno-culturale și în aproximativ 40% dintre state există mai mult de cinci astfel de identități. Aici ne-am putea aduce aminte și de cazul României, unde trăiesc germani, maghiari, romi (țigani), cu deosebire în Transilvania, și turci, tătari, ruși-lipoveni, armeni, greci, italieni, evrei, bulgari, cu preponderență în Dobrogea. Membrii acestor minorități împărtășesc un anumit set de trăsături care-i individualizează: sentiment de apartenență, sistem de credințe, limbă, înfățișare fizică, vestimentație, care îi disting de grupul majoritar românesc (cel național). În Europa de Sud-Est un bun exemplu îl reprezintă Voievodina, locuită de mai multe grupuri etnice, precum și Dobrogea, unde găsim astăzi peste zece grupuri etnice diferențiate de majoritate (vezi: Gabriela Colțescu (coord.), *Vocabular pentru*

îndeaproape stilul lor de viață, originile lor și momentul sosirii acestora în provincie, au caracterizat multiculturalismul care pretinde respect și apreciere din partea grupurilor majoritare²⁴.

Într-un eseu recent, cercetătoarea de origine bulgară Maria Todorova identifica două probleme majore în parcursul construcției statului bulgar: Dobrogea și Macedonia, cea din urmă constituind *"rana veșnică din sufletul național bulgar"*²⁵. Referindu-se la un atlas conceput de către Dimităr Rizov²⁶ care configura arealul statului și revendicările naționalismului bulgar, autoarea susține că *"frontierele trebuie să fie cât mai naturale cu puțință și să asigure independența economică a națiunilor"*²⁷. Todorova merge mai departe cu analiza atlasului lui Rizov și ne spune despre prefața acestuia că *"este un rezumat al programului naționalismului bulgar așa cum a fost formulat și respectat în primele patru decenii de după 1878"*²⁸. Analizând pretențiile și argumentele formulate de Rizov, Maria Todorova prezintă exagerările naționalismului bulgar, care identifica linia Dunării cu granița naturală a Balcanilor și care ar crea limitele naturale în care frontierele României erau trasate

societăți plurale, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 148; pentru aceeași problemă și Gilles Ferreol, Guy Jucquois, *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 416-417).

²⁴ Cele mai semnificative exemple de multietnicitate pot fi găsite în India și Nigeria, unde numărul identităților etnice este mai mare de o sută, în timp ce alte cazuri, precum Fiji sau Trinidad și Tobago, sunt evident bipolare. Problematika minorităților etnice s-a evidențiat cu precădere în ultimul deceniu, mai ales în țările aflate în tranziție și în societățile multietnice postcomuniste (de exemplu, țările baltice și cele ex-iugoslave). Eterogenitatea etnică a condus la o democratizare complexă și la necesitatea de a lua în considerare mai multe opțiuni pentru a reduce tensiunile dintre grupurile etnice.

Astfel, au fost create diferite aranjamente instituționale, multe dintre ele incluzând garanții ale drepturilor colective sau individuale ale membrilor minorităților etnice. În cele mai multe cazuri, aranjamentele instituționale sunt corelate anumitor modele de autonomie, descentralizare sau distribuire a puterii către nivelurile inferioare ale procesului decizional.

²⁵ Maria Todorova, *Cursul discursurilor naționalismului bulgar*, în Peter F. Sugar, "Naționalismul est-european", București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 58-71.

²⁶ Ministru plenipotențiar la Berlin până în 1920, D. Rizov susținea – într-un atlas geografic intitulat *Bulgarii între frontierele lor istorice, etnografice și politice*, scris în 1917 –, *"catastrofa națională"* bulgară săvârșită la Congresul de la Berlin. Descriind evenimentele, Rizov afirma: *"De multă vreme Peninsula Balcanică este principala sursă de conflict dintre Marile Puteri ale Europei. După ce statele balcanice au început să trăiască pe cont propriu din punct de vedere politic, Balcanii au devenit o nouă arenă a discordiei chiar între aceste națiuni. Așa s-a întâmplat în mod special după ce Bulgaria a fost eliberată în 1878, printr-o decizie nefastă a Congresului de la Berlin, întregi provincii au fost smulse din trupul țării și oferite vecinilor: Macedonia - Turciei, Niș - Serbiei și Dobrogea - României. Nedreptățiți și risipiți în urma Congresului de la Berlin, bulgarii au sesizat pe dată pericolul ce le amenința unitatea națională și existența politică. Ei s-au grăbit să declare, în septembrie 1885, unirea celor două Bulgarii despărțite - nordul și sudul -, și ca să-și apere mai bine frontierele împotriva României și Serbiei și ca să se ocupe mai serios de Macedonia"* (Maria Todorova, *op. cit.*, p. 50).

²⁷ Maria Todorova, *op. cit.*, p. 69.

²⁸ *Ibidem*.

în totalitatea lor dincolo de Dunăre. În acest context, viziunea bulgară susținea că revendicarea Dobrogei de către bulgari este într-un totu legitimă.

Revendicarea Dobrogei se sprijinea pe patru argumente: a) Dobrogea a fost dintotdeauna parte componentă a statului medieval bulgar; b) Dobrogea se află pe teritoriul Peninsulei Balcanice; c) retrocedarea Dobrogei către Bulgaria ar face ca gurile Dunării să se afle sub controlul unui singur stat²⁹. Todorova demontează rând pe rând argumentele naționaliștilor bulgari asupra Dobrogei, afirmând că pretențiile teritoriale se fundamentează pe limitele statului medieval bulgar. Autoarea afirmă că cinci secole de stăpânire otomană au contrariat pretențiile bulgare asupra Dobrogei. Susținătorii drepturilor românești în provincie negau presupusele drepturi politice ale bulgarilor în Dobrogea. Unul dintre acești susținători ai drepturilor românești asupra provinciei a fost Constantin Brătescu (colaborator al școlii gustiene), care publică în primul număr al *Arhivei pentru Știința și Reforma Socială* o recenzie foarte dură cărților publicate de către un intelectual bulgar, A. Ischirkoff. Acesta din urmă publicase două lucrări despre evenimentele care avuseseră loc în Dobrogea: *La Bulgarie et la Dobroudja*, publicată la Berlin în 1918 și *La Dobroudja et les revendications roumaines*, publicată în 1918 la Laussane. Brătescu descrie cele două cărți ca fiind ”două broșuri care se contrazic una pe alta” și demontează pe rând drepturile geografice, istorice, economice, politice și etnografice ale bulgarilor asupra Dobrogei³⁰. Trebuie avută în vedere situația din epocă. În 1918 Dobrogea era sub stăpânire germano-bulgară și, în acest context, ambele state și elite intelectuale încercau să-și justifice drepturile asupra teritoriului dobrogean în dispută. Cercetările echipierilor Școlii au fost interesate și de ”disputa” pentru drepturile politice ale României și Bulgariei.

În context reproducem un pasaj care reflectă statu-quo-ul în epocă. C-tin. Brătescu (un colaborator al lui D. Gusti) consemnează că: ”Dl Ischirkoff susține că toate partidele politice bulgare și toate jurnalele au cerut anexarea întregii Dobroge. Lăcomia bulgară este imensă ! Dar iarăși noi nu ne putem opri la a mărturisi că drepturile și interesele României în Dobrogea sunt așa de covârșitoare încât mai curând sau mai târziu provincia noastră transdunăreană va fi alipită din nou și definitiv, cu prisos la sânul patriei-mume”³¹. Brătescu combate la fel de dur, în aceeași revistă, o altă lucrare a unui autor bulgar, pe nume Milan Markoff, care publică *Le sort politique de la Dobroudja apres le Congres de Berlin*, la Sofia în 1917.

Critica poate fi plasată în același context al ocupării germano-bulgare a Dobrogei și ”justificarea drepturilor bulgare” în plan internațional pentru a convinge decidenții europeni să accepte și să consimtă la starea de lucruri creată de război³². Pe de altă parte, drepturile românilor asupra Dobrogei sunt expuse în coloanele unui ziar

²⁹ *Ibidem*, p. 70.

³⁰ Constantin Brătescu, recenziile pentru A. Ischirkoff, *La Bulgarie et la Dobroudja*, Berlin, 1918, și *La Dobroudja et les revendications roumaines*, Laussane, 1918, în ”Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, I, nr. 1, 1919, p. 270-274.

³¹ *Ibidem*, p. 275.

³² Idem, recenzia cărților scrise de Milan Markoff și Dr. Miseff în ”Arhiva pentru Reforma și Știința Socială, I, nr. 1, 1919, p. 274-277.

de epocă în care se poate vedea modul în care era prezentată situația comunităților etnice cu privire la moștenirea politică a provinciei. Autorul articolului, C.D. Constantinescu-Mircești, descria starea de lucruri: *"(...) pleacă turcii ducând cu ei o lume de obiceiuri și de tradiții, o încredere neclintită în legile fixe ale destinului și un neclintit caracter. Glasul plângător și silueta înconvoiată a hogei dispăre pentru totdeauna pentru a face loc nestăpânitului strigăt de bucurie al legionarului român. Căci odată cu plecarea turcilor, batalioanele de coloniști veniți să reînsuflească viața acestei provincii, aduc cu ei din adâncurile vremurilor, alte tradiții și alte obiceiuri izvorâte din înstrăinatul mediu în care de veacuri și-au călit sufletul"*³³. Noile state din Balcani au structurat în mod diferit societățile pe care le aveau sub tutelă, astfel că analiza lor trebuie făcută în mod diferit și, prin urmare, au utilizat concepții și instituții diferite. În acest context politico-social prezentat se afla și Dobrogea, intrată în componența României la 1878, episod care declanșează reforme administrative, pe care statul român le-a aplicat în teritoriul otomanizat în scopul modernizării sociale și a naționalizării provinciei.

Concluzia acestui studiu conduce la conștientizarea impactului deosebit al modelelor economice și religioase asupra evoluției și structurii identităților dobrogene, aspect confirmat de multitudinea schimbărilor sociale și de evoluția instituțiilor politice și culturale. Demersul nostru științific a fost determinat de dorința realizării unei analize³⁴ specifice evoluției demografice a Dobrogei și de a studia modul în care s-au produs modificările etnice și de ordin demografic, precum și fenomenele sociale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea. O altă premisă importantă ce trebuie luată în considerare de la bun început este rapiditatea cu care s-a produs transformarea demografică a Dobrogei în perioada studiată de noi, știut fiind faptul că modificarea semnificativă a raportului demografic în favoarea unei comunități sau a alteia se produce în mod natural în intervale mari de timp (câteva secole)³⁵.

În cazul Dobrogei, situația a stat exact invers datorită faptului că modificarea raportului demografic dintre turco-tătari și români s-a produs în mai puțin de jumătate de secol în favoarea grupului vorbitor de limbă română și care politic aparținea de cultura oficială românească. Coroborate cu documentele de arhivă, aceste realități de ordin social și demografic constituie o importantă sursă de informații pentru cercetarea problemei enunțate mai sus, oferind și o viziune amplă despre evoluția teritoriului dobrogean în perioada de după 1880.

³³ *Cuvântul Dobrogei Noi*, ianuarie 1938, p. 2.

³⁴ Nu avem pretenția că lucrarea va avea caracterul unei cercetări complete, exhaustive și că subiectul ar fi epuizat. Am încercat să definim cercetarea din punct de vedere antropologic, instituțional, demografic și social.

³⁵ Pentru acest aspect, vezi: David Oswell, *Culture and Society. An introduction to Cultural Studies*, London-Thousand Oaks (California), Sage Publications, 2006, în special capitolele IV - *Popular culture: From People to Multitude*, p. 76-102, și V - *Identity Between: Subject and Object*, p. 110-122.

Bibliografie:

Analele Dobrogei.

Arhiva Dobrogei.

Arhiva pentru Știința și Reforma Socială.

Curierul echipelor studențești.

Cuvântul Dobrogei Noui.

Revista de sociologie românească.

BRĂTESCU, Constantin, recenziile pentru A. Ischirkoff, *La Bulgarie et la Dobroudja*, Berlin, 1918, și *La Dobroudja et les revendications roumaines*, Lausanne, 1918, în "Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", I, nr. 1, 1919, p. 270-274.

COLȚESCU, Gabriela (coord.), *Vocabular pentru societăți plurale*, Iași, Editura Polirom, 2005.

DERINGIL, Selim, *The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908*, în "Comparative Studies in Society and History", Volume 35, 1993.

FOCȘA, Gheorghe, *Contribuție la cercetarea mentalității satului*, în "Arhiva pentru Reforma și Știința Socială", X, nr. 1-4, 1932, p.159-173.

FERREOL, Gilles, JUCQUOIS, Guy, *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, Editura Polirom, Iași, 2006.

JENKINS, Richard, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1997.

KOGĂLNICEANU, Vasile M., *Dobrogea 1879-1909: Drepturi politice fără libertăți*, București, Editura Librăriei Socec, 1910.

NISTOR, Ion, *Populația Basarabiei între 1812-1918*, în "Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", I, nr. 1, 1919, p. 89-91.

OSWELL, David, *Culture and Society. An introduction to Cultural Studies*, London-Thousand Oaks (California), Sage Publications, 2006.

RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, *Rassa, cultura și naționalitatea în filosofia istoriei*, în "Arhiva pentru Știință și Reformă Socială", nr. 1, 1922.

ROSTÁS Zoltán, *Atelierul gustian: o abordare instituțională*, București, Editura Tritonic, 2005.

TODOROVA, Maria, *Cursul discursurilor naționalismului bulgar*, în Peter F. Sugar, "Naționalismul est-european", București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 58-71.

ZAMFIR, Cătălin, *Ce a lăsat Dimitrie Gusti sociologiei postbelice*, în "Sociologie Românească", vol. III, nr. 2, 2005.

<http://www.cooperativag.ro/o-istorie-nefardata-reabilitarii-sociologiei-romanesti/>.

TRAIAN HERSENI - REPERE ALE CERCETĂRII SOCIOLOGICE

VIORICA BICA
icabica@yahoo.fr
Biblioteca Municipală "Octavian Paler" - Făgăraș

TRAIAN HERSENI - REPÈRES DE LA RECHERCHE SOCIOLOGIQUE

RÉSUMÉ

L'Ecole sociologique de Bucarest, fondée au sortir de la Première Guerre mondiale par Dimitrie Gusti, a défini un programme d'envergure dans le contexte européen de l'entre-deux-guerres. Dans l'histoire de la sociologie, L'Ecole sociologique de Bucarest devient un forum de dialogue scientifique concernant les problèmes de la connaissance et de la modernisation du pays. A partir de 1925, le sociologue commence la série des campagnes de sociologie monographique.

Son oeuvre s'axe sur une conception de la réalité sociale comme un tout, que venait renforcer la loi du parallélisme sociologique. Ses disciples, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția, Traian Herseni, Octavian Neamțu, Gheorghe Retegan poursuivent des recherches en sciences sociales: ethnographie, statistique, économie, histoire.

La société humaine est une unité consciente qui se forme et se maintient par les rapports qui lient ses membres. La réalité sociale se distingue donc, des autres réalités, par une relative indépendance de la volonté humaine par rapport au monde. Dans le même sens, T. Herseni affirme que "la volonté donne à toutes les idées et à tous les sentiments humains la force de leur réalisation sociale". Sa conception de l'explication sociologique a été innovante. Pour le sociologue, la société présente, dans son ensemble, des manifestations économiques, spirituelles, juridiques qui déterminent les droits et les devoirs des hommes et politiques (politico-administratives) qui organisent la vie en commun et tous les problèmes d'ordre public. Ce qui compte pour le sociologue ce sont les unités sociales, les processus et les relations sociales, ainsi que les manifestations de la volonté sociale. En conséquence, la sociologie est une science explicative et pas uniquement descriptive. C'est pourquoi, à côté de l'étude des unités et des manifestations sociales, la sociologie doit rechercher les facteurs conditionnants les cadres de vie. D'après T. Herseni, "la volonté sociale, avec ses manifestations, en essayant de se réaliser, ne peut échapper à l'influence du milieu environnant". La monographie sociologique s'avère être complète et systématique. Des cadres conditionnant la vie sociale permettent ainsi de pouvoir passer de la description à l'explication. La sociologie s'axe sur le problème de "la société comme totalité" et celui de "la sociologie comme science intégrale".

Mots-clés: sociologie, monographie, volonté, méthode, ethnographie, économie, histoire.

P.H. Chombart de Lauwe deschide în volumul *Pentru o sociologie a aspirațiilor* pledoaria pentru o concepție umanistă a dezvoltării. Cercetarea aspirațiilor unei comunități este o condiție sine-qua non a dinamicii sociale. "Geneza aspirațiilor depinde de o evoluție istorică marcată de transformări tehnice și eco-

nomice, fiind legată în același timp de imaginile și reprezentările omului, de structurile sociale, de cultura și transformările înseși”¹.

Complexitatea cercetării sociologice din perioada interbelică o datorăm Școlii sociologice de la București, înființată în anul 1925. ”Diversității ontologice a fenomenelor sociale îi corespund metode și tehnici de investigare calitative și cantitative, de analiză obiectivă a datelor empirice sau de analiză a mecanismelor subiective ale acțiunii și interacțiunii sociale”².

Factorii care au contribuit la viabilitatea Școlii de sociologie de la București sunt: factorul ideologico-teoretic, în care se include sistemul logico-formal și ideologia politico-etică a monografiilor sociologice; cel epistemologico-metodologic (analiza realității sociale, monografia ca metodă de cercetare și constituirea de echipe multidisciplinare); forța umană (membri, colaboratori, studenți); cadrul organizațional și publicistic (Institutul Social Român și editura lui, Legea Serviciului Social, institutele regionale, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*). În ceea ce privește demersul epistemologic, cercetătorii s-au axat pe ”elucidarea criteriilor logice în virtutea cărora pot fi dislocate enunțurile cu caracter pozitiv de cele cu caracter speculativ, cele cu caracter intuitiv de cele reflexive, cele empirice de cele conceptuale, cele logice de cele extralogice”³.

Întemeietorul ei, Dimitrie Gusti, a promovat o concepție sociologică voluntaristă, în virtutea formării sale în spiritul filosofiei germane, dominată de psihologismul și voluntarismul lui W. Wundt și F. Tonnies, a formalismului neokantian, promovat de H. Cohen, R. Stammler, F. Staudinger și a noului pozitivism instituit de E. Mach și R. Avenarius.

Gusti a conceput societatea ca un ansamblu de ”manifestări” economice, spirituale, juridice și politice, guvernate de ”legea paralelismului sociologic”, care își găsesc concretețea în ”unități sociale”: satul, orașul, familia, biserica. ”Cadrul cosmologic, biologic, psihologic, istoric” generează ”manifestările” ce deschid relații și procese creatoare⁴. Ca atare, societatea este ”produsul ”manifestărilor” în care valorile economice și spirituale (știința, arta, religia) constituie conținutul ” existenței socialului”, fiind categorii sociale constitutive”⁵. Acestea li se adaugă juridicul și politicul. Gusti este un promotor al ”voinței sociale”. Realitatea socială este percepută ca un ”sistem complex de manifestări paralele ale unor unități sociale, condiționate de cadre naturale și sociale și motivate de voința socială”⁶.

¹ P.H. Chombart de Lauwe, *Pentru o sociologie a aspirațiilor*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 16-17.

² Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 165.

³ Haralambie Culea, *Cunoașterea sociologică. Considerații gnoseologico-epistemologice*, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 65

⁴ Ovidiu Bădina, *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale*, București, Editura științifică, 1965, p. 54-55.

⁵ Miron Constantinescu, *Gândirea sociologică din România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 81

⁶ *Pagini alese*, București, Editura Științifică, 1965, p. 115; D. Gusti, *Schița unui sistem de sociologie. Sociologia monografică*.

Din anul 1929, *Școala sociologică de la București* a demarat cercetările. Efectuate de 850 de studenți în anul 1938, au fost editate în lucrarea-anchetă *60 de sate românești*, coordonată de A. Golopenția și D.C. Georgescu. Echipele de studenți au folosit ”șase formulare-foi de familie, foi de gospodărie, formular demografic, formular de evoluția proprietății, de alimentație, de stare culturală”, cât și ”instrucțiuni” pentru redactarea monografiilor sumare.

Din seria monografiilor integrale, sociologii menționează pe cea a Nerejului, editată de H.H. Stahl.

Monografia sociologică *Drăguș, un sat din Țara Oltului*, a fost editată în broșuri: A. Golopenția, Ștefania Cristescu: *Credințe și rituri magice; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*, 1944; Ion I. Ionică: *Reprezentarea cerului; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*, 1944; Al. Bărbat: *Structura economică a satului; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*, 1944; Traian Herseni: *Unități sociale; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*, 1944; Fr. Rainer: *Tipul antropopolic; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș), Cadrul biologic*, 1945; D.C. Georgescu: *Demografia și igiena populației*, 1945; Al. Dima: *Împodobirea porților, interioarele caselor, opinii despre frumos; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș), Viața artistică, Arta plastică*, 1945⁷.

Broșura *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș), Unități sociale*, de Traian Herseni, cuprinde articole realizate anterior: *Cete și jocuri de copii* (cap. I); *Ceata feciorilor* (cap. II); *Clubul husarilor* (cap. III); *Cârciuma lui N. Jurcovan* (cap. IV); *Stâna* (cap. V). Pentru tipologia satelor românești au fost publicate douăzeci și patru de monografii în *Sociologia românească* și *60 de sate românești*.

În studiul *Metodologia cercetării sociologice*, Lazăr Vlăsceanu detaliază funcțiile metodologiei de cercetare cu scopul definirii proiectelor metodologice. ”A finaliza un proiect metodologic de cercetare sociologică, înseamnă a conduce la creșterea progresivă a construcției sau reconstrucției sistematice a factualității sociale”⁸. Elaborarea metodologiei de cercetare sociologică rezidă în ”extinderea și cuprinderea unui evantai larg de fapte sociale cu ajutorul unor metode specifice de investigare; identificarea corelațiilor intra sau interfactuale prin tehnici adecvate; îmbogățire și rafinare conceptuală; construcție și integrare teoretică, bazate pe descriere, explicație și predicție sociologică”⁹.

Ca metode de cercetare se impun: observația participantă, chestionarul, metoda demografică, analiza de conținut și documentarea istorico-biografică, experimentul și modelele experimentale.

În opera sa, Dimitrie Gusti și-a definit metoda monografică: ”(...) descrierea se completează cu explicația, observația întâmplătoare și fragmentară se organizează în cercetarea sistematică și integrală”¹⁰. Realitatea socială se prezintă ”sub forma unor unități concrete, multiple și complexe, răspândite pretutindeni, cu variații după timp și loc”, întrucât se impune o metodologie în care să dispară ”deo-

⁷ Ovidiu Bădina, *Cercetarea sociologică concretă*, București, Editura Politică, 1966, p. 117-118.

⁸ L. Vlăsceanu, *op. cit.*, p. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 310.

*sebirile ce se fac, de obicei, între sociologia teoretică și aplicată, generală și specială, universalistă și individualistă, ori genetică, analitică și sintetică*¹¹. Observația directă și multilaterală a "unităților sociale" este indispensabilă metodei monografice. Demersul sociologic gustian rezidă într-"o unificare metodologică a sociologiei în jurul unei metode unice de tipul observației participative a unității sociale analizate"¹².

Școala sociologică de la București este meritorie pentru cercetarea vieții sociale a satelor. Principiile metodologice au fost elaborate de Dimitrie Gusti, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, Ion Zamfirescu, H.H. Stahl, Apostol D. Culea, Traian Herseni, Octavian Neamțu, C. Brăiloiu, M. Pop, Mircea Vulcănescu, A. Golopenția. Studiile publicate de H.H. Stahl (*Tehnica monografiei sociologice*, 1934) și Traian Herseni (*Teoria monografiei sociologice*, 1934), întregesc cercetarea sociologică concretă privind metodologia de cercetare: observația directă, descrierea, analiza sociologică, experimentul. Îl regăsim pe Traian Herseni în cea de-a treia campanie monografică, Nerej-Putna, desfășurată în perioada 16 iulie-16 august 1927, apoi în următoarele campanii din anii 1935 și 1936¹³. Pe durata primelor campanii s-au concretizat doi dintre factorii specifici Școlii de sociologie: cel ideologico-teoretic și, respectiv, epistemologico-metodologic, prin publicarea lucrărilor *Sociologia monografică, știință a realității sociale*, a lui Dimitrie Gusti, *Teoria monografiei sociologice*, a lui Traian Herseni, *Tehnica monografiei sociologice*, a lui H.H. Stahl, care se instituie într-un model teoretic-epistemologic-metodologic. Începând cu anul 1929 Traian Herseni colaborează la *Societatea de mâine*. În primul articol, *Metoda monografică în sociologie*, Traian Herseni își mărturisește crezul său: "Pentru mine, rândurile acestea sunt o revizuire a conștiinței"¹⁴.

În viziunea lui, "Monografia sociologică este studiul integral al unei unități sociale. În cazul cercetărilor românești: satul. A săvârși monografia sociologică a unui sat, înseamnă a-l studia din toate punctele de vedere existente, încercând a reda exact realitatea sătească în imaginea ei integrală (nu numai dintr-un singur punct, cum fac științele sociale particulare). Realizăm astfel, fotografia credincioasă a unei unități sociale în toată complexitatea ei și cu toate raporturile ce le prezintă la un moment dat, putând din studiul acestor raporturi, stabili legi explicative, valabile pentru toate formele aceleiași faze de evoluție"¹⁵. În articolul *Cum se întocmește o monografie sociologică ?*, Traian Herseni definește conceptul de "voință socială". De-a lungul campaniilor sale monografice, Herseni a investigat formele străvechi de viață românească.

Viețuirea omului, ființă eminent socială, se desfășoară pe niște traiecte ale căror puncte limită sunt reprezentate de viața individuală și cea colectivă. "Realitatea socială, concepută ca o sumă a unui număr limitat de structuri, subor-

¹¹ *Ibidem*, p. 311.

¹² *Ibidem*, p. 163.

¹³ Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, 1935, p. 40-41.

¹⁴ *Societatea de mâine*, VI, nr. 16-17/1929, p. 250.

¹⁵ *Ibidem*, p. 292.

*donate toate structuriile sociale*¹⁶, are la bază un circuit între individ și societate. Aceștia se integrează în sisteme de relații interpersonale, de rudenie sau de vecinătate, cu scopul dăinuirii.

Societatea este, așadar, *”o unitate de viață în care indivizii se conservă, se dezvoltă, se manifestă și se reproduc*¹⁷, asigurând, biologic, succesiunea generațiilor. Normele și tiparele comportamentale duc la consolidarea grupului, la durată lui. Se instituie, după opinia lui Traian Herseni, conștiința apartenenței la un grup. Ea consolidează comunitatea și o fortifică psihic. Acest fapt se evidențiază în spațiul românesc în special în cazul colectivităților rurale. Mai târziu, apar funcțiile spirituale, care se înmănunchează într-un sistem de valori, într-un cod de principii și norme culturale. Acestor funcții li se adaugă și cele care generează și direcționează legăturile sociale. Între membrii comunității se vor institui relații multiple care vor configura structura interpersonală a respectivei comunități.

Ca atare, manifestările sociale *”se vor întrupa în pattern-uri culturale și comportamentale, în obiceiuri sau chiar în roluri neformalizate*¹⁸ ce reflectă modele de gândire proprii grupului. În viziunea sociologilor și etnologilor, activitatea desfășurată în comun statornicește modele, tipare, șabloane comportamentale, mentale și afective. Pentru a facilita transmiterea de la o generație la alta, ele sunt incorporate în obiceiuri și datini. În această manieră se fixează, se mențin modelele, normele și tiparele arhetipale, ceea ce conferă comunității stabilitate, permanență. Personalitate multidimensională, omul se integrează în societate ca ființă biologică, psihică, spirituală. *”Alături de universul interior apare și se fortifică treptat conștiința apartenenței la un grup oarecare. Grupul face eforturi să-i asimileze pe indivizi, care, odată intrați în circuitul social, sunt supuși unei prelungite acțiuni de modelare culturală, spirituală, până când pornirile individuale se obiectivează în cadrele angrenajului social. Are loc, deci, un proces formativ continuu la care colectivitatea îi supune pe membrii săi*¹⁹. Aceste trăsături ale vieții sociale se evidențiază în societățile arhaice.

Satul vechi românesc se deschide ca un univers unitar, *”ca o unitate organică în care subansamblele se sincronizează perfect spre a face posibilă desfășurarea normală și normată a vieții sociale. El se înfățișează ca o structură globală care își încorporează celelalte structuri particulare. Împreună sunt chemate să asigure dăinuirea comunităților respective*²⁰. *”Pecetea unității, caracterul unui centru de cristalizare cu raze întinse spre a organiza în jurul său un cosmos*²¹, enunțate de Lucian Blaga, certifică existența unui număr de structuri care se succed într-o înlanțuire cauzală și sfârșesc prin a deveni un circuit cauzal închis. În cazul colectivităților restrânse, acest fenomen este pregnant. Rudenia spirituală își exercită prerogativele pe parcursul întregii vieți ce se repercutează asupra structurii sociale a satului. În timp, colectivitatea sâtească dobândește valori articulate în sisteme

¹⁶ Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura Dacia, 1969, p. 155.

¹⁷ *Ibidem*, p. 152.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ion Șeuleanu, *Poezia populară de nuntă*, București, Editura Minerva, 1985, p. 45.

²⁰ *Ibidem*, p. 46.

²¹ Lucian Blaga, *Isvoade*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 11.

riguroase, își creează modele existențiale. Valorile care le sunt scut vor fi teaurizate în experiența socială. Pentru a se asigura continuitatea grupului, o condiție sine qua non se impune: transmiterea tezaurului generației următoare. Experiența grupului, valorile pe care și le-a făurit și le transmite, devin tradiție.

Percepută ca *"sistem de valori și deci, sursă de viață, sursă de creație"*²², tradiția *"prelungeste experiența umanității, îi conferă durată și permanență în sistemul valorilor"*²³. În formarea și perpetuarea tradiției, un rol preponderent îl au obiceiurile, *"piloni ai tradiției"*. Ele stabilesc reguli de conviețuire socială, în coduri morale ale colectivităților, în legi nescrise care antrenează mecanismele socio-culturale, psihice, deprinderile artistice, convingerile. Prin standardizarea acestor principii vitale se accede la un sistem de stereotipii de natură bipolară: adevăr-neadevăr, bine-rău. Din acest punct de vedere, viața individului se integrează în tiparele și standardele transmise de la o generație la alta. Ca manifestări folclorice complexe, obiceiurile se repetă în contexte identice, fiind percepute ca fapte folclorice *"juste și obligatorii"*, în concordanță cu reprezentările ei menta-culturale. Formele de viață tradițională se statornicesc. Colectivitatea va veghea la menținerea lor. Nu se admite nicio încercare de îndepărtare de aceste tipare îndătinat.

Obiceiurile transmit valorile instituite de generațiile anterioare, *"mijlocesc o tranlație între acestea și prezent"*²⁴. Mihai Eminescu consemna în *Scrieri politice și literare*: obiceiurile *"legau formele trecutului cu exigențele viitorului, asigurându-se continuitatea de dezvoltare, ferind de sărituri și interpretări aventuroase și în lăuntru și în afară"*²⁵. În volumul *Mitul mării treceri*, Mihai Pop conchide că lumea este percepută ca o mare unitate, una sensibilă și o alta *"descifrată ca o reprezentare în realitate a mitului"*²⁶. Faptele folclorice certifică faptul că *"nu numai neamul și lumea formează mari unități cu structura binară ci și timpul care nu-și încheie durata prin moarte, ci continuă dincolo pentru a reveni prin naștere; din ireversibil cum părea a fi, el ne apare în sistemul celor trei concepte fundamentale ale culturii populare, neam, lume, vreme, reversibil"*²⁷.

Riturile de trecere se adevăresc a fi modele comportamentale, modele culturale pe care colectivitățile etnice le-au creat și au vegheat asupra respectării lor.

Nunta se integrează obiceiurilor care celebrează căsătoria. Este singurul ceremonial de trecere păstrat în care cei doi tineri participă conștient. El marchează despărțirea de vechea stare, trecerea propriu-zisă, integrarea în noua stare.

Trecerea tinerilor în categoria oamenilor maturi, a gospodarilor, deschide un ciclu vital. Ea presupune acceptarea deliberată a unui alt *modus vivendi*, ce se va derula pe alte coordonate, diferite de cele ale vârstei de până acum. Prin *"proporțiile*

²² Dumitru Matei, *Tradiție și inovație în artă*, București, Editura Meridiane, 1982, p. 13.

²³ Vasile Vetășanu, *Progresul uman și tradițiile culturii*, București, Editura Minerva, 1971, p. 58.

²⁴ *Ibidem*, p. 50.

²⁵ Mihai Eminescu, *Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 12 (apud I. Șeuleanu, *op. cit.*, p. 50).

²⁶ Mihai Pop, *Mitul mării treceri*, Timișoara, Editura pentru literatură universală, 1968, p. 79.

²⁷ *Ibidem*, p. 90.

ce le ia cât și prin conținutul ei deosebit de bogat și complex, nunta opoate fi socotită cea mai însemnată dintre manifestările artistice populare. Muzica și dansul, poezia și jocul scenic se îmbină aici într-o deplină armonie. În forma ei clasică, nunta țărănească este un interesant și pitoresc spectacol. Nunta este o manifestare folclorică sărbătorească, în cadrul căreia, momentele solemne și tragice se topesc în cele de petrecere, de joc și voie bună. Așa apare ea chiar și în conștiința masei populare”²⁸.

Ceremonialul nupțial are o finalitate certă: unirea celor doi tineri și apropierea familiilor acestora (în accepțiunea termenului de neam). În sat, apropierea se realizează progresiv în faze pregătitoare ce se desfășoară succesiv și concentric (de la tatonările inițiale – întâlnirile, peșitul –, până la consacrarea noii celule sociale. Unirea celor doi tineri este evidențiată de gesturi ritual simbolice: încrucișarea mâinilor, mâncatul din aceeași bucată de pâine, băutul din același pahar). Următorul pas este integrarea în noua stare. Desprinderea de vechea stare, pregătirea și trecerea propriu-zisă, intrarea într-un *”nou cerc de relații”*, adoptarea unui nou model comportamental, definesc însăși curgerea vieții în satul tradițional. Ruperea de vechea condiție produce o perturbare în sistemul de relații existent, apare o situație tensionată ce se resimte pe mai multe planuri. Rolul riturilor practicate acum este acela de a reface echilibrul afectat. Destinul unui individ îi preocupa pe membrii colectivității. Fiecare se încadra în tiparele comportamentale, de mentalitate, etice, instituite prin tradiție. Din această perspectivă nunta devine o manifestare complexă care angrenează întreaga colectivitate. Crearea unui nou cuplu schimbă fizionomia satului. Apar noi structuri, nuclee și grupări cu implicații economice, sociale, etice în viața comunității. Desprinderea de familie, de *”ceata feciorească”* și apoi unirea celor doi tineri provoacă o stare conflictuală ce se cere aplanată. Așa se explică riturile și gesturile compensatorii: oferirea de daruri, gesturile de bunăvoință. Desfășurarea tradițională a obiceiului este vegheată de colectivitate. Ceremonialul are un caracter de preexistență în opinia cercetătorilor. Închegarea lui s-a produs treptat, prin absorbția repetată a unor elemente ce-și au sursa în experiența umană și socială a unei colectivități.

Cercetătorii Petre Caraman, Ovidiu Bârlea, Traian Herseni, Nicolae Bot s-au axat în studiile lor pe reliefarea unei dimensiuni motivaționale: funcțiile premaritale ale colindei și colindatului. Câmpul de semnificații se lărgeste simțitor, devenind pentru cercetător un fenomen etnocultural complex al vieții comunității sătești.

Cetele de feciori din Țara Oltului, înregistrate până în 1938, au trei trepte evolutive: *”o treaptă arhaică, bine păstrată, în care elementul tradițional predomină, o treaptă de tranziție spre forme mai noi, în care tendința de inovație apare și este tot mai accentuată și în sfârșit, o treaptă de disoluție, de părăsire a formelor vechi și, în același timp, de adoptare a unor forme aproape complet noi”²⁹.*

²⁸ M. Pop, Dumitru Pop, Valeriu Ciobanu, *Obiceiurile în legătură cu momentele mai importante din viața omului*, în *”Istoria literaturii române”*, I, București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 37.

²⁹ Tr. Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleo-etnografie a ceteilor de feciori din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 160.

Considerații de substanță au fost făcute de Traian Herseni în lucrarea sa consacrată unor *"forme străvechi de cultură poporană românească"*. Reputatul sociolog evidențiază că în Țara Oltului și a Făgărașului se urmărește prin colindat, apelându-se firește la modalitățile mentale, psihologice sau poetice, proprii comunității tradiționale, asigurarea prosperității. În studiul său *Forme străvechi de cultură poporană românească*, cercetătorul situează funcția premaritală a colindatului, *"preocuparea de căsătorie"*, după *"problema mijloacelor de existență"*³⁰.

În studiul *Funcțiile agrare ale colindatului*, N. Bot consensemă: *"În colindat întâlnim informații despre poezia obiceiurilor de familie, despre riturile de inițiere"*³¹.

Cercetarea cetelor de feciori *"îngăduie reconstituirea unor vechi forme de cultură spirituală și chiar socială, pe care arheologia, cu mijloacele ei fragmentare, exclusiv materiale, nu le poate decât bănuși și conjectura, dar niciodată, verifica"*³². Cetele de feciori au caracterul unor organizații de inițiere, de instruire a junilor, de educare a lor în vederea împlinirii obligațiilor sociale care le revin în cadrul vieții satești. Datinile le conferă o trăsătură arhaică, pentru că ceata în sine *"fiind mereu nouă, prezintă neîncetat trăsături noi, de oameni vii, crescuiți și pătrunși de cultura vremii lor"*³³.

Cetele de inițiere au parcurs odinioară trei etape caracteristice: *"plecarea din comunitate"*, desprinderea de familie; o perioadă de *"școală"*, de instruire, răstimp în care învățăceii deprindeau tot ce era necesar pentru trecerea în rândul adulților – ei erau supuși unor încercări cu scopul de a-i căli – și *"reîntoarcerea"* în comunitate în noua situație dobândită, cea de *"inițiați"*. Cercetătorii includ ceata de feciori, prin simplă analogie, în ceremoniile de *"întoarcere"*. *Feciorii stăteau împreună la gazdă, aveau contact însă cu sătenii, cu femeile și cu fetele, umblau din casă în casă, luau masa împreună cu părinții și fruntașii satului și mai ales, aduceau cu ei pe Dumnezeu, un Dumnezeu tânăr ca și ei, un june zeificat. După spargerea cetei, începea îndată dulcele Crăciunului, perioadă de maximă intensitate, de încheiere a căsătoriilor, în care cel puțin, feciorii mari, adică, scăpați de armată, căutau să se însoare și deci, să intre în altă categorie de vârstă. Interpretarea vine aproape de la sine: ceata cu petrecerile ei, era un fel de rămas-bun de la junețe (celibat) și o practică magico-religioasă pentru a asigura succesul căsătoriei"*³⁴. Exceptând izvoarele bibliografice, volumul editat de Tr. Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, are la bază cercetările personale de teren privind cetele de feciori (asociații juvenile masculine), din ținuturile românești. Cercetări complexe au fost efectuate în perioada anilor 1928-1938 în șaizeci și opt de sate din Țara Oltului, situată în sudul Transilvaniei, între Munții Perșani, râul Olt și Capații Meridionali, având ca centru urban Făgărașul.

³⁰ *Ibidem*, p. 200.

³¹ Nicolae Bot, *Funcțiile agrare ale colindatului*, în "Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", Cluj-Napoca, I, 1977, p. 311 (apud I. Șeuleanu, *Dincoace de sacru, dincolo de profan*, Tîrgu-Mureș, Editura Tipomur, 1994, p. 57).

³² Tr. Herseni, *op. cit.*, p. 287.

³³ *Ibidem*, p. 293.

³⁴ *Ibidem*, p. 304.

Cetele sunt mici organizații de feciori (4-7, până la 18-20 persoane), deci bărbați necăsătoriți, dar la vârsta căsătoriei. Ele aveau în frunte un *vătaf* sau *jude*. Erau însoțite adeseori de o *mască*, numită *boriță* sau *turcă* și aveau ca sarcini să organizeze dansurile și petrecerile tineretului din sat în sărbătorile de iarnă, să colinde la Crăciun și să îndeplinească rituri și ceremonii, în marea lor majoritate, cu caracter arhaic. Cetele își desfășurau activitatea între Crăciun și Bobotează sau Sfântul Ioan. Unele se prelungeau și aveau atribuții mai restrânse: organizarea dansurilor și menținerea disciplinei în rândurile tineretului masculin întreg anul. Majoritatea cetele se constituiau de Sfântul Nicolae (6 decembrie). Atunci se stabileau persoanele care intrau în ceată, iar cei intrați își alegeau conducătorii: un *vătaf* mare și un *vătaf* mic, un *stegar* (care purta steagul), un *colcer* (care avea în grijă alimentele), un *crâșmar* sau *cârciumar* (care avea în grijă băutura), un *casier* (care mânua banii). Conducătorii se alegeau prin vot, iar *vătaful* mare uneori și prin licitație (insul care dădea mai mult; banii strânși de ceată, ca daruri din sat, îi rămâneau lui).

Între Sfântul Nicolae și Crăciun (6-24 decembrie), activitatea cetele se restrângea la pregătiri. În această perioadă cetele își căutau o gazdă, învățau colindele, angajau lăutari, făceau *masca boriței*, *steagul*, cumpărau băutură, procurau lemne pentru foc, își puneau la punct îmbrăcămintea și podoabele. Cetele frecventau și șezătorile de fete, nu numai pentru a dansa și a petrece, ci și pentru a obține concursul fetelor, care le împrumutau basmale și panglici pentru *boriță* și confecționau *steagul*. Ceata își căuta din vreme o gazdă. Se prefera o casă încăpătoare, fără copii sau cel puțin fără copii mici. Gospodarul care îi găzduia era numit *tată de feciori*, iar gospodina *mamă de feciori*. Din ajun de Crăciun până la Sfântul Ioan feciorii din ceată se mutau la gazdă și făceau gospodărie în comun: acolo dormeau, mâncau și petreceau. Cheltuielile erau suportate de ceată. În schimbul serviciilor aduse, gazdele mâncau și beau împreună cu ceata, cu ceea ce se strângea din sat. Viața cetei era reglementată de obiceiuri sau contracte scrise în care erau prevăzute obligații și interdicții. Atâta timp cât stăteau la gazdă, feciorii nu puteau părăsi ceata fără aprobarea *vătafului*, iar acesta fără știrea cetei. Nu aveau voie să intre în cameră cu *pălăria* pe cap, nici să pună *coatele* pe masă în timp ce mâncau; nu aveau voie să consume mult alcool, să provoace scandaluri, să lase fetele nejugate. Cei care încălcau *poruncile* erau pedepsiți. Cei care plecau acasă la părinți sau se duceau pe la *măndruțele* lor fără a fi învoiți de *vătaf* erau legați, așezați pe sanie și purtați prin sat în văzul tuturor, fiind obligați să strige: "*Cine face ca mine, ca mine să pățească*". În unele sate cei vinovați erau ridicați pe stâlpul porții și obligați să-și strige vina ca să-i audă și să-i vadă întregul sat. Cu excepția *steagului*, feciorii aveau ca semn distinctiv podoabe specifice: se îmbrăcau în pieptare, fără *recăle*, purtau căciuli sau *pălării* la fel, își puneau pe piept brăie colorate sau tricolorul în diagonală (*vătaful* două, cruciș). Căciulile și *pălăriile* erau împodobite cu *vâstre*, confecționate din fire roșii și aurii, pene, ciucuri, șnururi. În alte sate conducătorii purtau *bastonașe* sau *bâte ciobănești*. În cadrul pregătirilor, cu excepția învățatului colindelor, feciorii aduceau lemne din pădure sau strângeau lemne de la oamenii din sat. Se întorceau seara, strigând și chiuind de joc, cu carele și cu caii împodobiți cu brad, panglici, clopoței, batiste. Lăutarii se tocmeau din timp. Tot la ceată erau sărbătorite

zilele onomastice: Nicolae - 6 decembrie, Ștefan - 27 decembrie, Vasile - 1 ianuarie, Ion - 7 ianuarie.

Rosturile cetei erau complexe. În noaptea de Crăciun colindau din casă în casă. Doi dintre feciori mergeau înainte și întrebau gazdele dacă îi primesc. Ei erau așteptați cu porțile deschise, cu lămpile aprinse. Ceremonialul din casă era bogat și variat. Se intra în casă cântând sau spunând *bună seara* și dând mâna cu ai casei. Feciorii se așezau în fața mesei sau în jurul ei, pe două grupe, dintre care una, în frunte cu vătavul, cânta o strofă, cealaltă, în frunte cu crâșmarul sau alt grad, cânta cealaltă strofă, alternativ. După aceea se făceau două, trei jocuri, iar borița juca rolul ei. Se luau darurile de pe masă, vătavul mulțumea și ura gazdei sănătate, prosperitate, belșug. Darurile tradiționale erau colacii de grâu, carnea de porc, la care se adăugau bani. Cei mai înstăriți dăruiau și băutură. Banii îi lua vătavul sau casierul. După colindat, a doua mare manifestare publică se desfășura a doua zi de Crăciun. Atunci se făcea jocul cel mare al cetei, în mijlocul satului, la care participa întregul sat. Dimineața cetașii mergeau la biserică, iar la ora două după-amiază *scoteau jocul*. În unele sate a doua zi de Crăciun *"se băgau fetele tinere în joc"*. Între fetele de joc – cele de măritat și cele mai mici –, difereau îmbrăcămintea, pieptănătura, podoaba. A doua zi de Crăciun ceata dădea o masă la gazda ei, la care erau invitați mai marii comunei din acea vreme: preot, notar, primar, învățător, șef de post. Cetele aveau mereu invitați. Chemau într-o seară părinții, în altă seară fetele de joc, în alta feciorii care n-au intrat în ceată, în alta părinții fetelor. În zonă se statornicise credința că în perioada aceasta, în noaptea de Crăciun sau de Anul Nou *"se deschide Cerul"* și *"vorbeau animalele din grajd"*. Cele douăsprezece zile de la Crăciun încolo reprezentau anul și se credea că așa cum vor fi acele zile, vor fi și lunile de peste an. Ziua întâi de Crăciun reprezenta anul întreg. Era considerată ca o zi cu dublă valoare prezicătoare. Adevăratul *An Nou* era considerat Crăciunul. În unele sate, de revelion se trăgeau clopotele pentru *"îngroparea anului vechi"* și se colinda până la zori. Seara se strîngeau fete și feciori și executau practici pentru a afla viitorul – dacă se căsătoresc și cum le vor fi soții: frumoși, sănătoși, urâți, bogați, bătrâni, tineri. Cetele durau până la Sfântul Ioan (7 ianuarie). Înainte de a se desface, se împlineau ceremonii variate. În unele sate feciorii se travesteau în *măști*, de această dată *măști umane*, antropomorfe nu zoomorfe, se dădeau cu funingine sau cu făină pe obraz, se deghizau în femei, în tîrgoveți, ursari, căldărari și *"se năpusteau, făcînd gălăgie mare, pe ulițele satului, bătînd din fiare/coase, căldări, tinichele - cu copiii după ei, spunîndu-și reciproc, cuvinte de ocară"*³⁵. Măștile intrau prin case, se luau după fete și femei, făceau dezordine peste tot, luau obiecte de prin curți, alimente din bucătărie, jucau la răscruci. Acest obicei purta numele semnificativ *"a bate tufa, probabil pentru a alunga sufletele celor morți după împlinirea celor douăsprezece zile, cât a fost deschis cerul și au putut veni pe pămînt, participanții deghizându-se pentru a nu fi recunoscuți"*³⁶. În alte sate cetele nemascate făceau câte un joc la fiecare capăt de sat și la mijlocul satului, în altele *"ardeau sălașul"*: scoteau în curte sau pe stradă patele pe care dormiseră cele două săptămâni, le dădeau foc și săreau peste ele. Erau rituri de purificare. În alte sate se

³⁵ *Ibidem*, p. 16.

³⁶ *Ibidem*.

păstra un obicei foarte vechi, cel de a "îneca vătavul". Acesta era luat pe sus și dus la fântână sau la râu pentru a fi "înecat". Scăpa de la moarte prin răscumpărare. De obicei, banii erau dați de o fată, mândra lui. În multe din colindele culese de Traian Herseni și soția lui era vorba de fetele de măritat, de pețit, de nuntă. În zonă, cele mai multe nunți se făceau în "dulcele Crăciunului", între Crăciun și postul Paștelui. Aceste colinde erau urări de căsătorie. Cu prilejul Crăciunului, fetele de măritat își expuneau în camerele în care erau primiți feciorii întreaga zestre, confectionată de mâna lor, iar în zilele următoare, la joc și la petreceri, tinerii puneau la cale, cu concursul discret al părinților și al rudelor, căsătoriile pentru sezonul care se deschidea.

În activitatea teoretică a lui Traian Herseni se disting trei etape. În prima etapă este menționată teza de licență, *Individ și societate* (1928), și articolele publicate în revista *Societatea de mâine* în perioada anilor 1929-1931. Următoarea etapă este cea a afirmării depline. Acum publică *Teoria monografiei sociologice* (1931), *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1933), *Sociologie românească. Încercare istorică* (1940), *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Prolegomene la teoria sociologică* (1969), *Sociologia literaturii* (1973), *Sociologia industrială* (1974), *Sociologia limbii* (1975). Ultima etapă este cea a decelării concepției sociologice. Din întreaga operă se disting patru etape care conturează arhitectura sistemului său sociologic.

În cea dintâi, concepția despre societate este privită din perspectiva istoriei: "Pornim de la constatarea că sociologia este o știință realizată în foarte multe școli și curente și, prin urmare, cunoașterea ei nu este posibilă decât pe cale istorică"³⁷.

Următoarea etapă este cea a cercetării critice a stadiului istoric. Sistemul său sociologic se axează pe trei coordonate: ontologia (determinarea realității sociale), teoria științei (sociologia ca știință autonomă), teoria cunoștinței (studiul sociologiei). Perspectiva ontologică a fost deschisă de lucrarea *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*. Au urmat *Prolegomene la teoria sociologică*. Teoria științei este detaliată în *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*. Această tematică este reluată ulterior în *Problema sociologiei*, articol publicat în *Revista de filosofie* nr. 1 din 1934, *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Despre clasificarea științelor sociale* (1968), *Ce este sociologia* (1981). Teoria cunoștinței este amplu dezbătută în *Teoria monografiei sociologice*.

Cea de-a treia etapă este consacrată evoluției istorice a problematicei sociologiei. Curente sociologice se succed gradual "pentru a întregi, parcă anume, lipsurile celor precedente"³⁸. Raportul dintre societate și indivizi este reliefat în *Ce este sociologia ?*: sociologii recunosc "că nu există nici indivizi umani fără societate, nici societate fără indivizi". Sunt "două aspecte corelative, ale unei și aceleiași realități umane, aflată în continuă interdependență și interacțiune"³⁹. În volumul *Prolegomene la teoria sociologică*, Herseni pledează pentru principiul selecției: "Introducerile în sociologie care procedează strict sistematic de fapt, nu ne inițiază

³⁷ Idem, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, 1935, p. 4.

³⁸ *Ibidem*, p. 18.

³⁹ Idem, *Ce este sociologia ?*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 26.

în sociologie ci în sistemul personal de gândire al autorului sau în curentul sociologic în care se încadrează”⁴⁰, având ”un rol activ în viața științifică a zilelor noastre”⁴¹. În ceea ce privește maniera în care a abordat natura societății, Traian Herseni este un adept al fenomenologiei, care a susținut gustianismul. Este cea de a treia etapă a sistemului sociologic. În volumul *Cercetarea sociologică concretă*, Ovidiu Bădina face următoarea remarcă: ”În cazul lui Traian Herseni, se poate afirma că în acei ani, din punct de vedere teoretic, adoptase tezele de bază ale doctrinei lui Gusti, pe care le propovăduia și dezvolta, dar suferise și puternice influențe hartmaniene. Deci, diferențierea teoretică și politică s-a manifestat foarte evident și în rândul celor ce se aflau în fruntea școlii și constituiau vârfurile ei. Gusti - un gânditor burghez de orientare democratică, neîncadrat politicește în vreun partid -, a căutat să subordoneze toate tendințele unui singur țel: cercetarea realității sociale, concepută ca acțiune menită a cunoaște totul în vederea luării unor măsuri reformatoare”⁴². Traian Herseni a deschis o nouă perspectivă sociologică prin prisma fenomenologiei. Sistemul social este abordat în spiritul ontologiei regionale: ”Încercăm în spiritul sociologiei fenomenologice să punem problema individ și societate dincoace de individualism și integralism și întreprindem în același spirit ontologia regională a vieții sociale”⁴³. Dimensiunea ontologică este conferită de articole și lucrări care l-au consacrat prin abordarea minuțioasă și riguroasă a fenomenologiei sociologice: *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională, Prolegomene la teoria sociologică, Ontologia spiritului, Dialectica spiritului, Ontologia vieții sociale*. În *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, Herseni adaugă: ”Noi ne găsim pe o poziție, dacă nu, fenomenologică, filosofic, fenomenologică, sociologic”⁴⁴. El conchide: ”(...) existența societății este legată de existența eului și amândouă ne sunt date, nemijlocit, prin însăși trăirea noastră”⁴⁵. De acum, se va orienta spre ontologie: ”În domeniul sociologiei, obiectul fiind legat ontologic de subiect, raportul de cunoaștere mijlocită nu ia ființă, societatea ne este dată, nemijlocit, în însăși trăirea noastră conștientă. Nu suntem siliți să cedăm întâietate gnoseologiei - primatul rămâne, indiscutabil, ontologiei”⁴⁶. Trăirea nemijlocită” este însăși esența vieții, ”suportul oricărei activități și desfășurări de viață socială, deci faptul constitutiv, fără de care societatea încetează să mai fie societate”⁴⁷. Aceasta presupune: conviețuirea umană – ”societatea este în mod exclusiv, conviețuire spirituală”⁴⁸; acțiune și faptă – ”activitatea socială, fiind întemeiată pe conștiința umană, va fi de natură sufletească”⁴⁹; spirit obiectiv – ”realitatea socială

⁴⁰ Idem, *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura Științifică, 1969, p. 8.

⁴¹ *Ibidem*, p. 9.

⁴² O. Bădina, *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*, București, Editura Politică, 1965, p. 143.

⁴³ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 68.

ne apare ca faptă desprinsă de indivizii producători, cu un înțeles obiectiv”⁵⁰; ființă colectivă – societatea nu există în afară de indivizi, ea nu e o sumă, ci o nouă structură. Sunt argumente care definesc existența societății ca obiect al sociologiei.

Pentru Traian Herseni realitatea socială ”nu este o existență pipăibilă, încât contestarea și reducerea ei la altă realitate (cea mecanică, biologică sau psihică) se face cu foarte multă ușurință, deși cu foarte puține temeiuri”⁵¹. În viziunea sa, societatea este raportată la timp, la ”problematika evoluției și a istoricității”. Viziunea asupra societății, expusă în anul 1933, este structuralist-funcționalistă. După 1941 filonul cercetărilor este realist. După 1948 se apropie de marxism, pe care l-a acceptat ca o ”concepție științifică asupra societății”. Sistemul său structuralist-funcționalist se axează pe următoarele coordonate: analogia între latura organică și realitatea socială; societatea concepută în strictă interdependență cu natura; realitatea socială privită în ansamblul ei; latura evolutivă a fenomenelor sociale; elementele structurii formează un corpus: ”(...) ordinea vieții împreună, planul de orânduire a vieții în comun, un sistem unitar de raporturi, o totalitate de tipare în care se varsă viața pentru a putea exista împreună cu alte vieți”⁵². Traian Herseni definește structura ca fiind ”o realitate funcțională - ea exprimă raporturi, nu substanțe, ea este formă interioară, plan de construcție, nu materie, nici material”⁵³. Câmpul investigației se extinde: ”(...) în structură, lucrurile depind unele de altele, se determină reciproc, ca existență. Societatea este o realitate funcțională, adică o realitate care nu există în sine, ci prin raporturile pe care le duce la funcțiile pe care le poartă cu sine însăși și cu alte realități”⁵⁴.

Viziunii sociologice îi atribuie următoarele caracteristici: este funcțională (”un document privitor la un popor nu poate fi înțeles decât prin funcția pe care o îndeplinește în sânul aceluia popor”⁵⁵), integralistă, vitalist. Sociologul conchide: ”Funcționalism, integralism, vitalism, înseamnă laolaltă realism: a reda realitatea în toate aspectele ei și a căuta principiile pe care ea singură ni le înfățișează. Calea aceasta nouă care mi s-a deschis de curând, nu îndepărtează neapărat vechile căi, dar le adâncește și le lărgeste, necontenit”⁵⁶. Filonul structuralist-funcționalist descinde din gândirea filosofico-socială germană. Tr. Herseni și D. Gusti s-au format în spiritul culturii germane. Sunt totuși două maniere diferite de abordare a structuralismului și funcționalismului celor doi sociologi. La D. Gusti structura este alcătuită din ”manifestări și cadre dispuse și legate paralel. Legea paralelismului” acționează asupra elementelor ce compun societatea. În sistemul său sociologic exclude relațiile de ”subordonare-supraordonare” în favoarea unui paralelism structural-funcționalist. Când se referă la structură, Tr. Herseni se îndepărtează de paralelism. El vizează cele trei elemente ale sistemului social: individul – ”societa-

⁵⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁵¹ *Ibidem*, p. 4.

⁵² *Ibidem*, p. 131.

⁵³ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁵ Idem, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale, 1941, p. 8.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 16.

tea nu este o realitate omogenă, ea se compune din oameni feluriți și numeroși”⁵⁷ –, viața socială văzută ca un flux și reflux, formată din ”proces de individualizare și socializare” și cultura. Este un susținător al paralelismului sociologic ca și liderul Școlii sociologice de la București, pe care îl citează. D. Gusti nu împărtășește opinia sociologilor conform căreia ”întreaga realitate se reduce la elementele ei, și anume la unul dintre aceste elemente - fie la unul sufletesc (Hegel, Comte), ori numai la acel economic (Marx), ori numai la unul politic (Gumpłowicz), ori numai la acel juridic (Stammler)”⁵⁸.

În volumul *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* face referiri la caracterul obiectiv al societății, al cărui sens este acela de ”conștiință coercitivă și exterioară. O lege e desprinsă de legiuitori, nu exprimă numai starea sufletească a acestora, nu este deci, o expresie psihologică, are dimpotrivă un înțeles obiectiv și o existență dincolo de creatori. Marx și Durkheim au observat foarte bine acest lucru când au afirmat că realitatea socială se poate întoarce coercitiv împotriva indivizilor”⁵⁹. Încă de la primele lucrări, Herseni aprofundase deja doctrina marxistă: ”Se cunosc unele afirmații ale lui Karl Marx că viața economică determină viața socială și spirituală în genere. Marxismul e cunoscut și răspândit ca o doctrină a materialismului istoric sau a determinismului economic”⁶⁰. *Manifestările spirituale ar urma din cele economice ca niște epifenomene*”⁶¹.

După disoluția Școlii de sociologie de la București s-a îndepărtat de poziția spiritualistă asupra societății și s-a apropiat de concepția marxistă. Trecerea la marxism se datorează și colaborării sale cu M. Ralea. În *Prolegomene la teoria sociologică*, Herseni avea să afirme: ”Pe lângă antropologia fizică sau biologia umană care studiază omul ca ființă organică sau, mai exact, ca specie zoologică, pe lângă antropologia psihică sau psihologia umană, care studiază funcțiile psihice sau viața psihică a omului, mai este necesară o antropologie socială, care să studieze omul ca ființă socială sau mai precis, viața socială a omului, de la grupările cele mai mici (familie, sat, trib), până la formațiile cele mai întinse (clase sociale, națiuni, state, organizații internaționale), cu toate instituțiile, funcțiile, relațiile și valorile sociale legate de ele (de la cele economice, tehnice și științifice, până la cele juridice, politice, religioase, morale, filosofice și artistice) în structura, funcțiile și evoluția lor”⁶².

În perioada antebelică, cercetarea sociologică viza noologismul și fenomenologismul. După 1969, Traian Herseni este preocupat de studiul sociologiei dialectice: hegelianism și marxism. În procesul ei evolutiv, sociologia s-a axat pe ”individualism și integralism. În răstimp, s-au ivit și încercări de a pune problema dincolo sau dincoace de cele două poziții sociologice predominante, îmbinând

⁵⁷ *Ibidem*, p. 14.

⁵⁸ D. Gusti, *Realitate, știință și reformă socială*, în ”Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, I, nr. 1, 1919, p. XII.

⁵⁹ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. 40-41.

⁶⁰ Idem, *Teoria monografiei sociologice*, București, Editura Institutului Social Român, 1934, p. 106.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Idem, *Prolegomene la teoria sociologică*, p. 5.

*individul și societatea într-o realitate de natură superioară sau înfățișându-le ca simple fețe ale aceleiași realități*⁶³. Individualismul și integralismul au fost depășite de gândirea dialectică, în sensul hegelian, ”care a oferit posibilitatea de a surprinde unitatea celor doi termeni chiar în contradicțiile lor, după o logică net superioară față de cea formală. Marxismul a folosit acest progres pentru a realiza, printr-o vastă sinteză, de natură strict științifică, materialistă, cea mai completă și avansată teorie sociologică”⁶⁴. Cercetătorul optează pentru concepția unitară marxistă: ”Dintre multe concepții despre societate, materialismul istoric s-a dovedit până acum cel mai fecund. Forța lui constă în efortul de a pătrunde cât mai adânc în miezul lucrurilor”⁶⁵.

În volumul *Sociologia cogitans*, doctrina marxistă se asociază analizei critice a Școlii sociologice de la București. Cercetătorul conchide: ”(...) rezultatele sunt radical diferite, nu numai din cauza părăsirii paralelismului sociologic prin care se excludea programatic materialismul istoric, primatul determinismului economic (al structurii economice a societății), ci dintr-o cauzalitate mult mai complexă, care ne obligă să revizuiem lucrurile din temelii. Ne găsim într-o nouă etapă de dezvoltare nu numai a sociologiei, ci a întregii societăți românești; s-a realizat trecerea revoluționară de la capitalism la socialism și se construiește și se dezvoltă multilateral, socialismul însuși. Nu e sociolog cine își imaginează că o sociologie, care era progresistă odinioară, prin dinamismul, optimismul și aplicațiile ei, dar care avea totuși un caracter limitat, de clasă, poate fi preluată de actuala noastră orânduire socială. Școala Sociologică de la București aparține trecutului. Singura cale de progres a sociologiei românești de acum încolo este desfășurarea ei în conformitate cu nevoile legice ale societății din care face parte”⁶⁶. Filele acestei sinteze reprezintă un document al istoriei sociologiei românești în procesul ei evolutiv.

În volumul *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, Herseni definește sociologia ca ”studiu al întregurilor sociale, care să lămurească rostul fiecărui element în sânul totalității”⁶⁷. Obiectul sociologiei este ”societatea ca atare, societatea ca societate”⁶⁸. Cercetătorul face o demarcație între sociologie și istorie – ”istoria este studiul individualului, al concretului, sociologia, studiul generalului”⁶⁹ –, între sociologie și psihologie.

După 1972 câmpul cercetării sociologice se extinde. Obiectul științelor sociale nu-l constituie societatea, ci ”fenomenele sociale”⁷⁰. Studiul ”societății ca atare, a societății ca societate” revine sociologiei. Sociologia, concluzionează Herseni, ”se deosebește de științele sociale prin faptul că studiază societatea ca întreg, nu numai una din părțile integrante ale ei (economia politică, dreptul,

⁶³ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 11

⁶⁵ *Ibidem*, p. 108.

⁶⁶ Idem, *Sociologia militans*, București, Editura Științifică, 1968, p. 27-28.

⁶⁷ Idem, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 141.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Idem, *Sociologia militans*, p. 26.

morala, arta, religia, filosofia, știința). Sociologia se înfățișează ca singura știință care are ca obiect de cercetare, societatea ca atare, în toată complexitatea și generalitatea ei⁷¹. În evoluția ei, s-a deschis procesul de "diviziune internă a sociologiei"⁷², cu o diversitate de ramuri: "sociologia generală, geografică, demografică, etnografică, istorică, morală, urbană, economică (agrară, industrială, comercială, financiară etc.), politică, juridică, morală, sociologia artei, a literaturii, a cunoașterii, a educației, a culturii de masă"⁷³.

În volumul *Ce este sociologia ?*, Traian Herseni dă amploare definiției sociologiei: "Sociologia studiază conexiunile dintre diferitele părți ale societății, modul în care coexistă și coactivează, modul în care formează împreună un tot sau un sistem, pe principiul bine cunoscut că totalitatea nu se reduce la suma părților, ea constituie întotdeauna un plus sau o sinteză ireductibile la ele, în măsură să le definească, să le restructureze și să le determine ca atare (ca părți)"⁷⁴. Sociologia, istoriologia și culturologia "își dispută sarcina de a teoretiza toate cunoștințele existente cu privire la societate, cultură și personalitate"⁷⁵. În opinia lui Herseni, "tustrele sunt preocupate de toate fazele de viață socioculturală, din toate timpurile și toate locurile, dar sociologia pune accentul pe societate, culturologia pe cultură sau civilizație, în timp ce istoriologia pune accentul pe eveniment și pe epocă"⁷⁶. Toate trei se interferează pentru a forma o singură știință de tip nou, interdisciplinar⁷⁷.

Activitatea sa de cercetător a fost influențată, în primele etape, de concepția gustiană, cât și de ideile Institutului Social Român. În lucrarea *Teoria monografiilor sociologice*, Traian Herseni își declară afilierea la spiritul militant gustian: studiul țărănimii, cunoașterea națiunii – "o cunoaștere detaliată și integrală a realităților noastre naționale"⁷⁸; conturarea unei sociologii științifice care "în locul generalizărilor pripite, pune controlul amănuntului, în locul invențiilor, faptele, în locul construcției, realitatea, în locul iluziei, adevărul"⁷⁹; necesitatea unei reforme care "să fundeze științific politica"⁸⁰. După război, militantismul hersenian este perceput sub forma științei: *știința să facă știință*. În volumul *Prolegomene la teoria sociologică*, definește menirea sociologiei: "ca orice știință, sociologia are rosturi numeroase, între care unele, cu caracter tehnic, de strictă specialitate, dar pentru publicul mare, rostul ei este în primul rând să-l călăuzească în această operă personală de analiză și critică a fenomenelor sociale și pe această bază să-l ajute la integrarea lui conștiință și activă în viața social-istorică. În modul acesta, sociologia poate contribui la conștiința de sine științifică a societății, din care cititorii înșiși fac parte. Ca să-și îndeplinească această misiune, sociologia nu are

⁷¹ *Ibidem*, p. 27.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 27-28.

⁷⁴ *Idem*, *Ce este sociologia ?*, p. 8.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁷⁸ *Idem*, *Teoria monografiei sociologice*, p. 148.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 149.

*altceva de făcut decât să rămână o știință pusă exclusiv în slujba adevărului, chiar dacă acesta are un caracter aproximativ și deci, trecător, ca tot ce este de natură istorică*⁸¹.

Bibliografie:

BĂDINA, Ovidiu, *Cercetarea sociologică concretă*, București, Editura Politică, 1966.

IDEM, *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale*, București, Editura Științifică, 1965.

BLAGA, Lucian, *Isvoade*, București, Editura Humanitas, 2002.

BOT, Nicolae, *Funcțiile agrare ale colindatului*, în "Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", I, Cluj-Napoca, 1977.

CHOMBART DE LAUWE, P.H., *Pentru o sociologie a aspirațiilor*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

CONSTANTINESCU, Miron, *Gândirea sociologică din România*, București, 1973.

CULEA, Haralambie, *Cunoașterea sociologică. Considerații gnoseologico-epistemologice*, București, Editura Academiei RSR, 1976.

DIMITRESCU-IAȘI, C., *Revista pedagogică*, 1891-1898.

ELIADE, Mircea, *Sacral și profanul*, București, Editura Humanitas, 2000.

EMINESCU, Mihai, *Scrisori politice și literare*, București, 1905.

GUSTI, Dimitrie, *Opere*, I, București, Editura Academiei RSR, 1968.

IDEM, *Realitate, știință și reformă socială*, în "Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", I, nr. 1, 1919.

HERSENI, Traian, *Ce este sociologia ?*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

IDEM, *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.

IDEM, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale, 1941.

IDEM, *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura Științifică, 1969.

IDEM, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, București, Editura Institutului Social Român, 1935.

IDEM, *Sociologia militans*, București, Editura Științifică, 1968.

IDEM, *Teoria monografiei sociologice*, București, Editura Institutului Social Român, 1934.

Istoria literaturii române, I, București, Editura Academiei, 1964.

MATEI, Dumitru, *Tradiție și inovație în artă*, București, Editura Meridiane, 1982.

MĂCIU, Mircea, *Interpretări. Din istoria sociologiei românești*, Iași, Editura Junimea, 1980.

⁸¹ Idem, *Prolegomene la teoria sociologică*, p. 176-177.

Pagini alese, București, Editura Științifică, 1965, D. GUSTI, *Schița unui sistem de sociologie. Sociologia monografică*.

POP, Mihai, *Mitul mării treceri*, Timișoara, Editura pentru literatură universală, 1968.

Societatea de mâine, VI, septembrie 1929, p. 16-17.

ȘEULEANU, Ion, *Dincoace de sacru, dincolo de profan*, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 1994.

VETIȘANU, Vasile, *Progresul uman și tradițiile culturii*, București, Editura Minerva, 1971.

VLĂSCEANU, Lazăr, *Metodologia cercetării sociologice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.